

Qo'qon DPI

**ILMIY
XABARLAR**

ISSN: 3030-3958

№ 10/2025

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

№10/2025

УЎК 5/9(08) КБК 72я5 К 99	Bosh muharrir: Qo‘qon davlat universiteti rektori D.Sh.Xodjayeva Mas‘ul muharrirlar: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor Sh.Y.Pulatov Mas‘ul muharrir yordamchisi: Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i O.Bazarov Nashr uchun mas‘ul:A.A.Ergashev
MUASSIS: Qo‘qon davlat universiteti Qo‘qon DPL. ILMIY XABARLAR- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ. Jurnal bir yilda o‘n ikki marta chop etiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2020-yil 9-iyulda 1085 raqam bilan ro‘yxatga olingan. Jurnaldan maqola ko‘chirib bosilganda, manba ko‘rsatilishi shart. "Qo‘qon DPL. Ilmiy xabarlar" ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31- martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix, 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika hamda 2024-yil 8-maydagi 5/7-sonli OAK tartib qoida komissiyasi qarori bilan Jismoniy madaniyat, psixologiya va san‘atshunoslik fan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan. Tahririyat manzili: 150700, Qo‘qon shahar, Turon ko‘chasi, 23-uy. Tel.: (0373) 542-38-38. Sayt: www.kspi.uz journal.kspi.uz ISBN: 978-9943-7182-7-2 "CLASSIC" nashriyoti 2025	TABIIY FANLAR I.I.Гибадуллина, кандидат биологических наук, (РФ) Sh.S.Nomozov, texnika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) V.U.Xo‘jayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) I.R.Asqarov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.A.Ibragimov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) S.F.Aripova, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) Sh.V.Abdullayev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Yo.Abduganiyev, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) A.E.Kuchboyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) M.T.Isog‘aliyev, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) V.Yu.Isaqov, biologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) T.O.Turginov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) A.M.Gapparov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) I.I.Oxunov, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) (O‘ZB) A.J.Хусанов-физика-математика fanlari nomzodi, docent (O‘ZB) O.A.Turdiyev, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) G‘.M.Ochilov, kimyo fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.Numonov, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) M.Madumarov, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (O‘ZB) FILOLOGIYA FANLAR Huseyin Baydemir filologiya fanlari doktori, professor, (TR) I.A.Киселёва, доктор филологических наук, профессор (РФ) B.B.Борисова, доктор филологических наук, профессор (РФ) K.A.Поташова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) Э.Р.Ибрагимова, кандидат филологических наук, доцент (РФ) S.Muhamedova, filologiya fanlari doktori, professor (O‘ZB) G.Israilov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (O‘ZB) IJTIMOIIY FANLAR L.G.Насырова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) З.В.Галлямова, кандидат исторических наук, доцент (РФ) D.N.Abdullayev, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) M.Rahimov, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent (O‘ZB) PEDAGOGIKA FANLAR P.F.Axтариева, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) H.H.Масленникова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) Л.А.Максимова, кандидат педагогических наук, доцент (РФ) X.I.Ibragimov, pedagogika fanlari doktori, professor, akademik (O‘ZB) B.X.Xodjayev, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) B.S.Abdullayeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.A.Muslimov, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB) N.M.Egamberdiyeva, pedagogika fanlari doktori, professor (O‘ZB)

MEDIAKONTENT ASOSIDA TALABALARDA TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR TAMOYILLARI

Bekmurat Tolepov

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPIning mustaqil izlanuvchisi

E-mail: bekmurattolepov@gmail.com

Annotatsiya. Har bir jarayonning muvaffaqiyatli kechishi unda ustuvorlik kasb etuvchi tamoyillarga bog‘liq. Binobarin, tamoyillar yetakchi, asosiy, muhim g‘oyalar bo‘lib, o‘z mohiyatiga ko‘ra tegishli faoliyat yo‘nalishlarini belgilab beradi. Shu sababli muayyan jarayonni tashkil qilishda unda ustuvorlik qiluvchi yetakchi, muhim g‘oyalarni aniqlab olish, zarur harakatlarni ularga muvofiqlashtirish talab etiladi. OTM talabalarining tarixiy tafakkurini rivojlantirish ustuvor bo‘lgan tamoyillar ana shu maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat strategiyasini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada media kontent asosida OTM talabalarining tarixiy tafakkurini samarali rivojlantirishga xizmat qiluvchi tamoyillar, ularning mohiyati xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: OTM, talabalar, tafakkur, tarixiy tafakkur, rivojlantirish, tarixiy tafakkurni rivojlantirish, tamoyil, ustuvor tamoyil, tarixiy tafakkurni rivojlantirishning ustuvor tamoyillari.

Аннотация. Успех любого процесса зависит от принципов, которым в нем отдается приоритет. Принципы представляют собой ключевые, основополагающие идеи, которые по своей сути определяют соответствующие направления деятельности. Поэтому при организации конкретного процесса необходимо выявить ведущие и важные идеи, играющие приоритетную роль, и согласовать с ними последующие действия. Принципы, определяющие приоритетные направления в развитии исторического мышления у студентов высшего образования, играют значимую роль в формировании стратегии, направленной на достижение этой цели. В статье рассматриваются принципы и их сущность, способствующие эффективному развитию исторического мышления студентов на основе медиаконтента в рамках высшего образования.

Ключевые понятия: ВУЗ, студенты, мышление, историческое мышление, развитие, развитие исторического мышления, принцип, принцип приоритета, приоритетные принципы развития исторического мышления.

Annotatsion: The success of any process depends on the principles that are given priority within it. Principles are fundamental, core ideas that, by their nature, define the

relevant directions of activity. Therefore, when organizing a specific process, it is essential to identify the leading and important ideas that hold a priority position and align the necessary actions with them. The principles that determine the priorities for developing historical thinking in higher education students play a crucial role in shaping the strategy aimed at achieving this goal. The article discusses the principles and their essence, which contribute to the effective development of historical thinking based on media content in university students.

Key words: higher education institution, students, thinking, historical thinking, development, development of historical thinking, principle, principle of priority, priority principles for developing historical thinking.

Kirish. Barcha sohalarda bo‘lgani kabi pedagogik tizim metodologiyasida tamoyillar yetakchi o‘rin tutadi. Shu bois pedagogik jarayon, shu jumladan, ilmiy-pedagogik tadqiqotni amalga oshirishda tadqiq qilinayotgan muammoning ijobiy yechimini kafolatlovchi faoliyatda ustuvorlik kasb etadigan tamoyillarni belgilashga e’tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili. Mediakontent asosida talabalar tarixiy tafakkurini rivojlantirishda ustuvor bo‘lgan tamoyillarni belgilashdan avval tayanch tushunchaning mohiyatini anglab olish maqsadga muvofiq sanaladi.

Lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra lotincha “principium” shaklida qo‘llaniladigan “tamoyil” tushunchasi o‘zbek tilida “boshlang‘ich”, “asos” kabi ma’nolarni anglatadi. Kognitiv mohiyatiga ko‘ra ushbu tushuncha quyidagicha talqin qilinadi: nazariy jihatdan isbot talab qilmaydigan boshlang‘ich holati (aksioma yoki postulat); egallangan pozitsiya yoki xulq-atvorni o‘zgartiruvchi ichki ishonch, maslak (o‘zgarmas yoki qat’iy qoida) [2, – s. 245]; u bilan har qanday faoliyatda, shu jumladan boshqaruv faoliyatida ham foydalanish mumkin bo‘lgan belgilangan (belgilab qo‘yilgan) qoida [4].

O‘zbekistonlik tadqiqotchi I.M.Usmonaliyev esa zamonaviy ta’limni

tashkil qilish, mehnat bozorida yuzaga kelgan kuchli raqobatga bardoshli mutaxassisni tayyorlashga qo‘yilayotgan talablardan kelib chiqqan holda tarixiy tafakkur asosida bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetentligini takomillashtirish muammosini tadqiq etar ekan, belgilangan maqsadga erishishda qadriyatli yondashuv, ko‘p bosqichlilik, integrallik, tizimlilik va uzviylik, nazariy tahlil va amaliyot birligi, subyektning o‘quv-bilish faolligi, bilimlarni intervalli takrorlash asosida o‘zlashtirish, interfaollik, kollaborativ yondashuv, o‘quv loyihalarini yaratish, kreativ yondashuv, farsayt (ekspert baholash) hamda refleksivlik [5, – 14-15-b.] kabilardan iborat tamoyillarning ustuvorlik kasb etishiga e’tiborni qaratadi.

Tadqiqotchilar Piter Seyshas, Tom Morton [8] tomonidan ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantiruvchi tamoyillar ishlab chiqilgan. Ya’ni:

1. Tarixiy ahamiyatga egalik tamoyili. Bu tamoyil yordamida tarixiy voqea-hodisa va jarayonlarning ahamiyatli, ustuvor jihatlari global xarakterga ega zamonaviy muammolar (ekologik xavf, demografiya, global “issiqlik effekti”, resurslar yetishmovchiligi, inson

huquqlarini himoya qilish, gender tengligi va hokazolar) bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Mazkur tamoyilning amaliyotdagi in‘ikosi savol-javoblar, o‘quv topshiriqlari, keyslar orqali ta‘minlanadi.

2. Isbotlovchi dalillarga egalik tamoyili. Bu tamoyil birlamchi manbalarga tayanish, ular mohiyatining izohlash asosida anglanishi, tarixiy jarayonlarning tahlili, konteksti negizida birlamchi manbalarga isbotlovchi dalillar sifatida yondashish kerakligini anglatadi. Binobarin, birlamchi materiallar ta‘lim oluvchilarda tarixiy voqea, hodisa, jarayonlar mazmunini oddiydan murakkablikka qadar o‘sib boruvchi bilimlar orqali tushunilishini ta‘minlaydi. Bu jarayonda turli mantiqiy va muammoli mashqlar, diagrammalar, tarixiy atamalar lug‘ati bilan ishlash, tarixiy foto suratlarni tahlil qilish kabi metodlar yetakchi o‘rin tutadi. “Zero, har qanday tarixiy jarayon mohiyatini ifodalovchi tarixiy tafakkur hisob-kitoblar, raqamlar yig‘indisi va ketma-ketligi, izchilligi va bir-birini to‘ldirishi bilan birga voqea, hodisalar rivoji negizida yuzaga kelayotgan harakat jarayonida o‘zini namoyon etishi zarur” [1, – 215-b.].

3. Vorisiylik va o‘zgarishlarni inobatga olish tamoyili. Mazkur tamoyil ta‘lim oluvchilar tomonidan insoniyatning tarixiy tajribasiga tayangan holda vorisiylikning o‘zgarishlar, vorislik to‘g‘risidagi ikkilanishlarni aniqlash va ularni bartaraf qilish uchun tarixiy voqea-hodisalarni o‘rganish, tan olinishini ta‘minlaydi. Tamoyilning o‘qitish jarayoniga tatbiqi ko‘rsatmali (namunaviy) darslar, mashqlar, o‘quv topshiriqlari orqali ta‘minlanadi.

4. Sabab va oqibat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tamoyili. Bu tamoyil yordamida nafaqat tarixiy jarayonlarning sodir bo‘lishiga bevosita ta‘sir etuvchi omillar/sabablar, balki ularning shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatishda yetakchi sanalgan ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy xarakterdagi o‘zaro ta‘sirga ega sababiy omillar va ularning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tamoyilning o‘qitish jarayoniga tatbiqi ham ko‘rsatmali (ochiq) darslar, mashqlar, o‘quv topshiriqlari vositasida ta‘minlanadi.

5. Tarixiy istiqbolni belgilash tamoyili. Bu tamoyil yordamida ta‘lim oluvchilar birlamchi tarixiy manbalarga tayangan holda uzoq o‘tmishda yashagan kishilar sifatida tarixiy istiqbolni belgilash usulidan foydalanishga yo‘naltiriladi. Ta‘lim oluvchilarning birlamchi manba (dalil)lar bilan ishlash kompetensiyalariga egaligi kelgusida ular tomonidan dalillar, tarixiy ma‘lumotlarga tayanib, tanqid qilmagan holda tarixiy personajlar xatti-harakatlarini bugungi kun nuqtai nazaridan tahlil qilish, ajdodlarning qarashlari, tuyg‘ulari haqida ma‘lum xulosaga kelish kompetensiyasini shakllantiradi. Tamoyilning amaliy tatbiqi rolli o‘yinlar, sahna ko‘rinishlari va boshqa shakllarda o‘quv jarayonini tashkil qilish orqali ta‘minlanadi.

6. Etik (axloqiy) o‘lchovlarga tayanish tamoyili. Ta‘lim oluvchilar o‘tmish to‘g‘risida so‘z yuritilganda ustuvor bo‘lgan zamonaviy standartlar va axloqiy me‘yorlarga tayanib, tanqidiy fikrlashni ma‘qul ko‘rishadi. Bu vaziyatlarda pedagoglar ta‘lim oluvchilarga o‘tmishga adolatli yondashish zarurligini tushuntirishlari, tarixiy voqea-

hodisalarga oid qo‘shimcha adabiyotlarni o‘qitish va muhokama qilishni tashkil etishlari, tarix darslari, tarixiy mavzularda tashkil qilinadigan tadbirlar, ularning rejalarini ishlab chiqishda ta’lim oluvchilarning qarashlari, istaklarini inobatga olishlari ular tomonidan axloqiy mezonlarni tushunish, anglashga yordam beradi [8].

Tadqiqotchi I.M.Usmonaliyev [5] Piter Seyshas (Peter Seixas), Tom Morton (Tom Morton) tomonidan ilgari surilgan ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantiruvchi tamoyillarini o‘z ichiga olgan konsepsiyaga tanqidiy yondashadi. Muallifning fikriga ko‘ra, Piter Seyshas, Tom Morton tomonidan taklif qilingan konsepsiyaning dastlabki beshta mezonini ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirish uchun emas, balki tarixiy voqea, hodisa, jarayon mohiyatini baholash, ularga munosabat bildirishga xizmat qiladi. So‘nggi mezon esa bevosita ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi [3, - 49-b.].

Tahlillar va natijalar. Shu bilan birga I.M.Usmonaliyev Piter Seyshas, Tom Morton g‘oyasining tarkibiy asoslarini tashkil qiluvchi egalik qo‘shimchalarini zarur fe‘l qo‘shimchalari orqali ifodalab, uning ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantiruvchi mezonlar sifatida talqin qilish mumkinligi to‘g‘risidagi taklifni ilgari suradi (1-jadval):

1-jadval. Tarixiy jarayonlarni baholash hamda shaxsda tarixiy tafakkurni rivojlantirish mezonlari (Piter Seyshas, Tom Morton g‘oyasi asosida)

№	Tarixiy jarayonlarni baholash mezonlari	Shaxsda tarixiy tafakkurni rivojlantirish mezonlari
1.	Tarixiy ahamiyatga egalik	Tarixiy ahamiyatga egalikni baholash olish
2.	Isbotlovchi dalillarga egalik	Isbotlovchi dalillarga egalikni asoslay olish
3.	Vorisiylik va o‘zgarishlarni inobatga olish	Tarixiy vorisiylik va o‘zgarishlarni qayd eta olish
4.	Sabab va oqibat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik	Sabab va oqibat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni asoslay olish
5.	Tarixiy istiqbolni belgilash	Tarixiy istiqbolni belgilash tajribasiga egalik
6.	Etik (axloqiy) o‘lchovlarga tayanish	Etik (axloqiy) o‘lchovlarga tayanish

Tarixiy mavzularda yaratilgan mediakontentlarning funksional va ta’limiy imkoniyatini tahlil qilish, OTMning texnik, texnologik

jihozlanishini o‘rganish, talabalarning mediakontentlar bilan samarali ishlash mavjud tajribasini baholash orqali ularda tarixiy tafakkurni rivojlantirishda ustuvor o‘rin tutadigan tamoyillarni belgilash mumkin. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida qayd etilgan vazifalarni ijobiy hal qilgan holda mediakontent asosida talabalarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning ustuvor tamoyillari belgilandi. Ular quyidagilardan iborat (2-jadval):

2-jadval. Mediakontent asosida talabalarda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning ustuvor tamoyillari

№	Tamoyillar	Ularning mohiyati
1	2	3
1.	Dialektik rivojlanish va izchillikni ta‘minlash tamoyili	Mazkur tamoyil mediakontentlarni tanlash va ularni ta‘limiy maqsadlarda qo‘llashda tarixiy jarayonlar mohiyatini dialektik, xronologik rivojlanishi, tarixiy voqealarning sodir bo‘lish ketma-ketligi asosida izchil yoritish zarurligini anglatadi
2.	Ijtimoiy va madaniy qadriyatlarga moslik tamoyili	Bu tamoyil tanlangan mediakontentlarning jamiyatning ijtimoiy talablari va madaniy qadriyatlarga mos kelishi muhimligini, qolaversa, milliy tarixiy jarayonlarni talqin qilishga noxolis yondashish, voqeliklar mohiyatini qasddan buzib ko‘rsatilishi, mediakontentning ig‘vogarlik g‘oyalariga asoslanishiga nisbatan murosasiz bo‘lish zarurligini ifodalaydi
3.	Tarixiy tajriba va zamonaviy yondashuvlar uyg‘unligi tamoyili	Ushbu tamoyil tarix darslarida mediakontentlardan foydalanishda an‘anaviy va zamonaviy o‘qitishning samarali shakl, metod, usul, vosita va texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatishga xizmat qiladi
4.	Tarixiy vorislik tamoyili	Mazkur tamoyil quyidagi ikki xil ma‘noni anglatishga xizmat qiladi: kelajak avlod o‘zi mansub bo‘lgan millatning tarixiy-madaniy va tabiiy obyektlarning egasi, shu sababli ularni asrash, muhofaza qilishga mas‘uldir; tarixiy mavzulardagi mediakontentlarni tanlash va ulardan foydalanishda milliy-madaniy boyliklar (millat, milliy til, millatning ijtimoiy hayoti, turmush tarzi, taraqqiyot tarixi, madaniy yodgorliklar) va tabiiy obyektlarga qadriyat sifatida hurmat bilan yondashish zarur
5.	Milliy-madaniy merosni saqlash tamoyili	Bu tamoyil tarix darslarida mediakontentlardan foydalanishda talabalarni milliy-madaniy meros namunalari bilan tanishtiribgina qolmay, ularni saqlash,

		muhofaza qilish kompetensiyalarini ham rivojlantirish maqsadga muvofiqligini anglatadi
6.	Milliy axloqiy qarashlarga muvofiqlik tamoyili	Ushbu tamoyil tarix darslarida foydalanilayotgan medikontentlar mazmuni, tarkibiy tuzilmasi, epizodlarining milliy axloqiy qarashlarga muvofiq kelishiga e‘tibor berish zarurligini ifodalaydi
1	2	3
7.	Faol dialog yoki interfaollik tamoyili	Mazkur tamoyil tarix darslarida medikontentlardan foydalanishda talabalarning sust kuzatuvchi, tinglovchi sifatida namoyon bo‘lishi emas, aksincha, jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi zarurligini bildiradi; talabalarning bu jarayondagi faolligi ularning mediakontentlar, ularda namoyish qilinayotgan syujetlar bo‘yicha savol-javoblarni tashkil etish, mediakontentda yoritilayotgan materiallar yuzasidan shaxsiy mulohaza, tahlillarini bayon qilish o‘qitishda samaradorlikka erishishni kafolatlaydi
8.	Kreativ yondashuv tamoyili	Bu tamoyil tarix darslarida mediakontentlardan foydalanishda tarix darslarining turli innovatsion shakl, metod, usul, vosita va texnologiyalar yordamida tashkil qilish, o‘qitish jarayonini tashkil qilishga bir xil yondashishdan qochish, aksincha, xilma-xillikka e‘tibor qaratish to‘g‘riligini ifodalaydi
9.	Forsayt (ekspert baholash) tamoyili	Ushbu tamoyil tarix darslarida foydalanish ko‘zda tutilayotgan mediakontentlar, ularning mazmuni, saviyasini tajribali ekspertlar tomonidan o‘rganilishi va xulosa berilishi maqsadga muvofiq ekanini anglatadi, zero, shundagina ta’lim jarayonida mediakontentlardan foydalanishning maqsadli bo‘lishiga erishiladi

Ushbu tamoyillar nafaqat mediakontentlardan foydalanishda, balki umumiy holda tarix fanlarini o‘qitishda talabalarning tarixiy tafakkuri rivojlantiriladigan barcha jarayonlarda ham birdek ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Shunday qilib, ustuvor tamoyillarning belgilanishi istalgan jarayonning muvaffaqiyatli kechishi uchun choralarni belgilashga imkon yaratadi. Mazmunan yetakchi, asosiy, muhim g‘oyalar bo‘lgan tamoyillar faoliyat mazmunini shakllantirish, yo‘nalishlarini belgilashda ahamiyatli o‘rin tutadi. Shu sababli mediakontent asosida talabalarda tarixiy

tafakkurni rivojlantirishda tegishli jarayon muvaffaqiyatini kafolatlovchi ustuvor tamoyillarni belgilashga e‘tibor qaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Valiyev E.Ch., Nurmamatov A.Sh. O‘quvchilarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda mustaqil ishlardan foydalanish texnologiyasi //J. Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). – T.: 2015. - №10. – 215-b.
2. Novaya filosofskaya ensiklopediya / Pod redaktsiyey V.S.Styopina. V 4 tomax. Tom 2. – M.: Мысль, 2001. – S. 245.
3. Sem zadach sifrovizatsii rossiyskogo obrazovaniya // <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d9ccba49a7947d5591e93ee>.
4. Tamoyil // <https://dictionary.tsue.uz/soz/Tamoyil>.
5. Usmonaliyev I.M. Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetentligini tarixiy tafakkur asosida takomillashtirish: ped.fanl.bo‘yicha PhD ... dis.avtoref. – Namangan: 2023. – 14-15-b.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. N – Tartibli / 5 jildli. Uchinchi jild. A.Madvaliyevning tahriri ostida. Tahrir hay‘ati: E.Begmatov va boshq. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – 655-b.
7. Principle // <https://en.wikipedia.org/wiki/Principle>.
8. Seixas Peter, Morton Tom. The Big Six Historical Thinking Concepts / Author: Emily Chicorli. – Toronto: Nelson, 2012 // <http://thenhier.ca/en/content/seixas-peter-and-tom-morton-big-six-historical-thinking-concepts-2012.html>.

METHODS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE AT SCHOOLS

Jurayeva Zulayxo Shamsiddinovna

Senior Teacher of Kokand State University

Boyboyeva Maftunaxon Qaxramon Qizi

Student of Kokand State University,

maftunaxonboyboyeva@gmail.com

Annotation. This article will tell you about the most effective and convenient ways to teach English in schools. This will examine several types of methods that are useful and efficient in language teaching and learning. The analysis of different methods used in teaching English at schools revealed that the effectiveness of language instruction depends largely on the teacher’s ability to adapt methods to the learners’ age, proficiency level, and learning styles. The study results indicate that a combination of traditional and modern approaches produces better learning outcomes than using a single method exclusively.

Keywords: Method, Practical realization, traditional approach, PPP, OHE, GTM, Experiment, Blended learning approaches.

Introduction: Method is the practical realization of an approach. There are many methods of teaching English that are based on teachers’ personal experiments and traditional approaches. These methods demonstrate different ways of teaching English at schools. The main aim of the methods is to make lessons efficient and effective, while increasing students’ knowledge through easy and convenient ways. The research analyzes the differences between methods which are used at schools and in higher education. In addition, it demonstrates the advantages and disadvantages of these methods. The results show that different methods can increase pupils' interest to lessons and boost them to be active.

OBJECTIVES

This article aims to:

1. Demonstrating methods and giving information about some of them.
2. It could be a small guideline for teachers on how to conduct a lesson.

LITERATURE REVIEW AND METHODS

According to Michael and Jim Scrivener, some of the methods are not effective. They drafted the PPP (Presentation, Practice, Production) method and suggested that PPP was inadequate because it reflected neither the nature of language nor the nature of learning, and

the fact that it only describes one kind of lesson. However, it is the most common type of method today. On the other hand, Michael Lewis demonstrates, "How the language works", this is called OHE (Observe, Hypothesise, Experiment). Therefore, Prabhu suggested Task-Based Learning method. He showed this method at three levels on his research. Blended learning, which combines face-to-face instruction with online resources, has gained traction as an effective approach in ELT. Graham (2006) notes that blended learning bridges the gap between traditional and modern methods by offering flexibility and a rich repository of digital resources. Studies indicate that this approach improves language proficiency and fosters self-directed learning (Garrison & Vaughan, 2008).

Gamification has been widely recognized for its potential to transform language learning into an enjoyable experience. Hamari et al. (2014) emphasize that game-based learning enhances intrinsic motivation by incorporating elements like points, badges, and leaderboards. Research by Eppard et al. (2021) demonstrates that gamification not only increases student participation but also improves retention and application of language skills. Grammar-Translation Method is the oldest and classical method. It is based on translation of texts and sentences. This method greatly helps improve vocabulary, grammar, coherence and cohesion, as well as the interconnection and logic of words in a sentence. And it increases the knowledge about information. Therefore, it has been used for many years and has proven effective in schools. In this method pupils use two languages, such as the mother tongue and the target language. The mother tongue is used more than the target language. In this method, students learn the advantages and disadvantages of two languages and the grammatical aspects of each language in more depth by comparing them during the translation. Although college English teaching and learning research in Taiwan has undergone great changes during the past decades. The current grammar teaching in colleges is still characterized by the adoption of the traditional teaching method, which is known as the Grammar Translation Method. With this model, language structures are presented by the teacher, then practiced in the form of spoken or written exercises, and then used by the learners in less controlled speaking or writing activities. (2010. Shih-Chuan Chang)

PPP is the best and most effective method, and is currently the most widely used not only in schools but also in universities. In this method, teachers introduce the presentation, students practice the language using accurate reproduction techniques such as choral repetition, individual repetition, and cue-response drills. In addition, this method is more effective when used only at a specific time, rather than throughout the entire lesson. For example, in schools, 15 minutes of a 45-minute lesson can be used to and it will be enough for pupils. Then they don't get bored and are more active until the end of the lesson. This also helps them start remembering the language and vocabulary they already know about a topic (or 'activate schemata' if you need a fancy term for that). Although the PPP model as a deductive and explicit approach to teaching grammar has received much criticism (e.g., Tomlinson, Dat, Masuhara, & Rubdy, 2001)

The Task-Based Learning (TBL) method is a teaching approach where students learn by completing real-world tasks that require them to use language to communicate and achieve a specific, measurable goal. Instead of focusing on grammar rules in isolation, learners focus on meaning and ideas to accomplish the task, with the understanding that authentic use of the language helps develop communicative competence. A typical TBL lesson involves stages such as pre-task activities, the task cycle (doing, planning, and sharing), and post-task language focus. Prabhu was the first person to implement task-based learning. Prabhu (1987) says that learners can learn more straightforward if they concentrate on the task, not the language form. Students utilize the process of thinking to generate a result from the inputs they obtain. TBL helps teachers monitor and control the process of thought and learning (Van den Branden, 2006). The key objectives of TBL are to involve learners of language through a series of tasks in authentic language use when communicating with others. It will help learners develop new language skills and coordinate their current awareness (Ellis, 2003). This method also gives language teachers an option. It means that teachers should not decide the students' language forms in classrooms to carry out tasks dominates language forms (Frost, 2004)

OHE method" can refer to different established approaches depending on the context, most commonly: Observe-Hypothesize-Experiment (OHE), a language learning framework by Michael Lewis, and Oral Health Education (OHE), a health promotion approach. The specific method used will depend on the field, such as language teaching for the former or public health for the latter. What it is: A language teaching and grammar discovery model developed by Michael Lewis.

The stages:

Observe: Learners critically examine language input in context.

Hypothesize: Learners formulate initial ideas about how the language works.

Experiment: Learners practice using the language to test their hypotheses, encouraging curiosity and autonomous learning.

Results and Discussion

This section is aimed at comparing GTM, TBL, and OHE methods, and all three methods are designed to increase knowledge, make lessons more effective, and develop the language. And all of them are aimed at teaching the language. However, they differentiate from each other. Such as GTM is based on grammar and translation, TBL tries to develop the communication by real tasks, and OHE teaches the pupils to find the rules and use them in their experiments. Each method has different advantages depending on its purpose. If we generalize, they are all methods that can help with communicative grammar and independent thinking. However, each one is not without its drawbacks. One of the drawbacks is that these kinds of methods may be confusing and difficult for some students. The best way is for each

student to choose the most convenient of these methods based on their abilities and apply them correctly during the lesson.

The **Grammar-Translation Method**, while often criticized for its lack of communicative focus, remains effective in developing students' grammatical accuracy and translation skills. Many teachers continue to rely on it to strengthen vocabulary and structure awareness, particularly in contexts where examinations emphasize written accuracy. However, its limitation lies in the minimal opportunity it provides for oral communication and spontaneous language use.

In contrast, the **Direct Method** and **Communicative Language Teaching (CLT)** demonstrated higher effectiveness in improving students' speaking and listening abilities. Teachers who employed these methods reported increased student motivation, active participation, and confidence in real-life communication. The results also showed that CLT creates a learner-centered environment, encouraging collaboration, authentic communication, and problem-solving. Yet, in large classrooms with limited resources, implementing CLT can be challenging.

The **Audio-Lingual Method** was found to be particularly useful at the elementary level, where repetition and pattern practice help develop pronunciation and basic sentence structure. Nonetheless, its overemphasis on drills may limit creative language use. The findings suggest that integrating it with communicative techniques leads to a more balanced approach that supports both accuracy and fluency.

The research also highlighted the growing role of **Task-Based Learning (TBL)** and **Project-Based Learning (PBL)** in modern classrooms. These methods not only enhance linguistic competence but also promote critical thinking, collaboration, and independent learning. Students involved in task-based activities were more engaged and retained new vocabulary more effectively. Moreover, technology-assisted methods—such as multimedia tools, online platforms, and interactive applications—were observed to significantly increase learner motivation and exposure to authentic English contexts.

Overall, the results demonstrate that no single method can meet all educational needs. The most successful English language teaching occurs when teachers integrate elements of various methods—creating a flexible, learner-oriented, and communicative environment. This eclectic approach allows for both the structural foundation provided by traditional methods and the communicative competence encouraged by modern pedagogies.

Conclusion: In this article, much information is given about various methods, their advantages, and their similarities and differences, such as GTM, TBL, and OHE methods. In general, each is a key tool in language development and teaching. In conclusion, such methods are more effective if they are applied correctly, according to the cognitive abilities of students, the classroom environment, and the time available. In the future, it will be

possible to solve some problems in teaching English through these methods, such as eliminating shyness, emphasizing communication, and reducing fear among students.

REFERENCES

1. To‘rayeva, N., & Olimova, D. (2022). Effective Methods and Techniques of Teaching English Language. Eurasian Scientific Herald, 12, 30–32. ISSN 2795-7365.
2. Qosimov, A. (2025). New methods of teaching English in schools. Journal of International Scientific Research, 2(2), 104–111. <https://spaceknowledge.com>.
3. A Contrastive Study of Grammar Translation Method and Communicative Approach in Teaching English Grammar (2010) Shih-Chuan Chang Department of Foreign Languages.
4. Tomlinson, Dat, Masuhara, & Rubdy, (2001).
5. Task-Based Learning (TBL) in EFL classroom: from theory to practice Muhammad Badrus Sholeh, Kisman Salija, Sahril Nur (2020).
6. Usage of Presentation-PracticeProduction Method in Teaching English (8-may 2022) Inobat Ilkhomovna Rasulova.

ONTOGENETIC PRINCIPLES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO ADULTS

¹ *Shamsiev U.B., DSc,
professor Alfraganus university,
Tashkent, 100106, Uzbekistan*

Abstract. This environment provides them with both linguistic information and material for creating their own speech system, which is understandable to others and necessary for communication. In short, children are literally immersed in a speech atmosphere from the moment they are born. The child's speech development depends greatly on the warmth and comfort of their home, the love and care provided by their mother, and the close emotional contact they have with her and other family members. This constant interaction with loved ones helps children learn and grow, as they are exposed to language and other stimuli that contribute to their speech development. The speech environment is not only shaped by the words spoken, but also by other sensory experiences such as light, color, smell, and touch. These factors create a rich and stimulating environment that supports the child's language learning.

Introduction

By using analogies with children, adults can help children with the aid of a psychotherapy group, which, according to K. E. Rudestam, “the beneficial effect one person has on another”, also tries to create for them a sense of family – a special community, the atmosphere of which, like in a good family, is filled with warmth, love and trust. In this case, we are also talking about empathy – a deep understanding and comprehension of another person's emotional state – which, in its maternal form, is natural in relation to children, but which is lacking in formal education and can be developed in adults. This quality is priceless in life as it opens up channels of perception, including interpersonal communication, and forms the basis for deep connection. Adults, like children, need emotional warmth and connection with others. This is especially important when a person is standing on the threshold of something new and unknown, which is exactly what our unique training program is about, and what each person will have to “immerse” themselves in and comprehend: foreign language speech. By agreeing to study in this group, a person not only finds himself among like-minded individuals who share his goals, dreams, worries, and hopes. He also receives their attention, comprehensive support, constant

feedback, and an amazing opportunity to look at himself from an outside perspective. This is an amazing chance for him to thank his partners for their help and support with no less attention or care. The teacher in this “family” assumes the role of a “parent”, from whom not only words of information emanate, but also feelings of love, kindness, and warmth. Their goal is to create a world of bright colors and smiles in this “family”, a fertile ground on which the human soul can flourish like a delicate flower. And with it, a piece of that soul – speech, is shared. In addition, to creating a sense of family, this psychotherapeutic group also creates a model of society, where each member will acquire communication skills, especially speech. They will take on various social roles, honing their communication techniques and speech skills in the process. This group is a small, closed-type group whose members are united by a shared goal and have close emotional connections and warm, friendly relationships with each other. Through these spiritual connections and direct interactions, the warmth of the group’s atmosphere and its positive emotional environment are formed, which act as necessary and beneficial factors for speech development. These positive factors are created (often unnoticed by the members) through the use of special psychological techniques.

Methods

The initial level of language training does not matter much, since learning begins immediately with speech in its synthetic form, and everyone will be able to assimilate as much language material as he wants and as much as he will be given due to natural inclinations and abilities, which, however, will be greatly developed by everyone. In the case of our training, it is even better not to have preliminary knowledge, perhaps initially incorrect, in order to avoid painful breakage of their restructuring later. To adjust people's education to the same standard or, as is now customary, to the same age and “language” level is not only wrong, but also harmful. Imagine a calm sea - it splashes steadily and evenly, but there is no seething life in it, no development and growth of the water element. The same is true in education: neither an even and average level of knowledge, nor age uniformity can contribute and facilitate the achievement of great results.

But how does such a psychotherapeutic group create the speech environment from which a person draws language material and which, as we said, surrounds the child from the moment of birth? According to the modeling of the basic principles of ontogenetic speech development, such an environment in the form of sounding speech, filled with linguistic information, should surround adults from the first moment of learning in a group.

Result

The main source of information for this study is the teacher, who from the very first minute of class addresses the group in a foreign language. They do so with a quiet translation that is almost subconsciously understood by the students. This factor, which is often criticized by those who support direct or natural methods of learning without an intermediary language, accelerates the learning process and its pace. It allows adult learners to

immediately understand the flow of spoken language. The translation should be almost invisible, like a shadow. It should not be word-for-word, but rather a synthesis of the entire foreign phrase or even entire sections of text. Its purpose is to convey the meaning of the statement and allow students to understand the uniqueness and authenticity of the foreign-language model, which often differs from their native tongue. This is necessary to prevent a literal translation from one language into another, which inevitably arises due to language interference - the imposition of a foreign system onto the native one and their intermingling. We consider it unacceptable to provide a text translated from Uzbek into a foreign language, as this leads to the translation model becoming fixed in the student's mind, and in the future, on a subconscious level, they will continue to translate from Uzbek into that foreign language without trying to understand the new language. Moreover, their attention is not focused on the foreign language itself, but on the details of translation. For this reason, we do not use the G.Lozanovian "cradle" technique, which is well-known. It would seem that presenting language material in this way would contribute to better assimilation, but in practice, people accustomed to this method become like addicts who constantly expect the translation to be repeated at least twice, and their brains become too lazy to work independently. We are trying to achieve a situation where one language system is independent of another, and they can exist side by side in the human brain. We don't believe that the complete removal of the native language from teaching is the only acceptable approach. In fact, this "natural" method takes years to master. It's no wonder that people who return from a two-week trip to England, where they try to learn a foreign language, complain that they spent those weeks just getting oriented and didn't learn anything. According to our training system, students start with a gentle and almost imperceptible introduction, which is provided by their native language.

Discussion

Here, it could be argued that the use of the native language in teaching, although "behind the scenes" and to a minimum extent, violates the natural course of human acquisition of speech. Although many bilingual children master two languages not simultaneously, but with some separation, the first language is still used to a certain extent to understand the second language. This is true, but we don't completely reproduce the development of speech in ontogenesis. We are only talking about a number of significant analogies and important principles, as well as a kind of modeling of its foundations. Like every model, it has the right to some tolerances. Additionally, since we rely on all our developed mental functions in adult education, it would be illogical and wrong to exclude our native speech from our powerful arsenal if it can still be useful in various ways. In our opinion, the interference of multilingual systems in the adult brain is inevitable, especially at the initial stages of learning a new language. Even if a learner is completely deprived of translation into their native language and learns only through visual means, their

brain will still generate associations, comparisons, and analogies to the language system they already know. For people who speak multiple languages, this process is even more complex, as their brain produces a larger number of associations and analogies, helping them to learn a new language more easily and quickly. By presenting language material in a holistic and synthetic form (with the help of hints in the native language), we can ensure that involuntary analogies become more figurative, larger and more voluminous.

Acknowledgements

All our main textbooks for learning foreign languages are organized in a similar way: English, Uzbek for foreigners. This includes not only the initial passage of the text on the first day but also the entire language material. It is typically divided into 22 lessons of 4.5 hours each (100 hours total), taking place over seven-and-a-half weeks, three times per week, and, as life demands, in the evening. As practice shows, these classes and the number of hours spent studying in these conditions are optimal for our curriculum. They allow students not only to develop their speaking skills within the limits of the knowledge they have acquired, but also to maintain the freshness and energy of the classes until the very end. Completing classes with a feeling of accomplishment, before fatigue sets in, encourages students to continue working on their own. Of course, the amount of knowledge acquired is always individual and depends on the student's abilities and level of development. However, even the most "incapable" students never absorb less than one-third of the proposed material. According to mathematical calculations, this amounts to almost 1,800 lexical units, which is more than enough to "feel comfortable in any situation and with a high probability...". I understand your interlocutor's point of view. If a child takes several years to understand the system and structure of language and master speech, along with the development of all mental functions, then, relying on the existing functions of adults, stimulating and further developing them using special psychotherapeutic and psychocorrective methods, our teaching method based on integrative linguistic and psychological training can shorten this process to just a few weeks.

So, comprehension of foreign language by adults begins and takes place in a warm atmosphere of a "group-family" created by psychotherapeutic techniques, in a social environment. In addition, according to K.E. Rudestam, the group "turns out to be a microcosm, a society in miniature, reflecting the outside world and adding an ingredient of realism to artificially created interaction". Education, with the assistance of psychological trainings, follows the model of the child's speech and language development, i.e. according to the formula "understanding - speaking - reading - writing". Here, as in childhood, a person begins to understand and speak first, and only then to read and write, naturally mastering practical and, as it were, "self-generating" grammar. Only after that, already fluent enough in speech, he can, at will, go to "school", where he will be free to comprehend the grammatical wisdom of the language already in theory.

It should be noted that almost all the principles of building the educational process and a set of methodological tools have both an ontogenetic (by analogy with the development of speech in childhood) and a psychotherapeutic orientation, which does not contradict each other, but only complement each other.

Conclusions

The world is refracted in a person's consciousness through his own self. In childhood, such egocentrism manifests itself especially vividly when it seems to the little man that the universe revolves exclusively around him and for him. In our training, designed for adults, but whom we, imperceptibly for them with the help of special functional techniques, return to the level of childhood (what P.M. Granovskaya calls “functional infantilization” occurs), this “egocentric” factor must be taken into an account. This in no way means that we encourage the development of egocentrism (on the contrary, in the course of socio-psychological trainings we try to minimize it in a person's personality). In this case, we only use the presence of this natural factor as a natural support to increase the effectiveness of training. Rather, we turn this factor towards identification, i.e. self-identification of people with the presented characters, which allows you to skip both the text (and therefore the speech of the characters), and the events described in it, and all the actions that occur during training, regardless of role-playing transformations, through yourself. Very similar in meaning, although with a mirrored approach, is the statement of the American educator and scientist, developer of innovative training programs Eric Jensen that only when learning turns out to be personally directed, personally significant and perfectly woven into the canvas of the student's own life, it becomes truly interesting, deep and lasting for him.

References

1. *Courtney Richard*. A Lifetime of Drama Teaching and Research // Building Moral Communities Through Educational Drama / Ed. by B.J. Wagner. Portland, Maine: Calendar Islands Pub., 2000. Pp. 205-217.
2. *Damasio Antonio*. The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness. London: William Heinemann, 1999. 385 pp.
3. *Green Maxine*. Releasing the Imagination. Essays on Education, the Arts, and Social Change. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1995. 221 pp.
4. *Hume Karen, Wells Gordon*. Making Lives Meaningful: Extending Perspectives Through Role Play // Building Moral Communities Through Educational Drama / Ed. by B.J. Wagner. Portland, Maine: Calendar Islands Pub., 2000. Pp. 63-91.
5. *Jensen Eric*. Brain-Based Learning & Teaching. Del Mar, CA, USA: Turning Point Publishing, 1995. 397 pp.
6. *Jensen Eric*. Teaching with the Brain in Mind. Alexandria, Virginia, USA: Association for Supervision & Curriculum Development, 1998. 133 pp.

OLIIY TA‘LIM SIFATINI OSHIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Alimova Mavluda Shuxratbekovna

Andijon davlat pedagogika instituti

mavlyush1984@gmail.com

Annotatsiya. O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar hamda xalqaro tajribalar asosida ta‘lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta‘lim imkoniyatlari va xalqaro hamkorlik asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida ko‘rib chiqiladi. Ilmiy tahlillar asosida oliy ta‘lim sifatini oshirish bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta‘lim, ta‘lim sifati, innovatsion pedagogika, raqamli ta‘lim, xalqaro hamkorlik, masofaviy ta‘lim, akademik mobillik.

Аннотация. В статье проанализированы проведённые в Узбекистане реформы в сфере высшего образования, современные подходы к повышению качества образования, а также возможности совершенствования образовательного процесса на основе международного опыта. В качестве основных приоритетных направлений рассмотрены внедрение инновационных педагогических технологий, цифровое обучение и международное сотрудничество. На основе научного анализа предложены конкретные рекомендации по повышению качества высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, качество образования, инновационная педагогика, цифровое обучение, международное сотрудничество, дистанционное

Abstract. The article analyzes the reforms implemented in Uzbekistan's higher education system, modern approaches to improving education quality, and the opportunities for enhancing the educational process based on international experience. The study highlights innovative pedagogical technologies, digital education tools, and international cooperation as key priority areas. Based on scientific analysis, specific recommendations for improving the quality of higher education are proposed.

Keywords: higher education, education quality, innovative pedagogy, digital education, international cooperation, distance learning, academic mobility.

Kirish. XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichiga – raqamli iqtisodiyot, sun’iy intellekt, biologik va nanotexnologiyalar, kiberxavfsizlik va yashil iqtisodiyot kabi yo‘nalishlarning yuksalishi davriga qadam qo‘ydi. Ushbu shiddatli rivojlanish jarayonida ta’lim, ayniqsa oliy ta’lim tizimi global raqobatga bardosh bera oladigan, chuqur bilim va zamonaviy ko‘nikmalarga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan bo‘lishi zarur. Oliy ta’lim sifati har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, innovatsion salohiyati va barqaror rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichi sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim tizimi faqat nazariy bilimlarni emas, balki talabalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, yechim topish, raqamli savodxonlik, ekologik va ijtimoiy mas’uliyat kabi kompetensiyalarni ham shakllantirishni maqsad qilib olishi shart. Shu bois maqolada O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish va uning sifatini oshirishning ilmiy asoslangan strategik yo‘nalishlari, zamonaviy metodologik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar integratsiyasi, hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash imkoniyatlari atroflicha tahlil qilinadi. Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, u nafaqat mavjud yutuqlarni, balki zamonaviy global tendensiyalar fonida hali ham ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan rivojlanish strategiyalarini ham yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston – yangi ta’lim” tamoyili (2021) milliy oliy ta’lim tizimini xalqaro andozalarga mos modernizatsiya qilishga asosiy e’tibor qaratishni belgilab berdi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda oliy ta’lim tizimining ochiqligi, shaffofligi va sifatini oshirish borasida qator tub islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, 2017 yildan boshlab oliy ta’lim muassasalarining soni 60 dan 200 dan ortiq darajaga ko‘tarildi, talabalar qamrovi 9 foizdan 38 foizga yetkazildi (O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlari, 2024). Bundan tashqari, xorijiy universitetlarning filiallari, xalqaro qo‘shma dasturlar ham jadal rivojlantirildi. Bu esa yoshlar uchun sifatli, zamonaviy va xalqaro darajaga mos ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Ilmiy-nazariy manbalarda ta’lim sifatining asosiy mezonlari sifatida quyidagilar belgilanadi: o‘quv dasturlarining moslashuvchanligi va dolzarbligi, pedagog kadrlarning professional kompetensiyasi, innovatsion o‘qitish uslublaridan foydalanish, talabalarning akademik va amaliy faoliyatini baholashning shaffof tizimi, hamda ta’lim jarayonining resurs bazasini mustahkamlash. O‘zbekiston oliy ta’limida ham 2021 yildan boshlab kredit-modul tizimi joriy qilinishi, masofaviy ta’lim shakllarining rivojlanishi, zamonaviy ta’lim infratuzilmasining yaratish borasida muhim yutuqlarga erishilmoqda.

Biroq xalqaro reytinglar (QS World University Rankings, Times Higher Education) va akkreditatsiya mezonlari bo‘yicha tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, oliy ta’lim sifatini oshirishda hali ham yechilishi lozim bo‘lgan muammolar mavjud. Xususan, o‘qituvchilarning ilmiy va metodik salohiyatini oshirish, o‘quv dasturlarining innovatsion loyihalar va zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirish, talabalarning amaliy bilim va ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish kabi vazifalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shuningdek,

universitetlar va sanoat hamkorligini rivojlantirish, xalqaro akademik almashinuv dasturlarida faol ishtirok etish, ilmiy-tadqiqot ishlarini tijoratlashtirish kabi yo‘nalishlar ham diqqat markazida turishi kerak.

Oliy ta‘lim sifatini oshirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar joriy etilishi eng asosiy va dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi[1]. Chunki zamonaviy bilimlar iqtisodiyoti sharoitida an‘anaviy ma‘ruza va seminarlar shaklidagi yondashuvlar endi talabalar ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. Aksincha, talaba shaxsini rivojlantirish, uning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan faol pedagogik texnologiyalar birlamchi o‘ringa chiqmoqda.

O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, xususan, kredit-modul tizimining joriy qilinishi talaba mustaqilligini oshirishga, ta‘lim jarayonining moslashuvchanligiga xizmat qilmoqda[2]. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2024-yilgi hisobotida keltirilishicha, ta‘lim jarayonining yangi kredit-modul tizimiga o‘tishi talaba uchun o‘z o‘quv rejasi va yo‘nalishini tanlashda mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratdi. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasida kredit-modul tizimining tatbiq etilishi talabaning mustaqil ta‘lim olish salohiyatini oshirish, dars jarayonini talabaning qiziqish va ehtiyojlariga moslashtirish, individual o‘quv yo‘nalishini belgilash imkonini berdi. Masalan, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zbekiston Milliy universiteti kabi nufuzli oliy o‘quv yurtlarida talabalarning innovatsion g‘oya va loyihalarini qo‘llab-quvvatlovchi maxsus inkubator markazlar tashkil etilgan. Bu markazlarda talabalar o‘z startap loyihalari, tadqiqot ishlari ustida amaliy mashg‘ulotlar olib borishmoqda.

Ta‘limning innovatsion shakllarini joriy etish natijasida talabalarda nafaqat kasbiy bilimlar, balki muammoli vaziyatlarda tezkor yechim topish, jamoada ishlash, liderlik va kommunikativ kompetensiyalar ham shakllanmoqda. Xalqaro tadqiqotlar ham shuni tasdiqlaydiki, kelajak mehnat bozori uchun zarur bo‘lgan “soft skills” (yumshoq ko‘nikmalar) aynan ana shu faol pedagogik yondashuvlar orqali rivojlanadi.

XXI asr axborot-kommunikatsiya texnologiyalari inqilobi inson hayotining barcha jabhalariga, xususan, ta‘lim tizimiga ham tub ta‘sir ko‘rsatdi. Raqamli ta‘lim vositalarining jadal rivojlanishi va keng joriy qilinishi oliy ta‘lim sifatini oshirishning yangi imkoniyatlarini yaratdi. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, ta‘limning raqamlashtirilishi bilim olish jarayonining qulayligini oshirish, ta‘lim resurslariga teng va keng kirish imkoniyatini ta‘minlash, shuningdek, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston ham bu borada jadal rivojlanish yo‘liga chiqdi. Xususan, 2020-yildan boshlab mamlakatimizda "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida oliy ta‘lim muassasalari uchun zamonaviy IT infratuzilmani shakllantirish, internet tezligini oshirish, ta‘lim platformalarini joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borildi.

Raqamli ta‘lim vositalari va masofaviy ta‘lim imkoniyatlari yordamida talabalar uchun teng imkoniyatlar yaratiladi hamda o‘quv jarayoni yanada interaktiv va samarali tus oladi[3]. UNESCO tomonidan ta‘lim sohasidagi texnologiyalar bo‘yicha tayyorlangan global

hisobotda qayd etilishicha, raqamli ta‘lim imkoniyatlari ta‘limning demokratiklashuviga xizmat qilmoqda. U uzoq hududlardagi va iqtisodiy imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun ham teng bilim olish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalar, onlayn simulyatsiyalar, sun‘iy intellekt yordamchi vositalari o‘quv jarayonining sifatini oshirishga yordam bermoqda.

Innovatsion pedagogik yondashuvlar – loyihaviy ta‘lim, muammoli ta‘lim, STEAM metodologiyasi – talabalarni mustaqil fikrlash va ijodiy yechim topishga o‘rgatadi[4]. Kolb (1984) tomonidan ishlab chiqilgan tajribaga asoslangan ta‘lim nazariyasida bilim faqat nazariyaga asoslanib berilmasligi, balki amaliy faoliyat orqali egallanadigan jarayon ekani ta‘kidlanadi. Loyiha asosida ta‘lim, STEAM, muammoli ta‘lim metodlari talabalarni nafaqat darslikka, balki real hayotiy vaziyatlarga yechim topishga o‘rgatadi, ularni tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va liderlik kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ta‘limning shaffofligi, baholashning aniqligi va o‘qituvchi-talaba o‘zaro muloqoti yuqori darajaga ko‘tariladi[5]. OECD hisobotida raqamli ta‘lim imkoniyatlari chuqur tahlil qilingan bo‘lib, elektron baholash tizimlari, talabalar faoliyatini monitoring qilish, o‘quv jarayonida sun‘iy intellekt yordamchi tizimlaridan foydalanish natijasida ta‘lim sifati va shaffofligi yuqori darajaga chiqishi isbotlangan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar talabalarning o‘z ustida ishlashini, mustaqil ta‘lim olish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

COVID-19 pandemiyasi davrida butun dunyo oliy ta‘lim tizimining zaif va kuchli jihatlari sinovdan o‘tdi[6]. Masofaviy ta‘lim texnologiyalarining afzalliklari va kamchiliklari chuqur tahlil qilindi. O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlari ham bu vaziyatga moslashishga majbur bo‘ldi va qisqa vaqt ichida Moodle, Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams kabi zamonaviy platformalarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etdi. Bu borada Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va boshqa nufuzli oliy ta‘lim muassasalari ilg‘or tajriba maktabiga aylandi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2021-2024 yillar davomida respublika bo‘yicha 80% dan ortiq oliy o‘quv yurtlarida masofaviy ta‘lim shakllari joriy etilgan (O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, 2024).

Bundan tashqari, masofaviy ta‘lim tizimi orqali talabalarga individual o‘quv yo‘nalishlarini tanlash, shaxsiy rivojlanish rejalari asosida o‘qish imkoniyati yaratilmoqda. Learning Management System (LMS) tizimlari orqali o‘quv jarayonining shaffofligini ta‘minlash, talabalar bilimi va faolligini doimiy monitoring qilish, oraliq va yakuniy baholashlarni avtomatlashtirish imkoniyati yaratilgan. Biroq, ilmiy adabiyotlarda raqamli ta‘limning rivojlanishi bilan bog‘liq ba‘zi muammolar ham ko‘rsatib o‘tilgan: raqamli notenglik (digital divide), akademik halollik masalalari, talabalar orasida motivatsiyaning pasayishi, hamda insoniy aloqa va ijtimoiy o‘zaro ta‘sirning kamayishi kabi salbiy jihatlar mavjud. Shuning uchun O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa – raqamli ta‘limning afzalliklarini maksimal darajada samarali foydalanish bilan birga, mavjud xavf-

xatarlarni ham oldini olishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqishdir. Raqamli texnologiyalar va masofaviy ta’lim imkoniyatlarining rivojlanishi O‘zbekiston oliy ta’lim tizimining zamonaviy talab va ehtiyojlarga moslashishini ta’minlaydi. Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki talabalarining global mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishiga ham zamin yaratadi.

Oliy ta’lim sifatini oshirishda xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda ta’lim sifatini baholashning zamonaviy tizimlarini joriy etish global tendensiyalar qatorida eng ustuvor yo‘nalishlardan biridir[6]. Zamonaviy global ta’lim bozorida har bir oliy ta’lim muassasasi faqatgina ichki resurslar va milliy dasturlar bilan cheklanib qolmasdan, balki dunyodagi yetakchi universitetlar, ilmiy markazlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish orqali o‘z salohiyatini oshirishga intilmoqda (Altbach & Knight, 2007; UNESCO, 2022). Xalqaro akademik hamkorlikning asosiy afzalliklari qatorida qo‘shma ta’lim dasturlarining amalga oshirilishi, professor-o‘qituvchilar va talabalar almashinuvi, qo‘shma ilmiy tadqiqotlar, hamda ilmiy maqolalarning nufuzli jurnallarda chop etilish darajasining ortishi kabilarni ko‘rsatish mumkin.

Natija va muhokamalar

O‘zbekiston ham mustaqillik yillaridan boshlab xalqaro oliy ta’lim makoniga integratsiyalashish yo‘nalishida sezilarli natijalarga erishdi[7]. Xususan, hozirgi kunda respublikada 20 dan ortiq yetakchi xorijiy universitetlarning filiallari (Westminster, Turin, Plekhanov, Synergy va boshqalar) faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti kabi oliy ta’lim muassasalari xorijiy hamkor universitetlar bilan ikki tomonlama qo‘shma ta’lim dasturlarini ishlab chiqib, xalqaro akkreditatsiya jarayonlarida faol ishtirok etmoqda.

Xalqaro standartlarga asoslangan ta’lim sifatini baholash tizimlari (ISO 21001, European Standards and Guidelines – ESG) ta’lim muassasalari faoliyatining tizimli monitoringi va rivojlanishini ta’minlash imkonini beradi[8]. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari ham so‘nggi yillarda QS World University Rankings, Times Higher Education kabi xalqaro reytinglarda ishtirok etishni boshladi. Masalan, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va boshqa nufuzli oliy ta’lim muassasalari ilk bor xalqaro reytinglarga kirishga muvaffaq bo‘ldi.

Shuningdek, xalqaro akkreditatsiya jarayonlarini yo‘lga qo‘yish orqali ta’lim dasturlarining mazmuni, o‘qituvchilarning malakasi, ta’lim jarayonining tashkiliy jihatlari muntazam baholab boriladi. Bu jarayon talaba manfaatlarini himoya qilish, ta’lim sifati ustidan jamoatchilik va mustaqil baholash tizimlarini rivojlantirish imkonini beradi. Ta’lim muassasalari faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash ham zamonaviy global ta’lim tizimining asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, xalqaro hamkorlik oliy ta’limning transformatsion imkoniyatlarini oshiradi, ta’limning mazmun va metodikasini boyitadi, hamda

bitiruvchilarning global mehnat bozorida raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, bu jarayon oliy ta'lim tizimida akademik halollik, ijtimoiy mas'uliyat va barqaror rivojlanish tamoyillarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi. Xalqaro hamkorlik va ta'lim sifatini baholash tizimlarining takomillashtirilishi O'zbekiston oliy ta'limining jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini oshirishga, yoshlarning ilmiy salohiyatini rivojlantirishga, hamda ilg'or pedagogik tajribalarni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilishga xizmat qilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekistonning global ta'lim makonida mustahkam o'rin egallashiga zamin yaratmoqda.

Xulosa. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi so'nggi yillarda tub islohotlar bosqichiga qadam qo'yib, xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlanishga yo'naltirilganligi mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, global bilimlar maydoniga faol integratsiyalashuvi uchun mustahkam poydevor yaratdi. Yuqorida tahlil qilingan ilmiy asoslar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim sifatini oshirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Xususan, innovatsion pedagogik metodlarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, raqamli ta'lim va masofaviy o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, xalqaro hamkorlik va akkreditatsiya jarayonlarini rivojlantirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini tubdan oshirish mumkin.

Ilmiy manbalar (OECD, 2023; UNESCO, 2022; World Economic Forum, 2023) ham ta'lim sifati oshishining kaliti aynan ta'lim jarayonining talabalar ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlash, ularni faol ta'lim jarayonining subyekti sifatida shakllantirish, va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashgan ta'lim muhitini yaratishda ekanligini ta'kidlaydi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi ham bugun aynan shu yo'nalishda faol islohotlar olib bormoqda. Interaktiv va muammoli ta'lim, STEAM yondashuvi, kognitiv xaritalar va loyihaviy ta'lim metodlarini keng miqyosda tatbiq etish lozim. Bu talabalarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim muassasalari uchun xalqaro akkreditatsiya va reytinglarda faol ishtirok etish, qo'shma ta'lim dasturlarini kengaytirish, xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ilmiy va akademik hamkorlikni mustahkamlash maqsadga muvofiqdir. Talabalarni amaliy ilmiy loyihalarga keng jalb qilish, startap markazlarini rivojlantirish, innovatsion ekotizimni yaratish orqali oliy ta'limni milliy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish zarurdir. Pedagoglarning zamonaviy metodologik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va ilmiy-tadqiqot faoliyati bo'yicha malakasini oshirish uchun doimiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish lozim.

Yuqorida keltirilgan chora-tadbirlar tizimli amalga oshirilgan taqdirda, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi jahon ta'lim makonida o'zining munosib o'rnini egallashga erishadi va mamlakatning barqaror rivojlanish strategiyasiga xizmat qiladi. Bunda asosiy diqqat markazi har doim inson kapitalini rivojlantirish, yoshlarning intellektual salohiyatini to'liq ochish va ularni kelajak mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlashga qaratilishi lozim.

Foydalanilagan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). *The internationalization of higher education: Motivations and realities*. Journal of Studies in International Education, 11(3-4), 290–305. <https://doi.org/>
2. Akhmedova, S. (2024). *Oliy ta’limda raqamli ta’lim texnologiyalarining ahamiyati*. Toshkent: Fan va taraqqiyot nashriyoti.
3. Bates, A. W. (2019). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning*. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd.
4. Jo‘rayev, D. (2022). *Oliy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar va AKT imkoniyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. Karimov, X. (2021). *O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishlari*. Toshkent: Iqtisodiyot va pedagogika nashriyoti.
6. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
7. Marginson, S. (2017). *Higher education and the common good*. Melbourne: Melbourne University Publishing.

O‘ZBEK TILINING SOHAVIY QO‘LLANISHI: TIBBIY TERMINLARNI O‘RGATISHNING AHAMIYATI

Zoitova Shoxista Asqarovna

Toshkent davlat tibbiyot universiteti
1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrası
o‘qituvchisi
zoitova_sh@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilining tibbiyot ta’limi tizimidagi o‘rni, tibbiy terminlarni talabalarga o‘rgatish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari yoritilgan. Tibbiy terminologiyani o‘zlashtirish tibbiyot oliygohlarida tahsil olayotgan talabalar uchun kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maqolada lotin va yunon tilidan kirib kelgan terminlarning talaffuzi va ma’nosini tushunishdagi qiyinchiliklar, qisqartmalarni to‘g‘ri talqin qilish hamda o‘zbek tilida muqobil terminlar yaratish masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, tibbiy tilni o‘qitishda interfaol usullar, terminologik lug‘atlar tuzish, elektron platformalardan foydalanishning samarasi ko‘rsatib o‘tilgan. Til fanini mutaxassislik fanlari bilan integratsiya qilish orqali tibbiy terminlarni chuqurroq o‘zlashtirish va amaliy faoliyatda to‘g‘ri qo‘llash imkoniyati ta’kidlangan. Maqola tibbiy ta’limda o‘zbek tilining o‘quv va kasbiy ahamiyatini yuksaltirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar. o‘zbek tili, tibbiy terminologiya, sohaviy til, talabalarga o‘rgatish, tibbiyot, kasbiy malaka, terminlar, ta’lim usullari, integratsiyalashgan ta’lim.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль узбекского языка в системе медицинского образования, проблемы обучения студентов медицинской терминологии и пути их решения. Освоение медицинской терминологии является важной составной частью профессиональной подготовки студентов медицинских вузов. В статье анализируются трудности, возникающие при изучении терминов латинского и греческого происхождения, особенности их произношения и понимания, а также вопросы правильного толкования аббревиатур и создания эквивалентных терминов на узбекском языке. Кроме того, показана эффективность использования интерактивных методов обучения, составления терминологических словарей и применения электронных платформ. Отмечено, что интеграция языковых дисциплин со специальными предметами способствует более глубокому усвоению медицинских терминов и их правильному применению в практической деятельности. Статья

направлена на повышение учебного и профессионального значения узбекского языка в системе медицинского образования.

Ключевые слова. узбекский язык, медицинская терминология, профессиональный язык, обучение студентов, медицина, профессиональная квалификация, термины, методы обучения, интегрированное образование.

Abstract. This article discusses the role of the Uzbek language in the medical education system, the challenges faced in teaching medical terminology to students, and possible solutions to overcome them. Mastering medical terminology is considered an essential component of professional training for medical university students. The article analyzes difficulties related to understanding and pronouncing terms of Latin and Greek origin, interpreting abbreviations correctly, and developing equivalent terms in the Uzbek language. It also highlights the effectiveness of using interactive teaching methods, compiling terminological dictionaries, and utilizing electronic learning platforms. Furthermore, it emphasizes that integrating language studies with professional medical subjects helps students acquire medical terminology more deeply and apply it correctly in practical settings. The article aims to enhance the educational and professional importance of the Uzbek language within the medical education system.

Keywords. uzbek language, medical terminology, professional language, student teaching, medicine, professional qualifications, terms, teaching methods, integrated education.

KIRISH. Bugungi globallashuv davrida milliy tillarning turli sohalarda qo‘llanilishi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, madaniy va kasbiy ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida davlat tili sifatida o‘zbek tilining maqomi yuksak bo‘lib, uning fan, ta‘lim, tibbiyot, texnika, huquq va boshqa sohalarda faol qo‘llanilishi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, tibbiyot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning kasbiy savodxonligi va professional muloqot madaniyati, birinchi navbatda, o‘z ona tilidagi sohaviy bilimlarni egallashi bilan chambarchas bog‘liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLIL VA METODLARI. Tibbiy terminlarni o‘zbek tilida to‘g‘ri va ravon qo‘llashni o‘rgatish, talabalarning kasbiy malakasini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda tibbiyot oliygohlarida tahsil olayotgan talabalarga nafaqat umumiy til madaniyatini, balki sohaviy atamalarni to‘g‘ri o‘zlashtirish va amaliy faoliyatda qo‘llashni o‘rgatish talab etiladi. Bu esa til o‘qitish jarayonida yangi yondashuvlar, samarali metodlar hamda mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalashgan darslarni tashkil etishni taqozo etadi [1.25].

Sohaviy til tushunchasi va uning ahamiyati shundaki, muayan kasbiy yo‘nalishda faoliyat yurituvchi shaxslar o‘rtasidagi muloqotni ta‘minlovchi maxsus leksik, grammatik va uslubiy xususiyatlarga ega tildir. Bunday tilning asosiy vazifasi, ma‘lum sohadagi bilim, tajriba va axborotni aniq, tushunarli hamda samarali tarzda yetkazishdir. Har bir sohaning

o‘ziga xos atamaları, iboraları va ma’nolari mavjud bo‘lib, ularni to‘g‘ri va maqsadli qo‘llash mutaxassislardan yuqori til madaniyatini talab etadi [2.22].

Tibbiyot sohasida sohaviy tilning ahamiyati ayniqsa yuqori. Chunki bu sohadagi mutaxassislar — shifokorlar, hamshiralar, farmatsevtlar va boshqalar — bemorlar bilan muloqot qilish, kasalliklar tashxisini qo‘yish, davolash rejalarini tushuntirish, tibbiy hujjatlarni rasmiylashtirish kabi vazifalarni amalga oshiradilar. Agar bu jarayonda til nuqtayi nazaridan noaniqliklar bo‘lsa, bemorning ahvoliga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, tibbiy sohada faoliyat yurituvchi har bir mutaxassis sohaviy tilni yaxshi bilishi va uni faol qo‘llay olishi lozim [1.30].

Talabaga tibbiy terminlarni o‘zlashtirishning o‘ziga xos qiyinchiliklari mavjud. Tibbiy terminologiya — tibbiyot sohasiga oid atamalar, iboralar va so‘z birikmalarining to‘plamidir. Ushbu terminlar tibbiy diagnostika, kasalliklar, anatomiya, fiziologiya, davolash usullari va dori vositalari kabi sohalarni qamrab oladi. Ular ilmiy asoslangan, aniq va umumiy qabul qilingan bo‘lib, butun dunyoda yagona standartlarda qo‘llaniladi. Shu bilan birga, har bir millat, jumladan o‘zbek xalqi ham, tibbiy bilim va atamalarni o‘z ona tilida anglab, to‘g‘ri qo‘llashga ehtiyoj sezadi [2.35].

NATIJA VA MUHAKAMA. Tibbiy atamalarni o‘zbek tilida to‘g‘ri o‘zlashtirish — talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Bu, birinchi navbatda, ularning shifokorlik madaniyati, bemorlar bilan samarali muloqot olib borish qobiliyati, tibbiy hujjatlarni rasmiylashtirishdagi savodxonligi hamda umumiy kasbiy yetukligini belgilaydi.

Biroq bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar ham mavjud:

Lotin va yunon tilidagi terminlarni o‘zlashtirish: ko‘pgina tibbiy atamalar aynan lotin yoki yunon tilidan kelib chiqqan bo‘lib, ularning talaffuzi va ma’nosini tushunish talabalar uchun og‘irlik qilishi mumkin.

Qisqartmalar va ixtisorlar: tibbiy hujjatlarda ko‘plab qisqartmalar qo‘llaniladi, ular barchaga tushunarli bo‘lmasligi mumkin.

Terminlarning o‘zbek tilidagi muqobilining yetishmasligi: ba’zi atamalarning o‘zbek tilida to‘liq yoki aniq ifodalangan tarjimasi yo‘q. Bu esa ularni o‘rgatish va qo‘llashda noqulaylik tug‘diradi.

Ikki va undan ortiq tilda o‘qish jarayoni: talabalar bir vaqtning o‘zida o‘zbek, rus va ingliz tillarida ma’lumot olayotgani sababli, atamalar aralashib ketishi, tilda noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin [1.35].

Ushbu qiyinchiliklarni yengish uchun ta’lim jarayonida tizimli va metodik yondashuv talab etiladi. Tibbiy terminlarni to‘g‘ri o‘zlashtirish orqali talabalar faqat til sohasida emas, balki kasbiy bilimlarda ham mustahkam asosga ega bo‘ladilar [2. 46].

Talabalarga tibbiy terminlarni samarali o‘rgatish usullari talabalarning kasbiy salohiyatini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu jarayonda nafaqat lingvistik bilimlar, balki o‘qitishda qo‘llaniladigan metod va vositalar ham muhim o‘rin tutadi.

Zamonaviy til ta’limida innovatsion yondashuvlar, axborot texnologiyalari va integratsiyalashgan darslar orqali talabalarda sohaviy til kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin.

Talabaga integratsiyalashgan o‘quv darslarini shakllantirish kerak va muhimdir. Til fanini mutaxassislik fanlari bilan integratsiya qilish — tibbiy terminlarni o‘zlashtirishdagi eng samarali usullardan biridir. Masalan, anatomiya, fiziologiya, terapiya, farmakologiya kabi fanlardan o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda o‘zbek tilidagi sohaviy atamalarni maqsadli ravishda qo‘llash, ularni tahlil qilish va amalda ishlatish talabalar uchun terminlarning ma’nosini anglash va mustaxkamlashga yordam beradi [1. 55].

O‘zbek tili darslarida interaktiv metodlardan, rolli o‘yinlar, keys-stadi (muammoli holatlar tahlili), viktorinalar, terminologik krossvordlar va guruhviy muhokamalar orqali talabalar faol muloqotga jalb qilinadi. Bunday usullar orqali talabalar terminlarni nafaqat yod oladi, balki ulardan foydalanish madaniyatini ham shakllantiradi [2.64]. Tibbiy simulyatsiya videolari, intervyular, tibbiy konferensiya chiqishlari yoki shifokor-bemor muloqotlarini tinglash orqali talabalar atamalarni kontekstda qabul qiladi va uning to‘g‘ri talaffuzini o‘zlashtiradi. Bunday muloqot qobiliyatini rivojlantirish uchun foydali. Talabalarga tibbiy terminologiya bo‘yicha maxsus lug‘atlar, interaktiv o‘yinlar va mobil ilovalarni taklif qilish birga ularning mustaqil ta’lim olish qobiliyatini oshiradi. Zamonaviy elektron platformalar orqali terminlarni vizual va audiotasvirlar bilan o‘rganish imkoni yaratiladi [3.65].

O‘zbek tili darsladida talabaning yozma va og‘zaki nutqini rivojlantirish maqsadida nutq mashqlari, ya’ni terminlar asosida diktantlar, mazmunli esse, tibbiy xulosalar yozish, shifokor-bemor muloqotini tashkil etish kabi amaliy mashg‘ulotlar ham muvaffaqiyatli natija beradi. Bu mashqlar talabalarni yozma va og‘zaki nutqda tibbiy tilni faol qo‘llashga o‘rgatadi.

O‘zbek tilining sohada qo‘llanishi darslarida amaliy misollar asosida terminologik terminologik lug‘at tuzish tajribasi singdiriladi. Bunda talabalarga ma’lum bir mavzudagi masalan: “Yurak-tomir tizimi”, “Nevrologiya”, “Infeksion kasalliklar” tibbiy matnlar taqdim etilib, ular asosida o‘zbek tilida sohaviy lug‘at tuzish topshirig‘i beriladi. Bu orqali talabalar faqat atamani emas, balki uning ma’nosini, so‘z yasallishini va to‘g‘ri qo‘llanishini ham o‘rganadilar.

Rolli o‘yinlar asosida talabalar shifokor va bemor rolini bajarib, turli kasalliklar yuzasidan suhbat qurishadi. Bu jarayonda talabalar shifokorning kasallik haqida savollar berish, tashxis qo‘yish va davo tavsiya etish kabi gaplarini o‘zbek tilida sohaviy atamalar bilan to‘g‘ri ifoda etishni o‘rganadilar.

Dars davomida tibbiy hujjatlarni tahlil qilish orqali, talabalar tibbiy kartalar, tashxis qo‘yish yaratilamalari, epikrizlar (davolash xulosalari)ni tahlil qilish orqali amaliy sohaviy tilni o‘rganadilar. Bu jarayonda ular hujjatlarda ishlatiladigan turli atamalar, qisqartmalar

Talabaga mustaqil ta’lim sifatida tibbiy mavzuda qisqa ilmiy chiqish yoki maqola tayyorlash vazifasi beriladi. Bu ish orqali ular sohaviy atamalarni ilmiy uslubda qo‘llash, manbaalar bilan ishlash va ma’lumotlarni tizimlashni o‘rganadilar.

XULOSA. Til har qanday sohaning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlovchi muhim vositadir. Ayniqsa, tibbiyot sohasidagi mutaxassislar uchun to‘g‘ri va aniq muloqot qilish, kasallik haqida to‘liq ma’lumot berish va yozish, hamkorlikda ish olib borish sohaviy tilni yaxshi bilishni talab etadi. Maqolada ko‘rib chiqilganidek, tibbiy terminologiyani o‘zlashtirish talabalar uchun nafaqat bilim, balki kasbiy yetuklikni belgilab beradi.

Hozirgi kunda o‘zbek tilida tibbiy atamalarni samarali o‘rgatish masalasi alohida e’tibor talab etadi. Bu jarayonda ta’limning barcha bo‘g‘inlari — o‘qituvchi, talaba, ta’lim dasturlari va metodik vositalar hamkorlikda ishlashi zarur. Sohaviy tilni o‘rgatishda integratsiyalashgan yondashuv, amaliy mashg‘ulotlar, elektron resurslar va jonli muloqotni tashkil etish yuqori natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov A. O‘zbek tili va kasbiy muloqot. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Saidov F. Tibbiy terminologiya va uni o‘rgatish usullari. Toshkent: Fan va ta’lim, 2020.
3. Usmanxodjayev A., Abilova O‘. Tibbiy atamalar lugati. Toshkent. “Donishmand ziyosi” 2022.

**TARIX DARSLARIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHINI TARIXIY
MATERIALLAR ASOSIDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH
METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**

Kosbergenov Raxat Maxsetbaevich
Ajiniyoz nomidagi NDPI assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada asosan tarix darslarida bo‘lajak o‘qituvchini tarixiy materiallar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash metodikasini takomillashtirish haqidagi fikrlar ifodalangan.

Kalit so‘zlar: Vatanparvarlik, tarix, ta’lim-tarbiya, metod, o‘zlikni anglash, milliylik, qadriyat, pedagogic maxorat, texnologiya.

Аннотация. В статье в основном выражены мысли о совершенствовании методики патриотического воспитания будущего учителя на уроках истории на основе исторического материала.

Ключевые слова: Патриотизм, история, воспитание, метод, самосознание, национальность, ценность, педагогическое мастерство, технология.

Abstract. The article mainly expresses ideas about improving the methodology of educating future teachers in the spirit of patriotism based on historical materials in history classes.

Keywords: Patriotism, history, education, method, self-awareness, nationality, value, pedagogical skill, technology.

Kirish. Yosh avlodni vatanparvarlik va Vatanga sadoqat ruhida faol tarbiyalash uchun noyob imkoniyat yaratadigan o‘zbek xalqi tarixining ta’lim salohiyatini ortiqcha baholash shart emas. Vatanparvarlik ta’limining asosiy omillaridan biri ham, aslida, tarixni o‘rganishdir. Amaliyotda ma’lum, boshqa fanlarga nisbatan ko‘proq tarix fani mashg‘ulotlarida vatan tarixi haqidagi bilimlarni tarixiy materiallar vositasida boyitish barcha Bo‘lajak o‘qituvchilarda vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘ota oladi, zarur ko‘nikma, malaka va xulq-atvorni shakllantiradi, umumiy manfaatlar uchun faoliyatga bo‘lgan ehtiyojni rivojlantiradi.

Unutmasligimiz lozimki, millatni tarix tarbiyalaydi. O‘z tarixidan uzoqlashgan sari millat kelajagidan ham uzoqlashib ketadi. Tarix qancha og‘ir va mashaqqatli bo‘lmasin, kelajakka olib boradigan yo‘lning xaritasini belgilab beradi. An’anaviy qadriyatlar keskin

qadrsizlanib ketayotgan bugungi zamonda bu qadriyatlarning va millat ildizlarining barchasi suvni tarix buloqlaridan ichishini nazarda tutishimiz shart.

Tarbiyaning muhim bo‘lagi bo‘lgan-vatanparvarlik ruhini singdirishda tarix fanining o‘rni bo‘lak, deb bejiz aytmayapmiz, faylasuf Avreliy Avgustin (354-430 y.y): “Biror xalqni uyg‘otmoqchi bo‘lsangiz, unga tarixini o‘rgating” deya, qayd etgan[1].

Metodologiya (Methods). Tadqiqot davomida quyidagi uslublar asos qilib olindi:

- Dialektik yondashuv: tabiat, jamiyat va bilish taraqqiyoti yo‘lida bahs-munozara olib borishadi.

- Ilmiy bilish yondashuvi: bu usul orqali bilimlar majmui va predmetning mohiyatini anglash, balki unga eltuvchi yo‘l ko‘rsatiladi.

- Axloqiy-falsafiy yondashuv: tarixiy namoyondalar va qahramonlarning harakati va orqali badiiy saboq yoritiladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Prezidentimiz tarixni o‘rganishning ahamiyati haqida: “Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o‘rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur.” [2,7] dedilar. Ushbu fikrlar davlatchiligimiz tarixini o‘rganishda, milliy tarixni milliy ruh bilan yozish zaruratini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, tarix o‘tmishdan saboq olib, kelajak uchun ruhiy quvvat vazifasini bajarmog‘i lozim. Nimagadir, tariximizda ushbu birlamchi vazifa e‘tibordan chetda qolib, tariximiz raqamlar va nomlar bilan cheklanib qolmoqda. Vaholanki, tarix fuqarolarimizni ayniqsa, yoshlarimizni kelajakdagi ezgu ishlar sari ruhlantirishi kerak.

Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 apreldagi PF-106-sonli “Prezident ta‘lim muassasasalari Agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida”gi Farmonining 2-bandi 8-xatboshisida:

“Agentlik maktablarida aniq va tabiiy fanlar bilan bir qatorda O‘zbekiston tarixi fani chuqurlashtirilgan holda o‘qitiladi”, deya alohida qayd etilgan. Shuningdek, mazkur Farmonning 3-bandi 6-xatboshisida ham:

“Ta‘lim va tarbiya jarayonlariga vatanparvarlik ruhi, milliy g‘urur va iftixor, o‘z xalqiga muhabbat va sadoqat, O‘zbekiston tarixi, ilmiy-ijodiy hamda ma‘naviy-ma‘rifiy merosga hurmat, o‘zlikni anglash, mehnatsyevarlik va mas‘uliyatlilik, qat‘iyat va shijoatlilik g‘oyalari singdirilishiga alohida e‘tibor qaratish” qayd etib o‘tilgan[3].

Ma‘lumki, tarix fanini o‘rganish bo‘lajak o‘qituvchi shaxsida zamonaviy jamiyatda qadrlanadigan mustaqil fikr, tafakkur, dunyoqarashning kengligi, tolerantlik, ijodiy tasavvur va mustaqil fikrlash sifatlarini shakllantiradi. Tarixiy bilimlar bo‘lajak o‘qituvchining ongida o‘zligini anglash asosida milliy o‘zligini anglash-vatan, millat tuyg‘usini his qilishi, milliy g‘urur-iftixorni singdiradi.

Ma‘lumki, tarix fani OTMlarida 5-sinfdan 11-sinfga qadar o‘tiladi. Sinflar kesimida: 5-sinfda “Tarixdan hikoyalar” darsi haftasiga 2 soatdan, o‘quv yili davrida jami 68 soat, 6-sinfda “Qadimgi dunyo tarixi”- haftasiga 2 soatdan, jami 68 soat, 7-sinfda “O‘zbekiston tarixi” haftasiga 2 soatdan jami 34 soat va “Jahon tarixi” haftasiga 1 soatdan jami 17 soat, 8-

sinfda “O‘zbekiston tarixi” jami 51 soat, “Jahon tarixi” jami 51 soat, 9-sinfda ham “O‘zbekiston tarixi” jami 51 soat, “Jahon tarixi” jami 51 soat, 10-sinfda “O‘zbekiston tarixi” jami 34 soat, “Jahon tarixi” ham jami 34 soat, 11-sinfda ham “O‘zbekiston tarixi” jami 34 soat, “Jahon tarixi” jami 34 soat o‘tiladi.

Maktabda tarix ta’limining asosiy maqsadlarini qisqacha qilib quyidagicha ko‘rishimiz mumkin:

- bo‘lajak o‘qituvchilarni insoniyatning eng qadimgi davrida hozirgi kunga qadar bo‘lgan o‘tmish tarixi haqida bilimlar bilan qurollantirish;

- tarixiy bilim asosida hozirgi davrda ro‘y berayotgan tarixiy jarayonlar, voqea-hodisalarni mushohada qilish ko‘nikmasini rivojlantirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarni vatanparvar, O‘zbekiston fuqarosi qilib tarbiyalash, o‘zbek xalqi va boshqa xalqlarning ma’naviy-madaniy qadriyatlariga hurmat va qiziqishini rivojlantirish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarda tarixiy xotira, tarixiy ong va tarixiy tafakkurni rivojlantirish;

bunday maqsadni amalga oshirish uchun tarix o‘qitish metodikasi zamonaviy o‘qitish metodikasiga ega bo‘lishi lozim, chunki, bugungi jamiyat ta’limga yangi talablar qo‘ymoqda. Ulardan biri tanqidiy muhitda qaror qabul qilish, yangi muhitda va tez o‘zgaruvchan haqiqatda muloqot qilishning samarali usullarini topishga qodir bo‘lgan odamlarni tayyorlashdir. Faoliyat, mustaqillik, ijodkorlik, tezkor o‘zgarishlarga moslashish qobiliyati - bu shaxsiyat xususiyatlari tarixiy rivojlanishning hozirgi bosqichida muhim ahamiyat kasb va ularning shakllanishi ta’lim jarayoniga yangi yondashuvlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Zamon taqozosiga ko‘ra shakllangan sog‘lom fikr tarixni o‘qitishning biroz salbiy imidjini mustahkamladi. Mavzu ko‘plab bo‘lajak o‘qituvchilarning qiziqishini uyg‘otsa ham, darslar davomida qayta ishlangan ma’lumotlarning hajmi tufayli ushbu fanni o‘qitish zerikarli va charchatuvchi ekanligi haqida doimo ogohlantirish mavjud.

Asosiy tanqidlardan biri-tarix darsining an’anaviy ma’noda deyarli monologga aylanganidir. Vaziyatni o‘nglash uchun yangi texnologiyalardan, texnologik resurslardan foydalanish darsni Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun yanada jozibador qila oladi.

Ta’lim tizimini isloh qilish uchun vaqt talablari o‘qituvchilarni insoniy yondashuv foydasiga avtoritar ta’lim uslubidan voz kechishga va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsning ijodiy tamoyillarini rivojlantirishga yordam beradigan usullarni qo‘llashga yo‘naltiradi. Muhtaram Prezidentimiz millat, yoshlar ongini shakllantirishda, ularni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda tarix fanining o‘rni va ahamiyati haqida to‘xtalib, qayd etgan etdilarki: “..... men barchangizni tarixni o‘rganishda yanada uyg‘oq, yanada faol bo‘lishga chaqirmoqchiman. Tarixga sergak qaragan odamgina doimo hushyor va ogoh bo‘lib yashaydi. Bugungi vaziyatga ham, kelgusi jarayonlarga ham xolis va haqqoniy baho bera oladi. Bu esa hozirgi murakkab va shiddatli zamonda tinchlik va barqarorlikni ta’minlash, yuksak taraqqiyotga erishishning eng muhim shartidir”. [4, 147]

Shuning uchun ham bugungi kun tarix o‘qituvchisi oldida Bo‘lajak o‘qituvchilarni qanday o‘qitish kerak, degan ritorik savol juda chuqur mushohada-mulohazani, zamonaviy fikrlashni talab qilmoqda. Bu didaktik savol, avvalo, o‘qitish metodlariga borib taqaladi, o‘qitish metodi esa qo‘yilgan maqsadni amalga oshirishga qulay shart-sharoitni yuzaga keltiradi.

“Tarix o‘qitish metodikasi fani-tarix o‘qitish jarayoni konuniyatlarini yanada takomillashtira borib, uning har tomonlama rivojlangan, milliy g‘oya va mafkura bilan qurollangan komil insonni tarbiyalab voyaga etkazish jarayoniga samarali ta’sir ko‘rsatadigan pedagogik fandır” [5, 29].

Xalq ta’limida boshlangan islohotlardan asosiy maqsad ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, samarali natijalarga erishishdir. Albatta, qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni Bo‘lajak o‘qituvchilarga etkaza olish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan zarur malaka va ko‘nikmalarni hosil qilish, shuningdek Bo‘lajak o‘qituvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni baholash o‘qituvchidan yuksak mahoratni talab qiladi.

Pedagogik texnologiyani qo‘llash-sub’ektiv xususiyatga ega, ya’ni har bir o‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonini o‘z kasbiy mahoratidan kelib chiqib ijodiy tashkil etishi lozim.

B.Abdullayevaning fikriga ko‘ra, “muhim va dolzarb vazifalarni amalga oshirish va ta’lim jarayoniga yangicha yondashuv yuzasidan fikr shakllantirish uchun o‘qituvchi quyidagi sifatlarga ega bo‘lishi lozim: zamonaviy ilmiy, madaniy, innovatsion va innovatsion rivojlanish mohiyatini chuqur anglash, texnologik rivojlanish, dunyo va shaxs; bilimlar tizimi haqida chuqur va keng tushunchaga ega bo‘lish, ta’lim jarayonida o‘qitishning kompyuter va boshqa texnik vositalaridan foydalanish; Internetni tushunish va axborot texnologiyalari mazmunini chuqur tahlil qila olish; pedagogik ish samaradorligini tahlil qilish usullarini bilish; milliy madaniyat va qadriyatlar, milliy g‘oya va milliy mafkura hamda iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning mohiyatini to‘liq anglashi zarur”[6, 4].

Ibrat metodining dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda tarixni o‘qitishda turli yondashuvlar taklif qilinmoqda, jumladan, formatsiya yondashuvi o‘rniga tsivilizatsiya yondashuvi taklif qilinib, tarixiy shaxslar faoliyatiga e’tiborni kuchaytirishga e’tibor jalb qilinmoqda.

Bugungi maktab Bo‘lajak o‘qituvchilari o‘tgan voqea-hodisalarni o‘rganishda tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirishga o‘rganishlari lozim, tarixni o‘rganish va saboq olishda asosiy masala- tarixiy voqeaning mohiyati va ahamiyatini anglash, o‘tmish va hozirgi zamonni taqqoslash hamda baholashda nazariy bilimlarni tatbiq eta olishdan iborat. Buyuk ajdodlarimizning tafakkur qudrati, hayotiy tajribalari o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun ibrat namunasi bo‘lishini unutmasligimiz va unumli foydalanishimiz lozim.

Xalq ta’limida keng olib borilayotgan islohotlar davrida tarix o‘qitishga qo‘yiladigan zamonaviy talablarning oshishi, dars turlarining rang-barangligi, tarixiy manbalarga

e‘tiborning kuchayishi, zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kundalik ehtiyojga aylanishi bugungi ta‘limning asl manzarasidir.

Qolaversa, ta‘lim samaradorligiga bo‘lgan e‘tiborning zaruratga aylanishi jarayonida O‘zbekiston tarixini chuqur o‘rganish, yoshlarni tariximizning juda boy madaniy-ma‘naviy merosi, jahon ilmiy tafakkuri va madaniyatiga qo‘shgan hissasi bilan tanishtirish, madaniyatimizning buyuk arboblari nomlarini hurmat bilan tilga olish, ular bilan faxrlanish, milliy iftixor ruhini singdirishga yordam beradi.

Ibrat qilib ko‘rsatish metodining tarbiyaviy mohiyati shunda namoyon bo‘ladiki, yoshlar hayotda o‘zlariga munosib maqomga ega bo‘lishga kurashar ekanlar, ular muayyan ramz, timsolni ko‘z oldilariga keltirishlari kerak. Masalan, mardlikda Amir Temurdek, vatanparvarlikda Jaloliddin Manguberdidek buyuk insonlarni siymolarini ko‘z oldilariga keltirishga urinadilar. Buning uchun Bo‘lajak o‘qituvchi ular qay tariqa shunday maqomga erishganliklarini va nima uchun tarix unutmaganligini bilishlari kerak, ta‘limdagi bu vazifa tarix fani o‘qituvchisi zimmasida bo‘ladi.

Ibrat fenomeni zamondoshlarimiz uchun o‘tmish va kelajakni bog‘lovchi halqa bo‘lib xizmat qilishini hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Ibratning tom ma‘nodagi ijtimoiy-tarixiy qimmatini shundan iboratki, uning kelajakka yo‘naltiruvchi funktsiyasi juda yuksak. Agar fikrimizni muxtasar qilib bildiradigan bo‘lsak, yoshlar o‘zlarida ajdodlarimiz ibratli hayotidan namuna olib, jonajon yurtimiz-O‘zbekistonga sadoqatli farzand bo‘lib xizmat qilish, uni dushmanlardan asrash, shu yo‘lda, kerak bo‘lsa, jondan ham kechishga shay bo‘lishni bildiradi.

Tarixga nazar solar ekanmiz, xalq baxt-saodati, tinchligi, ozodligi yo‘lida o‘z hayotini baxshida qilgan vatandoshlarimiz ko‘rsatgan qahramonlik, insonparvarlikni ko‘ramiz va faxrlanamiz.

Vatan oldidagi muqaddas burchni bajarishda nafaqat buyuk sarkardalar, balki Najmiddin Kubro kabi o‘z davrining din peshvolari, tariqat shayxlari yovga qarshi chiqib, xalqni ham vatan himoyasiga jalb qilishga hissa qo‘shishgan. Chingizxon Najmiddin Kubroning yoshi ulug‘ligi, ulug‘ shayligi va din peshvosi ekanligini inobatga olib, unga zarar etkazmaslikni taklif qilsada, ul zot taklifni qabul qilmasdan “Yo Vatan yo sharaflil o‘lim!” deb, Vatan himoyasi yo‘lida jon berganlar. Xalqimizning mug‘ullarga qarshi kurashi bir qarashda besamar ketgan bo‘lib ko‘rinsada, aksincha, vatanparvarlik ruhida tarbiya topgan Jaloliddin Manguberdining jiyani va izdoshi Sayfiddin Qutuz mug‘ullar ustidan g‘alaba qozonadi.

“Mendirman-Jaloliddin” filmining ekran yuziga chiqishi-juda katta ma‘naviy voqea bo‘ldi. Yoshlarimiz tomonidan turli metod va usullarda milliy tarixiy-badiiy merosimizni o‘rganishi Vatan himoyasining ming yillik an‘analari, yurtimiz ozodligi uchun kurashgan tarixiy ajdodlarimiz bilan faxrlanish hissiyatini uyg‘otadi, qanchalik qiyinchiliklar bilan erishgan yurtimiz mustaqilligini himoya qilishga, asrashga, qadriga etishga undaydi.

Aslida ham, xalqimiz ozodligi, tinchligi va xotirjamligi yo‘lida o‘z hayotini baxsh etgan vatandoshlarimiz ko‘rsatgan qahramonlik, insonparvarlik haqida misollar 3-4 ta xalqnikidan ham ko‘proqligiga amin bo‘lamiz. Ikki daryo oralig‘ida kamol topgan va jahon tamadduniga o‘z hissasini qo‘shgan elimiz tarixi ko‘p davrlar silsilasida mustaqillik, ozodlik uchun mardonavor, qonli jasoratlarga to‘la.

B.Rahimov, N.Narziyevalarning “Pedagogik mahorat” o‘quv qo‘llanmasida dars o‘tish an’anaviy va noan’anaviy metodlarga bo‘lingan.[8, 102] Darsning an’anaviy metodlariga: og‘zaki, ko‘rgazmali, ommaviy, mantiqiy, mustaqil ishlash, nazorat va o‘z-o‘zini nazorat usullari kiritilgan. Noan’anaviy metodlarga dars-seminar, dars-munozara, dars-konferentsiya, dars-ekskursiya, dars-musobaqa kabi metodlar qayd qilingan.

Tarix darslarini o‘tkazishning an’anaviy va etakchi shakli maktab ma’ruzasi hisoblanadi. Bu yangi materialni o‘rganishda samarali shakldir, chunki u ko‘plab tarixiy voqealarni yoki hatto butun tarixiy davrning mazmunini ko‘rib chiqishga imkon beradi. Ma’ruza Bo‘lajak o‘qituvchilarga bir tomonlama axborot oqimiga aylanmasligi muhimdir. Shu munosabat bilan, har bir darsning boshida mavzuning ahamiyati va dolzarbligini emas, balki Bo‘lajak o‘qituvchilarning qiziqishini ham hisobga olish kerak. Darsda sirli muhitni yaratish, ba’zi tarixiy sirlarni kashf qilish o‘smirlarda tarixiy voqealarga, ularning zamondoshlari va keyingi avlodlar uchun ahamiyatiga doimiy qiziqish uyg‘otadi.

O‘qituvchining so‘zlari tasviriy material bilan tasdiqlansa, har qanday ma’ruza katta foyda keltiradi. Bugungi kunda suratlar va slaydlar emas, balki taqdimotlar va videofilmlar darsning yanada samarali bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatmoqda.

Xususan, “O‘zbekiston tarixi” telekanali tomonidan tayyorlangan video materiallardan foydalanish nafaqat darsni bezatadi, balki axborotni yanada qulayroq, jozibali, esda qolarli qila oladi.

Misol uchun, “Temur davri madaniyati” mavzusini o‘tishda Registonning tarixi haqida hikoya qiluvchi film Bo‘lajak o‘qituvchilar qalbida o‘z tarixidan g‘ururlanish hissini uyg‘ota oladi.

Albatta, video materiallarni darsga kiritish oqilona bo‘lishi kerak, har qanday ko‘rgazmali vosita o‘qituvchining hikoyasining mantig‘iga organik ravishda kirishi va Bo‘lajak o‘qituvchilarning fikr yuritishga undab, savollar berishga undashi lozim, tarix o‘qituvchisi o‘z javoblari bilan muammoni hal qilsa dars uzoq vaqt esda qoladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar bilimini ta’lim sifatini ta’minlashda mavzu borasidagi muammo yuzasidan o‘zining mustaqil fikrlarini bildirishga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirish muhim o‘rin tutadi. Bu bo‘lajak o‘qituvchini darsga qiziqishini oshirib, dars jarayonida faol ishtirok etishining muhim omilidir. Shundagina dars samaradorligiga erishiladi. Buning uchun: avvalo, o‘qituvchi tomonidan quyiladigan savollar to‘g‘ri qo‘yilishi va muammoli bo‘lishi kerak; ikkinchidan, biror-bir javobni e’tibordan chetda qoldirmaslik va ularga munosabat bildirmaslik lozim; uchinchidan Bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan bildirilgan har bir fikr to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligidan qat’iy nazar yozib borilishi va asoslantirilgan holda

boyitish orqali rag‘batlantirilishi kerak; to‘rtinchidan: dars yakunida Bo‘lajak o‘qituvchilarni mavzuga oid muammolarni bartaraf etish borasida bildirgan fikrlari asosida ularni hamkorlikka da‘vat etish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi fikrlar noan‘anaviy dars o‘tish metodi- “Aqliy hujum”ga mos bo‘lgani uchun 8-sinf “O‘zbekiston tarixi” darsligining 6-mavzusi bo‘lgan “XVI asrda Buxoro xonligida ijtimoiy-iqtisodiy hayot”ni [9, 21-23] o‘rganish uchun maktabga juda yaqin bo‘lgan “Yog‘ochli sardoba” tarixiy majmuasida “dars-sayohat” metodini qo‘llagan holda dars o‘tildi.

Bunda darsning ta‘limiy vazifasi sifatida avvalo XVI asrda qurilgan sardobalarning vazifalari tushuntirildi, tarbiyaviy maqsadi sifatida sardobaning ahamiyati qayd etildi, rivojlantiruvchi ta‘limiy vazifa sifatida ichimlik suvining hayotimizdagi beqiyos o‘rni tushuntirildi.

Bu qiziqarli mavzuni bejizga tanlamadik, mamlakatimiz qadimiy “Buyuk ipak yo‘li” ning markazida joylashgani uchun karvon yo‘li o‘tgan joylarda savdogarlarga, sayyohlarga qulaylik yaratish maqsadida karvonsaroylar, sardobalar, rabotlar qurilgan. X asrlarda hozirgi O‘zbekiston hududida 10 mingdan ziyod karvonsaroy, 16-asrlarda 400 (ba‘zi manbalarda 1000)dan ziyod sardoba va rabot bo‘lganligi qayd etilgan. Demak, respublikamizning barcha hududlarida shunday darslar o‘tish imkoniyati mavjud. Xususan, Buxoro amiri Abdullaxon II (1525-1598) davrida, hozirgidek, yurtimizda juda katta bunyodkorlik ishlari olib borilgan. Jumladan, Toshkentga harbiy yurish chog‘ida askarlarning shu hududda hordiq chiqarish uchun sardoba va karvonsaroy qurishni buyuradi, shular qatorida “Yog‘ochli” sardoba ham 1585-1590-yillar oralig‘ida barpo etilgan. “Sardoba” so‘zi forschadan olingan bo‘lib, “muzdek suv” ma‘nosini anglatadi. “Yog‘ochli” sardoba 2019 yilda O‘zbekiston moddiy va madaniy merosining ko‘chmas mulk ob‘ektlari ro‘yxatiga kiritilgan va davlat muhofazasiga olingan.

Tarix darslari bo‘lajak o‘qituvchilarning tarixiy manbaalar bilan ishlashini talab qiladi. Odatda bu -tarixiy hujjatlar. Ular bilan ishlash usuli har bir o‘qituvchining dars metodida bo‘lishi kerak. Hozir internetda tarixiy hujjatlarning nusxalarini olish mumkin, agar ular eski arab yoki rus tilidagi yozuvlar bo‘lsa, Bo‘lajak o‘qituvchilar bilan hamkorlikda tarjima qilib o‘qitilishi katta samara beradi. Bundan tashqari, tarixiy manbaa sifatida badiiy adabiyot va jurnalistikaning sara namunalaridan foydalanish tarix darslarini jonlantiradi, axloqiy jihatlarin kuchaytiradi.

O‘qituvchining nutqi-jonli bo‘lishga erishishimiz lozim, chunki, shundagina Bo‘lajak o‘qituvchi ko‘z o‘ngida kishilik jamiyatining eng qadimgi davrdan bugungi kunga qadar ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishini gavdalantira olinadi, voqealar mohiyati Bo‘lajak o‘qituvchilar ongiga tez etib boradi, tarixiy jarayon qonuniyatlarni tushunish osonlashadi. Bunda tarixiy badiiy adabiyot namunalaridan foydalanishni bejizga qayd etmadik.

Masalan, shu o‘rinda atoqli adib Mirkarim Osimning “Shiroq” hikoyasidan foydalanish katta samara beradi. Yozuvchi o‘z asarida qadimgi yunon manbalarida qayd

qilingan, aniqroq, qilib aytsak, II asrda yashagan tarixchi Polienning “Harbiy hiylalar” asarida yozilgan Shiroq to‘g‘risidagi afsonani badiiy asar darajasiga keltirib, mard va vatanparvar ajdodlarimiz sha’niga madhiya o‘qigan. Ushbu hikoya tasavvurda elu yurtiga fidoyi inson timsolini jonlantira olgan hamda asrlar o‘tsada barcha zamonlarda vatanparvarlar jasorati hech qachon unutilmay, aksincha asrlar osha kishilarda shijoat hissini uyg‘ota olishini ko‘rsatgan.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev xalqimiz orasida yangi O‘zbekiston g‘oyasini ilgari surib, III Renessans sari etaklayotganlarida buyuk tariximizga qayta-qayta murojaat qilayotganliklarini shu kunga qadar chop etilgan barcha asarlarining zarvaraqlari isbotlaydi.

Yurtimizda I va II Renessanslar bejizga ro‘y bermagan. O‘sha davrdagi iqtisodiy-ijtimoiy vaziyat, ma’rifat-ma’naviyatga e’tibor, ziyolilarni qo‘llab-quvvatlash “Uyg‘onish effekti”ga sabab bo‘lgan.

Shuning uchun ham xalqimiz hukmiga yangi g‘oya tashlanganida ajdodlarimiz merosi, ularning saboqlari dasturilamal bo‘lgani shubhasiz, tariximizda yangi g‘oyalar uchun manbaalar bisyor.

Mamlakatimizda boshlangan Uchinchi Renessans davrida har qanday savolga qiynalmasdan javob topadigan yosh avlod tarbiyasi-o‘ta ma’suliyatli vazifa. Shunday ekan tarix va boshqa ijtimoiy fanlarni o‘qitishda ijobiy ta’sir qiluvchi manbalar namunalaridan foydalanish-refleksiv xotiraning kuchayishida, mental tafakkurning jonlanishiga sabab bo‘ladi, natijada Bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘z-o‘zini rivojlantirish, turli axborot va ma’lumotlar bilan ishlash kompetentsiyasi oshadi.

Tarix darslarida tarixiy manba yoki xrestomatiyadan olingan hujjatdan foydalanishning imkoniyati juda katta. Dars jarayonida tanishilayotgan hujjatlar qachon va kimlar, qaysi tabaqa namoyandalari tomonidan yaratilganini, ulardan nimalarni bilib olish mumkinligini, qanday masalalarni bilib olishda mana shu hujjatlarga murojaat qilish kerakligi batafsil tushuntiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. Ҳақим Сатторий. “Маърифат-имтиёз эмас, фидойиликни талаб қилади”. “Ма’rifat” газетаси, 2021 йил 26 апрель. № 17 (9342)-сон.

[2]. “Маънавий ҳаёт” журнали, 2021 йил 1-сон “Огоҳлик кўнғироғи” мақоласи. В. 7

[3]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 апрелдаги 106-сонли “Президент таълим муассасасалари Агентлиги тизимидаги ихтисослаштирилган мактаблар тармоғини кенгайтириш тўғрисида”ги ПФ- Фармони.

[4]. Мирзиёев Ш.М. “Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаравон бўлади”. – Т., “Ўзбекистон”, 2019 йил, В. 147

[5]. Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. “Тарих ўқитиш методикаси” (дарслик). - Т., “Turon-Iqbol” , 2010 йил, В. 29

[6]. Абдуллаева Б.С. Олий таълим тизимида замонавий таълим технологиялари ва педагогнинг инновацион фаолияти. Халқаро илмий конференция материаллари. 2018. Апрель, В. 4-11

[7]. Раҳимов Б., Нарзиева Н. “Педагогик маҳорат” ўқув қўлланмаси. – Гулистон шаҳри, 2021 йил, “Sirdaryo Print Roman” босмахонаси, В. 102

[8] Усмонов Қ, Жўраев У, Норкулов Н. “Ўзбекистон тарихи” (8-синф учун дарслик) Т., “Ўқитувчи” НМИУ, В. 21-23

**GID VA TARJIMONLIK SOHASIDA INGLIZ TILIDAN KELIB
CHIQAIDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI YECHISHNING SAMARALI
METODLARI**

Quziyev Sarvarbek Ilmiddinovich

Ingliz filologiyasi kafedrası o‘qituvchisi,

Farg‘ona davlat universiteti

sarvarkuziev1988@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysidagi turli joylarda xizmat qilayotgan 46 nafar turistik gidlarning ehtiyojlari, vazifalari va muammolarini o‘rganishga qaratilgan. Buning uchun so‘rovnoma anketadan foydalanildi va ma'lumotlar to'plandi va tahlil qilindi. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, turistik gidlar ingliz tilini bilish, xususan, tinglash, gapirish va o'qish bilan bog'liq muammolarga duch kelishgan. Muammolar yechimi sifatida tavsiyalar va pedagogik yechimlar taklif qilindi.

Kalit so'zlar: ESP, til ko'nikmalari, funktsiyalar, muammolar, ehtiyojlarni tahlil qilish, Farg'ona turistik yo'riqnomalari.

Abstract. This article aims to study the needs, tasks and problems of 46 tourist guides working in different locations in the Fergana Valley. For this, a questionnaire was used, and data were collected and analyzed. Data analysis showed that tourist guides faced problems with English language proficiency, in particular, listening, speaking and reading. Recommendations and pedagogical solutions were proposed as solutions to the problems.

Keywords: ESP, language skills, functions, problems, needs analysis, Ferghana tourist guides.

Аннотация. Целью данной статьи является изучение потребностей, задач и проблем 46 туристических гидов, работающих в различных регионах Ферганской долины. Для этого была проведена анкета, а также собраны и проанализированы данные. Анализ данных показал, что туристические гиды сталкиваются с проблемами владения английским языком, в частности, с аудированием, говорением и чтением. Для решения этих проблем были предложены рекомендации и педагогические решения.

Ключевые слова: ESP, языковые навыки, функции, проблемы, анализ потребностей, туристические гиды по Фергане.

KIRISH

Turizm industriyasi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita qabul qiluvchi mamlakatlarni xorijiy valyutalar bilan ta'minlashi, xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish sohalarida ish o'rinlarini yaratishi va davlat daromadlarini, shu jumladan mehmonxonalar va boshqa turdagi soliqlar, turistik soliqlar, aeroportdan chiqish soliqlari, daromad solig'i va import bo'yicha bojxona to'lovlarini oshirishga yordam beradi. Shuning uchun Farg'ona viloyatida ham turizm sohasi kundan-kunga rivojlanib, davlatning keng qamrovli iqtisodiy o'sishida muhim rol o'ynamoqda. Farg'ona sayyohlik maskaniga aylandi va butun dunyodan turistlar tashrif buyurmoqda. Turizm agentliklari bo'limining statistik ma'lumotlariga ko'ra 2023-yil oxirigacha Farg'ona viloyatidagi sayyohlik ob'yektlariga 500000 ga yaqin sayyoh tashrif buyurgan. Bundan 100 ming nafarga yaqini Osiyodan, 75000 ga yaqini Yevropadan, qolganlari esa chegaradosh mamlakatlardan kelgan sayyohlardir. Statistik ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, ko'plab sayyohlar ingliz tilida tilida so'zlashuvchilardir. Farg'ona turizm departamenti turli tumanlarda bo'limlarga ega bo'lib, turistlarga turli yo'llar bilan yordam beradi; Tashrif buyuruvchi turistlar muloqot qiladigan lingua franca bu ingliz tilidir. Agar turistik gidlar va sayyohlar o'rtasida muvaffaqiyatli muloqot bo'lsa, xizmatlardan ko'proq qoniqish paydo bo'ladi va natijada ko'proq sayyohlar keladi. Bu o'rinda ingliz tili xalqaro muloqot til sifatidagi hozirgi mavqei tufayli, ko'p madaniyatli sayyohlar bilan doimiy ravishda shug'ullanadigan barcha gidlar uchun bu tilni o'rganish zarur bo'ladi.

1.1. Ehtiyojlar tahlili.

Umuman olganda, Farg'onada sayyohlik gidlar universitetlarda ingliz tiliga an'anaviy tarzda o'qitiladi. Shuning uchun rasmiy ehtiyojlarni tahlil qilish va ingliz tilidan chet tili sifatida foydalanishda sayyohlik gidlar duch keladigan muammolarni aniqlash ustida tadqiqot olib boorish dolzarblashdi. Shunga ko'ra, mazkur tadqiqotning maqsadi Farg'ona shahridagi sayyohlik gidlarning ingliz tiliga bo'lgan ehtiyojlari va muammolarini o'rganish etib tanlandi.

Ehtiyojlarni tahlil qilish ko'p yillar davomida Ingliz tilining ajralmas asosiy omillaridan biri bo'lib kelgan. Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) amaliyotchilari tadqiqotchilari, kurs dizaynerlari, material ishlab chiquvchilar, testerlar, baholovchilar hamda sinf o'qituvchilari doimo ehtiyojlar tahlili ustida ish olib borishgan. Umuman olganda, ehtiyojlar deganda turli tushunchalarni anglashimiz mumkin. Robinson ta'kidlaganidek, "ehtiyolarni tahlil qilish" atamasi "tahlilchilarning mafkuraviy tasavvurlari ta'sirida" bo'lib, bu ehtiyojlar "o'z-o'zidan ob'ektiv haqiqatga ega emas" degan ma'noni anglatadi. Biroq, maqsadga yo'naltirilgan ta'rif sifatida ehtiyojlar "o'quvchining o'qishi yoki til kursining oxirida nima ko'rsatishi kerak bo'lgan ish talablarini" anglatishi mumkin. Bundan tashqari, Bervik ushbu turdagi ehtiyojlarni "ob'ektiv" deb hisobladi. Richards ma'lumotlar to'plash jarayoni sifatida ehtiyojlarni tahlil qilish "o'quvchilarning ehtiyojlari to'g'risida ma'lumot to'plash uchun foydalaniladigan protseduralar sifatida" ta'riflanishi mumkinligini ta'kidladi. Xuddi shunday, Nunan (1988) ehtiyojlarni tahlil qilishni "o'quv dasturini ishlab chiqishda

qo'llaniladigan ma'lumotlarni yig'ish usullari va tartiblari" deb talqin qildi. Shu nuqtai nazardan xulosa qilish mumkinki, mahalliy talabalarning ehtiyojlari odatda o'quv materiallariga kiritilmaydi, chunki "ehtiyoblarni tahlil qilish bizning universitetlarimizdagi tadqiqotchilar va til o'rgatuvchi mutaxassislar tomonidan hali etarlicha e'tiborga olinmagan".

Yuqoridagi ta'riflarni inobatga olgan holda Farg'ona sharoitida sayyohlik gidlar faoliyatidagi ehtiyoj tahlili muloqot jarayonida ingliz tilining o'ziga xos kommunikativ funksiyalariga bo'lgan ehtiyojni bildiradi. Bundan tashqari, farg'onalik sayyohlik gidlar ingliz tilidan turistlar bilan suhbat o'tkazish, ma'lumot berish, xizmatlar ko'rsatish, yordam ko'rsatish, savollarga javob berish, muammolarni hal qilish va hokazolar vositasi sifatida foydalanadilar.

Ehtiyoblarni tahlil qilish bu yerda sayyohlik gidlarning akademik, kasbiy, madaniy va til ma'lumotlari to'g'risida ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi, bu ularning ish jarayonida ularning haqiqiy ehtiyojlariga mos keladigan ESP kursini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar va ko'rsatmalar berishdir.

Ehtiyoblarni tahlil qilish va sayyohlik gidlar oldida turgan til to'siqlarini aniqlash tadqiqotning hal qiluvchi asosiy jarayonidir. Bu tilni o'rgatish va o'rganishda o'quv dasturlarini rejalashtirish jarayonining juda muhim qismi hamdir. Shuning uchun, agar ehtiyoj tahlili o'tkazilsa va til to'siqlari aniqlansa, til kursi materiali dolzarb va motivatsion bo'ladi.

1.2 Tadqiqot muammosi

Kommunikativ va lingvistik kompetentsiyalarni rivojlantirish turizm sanoati sohasida ishlaydiganlar uchun kasbiy rivojlanishning zaruriy shartidir. Natijada, turistik gidlarning ingliz tilini, ayniqsa mehmondo'stlik ruhiyatida malakasini oshirish dolzarb talab hisoblanadi. Farg'onada turistik gidlarning ish jarayonida ingliz tiliga bo'lgan ehtiyojini aniqlash, xorijlik sayyohlar bilan real hayotiy vaziyatlarda muloqot qilish zarurati tug'ilganda qanday muammolarga duch kelishini aniqlash bo'yicha juda kam tadqiqotlar amalga oshirilgan.

1.3 Tadqiqotning ahamiyati

Turizm sanoati mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu sohaning rivojlanishi til ehtiyojlariga ta'sir qiladi. Misol uchun, mehmonxona xodimlari ingliz tilida so'zlashuvchi mijozlari bilan samarali muloqot qilish uchun albatta ingliz tilini bilishlari kerak. Turizm sanoati uchun esa kasbiy maqsadlar uchun ingliz tili (EOP) eng muhim masalalardan biridir, chunki har bir individ bilan muloqot qilish bu juda nozik masala, binobarin har bir kishi alohida stereotip hisoblanadi. Farg'onada turizm industriyasi kontekstida ingliz tilini chet til sifatida qayta ko'rib chiqish va kadrlarga bo'lgan ehtiyoj va ushbu tadqiqot kabi til muammolarini aniqlash manfaatdor tomonlarni til o'quv dasturlari ustida ishlashga undashi mumkin. Bu turistik xodimlarning ehtiyojlarini qondiradi va ingliz tilini chet tili sifatida rivojlantirishga sabab bo'ladi. Chet tilini, ayniqsa

ingliz tilini o'zlashtirish turistik gidlarga turistlar bilan muloqot qilish, ularning madaniy farqlarini tushunish va ish imkoniyatlarini oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda, Farg'ona sharoitida turistik gidlar va turizm sanoati uchun ingliz tili bo'yicha tadqiqotlar juda kam uchraydi.

1.4 Tadqiqot savollari

Ushbu tadqiqot quyidagi tadqiqot savollariga javob berishga qaratilgan:

1) Turistik gidlar ingliz tilining qaysi ko'nikmasi ish jarayoni uchun eng muhim deb bilishadi?

2) Turistik gidlar ish jarayonida ingliz tilining qaysi funksiyalaridan foydalanishlari kerak?

3) Turistik gidlar ish jarayonida ingliz tilini bilishda qanday muammolarga duch kelishadi: tinglash, gapirish, o'qish va yozish?

4) Umuman turistik gidlar ish jarayonida qanday muammolarga duch kelishadi?

4. Tadqiqot muhokamasi va natijalari

Ushbu bo'limda Farg'onada sayyohlik gidlarining ehtiyojlari va turistlar bilan muloqot qilishdagi muammolar statistik natijalari tanishtiriladi. Farg'onalik sayyohlik gidlaridan ingliz tilidan foydalanish bo'yicha ularning ehtiyojlari va muammolarini aniqlash so'ralgan. Natijalar quyidagi 1-7-jadvallarda tasvirlangan.

Birinchisi: Birinchi savolga tegishli natijalar

Ushbu tadqiqot quyidagi savolga javob berishga harakat qildi: "Turistik gidlar ingliz tilining qaysi ko'nikmasi ish jarayoni uchun eng muhim deb bilishadi?". Ko'pchilik turistik gidlar gapirish ko'nikmasini o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoji yuqori ekanligini bildirishgan, chunki ular ish jarayonlarida uning ahamiyatini yuqori ekanligini his qilishadi. Natijada, turistik gidlar chet ellik sayyohlar bilan muloqot qilish uchun kundalik ishlarida ko'proq ingliz tilida so'zlashish mahoratidan foydalanadilar. Ushbu tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik turizm xodimlari to'rtta ingliz tili ko'nikmalarini, ayniqsa tinglash va gapirishni juda zarur deb hisoblashgan.

Ikkinchi: Ikkinchi savolga tegishli natijalar

Turistik gidlardan ish joyida ingliz tilining qanday funksiyalaridan foydalanish kerakligi so'ralganda, turistik gidlar turistlar bilan umumiy suhbatda, chet elliklarga xizmat ko'rsatishda, ziyorat yoki boshqa yo'nalishlarda uchrashganda savollarga javob berish va muammolarni hal qilishda ingliz tilidan foydalanadilar. Ingliz tilining ushbu kommunikativ funksiyalari turizm sanoatida juda muhim va turistik gidlardan yuqori malakali va tilni yaxshi bilishni talab qiladi.

Uchinchi: Uchinchi savol bilan bog'liq natijalar

Turistik gidlar ish joyida ingliz tilini bilishda qanday muammolarga duch kelishadi: tinglash, gapirish, o'qish va yozish? deb so'ralganda. Hozirda talim tizimida tinglash ko'nikmasi maktab va universitetlarda biroz e'tibordan chetda qoladigan ko'nikma bo'lib, sabab sifatida talabalar grammatika, lug'at va o'qishga e'tiborni ko'p qaratilganligidandir.

Shunisi e'tiborga loyiqki, maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) kurslari, agar kommunikativ tilni o'rgatish yondashuvi (CLT) dan foydalanishga ko'rsatma berilsa, muammoni bartaraf etishi mumkin.

Keyingi qism turistik gidlar ish joyida turistlar bilan suhbatda duch keladigan muammolarga bag'ishlangan. Turistik gidlar diqqatga sazovor joylar/dam olish joylarida chet elliklar bilan gaplashish va suhbatlashishda katta muammoga duch kelishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, turistik gidlar o'rtasida ingliz tilidan foydalanish va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoj va muammolar aniq. Farg'onalik sayyohlik gidlarining eng jiddiy muammolari xorijlik sayyohlarning nutqini kuzatib borishi, chunki ular juda tez gapiradi, nutqda tushunarsiz so'z va iboralarni ishlatadi, grammatik bilimga ega emasligi, lug'at boyligi yetarli emasligi, yozish imkoniyati yo'qligida.

5. Xulosa

Ushbu tadqiqot Farg'onalik sayyohlik gidlarining ingliz tilini bilish va funktsiyalariga bo'lgan ehtiyojlari hamda ularning ish jarayonlarida duch keladigan muammolarini o'rganib chiqdi. Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatdiki, turistik gidlar o'zlari ishlayotgan joyda ingliz tilida jiddiy muammolarga duch kelishgan. Farg'onada turizm rivojlanmoqda; 2023-yilning oxirigacha Farg'onaning turistik diqqatga sazovor joylariga taxminan 5000 sayyohlik guruhi tashrif buyurdi. Agar ushbu soha muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lsa, turistik gidlar uchun ingliz tilida muloqot qilish bo'yicha ESP o'quv dasturlarini ishlab chiqishlari kerak. Buning sababi shundaki, turistik gidlar xodimlarining asosiy roli turistlarning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash, asosan ingliz tilida gaplashishdir.

6. Pedagogik tavsiyalar

1) Turistik gidlar safiga qo'shilishni xohlovchilar ro'yxatga olinishidan oldin ESP, ayniqsa turizm maqsadlari uchun ingliz tilini tanishtirishlari kerak.

2) Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turistik gidlar o'zlari sezganlaridek, ayniqsa tinglash va gapirishda jiddiy muammolarga duch kelishgan. Shunga ko'ra, bunday muammolarni hal qilish uchun tilning kommunikativ dasturlari ishlab chiqilishi kerak.

3) Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirganlarni rag'batlantirish kerak.

4) Turistlarning turistik gidlarning muloqot qobiliyatlari haqidagi tasavvurlarini o'rganish uchun replika tadqiqotlari o'tkazilishi mumkin.

5) Keyingi o'rganishni boshqa sohalar, masalan, tibbiyot banki, media, biznes va boshqalar bilan amalga oshirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Barnes, E. 2016. *The minority body: A theory of disability*. Oxford University pp.17-42. Polechoński, J. and Tomik, R., (2019) '*Can tourism in immersive virtual reality can replace real travel?*'. *Folia Turistica* 2019; 52, pp. 11-30.

2. Beck, J., Rainoldi, M. and Egger, R., (2019) '*Virtual reality in tourism: a state-of-the-art review*'. *Tourism Review*, 74(3), pp.586-612.

3. Quziyev, S. (2022). Sarvar TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CHET TILINI O'QITISH JARAYONIDA TIBBIYOT ATAMALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI: TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CHET TILINI O'QITISH JARAYONIDA TIBBIYOT ATAMALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).
4. Ilmiddinovich, Q. S. (2023). CHET TILLARNI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARINI TAKKOMILLASHTIRISH ASSOSLARI. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 2(18), 14-19.
5. Quziyev, S. (2023). MAXSUS ATAMALARNI O'QITISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI. *Молодые ученые*, 1(3), 92-95.
6. Kuziyev, S. (2023, May). DISTINCTIVE ADVANTAGES OF LEARNING AND TEACHING SPECIFIC DICTIONARIES IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES OF NON-PHILOLOGY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. In *International Conference on Business Management and Humanities* (Vol. 1, No. 1, pp. 127-129).
7. Quziyev, S. (2023). CHET TILINI O'QITISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI. *Наука и инновация*, 1(7), 120-124.
8. Ilmiddinovich, Q. S. (2023). NOLIGVISTIK FAKULTETLARDA KASBGA YO'NALTIRILGAN CHET TILINI O'QITISHNING XUSUSIYATLARI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(30), 83-93.
9. Kuziev, S. I. (2022). MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE AT MEDICAL UNIVERSITIES. *Academic research in educational sciences*, 3(11), 242-245.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI
RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NA‘MUNALARINING O‘RNI**

D.Teshaboyev

*FarDU professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)*

Z.Boymatova

FarDU 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o‘zgaruvchan dunyoda raqobatbardosh bo‘lishi fanlarni mukammal egallashni taqozo etadi, bu esa ta‘lim tizimiga jumladan boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodi na‘munalarining ta‘siri va ahamiyati tahlil qilinishi lozim. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilaridagi kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida foydalanish lozim o‘qituvchi vazifalari haqidagi kerakli ma‘lumotlar va manbalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, xalq og‘zaki ijodi, ertak, maqol, topishmoq, ijodiy fikrlash, boshlang‘ich ta‘lim, metodika, innovatsion yondashuv.

Abstract. The integration of our country into the global community, along with the rapid development of science, technology, and innovation, requires the younger generation to be competitive in an ever-changing world. This, in turn, emphasizes the need to enhance the education system, particularly at the primary level, where fostering students’ creative thinking plays a crucial role.

Keywords: creativity, folklore, oral literature, primary education, storytelling, proverb, creative thinking, pedagogy, innovation.

Аннотация. Интеграция нашей страны в мировое сообщество, а также стремительное развитие науки, техники и технологий требуют от подрастающего поколения способности быть конкурентоспособными в быстро меняющемся мире. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость совершенствования системы образования, особенно в начальных классах, где важно развивать креативное мышление учащихся.

Ключевые слова: креативность, народное устное творчество, сказка, пословица, загадка, творческое мышление, начальное образование, методика, инновационный подход.

KIRISH

XXI asrga kelib O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasida ham ushbu termin ishlatila boshladi. Ayniqsa, pedagogika fanining alohida va yosh tarmog‘i sifatida shakllanib boshlagan Innovatsion pedagogikada Ushbu terminga bod-bod ch kelmoqdamiz. R.A.Mavlanova o‘zining “Boshlang‘ich ta’limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya” nomli o‘quv qo‘llanmasida kreativlikning o‘zi nima, uning shakllanishi masalalariga alohida to‘xtalib o‘tgan. Qo‘llanmada kreativlik tushunchasining mazmuni va mohiyati chuqur tahlil etilgan. Ammo kreativlik masalasining ilmiy-nazariy, ilmiy-pedagogik jihatlarini maxsus ilmiy tatqiqot ob’ekti sifatida tatqiq etilmagan. Ya’ni boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativlik faoliyati hali maxsus o‘rganishni talab etmoqda.

O‘qituvchining kreativligi, ushbu kreativlikning mohiyatini beruvchi ijodkorlik ustuvor xarakterga egadir. Bu esa bizning maqolamiz ob’ekti bo‘lgan o‘qituvchining kreativlik faoliyatining naqadar muhimligidan dalolat beradi. Yuqoridagi pedagog olimlar, ayniqsa olim R.A.Mavlanova tomonidan olib borilgan tatqiqotlar bilan tanishar ekanmiz, ularning barchasini umumlashtirgan holda biz quyidagi fikrlarni e’tirof etmoqchimiz:

1. Kreativlik o‘qituvchilarni innovatorlikka undovchi pedagogik kategoriya hisoblanadi.

2. Kreativlik o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatining integratsiyasidir. Chunki tabiatan qiziquvchan, intiluvchan bo‘lmas ekan, o‘qituvchi hech qachon ijodkorlikni namoyon eta olmaydi.

3. Kreativlik o‘qituvchilarda o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan sifat emas, u o‘qituvchining yangiliklarga intilishi, yangiliklarni o‘zlashtirish va o‘zining pedagogik faoliyatida qo‘llay olish jarayonlarida duch keladigan qiyinchiliklarni yenga olishi, innovatsion yangiliklarni o‘z faoliyatida faol, ijodkorona foydalana olish va o‘z mualliflik g‘oyalariga, echimlarni (evristik) topa olishi bilan bog‘liqdir.

4. O‘qituvchining kreativligining shakllanishi “ehtiyotlar, yo‘nalishlar va “Men” kontseptsiya”laridan kelib chiqadi. O‘qituvchining kreativlik faoliyati pedagogik faoliyatning barcha turlarida namoyon bo‘lishi davr talabidir. O‘qituvchining kreativlik faoliyati, avvalo, pedagogik mahorat bilan bog‘liq degan xulosaga kelishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Xalq og‘zaki ijodi va kreativlik tushunchalarining uzviy bog‘liqligi- xalq og‘zaki ijodi namunalarida mavjud obrazlilik, ramziy ifoda, badiiy tildan foydalanish elementlari bolalarning tafakkurini kengaytiradi. Ertaklar orqali bola fantastik voqealarni tasavvur qiladi, qahramonlarning harakatlarini tahlil etadi, yangicha xulosalar chiqaradi. Bu jarayon tabiiy ravishda ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi.

Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagini o‘qish jarayonida o‘quvchilar yaxshilik va yomonlik, mehnatsevarlik va dangasalik tushunchalarini faqat yodlamaydi, balki ularni tahlil qilib, o‘z xulosalarini bildiradilar. Bu esa ijodkorlikning boshlang‘ich bosqichi hisoblanadi.

Maqollar va topishmoqlar esa qisqa, lekin chuqur ma‘noli tuzilmasi bilan assotsiativ tafakkurni rivojlantiradi. Bola ma‘noni topish uchun fikrlash, taxmin qilish, tahlil qilishga majbur bo‘ladi. Shu tarzda xalq ijodi kreativ tafakkur uchun tabiiy o‘quv vositasidir. Kreativlikni shakllantirishda xalq ijodi asosidagi metodlar bu- boshlang‘ich sinf darslarida xalq ijodi asosida kreativlikni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

“Ijodiy ertak” metodi. O‘quvchilarga tanish ertakni o‘zgacha yakun bilan yozish yoki yangi qahramon qo‘shish topshiriladi.

“Topishmoq tuzish” mashg‘uloti. Bolalar o‘zlari yangi topishmoqlar yaratadi – bu jarayon tasavvur va mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi.

“Maqolni davom ettir” o‘yini – o‘quvchilar yarimta maqoldan mantiqan mos yakun topadilar, bu esa assotsiativ fikrlashni rivojlantiradi.

“Rolga kirib o‘qish” usuli – ertaklardagi qahramonlarni sahnalashtirish o‘quvchilarda hissiy ifoda, dramatik ijodkorlik va jamoaviy ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Bu metodlar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol yaratuvchiga aylantiradi – bu esa kreativlik rivojining eng muhim sharti hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tajriba davomida o‘quvchilarning o‘z fikrini mustaqil bayon etish, badiiy matndan asosiy g‘oyani ajratib olish, uni hayotiy tajriba bilan bog‘lash, shuningdek, muammoni ijodiy yecha olish kabi sifatleri shakllandi. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda ijobiy motivatsiya paydo bo‘ldi, ular darslarda faol ishtirok etish, yangi g‘oyalarni ilgari surish, badiiy obrazlar yaratishga intilish kabi fazilatlarni namoyon etdilar.

O‘tkazilgan kuzatuv va so‘rovnomalar natijasiga ko‘ra quyidagi natijalar olindi:

I. O‘quvchilarning 80 foizi xalq ijodi asosidagi darslarni yanada qiziqarli deb baholadi;

II. 75 foiz o‘quvchilar o‘z fikrini mustaqil ifoda etish qobiliyati oshganini qayd etdi;

III. 70 foiz o‘quvchi ertak va maqollar orqali yangi so‘zlar, obrazlar va iboralarni o‘rganib, nutq boyligini kengaytirganini bildirdi;

IV. 65 foiz o‘quvchi esa darslarda o‘zini erkin, ijodiy va faol his qilganini ta’kidladi.

Natijalar shundan dalolat beradiki, xalq og‘zaki ijodi na‘munalarini o‘quv jarayonida qo‘llash o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil, ijodkor, tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga hurmatini, estetik didini va badiiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita ekanini isbotladi.

Kreativlikni rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodi na‘munalarini fanlararo integratsiya asosida qo‘llash katta natija beradi:

O‘qish darslarida – badiiy matn tahlili va obrazli fikrlashni o‘rgatadi;

Ona tili darslarida – so‘z boyligi va metaforik nutqni rivojlantiradi;

Tasviriy san‘at darslarida – ertak qahramonlarini tasvirlash orqali ijodiy tasavvur mustahkamlanadi;

Musiqqa darslarida – xalq qo‘shiqlari orqali ritm, obraz va estetik did uyg‘unligi hosil qilinadi.

Shuningdek, xalq ijodiga oid materiallardan foydalanilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi oshdi, ular o‘zaro muloqotda faol qatnashib, dars mavzularini hayotiy misollar bilan bog‘lay oldilar. Bu esa o‘quvchilarda nafaqat bilish jarayonini, balki ijtimoiy faollik, nutq madaniyati va estetik didni ham rivojlantirdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘quv fanlariga uyg‘unlashtirish ijodiy muhitni shakllantiradi, o‘quvchilarni mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalaydi. Bu esa ta‘lim jarayonida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Xalq og‘zaki ijodi boshlang‘ich ta‘limda kreativlikni shakllantirishning tabiiy manbai va samarali vositasidir. U bolalarning tafakkurini, estetik didini, nutq faolligini va hayotga ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar o‘quvchini hayotiy vaziyatlarda yangicha yechim topishga, noodatij fikrlashga undaydi.

Shu sababli o‘qituvchilar xalq ijodi namunalaridan foydalanishda zamonaviy interfaol metodlarni qo‘llashlari, darslarda ijodiy topshiriqlarni ko‘paytirishlari va fanlararo integratsiyani kuchaytirishlari lozim. Bu esa yosh avlodni ijodkor, milliy qadriyatlarga sodiq va zamonaviy tafakkurga ega shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqudusov O.A. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari (metodik qo‘llanma) – Toshkent, 2011.
2. Abdurahmonova, M. (2020). Boshlang‘ich ta‘limda badiiy asarlarni o‘qitish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta‘limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2003.
4. B.Boltayeva. “Boshlang‘ich sinflarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish” 677-681 , 2024-yil.
5. To‘raqulov, S. (2016). Xalq og‘zaki ijodi va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Torrance, E. P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Princeton, NJ: Personnel Press.
7. Qo‘shjonov, M., & Yo‘ldoshev, B. (2015). O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2019). Ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida qaror. Toshkent: Prezident qarori, 29-oktabr.

PRIORITY AREAS AND FACTORS AFFECTING THE EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL TRAINING FOR STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Erejepov Maxsud Tursinbaevich

Teacher at Nukus State pedagogical institute

E-mail: yerejepovmaxsud@gmail.com

Abstract. The pedagogical and psychological features of preparing students for the organization and management of spiritual and educational work in higher educational institutions, as well as psychological factors in this regard, the opinions of scientists, pedagogical conditions for increasing the effectiveness of work in this area, and its significance are presented.

Key words: spirituality, enlightenment, education, upbringing, quality, result, system, virtue, task, direction.

Annotatsiya. Yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, intellektual, huquqiy, jismoniy hamda estetik rivojlanishini ta‘minlashning dolzarb jihatlarini tahlil qilingan. Shuningdek, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etishda innovatsion pedagogik yondashuvlar, interaktiv usullar va ilmiy metodlardan foydalanishning samaradorlikka ta‘siri asoslab berilgan. Oliy ta‘lim muassasalarida ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida axloqiy, milliy, aqliy, huquqiy, vatanparvarlik, jismoniy hamda madaniy-estetik tarbiya yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ma‘naviyat, ma‘rifat, ta‘lim, tarbiya, sifat, natija, tizim, fazilat, vazifa, yo‘nalish.

Аннотация. Приведены педагогико-психологические особенности подготовки студентов к организации и управлению духовно-просветительской работой в высших учебных заведениях, психологические факторы в этом отношении, мнения ученых, педагогические условия и их значение в повышении эффективности работы в этом направлении.

Ключевые слова: духовность, просветление, образование, воспитание, качество, результат, система, добродетель, задача, направление.

Introduction. In recent years, large-scale reforms have been carried out in the country aimed at improving the education sector, bringing it up to modern standards, and raising a

mature, educated, intellectually developed and spiritually perfect generation. In particular, the spiritual and moral education of the younger generation, the formation of their inner world, character and place in society are defined as one of the priority tasks.

Today, with the rapid development of information technology and the internet, it is impossible to separate young people from these processes. However, one of the important tasks is to prevent the inefficient use of their time on social networks and to foster a culture of rational use of these technologies.

In this regard, higher education institutions should pay special attention to the further development of students' knowledge and talents through meaningful leisure activities and involvement in various clubs, societies and community activities. It is desirable that this process be organised on an individual basis, taking into account the personal interests, creative abilities and aspirations of students.

Literature analysis. The Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 1059 of 31 December 2019 ‘On the approval of the concept of continuous spiritual education and measures for its implementation’. The aim of the concept is to gradually develop age-appropriate social skills and qualities in the younger generation that are necessary for an independent and happy life. The concept identifies the following priority tasks:

- developing scientifically based indicators for assessing spiritual and moral education;
- developing and implementing educational methods based on the principles of continuity and succession, starting from pregnancy and continuing into adulthood;
- effective use of advanced achievements in national and modern pedagogy in the education of children;
- systematic improvement of the knowledge and qualifications of educators together with their pupils;
- the family, the “mahalla” and educational institutions are involved in the formation of spiritual education. Establishing an effective mechanism for interaction between the media and other social structures;
- tasks such as the basis of spiritual education on the principles of practical development and continuity have been defined [1].

In connection with the planned goals and objectives in the field of education and the reforms being carried out, it is necessary to review issues of spiritual and moral education of students in higher education institutions.

Our President Sh.M. Mirziyoyev's work “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” notes that "it is a source of pride and honour for all of us that our youth are rightfully becoming the decisive force of today and tomorrow, capable of taking on this responsibility for the future of our Motherland.

In this regard, the most important task of the government, relevant ministries and departments, as well as the entire education system, our respected domains and teachers, is to

provide the younger generation with a comprehensive education and to nurture them into physically and spiritually mature individuals” [59 p; 13-14 – p].

In his high-quality organisation of spiritual and educational work, V.Rustamov [496-502 p]conducts a comprehensive analysis, explaining that lectures conducted in the traditional way – that is, talks aimed exclusively at informing – have less impact than would be expected on today's youth, while the younger generation is more susceptible to visual, emotional and practical influences.

Therefore, in spiritual and educational activities, there is currently a need to strengthen mechanisms of persuasion, emotional impact, and influence on thinking and consciousness through real-life examples. Arguing that proven facts, videos, scenes, and real eyewitness accounts can have a great emotional impact on the minds of young people, this is an effective way not only to impart knowledge, but also to influence personal values and decisions. The fact that this approach allows participants not only to perceive information, but also to feel and analyse it, means that interactive teaching methods are being introduced into spiritual and educational work. This strengthens the internal motivation of participants in the event and reinforces their social and ideological immunity.

It points to the need to use innovative and effective methods to increase the educational, formative and persuasive power of spiritual and educational activities. This is an important pedagogical mechanism that influences the minds of young people and guides them on the right path.

Scientific methods also play an important role in improving the effectiveness of the organisation and management of spiritual and educational activities. I.S. Khairullaev's research examined scientific methods of educating young people and their practical application. He believes that when studying the opinions of young people using surveys and interview methods, the activity of students in group work increases. discussion and project methods, and psychological methods are used to study the psychological state of students. Particular attention is paid to cultural methods, emphasising their important role in spreading spiritual and moral values among young people, using innovative methods to create new approaches using modern technologies [69-71 p.].

Also, "in carrying out spiritual activities and educational work, it is important not only to introduce young people to spiritual principles and form a correct attitude towards them, but also to instil in them a belief in the need to unconditionally follow spiritual and educational guidelines and instructions, to instil in the minds of pupils a deep respect for democratic and universal human values" [280; 178 p], he asserts that.

Research methodology. Meanwhile, when improving the effectiveness of spiritual and educational work, it is necessary to focus not on numerical indicators, but on the quality of work. This is because the consequences of any shortcomings in education often become apparent late, and it is much more difficult to eliminate them. Therefore, in-depth analysis, a

logical approach and a sense of social responsibility play an important role in spiritual education.

Analysis and results. Reform of the education system, including improvement of spiritual and educational work, is becoming increasingly important for raising young people to be morally harmonious individuals. To this end, higher education institutions must carry out targeted work not only in theory but also in practice.

Priority areas for the effective organisation of spiritual and educational work in higher education institutions

Spiritual and educational upbringing is an integral part of the higher education system and plays an important role in helping students achieve spiritual maturity, social activism, civic engagement and high moral standards. To achieve this goal, it is advisable to carry out targeted, systematic and high-quality activities in the following areas:

1. Moral education;

Moral education is the consolidation of universal and national moral values in students' personalities and the formation of a culture of compliance with generally accepted rules of etiquette in society. In this regard, attention should be paid to the following issues:

- ✓ the formation of a culture of greeting;
- ✓ showing respect for elders and affection for children;
- ✓ growing up to be a fair, honest, and pure person;
- ✓ developing a disciplined, modest, and patriotic personality.
- ✓ These qualities must be instilled in students' hearts through classes, training, real-life examples, and direct communication.

2. Education based on national values;

Educating students in the spirit of national values helps to shape their national identity and respect for the history, culture and spiritual heritage of their people. In this regard:

- ✓ teaching customs and traditions;
- ✓ conducting educational activities that foster national values;
- ✓ fostering respect for literary and linguistic heritage;
- ✓ idolatry, solidarity and exemplary representation of the character of our people, which are inherent in our mentality;
- ✓ Cooperation between the family, educational institutions and public organisations is important for fostering national pride in students and turning it into a way of life.

3. Mental education;

Mental education is an important area that ensures students' intellectual development, logical thinking skills and intellectual growth. In this area:

- ✓ Organising intellectual games such as 'Intellect', 'Brain Ring' and 'Knowledge Contest';
- ✓ creation of effective science clubs;

- ✓ promotion of reading skills and holding competitions for works of fiction and popular science;
- ✓ organisation of seminars and master classes on the development of critical, creative and independent thinking skills;
- ✓ constant familiarisation with modern science and technology.

4. Legal education;

- ✓ Legal education involves fostering respect for the law, legal knowledge and culture among students. In this area, it is recommended to:
 - ✓ hold various competitions and quizzes on legal knowledge among students;
 - ✓ organise targeted events to prevent offences and crimes;
 - ✓ creating advocacy clubs, such as ‘legal experts’;
 - ✓ conducting legal educational talks and human rights days;
 - ✓ explaining criminal law penalties to students.

5. Fostering love for the Motherland;

- ✓ This area aims to instil a spirit of patriotism in students and increase their devotion to the Motherland. It includes:
 - ✓ organising a ‘patriots’ club’ in educational institutions;
 - ✓ Fostering a sense of understanding and respect for the symbols of the homeland, country, and state;
 - ✓ Teaching about the selfless lives of our great ancestors;
 - ✓ Strengthening cooperation between families, neighbourhoods, and educational institutions;
 - ✓ Organising historical and patriotic competitions and excursions;

6. Physical education;

- ✓ Physical education is an important factor in the physical health and comprehensive development of students. In this area:
 - ✓ Organise sports competitions and events under the slogan ‘Choose a healthy lifestyle’;
 - ✓ Expand sports clubs;
 - ✓ Encourage healthy eating, daily routines and physical activity.

7. Cultural and aesthetic education;

- ✓ This area develops students' ability to understand art, culture and beauty. To this end:
 - ✓ establishing clubs for national and contemporary art forms;
 - ✓ organising creative competitions in theatre, music, dance and visual arts;
 - ✓ implementation of projects aimed at aesthetic education in cooperation with cultural institutions.

8. Improving the effectiveness of enlightenment hours;

One of the important mechanisms of spiritual and educational education is enlightenment hours. They:

- ✓ are conducted on the basis of a general plan, on centralised topics;
- ✓ organised with the help of interactive methods, video materials and practices;
- ✓ conducted with the participation of experts and guest speakers;
- ✓ life events are recommended to be organised in the form of round tables. Thanks to this, the hours are transformed into classes with a real educational effect, rather than formal ones.

The above areas are among the main priorities in ensuring the spiritual and educational maturity of students and fostering the qualities of a harmonious personality in them. Organising these areas in higher education institutions through effective and innovative approaches requires the establishment of systematic activities focused on content and results, rather than just numerical indicators.

Used literature:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2019 No. 1059 “on measures to approve the concept of continuous spiritual education and its implementation”.

2. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va ko‘p sonli demokratik O‘zbekiston birgalikda davlatini yaratdi”. - T.: " O‘zbekiston " Publishing House, - 2016-59 B., 13-14 B.

3. Rustamov V. “Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish va unda insonni qadrlash masalalari”. // “Oriental art and culture” international scientific methodological Journal, - 2023, pp. 496-502. (№1)

4. Xayrullaev I.S. “Yoshlar tarbiyasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ilmiy metodlari”. // “Pedagogos” international research journal. – Volume 69. Issue 2, 2024. – B. 69-71 p.

5. Saitqosimov A. “Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi”. – T.: “Fan va ta’lim” publishing house, - 2022. - 280 B., – 178 b.

KREDIT-MODUL TIZIMINING MOHIYATI VA O‘QUV JARAYONIDAGI O‘RNI

*Sodiqjonov Javohir Akmaljon o‘g‘li,
University of Business and Science dekan o‘rinbosari
E-mail: javohir091sodiqjonov@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit-modul tizimining mazmun-mohiyati, uning o‘quv jarayonidagi ahamiyati, ta’lim sifatini oshirishdagi roli hamda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida joriy etilish jarayonlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, tizimning afzalliklari va mavjud muammolari haqida fikr yuritilib, uni samarali qo‘llash bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, ta’lim sifati, o‘quv jarayoni, modul, kredit, baholash, mustaqil ta’lim.

Annotation. This article scientifically analyzes the essence of the credit-module system, its importance in the educational process, its role in improving the quality of education, and the processes of its introduction in the higher education system of Uzbekistan. It also discusses the advantages and existing problems of the system, and provides suggestions and recommendations for its effective use.

Keywords: credit-module system, quality of education, educational process, module, credit, assessment, independent learning.

Аннотация: В данной статье научно анализируется сущность кредитно-модульной системы обучения, её значение в образовательном процессе, роль в повышении качества образования, процессы её внедрения в систему высшего образования Узбекистана. Рассматриваются преимущества и существующие проблемы данной системы, даются предложения и рекомендации по её эффективному использованию.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, качество образования, образовательный процесс, модуль, кредит, оценка, самостоятельное обучение

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro talablarga moslashtirish va ta’lim sifatini oshirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, kredit-modul tizimi joriy etilishi ta’limni individuallashtirish, talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish va ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun muhim sharoit yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Kredit-modul tizimi ta‘lim jarayonini modullar asosida tashkil etib, har bir modul bo‘yicha o‘quv yuklamasini kredit birligi orqali baholashni nazarda tutadi. Bunda talaba o‘zining bilim olish jarayonini mustaqil rejalashtiradi, vaqtni to‘g‘ri taqsimlaydi va o‘z bilimini nazorat qiladi. Kredit-modul tizimi — bu o‘quv jarayonini modul tamoyili asosida tashkil etish va talabalarning bilim darajasini kreditlar orqali hisoblash tizimidir. Uning nazariy asoslari Yevropa kredit-transfer tizimi (ECTS) tamoyillariga tayanadi. [5.7].

Ushbu tizimning asosiy g‘oyalari quyidagilardan iborat:

- Talabaga yo‘naltirilgan ta‘lim;
- Mustaqil ta‘limga tayanish;
- Baholashning shaffofligi va uzluksizligi;
- Natijaga yo‘naltirilgan kompetensiyalarni shakllantirish.

Mustaqil ta‘lim — bu talabaning o‘z kuchi bilan bilim olish, izlanish, o‘zini rivojlantirish jarayonidir. Kredit-modul tizimida mustaqil ta‘limning ulushi ko‘payganligi sababli, talabaning o‘z ustida ishlash ko‘nikmalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda kredit-modul tizimining mohiyati va o‘quv jarayonidagi o‘rnini tahlil qilish uchun **nazariy-tahliliy**, **qiyosiy** va **empirik** metodlardan foydalanildi. Asosiy e‘tibor O‘zbekiston oliy ta‘limida tizimning joriy etilishi, afzalliklari va muammolarini aniqlashga qaratildi. Metodologik asos sifatida Prezident qarorlari, Vazirlar Mahkamasi nizomi hamda Yevropa kredit tizimi (ECTS) tamoyillari olindi.

Tahlil va natijalar. Talabalarning mustaqil ta‘limini rivojlantirish quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi:

1. Motivatsion omillar: kasbiy o‘shishga intilish, o‘zini namoyon etish istagi;
2. Pedagogik omillar: o‘qituvchi tomonidan yo‘naltiruvchi metodik ko‘rsatmalar, masofaviy ta‘lim resurslari, interaktiv topshiriqlar;
3. Texnologik omillar: elektron platformalar, virtual kutubxonalar, LMS tizimlari (Moodle, Google Classroom va boshqalar);
4. Psixologik omillar: o‘zini nazorat qilish, mas‘uliyat, irodaviy sifatlarning rivojlanishi. Kredit-modul tizimida o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi, tashkilotchi rolini bajaradi. Talaba esa faol sub‘ekt sifatida o‘z o‘quv jarayonini mustaqil boshqaradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zamonaviy xalqaro tajriba asosida oliy ta‘lim sifatini oshirishga yo‘naltirilgan. Xususan, kredit-modul tizimining joriy etilishi ta‘lim jarayonini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish, talabalarning bilim olish jarayonida faolligini oshirish va mustaqil ta‘limni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

“Kredit” atamasi lotincha “credere” — ishonmoq, e‘tiqod qilmoq degan ma‘noni bildiradi. Ta‘lim sohasida esa kredit — bu talabaning ma‘lum bir fanni o‘zlashtirish uchun sarflagan mehnat hajmini ifodalovchi o‘lchov birligi hisoblanadi. Bir kredit o‘rtacha 30

soatlik o‘quv yuklamasiga teng bo‘lib, u ma’ruza, amaliy mashg‘ulot, mustaqil ta’lim va nazorat turlarini o‘z ichiga oladi. Har bir o‘quv fani uchun kredit miqdori talaba tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning hajmiga qarab belgilanadi. Modul esa o‘quv fanlarini ma’lum mantiqiy bloklarga ajratish orqali o‘qitish jarayonini tizimlashtiradi. Har bir modul yakunida talaba bilimini nazorat qilishning oraliq yoki yakuniy shakli o‘tkaziladi. Shunday qilib, kredit-modul tizimi o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi, ta’lim jarayonini individual va natijaga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etadi.

Kredit-modul tizimi — bu ta’limni modullar asosida tashkil etish va har bir fan uchun kredit miqdorini belgilash orqali talabaning o‘quv yuki, o‘zlashtirish darajasi hamda bilimini baholash tizimidir. Ushbu tizim Yevropa kredit tizimi (ECTS) andozalariga mos holda ishlab chiqilgan bo‘lib, u ta’lim jarayonida shaffoflik, moslashuvchanlik va raqobatbardoshlikni ta’minlaydi. [5.7].

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi farmoni bilan oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mamlakatdagi barcha oliy ta’lim muassasalari o‘quv jarayonini kredit-modul tizimi asosida tashkil etmoqda. Bu tizim ta’lim jarayonini raqamlashtirish, talabalarning individual o‘quv rejasini shakllantirish, o‘quv yuklamasini aniq me‘yorlash va xalqaro reyting tizimlariga moslashish imkonini bermoqda. [1]

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi 2020-yildan boshlab bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi. Bugungi kunda deyarli barcha universitetlarda o‘quv jarayonlari shu tizim asosida tashkil etilmoqda.

Shu bilan birga, tizimni joriy etish jarayonida ayrim muammolar ham kuzatilmoqda. Jumladan: Elektron axborot tizimlarining yetarli darajada takomillashmaganligi; O‘qituvchilarning zamonaviy metodikalardan foydalanish ko‘nikmalarining sustligi; Talabalarning mustaqil ta’limga to‘liq tayyor emasligi; Baholashning ayrim jihatlarida sub’ektivlikning saqlanib qolishi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun: O‘qituvchilarning malakasini oshirish bo‘yicha doimiy treninglar o‘tkazish; Mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash maqsadida raqamli resurslarni kengaytirish; Talabalarni o‘z-o‘zini baholash va o‘rganishga o‘rgatish zarur. Kredit-modul tizimi — bu zamonaviy ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, talabaning shaxsiy mas’uliyati va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan ilg‘or tizimdir. Ushbu tizimni to‘liq joriy etish va takomillashtirish O‘zbekiston ta’lim tizimini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqadi hamda milliy kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Kredit-modul tizimi — bu o‘quv fanlarini modullar (bloklar) ko‘rinishida tashkil etish va har bir fan uchun kredit birligi ajratish tizimidir. Har bir fan (modul) ma’lum miqdorda kreditga ega bo‘ladi. Bu kredit o‘sha fanni o‘zlashtirish uchun talab qilinadigan auditoriya

mashg‘ulotlari (ma‘ruza, seminar, amaliyot), mustaqil ta‘lim, nazorat turlari (imtihon, test, loyiha) uchun sarflanadigan vaqt miqdorini bildiradi.

“Kredit” nima degani? Kredit — bu talabaning ma‘lum bir fan yoki modulni o‘zlashtirish uchun sarflagan mehnat hajmini ifodalovchi o‘lchov birligi. Masalan: 1 kredit = 30 soatlik o‘quv yuklamasiga teng (O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimi me‘yoriga ko‘ra). Agar bir fan 6 kreditlik bo‘lsa, bu o‘sha fanni o‘zlashtirish uchun taxminan 180 soat sarflash kerakligini anglatadi.

“Modul” nima degani? Modul — bu ma‘lum bir mavzular majmuasini o‘z ichiga olgan, mustaqil o‘quv bo‘lagi. Modul ichida: ma‘ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar, mustaqil ishlar, oraliq va yakuniy nazoratlar mavjud bo‘ladi. Har bir modul yakunida talabaning bilim, ko‘nikma va malakalari baholanadi.

Xuosa. Tizimning asosiy maqsadi Kredit-modul tizimi talabaning mustaqil o‘qish, tahlil qilish, va javobgarlikni o‘z zimmasiga olish qobiliyatini rivojlantiradi. Uning asosiy maqsadlari: Ta‘lim sifatini oshirish; Talabalarga fanlarni tanlash erkinligini berish; Talabaning individual o‘quv rejasini shakllantirish; Xalqaro ta‘lim tizimlari bilan uyg‘unlashish (masalan, ECTS — Yevropa kredit tizimi bilan). [5.7]

Talaba o‘z o‘qish yo‘lini mustaqil rejalashtira oladi. Xalqaro ta‘lim standartlariga mos. Fanlararo uzviylik va moslashuvchanlikni ta‘minlaydi. Baholash shaffof va mezonlarga asoslangan bo‘ladi. Talaba mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-oktabrdagi PQ–4851-son qarori. B. 16 [1]
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta‘limda kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida”gi nizomi. B. 32 [2]
3. Karimov, A. (2022). Kredit-modul tizimining amaliy joriy etilishi va muammolari. Toshkent: TDPU nashriyoti. B. 49 [3][8]
4. Hasanov, N. (2021). Ta‘lim jarayonini boshqarishda kredit tizimi afzalliklari. Oliy ta‘lim jurnali, №4. B. 2 [4]
5. European Commission. (2015). European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) Users’ Guide. Brussels. B. 19 [5][7]
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarorlari.
7. Yevropa kredit transfer tizimi (ECTS) qo‘llanmasi. — Bryussel, 2015. B. 49 [5][7]
8. Karimov, A. “Kredit-modul tizimida mustaqil ta‘limni tashkil etish metodikasi.” — Toshkent: TDPU, 2022. B. 3 [3][8]
9. Ziyomuhamedov, B. “Pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar.” — T., 2021. B. 5 [9]

10. Jalolova, N. “Mustaqil ta’limni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari.” — T., 2020. B.11 [10]

11. Sobirova M. Modulli ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. O‘zb.Res.Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021-y.25-dekabrdagi 538-sonli buyrug‘i asosida nashrga tavsiya etilgan. – Namangan: Arjumand media, 2021. – B.200. [11]

CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT LIFE IN ENGLISH AND KARAKALPAK LANGUAGES: A COGNITIVE APPROACH

Djabbarbergenova Miyirkhan Maksetbay kizi

PhD student of Nukus State Pedagogical Institute

E-mail: miyirkhanmaksetovna@gmail.com

Annotation. The concept is viewed as a bridge between language and thought, serving as an essential element in the formation of the linguistic picture of the world. The given article explores the conceptualization of life in English and Karakalpak languages within the framework of cognitive linguistics and aims to identify similarities and differences in the linguistic representation of the given concept in both cultures. The analysis is based on phraseological, and metaphorical expressions that reveal the cognitive and cultural specifics of each language community.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual metaphor, worldview, life, English language, Karakalpak language, cultural cognition.

Annotatsiya: Konsept til va tafakkur o‘rtasidagi ko‘prik sifatida qaraladi hamda dunyoning lingvistik manzarasini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqola ingliz va qoraqalpoq tillarida hayot konseptining kognitiv lingvistika doirasida konseptuallashtirilishini o‘rganishga bag‘ishlanadi va ushbu konseptning ikkala madaniyatdagi til vositasida ifodalanishidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tahlil har bir til jamoasining kognitiv va madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi frazeologik hamda metaforik birliklarga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kognitiv lingvistika, konseptual metafora, dunyo manzarasi, hayot, ingliz tili, qoraqalpoq tili, madaniy kognitsiya.

Аннотация: Концепт рассматривается как связующее звено между языком и мышлением, являясь важным элементом в формировании языковой картины мира. Данная статья посвящена исследованию концептуализации жизни в английском и каракалпакском языках в рамках когнитивной лингвистики и направлена на выявление сходств и различий в языковом представлении данного концепта в обеих культурах. Анализ основан на фразеологических и метафорических выражениях, отражающих когнитивные и культурные особенности каждой языковой общности.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концептуальная язык, культурная когниция.

Introduction. Cognitive linguistics views language as a means of perceiving and representing the world in human consciousness. According to Lakoff and Johnson, language is closely connected with human thinking and is based on metaphorical interpretation of experience.[7,12-18] Langacker emphasized that linguistic structures are shaped by cognitive processes rather than isolated grammatical rules[8,20]. Thus, language functions not only as a means of communication but also as a tool for conceptualizing reality. A central notion in cognitive linguistics is the concept. As Stepanov defined concept is a condensed form of culture in human consciousness[11,25]. Wierzbicka regards it as a universal unit of thought that reflects national and cultural experience[12,45], while Arutyunova points out that a concept integrates logical, emotional, and value-based aspects of meaning [2,14]. One of the universal and most significant concepts is the concept of “life”, as it reflects fundamental human ideas about existence, time, and spiritual values. A comparative study of the concept LIFE in English and Karakalpak languages makes it possible to identify similarities and differences in their cognitive and cultural models of the world.

Methodology. The methodological foundation of this study is based on the principles of cognitive linguistics, which views language as a means of representing and conceptualizing reality. According to G. Lakoff and M. Johnson, metaphor is not merely a stylistic device but a fundamental cognitive mechanism through which people structure and understand abstract experiences via concrete ones. Their Conceptual Metaphor Theory serves as the basis for analyzing metaphorical models of the concept LIFE in English and Karakalpak languages. The primary research method is conceptual and metaphorical analysis, and the research material includes lexical units and metaphorical expressions containing the lexeme life and its Karakalpak equivalent (ómir), selected from different sources. For data analysis, comparative and cognitive-interpretative methods were applied, which made it possible to identify both universal and culture-specific features of the conceptualization of life in English and Karakalpak linguistic worldviews. Thus, the methodology integrates the achievements of cognitive linguistics, conceptology and metaphor theory, providing a comprehensive understanding of LIFE as a culturally conditioned cognitive concept

Results and Discussion. The comparative analysis of conceptual metaphors of life in English and Karakalpak languages reveals both universal and culturally specific patterns that reflect distinct worldviews and values [5, 6]. The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought gives following metaphorical example of life :” Life as Struggle”, this metaphor highlights activity and resilience, expressed in phrases such as “fight for life’ or “battle with fate” [3, p. 197]. It emphasizes personal agency and perseverance. In Karakalpak, similar expressions like “o’mir ushin gu’res” (struggle for life) also exist, yet they reflect not only determination but collective endurance and moral strength [8, p. 112]. Life here is viewed as a test of faith and patience rather than an individual challenge. Next example is: “Life as Gift” Both languages conceptualize life as a divine gift, but their emotional and spiritual nuances differ [4, p. 23]. English expressions such as “a precious gift of life” evoke gratitude and

appreciation of existence. In Karakalpak, “o‘mir siyig‘i” (the gift of life) conveys sacredness and duty — life is bestowed by God and must be lived with honor and purpose [1, p. 57]. Another example is: “Life as Journey” In both English and Karakalpak, the metaphor of life as a journey represents a philosophical understanding of human existence [9, p. 88]. In English, it is closely tied to self-reflection and the search for meaning, as in expressions like “life’s journey” or “finding one’s path”. In Karakalpak, “өмир жолы” (the road of life) carries a deeply spiritual sense [2, p. 200]. It symbolizes not merely movement through time, but the moral and inner evolution of the individual.

The discussion shows that English metaphors emphasize individuality and existential search [10, p. 43], while Karakalpak ones reflect collective morality, divine order, and endurance [12, p. 75]. Hence, metaphor serves as a linguistic key to understanding the philosophical dimensions of both cultures.

Conclusion. The study concludes that the conceptualization of life in English and Karakalpak languages manifests both universal and culture-specific dimensions. English expressions emphasize human agency, personal freedom, and existential reflection, aligning with an individualistic cognitive framework. The Karakalpak perspective, on the other hand, integrates moral responsibility, collective endurance, and divine order, reflecting a holistic view of human existence. Through the comparative analysis of metaphorical models — life as struggle, life as gift, and life as journey — the research confirms that linguistic metaphors act as cognitive and cultural frameworks that embody the worldview of each community. Thus, cognitive linguistic analysis provides not only linguistic but also philosophical insight, revealing how different cultures conceptualize the essence and purpose of life.

References

1. Allaniyazova, M. (2020). Ethical Aspects of the Concept 'Life' in Karakalpak Proverbs. *Karakalpak Philological Studies*, 4(1), 57–61.
2. Arutyunova, N. D. (1999). *Language and the human world*. Moscow: Languages of Russian Culture
3. Berdimuratova, S. (2021). Symbolism of Life and Fate in Karakalpak Oral Tradition. *Nukus State University Press*, 200–205.
4. Cameron, L. (2008). Metaphor and Talk. In R. W. Gibbs (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* (pp. 197–211). Cambridge University Press.
5. Kovalenko, A. (2016). Linguistic Representation of Value Concepts. *Journal of Language and Culture*, 9(2), 23–29.
6. Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind, and Culture*. Oxford University Press, 120–126.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

8. Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
9. Nurmetova, G. (2018). Cultural Semantics in the Karakalpak Language. Nukus: Bilim, 110–115.
10. Smith, J. (2017). Metaphors of Existence: A Cognitive Approach. Routledge, 43–47.
11. Stepanov, Y. S. (2001). Constants: Dictionary of Russian Culture. Moscow: Academic Project
12. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. New York: Oxford University Press.

IMPROVING THE LEGAL CULTURE OF YOUNG PEOPLE THROUGH LEGAL EDUCATION AND TRAINING

A.A.Abdurasulov,

Kokand State University,

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences.

Email: kamronbek.abdurasulov@gmail.com

Phone: +998916771122

Abstract. The article provides proposals and conclusions based on the results of the study on the importance of legal education provided in educational institutions in improving the legal literacy and legal culture of young people and preventing offenses and crimes among minors, the role of moral norms in the process of family education.

Key words: youth state policy, legal culture, rules of ethics, legal education, upbringing, offense and crime.

Introduction

The strength of laws in a country is determined not by how many or how perfectly they are enacted, but by how well the citizens of that country adhere to them. When any country gains independence and determines its destiny and future path, it pays special attention to the education and upbringing of the youth, who are the foundation of tomorrow.

Regarding the scale of reforms in Uzbekistan's current stage of development, the head of state has remarked: “As a result of our large-scale measures to politically, socially, and economically modernize society, a new Uzbekistan is taking shape. Today, the democratic transformations in our country have become irreversible.”

Based on this, youth policy in our republic has been regarded as a state-level priority since the early days of independence. Providing not only quality education but also fostering morally mature youth has been established as a key task.

At present, the state and society's current level of development requires a comprehensive increase in the legal culture and legal literacy of all participants in social and legal relations.

Today, strengthening the idea that “Establishing a spirit of respect for the law in society is the guarantee of building a democratic, legal state!” is crucial. It is important to ensure open and quality education for young people, create conditions for thorough education at all stages of learning, introduce international practices in legal education, and emphasize

the role of legal consciousness and culture in building a legal state and civil society. Additionally, improving the system of legal personnel training, conveying the essence of the Constitution, laws, and newly adopted normative legal acts to citizens, enhancing mechanisms for dialogue with the public, and turning justice and the rule of law into essential conditions for progress are vital. Fostering respect for and compliance with the law among citizens and solving these related issues scientifically is of great significance.

For these reasons, improving the legal education system is critical for building a democratic legal state in our country and enhancing citizens' legal awareness and culture.

Legal education and upbringing are continuous processes. Legal upbringing begins in the family, with parents and other elder family members instilling initial moral norms in the child. It continues in general education schools and progresses through subsequent stages of education, culminating in acquiring solid knowledge of complex legal relations.

Discussion

Legal upbringing begins earlier than legal education. More precisely, while legal education is carried out by educators in state educational institutions based on specific state standards, legal upbringing starts right after a child is born and is provided by parents, family members, and the surrounding community.

Observations in this area show that every parent (and other family members such as grandparents, siblings, and relatives) unknowingly engage in legal advocacy. For instance, when a mother sends her child to school or on an errand (especially boys), she often advises, "Don't get into fights, don't take someone else's belongings," and so on. Similarly, unwritten family traditions and matters of etiquette and morality hold particular significance in the family environment.

Through legal education, individuals are provided with knowledge about aligning their actions with the requirements of the law. At the same time, an understanding of complex legal relationships is developed.

The ultimate goal of legal education is achieved when individuals or the general public understand the legality of their actions, strive not to violate the law, and consciously regulate their behavior in compliance with legal norms.

Thus, legal education is an organized, systematic activity with a specific purpose aimed at influencing individuals or groups to develop legal awareness, acquire legal knowledge, and cultivate respect for the law.

Legal education is a pedagogical process based on a specific curriculum aimed at teaching students the fundamentals of legal studies. Its outcomes are measured by students' ability to thoroughly grasp legal knowledge, explain and correctly interpret social and legal norms, understand their significance in society and personal life, and demonstrate respect for the law.

Like all forms of education, legal education has unique characteristics. B. Ziyomukhamedov and Sh. Abdullaeva define legal education as "a process of enhancing

legal knowledge, fostering a thorough understanding of laws, and developing the habit of fully adhering to them.”

Indeed, legal education encompasses the acquisition of legal knowledge, the formation of practical skills, and the development of expertise. This creates a foundation for young people to grow into well-rounded individuals with a strong sense of legal responsibility. Legal education aims not only to impart knowledge but also to prevent offenses, reinforce discipline, enhance legal awareness, and elevate legal culture.

Despite the organizational and practical measures taken today in collaboration with law enforcement agencies, non-governmental organizations, and public institutions to prevent offenses among students, combat juvenile delinquency, and provide socio-legal assistance to neglected minors in general secondary and specialized secondary education institutions, the number of students who skip classes without valid reasons, are prone to offenses, or come from dysfunctional families remains significant.

For instance, in January-December 2023, the number of minors found to have committed crimes increased by 15.6% compared to the same period in 2022 and by 1.4 times compared to January-December 2021. The highest numbers of such minors were recorded in Fergana, Namangan, Tashkent regions, and Tashkent city.

In our opinion, the reasons for this include:

1. Failure to timely identify children from socially dangerous families in educational institutions.
2. Ineffective psychological services in educational institutions, such as incorrect assessment of students' temperaments and a lack of timely recommendations to address behavioral deviations.
3. Lack of a systematic approach to preventive work and insufficient collaboration with law enforcement agencies in working with students prone to offenses and their parents.
4. The qualification level of teachers teaching legal subjects. It is crucial that teachers delivering legal knowledge are specialists in the field to adequately convey the complexities of legal relationships to students. Educators must deeply understand these relationships themselves.
5. Inadequate development of concepts in students' minds, such as obedience to the law, respect for others' rights, and the inevitability of punishment for crimes.

Addressing these issues is essential for fostering a culture of lawfulness and respect for legal norms among the younger generation.

Result

Another important aspect of enhancing the effectiveness of legal upbringing is that educators themselves must be equipped with the necessary volume of legal knowledge and possess methodologies to develop legal awareness and improve the legal culture of young people.

If young people are aware of the law and understand it but demonstrate passive behavior in implementing legal instructions, this clearly indicates that their legal awareness has not been fully formed.

While general education serves as a necessary foundation for societal development, legal education and upbringing are the cornerstones of a democratic legal state.

Conclusion

The significance of legal subjects in shaping the legal culture of students within the general secondary and specialized secondary education systems lies not only in providing legal knowledge but also in fostering respect for and adherence to laws. Achieving this requires legal educators to possess not only strong knowledge but also moral integrity and professional expertise. Indeed, the legal culture of our youth, who are the foundation of our future, depends on the dedication of professionals in this field.

To address existing shortcomings, it is necessary to develop educational materials aimed at enhancing the legal awareness and culture of young people, as well as to implement projects focused on preventing offenses and crimes committed by youth. Legal and educational initiatives aimed at fostering legal culture among the population should be conducted in harmony with the study of the nation's rich history, scientific and cultural heritage, and national and religious values.

Efforts should also focus on cultivating respect for the law, raising public awareness about legal norms and the essence of newly adopted regulatory documents, and intensifying the role of mass media in promoting legal awareness and education.

References

1. *Speech by the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, at the 75th session of the United Nations General Assembly, September 23, 2020.*
2. *Tojikhonov U., Saidov A. Theory of Legal Culture, Vol. 2. Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 1998, p. 196.*
3. *Karimova O. Methodology of Teaching Legal Education. Tashkent: "Uzbekistan," 2011, p. 23.*
4. *Ziyomammedov B., Abdullaeva Sh. — Tashkent: State Publishing House of the National Encyclopedia of Uzbekistan, 2000, p. 127.*
5. *Ismatova N. Factors Influencing the Legal Culture of Citizens (Based on the Example of General Secondary Education Institutions). Graduation Thesis, Academy of Public Administration, 2015.*
6. *Legal Education – A Necessary Condition for Enhancing Legal Awareness and Legal Culture, Abdimannobova Sevara Abdiqahhor qizi, Specialist at the Center for Advanced Training of Lawyers. <https://uzmarkaz.uz/>*
7. *Abdukarimovich, A. A. (2022). The effectiveness of the implementation of the corporate governance system in higher educational institutions. Innovative development in the global science, 1(3), 120-125.*

8. Abdukarimovich, A. A. (2022). Content of the corporate governance system, foreign experience and efficiency of its implementation. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 240-244.

9. Abdukarimovich, A. A. (2021). Problems of Power and Administrative Governance in Higher Education of Uzbekistan and the Need for Modernization of the Governance System. *Middle European Scientific Bulletin*, 11.

10. https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=424&id=3116&Itemid=1000000000000

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

OLIV TA‘LIM MUASSASALARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBA: RIVOJLANGAN DAVLATLAR MODELII.

A.A.Abdurasulov,

Qo‘qon davlat universiteti

Ta‘lim sifatini nazorati bo‘limi boshlig‘i,

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

kamronbek.abdurasulov@gmail.com

+998916771122

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan davlatlar tajribasi asosida oliy ta‘lim muassasalarini boshqarishning zamonaviy modellari tahlil qilinadi. Xususan, AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya oliy ta‘lim tizimida qo‘llanilayotgan boshqaruv yondashuvlari, moliyalashtirish mexanizmlari va raqamli transformatsiya jarayonlari tahliliy taqqoslangan. Avtonomiya, natijaga asoslangan moliyalashtirish, xalqaro akkreditatsiya va raqobatbardoshlik kabi omillarning ta‘lim sifatiga ta‘sirini ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari ushbu tajribalarni O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Oliy ta‘lim boshqaruvi, xalqaro tajriba, korporativ boshqaruv modeli, avtonomiya, natijaga asoslangan moliyalashtirish, raqamli transformatsiya, Bologna jarayoni, ta‘lim sifatini oshirish, reyting tizimi, innovatsion menejment.

KIRISH

Mamlakatimizda oliy ta‘lim tizimining sifatini oshirish va uning xalqaro raqobatbardoshligini ta‘minlash uchun xorijiy ilg‘or tajribalarni puxta o‘rganish, tahlil qilish hamda ta‘lim dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar bilan ta‘lim sohasida hamkorlikni kengaytirish ham muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-sonli farmoni, 2021-yil 24-dekabrdagi “Davlat oliy ta‘lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-60-sonli qarori, shuningdek, 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli farmoni oliy ta‘lim tizimida islohotlarni amalga oshirishning

asosiy huquqiy va strategik hujjatlari sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 824-sonli qarori oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirishga qaratilgan.

Ushbu hujjatlar doirasida oliy ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat ta’lim muassasalari faoliyatini samarali tashkil etish orqali oliy ta’lim qamrovini 50 foizdan oshirish, shuningdek, sohada sog‘lom raqobat muhitini yaratish kabi vazifalar belgilangan. Shu tariqa, yuqoridagi hujjatlar va strategiyalar oliy ta’limni modernizatsiya qilish, sifat va samaradorlikni oshirish, hamda xalqaro standartlarga moslashuvini ta’minlashga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy asoslarni yaratadi. Zamonaviy jamiyatda fan, texnika va texnologiyalarning jadal rivojlanishi oliy ta’lim tizimiga bir qator yangi talablar qo‘yishni taqozo etmoqda. Ularga sifatli kadrlar tayyorlash, professor-o‘qituvchilar va talabalar mobilligini ta’minlash, shuningdek, ta’lim dasturlarini baholash tizimini takomillashtirish kiradi. Ushbu vazifalarning amaliy ijrosi mamlakatimizda oliy ta’limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi shubhasiz. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari aniqlanib, zamonaviy bilimlarga ega, yuqori ma’naviy-axloqiy fazilatlariga ega va mustaqil fikrlay oladigan malakali kadrlarni tayyorlash jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi.

Shu bilan birga, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalarini joriy etish va u orqali ijtimoiy soha hamda iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish asosiy maqsadlar sifatida belgilandi. Bunday islohotlar samaradorligini oshirish va ularning nazariy-uslubiy hamda ilmiy asoslarini chuqur o‘rganish orqali oliy ta’lim sohasining taraqqiyotini ta’minlash, ilmiy tavsiyalar va amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida oliy ta’lim tizimini rivojlantirish har bir davlatning strategik ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rilmoqda. Zamonaviy jamiyatning intellektual salohiyati, innovatsion rivojlanish darajasi va texnologik yuksalishi bevosita ta’lim tizimi, xususan, oliy ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligi va boshqaruv samaradorligiga bog‘liqdir.

MUHOKAMA

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bugungi universitetlar nafaqat ta’lim beruvchi muassasa sifatida, balki ilmiy tadqiqotlar markazi, innovatsion startaplar, texnoparklar va xalqaro ilmiy hamkorlik platformasi sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Shu bois, an‘anaviy ma’muriy boshqaruv modeli o‘rniga korporativ boshqaruv, strategik menejment, sifat monitoringi va raqamli transformatsiya prinsiplari asosida yangi boshqaruv tizimlari joriy qilinmoqda.

Hozirgi kunda dunyo universitetlari o‘rtasida raqobat kuchayib, xalqaro reytinglar ta’lim sifatini baholashning asosiy mezoniga aylangan. Ushbu reytinglarda yuqori natijalarga

erishgan AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya universitetlari boshqaruvning yuqori darajadagi avtonomiyasiga, tashqi akkreditatsiya tizimlariga, grant asosidagi moliyalashtirishga va ilmiy natijaga tayanadigan baholash tizimiga tayanadi. Bunday yondashuv nafaqat universitetlarning ilmiy salohiyatini oshiradi, balki ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi va xalqaro ta'lim maydonida integratsiyasini mustahkamlaydi.

Shu nuqtai nazardan, ta'limning globallasuvi sharoitida oliy ta'lim muassasalarini boshqarishni zamonaviy tamoyillar asosida modernizatsiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda: universitetlarning akademik va moliyaviy mustaqilligi bosqichma-bosqich kengaytirilmoqda, xalqaro akkreditatsiya tizimlariga integratsiya qilinmoqda, sifat monitoringi uchun reyting baholash tizimlari joriy etilmoqda. Shu bilan birga, boshqaruv jarayonlarida markazlashgan nazoratning mavjudligi, innovatsion menejmentning yetishmasligi va tashqi baholash institutlarining zaifligi kabi muammolar hali ham kuzatiladi.

Shu sababli, xalqaro tajribani tizimli o'rganish, boshqaruvda strategik yondashuvlarni ishlab chiqish va oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan mexanizmlarni ilmiy asosda shakllantirish zarur. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy universitetlar endi to'liq davlat nazorati ostida faoliyat yuritmaydi; aksincha, ular "universitet – davlat – biznes – jamiyat" modeli asosida ishlaydi. Bu yondashuv oliy ta'lim muassasasini nafaqat ta'lim beruvchi, balki innovatsion iqtisodiyotning faol ishtirokchisiga aylantiradi. **Komparativ tahlil metodi** – AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim boshqaruv modellarini solishtirish.

Sistemali yondashuv – oliy ta'lim boshqaruvi tizimini tarkibiy elementlar asosida o'rganish.

Normativ-huquqiy tahlil – xalqaro akkreditatsiya va boshqaruv standartlarini o'rganish.

Empirik ma'lumotlarga asoslangan monitoring – xalqaro reytinglar va ta'lim sifat ko'rsatkichlarini tahlil qilish.

SWOT-tahlil – O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda mavjud imkoniyat va cheklovlarni baholash.

Davlat	Boshqaruv modeli	Moliyalashtirish	Samaradorlik mexanizmi
AQSH	Korporativ boshqaruv + keng akademik mustaqillik	Grant va kontrakt asosida	Raqobat va sifat reytinglariga asoslangan boshqaruv
Buyuk Britaniya	"University Governance Council" modeli	Davlat+nodavlat sheriklik	Milliy akkreditatsiya va tashqi audit

Germaniya	Federal erkin boshqaruv + universitetlar modeli	Davlat budjeti + ilmiy loyihalar	Ilmiy natija orqali moliyaviy rag'bat
Yaponiya	Raqamli boshqaruv va xalqaro integratsiya modeli	Innovatsion fondlar	Akademik erkinlik va ilmiy litsenziyalash
Janubiy Koreya	Innovatsion ta'lim klasterlari va IT-platformalar	Texnopark va sanoat buyurtmalari	Mehnat bozori integratsiyasi orqali baholash

NATIJA

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlar oliy ta’lim muassasalarini boshqarishda quyidagi asosiy tamoyillarni qo‘llaydi:

- Avtonomiyaga asoslangan boshqaruv: Ta’lim muassasalari davlatdan mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlariga ega bo‘lib, bu ularga o‘z resurslarini samarali taqsimlash, ilmiy-tadqiqot yo‘nalishlarini rivojlantirish va innovatsion dasturlarni joriy etish imkonini beradi. Masalan, AQSh universitetlarining ko‘pchiligi keng avtonomiyaga ega bo‘lib, o‘quv dasturlarini mustaqil shakllantiradi.

- Natija asosida moliyalashtirish (Performance-based funding): Moliyaviy mablag‘lar institutning ta’lim sifati, bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyati va ilmiy publitsistika natijalari asosida taqsimlanadi. Finlyandiya va Singapur bunga yaqqol misoldir.

- Raqobatbardoshlik va xalqaro integratsiya: Rivojlangan davlatlar universitetlari xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallash uchun tashkilot ichida va xalqaro hamkorlikda strategik boshqaruv usullarini qo‘llaydi.

- Texnologik integratsiya va raqamlashtirish: Germaniya va Singapur kabi mamlakatlarda boshqaruv jarayonlari, o‘quv jarayoni va talabalarning faoliyati elektron tizimlar orqali amalga oshiriladi, bu esa samaradorlikni oshiradi va shaffoflikni ta’minlaydi.

Oliy ta’lim muassasalarini boshqarishda rivojlangan davlatlar tajribasi bir necha asosiy sabablarga ko‘ra mamlakatimiz uchun qimmatli namunadir. Avvalo, avtonomiya va mas’uliyat muvozanati ta’lim muassasalarining ijodiy va innovatsion salohiyatini oshiradi. Performance-based funding modeli esa faqatgina mablag‘larni taqsimlashda samaradorlikni oshirib qolmay, balki ta’lim sifatini ham yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro raqobatda muvaffaqiyatga erishish uchun universitetlar kompleks strategik boshqaruvga ega bo‘lishlari shart. Biroq, ushbu tajribalarni mamlakat sharoitlarida tatbiq etishda bir qator murakkabliklar mavjud. Xususan, ta’lim muassasalarining boshqaruvi uchun zarur bo‘lgan kadrlar tayyorlash, institutlarning moliyaviy mustaqilligini yaratish, shuningdek, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy kontekstini hisobga olgan holda boshqaruv mexanizmlarini moslashtirish talab qilinadi. Shuningdek, texnologik infratuzilmani

rivojlantirish ham dolzarb masaladir, chunki raqamlashtirish jarayonining muvaffaqiyati tizimning samarali boshqarilishiga bevosita ta’sir qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlarning oliy ta’lim muassasalarini boshqarish modellari avtonomiya, natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish, raqobatbardoshlik va texnologik rivojlanishga asoslangan. Ushbu tamoyillarni mamlakatimizda joriy etish orqali oliy ta’lim sohasining samaradorligini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va xalqaro miqyosda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash mumkin. Biroq, bunday o‘zgarishlar uchun puxta strategik rejalashtirish, boshqaruv kadrlarini malakasini oshirish va tegishli infratuzilmani yaratish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-sonli Farmoni.*
2. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi “Davlat oliy ta’lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-60-sonli Qarori.*
3. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-sonli Farmoni.*
4. *O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 824-sonli Qarori.*
5. OECD. *Education Policy Outlook: Trends and Reforms in OECD Countries.* Paris, 2022.
6. UNESCO. *Higher Education in the Digital Era: Global Trends and Challenges.* 2021.
7. Altbach P. G., Salmi J. *The Road to Academic Excellence: The Making of World-Class Research Universities.* Washington: World Bank Publications, 2011.
8. Marginson S. *Global University Rankings and Their Impact.* Higher Education Journal, 2019.
9. European Union. *Bologna Process Implementation Report.* Brussels, 2020.
10. World Bank. *University Governance Screening Card.* 2022.
11. Singapur Ta’lim Vazirligi. *University Funding and Performance Metrics,* 2020.
12. Germaniya Federal Ta’lim va Tadqiqot Vazirligi. *Digital Higher Education Strategy,* 2021.

13. Abdukarimovich, A. A. (2022). The effectiveness of the implementation of the corporate governance system in higher educational institutions. Innovative development in the global science, 1(3), 120-125.

14. Abdukarimovich, A. A. (2022). Content of the corporate governance system, foreign experience and efficiency of its implementation. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(5), 240-244.

15. Abdukarimovich, A. A. (2021). Problems of Power and Administrative Governance in Higher Education of Uzbekistan and the Need for Modernization of the Governance System. Middle European Scientific Bulletin, 11.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TA‘LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION BOSHQARUV STRATEGIYALARI

Akmal Sirliyevich Ko‘bayev

p.f.f.d. (PhD), dotsent,

Jizzax viloyati pedagogik

mahorat markazi

Tel: +998993555551

El.p. akmal19732506@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta‘lim sifatini oshirishda innovatsion boshqaruv strategiyalarining roli keng yoritilgan. Maqolada an‘anaviy boshqaruv yondashuvlarining yetarli emasligi asoslab berilib, zamonaviy innovatsion boshqaruv tamoyillari – raqamli texnologiyalar, transformatsion liderlik, hamkorlik modeli va xorijiy ilg‘or tajribalar tahlil etilgan. Maqola yakunida innovatsion boshqaruv orqali ta‘lim tizimini isloh qilishga oid xulosalar va istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim sifati, innovatsion boshqaruv, raqamli transformatsiya, strategik rejalashtirish, transformatsion liderlik, xalqaro tajriba, o‘qituvchi salohiyati, ta‘lim tizimi, data-asosli boshqaruv, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье подробно освещена роль инновационных стратегий управления в повышении качества образования. Обоснована недостаточность традиционных подходов к управлению и рассмотрены современные принципы инновационного менеджмента – цифровые технологии, трансформационное лидерство, модель сотрудничества и передовой зарубежный опыт. В заключение статьи приведены выводы и перспективные направления исследований, направленные на реформирование системы образования посредством инновационного управления.

Ключевые слова: качество образования, инновационное управление, цифровая трансформация, стратегическое планирование, трансформационное лидерство, международный опыт, профессиональная компетентность педагогов, система образования, управление на основе данных, цифровые технологии.

Annotation. This article extensively explores the role of innovative management strategies in improving the quality of education. It substantiates the insufficiency of traditional management approaches and analyzes modern principles of innovative governance — including digital technologies, transformational leadership, collaborative models, and leading international practices. The conclusion of the article presents findings

and prospective research directions aimed at reforming the education system through innovative management.

Keywords: Quality of education, innovative management, digital transformation, strategic planning, transformational leadership, international experience, teacher competence, education system, data-driven management, digital technologies.

Zamonaviy dunyoda raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish va innovatsion taraqqiyot ko‘p jihatdan ta’lim tizimining samaradorligiga bog‘liq. Ayniqsa, ta’lim sifati bugungi kunda har bir jamiyatning intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli, ta’lim tizimini samarali boshqarish va uni doimiy takomillashtirib borish zarurati tobora ortib bormoqda.

An’anaviy boshqaruv uslublari hozirgi kunda mavjud muammolarni hal etishda yetarli natija bermayotgani bois, innovatsion boshqaruv strategiyalarini joriy etish dolzarb masalaga aylandi. Innovatsion boshqaruv – bu nafaqat texnologik yangiliklarni joriy qilish, balki ta’lim jarayonini tizimli, moslashuvchan, shaxsga yo‘naltirilgan va ma’lumotlarga asoslangan tarzda boshqarishni nazarda tutadi.

Bugungi kunda innovatsion boshqaruv strategiyalari orqali ta’lim jarayonini yangilash, o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, o‘quv dasturlarini modullashtirish, shuningdek, raqamli va interaktiv vositalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa ta’lim tizimining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim darajasini yuksaltirish va milliy ta’lim standartlarini xalqaro mezonlarga yaqinlashtirish imkonini beradi.

Ta’lim – bu har qanday jamiyat taraqqiyotining poydevori hisoblanadi. Uning sifati esa bevosita mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Yuqori sifatli ta’lim orqali bilimli, malakali, zamonaviy fikrlaydigan, innovatsion g‘oyalarga ochiq shaxslar shakllanadi. Bunday inson kapitali esa har qanday davlatning eng asosiy resursi sanaladi.

Zamonaviy globallashuv davrida raqobatbardosh mamlakatlar nafaqat tabiiy resurslar yoki sanoat kuchi bilan, balki yuqori salohiyatli inson kapitali – ya’ni zamonaviy bilim va ko‘nikmaga ega aholisi orqali ajralib turmoqda. Bu jarayonda ta’lim tizimining, xususan, ta’lim sifatining roli beqiyosdir. Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, ishchi kuchi bozorining transformatsiyasi kabi global chaqiriqlar zamonaviy bilimlar bilan qurollangan yosh avlodni talab qiladi. Bu esa ta’lim sifatiga yanada katta e’tibor qaratishni taqozo etadi.

Ta’lim sifati – jamiyat taraqqiyotining bosh harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Sifatli ta’lim mavjud bo‘lmas ekan, barqaror rivojlanish, innovatsion iqtisodiyot va ijtimoiy farovonlikka erishish mushkul. Shu sababli, ta’lim sifatini oshirish – bu nafaqat pedagogik muammo, balki milliy taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo‘nalishidir.

Zamonaviy davrda jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bu — innovatsiyalardir. Fan-texnika taraqqiyoti, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalarda, ayniqsa, ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarga bo‘lgan ehtiyojni

kuchaytirmoqda. Shu munosabat bilan, ta’limda innovatsion boshqaruvni samarali joriy etish dolzarb masalaga aylangan.

Innovatsion boshqaruv — bu tashkilot faoliyatiga yangi g‘oyalar, texnologiyalar, metodlar va yondashuvlarni joriy etish orqali uning samaradorligini oshirish jarayonini boshqarishdir. Bu boshqaruv turi an’anaviy yondashuvlardan farq qilib, o‘zgarishlarga ochiqlik, moslashuvchanlik va yangilikni qo‘llab-quvvatlashga asoslanadi.

Innovatsion boshqaruvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- yaratuvchanlik va yangilikka ochiqlik;
- srtrategik fikrlash;
- jamoaviy ish va fikr almashinuvi;
- natijaga yo‘naltirilganlik.

Ta’lim tizimi — bu jamiyatning ilmiy, intellektual va ma’naviy salohiyatini shakllantiruvchi asosiy sohalardan biridir. Mazkur tizimda innovatsion boshqaruvning joriy etilishi bir nechta yo‘nalishlarda ijobiy natijalar beradi:

- yangi pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli vositalar o‘quv jarayonini jonlantiradi;
- zamonaviy yondashuvlar o‘quvchilarning bilimga qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga yo‘l ochadi;
- doimiy o‘zgarishlarga moslashish uchun ustozlar malakasini oshirishga va o‘z ustida ishlashga undaladi;
- boshqaruv tizimi takomillashadi va raqamli boshqaruv, elektron hujjat aylanishi, tahlil hamda monitoring tizimlari orqali samaradorlik ortadi;

Ta’lim tizimida innovatsion boshqaruvni joriy etishda quyidagi muammolar uchrashi mumkin:

- Kadrlar tayyorlashdagi muammolar – innovatsion fikrlovchi rahbarlar va o‘qituvchilarning yetishmasligi.
- Moliyalashtirish masalalari – yangi texnologiyalarni joriy etish uchun yetarli mablag‘ ajratilmasligi.
- Tizimli yondashuvning sustligi – mavjud me’yoriy-huquqiy baza va boshqaruv madaniyatining sustligi.
- Rag‘batlantirish tizimining zaifligi – ijodkorlik va yangilikka intilgan xodimlar yetarlicha qadrlanmasligi.

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimida sifat masalasi tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda faqat an’anaviy yondashuvlar emas, balki innovatsion boshqaruv strategiyalari ham muhim o‘rin egallaydi. Bu strategiyalar orqali ta’lim muassasalarining tashkiliy, metodik, texnologik va motivatsion jihatdan rivojlanishi ta’minlanadi. Elektron kundaliklar, virtual sinflar, analitik monitoring tizimlari orqali ta’lim jarayonini avtomatlashtirish samaradorlikni oshiradi. Ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish bugungi boshqaruvning asosiy mezonlaridan biridir.

Ta’lim muassasalari rahbarlari o‘z xodimlarini yangilikka ilhomlantirish, ularni rivojlanishga yo‘naltirish orqali o‘zgarishlarni boshqaradilar. Bu jihat transformatsion liderlik modeli orqali amalga oshiriladi. Maktablar va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik, xalqaro tajriba almashinuvi, loyiha asosida boshqaruv ta’limda innovatsion muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Nazorat va baholash tizimini zamonaviy metodikalar asosida tashkil etish orqali ta’lim natijalari aniqligi va ochiqligini ta’minlash mumkin.

Innovatsion boshqaruvning muvaffaqiyat omillari quydagilar:

- yuqori malakali menejer va pedagoglar jamoasi;
- innovatsion madaniyat va o‘zgarishga ochiqlik;
- moliyaviy va texnologik resurslar bilan ta’minlanganlik;
- davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik.

Innovatsion boshqaruv strategiyalari nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki butun tizimni zamonaviy talablar asosida qayta shakllantirishda muhim omildir. Strategik rejalashtirish, raqamli texnologiyalar va pedagogik yangiliklarni uyg‘unlashtirgan holda boshqaruvni yo‘lga qo‘yish orqali ta’lim tizimi samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa mamlakat taraqqiyotida yetakchi omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishda rivojlangan mamlakatlar tajribasini o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi. Har bir mamlakatning ta’limdagi yutuqlari uning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Quyida ayrim ilg‘or xorijiy tajribalar va ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari keltirilgan.

Finlyandiya ta’lim tizimi dunyo miqyosida eng ilg‘or tizimlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu yerda o‘qituvchilarga yuqori darajada ishonch bildiriladi, ularning kasbiy avtonomiyasi ta’minlangan. Ta’lim yuklamasi optimal bo‘lib, o‘quvchilarning individual rivojlanishiga alohida e’tibor qaratiladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham o‘qituvchilarning kasbiy mustaqilligi va metodik tanlov erkinligini oshirish, baholashda stress darajasini kamaytirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni kuchaytirishga erishish mumkin.

Janubiy Koreyada ta’limga katta miqdorda investitsiya qilinadi, ayniqsa, STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, tasviriy san’at va matematika) yo‘nalishlariga alohida e’tibor qaratiladi. Raqamli texnologiyalar sinfda faol qo‘llaniladi. Maktablarda raqamli ta’lim vositalarini bosqichma-bosqich joriy etish, O‘zbekistonda STEAM maktablari faoliyatini kengaytirish va hududlarda zamonaviy maktablar tashkil etish imkoniyatini beradi.

Singapurda ta’lim tizimi strategik rejalar asosida rivojlanadi. Har bir bosqichda natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv va raqamli monitoring tizimlari joriy etilgan. Singapurda ta’lim tizimi O‘zbekiston ta’lim muassasalarida har yillik rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish, ta’lim sifatini baholovchi milliy indikatorlar tizimini yaratish imkoniyatlarini beradi.

Britaniyada barcha ijtimoiy qatlamlarga bir xil sifatli ta’lim olish imkoniyati yaratilgan. Inklyuziv ta’lim, ijtimoiy tenglik, va differensial yondashuvlar asosida har bir bola uchun sharoit yaratiladi. Bu ta’lim tizimi maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv

muhit yaratish bo‘yicha dasturlarni kengaytirish, ta’limda ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillarini mustahkamlashga yordam beradi.

Xorijiy tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga ko‘r-ko‘rona ko‘chirish emas, balki quyidagilarni hisobga olgan holda moslashtirish lozim:

- mahalliy madaniyat, urf-odat va qadriyatlar;
- ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi;
- kadrlar salohiyati va tayyorgarlik darajasi;
- raqamli infratuzilma holati;
- davlat siyosati va strategik maqsadlar.

Xorijiy ilg‘or tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ilhom manbai bo‘lishi mumkin. Biroq, ularni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun milliy sharoit, mavjud imkoniyatlar va mahalliy ehtiyojlar inobatga olinishi lozim. Moslashgan innovatsion boshqaruv strategiyalari orqali ta’lim tizimi yanada samarali va barqaror rivojlanishga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifatini oshirishda an’anaviy boshqaruv yondashuvlari yetarli emas. Globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning tez o‘zgarib borishi ta’lim sohasida ham innovatsion boshqaruv strategiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda. Bu esa nafaqat ta’lim muassasalari darajasida, balki tizimiy islohotlar doirasida ham yondashuvlarni yangilash zaruratini yuzaga keltiradi. Innovatsion boshqaruv strategiyalari ta’lim sifatining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Bu jarayonda tizimli yondashuv, zamonaviy texnologiyalar, pedagogik erkinlik va faol liderlik hal qiluvchi omillardan hisoblanadi. O‘zbekiston ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi aynan shu yo‘nalishlarda doimiy tadqiqotlar, tajriba almashinuvi va ilmiy asoslangan qarorlar orqali amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarda yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi” to‘g‘risidagi PF–60-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ta’lim sifatini baholash milliy tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2021.
3. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.
4. Fullan, M. (2011). Change Leader: Learning to Do What Matters Most. San Francisco: Jossey-Bass.
5. Shodmonov, S.H. (2022). Innovatsion menejment asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
6. Hasanov, B. va boshqalar. (2020). Ta’lim boshqaruv tizimida innovatsiyalar. Toshkent: TDPU nashriyoti.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Абдуллаева Дилфуза Султанбаевна

Частное образовательное учреждение “Университет Янги аср”

Старший преподаватель кафедры языков

abdullayevadilfuza@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема развития творческих способностей студентов посредством использования технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе. Освещены современные подходы к интеграции цифровых инструментов в учебную деятельность, проанализированы возможности ИИ в формировании креативного мышления и индивидуализации обучения. На основе анализа отечественных и зарубежных исследований выявлены преимущества применения искусственного интеллекта для стимулирования самостоятельности, исследовательской активности и инновационного потенциала студентов. В работе представлены результаты методологического анализа и практических наблюдений, показывающих, что использование ИИ в учебном процессе повышает мотивацию, вовлеченность и развивает способности к междисциплинарному и критическому мышлению.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, творческие способности, образовательный процесс, креативность, инновации, цифровые технологии, студенты, индивидуализация обучения, педагогика, цифровая трансформация.

Abstract. This article examines the development of students' creative abilities through the use of artificial intelligence technologies in the educational process. It highlights modern approaches to integrating digital tools into educational activities and analyzes the potential of AI for fostering creative thinking and individualizing learning. Based on an analysis of domestic and international research, the advantages of using artificial intelligence to stimulate students' independence, research activity, and innovative potential are identified. The paper presents the results of a methodological analysis and practical observations demonstrating that the use of AI in the educational process increases motivation, engagement, and develops interdisciplinary and critical thinking skills.

Key words: Artificial intelligence, creativity, educational process, innovation, digital technologies, students, individualized learning, pedagogy, digital transformation.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество переживает эпоху стремительных изменений, связанных с цифровой трансформацией и развитием технологий искусственного интеллекта. Эти изменения затрагивают практически все сферы человеческой деятельности, включая образование, которое является базовой основой формирования личности и подготовки квалифицированных специалистов. В условиях информационного общества способность к творческому мышлению становится одной из ключевых компетенций, определяющих конкурентоспособность человека на рынке труда. Именно поэтому развитие творческих способностей студентов в образовательном процессе приобретает особую актуальность.

Искусственный интеллект (ИИ) как инновационная технология предоставляет новые возможности для модернизации педагогических методов. Если традиционные формы обучения в большей степени направлены на передачу знаний, то использование ИИ позволяет создать условия для развития у студентов аналитических и креативных навыков. Алгоритмы машинного обучения, интеллектуальные обучающие системы и генеративные модели способны не только автоматизировать рутинные процессы, но и выступать в качестве инструмента, стимулирующего творческую активность студентов.

Важнейшей особенностью применения ИИ в образовательной практике является возможность индивидуализации обучения. Каждому студенту предоставляется уникальная траектория освоения материала с учетом его интересов, уровня знаний и склонностей. В контексте развития креативности это особенно важно, так как творческие способности формируются в условиях свободы выбора, многовариантности решений и постоянного поиска новых подходов к решению задач.

Развитие творческих способностей студентов с помощью искусственного интеллекта предполагает не только использование цифровых инструментов, но и изменение педагогической парадигмы. Преподаватель из источника знаний превращается в организатора образовательной среды, где ИИ выступает в роли интеллектуального помощника, направляющего студента в его индивидуальной образовательной траектории. Таким образом, образовательный процесс приобретает исследовательский характер, а студенты становятся активными субъектами познания.

Введение данной статьи посвящено постановке исследовательской задачи: каким образом искусственный интеллект может способствовать развитию творческих способностей студентов и каковы методологические основы применения ИИ в образовательной практике.

АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Изучение научных источников показывает, что проблема применения искусственного интеллекта в образовании является объектом внимания многих отечественных и зарубежных исследователей. В работах Дж. Брунера и Л. Выготского

отмечается важность активной деятельности учащегося и роль среды в формировании мышления. Эти идеи получили развитие в современных концепциях цифровой педагогики, где ИИ рассматривается как часть образовательной среды.

Зарубежные исследователи, такие как Э. Шапиро, Х. Гарднер и Р. Флорида, акцентируют внимание на том, что именно креативность становится ключевой компетенцией XXI века. Гарднер в своей теории множественного интеллекта утверждает, что творческие способности можно и нужно развивать посредством специально организованных образовательных условий. Применение искусственного интеллекта позволяет обеспечить такие условия, создавая адаптивные программы обучения.

В исследованиях С. Пейперта и Н. Нильссона подчеркивается, что цифровые технологии могут выполнять функцию «когнитивного инструмента», усиливающего интеллектуальные возможности человека. Искусственный интеллект в данном контексте рассматривается как средство расширения когнитивных границ, позволяющее студентам выходить за рамки стандартных заданий и искать новые пути решения.

Российские ученые, включая А. Гаспарского, В. Гриненко и Н. Кулькину, обращают внимание на необходимость интеграции ИИ в образовательную систему с целью повышения мотивации студентов и развития у них навыков самостоятельного исследования. Их работы показывают, что использование ИИ в образовательном процессе способствует формированию у студентов критического мышления, что напрямую связано с креативностью.

В отечественной педагогике также имеются исследования, посвященные применению искусственного интеллекта для развития творческих способностей. К примеру, в трудах А. Абдурахмановой и Ш. Юлдашева рассматривается опыт внедрения цифровых образовательных платформ в Узбекистане, где акцентируется внимание на индивидуализации обучения и развитии исследовательских компетенций студентов.

Анализ литературы позволяет сделать вывод, что искусственный интеллект может рассматриваться как эффективное средство развития творческих способностей студентов, однако его применение требует глубокого методологического обоснования и педагогической адаптации.

Методологическая основа исследования строится на системном и междисциплинарном подходах. Для выявления влияния искусственного интеллекта на развитие творческих способностей студентов были использованы следующие методы: педагогическое наблюдение, экспериментальное обучение, анкетирование и статистический анализ данных.

Педагогическое наблюдение проводилось в условиях использования различных ИИ-инструментов, таких как генеративные модели текста, системы

автоматизированного тестирования и платформы для проектной деятельности. В ходе наблюдения фиксировались изменения в уровне активности студентов, их вовлеченности и проявлении креативности.

Экспериментальное обучение включало проведение учебных занятий, где студенты выполняли проектные задания с использованием ИИ-инструментов. Задания предполагали поиск нестандартных решений, разработку оригинальных концепций и моделирование новых идей.

Анкетирование позволило выявить отношение студентов к применению ИИ в учебном процессе. Большинство респондентов отметили, что цифровые инструменты способствуют их творческому развитию, помогают быстрее находить информацию и генерировать новые идеи.

Статистический анализ результатов показал, что студенты, активно использующие ИИ в образовательной деятельности, демонстрировали более высокий уровень креативности, чем их сверстники, работающие исключительно традиционными методами.

Таким образом, методология исследования опирается на эмпирические данные, подтверждающие эффективность ИИ в развитии творческих способностей студентов.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты исследования показали, что использование технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе оказывает положительное влияние на развитие творческих способностей студентов. В частности, отмечены следующие эффекты:

– **Повышение мотивации:** студенты стали более заинтересованными в учебном процессе, поскольку ИИ-инструменты предоставляют им возможность экспериментировать и самостоятельно выбирать пути решения задач.

– **Рост исследовательской активности:** благодаря доступу к большим массивам информации и интеллектуальной поддержке со стороны ИИ студенты чаще занимались самостоятельным поиском и разработкой новых идей.

– **Развитие критического мышления:** работа с ИИ требует анализа, сопоставления и проверки получаемых данных, что способствует развитию аналитических и критических навыков.

– **Формирование междисциплинарного подхода:** использование ИИ позволяет интегрировать знания из различных областей, что усиливает творческий потенциал студентов.

Результаты также показали, что студенты, активно использующие ИИ в учебной деятельности, более успешно справлялись с проектными заданиями, предлагали оригинальные идеи и проявляли высокий уровень самостоятельности.

ВЫВОД

Подводя итоги, следует подчеркнуть, что искусственный интеллект открывает широкие перспективы для развития творческих способностей студентов в образовательном процессе. Его использование позволяет не только автоматизировать рутинные операции, но и стимулировать исследовательскую и креативную активность.

Основными преимуществами применения ИИ в педагогической практике являются индивидуализация обучения, расширение возможностей для самостоятельной работы студентов и формирование междисциплинарных компетенций. Вместе с тем, необходимо учитывать и риски, связанные с чрезмерной зависимостью от технологий и снижением роли живого педагогического общения.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в разработке методик комплексного использования ИИ в образовательном процессе, интеграции цифровых инструментов в учебные программы и подготовке педагогов к работе в условиях цифровой трансформации.

Таким образом, развитие творческих способностей студентов посредством искусственного интеллекта является неотъемлемой частью модернизации образования и важным условием формирования личности нового типа, способной эффективно действовать в условиях информационного общества.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Bruner J. The Culture of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1996. – 224 p.
3. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011. – 528 p.
4. Florida R. The Rise of the Creative Class. – New York: Basic Books, 2014. – 480 p.
5. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – New York: Basic Books, 1980. – 230 p.
6. Nilsson N. The Quest for Artificial Intelligence. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 570 p.
7. Гаспарский А. И. Интеллектуальные системы в образовании. – М.: Наука, 2018. – 310 с.
8. Кулькина Н. В. Цифровизация образования и развитие креативности. – СПб.: Питер, 2020. – 278 с.
9. Абдурахманова А. Инновационные подходы к обучению в условиях цифровой трансформации. – Ташкент: Fan, 2021. – 250 с.
10. Юлдашев Ш. Применение цифровых платформ в образовательном процессе. – Самарканд: СамГУ, 2022. – 212 с.

TALABALARDA DIAGNOSTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abduraxmonov Niyozbek Xamdamjon o‘g‘li
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
E-mail: doctoranx@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy ta‘lim jarayonida talabalar diagnostik kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Diagnostik kompetensiyaning tuzilmasi, uning kognitiv, amaliy, kommunikativ va reflektiv komponentlari tahlil qilingan. Shuningdek, klinik keyslar, fanlararo integratsiya, simulyatsion o‘qitish, reflektiv yondashuv va baholash tizimlari orqali diagnostik fikrlashni rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Tibbiy ta‘lim, diagnostik kompetensiya, klinik keys, reflektiv o‘qitish, didaktik imkoniyat, simulyatsion texnologiyalar, OSCE, fanlararo integratsiya, kognitiv tafakkur, tibbiy mantiq.

Аннотация. В данной статье освещены дидактические возможности развития диагностических компетенций студентов в процессе медицинского образования. Проанализирована структура диагностической компетенции, ее когнитивный, практический, коммуникативный и рефлексивный компоненты. Также показаны пути развития диагностического мышления посредством клинических кейсов, междисциплинарной интеграции, симуляционного обучения, рефлексивного подхода и систем оценивания.

Ключевые слова: Медицинское образование, диагностическая компетенция, клинический кейс, рефлексивное обучение, дидактическая возможность, симуляционные технологии, ОСКЭ, междисциплинарная интеграция, когнитивное мышление, медицинская логика.

Abstract. This article highlights the didactic opportunities for developing students' diagnostic competencies in the process of medical education. The structure of diagnostic competence and its cognitive, practical, communicative, and reflective components are analyzed. Furthermore, ways to enhance diagnostic thinking through clinical cases, interdisciplinary integration, simulation-based teaching, reflective learning, and assessment systems are discussed.

Keywords: medical education, diagnostic competence, clinical case, reflective learning, didactic opportunity, simulation technologies, OSCE, interdisciplinary integration, cognitive thinking, medical logic.

KIRISH. Zamonaviy tibbiy ta’lim tizimining asosiy maqsadi – kasbiy kompetent, mustaqil fikrlovchi, analitik va reflektiv qaror qabul qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashdir. Shu nuqtai nazardan, talabalarda diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi pedagogik jarayonning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Diagnostik kompetensiya — bu talabaning tibbiy bilim, amaliy ko‘nikma, mantiqiy tahlil, klinik tafakkur va refleksiya asosida to‘g‘ri tashxis qo‘yish hamda davolash strategiyasini tanlay olish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiyani shakllantirishda o‘quv jarayonining didaktik imkoniyatlarini to‘liq ishga solish, ya’ni ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va baholash tizimini integratsiyalash muhim o‘rin tutadi.

Didaktik yondashuv diagnostik kompetensiyani rivojlantirishda talabaning individual o‘rganish uslubi, reflektiv faoliyati, motivatsiyasi va kognitiv faolligini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Ayniqsa, klinik keyslar, OSCE, simulyatsion mashg‘ulotlar, reflektiv tahlil va interaktiv topshiriqlarning o‘zaro uyg‘unligi o‘quv jarayonining samaradorligini belgilaydi. [1].

Talabalarlarga oftalmologiya fanini o‘rgatish jarayonida diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirish - bu zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u talabaning kasbiy, nutqiy va diagnostik rivojlanishini bir butun pedagogik jarayon sifatida ko‘zda tutadi. Ta’lim samaradorligini oshirish uchun bu kompetensiyalarni aniq metodik asoslar va psixopedagogik yondashuvlar orqali rivojlantirish zarur.

Diagnostik kompetensiya quyidagi sifatlarni o‘z ichiga oladi:

Kognitiv-analitik sifatlari – klinik ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish, umumlashtirish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyati; klinik keyslar asosida differensial tashxisni aniqlashda aniqlik va ilmiy asoslanganlik.

Klinik tafakkur (clinical reasoning) – kasallik belgilarini klinik kontekstda talqin etish, simptomlar orasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash hamda klinik fikrlash algoritmini shakllantirish.

Refleksiv-metakognitiv sifatlari – o‘z diagnostik faoliyatini tahlil qilish, xatolarni anglash, ularni tuzatish strategiyalarini ishlab chiqish va o‘z ustida ishlashga tayyorlik .

Kommunikativ-kooperativ sifatlari – bemor bilan muloqotda aniqlik, empatiya, faol tinglash va jamoaviy diagnostik qaror qabul qilish jarayonida hamkorlikni ta’minlash.

Ijodiy-diagnostik sifatlari – nostandart klinik vaziyatlarda yangi yechim topish, yaratuvchanlik asosida diagnostik qarorlarni ishlab chiqish va innovatsion klinik fikr yuritish.

Texnologik-operatsion sifatlar – zamonaviy diagnostik vositalar (slit-lamp, fundus kamera, optik koherens tomografiya, VR/AR modellar, OSCE keyslar)dan samarali foydalanish ko‘nikmasi.

Diagnostik kompetentlik sifatlari, avvalo, tibbiyot talabalarining klinik fikrlash, tahliliy yondashuv va kasbiy qaror qabul qilish qobiliyatlarining uyg‘unlashuvi bilan belgilanadi. Bu sifatlar talabaning klinik keyslar asosida o‘zlashtirgan nazariy bilimlarini real kasbiy vaziyatlarda qo‘llay bilish darajasini ko‘rsatadi. Kognitiv-diagnostik tafakkur, klinik mantiqni shakllantirish, simptomlarni tizimli ravishda tahlil qilish, kasallikning rivojlanish mexanizmini anglash diagnostik kompetentlikning asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir.

Bundan tashqari, refleksiv va kommunikativ sifatlar ham diagnostik kompetentlikning ajralmas qismidir. Talaba o‘z faoliyatini tahlil qilish, diagnostik xatolarni aniqlash va ularni tuzatish jarayonida refleksiv yondashuvni qo‘llaydi. Bemor bilan samarali muloqot o‘rnatish, empatiya namoyon etish, klinik jamoada hamkorlikda qaror qabul qilish esa kommunikativ-kooperativ salohiyatni rivojlantiradi. Bu jarayonlar talabaning nafaqat kasbiy, balki insoniy qadriyatlar asosida tibbiy muammolarga yondashishini ta‘minlaydi.

Shuningdek, ijodiy va texnologik sifatlar zamonaviy diagnostik kompetentlikning poydevorini tashkil etadi. Talaba nostandart klinik vaziyatlarda yangi yechim topish, yaratuvchan fikrlash asosida tashxis qo‘yish, OSCE, simulyatsion va VR/AR texnologiyalar orqali amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladi. Bu sifatlar bir-birini to‘ldirgan holda talabaning diagnostik salohiyatini oshiradi va uni mustaqil, mas‘uliyatli hamda innovatsion fikrlovchi shifokor sifatida shakllantiradi.

Shu bois, oftalmologiya darslarini talabalarning diagnostik fikrlash salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik model asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tibbiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarni o‘qitishda diagnostik yondashuvni ta‘lim jarayoniga integratsiyalash pedagogik zaruratga aylangan. Zero, diagnostik salohiyat, shifokor kasbiy mahoratining asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, u kasallikni to‘g‘ri aniqlash, klinik belgilarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish va bemor holatini kompleks baholash qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Diagnostik salohiyatning rivojlanishi talabalarda klinik tafakkur, refleksiv yondashuv, diagnostik fikrlash va empatik muloqot ko‘nikmalarining uyg‘un shakllanishini talab etadi.

Talabada diagnostik kompetensiyani rivojlantirish, avvalo, o‘qituvchining pedagogik mahorati, klinik tafakkurni yo‘naltira olishi, klinik keyslar asosida mustaqil fikrlashga undovchi ta‘limiy muhitni yaratishi hamda talabaning diagnostik va refleksiv faoliyatini faollashtira bilishiga bog‘liqdir. O‘qituvchi diagnostik yondashuvni qo‘llar ekan, u nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quv jarayonining fasilitatori, yo‘naltiruvchisi va muloqot orqali tahliliy fikrlashni rivojlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, o‘qituvchi klinik mashg‘ulotlarda talabalarga real klinik holatlarni modellashtirish, kasallik simptomlarini tahlil qilish, differensial tashxis qo‘yish va qaror

qabul qilish bosqichlarini to‘g‘ri tashkil etib bera olishi zarur. Bu jarayonlarda OSCE, simulyatsion laboratoriyalar, VR/AR texnologiyalar va klinik keys platformalaridan foydalanish o‘qituvchining didaktik va texnologik tayyorgarligini talab etadi.

Diagnostic kompetensiya o‘qituvchi va talaba o‘rtasida faol o‘zaro hamkorlik, integrativ ta‘lim muhiti va zamonaviy didaktik shart-sharoitlar mavjud bo‘lgan taqdirda samarali rivojlanadi. Ya‘ni, talabaning klinik fikrlashni shakllantirishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi, kasbiy faolligi, refleksiv yondashuvi hamda klinik keyslar asosida mustaqil tahlil yuritish qobiliyati ushbu kompetensiyaning rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, diagnostik kompetensiyaning samarali shakllanishi uchun o‘qituvchi tomonidan interfaol metodlar, klinik keyslar, OSCE topshiriqlari, simulyatsion mashg‘ulotlar va reflektiv tahlil texnologiyalarining uyg‘un qo‘llanishi zarur. Bunday didaktik shart-sharoitlar talabalarda kasbiy mas‘uliyatni, mustaqil qaror qabul qilishni va tibbiy muammolarga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantiradi.

Demak, diagnostik kompetensiya nafaqat bilimlar majmui sifatida, balki klinik tafakkur, kommunikativ hamkorlik, diagnostik fikrlash va refleksiv o‘z-o‘zini baholash faoliyatining yagona tizimi sifatida shakllanadi. Ana shunday integratsion yondashuvgina talabalarining tibbiy ta‘lim jarayonida kasbiy diagnostik salohiyatini barqaror rivojlantirishga imkon yaratadi.

Tibbiy ta‘lim jarayonida diagnostik kompetensiyaning rivojlantirish bir qator metodik, tashkiliy va psixologik to‘siqlar bilan bog‘liqdir. Avvalo, o‘qitish jarayonida klinik keyslar, simulyatsion mashg‘ulotlar va OSCE texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari cheklangan hollarda talabalarining amaliy diagnostik faoliyatini shakllantirish murakkablashadi. O‘qituvchilarning ayrimlari tomonidan an‘anaviy ma‘ruza uslubidan to‘liq voz kechilmasligi, interfaol va reflektiv metodlarga yetarlicha e‘tibor berilmasligi ham diagnostik kompetensiyaning samarali shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

Tibbiy ta‘limda talabalarda diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligi bevosita didaktik tizimning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. O‘qitish jarayonida talabaning kognitiv faolligini oshirish, tahliliy fikrlashni rag‘batlantirish, klinik vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish va refleksiya orqali o‘z xulosalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

XULOSA

Didaktik imkoniyatlardan to‘liq foydalanish talabaning klinik tafakkurini faollashtiradi, diagnostik qarorlarni aniqlik bilan qabul qilishga yordam beradi hamda amaliy faoliyatda xatolarni minimallashtiradi.

Shunday qilib, diagnostik kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik asoslari tibbiy ta‘limda talabaning shaxsiy faolligiga, reflektiv o‘rganishga va klinik keyslar asosidagi amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirilgan ta‘lim muhitini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gizatullina M.R., Protasov A.S. Simulyatsionnoye obucheniye v oftalmologii: primer OSCE. *Meditinskaya Simulyatsiya*, 4(2). – Moskva: MedSim, 2023. – P. 25–31.
2. Ibragimov B., Sattorova N. Differensial tashxisni o‘rgatishda klinik keyslarning roli. *Medical Pedagogy Review*, 7(3). – SamDTU Press, Samarqand, 2022. – P. 58–65.
3. Iskander M., et al. Virtual reality and augmented reality in ophthalmology: a narrative review. *Asia-Pacific Journal of Ophthalmology*, 10(3). – Wolters Kluwer, Philadelphia, 2021. – P. 244–252.
4. Juraeva M., Kadirova L. Klinik keyslar asosida katarakta tashxisini o‘rgatish moduli. *Advanced Ophthalmology*, 11(1). – AO Journal, Toshkent, 2025. – eArticle.
5. Komilov N. Examination of key factors in enhancing students' critical competence through the teaching of the history of medicine // / analysis of world scientific views international scientific journal. No. 3, 2025. - p. 37-42.
6. Komilov N. The relevance of medical history and its impact on medical education // international scientific conference "scientific advances and innovative approaches. No. 3, 2025. -p.5-10.
7. Komilov N. [Role of historical factors of history of medicines pedagogy](#) // International scientific conference innovative trends in science, practice and education. No. 3, 2024. - p. 95-98.

**TIBBIYOT OLIYGOHI TALABALARIDA VATANPARVARLIK,
INSONIYLIK TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISH**

*Axmedova Uktamxon Erkinovna,
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi dosenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada vatanparvarlik va insoniylik tuyg‘ularining mazmun-mohiyati, ularning yosh avlod ongida shakllanishi hamda shaxs tarbiyasidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, tibbiyot oliy ta‘lim muassasalari talabalari uchun bu tuyg‘ularning kasbiy etika va axloqiy mas‘uliyatni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil etilgan. Bundan tashqari vatanparvarlik va insoniylik tuyg‘ularining mazmun-mohiyati, ularning yosh avlod ongida shakllanish jarayoni hamda shaxs kamolotidagi o‘rni tahlil etiladi. Ayniqsa, tibbiyot oliy ta‘lim muassasalari talabalarida ushbu tuyg‘ularni rivojlantirishning ahamiyati, ularni tarbiyaviy va ma‘naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash omillari yoritilgan. Tibbiyot ta‘limi tizimida ma‘naviy tarbiyaning mohiyati, mazmuni hamda uning shifokor shaxsini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Maqolada tibbiyot oliy o‘quv yurtlarida talabalarni ma‘naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashning zamonaviy yo‘nalishlari, pedagogik tamoyillar va amaliy mexanizmlar tahlil etiladi. Shuningdek, ma‘naviy tarbiya jarayonining kasbiy etika, deontologiya hamda ijtimoiy mas‘uliyat bilan uzviy bog‘liqligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, insoniylik, ma‘naviyat, axloq, kasbiy etika, shaxs tarbiyasi, tibbiyot, talaba, vatanparvarlik, insoniylik, kamolot, ma‘naviyat, axloq, tarbiya, tibbiyot ta‘limi, yosh avlod, shaxs shakllanishi, ma‘naviy tarbiya, tibbiyot ta‘limi, kasbiy etika, deontologiya, shaxs kamoloti, ma‘naviyat, tibbiy axloq, ta‘lim jarayoni, tarbiyaviy ish.

Annotation. This article highlights the essence and significance of patriotism and humanity, their formation in the consciousness of the younger generation, and their role in personal development. It also analyzes the importance of these values in developing professional ethics and moral responsibility among students of medical higher education institutions. Furthermore, the article examines the meaning and content of patriotism and humanity, the process of their formation in young people’s minds, and their role in shaping individual maturity. Special attention is paid to the importance of fostering these feelings among medical students and supporting them spiritually and morally. The article also reveals the essence and content of moral education in the medical education system and its role in shaping the personality of future doctors. Modern approaches, pedagogical principles, and practical mechanisms for educating medical university students in a moral and ethical spirit

are analyzed. Moreover, the inextricable link between moral education, professional ethics, deontology, and social responsibility is substantiated.

Keywords: patriotism, humanity, spirituality, morality, professional ethics, personal education, medicine, student, patriotism, humanity, development, spirituality, morality, education, medical education, youth, personality formation, moral education, medical training, professional ethics, deontology, personal growth, spirituality, medical ethics, educational process, educational work.

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность и значение патриотизма и человечности, их формирование в сознании молодого поколения, а также их роль в воспитании личности. Анализируется важность данных чувств для развития профессиональной этики и моральной ответственности у студентов медицинских вузов. Кроме того, рассматривается содержание и смысл патриотизма и человечности, процесс их формирования в сознании молодежи и роль в становлении зрелой личности. Особое внимание уделено значению развития этих чувств у студентов медицинских учебных заведений и духовно-нравственной поддержке данного процесса. Также раскрывается сущность и содержание духовно-нравственного воспитания в системе медицинского образования и его роль в формировании личности будущего врача. В статье анализируются современные направления, педагогические принципы и практические механизмы нравственно-этического воспитания студентов медицинских вузов. Обосновывается неразрывная связь духовно-нравственного воспитания с профессиональной этикой, деонтологией и социальной ответственностью.

Ключевые слова: патриотизм, человечность, духовность, мораль, профессиональная этика, воспитание личности, медицина, студент, патриотизм, человечность, развитие, духовность, мораль, воспитание, медицинское образование, молодежь, формирование личности, духовно-нравственное воспитание, медицинская подготовка, профессиональная этика, деонтология, развитие личности, духовность, медицинская этика, образовательный процесс, воспитательная работа.

Kirish. Har bir jamiyatning taraqqiyoti, eng avvalo, uning fuqarolarining ma'naviy olami, vatanparvarlik va insoniylik tuyg'ulari bilan chambarchas bog'liqdir. Vatanparvarlik — bu insonning o'z yurti, xalqiga sadoqat, uning ravnaqi yo'lida mehnat qilish istagini ifodalaydigan yuksak tuyg'udir. Insoniylik esa — boshqalarga hurmat, mehr-oqibat, bag'rikenglik va rahm-shafqatni o'zida mujassam etuvchi axloqiy qadriyatdir. Bugungi globallashuv davrida yoshlar, xususan, tibbiyot oliy ta'lim muassasalari talabalarida ushbu tuyg'ularni shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Chunki shifokorlik kasbi — bu nafaqat bilim va mahorat, balki insoniylik va fidoyilikni talab qiladigan muqaddas kasbdir.

Asosiy qism. Vatanparvarlik tushunchasi tarixan xalqning o'z yurtiga muhabbati, milliy qadriyatlarga sadoqati, ota-bobolar merosini asrab-avaylashga bo'lgan intilishi orqali

shakllangan. Vatanparvar inson o‘zining har bir ishida Vatan manfaatini ustun qo‘yadi, xalq farovonligi uchun mas’uliyat bilan xizmat qiladi. Talabalarda bunday tuyg‘uni tarbiyalashda tarix, adabiyot, ma’naviyat darslari, milliy bayramlar va ma’rifiy tadbirlarning o‘rni beqiyosdir.

Insoniylik tuyg‘usi esa shaxsning boshqalar bilan muomalasida, mehr-shafqatida, odob-axloqida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, tibbiyot sohasida bu fazilatlar muhim ahamiyatga ega, chunki bemor bilan muomala, hamdardlik, sabr-toqat va halollik shifokorning insoniy qiyofasini belgilaydi. Tibbiyot talabalari uchun insonparvarlik ruhida ta’lim olish — ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida bemorlarga nisbatan e’tiborli, g‘amxo‘r va mas’uliyatli bo‘lishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida vatanparvarlik va insoniylik tarbiyasiga katta e’tibor qaratilmoqda. “Yangi O‘zbekiston — yangi ma’naviyat” tamoyili asosida yoshlarni xalq manfaatiga xizmat qiluvchi, yurt taqdiriga befarq bo‘lmagan, yuksak ma’naviyatli shaxslar sifatida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

Vatanparvarlik va insoniylik tuyg‘ulari — inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotining poydevoridir. Ayniqsa, tibbiyot sohasi vakillari uchun bu fazilatlar kasbiy burchni sidqidildan bajarish, bemor dardiga hamdard bo‘lish, xalq salomatligi yo‘lida fidoyilik ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, har bir talaba, har bir yosh o‘z yurti va xalqiga mehr bilan xizmat qilishni, insoniylik va ma’naviy poklikni o‘z hayotining mezoniga aylantirishi zarur.

Har qanday jamiyatning taraqqiyoti, uning ertangi kuni va barqarorligi yosh avlodning ongi, tafakkuri va ma’naviy dunyosi bilan chambarchas bog‘liq. Ma’naviy yetuk, vatanparvar, insoniy fazilatlar bilan yuksak shaxsni tarbiyalash har bir ota-ona, ta’lim tizimi va butun jamiyatning muqaddas burchidir.

Vatanparvarlik — bu insonning o‘z yurtiga, xalqiga, tarixiy merosiga, tiliga, madaniyatiga mehr-muhabbatini ifodalovchi ulug‘ tuyg‘u. Insoniylik esa shaxsning ruhiy pokligi, boshqalarga nisbatan mehr-shafqat, rahm-shavqat, bag‘rikenglik va odob-axloq ko‘rsatkichidir.

Bugungi globallashuv jarayonida, yoshlar ongiga turli g‘oyalar va qarashlar kirib kelayotgan bir paytda, ularni milliy qadriyatlarga sodiq, vataniga fidoiy, insonparvar qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, tibbiyot sohasi vakillari uchun bu fazilatlar kasbiy burchni to‘liq bajarish, bemor dardiga hamdard bo‘lish, inson hayotiga hurmat bilan yondashishda beqiyos ahamiyatga ega.

Vatanparvarlik — bu inson qalbida Vatanni sevish, uni asrab-avaylash, uning manfaatlarini o‘z manfaatidan ustun qo‘yish tuyg‘usidir. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, bu fazilat jamiyat hayotida yanada yuksak ma’naviy qadriyat sifatida qaralmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Vatanparvarlik — bu, avvalo, o‘z yurtini, xalqingni, tilingni, madaniyatingni sevish va ularni asrash demakdir.”

Yosh avlodda vatanparvarlikni shakllantirishda oilaning, maktab va oliy ta‘lim muassasalarining, ommaviy axborot vositalarining o‘rni beqiyosdir. Oilada bola avvalo ota-onaning vatanga munosabatini ko‘radi, o‘qituvchidan esa vatanparvarlikning ma‘naviy mazmunini anglaydi.

Tibbiyot oliy ta‘lim muassasalari talabalarida bu tuyg‘uni tarbiyalashda amaliy faoliyat — ya‘ni bemorlarga yordam ko‘rsatish, jamoat ishlarida faol ishtirok etish, ijtimoiy loyihalarda qatnashish kabi jarayonlar katta ahamiyatga ega. Talaba o‘z mehnati orqali jamiyatga foyda keltirayotganini his qilsa, unda vatanparvarlik hissi yanada chuqurlashadi.

Shuningdek, tarixiy shaxslar hayoti, buyuk allomalarimizning yurt uchun qilgan xizmatlarini o‘rganish ham yoshlarning milliy iftixorini kuchaytiradi. Masalan, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk siymolar misolida vatanparvarlikning eng yuksak namunalarini ko‘rish mumkin.

Insoniylik inson tabiatining eng go‘zal ko‘rinishidir. U boshqalarga mehr-muhabbat, adolat, rahm-shafqat, yordam berish istagini o‘zida mujassam etadi. Insoniylik tuyg‘usining negizida “boshqalarga yomonlik qilmaslik” va “ezgulikni ustun qo‘yish” g‘oyalari yotadi.

Tibbiyot sohasida bu fazilatning o‘rni ayniqsa muhimdir. Shifokor har bir bemorga insoniy munosabatda bo‘lishi, ularning dardiga befarq bo‘lmasligi, ruhiy va jismoniy yordam ko‘rsatishga tayyor turishi kerak. Shu boisdan, tibbiyot talabalari uchun insoniylik — kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismidir.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, insoniylikni tarbiyalash uchun quyidagi sharoitlar zarur:

- o‘quv muhitida o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, hamjihatlik muhiti yaratish;
- ijtimoiy faoliyatga jalb etish orqali boshqalarga yordam berish hissin mustahkamlash;
- kasbiy deontologiya va tibbiyot etikasi asosida tarbiya berish;
- ma‘naviyat, axloq va ruhiy tarbiya mashg‘ulotlarini muntazam tashkil etish.

Shuningdek, insoniylikni rivojlantirishda diniy-ma‘naviy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi, maqollar, pand-nasihatlar ham katta rol o‘ynaydi. Masalan, “Insonning fazilati — uning qalbidagi mehrda” degan xalq hikmati yoshlar uchun eng to‘g‘ri yo‘l-yo‘riqdir.

Yosh avlod kamoloti — bu shaxsning jismoniy, aqliy, ma‘naviy va ruhiy jihatdan yetuk bo‘lib borish jarayonidir. Vatanparvarlik va insoniylik bu jarayonning eng muhim tayanchlaridan hisoblanadi.

Birinchidan, **vatanparvarlik** yoshlarda ijtimoiy mas‘uliyatni, milliy g‘ururni, fidoyilik va halollikni kuchaytiradi. Bunday inson o‘z xalqining farovonligi uchun mas‘uliyatni his etadi, o‘z faoliyatini yurt ravnaqi bilan bog‘laydi.

Ikkinchidan, **insoniylik** esa yoshlarda ma‘naviy uyg‘oqlik, hamdardlik, mehr-oqibat, adolatparvarlik kabi xislatlarni rivojlantiradi. Bu tuyg‘u insonni jamiyat bilan bog‘lab turadi, boshqalar dardiga befarq bo‘lmaslikni o‘rgatadi.

Tibbiyot oliy ta‘lim muassasalarida bu ikki fazilatni uyg‘un tarzda shakllantirish orqali, kelajakda nafaqat kasbiy mahoratli, balki yuksak insoniy fazilatli shifokorlar yetishib chiqadi. Ular o‘z bilimini xalq sog‘lig‘ini saqlashga, vatan ravnaqiga bag‘ishlaydi.

Bugungi kunning dolzarb vazifasi — yoshlarni shunday ruhda tarbiyalashki, ular ilmfan va kasbda yetuk bo‘lish bilan birga, o‘z yurti, xalqiga sadoqatli va insoniy qadriyatlarga sodiq bo‘lishsin.

Vatanparvarlik va insoniylik tuyg‘ulari yosh avlod kamolotining ma‘naviy-ruhiy asosini tashkil etadi. Ushbu fazilatlar yoshlarni mas‘uliyatli, mehribon, halol va vatan taqdiriga befarq bo‘lmagan insonlar etib voyaga yetkazadi.

Tibbiyot talabalari uchun esa bu tuyg‘ular nafaqat shaxsiy, balki kasbiy fazilat sifatida qoraladi. Chunki shifokor — inson hayotini saqlovchi, jamiyat sog‘lig‘ining kafolati bo‘lgan shaxsdir. Bunday ulug‘ kasb egalari uchun vatanparvarlik va insoniylik bir-birini to‘ldiruvchi ma‘naviy ustunlardir.

Shunday qilib, yosh avlodda ushbu tuyg‘ularni shakllantirish — mamlakatning barqaror taraqqiyoti, xalq farovonligi va millat kelajagiga xizmat qiladigan eng muhim tarbiyaviy vazifalardan biridir.

Har bir jamiyatning ma‘naviy yuksalishi, eng avvalo, yosh avlodni qanday tarbiyalashiga bog‘liq. Ayniqsa, tibbiyot sohasi vakillarining ma‘naviy barkamolligi — bu nafaqat ularning kasbiy muvaffaqiyatini, balki insoniyat salomatligini saqlashdagi mas‘uliyatini ham belgilovchi omildir. Ma‘naviy tarbiya — bu shaxsda ezgulik, halollik, vatanparvarlik, insoniylik, bag‘rikenglik, rahm-shafqat kabi fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan uzluksiz jarayondir.

Tibbiyot ta‘limi tizimida ma‘naviy tarbiya alohida o‘rin tutadi, chunki shifokor kasbi — nafaqat ilm, balki insonparvarlik, axloq va halollik kasbidir. Shifokor bemor tanasini emas, balki uning qalbini ham davolaydi. Shu bois, har bir talaba kasbiy tayyorgarlik bilan bir qatorda, ma‘naviy yetuklikni ham egallashi zarur.

Ma‘naviy tarbiya — bu shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, uning ijtimoiy ongini, axloqiy qadriyatlarini va e‘tiqodini shakllantiruvchi ta‘limiy jarayondir. Ma‘naviy tarbiya insonni jamiyatda to‘g‘ri yashash, boshqalarga foyda keltirish, halollik va adolatni qadrlashga o‘rgatadi.

Tibbiyot ta‘limi tizimida ma‘naviy tarbiya ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi:

1. **Kasbiy-ma‘naviy tayyorgarlik** — bu talabani kelajakdagi kasbiy faoliyatida tibbiy etika va deontologiya tamoyillariga rioya qilishga o‘rgatishdir.
2. **Umuminsoniy-ma‘naviy tarbiya** — bu shaxsda insonparvarlik, mehr-oqibat, sabr-toqat va rahm-shafqat tuyg‘ularini mustahkamlashdir.

Ma‘naviy tarbiya tizimi tibbiyotda faqat dars mashg‘ulotlari bilan cheklanmaydi. U klinik amaliyot, talabalarning bemorlar bilan muloqoti, ijtimoiy loyihalarda ishtiroki va ko‘ngillilik (volontyorlik) faoliyatlari orqali ham shakllanadi.

Ma'naviy yetuk shifokor — bu kasbini pul manbai sifatida emas, balki xalq xizmatiga aylantirgan insondir. Shu sababli, tibbiyot ta'limining barcha bosqichlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya doimiy e'tiborda bo'lishi zarur.

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy tarbiya quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib boriladi:

1. **Kasbiy etika va deontologiya asoslarini o'qitish.** Bu jarayon shifokorning bemor bilan muloqot madaniyatini, halollik, sir saqlash, hurmat, sabr-toqat kabi axloqiy fazilatlarni shakllantiradi.

2. **Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali tarbiya.** Bayramlar, uchrashuvlar, ma'naviyat darslari, ustoz-shogird an'analari orqali talabalar milliy qadriyatlar va insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalanadi.

3. **Volontyorlik va ijtimoiy loyihalarda ishtirok.** Talabalar nogironlar, keksa bemorlar, yetim bolalar uchun bepul tibbiy xizmatlarda qatnashish orqali ma'naviy yetuklikni amalda his qiladilar.

4. **Psixologik-axloqiy tarbiya.** Har bir talaba o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, stressga bardoshli bo'lishni, boshqalarning dardini tinglay olishni o'rganadi.

Ma'naviy tarbiya jarayonida o'qituvchilarning shaxsiy namunasi ham beqiyos ahamiyatga ega. Ustozning so'zi, xulqi, odobi talaba uchun eng katta ibratdir. Shifokorlikni o'rgatish — bu nafaqat bilim berish, balki insoniy fazilatlarni singdirishdir.

Tibbiyot ta'limida ma'naviy tarbiyaning samarali yo'lga qo'yilishi quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- Talabalarda **kasbiy mas'uliyat va vijdonlilik** hislari kuchayadi.
- Ular bemorga **inson sifatida hurmat** bilan yondashishni o'rganadilar.
- Jamiyatda **axloqiy madaniyat** darajasi oshadi.
- Tibbiy jamoalarda **o'zaro hurmat, birdamlik va hamkorlik** muhitini mustahkamlaydi.
- Eng muhimi, kelajakdagi shifokorlar xalqning ishonchini qozonadi.

Ma'naviy tarbiyaning yo'qligi esa shifokorning sovuqqon, befarq, mas'uliyatsiz bo'lib qolishiga olib keladi. Bunday holat tibbiyot sohasida eng xavfli oqibatlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu boisdan, ma'naviy tarbiya tibbiyot ta'limi tizimining ajralmas qismi sifatida davlat siyosati darajasida yo'lga qo'yilgan.

Bugungi kunda O'zbekistonda “Yangi O'zbekiston — yangi ma'naviyat” tamoyili asosida ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ma'naviy tarbiya mustahkamlanmoqda. Tibbiyot oliy o'quv yurtlari ham bu jarayonda faol ishtirok etib, insonparvar, vijdonli va fidoiy shifokorlarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tibbiyot ta'limi tizimida ma'naviy tarbiya — bu nafaqat o'quv jarayonining bir bo'lagi, balki shifokor shaxsining poydevoridir. Ma'naviy

yetuk shifokor — bu bemorga nafaqat davo, balki umid, mehr va hayot bag‘ishlay oladigan insondir.

Ma‘naviy tarbiya jarayoni ta‘lim, tarbiya, madaniyat va jamiyat ehtiyojlarini birlashtiradi. U tibbiyot talabasini o‘z kasbining haqiqiy fidoyisiga aylantiradi. Shu bois, tibbiyot ta‘limida ma‘naviy tarbiya doimiy e‘tibor markazida bo‘lishi, barcha o‘quv va tarbiyaviy ishlarda asosiy yo‘nalish sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Karimov I.A. *Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. *Tibbiyot xodimlari faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. – Toshkent, 2022-yil.
4. Rasulov A. *Tibbiyot etikasi va deontologiya asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Qodirova D., Jo‘rayev Sh. *Oliy ta‘limda ma‘naviy tarbiya tamoyillari*. – Toshkent: Ma‘rifat, 2020.
6. Sultonova N. *Kasbiy axloq va shaxsiy mas‘uliyat*. – Farg‘ona: Ilm ziyo, 2019.
7. Xudoyberdiyeva N. *Tibbiy ta‘lim tizimida pedagogik ma‘naviyatning o‘rni*. – Toshkent, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

BOSHLANG‘ICH BOSQICHDA YAPON GRAFIKASINI O‘QITISHDA MULTIMODAL TA‘LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Alavxonova Gulnoza Solexonova

*Samarqand davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi
alavxonova1119@icloud.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich bosqichda yapon grafikasini o‘rgatishda multimodal ta‘lim texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilingan. Yapon yozuv tizimining murakkabligi, xususan hiragana, katakana va kanji belgilarining vizual, fonetik va semantik xususiyatlari o‘quvchilardan faol kognitiv ishtirokni talab etadi. Multimodal yondashuv doirasida audio –vizual vositalar, interaktiv dasturlar, kinestetik mashqlar va sun‘iy intellekt asosidagi platformalar yordamida grafik belgilarni tez va samarali o‘zlashtirish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, multimodal metodlar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, xotira jarayonlarini faollashtiradi hamda yozuv kompetensiyasining shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: yapon grafika tizimi, multimodal ta‘lim, hiragana, katakana, kanji, interfaol texnologiyalar, sun‘iy intellekt.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of multimodal educational technologies in teaching Japanese script at the beginner level. The complexity of the Japanese writing system –particularly the visual, phonetic, and semantic features of hiragana, katakana, and kanji –requires active cognitive engagement from learners. Within the multimodal approach, the mechanisms of effectively acquiring graphemes through audio –visual tools, interactive platforms, kinesthetic activities, and AI –based applications are examined. The findings demonstrate that multimodal methods significantly enhance learners’ motivation, activate memory processes, and contribute to the rapid formation of writing competence in Japanese.

Keywords: Japanese script, multimodal education, hiragana, katakana, kanji, interactive technology, artificial intelligence.

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность мультимодальных образовательных технологий при обучении японской графике на начальном этапе. Сложность японской письменности, в особенности визуальные, фонетические и семантические особенности хираганы, катаканы и кандзи, требует активного когнитивного участия обучающихся. В рамках мультимодального подхода раскрываются механизмы быстрого и эффективного усвоения графем с

использованием аудиовизуальных средств, интерактивных программ, кинестетических упражнений и платформ, основанных на искусственном интеллекте. Результаты исследования показывают, что мультимодальные методы повышают мотивацию обучающихся, активизируют процессы памяти и оказывают значительное влияние на формирование письменной компетенции.

Ключевые слова: японская графика, мультимодальное обучение, хирагана, катакана, кандзи, интерактивные технологии, искусственный интеллект.

Kirish. XXI asr ta’lim tizimida raqamlashtirish jarayonlari, sun’iy intellektga asoslangan o‘qitish platformalari va multimodal ta’lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi chet tillarni, xususan yapon tilini o‘qitish metodikasini tubdan o‘zgartirmoqda. Yapon tili yozuv tizimi uch xil grafik shakldan – hiragana, katakana va kanji dan iborat bo‘lib, ular fonetik, ideografik va morfologik xususiyatlari bilan boshqalardan keskin farq qiladi. Shu sababli, an’anaviy o‘qitish usullari o‘quvchilarda grafik belgilarni eslab qolish, ularni yozma nutqda qo‘llash va semantik bog‘lanishni shakllantirishda yetarli samaradorlik bermaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multimodal ta’lim texnologiyalari – ya’ni eshitish, ko‘rish, harakatlanish, interaktiv muloqot va raqamli muhit orqali o‘qitish – yapon yozuvini o‘zlashtirish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Multimodal yondashuv o‘quvchida o‘rganilayotgan grafemani nafaqat vizual belgilar sifatida, balki ovoz, harakat va ma’no bilan bog‘langan kompleks kognitiv birlik sifatida qabul qilish imkoniyatini beradi. Bu esa neyropsixologik jihatdan mustahkam xotira izlari hosil qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekiston va boshqa turkiy tilli auditoriyalarda yapon yozuvini o‘rgatishda metodik moslashuv juda zarur. Chunki yapon grafikasining ko‘p darajali tizimi o‘zbek tilidagi fonetik yozuv tizimi bilan keskin farq qiladi. Shunday sharoitda multimodal texnologiyalar – video darsliklar, interaktiv ilovalar, AR va VR muhitlari, sun’iy intellekt asosidagi yozuv tanish dasturlari – eng samarali vosita sifatida e’tirof etilmoqda.

Yapon yozuvi – bu murakkab, ko‘p qatlamli grafika tizimi bo‘lib, u nafaqat tilni ifodalash vositasi, balki milliy madaniyat, tarix va tafakkurning o‘ziga xos ko‘rinishidir. Yapon grafikasining shakllanishi Xitoy madaniy ta’siri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa – da, yaponlar uni o‘z tilining fonetik va grammatik tuzilishiga moslashtirib, noyob yozuv tizimini yaratdilar.

Milodiy V–VI asrlarda Xitoydan Yaponiyaga buddaviylik dini bilan birga xitoy ierogliflari (kanji) kirib keldi.

Dastlab ierogliflar faqat ma’no ifodalovchi belgilar sifatida ishlatilgan.

Yapon tili esa agglutinatив tuzilishga ega bo‘lgani uchun (ya’ni so‘z o‘zgartirishda qo‘shimchalar qo‘llanadi), xitoycha grammatikaga mos kelmagan.

VIII asrda yaponlar ierogliflarning talaffuzini fonetik maqsadda qo‘llay boshladilar. Bu tizim “Manyogana” deb ataladi. “Manyoshu” (VIII asr) antologiyasida bu tizim keng ishlatilgan bo‘lib, har bir yapon bo‘g‘iniga mos ieroglif tanlangan.

IX–X asrlarda kananing ikki shakli vujudga keldi. Hiragana (ひらがな) – Manyogana belgilarining soddalashtirilgan, yumaloq shakllari; ko‘proq ayollar adabiyotida ishlatilgan (“onna –de” – “ayollar qo‘li” deb atalgan). Katakana (カタカナ) – ierogliflarning qisqartirilgan shakllaridan tashkil topgan, asosan erkak rohiblar tomonidan yaratilgan (“otoko –de”). Shunday qilib, X–XI asrlarda hozirgi yapon yozuvining uch unsuri – kanji, hiragana va katakana shakllandi. Yapon yozuvi uchta asosiy grafik qatlamdan iborat:

1. Kanji (漢字) – Xitoydan olingan ma’no belgilar.
2. Hiragana (ひらがな) – yaponcha so‘zlar va grammatik qo‘shimchalar uchun.
3. Katakana (カタカナ) – xorijiy so‘zlar va onomatopeyalar uchun.

Misol:

日本語を勉強します。(Nihongo o benkyou shimasu.) – Bu yerda:

日本語 (kanji – “yapon tili”)

を (hiragana – grammatik partikul)

勉強 (kanji – “o‘rganmoq”)

します (hiragana – fe’l qo‘shimchasi)

Yapon yozuvi poligrafik (ko‘p yozuvli) tizim hisoblanadi. Bir matnda uch xil grafik shakl qo‘llanadi, bu esa semantik aniqlik va estetik muvozanat yaratadi.

Yapon tilidagi so‘zlar morfemalarga bo‘linadi. Kanji odatda ildiz ma’no beradi, hiragana esa grammatik shakl yoki qo‘shimchani bildiradi.

Masalan:

書きます (kakimasu – “yozaman”)

書 (kanji – “yoz –” ildizi)

きます (hiragana – zamon/odob shakli)

Ko‘p ierogliflar bir nechta o‘qilishi (kun’yomi va on’yomi) ga ega:

- Kun’ yomi (訓読み) – yaponcha talaffuz (masalan, 山 – yama).
- On’ yomi (音読み) – xitoycha talaffuzga yaqin (masalan, 山 – san).

Bu tizim yapon tilida so‘z boyligini va ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan. Yapon yozuvi ko‘rish va talaffuz jihatdan uyg‘unlikni ta’minlaydi. Harflarning shakli, balansi, va o‘qilishi yapon estetik tafakkuri (wabi –sabi) bilan uyg‘unlashgan.

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng hukumat:

1850 ta asosiy kanjini belgiladi (Tōyō kanji). Keyinchalik 2136 ta (Jōyō kanji) standart sifatida tasdiqlandi. Bu islohotlar yapon yozuvini soddalashtirib, savodxonlikni oshirdi. Bugungi kunda yapon yozuvi raqamli texnologiyalarga moslashtirilgan. Kompyuter

klaviaturasida kirill yoki lotin harflari orqali kana kiritiladi va tizim avtomatik ravishda tegishli kanjini tanlaydi.

Yapon yozuv tizimi dunyodagi eng murakkab grafik tizimlardan biridir. Uning asosini: Hiragana – fonetik bo‘g‘in yozuvi (52 ta grafema);

Katakana – xorijiy so‘zlarni ifodalovchi fonetik tizim (52 ta grafema);

Kanji – xitoy hierogliflariga asoslangan ma’nodor grafik belgilar (2000 dan ortiq asosiy belgilar) tashkil etadi.

Kanji belgilarining shakli, yuklangan ma’nosi va talaffuzi bir nechta qatlamlarga ega bo‘lgani uchun, talabalarda semantik interferensiya, xotira yuklamasi va vizual qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, yapon yozuvini o‘rgatishda ko‘pkanalli (multimodal) idrok tizimini faollashtirish zarur hisoblanadi.

Yapon grafikasining shakllanishi – bu til, madaniyat va tarixning o‘zaro uyg‘unlashgan jarayonidir. U nafaqat yozuv tizimi, balki milliy tafakkur, estetik qarash va ijtimoiy identitetning ifodasidir. Yapon yozuvi tildagi morfologik va semantik murakkablikni mukammal tarzda aks ettirib, dunyo yozuvlari orasida o‘ziga xos o‘rin egallaydi.

“Multimodallik” atamasi G. Kress va T. van Leeuwen tomonidan tilshunoslik va pedagogikada ilgari surilgan bo‘lib, bilimni bir nechta kanallar orqali qabul qilish va qayta ishlashni anglatadi. Multimodal yondashuv quyidagi komponentlardan iborat:

- Vizual modal (grafik belgilar, rang, shakl);
- Audial modal (tovush, talaffuz);
- Kinestetik modal (qo‘l harakati orqali yozish);
- Raqamli –interaktiv modal (AI dasturlari, mobil ilovalar).

Bu tizim inson miyasida assotsiativ kognitiv tarmoqlarni faollashtiradi, natijada yapon grafikasining semantik, fonetik va morfologik xususiyatlari bir vaqtning o‘zida eslab qolinganda holda uzviy integratsiya qilinadi.

XXI asrda ta’lim tizimi tezkor axborot almashinuvi, raqamli texnologiyalar va vizual kommunikatsiyaning rivojlanishi bilan yangi bosqichga o‘tdi. Shu jarayonda multimodal ta’lim konsepsiyasi zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida shakllandi.

Multimodal ta’lim – bu o‘quv jarayonida bir vaqtning o‘zida bir nechta kommunikativ kanallarni (matn, audio, video, vizual, kinestetik, raqamli) qo‘llash orqali o‘quvchilarning bilim olish, eslab qolish va amaliy qo‘llash qobiliyatini oshirishga qaratilgan tizimdir.

Multimodal atamasi inglizcha multi (“ko‘p”) va mode (“usul”, “kanal”) so‘zlaridan kelib chiqqan.

Ta’limda multimodal yondashuv – o‘quvchilarni ko‘rish, eshitish, o‘qish, yozish, harakat qilish orqali bilimni bir necha sezgi organlari yordamida qabul qilishga undovchi integrativ tizimdir.

Gunther Kress ta’kidlaganidek, “multimodalitet – bu ma’noni yaratishning ko‘p kanalli jarayoni bo‘lib, u matn, tasvir, tovush, harakat va texnologiya o‘zaro uyg‘unligida shakllanadi.”

Jewitt fikricha, multimodal ta’lim o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini, idrokini va ijodkorligini rivojlantiradi.

Kognitiv psixologiya (Piaget, Bruner, Vygotskiy)ga ko‘ra, bilim faol idrok va tahlil orqali o‘zlashtiriladi.

Multimodal yondashuv shu g‘oyani amaliyotga tadbiq etib, turli kanallardan kelgan axborotni miyaning turli qismlarida bir vaqtda qayta ishlash imkonini beradi.

G. Gardner inson aqli ko‘p o‘lchovli ekanligini ta’kidlab, har bir shaxsda vizual, audial, lingvistik, kinestetik, musiqiy, mantiqiy va ijtimoiy intellekt turlari mavjudligini ilgari surgan.

Multimodal ta’lim bu intellekt turlarini muvofiqlashtiruvchi didaktik tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

“The New London Group” tomonidan ilgari surilgan “multiliteracy” konsepsiyasi multimodal ta’limning asosiy nazariy poydevoridir.

Unga ko‘ra, zamonaviy ta’lim jarayoni til bilan bir qatorda rasm, tovush, harakat, raqamli interfeys kabi belgilar tizimini ham o‘qish va tushunishni talab qiladi.

Sotsiosemiotika multimodallikni belgilar tizimi sifatida talqin etadi, ya’ni har bir modalitet o‘ziga xos semantik yuklamaga ega.

1. Ko‘pkanallilik – o‘quv jarayoni bir nechta sezgi va idrok kanallari orqali tashkil etiladi.

2. Integrativlik – matn, audio, video, tasvir, raqamli vositalar o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llaniladi.

3. Faollik – o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida bilim oladi.

4. Individuallashtirish – har bir o‘quvchining idrok uslubiga (vizual, audial, kinestetik) moslashtirilgan ta’lim.

5. Refleksiya va interaktivlik – talabalar o‘z fikrlarini ifodalab, multimedia vositalar orqali muloqot qiladi.

Audio –vizual materiallar – videodarslar, podkastlar, dialoglar, animatsiyalar.

Interaktiv platformalar – Quizlet, Kahoot, Nearpod, Padlet kabi vositalar.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari.

Grafik organayzerlar va raqamli taxtalar (MindMap, Canva, Miro).

Til o‘rganishda – audio –dialoglar, subtitrli videolar, talaffuzni qayta ishlovchi ilovalar (masalan, Elsa Speak yoki FluentU). O‘quvchilarning motivatsiyasi va diqqatini oshiradi. Turli idrok turlariga mos o‘qitish imkonini beradi. Ijodkorlik va kritik fikrlashni rivojlantiradi. Axborotni chuqur va uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi. Masofaviy va aralash ta’lim (blended learning) sharoitida moslashuvchan tizim yaratadi.

O‘qituvchi endilikda axborot manbai emas, balki ta’lim jarayonini tashkil qiluvchi fasilitator rolini bajaradi. U:

- multimodal kontentni tanlaydi;
- o‘quvchilarning faol ishtirokini tashkil etadi;
- reflektiv muhitni yaratadi;
- baholashda an’anaviy va raqamli ko‘rsatkichlarni uyg‘unlashtiradi.

Til o‘qitish (xususan, yapon tili yoki ingliz tili) sohasida multimodal yondashuv ayniqsa samarali.

Grafika, talaffuz, video –dialog, subtitrlı matn birgalikda qo‘llanilganda o‘quvchi nafaqat til tizimini, balki madaniyatni va kommunikativ kontekstni ham o‘zlashtiradi.

Shunday qilib, multimodal ta’lim lingvistik va sotsiokultural kompetensiyani birgalikda shakllantiradi.

Multimodal ta’lim texnologiyalari zamonaviy pedagogikaning yangi bosqichini ifodalaydi. U o‘qitish jarayonini ko‘p sezgili, interaktiv, ijodiy va shaxsga yo‘naltirilgan tizimga aylantiradi. Ushbu yondashuvning nazariy asoslari kognitiv psixologiya, ko‘p intellektlar nazariyasi va sotsiosemiotikaga tayangan holda, ta’limni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Til o‘rganish jarayoni – bu faqat grammatik qoidalarni yodlash emas, balki inson idroki, tafakkuri, xotirasi va hissiy tizimini ham o‘z ichiga olgan murakkab psixolingvistik jarayondir.

Zamonaviy ta’limda multimodal yondashuv shu jarayonni qo‘llab –quvvatlaydigan, ko‘p sezgi kanallari (ko‘rish, eshitish, harakat, nutq) orqali axborotni qayta ishlovchi samarali tizim sifatida e’tirof etiladi.

Psixolingvistika – bu til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, shuningdek, tilni o‘rganish, idrok etish va nutq hosil qilish jarayonlarida miyadagi kognitiv mexanizmlarni o‘rganadigan fan sohasi. Multimodal yondashuv psixolingvistik nuqtai nazardan:

- tilni faqat verbal belgilar orqali emas, balki vizual, audial, kinestetik signallar orqali ham o‘rganishni ta’minlaydi;
- miyadagi ko‘p sensorli neyron tarmoqlarni faollashtiradi;
- nutq va idrokni assotsiativ, kontekstual va hissiy darajada mustahkamlaydi.

Inson miyasi ma’lumotni bir vaqtning o‘zida ko‘rish, eshitish, harakat orqali qayta ishlaydi.

Masalan, so‘zning eshtilishi (audial), yozilishi (vizual) va aytilishi (artikulyatsion) birgalikda idrok etilsa, u miyaning turli zonalarida (Broka, Vernike, occipital) saqlanadi va uzoq muddatli xotiraga joylashadi.

Mayer (2009)ning Multimedia Learning Theory ga ko‘ra, inson miyasi dual –channel (ikki kanalli) tarzda axborotni – vizual va audial kanallar orqali – qabul qiladi. Shu sababli multimodal darslar kognitiv yuklamani kamaytiradi va eslab qolish darajasini oshiradi.

Multimodal o‘qitish jarayonida turli turdagi axborotlar (tasvir, tovush, matn, harakat) kognitiv birlashuv orqali yagona ma’no tizimiga birlashtiriladi.

Bu integratsiya:

- semantik assotsiatsiyalarni kuchaytiradi;
- konseptual tafakkurni rivojlantiradi;
- o‘quvchini aktiv ma’no yaratuvchi sub’ektga aylantiradi.

Masalan, yaponcha “花 (hana)” so‘zini o‘rganishda o‘quvchi uni:

- rasm orqali vizual ko‘radi,
- talaffuzni eshitadi,
- yozuvda grafik shaklni takrorlaydi.

Natijada bu so‘z ko‘p modal xotira izlari orqali miyaga chuqur joylashadi.

Multimodal o‘qitish jarayonida musiqiy fon, vizual obrazlar va interaktiv topshiriqlar o‘quvchida ijobiy hissiy reaksiya uyg‘otadi. Emosional jihatdan faol idrok dopamin sekretsiyasini oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi, affektiv filtrni pasaytiradi, ya’ni o‘rganishga psixologik to‘siqlar kamayadi. Multimodal yondashuv ishchi xotira (working memory) va uzoq muddatli xotirani birgalikda faollashtiradi. Richard Mayer va Allan Paivio fikriga ko‘ra vizual va verbal axborotlar ikki kod tizimi orqali qayta ishlanadi, shu sababli multimodal o‘quvchi ma’lumotni ikki yo‘nalishda kodlaydi – bu esa eslab qolish samaradorligini ikki barobar oshiradi.

Multimodal o‘qitishda o‘quvchi:

- tovushlarni eshitadi (audial input),
- ularni grafik belgilar orqali ko‘radi,
- artikulyatsiya orqali takrorlaydi,
- video yoki interaktiv mashq orqali kontekstda qo‘llaydi.

Natijada fonetik, leksik va sintaktik birliklar faol nutq mexanizmlariga ulanadi, ya’ni passiv bilim faol ko‘nikmaga aylanadi.

Tezkor xotira va uzoq muddatli xotirani birlashtiradi, vizual obrazlarni semantik ma’no bilan bog‘laydi, o‘quvchining motivatsiyasi va o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, o‘qitish jarayonini individuallashtirishga imkon yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multimodal texnologiyalar yordamida kanjilarni o‘rgangan guruhlar an’anaviy metod bilan o‘qigan guruhlariga nisbatan 35–40% yuqori natija ko‘rsatgan.

XULOSA

Boshqichda yapon grafikasini o‘qitishda multimodal ta’lim texnologiyalarining o‘rni juda muhim va samarali ekanligi aniqlandi. Multimodal yondashuv yordamida o‘quvchilarning turli o‘rganish uslublariga moslashilgan ta’lim resurslari yaratiladi, bu esa ular uchun o‘rganishni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Yapon harflarini, yozuvini va talaffuzini o‘rgatishda audio, video, grafik va interaktiv materiallar birlashtirilgani sababli, o‘quvchilarning e’tibori oshadi hamda bilimlarni uzoq muddatga saqlash imkoniyati kuchayadi.

Shuningdek, multimodal texnologiyalar o‘quv jarayonida nafaqat vizual va eshitish – kanallari faol jalb qilinadi, balki amaliy mashg‘ulotlar va o‘zaro fikr almashinuvi uchun ham qulay imkoniyatlar yaratiladi. Bu esa til o‘rganish jarayonini yanada integratsiyalashgan va boyroq qiladi. Yapon grafikasi singari murakkab va yangi yozuv tizimini o‘rganishda bunday texnologiyalar o‘quvchilarning qiyinchiliklarni engishida katta yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, multimodal ta’lim texnologiyalari boshlang‘ich bosqichda yapon grafikasi bo‘yicha bilimlarni samarali berish, o‘rganish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish, shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda ajralmas vosita hisoblanadi. Shu bois, ularni ta’lim jarayoniga keng qo‘llash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Fakhriniso L. The Japanese language teaching technologies based on computer simulation models //Asian Journal of Research in Marketing. – 2020. – T. 9. – №. 4. – C. 1 – 7.
2. Gardner, H. (1993). Multiple Intelligences: The Theory in Practice. New York: Basic Books.
3. Zaytseva, E. A. (2018). “Innovatsion texnologiyalar yordamida til o‘rganishni samaradorligini oshirish”. Pedagogical Innovations, 23(4), 112 –119.
4. Lutfilloeva F., Madaminovich T. I. Teaching Japanese Hieroglyphics Based on Mnemonics //Available at SSRN 3567573. – 2020.
5. Mayer, R. E., & Moreno, R. (2003). “Nine ways to reduce cognitive load in multimedia learning”. Educational Psychologist, 38(1), 43 –52.
6. Makhmudovna L. F. Introduction Of Advanced Pedagogical And Information And Communication Technologies Into The Educational Process In Teaching Japanese Hieroglyphs //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – 2023. – T. 24. – C. 1 –5.
7. Nishimura, M. (2015). Introduction to Japanese Kanji Learning. Kyoto: Language Education Publishing.
8. Maxmudovna L. F. The Role of Mnemotechnic Method in Teaching Japanese Language Hieroglyphs //Czech Journal of Multidisciplinary Innovations. – 2022. – T. 12. – C. 69 –72.
9. Yamada, M. (2017). Japanese Writing Systems and Language Learning. Tokyo: Language Press.
10. O‘zorov, M. (2020). “Yapon tilini multimodal usullar orqali o‘rgatish metodikasi”. Xalqaro ta’lim materiali, 12(2), 75 –82.
11. Chun, D. M. (2016). “Multimodal input in foreign language learning: A review of research”. The Modern Language Journal, 100(S1), 57 –82.

12. Лутфиллоева Ф. Япон иероглифларини ўқитиш методикаси ва ривожланиш тенденциялари //Хорижий филология. Тил. Адабиёт. Таълим.–Самарқанд, –2020. – 2020. – Т. 4. – №. 77. – С. 93 –100.

13. Лутфиллоева Ф. М. Япон тили иероглифларини компьютер имитацион моделларидан фойдаланиб ўқитиш методикаси //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. Special Issue 2. – С. 1 –143.

14. Лутфиллоева Ф. М. Компьютер имитацион моделларидан фойдаланиб, ҳикоялар (мнемотехника) асосида япон тили иероглифларини ўқитиш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати //Самарқанд, СамДЧТИ. – 2022. – С. 6 –8.

OLIMPIADA MASALALARINI YECHISH METODIKASINI MASALALARNI KLASSIFIKATSIYALASH ORQALI RIVOJLANTIRISH

Aslonov Xayrullo Shukrullo o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Email: xayrulloaslonov8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarni olimpiada va murakkab turdagi masalalarni yechishga o‘rgatishda masalalar klassifikatsiyasining ahamiyatini ko‘rsatib beradi. Xususan, masalalar klassifikatsiyalari tahlil qilinib ularga mos masala amalda ko‘rsatildi. Klassifikatsiyalash o‘quvchilarni olimpiada jarayoniga tayyorlashni bosqichma-bosqich tashkil etishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Olimpiada, o‘quvchi, klassifikatsiya, eksperimental masala, grafik masala, ijodiy masalalar, sifatga doir masalalar.

Абстрактный. Эта статья демонстрирует важность классификации задач в обучении учащихся олимпиадам и решению сложных задач в общеобразовательных школах. В частности, были проанализированы классификации задач и на практике показана соответствующая им задача. Классификация способствует поэтапной организации подготовки учащихся к олимпиадному процессу.

Ключевые слова: Олимпиада, ученик, классификация, экспериментальная задача, графическая задача, творческие задачи, задачи на качество.

Abstract. This article demonstrates the importance of problem classification in teaching students to solve olympiads and complex types of problems in general secondary schools. In particular, the classification of problems was analyzed, and the corresponding problem was shown in practice. Classification helps to organize the gradual preparation of students for the olympiad process.

Keywords: Olympiad, student, classification, experimental problem, graphical problem, creative problem, quality problem.

KIRISH

Bugungi kunda olimpiada masalalarini yechishda masalalar klassifikatsiyasini bilish hamda uning yechish usullarini bilish juda katta ahamiyatga egadir. Bunga asosiy sabab ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilar murakkab masalalarni yechayotganda to‘g‘ri strategiya tanlash, tizimli harakat qilishiga yo‘naltiradi.. Klassifikatsiya to‘g‘ri tahlil qilishga yordam

beradi. Masala yechish usullari esa o‘quvchini masalani samarali yechish yo‘llarini ko‘rsatadi. Bu esa olimpiada jarayonida eng muhim ko‘nikmalardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Masalalar klassifikatsiyasi.. Masalalar klassifikatsiyasi deyilganda nima tushuniladi. Fizika fanidan masalalar klassifikatsiya deyilganda uni turkumlash tushuniladi. Dastlab fizik masalalarni mohiyatining aniq belgilarini anqlash zarur. Fizik masala deyilganda fizik hodisalar majmuini ifodalovchi so‘zli matn tushuniladi. Yoki sodda qilib aniq va noaniq fizik kattaliklar orasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan hodisa **fizik masala** demakdir[1]. Masalalar turli jihatlariga qarab turli hil klassifikatsiyalanadi. Misol uchun yechish uslubiga qarab, mazmuniga qarab, qiyinlik darajasiga qarab, yo‘nalishiga va boshqalarga jihatlariga qarab turli hil klassifikatsiyalanishi mumkin.

Masalalar yechish usullariga qarab quyidagi masala turlariga bo‘linadi.

1. Eksperimental masalalar.
2. Og‘zaki masalalar.
3. Hisoblashga doir masalalar.
4. Grafik masalalar.

Ushbu har bir masala turlari bo‘yicha juda ko‘p adabiyotlar mavjud bo‘lib ular mazmun va murakkabligiga qarab bir-biridan farq qiladi.

Masalalar mazmuniga qarab esa mehanika, molekulyar fizika va shunga o‘hshash fizika bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. Lekin masalalar ko‘pincha turli bo‘limlarni o‘z ichiga oladi shuning uchun bu tasnif shartlidir.

Bundan tashqari masalalar abstrakt va konkret turlarga ham bo‘linadi.

1. Abstrakt masalalar-masalada berilgan fizik hodisani ma’no jihatdan umumiy holda yoritadi.
2. Konkret masalalar- bunday turdagi masalalar ko‘proq real sharoitga yaqin holatlarni yoki vaziyatlarni o‘z ichiga oladi. Konkret masalalarning foydali jihatlaridan biri bu masalalarning hayotga bog‘langanligidir.

Qiyinlik darajasiga qarab ham masalalar klassifikatsiyalanadi. Bunda murakkab bo‘lmagan yani o‘rta darajadagi masalalar. Bunday masalalarda ko‘proq formula orqali masala yechiladi. Boshqa turi esa murakkab masalalar ya’ni masalada muammoli vaziyat hamda yangi elementlarni o‘z ichiga oladi. Bunday turdagi masalalarni yechish uchun ko‘pincha alohida darslar tashkil etiladi.

Umumiy holda qaralganda masalalar orasida hech qanday chegara mavjud emas. Shunday masalalar borki hech narsa berilmaydi. Bu turdagi masalalarni Ijodiy masalalar deyish mumkin. Ijodiy masalalar ham ikki turga bo‘linadi.

1. Tadqiqotchilik tipidagi masalalar. Bunday turdagi masalalar nima uchun? degan savolga javob beradi.
2. Konstruktivlik tipidagi masalar. Bunda qanday qilib ishlash mumkin? degan savolga javob beriladi.

Ijodiy masalalar yana hisoblash ya'ni miqdoriy, sifat, eksperimental bo'lishi mumkin.

Masalalarning xarakteri va tadqiqot usullariga qarab ham quyidagicha klassifikatsiyalanadi.

1. Sifat masalalar. Bu turdagi masalalar ko'pincha faqat fizik kattaliklar orasidagi bog'lanishga asoslanadi.

2. Miqdoriy masalalar. Bunday masalalarda fizik kattaliklar orasidagi miqdoriy bog'lanish e'tiborga olinadi va javob son shaklida bo'ladi[2].

Masalalar klassifikatsiya qilgandan so'ng eng asosiy masala turlari haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Eksperimental masalalar. Olimpiada jarayonida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan masala turi eksperimental masalalar hisoblanadi. Nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash uchun eksperimental masalalarni yechish juda foydali. Olimpiadaga tayyorgarlikdagi o'rni shundaki eksperimental masalada laboratoriya va eksperimentlardan foydalaniladi. Bunday masalalarning yana bir muhim jihati kerakli ma'lumotlar tayyor holatda berilmaydi va chuqur fikrlamasdan ushbu masalalarni yechib bo'lmaydi. Laboratoriya ishi eksperimental masalaning bir qismi va undan tubdan farq qiladi, chunki ishni bajarish tartibi nazariy tushunchalar berilmaydi. O'quvchi fikrlashga majbur bo'ladi va kerakli asbob uskunalar beriladi. Asosiysi o'quvchi eksperiment asosida yotgan qonunlarni topib, so'ngi ifodani o'zi keltirib chiqaradi. Bunday masalalar ko'pincha xalqaro olimpiadalarda beriladi[3].

Sifat masalalar

Sifat masalalarini yechishdan asosiy maqsad o'quvchilarga hodisalarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish. Sifat masalalari yechilishi hisoblashni talab qilmaydi[4]. Ushbu tur masalalari fizik qonunlarga va formulalardan foydalanib, mantiqiy fikrlash bilan yechiladi. O'quvchiga hisoblashdan tashqari fikrlash, nazariy qonunlarni hayotda qo'llashni o'rgatadi. Olimpiadaga tayyorlash jarayonida bu juda katta ahamiyat kasb etadi.

Ijodiy masalalar

Ushbu turdagi masalalar boshqalridan yechilishi noma'lumligi bilan farq qiladi. O'quvchidan bu turdagi masalalarni yechishda noodatiy yechish usullari talab qilinadi. Formula bilan ijodiy masalalarni ishlab bo'lmaydi. O'quvchida mustaqil fikrlash, o'z g'oyasini ilgari surish va tajribalar orqali yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga hizmat qiladi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar murakkab va olimpiada masalalarini juda yahshi yecha oladi.

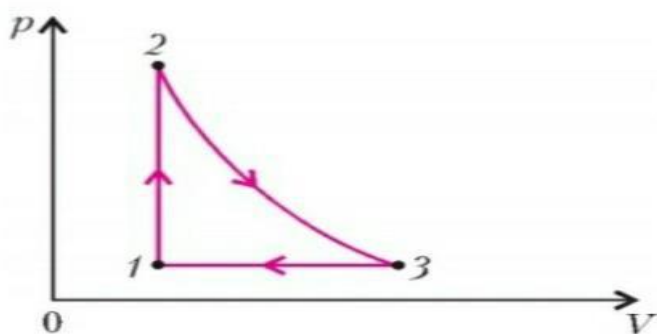
Grafik masalalar

Gafik masalalar fizik kattaliklar orasidagi bog'lanishni grafik orqali yechishni talab qiladi. Grafik masalalar yechishdan asosiy maqsad miqdoriy va sifat jihatdan bog'lanishni tahlil qilgan holda fizik qonuniyatlarni aniqlashdan iborat. Grafik masalalarning eng afzal jihatlaridan biri bu o'quvchilarning tasavvur qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi[5]. Bu esa ayniqsa olimpiada masalalarini yechishda juda foydalidir. Yana bir afzallik fizika fani bilan

matematika fani integratsiya qilingan holda masalalar yechiladi. Namuna sifatida quyidagi Olimpiada masalani ko‘rib chiqamiz. 1-masalada bizga bosim va xajmning bog‘lanish grafigi berilgan va shu grafikdan foydalanib masalani yechamiz.

1-masala. Bir atomli $\nu=4 \text{ mol}$ ideal gaz rasmdagidek 1-2-3-1 jarayondan o‘tdi. 2-3 adiabatik jarayon bo‘lib, bu o‘tishda temperatura $\Delta T=50 \text{ K}$ ga kamaydi. Gaz butun sikl davomida $Q_1=4500 \text{ J}$ energiya olgan.

- 1-2 va 3-1 oraliqlarda gaz ustida qanday jarayonlar kechadi?
- 3-1 jarayonda bajarilgan ishni toping?
- Siklning foydali ish koeffitsiyentini (FIK) aniqlang.

1-rasm.

Berilgan: $\nu=4 \text{ mol}$, $\Delta T=50 \text{ K}$, $Q_1=4500 \text{ J}$

Topish kerak: $A=?$, $\eta=?$ 1-2 va 3-1 oraliqdagi jarayonlarni aniqlansin.

a) holat uchun 1-rasmdan javob olsak bo‘ladi. 1-2 jarayon xajm o‘zgarishsiz shuning uchun Izoxorik jarayon. 3-1 jarayonda esa bosim o‘zgarmayapti shuning uchun Izobarik jarayon sodir bo‘lmoqda. 2-3 jarayon esa adiabatik jarayondir.

b) Grafikdan foydalanib (1-rasm) 3-1 jarayondagi bajarilgan ishni topishimiz kerak. Dastlab 3 ta holat uchun Mendeleyev klapeyron tenglamasini yozamiz.

3-1 holat uchun ish (1) ifoda bilan topiladi. Demak bizga temperaturalar farqi kerak.

$$A_{3,1} = \nu R(T_1 - T_3) \quad (1)$$

$$p_1 V_1 = \nu R T_1$$

$$p_2 V_2 = \nu R T_2$$

$$p_3 V_3 = \nu R T_3 \quad (2)$$

$$A_{1,2} = 0$$

$$\Delta U_{1,2} = \frac{i}{2} \nu R(T_2 - T_1) \quad (3)$$

1-2 holat uchun ish hamda ichki energiya topilgandan so‘ng, termodinamikaning birinchi qonunini yozamiz.

$$Q_{1,2} = Q_1 = A_{1,2} + \Delta U_{1,2} = \frac{i}{2} \nu R(T_2 - T_1) \quad (4)$$

$$\begin{cases} T_2 - T_1 = \frac{2Q_1}{ivR} \\ T_2 - T_3 = \Delta T \end{cases} \quad (5)$$

(5) ifodani sistema qilib ishlaymiz ya'ni ayiramiz.

$$T_3 - T_1 = \frac{2Q_1 - ivR\Delta T}{ivR} \quad (6)$$

Bizga aynan ushbu ifoda kerak edi. (6) ifodani (1) ga qo'yamiz.

$$A_{3,1} = \nu R(T_1 - T_3) = \nu R\Delta T - \frac{2Q_1}{i} \quad (7)$$

(7) ifoda 3-1 jarayondagi ish topish formulasi. Hisoblaymiz

$$A_{3,1} = 4 \times 8,31 \times 50 - 3000 = -1338 \text{ J}$$

Demak 3-1 holat uchun ish $A_{3,1} = -1338 \text{ J}$

c) Gaz 1-2 holatda izohorik jarayonda issiqlik olyapti. 3-1 Izobarik jarayonda esa issiqlik beryapti. Siklning foydali ish koeffitsiyentini topish uchun bizga Q_2 kerak.

$$Q_2 = |Q_{3,1}| = |A_{3,1}| + |\Delta U_{3,1}| \quad (8)$$

$$Q_2 = \nu R(T_3 - T_1) + \frac{i}{2} \nu R(T_3 - T_1)$$

$$Q_2 = \frac{i+2}{2} \nu R(T_3 - T_1) \quad (9)$$

(9) ifodani soddalashtiramiz. Buning uchun (6) ifodani (9) ifodaga qo'yamiz.

$$Q_2 = \frac{i+2}{2} \nu R \frac{(2Q_1 - ivR\Delta T)}{ivR}$$

$$Q_2 = \frac{(i+2)(2Q_1 - ivR\Delta T)}{2i} \quad (10)$$

$$\eta = \left(1 - \frac{Q_2}{Q_1}\right) 100\% \quad (11)$$

(11) ifoda sikl uchun FIK topish formulasi (10) dan qiymatni topib (11) qo'yamiz va FIK ni topamiz.

$$Q_2 = \frac{5}{6} (9000 - 3 \times 4 \times 8,31 \times 50) = 3345 \text{ J}$$

$$\eta = \left(1 - \frac{Q_2}{Q_1}\right) 100\% = \left(1 - \frac{3345}{4500}\right) 100\% = 25,66\%$$

Demak siklning foydali ish koeffitsiyenti $\eta = 25,66\%$ ga teng.

Ushbu olimpiada masalasidan xulosa qilish mumkinki nafaqat grafik masalalar balki barcha masalalar klassifikatsiyalarining murakkab masalalar yechishdagi o'rni beqiyosdir. Ushbu masala faqat grafik masalaga hos bo'lib qolmay boshqa turkumdagi masalalarni o'z ichiga oladi. Masalan hisoblashga doir, molekulyar fizikaga oid, sifat masalalari ushbu masalada mujassam bo'ldi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, fizika fanidan masalalar klassifikatsiyani va yechish usullarini bilgan holda murakkab masalalarni yechish mumkin. Olimpiada jarayonlariga maktab o‘quvchilarini tayyorlash jarayonida chuqurroq o‘rgatilsa kerakli natijalarga erishish mumkin. Eng foydali jihatlardan biri birdaniga masala yechish o‘rgatilsa murakkab bo‘lib ketadi. Klassifikatsiya qilinganda qismlarga bo‘lib o‘rgatish mumkin. Ya’ni jarayonni bosqichma-bosqich tashkil etish mumkin. Albatta faqat klassifikatsiyaning o‘zi kamlik qiladi, yechish usullarini ham o‘rgatish zarur. Yuqorida ko‘rganimizdek har bir masala turining o‘ziga hos jihati mavjud bo‘lib o‘quvchilar o‘rganish jarayonida juda foydali bilimlarga ega bo‘ladilar. O‘qituvchi uchun esa klassifikatsiyalash diagnostika va refleksiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Natijada murakkab va olimpiada masalarini yechish metodikasi rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Беликов Б.С. Решение задач по физике. Общие методы. – 1986.
2. Каменецкий С.Е., Орехов В.П. Методика решения задач по физике в средней школе. Пособие для учителей. – 1971.
3. RIZAYEV T, NURILLAYEV B, USMANOVA G. FIZIKADAN MASALALAR YECHISH METODIKASI // O‘quv qo‘llanma. -2007. -B. 210.
4. Abdukarimovna N.D. FIZIKA FANINI AKADEMIK LITSEYLARDA O‘QITILISHI // SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2024. – С. 167.
5. Исмаилова Р.Н., Джаббаров Д.Г.О., Шакарова Л.З.К. Решение графических задач в школьном курсе физики // Вестник науки и образования. – 2021. – №. 9-1 (112). – С. 5-11.

IMPROVING STUDENTS' SPEAKING SKILL VIA ICT TECHNOLOGIES IN ENGLISH CLASSES

Baxadirova Shoxina Nadir kizi

*Independent researcher at the Uzbek State University
of World Languages*

Abstract. This article explores how Information and Communication Technologies (ICT) can enhance students' speaking skills in English classes. It examines the integration of digital tools such as multimedia platforms, virtual environments, mobile applications, and AI-based software to develop communicative competence in learners. The paper emphasizes the importance of teachers' digital literacy, interactive pedagogical strategies, and motivation-oriented methods in creating a productive language learning environment. The analysis is supported by theoretical insights and practical recommendations derived from global educational experience.

Keywords: ICT, English language, speaking skill, communicative competence, digital education, interactive learning.

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ingliz tili darslarida og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Maqolada zamonaviy ta‘lim jarayonida multimediya, raqamli platformalar, virtual muhitlar va sun‘iy intellektga asoslangan dasturlar orqali o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining raqamli pedagogik madaniyatini rivojlantirish, interaktiv muloqot muhitini yaratish hamda o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ingliz tili, og‘zaki nutq, kommunikativ kompetensiya, raqamli ta‘lim, interaktiv metodika.

Аннотация. В статье рассматривается роль информационно-коммуникационных технологий в развитии навыков устной речи на уроках английского языка. Анализируются современные подходы к использованию мультимедиа, цифровых платформ, виртуальных сред и программ на основе искусственного интеллекта для формирования коммуникативной компетенции учащихся. Особое внимание уделяется развитию цифровой педагогической культуры учителя, созданию интерактивной образовательной среды и повышению мотивации студентов.

Ключевые слова: ИКТ, английский язык, устная речь, коммуникативная компетенция, цифровое обучение, интерактивная методика.

INTRODUCTION

In the modern educational landscape, the ability to communicate fluently in English has become one of the defining competencies of global citizenship. Traditional methods of teaching speaking—such as rote repetition, textbook dialogues, and teacher-centered drills—are no longer sufficient to meet the communicative demands of the 21st century. The digital revolution has brought forth new pedagogical opportunities through Information and Communication Technologies (ICT), which have fundamentally transformed the way languages are taught and learned. ICT enables students to immerse themselves in authentic linguistic contexts, interact with native speakers, and receive real-time feedback—all of which are crucial for developing oral fluency and confidence.

The main objective of integrating ICT into English speaking lessons is to move beyond mechanical learning toward meaningful communication. Unlike conventional classroom setups, digital tools offer flexible, multimodal experiences that engage students’ auditory, visual, and kinesthetic channels simultaneously. In this sense, the use of ICT not only supports linguistic development but also fosters creativity, collaboration, and autonomy—skills that are indispensable in contemporary education.

MATERIALS AND METHODS

ICT-based instruction shifts the focus from the teacher’s monologue to the learner’s active participation. When students interact through online discussions, video conferences, or digital storytelling platforms, they engage in authentic communication rather than artificial classroom exchanges. Tools such as Zoom, Google Meet, and Microsoft Teams enable synchronous speaking practice, while platforms like Flipgrid or Padlet encourage asynchronous sharing of spoken responses, allowing learners to express themselves freely without the anxiety of immediate evaluation. These digital environments create a safe communicative space where learners experiment with language, negotiate meaning, and build self-confidence [1].

Multimedia resources—videos, podcasts, virtual simulations, and gamified tasks—immerse students in realistic communicative settings. For example, by watching authentic video blogs or participating in role-play scenarios through virtual reality applications, learners develop pronunciation, intonation, and pragmatic awareness. Exposure to authentic English speech through such resources bridges the gap between classroom learning and real-world language use. Moreover, interactive video platforms like Edpuzzle allow teachers to embed questions and comments directly into video materials, prompting learners to think critically and respond orally [2].

Artificial intelligence technologies are increasingly integrated into language education to support personalized speaking practice. Voice recognition systems such as Google Speech API, E-LSA, or ChatClass evaluate students’ pronunciation and fluency, providing immediate feedback on lexical stress, rhythm, and phonetic accuracy. These systems analyze

speech patterns and adapt subsequent tasks to individual learners’ needs, ensuring continuous progress. Unlike static language labs of the past, AI-driven platforms employ large data models that learn from user performance, thus functioning as digital tutors capable of identifying weaknesses and suggesting targeted exercises [3].

RESULTS AND DISCUSSION

While ICT brings innovation to the classroom, its effectiveness largely depends on the teacher’s ability to use it purposefully. A teacher in the digital age must act not only as a knowledge provider but also as a facilitator, moderator, and motivator. The integration of ICT requires pedagogical redesign—lesson plans must incorporate interactive activities, peer feedback, and formative assessment tools. Teachers must also develop digital ethics, understanding how to balance online engagement with real human interaction. Furthermore, professional development programs should focus on building teachers’ confidence in using digital resources effectively and creatively [4].

One of the most significant advantages of ICT is its ability to reduce the psychological barriers that often hinder speaking performance. Many learners experience anxiety when speaking English in front of others, fearing mistakes or judgment. Online platforms, chatbots, and virtual partners create non-threatening environments where learners can practice privately or in small groups. The gamification of speaking exercises—through badges, leaderboards, and challenges—adds an element of enjoyment, transforming language learning from a formal obligation into a motivational activity. When students perceive progress through digital feedback and achievements, their intrinsic motivation naturally increases.

ICT connects classrooms across the world, fostering intercultural communication and authentic exchange. Projects like eTwinning, Global Classroom, or PenPal Schools enable students from different countries to collaborate on joint topics, record video messages, and engage in virtual debates. Such experiences extend beyond linguistic practice—they cultivate tolerance, global awareness, and critical thinking. In this regard, ICT becomes not just a technological tool but a medium of cultural and personal growth [5].

Despite its benefits, ICT integration also poses certain challenges. Unequal access to digital devices, unstable internet connectivity, and insufficient teacher training can limit the effectiveness of technology-enhanced learning. Moreover, overreliance on digital tools may lead to reduced face-to-face communication or superficial interaction. Therefore, ICT must be viewed as a supplement rather than a replacement for human teaching. Ethical use of students’ data, privacy concerns, and maintaining academic honesty in online environments are equally crucial aspects of modern digital pedagogy.

The transformation of speaking instruction through ICT cannot be reduced merely to the introduction of digital tools; rather, it signifies a fundamental shift in the pedagogical philosophy of language education. In traditional classrooms, speaking activities are often limited by time, group size, and the teacher’s feedback capacity. However, ICT-based

environments transcend these limitations by enabling individualized, asynchronous, and data-driven practice. For instance, speech recognition applications and intelligent tutoring systems can record learners’ voices, analyze their phonetic output, and provide analytic feedback on pitch, fluency, and rhythm. This digital mediation extends the communicative experience beyond the physical classroom, allowing continuous language exposure — a critical factor in developing oral fluency [6].

Furthermore, the use of interactive digital ecosystems redefines how learners perceive communication itself. In the conventional classroom, speaking is typically viewed as performance in front of the teacher; in ICT-integrated settings, speaking becomes an evolving process of negotiation, expression, and self-correction. Students record themselves, listen critically, and refine their speech — an iterative cycle that mirrors authentic communication in the real world. When learners actively monitor their own linguistic production, they internalize both accuracy and naturalness, bridging the gap between receptive and productive language competence.

Equally important is the cognitive and affective dimension of ICT use in speaking instruction. Neuroscientific research suggests that multimodal stimuli — combining sound, image, and text — stimulate deeper cognitive processing and memory retention. When students engage with digital simulations, virtual dialogues, or gamified interactions, they activate multiple sensory channels, resulting in more meaningful learning experiences. Emotional engagement, in turn, reinforces motivation and reduces anxiety — two crucial variables in the psychology of speaking acquisition. A learner who enjoys interacting with a virtual character or completing a speaking challenge is far more likely to persist and improve than one confined to rigid textbook drills.

ICT technologies also foster learner autonomy, which is indispensable in communicative language teaching. Modern digital learning platforms allow students to set personal goals, track progress, and self-evaluate their oral proficiency. This process develops metacognitive awareness — the ability to plan, monitor, and assess one’s own performance. In the long term, such awareness nurtures self-directed learners who no longer depend entirely on teacher guidance. For example, students using applications like *Elsa Speak*, *Speechling*, or *BBC Learning English* can design personalized speaking routines and practice pronunciation, intonation, and stress patterns at their own pace. These platforms turn learning into a continuous, self-sustaining process rather than an occasional classroom activity [7].

Another crucial aspect lies in the integration of collaborative learning through ICT. Digital technologies facilitate peer interaction, which is essential for meaningful language use. Online forums, discussion boards, and virtual classrooms allow learners to engage in task-based communication that simulates authentic discourse communities. For instance, students can participate in project-based tasks — such as creating podcasts, digital storytelling, or role-plays — that require teamwork, negotiation, and problem-solving in English. Such collaborative communication not only develops linguistic competence but also

cultivates 21st-century skills such as digital collaboration, creativity, and intercultural sensitivity. In this way, ICT transforms the English classroom into a microcosm of global communication.

A deeper pedagogical benefit of ICT emerges through adaptive learning analytics. These systems collect and interpret large sets of learner performance data, identifying recurring pronunciation errors, hesitation patterns, or grammatical inaccuracies. The teacher, informed by these insights, can personalize instruction and provide targeted corrective feedback. This data-driven approach democratizes learning by ensuring that each student receives the support appropriate to their individual trajectory. It also allows teachers to shift from repetitive evaluation toward more reflective and diagnostic teaching practices.

However, it is worth noting that the successful implementation of ICT in speaking instruction depends not only on infrastructure but also on the human factor — the teacher’s digital mindset and pedagogical flexibility. Merely transferring traditional speaking exercises to online platforms does not automatically enhance learning outcomes. Instead, teachers must rethink how to exploit technology for communicative and cognitive engagement. The use of ICT should be guided by clear linguistic objectives: fostering fluency, accuracy, interactional competence, and pragmatic awareness. A technologically rich classroom without pedagogical coherence risks degenerating into superficial activity without real language growth [8].

In this sense, professional development plays a decisive role. Teacher training programs should not only familiarize educators with digital tools but also help them cultivate critical digital literacy — the ability to evaluate technology’s pedagogical relevance, reliability, and ethical implications. Teachers who understand how to integrate technology responsibly can balance innovation with authenticity, ensuring that the human element of language interaction remains central. As the saying goes, “technology amplifies good pedagogy, but it cannot replace it.”

Finally, one of the most promising directions in ICT-based speaking instruction is the use of immersive technologies such as augmented and virtual reality. These tools simulate authentic communicative environments where learners can practice spontaneous conversation in real-life contexts — ordering food in a virtual restaurant, attending an online conference, or engaging in intercultural dialogue. Such experiential learning activates linguistic, cognitive, and emotional dimensions simultaneously, resulting in deeper, more holistic language acquisition. Virtual reality headsets and augmented interfaces make the process of speaking English not only more engaging but also contextually meaningful, bridging classroom learning and real-world application.

In sum, ICT does not simply assist in teaching speaking — it reconceptualizes what it means to learn and use a language. Through personalization, interactivity, collaboration, and immersion, technology turns speaking from a skill to be tested into a living practice to be experienced. It democratizes access to authentic communication, empowers learners to take

ownership of their voices, and positions the English classroom as a dynamic, globally connected space.

Another important dimension of ICT integration in developing speaking skills is the intercultural component it naturally promotes. Language is inseparable from culture, and effective oral communication depends not only on lexical or grammatical competence but also on sociolinguistic awareness. Digital technologies provide students with authentic exposure to diverse accents, cultural norms, and communicative styles through access to global media, online forums, and cross-cultural projects. By participating in online debates or cultural exchanges, learners experience how English functions as a global lingua franca — flexible, adaptive, and inclusive. Such exposure fosters intercultural intelligence, helping students adjust their speaking strategies to different contexts and interlocutors.

Equally significant is the shift from teacher-centered evaluation to learner-driven assessment made possible by ICT. Traditional oral exams often capture only a limited snapshot of a learner’s speaking ability. In contrast, digital portfolios and e-assessment tools allow continuous documentation of students’ oral progress over time. Students can record and upload speeches, role-plays, and presentations to online repositories, where teachers and peers can provide constructive, formative feedback. This cumulative assessment not only tracks improvement more accurately but also gives learners a tangible sense of growth, strengthening their motivation and self-efficacy.

CONCLUSION

ICT technologies have redefined the process of teaching and learning speaking skills in English classrooms. Their strength lies not merely in technological novelty but in the ability to personalize learning, foster motivation, and simulate authentic communication. The future of English language teaching will undoubtedly depend on how effectively educators blend human interaction with digital innovation. When teachers and students engage creatively with ICT—using it to build confidence, express individuality, and connect globally—language learning transcends classroom boundaries and becomes a dynamic, lifelong process. The integration of ICT, therefore, should not be viewed as an auxiliary element but as an essential dimension of modern communicative pedagogy.

REFERENCES

1. Bax, S. (2013). CALL – Past, Present, and Future. *System*, 31(1), 13–28.
2. Chapelle, C. A. (2011). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research*. Cambridge University Press.
3. Dudeney, G., & Hockly, N. (2016). *How to Teach English with Technology*. Pearson Education.
4. Warschauer, M., & Kern, R. (2000). *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*. Cambridge University Press.

5. Richards, J. C. (2015). Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice. Cambridge University Press.
6. Levy, M., & Stockwell, G. (2006). CALL Dimensions: Options and Issues in Computer-Assisted Language Learning. Lawrence Erlbaum Associates.
7. Beatty, K. (2013). Teaching and Researching Computer-Assisted Language Learning. Routledge.
8. Hubbard, P., & Bradin Siskin, C. (2021). Digital Language Learning and Teaching: Research, Theory, and Practice. Routledge.
9. UNESCO (2018). ICT Competency Framework for Teachers. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
10. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging Technologies: Using Mobile Technology to Develop Language Skills and Cultural Understanding. Language Learning & Technology, 22(3), 3–20.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA ILMIY
DUNYOQARASH ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHDA ONA TILI
TA‘LIMINING O‘RNI

Burxanov Zavqiddin Sherali o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirish, talabalarning fanga qiziqishi, hamda bir o‘quv topshirig‘ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko‘nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo‘lishi, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining topshiriqlarini amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi, topshiriqlarni zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun‘iy intellekt bilan to‘g‘ri muloqot qila olishi, joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mezon, matn, qiymat, leksik-uslubiy aniqlik, xilma-xillik, g‘oyaviy-mavzuviy yo‘naltirilganlik, ilmiy dunyoqarash, metodologik yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматривается возможность совершенствования лингвистических и педагогических компетенций будущих учителей начальной школы, повышения интереса учащихся к науке и развития нескольких речевых навыков в ходе выполнения одной учебной задачи, что обеспечивает осознанный подход будущих учителей начальной школы к выполнению заданий, соблюдение дидактической последовательности при их выполнении и умение грамотно взаимодействовать с искусственным интеллектом для поиска заданий из современных источников информации.

Ключевые слова: Критерий, текст, ценность, лексико-методическая точность, разнообразие, идейно-тематическая направленность, научное мировоззрение, методический подход.

Annotation. This article highlights the feasibility of improving the linguistic and pedagogical competencies of future primary school teachers, increasing students' interest in science, and developing several speech skills during the implementation of one educational task, ensuring that future primary school teachers have a conscious approach to the implementation of tasks, adhere to didactic sequence in their implementation, and be able to properly communicate with artificial intelligence to find tasks from modern information sources.

Keywords: Criterion, text, value, lexical-methodical accuracy, diversity, ideological-thematic orientation, scientific outlook, methodological approach.

Kirish. O‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berish vazifalaridan biri ularda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishdir. Bu vazifani hal qilishda maqsadga muvofiq ishlashning etakchi sharti o‘quvchini shaxs sifatida muvaffaqiyatli kamol toptirishdir. Quyida ko‘rsatilgan omillar tilni o‘rgatish bilan bog‘liq holda o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish usulini belgilaydi: Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati uning aloqa (kommunikativ) vazifasini ifodalashdan iboratdir. Maktabda, shu jumladan, boshlang‘ich sinflarda tilni o‘rgatishning etakchi yo‘nalishi o‘quvchilar tomonidan tilning aloqa vazifasini bajarishini tushunishlariga erishish hisoblanadi.

Asosiy qism. Tilning ijtimoiy ahamiyati

1. Til bilan tafakkur uzviy bog‘liq bo‘lib, tafakkur so‘z vositasida yuzaga chiqadi. Til tafakkurning mahsuli hisoblanib, ongdan tashqarida o‘zicha yashamaydi.

2. Til va tafakkur atrofimizni o‘rab olgan moddiy borliqqa nisbatan ikkilamchidir. Tafakkur tashqi dunyoning tushunchadagi ifodasi hisoblanadi. So‘z tushunchaning shartli nomini o‘zida aks ettiradi. Dunyoda yo‘q narsa ongda ham, tilda ham bo‘lmaydi. Bu holat o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish asosini tashkil etadi va didaktik tamoyillardan birini, ya‘ni til atrofni o‘rab olgan muhitni, voqelikni kuzatish jarayonida faol bilish faoliyati vaziyatida o‘rganilishini belgilaydi. Bunday yondashish dunyoqarashning asosiy masalalaridan biriga, ya‘ni nima birlamchi: tabiat (materiya)mi yoki ongmi degan savolga javob tayyorlash hisoblanadi; materiya-birlamchi, ong-ikkilamchi degan tushunchadan o‘quvchilarning xabardor bo‘lishiga yordam beradi.

3. Til-barcha tomonlari o‘zaro dialektik bog‘lanishda va birlikda bo‘lgan murakkab, ko‘p qirrali hodisa. Aloqa jarayonida tilning barcha tomonlari, uning barcha jihatlarini bir-biriga o‘zaro ta‘sir etadi, shunday sharoitdagina til o‘zining aloqa quroli vazifasini bajara oladi.

Maktabda tilning barcha tomonlari (talaffuzi, fonetikasi, leksikasi, grammatikasi, so‘z yasaliishi)ni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish ona tilini o‘rgatishdagi yetakchi tamoyil bo‘lib, uni amalga oshirish o‘quvchilarning tilni murakkab, rivojlanuvchan, o‘zaro bog‘langan muhim tomonlarga ega bo‘lgan hodisa sifatida anglab etishlari uchun ilmiy asos yaratadi. Tilning mohiyatini bunday idrok etish hodisalarining rivojlanuvchanligi va o‘zaro bog‘langan qismlardan tuzilishini tushunishga zamin hozirlaydi. Maktab tajribasi va maxsus tekshirishlar shuni ko‘rsatadiki, yuqorida qayd etilgan dastlabki qoidalarni o‘quv jarayonida amalga oshirishda ijtimoiy hodisa sifatida til haqidagi bilimlar majmuasini to‘g‘ri tanlash, asosiy til hodisalarini va turlarini tushuntirishda o‘qituvchining tutgan metodologik yo‘lining aniqligi, o‘quvchilar fikrlashini faollashtirish, til nazariyasini o‘rgatishga asos bo‘ladigan til materialining yuqori sifatli bo‘lishi kabi dalillar hal qiluvchi ta‘sir etadi. Shubhasiz, har bir omil maktab tajribasida bir-biridan ajralgan holda bo‘lmaydi. Aksincha, ularning bir-biriga

to‘g‘ri, maqsadga muvofiq ta’siri ijobiy natija beradi. Tilni ijtimoiy hodisa sifatida tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Tilning ijtimoiy mohiyati uning aloqa vazifasini bajarishda ko‘rinadi. Uning jamiyat hayotidagi ahamiyatini aniq tushunishga yordam berish uchun quyidagi jihatlariga ahamiyat berish kerak:

a) o‘quv jarayonida har bir til birligining nutqimizdagi o‘rnini o‘quvchilar o‘zlashtirishini ta’minlash zarur. O‘quvchilar tilning aloqa vazifasini tilning asosiy birliklari (fonema, morfema, so‘z, so‘z birikmasi, gap)ning vazifasini tushunish jarayonida o‘rganadilar.

b) o‘quvchilarning tilning o‘zaro aloqa vositasi ekanligini tushunishlari «Til har bir kishi, umuman, jamiyat hayotida qanday o‘rinni egallaydi?» savoliga javob topishda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar sinfdan sinfga o‘tishi bilan bu savolga javob chuqurlashib va kengayib boradi. Til kishilarning birgalikdagi mehnat faoliyatida, yangiliklarni maslahatlashib tushunishida, yangi mashinalar ixtiro qilishda zarurligi haqida misollar topib, o‘z fikrlarini tasdiqlaydilar. Yoshlari ulg‘aygan sari o‘quvchilar odamning odam bo‘lishida tilning ahamiyatini tushuna boradilar. Odam o‘zining fikrlash faoliyatini rivojlantirish va nutqini o‘stirish bilan o‘zini doimo takomillashtirib boradi. Olamni, koinotni o‘zgartira borib, kishi yanada kamol topa boradi, uning tili ham boyiydi. Kishilar bilan, jamiyat a’zolari bilan aloqa, munosabat har bir kishining o‘sishi, rivojlanishidagi zaruriy shartlardan hisoblanadi.

c) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tilga ijtimoiy hodisa sifatida qarashini shakllantirishda tilning kelib chiqishi, tilda yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi haqida ularning saviyasiga mos bo‘lgan “sir”ni echish (tushuntirish) ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tilning bir kishi tomonidan maxsus o‘ylab chiqarilmaganini, u ibtidoiy odamlarning mehnat faoliyati bilan bog‘liq holda yaratilganini va asta-sekin rivojlanib borganini tushuntiradi: “Bizdan juda uzoq vaqtlar ilgari tilda faqat bir necha o‘ngina so‘z mavjud edi, kishilar atrofdagi tabiatni, narsalarni bilib, ish qurollari yaratib, nimadir ishlab chiqarganlari sari tilda yangi so‘zlar paydo bo‘la boshladi. Atrofimizda mavjud bo‘lgan shaxs va narsalarga, ularning belgilariga, jarayonga, juda ko‘p boshqa narsalarga kishilar nom qo‘yganlar. Shunday qilib, til yangi so‘zlar bilan boyidi va boyib bormoqda”. Tilning rivojlanishi, ayrim so‘zlarning ma’nolari haqidagi bilimni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, fe’lni o‘rganish jarayonida asta-sekin bilib oladilar. Bu o‘rinda “So‘zning tarkibi” bo‘limi katta imkoniyatga ega. O‘quvchilar bu bo‘lim materiallarini o‘rganish jarayonida tilimizning yangi so‘zlar bilan boyib borishi haqidagi muhim manbalar bilan, so‘z yasalihi bilan tanishadilar. Ma’lumki, ko‘pgina yangi so‘zlar tilda mavjud bo‘lgan so‘zlar zaminida yaratiladi, tilda bor qoliplar kabi yasaladi: *limon* tipida *limonzor*, *suvchi* tipida *bo‘zchi* kabi. Tilda yangi so‘zning paydo bo‘lishi o‘zidan keyin bir xil o‘zakli so‘zlar guruhining hosil bo‘lishiga sabab bo‘ladi: *ishli*, *ishsiz*, *ishchi* kabi. Boshlang‘ich sinflarda tilning rivojlanishi haqidagi masala maxsus o‘rganilmaydi. Tilga jamiyatning rivojlanishi bilan bog‘liq holda rivojlanadigan hodisa sifatida ilmiy qarashga zamin yaratish muhim ahamiyatga ega. Tilning leksik tomoni boshqalariga nisbatan harakatchan, tez rivojlanadigan bo‘lgani uchun, til leksikasi misolida

boshlang‘ich sinf o‘quvchilari saviyasiga mos ravishda jamiyatning rivojlanishi bilan bog‘liq holda tilning ham rivojlanishi tushuntiriladi. Tilning leksik tarkibida yuz berayotgan o‘zgarishlar yuzasidan o‘qituvchi va o‘quvchilarning kuzatishlari bolalarda dunyoni bilish haqidagi tasavvurini shakllantirishga mos material beradi.

d) Kichik yoshdagi o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish jarayonini tekshirish shuni ko‘rsatadiki, tilga ilmiy qarash asoslarini shakllantirishning muhim bog‘lanishlarini bilishga ham yordam beradi. Xususan, o‘quvchilarning so‘zning tovush tomoni bilan uning leksik ma’nosi, so‘zning morfemik tarkibi bilan leksik ma’nosi, so‘zning grammatik ma’nosi bilan uning ma’lum so‘z turkumiga tegishliligi o‘rtasidagi bog‘lanish kabilarni bilib olishi shu maqsadga xizmat qiladi. Bu bog‘lanish tilning fonetik, leksik, so‘z yasaliishi va grammatik tomonlarining bir-biriga ta’sir qilishini xarakterlaydigan umumiy bog‘lanishlarning xususiy ko‘rinishi hisoblanadi. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘quvchilarning xarakterli bog‘lanishlarni tushuntirishlari tilni egallash nuqtai nazaridagina emas, balki dunyoqarashlarini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Tildan bilim berishda o‘quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish muhimdir.

e) O‘qituvchi nazariy xarakterdagi umumlashtirish zarur bo‘lgan daliliy materiallarni yig‘ish bosqichida ham, berilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun ham bolalarning hayotiy tajribasiga, nutqqa oid amaliyotiga tayanadi. Tilga oid bilimni o‘rganish natijasida o‘quvchilar nutq faoliyatining sifati o‘zgaradi, ongliligi ortadi. Tilni o‘rganishni hayot bilan bog‘lash dunyoning moddiyligini tushunishga asos yaratadi. Bu bilan bir paytda ona tili darslarining asosiy vazifalari-dan biri bo‘lmish o‘quvchilarda to‘g‘ri kuzatish va o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda aniq bayon etish ko‘nikmasini o‘stirish masalasi hal qilinadi. Bunda o‘qituvchidan o‘quvchilarda dialektik fikrlash ko‘nikmasini shakllantirishga alohida e’tibor berish talab etiladi. Dialektik tafakkur keng ma’noda hodisalarning boshqa hodisalar va jarayonlarga bog‘liqligini hisobga olib, ularni har tomonlama mavjud belgilari yig‘indisi bilan rivojlanishda ko‘rish ko‘nikmasini ta’riflaydi. Tafakkurning bunday sifati o‘quvchilarda asta-sekin shakllana boradi va o‘z navbatida, ular kuzatish jarayonida dalillarni topish, ularni tahlil qilish va o‘rganiladigan hodisalarning ayrim tomonlari o‘zaro bog‘liqligini aniqlash, taqqoslash va umumlashtirish ko‘nikmasini egallab boradilar. Keyingi yillarda o‘quvchilarning o‘quv faoliyati tobora izlanish xarakteriga ega bo‘lmoqda. Tilni o‘rganishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ayrim qoida va aniqliklarni yodlab olish emas, balki atrofdagi hayotni kuzatish asosida o‘quvchilarning o‘zlari “topgan” yoki adabiy manbalardan tayyor olingan til materialini maqsadga muvofiq analiz va sintez qilish etakchi hisoblanadi. O‘rganiladigan grammatik va so‘z yasaliishiga oid, leksik tushunchalarning mavjud belgilarini aniqlash jarayonida faol qatnashish, bilib olingan dalillarni o‘xshash va farqli tomondan qiyoslash, shuningdek, o‘rganilgan nazariy bilimlarni har xil nutqiy faoliyatga ijodiy tatbiq etish – bularning barchasi o‘quvchilarda dialektik fikrlash ko‘nikmasini o‘stirish uchun zamin va shart-sharoit yaratadi. Bunda muhim omillardan biri o‘quvchilarning aqliy faoliyatini o‘qituvchi tomonidan maqsadga muvofiq boshqarish, ularda

orfografik, grammatik yoki leksik-uslubiy vazifalarni hal qilishning umumiy metodlarini shakllantirish hisoblanadi.

Xulosa. Ona tilini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktabda ona tilini o‘rgatishga asos bo‘ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning g‘oyaviy yo‘nalishi va badiiy ifodaliligi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg‘ulariga tasir etadi, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o‘quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o‘stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Keyingi yillarda maktab ona tili darsliklari va o‘qituvchilar uchun nashr qilingan qo‘llanmalar materiali mazmuniga qo‘yilgan talablar anchagina ortdi.

Materialning asosiy mezonlari matn va alohida gaplarning bilimni boyituvchi qimmati, leksik-uslubiy aniqligi, mavzu jihatdan xilma-xilligi, hayotning turli tomonlari bilan bog‘lanishi, matnlarning g‘oyaviy-mavzuviy yo‘naltirilganligi, kichik yoshdagi o‘quvchilarga mosligidir. Shunday qilib, tilni o‘rganish jarayonida kichik yoshdagi o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishga o‘qituvchining metodologik yondashuvi, o‘quvchilar o‘zlashtiradigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib boruvchi til haqidagi bilimlar majmuasi, o‘quvchilar o‘rganib oladigan bilish usuli, tilni o‘rganishga asos bo‘ladigan materialning bilim berishdagi, g‘oyaviy-siyosiy va badiiy qimmati hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatar ekan. O‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u maktabda va maktabdan tashqarida olib boriladigan o‘quv-tarbiyaviy ishlarning barcha tizimida hal qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Абдуллаева Қ. Биринчи синфда нутқ ўстириш. – Т.: Ўқитувчи, 1968. – 114 б.
2. Мавлонова Р.А. Теория и практика начального образования в Узбекистане: Дис. док. пед. наук. – Т.: 1989.
3. Тошпулатова М.И. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш: Дис. пед. фан. док. (PhD). – Т.: 2017.
4. Боймуродова Г. Бошланғич синф ўқитувчилари касбий-шахсий тайёргарлигини таъминлашнинг технологик тизими. – Т.: Фан ва технология, 2007.
5. Бакиева Ҳ.С. Бошланғич синф ўқувчиларида мустақил таълим орқали нутқ ва тафаккурни ривожлантириш методикаси. Пед.фан.ном. дисс. –Т.: 2019. – 144б.,
6. Эрназарова М.С. Таълим қорқалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг 2-синфларида ўзбек тилини ўқитиш методикаси. Пед. фан. ном. ... дисс. – Т.: 1999. – 22 б.
7. Сариев Ш.У. Бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириш назарияси ва амалиёти (1-2-синф материаллари мисолида). Пед. фан. номз. дисс. –Т.:2020. 161 б.

8. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фанл. докт. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 2003. –280 б.

9. Yembergenova A.A. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarining imloviy savodxonligini takomillashtirish metodikasi (ta‘lim qoraqalpoq tilida olii boriladigan maktablar misolida) Ped. fan. fal.(PhD) dok. ... diss. avtoreferat. – Nukus.: 2023. – 52 b.,

10. Жумашева Г. Икки тиллилик шароитида қорқалпоқ тилида сўзлашиш кўникмаларини шакллантириш (таълим рус тилида олиб бориладиган мактабгача таълим ташкилотларида ва умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида): Пед. фан. док дисс. автореф. –Нукус.: 2021. – 68 б.

11. Науризбаева А.С. Методика обучения конструированию предложений: на уроках Каракалпакского языка в начальных классах школ с русским языком обучения. Автореф. дисс. канд.пед.наук.– Т.: 2002. – 31 б.

12. Бекниязова Н.И. Таълим қорқалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфларида ўқувчилар сўз бойлигини ошириш (предмет белгисини билдирган сўзлар мисолида). Пед. фан. номли дисс. –Т.:1998. 134 б.

13. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-2-3-4 sinflar darsliklari. –Т.: 2021.-118 б.,

14. Ikromova R., G‘ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Shodmonqulova D. (Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishlari uchun) Ona tili. Darslik. –Т.: O‘qituvchi, 2020. – 158 b.,

15. Axmedova M.E., Rasulova G.K., Hamroyev G‘.H., Kuranbayeva X.A. Ona tili va o‘qish savodxonligi metodikasi. Darslik. “Zuxra baraka biznes” MCHJ. -Т.: 2023. – 298 b.

DASTURLASHNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODLAR

Pirekeev Jandulla Xamidullaevich

IIV qoraqalpoq akademik litseyi

jpirekeev@gmail.com

Annotatsiya. Dasturlashni o‘qitishda innovatsion metodlar hozirgi zamon ta’lim jarayonida katta ahamiyat kasb etmoqda. Dasturlash – bu nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki mantiqiy fikrlashni, muammolarni hal qilish qobiliyatini, hamkorlik va ijodiy yondashuvni rivojlantiruvchi o‘ziga xos soha. Hozirgi paytda axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, zamonaviy jamiyat hayotining barcha jabhalarida dasturlash ko‘nikmalari va bilimlariga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu bois, dasturlashni o‘qitishda, uni ham nazariy, ham amaliy tomondan puxta, samarali va qiziqarli tarzda o‘rganish uchun innovatsion metodlardan samarali foydalanish zarur.

Kalit so‘zlar: ta’lim, dasturlash, innovatsion texnologiyalar, metodlar, zamonaviy yondashuvlar, ko‘nikmalar, axborot texnologiyalari, ijodiy yondashuvlar, bilim.

Аннотация. Инновационные методы обучения программированию приобретают всё большее значение в современном образовательном процессе. Программирование — уникальная область, развивающая не только технические навыки, но и логическое мышление, навыки решения задач, навыки сотрудничества и творческие подходы. В новую эпоху стремительного развития информационных технологий, становления цифровой экономики и растущей потребности в знаниях и навыках программирования во всех аспектах жизни современного общества. Поэтому при обучении программированию необходимо эффективно использовать инновационные методы, чтобы изучать его глубоко, эффективно и интересно, как в теории, так и на практике.

Ключевые слова: образование, программирование, инновационные технологии, методы, современные подходы, навыки, информационные технологии, творческие подходы, знания.

Abstract. Innovative methods in teaching programming are gaining great importance in the modern educational process. Programming is a unique field that develops not only technical skills, but also logical thinking, problem-solving skills, cooperation and creative approaches. In the new era, the rapid development of information technologies, the formation of a digital economy, and the need for programming knowledge and skills in all aspects of modern society are increasing. Therefore, in teaching programming, it is necessary to

effectively use innovative methods to study it thoroughly, effectively and interestingly, both theoretically and practically.

Keywords: education, programming, innovative technologies, methods, modern approaches, skills, information technologies, creative approaches, knowledge.

KIRISH

Ta’lim jarayonida dasturlashni o‘qitishda ko‘plab zamonaviy metodlar, yangi yondashuvlar va texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni faollikka undash, ko‘nikmalarni mustahkamlash, amaliy bilimlarni rivojlantirish mumkin. Chunki an’anaviy o‘qitish usullari aksariyat hollarda o‘quvchilarning faqat tinglovchi va bilimlarni yodlovchi bo‘lib qolishga olib keladi. Bunday vaziyatda o‘quvchi mustaqil fikrlash, o‘z tashabbusini ko‘rsatish, amalda tatbiq etish imkoniyatidan uzoqlashadi. Innovatsion metodlar esa, aksincha, o‘quvchilarni faollikka, bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda faol ishtirok etishga, tajribani amaliyotda namoyon qilishga undaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dasturlash asoslarini o‘qitish pedagogikaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, zamonaviy ta’lim jarayonida bu sohaning roli ham, unga talab ham sezilarli darajada ortmoqda. Ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar ko‘proq ta’lim metodikasi, interfaol o‘qitish usullari, zamonaviy dasturlash texnologiyalari va IT vositalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalalariga qaratilgan. Bu soha mutaxassislari bir ovozdan dasturlashni o‘qitishda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, amaliy tajribalar va zamonaviy pedagogika yondashuvlaridan foydalanishni tavsiya etadilar. Uning ta’lim metodlariga yondashuvi o‘qituvchi oldiga interfaol metodlarga tayanib, o‘quvchilar bilimni samarali oshirish vazifasini qo‘yadi. To‘rayevning fikricha, dasturlashga oid bilimlarni o‘quvchilar faqatgina nazariy materiallar orqali o‘rganishlari yetarli emas, balki ular amaliy tajribalar va real loyihalarga jalb qilinishi lozim. To‘rayev o‘z tadqiqotida zamonaviy metodlardan biri sifatida loyiha asosida ta’lim va gamifikatsiya usullarining dasturlash asoslarini o‘rgatishda yuqori samarali ekanligi borasida alohida to‘xtalib o‘tadi. Bugungi kunda Scratch, Python kabi dasturlash tillarini o‘quv dasturlariga kiritish, ayniqsa boshlang‘ich bosqichlarda, dasturlashni qiziqarli va oson o‘zlashtirish imkonini ochib bermoqda. Oddiy sintaksis va vizual muhitda ishlash imkoniyati tufayli o‘quvchilarning dasturlashga bo‘lgan qiziqishi ortmoqda, natijada ularning dastlabki muvaffaqiyatlari kelgusidagi rivojlanishiga zamin yaratadi. Dasturlash asoslarini o‘rganishni yosh bolalarga o‘rgatish jarayonida esa vizual vositalarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. [1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Loyihalarga asoslangan ta’lim dasturlash kurslarida o‘quvchilarga biror masalani amaliy jihatdan hal etishga, kreativ fikrlash va innovatsion g‘oyalarni ilgari surishga xizmat qiladi. Bu metod o‘quvchilarni mustaqil o‘ylash, o‘z qarorini qabul qilish, masalaga o‘z

nuqtai nazaridan yondashish va yakuniy natijani namoyish etishga imkon beradi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilar jamoada ishlash, o‘z vazifalarini samarali bajara olish, vaqtni rejalashtirish va jarayonga sodda emas, balki kreativ va ijodiy yondasha olish ko‘nikmalarini egallashadi. Dasturlashda muammoli o‘qitish usuli masala va muammolar asosida bilimlarni o‘zlashtirishga asoslanadi. O‘quvchilar biron murakkab yoki noma’lum muammoni hal qilish uchun o‘z bilim va ko‘nikmalarini tadbiq etishi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi, kuzatish, xulosa chiqarish va amaliy yechimlar topishda faol ishtirok etadi.[2]

Zamonaviy interaktiv usullar o‘z ichiga turli xil onlayn platformalar, mobil ilovalar, dasturlash uchun mo‘ljallangan vizual muharrirlar, o‘yin shaklidagi mashqlar va testlarni oladi. Bu uslublar orqali o‘quvchilar o‘z bilim va ko‘nikmalarini real vaqt rejimida sinab ko‘rish, o‘z xatolarini tahlil qilish, qayta takrorlash va yanada chuqur bilim olish imkoniga ega bo‘ladilar. Zamonaviy o‘yinlashgan o‘qitish metodlari o‘quvchilarda raqobat, qiziqish, ijodkorlik, faollik, hamda mustahkam bilimga ega bo‘lish hissini kuchaytiradi. Guruhlar bilan ishlash usuli, ya’ni kollaborativ ta’lim zamonaviy dasturlashda juda samaralidir. O‘quvchilar kichik jamoalarda ishlaydi, har kim o‘z zimmasiga mas’uliyat oladi va yakuniy natijada butun guruh o‘z bilim va ko‘nikmalarini birlashtirgan holda ishlaydi. Bu usul yordamida o‘quvchilar o‘zaro muloqot, kelishuv, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, yetakchilik va boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.[3]

Masshtabli onlayn kurslarni, ya’ni MOOClarni dasturlashni o‘rganishda keng tatbiq etish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo bo‘ylab yetakchi universitetlar va ta’lim platformalaridan onlayn dasturlash kurslarini o‘zlashtirish imkoniyati mavjud. Individual yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyat, qobiliyat va qiziqishini hisobga olgan holda, unga mos dars materiallari va amaliy topshiriqlarni taklif qilish demakdir. Bu metod ko‘plab zamonaviy onlayn platformalarda, masalan, adaptiv o‘qitish tizimlarida keng qo‘llaniladi. O‘quvchi o‘z imkoniyatiga qarab u yoki bu vazifani, shuningdek, mustaqil amaliy ishlarni bajara oladi. Ustoz esa uning natijalaridan kelib chiqib, individual maslahatlar, o‘rgatish rejalarini ishlab chiqadi.[4]

Dasturlashni vizualizatsiya qilish, ya’ni kod va algoritmlarning ishlash jarayonini grafik ko‘rinishda namoyish etish orqali tushuntirish innovatsion metodlardan biri sanaladi. Dasturlashni o‘rganishda tushunchalarni vizual grafiklar, diagrammalar, blok-sxemalar yordamida tasvirlash o‘quvchiga murakkab jarayonlarni oson tushunish va o‘zlashtirishga ko‘mak beradi. Vizualizatsiya orqali kod natijalarining darhol namoyon bo‘lishi o‘quvchining xatolarni tez topib tuzatish va natijani samarali tahlil etishga yordam beradi. Flipped Classroom – bu o‘qituvchining an’anaviy “audiotoriyada dars berish” rolini o‘zgartiruvchi innovatsion modeldir. Odatda, darsning nazariy qismlarini o‘quvchilar mustaqil ravishda onlayn materiallarni ko‘rib yoki eshitib o‘rganadi, dars vaqti esa asosan muhokama, savol-javob, amaliy loyihalar va kodlash muammolarini hal qilishga ajratiladi. Bu yondashuv orqali darsda murakkab va qiyin qismlar muhokamasi, amaliy topshiriqlar, hamkorlik muhitida o‘quvchilar bir-biriga yordam berish imkoniyati kuchayadi.

Gamifikatsiya, ya'ni o'qitish jarayoniga o'yin elementlarini joriy etish ham dasturlashni o'qitishda samarali usul hisoblanadi. Ushbu metod orqali o'quvchilar bilim olish jarayonini qiziqarli, raqobatli va motivatsion muhitga aylantirishadi. O'yin elementlari, yutuq ballari, darajalash, yangi imkoniyatlar ochilishi, reyting tizimlari o'quvchilarda o'zaro raqobat, natijalarni baholash imkonini, eng asosiysi, bilimlarni yuqori darajada va mustahkam o'zlashtirishga zamin yaratadi. Innovatsion metodlar dasturlashni o'qitishda o'qituvchi uchun ham samaralidir: o'quvchining individual rivojlanish tendensiyalarini doimo kuzatib borish, muammolarni tez aniqlash, bilimlarni chuqurlashgan va sifatli o'zlashtirish, fanlararo integratsiyani kengaytirish, o'quv muhitini boyitish, masofadan turib ham ta'lim jarayonini boshqarishga yordam beradi. Bunda zamonaviy texnologiyalarning cheksiz imkoniyatlari, platformalar, dasturiy mahsulotlardan foydalanish – bu o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham yangi bosqich va imkoniyatlarni ochib beradi.[5]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida amaliyot va nazariyaning uyg'unlashuvi, interaktivlik, guruhviy va individual ishlarning muvozanati, zamonaviy texnologik platformalardan oqilona foydalanish, ijodiy va tanqidiy fikrlash, xalqaro tajribani o'zlashtirish orqali natija va samaradorlikka erishish mumkin. Innovatsion metodlar orqali shakllantirilgan dasturlash o'qitish tizimi bugungi kun talablari va kelajakka bo'lgan ishonchli zaminni yarata oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Куралов Ю.А. Организация контроля и оценки сформированности компетенций в процессе обучения программированию // Актуальные исследования педагогики. <https://masterjournals.com/index.php/crjp> 2023. Общий импакт-фактор – с. 72–76.
2. Куралов Ю.А. Инновационный кластерный метод педагогического образования в подготовке будущих учителей информатики // Вестник Национального университета Узбекистана. Т. 2022 [1/2]-вып. Б. 87–89.
3. Куралов Ю.А. Формирование компетентности студентов в объектно-ориентированных языках программирования // Профессиональное образование. Т. 2023. 2-вып. –Б. 278–281.
4. Куралов Ю.А. Развитие профессиональной компетентности будущих учителей информатики // Известия Национального университета Узбекистана. Том 2023 [1/5/1] выпуск. С. 76-78.
5. Norboyev, J. (2022). Ta'limda innovatsion yondashuvlar: Informatika fani tajribasi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. Rajabov, S. (2020). Virtual laboratoriyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING ROLI

M.Djumaboyeva

Qo'qon davlat universiteti, dotsenti

Annotasiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish jarayonining mazmun-mohiyati, uning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarni anglash, Vatanga sadoqat, insoniy fazilatlar, ijtimoiy faollik va madaniy ongni shakllantirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, pedagoglarning bu jarayondagi faol ishtiroki, ularning shaxsiy namunasi hamda zamonaviy yondashuvlar orqali o'quvchilarning tarbiyaviy dunyoqarashini boyitish masalalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ma'rifat, tarbiya, qadriyat, o'quvchi, pedagog, ijtimoiy faollik, milliy g'urur, zamonaviy ta'lim, san'at tadbiri, marosim, tarbiya, idrok, musiqa, nafosat, ta'lim.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — yosh avlodni ma'naviy barkamol, ma'rifatli va Vatanparvar shaxs sifatida tarbiyalashdir. Umumiy o'rta ta'lim maktablari bu jarayonning poydevori hisoblanadi, chunki aynan shu bosqichda o'quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, jamiyatga foydali bo'lish istagi shakllanadi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar o'quvchilarning ichki dunyosini boyitadi, ularni hayotga ongli yondashishga, to'g'ri yo'l tanlashga o'rgatadi. Darsdan tashqari madaniy-ma'rifiy tadbirlar, milliy bayramlar, uchrashuvlar va suhbatlar orqali o'quvchilarda ijobiy fazilatlar – mehr-shafqat, halollik, adolatparvarlik, hurmat va mas'uliyat tuyg'usi mustahkamlanadi. Shuningdek, o'qituvchining shaxsiy namunasi, dars jarayonidagi ma'naviy yo'naltirilgan yondashuvi o'quvchilarda ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu boisdan ham ta'limda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish — jamiyatning ertangi istiqbolini belgilovchi jarayondir. Har qanday ijodkorlik, buning ustiga pedagogik ijodkorlik quruq joyda, faqat hissiy kechinmalar asosida boshlanishi mumkin emas. Tarbiya san'atida o'zining pedagogik mahorati, o'zining «bir qolipdagi» mehnat madaniyati borki, ularni bilib olish zarur. Pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish butun tizimi ana shuni bilib olishga qaratilishi kerak. Biroq, hali hech kim oliy o'quv yurtida o'qib yoki o'qituvchilar malakasini oshirish kursini tamomlagandan keyin usta pedagog bo'lib qolmagan. O'quvchilar ma'naviy-ahloqiy tarbiyasining muhim

qismlari bo'lmish vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Maktabda o'quvchilarda yuksak ma'naviy-ahloqiy hislardan vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ularining paydo bo'lishi va rivojlanishi, asosan bolalarning katta kishilar bilan qiladigan o'zaro muomala, muloqot va munosabatlariga bog'liq bo'ladi. Insonda eng yuqori ma'naviy hislardan vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg'ulari bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan. Bularni bir-biridan ajratib qarash qiyin. Bular bir-birining zahirida paydo bo'luvchi, shakllanuvchi va shaxs ma'naviyatini belgilovchi his-tuyg'ulardir. Mehr-muruvvat his-tuyg'ulari vatanparvarlik, insonparvarlik his-tuyg'ulari zahirida va aksincha mehr-muruvvat his-tuyg'ulari zahirida vatanparvarlik, insonparvarlik his-tuyg'ulari paydo bo'ladi. Insonparvarlik tushunchasi - o'zbek millatida o'ziga xos alohida xususiyatga ega. Bu fikrlar zahirida Ona-Vatan va o'z xalqiga cheksiz muhabbat va mehr his-tuyg'ulari bilan to'lib-toshgan avlodni kamol toptirish, uning ongida vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr – muruvvat his-tuyg'ularini shakllantirish vazifasi turganligini anglash qiyin emas. O'zbeklarning urf-odatlariga bo'yicha, o'zi yashab turgan joy muqaddas hisoblanadi. Bu muqaddas tuproqqa nisbatan yovuz niyat, yomon so'z aytilmaydi. Vatan, yurt, millat tushunchalari ulug'vor tushunchalar bo'lib, hamisha mehr-muxabbatdan quvvat oladi. Shu jihatdan qaraganda, bu tuyg'ular egizak qondoshu- jondoshdurlar. Bu his-tuyg'ularni yosh murg'ak yuragida uyg'atish, uni rivojlantirish va takomillashtirib borish, barcha maktab o'qituvchilari faoliyatlarida, ota-ona, mahalla fuqarolari va xokazolarning muqaddas burchlari hisoblanadi. Ta'lim tizimida ham musiqiy ta'limni ushbu tizimni eng quyi pog'onasi bo'lgan maktabgacha tarbiya muassasalari faoliyatidan boshlab kuchaytirmoq, bu yo'lda uchrayotgan to'siq va muammolarni bartaraf qilmoq kerak. Chunki, biz ham farzandlarimizning kelajakda jaholatdan yiroq, ma'rifatli, fozil va komil insonlar bo'lib yetilishini istaymiz. Shuning uchun ularni bolalikdan musiqasevar, adabiyot va san'atning barcha jabhalariga ixlosmand, keng fikr, axloq-odobli, mehr-oqibatli, badiiy-estetik dunyoqarashi yuksak qilib tarbiyalashimiz va shu ishni bolalar bog'chalaridan boshlamog'imiz lozim. Tadbirlarning eng asosiysi bayram ertaliklari bo'lib, u uzoq tayyorgarlik hamda tashkilotchilik, puxta bilim va mahorat talab qiluvchi tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bu muassasalarda ertaliklar asosan mustaqillik kuni (1-sentabr), yangi yil, vatan himoyachilari kuni (14-yanvar), xotin-qizlar kuni (8-mart), navro'z umumxalq bayrami (21-mart), xotira kuni (9-may) va bog'cha bilan xayrlashish kuni (1-iyun bolalar kuni) ga bag'ishlab o'tkaziladi. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar – o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularning dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchining vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi: - darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish; - o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarini pedagogik jamoa,

o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yo'lga ko'yish; - sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o'qituvchilar, ota-onalar, sinf faollari, uslubiy yordam ko'rsatish; umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat

muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan, uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishi qiyin. Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari klublari va markazlari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa muassasalar kiradi. Hozirgi kunda maktablardagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar, o'quvchilar darsdan tashqari olib boriladigan ishlar pedagogic muammo sifatida imkon darajasida tashkil etilgan, ammo davr talabi ularni yanada takomillashtirishga undamoqda. Maktablardagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar mazmundai o'quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yanada takomillishtirish o'quvchilar ota-onalari uchun mo'ljallangan tadbirlarni mazmunan boyitish lozim ekanligi aniqlandi. O'quvchilarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga qiziqishini oshirish Maktablarda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning amaliyotdagi ahvoli muntazam tashkil etiladigan tadbirlarga o'zgacha ruh bag'ishlash kerakligini ko'rsatadi. Maktabda darsdan tashqari olib boriladigan ishlar senariyalarini tuzish, milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz haqida batafsil ma'lumotlar tayyorlash, ularni yoshlarimiz ongiga singdirishga qulay holga keltirib, ya'ni axborot ko'rinishiga keltirib tizimlarga (qomusiy va hadis ilmi olimlari, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, faylasuflar, xalq qahramonlari, davlat arboblari, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan rasm-rusumlar va urf-odatlar, an'analar va h.k.) ajratish ijobiy pedagogik samara beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, umumiy o'rta ta'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni to'g'ri tashkil etish — yosh avlodni barkamol inson etib voyaga yetkazishning eng samarali yo'lidir. Bu jarayon orqali o'quvchilarda nafaqat bilim, balki iymon, e'tiqod, mehr, insoniylik, Vatanga muhabbat kabi fazilatlar shakllanadi. Pedagoglarning ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga mas'uliyat bilan yondashishi, zamonaviy tarbiya usullaridan foydalanishi o'quvchilarning hayotiy pozitsiyasini mustahkamlaydi. Shunday ekan, maktabdagi har bir tadbir, dars va tashabbus yoshlar ongida ezgulik, vatanparvarlik va mas'uliyat tuyg'usini uyg'otishga xizmat qilishi kerak. Maktablarda olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni takomillashtirishdan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyoini o'zida mujassam qilgan Ozod va obod Vatan qurishdan iborat ya'ni ommaviy musiqiy tadbirlar orqali bo'lajak barkamol avlodlarimizni badiiy-estetik tarbiyalash ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan musiqa o'qituvchilari maktagacha, maktabdan tashqari muassasa rahbarlari, tarbiyachilarining muqaddas burchlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. 2017-2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha xarakatlar strategiyasi.
2. Kobilova, Ezoxxon Bakirovna. "Classical music and youth education." *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities* 12.9 (2022): 126-130.
3. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.10 (2023): 127-132.
4. Э. Қобилова. "ЁШЛАРНИ МУСИҚИЙ МАДАНИЯТИ ВА МАЪНАВИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МУСИҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 51-57.
5. Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 12.10 (2023): 68-74.
6. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.10 (2023): 127-132.
7. QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In Music Culture Lessons." *Journal of Positive School Psychology* 7.2 (2023).

PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALAR FANINI O‘QITISHNING MUAMMOLARI

Ermonov Sherzod Ibrayim o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti
“Aniq fanlar” kafedrası stajor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik dasturiy vositalar fanini o‘qitish jarayonida uchrayotgan asosiy muammolar tahlil qilingan. Unda fan mazmunining zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilmaganligi, o‘quv dasturlarining amaliyotga yo‘naltirilmaganligi va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmaganligi kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, ta‘lim jarayonida foydalanilayotgan dasturiy vositalarning metodik qo‘llanmalari yetishmasligi, o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajalarini hisobga oluvchi moslashtirilgan tizimlar yo‘qligi ham muhim muammo sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish yo‘llari sifatida raqamli pedagogika yondashuvlarini joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish va innovatsion o‘qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik dasturiy vositalar, o‘qitish jarayoni, raqamli texnologiyalar, raqamli kompetensiya, ta‘lim innovatsiyasi, metodik qo‘llanma, amaliy yo‘naltirilgan ta‘lim, raqamli pedagogika, o‘quv dasturi, o‘qituvchi malakasi, axborot texnologiyalari, interaktiv o‘qitish.

Annotation. This article analyzes the main problems encountered in the process of teaching the subject of pedagogical software. It highlights issues such as the lack of harmonization of the content of the subject with modern digital technologies, the lack of practice-oriented curricula, and the insufficient development of teachers' digital competence. Also, the lack of methodological guides for software tools used in the educational process, the lack of adapted systems that take into account the individual levels of students' mastery, are indicated as important problems. The article puts forward proposals for the introduction of digital pedagogical approaches, teacher training, and the widespread use of innovative teaching technologies as ways to overcome these problems.

Keywords: pedagogical software, teaching process, digital technologies, digital competence, educational innovation, methodological guide, practice-oriented education, digital pedagogy, curriculum, teacher qualification, information technologies, interactive teaching.

Аннотация. В статье анализируются основные проблемы, возникающие в процессе преподавания предмета «Педагогическое программное обеспечение». Выделяются такие проблемы, как недостаточная гармонизация содержания предмета с современными цифровыми технологиями, отсутствие практико-ориентированных учебных программ и недостаточное развитие цифровой компетентности учителей. Также в качестве важных проблем обозначены отсутствие методических пособий по используемым в образовательном процессе программным средствам, отсутствие адаптированных систем, учитывающих индивидуальный уровень освоения знаний учащихся. В статье выдвигаются предложения по внедрению цифровых педагогических подходов, повышению квалификации учителей и широкому использованию инновационных педагогических технологий как способам преодоления этих проблем.

Ключевые слова: педагогическое программное обеспечение, учебный процесс, цифровые технологии, цифровая компетентность, образовательные инновации, методическое руководство, практико-ориентированное образование, цифровая педагогика, учебная программа, квалификация учителя, информационные технологии, интерактивное обучение.

Pedagogik dasturiy vositalar fanini o‘qitish zamonaviy ta’lim tizimining muhim komponentlaridan biri sifatida qator muammolar va chaqiriqlar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Raqamli texnologiyalarning tez sur’atda rivojlanishi, ta’lim jarayonlarining onlayn va gibrid shakllarga o‘tishi hamda o‘quv jarayonlarida interfaol, adaptiv va multimediatik vositalardan keng foydalanish talabini orttirmoqda. Shu bilan birga, pedagogik dasturiy vositalar fanining nazariy va amaliy jihatlarini samarali o‘qitish o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, o‘quv dasturlarining mazmuniy va texnik mosligi, shuningdek, ta’lim sohasidagi strategik qaror qabul qilish tizimlari bilan chambarchas bog‘liq murakkab jarayon. Ushbu kirish qismida tadqiqot muammosi, uning maqsadi, mavzuning tanlanish sabablari, mavzuning jahon, MDH va respublikamiz darajasidagi dolzarbligi hamda uning ilmiy va amaliy ahamiyati batafsil yoritiladi.

Tadqiqot muammosi pedagogik dasturiy vositalar fanini o‘qitish jarayonida mavjud bo‘lgan bir qator uzviy va strukturaviy muammolardan iborat. Birinchi darajali muammo o‘quv dasturlari va darsliklarning amaliyotga yo‘naltirilmaganligi, ya’ni dasturiy vositalarning haqiqiy professional faoliyat sharoitlariga mos ravishda tanlanishi va tatbiq etilmasligidir. Ikkinchidan, o‘qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalari yetarli emasligi, ularning zamonaviy pedagogik dasturiy vositalarni tanlash, moslashtirish va o‘qitish jarayoniga kiritish bo‘yicha malaka oshirish tizimining noaniqligi. Uchinchi muammo pedagogik dasturiy vositalarning didaktik dizayni va metodik qo‘llanmalarining yetishmasligi; ko‘plab dasturiy mahsulotlar texnik jihatdan rivojlangan bo‘lishiga qaramay, ularning o‘quv natijalariga erishishdagi olib boriladigan didaktik yondashuvlari yetarlicha aniqlanmagan. To‘rtinchidan, infratuzilma va resurslarning notengligi, xususan,

mintaqalararo va muassasalararo texnik imkoniyatlar, litsenziyalar, lokalizatsiya (til va madaniy moslashuv) hamda qo‘llab-quvvatlash xizmatlari bo‘yicha kamchiliklar mavjud. Bularning barchasi o‘quv jarayonining samaradorligini pasaytiradi hamda fan o‘qitilishidagi umumiy sifatni zaiflashtiradi.

Shu muammolarning tahlili kontekstida fan o‘qitish jarayonida duch kelinadigan yana bir muhim jihat baholash va monitoring tizimlarining zaifligi. Ta’lim jarayonida dasturiy vositalardan foydalanish natijasida o‘quvchilarning o‘rganish natijalari qanday o‘lchanishi, o‘zlashtirish dinamikasi qanday kuzatilishi va bu vositalarning pedagogik samaradorligi qanday validatsiya qilinishi masalalari yetarlicha ilmiy asoslanmagan. Bundan tashqari, o‘quv materiallari va vazifalar individual o‘rganish uslublariga moslashtirilmaganligi, adaptiv mexanizmlarning etishmasligi ham ko‘plab darslarda talabalarning faolligi va mustaqil o‘rganishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, amaliyotga bog‘liq hollarda dasturiy mahsulotlarni baholash me’yorlari, interoperabiliti va xavfsizlik talablarini hisobga olish zaruriyati ham muhim muammo sifatida ko‘tarilgan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi pedagogik dasturiy vositalar fanini o‘qitishdagi asosiy muammolarni tizimli ravishda aniqlash, ularning sabablari va pedagogik oqibatlarini ilmiy asosda tahlil qilib, fanni o‘qitish sifatini oshirishga qaratilgan metodik va amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi asosiy vazifalar belgilangan: fan mazmuni va o‘quv-reja elementlarini amaliy yo‘nalishga moslashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish; o‘qituvchilarning raqamli va pedagogik kompetensiyasini oshirishning samarali shakllarini aniqlash; pedagogik dasturiy vositalarning didaktik dizaynini baholash va uni yaratish bo‘yicha tanlangan mezonlarni ishlab chiqish; o‘quv jarayonida adaptiv va individualizatsiyalashgan usullarni joriy etish usullarini taklif etish; hamda baholash va monitoring tizimlarini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish.

Tadqiqot mavzusini tanlash asosi bir nechta omillarga tayangan. Avvalo, global ta’lim sohasidagi raqamli transformatsiya pedagogik jarayonlarni yangi imkoniyatlar bilan ta’minladi, ammo shu bilan birga ta’lim sifatini saqlash va oshirish uchun metodik yangilanish talab qilindi. Pedagogik dasturiy vositalar faqat texnologik vosita bo‘lib qolmasdan, pedagogik maqsadlarga xizmat qilishi uchun o‘rganish nazariyasi bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi zarur. Ikkinchidan, mamlakatimiz ta’lim tizimida (professional va oliy ta’lim muassasalari, kasb-hunar ta’limi) pedagogik dasturiy vositalar fanining mazmuniy takomillashuvi va amaliy tatbiqi ayni paytda muhim ahamiyat kasb etmoqda bu esa mavzuni tanlashni oqlaydi. Uchinchidan, mazkur yo‘nalishda ilmiy-pedagogik tadqiqotlar, xususan lokal kontekst (til, madaniyat, infratuzilma) bo‘yicha yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, fan ilmiy va amaliy jihatdan yangicha yondashuvlarni talab etishi tadqiqotning dolzarbligini oshiradi.

Mavzuning jahon miqyosidagi dolzarbligi shundaki, butun dunyoda ta’lim sifatini oshirish va raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish davlat siyosati darajasida muhokama qilinmoqda. Global miqyosda o‘qituvchilarni texnologik jihatdan qo‘llab-

quvvatlash, pedagogik dizayn tamoyillarini ta'lim dasturlariga singdirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitishni yo'lga qo'yish kabi vazifalar dolzarbdir. Xalqaro tajriba pedagogik dasturiy vositalarning didaktik asoslarini mustahkamlash, ochiq platformalar va resurslarni yaratish hamda ta'lim tizimlarida raqamli tengsizlikni kamaytirish kabi masalalarga e'tibor qaratmoqda. Shu sababli mavzu chet el pedagogik hamjamiyatining diqqat markazida bo'lib, samarali lokal va global yechimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganish ilmiy jihatdan muhimdir.

MDH davlatlarida ham pedagogik dasturiy vositalar fanini o'qitish bilan bog'liq xuddi shu muammolar qayd etilmoqda: tarixiy-ta'limiy me'yorlar, o'quv dasturlarining ustuvor yo'nalishlari va rus/mahalliy tillarda kontent yaratish talablari ularni o'ziga xos qiladi. MDH mamlakatlarida infratuzilma notengligi, kadrlar tayyorgarligining tarmoqli tafovutlari va xalqaro standartlarga mos dasturiy mahsulotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish zarurati umumiy muammolar sirasiga kiradi. Shu munosabat bilan, MDH amaliyoti va xalqaro tajriba o'rtasida samarali almashinuvni tashkil etish hamda o'zaro moslashuvchan metodologiyalarni ishlab chiqish zarur.

Respublikamiz nuqtai nazaridan mavzu nihoyatda amaliy ahamiyatga ega. Ta'limning raqamlashtirilishi va ta'lim sifati bo'yicha milliy strategiyalar doirasida pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish, shuningdek, ta'lim muassasalarida pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanishni ta'minlash ustuvor vazifalardan biridir. Milliy til va madaniyatni inobatga olgan holda lokalizatsiya qilingan o'quv dasturlari va dasturiy mahsulotlar yaratish, metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish va o'qituvchilar uchun doimiy kasbiy rivojlanish tizimini yo'lga qo'yish respublikamiz ta'lim sifatini oshirishda bevosita rol o'ynaydi.

Tadqiqot pedagogik dasturiy vositalar fanining nazariy asoslarini, didaktik dizayn printsiplarini va o'qitish metodikasini integratsiyalash orqali yangi konseptual model ishlab chiqish imkonini beradi. Bu model fan mazmunini, baholash vositalarini va o'qituvchilarni malaka oshirish tizimini o'zaro bog'lab beradi hamda ilmiy asoslangan metodologik tavsiyalar yaratadi. Amaliy ahamiyati esa qator muassasalarda (oliy va kasb-hunar ta'lim muassasalari, markazlar) joriy etilishi mumkin bo'lgan aniq tavsiyalar, dars-reja namunalar, metodik qo'llanmalar va o'qituvchi treninglari paketlarini shakllantirishdan iborat. Tadqiqot natijalari pedagogik dasturiy vositalarni tanlash va ishlab chiqish jarayonida dasturchilar, metodistlar va ta'lim siyosatini belgilovchi idoralar uchun amaliy ko'rsatmalar taqdim etadi.

Pedagogik dasturiy vositalar fanini o'qitish muammolarini kompleks tarzda o'rganish ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy malakasini kuchaytirish va o'quvchilarni zamonaviy kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalar bilan ta'minlash maqsadlariga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot mazkur yo'nalishda nazariy va amaliy bo'shliqlarni to'ldirishga, shuningdek, milliy va mintaqaviy sharoitda samarali yechimlar ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Diana Laurillard ta'limni «dizayn fan»i sifatida ko'rib, o'qitishni tizimli dizayn va pedagogik naqshlar orqali loyihalash zarurligini ta'kidlaydi; uning asari o'qituvchini

texnologiyani qo‘llovchi emas, balki o‘quv jarayonini loyihalovchi sifatida ko‘rsatadi, metodologik qadamlar (dizayn — sinov — takomillashtirish) va pedagogik naqshlar orqali texnologiyaning didaktik integratsiyasini tavsiya etadi; ammo Laurillard modeli amalga oshishi uchun o‘qituvchilarning dizayn qobiliyatlari, institut ichidagi qo‘llab-quvvatlash va uzoq muddatli professional rivojlanish talab etiladi, va amaliy sinovlar hamda keng miqyosli tadbiq bo‘yicha qo‘shimcha empirik dalillar kerak.

Punya Mishra va Matthew J. Koehler tomonidan ilgari surilgan TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) ramkasi o‘qituvchining texnologik, pedagogik va fan kontenti bilimlari kesishmasiga e‘tibor qaratadi; bu model o‘qituvchilarning texnologiyani qachon va qanday pedagogik maqsadda integratsiyalashi kerakligini tushuntirib beradi va o‘qituvchilar malakasini loyihalash uchun tezda foydalaniladigan konseptual vositaga aylandi; tanqid nuqtai nazaridan esa TPACKni empirik jihatdan aniq o‘lchash qiyinligi, elementlar o‘rtasidagi dinamik munosabatlarni statik sxema sifatida ko‘rsatishi va trening dizaynida operatsionalizatsiya qilish masalalari ko‘tariladi, shuning uchun TPACKni amaliy tadqiqotlar va validatsiya bilan mustahkamlash zarur.

Christine Redecker boshchiligida ishlab chiqilgan DigCompEdu (European Framework for the Digital Competence of Educators, 2017) — o‘qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni umumiy til va tuzilma asosida belgilovchi siyosiy-amaliy ramka; hujjat o‘qituvchilarni baholash, o‘qituvchi tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini loyihalash uchun aniq indikatorlar va tavsiyalar beradi hamda davlat va institutlar darajasida moslashtirish imkonini yaratadi; ammo uning cheklovlari — ramka asosan Yevropa kontekstidagi infratuzilmaga tayangan holda ishlab chiqilgani va past resursli, mahalliy til va madaniyat talablariga ega mamlakatlarda bevosita tatbiq etishda moslashtirish talab etilishi shuni talab qiladi.

Barbara Means va hamkasblarining AQSh ta’lim vazirligi uchun 2010 yilda olib borilgan meta-tahlili (Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning) onlayn va aralash (blended) o‘qishni tahlil qilib, ko‘plab hollarda sifatli aralash o‘qish an’anaviy o‘qishga nisbatan chuqurroq ta’sir ko‘rsatishini aniqladi; shu bilan birga, tadqiqotlar orasidagi heterogenlik, aralash formatlardagi o‘zgaruvchanlik va o‘rganish natijalarini belgilaydigan pedagogik shartlarning katta roli ta’kidlandi; tanqid jihatidan esa ushbu meta-tahlil (2010) pandemiya davri va AI-texnologiyalarining tez rivojlanishi sharoitidagi eng so‘nggi amaliyotlarni qamrab olmasligi sababli yangiroq, uzun muddatli va kontekstga mos qayta-tahlillar talab etiladi.

John Hattie’ning «Visible Learning» sintezi o‘qituvchining amaliyoti va aralashuvlarning ta’sirini effekt o‘lchovlari orqali tartiblashga urg‘u beradi va ko‘rsatadiki, texnologiya o‘qitish natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatmaydi — muhim omil pedagogik yondashuv va o‘qituvchining aralashuvining sifati; shu tufayli Hattie yondashuvi pedagogik vositalarni baholashda «texnologiya nima uchun ishlaydi» emas, balki «qanday pedagogik harakatlar bilan uyg‘un ishlatilayotgani»ni o‘lchash kerakligini eslatadi; lekin Hattie tahlillari

texnologiyaga xos eksperimentlarni markazlashtirmasligi va kontekstlararo farqlarni chuqur ochib bera olmasligi sababli texnologik innovatsiyalarni kontekstual sinovlar bilan to‘ldirish lozim.

Peggy Ertmer va Anne T. Ottenbreit-Leftwich o‘qituvchilarning texnologiyani qabul qilishi va integratsiyasiga ta’sir etuvchi omillarni (bilim, ishonch, e’tiqodlar, maktab madaniyati va qo‘llab-quvvatlash) tahlil qilib, texnologiyani joriy etish faqat texnik trening bilan cheklanmasligi o‘zgarishlar pedagogik e’tiqodlar va institut madaniyatiga integratsiyalangan holda dasturlashtirilishi kerakligini ko‘rsatadi; ularning ishining kuchli tomoni o‘qituvchini agent sifatida ko‘rish va sifatli professional rivojlanish elementlarini aniqlash, ammo tanqidi ko‘plab tadqiqotlarda uzoq muddatli monitoring yetishmasligi va kontekstual heterogenlikni hisobga olgan katta eksperimentlar zarur.

D. Uerz, M. Volman va M. Kral (2018) tomonidan olib borilgan adabiyotlar sharhi o‘qituvchi-ta’lim beruvchilar (teacher educators)ning texnologiyani o‘rgatishdagi roli va kompetensiyalariga qaratilgan; mualliflar ta’lim beruvchilarning «namuna ko‘rsatish» (modelling), hamkorlik va didaktik qo‘llanmalar orqali pre-service o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini shakllantirish muhimligini ta’kidlaydi; tanqidiy jihatdan esa maqola mavjud dalillarning xulosalarini umumlashtiradi, lekin institut darajasida amaliy intervensiyalar va empirik baholashlar yetishmasligi sababli tavsiyalarni sinovdan o‘tkazish talab etiladi.

Wayne Holmes, Maya Bialik va Charles Fadelning 2019 yildagi «Artificial Intelligence in Education» monografiyasi AI texnologiyalarining ta’limdagi imkoniyatlari va xavflarini tizimli ravishda ko‘rib chiqadi, o‘quv dasturlarini yangilash, adaptiv va personalizatsiyalashgan tizimlar, baholash va o‘qituvchilar uchun AI-kompetensiyalar kabi sohalarga amaliy tavsiyalar beradi; shu bilan birga, asar ko‘proq strategik va siyosiy qirraga urg‘u berib, klassik nazariy-empirik tadqiqotlarga nisbatan ko‘proq konseptual yo‘nalishda bo‘lib, keng qamrovli nazoratli sinovlar bilan mustahkamlash lozimligi ko‘rsatiladi.

Dirk Ifenthaler va J. Y.-K. Yau tomonidan olib borilgan 2020 yilgi tizimli sharh learning analytics sohasi dalillarini to‘plab, o‘quv jarayonini kuzatish va «study success»ni qo‘llab-quvvatlash uchun analytics yondashuvlarining istiqbollari va cheklovlarini ochib berdi; ular learning analyticsning potentsiali yuqori ekanini, ammo amaliy tatbiqda maxfiylik, ma’lumot sifatini ta’minlash, pedagogik moslashuv va institut siyosatlari bilan uyg‘unlashtirish kabi muammolar mavjudligini ta’kidlaydi.

George Siemensning «Connectivism» (2005) va so‘nggi yillarda learning analyticsni fanning o‘sishidagi rolini tahlil qiluvchi ishlari tarmoq asosidagi o‘rganish va ma’lumotlardan o‘rganish konsepsiyasini ilgari surdi, bu yondashuv onlayn hamjamiyatlar va ma’lumot oqimlaridan o‘rganishni ta’kidlaydi hamda learning analytics sohasining vujudga kelishiga nazariy asos yaratdi; ammo connectivism ba’zi kritiklar tomonidan to‘liq nazariya sifatida emas, balki asosiy g‘oyalar to‘plami sifatida qabul qilingan va uning empirik

tekshiruv va pedagogik amaliyotga aniq tatbiqi bo‘yicha qo‘shimcha tekshiruvlar talab etiladi.

Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida shunday xulosa qilish mumkinki, pedagogik dasturiy vositalar fanini o‘qitishdagi muammolar faqat texnik vositalarning yetishmasligi bilan emas, balki ularni didaktik jihatdan to‘g‘ri qo‘llay olmaslik, o‘qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalarining pastligi, infratuzilmaning nomukammalligi hamda baholash va tahlil mexanizmlarining sustligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqot davomida olingan ilmiy natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy pedagogik dasturiy vositalar faqat texnologik vosita sifatida emas, balki ta‘lim jarayonining asosiy didaktik elementi sifatida ko‘rilishi kerak. Ularni samarali tatbiq etish uchun o‘qituvchilarni muntazam malaka oshirish, o‘quv dasturlarni raqamli muhitga moslashtirish, o‘quv jarayonini learning analytics orqali tahlil qilish va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish zarur. Shuningdek, xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or ta‘lim tizimlarida pedagogik dasturiy vositalar muvaffaqiyati o‘qituvchilarning innovatsion madaniyati va texnologik moslashuvchanligiga bevosita bog‘liq. Shu bois, O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun ham bunday vositalarni joriy etish jarayoni kompleks yondashuv asosida, metodik, texnik va psixologik tayyorgarlikni birlashtirgan holda amalga oshirilishi lozim. Mazkur tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy-nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, pedagogik dasturiy vositalarni qo‘llashning yangi modelini ishlab chiqishga, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirishga va ta‘lim jarayonining sifatini tubdan yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Laurillard, Diana. Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. Routledge, 2012. ([Routledge](#))
2. Redecker, Christine, and Yves Punie. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union, 2017. ([publications.jrc.ec.europa.eu](#))
3. Means, Barbara, et al. Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Department of Education, 2010. ([docs.edtechhub.org](#))
4. Ifenthaler, Dirk. Change Management for Learning Analytics. Springer, Cham, 30 Apr. 2020. DOI:10.1007/978-3-030-41099-5_15. ([SpringerLink](#))
5. Yau, Jane Yin-Kim, and Dirk Ifenthaler. “Learning Analytics: International Perspectives, Policies, and Contributions.” Encyclopedia of Educational Innovation, edited by Michael A. Peters and Richard Heraud, Springer, Singapore, 2020. DOI:10.1007/978-981-13-2262-4_123-1. ([madoc.bib.uni-mannheim.de](#))
6. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. by Wayne Holmes, Maya Bialik, and Charles Fadel. Center for Curriculum Redesign, 2019. ISBN-13: 978-1-7942-9370-0. ([Amazon](#))

7. Ifenthaler, Dirk, Dana-Kristin Mah, and Jane Yin-Kim Yau. “Utilising Learning Analytics for Study Success: Reflections on Current Empirical Findings.” Utilizing Learning Analytics to Support Study Success, Springer, Cham, 2019. DOI:10.1007/978-3-319-64792-0_2. ([SpringerLink](#))

8. Schumacher, Clara. “Linking Assessment and Learning Analytics to Support Learning Processes in Higher Education.” Learning, Design, and Technology, edited by J. M. Spector, B. B. Lockee, M. D. Childress, Springer, Cham, 2023. DOI:10.1007/978-3-319-17461-7_166. ([SpringerLink](#))

EXPLORATORY ACTION RESEARCH IN IMPROVING THE METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Erkulova Feruza Melikuziyevna,

PhD, Associate professor

Namangan State Institute of Foreign Languages

named after Isxakhan Ibrat

erkulova_f@namsifl.uz

Abstract. This paper explores the application of exploratory action research (EAR) as an effective strategy to enhance the methodological training of future foreign language teachers. Conducted within the Master’s program “Foreign Language and Literature,” the study examines how self-reflection, classroom experimentation, and analytical observation contribute to the development of professional pedagogical competence. Findings reveal that the integration of EAR encourages prospective teachers to become reflective practitioners capable of transforming their teaching practices through critical inquiry and experiential learning.

Keywords: exploratory action research, methodological training, teacher education, reflective practice, professional competence.

In recent years, the transformation of higher education in Uzbekistan has emphasized the urgent need for innovative and research-based approaches in teacher education, particularly in the training of future foreign language teachers. The global shift toward communicative and learner-centered methodologies requires educators who not only master linguistic and pedagogical knowledge but also possess the ability to critically analyze and adapt their teaching practices to dynamic classroom realities. Traditional approaches—often limited to the replication of pedagogical models or the mechanical application of ready-made methods—no longer meet the demands of modern education systems that value autonomy, creativity, and reflective awareness in teachers.

INTRODUCTION

In this context, Exploratory Action Research (EAR) has emerged as a powerful framework bridging theory and practice. It places the teacher at the center of the research process, empowering them to become an investigator of their own teaching. Unlike conventional research paradigms that focus on controlled experiments and generalizable

results, EAR values contextual understanding and the exploration of everyday pedagogical challenges. This approach encourages teacher candidates to observe their teaching critically, pose exploratory questions, and implement small-scale interventions designed to improve specific aspects of their classroom performance.

The essence of EAR lies in its reflective cycle: observation, interpretation, experimentation, and reflection. Through this cycle, teacher candidates learn to view their classrooms as living laboratories—spaces where theory is continuously tested and refined through practice. By analyzing their interactions with students, the effectiveness of their instructional techniques, and the learning outcomes achieved, future educators cultivate a deeper understanding of how teaching and learning unfold in real-world contexts.

Moreover, exploratory action research aligns with Uzbekistan’s current educational reforms aimed at modernizing teacher preparation programs in accordance with international standards. It supports the development of professional competences outlined in the State Higher Education Standard, such as research literacy, methodological flexibility, and reflective thinking. Implementing EAR within master’s programs not only strengthens these competencies but also contributes to the formation of a new type of educator—one who is both a practitioner and a researcher, capable of integrating theory with practice and adapting to the evolving landscape of foreign language education.

Thus, the purpose of this study is to examine how exploratory action research can effectively enhance the methodological training of future foreign language teachers by fostering critical reflection, experimentation, and continuous professional growth within the framework of the master’s program “Foreign Language and Literature.”

The preparation of competent and reflective teachers has long been a central concern of teacher education research. Over the past decades, a growing body of literature has highlighted the importance of action research as a means of connecting academic theory with classroom realities. Pioneers such as Kurt Lewin¹ (1946) first conceptualized action research as a cyclical process of planning, acting, observing, and reflecting, designed to solve real-world problems through collective inquiry. Building on Lewin’s foundation, later scholars like Kemmis and McTaggart (1988) and Burns (2010) adapted this framework to education, emphasizing teachers’ active role as co-researchers in their own classrooms.

In the field of language education, exploratory action research (EAR) emerged as a more flexible and discovery-oriented form of action research. Unlike problem-solving models that begin with predefined issues, EAR starts from the teacher’s curiosity — an urge to understand and interpret classroom phenomena before seeking solutions (Smith, 2015). This approach aligns closely with reflective teaching traditions outlined by Wallace (1991)

¹ Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46.

and Zeichner & Liston² (1996), who viewed reflection as an indispensable element of professional growth.

According to Richards and Lockhart³ (1994), reflective teachers engage in continuous self-evaluation, questioning their instructional decisions and adapting them to learners' needs. Exploratory action research strengthens this process by embedding it within a structured yet open-ended research cycle. Teachers collect classroom data through observation, student feedback, or reflective journals, analyze patterns of learning behavior, and use the insights gained to refine their methods. In doing so, they bridge the persistent gap between theoretical coursework and authentic teaching experience—a challenge frequently noted in pre-service teacher programs worldwide.

Recent studies have demonstrated the pedagogical potential of EAR in developing professional competencies. For example, Burns (2010) and Borg (2013) show that teachers who engage in exploratory research acquire deeper metacognitive awareness of their teaching strategies and linguistic choices⁴. In the context of teacher education, Farrell (2018) emphasizes that reflective inquiry helps teachers construct their professional identity through a continuous dialogue between knowledge, action, and belief⁵. This cyclical relationship between reflection and action is particularly vital for foreign language teachers, whose work involves constant negotiation between linguistic theory and communicative practice⁶.

In Uzbekistan's evolving educational context, the relevance of EAR is amplified by national reforms promoting innovative, research-oriented teacher education. The "Concept of Development of Higher Education until 2030" explicitly calls for the integration of pedagogical research and reflective practice in teacher preparation programs. Local scholars have also contributed to this field. Jambilov (2021) discusses the professional development of university teachers in Uzbekistan, emphasizing the need for reflective practice and

² Zeichner, K. M., & Liston, D. P. (1996). *Reflective Teaching: An Introduction*. Lawrence Erlbaum Associates.

³ Richards, J. C., & Lockhart, C. (1994). *Reflective Teaching in Second Language Classrooms*. Cambridge University Press.

⁴ Burns, A. (2010). *Doing Action Research in English Language Teaching: A Guide for Practitioners*. Routledge.

⁵ Farrell, T. S. C. (2018). *Reflective Practice for Language Teachers*. Equinox Publishing.

⁶ Smith, R. (2015). Exploratory Action Research: Why, What and Where from? *English Language Teaching Journal*, 69(1), 87–96.

continuous methodological improvement. Mamadaminova and Madalinska-Michalak⁷ (2023) analyze the continuing professional development (CPD) of teachers in Uzbekistan, identifying systemic barriers and opportunities for innovation in pedagogical training. Furthermore, UNESCO’s 2022 research project “Adapting and Scaling Teacher Professional Development Approaches in Uzbekistan” underscores the necessity of integrating classroom-based inquiry and reflective methods into teacher education⁸.

These studies collectively reveal that, while professional development and methodological training of teachers have gained increasing attention in Uzbekistan, the implementation of exploratory action research remains limited. Most local research still focuses on general pedagogical improvement rather than teacher-led classroom inquiry. Therefore, the current study aims to fill this gap by applying exploratory action research to the methodological training of future foreign language teachers in a master’s program context, thus contributing both to local educational development and the global body of knowledge on reflective and research-oriented teacher education.

METHODOLOGY

This study employed the Exploratory Action Research (EAR) approach within the framework of the Master’s program in Foreign Language and Literature at pedagogical universities in Uzbekistan. The purpose of using EAR was to enhance the methodological training of future foreign language teachers through reflective inquiry, classroom experimentation, and collaborative professional dialogue.

The study involved twelve master’s students specializing in English Language Teaching (ELT). The participants represented five higher education institutions across Uzbekistan: Namangan State Institute of Foreign Languages, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Kokand State University, Uzbekistan State World Languages University AND Denov Pedagogical and Entrepreneurship Institute

All participants were enrolled in master’s programs focusing on foreign language pedagogy and were completing coursework related to Methodology of Teaching Foreign Languages. Their ages ranged from 23 to 27, and all had prior experience in teaching or practicum-based classroom observation.

The study followed the exploratory action research model, which emphasizes understanding and improving teaching through inquiry and reflection rather than testing predetermined hypotheses. The research was conducted over one academic semester and consisted of iterative cycles of exploration, action, observation, and reflection. Each

⁷ Mamadaminova, N., & Madalinska-Michalak, J. (2023). Continuing professional development of teachers in Uzbekistan: From challenges to opportunities. ResearchGate. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/391973324>

⁸ UNESCO. (2022). Adapting and Scaling Teacher Professional Development Approaches in Uzbekistan: Research Project. UNESCO.org. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/adapting-and-scaling-teacher-professional-development-approaches-uzbekistan-research-project>

participant served simultaneously as a researcher and a practitioner, investigating their own teaching processes while collaborating with peers across institutions.

A range of qualitative tools was used to ensure a rich understanding of participants’ professional development and reflective growth:

Reflective journals and teaching diaries

Participants maintained weekly journals throughout the semester, documenting their classroom experiences, challenges, and observations. Each entry included a description of lesson objectives, teaching strategies used, classroom dynamics, and personal reflections on what succeeded or failed. These diaries encouraged participants to move beyond surface-level observations and analyze the underlying pedagogical principles influencing their decisions. Over time, the reflective journals evolved into a valuable source of evidence for participants’ professional growth, demonstrating a gradual shift from descriptive to analytical reflection — a hallmark of methodological maturity in teacher education.

Peer observation reports

Peer observation served as a collaborative mechanism for professional learning. Participants were paired across institutions (for instance, a student from Samarkand observing one from Namangan or Kokand) and observed one another’s teaching sessions, either live or via recorded lessons. Observers used structured feedback forms focusing on key methodological components such as lesson organization, interaction patterns, error correction, and use of target language. The process not only provided constructive feedback but also fostered a culture of open dialogue and professional trust. Through comparative observation, participants began to recognize alternative teaching models and adapt successful techniques to their own classroom contexts.

Semi-structured interviews

Two rounds of semi-structured interviews were conducted — one in the middle of the semester and another at the end. The interviews aimed to capture participants’ evolving perceptions of effective methodology, their emotional responses to classroom experimentation, and their views on the practicality of exploratory action research. Questions addressed issues such as: “How has your understanding of reflective teaching changed?”, “What difficulties did you face while implementing new strategies?”, and “How did peer feedback influence your planning?” The open-ended nature of the interviews allowed participants to articulate nuanced perspectives, while the flexible structure enabled the researcher to probe deeper into individual experiences.

Micro-teaching sessions

Micro-teaching was organized as a series of collaborative workshops in which participants designed, implemented, and evaluated short teaching segments (10–15 minutes) under observation. These sessions provided a safe, controlled environment for experimentation with new techniques derived from their EAR cycles. Each session was followed by group reflection, during which peers and instructors provided specific feedback

related to the clarity of objectives, the appropriateness of teaching methods, and student engagement strategies. Micro-teaching thus served as both a testing ground for innovative lesson ideas and a forum for professional dialogue. The iterative process — plan, teach, receive feedback, and modify — mirrored the reflective essence of exploratory action research and deepened participants’ awareness of methodological decision-making.

These instruments collectively allowed triangulation of data, strengthening the validity and reliability of findings by capturing multiple perspectives on the same pedagogical process.

FINDINGS AND DISCUSSION

The analysis of data collected from reflective journals, peer observation reports, interviews, and micro-teaching sessions revealed significant progress in the participants’ methodological awareness, teaching confidence, and reflective competence. The exploratory action research process created a dynamic learning environment where master’s students not only implemented innovative teaching strategies but also critically examined their pedagogical assumptions.

One of the clearest outcomes was the transformation of participants’ reflective capacity. At the beginning of the semester, journal entries were mostly descriptive — focused on activities and classroom events. By the end, reflections became analytical and evidence-based, integrating theoretical concepts from methodology courses. For example, students began referencing communicative language teaching principles, Bloom’s taxonomy, and formative assessment theory when evaluating their lessons. This shift indicates that exploratory cycles of teaching and reflection successfully fostered higher-order thinking and professional self-awareness.

Across all five universities, participants demonstrated notable improvement in lesson planning, classroom management, and the use of interactive teaching techniques. The introduction of micro-teaching and feedback cycles encouraged experimentation with student-centered methods such as problem-solving tasks, role-plays, and project-based learning. Teachers who previously relied on lecture-style instruction adopted more flexible lesson structures that promoted communication and engagement. Peer observation further reinforced these skills by providing practical models and comparative insights.

The multi-institutional nature of the project created a platform for professional collaboration among master’s students from diverse educational contexts. Online and offline peer-review sessions helped participants share experiences and identify common pedagogical challenges specific to Uzbekistan’s higher-education system. This horizontal exchange strengthened the culture of collegiality and collective problem-solving — qualities essential for modern teacher professionalism. Participants from regional institutes such as Denov and Kokand reported that exposure to peers from larger institutions broadened their methodological perspectives and motivated them to implement similar reflective practices in their home universities.

A key finding of this study was the enhanced ability of participants to connect theoretical knowledge from coursework with practical classroom application. During interviews, most students emphasized that the EAR cycles helped them “see theory in action.” They began to view teaching not as a set of ready-made techniques but as a living, evolving process requiring evidence-based decision-making. This mindset represents a core achievement of exploratory action research: turning passive learners into teacher-researchers who critically engage with pedagogical theory through personal experience.

Despite these positive outcomes, several challenges were noted. Participants initially found it difficult to articulate reflective observations using academic terminology. Time constraints within the semester and varying institutional requirements occasionally limited the depth of reflection. However, as the study progressed, students developed strategies for managing workload and integrating reflection into routine lesson planning. These difficulties underscore the need for institutional support — particularly in the form of mentorship and structured guidance — when implementing action research in master’s programs.

The findings confirm that exploratory action research is a powerful pedagogical framework for advancing the methodological training of future foreign language teachers in Uzbekistan. It promotes a research-minded culture, empowers teacher autonomy, and fosters continuous improvement through reflection and collaboration. The positive experiences shared by participants from different universities demonstrate the adaptability of EAR across various educational contexts and institutional settings.

The study was carried out in four main stages corresponding to the classic EAR cycle:

The study followed the four fundamental stages of the Exploratory Action Research (EAR) cycle — *Exploration, Action, Observation, and Reflection*. Each stage was implemented sequentially yet cyclically, allowing participants to continuously refine their methodological competence through inquiry, experimentation, and analysis.

At the initial stage of *exploration*, participants conducted diagnostic analyses of their teaching practices to identify recurring methodological challenges. Using self-observation and initial feedback from supervisors, they discovered several shared issues: difficulties in organizing communicative lesson structures, managing mixed-level groups, maintaining student motivation, and applying interactive techniques effectively. Participants from the Uzbekistan State World Languages University emphasized problems with balancing linguistic accuracy and fluency during speaking activities, whereas those from regional universities such as Denov and Kokand noted challenges related to limited technological resources and large class sizes. This stage encouraged students to question their existing assumptions about “effective teaching” and recognize the complexity of classroom realities. It marked the transition from routine teaching behavior to conscious professional inquiry.

Building on their diagnostic findings, participants moved into the *action* phase, where they designed and implemented small-scale pedagogical interventions aimed at improving lesson effectiveness. Each participant selected one methodological area—such as vocabulary

presentation, error correction, or student feedback—and applied a new strategy inspired by modern teaching approaches like task-based learning, communicative language teaching (CLT), and formative assessment. For instance, several students experimented with pair and group work to enhance learner autonomy, while others integrated self-assessment checklists to promote reflection among learners. These micro-level actions were intentionally modest in scope but significant in pedagogical intent: they allowed participants to test new ideas in real classroom conditions without fear of failure, reinforcing the spirit of exploratory inquiry central to EAR.

During the *observation* phase, participants systematically documented the outcomes of their interventions through teaching diaries, peer feedback, and student responses. Observation was not limited to noting visible classroom behaviors; it also involved analyzing patterns of student engagement, interaction quality, and the effectiveness of instructional choices. Peer observers contributed valuable external perspectives, identifying strengths and blind spots that participants might overlook in self-reflection. For example, observers frequently commented on the use of authentic materials, teacher talk time, and the clarity of instructions. This multi-source data collection enriched the research process by ensuring that findings were both personally meaningful and collaboratively validated. The analysis of observation notes also highlighted how contextual factors—such as class size, learner motivation, and institutional culture—shaped the success of methodological innovations.

The final stage, *reflection*, represented the intellectual culmination of the exploratory cycle. Participants engaged in both individual and collective reflection through group discussions, journal synthesis, and semi-structured interviews. They evaluated the success of their actions, identified persistent gaps, and articulated principles for future methodological improvement. Many participants reported a growing awareness of the importance of flexibility, learner-centeredness, and contextual adaptation in teaching. Reflection also triggered a metacognitive shift: instead of perceiving teaching problems as failures, participants began to view them as opportunities for inquiry and growth. This reflective transformation not only enhanced their methodological expertise but also strengthened their professional identity as teacher-researchers.

Through these four interconnected stages, the EAR process provided a coherent structure for developing reflective and research-based teaching competence. It allowed master’s students from diverse institutions to evolve from passive consumers of pedagogical theory into active contributors to their own professional knowledge base. All participants provided informed consent to take part in the research. The study ensured confidentiality of data and institutional anonymity in accordance with academic research ethics. Participation was voluntary, and students were free to withdraw from the project at any stage without penalty.

CONCLUSION

This study has demonstrated that exploratory action research (EAR) can serve as a powerful pedagogical framework for improving the methodological training of future foreign language teachers in Uzbekistan. Through systematic exploration, experimentation, observation, and reflection, participants from five universities—*Namangan, Samarkand, Kokand, Denov, and Uzbekistan State World Languages University*—developed deeper professional awareness and a stronger sense of agency in their teaching practice.

The findings revealed that engaging master’s students in EAR fostered essential components of methodological competence: reflective thinking, research literacy, and the ability to make context-sensitive pedagogical decisions. By examining their own teaching behaviors and analyzing classroom realities, participants learned to link theoretical knowledge with authentic practice, thereby transforming the process of teacher education from passive knowledge acquisition to active inquiry. This experiential dimension is especially important in the Uzbek context, where educational reforms emphasize innovation, autonomy, and the professionalization of teaching. From a theoretical perspective, the study supports the notion that teacher learning is an iterative and reflective process. EAR helps future educators internalize the principles of evidence-based teaching and cultivates a sustainable habit of professional reflection. It bridges the traditional gap between methodology coursework and real-world classroom practice, creating a self-reinforcing cycle of learning and improvement.

Practically, the study highlights several implications for teacher education programs in Uzbekistan:

- integrating exploratory action research into master’s curricula can enhance students’ methodological readiness and critical awareness;

- supervisors and instructors should provide structured mentorship to guide reflection and support data-driven decision-making;

- cross-institutional collaboration, as demonstrated in this study, should be expanded to promote a unified culture of reflective and research-based teaching;

- institutional recognition of teacher-led research projects can further encourage innovation and long-term professional growth.

Despite its success, the study faced certain limitations. The short duration of one academic semester restricted longitudinal observation of professional growth, and variations in institutional resources occasionally affected the consistency of implementation. Future research should consider extending the EAR model to undergraduate teacher education programs and exploring its long-term impact on classroom effectiveness and learner outcomes.

In conclusion, exploratory action research proved to be an effective and contextually relevant tool for transforming the methodological preparation of future foreign language teachers in Uzbekistan. By nurturing reflective practitioners capable of self-directed

improvement, this approach contributes not only to individual teacher development but also to the broader modernization of language education in the country.

REFERENCE LIST:

1. Borg, S. (2013). Teacher research in language teaching: A critical analysis. Cambridge University Press.
2. Burns, A. (2010). Doing Action Research in English Language Teaching: A Guide for Practitioners. Routledge.
3. Farrell, T. S. C. (2018). Reflective Practice for Language Teachers. Equinox Publishing.
4. Jambilov, N. (2021). University teachers' professional development in Uzbekistan. PhilPapers. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/JAMUTP-3>
5. Kemmis, S., & McTaggart, R. (1988). The Action Research Planner. Deakin University Press.
6. Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. Journal of Social Issues, 2(4), 34–46.
7. Mamadaminova, N., & Madalinska-Michalak, J. (2023). Continuing professional development of teachers in Uzbekistan: From challenges to opportunities. ResearchGate. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/391973324>
8. Richards, J. C., & Lockhart, C. (1994). Reflective Teaching in Second Language Classrooms. Cambridge University Press.
9. Smith, R. (2015). Exploratory Action Research: Why, What and Where from? English Language Teaching Journal, 69(1), 87–96.
10. UNESCO. (2022). Adapting and Scaling Teacher Professional Development Approaches in Uzbekistan: Research Project. UNESCO.org. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/adapting-and-scaling-teacher-professional-development-approaches-uzbekistan-research-project>
11. Wallace, M. J. (1991). Training Foreign Language Teachers: A Reflective Approach. Cambridge University Press.
12. Zeichner, K. M., & Liston, D. P. (1996). Reflective Teaching: An Introduction. Lawrence Erlbaum Associates.

**BO‘LAJAK FILOLOGLARNI INGLIZ TILINI O‘QITISHDA
METOKOGNITIV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Abduraxmonova F.M

iqtisodiyot va pedagogika universiteti assistent o‘qituvchisi

firzaabdurakhmanova82@gmail.com

Tel: +998 88-907-10-80

Annotatsiya. Metakognitiv faoliyatlarni rivojlantirish bugungi ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib ayniqsa ingliz tili kabi mantiqiy va tahliliy yondashuvni talab qiluvchi fanlarda talabalar kompetensiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi zamon ta’lim tizimida talabalarning o‘z-o‘zini baholash va tushunchalarini mustaqil ravishda nazorat qilish qobiliyatlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Metakognitiv ko‘nikmalar, talabalarning o‘rganish faoliyatida o‘zlarining bilimlarini qanday qo‘llay olishlarini tushunishlariga yordam beradi. Ingliz tili fanini o‘qitishda bu ko‘nikmalar ayniqsa zarur, chunki bu fan tajriba va nazariy tushunchalarni o‘z ichiga oladi va talabalarning mustaqil fikrlashini talab qiladi.

Kalit so‘zlar: metakognitsiya, reflektiv tahlil ,strategiya, metakognitiv bilim va nazorat, modernizatsiya, metokognitiv yondashuv, pedagogik kuzatuv,o‘z o‘zini boshqarib o‘rganish ,tahlil qilish,,yaratuvchanlik qobiliyati

Аннотация. Развитие метакогнитивной деятельности является одним из приоритетов современного образования, особенно в предметах, требующих логического и аналитического подхода, таких как английский язык. В современной системе образования способность учащихся к самооценке и самостоятельному контролю своего понимания материала становится всё более важной. Метакогнитивные навыки помогают учащимся понять, как применять полученные знания в учебной деятельности. Эти навыки особенно необходимы при преподавании английского языка, поскольку этот предмет включает в себя как экспериментальные, так и теоретические концепции и требует от учащихся самостоятельного мышления.

Ключевые слова: метакогнитивная деятельность, рефлексивный анализ, стратегия, метакогнитивные знания и контроль, модернизация, метакогнитивный подход, педагогическое наблюдение, самостоятел

Annotation. The development of metacognitive activities is one of the priorities of today's education, especially in subjects that require a logical and analytical approach, such

as English. In the modern education system, students' ability to self-assess and independently control their understanding is becoming increasingly important. Metacognitive skills help students understand how to apply their knowledge in their learning activities. These skills are especially necessary in teaching English, because this subject includes both experimental and theoretical concepts and requires students to think independently.

Keywords: metacognition, reflective analysis, strategy, metacognitive knowledge and control, modernization, metacognitive approach, pedagogical observation, self-directed learning, analysis, creativity

Kirish. Jahon miqyosida metakognitiv faoliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ta‘lim jarayoniga metakognitiv yondashuvlarni joriy etish orqali ta‘lim sifatini oshirish, talabalarni XXI asr ko‘nikmalariga tayyorlash bo‘yicha samarali strategiyalar ishlab chiqilgan.

UNESCO ta‘limda differensiallashtirilgan yondashuv va sifatni ta‘minlash uchun metakognitiv va reflektiv o‘rganish yondashuvlarini targ‘ib qilmoqda. OECD tomonidan har uch yilda tashkil etiladigan PISA baholashida ham talabalarning faqat bilim darajasi emas, balki muammoli vaziyatlarda qanday fikrlashi, o‘z faoliyatini qanday boshqarishi ham inobatga olinadi. Bundan tashqari, Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan “XXI-asr ko‘nikmalari” kontsepsiyasida metakognitiv kompetensiyalar o‘zining alohida o‘rniga ega.

Dunyo miqyosida tan olingan ilmiy maktablar va nufuzli oliy o‘quv yurtlari tomonidan metakognitiv strategiyalarni ta‘lim jarayoniga joriy etish bo‘yicha izchil tadqiqotlar olib borilmoqda. Cambridge, Harvard, Stenford, Utrecht va Melbourne universitetlari, shuningdek, Finlyandiya, Angliya va Singapur kabi ilg‘or ta‘lim tizimlariga ega mamlakatlarda talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar keng qo‘llanmoqda. Bo‘lajak filologlarni ingliz tilini o‘qitishda metakognitiv faoliyatlarni takomillashtirishda bu yondashuvlar – ovoz chiqarib fikrlash, o‘z-o‘ziga savol berish, o‘rganish kundaliklari, dars bo‘yicha refleksiya va tengdoshlar bilan muloqot orqali amalga oshiriladi. Ular talabalarda o‘z bilimini anglash, tahlil qilish va o‘rganish strategiyalarini mustaqil tanlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ilmiy markazlar va innovatsion oily ta‘lim muassasalarda metakognitiv modellar asosida darslar tashkil etilib, bunda nafaqat nazariy bilim, balki strategik fikrlash va reflektiv tahlil qilish salohiyatlari ham rivojlanadi. Metakognitiv faoliyatlarni rivojlantirish bugungi ta‘limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib,

ayniqsa ingliz tili kabi mantiqiy va tahliliy yondashuvni talab qiluvchi fanlarda talabalar kompetensiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Hozirgi zamon ta‘lim tizimida talabalarning o‘z-o‘zini baholash va tushunchalarini mustaqil ravishda nazorat qilish qobiliyatlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Metakognitiv ko‘nikmalar, talabalarning o‘rganish faoliyatida o‘zlarining bilimlarini qanday

qo‘llay olishlarini tushunishlariga yordam beradi. Ingliz tili fanini o‘qitishda bu ko‘nikmalar ayniqsa zarur, chunki bu fan tajriba va nazariy tushunchalarni o‘z ichiga oladi va talabalarning mustaqil fikrlashini talab qiladi.

Mamlakatimizda ta‘lim tizimiga qaratilgan e‘tibor, tub islohotlar, o‘qitishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari va moddiy-texnik bazasini yaratish, malakali kadrlar bilan ta‘minlash, xalqaro ilg‘or tajribalardan keng foydalanish bo‘yicha olib borilayotgan amaliy ishlar natijasida o‘quv faoliyatiga innovatsion ta‘lim texnologiyalarini keng joriy qilishga erishildi. Bu esa oily ta‘lim muassasalarida ingliz tili fanini o‘qitishda talabalarning metakognitiv ko‘nikmalarini takomillashtirishga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshiradi.

Bugungi kunda respublika olimlaridan M.D.Pardayeva, N. K. Davletov, N. R. Jumayev, metakognitiv strategiyalarni ta‘lim faoliyatiga integratsiya qilish hamda talabalarning ko‘nikmalarni shakllantirish jihatlari o‘rganilgan. R.Nuriddinov va D.Kadirova esa ta‘lim tizimida metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali talabalarning o‘rganish samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. M. Djo‘rayev, J.Xaliyarov, S.Ismoilov, K.Suyarov, K.Tursunmetovlarning ishlarida fanlarni o‘qitishda metakognitsiya nazariyasi va metodikasi masalalari tadqiq etilgan. Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlari olimlaridan L. Vygotskiy, P. Sergeyev, E. Kazakova, D.Sharipov, I.Savel’ev, M.Potashnik kabilarning tadqiqotlarida metakognitiv faoliyatlarni o‘rganish va rivojlantirish bo‘yicha qimmatli tadqiqotlar olib borishgan hamda metakognitiv strategiyalarni ta‘lim faoliyatiga integratsiya qilish bo‘yicha muhim ishlar qilgan va ilmiy jihatdan bayon etilgan. Lev Vygotskiy “Yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi orqali metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ochib beradi .

Xorij olimlaridan, J.Flavell, A.Brown, G.Schraw va Dennison kabi olimlar metakognitiv faoliyatlarni tahlil qilish va rivojlantirish bo‘yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan. Flavell metakognitsiyani “o‘z fikrlash faoliyatlarini tushunish va nazorat qilish” deb ta’riflaydi va uni metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat strategiyalariga ajratadi. Ann Brown metakognitsiyani o‘qitish faoliyatida qo‘llashga katta e‘tibor beradi va bu ko‘nikmalarni qasddan o‘rgatish zarurligini ta’kidlaydi. D. Hammer va Andrew fanlarni o‘qitishda metakognitiv yondashuvlarni qo‘llashni chuqur o‘rganib, talabalarning o‘z tushunchalarini tanqid qilish va ularni yangi ma’lumotlar bilan birlashtirish orqali bilimlarini kengaytirish imkoniyatlarini tahlil qilgan. J. Mestre va I. Halloun esa ingliz tili viy muammolarni hal qilishda metakognitiv strategiyalarning samaradorligini isbotlab, bu usullar talabalarning tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini oshirishini ko‘rsatgan. S. Vosniadou talabalarning ilmiy tushunchalarni shakllantirish faoliyatida metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning muhimligini tadqiq qilib, ularni yangi ma’lumotlarni mavjud bilimlar tizimiga qo‘shishga undagan.

Bo‘ljak filologlarni ingliz tilini o‘qitishda metokognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yangi metodologik yondashuvlarni taqdim etadi. Metakognitiv yondashuv asosida talabalarning mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini oshirishga yo‘naltirilgan

usullar va strategiyalar, ilmiy tadqiqotlar orqali nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Natijada, ushbu yondashuvlar talabalarga murakkab mavzularni hal qilishda, o‘z bilimlarini tahlil qilish va mustahkamlash qobiliyatlarini oshirishda xizmat qilib, ta’lim faoliyatida innovatsion yondashuvlarga erishilgan.

Olimlarining metakognitsiya sohasidagi ishlari ham xalqaro ilmiy hamjamiyatda o‘rganilayotgan metakognitiv faoliyatlarning turli aspektlarini chuqurroq tushunishga hissa qo‘shgan. Bu ishlar asosan ta’lim, psixologiya va pedagogika sohalarida metakognitiv ko‘nikmalar va strategiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Aleksandr Luriya rus neuropsixologiyasi maktabining asoschilaridan biri bo‘lib, uning ishlari metakognitsiya tushunchasiga bevosita ta’sir qilmagan bo‘lsa-da, o‘z-o‘zini boshqarish va o‘z-o‘zini tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda aqliy faoliyatlarni tushunishga yordam bergan. Ingliz tili o‘qitishda metakognitiv faoliyatlarni qo‘llash va o‘rganish sohasida olib borilgan tadqiqotlar juda ko‘p. Bu boradagi izlanishlar talabalarning ingliz tili ni qanday o‘rganishini, o‘rganish strategiyalarini qanday tanlashini va o‘z bilimlarini qanday baholashini tushunishga yordam beradi. David Hammer, ta’lim psixologiyasi sohasida tanilgan olim bo‘lib, u talabalarning ingliz tili ni qanday o‘rganishini chuqur o‘rgatadi. Hammer o‘z tadqiqotlarida talabalarning intuitsion tushunchalarini va bu tushunchalar qanday qilib rasmiy ingliz tili bilimlari bilan integratsiya qilinishi mumkinligini tahlil qiladi. Uning ishlari metakognitiv fikrlashni rivojlantirish orqali talabalarni o‘z bilimlarini mustaqil ravishda baholash va tahlil qilishga qanday o‘rgatish mumkinligini ko‘rsatadi.

Metakognitiv ko‘nikmalar va ingliz tili fanining o‘rganilishi o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy izlanishlar bilan asoslangan. Mayerning metakognitiv ko‘nikmalar, ya’ni o‘z o‘rganish faoliyatlarini tahlil qilish, rejalashtirish, monitoring qilish va baholash qobiliyatlari, ingliz tili fanining samarali o‘rganilishida muhim rol o‘ynaydi.

Metakognitiv strategiyalar o‘qitish faoliyatida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular talabalarga o‘z o‘rganish faoliyatlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Bu strategiyalar orqali talabalar o‘z bilimlarini chuqurroq tushunish va mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Metakognitsiya, talabaning o‘z bilimlari, o‘rganish qobiliyatlari va o‘ziga nisbatan tushunchalari haqida tushuncha beruvchi metakognitiv bilimlarni va o‘rganish faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash qobiliyatlarini o‘z ichiga oluvchi metakognitiv nazorat strategiyalarini o‘z ichiga oladi.

Metakognitiv strategiyalar talabalarga o‘z o‘rganish faoliyatlarini doimiy ravishda baholab turish va zarurat tug‘ilganda o‘zgartirishlar kiritish imkonini beradi, bu esa o‘rganish samaradorligini oshiradi. Ular talabalarni mustaqil o‘rganuvchilarga aylantiradi, ularning o‘z o‘rganishlarini boshqarish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishda faol bo‘lishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, metakognitiv ko‘nikmalar talabalarga murakkab masalalarni mustaqil hal qilishda yordam beradi, chunki ular o‘z o‘rganish faoliyatlarini tahlil qilish va muvofiqlashtirish qobiliyatiga ega bo‘ladilar ..

Metakognitiv strategiyalar o‘qitish sifatini yaxshilashga qanday hissa qo‘shadi? Ular talabalarning o‘z bilimlarini va tushunchalarini muntazam ravishda baholashlariga imkon beradi, o‘zlarining o‘rganish strategiyalarini tanlash va qo‘llash faoliyatida yanada ongli bo‘lishlarini ta‘minlaydi. Bu strategiyalar shuningdek, talabalarning o‘zaro ta‘lim va hamkorlik orqali o‘rganishlarini qo‘llab-quvvatlaydi, ingliz tili darslarida talabalar guruhlar bo‘lib ishlaganda, ular o‘zaro fikr almashadilar, bir-birlarining tushunchalarini baholaydilar va birgalikda murakkab masalalarni hal qiladilar. Natijada, metakognitiv ko‘nikmalar talabalarga o‘z o‘rganish usullarini tanlashda yordam beradi, bu esa ularning turli xil o‘qitish usullari va resurslardan samarali foydalanishlarini o‘rganishlarini ta‘minlaydi. Bu faoliyatlar talabalarning bilim darajasini oshirish bilan birga, ularning o‘z-o‘zini tushunish va muvofiqlashtirish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi, bu esa ta‘lim faoliyatini boyitadi va talabalarni yanada mustaqil va samarali o‘rganuvchilarga aylantiradi.. Shunday qilib, metakognitiv bilim talabalarning ta‘lim faoliyatini samarali boshqarish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Metakognitiv bilimni rivojlantirish talabalarning umumiy ta‘lim sifatini oshiradi va ularni muvaffaqiyatli va mustaqil o‘rganuvchilarga aylantiradi.

Shunday qilib, metakognitiv strategiyalar o‘qitish sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Ular talabalarning o‘z bilimlarini tushunishini chuqurroq tushunishlariga va mustaqil ravishda o‘zlashtirishlariga yordam beradi, shuningdek

o‘z bilimlarini samarali boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu strategiyalar ta‘lim faoliyatini boyitadi va talabalarni yanada mustaqil va samarali o‘rganuvchilarga aylantiradi. Metakognitiv strategiyalar talabalarning ta‘lim olish faoliyatida juda katta ahamiyatga ega. Bu strategiyalar nafaqat talabalarning bilim darajasini oshirishga yordam beradi, balki ularning o‘z-o‘zini tushunish va muvofiqlashtirish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu faoliyat talabalarga o‘z bilimlarini va o‘rganish usullarini tanqid qilish imkonini beradi, ular o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlay oladilar va shu asosda o‘z o‘rganish strategiyalarini takomillashtirishlari mumkin. Metakognitiv strategiyalar shuningdek, talabalarga o‘z bilimlarini qanday qo‘llashni va yangi vaziyatlarga qanday moslashishni o‘rganishga yordam beradi, bu esa ularning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatlarini kuchaytiradi. Natijada, bu faoliyatlar ta‘lim faoliyatini boyitadi va talabalarni yanada mustaqil va samarali o‘rganuvchilarga aylantiradi. Talabalar o‘z bilimlarini yanada chuqurroq tushunish va mustaqil ravishda o‘zlashtirishga qodir bo‘lishadi, bu esa ularning umumiy ta‘lim sifatini yaxshilaydi.

Mazmun komponenti

ingliz tili fanida talabalarning metakognitiv faoliyatlarini faollashtiruvchi yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish va mustaqil ishlashni boshqarish;

ingliz tili fanini o‘qitishda talabalarning o‘zlashtirish jarayonini ongli rejalashtirish, nazorat qilish va o‘z-o‘zini baholash kabi metakognitiv ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish;

zamonaviy pedagogik metodlar va yondashuvlar orqali ta’lim sifatini oshirish va talabalarning tushunish hamda mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirish;

ingliz tili fanini o‘qitishda ilg‘or pedagogik yondashuvlar asosida talabalarning umumiy bilimlarini rivojlantirish va multidisiplinar integratsiyani shakllantirish hamda rivojlantirish.

Xulosa

Metakognitsiya ta’lim sohasida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u talabalarning o‘z bilimlarini anglash va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Metakognitiv ko‘nikmalar orqali talabalar o‘z o‘rganish faoliyatlarini mustaqil ravishda boshqarish, o‘rganish strategiyalarini tanlash va qo‘llashda samarali bo‘lishadi. Bu ko‘nikmalar talabalarning ta’lim jarayonida mustaqil va ijodiy bo‘lishlarini ta’minlaydi, bu esa ularning umumiy ta’lim sifatini oshiradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Artiqov A. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari innovatsion ta’lim texnologiyalari va fizik ta’limlari. // ADU xabarnomasi №1, 2011. – 94-100 b.
2. Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. // O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2006y. – 10-37 b.
3. Александр Л. Язык и сознание. // Издательство «Питер» 2020. – с.10-51.
4. Baker L. Metacognition, comprehension monitoring, and the adult reader. // Educational Psychology Review, 1989. 1(1). – p. 3-38.
5. Begmatova D.A., Qurbonov M., Sodiqova Sh., Abdullayev N.Q., Suvonova O.D. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. // Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2021. – 115-299 b.
6. Brown, A. L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. // 1987. – p. 65-116.
7. David Hammer. Student resources for learning introductory physics. // American journal of physics, 2000. – p. 4-25.
8. David Hammer, Andrew Elby. Tapping Epistemological Resources for Learning Physics. // Journal of the learning Sciences, 2003. – p. 2-18.
9. Dobson Keith. Cognitive Behavioral Therapy for depression. // <https://www.apa.org/pubs/videos/browse?query=series:Series%20II:%20Specific%20Treatments%20for%20Specific%20Populations>. 2024. – p. 28-56.
10. Desoete, A. "Evaluating and Improving the Mathematics Teaching-Learning Process Through Metacognition" // Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 2007. 5(3) – p. 705-730.

FIZIKA FANIDA STEAM YONDASHUVI

Dadaboyeva Feruzaxon Olimjonovna

Fizika va astronomiya kafedrası o‘qituvchisi, PhD, dotsent

Fayzullayeva Shaxnoza Kamolitdinovna

Qo‘qon davlat universiteti

fizika-astronomiya o‘qitish metodikasi yo‘nalishining

1-kurs magistranti

fshaxnoza3@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi kunda dolzarb bo‘lgan muammolardan biri, o‘quvchilar bilim sifatini yanada samarali holda o‘zlashtirish ko‘rsatkichini yaxshilash maqsadida fizika fanini STEAM yondashuvi orqali o‘tish. STEAM yondashuvining e‘tiborli jihatlari va uni fan mavzularida qo‘llash yo‘l-yo‘riqlari.

Kalit so‘zlar: STEAM yondashuvi, innovatsion ta‘lim, muammoli metod, refleksiya, chaqmoq energiyasi, sun‘iy chaqmoq.

Аннотация. В современном образовательном процессе одной из наиболее актуальных задач является повышение качества знаний учащихся посредством более эффективных методов обучения. Одним из таких методов выступает внедрение STEAM-подхода в учебный процесс. STEAM-подход основан на интеграции различных дисциплин и направлен на развитие критического мышления, творческого потенциала и практических навыков учащихся.

Ключевые слова: STEAM-подход, инновация, проблемное обучение, энергия, сумма, рефлексия.

Abstract. In the modern educational process, one of the most urgent issues is improving the quality of students' knowledge through more effective learning methods. One of the most promising approaches is the implementation of the STEAM approach in the teaching process. The STEAM approach is based on the integration of various disciplines and aims to develop students' critical thinking, creativity, and practical skills.

Key words: STEAM approach, innovation, problem-based learning, energy, sum, reflection.

KIRISH. Prezidentimiz aytganlaridek, “Ta‘lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu - maktab. Maktabni maktab qiladigan kuch esa o‘qituvchilardir”. Har bir bola asosiy bilimlarni maktabdan oladi. Bu esa keyingi hayot yo‘li uchun juda muhim. Maktabdagi

ta’lim-tarbiya o‘quvchini kelajakda qanday kasb egasi bo‘lishini ta’minlab beradi. Bu yuzdan har bir fan o‘qituvchisi o‘z faning oldiga qo‘ygan maqsadini o‘quvchiga yetkaza olsa, turli metodlar orqali samarali darslar tashkil qilsagina amalga oshadi. Hozirda ko‘pgina ta’limiy yondashuvlar mavjud. Ammo ular ichidan STEAM yondashuvi pedagoglar e’tiborini qaratmoqda. STEAM nima?

S-tabiiy fanlar (science), T-texnologiya (technology), E-muhandislik (engineering), A-san’at (art), M- matematika (math).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUNOZARA.

STEAM ta’limi 1950-1970-yillar Amerika Qo‘shma Shtatlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, maktab bitiruvchilarning kelajagini hisobga olgan holda yaratilgan. Bu ta’limning asosiy g‘oyasi nazariyani amaliyot bilan bog‘lash. 2010-yildan hozirgacha STEAM ta’limi global tizimining ajralmas qismiga aylanib bo‘ldi. Bu jihatdan uning samarasi tez va mustahkam bilim egallashga qo‘l kelmoqda. STEAM yondashuvda o‘quvchilar turli xil mavzularni muvafaqqiyatli o‘rganish uchun ham miyani , ham qo‘llarini ishlatadilar. Bu holat orqali o‘zib ulg‘ayganlaridan so‘ng , hayotiy muammolarga duch kelganlarida atrof muhitning ifloslanishi yoki tabiiy energiyalarga bo‘layotgan ehtiyojmi ya’ni bu kabi masalalarni turli sohalaridagi egallagan bilimlariga tayanib, birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar.

O‘qituvchilar dars mavzusiga sinf o‘quvchilarini guruhlariga bo‘lgan holda STEAM yondashuvini dars jarayonida qo‘llashda o‘quvchilarning qobiliyatlariga qarab taqsimlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki guruh birgalikda natijaga erishishda har bir yo‘nalish bir xil tarzda ya’ni uyg‘unlikda ishlashi lozim. Ushbu ta’limning an’anaviy ta’limdan farqi shundaki, qisqa yoki uzoq muddatli va davomli o‘quv tadqiqotlari olib boriladi, faollik urg‘usi ta’lim oluvchiga beriladi, ta’limning turli metodlaridan foydalaniladi, hamkorlikda ishlanadi, davomiy baho qo‘yiladi, refleksiya. Shu jihatlari uchun ham hozirgi kunda keng foydalaniladigan yondashuvlardan biridir . Hozirgi ta’lim tizimida o‘zgartirish kiritish maqsadida rivojlangan davlatlardan andoza olgan holda O‘zbekiston ham STEAM yondashuvidan foydalanish maqsadida o‘z tajribalaridan kelib chiqqan holda bir qancha fanlar o‘z metodlarini ishlab chiqmoqdalar. Ammo fizika fanida ushbu ishlanmalar juda kam va haligacha o‘quvchilar sifat o‘zgarishi juda past. Ya’ni o‘quvchilar darsdagi mavzularni o‘zlashtirishda qiyinchilikka, formularni masalalarda ishlatish jarayonida muammolarga duch kelmoqdalar. Shu sababli ham o‘quvchilarni har darsda o‘zi mustaqil nazariyani amaliyotga bog‘lagan holda har bir mavzu uchun alohida turli metodlar qo‘llab ish jarayoni tashkillansagina sifat o‘zgarishi sezilarli natijaga erisha olamiz. Hozirda darsliklarda ham loyiha ishlari mavjudligi buning asosiy ko‘rinishidan biridir. Loyiha ishlari orqali o‘quvchi mustaqil o‘zi berilgan topshiriqni bajarishga harakat qiladi. Ya’ni nazariy olgan bilimni amaliyotga bog‘lash orqali o‘quvchining qay darajada bilimga ega bo‘lganligini ko‘rish mumkin. STEAM yondashuvi orqali barcha fanlarning bog‘liqligi holda o‘qituvchilar va

o‘quvchilar darsda hozirgi zamon talablariga muvofiq ish yurita oladilar va afzalligi shundaki, innovatsion ta’lim yodashuvining biridir.

Agar global nuqtai nazardan qaralsa, 2000-2010- yillardan boshlab STEAM sohalari dunyo bo‘ylab tez o‘rishni boshlagan, texnologiya inqilobi, internet, raqamlashtirish va ilg‘or tadqiqotlarga bo‘lgan qiziqish va talab bunga misol bo‘la oladi. O‘zbekiston 2011-yildan buyon STEAM kasblarga bo‘lgan talab darajasi 17% ga oshdi, oddiy kasblarga bo‘lgan talab esa 9,8% ga oshdi, bu esa butun dunyo bo‘ylab ushbu ta’lim tizimiga katta talabni ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkichlardan kelib chiqib ayta olamizki, ushbu yondashuv o‘quvchilarning qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, jamoa bilan birgalikda ishlash, o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib turli muammolarga yechim topishni o‘rgatadi.

Keltirilgan ma’lumotlardan foydalangan holda 7-sinf fizika darsligidagi “Tabiatdagi elektr hodisalar” mavzusini STEAM ta’limi yondashuvida ko‘rib chiqsak. Dars jarayonida chaqmoq, momaqaldiraq, yashin va yashinqaytargichning vazifasi haqida o‘qituvchi 15 daqiqa ma’lumot beradi. 5 daqiqa o‘quvchilarni guruhlariga bo‘lgan holatda muammoli o‘qitish metodidan foydalangan tarzda jarayon tashkillanadiya’ni quyidagi savollar har bir guruhlariga tarqatiladi. Savollar:

1. Qanday qilib sun‘iy chaqmoq hosil qilish mumkin ?
2. Nega birinchi chaqmoq chaqqanini ko‘ramiz, so‘ngra gumburlagan ovozi eshitamiz?
3. Yashinqaytargich qanday qilib binoni yashin urishidan saqlaydi? Sizningcha uning ko‘rinishini o‘zgartirib samarali natijalarga erishish mumkinmi?
4. Avtomobil ichida bo‘lsangiz chaqmoq urishidan nisbatan himoyalangan bo‘lasizmi?
5. Chaqmoq energiyasidan elektr toki olish mumkinmi?
6. Bulutlardagi zaryadlar qayerdan hosil bo‘ladi?
7. Bulutlardagi zaryadlarning yerdagi qiymatini nega inson sezmaydi?

Ushbu muammoli savollarga guruhlar o‘z bilimlariga tayangan holda 10 daqiqada javob yozishadi. Ya’ni bunda ular o‘zlarining tasavvurlari va qobiliyatlarini jamlagan holda guruh bo‘lib ishlash orqali yechim topishdi. Savollarni tahlil qilish uchun 10 daqiqa ajratishimiz mumkin. Bunda har bir guruh o‘z fikri, loyihasi orqali javob beradi. Mavzu so‘ngida esa o‘qituvchi o‘quvchilarning qay darajada bilimga ega bo‘lgani, ularning matematika, ixtirochilik , loyihalash qobiliyatlarini ko‘rishini mumkin va keyingi darslarda ham shu tariqa turli metodlardan foydalangan holda bilim berish maqsadga muvofiqdir. Eng yaxshi natijaga erishgan guruh a’lo baholanadi va an’anaviy darsdan ancha samaraliroqdir.

XULOSA.

Har bir fan o‘qituvchisi STEAM yondashuvi orqali turli metodlar uyg‘unligida sifatli darslar tashkillashi mumkin. Albatta bunda o‘qituvchining o‘z kasbiga bo‘lgan muhabbati va o‘quvchilar bilan ishlash metodikasiga bog‘liq. Kelajakda zamon talablariga mos insonlar

yetishtirish uchun hozirdan samarali darslar tashkillash va o‘quvchilarning iqtidorini ko‘rsata oladigan mashg‘ulotlar o‘tkazish har bir o‘qituvchining vazifasidir va albatta biz ustozlar bizgalikda o‘z maqsadimizga erisha olamiz. O‘zbekistonimizga davr talabiga mos kadrlar yetishtirib chiqaramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Samarqand viloyati xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malkasini oshirish hududiy markazi “Ta’limga STEM yondashuvi tatbiqu” (Fan o‘qituvchilari metodistlari va soha mutaxassislari uchun uslubiy qo‘llanma) “Qamar media” nashriyoti Toshkent-2021
2. To‘raqulov Akbar Rustam o‘g‘li, Omonqulova Zilola “Ta’limsa STEAM yondashuv” maqola
3. Maxmutazimova Yulduz Raxmatovna “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari” O‘quv qo‘llanma Tamaddun Toshkent-2022
4. Pazilova Shoxida Abdulbasitovna “STEAM yondashuvi: integratsiya orqali ta’lim olishni kuchaytirish” “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI VOLUME 3, ISSUE 04, 2025. APRIL ResearchBib Impact Factor: 9.654/2024 ISSN 2992-8869

INTERNET MANBALARI:

1. <https://cyberleninka.ru>
2. <https://zerodo.org>
3. <https://dzen.ru>
4. <https://uzresearchers.com>
5. <https://prep.uz>

NOSTANDART MASALALARNI YECHISH USULLARI

Rasulova Gulnozaxon Azamovna

Dotsent, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Qo‘qon davlat universiteti, Matematika kafedrası

Telefon: +998(91)-201-19-75 rasulovagulnozaxon@gmail.com

Mamadaliyeva Durdona Aminjon qizi

Qo‘qon davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada matematika fan olimpiadasi masalalari yechimlarini aniqlashda vujudga keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf qilishga doir masalalar yechib ko‘rsatilgan.

Tayanch so‘zlar: kvadrat, mediana, soha yuzi, aylana, uchburchak balandliklari, perpendikulyar, uchburchakka ichki va tashqi chizilgan aylanalar.

Аннотация. В данной статье обсуждаются трудности, возникающие при определении решений задач олимпиады по математике и вопросы, связанные с их устранением.

Ключевые слова: квадрат, медиана, площадь поверхности, круг, высоты треугольника, перпендикуляр, окружности, проведенные внутри и снаружи треугольника.

Annotation. This article discusses the difficulties that arise when determining solutions to problems at the Mathematics olympiad and issues related to their elimination.

Key words: square, median, surface area, circle, altitudes of a triangle, perpendicular, circles drawn inside and outside a triangle.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 7 maydagi PQ-4708-son “O‘zbekistonda matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq O‘zbekistonda matematika 2020 yildagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanishi, o‘tgan davr ichida matematika ta’limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirildi⁹.

Ta’lim tizimini rivojlangan mamlakatlar darajasiga olib chiqish va shu orqali mamlakatimizda matematika ta’limi samaradorligini oshirishga erishish eng dolzarb

⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi PQ-4708-son qarori.

muammolardan biriga aylanib qoldi. Bizga ma’limki, umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilari hamda oliy ta’lim talabalari o‘rtasida har yili fan olimpiadalari, shu jumladan, matematika fan olimpiadasi ham o‘tkaziladi. Olimpiada ishtirokchilarining ijodiy faolligini o‘strishda, tafakkur jarayonini shakllantrishda mantiqiy fikrlash hamda matematikadan murakkab, nostandart masalalarni yechish alohida ahamiyat kasb etadi [1].

Olimpiada masalalarini yechish o‘quvchidan chuqur va mustahkam bilim talab etadi. Bunday bilimni egallash uchun har bir o‘quvchi darsliklar bilan cheklanib qolmasdan qo‘shimcha adabiyotlardan ham foydalanishi, mantiqiy fikrlashni oshirishi zarur.

Ushbu maqolada matematika fan olimpiadasi masalalari yechimlarini aniqlashda vujudga keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf qilishga doir masalalar yechib ko‘rsatilgan.

1-masala. Uchburchakka ichki chizilgan aylana radiusi 15 ga teng. Bu radius uchburchakning bir tomonini 26 va 25 ga teng bo‘lgan kesmalarga ajratadi. Uchburchakning qolgan tomonlari uzunliklarini toping.

$$AB = ? \quad AC = ? \quad r = 15$$

$$r = \frac{2S}{a+b+c}$$

$$p = \frac{x+26+51+x+25}{2} = x+51$$

$$S = \sqrt{(x+51) \cdot 25 \cdot 26 \cdot x} \text{ - Geron}$$

$$15 = \frac{2 \cdot \sqrt{(x+51) \cdot 25 \cdot 26 \cdot x}}{2x+102}$$

$$15(x+51) = \sqrt{(x+51) \cdot 25 \cdot 26 \cdot x}$$

$$3(x+51) = \sqrt{(x+51) \cdot 26 \cdot x}$$

$$9(x+51)^2 = (x+51) \cdot 26 \cdot x$$

$$9(x+51) = 26x$$

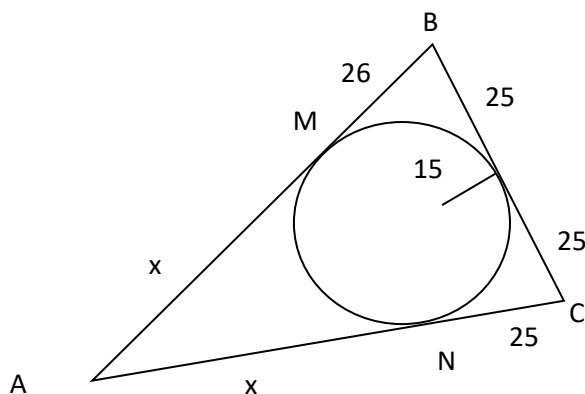
$$17x = 459$$

$$x = 27$$

$$AB = 26 + x = 53$$

$$AC = 25 + x = 52$$

$$\text{Javob: } AB = 53, AC = 52$$

1-chizma.

2-masala. Teng yonli to‘g‘ri burchakli uchburchak gipotenuzasi 45 ga teng. Unga to‘g‘ri to‘rtburchak shunday ichki chizilganki, to‘g‘ri to‘rtburchakning ikki uchi uchburchak gipotenuzasida qolgan ikki uchi katetlarda yotadi. Agar to‘g‘ri to‘rtburchak tomonlari 5:2 nisbatda bo‘lsa, uning perimetrini toping [2, 341].

Bu masalani 2 xil xolatda ishlash mumkin.

1-hol.

$C = 45$, $5:2$ nisbat

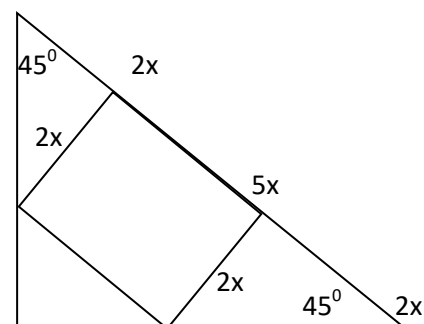
$$2x + 5x + 2x = 45$$

$$9x = 45; \quad x = 5$$

$$5x = 5 \cdot 5 = 25$$

$$2x = 2 \cdot 5 = 10$$

$$P = 2 \cdot (25 + 10) = 70; \quad \text{Javob: } P = 70$$

2-chizma

2-hol.

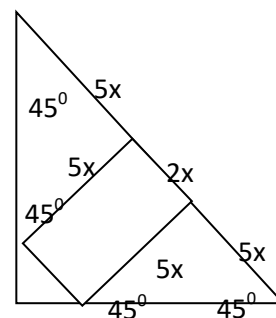
$c = 45$, $5:2$ nisbat

$$5x + 2x + 5x = 45$$

$$12x = 45$$

$$x = \frac{15}{4} = 3,75$$

$$P = 2 \cdot (5x + 2x) = 14x = 14 \cdot \frac{15}{4} = 7 \cdot \frac{15}{2} = 52,5$$

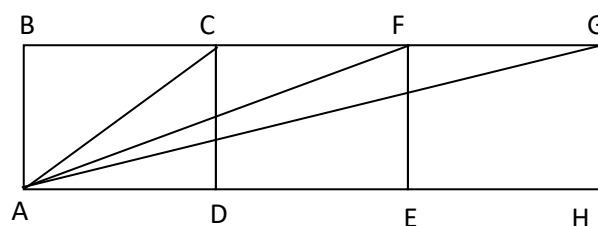
3-chizma

Javob: $P = 52,5$

3-masala. $\angle CAH + \angle FAH + \angle GAH = ?$

Berilgan 4-chizma bo'yicha masalani yeching.

Bu masalalarni ham 2 xil holatda ishlash mumkin.

4-chizma.

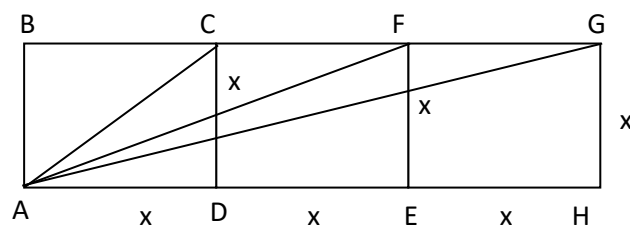
1-hol. ABCD kvadrat uchun AC diagonal vazifasida kelyapti. Demak, $\angle CAH = 45^\circ$.

$$\angle FAE \Rightarrow \operatorname{tg} \alpha = \frac{x}{2x} = \frac{1}{2}, \quad \alpha = \operatorname{arctg} \frac{1}{2}$$

$$\angle GAH = \beta \Rightarrow \operatorname{tg} \beta = \frac{x}{3x} = \frac{1}{3}, \quad \beta = \operatorname{arctg} \frac{1}{3}$$

$$\angle FAE = \angle FAH$$

$$\alpha + \beta = \operatorname{arctg} \frac{1}{2} + \operatorname{arctg} \frac{1}{3}$$

5-chizma.

$$\operatorname{tg}(\alpha + \beta) = \operatorname{tg} \left(\operatorname{arctg} \frac{1}{2} + \operatorname{arctg} \frac{1}{3} \right) = \frac{\frac{1}{2} + \frac{1}{3}}{1 - \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{3}}$$

$$\operatorname{tg}(\alpha + \beta) = 1$$

$$\alpha + \beta = 45^\circ$$

$$\begin{cases} \angle CAH = 45^\circ \\ \angle FAH + \angle GAH = 45^\circ \end{cases} \Rightarrow \angle GAH + \angle FAH + \angle GAH = 45^\circ + 45^\circ = 90^\circ$$

2-hol. Bu masalani 2-holda ishlash uchun berilgan shaklga simmetrik qilib shakl chizib olamiz.

$$\angle GAH = \alpha, \quad \angle FAH = \alpha + \beta$$

$$2\alpha + \beta = 45^\circ$$

$$AF = \sqrt{x^2 + (2x)^2} = \sqrt{5}x$$

$$\begin{cases} \angle CAH = 45^\circ \\ \angle FAH = \alpha + \beta \\ \angle GAH = \alpha \end{cases}$$

$$FK = \sqrt{x^2 + (2x)^2} = \sqrt{5}x$$

$$\begin{aligned} \angle CAH + \angle FAH + \angle GAH &= \\ &= 45^\circ + 2\alpha + \beta = 45^\circ + 45^\circ = 90^\circ \end{aligned}$$

$$AK = \sqrt{x^2 + (3x)^2} = \sqrt{10}x$$

$$AF^2 + FK^2 = AK^2$$

Demak, AFK uchburchak to‘g‘ri burchakli uchburchakdir. (Teng yonli ham) [3, 243].

4-masala. Muntazam uchburchak ichidan olingan nuqtadan uchburchak uchlarigacha bo‘lgan masofalar 3,4,5 bo‘lsa, uchburchak tomonini toping [4, 306].

Bu masalani ishlashda ixtiyoriy uchburchak chizib olamiz va uni har bir tomoni bo‘yicha simmetrik ko‘rsatamiz.

$$ABC \text{ mustazam uchburchak } \alpha + \beta = 60^\circ.$$

$$\text{Demak, } \angle EBK = 120^\circ.$$

$$EK = x \text{ deb olib } \cos \text{.lar}$$

teoremasini qo‘llaymiz.

$$x^2 = 4^2 + 4^2 - 2 \cdot 4 \cdot 4 \cdot \cos 120^\circ$$

$$x = 4\sqrt{3}.$$

KCL va EAL uchburchaklar ham teng yonli uchburchak va uchidagi burchagi 120° bo‘lgani uchun $EL = 3\sqrt{3}$ va $KL = 5\sqrt{3}$ ga teng.

Demak, KEL uchburchak to‘g‘ri burchali uchburchak.

$$\text{Ma'lumki, } \angle BEA = 150^\circ.$$

Uchburchak AEB uchburchak uchun $\cos$.lar teoremasini qo‘llaymiz.

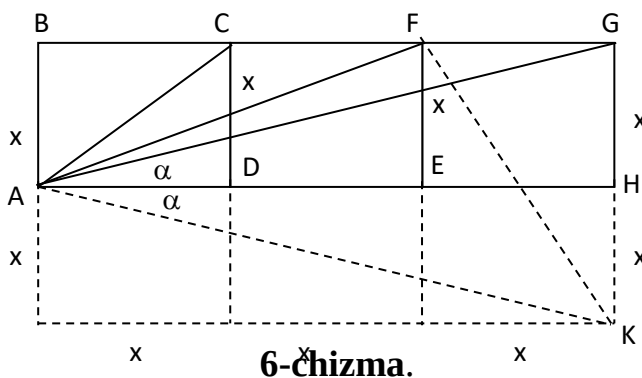
$$AB^2 = AE^2 + EB^2 - 2AE \cdot EB \cos 150^\circ$$

$$AB^2 = 25 + 2\sqrt{3}$$

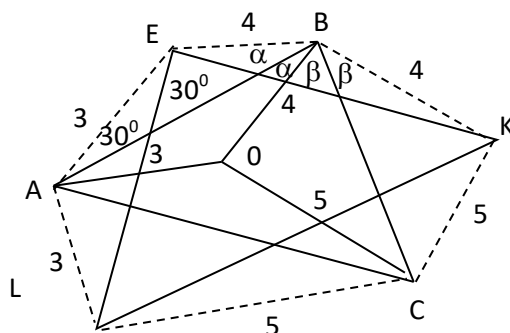
$$AB = \sqrt{25 + 12\sqrt{3}}$$

$$\text{Javob: } AB = BC = AC = \sqrt{25 + 12\sqrt{3}}$$

5-masala. Berilgan 8-chizma bo‘yicha

6-chizma.

7-chizma.

masalani yeching.

$$S_{BDEC} = 8, \quad S_{ABC} = ?$$

$$AB = 7, \quad AD = 4$$

$$AC = 8, \quad AE = 6$$

$$1\text{-hol.} \quad \begin{cases} S_{ABC} = \frac{1}{2} \cdot 7 \cdot 8 \sin \alpha \\ S_{ADE} = \frac{1}{2} \cdot 4 \cdot 6 \sin \alpha \end{cases}$$

$$S_{ABC} - S_{ADE} = 2 \sin \alpha - 12 \sin \alpha$$

$$8 = 16 \sin \alpha$$

$$\sin \alpha = \frac{1}{2} \Rightarrow S_{ABC} = \frac{1}{2} \cdot 7 \cdot 8 \cdot \frac{1}{2} = 14$$

Javob: 14

$$\frac{S_{ABC}}{S_{ADE}} = \frac{\frac{1}{2} \cdot 7 \cdot 8 \sin \alpha}{\frac{1}{2} \cdot 4 \cdot 6 \sin \alpha} = \frac{7}{3}$$

2-hol.

$$S_{ABC} = 7S, \quad S_{ADE} = 3S$$

$$7S - 3S = S_{BDEC}$$

$$4S = 8$$

$$S = 2$$

$$S_{ABC} = 7S = 7 \cdot 2 = 14$$

Javob: 14

Mustaqil yechish uchun mashqlar

1. ABC uchburchakda A, B va C burchaklar kattaligi 4:2:1 nisbatta bo'lsa, uning

tomonlari uchun $\frac{1}{a} + \frac{1}{b} + \frac{1}{c} = \frac{1}{r}$ tenglik o'rinli bo'lishini isbotlang.

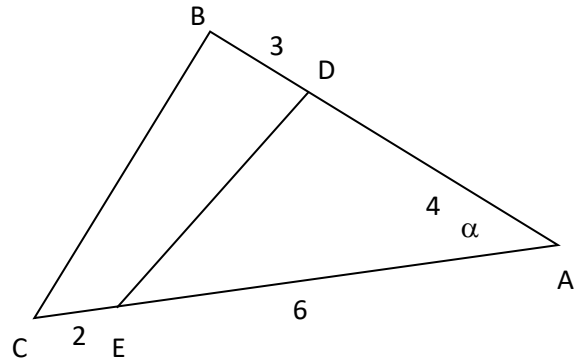
2. R va r radiusli ikkita aylana o'zaro tashqi urinadi va umumiy urinmaga ega. Hosil bo'lgan egri chiziqli uchburchakka ichki chizilgan aylananing radiusini toping.

3. ABC uchburchakning tomonlari $a^2 + b^2 = 5c^2$ munosabat bilan bog'langan bo'lsa, uning ikkita medianasi perpendikulyar bo'lishini isbotlang.

4. Agar $S - ABC$ uchburchakning, $S_1 - ABCD$ paralelogrammning yuzi bo'lsa, quyidagi tengliklarni isbotlang:

$$a) \quad S = \frac{1}{2} \sqrt{AB^2 \cdot AC^2 - (\overline{AB} \cdot \overline{AC})^2};$$

$$b) \quad S_1 = \sqrt{AB^2 \cdot AD^2 - (\overline{AB} \cdot \overline{AD})^2}.$$

8-chizma.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mazkur maqola maktab, AL, KHK o‘quvchilari hamda OTM talabalari o‘rtasidagi matematika fan olimpiadasiga tayyorgarlik ko‘ruvchilar uchun mo‘ljallangan bo‘lsada, undan matematikadagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish va mustahkamlashtirmoqchi bo‘lgan har bir qiziquvchi o‘quvchi va talabalar foydalanishi mumkin [5].

Ushbu maqola matematika faniga qiziquvchilarga hamda olimpiadaga tayyorgarlik ko‘rayotgan o‘quvchi va talabalarga ma’qul bo‘ladi deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 7 maydagi PQ-4708-son “O‘zbekistonda matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. Chiqish ma’lumotlari.
2. B.K.Kamolov, N.B.Kamalov “Matematikadan bilimlar bellashuvi va olimpiada masalalari”, -Urganch: “Quvanchbek-Mashxura” MCHJ nasriyoti, 2018. 341- bet.
3. H.Norjigitov, A.X.Nuraliyev “Matematikadan olimpiada masalalari”, Toshkent, 2020. 243-bet
4. Obid Karimiy “Planimetriyadan masalalar to‘plami”. Toshkent “O‘qituvchi” 1965 yil, 306-bet.
5. Fizika, matematika va informatika ilmiy uslubiy jurnal, 1/2017 soni Toshkent 2017 yil.

**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BO‘LAJAK
O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI INTEGRATIV
RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI**

Xamzayev X.X.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti

Annotatsiya. Bugungi globallashuv sharoitida raqamli texnologiyalar jamiyatning barcha sohasiga chuqur kirib bormoqda. Shu ma’noda ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning bugungi kunda jamiyat va ta’lim sohasidagi o‘rni, didaktik imkoniyatlari bilan birga uning turlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar tahliliy yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: konsepsiya, vosita, imkoniyat, transformatsiya, internet, gadjet, kontent, raqamli o‘qitish, dastur, axborotlashtirish, vebinar, kompyuter dasturlari, rivojlantirish.

Аннотация. В современных условиях глобализации цифровые технологии глубоко проникают во все сферы жизни общества. В связи с этим в статье анализируется роль цифровых технологий в современном обществе и образовании, а также их дидактические возможности и виды.

Ключевые слова: концепция, инструмент, возможность, трансформация, интернет, гаджет, контент, цифровое обучение, программа, информатизация, вебинар, компьютерные программы, развитие.

Abstract. In today's globalization environment, digital technologies are deeply penetrating all spheres of society. In this sense, this article analyzes the role of digital technologies in society and education today, as well as their didactic possibilities and types.

Keywords: concept, tool, opportunity, transformation, internet, gadget, content, digital learning, program, informatization, webinar, computer programs, development.

Kirish. Jahonda shiddatli o‘zgarishlarga, mehnat bozori talablariga moslasha oladigan kadrlar tayyorlash masalasi har qachongidan dolzarblik kasb qilmoqda. Ish beruvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurga, boy intellektual kasbiy kompetentsiyaga oid egallagan bilimlarini muammolar yechimi uchun samarali qo‘llay oladigan xodimlarga nisbatan talabi oshmoqda. YUNESKOning ta’lim dasturlarida ham ta’limga zamonaviy yondashuvlardan kelib chiqib muhim vazifalar belgilandi [1].

XIX-XX asr boshida o‘qishni-yozishni bilmaydigan odam “savodsiz” deb qaralgan bo‘lsa, raqamli XXI-asrda nafaqat o‘qib uqmagani, balki uni amalda qo‘llay olmaydigan kishi “savodsiz” deb qaralmoqda. Shu mezonlardan kelib chiqib oliy ta’limda raqamli

texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganish mazmunida transdissiplinarlik ustuvorlik qilmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida raqamli muhitga kompetensiyaviy tayyorlash jarayonini tashkil etish metodikasi ta’limida transdissiplinarlik kasbiy madaniyat, kasbiy soha, pedagogik turkum fanlar, mutaxassislik fanlari, raqamli texnologiyalar, turizm va shu kabi qator sohalar integratsiyalangan ko‘p qirrali mavzular mujassamlanayotganida namoyon bo‘lmoqda.

Asosiy qism. Dunyoda fan, ta’lim, innovatsiya, tadqiqot, tijoratlashtirish mujassamlashgan universitetlar, tadbirkor universitet, raqamli universitetga aylanish, “Universitet 4.0” konsepsiyasi haqidagi nazariy tadqiqotlar miqyosi kengayib, “Jamiyat 5.0” g‘oyasi bilan bog‘liq “Universitet 5.0” modeliga takliflar ishlab chiqilmoqda [2]. Web 4.0, sun‘iy intellekt, robototexnika bilan ishlay oladigan kadrlarga ehtiyoj va zamonaviy motivatsion kreativ o‘qitish metodikasi, an’anaviy ta’lim vositalarining raqamli texnologiyalarga transformatsiyasi, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining raqamlashtirilgan makondagi faoliyati borasidagi tadqiqotlar, pedagogik turkum fanlar ta’limiga innovatsion yondashuvlar, ta’lim mazmunida, talabalar, o‘qituvchilar kompetensiyalarida tub o‘zgarishlar kutilishi muqarrarligini namoyon qilmoqda.

O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini tiklashga qaratilgan ezgu g‘oya atrofida jipslashadigan Yangi O‘zbekiston bunyodkorlarini kamolga yetkazishdek strategik vazifalar ta’lim tizimini takomillashtirishga uzviy bog‘lanmoqda. Internet, gajetlar ekspansiyasi davridagi avlod qiziqish va ehtiyojlari pedagogik turkum fanlar ta’limi paradigmasini o‘zgartirib, uni o‘qitishni, o‘quv kontentini raqamlashtirish ehtiyojini kuchaytirmoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida raqamli muhitga kompetensiyaviy tayyorlash tizimi samaradorligining statistik tahlili, ta’lim mazmunini mehnat bozori, raqamlashayotgan jamiyat talablariga moslashayotgan ta’lim va zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra takomillashtirish masalasini ilmiy hal qilish dolzarblik kasb qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunini qayta isloh etilishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonlari va ta’limni raqamlashtirish orqali uning sifatini oshirishga doir me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilab berilgan vazifalarni bajarishda mazkur maqola muayyan darajada xizmat qiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida raqamli muhitga kompetensiyaviy tayyorlash tizimini osonlashtiradigan texnologiyalar pedagogik va didaktik kategoriyalar va ta’limga oid ko‘nikmalarni rivojlantirishga asoslangan.

Ta’limga kirib kelayotgan turli gajetlar qiyoslanib mobil qurilmalar va mobil ta’limning istiqbolli yo‘nalishlarini aniqlash orqali afzalliklarini dalillash, ta’lim tizimida zamonaviy va axborot texnologiyalarining raqamlashgan ta’lim muhitida takomillashishi,

bo‘lajak o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida raqamli muhitga kompetensiyaviy tayyorlash tizimida o‘qitishni masofaviy va aralash ta‘lim shakllaridan foydalangan holda raqamlashtirish, elektron o‘quv materiallarini loyihalash va yaratish yuzasidan tahlillar tavsif etilgan. Bugun oliy ta‘lim tizimining raqamli transformatsiyasi muammolari va tendensiyalariga oid adabiyotlar, ilmiy tadqiqot ishlari samarali olib borilmoqda, bu esa ta‘limda rivojlanish, yuksalishni ko‘rsatadi. Talabalarning o‘quv faoliyati natijalarini baholash, elektron, raqamli ta‘lim texnologiyalari masalalari M.V.Bakanova, Y.V.Korolkova, T.V.Sidorenko, T.S.Makarova, E.B.Novikova, N.A.Proxorova ishlarida tahlilga tortilgan. Xorijda bajarilgan ilmiy tadqiqot ishlarini tahlil qilish ta‘limning raqamlashishi davrida mazkur mavzuning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda raqamli ta‘limni tashkil etish, axborot texnologiyalari va o‘qitish metodlarini qo‘llashning didaktik va metodik masalalari A.Abduqodirov, A.Pardayev, R.H.Hamdamiy, U.Sh.Begimqulov, N.I.Taylaqov, J.Sayfiev, M.E.Mamarajabov kabi olimlarning tadqiqotlarida ommalashgan. Jahonda va O‘zbekistonda iqtisodiy-ijtimoiy sohalarni rivojlantirishning tendensiyalariga muvofiq raqamli transformatsiya jarayoni kechmoqda. “XXI asrda raqamlashtirish jahon ijtimoiy taraqqiyotining yangi trendi sifatida qaralmoqda” [3].

[Börje Holmberg](#) o‘tkazgan ijtimoiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra onlayn ta‘limga jalb qilingan xitoylik talabalarning uzoq masofadan turib MDUda uzluksiz ta‘lim olishlari ijobiy holat sifatida baholangan bo‘lsa, o‘qituvchilar bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri muloqot qilinmasligi muhim muammo sifatida onlayn ta‘limning salbiy jihati deb qaralgan. O.V.Loboda, A.M.Grudin, S.A.Alimagadova, T.L.Zenkova, O.I.Orlova, A.A.Sheveleva kabi olimlarning raqamli ta‘limning mohiyati va xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlarida raqamli ta‘limning bir tomondan moslashuvchanligin, ikkinchi tomondan murakkab jarayon ekanligi urg‘ulanadi [4].

Binobarin, raqamli ta‘lim tizimining murakkabligi kutilayotgan ijobiy natijadan ko‘ra teskari natijalar berishi muqarrar. Shuni inobatga olgan holda raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga ta‘sir etish, ta‘limda raqamli texnologiyalarni tatbiq qilishga oid tajribalarni, tadqiqotlarni atroflicha o‘rganish taqozo qilinadi. D.V.Budansev ta‘kidlaganidek, garchi ta‘lim jarayoniga elektron-hisoblash texnikasini joriy qilish sobiq shuro davrida rasman 1985-yildan boshlangan bo‘lsa ham, bu jarayonni ilmiy tadqiq qilishga 2000-yillardan kirishilgan. I.V.Robert, A.V.Xutorskoy, V.A.Traynev, I.V.Traynev, Ye.S.Polat, N.Sh.Kozlova, V.N.Minina, T.V.Suxanova, S.V.Titova kabi olimlarning ta‘limda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish, raqamli ta‘limning psixologik va pedagogik masalalariga bag‘ishlangan ishlari ilmiy maktablarning vujudga kelishiga zamin hozirlagan. N.Yu.Ignatova tomonidan ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilar o‘zaro munosabatlarining innovatsion tuzilmasi ishlab chiqilib, raqamli ta‘lim muhitida maxsus vosita GitHub xizmati orqali o‘qituvchilar va talabalar hamkorligini boshqarish masalalari

tadqiq qilingan. S.V.Titova “internetni, boshqalardan farqli o‘laroq, o‘quv jarayoniga tahdid deb emas, balki haqiqiy xazina” sifatida qarab, tadqiqotlarida chet tilini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘ziga xosliklarini ilmiy o‘rgangan [5].

Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko‘ra 2021-yildan e‘tiboran Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot institutining tashkil etilishi ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash ishlarini jadallashtirishda muhim qadam bo‘ldi [6]. Respublikada ta‘limni barqaror rivojlantirish, xorijda nufuzini yuksaltirishga qaratilgan ta‘lim siyosatining mustahkamlanayotganligi, o‘qitishni yangi shiddatli oqimga tushirmoqda va raqamli texnologiyalarga integratsiyalashuvini jadallashtirmoqda. Vaholanki, oliy ta‘limda pedagogik turkum fanlarni o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning istiqboliga bag‘ishlangan tadqiqotlar doirasi kengaygani holda ta‘limda raqamli texnologiyalardan foydalanib o‘qitishning ilmiy o‘rganilishi kichik tadqiqotlar, maqola va ilmiy tezislar bilan kifoyalanmoqda. Chunonchi, o‘qitishda raqamli texnologiyalarning potensial imkoniyatlariga murojaat qilish, raqamli ta‘lim kontentlarini yaratishda jadallik yetishmayotgandek.

Oliy ta‘lim jarayonida o‘qitishning o‘ziga xosligi nazarda tutiladigan ta‘lim mazmunini takomillashtirish yuzasidan muammolar ham o‘z yechimini kutib turibdi. ONLAYN platformalarning interfeys tilini o‘zgartirmagan holda raqamli resurslarni yangidan yaratish yoki mavjudlarini takomillashtirish mumkin. Ravshan bo‘ladiki, raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga ta‘sir qiluvchi omillar pedagogik turkum fanlar ta‘lim kontentini, raqamli o‘quv topshiriqlarni onlayn platformalarda yaratish hamda ulardan foydalanish metodikasi bo‘yicha yetilgan muammolar yechimini topish taqozo qilinmoqda.

Aslida raqamli ta‘lim o‘z-o‘zidan paydo bo‘lgan emas, elektron ta‘lim, masofaviy ta‘limning ildizlari, pochta orqali o‘qitish mamlakatimiz tarixida ham mavjud bo‘lgan. Bilamizki, choparlar, kabutarlar pochta vazifasini bajargan, shuningdek, xabarlar, hujjatlar qosid, homil, baranda kabi ishonchli kishilar tomonidan yetkazilgan [7]. Tarixdan bizga ma‘lumki, masalan, Sohibqiron Amir Temur Tarag‘ay Bahodirning markazlashgan davlati tarkibidagi yigirma yetti mamlakat va o‘lkalarga xabarlar, ko‘rsatma va buyruqlarni choparlar, kabutarlar yetkazgan. Amir Temur davlat boshqaruvi bo‘yicha ko‘rsatmalari “Temur tuzuklari”ga jamlangani, Alisher Navoiyning “Munshaot” asarida esa garchi xat yo‘llanayotgan shaxs nomi, manzili va sanasi ko‘rsatilmasa ham, shoirning do‘sti Sulton Husayn Boyqaroga, shahzodalarga va boshqa shaxslarga nasihat, yo‘l-yo‘riq, minnatdorlik izhori, tabrik, ta‘ziyanoma, shaxsiy kechinmalari yo‘llanganini eslash kifoya.

Konfutsiyning “*Men bilimdon bo‘lib yaralgan emasman, shu bois bilimni o‘tmishdan olishga jidd-u jahd qildim*”[8] degan hikmatiga asoslanib aytish mumkinki, elektron ta‘lim, masofali o‘qitish, masofali ta‘lim, raqamli ta‘lim tushunchalari shakllanishida va

rivojlanishida muayyan evolutsion bosqichlarni ajratish mumkin. Ularning taraqqiyotida ajdodlarimizning muayyan hisssasi bor desak mubolag’a emas.

Raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga tatbiq etishda yuzaga kelayotgan muammolar yechimi, avvalo, zarur axborot infratuzilmasini yaratishni, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishni taqozo qilmoqda. Shu bilan birgalikda, oliy ta’limda pedagogik turkum fanlarni o‘qitishni raqamli muhitda tashkil qilish va o‘qituvchi boshqaruvchilik faoliyatining yetarlicha o‘rganilmaganligi bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni jadallashtirish, pedagogik turkum fanlar ta’limini raqamli texnologiyalar bilan yaxlit rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy yondashuv va usullarini topishni taqozo qilmoqda. Bunda oliy ta’limning raqamli transformatsiyasi masalasini chetlab o‘tish mumkin emas. Oliy ta’limning raqamli transformatsiyasi haqida so‘z yuritilganda bo‘lajak o‘qituvchilar mutaxassis besh yo‘nalishga e’tibor qaratish lozim:

1. Ta’limni raqamlashtirish.
2. Muayyan pedagogik turkum fanlarni raqamlashtirish.
3. Talabalarga yangi-yangi electron kontentlar yaratib berish.
4. Yaratiolgan electron ta’limda kreativ yondashish, motivatsiya berish.
5. ONLAYN va OFLAYN o‘qitishda mantiqiy va tanqidiy fikrlashga o‘rgatish.

Oliy ta’limda raqamli ta’lim texnologiyalarining tatbiqi masalasi Rossiyada N.Sh.Kozlova, V.N.Minina, N.Ignatovalar tomonidan tadqiq qilingan bo‘lib, raqamlashtirish sharoitida oliy ta’lim transformatsiyasi, sohadagi trendlar yoritib berilgan. Xususan, **aralash ta’lim modelini shakllantirish, onlayn ta’limga o‘tish, virtual (raqamli) ta’lim muhitini yaratish, ta’lim muassasalarini boshqarish uslubini o‘zgartirish** kabi to‘rtta muhim trend – yo‘nalishlar mohiyati, xususiyatlari haqida tasavvur beradi, chuqur tahlillar natijalarini aks ettiradi. Xorijda olib borilgan tadqiqotlarning yuqorida qayd etilgan yo‘nalishlaridan ko‘rinib turibdiki, butun dunyo bo‘ylab raqamli ta’limni rivojlantirishda to‘plangan tajribalarni O‘zbekiston sharoitida rivojlantirish imkoniyati katta ekanligi yaqqol ko‘rinadi.

Ma’lumki, **raqamlashtirish – “dijital” (ingl. “raqam”) axborotni saqlash va tarqatish maqsadida raqamli texnologiyalar yordamida elektron ko‘rinishga (hujjat, foto, video, audio va h.k) o‘tkazish jarayoniga nisbatan qo‘llanadi** [9].

Nikolas Negroponte ilmiy tamoilga kiritgan “Raqamli iqtisodiyot” (1995) termini ilm-fanning aksariyat sohalarida “raqamli...” tarzida qator terminlarni vujudga keltirdi. Jumladan, “raqamli ta’lim”, “raqamli o‘qitish” tushunchalari ham bundan mustasno emas. Rus tilidagi “obuchenie” va “obrazovanie” terminlari “raqamli” so‘zi bilan birikib sinonim sifatida qo‘llanayotgan bo‘lsa ham, ularning mohiyati baravar emasligini nazarda tutsak, o‘zbek tilidagi “ta’lim” va “o‘qitish” so‘zlarining qo‘llanilishini aniqlashtirish ham foydadan xoli bo‘lmaydi. Binobarin, “raqamli ta’lim”, “raqamli o‘qitish” tushunchalari mohiyatini aniqlashtirish taqozo qilinadi.

Ta’lim termini [a. – o‘rgatish, o‘qitish, ilm berish; ma’lumot], 1) bilim berish, malaka va ko‘nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy

vositasi (*Ta’lim va tarbiya ajralmas egizaklar*); 2) ilm-fan yoki kasb-hunar sohalari bo‘yicha egallanadigan, olinadigan ma’lumot va ko‘nikmalar majmuyi; bilim); 3) tarbiya, odob-axloq; 4) Ko‘rsatma, yo‘l-yo‘riq, ko‘rinadiki, didaktik yondashuv “ta’lim” “o‘qitish”, “o‘rgatish” so‘zlari sinonimik xususiyatga ega. Shuning uchun **raqamli ta’lim** yoki **raqamli o‘qitish** tarzida qo‘llash xato bo‘lmaydi.

U.Jumanazarovning tadqiqotida ilgari surilgan g‘oya, ya’ni raqamli ta’limning yangi-yangi texnologiyalar, platformalar va interfaol ta’lim metodlarini ishlab chiqish hamda ularni bugungi hayotga joriy etish orqali mavjud kundalik ta’lim mazmunini o‘zgartirish, mutlaqo yangi ta’lim tizimiga ko‘chirishdan iborat ekanligini, raqamli ta’limning axborot, jumladan, personal axborotdan foydalanish hisobiga ta’lim ishtirokchilari, ya’ni “ta’lim oluvchilar” va “ta’lim beruvchilarning ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish, uning o‘ziga xos xususiyatini ifodalovchi yangicha tizimdagi ta’lim sifatida namoyon bo‘lishi haqidagi nazariy xulosasi raqamli ta’lim haqidagi qarashlarni muayyan darajada umumlashtiradi. Tadqiqotchining “interfaol ta’lim metodlarini ishlab chiqish” haqidagi qarashlarini istisno qilgan holda, “yangi-yangi texnologiyalar, platformalar ishlab chiqish” borasidagi fikrlarini to‘la ma’qullaymiz [10]. Bizningcha, raqamli ta’lim kompyuter, noutbuk, planshet, aqlli telefonlar va boshqa aqlli qurilmalardan foydalanib, istalgan joydan: auditoriyada va auditoriyadan tashqarida ta’lim olish imkoniyatidir. Ta’limni algoritmlashtirish, kompyuterlashtirish, axborotlashtirish bosqichlarining uzviy davomi sanaluvchi ta’limni raqamlashtirish jarayoni muvaffaqiyatini ta’minlovchi bir qancha omillar mavjud.

Raqamli o‘qitishning tarkibiy qismlari – **raqamli resurslar, raqamli ta’lim kontenti, raqamli o‘qitish muhiti, o‘qitishni tashkil qilishning raqamli texnologiyalari, ta’lim natijalarini baholashni raqamlashtirish** uzviylikda, bir butunlikda rivojlantirilishi zarur. Binobarin, ta’limni algoritmlashtirish, kompyuterlashtirish, axborotlashtirish bosqichlarida ta’lim muassasalari kompyuter va multimedia jihozlari bilan yetarli darajada ta’minlanishiga erishildi. Shunday bo‘lsa ham o‘qitishni tashkil qilishning raqamli texnologiyalari zamonaviy raqamli qurilmalarni taqozo qiladi. Chunonchi, raqamli texnologiyalar katta sifat o‘zgarishlari, ta’lim shakllarining xilma-xilligiga olib kelmoqda. Bu esa pedagoglarda rivojlangan kompyuter savodxonligi va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish masalasini ham kun tartibiga qo‘yadi. Binobarin, pedagog kadrlar kasbiy tayyorgarligining hozirgi zamon talablari darajasiga muvofiqlashishi tez yuz beradigan jarayon emas. Bu masalaning muvaffaqiyatli hal qilinishi raqamli ta’lim kontenti, ya’ni axborot xavfsizligi va g‘oyaviy immunitetga yo‘naltirilgan milliy mahsulot va raqamli resurslar yaratilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy tilda aytganimizda, ta’lim kontentini yaratish masalasi diqqat markaziga qo‘yiladi. Fan o‘qituvchisida ta’lim kontentiga shunday munosabat paydo bo‘lishi kerakki, mavjud an‘analar asralib, shu bilan birga boyitilib, unga milliy ruh berilib, jozibador raqamli ta’lim mahsuloti yaralsin. Zero, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” konsepsiyasining amalga oshirilishi aqlli doskalar, ta’limda aqilli xizmat ko‘rsatish markazlari, planshetlar va shu kabi texnikalar bilan jihozlangan ta’lim muassasalarida tezkor internet xizmatidan

foydalanishdan tashqari, birinchi galda, milliylik in‘ikos etgan munosib kontent yaratishga daxldor. Bu raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi o‘qitish jarayonida ayniqsa muhim sanaladi.

Ta’lim jarayoniga o‘qitish vositalarini takomillashtirish uchun raqamli ta’limda erishilgan yutuqlar “trend”larni belgilab olish lozim. Bular quyidagilardir: ta’limiy kompyuter dasturlari, kompyuter dasturlarining mobil versiyalari, masofaviy ta’lim texnologiyalari. Ularni qisqacha tavsiflaymiz:

Ta’limiy kompyuter dasturlari: elektron o‘quv kurslari, elektron qo‘llanmalar, elektron yozuv taxtalaridan foydalanish o‘qitishni raqamlashtirishning uzviy qismi sanalmoqda. Mazkur ta’limiy dasturlar pedagogik kategoriyalar asosida didaktik ko‘nikmalarni rivojlantirish, o‘rganish uchun qulaylik tug‘diradi. Elektron darsliklarning veb-saytlar, elektron kutubxonalarga joylashtirilishi yoki elektron axborot tashuvchilar bilan (CD-disk va b.) taqdim qilinishi davrimiz ta’lim jarayoni ishtirokchilari uchun yangilik emas. X.Xamzayev ta’limida elektron adabiyotlar bosma darsliklarning multimediya ilovalari sifatida “Kreativ pedagogika” o‘quv qo‘llanmasi va “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya va integratsiya” darsliklarida keng foydalanilmoqda. Mazkur adabiyot bilan birgalikda oliy ta’limi uchun ishlab chiqilgan elektron o‘quv metodik majmualar tarkibidagi vedodarslar, o‘quv-topshiriqlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga o‘qitish jarayonida ham foydalanib kelinmoqda.

Ta’limiy kompyuter dasturlarining hajmi kattaligi, albatta, kompyuter va namoyish qilish qurimalari taqozo qilinishi yoki fan dasturlarining takomillashishi tufayli mavzularga mos yangiliklarni kiritib turish uchun ko‘p vaqt talab qilinishini hisobga olsak, pedagogik turkum fan o‘qituvchilarining dars mashg‘ulotlarda bu vositalarga tez-tez murojaat qilmasligining sabablari oydinlashadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga o‘qitishda ta’limiy **kompyuter dasturlari bilan baravar ularning mobil versiyalaridan** foydalanishdagi qulaylik innovatsion yondashuvini vujudga keltirdi. Bu esa o‘qitishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Pedagogik turkum fanlarni o‘rganishga mo‘ljallangan mobil ilovalardagi multimediyaviylik, giperhavolalar tayyor muloqotni o‘zlashtirish jarayonini osonlashtiradi. Ularning aksariyatida mobil lug‘atlar, ovoz yozish va ovozli xabarni tanish, aniqlash vazifasi mavjudligi, o‘qituvchi rahbarligida ham, mustaqil ravishda ham, kichik guruhlarda ham foydalanishga mo‘ljallanganligi ularning jozibadorligini namoyon qilmoqda.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ta’lim tizimida plastinka, magnetofon vositasida audioyozuvlarni yetkazish orqali o‘rganilishi urf bo‘lganligi, kompyuter texnologiyalari ularni siqib chiqarilganligi, endilikda esa aqlli telefonlar shaxsiy kompyuterlar, smartfonlar va planshetlarning o‘rnini egallab olayotganligini nazarda tutib, ta’lim kontentlarini elektron darslik sifatida taqdim qilishdan ko‘ra mobil ilovalar tarzida tayyorlash masalasi kun

tartibiga chiqayotganligini ta’kidlaganmiz. Darhaqiqat, xorij tajribalari asosida pedagogik turkum fanlarni o‘rganish uchun mobil ilovalar yaratishni jadallashtirish zarur. Bu boradagi ayrim tajribalarni (“Kreativ pedagogika”, “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya va integratsiya”, kabi zamonaviy darsliklarimiz bilan yutuq sifatida maqtana olmaymiz.

Masofaviy ta’lim texnologiyalarini alohida tilga olish zarur. Xususan, Skype, Zoom videoaloqa vositalari sifatida foydalanishning qulayligi, oddiyligi bilan jalb qiladi. O‘rganishlarimiz natijalariga bag‘ishlangan maqolalarimizda bu vositalarning individual, juftlikdagi dars mashg‘ulotlar, suhbat klublari, seminarlar, videokonferensiyalar, vebinar tashkil qilish, boshqa hududlar va mamlakatlardagi pedagog olimlarni jalb qilish mumkinligini e’tirof etganmiz. Mazkur texnologiyalar bir vaqtda didaktik yondashuv (bilim, ko‘nikma, malaka, ta’lim-tarbiya , shaxs, rivojlanish, ta’lim shakli, ta’lim metodi, ta’lim jarayoni), ta’lim imkoniyatini beribgina qolmasdan namoyish, chat, doska orqali visual savodxonlikni ham rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlarni bajarish uchun takomillashgan. Masofaviy texnologiyalar orqali shu tariqa ta’lim o‘luvchilar va o‘qituvchi yoki tashrif buyuratyotgan ONLAYN vebinar tashkil qilish tufayli o‘rganuvchilarni nafaqat ta’limdagi didaktik xususiyatlari bilan tanishish, balki o‘zbek pedagogikasining onlayn muhitni yaratish imkoniyati oshadi.

Raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga ta’sir etish, o‘qitishni raqamlashtirishning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi uchun tadqiqotimizda tashkiliy-pedagogik sharoitlarni aniqlashtirish zaruriyati paydo bo‘ldi. “Sharoit” (arabcha) “obyektiv holdagi muayyan vaziyat”, biror narsaning voqelanishiga, bo‘lishiga ta’sir qiluvchi holat, vaziyat, imkoniyat” kabi ma’nolarda qo‘llanadi [11]. Adabiyotlarda pedagogika nuqtayi nazaridan tashkiliy-pedagogik sharoitlar tushunchasi mavjud bo‘lib, aksariyat tadqiqotlarda pedagogik faoliyatni boshqaruv masalasi bilan bog‘lanadi. Biz tadqiqotimiz obyekti va predmetidan kelib chiqqan holda sharoit termini mohiyatida raqamli texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini integrativ rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari va uning rivojlanishiga hamda o‘qitishda raqamli texnologiyalarning tatbiqiga davlat va jamiyat tomonidan ijobiy munosabat shakllangani, tashkiliy-pedagogik, didaktik shart-sharoitlar mavjudligini qarab chiqamiz.

Xulosa. Xulosa o‘rnida ayni shu pedagogik sharoit o‘z navbatida pedagogik jarayon natijalariga, o‘qitishda ta’lim ishtirokchilarining faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan holatlar, shu bilan birga tashqi omillarning ichki hodisalar bilan birligini tashkil qiladi. Raqamlashtirish davrida o‘qitishning tashkiliy-pedagogik sharoitlari OTMda raqamli ta’lim muhitining samarali imkoniyatlari asosida ta’lim jarayonini boshqarish, rejalashtirish, tashkil etishda raqamli texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi. Raqamli texnologiyalar asosida o‘qitishning pedagogik sharoitlari haqida so‘z yuritilganda quyidagi jihatlariga e’tibor qaratish zarur: raqamli texnologiyalar sohasiga oid ta’limiy hujjatlar; oliy ta’lim muassasalarida raqamlashtirish holati; oliy ta’lim muassasalari pedagog va talabalarining

raqamli texnologiyalarga munosabati; raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish metodlari, usullari, ta’limning tashkiliy shakllari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Incheon Declaration: Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. World Education Forum, Incheon, Korea R, 2015. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233813>.
2. Japan pushing ahead with Society 5.0 to overcome chronic social challenges. <https://www.unesco.org/en/articles/japan-pushing-ahead-society-50-overcome-chronic-social-challenges>.
3. Мамаражабов М.Э. Рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини такомиллаштириш: пед. фан. PhD дисс. автореф. – Т., 2022. – 55 б.
4. Буданцев Д.В. Цифровизация в сфере образования: обзор российских научных публикаций / // Молодой ученый. – 2020. – № 27 (317). – С. 120 –127. – URL: <https://moluch.ru/archive/317/72477/> (murojaat vaqti: 15.03.2024).
5. Титова С.В. Теоритические основы компьютерно-информационной модели обучения иностранным языкам: дисс... д-ра. пед. наук. – М., 2004.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-iyuldagi VMQ-475-son qarori. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida. <https://lex.uz/uz/docs/554445>.
7. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. – Toshkent: Tamaddun, 2018. – 257 B.
8. Konfutsiy hikmatlari & Konfutsiy. «Hikmatlar» kitobi (2010). Xitoychadan C.Alijonova tarjimasi.
9. Yuldasheva SH. Innovatsion ta’lim sharoitida o‘zbek tilini o‘qitishni raqamlashtirish va uning imkoniyatlari// “Globallashuv davrida o‘zbek tilining mavqeyi” mavzusidagi xalqaro anjuman to‘plami. – Nukus, 2020. – B. 43 – 58.
10. Жуманазаров У. Таълимни рақамлаштириш муҳитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг лингвистик компетенциясини ривожлантириш: пед. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Жиззах, 2021. – Б. 89.
11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 4-jild. – T.: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006. – 27 – 28-bet.

**TALABALARGA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA
O‘QUV MASHG‘ULOTLARINI LOYIHALASH AMALIYOTI**

*N.SH.Ibragimov, PhD. dotsent
Termiz davlat pedagogika inistituti*

*M.Yusupova
Denov tadbirkorlik va pedagogika inistituti
2-kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarning mustaqil talimini zamonaviylashtirishga e‘tibor qaratish, oliy talim muassasalarining halqaro maydonga yuz tutish imkoniyatini yaratadi. Oliy ta‘lim tizimida foydalanilayotgan HEMIS platformasi misolida talabalar mustaqil ta‘limini zamonaviy pedagogik texnologiyaning eng ilg‘or usullari orqali tashkil qilish va ularni baholashda auditoriya darslarida mustaqil ta‘limga ajratilgan mavzularidan foydalanib, talaba mustaqil ta‘limining o‘quv-uslubiy ta‘minotini rivojlantirish hamda talabalarda mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish, qolaversa, ularning malakalarini ravnaq toptirish ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: Mustaqil ta‘lim, zamonaviy pedagogik texnologiya, rivojlantirish, loyiha, hemis platformasi, ko‘nikma, malaka.

Аннотация. В данной статье особое внимание уделяется модернизации самостоятельного обучения студентов, что создаёт возможности для выхода высших учебных заведений на международный уровень. На примере использования платформы HEMIS в системе высшего образования рассматривается организация самостоятельного обучения студентов с применением передовых методов современных педагогических технологий. В процессе оценки и проведения аудиторных занятий предлагается использование тематик, выделенных для самостоятельного обучения, что способствует развитию учебно-методического обеспечения и формированию у студентов навыков самостоятельного освоения знаний, а также совершенствованию их профессиональных компетенций.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, современные педагогические технологии, развитие, проект, платформа HEMIS, навык, компетенция.

Abstract. This article focuses on modernizing students' independent learning, which enables higher education institutions to enter the international arena. Using the HEMIS platform as an example within the higher education system, the study explores organizing independent learning for students through advanced methods of modern pedagogical

technologies. In assessing and conducting classroom activities, the inclusion of topics dedicated to independent study is emphasized to enhance the methodological support of students' self-learning, develop their autonomous learning skills, and improve their professional competencies.

Keywords: independent learning, modern pedagogical technology, development, project, HEMIS platform, skill, competence.

Kirish. Oliy ta'lim muassasalari mamlakatning eng nufuzli dargohi hisoblanadi. Ushbu dargohda amalga oshirilayotgan ishlar mamlakat ravnaqi va uning ijtimoiy-iqtisodiy, milliy-madaniy mavqeini hamda rivojlanish istiqbollari belgilab beradi. Shu sababli ham oliy ta'lim muassasalarining davrga hamohang tarzda faoliyat yuritishi kunning eng dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Jahon oliy ta'lim tizimida erishilgan tajribalar bilan mamlakatimiz oliy ta'limidagi yutuqlar va kamchiliklarni qiyoslash, lozim bo'lsa, bir qator yutuq va kamchiliklar mavjudligini ko'rsatish hamda bu sohada aniq vazifalarni belgilab olishni oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Rivojlangan mamlakatlarning oliy ta'lim tizimidagi muvaffaqiyatlarini bir qator innovatsion omillar bilan bog'lab ko'rsatish mumkin (Massachusetts Institute of Technology, University of Cambridge, The university of Tokyo, Farabi.university va boshqalar): tarixiy tajriba egaligi; yuqori ilmiy-moddiy potentsiali; xalqaro nufuzga va xalqaro ko'lamda kadrlar tayyorlash tajribasi; ta'lim berish hamda ta'lim olish tizimida pedagogik va axborot texnologiyalari tatbiqining zamon bilan hamnafas tarzda olib borilishi; o'zini mablag' bilan ta'minlash tizimining shakllanganligi; ta'lim beruvchi bilan ta'lim oluvchi o'rtasida munosabatlarining shakllanganligi; oliy dargohlarning talabalar tanlash tizimiga egaligi; kadrlar tayyorlash bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviylik; mashg'ulotlar o'tish va ularni tashkil etishda moddiy-texnika bazasining yetarli ekanligi ko'ramiz.

Respublika ta'lim tizimi, jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy munosabatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim sifatining darajasini ko'tarishda jahon ilg'or tajribalarining bir yo'nalishi bo'lgan pedagogik texnologiya tamoyillari asosida o'quv mashg'ulotlarini loyihalash asosida talabada mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini shakllantirish hisobiga ta'lim jarayonini rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyaning joriy etilishi nafaqat nazariy kategoriya sifatida, balki oliy ta'lim strukturasini takomillashtirishga yo'naltirilgan maqsad, tajriba shaklida qabul qilinmoqda. Hech bir professor-o'qituvchi hamda, ta'lim tizimiga aloqador bo'lgan shaxs oliy ta'lim tizimi salohiyatining o'sishiga, uni takomillashishiga, sifatining jahon andozalari talablari miqyosida shakllanishiga befarq bo'la olmaydi. Ammo, bu o'rinda shunga e'tiborni qaratish kerak-ki, biz, amalda oldimizga qo'yilgan vazifalarni to'la-to'kis bajarganimizcha yo'q. O'rganib qolgan usullarimizdan qo'zg'alishimiz qiyin kechmoqda. Vaholangki, ta'lim sifati muammolarining yechimini topish bizning asosiy vazifalarimizdan biriga aylanib qolmoqda.

Talaba o‘zining nazariy, amaliy va mustaqil o‘qish, o‘rganish faoliyati davomida tatbiq etishi mumkin bo‘lgan yangi informatsion texnologiyalar haqida batafsil ma’lumotga ega bo‘lishi kabi xususiyatlarni shakllantirish bizning oldimizda turgan asosiy vazifalardan biridir. Talabani o‘qishga o‘rgatish, bu degani u o‘zlashtirayotgan nazariy bilimlarini nafaqat o‘qituvchi orqali, balki butun manbalardan mustaqil ola bilishi, keng miqyosda tafakkur yuritishi, buning uchun turli diagramma, slayd, distogramma va boshqa pedagogik texnologiyada qo‘llaniladigan manbalardan foydalanishga o‘rgatishimiz kerak bo‘ladi.

Hanuzgacha talabalarga mustaqil talim talablari ananaviy ravishda quyidagi ko‘rinishda qabul qilinib kelinmoqda. Referat ko‘rinishida topshiriq berilib, referat mavzulari ma’ruza o‘qituvchisi va amaliy mashg‘ulot o‘qituvchi tomonidan talabalarga o‘quv yilining boshida tanishtiriladi va rejasi yozdiriladi. Talabalar mavzularni ko‘rsatilgan va qo‘shimcha adabiyotlardan mustaqil ravishda foydalanib bitta umumiy daftarga konspekt qilib borishadi. Kerakli konsultatsiyalarni fan o‘qituvchilari va kafedra tomonidan belgilangan mas’ul o‘qituvchilardan oladi. Rejadagi ma’ruza darslari tugagandan so‘ng barcha mavzular bo‘yicha tayyorlangan umumiy referat ishi himoya qilinadi. Himoya mavzu bo‘yicha talabaning nazariy va amaliy bilimi va ko‘nikmasiga qo‘yiladigan talablar majmui e’tiborga olingan holda o‘tkaziladi. Shuning uchun referatda “Mavzu bo‘yicha talabaning nazariy bilim va ko‘nikmasiga qo‘yiladigan talablar” da ko‘rsatilgan tushunchalar to‘liq yoritilgan bo‘lishi kerak. Referat bo‘yicha talabaning olgan reyting bali bitta oraliq baho bali bilan baholanadi va jami oraliq baho baliga qo‘shiladi. Bu metod ham qaysidir ma’noda talabalarni mustaqil ishlashga undasada, lekin zamonaviy pedagogik texnologiyada bu jarayon juda soda hisoblanadi.

Talabalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonining zamon talabiga javob bera oladigan usul, uslub, vosita va texnologiyalar bilan boyitilishi – milliy qiyofa, harakter xis tuyg‘ularni hisobga olib sa’y-xarakatlar amalga oshirilishi, asta-sekin monologik o‘qitish tizimidan dialogik innovatsion, hamkorlik singari ta’limni yangi turlariga o‘tishni taqozo etmoqda. Ta’lim-tarbiya mahsuldorligini e’tiborga olish, ularga individual hamda differensial munosabatni amalda qo‘llash maqsadida akademik guruhlar hajmini ixchamlashtirish, ya’ni kichik guruhlarda o‘qitish tizimini qo‘llash hamda o‘quv laboratoriyalarini zamonaviy asbob uskunalari, texnik vositalar bilan ta’minlash va jihozlash talab etiladi.

Prezidentimiz raisligida 2024 yil 5 fevralda ijtimoiy sohalaridagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan o‘tkazilgan kengaytirilgan yig‘ilishda ilm-fan va innovatsiyalarga oxirgi yetti yilda 6 trillion so‘mdan ziyod mablag‘ ajratilgani, lekin ilm-fanda “xarajat – tadqiqot – mahsulot” formulasi ishlayotgani alohida qayd etilgan edi.

Shu asnoda viloyatimiz oliygohlari ham jumladan bizning Denov tadbirkorlik va pedagogika institutini 2030 yilga qadar rivojlantirish strategiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida innovatsion faoliyatni “xarajat – tadqiqot – mahsulot” tamoyili asosida yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha aniq maqsadlar belgilab olingandi.

Institutda ilmiy va innovatsion ekotizimni yaratish orqali ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga erishish asosiy vazifamizga aylangan. Tadqiqotchi va talabalarning ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlanmalari natijalarini ishlab chiqarishga transfer qilish va tijoratlashtirishga yo‘naltirishning eng samarali mexanizmlaridan biri oliy ta‘lim muassasalarida ilmiy tadqiqot markazlari tashkil etish orqali spin-off korxonalarini biriktirish hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlarga tayanib institutda dolzarb va ustuvor yo‘nalishlardagi ilmiy tadqiqotlarga investitsiyalar kiritish, mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha innovatsion infratuzilma ishlab chiqildi.

Prezidentimiz rahbarligida 2021 yil 16 iyun kuni oliy ta‘lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bag‘ishlab o‘tkazilgan videoselektorda institut va universitetlarning har bir mutaxassislik kafedralari huzurida ilmiy tadqiqot markazlarini tashkil etish, ularning o‘ziga daromad topish uchun zarur sharoitlar yaratib berish vazifasi yuklatilgandi. Shu munosabat bilan inistitumizda taqsim olayotgan talabalar uchun ushbu vazifalarni bajarish mexanizimi sifatida “Mustaqil ta‘limni” loyihalash amaliyoti orqali Prezidentimizning bergan kursatmalarini bajarish mumkin. Buning uchun fanlarning o‘quv dasturidagi mustaqil ta‘lim mavzularini talabalarga bajartirish va ularni baholash mexanizimlarini transformatsiya qilish orqali aniq maqsadlarga erishish mumkin.

O‘ylaymanki buni amalga oshirsak “xarajat-tadqiqot-mahsulot” formulasini bajargan bo‘lamiz. Bugungi kunda professor-o‘qituvchilarimiz talabalarning bilimni baholashda eski tizimda baholamoqda. Hozirgi kunda o‘zgargani talabaning bahosini HEMIS platformasiga qo‘yadi xolos (dars oxirida oraliq nazoratdan yozma ish oladi, mustaqil ta‘limda esa bittadan mavzu berib referat yozdiradi). Bunda talabaga haftada har bir fandan mustaqil ta‘lim mavzularidan o‘qituvchilar tamonidan tuzilgan savol va testlar topshiriq sifatida beriladi. Bu topshiriqlarni bajartirish professor-o‘qituvchilarda imkoniyati mavjud faqat uni amalga oshirish lozim.

Mustaqil ta‘limni rivojlantirish loyihasida mustaqil ta‘lim orqali talabaga oraliq nazorat ballarini to‘plashda ustuvorlik beriladi va yakuniy nazoratni topshirishda ushbu savollar va testlar xam qatnashadi (bu talabani rag‘batlantiradi). Bunda ta‘lim sifati, talabaning mas‘uliyati oshadi (kasbga qiziqish qo‘nikmasi), qobiliyati yuzaga chiqadi va professor-o‘qituvchilarning KPIdagi o‘zlashtirish sifati oshadi. Shunda talaba HEMIS platformasiga yuklangan topshiriqlardan bir haftada o‘rtacha 6 ta fandan 1 ta yoki 2 tadan savol va testlarning javobini topish uchun fanlardan adabiyot izlaydi.

1. Professor-o‘qituvchilar fanlardan mustaqil ish mavzulari bo‘yicha savol va testlar tuzish va uni HEMIS platformasiga joylashtirish.

2. Fanlardan mustaqil ish savol va testlarini har haftaga baholash bajarish vaqtini bir hafta deb belgilanadi.

3. Bajirilgan mustaqil ishlar ballari oraliq va nazorat ballarida ifodasini topish. Bu talabaga rag‘batlantirish tizimi bo‘lib xizmat qiladi.

4. Fakultet dekanlari va kafedra mudirlari mustaqil ta‘limni yo‘lga qo‘yib berishi hamda o‘quv-metodik boshqarma tomonidan nazoratga olishi lozim.

Kafedra mudirining vazifasi: Kafedra professor-o‘qituvchilari fanlardan mustaqil ish yo‘riqnomasini tayyorlash va uni HEMIS platformasiga joylashtirishi hamda bu savol va testlarni yakuniy nazorat savollariga qatnashishini taminlash.

Professor-o‘qituvchining vazifasi: Ma‘ruza o‘tadigan professor-o‘qituvchi fanidan mustaqil ta‘lim uchun 60 soat ajratilgan bo‘lsa, mustaqil ish uchun 30 ta mavzu ajratish (har bir mavzuga adabiyotlar ro‘yxati ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak). Shu mavzularga doir savollar va testlar tuzish kerak bo‘ladi. Ma‘ruza o‘tadigan professor-o‘qituvchi Oraliq nazorat balining 50% qismini, amaliy mashg‘ulotni olib boruvchi professor-o‘qituvchi ham Joriy nazorat balining 50% qismini qo‘yish orqali talabalarni mustaqil ta‘limni bajarishi uchun zamin yaratgan bo‘ladi.

Agar fanga 120 soat mustaqil ta‘lim ajratilgan bo‘lsa, 60 ta mavzuning har biriga savol tuzish, talabaga 2 ta mavzuga 2 tadan savol berib 0.5 balldan har hafta baholash talab etiladi. Bu savol va testlarni HEMIS platformasiga joylashtirib chiqish kerak bo‘ladi. Savol va testlar albatta yakuniy nazorat savollariga ham qo‘yish kerak. Chunki odatda fanlardan Oraliq nazorati uchun 30 ball, Joriy nazorati uchun 20 ball YAN uchun 50 ball ajratiladi. Amaliy mashg‘ulot olib boruvchi professor-o‘qituvchi talabadan ma‘ruza va mustaqil ta‘lim mavzularidan tuzilgan savollardan ham foydalansa, talabani o‘z ustida ko‘proq ishlashiga imkon yaratgan bo‘lamiz bu esa, talabalarning sifatli ta‘lim olishida malaka va ko‘nikmasi rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi —Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 147 PQ-2909 son Qarori.

2. Abdalova A. Talabalarning mutaqil ta‘limini nazorat qilish yo‘llari. – Xalq ta‘limi, 2008. – № 5. – B.: 62-64.

3. Djanibekova N. Auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar. – Guliston: Guliston davlat universiteti, 2011.

4. Qo‘chqarov M.U. Talabalarning mustaqil ishini tashkil qilishning maqsadi, vazifasi va ahamiyati. –Toshkent: Ta‘lim muammolari, 2012. №4/2012 – B.: 72-74.

**BO‘LG‘USI TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY
KOMPETENTLIGINI RAQAMLI TA‘LIM SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH
PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

Tursunov Ahror Amadovich

Qo‘qon Davlat universiteti,

Pedagogika kafedrası

13.00.01- Pedagogika nazariyasi.

Pedagogik ta‘limotlar tarixi ixtisosligi

1-bosqich tayanch doktoranti.

axrorjontursunov4@mail.com.

Tel: +998905098656

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta‘lim muhitida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ko‘rib chiqiladi. “Kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari tahlil qilinib, ularning o‘qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o‘rni ko‘rsatilgan. Raqamli ta‘lim muhitining tarkibiy qismlari va ularning o‘qituvchilar va talabalarga ta‘siri muhokama qilinadi. O‘zbekistonning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi xalqaro tajriba bilan solishtirildi. Shu bilan birga maqolada tarix fani o‘qituvchilarida raqamli kompetentsiyani o‘rni va ahamiyati muhim omil ekanligiga to‘htalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta‘lim muhiti, kompetentlik, kasbiy kompetentlik, tarix o‘qituvchisi, raqamli kompetentsiya, ko‘nikma, malaka.

Аннотация. В статье рассматривается развитие профессиональной компетентности будущих учителей истории в цифровой образовательной среде. А также и этом статье анализируются понятия «компетенция» и «компетентность», доказывається их роль в профессиональной деятельности учителя. Рассматриваются компоненты цифровой образовательной среды и их влияние на учителей и студентов. Стратегия Узбекистана «Цифровой Узбекистан – 2030» сравнивается с международным опытом. Подчеркивается роль и значение цифровой компетентности в деятельности учителя истории как важного фактора.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, компетентность, профессиональная компетентность, учитель истории, цифровая компетентность, навыки, квалификация.

Annotation: This article considers the development of professional competence of future history teachers in a digital educational environment. The concepts of “competence” and “competence” are analyzed and their role in the professional activities of teachers is shown. The components of the digital educational environment and their impact on teachers and students are discussed. The strategy of Uzbekistan “Digital Uzbekistan - 2030” is compared with international experience. At the same time, the article emphasizes the role and importance of digital competence in history teachers as an important factor.

Keywords: digital educational environment, competence, professional competence, history teacher, digital competence, skills, qualifications.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli o‘zgarishlar jarayonlari ta’lim tizimining barcha sohalariga, xususan, bo‘lajak o‘qituvchilarni raqobatdosh, zamonaviy pedagogik didaktik talablarga javob beruvchi darajada tayyorlashga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Ta’limni raqamlashtirish davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, ta’limning uzluksizligi, qulayligi va sifatini ta’minlashda raqamli resurslarning ahamiyatini tushunishni ifodalaydi. Xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli; “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmonida Ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish borasida yetarlicha tadbirlarni amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan.[1]

Xozir kunda Oliy ta’lim tizimini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish bilan bir qatorda raqobatbardosh, malakali o‘qituvchilar shaxsiy rivojlantirish va kasbiy o‘shirishni ta’minlash bugungi kunning asosiy talablari bo‘lib kelmoqda. Kompetentsiyaga o‘tish ta’limdagi paradigma muvaffaqiyatga erisha oladigan o‘qituvchini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Hayotning doimiy o‘zgarib turadigan ijtimoiy-madaniy sharoitlariga moslashish, shug‘ullanish, mehnat faoliyati davomida o‘z-o‘zini tarbiyalash, mustaqillikni namoyish etish va yaratish masalasidir. Shu munosabat bilan bo‘lg‘usi tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar Tahlili va Metodlar.

Olib borilgan izlanishlarimiz natijasida kompetensiya so‘zi O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida ma’lum bir sohadagi bilimlar, ko‘nikmalar va tajribalar to‘plami, kompetentlik esa - bu sohada chuqur bilimga ega bo‘lgan, mustaqil fikr yurita oladigan va fikri salmoqli shaxs sifatida talqin etiladi [2].

Yurtimizda faoliyat olib borayotgan tadqiqotchi hamda olimlar xam o‘z izlanishlarida kompetensiya va kompetentlik borasida turlicha qarashlarga ega. Xususan tadqiqotchilar Sh.U.Kamolova, Ya. Amonxonovlarning fikriga ko‘ra “Kompetentlik tushuncha sifatida

psixologik tadqiqotlar natijasida ta’limga kirib kelgan. Bu o‘z o‘rnida kimligini anglab yetayotgan shaxslarga yoyinki ijtimoiy hayotda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan ziyolilarga bog‘liq. Bizning vazifamiz esa ilm-fanni yuksak darajada egallagan, jahon talablari darajasidagi mustaqil fikrlovchi, intellektual salohiyati yuqori bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashdir” [3] deyilgan.

R. Yarmatov kompetensiya va uning shakillanishga oid tadqiqotlarida “Kompetensiya - bu Muayyan vaziyat haqida to‘g‘ri fikr yuritishga imkon beradigan bilimlar, dalillarga asoslangan fikrlar hamda - o‘qituvchining barcha imkoniyatlardan foydalana olish imkoniyati, o‘ziga va o‘z ishiga nisbatan talabchan bo‘lishi, ta’lim muassasasida va oilada jamoa hamkorligini yo‘lga qo‘yishi, o‘z ishining ustasi bo‘lishlik kabi soha sirlarini bilishi, o‘z pedagogik salohiyatini to‘la namoyon etishidir” deb ta’kidlab o‘tgan. [4]

E.K. Mo‘ydinovanning O‘zbekistonda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid tadqiqotida “Mamlakatimiz ta’lim tizimida bo‘lg‘usi o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini ular egallagan bilim, ko‘nikma, mehnatga bo‘lgan munosabati va o‘qitish sifatiga qarab shakllantirish kerakligini ta’kidlagan. Shu bilan birga, o‘quv va ishlab chiqarish jarayoniga qarab kasbiy-pedagogik va amaliy faoliyat turlarini tavsiflaymiz.” deb ma’lumot bergan.[5]

Bu sohada ilmiy izlanishlar olib borgan turli mamlakatlardagi bir qator olimlarning ta’rifida kompetentlik “muvaffaqiyatli faoliyatga umumiy va kasbiy tayyorgarlikda namoyon bo‘ladigan bilim, tajriba va faoliyatga yo‘naltirilgan qobiliyatlarning integrallashgan sifatlar majmui” sifatida qaraladi.

Mazkur tushunchaning nazariy asoslari tilshunos olim Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan. U “kompetensiya” va “kompetentlik”ni bir-biridan farqlab bergan: birinchisi - til haqidagi ichki bilimlar tizimi, ikkinchisi esa - bu bilimlarning real nutq faoliyatida qo‘llanilishidir [6]. Keyinchalik R. Yarmatov tadqiqotlarida bu farqlash yondashuvi pedagogikaga tatbiq etilib, o‘qituvchi faoliyatida kompetentlik - bu faqat bilimga ega bo‘lish emas, balki uni amaliyotda to‘g‘ri va samarali qo‘llay olish deb e’tirof etildi [7].

Shuningdek, Rossiya federatsiyasi mutaxasisi A.V Antonova izlanishlariga ko‘ra “Kompetensiya atamasini tahlil qilish asosida kompetentlik degan xulosaga kelishimiz mumkin, yani kompetentsiya salohiyat, qobiliyatdir. Bu zarur bilim, ko‘nikma va malakalarga asoslangan muayyan harakatga kasbiy faoliyatni amalga oshirish xisoblanadi. Kompetentlik esa umumlashtirilgan fazilatlar bo‘lib, qobiliyatlarni o‘z ichiga olgan, yuqori samaradorlikka erishish hamda kasbiy muammolarni hal qilishda va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda mehnat funksiyalarini bajarishdagi tajribadir.” [8] deb ta’kidlaydi.

Shu bilan birga A.V Antonova tadqiqotlarida kompetentlik tushunchasiga quyidagicha ta’rif bergan: “Kompetentlik - bu xar bir shaxs o‘z faoliyatida muvaffaqiyatga erisha oshirishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma, malaka, axloqiy fazilatlarining uyg‘un tizimidir” deb ta’kidlaydi. Uning fikricha; “Pedagogik kompetentlik - o‘z fanini bilish bilan bir qatorda,

uni o‘quvchilarga tushunarli tarzda yetkazish, ularni tarbiyalash va har bir vaziyatga mos va xos metodik yechim topa olish qobiliyatidir” [9] deb aytilgan.

XXI asr ta’lim jarayonlarida jahon tajribasiga tayanib, kompetensiyalarga asoslangan yondashuvga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv o‘quv jarayonini aniq kompetensiyaviy natijalarga yo‘naltirishni talab etadi. Masalan, YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan “Ta’lim-2030” konsepsiyasida ta’lim sifati deganda, kompetensiyalarning shakllanishi, o‘quvchilarning hayotiy faoliyatga tayyorligi, raqamli savodxonlik va fuqarolik pozitsiyasi nazarda tutilgan [10]. Bu yondashuv kompetensiyaviy ta’lim modelini ishlab chiqishni va o‘qituvchining ham kompetentlik darajasini muntazam oshirib borishni talab etadi.

Bizning o‘rganishlarimizga ko‘ra, aynan tarix fani o‘qituvchilari uchun yuqoridagi manbalarda o‘rganilgan kompetentlik jihatlari yana ham muhimroq degan xulosaga to‘xtaldik, chunki tarixshunoslik faqat faktlar yig‘indisi emas, balki ularni tahlil qilish, sabab-oqibatni tushuntira olish va tanqidiy tafakkurni shakllantirish jarayonidir.

G.V.Potemkinaning fikriga ko‘ra; “Pedagogning raqamli kompetentligi - ta’limdagi raqamli va didaktik imkoniyatlar hamda resurslaridan foydalanish imkoni beradi. Raqamli didaktikani rivojlanishi uchun esa didaktik loyihalar, birgalikda ta’lim olish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishni ko‘zda tutadi. [11]

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchilari I.I.Raxmatov va Sh.I. Raxmatovalarning fikricha: “Hozirgi kunda global miqyosda “raqamli savodxonlik”, “raqamli ta’lim”, “raqamli ta’lim muhiti” va “raqamli didaktika” qismlariga katta e’tibor qaratilmoqda” deyilgan. [12] Bu esa jamiyat oldiga raqamli ta’lim muhitida kasbiy kompetentligiga ega bo‘lgan pedagoglarni tayyorlashni qo‘ymoqda.

Belorussiya olimasi Nikolayeva Galina Petrovaning tadqiqotlarda Raqamli ta’lim muhitini shunday ochiqaydi; “Ta’limni ochiqqligi va samaradorligini ta’minlaydigan, yosh avlodni zamonaviy hayotiga tayyorlashni ta’minlaydigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo‘lib, zamonaviy o‘quv qurollari sanoatini rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy global ta’lim jarayonini rivojlantirish uchun eng muhim va barqaror talablardan biridir. Ushbu texnologiyalar o‘quv jarayonini faollashtirish, bilimlarni idrok etish, tushunish va o‘zlashtirish tezligi va sifatini oshirish imkonini beradi” [13] deb aytilgan.

Professor K.G. Kyazimov esa, “Ta’lim va kadrlar tayyorlashni raqamlashtirish - bosqichma-bosqich yangi innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va amalga oshirish orqali dasturiy ta’minotdan foydalangan holda o‘quv jarayonining yuqori samaradorligini ta’minlaydi” deb ta’kidlaydi. [14]

E.S. Mironenko o‘zining “Raqamli ta’lim muhiti: tushuncha va tuzilishi” mavzusidagi maqolasida rus va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida taqdim etilgan raqamli ta’lim muhiti tushunchasining ta’riflarini tahlil qiladi. Tahlillarga asoslanib, u Raqamli ta’lim muhiti

konsepsiyasining o‘ziga xos talqinini ilgari suradi. Uning fikricha, “Raqamli ta’lim muhiti aniq bir maqsadga erishish vositasi hisoblanib, uning yordamida DTS tomonidan qo‘yilgan talablarining bajarilishini ta’minlash va ta’lim tashkilotini samarali boshqarish tizimiga erishish” hisoblanadi. [15]

O.N.Shilova tadqiqotlarini o‘rganish jarayonida ma’lum bo‘ldiki; - raqamli talim muhitiga pedagogik ishlab chiqarishni qo‘llaganda, uni faqat texnologik mahsulotlar majmuasi sifatida emas, bali ta’lim jarayoni sub’ektlarini o‘zaro madaniy, kommunikativ va ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida ta’riflaydi. O.N.Shilovanning fikriga ko‘ra, “Raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarni madaniyatni, o‘z-o‘zini anglashga yordam berish bilan birga, zamonaviy jamiyat fuqarosining mas’uliyatli shaxsini xulq-atvorini shakllantiradi” [16] deyilgan.

Dunyo mamlakatlari Oliy ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi bir qator mutahasislar tadqiqotlarini o‘rganish natijasida quyidagilar aniqlandi: Turkiya maktablarida o‘quv tadqiqotlar olib borgan E. Kochog‘li “Raqamli ta’lim muhitlarining o‘quv jarayoniga ta’siri” mavzusidagi tadqiqot ishida raqamli ta’lim muhitlarining o‘qituvchilar va o‘quv jarayoniga ta’siri aniqlangan. O‘qituvchilar o‘z faoliyatida tezkor va aniq fikr-mulohazalar olishi, turli materiallardan foydalanib o‘z bilim manbasini yangilash vositalariga ega bo‘lganlik ta’minlagan. O‘quvchilar esa muhitda individual va faol ta’lim olish orqali mustaqil fikrlash va chuqur o‘zlashtirish ko‘nikmalar ega bo‘lishi ta’kidlangan. [17]

H. Varpelaidening “Raqamli ta’lim muhitiga bo‘lgan ehtiyoj” mavzusidagi tadqiqotlarida esa asosiy ta’limning tashqi ko‘rinishi, shaxsiy jismoniy shaxsga, ijtimoiy muloqotni qobiliyatiga ega bo‘lgan yoritilgan. Tadqiqotchilar, ta’lim muhitida o‘qituvchilarning o‘zlarining texnologik va pedagogik bilimlarini o‘zlashtira olishlari o‘quvchilarning turli xil texnik mutaxassislarga moslasha olishlarini talab qiladi. “Ta’lim jarayoni tashkil etilishda o‘qituvchi esa o‘rgatuvchi emas, balki yo‘l boshlovchi va motivator sifatida namoyon bo‘lishi zarur” ligi ta’kidlaydi.[18]

Natijalar va muhokama. Bo‘lg‘usi tarix fani o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini raqamli ta’lim sharoitida rivojlantirish masalasida “Raqamli ta’lim” muammosini dolzarbligi mutahasislarning diqqat markazida turganligidan dalolat beradi.

Olib borilgan izlanish va tahlillarimiz natijasiga ko‘ra: Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida raqamli ta’lim muhiti ayni bugungi ta’lim tizimida o‘qitishning muhim pedagogik, texnologik va ijtimoiy omiliga aylangan. Raqamli ta’lim muhiti ta’lim ishtirokchilarining o‘zaro hamkorlik, shaxsiy ta’lim va o‘qitish jarayonining xususiyatlarini ta’minlovchi murakkab tizimdir. Yuqoridagi tahlillar natijasida raqamli ta’lim muhiti quyidagi komponentlardan tashkil topganligi ma’lum bo‘ldi.

Raqamli ta’lim muhitiga oid komponentlari

Raqamli ta’lim muhitida erishiladigan natijalar	
O‘qituvchi faoliyatida	O‘quvchilar faoliyatida

Tez va aniq fikrlash	Induividual bilim olish imkoniyatiga egaligi
Turli materiallardan foydalanish	Mustaqil fikrlay olishi
Bilim manbalarini yangilash	Yuqori darajadagi o‘zlashtirishga erishish
Boshlovchi va motivator bo‘lishi	Xamkorlikda faoliyat ko‘rsatish
o‘z malakasini, tahlil qilish va nazorat qilish orqali metakognitiv ko‘rish	Faol ishtirok etib, mustaqil tahlil qilish.
o‘quvchiga moslashtirilgan shaxsiy fikr-mulohazalarga erishish	individual ta’lim yo‘llarini takomillashtirishga erishiladi

Xulosa. Xulosalarimizga tayanib, bizning fikrimizcha raqamli ta’lim muhiti zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda o‘qituvchining kasbiy faolligini oshirishuvchi, o‘quvchini mustaqil bilim olish qobiliyatini qo‘llab quvvatlovchi, talabalarga kreativ va ijodiy shaklda xizmat ko‘rsatuvchi integrallashgan ta’lim xisoblanadi. Raqamli ta’lim muhiti pedagogik jarayonini, individuallashtirish va interaktiv shaklga olib keladi.

Bo‘lg‘usi tarix fani o‘qituvchisi uchun raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarga beradigan bilimlarini zamonaviy ta’lim texnologiyalardan foydalangan xolda ishlab chiqarish, tarixiy tafakkurni interaktiv usullar va ta’limga oid bo‘lgan turli xil platformalar orqali amalga oshirish, AR va VR texnologiyalari asosidagi tarixiy faktlarni jonlantirish kabi ko‘rinishlarni amalga oshirish uchun muhim talim shakli xisoblanadi. Shu sababli, ta’lim muhiti tabiiy texnologik yangilik, balki zamonaviy pedagogik jarayonning asosi sifatida e’tirof etilishi kerak.

Adabiyotlar ro‘yhati:

- [1] O. R. P. O. y. PF-6079-sonl, «“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida,» Farmon, p. 13, 05,10,2020.
- [2] «O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 6-jild.,» in O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi., Toshkent, 2004, pp. 134-135.
- [3] U. Kamolova, «O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGI PEDAGOGIK FAOLIYATNI AMALGA OSHIRISH ASOSIY OMIL SIFATIDA,» Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti ilmiy ommaviy maqolalar, 2023.
- [4] R. Yarmatov, «METHODS OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE HISTORY TEACHERS,» EUROPEAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND MANAGEMENT

STUDIES, no. ISSN: 2750-8587, pp. 23-26, 14.05.2022.

- [5] Э. Мойдинова, «ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УЗБЕКИСТАНА,» Экономика и социум, no. №1(80), pp. 241-245, 2021.
- [6] N. Chomsky, «Aspects of the Theory of Syntax,» MIT Press, Cambridge, 1965.
- [7] R. Yarmatov., Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining o‘quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini takomillashtirish, Toshkent: «Turon-Iqbol», 2018.
- [8] А. В. Антонова, ««РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ – БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ В ПРОЦЕССЕ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ»,» АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук..
- [9] А. Антонова, «Профессиональная компетененост учителя истории,» Молодой учёный, no. 10, pp. 63-66, 2012.
- [10] «Incheon Declaration and Framework for Action,» in Education.2030, UNESCO., 2015.
- [11] Т. В. Потемкина, «Зарубежный опыт разработки профиля цифровых компетенций учителя,» Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров, no. 2 (35) 2018, pp. 25-29, 2018.
- [12] Ilhom Ismatovich Raxmatov, Shodiya Ilhomovna Raxmatova, «Raqamli ta’lim muhitida pedagoglarni samarali ishlashi uchun kompetensiyalarni shakllantirish,» Science and Education, vol. 4, no. 10, pp. 381-385, 2023.
- [13] Г. Н. Петрова, «ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И СТРАТЕГИИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ,» Философские проблемы информационных технологий и киберпространства, vol. 1, no. 22, pp. 86-103, 2020.
- [14] К. Кязимов, «ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК УСЛОВИЕ ДЛЯ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПО,» Профессиональное образование в современном мире, vol. 10, no. 1, p. 3556 – 3565, 2020.
- [15] Е. С. Мироненко, «Цифровая образовательная среда: понятие и структура,» Социальное пространство, vol. 21, no. 4, pp. 1-15, 2019.
- [16] О. Н. Шилова, «ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД,» Человек и образование, pp. 36-40, 2020.

- [17] E. KOCOGLU, «The Effect of Digital Learning Environments on the Learning Teaching Process,» The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS), no. Volume 20, pp. Pages 96-100, 2021.
- [18] H. Varpelaide, «The Need for Digital Learning Environments,» International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, Vols. No. 6,, no. Vol. 17, pp. pp. 167-181, June 2018.
- [19] J. Raven., «Competence in modern society: identification, development and implementation.,» Moscow, Kogito-Center, p. 396, 2002.
- [20] Е. Н. Бондаренко, «Воззрения на профессиональные компетенции современного учителя в различных странах мира,» Высшее образование сегодня. - 2009, Vols. ISSN 1726-667X, no. 1, pp. 42-44, 2009.
- [21] А. Мутырова, «Преемственность в формировании профессиональной направленности студентов,» Вестник Адыгейского государственного университета., vol. Серия 3: Педагогика и психология, 2008.
- [22] Yarmatov Rakhimboy Bakhramovich; Alisher Zayirovich Suvankulov, «SPECIFIC FEATURES OF FUTURE HISTORY TEACHERS’ PROFESSIONALCOMPETENCE DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF INDEPENDENT,» American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, no. SJIFIMPACTFACTOR(2021:5.993)(2022:6.015)(2023:7.164), pp. 203-207, 2023.
- [23] А. Строков, «ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.,» Вестник Мининского университета., vol. УДК 130.2, pp. 8-15, 2020.
- [24] Kümmel E; Moskaliuk J; Cress U; Kimmerle J, «Digital Learning Environments in Higher Education: A Literature Review of the Role of Individual vs. Social Settings for Measuring Learning Outcomes,» MDPI AG., 18 march 2020.
- [25] J.M.Lodge; G.Kennedy; L.Lockyer, «Digital Learning Environments, The Science of Learning, and the Relationship Between the Teacher and the Learner,» ResearchGate, pp. 154-168, October 2020.
- [26] И. Ярмакеев, «ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕ'ТЕНТНОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА,» ВЕСТНИК ТГГПУ., no. № 2, pp. 291-297, 2010.
- [27] Т. Зотова, «Особенности формирования профессиональных компетенций у студентов-историков.педагогических вузов,» Мир науки, культуры,

образования., no. №1(20)., pp. 179-181, 2010.

- [28] «Key competences for lifelong learning,» in Publications Office; 2019. Available from: doi/10.2766/569540, European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2019.

INGLIZ TILINI MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISHNING KOGNITIV AHAMIYATI

Eshboyeva Shoira Azamatovna

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Xorijiy filologiya fakulteti Fakultetlararo ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o‘qitishda mediatexnologiyalardan foydalanishning kognitiv (bilish) jarayonlarga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Media vositalarining talaba tafakkurini rivojlantirish, til materialini idrok etish, eslab qolish va qo‘llashdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Tadqiqotda ta’limda media integratsiyasining zamonaviy shakllari — interaktiv videodarslar, podkastlar, onlayn test tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv platformalari — orqali kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, maqolada mediatexnologiyalar yordamida talabalarning ijodiy fikrlashini, muloqot ko‘nikmalarini hamda madaniy kompetensiyasini shakllantirishga oid metodik tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: mediatexnologiya, kognitiv kompetensiya, ingliz tili, multimedia, vizual idrok, interaktiv ta’lim, raqamli pedagogika.

Annotation. This article provides a scientific and theoretical analysis of the impact of using media technologies on cognitive processes in teaching English. It highlights the role of media tools in developing students’ thinking abilities, as well as in the perception, retention, and application of language material. The study explores the potential of modern forms of media integration in education — such as interactive video lessons, podcasts, online testing systems, and AI-based learning platforms — for developing cognitive competencies. In addition, the article presents methodological recommendations on how to foster students’ creative thinking, communication skills, and cultural competence through the use of media technologies.

Keywords: media technology, cognitive competence, English language, multimedia, visual perception, interactive learning, digital pedagogy.

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ влияния использования медиатехнологий на когнитивные (познавательные) процессы при обучении английскому языку. Раскрывается роль медиасредств в развитии мышления студентов, восприятии, запоминании и применении языкового материала. В исследовании выявляются возможности развития когнитивных компетенций через современные формы медиаинтеграции в образовании — интерактивные видеоуроки,

подкасты, онлайн-системы тестирования и обучающие платформы на основе искусственного интеллекта. Кроме того, в статье представлены методические рекомендации по формированию у студентов творческого мышления, коммуникативных навыков и культурной компетенции с использованием медиатехнологий.

Ключевые слова: медиатехнология, когнитивная компетенция, английский язык, мультимедиа, визуальное восприятие, интерактивное обучение, цифровая педагогика.

KIRISH

Globallashuv davrida ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, ta'limda texnologik transformatsiyalar natijasida mediatexnologiyalar (audio, video, animatsiya, virtual muhit, mobil ilovalar, onlayn platformalar va boshqalar) o'quv jarayonining yangi paradigmasini shakllantirmoqda. Ayniqsa, kognitiv yondashuv asosida ingliz tilini o'qitishda media vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilish faoliyatini jadallashtirish, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

An'anaviy yod olish va tarjima metodlariga asoslangan o'qitish bugungi kunda talabchan, media-savodli avlod ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Shuning uchun raqamli texnologiyalar yordamida tilni o'rganish jarayoni endilikda kognitiv fanlar bilan uzviy bog'lanib, inson ongida bilimni qayta ishlash, idrok qilish va uzatish mexanizmlarini chuqurroq faollashtiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Axmedovaning fikricha, zamonaviy ta'lim tizimida mediatexnologiyalar o'qitishning ajralmas qismiga aylanib bormoqda, chunki ular nafaqat axborotni yetkazish vositasi, balki o'quvchi tafakkurini faollashtiruvchi kognitiv mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Muallif o'z tadqiqotida mediatexnologiyalar yordamida o'quvchi diqqatini jamlash, eslab qolish va ma'lumotni qayta ishlash jarayonlari sezilarli darajada yaxshilanishini ta'kidlaydi. Ayniqsa, ingliz tilini o'qitishda audio va video materiallarning uyg'unligi o'quvchilarning multimodal idrokini rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, Axmedova o'qituvchi rolini "axborot yetkazuvchi" emas, balki "mediata'lim muhitini boshqaruvchi" sifatida ko'radi, bu esa zamonaviy pedagogik paradigma uchun muhim yondashuvdir [1].

Mayerning fikricha, inson miyasi bilimni ikki asosiy kanal — vizual va audial yo'nalish orqali qabul qiladi. Shu bois, u "Multimedia Learning" asarida ta'lim jarayonida turli mediatexnologiyalarni uyg'un qo'llash orqali o'rganish samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Mayer tomonidan ilgari surilgan "dual coding" va "cognitive load theory" konsepsiyalari ingliz tilini o'qitishda ayniqsa muhimdir. Uning fikricha, o'quv materiallari tasvir, ovoz va matn shaklida birgalikda taqdim etilganda, o'quvchi miyasida axborot qayta ishlanishi tezlashadi va uzoq muddatli xotirada

mustahkamlanadi. Shunday qilib, Mayer mediatexnologiyalarni kognitiv jarayonlarga asoslangan pedagogik vosita sifatida talqin etadi [2].

Shodmonovanning tadqiqotlarida raqamli pedagogika tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Uning fikricha, ingliz tilini o‘qitishda media vositalar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol bilim ishtirokchisiga aylantiradi. Muallif mediatexnologiyalar yordamida dars jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, hamkorlikda ishlash va ijodiy yondashuvini kuchaytirish mumkinligini qayd etadi. Shodmonova, shuningdek, o‘qituvchining yangi roli — “mediapedagog” sifatida shakllanayotganini ta’kidlaydi, bu esa dars jarayonida texnologiyani maqsadli va metodik asosda boshqarishni talab etadi. Uning qarashlarida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish ta’limning bosh maqsadi sifatida ilgari suriladi [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Mediatexnologiya — bu turli axborot tashuvchi vositalarni (audiovizual, raqamli, interaktiv platformalar) o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali bilim olish samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimdir. Ingliz tili darslarida bunday texnologiyalar o‘quvchilarning e’tiborini jalb etish, motivatsiyani oshirish, mustaqil o‘rganishga undash va eng muhimi — kognitiv jarayonlarni faollashtirish imkonini beradi.

Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, inson miyasi ko‘pkanallik axborotni (ko‘rish, eshitish, harakat, nutq) bir vaqtda qayta ishlaganda, o‘rganish jarayoni tezlashadi. Masalan, ingliz tilidagi videodarsni tomosha qilish paytida o‘quvchi vizual obraz, nutq ohangi, intonatsiya va kontekst orqali yangi so‘z va grammatik birliklarni ko‘p darajada eslab qoladi. Bu esa “dual coding” (ikki kanalli kodlash) nazariyasiga asoslanadi — ya’ni axborot bir vaqtning o‘zida vizual va verbal shaklda idrok etiladi.

NATIJALAR

Ingliz tilini o‘qitishda kognitiv yondashuvni mediatexnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish inson ongining tabiiy ishlash mexanizmlariga mos keladi. Psixolingvistika nuqtai nazaridan til o‘rganish — bu tashqi axborotni qabul qilish, uni idrok etish, semantik tizimda joylashtirish va kommunikativ vaziyatda qo‘llash jarayonidir. Mediatexnologiyalar bu jarayonni soddalashtiradi, chunki ular axborotni ko‘pkanalli (multimodal) shaklda taqdim etadi: matn, ovoz, harakat va tasvir bir vaqtning o‘zida miyaga ta’sir etadi. Natijada o‘quvchi miyasi tilni “tinglab tushunish”, “ko‘rib anglash” va “konseptual bog‘lash” jarayonlarini birgalikda bajaradi.

Masalan, ingliz tilida “phrasal verbs” mavzusini oddiy matn orqali emas, balki videorolik, situatsion dramatizatsiya yoki interaktiv animatsiya orqali o‘rganish o‘quvchida bu birikmalarning semantik tuzilishini tezroq anglash imkonini beradi. Shunday qilib, media vositalar nafaqat so‘z yodlash vositasi, balki semantik tarmoqni (semantic network) shakllantiruvchi kognitiv vositadir.

Til o‘rganish — bu faqat grammatikani o‘zlashtirish emas, balki madaniyatni idrok etishdir. Mediatexnologiyalar aynan shu jihatni chuqurlashtiradi. Masalan, ingliz tili o‘qitishda YouTube, TED Talks yoki BBC Learning English kabi platformalardan

foydalanish o‘quvchilarga turli aksentlar, nutq madaniyati va madaniy kontekstlarni idrok etish imkonini beradi.

Bu jarayon kognitiv jihatdan interkultural tafakkurni shakllantiradi — ya’ni o‘quvchi til orqali boshqa madaniyatni anglashni o‘rganadi. Bunday idrok qilishda tasvir, mimika, kontekst, ovoz ohangi kabi noverbal belgilar ham til o‘rganishning muhim elementi sifatida miyaga kodlanadi. Shu sababli, mediatexnologiyalar o‘quvchini “so‘z yodlovchi” emas, balki “madaniy ma’no ishlab chiquvchi” faol sub’yektga aylantiradi.

Kognitiv yondashuvda motivatsiya — bu o‘rganishning ichki energiyasi. Mediatexnologiyalar bu motivatsiyani tabiiy yo‘l bilan uyg‘otadi, chunki ular o‘quvchini faqat “axborot iste’molchisi” emas, balki “axborot yaratuvchisi”ga aylantiradi.

Masalan, talabalar ingliz tilida video blog, podkast, prezentatsiya yoki komik hikoya yaratish orqali nafaqat grammatikani mustahkamlaydi, balki o‘z ijodiy fikrlashini, til orqali o‘zini ifodalash ehtiyojini qondiradi. Bu jarayon davomida miyada dopamin ajralishi natijasida motivatsiya tabiiy ravishda kuchayadi — bu ilmiy jihatdan isbotlangan. Shunday qilib, mediatexnologiyalar o‘quvchilarning o‘rganish jarayonida emosional-intellektual uyg‘unlikni ta’minlaydi.

Biroq mediatexnologiyalarni haddan ortiq qo‘llash o‘quvchilarda “kognitiv yuklama”ni oshirishi ham mumkin. Mayerning kognitiv yuklama nazariyasiga ko‘ra, inson miyasi bir vaqtning o‘zida cheklangan miqdordagi axborotni qayta ishlay oladi. Shu sababli o‘qituvchi darsni rejalashtirishda media vositalar sonini emas, balki ularning sifatli uyg‘unligini hisobga olishi zarur.

Masalan, bir mavzuda ham video, ham prezentatsiya, ham audio qo‘llanilsa, lekin ular bir-birini to‘ldirmasa, o‘quvchi e’tiborini yo‘qotadi. Shu bois, ingliz tili darslarida har bir mediatexnologiya bitta kognitiv maqsadga xizmat qilishi kerak — masalan, video vizual tushunish uchun, audio talaffuzni eshitish uchun, matn esa grammatik tahlil uchun.

Shunday balansli yondashuv natijasida o‘quvchining idrok, xotira va nutq faoliyati optimal darajada faollashadi, lekin ortiqcha yuklama yuzaga kelmaydi.

Ingliz tilini o‘qitishda mediatexnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning tafakkur strategiyalarini — ya’ni “tilni o‘rganish uslublarini” shakllantiradi. Masalan, o‘quvchilar onlayn forumlarda muloqot qilish, sun’iy intellekt yordamida maqola yozishni tahlil qilish, yoki interaktiv quizlarda qatnashish orqali metaforik tafakkur, analitik tahlil va kontekstual so‘zlashuv strategiyalarini o‘zlashtiradi.

Bunday faoliyat natijasida ingliz tili bilim darajasi bilan birga kognitiv moslashuvchanlik (cognitive flexibility) — yangi axborotga tez moslasha olish qobiliyati ham shakllanadi. Bu XXI asr ko‘nikmalarining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ingliz tilini mediatexnologiyalar asosida o‘qitish nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning tafakkur jarayonini, idrok tizimini va kommunikativ kompetensiyasini chuqur shakllantiradi. Media vositalari yordamida o‘rganish jarayoni inson

miyasi uchun tabiiy bo‘lgan ko‘pkanalli axborot qabul qilish tizimiga mos keladi. Shu bois, o‘qituvchilar zamonaviy darslarni loyihalashda mediatexnologiyalarni kognitiv yondashuv asosida uyg‘unlashtirishlari zarur. Bu esa ingliz tilini o‘rganishni nafaqat oson, balki ma’naviy-estetik jarayonga aylantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ахмедова Н. Р. Zamonaviy ta’limda mediatexnologiyalarning o‘rni // O‘zbekistonda ta’lim va innovatsiyalar jurnali, №2, 2024. – B. 45–51.
2. Mayer R. Multimedia Learning. — Cambridge University Press, 2020. – 320 p.
3. Shodmonova S. Raqamli pedagogika va ingliz tilini o‘qitishda media vositalar. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023. – 112 b.
4. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon, Vol. 9, No. 5, 2001. – P. 1–6.
5. Omonov J., Rajabova M. Mediatexnologiyalar orqali kognitiv o‘rganishni rivojlantirish // Til va ta’lim amaliyoti, №4, 2025. – B. 87–94.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA KREATIV YONDASHUVLARNI TA'LIM JARAYONIGA JORIY ETISH

Masharipova Durdona Raximbergan qizi
Urganch Ranch Texnologiya Universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'limda Innovatsion texnologiyaalr va kreativlik ta'limda keng yoritiladi. Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida o'quvchilarni mustaqil o'rganish, tanqidiy va kreativ fikrlashga yo'naltirish asosiy vazifa sifatida ko'rilmogda. Shu maqsadda zamonaviy raqamli platformalar, AR/VR imkoniyatlari, STEAM ta'limi, gamifikatsiya va interaktiv metodlardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi. O'rganilgan tajribalar natijasida innovatsion texnologiyalar o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, bilimlarni mustahkamlash, hamkorlikda o'qish va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan. Xulosalarda o'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish, ta'lim muassasalarida texnik-infratuzilmani mustahkamlash hamda kreativ yondashuvlarni tizimli tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, kreativ yondashuv, STEAM ta'limi, raqamli platformalar, interaktiv metodlar, motivatsiya, kritik fikrlash, gamifikatsiya, AR/VR.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема эффективного внедрения инновационных технологий и креативных подходов в образовательный процесс. В условиях цифровой трансформации образования особое внимание уделяется развитию у обучающихся самостоятельности, критического и креативного мышления. Анализируются преимущества использования современных цифровых платформ, AR/VR-технологий, STEAM-образования, геймификации и интерактивных методов в учебной деятельности. Результаты исследования показывают, что инновационные технологии способствуют повышению мотивации учащихся, укреплению знаний, развитию навыков сотрудничества и решения проблемных ситуаций. В заключении предлагаются рекомендации по развитию инновационной компетентности педагогов, укреплению технической инфраструктуры образовательных учреждений и системному внедрению креативных подходов.

Ключевые слова: инновационные технологии, креативный подход, STEAM-образование, цифровые платформы, интерактивные методы, мотивация обучающихся, геймификация

Abstract. This article examines the effective integration of innovative technologies and creative approaches into the educational process. In the context of digital transformation, special attention is given to developing students' independence, critical and creative thinking skills. The study analyzes the benefits of using modern digital platforms, AR/VR tools, STEAM education, gamification, and interactive methods in teaching and learning. The findings indicate that innovative technologies enhance student motivation, strengthen knowledge acquisition, and improve collaboration and problem-solving skills. The conclusion highlights the need to develop teachers' innovative competencies, improve technical infrastructure in educational institutions, and systematically implement creative pedagogical approaches.

Keywords: innovative technologies, creative approach, STEAM education, digital platforms, interactive methods, student motivation, gamification

KIRISH. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlarni joriy etishning afzalliklari, cheklovlari hamda samaradorlik omillari tahlil qilinadi. Zamonaviy texnologiyalar o'qitish va o'rganish jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam berishi muhokama qilinadi. Ta'lim amaliyotiga texnologiyani integratsiya qilish bo'yicha mavjud tendensiyalar va tajribalar tahlili orqali ushbu jarayonning imkoniyatlari va muammolari ko'rsatib beriladi. Talabalar global raqobat kuchaygan sharoitda muvaffaqiyatga erishishi uchun texnologik integratsiya va pedagogik innovatsiyalar muvozanati muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Shu boisdan, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish, o'qituvchilarni texnologiyadan foydalangan holda mazmunli ta'limiy tajribalarni shakllantirishga undash zarurligi asoslanadi.

Ta'lim inson va jamiyat hayotini tubdan o'zgartirish qudratiga ega. Texnologik taraqqiyot va globallashtirish sharoitida an'anaviy ta'lim tamoyillari yetarli bo'lmay qolmoqda. Sifatli ta'limni ta'minlashda muntazam innovatsion yondashuv zarur. Biroq, har qanday innovatsiya chuqur tahlil va adolat tamoyillariga tayangan holda tatbiq etilishi kerak. BMT Barqaror Taraqqiyot Maqsadlarida ta'lim orqali kelajak barpo etilishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, texnologik imkoniyatlardan teng foydalanish imkoniyati hamma uchun bir xil emasligi raqamli tafovutni kuchaytirishi xavfini tug'diradi. Bu esa tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan maqsadlar bilan ziddiyatga olib kelishi mumkin.

Yangi texnologiyalarni tezkor tatbiq etish adolat va barqarorlik nuqtai nazaridan ham savollar tug'diradi. Asosiy masala shundan iborat: yangiliklar haqiqiy manfaat keltiryaptimi yoki yangi muammolarni yuzaga chiqaryaptimi. Innovatsiyalar uzoq muddatli, inkluziv va maqsadli bo'lishi zarur.

Dunyo miqyosida kechayotgan raqamli o‘zgarishlar ta’lim tizimidan ham yangicha yondashuv va yuqori moslashuvchanlikni talab qilmoqda. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quv jarayonini faollashtiradi, o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi hamda ularni kelajak kasblariga tayyorlashda muhim omilga aylanmoqda.

Shu bilan birga, har qanday innovatsiya puxta metodik asos va pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Texnologiyadan foydalanish o‘zi uchun emas, balki o‘quvchi shaxsining rivojlanishini ta’minlashga qaratilishi kerak. Bu jarayonda o‘qituvchi yetakchi rolni saqlab qoladi va yangi kompetensiyalarni egallashi zarur bo‘ladi.

Shuning uchun ushbu maqolada ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlarni tatbiq etishning dolzarbligi, afzalliklari va samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi omillar tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODI

So‘nggi yillarda innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiga aylanmoqda. Turli tadqiqotlar texnologiyalar yordamida darsni samaraliroq tashkil etish, o‘quvchilar faolligini oshirish hamda zamonaviy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyati mavjudligini ta’kidlaydi. Masalan, ayrim olimlar innovatsion texnologiyalarning o‘qitish mazmunini boyitishi, ta’lim sifatini yaxshilashi haqida fikr bildirganlar. Shu bilan birga, texnologiyalarni joriy etishda malakali pedagoglar tayyorlash, texnik jihozlar yetishmovchiligi kabi muammolar ham mavjud.

Raqamli platformalar yordamida o‘qitish jarayoni o‘quvchilarga o‘zlashtirish tezligini oshirish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va bilimga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytirish imkonini beradi. Biroq tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, texnologiyalarning barcha hududlarda bir xil samaradorlik berishi qiyin. Raqamli tengsizlik mavjud bo‘lgan muhitda ba’zi o‘quvchilar texnik vositalar va internetga teng darajada kira olmasligi sababli ortda qolib ketish xavfi tug‘iladi.

STEAM ta’limi bo‘yicha olib borilgan ilmiy ishlar ko‘p fanli integratsiya orqali kreativ fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlari samarali rivojlanishini e’tirof etadi. Ushbu yondashuvda texnologiya, muhandislik va san’at uyg‘unlashib, o‘quvchilarni real hayotga yaqinlashgan loyihaviy faoliyatga jalb etadi. Shuningdek, raqamli vositalar bilan birgalikda kreativ pedagogikaning qo‘llanishi bilimlarning chuqurroq o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Ta’lim texnologiyalarini tatbiq etish jarayonining muvaffaqiyati ko‘plab omillarga bog‘liq. Jumladan, o‘qituvchining texnologiyadan foydalanish borasidagi ishonchi, qulay infratuzilma, jamoadagi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va texnik yordamning mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Ya’ni, raqamli innovatsiyalar faqat texnika emas, balki psixologik va tashkiliy tayyorgarlikni ham talab qiladi.

Metodlar

Mazkur tadqiqotda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlarni joriy etish bo'yicha mavjud ilmiy yondashuvlarni o'rganish hamda ularning samaradorligini tahlil qilish maqsad qilindi. Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

- **Adabiyotlar**

Tahlili

Innovatsion texnologiyalar, STEAM yondashuvi, raqamli platformalar va kreativ pedagogika bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar o'rganildi. Ushbu manbalar asosida asosiy nazariy qarashlar, ilg'or tajribalar va amaliy natijalar umumlashtirildi.

- **Taqqoslash**

metodi

An'anaviy o'qitish bilan texnologiyalardan foydalanilgan dars jarayonlari samaradorligi qiyosiy tahlil qilindi. O'quvchilarning faolligi, motivatsiyasi va o'zlashtirish darajasidagi farqlar kuzatildi.

- **Kuzatish**

metodi

Raqamli vositalardan foydalanilgan amaliy mashg'ulotlar jarayoni kuzatilib, o'qituvchi va o'quvchilar o'zaro aloqasidagi o'zgarishlar qayd etildi.

Tahlil**va****sintez**

Olingan nazariy va amaliy ma'lumotlar jamlanib, umumiy xulosalar ishlab chiqildi. O'qitish jarayonida kreativ yondashuv va texnologik integratsiyaning muhim omillari aniqlanadi.

Ushbu metodlardan foydalanish natijasida innovatsion yondashuvlarning ijobiy jihatlari bilan birga ularni qo'llashda uchraydigan qiyinchiliklar ham baholandi.

Natijalar va muhokama

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlarni ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil fikrlash hamda ijodkorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, raqamli platformalardan foydalanish dars jarayonida interaktivlikni kuchaytirib, o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlaydi.

STEAM ta'lim yondashuvi esa nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini yaratib, o'quvchilarda muammo yechish ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. O'quvchilar o'rtasida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, jamoaviy loyiha faoliyatlari ularda liderlik, hamkorlik va mas'uliyat kabi soft-skills ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Biroq tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, barcha ta'lim muassasalarida texnik jihozlanishning yetarli emasligi, o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalar bo'yicha malaka yetishmovchiligi jarayon samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, raqamli vositalardan ortiqcha foydalanish e'tiborning pasayishi va kognitiv yuklamaning oshishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Umuman olganda, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni bosqichma-bosqich, metodik jihatdan to'g'ri integratsiya qilish orqali yuqori natijalarga erishish mumkinligi aniqlandi. Kelgusida mazkur yondashuvlarning uzoq muddatli samaradorligini o'rganish,

o‘qituvchilar malakasini oshirish va infratuzilmani takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Xulosa. Ta‘lim va texnologiya kesishgan nuqtada katta imkoniyatlar mavjud. Innovatsiyalar original emas, balki autentik bo‘lsa, ya‘ni o‘quvchilarning real ehtiyojlariga mos bo‘lsa, natija beradi. AR, VR, AI, blockchain kabi texnologiyalar faqat to‘g‘ri integratsiya qilingandagina haqiqiy o‘quv qiymatini yaratadi. Texnologiya tenglik muammolarini o‘zi hal qila olmaydi. O‘qituvchi, talaba va siyosatchilar hamkorlikda harakat qilishi zarur. Mazmunli, adolatli va barqaror

Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlarni davom ettirish va amaliy natijalarni keng miqyosda joriy etish ta‘lim sifatining oshishiga, zamonaviy talablarga javob beruvchi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi

Tadqiqot natijalari innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlar ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Raqamli platformalar, STEAM yondashuvi, interaktiv metodlar va gamifikatsiya o‘quvchilarda motivatsiyani kuchaytiradi, ularning mustaqil o‘rganish, ijodiy fikrlash va muammo yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, texnologik integratsiya o‘qituvchi faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi va pedagogdan zamonaviy kompetensiyalarni talab etadi.

Biroq, texnik imkoniyatlarning yetarli emasligi, raqamli tafovut, metodik qo‘llab-quvvatlashning sustligi kabi cheklovlar jarayonning to‘liq natija berishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish bosqichma-bosqich, ilmiy asoslangan va pedagogik maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlar ta‘lim sifatini oshirishda katta potentsialga ega. Ularni samarali qo‘llash raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan va kelajak kasblariga moslashgan yosh avlodni tayyorlashga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar (GOST uslubida)

1. **Агапов, А. Н.** Инновационные технологии в образовании: методические рекомендации. Москва: Академия, 2022. 156 с.

2. **Андерсон, J., Dron, J.** Digital Pedagogy and Future Learning Models. New York: Routledge, 2021. 198 p.

3. **Баринов, Д. И.** STEAM-образование как фактор развития компетенций XXI века. Пермь: Изд-во ПГПУ, 2020. 178 с.

4. **Бегимкулов, У. Ш.** Raqamli ta‘lim va ta‘lim samaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent: TDPU, 2021. 198 b.

5. **Johnson, L., Adams Becker, S. et al.** Horizon Report 2022: Higher Education Edition. EDUCAUSE, 2022. 112 p.

6. **Mishra, P., Koehler, M.** Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record. 2006. Vol. 108. No. 6. P. 1017–1054.

7.OECD. Innovating Education and Educating for Innovation: The Power of Digital Technologies. Paris: OECD Publishing, 2020. 140 p.

8. P21 Partnership for 21st Century Learning. Framework for 21st Century Skills. Washington, 2019. 35 p.

9. Полат, Е. С. Современные педагогические технологии. Москва: Юрайт, 2020. 280 с.

10.Roberts, I. V. (ред.) Образование в условиях цифровизации: проблемы и перспективы. Москва: Просвещение, 2023. 240 с.

11. Селевко, Г. К. Педагогические технологии: учебное пособие. Москва: Народное образование, 2021. 256 с.

12.UNESCO. Education for Sustainable Development: Policy Review. Paris, 2020. 88 p.

13. World Economic Forum. The Future of Jobs Report. Geneva, 2023. 120 p.

12.Yao-Ting Sung et al. The Personnel System for Talent Development in Higher Education: Comparative Perspectives on Appointment, Cultivation, Compensation, and Performance Assessment. Springer, 2024. 264 p.

JISMONIY TARBIYA MUTAXASSISLARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA XALQARO YONDASHUVLAR

*M.A.Islomov assistent, o‘qituvchi(mustaqil izlanuvchi)
O‘zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha
mutaxassslarni qayta tayyorlash instituti
Samarqand filiali*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya mutaxassislarini kasbiy faoliyatiga tayyorlash jarayonida xalqaro tajribalar o‘rganilgan. Xitoy, Germaniya, Niderlandiya, Singapur, Rossiya va Vengriya kabi mamlakatlarda ta’lim tizimi, o‘quv dasturlari va malaka talablarining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilindi. Maqolada bakalavr, magistr va doktorlik darajalarida jismoniy tarbiya sohasida kadrlar tayyorlash jarayoning metodologik asoslari, o‘quv jarayoni, amaliyot va kasbiy kompetinsiyalarni shakillantirish bo‘yicha xalqaro yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, Xalqaro tajriba, sport ta’limi, kasbiy tayyorgarlik, kridet modul tizimi, o‘qituvchi tayyorlash, murabbiylik malakasi.

Аннотация. В статье рассматривается международный опыт подготовки специалистов по физическому воспитанию к профессиональной деятельности. В таких странах, как Китай, Германия, Нидерланды, Сингапур, Россия и Венгрия, проанализированы особенности образовательной системы, учебных программ и квалификационных требований. В статье рассматриваются методологические основы подготовки кадров в области физического воспитания на уровне бакалавриата, магистратуры и докторантуры, международные подходы к формированию образовательного процесса, практики и профессиональных компетенций.

Ключевые слова: Физическое воспитание, международный опыт, спортивное образование, профессиональная подготовка, модульная система криде, подготовка учителей, квалификация тренеров.

Annotation. This article explores international experiences in the process of preparing physical education professionals for their professional activities. In countries such as China, Germany, the Netherlands, Singapore, Russia and Hungary, specific aspects of the educational system, training programs and qualification requirements were analyzed. The article covers the methodological foundations of the process of training personnel in the field

of physical education at The Bachelor's, master's and doctoral levels, international approaches to the formation of educational process, practice and professional competencies.

Keywords: Physical education, international experience, sports education, professional training, cridet Module System, teacher training, coaching qualification.

Kirish.

Bugungi kunda umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya fanini samamra li tashkil etish dolzarb masalalardan biridir. Bularning barchasi har kuni ta’limning murakkab muammolari bilan shug‘ullanishi kerak bo‘lgan jismoniy tabiya sohasidagi mutaxassis ishining ma’lum bir qiyinligi va murakkabligini belgilaydi. Jumladan, bu borada O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi O‘RQ-637 son, 2015 yil 4-sentabrdagi O‘RQ-394-son, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 4-iyuldagi 355-son qarori, 2024-yil 15-noyabr PQ-392-son kabi huquqiy me’yoriy hujjatlar sohadagi mavjud kamchiliklarni bartaraf qilish bo‘yicha joylarda keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda, shunga qaramasdan bugungi kadrlarimiz rivojlangan davlatlarda amalga oshirilayotgan yangiliklarni tizimda qo‘llash bo‘yicha ma’lumotlari kamligini ko‘rish mumkin. Shunday ekan bugunning dolzarb masalalaridan biri bu jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini rivojlangan davlatlar tizimi bilan yaqindan tanishtirish va ularda bo‘layotgan o‘zgarishlardan doimiy tajriba almashinib turishi talab etiladiDunyo bo‘yicha jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining tayyorgarlik darajasiga turli xil talablar belgilangan. Bu borada Yevropa, AQSh, Xitoy kabi mamalakatlar yetakchilik qiladi. Masalan: Xitoy tajribasida jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun mutaxassislikga yo‘naltirilgan bilimlarni egllash ustunlik qiladi [1]. Umumiy ma’noda olganda Xitoy jismoniy tarbiya to‘g‘risidagi qonun ushbu sohani rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu qonunga asosan Xitoy ta’lim Vazirligi o‘quv dasturlari va standartlarini ishlab chiqadi [2].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

1950-1956 yilgi ma’lumotlarga ko‘ra Xitoy jismoniy tarbiya tizimi, Sobiq SSR tizimiga tayanganligi aytib o‘tiladi. Ushbu davr oralig‘ida Xitoy maktablarida jismoniy tarbiya haftasiga 2 soatdan tashkil etilganini ko‘rish mumkin[3].

3.1-jadval

1950-1956-yillar oralig‘ida Xitoy maktablari jismoniy tarbiya darslariga ajratilgan dars soatlari to‘g‘risida ma’lumot

T/R	Yillar	Haftalik ajratilgan soat
1	1950 yil	
2	1951 yil	2
3	1952 yil	2

4	1953 yil	2
5	1954 yil	2
6	1955 yil	2
7	1956 yil	2

Keyinchalik xususan 1990-yillardan keyin jismoniy tarbiya tizimi tubdan takomillashtirilgan. Masalan: 1-2 sinflar uchun haftasiga 4 soat, 3-9 sinflar uchun haftasiga 3 soat, Oliy maktablar va Universitetlar uchun ixtisosligidan qat’iy nazar haftasiga 2 soat jismoniy tarbiya darsi belgilangan[4].

3.2-jadval

Xitoy ta’lim tizimida jismoniy tarbiya uchun ajratilgan soatlar

Bosqichlar	Talab etiladigan darslar (marta)	Haftalik soatlar
1-2 sinflar	4	2.67
3-9 sinflar	3	2.67
Oliy maktab	2	1.33
Universitetlar	2	1.33

Jismoniy tarbiya mutaxassisligi uchun Xitoyda alohida talablar belgilangan. Sport murabbiyligidan tashqari, jismoniy tarbiya pedagogikasi ixtisosligi uchun alohida tanlov e’lon qilingan. Pekin Universiteti, Pekin Sport Universiteti va Xitoy Normal Universitetlari bu borada yetakchilik qiladi. Masalan: Pekin Sport Universitetida maktablar uchun jismoniy tarbiya o’qituvchisi akademik darajasi beriladi. O’quv yili to’rt o’quv yildan iborat bo’lib 145 kreditni bajarish talab etiladi [8].

Singapur tajribasiga ko’ra jismoniy tarbiya sport mutaxassislari to’rt yillik o’quv kursini tugatishlari talab etiladi. Bunda talabgor matematikadan a’lo bahoga o’qigan bo’lishi kerak [8].

Germaniyada jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari Kolonne Germaniya Sport Universitetida (German Sport University Cologne) tayyorlanadi. Mazkur universitetda turli ixtisosliklar bo’yicha bakalavr, magistr va doktorlik darajalari bo’yicha kadrlar tayyorlanadi. Ushbu ta’lim muassasasi nafaqat Germaniya, balki dunyoning rivojlangan mamlakatlariga kadrlar tayyorlab berish vazifasini ham amalga oshirmoqda.

Germaniya Sport Universitetida bakalavr darajasini olish uchun o’qish muddati 3 yil, 6 semestrni tashkil etadi. Jami 180 kredit 7 ta yo’nalish bo’yicha ajratilgan yo’nalishlar bo’yicha bilimlarni egallashi va malaka talablarini bajarishi kerak bo’ladi. Quyidagi ushbu yo’nalishlar tasvirlangan.

3.3-jadval

Germaniya Sport Universitetida bakalavr akademik darajasini olish uchun bajarilishi kerak bo’lgan modullar

Asosiy o’quv jarayoni	48K

Asosiy malakalar	12K
Kasbga yo‘naltirilgan o‘quv	70K
Yangi materialni o‘zlashtirish	18K
Qo‘shimcha o‘zlashtirishlar	12K
Amaliyot	8K
Bitiruv ishi	12K
Jami	180K

Tahlillardan ko‘rish mumkinki, bakalavr darajasini olish uchun jami 180 kredit ajratilgan bo‘lsa, eng ko‘p ulush bevosita kasbga yo‘naltirilgan modulga ajratilgan. Keyingi o‘rinlarda esa asosiy o‘quv jarayoni va yangi materiallarni o‘zlashtirishga ajratilgan.

Ushbu ta’lim muassasasida jismoniy tarbiya va sport sohasining turli yo‘nalishlari bo‘yicha bakalavr, magistr va doktorlik darajasiga ega kadrlar tayyorlanadi. Quyidagi jadvalda turli akademik darajalar va yo‘nalishlar tavsifi keltirilgan.

3.4-jadval

Germaniya Sport Universitetida bakalavr, magistr va doktorlik akademik darajasi bo‘yicha yo‘nalishlar

Akademik va ilmiy darajalar	Bakalavriat
	Sport menejmenti
	Sport mahorati
	Sport jurnalistikasi
	Sport va salomatlikni saqlash
	Ommaviy sport salomatlik
	Jismoniy tarbiya
	Magistratura
	Sport va harakat gerontologiyasi
	Sport, mediya va kommunikatsiya
	Oliy sport, mashg‘ulot va murabbiylik
	Sport turizmi
	Sport menejmenti
	Sportda texnologiyalar
	Doktorlik
	Doktorlik darajasi jismoniy tarbiya sportning dolzarb muammolariga qaratilgan bo‘lishi va ilmiy rahbar bilan kelishilgan holda tadqiqot mavzusi tanlanishi kerak.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Germaniya Sport Universitetida jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash mazmuni unga qo‘yiladigan talablar sifat jihatidan ham mazmun jihatidan ham o‘ziga xos hisoblanadi.[8].

Qayd etish kerakki, AQSH, Avstraliya, Rossiya Federatsiyasi, Irlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport jadal rivojlanish sharoitida. Bir qator xalqaro tashkilotlarning ma’lumotlariga ko‘ra Niderlandiya jismoniy faollik bo‘yicha dunyoda eng yaxshi ko‘rsatkichlarni qayd etgan. Mazkur ma’lumotlarga ko‘ra, Niderlandiya aholisi hafta davomida o‘rtacha 12 soatdan ortiqroq vaqtini jismoniy faollikka sarflashadilar. Bunda erkaklar o‘rtacha 15 soat 20 daqiqa vaqtlarini hafta davomida turli jismoniy mashqlarga qaratsalar, ayollar 10 soat 50 daqiqa atrofida vaqtlarini mazkur faoliyatga qaratadilar [5].

Niderlandiya ta’lim tizimi, xususan, jismoniy tarbiya bo‘yicha kadrlar tayyorlash tizimiga doir tajribalar shuni tasdiqlaydiki, Niderlandiyada jismoniy tarbiya va sport sohasi kadrlarini tayyorlash jarayoni sifat jihatidan juda yuqori darajada [6; 202-207-b, 7; 5-28-b].

Qayd etish kerakki, Niderlandiyada jismoniy tarbiya dasturi 1863-yilda ishlab chiqilgan. Mazkur dastur dunyoda birinchilardan bo‘lib, jismoniy tarbiyani ta’lim tizimga kiritish bilan bog‘liq edi [8; 120-b]. Shundan so‘ng bir qator takomillashtirishlar 1920, 1993, 1995 hamda so‘nggi yillarda jismoniy tarbiya dasturlari qayta ishlab chiqilgan.

Niderlandiyada jismoniy tarbiya va sport tizimining eng muhim jihatlaridan biri bu uning maktabgacha ta’limda bolalarga chuqur singdirilishidadir. Shu bilan birga jismoniy tarbiya ta’limning barcha bosqichlari uchun majburiy hisoblanadi. Sifat jihatidan ta’kidlash kerakki, so‘nggi 10 yilliklarda Niderlandiyada jismoniy ta’lim sifati uchun juda yuqori talab qo‘yilgan bo‘lib, universitetlarga yiliga o‘rtacha 900-1200 nafar atrofida nomzodlar qabul qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ularning atiga o‘rtacha 650 nafari bakalavr darajasini qo‘lga kiritadi.

Ahamiyatli jihati shundaki, nomzodlar o‘qish davrida sohaga doir 20 ga yaqin modullar bo‘yicha bilim olishadi va ularni amaliyotga izchil tatbiq etish bo‘yicha imtihonlardan o‘tishadi. Shunga qaramasdan Niderlandiya jismoniy tarbiya va sport kadrlari tayyorlash tizimini yanada takomillashtirishga ahamiyat qaratganini ko‘rish mumkin.

1. Birgina Amsterdam universitetida jismoniy tarbiya va sport sohasidagi kadrlarni tayyorlash jarayoni tahlil etilganda, 15 dan ortiq yo‘nalishlar bo‘yicha bakalavr darajasiga ega mutaxassislar tayyorlanishi aniqlandi [11].

2. Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash Yevropaning boshqa mamalakatlarida ham o‘ziga xos tarzda amalga oshiriladi. Masalan, Latviya, Litva, Estoniya kabi mamlakatlarda ham kadrlar tayyorlash yangicha qarashlar va yondashuvlar asosida amalga oshirilayotganligini ko‘rish mumkin. Latviya Sport Akademiyasida ham bu borada yetarlicha tajriba mavjud. Hozirda ushbu ta’lim muassasasi bir paytning o‘zida ham jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, ham sport murabbiylari tayyorlashga ixtisoslashgan [2]. So‘nggi ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, ushbu ta’lim muassasasi o‘z faoliyatini yanada

kengaytirib, jismoniy tarbiya va sportning ko‘pqirrali jihatlarini o‘rganish va mazkur yo‘nalishlar bo‘yicha kadrlar tayyorlashni taklif etmoqda.

Bir qator manbalarni tahlil qilish va turli mamalakatlarda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari tayyorlash holatini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, mazkur sohada mutaxassislar tayyorgarligi uchun o‘ta yuqori darajadagi talablar qo‘yilgan.

Bo‘lajak mutaxassislarga qo‘yiladigan bunday talablar mazmunida avvalo sifatni oshirish turganligi adabiyotlarni o‘rganish natijasida aniqlandi. O‘qish jarayonini tashkil etish, xususan, o‘qishga kirish, o‘quv jarayonlarida qo‘yiladigan talablar va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashga doir kompetensiyalar bo‘lajak mutaxassislarning o‘z ustida ishlash va bilimni oshirish masalasida jiddiy mehnat qilish kerakligini keltirib chiqaradi.

3.Vengriya Sport Universiteti ma’lumotlariga ko‘ra [9], mazkur universitetda bakalavr, magistr va doktorlik darajalari bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanadi. Olingan ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, ushbu oliygoh har yili ko‘plab xorijiy nomzodlarni o‘qishga taklif etadi.

Metadologiya - tadqiqot ishida xalqaro ta’lim tizimlarining tahliliy manbaalari, rasmiy universitet saytlaridagi ma’lumotlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari asos sifatida olindi.

Quyidagi metodlar qo‘llanildi:

Taqqoslama tahlil metodi – turli mamlakatlarning (Xitoy, Germaniya, Niderlandiya, Vengriya va boshqalar) jismoniy tarbiya sohasidagi tayyorlov tizimlari solishtirildi. Tizimli yondashuv – kasbiy tayyorgarlikni ta’lim bosqichlari, amaliyot, nazariy bilim va kompetensiyalar bilan uyg‘unlikda baholash imkonini berdi. Manbalar tahlili – xorijiy universitetlar (Pekin Sport Universiteti, German Sport University Cologne, Amsterdam University, Latviya Sport Akademiyasi) va rasmiy nashrlar ma’lumotlariga tayangan holda xulosalar shakllantirildi. Xalqaro tajribalarning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish orqali umumiy model yaratishga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida 2010-2023- yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, ta’lim vazirliklari hisobotlari va xalqaro tashkilotlar (IOC, UNESCO, OESCD) tomonidan e’lon qilingan ma’lumotlar tahlil qilindi.

Natija va muhokamalar.

Dunyoda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari tajribasini umumlashtirish yuzasidan Kanada, Braziliya, Buyuk Britaniya va Xitoylik olimlarning 2010-2019-yillar davomida olib borgan izlanishlari alohida diqqatga sazovordir [9; 3-44-b]. Ushbu tadqiqot ishlari natijalariga ko‘ra dunyo tajribasida sport murabbiylari tayyorlashga alohida talablar qo‘yiladi va turli davlatlarda mazkur masala bo‘yicha turlicha yondashuvlar mavjud.

Janubiy Afrika, xususan, Botsvanada sport murabbiylari tayyorlashda Milliy Olimpiya Qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan uzoq muddatga mo‘ljallangan sport murabbiylari tayyorlashning quyidagi tartibi amal qiladi:

1) boshlang‘ich sinf: asosiy jismoniy harakat elementlari va ko‘nikmalarni shakllantirish;

2) o‘rta maktab: egallangan tajribalarni umumlashtirish va qobiliyatlarni aniqlash;

3) maktabdan keyingi bosqich: egallangan tajribalar va malakalarni oliy sport yutuqlariga yo‘naltirish.

Bu bosqichlar bevosita sportchilar tayyorlash tizimiga ham aloqador bo‘lib, keyinchalik ular sport murabbiyligi faoliyati bilan shug‘ullanishlariga zamin yaratiladi [10; 1-5-b]. Trenerlarning malakasi va tajribasiga ko‘ra quyidagicha tabaqalashtiriladi:

1-daraja: 2 haftalik kurs va sinov.

2-daraja: amaliyot, portfolio (mashg‘ulot rejasi, dasturlar, mahorat, shogirdlar, ish faoliyatiga doir boshqa materiallar).

3-daraja: 2 bosqichli murabbiylik kursi va sinov.

4-daraja: amaliyot va portfolio.

Ma‘lumki, qishki sport turlarida, xususan, xokkey sport turida Rossiya Federatsiyasi dunyoda yetakchilardan hisoblanadi. Ushbu sport turi bo‘yicha murabbiylar tayyorlash amaliyoti ham dunyo hamjamiyatining qiziqishlariga sazovordir. Ushu davlatda sport murabbiyligi bo‘yicha ish faoliyati olib borish uchun talabgor tegishli ixtisoslik bo‘yicha oliy ma‘lumoli bo‘lishi kerak [11; 90-94-b]. Xokkey sport turi davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi va milliy federatsiya murabbiylarning malaka talablarini belgilaydi. Milliy federatsiya tomonidan xokkey murabbiylariga quyidagi litsenziyalar berilishi belgilangan:

D toifa: yoshlar va havaskorlar bilan ishlovchi hamda salomatlikka qaratilgan mashg‘ulotlar tashkil etish. Yuqori darajadagi malaka talab etilmaydi.

C daraja: regional va milliy darajadagi musobaqalarda ishtirok etuvchi sportchilarni tayyorlovchi murabbiylar. Kamida 1 yillik ish tajribasi talab etiladi.

B daraja: yuqori mahoratli murabbiylar darajasi. Milliy Liga musobaqalariga sportchilarni tayyorlovchi mutaxassislar. Kamida 3 yillik ish tajribasi talab etiladi.

A daraja: Xalqaro musobaqalarda ishtirok etuvchi sportchilar bilash ishlovchi, kamida 3 yillik tajribaga ega mutaxassislar.

Mutaxassislarga murabbiylik sinovlaridan o‘tganlaridan so‘ng 4 yilga amal qiluvchi guvohnomalar beriladi.

Xulosa

Xulosa o‘rnida tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro tajribalarda jismoniy tarbiya o‘qituvchilari tayyorlash tizimi quyidagi asosiy yo‘nalishlarga tayanildi. Unga ko‘ra: Kasbiy tayyorgarlik tizimining bosqichma-bosqich (bakalavr-magistr-doktarantura). Amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘lim-har bir bosqichda majburiy amaliyot o‘tash. Kredit-modul ta‘lim sifatini baholashning universal shakli sifatida qabul qilingan. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha, sport etikasi, sog‘lom turmush tarzi va pedagogik mahoratni shakillantirishga qaratish, murabbiylik sohasida tajriba va malakani rivojlantirish.

Xalqaro tajribalarni O‘zbekiston jismoniy tarbiya ta‘lim tizimiga integratsiya qilish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va raqobatbardosh pedagoglarni tayyorlash imkonini beradi. O‘rganilgan ma‘lumotlardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni berish mumkin.

Tavsiya: Xalqaro tajribalarni tizimli o‘rganish natijasida O‘zbekiston ta’lim tizimida jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlash jarayoniga xorijiy mamlakatlardan sinovdan o‘tgan samarali modellarni tadbiq qilish. Amaliyotga yo‘naltirilgan ta’limni takomillashtirish ya’ni talabalar uchun sport maktablari, federatsiyalar va klublar amaliyot o‘tash imkoniyatlarini kengaytirish, bu orqali real ish tajribasini oshirish zarurati oshadi. O‘z kasbini mutaxasisi sifatida pedagogik mahorati, muloqot madaniyati, sport etikasi va raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini kuchaytirish lozim. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish – Chet eldagi sport universitetlari bilan qo‘shma dasturlar (dual diplom), malaka oshirish kurslari va tajriba almashish loyihalarini yo‘lga qo‘yish tavsiya qilaman. Innovatsiyon o‘qitish usullarini joriy etish – Jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlashda sun’iy intellect, virtual laboratoriyalar, sport simulyatorlari va raqamli tahlil tizimlaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi. O‘rganilgan tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish – Xalqaro tajribalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib olish emas, balki O‘zbekiston ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sharoitiga moslashtirib tadbiq etish tavsiya etiladi. O‘quv dasturlar ham xalqaro baholash mezonlariga moslashtirilshi zarurati to‘g‘iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respubliaksi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim – tarbiya va ilm – fan sohalarini yanada rivojlantirishning chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108 06.11.2020yil.
2. Г. А. Ямалетдинова. “Педагогика физической культуры и спорта”. Екатеринбург 2014. 60-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, I jild. NMIU, 2017, – 592 .
4. Axmetjanov M.M., Tojiyev M., Tosheva G.D. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” Toshkent 2018 yil. 112-113 .
5. MOE. Teaching Reform Guidelines for Physical Education and Health. 2021.
6. Yan J, Smith J, Morgan P, Eather N. A historical review of physical education in China (1949–2020). Journal of Education and Training Studies. 2021 Apr;9(4):21.
7. Peng Zeping, L. L., & Luo, X. (2019). Historical Experience of Physical Education Curriculum Reform in Primary and Middle Schools in the Past 70 Years since the Founding of New China. Journal of Tianjin University of Sport, 34(05), 373-380.
8. <https://en.bsu.edu.cn/>.
9. <https://www.dshs-koeln.de/english/>.
10. <https://www.dshs-koeln.de/english/>.
11. <https://www.argentina.gob.ar/turismoydeportes/secretaria-de-deportes>.
12. www.olympic.org.

CHET TILLARNI O‘QITISHDA SHARQ TILI YO‘NALISHI TALABALARI MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI STRATEGIYALARI

Raxmanberdiyeva Karima Saydanovna
Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti
G‘arb tillari kafedrasi ,PhD, dotsenti,

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq tili yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda chet tillarni, xususan ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish masalalari tahlil qilinadi. Til o‘rganishda motivatsiyaning turlari, ichki va tashqi omillarning o‘rni hamda o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi kommunikativ muhitning ta’siri yoritiladi. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va madaniyatlararo muloqot elementlari orqali o‘quvchilarda barqaror o‘rganish istagini shakllantirishning samarali yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: motivatsiya, mustaqil ta’lim, ingliz tili o‘qitish, Sharq tili yo‘nalishi, kommunikativ yondashuv, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы повышения мотивации студентов восточных направлений к изучению иностранных языков, в частности английского. Анализируются виды мотивации, роль внутренних и внешних факторов, а также влияние коммуникативной среды между преподавателем и студентами. Особое внимание уделено эффективным способам формирования устойчивого интереса к изучению языка с помощью инновационных педагогических технологий, интерактивных методов и элементов межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: мотивация, самостоятельное обучение, преподавание английского языка, восточные направления, коммуникативный подход, инновационные технологии.

Abstract. This article examines the issues of enhancing students’ motivation to learn foreign languages, particularly English, among learners of Oriental Studies. It analyzes types of motivation, the role of internal and external factors, and the influence of a communicative environment between teachers and students. The study highlights effective strategies for fostering sustainable learning interest through innovative pedagogical technologies, interactive methods, and elements of intercultural communication.

Keywords: motivation, independent learning, English language teaching, Oriental studies, communicative approach, innovative technologies.

A.N. Leontyev tomonidan ishlab chiqilgan ichki faoliyat tushunchasi S.L. Rubinshteyn faoliyat nazariyasida psixikani tahlil obyekti sifatida ko‘rib chiqadi. U o‘zining muhim ob‘yektiv aloqalari va vositachiligini, xususan, faoliyat orqali ochib beradi.

Xorijiy amaliy faoliyat va ong o‘rtasidagi bog‘liqlik to‘g‘risida qaror qabul qilishda “ichki” aqliy faoliyatni “tashqi” amaliyotni cheklash natijasida vujudga kelgan deb hisoblash mumkin emas, degan fikr ilgari suriladi. U aqliy determinizm tamoyilini shakllantirishda tashqi sabablar ichki sharoitlar orqali harakat qiladi.

S.L. Rubinshteyn “tashqi orqali ichki” asosida rivojlanishni belgilaydi va shu tariqa yuqori aqliy funksiyalarning shakllanishi va rivojlanishi “tashqi – ichki” prinsipi asosida ro‘y beradi, deb ta’kidlagan L.S. Vygotskiyning nazariy pozitsiyalarini aniqlab beradi.

S.L. Rubinshteynning ushbu rivojlanish talqini bilan faoliyat va ong empirik tahlil orqali farqlanadigan yagona narsaning namoyon bo‘lishining ikki shakli sifatida emas, balki ajralmas birlikni tashkil etuvchi ikkita misol sifatida ko‘rib chiqiladi. Faoliyat va ong teskari tomonlarning ikki xil jihati emas. Ular organik yaxlitlikni – kimligini emas, balki birligini tashkil qiladi.

Faoliyatni anglash haqiqati uning yo‘nalishini o‘zgartiradi va shu bilan uning yo‘nalishi va tabiati boshqacha tartibga solinadi. Agar o‘quv jarayoniga ushbu nuqtai nazar asos qilib olinsa, bu o‘quv jarayonining muvaffaqiyati va samaradorligini ta’minlash uchun talabalarni o‘quv faoliyatini boshqarish bo‘yicha maxsus bilimlarga, bilim olish qobiliyatiga o‘rgatish zarurligini anglatadi.

Shunday qilib, talabalarga o‘zlarining o‘quv faoliyati to‘g‘risida yoki texnik (uslubiy) ko‘rinishdagi harakatlar majmuasidan xabardor bo‘lishni o‘rgatish, ularni o‘quv faoliyatida foydalanishni osonlashtiradi.

Bu vazifalarni o‘quv jarayoni tarkibiga mustaqil ish olib borish strategiyasini kiritish orqali hal etish mumkin, bu esa o‘z o‘quv faoliyatini amalga oshirishga imkon beradi va ularni o‘zlashtirishda tashqi va ichki faoliyatning namoyon bo‘lishiga yordam beradi.

Mustaqil ish strategiyasini o‘zlashtirish faol tashqi va ichki harakatlarning mavzusiga aylanadi. Tashqi harakatlar talabani dars jarayonida faol ishtirok etishida o‘z ifodasini topadi – bu maqsadlarni belgilashda, faoliyat sabablarini tushunishda, uni amalga oshirishda, xatti-harakatlarni kuzatishda hamda tahlilda namoyon bo‘ladi.

Talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish modeli o‘zgarish va tuzatish imkonini beruvchi, faoliyat samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi va tashxis qilish oson bo‘lgan tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olishi zarur. Ikki qismli tuzilishga ega bo‘lgan talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish modeli eng ko‘p tarqalgan model hisoblanadi.

Talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish modeli mustaqil bilim olish va o‘zini rivojlantirishni aks ettiruvchi andoza hisoblanadi. Ushbu modelni

yaratishda talabalar uchun ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish faoliyatning muayyan turi uchun mos keladigan shaxsiy sifatlar to‘plami tartibga solinadi.

Modelning turlaridan biri malakaviy tavsifnoma hisoblanadi. Uning mazmunida quyidagi jihatlar aks etadi: ingliz tilini o‘rganish vazifa va majburiyatlari, shaxsiy sifatlar, bilim va ko‘nikmalar.

Bunday modellardan kadrlarni tanlash hamda joy-joyiga qo‘yish, ularni attestatsiyadan o‘tkazish, shuningdek, mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarini tuzishda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quv jarayonida mutaxassis faoliyatini modellashtirish tamoyili bilish obyekting har xil modellari yaratilib, ulardan ilmiy ijodda foydalanish imkonini beruvchi ilmiy metoddir. Modellashtirish metodida obyekt o‘rniga uning modeli o‘rganiladi.

Modellashtirish biror narsaning modelini ishlab chiqish yoki yaratishdir. O‘qituvchi faoliyatida modellashtirish ta’lim-tarbiyani ilmiy asosda tashkil etish, ta’lim jarayoniga zamonaviy talablarni, talabalar ehtiyojlari, dunyoqarashi, boshlang‘ich tushunchalari, mustaqil o‘rganish uchun topshiriqlar, ularning imkoniyatlari, o‘qitiladigan fan va mavzularning maqsadi va ahamiyatini inobatga olib, ularga mos metodlarni tanlashni taqozo etadi.

Modellashtirish orqali mazmun va maqsadlarni asoslash uchun avvalo bilimlarni oson o‘zlashtirish, o‘qitish metodlarini o‘quv reja va dastur talablariga mos tanlash kerak.

Mutaxassis faoliyatini modellashtirish shartlari bilim va malakani politekhnika yo‘naltirish, integratsiya asosida o‘qitish jarayonida gradatsiyaning o‘rni hamda ko‘chirib o‘qitish jarayonini o‘z ichiga oladi.

Mutaxassis shaxsini va faoliyatini modellashtirishga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, ilmiy tadqiqotlarda kasbiy-pedagogik tayyorgarlik tizimida mutaxassisning kasbiy va shaxsiy kamoloti, shuningdek, uni tayyorlash jarayonining modelini yaratish muammosi yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Buyuk Britaniyalik olim M. Rozenberg o‘qituvchi faoliyatining to‘qqiz yo‘nalishini hamda ularga nisbatan quyidagi kasbiy talablarni belgilagan: o‘quvchilarning ehtiyojlarini bilish, faoliyat samaradorligini baholay olish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish malakasiga ega bo‘lish, kasbiy mahoratni egallash, maslahat bera olish, kommunikativlik qobiliyatiga ega bo‘lish, ilmiy tadqiqot olib borish, doimiy ravishda kasbiy mahoratini takomillashtirib borish hamda o‘z shaxsini madaniy jihatdan rivojlantirish.

Modelning tuzilishi va mazmuni talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish modeli eng umumiy ma’lumotdan muayyan ko‘nikmagacha yaratilishi kerak. Eng muhim ko‘nikma nazariy tahlil uchun fakt va hodisalarni o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan pedagogik fikrlash va harakat qobiliyatidir.

Umumiy va o‘ziga xos ko‘nikmalarning asosi intuitiv, empirik va nazariy darajalarda davom etadigan o‘tish jarayonidir. Nazariy tayyorgarlikning ifodasi bo‘ljak mutaxassisning

analitik, prognostik, loyihaviy, refleksiv ko‘nikmalarga ega ekanligini namoyon qiluvchi pedagogik fikrlash qobiliyatidir.

Talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish modeli kompetensiyaviy yondashuvga va o‘quv jarayonini modulli tayyorlash prinsipiga asoslanadigan kasbiy-pedagogik xususiyatlarni o‘z ichiga olishi kerak.

Modellashtirishning amaliy tatbiqi talabalarga ingliz tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni tashkil etish uchun o‘quv modelini ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, u didaktik faoliyatning barcha tarkibiy elementlarini ajratib olish, ularning ta’lim tizimi uchun ahamiyatini aniqlash va o‘zaro bog‘liqlikni o‘rnatishni nazarda tutadi.

Nazariy modelning asosiy tarkibiy qismlari maqsadli, metodologik, mazmuniy, jarayonli va diagnostik bloklardan iborat. Ishlab chiqilgan model ochiqlik, moslashuvchanlik, amaliy yo‘nalish xususiyatlariga ega bo‘lib, umumiy va o‘ziga xos tamoyillar asosida amalga oshiriladi.

Tadqiqotda umumdidaqtik tamoyillar — ilmiylik, yaxlitlik, izchillik, shuningdek, guruh va individual mashg‘ulotlarning birligi, nazariya va amaliyotning uzviy bog‘liqligi inobatga olingan.

Taklif etilayotgan modelning asosi mustaqil ta’lim jarayonining izchilligini, talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmalari va malakalarini shakllantirish, ularning o‘zlashtirish darajasini aniqlash hamda mustaqil ta’limni nazorat qilishni ta’minlaydi.

Talabalarga chet tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni rivojlantirish jarayoni modelining tuzilmasi integrativ xarakterga ega bo‘lib, quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi: maqsadli, vazifaviy, nazariy-metodologik, mazmuniy va natijaviy-baholash.

Maqsad komponentida talabalarga chet tilini o‘rgatishda mustaqil ta’limni rivojlantirish maqsadi ko‘rsatilgan. Vazifalar komponentida chet tilini o‘rgatish konsepsiyalari, ta’lim yo‘nalishidagi malaka talablari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘rganish va o‘qitishga undash belgilangan.

Nazariy-metodologik komponent modelning ishlashini ta’minlovchi yondashuvlar, didaktik ta’minot va tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Modelni loyihalashning metodologik asosi sifatida tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatli, shaxsga yo‘naltirilgan va kontekstli yondashuvlar qo‘llaniladi.

Natijaviy-baholash komponent esa talabalarining chet tilini o‘rganishda mustaqil ta’limni tashkil etish va shakllantirish jarayonining samaradorligini baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии [Текст] /С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2003. –705 б.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2005. – С.672 .

3. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М.: Издательство «Педагогика», 1973.– С. 424.

4. Ронзин Д.В. Собеседник: партнер или объект для манипуляций? //Научно-информационный бюллетень Ленинградского ин-та ядерной физики АН СССР, 1991.- №3. С.28-35.

TIZIMLI PEDAGOGIK YONDASHUVNING KONSEPTUAL QOIDALARI

Karimova Nigora Ikromovna

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: nikramovna.17gmail.com

Tel: +998902860155

Annotatsiya. Ushbu maqolada tizimli pedagogikada konseptual qoidalar asosida pedagogik jarayonlarni butunlik, o‘zaro bog‘liqlik va tizimli prinsiplar asosida tashkil etilishi hamda pedagogik tizimlar inson bilim va ta’lim jarayonlarini ijtimoiy munosabatlar va o‘zaro ta’sirlar kontekstiga urg‘u beradi. Ushbu yondashuv pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish maqsadida o‘quvchilarning tabiiy imkoniyatlari, ijtimoiy shart-sharoitlar va pedagogik ta’sir vositalari uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan bilimning lingvistik, belgi va simvollarga asoslangan sifatli va miqdoriy tavsifini olib boradi. Shuningdek, tizimli pedagogika an’anaviy eksperimental pedagogikadan farqli o‘laroq, pedagogik jarayonni maqsad, mazmun va usullarini yaxlit tizim sifatida tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: konseptual, prinsip, kontekst, eksperimental pedagogika, an’anaviy pedagogika, kibernetika, tizimli pedagogika, strategiya.

Аннотация. В статье раскрываются основные положения системной педагогики – концепции, которые организуют педагогические процессы на принципах целостности, взаимосвязанности и системности. Также обсуждаются педагогические системы, помещающие человеческие знания и образовательные процессы в контекст социальных отношений и взаимодействий.

Данный подход направлен на повышение эффективности педагогического процесса за счёт качественного и количественного описания знаний на языковой и знаково-символической основе. Его цель – обеспечить гармонию между природными способностями обучающихся, социальными условиями и средствами педагогического воздействия. В отличие от традиционной экспериментальной педагогики, системная педагогика рассматривает цели, содержание и методы педагогического процесса как единую систему.

Ключевые слова: концептуальный, принцип, контекст, экспериментальная педагогика, традиционная педагогика, кибернетика, системная педагогика, стратегия.

Abstract. The article discusses the main principles of systemic pedagogy - concepts that organize educational processes based on the principles of unity, interconnection and consistency. It also discusses pedagogical systems that put human knowledge and education

in the context of social relations and interactions. This approach aims to improve the effectiveness of education by providing a qualitative and quantitative description of knowledge based on linguistic and symbolic principles. Its goal is to achieve harmony between a student's natural abilities, social environment, and the methods of pedagogical influence. In contrast to traditional experimental pedagogy, systemic pedagogy views the goals, content, and methods of education as an integrated system.

Key words: conceptual, principle, context, experimental pedagogy, traditional pedagogy, cybernetics, system pedagogy, strategy.

Kirish. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning rivojlanishi asosan ta'limning samaradorligini oshirish va o'quvchilarni XXI-asr talablariga moslashtirishga qaratilgan. Bu jarayon o'quvchilarni faollikka, tanqidiy fikrlashga, ijodkorlikka va mustaqil o'rganishga rag'batlantiruvchi, shuningdek, texnologiyalar va zamonaviy metodlarni o'z ichiga olgan yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Nazariy asoslar nuqtai nazaridan, zamonaviy pedagogika bir qator ilmiy nazariyalar va yondashuvlarga tayangan. Ular orasida umumiy tizim nazariyasi (L.Bertalanf), kibernetika, konstruktivizm, ijtimoiy madaniy nazariya (L.Vygotsky), hamda o'rganish nazariyalari mavjud. Ushbu nazariyalar pedagogik jarayonni boshqarish, o'quvchilarning rivojlanish jarayoni va o'rganish metodlarini ilmiy asosda tushunishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik usullar o'quvchilarni markazga qo'ygan holda, ularning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan ta'lim tizimini yaratadi. Bu yondashuv faollik, hamkorlik, muammo yechish va ijodkorlikni rivojlantirishga urg'u beradi. Shuningdek, ta'limda texnologiyalar integratsiyasi, masofaviy o'qitish va interaktiv o'quv muhitlari yaratish katta o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Johann Friedrich Herbart (1776-1841) ta'lim sohasida o'zining tizimli yondashuvi bilan mashhur bo'ldi. U ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni muntazam, izchil dasturga aylantirish tarafdori edi. Herbartning asosiy g'oyasi shundaki, ta'lim o'quvchining aqliy rivojlanishini maqsadli ravishda yo'naltirishi va bilimlarni tizimli tarzda yetkazishi kerak. Uning fikricha, o'quv dasturi aniq maqsadlar va bosqichma-bosqich rivojlanadigan tuzilmaga ega bo'lishi lozim. Herbartning "appersepsiya" tushunchasi uning ta'limotining markaziy elementi sifatida ta'lim jarayonida yangi bilimlarni o'quvchining mavjud bilimlari bilan bog'lash muhimligini ta'kidlaydi.

Appersepsiya nazariyasiga ko'ra, yangi ma'lumotlar o'quvchining ongida allaqachon mavjud bo'lgan tushunchalar va tasavvurlarga asoslanib qabul qilinadi. Masalan, o'quvchi yangi matematik tushunchani o'rganayotganda, bu tushuncha uning avval o'rgangan asosiy arifmetik bilimlariga ulanadi. Herbartning bu g'oyasi zamonaviy pedagogikaning "konstruktivizm" yondashuviga asos bo'lib, o'quvchining faol ishtiroki va bilimlarni o'zlashtirishda ularning oldingi tajribasiga tayanish zarurligini ta'kidlaydi [Herbart 23]. Jon

Dyui (1859-1952) esa ta'limni boshqa nuqtai nazardan rivojlantirdi. U o'quv jarayonini statik va rasmiy bilimlarni o'zlashtirishdan ko'ra, o'quvchining faol tajribasi va amaliy faoliyatiga asoslangan jarayon sifatida ko'rdi. Dyuning ta'lim falsafasi "progressiv ta'lim" deb atalgan harakatning asosini tashkil etdi. Uning fikricha, ta'lim o'quvchining shaxsiy tajribasi va qiziqishlariga moslashishi, shu orqali ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak.

Dyui o'quv jarayonida "o'rganish amalida" tamoyilini ilgari surdi, bunda o'quvchilar faqat kitobdagi bilimlarni yodlash bilan cheklanmay, balki real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash orqali o'rganadilar. Masalan, Dyui o'quvchilarga fan darslarida tajriba o'tkazish, ijtimoiy fanlarda guruh loyihalarida ishtirok etish yoki san'at darslarida ijodiy ishlar bilan shug'ullanishni taklif qildi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni faol ishtirokchilarga aylantirib, ularga o'z bilimlarini mustaqil ravishda kashf qilish imkonini berdi. Dyui'ning ta'limotida o'qituvchi yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, maslahatchi sifatida ko'riladi, lekin u o'quvchining o'rganish jarayonida to'liq boshqaruvchi emas. Bu yondashuv o'quvchining mustaqilligi va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan edi. Dyuning g'oyalari zamonaviy ta'limdagi "o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim" va "muammoga asoslangan o'rganish" kabi yondashuvlarning asosini tashkil etdi.

Herbart va Dyuning yondashuvlari bir-biridan keskin farq qiladi, lekin ularning ikkalasi ham ta'limning sifatini oshirish va o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlash maqsadini ko'zlagan. Herbartning tizimli va tuzilgan yondashuvi ta'lim jarayoniga aniqlik va tartib keltirdi, bu esa katta sinflar va standartlashtirilgan ta'lim tizimlari uchun juda muhim edi. Dyui esa ta'limni yanada moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan jarayonga aylantirishga harakat qildi, bu esa o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga yordam berdi.

B.F.Skinnerning 1950-1960-yillardagi bixevioristik yondashuvi ta'limda dasturlashtirilgan ta'limning asosini qo'ydi. Uning usuli o'rganishni mustahkamlash uchun aniq vazifalar ketma-ketligiga asoslanadi [Skinner, 67]. Bu yondashuv o'quv jarayonini tizimli ravishda tashkil qilish va aniq maqsadlarga erishishga qaratilgan edi. Bixeviorizmning asosiy prinsipi sifatida "stimul-reaksiya" modeli ta'limda qat'y tuzilgan dasturlarni yaratdi, bu esa o'quvchilarning bilimlarini o'lchanadigan natijalar orqali baholash imkonini berdi. Skinnerning yondashuvi ta'imda aniqlik va tuzilganlikni ta'minladi.

Bela H. Banathy ta'limni tizim sifatida ko'rishni taklif qildi, bu yerda o'quv dasturi, o'qitish metodlari va baholash o'zaro bog'langan komponentlar sifatida ishlaydi (Banathy, 10). Uning "A Systems View of Education" (1992) asarida ta'lim tizimlari ochiq, dinamik va moslashuvchan bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Banathy ta'lim dizaynini tizimli yondashuv orqali isloh qilishni maqsad qildi, bu esa institutsional islohotlar va o'quv dasturi dizayniga katta ta'sir ko'rsatdi. Banathy ta'limning har bir elementi (o'qituvchi, o'quvchi, o'quv dasturi, muhit) o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi. Bu yondashuv ta'limni statik emas, balki doimiy ravishda rivojlanib boruvchi tizim sifatida ko'rish imkonini berdi.

NATIJALAR. Talabalarining chet tilini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlari to‘g‘risida xabardorligi kasbga yo‘naltirilgan ta‘limning o‘ziga xos xususiyati hisoblanadi. Har qanday kasbga yo‘naltirilgan ta‘lim savolga asoslanadi: nima uchun talaba chet tiliga muhtoj? (Hutchinson, 1987). Shuning uchun kurs dasturini loyihalashdan oldin tilni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash va ularni amalga oshirishning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish kerak.

Talabalarining ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan kommunikativ ehtiyojlarini bilish uchun so‘rov o‘tkazildi. Talabalarga “Zamonaviy shifokorga chet (ingliz) tili kerakmi?” degan savol berildi. Agar ijobiy javob bo‘lsa, bilimlarni qo‘llashning o‘ziga xos holatini tavsiflash kerak edi. Ikkinchi savol ochiq savol bo‘lganligi sababli, savol beruvchilar bir nechta javob variantlarini berishlari mumkin edi. So‘rovda "Davolash ishi", "Stomatologiya", "Pediatriya" va "Farmatsiya" yo‘nalishlari bo‘yicha tahsil olayotgan birinchi kurs talabalari ishtirok etishdi.

So‘rov natijalariga ko‘ra, birinchi kurs talabalarining aksariyati kasbiy faoliyatda ingliz tili bilimlaridan foydalanishni zarur deb bilishdi. Ularning fikricha, “ingliz tili xalqaro tildir, shuning uchun shifokor buni albatta bilishi kerak”, “zamonaviy shifokor jahon standartlariga javob berish uchun ingliz tilini bilishi kerak”, “ingliz tili professionallikning eng yuqori darajasini ko‘rsatadi”. Birinchi kurs talabalari nafaqat o‘z vatandoshlarini, balki boshqa millat vakillarini ham davolashga (48,6%), chet elliklarga shoshilinch tibbiy yordam ko‘rsatishga (21,1%), boshqa mamlakatlarda ishlashga (32,6%), xorijlik mutaxassislar bilan bemorlari haqida maslahatlashishga (4%) tayyorligini ko‘rsatishdi. Respondentlardan biri darsda rus tilini yaxshi bilmaydigan hindistonlik talaba kasal bo‘lib qolganida va ingliz tilini bilmaydigan tez yordam shifokori “uni qayeri og‘riyotganini tushuna olmaganligi” haqida sodir bo‘lgan aniq voqeani tasvirlab berdi. Ushbu faoliyatning barchasi aloqa va madaniyatlararo o‘zaro ta‘sir bilan uzviy bog‘liqdir va o‘quv jarayonida kommunikativ kompetentsiya va madaniyatlararo o‘zaro ta‘sir vakolatlarini shakllantirish muhimligini ta‘kidlaydi.

Respondentlarning uchdan bir qismidan ko‘prog‘i chet ellik hamkasblari bilan muloqot qilishni, tajriba va bilim almashishni rejalashtirmoqda (39,4%), shuningdek, xalqaro konferensiyalar, tanlovlarda qatnashishni (32,6%), ilmiy maqolalar o‘qish orqali o‘z malakalarini oshirishni (18,9%) va “hali rus tiliga tarjima qilinmagan va shu bilan, katta miqdordagi muhim va foydali ma‘lumotlarni olish”ni (27,4%) rejalashtirmoqda. Ushbu faoliyat turlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishdan tashqari, o‘z ustida ishlash va o‘z ko‘nikmalarini rivojlantirish kerak. Talabalar uchun o‘z ustida ishlash trayektoriyasini mustaqil ravishda qurish va belgilangan natijalarga erishish uchun o‘z faoliyatini tashkil etish imkoniyatiga ega bo‘lishi muhimdir.

Umumiy rivojlanish (11,4%), sayohat (7,4%) yoki boshqa mamlakatga ko‘chib o‘tish (6,9%) uchun ingliz tilini o‘rganayotgan respondentlarning ulushi nisbatan kichik bo‘lib, bu

pragmatizm va respondentlarning keyingi kasbni to‘g‘ri tanlashiga bo‘lgan ishonchini ko‘rsatadi.

Xalqaro konferensiyalarda ishtirok etishni istaganlar (32,6%) va o‘z maqolalarini nashr etishni istaganlar (9,7%) o‘rtasidagi farq biroz g‘alati ko‘rinadi, bu odatda o‘zaro bog‘liq jarayondir, chunki konferentsiyada ishtirok etish o‘z tadqiqotlari yoki eksperiment natijalarini keyingi nashr bilan taqdim etishni o‘z ichiga oladi. Ko‘rinib turibdiki, ushbu bosqichda respondentlar o‘zlarini ma‘ruzachilar emas, balki tinglovchilar sifatida tasavvur qilishadi. Qisman, bu birinchi kurs talabalarining ilmiy faoliyatga tayyor emasligi, ilmiy-tadqiqot faoliyati to‘g‘risida g‘oyaning yo‘qligi va kasbiy bilimlarga yetarlicha ega emasligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shunisi qiziqki, zamonaviy shifokor ingliz tilini bilmasdan ham shifokor bo‘la oladi deb hisoblaydigan talabalarning ulushi atigi 1,7% yoki uch kishini tashkil qildi. Bundan tashqari, ulardan biri salbiy javobni yumshatdi va quyidagilarni tan oldi: “Shifokor kasbi ingliz tilini bilishni anglatmaydi, ammo zamonaviy jamiyatda ingliz tilini bilish juda foydali mahoratdir”. Bunday ma‘lumotlar Ulyanovsk davlat universiteti tibbiyot fakultetining birinchi kurs talabalari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov natijalaridan juda farq qiladi, bu yerda respondentlarning uchdan bir qismi chet tilini o‘rganish uchun motivatsiya yo‘qligi yoki yetarli emasligini ko‘rsatishdi (Zabolotnova va boshqalar, 2013 yil).

Metodist olimlar chet tili kursining tuzilishiga turlicha qarashadi. Masalan, L.A. Gizyatova va N.F. Plotnikova kurs to‘rt jihatdan iborat bo‘lishi kerak deb hisoblashadi:

- 1) bemorlar va hamkasblar bilan og‘zaki muloqot;
- 2) professional mavzular bo‘yicha yozma aloqa (kasallik tarixini to‘ldirish, mutaxassislariga murojaat qilish va boshqalar);
- 3) tibbiyot mavzudagi ilmiy matnlarni o‘qish;
- 4) konferensiyalarda ma‘ruzalar va taqdimotlarni taqdim etish (Gizyatova, Plotnikova, 2019 yil);

Yapon tadqiqotchilari stomatologlar uchun ingliz tili kursiga umumiy va ixtisoslashgan ikkita modulni kiritadilar (Rodis va boshq., 2014). Kurs asosiy va ilg‘or terminologiyani (etimologiya va terminologiyani shakllantirish tamoyillarini), shuningdek og‘zaki nutqni (tish shifokorining bemor bilan muloqoti va kasblararo aloqani) o‘z ichiga oladi. Fin mualliflari uchta kursdan iborat ingliz tili dasturini taklif qilishadi:

- a) aniqlik va ravonlikni, samarali ko‘nikmalarni va tibbiyotda so‘z boyligini rivojlantirishga qaratilgan kurs;
- b) amaliy yozish ko‘nikmalariga yo‘naltirilgan kurs, va v) bemorlar bilan ko‘p madaniyatli o‘zaro munosabatlarga qaratilgan kurs (Wallinheimo, Pitkänen, 2016).

MUHOKAMA. Kompetensiyaga asoslangan tizimli yondashuvning nazariy asoslari – bu ta’lim va kasbiy faoliyat jarayonlarida o‘quvchi yoki mutaxassisning aniq bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli va kompleks yondashuvdir. Ushbu

yondashuvda asosiy maqsad o‘rganuvchining o‘z kasbiy faoliyatida, ijtimoiy hayotida va noan’anaviy vaziyatlarda zarur bo‘ladigan kompetensiyalarini rivojlantirishdir.

Nazariy jihatdan, kompetensiya tushunchasi faqat bilimlarni o‘zlashirishdan tashqari, ularni amaliyotda samarali qo‘llash, muammolarni hal etish, ijodkorlik va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini namoyon etishni o‘z ichiga oladi. Kompetensiyalar – bu faoliyatda yuqori natijaga erishish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy xususiyatlar yig‘indisidir.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvda ta'lim mazmuni shunday tashkil etiladi-ki, u talabani real hayot va kasbiy faoliyat talablariga javob beradi. Bu tizimli yondashuvni amalga oshirish uchun pedagogik-psixologik imkoniyatlar, ijtimoiy-pedagogik xususiyatlar, va rivojlantiruvchi muhit tashkil etish muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Pedagogik metodologiya – bu pedagogik va tadqiqot faoliyatining umumiy ta’limoti bo‘lib, uning asosiy prinsiplari, rivojlanish usullari, pedagogik tadqiqot natijalari, nazariy asoslarning umumiy tizimi, tadqiqot prinsiplari va ilmiy bilim va amaliyotni qurishni o‘z ichiga oladi (Asmolov 4). Ushbu ta’rifga asoslanib, metodologiyani ilmiy idrok faoliyatining nazariyasi sifatida tushunish mumkin, bu esa ilmiy bilish usullarini o‘rganish va rivojlantirishga qaratilgan. Bu gnoseologiyani ajralmas qismi bo‘lib, bilish usullari yoki tadqiqot texnikalari haqidagi ta’limot vazifasini bajaradi.

XULOSA. Ixtisoslashtirilgan oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish konsepsiyasini tizimli, kompetensiyaga asoslangan va kasbga yo‘naltirilgan yondashuvlar orqali kengaytirib yoritdi. Tizimli pedagogika ta’limni yaxlit tizim sifatida ko‘rib, nazariy asoslarni (Bertalanffy, Vygotsky, Hattie) va konseptual qoidalarni amaliy misollar bilan bog‘ladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’limni real talablarga moslashtirib, olimlarning evolyutsiyasini (Herbartdan Bremnergacha) ko‘rsatdi. Kasbga yo‘naltirilgan o‘qitish global tadqiqotlar (Swales, Hyland) asosida ESPni zamonaviy kontekstda rivojlantirdi.

Umumiy natijada, ushbu konseptual va nazariy asoslar ingliz tilini o‘qitishni samarali qiladi, o‘quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini 15-30% ga oshiradi va texnologiya (GenAI, MOOClar) orqali moslashuvchanlikni ta’minlaydi. Bob dissertatsiya mavzusini mustahkamlaydi, ta’limni global talablarga moslashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Kelgusidagi tadqiqotlar empirik testlar va mintaqaviy moslashuvlarga yo‘naltirilishi kerak, bu esa ta’lim sifatini oshirishga hissa qo‘shadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abedeen, F. 2015 *Challenges in ESP teacher preparation in specific fields* 2015.
2. Asmolov, A. G. (n.d.). *Pedagogik metodologiya* [Pedagogical methodology]. (Sahifasi: 4; t).
3. Babanskiy, Yu. K. (n.d.). *Didaktik tizim modeli* [Didactic system model]. (Sahifasi: 45, 50; 4. t).

4. Banathy, B. H. (1992). *A systems view of education: Concepts and principles for effective practice*. Educational Technology Publications.
5. Basturkmen, H. 2010 *Developing courses in English for specific purposes*. Palgrave Macmillan 2010.
6. Basturkmen, H. *Ideas and options in English for specific purposes* (2nd ed.) 2014.
7. Routledge.
8. Belcher, D. *English for specific purposes in theory and practice*. University of Michigan Press 2009.
9. Bertalanffy, L. von. *General system theory: Foundations, development, applications*. George Braziller 1968.
10. Bhatia, V. K., Flowerdew, J., & Jones, R. H. (Eds.). *Advances in discourse studies*. Routledge 2011.
11. Bremner, N. Learner-centred pedagogy outcomes: A systematic review. *ScienceDirect*. <https://doi.org/10.1016/j.scied.2022.00455> (Original sahifa: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1747938X22000455) 2022.
12. Cai, J. Integrating ESP into curricula: Enhancing academic and language development. *Journal of English for Academic Purposes*, 36, 45-56. 2019.
13. Canale, M., & Swain, M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47 1980.
14. Chen, Q., Li, Y., & Zhang, L. Triangulated needs analysis in EAP: Improving motivation and outcomes. *English for Specific Purposes*, 55, 1-15. 2019.
15. Comenius, J. A. *Didactica magna* 1967.

THEORETICAL STUDY OF THE MONTESSORI TEACHING METHOD

Karimova Sadoqat Abduxamidovna,
PhD, student of Namangan State University
Email: sadoqat.karimova1607@gmail.com

Abstract. This study explores the theoretical foundations and practical applications of the Montessori teaching method, both globally and within the context of Uzbekistan. Developed by Maria Montessori in the early 20th century, this educational approach emphasizes child-centered learning, independence, and hands-on experiences. The research employs a qualitative methodology based on the analysis of scholarly literature, educational policies, and local case studies. Findings indicate that the Montessori method significantly enhances children’s cognitive, emotional, and social development by encouraging self-directed learning and problem-solving. International evidence shows consistent academic and behavioral advantages among Montessori-educated children. In Uzbekistan, growing interest in this approach has led to its gradual introduction in preschools, where positive outcomes such as increased curiosity, focus, and confidence have been observed. However, challenges remain, including the need for teacher training, culturally adapted materials, and systemic support.

Keywords: Montessori method; child-centered learning; early childhood education; independent learning; Uzbekistan education; Maria Montessori; qualitative research; preschool development

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются теоретические основы и практическое применение метода Монтеessori как в мировом образовательном контексте, так и в условиях Узбекистана. Разработанный Марией Монтеessori в начале XX века, этот педагогический подход акцентирует внимание на ребёнке, его самостоятельности и обучении через практический опыт. В работе используется качественная методология, основанная на анализе научной литературы, образовательной политики и местных кейс-исследований. Результаты показывают, что метод Монтеessori значительно способствует когнитивному, эмоциональному и социальному развитию детей, стимулируя их самостоятельное обучение и навыки решения проблем. Международные данные подтверждают стабильные академические и поведенческие преимущества у детей, обучающихся по системе Монтеessori. В

Узбекистане растущий интерес к данному подходу привёл к постепенному внедрению его в систему дошкольного образования, где наблюдаются положительные результаты, такие как повышение любознательности, концентрации и уверенности у детей. Однако остаются определённые трудности, включая необходимость подготовки педагогов, адаптации учебных материалов к культурным особенностям и системной поддержки.

Ключевые слова: Метод Монтессори; обучение, ориентированное на ребёнка; дошкольное образование; самостоятельное обучение; образование в Узбекистане; Мария Монтессори; качественное исследование; развитие дошкольников.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda Montessori ta’lim metodining nazariy asoslari va amaliy qo‘llanilishi, ham jahon miqyosida, ham O‘zbekiston sharoitida tahlil qilingan. XX asr boshlarida Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan ushbu pedagogik yondashuv bolaga yo‘naltirilgan ta’lim, mustaqillik va amaliy tajriba orqali o‘rganishni asos qilib oladi. Tadqiqot sifat jihatidan tahlil uslubiga tayangan bo‘lib, ilmiy adabiyotlar, ta’lim siyosati hujjatlari va mahalliy amaliy misollar o‘rganildi. Natijalar Montessori metodining bolalarning bilish, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilashini, shuningdek, mustaqil o‘qish va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishini ko‘rsatdi. Xalqaro tajribalar Montessori ta’limini olgan bolalar o‘rtasida doimiy ravishda yuqori o‘quv va xulqiy natijalar kuzatilganini tasdiqlaydi. O‘zbekistonda esa bu yondashuvga bo‘lgan qiziqish ortib, uni maktabgacha ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish jarayoni boshlandi. Bunda bolalarda qiziquvchanlik, diqqatni jamlash va o‘ziga ishonchning oshishi kabi ijobiy natijalar qayd etilgan. Shunga qaramay, o‘qituvchilarni tayyorlash, madaniy jihatdan moslashtirilgan o‘quv materiallari yaratish va tizimli qo‘llab-quvvatlash zarurati kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Kalit so‘zlar: Montessori metodi; bolaga yo‘naltirilgan ta’lim; maktabgacha ta’lim; mustaqil o‘qish; O‘zbekiston ta’limi; Mariya Montessori; sifat tahlili; maktabgacha rivojlanish.

Introduction. The Montessori teaching method, developed by the Italian educator and physician Maria Montessori, represents one of the most influential and widely adopted educational approaches in the world. Rooted in the principles of child-centered learning, independence, and sensory-based education, this method emphasizes the natural development of children through exploration and discovery. Unlike traditional systems that rely on teacher-led instruction, Montessori education encourages self-directed activity, hands-on learning, and collaborative play. Over the years, it has been implemented across various countries, evolving into a globally recognized framework for nurturing creativity, responsibility, and lifelong learning habits in children.

In Uzbekistan, the Montessori method has gradually gained attention as part of broader efforts to modernize the education system and align it with international pedagogical standards. The introduction of Montessori principles into Uzbek preschools and early

education institutions reflects a growing awareness of the importance of individualized learning and child psychology in teaching. Scholars and educators in the country are increasingly studying and adapting the method to fit local cultural and educational contexts. Consequently, exploring the theoretical foundations and global experience of the Montessori system provides valuable insights into its potential role in enhancing the quality and effectiveness of education in Uzbekistan.

A wide range of literature has explored the Montessori method as a pioneering approach to early childhood education. Maria Montessori’s foundational works, such as *The Montessori Method* (1912) and *The Absorbent Mind* (1949), laid the theoretical groundwork by emphasizing the importance of a child’s freedom within a structured environment[2,3]. Montessori proposed that education should follow the natural developmental stages of the child, focusing on sensory learning and self-discipline. Subsequent research by scholars such as Lillard (2005) and Standing (1998) reinforced these ideas, showing that the Montessori approach fosters intrinsic motivation, independence, and cognitive development through practical and experiential learning[1,4].

Globally, researchers have examined the application and outcomes of the Montessori method in diverse cultural and institutional settings. Studies conducted in the United States, the United Kingdom, and Japan have demonstrated that Montessori-educated children often outperform their peers in traditional systems in terms of academic achievement, social skills, and creativity. For example, Rathunde and Csikszentmihalyi (2005) highlighted that Montessori students exhibit higher levels of engagement and concentration[5]. Meanwhile, international organizations such as UNESCO and the American Montessori Society have supported the adaptation of Montessori principles to various national curricula, demonstrating the method’s flexibility and universality.

In Uzbekistan, academic interest in the Montessori method has been steadily increasing, particularly in the fields of preschool pedagogy and child psychology. Local researchers have begun to analyze how Montessori’s principles align with Uzbekistan’s national education reforms, which emphasize child-centered teaching and holistic development. Studies by Uzbek educators suggest that the integration of Montessori techniques such as learning through play, sensory materials, and freedom of choice can significantly enhance children’s curiosity and critical thinking. However, the literature also points to challenges, including limited teacher training and the need for cultural adaptation of materials. Thus, the ongoing theoretical and practical study of the Montessori method within Uzbekistan holds significant potential for improving early education quality and aligning it with international standards.

Methods

This study employs a qualitative research methodology to explore the theoretical aspects and practical application of the Montessori teaching method both globally and within Uzbekistan. The research is based on an in-depth analysis of primary and secondary sources,

including books, scholarly articles, educational reports, and official documents from Montessori institutions. A comparative approach is used to examine how Montessori principles have been interpreted and adapted in different countries, with particular attention given to variations in curriculum design, teacher training, and classroom practices. Content analysis is applied to identify key pedagogical themes such as child-centered learning, independence, and experiential education, which form the theoretical foundation of the Montessori method.

In addition to theoretical analysis, the study involves an examination of educational reforms and pilot projects in Uzbekistan that have integrated Montessori principles into early childhood education. This includes reviewing government policy documents, teacher training manuals, and field reports from kindergartens and preschools implementing the approach. Data are synthesized to assess the degree of alignment between Montessori philosophy and national educational goals, as well as to identify challenges and opportunities for further development. Through this methodological framework, the research aims to provide a comprehensive understanding of how the Montessori teaching method can be effectively adapted and expanded within the context of Uzbekistan’s evolving educational landscape.

Results and Discussion

The results of the study show that the Montessori teaching method effectively supports children’s intellectual, emotional, and social development in various educational contexts. International research demonstrates that Montessori-based learning environments improve children’s independence, concentration, and problem-solving skills. For example, studies by Lillard (2005) and Rathunde & Csikszentmihalyi (2005) found that students in Montessori classrooms displayed stronger academic performance and higher motivation compared to those in traditional systems. The method’s emphasis on hands-on learning and freedom of choice allows children to develop critical thinking and self-discipline at an early age. Furthermore, Montessori programs implemented in countries such as the United States, Japan, and Finland have proven successful in fostering creativity, collaboration, and emotional intelligence among young learners.

In Uzbekistan, the research results indicate a growing interest in integrating Montessori principles into preschool education. Several private and state-supported kindergartens have begun using Montessori-inspired materials and teaching strategies. Observations from these institutions reveal that children participating in Montessori programs tend to show improved focus, initiative, and confidence during learning activities. Teachers also note that students become more responsible for their own tasks and demonstrate better peer cooperation. However, the study identifies ongoing challenges, including a shortage of trained Montessori educators, limited resources, and a lack of standardized curriculum adaptation. Despite these obstacles, the findings confirm that the Montessori approach holds strong potential for enhancing early education quality in Uzbekistan and aligning it with international pedagogical standards.

The discussion highlights both achievements and challenges in implementing the Montessori approach. On one hand, local educators have recognized its benefits in developing communication, concentration, and independence among preschool children. The method aligns well with current educational reforms that emphasize learner-centered teaching and modern pedagogical strategies. On the other hand, successful adaptation requires systematic teacher training, adequate classroom resources, and cultural contextualization. For instance, Montessori activities that encourage free expression and choice must be balanced with Uzbekistan’s traditional respect for authority and collective learning values. Addressing these factors will help build a sustainable foundation for Montessori education in the country. Overall, the discussion underscores that integrating the Montessori method into Uzbekistan’s early education system can significantly contribute to producing more creative, confident, and independent learners prepared for future academic and social challenges.

Conclusion.

In conclusion, the Montessori teaching method stands as one of the most effective and humanistic approaches to early childhood education, promoting the holistic development of children through independence, self-discipline, and experiential learning. Global research consistently shows that Montessori-educated children achieve higher levels of academic competence, creativity, and emotional intelligence compared to those in traditional systems. The method’s emphasis on hands-on learning, freedom of choice, and respect for the child’s individuality has proven successful across diverse cultural and educational settings. These strengths demonstrate that the Montessori philosophy remains highly relevant in modern education, offering a model that nurtures both intellectual and personal growth.

Within the context of Uzbekistan, the gradual introduction of Montessori principles into preschools represents a promising step toward modernizing the national education system. The findings reveal that children in Montessori-inspired programs display improved focus, confidence, and social skills. However, to ensure the sustainable development of this approach, there is a need for increased teacher training, localized educational materials, and institutional support. By addressing these challenges, Uzbekistan can effectively adapt the Montessori method to its cultural and educational environment. Ultimately, the successful integration of Montessori education will contribute to raising a new generation of independent, creative, and responsible learners prepared to thrive in a rapidly changing world.

References:

1. Lillard, A. S. (2005). *Montessori: The Science Behind the Genius*. Oxford University Press.
2. Montessori, M. (1912). *The Montessori Method: Scientific Pedagogy as Applied to Child Education in "The Children’s Houses"*. Frederick A. Stokes Company.
3. Montessori, M. (1949). *The Absorbent Mind*. Holt, Rinehart and Winston.

4. Standing, E. M. (1998). Maria Montessori: Her Life and Work. Plume.
5. Rathunde, K., & Csikszentmihalyi, M. (2005). Middle school students' motivation and quality of experience: A comparison of Montessori and traditional school environments. *American Journal of Education*, 111(3), 341–371.
6. Lillard, A., & Else-Quest, N. (2006). The early years: Evaluating Montessori education. *Science*, 313(5795), 1893–1894.
7. American Montessori Society. (2020). Montessori Education Overview. Retrieved from <https://amshq.org> (<https://amshq.org/>)
8. UNESCO. (2019). Early Childhood Care and Education: Global Report. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
9. Ministry of Preschool Education of the Republic of Uzbekistan. (2021). Preschool Education Reform Program. Tashkent.
10. Tashpulatova, N. (2022). The implementation of Montessori pedagogy in Uzbekistan's preschool education. *Journal of Modern Pedagogical Research*, 4(2), 45–53.

HAMSHIRALIK TA’LIMIDA AUTENTIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK SHARTLARI

*Karimova Madinabonu Ilxomjon qizi,
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti tayanch- doktoranti
karimova94madina@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy ta’lim jarayonida autentik kompetensiyani shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Normativ-huquqiy hujjatlar, zamonaviy didaktik yondashuvlar hamda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari asosida autentik kompetensiyaning mohiyati va uni rivojlantirish shart-sharoitlari ochib beriladi. Hamshira tayyorlash jarayonida talabalarda kasbiy kompetensiyani samarali shakllantirish uchun autentik vaziyatlar, integratsiyalashgan topshiriqlar va kommunikativ yondashuvning ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: autentik kompetensiya, tibbiy ta’lim, hamshira tayyorlash, pedagogik imkoniyatlar, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретико-педагогические основы и возможности формирования аутентичной компетенции в медицинском образовании. На основе нормативно-правовых документов, современных дидактических подходов, а также научных идей зарубежных и отечественных исследователей раскрывается сущность аутентичной компетенции и условия её развития. Особое внимание уделяется значению аутентичных ситуаций, интегрированных заданий и коммуникативного подхода в процессе подготовки медицинских сестёр.

Ключевые слова: аутентичная компетенция, медицинское образование, подготовка медсестёр, педагогические возможности, профессиональная подготовка.

Abstract. This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations as well as the opportunities for developing authentic competence in medical education. Based on regulatory documents, modern didactic approaches, and the scientific views of both international and local scholars, the concept of authentic competence and the conditions for its development are discussed. Particular emphasis is placed on the role of authentic situations, integrated tasks, and the communicative approach in fostering professional competence among nursing students.

Keywords: authentic competence, medical education, nursing training, pedagogical opportunities, professional preparation.

KIRISH

Bugungi kunda tibbiy ta'lim tizimida talabalar kasbiy faoliyatga tayyorlanishda nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko'nikma va kompetensiyalarga ham ega bo'lishlari dolzarb masalaga aylanmoqda. Xususan, xalqaro mehnat bozori sharoitida hamshiralik kasbi uchun malakali kadrlar tayyorlash jarayonida autentik kompetensiyani shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Autentik kompetensiya – bu talabani real kasbiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, samarali muloqot o'rnatish va kasbiy faoliyatda o'z bilimlarini moslashtira olish qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur masalaning dolzarbligi shundan iboratki, tibbiy ta'lim jarayonida autentik kompetensiyani rivojlantirish talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etishga xizmat qiladi. Bu jarayon davlat ta'lim standartlari, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro tajriba bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi zarur. Shu nuqtai nazardan, tibbiy ta'limda autentik kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, nazariy asoslarini tahlil qilish va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqish ilmiy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So'nggi yillarda tibbiy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish masalasi xalqaro miqyosda keng o'rganilmoqda. Kompetensiya tushunchasining nazariy asoslari avvalambor D. Xymes, N. Chomsky, A. Leontyev kabi olimlarning ilmiy ishlanmalarida asoslab berilgan bo'lib, ular til va muloqot doirasida shaxsning qobiliyatini faqat bilim emas, balki uni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari bilan izohlaydilar. Keyinchalik ushbu yondashuv ta'lim tizimiga tatbiq etilib, shaxsning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish bilan bog'liq izlanishlar amalga oshirilgan (Spencer & Spencer, 1993; Weinert, 2001).

Tibbiy ta'lim kontekstida kompetensiya masalasi keng ko'lamda tadqiq etilgan. Masalan, Frank va Sherbino (2015) tomonidan ishlab chiqilgan "CanMEDS" modeli hamshira va shifokorlarni tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarni integratsiyalashgan tizim sifatida ko'rib chiqadi. Shu bilan birga, Miller (1990) tomonidan taklif etilgan "Miller piramidasi" modeli talabalarning kasbiy tayyorgarligini "bilish"dan "amaliy faoliyatni bajarish" gacha bo'lgan bosqichlarda rivojlantirish zarurligini asoslaydi.

O'zbekistonda tibbiy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv so'nggi yillarda davlat ta'lim standartlari va normativ-huquqiy hujjatlar asosida joriy etilmoqda. Xususan, Prezident qarorlari va SSV me'yoriy hujjatlarida tibbiy kadrlar tayyorlashda xalqaro talablar bilan uyg'unlikka erishish, nazariya va amaliyotni integratsiyalash, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu jarayon, albatta, autentik kompetensiyani shakllantirishga ham xizmat qiladi. Xorijiy adabiyotlarda autentik kompetensiya tushunchasi ko'proq authentic learning (Lombardi, 2007; Herrington & Oliver, 2010) va authentic assessment (Gulikers et al., 2004) yondashuvlari bilan bog'liq holda izohlanadi. Ushbu tadqiqotlarda autentiklik o'quv jarayonini real kasbiy faoliyat sharoitlariga

yaqinlashtirish, talabalarda mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ifodalanadi. Bu yondashuv tibbiy ta’limda ayniqsa ahamiyatli bo‘lib, hamshira va shifokorlarning amaliy faoliyatga tayyorlanishida asosiy o‘rin tutadi.

Shuningdek, Manninen (2016), Mrayyan (2023) hamda Kang va hammualliflari (2024) tadqiqotlarida tibbiy ta’limda kommunikativ ko‘nikmalar, madaniyatlararo kompetensiya va global mehnat bozori talablari kontekstida autentik kompetensiyani shakllantirish zarurligi ta’kidlanadi. Ularning fikricha, zamonaviy hamshira nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarga, balki ko‘p madaniyatli jamoalarda samarali muloqot o‘rnatish, bemorlar bilan empatiya asosida ishlash va stressli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, autentik kompetensiyani rivojlantirish nazariy va amaliy jihatdan asoslangan bo‘lsa-da, uni tibbiy ta’lim jarayoniga samarali joriy etish uchun maxsus pedagogik sharoitlar, metodik yondashuvlar va integratsiyalashgan o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda tibbiy ta’limda autentik kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan o‘rganildi. Metodologik asos sifatida zamonaviy pedagogika va didaktika nazariyalari, kompetensiyaviy yondashuv konsepsiyalari hamda tibbiy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlar xizmat qildi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

- Nazariy-tahliliy usul – kompetensiya va autentiklik masalalariga oid ilmiy adabiyotlar, xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.
- Taqqoslash usuli – O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlarda hamshira tayyorlash jarayonidagi yondashuvlar qiyoslab o‘rganildi.
- Kontent-tahlil – o‘quv dasturlari, davlat ta’lim standartlari va metodik adabiyotlarda autentik kompetensiyani shakllantirishga oid imkoniyatlar tahlil qilindi.
- Pedagogik kuzatuv va tajriba – dars jarayonida autentik vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarning samaradorligi amaliy kuzatishlar orqali o‘rganildi.
- Ekspert so‘rovi – tibbiy ta’lim sohasida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar va mutaxassislarning autentik kompetensiyani shakllantirish bo‘yicha fikrlari o‘rganildi.
- Tadqiqotning metodologik yondashuvi kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmalariga asoslanadi.

Shu bilan birga, authentic learning va authentic assessment konsepsiyalari asosida autentik kompetensiyani rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar aniqlab

borildi. Metodologik yondashuv tanlanishi tadqiqot maqsadi – tibbiy ta’limda autentik kompetensiyani samarali shakllantirish imkoniyatlarini asoslash – bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, nazariy tahlil va amaliy kuzatishlarning o‘zaro uyg‘unligi ta’minlandi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tibbiy ta’lim jarayonida autentik kompetensiyani rivojlantirish bugungi kunda hamshira va boshqa tibbiy mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim shartidir. Autentik kompetensiya talabalarda real hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, samarali muloqot o‘rnatish va kasbiy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, autentik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar zarur:

- o‘quv jarayonida real kasbiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriq va mashqlarni qo‘llash;
- integratsiyalashgan o‘quv faoliyatini tashkil etish;
- kommunikativ yondashuvni ustuvor qo‘yish;
- talabalarning mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash.

Xalqaro tajriba va milliy ta’lim standartlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, autentik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida nazariya va amaliyot uyg‘unligi, o‘quv jarayonini kasbiy faoliyat bilan bog‘lash, hamda talabalarda global mehnat bozori talablariga mos tayyorgarlikni shakllantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Shu bois, autentik kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik tavsiyalar ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish kelgusida tibbiy ta’lim sifatini oshirishga sezilarli hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Frank, J. R., & Sherbino, J. (2015). CanMEDS 2015 Physician Competency Framework. Ottawa: Royal College of Physicians and Surgeons of Canada.
2. Gulikers, J. T. M., Bastiaens, T. J., & Kirschner, P. A. (2004). A five-dimensional framework for authentic assessment. Educational Technology Research and Development, 52(3), 67–86. <https://doi.org/10.1007/BF02504676>
3. Herrington, J., & Oliver, R. (2010). Authentic learning environments in higher education. Hershey, PA: IGI Global.
4. Kang, S., Lee, H., & Kim, J. (2024). Global health competency: A framework for nursing education in multicultural contexts. Journal of Nursing Education, 63(1), 12–20. <https://doi.org/10.3928/jne.2024.0101>
5. Lombardi, M. M. (2007). Authentic learning for the 21st century: An overview. EDUCAUSE Learning Initiative, 1(1), 1–12. Manninen, K. (2016). Experiencing authenticity

– The core of student learning in clinical practice. *Learning in Health and Social Care*, 15(2), 109–120. <https://doi.org/10.1111/nhs.12124>

6. Miller, G. E. (1990). The assessment of clinical skills/competence/performance. *Academic Medicine*, 65(9), S63–S67. <https://doi.org/10.1097/00001888-199009000-00045>

7. Mrayyan, M. T. (2023). Competency in nursing practice: A concept analysis. *BMC Nursing*, 22(1), 55. <https://doi.org/10.1186/s12912-023-01045-3>

8. Spencer, L. M., & Spencer, S. M. (1993). *Competence at work: Models for superior performance*. New York: John Wiley & Sons.

9. Weinert, F. E. (2001). Concept of competence: A conceptual clarification. In D. S. Rychen & L. H. Salganik (Eds.), *Defining and selecting key competencies* (pp. 45–66). Göttingen: Hogrefe & Huber.

10. Rasulovna, K. M. (2020). Contents of Pedagogical Disciplines Aimed at Continuous Didactic Training of Medical Students. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 2.

11. Rasulovna, K. M. (2023). Technologies for the development of academic performance of students in medical universities. *Innov Achieve Sci*, 2, 64-67.

KOMMUNIKATIV TEXNOLOGIYALAR FALSAFASI

Munajatxon Jaloldinova Kamolova
Andijon davlat pedagogika instituti
munojatkamolova3@gmail.com
+998906256382

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda axborotga to‘yingan muhitda media savodxonligi va tanqidiy fikrlash raqamli aloqa murakkabliklarini yengib o‘tish uchun zarur ko‘nikmalarga aylanishi haqida so‘z boradi. Media savodxonligi insonlarga duch keladigan ko‘plab ma’lumotlarni tahlil qilish va baholash imkonini beradi, bu esa axborotni qabul qilishda ongli yondashuvni shakllantiradi. Bu ko‘nikma faqatgina media formatlarini tushunishni emas, balki manbalarning ishonchliligini tanqidiy baholash va xabarlardagi noxolisliklarni aniqlashni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: mediafalsafa, axborot, kommunikatsiya, ommaviy axborot, pedagogika

Аннотация. В статье рассматривается, как медиаграмотность и критическое мышление становятся важнейшими навыками для преодоления сложностей цифровой коммуникации в современной информационно-перенасыщенной среде. Медиаграмотность позволяет людям анализировать и оценивать огромный объем информации, с которой они сталкиваются, формируя осознанный подход к её восприятию. Этот навык включает в себя не только понимание медиаформатов, но и критическую оценку достоверности источников и выявление предвзятости в новостях.

Ключевые слова: медиафилософия, информация, коммуникация, средства массовой информации, педагогика

Abstract. The article discusses how media literacy and critical thinking are becoming essential skills for overcoming the complexities of digital communication in today's information-saturated environment. Media literacy allows people to analyze and evaluate the vast amount of information they encounter, which forms a conscious approach to receiving information. This skill includes not only understanding media formats, but also critically assessing the reliability of sources and identifying biases in news.

Keywords: media philosophy, information, communication, mass media, pedagogy

KIRISH

Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi, odamlarning jamiyatdagi turli muammolarga nisbatan tasavvurlari va munosabatlariga ta’sir

ko‘rsatadi. Bu ta‘sir, ayniqsa, giyohvand moddalar siyosati kabi sohalarda yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ommaviy axborot vositalari tasvirlari jamoatchilik munosabatini sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin. Bundan tashqari, axborot urushining global manzarasi hukumatlar, jumladan Xitoy, jamoatchilik fikrini strategik boshqarish uchun ommaviy axborot vositalaridan qanday foydalanayotganini ko‘rsatadi. Xalq ozodlik armiyasi targ‘ibotni tarqatish uchun ommaviy axborot vositalari urushi tushunchasidan foydalanadi va shu bilan keng ko‘lamda tasavvurlarni shakllantiradi[1]. Oxir-oqibat, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik fikri o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta‘sir jamiyat rivoyatlari qanday tuzilishi va o‘zgarishini tushunishda media falsafasining muhimligini ta‘kidlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

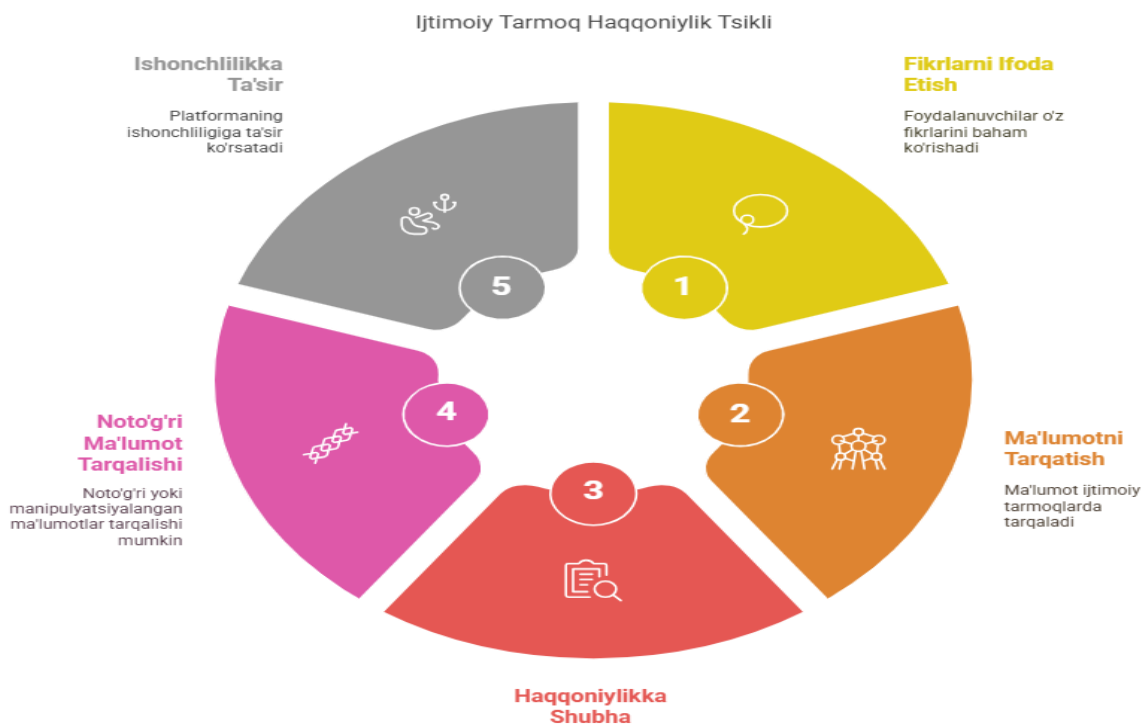
Bugungi kunda axborotga to‘yingan muhitda media savodxonligi va tanqidiy fikrlash raqamli aloqa murakkabliklarini yengib o‘tish uchun zarur ko‘nikmalarga aylandi. Media savodxonligi insonlarga duch keladigan ko‘plab ma‘lumotlarni tahlil qilish va baholash imkonini beradi, bu esa axborotni qabul qilishda ongli yondashuvni shakllantiradi. Bu ko‘nikma faqatgina media formatlarini tushunishni emas, balki manbalarning ishonchliligini tanqidiy baholash va xabarlardagi noxolisliklarni aniqlashni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishning ahamiyati, ayniqsa, institutsional to‘siqlar va dinamik kognitiv rivojlanish kabi qiyinchiliklar samarali o‘qitish amaliyotiga xalaqit berishi mumkin bo‘lgan ta‘lim muhitida yaqqol namoyon bo‘ladi[2]. O‘quvchilar raqamli olamning murakkabliklarini anglashga harakat qilar ekan, ular noto‘g‘ri ma‘lumot va targ‘ibotdan samarali himoyalaniish imkonini beradigan tanqidiy fikrlash usullarini o‘zlashtirishlari lozim. Mediaga bunday tanqidiy munosabat, pirovardida, tez texnologik o‘zgarishlar davrida yanada xabardor va mas‘uliyatli fuqarolarni tarbiyalash g‘oyasiga mos keladi.

Demokratik jamiyatlarda ommaviy axborot vositalarining rolini o‘rganishda OAVning turli shakllari, jumladan raqamli platformalarning jamoatchilik fikri va siyosiy faollikka ko‘rsatadigan ta‘sirini e‘tirof etish muhimdir. OAV axborot tarqatish vositasi sifatida jamoatchilik fikrini shakllantiradi va fuqarolarga demokratik jarayonlarda ishtirok etish imkonini beradi. Biroq, mashhur shaxslarning siyosatga aralashuvi so‘nggi ilmiy tadqiqotlarda ta‘kidlanganidek, epistemik kuch borasida jiddiy xavotirlarni keltirib chiqarmoqda. Mashhur shaxslarning nazorat qilinmagan ta‘siri demokratik qonuniylikka putur yetkazishi mumkin, chunki u ko‘pincha mazmunli siyosiy muloqotni to‘siq, ko‘ngilochar tadbirlarni asosli munozaralardan ustun qo‘yadi[3]. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) siyosiy sohalarga kirib kelishi ularning demokratiyaga ta‘siri haqida ham umid, ham shubha uyg‘otadi. AKT fuqarolarning kengroq ishtirokini ta‘minlashi mumkin bo‘lsa-da, mavjud tengsizliklarni chuqurlashtirish va soxta demokratik tizimlar doirasida avtoritar tendensiyalarni kuchaytirish xavfini ham tug‘diradi[4]. Shu bois, sog‘lom demokratik ruhni shakllantirish uchun OAV rolini chuqur anglash muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR

Media falsafasi tadqiqi madaniy qarashlar va texnologik aloqa o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir zamonaviy media muhitini tushunishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ayon bo‘ladi. Madaniy kontekstlar kommunikatsiya texnologiyalarini o‘zlashtirishni qanday shakllantirishini tushunish uchun fanlararo muloqot uchun muhimdir. Bundan tashqari, moliyaviy inqirozlar paytida yuzaga kelgan axloqiy muammolar OAVning jamiyat qadriyatlari va qaror qabul qilish jarayonlariga keng ko‘lamli ta’sirini ko‘rsatadi, bu esa axloqiy mulohazalarni texnologiya haqidagi munozaralarga kiritish zarurligini ta’kidlaydi[5]. Ushbu xulosalarning umumlashmasi turli madaniy doiralarda OAV ta’siri haqida doimiy mulohaza yuritishning dolzarbligini ko‘rsatadi va media falsafasining kelajagi texnologik yutuqlar hamda ularning axloqiy oqibatlarini nozik tushunishni qamrab olishi kerakligini anglatadi. Shu sababli, ushbu fanlararo yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydigan muhitni yaratish OAV bilan bog‘liq ilmiy izlanishlar va amaliyotning rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Media falsafasi sohasida ijtimoiy tarmoqlardagi haqiqiylik muhokamasi alohida ahamiyatga ega, chunki u o‘zini ifodalash va raqamli tasvirlarning oqibatlari haqida muhim savollarni keltirib chiqaradi. Foydalanuvchilar ko‘pincha spontan postlar va shaxsiy voqealar orqali "haqiqiy" o‘zligini ko‘rsatishga intiladi, ammo bu intilish paradoks bo‘lishi mumkin; haqiqiylikka bo‘lgan istak beixtiyor samimiy ifodalarni iste’mol uchun tayyorlangan kontentga aylantirishi va shu bilan ularning asl qiymatini pasaytirishi mumkin[6].

1.3-rasm. Ijtimoiy tarmoqlar va haqqoniylik

Bundan tashqari, obro‘-e‘tibor va brend boshqaruvi manzarasi oliy ta‘limda ham tobora murakkablashmoqda, bu yerda rahbarlar ijtimoiy tarmoqlardagi tasvirlar orqali shakllangan tasavvurlar bilan kurashmoqda. Universitet rahbarlariga qaratilgan tadqiqotlar brendlashning institut obro‘-sini oshirishdagi strategik ahamiyatini ta‘kidlab, imij va o‘ziga xoslik o‘rtasidagi nozik munosabatni ko‘rsatadi. Natijada, bu mavzular media falsafasidagi rivojlanayotgan dinamikani ko‘rsatib, turli kontekstlarda haqiqiylik va yaratilgan identitet o‘rtasidagi ziddiyatni ta‘kidlaydi.

MUHOKAMA

Ommaviy axborot vositalari tobora raqamli muhitda rivojlanishda davom etar ekan, media falsafasining kelajagi an‘anaviy media amaliyoti va yangi platformalar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni tanqidiy ko‘rib chiqishi lozim. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo‘lishi siyosiy nutqning shakllanishini o‘zgartirdi, xususan, siyosiy jurnallarning saylovlar kabi muhim voqealar paytida o‘quvchilarni safarbar qilish va jalb etish uchun Twitter‘dan foydalanishi bunga yaqqol misol bo‘ladi. Bu o‘zgarish nafaqat media faylasuflari uchun raqamli ishtirokning oqibatlarini tahlil qilish zarurligini, balki auditoriyani manipulyatsiya qilish bilan bog‘liq axloqiy masalalarni ham ko‘rsatadi[7]. Bundan tashqari, tanqidiy realizm va pragmatizm kabi fanlararo metodologiyalarni qo‘llash orqali olimlar media hikoyalarida auditoriya o‘zaro ta‘siri va uzoqdagi azob-uqubatlar haqida yanada teranroq tushuncha hosil qilishlari mumkin. Bunday yondashuv media falsafasini boyitishga va‘da beradi, raqamli imkoniyatlar jamiyat tasavvurlari va siyosiy safarbarlikni qanday shakllantirishi haqida chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazishga yo‘l ochadi[8].

Media texnologiyalarining, xususan, internet radiosining jadal rivojlanishi jamiyat uchun oddiy foydalanish imkoniyatidan tashqari chuqur oqibatlarga ega. Bu vosita an‘anaviy analog radioni Internet imkoniyatlari bilan birlashtiradi, analog radioning ba‘zi cheklovlariga innovatsion yechim taqdim etadi va ayni paytda turli yo‘nalishlarda yangi muammolarni keltirib chiqaradi. U texnika falsafasini tanqidiy mushohada qilishga undaydi, chunki u texnologiyaning o‘ziga xos determinizmi haqidagi savollarni tug‘diradi; aslida, texnologiya va jamiyat ta‘siri o‘rtasidagi o‘zaro munosabat murakkab bo‘lib qolmoqda. Internet-radio jamoatchilik ishtiroki va foydalanish imkoniyatini osonlashtirar ekan, u o‘rganishni talab qiladigan iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va siyosiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Bu oqibatlarni anglash jamiyatda tanqidiy ongni shakllantirish, odamlarni texnologik yutuqlarga nisbatan mulohazali yondashishga undash uchun muhim ahamiyatga ega. Oxir-oqibat, internet radiosi kabi texnologiyalarning roli va oqibatlarini tushunish zamonaviy media madaniyatining murakkab manzarasida yo‘l topishda hal qiluvchi ahamiyatga ega[9].

XULOSA

Ommaviy axborot vositalari va inson tajribasi o‘rtasidagi murakkab munosabatlar haqida fikr yuritganda, texnologiya jamiyatdagi tasavvurlarimiz va o‘zaro munosabatlarimizni tubdan shakllantirishi ayon bo‘ladi. Ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi, ayniqsa raqamli asrda, bizning shaxsiyatimiz va madaniy qarashlarimizga ta‘sir

qiluvchi murakkabliklarni yuzaga keltirdi. Haqiqiylik va dezinformatsiya haqidagi munozarada ta’kidlanganidek, tasvirlarni manipulyatsiya qilish nafaqat yangiliklarni yoritishni murakkablashtiradi, balki haqiqat va tasvirlash bo‘yicha kengroq ijtimoiy oqibatlarni ham aks ettiradi[10]. Bundan tashqari, media ekologiyasi tamoyillari shuni ko‘rsatadiki, texnologik taraqqiyot bizning kognitiv qobiliyatlarimizga va ma’lumotlarni qayta ishlash usullarimizga chuqur ta’sir ko‘rsatib, ko‘pincha xotiramiz va tushunishimizga xalaqit beradi[11]. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalarining roli oddiy muloqotdan tashqariga chiqadi; u inson tajribasini boyitishi yoki biz anglamoqchi bo‘lgan voqelikni xiralashtirishi mumkin bo‘lgan muhim kuchdir. Ushbu dinamika haqida mulohaza yuritib, tobora o‘zaro bog‘liq bo‘lib borayotgan dunyoda ommaviy axborot vositalari bizning hikoyalарimiz va shaxsiyatimizni qanday shakllantirayotganini tanqidiy anglashni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak medi falsafa bugungi kunda falsafaning eng ilg‘or yo‘nalishi bo‘lib, barcha falsafiy masalalar bo‘yicha chuqur talqinlar qilish darajasiga yetgan. Olimlar ta’kidlaganidek, media falsafa mediaga doir barcha falsafiy muammolarni qamrab oladi.¹⁰ Bu esa milliy falsafiy tadqiqotlar doirasida bu boradagi ishlarni yanada jadallashtirish hamda mazkur muammoni chuqur tahlil qilishga undaydigan masala ekanini tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Edwin S Cochran, Department U of Defense, Retired. (2020). China’s “Three Warfares”: People’s Liberation Army Influence Operations. Scholarly Commons, <https://core.ac.uk/download/346328150.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
2. Harris FJ. (2008). Challenges to Teaching Credibility Assessment in Contemporary Schooling. The MacArthur Foundation Digital Media and Learning Initiative, <https://core.ac.uk/download/71339817.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
3. Archer, Alfred, Cawston, Amanda, Geuskens, Machteld, Matheson, et al.. (2019). Celebrity, Democracy, and Epistemic Power. <https://core.ac.uk/download/223236443.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
4. Mindus, Patricia. (2012). Updating democracy studies: outline of a research program. <https://core.ac.uk/download/14524779.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
5. Cowton, Christopher J, Downs, Yvonne. (2015). Heated debates and cool analysis: thinking well about financial ethics. 'Informa UK Limited', <https://core.ac.uk/download/30729989.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
6. Cheong, Marc. (2025). Experimental investigations of #authenticity online. <https://core.ac.uk/download/186330536.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).

¹⁰ Фатыхова, Н. С. Истоки и актуальность медиафилософии. Вестник Челябинского государственного университета, 2007, 16, - С. 22.

7. Sivek, Currie S. (2014). Political Magazines on Twitter during Election 2012: Framing, Uniting, Dividing. DigitalCommons@Linfield, <https://core.ac.uk/download/143958381.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
8. Huiberts, Eline. (2016). Building bridges, filling gaps : toward an integrative interdisciplinary and mixed method approach for future audience research in relation to the mediation of distant suffering. <https://core.ac.uk/download/74562987.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
9. Aprilani A. (2011). Radio Internet dalam Perspektif Determinisme Teknologi. 'Jurnal ASPIKOM', <https://core.ac.uk/download/349774725.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
10. Babul, Marcin. (2014). Figure, Figurality and Visual Representation of Human and Humanity in the First Decade of 21st Century Photojournalism. Lunds universitet/Avdelningen för konsthistoria och visuella studier, <https://core.ac.uk/download/pdf/289949309.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
11. Bahl, Raj R. (2017). Outsourcing Our Memory 2.0: Using Walter Ong's Orality/Literacy Studies to Recognize Technologies Effects on Memory. Duquesne Scholarship Collection, <https://core.ac.uk/download/234048237.pdf> (Accessed: 13 Mar, 2025).
12. Фатыхова, Н. С. Истоки и актуальность медиафилософии. Вестник Челябинского государственного университета, 2007, 16, - С. 22.

MUHANDISLIKDA RAQAMLI VOSITALAR YORDAMIDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

Komolova Gulhayo Shukirillo qizi

Andijon davlat texnika instituti tayanch doktoranti.

email: komolovagulhayo@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik ta’limida raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalar mantiqiy tafakkurini rivojlantirish usullari tahlil qilindi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalari yordamida mantiqiy tafakkurni shakllantirish, mustahkamlash pedagogikasi va raqamli vositalar qo‘llanilishi bilan bog‘liq metodik yondashuvlar, interaktiv ta’lim usullari va amaliy mashg‘ulotlarning ahamiyati ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Muhandislik ta’limi, mantiqiy tafakkur, raqamli vositalar, aqlli ta’lim texnologiyalari, pedagogik metodlar, raqamli ta’lim, interaktiv o‘qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’limda innovatsiyalar.

Аннотация: В статье анализируются методы развития логического мышления студентов посредством использования цифровых средств в инженерном образовании. Рассматриваются педагогические подходы к формированию и укреплению логического мышления с использованием современных цифровых технологий и информационно-коммуникационных средств, а также значение методических подходов, интерактивных методов обучения и практических занятий, связанных с использованием цифровых средств.

Ключевые слова: Инженерное образование, логическое мышление, цифровые инструменты, интеллектуальные образовательные технологии, педагогические методы, цифровое образование, интерактивное обучение, информационно-коммуникационные технологии, инновации в образовании

Annotation. This article analyzes the methods of developing students' logical thinking through the use of digital tools in engineering education. The pedagogy of forming and strengthening logical thinking using modern digital technologies and information and communication tools, and the importance of methodological approaches, interactive teaching methods, and practical exercises related to the use of digital tools are considered.

Key words: Engineering education, logical thinking, digital tools, smart educational technologies, pedagogical methods, digital education, interactive teaching, information and communication technologies, innovations in education

KIRISH.

Zamonaviy texnologiyalar va raqamli transformatsiya jarayonlari muhandislik ta'limini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli vositalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhandislik kasbiy faoliyatining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular talabalarni mantiqiy fikrlash va mu solutionlarni tizimli tarzda yechish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron platformalar, simulyatsiya dasturlari, virtual va qo'shimcha haqiqat texnologiyalari muhandislik muammolarini kompleks va aniq tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli vositalar va texnologiyalar yordamida muhandislik ta'limining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ikki barobar rivojlantirish mumkinligi ko'rsatilyapti. Shu bilan birga, mantiqiy tafakkur bilan bog'liq pedagogik metodlarni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, ilmiy va amaliy bilimlarni chuqurlashtirishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ushbu maqola muhandislikda raqamli vositalar asosida mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning dolzarb muhimligi va zamonaviy ta'lim usullariga ta'sirini tahlil qiladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida muhandislik ta'limining sifatini yuksaltirish, yosh avlodni innovatsion fikrlashga yo'naltirish va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ilg'or metodlar ishlab chiqilmoqda. Bu esa, mamlakatimizda muhandislik sohasining ravnaqini ta'minlash va milliy iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladigan bilimli va malakali mutaxassislar tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Mantiqiy tafakkur — muhandislik ta'limining markaziy unsurlaridan biri bo'lib, murakkab muammolarni tahlil qilish, yechimlarni topish va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi [1]. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotganligi sababli, ularni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish, ayniqsa muhandislik sohasida, talabalar tafakkurini yanada mustahkamlash imkonini beradi [2].

Muhandislikda raqamli vositalar — bu simulyatsiya dasturlari, interaktiv o'quv platformalari, kodlash muhitlari va boshqa zamonaviy texnologiyalar bo'lib, ular o'quvchilarning mantiqiy va algoritmik tafakkurini shakllantirishda keng qo'llanilmoqda [3]. Ushbu vositalar yordamida talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirishi, murakkab tizimlarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin [4]. Muhandislik sohasida raqamli vositalar nafaqat nazariy bilimlarni o'rgatish, balki murakkab tizimlarni modellashtirish va simulyatsiya qilish imkoniyatini ham beradi. Masalan, Matlab, Simulink, AutoCAD kabi dasturlar talabalarga real hayotdagi muhandislik muammolarini raqamli muhitda sinovdan o'tkazish imkonini yaratadi [5].

Algoritmik tafakkur va raqamli vositalar. Algoritmik tafakkur mantiqiy fikrlashning muhandislikdagi asosiy qismidir va muammolarni bosqichma-bosqich tahlil qilish, yechimni aniq va samarali usulda topish imkonini beradi [6]. Virtual Cross Array Task (CAT) kabi raqamli vositalar algoritmik tafakkur ko'nikmalarini baholash va rivojlantirish uchun

yaratilgan. Adorni va Piattining [6] tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar yordamida talabalarning algoritmik tafakkur darajasi aniq o‘lchanib, ularni individual o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Bu esa ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ta‘lim o‘yinlari va interaktiv vositalar. O‘yinlashtirish (gamification) konsepti muhandislik ta‘limida mantiqiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e‘tirof etilgan [7]. Scratch, Lego Mindstorms, Virtual Reality (VR) va Augmented Reality (AR) kabi texnologiyalar talabalarning qiziqishini oshirib, interaktiv va amaliy tajriba yaratadi. HRMARS jurnalidagi so‘nggi sistematik sharhda (2023) ko‘rsatilishicha, o‘yin asosidagi o‘quv muhitlari talabalarning motivatsiyasini oshiradi, muammolarni hal qilish jarayonida ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi va mantiqiy fikrlashni yaxshilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi muhandislik ta‘limida raqamli vositalar yordamida talabalar mantiqiy tafakkurini qanday rivojlantirish mumkinligini aniqlash va samarali metodikalarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni bajarishga yo‘naltirilgan:

- Raqamli vositalarning muhandislik ta‘limida qo‘llanilish darajasini o‘rganish;
- Talabalarning mantiqiy tafakkur darajasini aniqlash uchun baholash usullarini ishlab chiqish;
- Raqamli vositalar yordamida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasini amaliy sinovdan o‘tkazish.

Tadqiqotda **aralash usullar yondoshuvi** (mixed methods approach) qo‘llaniladi, ya‘ni sifat va miqdoriy tadqiqot metodlari uyg‘unlashgan:

- **Miqdoriy usullar:** Talabalarning mantiqiy tafakkurini baholash uchun maxsus testlar va anketa so‘rovlari o‘tkaziladi. Shu orqali raqamli vositalarning samaradorligi statistik jihatdan tahlil qilinadi.
- **Sifat usullari:** Fokus guruhlar va intervyular yordamida talabalarning raqamli vositalar bo‘yicha fikrlari, o‘rganish jarayonidagi qiyinchiliklar va takliflari aniqlanadi. Bu usul yordamida metodikaning inson omiliga ta‘siri baholanadi.

Tadqiqot Andijon davlat texnika institutining muhandislik fakulteti talabalaridan tashkil topgan. Ishtirokchilar soni 80 nafar bo‘lib, ular eksperimental va nazorat guruhlariga taqsimlandi. Eksperimental guruhda raqamli vositalar asosida o‘qitish amalga oshirilsa, nazorat guruh an‘anaviy usullarda o‘qitildi.

Tadqiqot vositalari

- **Mantiqiy tafakkur testlari:** Talabalarning mantiqiy fikrlash darajasini o‘lchash uchun ishlab chiqilgan standartlashtirilgan testlar qo‘llanildi.
- **Raqamli vositalar:** Matlab, Simulink, interaktiv viktorinalar (Kahoot), simulyatorlar va boshqa ta‘lim dasturlari ishlatildi.

• **Anketa va intervyu savollari:** Talabalarning raqamli vositalarga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganish uchun maxsus so‘rovnomalar ishlab chiqildi.

Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish

Miqdoriy ma’lumotlar SPSS dasturi yordamida statistik tahlil qilindi. Talabalarning mantiqiy tafakkur ko‘rsatkichlari eksperimental va nazorat guruhlarida solishtirildi, t-test va ANOVA usullari qo‘llanildi. Sifat ma’lumotlari esa kodlash va mavzu bo‘yicha tahlil qilindi.

Tadqiqotning ishonchliligi va etikasi

Tadqiqotda ma’lumotlarni yig‘ishda ishtirokchilarning roziligi olinib, shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlandi. Natijalar shaffof va adolatli tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari ilmiy-etika qoidalariga to‘liq muvofiq bo‘lib, takrorlanishi uchun yetarlicha ma’lumot keltirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

1. Talabalarning mantiqiy tafakkur darajasining o‘zgarishi

Eksperimental va nazorat guruhlarida o‘rtasida olib borilgan mantiqiy tafakkur testlari natijalari taqqoslandi. Eksperimental guruhda raqamli vositalar asosida o‘qitish natijasida talabalar mantiqiy tafakkur ko‘rsatkichlari o‘rtacha 22,5 dan 30,7 gacha o‘sd. Nazorat guruhida esa faqat an’anaviy metodlar qo‘llangani uchun o‘shirish sezilarli darajada past — o‘rtacha 21,9 dan 24,1 gacha bo‘ldi.

T-test natijalari guruhlar orasidagi farqni statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatdi ($p < 0,01$), ya’ni raqamli vositalar yordamida o‘qitish mantiqiy tafakkur ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi.

2. Talabalarning raqamli vositalarga munosabati

Anketa va intervyu natijalari ko‘rsatdiki, talabalar raqamli vositalar yordamida o‘rganishni ko‘proq qiziqarli va samarali deb baholashadi. Eksperimental guruh ishtirokchilarining 85% i raqamli vositalar yordamida o‘qitish ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga katta yordam berganini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, talabalar quyidagi afzalliklarni qayd etdilar:

- Muammolarni bosqichma-bosqich yechish imkoniyati;
- Interaktivlik va o‘yin elementlari bilan o‘qish jarayonining qiziqarli bo‘lishi;
- O‘zlashtirishda mustaqillik va erkinlik.

3. Sifat tahlili

Fokus guruh intervyularida talabalar o‘qitish jarayonida duch kelgan qiyinchiliklar haqida ham gapirib o‘tdilar. Asosan, dastlabki texnologiyalar bilan ishlashdagi texnik muammolar, ba’zan internet tezligining pastligi, shuningdek, ba’zi raqamli vositalarning murakkab interfeysi ham o‘rganishga to‘siq bo‘ldi. Ammo, umumiy fikr shuki, raqamli vositalar o‘rganish jarayonini sezilarli darajada yaxshiladi va ularni qo‘llash zarur.

4. Umumiy natijalar va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalar muhandislik ta’limida mantiqiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita

hisoblanadi. Eksperimental guruhdagi talabalar mantiqiy tafakkur bo‘yicha an’anaviy metodlardan ko‘ra ancha yuqori natijalarga erishdi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot muhandislik ta’limida raqamli vositalar yordamida talabalar mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning samaradorligini o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalardan foydalanish mantiqiy tafakkur darajasini sezilarli darajada oshiradi va talabalar muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini yaxshilaydi. Eksperimental guruhda mantiqiy tafakkur ko‘rsatkichlarining oshishi, raqamli ta’lim texnologiyalarining ta’lim jarayonida qo‘llanilishining ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida o‘qitish talabalarning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Biroq, texnologiyalarni joriy etishda ayrim texnik va tashkiliy qiyinchiliklar ham yuzaga kelishi mumkinligi aniqlangan.

TAKLIFLAR

1. **Raqamli vositalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish:** Muhandislik fakultetlarida raqamli ta’lim vositalarini kengroq va tizimli ravishda qo‘llash uchun o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish lozim.

2. **O‘qituvchilar malakasini oshirish:** Raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarni muntazam ravishda zamonaviy ta’lim texnologiyalari bo‘yicha o‘qitish va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

3. **Texnik infratuzilmani yaxshilash:** Ta’lim muassasalarida sifatli internet aloqasi va zamonaviy kompyuter jihozlari bilan ta’minlash orqali raqamli vositalardan samarali foydalanishni ta’minlash muhim.

4. **Talabalar uchun qo‘llanma va treninglar:** Raqamli vositalarni ishlatishni osonlashtirish maqsadida talabalarga mo‘ljallangan amaliy qo‘llanmalar va treninglar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

5. **Kelgusidagi tadqiqotlar:** Mantiqiy tafakkur va raqamli vositalarning ta’limga ta’siri bo‘yicha uzoq muddatli monitoring va yanada kengroq ko‘lamda tadqiqotlar olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Johnson A., Petrov B., Ivanov C. *Rational thinking in engineering education*. — Moscow: Nauka, B 2020. — 256 .
2. Kim S., Li J. *Digital integration in engineering pedagogy*. — Singapore: Springer, 2021. —B 312 .
3. Martinez R., Lopez M., Garcia T. *Digital tools in engineering learning*. — New York: Academic Press, 2019. —B 198 .
4. Smith J. *Simulations and modeling in engineering education*. — London: Routledge, 2022. — B 274 .

5. Garcia P., Huang L., Fernandez R. *Applications of Matlab and Simulink in education*. — Berlin: Springer, 2021. —B 220 .
6. Adorni P., Piatti D. *Algorithmic thinking assessment with digital tasks*. — Milano: Mondadori, 2024. — B 145 .
7. Brown K., Williams A., Zhang Y. *Gamification in engineering education*. — Boston: MIT Press, 2022. — B 301 .

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN MODERNIZING THE EDUCATIONAL PROCESS

Umaraliyeva Munojatkhon Mashrabovna

A senior teacher of Practical English Department

umunajat1@gmail.com +998905854377

Abstract. This article looks at how artificial intelligence (AI) is changing today’s educational systems. As schools and universities seek more personalized, efficient, and accessible learning, AI is becoming an important tool to meet these needs. The study reviews different uses of AI in education, such as intelligent tutoring, automated grading, adaptive learning, and administrative support. It discusses both the benefits and challenges of using AI, based on recent research and real-world examples. The findings show that while AI can improve learning and make schools run more smoothly, it is important to consider ethics, teacher training, and the right infrastructure for successful use.

Keywords: artificial intelligence, educational technology, personalized learning, adaptive learning systems, intelligent tutoring systems, educational modernization.

Аннотация. В данной статье рассматривается, как искусственный интеллект (ИИ) изменяет современные образовательные системы. Поскольку школы и университеты стремятся к более персонализированному, эффективному и доступному обучению, ИИ становится важным инструментом для удовлетворения этих потребностей. В исследовании анализируются различные способы применения ИИ в образовании, такие как интеллектуальное репетиторство, автоматизированное оценивание, адаптивное обучение и административная поддержка. Обсуждаются как преимущества, так и проблемы использования ИИ, основанные на современных исследованиях и практических примерах. Результаты показывают, что, хотя ИИ может повысить качество обучения и упростить работу образовательных учреждений, важно учитывать этические вопросы, подготовку преподавателей и наличие соответствующей инфраструктуры для успешного применения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательные технологии, персонализированное обучение, адаптивные системы обучения, интеллектуальные репетиторские системы, модернизация образования.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) bugungi ta’lim tizimlarini qanday o‘zgartirayotgani tahlil qilinadi. Maktablar va universitetlar yanada shaxsga yo’naltirilgan, samarali va qulay o‘qitish usullarini izlar ekan, SI bu ehtiyojlarni qondirishda muhim

vositaga aylanmoqda. Tadqiqotda ta'limda SI'dan foydalanishning turli shakllari, jumladan, intellektual repetitorlik, avtomatlashtirilgan baholash, adaptiv o'qitish va ma'muriy yordam ko'rib chiqiladi. Maqolada SI'dan foydalanishning afzalliklari va muammolari, zamonaviy tadqiqotlar va amaliy misollar asosida muhokama qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI ta'lim sifatini oshirishi va maktablarning ishini yengillashtirishi mumkin, biroq muvaffaqiyatli qo'llash uchun axloqiy masalalar, o'qituvchilarni tayyorlash va tegishli infratuzilmani hisobga olish muhimdir.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, shaxsiylashtirilgan ta'lim, adaptiv o'qitish tizimlari, intellektual repetitorlik tizimlari, ta'limni modernizatsiya qilish.

Introduction.In recent years, technology has advanced rapidly, and artificial intelligence (AI) has become a major force in many fields, including education. Using AI in schools and universities is changing the way teaching happens, moving away from traditional methods to more personalized and data-driven approaches. As educators face challenges like different learning needs, limited resources, and the need for ongoing education, AI offers new ways to deliver, assess, and support learning.

AI in education refers to the application of machine learning algorithms, natural language processing, and other computational intelligence techniques to support and enhance teaching and learning activities (Luckin et al., 2016). These technologies range from simple automated grading systems to sophisticated intelligent tutoring systems capable of adapting to individual learner needs in real-time. The COVID-19 pandemic further accelerated the adoption of educational technologies, highlighting both the potential and necessity of AI-powered solutions in ensuring educational continuity and quality (Williamson et al., 2020).

This article aims to explore the multifaceted role of AI technologies in modernizing educational processes. It examines current applications, analyzes their impact on teaching and learning outcomes, discusses implementation challenges, and provides insights into future directions.

Literature Review

One of the most significant contributions of AI to education is its capacity to enable personalized learning experiences. Traditional classroom settings often struggle to accommodate diverse learning styles, paces, and abilities among students. AI-powered adaptive learning systems address this challenge by continuously analyzing student performance data and adjusting content difficulty, presentation format, and learning pathways accordingly (Zawacki-Richter et al., 2019). Platforms such as Carnegie Learning and Dream Box utilize sophisticated algorithms to create individualized learning experiences that respond to each student's strengths, weaknesses, and preferences.

Research demonstrates that personalized learning through AI can significantly improve student engagement and achievement. A study by Van Lehn (2011) found that intelligent tutoring systems can be as effective as human tutors in certain contexts, particularly for

procedural and well-defined knowledge domains. These systems provide immediate feedback, something that is often impractical in traditional classroom settings with high student-to-teacher ratios. Furthermore, AI enables the identification of learning gaps early, allowing for timely interventions that prevent students from falling behind (Roll & Wylie, 2016).

The implementation of AI-driven personalization extends beyond content delivery to encompass learning analytics. By processing vast amounts of data on student interactions, engagement patterns, and performance metrics, AI systems can generate insights that inform both individual learning strategies and broader curricular decisions (Siemens & Long, 2011). Educators can utilize these insights to refine teaching methods, identify at-risk students, and allocate resources more effectively.

Intelligent Tutoring Systems and Virtual Assistants

Intelligent Tutoring Systems (ITS) represent a mature application of AI in education, with decades of research and development behind them. These systems simulate one-on-one tutoring by providing customized instruction and feedback to learners (Kulik & Fletcher, 2016). Modern ITS incorporate natural language processing capabilities, enabling students to interact with the system through conversational interfaces, ask questions in their own words, and receive explanations tailored to their level of understanding.

AI-powered virtual assistants and chatbots are increasingly being deployed in educational institutions to support both students and administrative staff. These tools can answer frequently asked questions, guide students through registration processes, provide study resources, and offer 24/7 support (Winkler & Söllner, 2018). The scalability of such systems makes them particularly valuable for large institutions or distance learning programs where human support may be limited. Moreover, virtual assistants can collect data on common student queries and challenges, providing institutions with valuable feedback for continuous improvement.

The pedagogical effectiveness of ITS has been well-documented. Meta-analyses indicate that students using ITS show improved learning outcomes compared to traditional instruction, with effect sizes comparable to human tutoring in specific domains (Ma et al., 2014). However, the success of these systems depends on careful instructional design, domain expertise, and ongoing refinement based on user feedback and learning analytics.

Automated Assessment and Feedback

Assessment is a critical component of the educational process, yet traditional assessment methods are often time-consuming and subject to inconsistencies. AI technologies offer solutions through automated grading systems capable of evaluating not only multiple-choice questions but also essays, mathematical proofs, and even programming assignments (Burstein et al., 2013). Natural language processing algorithms can assess written work for grammar, coherence, argumentation quality, and content accuracy, providing detailed feedback to students within minutes rather than days.

The benefits of automated assessment extend beyond efficiency. AI-powered systems can provide more frequent assessments, enabling continuous monitoring of student progress rather than relying solely on periodic examinations (Shute & Rahimi, 2017). This formative assessment approach supports learning by identifying misconceptions early and allowing students to adjust their study strategies accordingly. Additionally, automated systems can reduce biases that may affect human grading, promoting more equitable evaluation practices.

Despite these advantages, automated assessment faces challenges, particularly in evaluating creative, critical thinking, and higher-order cognitive skills. While AI can assess certain aspects of student work reliably, human judgment remains essential for nuanced evaluation of originality, creativity, and complex reasoning (Dikli, 2006). Therefore, the optimal approach often involves a hybrid model where AI handles routine assessments while educators focus on evaluating more sophisticated aspects of student work.

Administrative Efficiency and Resource Optimization

Beyond direct instructional applications, AI technologies contribute to educational modernization through improved administrative efficiency and resource management. Machine learning algorithms can optimize scheduling, predicting course demand, and allocating classrooms and instructors more effectively (Chen et al., 2020). Enrollment management systems powered by AI can identify prospective students likely to succeed and persist, enabling targeted recruitment and support efforts.

Predictive analytics, a key AI application, helps institutions identify students at risk of dropout or academic failure. By analyzing patterns in attendance, grades, engagement with learning materials, and other behavioral indicators, AI systems can alert advisors and support staff to intervene before problems become insurmountable (Arnold & Pistilli, 2012). Such early warning systems have demonstrated success in improving retention rates and student success outcomes across various institutional contexts.

AI also facilitates more efficient content creation and curation. Intelligent content management systems can recommend relevant learning resources based on curriculum requirements, student needs, and emerging trends in the field (Zhu et al., 2016). Some platforms can even generate practice problems, quizzes, and learning materials automatically, reducing the burden on educators and ensuring alignment with learning objectives.

Methods and Materials

While AI offers tremendous potential for educational modernization, its implementation is not without challenges. Technical infrastructure requirements present a significant barrier, particularly for institutions in developing regions or underfunded schools. The digital divide threatens to exacerbate educational inequalities if AI technologies are accessible only to privileged populations (Selwyn, 2016). Ensuring equitable access to AI-enhanced education requires deliberate policy interventions and investment in infrastructure.

Data privacy and security concerns are paramount when implementing AI in education. Educational AI systems collect vast amounts of sensitive student data, raising

questions about who owns this data, how it is used, and how it is protected (Williamson, 2017). Institutions must establish robust data governance frameworks that comply with regulations such as GDPR and FERPA while maintaining transparency with students and parents about data practices.

Ethical considerations extend to algorithmic bias and fairness. AI systems trained on biased data may perpetuate or amplify existing educational inequalities (Baker & Hawn, 2021). For example, if an adaptive learning system is trained primarily on data from one demographic group, it may perform poorly for students from different backgrounds. Addressing these biases requires diverse development teams, careful data curation, and ongoing monitoring of system performance across different student populations.

Teacher acceptance and professional development represent another critical challenge. Some educators view AI as a threat to their professional autonomy or job security, leading to resistance to adoption (Crompton & Burke, 2018). Successful AI integration requires comprehensive professional development programs that help teachers understand AI capabilities, recognize its limitations, and develop skills to effectively use these tools as complements rather than replacements for human instruction.

Conclusion

Artificial intelligence technologies play an increasingly vital role in modernizing educational processes, offering solutions to longstanding challenges in personalization, assessment, resource allocation, and administrative efficiency. The evidence presented in this article demonstrates that AI applications, when thoughtfully implemented, can enhance learning outcomes, increase accessibility, and support educators in their professional practice. From intelligent tutoring systems that provide individualized instruction to predictive analytics that enable timely interventions, AI is reshaping the educational landscape in profound ways.

But to get the most out of AI in education, it's not enough to just use the technology. Schools need to fix gaps in infrastructure, make sure everyone has access, protect student privacy, and avoid bias in AI systems. Policymakers should set up rules that support new ideas but also keep students safe. Schools should invest in both technology and teacher training, since AI works best alongside skilled teachers. Developers should focus on ethical design, transparency, and working with educators to make sure AI meets real learning needs.

In the future, AI will probably play an even bigger part in education as the technology improves and becomes easier to use. New tools like emotion recognition, virtual reality, and better language understanding could make learning more engaging and effective. Still, educators need to watch for risks and unexpected problems, and keep checking how AI affects learning and fairness.

Modernizing education with AI is not meant to replace teachers, but to give them tools that help them do their jobs better. This lets teachers focus on what only humans can do, like mentoring, inspiring, and supporting students. By using AI carefully and ethically, schools

can make learning more personal, fair, and effective, helping students succeed in a world that relies more and more on technology.

References

1. Arnold, K. E., & Pistilli, M. D. (2012). Course signals at Purdue: Using learning analytics to increase student success. *Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge*, 267-270. <https://doi.org/10.1145/2330601.2330666>
2. Baker, R. S., & Hawn, A. (2021). Algorithmic bias in education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32(4), 1052-1092. <https://doi.org/10.1007/s40593-021-00285-9>
3. Burstein, J., Tetreault, J., & Madnani, N. (2013). The e-rater automated essay scoring system. In M. D. Shermis & J. Burstein (Eds.), *Handbook of automated essay evaluation: Current applications and new directions* (pp. 55-67). Routledge.
4. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
5. Crompton, H., & Burke, D. (2018). The use of mobile learning in higher education: A systematic review. *Computers & Education*, 123, 53-64. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.04.007>
6. Dikli, S. (2006). An overview of automated scoring of essays. *The Journal of Technology, Learning and Assessment*, 5(1), 1-35.
7. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
8. Kulik, J. A., & Fletcher, J. D. (2016). Effectiveness of intelligent tutoring systems: A meta-analytic review. *Review of Educational Research*, 86(1), 42-78. <https://doi.org/10.3102/0034654315581420>
9. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson Education.
10. Ma, W., Adesope, O. O., Nesbit, J. C., & Liu, Q. (2014). Intelligent tutoring systems and learning outcomes: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*, 106(4), 901-918. <https://doi.org/10.1037/a0037123>
11. Roll, I., & Wylie, R. (2016). Evolution and revolution in artificial intelligence in education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 582-599. <https://doi.org/10.1007/s40593-016-0110-3>
12. Selwyn, N. (2016). *Is technology good for education?* Polity Press.
13. Shute, V. J., & Rahimi, S. (2017). Review of computer-based assessment for learning in elementary and secondary education. *Journal of Computer Assisted Learning*, 33(1), 1-19. <https://doi.org/10.1111/jcal.12172>
14. Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the fog: Analytics in learning and education. *EDUCAUSE Review*, 46(5), 30-40.

15. VanLehn, K. (2011). The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems. *Educational Psychologist*, 46(4), 197-221. <https://doi.org/10.1080/00461520.2011.611369>
16. Williamson, B. (2017). Big data in education: The digital future of learning, policy and practice. *SAGE Publications*.
17. Williamson, B., Eynon, R., & Potter, J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: Digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. *Learning, Media and Technology*, 45(2), 107-114. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>
18. Winkler, R., & Söllner, M. (2018). Unleashing the potential of chatbots in education: A state-of-the-art analysis. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, 2018(1). <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2018.15903abstract>
19. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
20. Zhu, Z. T., Yu, M. H., & Riezebos, P. (2016). A research framework of smart education. *Smart Learning Environments*, 3(1), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40561-016-0026-2>

MAXSUS NAFAS OLISH MASHQLARINING YUGURISH BO‘YICHA CHIDAMLILIKKA TA’SIRI: EKSPERIMENTAL O‘RGANISH

Ibroximov Muzaffar Islom o‘g‘li

Toshkent davlat Transport universiteti

Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o‘qituvchisi

ibroximov04@gmail.com

tel: 90 011-88-83

Annotatsiya. Ushbu maqolada maxsus nafas olish mashqlarining o‘quvchilarning yugurish bo‘yicha chidamliligiga ta’siri eksperimental tarzda o‘rganildi. Tadqiqot Toshkent shahri Bektemir tumanidagi 291-sonli umumta’lim maktabining 8-“A” va 8-“B” sinflarida tahsil oluvchi 40 nafar sog‘lom o‘g‘il bolalar ishtirokida olib borildi. 8 hafta davomida tajriba guruhiga nafasni chuqur va ongli boshqarishga asoslangan mashqlar (diafragmal nafas olish, burun orqali nafas, nafasni ushlab turish usullari) qo‘llanildi, nazorat guruhi esa an’anaviy mashg‘ulotlarda qatnashdi. Tadqiqot yakunida 12 daqiqalik yugurish testi asosida ikki guruh o‘rtasida sezilarli farq qayd etildi. Tajriba guruhi o‘z ko‘rsatkichlarini statistik jihatdan ishonchli darajada yaxshiladi ($p < 0.01$). Natijalar nafas olish mashqlarining chidamlilikni rivojlantirishda samarali usul ekanligini tasdiqladi.

Kalit so‘zlar: nafas olish mashqlari, chidamlilik, yugurish, eksperimental tadqiqot, maktab o‘quvchilari, fiziologik tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье экспериментально изучено влияние специальных дыхательных упражнений на выносливость учащихся в беге. Исследование проводилось с участием 40 здоровых мальчиков, обучающихся в 8-“А” и 8-“Б” классах общеобразовательной школы No 291 Бектемирского района города Ташкента. В течение 8 недель экспериментальной группе применялись упражнения, основанные на глубокой и осознанной регуляции дыхания (диафрагмальное дыхание, дыхание через нос, методы задержки дыхания), в то время как контрольная группа посещала традиционные занятия. В конце исследования была отмечена значительная разница между двумя группами на основе 12-минутного теста бега. Экспериментальная группа статистически достоверно улучшила свои показатели ($p < 0,01$). Результаты подтвердили, что дыхательные упражнения являются эффективным методом развития выносливости.

Ключевые слова: дыхательные упражнения, выносливость, бег, экспериментальное исследование, школьники, физиологическая подготовка.

Abstract: This article experimentally examines the impact of special breathing exercises on students' running endurance. The study involved 40 healthy boys studying in grades 8-"A" and 8-"B" of secondary school No. 291 of the Bektemir district of the city of Tashkent. For 8 weeks, exercises based on deep and conscious regulation of breathing (diaphragmatic breathing, nasal breathing, breath holding techniques) were used in the experimental group, while the control group attended traditional classes. At the end of the study, a significant difference was noted between the two groups based on the 12-minute running test. The experimental group statistically significantly improved their indicators ($p < 0.01$). The results confirmed that breathing exercises are an effective method for developing endurance.

Keywords: breathing exercises, endurance, running, experimental research, schoolchildren, physiological preparation.

KIRISH

Bugungi kunda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodning jismoniy va ma‘naviy barkamolligini ta‘minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, o‘quvchi yoshlarning jismoniy tarbiyasi va sportga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning sog‘lom rivojlanishiga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda yoshlar sog‘ligini mustahkamlash, jismoniy tarbiya darslarining sifati va samaradorligini oshirish, shuningdek, sportning ilg‘or metodlarini joriy etish orqali ularning jismoniy faolligini kuchaytirish bo‘yicha qator amaliy choralar ko‘rilmogda.

Shu bilan birga, aholining salomatligini mustahkamlash, yoshlar orasida sportga qiziqishni kuchaytirish, sport orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirish hamda jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini ilg‘or xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan[1].

Jumladan, umumta‘lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish va o‘quvchilarda chidamlilik, kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, koordinatsiya kabi sifatlarni shakllantirish va rivojlantrishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya darslarida qo‘llanilayotgan mashg‘ulotlarda nafas olish mashqlarining chidamlilikka ta‘siri yetarli darajada o‘rganilmaganligi bugungi kundagi dolzarb muammolardan biridir. Yugurish paytida nafas olish ishchi mushaklarni kislorod bilan ta‘minlaydigan va energiya almashinuvini qo‘llab-quvvatlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Yuklama ortishi bilan o‘pka ventilyatsiyasi - vaqt birligi ichida nafas olish tizimi orqali o‘tadigan havo hajmi kuchayadi. Nafas olish tizimining optimal faoliyati juda

muhimdir, chunki har qanday buzilishlar yoki samarasizlik to‘qimalarning kislorod tanqisligiga va sport ko‘rsatkichlarining pasayishiga olib kelishi mumkin[2].

Muhim parametr nafas olish ritmi bo‘lib, u tajribali yuguruvchilarda odatda qadamlar bilan sinxronlashtiriladi. Bu ortiqcha zo‘riqlashlarni kamaytiradi va harakatlarning tejamkorligini oshiradi. Bundan tashqari, chuqur va bir tekis nafas olish bosh aylanishi va konsentratsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan giperventilyatsiyaning oldini olishga yordam beradi[3].

Aksariyat hollarda yugurishga oid mashqlar faqat masofa va vaqt asosida baholanadi, ammo organizmning kislorod bilan ta‘minlanishini tartibga soluvchi nafas texnikalariga kam e‘tibor qaratiladi. Bu esa mashg‘ulot samaradorligining pasayishiga va o‘quvchilarda tez charchash, nafas yetishmovchiligi kabi salbiy holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Yangilik shundaki, ushbu tadqiqotda yugurish mashg‘ulotlariga maxsus nafas olish mashqlarini qo‘shish orqali o‘quvchilarning chidamlilik darajasini oshirish imkoniyati o‘rganiladi. Tadqiqot eksperimental tarzda ikki guruh o‘rtasida o‘tkazilib, amaliy asoslangan ilmiy natijalarga tayanadi.

Tadqiqotning maqsadi – maxsus nafas olish mashqlarining yugurish bo‘yicha chidamlilik ko‘rsatkichlariga ta‘sirini tajriba asosida o‘rganish va ularning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berishdir.

Tadqiqot savoli: Maxsus nafas olish mashqlari qo‘llangan o‘quvchilar guruhi yugurish bo‘yicha chidamlilik testlarida nazorat guruhiga nisbatan yuqori natija ko‘rsatadimi?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Nafas olish mashqlarining sportchilarning chidamliligiga ta‘siri ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda o‘rganilgan. Masalan, Smith va boshq. (2020) tadqiqotida maxsus diafragmal nafas olish mashqlari uzoq masofaga yugurishda yurak-qon tomir tizimining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashi ko‘rsatildi[4]. Shuningdek, Li va boshq. (2018) tomonidan o‘tkazilgan meta-tahlilda nafas olish texnikalarining o‘pka hajmini oshirishi va natijada sportchilarning maksimal kislorod iste‘molini (VO_2 max) yaxshilashi tasdiqlandi[5].

Shu bilan birga, nafas olish ritmini qadamlar bilan sinxronlashtirish yugurish samaradorligini oshirishi haqidagi ilmiy fikrlar yetarlicha asoslangan. Bu yondashuv yuguruvchilarni ortiqcha zo‘riqlashdan saqlaydi va mushaklarning kislorod bilan ta‘minlanishini optimallashtiradi[6].

Ushbu tadqiqot eksperimental dizayn asosida tashkil etilib, maxsus nafas olish mashqlarining yugurish bo‘yicha chidamlilik darajasiga ta‘sirini aniqlash maqsadida olib borildi. Tajriba davomiyligi 8 hafta bo‘lib, har hafta 3 marotaba (dushanba, chorshanba va juma kunlari) jismoniy tarbiya darslari doirasida mashg‘ulotlar o‘tkazildi.

Tadqiqotda Toshkent shahar Bektimir tumanidagi 291-son umumta’lim maktabining 8-“A” va 8-“B” sinf o‘quvchilaridan iborat jami 40 nafar o‘g‘il bola ishtirok etdi. Har bir sinfda 20 nafardan sog‘lom, jismoniy faollikka layoqatli o‘quvchilar tanlab olindi. Tibbiy ko‘rik natijalariga ko‘ra, barcha ishtirokchilarning umumiy salomatlik holati yaxshi deb baholandi va jismoniy yuklamalarga qarshi ko‘rsatmalar mavjud emas edi.

Guruhlarga taqsimlash.

8-“A” sinf – Tajriba guruhi (n=20) – ular bilan maxsus nafas olish mashqlari asosida boyitilgan mashg‘ulotlar olib borildi.

8-“B” sinf – Nazorat guruhi (n=20) – ular bilan odatiy jismoniy tarbiya darslari (maktab o‘quv dasturi asosida) o‘tkazildi.

Tajriba guruhi metodikasi.

Tajriba guruhi mashg‘ulotlariga har bir dars boshida va oxirida 10-15 daqiqa davomida maxsus nafas olish mashqlari kiritildi. Ushbu mashqlar quyidagilardan iborat bo‘ldi:

- Diafragmal nafas olish – chuqur burun orqali nafas olib, og‘iz orqali sekin chiqarish;
- Nafasni ushlab turish – mashqlar o‘rtasida 5–10 soniyalik kechikishlar bilan kislorod iste’molini tartibga solish;
- “4-4-4” metodi – 4 soniyada nafas olish, 4 soniyada nafasni ushlab turish, 4 soniyada chiqarish;
- Dinamik mashqlar bilan birga nafasni boshqarish – yugurish yoki mashqlar jarayonida maqsadli ritmda nafas olib-chiqarish;
- Aerob chidamlilikni oshirish maqsadida og‘zidan emas, burundan nafas olishga o‘rgatish[3].

Bu mashqlar yugurish oldidan “isish” va yugurish vaqtida muvozanatli nafas olishni shakllantirish orqali chidamlilikka ijobiy ta’sir ko‘rsatishi taxmin qilindi.

Nazorat guruhi metodikasi.

Nazorat guruhi bilan faqat O‘zbekiston Respublikasi umumta’lim maktablari uchun tasdiqlangan umumiy o‘quv dasturi asosidagi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari olib borildi. Nafas olishga oid maxsus mashqlar mashg‘ulotlarga kiritilmadi. Yugurish mashqlari odatiy tartibda, umumiy yuklama va vaqtga asoslangan holda olib borildi [7].

O‘lchov mezonlari va testlar.

Eksperiment boshlanishidan oldin va 8 hafta yakunlangach, quyidagi ko‘rsatkichlar bo‘yicha baholash testlari o‘tkazildi:

Jadval №1.

Ko‘rsatkich nomi	O‘lchash metodi	Maqsadi
12 daqiqalik yugurish testi (Cooper testi)	Masofa (metrda)	Umumiy aerobik chidamlilik
1000 metr yugurish vaqti	Sekundlarda	Anaerob chidamlilik
Yurak urish tezligi	Urish/min	Jismoniy tiklanish

(yugurishdan oldin va keyin)		qobiliyati
VO ₂ max (kutilgan qiymat)	Indirekt hisoblash	O‘pka hajmi va kislorod iste’moli

Statistik tahlil.

Tahlil qilish uchun MS Excel va SPSS 23.0 dasturlaridan foydalanildi. Quyidagi statistik usullar qo‘llanildi:

- O‘rtacha arifmetik qiymat (M) – har bir ko‘rsatkich uchun umumiy natijalar.
- Standart og‘ish (SD) – individual farqlarni baholash.
- Juft t-test (paired t-test) – tajriba va nazorat guruhlarining boshlang‘ich va yakuniy natijalari orasidagi farqni aniqlash.
- P qiymati ($p < 0.05$) – statistik ahamiyatlilik mezoni sifatida tanlandi.

NATIJALAR

Tadqiqot doirasida Toshkent shahri Bektimir tumanidagi 291-sonli umumta’lim maktabining 8-“A” va 8-“B” sinflarida o‘qiydigan jami 40 nafar (har bir guruhda 20 nafardan) sog‘lom o‘g‘il bolalar ishtirokida 8 haftalik eksperiment o‘tkazildi. 8-“A” sinfi eksperimental (tajriba) guruhi sifatida, 8-“B” sinfi esa nazorat guruhi sifatida belgilandi.

O‘lchov mezoni.

Eksperiment oldidan va oxirida har ikki guruh uchun 12 daqiqalik yugurish (Cooper testi) o‘tkazildi. Bu test o‘quvchilarning yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari chidamliligini baholashda eng ishonchli usullardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot davomida quyidagi ko‘rsatkichlar qayd etildi:

Jadval №2.

Guruh	Eksperiment oldi (metr)	Eksperimentdan keyin (metr)	O‘zgarish (Δ)
Tajriba	1803.4 $\pm$ 92.5	1961.7 $\pm$ 88.2	+158.3 m
Nazorat	1791.2 $\pm$ 85.3	1821.4 $\pm$ 90.7	+30.2 m

Eslatma: qiymatlar o‘rtacha $\pm$ standart og‘ish shaklida berilgan.

Grafik ko‘rinishi.

Quyidagi grafik Cooper testi bo‘yicha har ikki guruhda kuzatilgan o‘zgarishlarni aniq ko‘rsatadi:

Grafik №1. 12 daqiqalik yugurish (Cooper testi) bo‘yicha o‘rtacha natijalar.

Tahlil va statistik natijalar.

Tajriba guruhida o‘rtacha 158.3 metrga yaxshilanish kuzatildi. Bu juda muhim farq bo‘lib, nafas olish mashqlarining chidamlilikka ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Nazorat guruhida esa o‘zgarish faqat 30.2 metr bo‘lib, statistik jihatdan sezilarli emas.

T-Student testi orqali o‘tkazilgan tahlil quyidagilarni ko‘rsatdi:

- Tajriba guruhida $p < 0.01$ (ya‘ni, sezilarli o‘zgarish).
- Nazorat guruhida $p > 0.05$ (ya‘ni, sezilarli emas).

Natijalar tahlili.

Mazkur natijalar shuni ko‘rsatadiki:

Maxsus nafas olish mashqlari (masalan, “4-4-4” nafas ritmi, qorin orqali chuqur nafas olish, sekin nafas chiqarish, burun orqali nafas olish texnikalari) yugurish bo‘yicha chidamlilikka sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi [3].

Bu mashqlar organizmning kislorod bilan ta‘minlanishini optimallashtirib, yurak va nafas tizimlariga tushadigan zo‘riqishni kamaytiradi [8]. Shu bilan birga, ongli nafas olish texnikasi orqali **energiya sarfi tejaladi**, yurak ritmi barqaror bo‘lib, o‘quvchilarda uzoq masofani bosib o‘tish uchun **fiziologik quvvat zaxiralari oshadi**[9].

Eksperimental guruhning o‘zgarishi faqat jismoniy yuklama bilan emas, balki ongli nafas olish orqali energiyani tejash va chidamlilikni oshirishga qaratilganligini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, maxsus nafas olish mashqlarini jismoniy mashg‘ulotlarga integratsiyalash orqali o‘quvchilarning yugurish bo‘yicha umumiy chidamlilik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshadi. 8 hafta davomida tajriba guruhi bilan olib borilgan maxsus metodika – ya‘ni nazoratli diafragmal nafas olish, burun orqali nafas olish mashqlari, nafasni ushlab turish bo‘yicha bosqichli mashqlar – tananing kislorodga bo‘lgan ehtiyojini muvozanatlashtirish, nafas olish mushaklarini mustahkamlash hamda yurak-qon tomir tizimining bardoshlilikini oshirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Asosiy xulosalar:

Tajriba guruhida 12 daqiqalik yugurish testi natijalari 158.3 metrga yaxshilandi, bu esa $p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu shuni anglatadiki, nafas mashqlari chidamlilikni oshirishda yuqori samaraga ega.

Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar unchalik sezilarli bo‘lmay, 30.2 metr bilan cheklangan. Bu shunchaki muntazam darslar orqali chidamlilik sezilarli darajada oshmasligini ko‘rsatadi.

Nafas olish mashqlari orqali o‘quvchilarda fiziologik resurslarni tejash, nafas olish siklini ongli boshqarish, stressni kamaytirish va jismoniy yuklamaga moslashish darajasini oshirish mumkinligi kuzatildi [2][6].

Mazkur metodik yondashuv maktab o‘quvchilari bilan ishlashda oddiy va xavfsiz, shu bilan birga yuqori samaradorlikka ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Amaliy tavsiyalar:

Maxsus nafas olish mashqlarini umumta’lim maktablarining jismoniy tarbiya darslari dasturiga integratsiyalash tavsiya etiladi.

Chidamlilikka oid tayyorgarlik mashg‘ulotlari oldidan 5-7 daqiqalik nafasni boshqarish texnikalari asosidagi mashqlarni joriy etish, mashg‘ulot davomida o‘quvchilarning energetik imkoniyatlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Nafas olish mashqlari orqali faqatgina jismoniy emas, balki psixologik barqarorlikni ham oshirish mumkin.

Kelgusida bu usulni qizlar, yoshlar yoki sport to‘garaklari ishtirokchilari bilan ham qo‘llab, taqqoslama tahlillar asosida ilmiy-tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

Xulosa sifatida, nafas olishni boshqarishga oid maxsus mashqlar o‘quvchilarning chidamlilik salohiyatini oshirishda samarali vosita hisoblanadi va uni amaliyotga keng joriy etish jismoniy tarbiya ta’limining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-yil 30-oktyabrdaги “Соғлом турмуш тарзини кенг татбиқ этиш ва оммавий спортни янада ривожлантириш чоратadbirlari тўғрисида”ги ПФ-6099-сон Фармони.

2. Abdullayeva D. Sport fiziologiyasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2021

3. Назарова Н.В. «Дыхательные упражнения в системе физической подготовки школьников». Учебное пособие. Москва, 2018.

4. Smith, R., Brown, T., Johnson, M. "Effects of Diaphragmatic Breathing on Endurance Performance in Youth Athletes." *Journal of Sports Science & Medicine*, 2020. 19(3), 456–463.

5. Li, X., Zhang, Y., & Chen, H. "Respiratory Muscle Training Improves VO₂max in Adolescent Athletes: A Meta-Analysis." *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 2018. 13(9), 1235–1242.

6. McKenzie D.C. "Respiratory Physiology: Adaptations to High-Level Exercise." *British Journal of Sports Medicine*, 2012. 46(6), 381–384.

7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Umumta’lim maktablari uchun jismoniy tarbiya fanidan o‘quv dasturi, 2023-yil.

8. McArdle W.D., Katch F.I., Katch V.L. Exercise Physiology: Energy, Nutrition, and Human Performance. – Philadelphia: Lippincott, 2015.

9. American College of Sports Medicine. Guidelines for Exercise Testing and Prescription. 10th Edition. – Philadelphia: Wolters Kluwer, 2018.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

O‘QITUVCHILARNING PROFESSIONAL RIVOJLANISHIDA YANGI TRENINGLAR VA O‘QUV DASTURLARINING TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Mahmudova Nargiz Jumaniyazovna

Urganch Ranch texnologiyala universiteti

“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari”

kafedra dotsenti, p.f.n.,

Annotatsiya. Hozirgi kunda ta’lim tizimi dunyo bo‘ylab yangilanish va innovatsion yondashuvlarga ehtiyoj sezmoqda. Bu jarayonning eng muhim qismi esa o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy pedagogik texnikalar bilan tanishtirishdan iboratdir. O‘qituvchilar, nafaqat darsni samarali o‘tkazish, balki o‘quvchilarni individual ravishda qo‘llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘qituvchilarning professional rivojlanishi, yangi treninglar va o‘quv dasturlari ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnikalar va ta’lim jarayonidagi o‘quv dasturlarining ahamiyati haqida so‘z yuritamiz. Ta’lim sohasidagi tez o‘zgarishlar va texnologik yutuqlar o‘qituvchilarning professional rivojlanishini muhim masalaga aylantirdi. O‘qituvchilar faoliyatining samaradorligi va sifatini oshirish uchun yangi treninglar va o‘quv dasturlarini joriy etish zarurati ortib bormoqda. Bu tadqiqot o‘qituvchilarning professional rivojlanishida yangi treninglar va o‘quv dasturlarining ta’lim jarayoniga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘z: ta’lim tizimi, innovatsion yondashuvlar, o‘qituvchilar malakasi, pedagogik texnikalar, o‘quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi, professional rivojlanish, treninglar, o‘quv dasturlari, ta’lim jarayoni, texnologik yutuqlar

Annotation. Currently, the education system worldwide is in need of renewal and innovative approaches. A key aspect of this process is improving teachers’ qualifications and introducing them to modern pedagogical techniques. Teachers not only need to conduct lessons effectively, but also play a significant role in supporting students individually and influencing their social-psychological development. Therefore, the professional development of teachers, new training programs, and educational curricula play a vital role in the educational process. This article discusses the importance of improving teachers’ qualifications, modern pedagogical techniques, and educational curricula in the educational process. Rapid changes in the education sector and technological advancements have made teachers’ professional development a critical issue. The necessity of introducing new training

programs and educational curricula to enhance the effectiveness and quality of teachers' work is increasingly important. This research focuses on studying the impact of new training programs and educational curricula on the educational process in teachers' professional development.

Keywords: education system, innovative approaches, teachers' qualifications, pedagogical techniques, students' social-psychological development, professional development, training programs, educational curricula, educational process, technological advancements.

Аннотация. В настоящее время система образования по всему миру нуждается в обновлении и инновационных подходах. Ключевым аспектом этого процесса является повышение квалификации учителей и ознакомление их с современными педагогическими методами. Учителя должны не только эффективно проводить уроки, но и оказывать значительное влияние на поддержку студентов индивидуально, а также на их социально-психологическое развитие. Поэтому профессиональное развитие учителей, новые тренинги и учебные программы играют важную роль в образовательном процессе. В данной статье рассматриваются важность повышения квалификации учителей, современные педагогические методы и учебные программы в образовательном процессе. Быстрые изменения в сфере образования и технологические достижения сделали профессиональное развитие учителей важнейшей проблемой. Необходимость внедрения новых тренингов и учебных программ для повышения эффективности и качества работы учителей становится все более актуальной. Это исследование направлено на изучение воздействия новых тренингов и учебных программ на образовательный процесс в профессиональном развитии учителей.

Ключевые слова: система образования, инновационные подходы, квалификация учителей, педагогические методы, социально-психологическое развитие студентов, профессиональное развитие, тренинги, учебные программы, образовательный процесс, технологические достижения.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni doimiy o'zgarishlar va yangilanishlarni talab qiladi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qituvchilarning professional rivojlanishi muhim o'rin tutadi. Bu jarayon o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini yangilash, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi (Darling-Hammond, 2017). Ayniqsa, global raqobat sharoitida ta'lim tizimlari zamonaviy talablarga moslashishi uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish samarali treninglar va innovatsion o'quv dasturlari orqali ta'minlanadi.

So'nggi yillarda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida yangi treninglar va o'quv dasturlarining roli sezilarli darajada oshdi. Bunday dasturlar o'qituvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi. Masalan,

interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalarni qo‘llash, baholash jarayonida adolatli yondashuv kabi yangi pedagogik yondashuvlar treninglar orqali o‘qituvchilarga yetkaziladi (OECD, 2020). Shu bilan birga, malaka oshirish kurslari o‘qituvchilarni zamonaviy ta‘lim standartlariga moslashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida ham so‘nggi yillarda o‘qituvchilarning professional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Respublikada yangi o‘quv dasturlari va treninglar joriy qilinib, pedagoglarning malakasini oshirishga doimiy ravishda investitsiyalar kiritilmoqda (Xalq ta‘limi vazirligi, 2023). Shu bois, trening va o‘quv dasturlarining ta‘lim jarayoniga ta‘sirini o‘rganish va ularni takomillashtirish masalalari dolzarb ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada yangi treninglar va o‘quv dasturlarining o‘qituvchilarning professional rivojlanishidagi roli, ularning ta‘lim jarayoniga ta‘siri tahlil qilinadi hamda mavjud muammolar va takliflar ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot usullari

Ushbu tadqiqotda o‘qituvchilarning professional rivojlanishida yangi treninglar va o‘quv dasturlarining ta‘lim jarayoniga ta‘sirini chuqur va keng qamrovda o‘rganish maqsad qilingan. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlarning uyg‘unlashuvi asosida kompleks yondashuv qo‘llanildi.

Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqot doirasida O‘zbekistonning turli hududlaridagi umumta‘lim maktablarida faoliyat yuritayotgan 100 nafar o‘qituvchi ishtirok etdi. Ishtirokchilar orasida boshlang‘ich sinf, o‘rta va maktabning yuqori sinflarida dars beruvchi o‘qituvchilar bor. Shuningdek, malakasi yuqori bo‘lgan 10 nafar tajribali o‘qituvchi chuqurlashtirilgan intervyu uchun tanlandi.

Ma‘lumot yig‘ish usullari

- So‘rovnoma: O‘qituvchilarga yangi treninglar va o‘quv dasturlarining samaradorligi, ular tomonidan o‘zlashtirilgan metodik yondashuvlarning amaliy qo‘llanilishi haqida savollar berildi. So‘rovnoma 25 ta yopiq va ochiq tipdagi savollardan tashkil topgan bo‘lib, ishtirokchilarning fikr-mulohazalari to‘plashga xizmat qildi.
- Intervyu: 10 nafar tajribali o‘qituvchilar bilan semi-strukturali intervyular o‘tkazildi. Intervyuda o‘qituvchilarning professional rivojlanish jarayonidagi treninglar haqidagi shaxsiy fikrlari, o‘quv dasturlaridan foydalanish tajribalari, dars uslublaridagi o‘zgarishlar va yuzaga kelgan qiyinchiliklar o‘rganildi.
- Hujjat tahlili: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan yangi o‘quv dasturlari va malaka oshirish bo‘yicha trening materiallari tahlil qilindi. Bu hujjatlar o‘quv dasturlarining maqsad va vazifalari, kompetensiyaviy yondashuvga asoslanganligi hamda zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unligi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqildi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish

Miqdoriy ma’lumotlar SPSS dasturida statistik tahlildan o‘tkazildi. Natijalar tavsifiy statistika yordamida taqdim etildi, o‘rtacha ko‘rsatkichlar va foizlar hisoblandi. Sifatli ma’lumotlar tematik tahlil usuli orqali tahlil qilindi, ya’ni intervyulardan olingan javoblar asosida asosiy mavzular ajratildi va umumiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqotning ishonchliligi va etikasi

Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarning roziligi olinib, ularning shaxsiy ma’lumotlari maxfiyligi ta’minlandi. Ma’lumotlar faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi. So‘rovnoma va intervyu savollari oldindan sinovdan o‘tkazilib, ularning aniqligi va tushunarli ekanligi tekshirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning yangi treninglar va o‘quv dasturlarini qabul qilishi, ularni amaliyotda qo‘llash darajasi hamda bu jarayonlarning ta’lim jarayoniga ta’siri jihatidan tahlil qilindi.

So‘rovnoma natijalari

So‘rovnomaga qatnashgan 100 nafar o‘qituvchining 82 foizi yangi treninglarda o‘rgangan interaktiv o‘qitish metodlarini dars jarayonida muntazam qo‘llashini qayd etdi. Bu interaktiv metodlarga guruhlarda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish, multimediyaviy vositalaridan foydalanish kiradi. O‘qituvchilarning 60 foizi esa raqamli texnologiyalarni, xususan, smart taxta va onlayn ta’lim platformalarini qo‘llashda o‘z ishonchining sezilarli darajada oshganligini bildirdi.

Shuningdek, so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, yangi o‘quv dasturlari o‘qituvchilarga ta’lim jarayonini yanada samaraliroq tashkil etish imkonini bergan. O‘qituvchilarning 75 foizi yangi dasturlar orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularni faollashtirishda muvaffaqiyatga erishganini ta’kidladi.

Intervyu natijalari

Tajribali o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan chuqurlashtirilgan intervyu natijalari o‘qituvchilarning professional rivojlanishida yangi treninglarning muhimligini tasdiqladi. Ular yangi treninglar orqali o‘quvchilarga individual yondashuvni rivojlantirish, baholashda adolatni ta’minlash, pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘lganini ta’kidladi. Misol uchun, bir o‘qituvchi shunday dedi:

“Yangi treninglar menga o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va har bir talaba uchun mos dars uslubini tanlash imkonini berdi. Bu ta’lim jarayonining samaradorligini oshirdi.”

Biroq, ba’zi o‘qituvchilar yangi treninglarning mazmuni va uslubini yanada amaliyotga moslashtirish zarurligini ta’kidladilar.

Hujjatlar tahlili

O‘quv dasturlari va trening materiallari tahlili ko‘rsatdiki, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv hamda raqamli vositalardan foydalanishga katta

e‘tibor qaratilgan. Dasturlarda o‘qituvchilarning metodik ko‘nikmalarini oshirish, darslarni interaktiv va innovatsion shaklda tashkil etishga yo‘naltirilgan ko‘plab modullar mavjudligi aniqlangan.

Yuqoridagi natijalar o‘qituvchilarning professional rivojlanishida yangi treninglar va o‘quv dasturlarining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonlarda ba‘zi kamchiliklar ham mavjudligi aniqlangan bo‘lib, bu ularni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning professional rivojlanishida yangi treninglar va o‘quv dasturlarining muhim ahamiyatga ega ekanligini yaqqol ko‘rsatmoqda. O‘qituvchilarning 82 foizdan ortig‘i interaktiv o‘qitish metodlarini darslarda qo‘llashni boshlagani ta‘lim jarayonida pedagogik jarayonning faollashgani va o‘quvchilarning ta‘limga qiziqishining oshganidan darak beradi. Bu esa, o‘z navbatida, ta‘lim sifatining yaxshilanishiga xizmat qiladi (Darling-Hammond, 2017).

Yangi treninglar orqali o‘qituvchilarning zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashdagi ishonchining oshishi ta‘lim jarayoniga texnologik innovatsiyalarni joriy etishda muhim omil hisoblanadi. Raqamli vositalardan foydalanish o‘quv jarayonini interaktiv, o‘quvchilar uchun qiziqarli va samarali qiladi (Johnson, 2022). Shu bois, malaka oshirish dasturlarida texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish bo‘lishi kerak.

Intervyular natijalari shuni ko‘rsatdiki, yangi treninglar o‘qituvchilarga nafaqat metodik yangiliklarni o‘rgatish, balki pedagogik fikrlash va baholash tizimlarini ham takomillashtirish imkonini beradi. O‘qituvchilar tomonidan bildirgan individual yondashuvning rivojlanishi, o‘quvchilarning qobiliyatlarini aniqlash va rag‘batlantirishda yangicha usullar qo‘llanishi ta‘lim jarayonining shaxsga yo‘naltirilganligining oshishini anglatadi. Biroq, ba‘zi o‘qituvchilar yangi treninglarning amaliyotga to‘liq mos kelmasligi yoki yetarli darajada qamrovga ega emasligi haqida fikr bildirdi. Bu esa treninglarning mazmuni va uslubini doimiy ravishda takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Hujjat tahlili o‘quv dasturlarining kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilganligini va pedagogik innovatsiyalarni joriy etishga yo‘naltirilganligini tasdiqlaydi. Bu zamonaviy ta‘lim talablariga javob berish uchun muhim shartdir. Shu bilan birga, dasturlarning doimiy yangilanishi va o‘qituvchilarning ehtiyojlari, mintaqaviy xususiyatlari hisobga olinishi kerakligi ta‘kidlanadi (Karimova, 2020).

Shunday qilib, yangi treninglar va o‘quv dasturlari o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda samarali vosita bo‘lib, ta‘lim jarayonining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Biroq, ushbu jarayonni yanada samarali qilish uchun trening mazmunini amaliyotga yaqinlashtirish, o‘qituvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olish va doimiy monitoring mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu esa, ta‘lim sifatini yanada oshirish va zamonaviy pedagogik jarayonlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida zamonaviy treninglar va o‘quv dasturlarining beqiyos ahamiyatini yaqqol namoyon etdi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va zamonaviy ta’lim paradigmasining o‘zgarishi sharoitida o‘qituvchidan faqatgina an’anaviy bilimlarni yetkazish emas, balki o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga va kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlashga yo‘naltira oladigan ko‘nikmalarga ega bo‘lishi talab etiladi. Ana shunday sharoitda treninglar va zamonaviy o‘quv dasturlari o‘qituvchining doimiy o‘zgaruvchan muhitga moslashuvi, kasbiy faolligi va sifatli ta’lim berish salohiyatining garovidir.

Tadqiqotda aniqlanishicha, yangi treninglar o‘qituvchilarga ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan yondashuv, interfaol metodlar, differensial va inkluziv ta’lim, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam bermoqda. Natijada dars jarayonlari mazmunan boyib, metodik jihatdan rang-baranglashmoqda, bu esa o‘quvchilarning bilim olish darajasi, darsga bo‘lgan qiziqishi va faolligini sezilarli darajada oshirayotgani kuzatilmoqda.

Shuningdek, malaka oshirish dasturlarining yana bir muhim jihati – o‘qituvchilarda reflektiv fikrlash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va doimiy o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirayotganidadir. Bu o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuv o‘qituvchini faqatgina bilim beruvchi emas, balki o‘rganuvchi, innovator va lider sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, yangi baholash tizimlari va individual yondashuv elementlarini o‘z ichiga olgan treninglar o‘qituvchilarning zamonaviy talablarga javob bera oladigan, samarali va moslashuvchan metodik repertuari shakllantirishiga zamin yaratmoqda.

Biroq, tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlangan. Jumladan, ayrim trening va o‘quv dasturlarining amaliyotdan uzilganligi, ularning mazmuni yetarlicha kontekstual emasligi, real pedagogik ehtiyojlarga va joylardagi shart-sharoitlarga to‘liq mos kelmasligi kabi kamchiliklar mavjud. Bu holatlar ayrim hollarda o‘qituvchilarda motivatsiya pasayishiga va o‘zlashtirish darajasining pastligiga olib kelmoqda. Shu sababli, malaka oshirish tizimini doimiy takomillashtirish, treninglar mazmunini real ehtiyojlarga moslashtirish, ularni modullashtirish va moslashuvchan qilish zaruriyati mavjud.

Shuningdek, o‘qituvchilarning fikr-mulohazalarini tizimli ravishda o‘rganish, malaka oshirish jarayonida ularning faol ishtirokini ta’minlash, o‘zaro tajriba almashish maydonlarini yaratish, hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda lokal va milliy darajadagi treninglar o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash kabi chora-tadbirlar ham dolzarb sanaladi. Shu bilan birga, treninglarni faqat qisqa muddatli seminarlarga emas, balki uzluksiz kasbiy rivojlanishning bir bo‘lagi sifatida qarash, ya’ni ularni tizimlashtirish va bosqichma-bosqich amalga oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy treninglar va o‘quv dasturlarining o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishdagi o‘rni beqiyosdir. Ularning sifatli va tizimli joriy etilishi nafaqat o‘qituvchilarning metodik darajasini oshiradi, balki umumiy ta’lim sifatining

yuksalishiga, o‘quvchilarning raqobatbardosh bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida, milliy ta’lim tizimining modernizatsiyasi, innovatsion rivojlanishi va xalqaro mezonlarga moslashuvchanligini ta’minlaydi. Shunday qilib, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini strategik yo‘nalish sifatida belgilash va bu borada zamonaviy, ehtiyojga yo‘naltirilgan, doimiy yangilanadigan treninglar tizimini yo‘lga qo‘yish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Darling-Hammond, L. (2017). Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. Jossey-Bass.
2. Johnson, M. (2022). Innovative Teaching Methods in Professional Development. Journal of Educational Research, 15(3), 45-59.
3. Karimova, D. (2020). Pedagogical Innovations in Uzbekistan’s Schools. Education Today, 10(2), 30-38.
4. OECD. (2020). Teacher Professional Learning and Development: Best Evidence Synthesis Iteration. OECD Publishing.
5. Fullan, M. (2016). The New Meaning of Educational Change. Teachers College Press.
6. Guskey, T. R. (2002). Professional Development and Teacher Change. Teachers and Teaching, 8(3), 381-391.
7. Hattie, J. (2015). Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. Routledge.
8. Shulman, L. S. (1986). Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher, 15(2), 4-14.
9. Villegas-Reimers, E. (2003). Teacher Professional Development: An International Review of the Literature. UNESCO International Institute for Educational Planning.

MAKTABGACHA TA‘LIMDA AXLOQIY TARBIYAGA YO‘NALTIRILGAN ERTAKLARNI TANLASH TAMOYILLARI

Qosimova Muattar Shokirjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta‘lim kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

Gmail-Qosimovamuattar9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarga ertakterapiya vositasida axloqiy tarbiya berishda axloqiy tarbiyaga yo‘naltirilgan ertaklarni tanlash, bolalarda badiiy adabiyotga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish va ularga badiiy adabiyotlarni tahlil qilish kabi tushunchalarni o‘rgatish haqida ma‘lumotlar o‘rganildi. Maktabgacha ta‘lim jarayonida ertakterapiyadan foydalanish va mashg‘ulotlarda qo‘llash uchun zaruriy tavsiyalar berildi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta‘lim, yo‘naltirilgan ertak, ertakterapiya, axloqiy tarbiya, badiiy adabiyot, tahlil qilish, mashg‘ulot jarayoni, badiiy-estetik ta‘lim, integrativ yondashuv, metodika, xalq ertaklari, spekulyativ, fantastika.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “[2025-2026-yillarda bolalarni maktabgacha ta‘lim bilan qamrab olish darajasini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida](#)”gi qarori ushbu tizim faoliyatini yangi bosqichga ko‘tarish, sohani bugungi kun talablari darajasida modernizatsiya qilishga xizmat qilishi shubhasiz. Albatta, mazkur masalaga e‘tibor kecha yoki bugun paydo bo‘lib qolgani yo‘q. Yosh avlodning maktabgacha ta‘lim tashkilotdan to‘liq ta‘limiga bo‘lgan uzluksiz bilim olishlari, kasb o‘rganishi uchun shart-sharoitlar yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Bu borada, ayniqsa, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tizimini rivojlantirish, bolalarni maktabgacha ta‘lim tashkilotlariga jalb etish, maktabga tayyorlash masalalari ta‘lim sohasidagi davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri deb qaraldi. Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash uchun, eng avvalo, qulay tashkiliy-huquqiy sharoitlar yaratildi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, birinchidan, maktab yoshiga qadar bo‘lgan bolalarning umumiy savodini chiqarish, bolalarda vatanni sevis, u bilan g‘ururlanish hissini uyg‘otish, Konstitutsiyani o‘rgatish, dunyoqarashini kengaytirish imkonini berayotgan bo‘lsa, ikkinchidan, yosh bolali onalarning mehnat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqini ro‘yobga chiqarishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Ertakterapiya bo‘yicha ko‘plab olimlar Zebiniso Ahmedova, Salimova A.Sh, Kultisheva O.M, Kulashkina R.A, Kuzmin D.A, T.D. Zinkevich-Yevstigneeva, Kayasheva O.I, Vachkov I.V, Sultanova G. M, Smakova A. S, Istakeeva A. A, Xalezova N. B, Isaeva Ye. R, Kissin M.Ya. Kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq qilingan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining pedagogi bolalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirishga kirishar ekan, avvalo, uning mazmuni va mohiyatini teran anglashi hamda bolalar bilan olib boriladigan ta’limiy va tarbiyaviy ishlarda unga amal qilishi lozim.

Maktabgacha ta’lim bu jarayonning dastlabki bo‘g‘ini sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tariqa – “Inson ma’naviyatini o‘zini shaxs sifatida anglaganidan boshlab, umrining oxirigacha shakllantiradi va rivojlantirib boradi”.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, integratsiya jarayoni asoslari uzoq o‘tmishdagi xalq pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Masalan, Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining “Haqqoniyat” deb atalgan bobida rostlik va to‘g‘ri so‘zlikni insonning eng yuqori sifatlaridan biri deb hisoblaydi va bu to‘g‘risida shunday yozadi: “Haqqoniyat deb ishda to‘g‘rilik, so‘zda rostlikka aytilur. Inson bo‘stoni salomatga, gulzori saodatga haqqoniyat yo‘li ila chiqar. Insoniyatning ildizi o‘lan rahmdillik, haqshunoslik, odillik kabi eng yaxshi sifatlarning onasi haqqoniyatdir...”¹¹. U inson odobidagi hayo va iffatni yuqori baholaydi. Hayo deganda ishda, so‘zda odobga rioya qilmoqni tushunadi, uni insoniylikning muhim belgisi, deb biladi. Avloniyning ushbu fikrlarida integratsion yondoshuvni ko‘rishimiz mumkin. Ya’ni inson ishida ham so‘zida ham to‘g‘riso‘zlikka amal qilishi lozimligi xususida to‘xtalib o‘tadi

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Ibn Sino “Tib qonunlari” asarining “Tarbiya to‘g‘risida”¹² deb nomlangan bobida bolalar tarbiyasida ta’lim-tarbiyani uzviy bog‘lagan xolda olib borish kerak deb ta’kidlashining o‘zi integratsion yondoshuvni ko‘rsatadi.

Ma’naviy-axloqiy tarbiyadan tashqari unga mazmun va mohiyatan aloqador soha – badiiy-estetik ta’limga integrativ yondashuvni tadqiq etar ekan, L.G.Savenkova bolalar bilan ta’lim va tarbiya ishlari olib boradigan pedagog va tarbiyachilar uchun yagona bo‘lgan dastur ishlab chiqish lozimligini uqtiradi. Bunday dasturni ishlab chiqishda bir qator rivojlantiruvchi faoliyat turlarini alohida ko‘rsatadi. Shuningdek, olima turli yosh guruhlar uchun muhimlik jihatidan ular turlicha bo‘lishiga urg‘u beradi. Shu metodikaga asoslangan holda ma’naviy-axloqiy tarbiyaning integrativ asoslari sifatida quyidagilarni alohida ko‘rsatib o‘tish mumkin, ya’ni: bolalar tomonidan atrof-muhitda kuzatilgan voqealar

¹¹ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-avloniy-1878-1934/abdulla-avloniy-turkiy-guliston-yoxud-axloq>

¹² <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/34-tibbiyotga-oid-risolalar>

mazmunidagi ma'naviy-axloqiy mazmunni anglay olish hamda ular haqida elementar tarzda shaxsiy tasavvurga ega bo'lishlari uchun lozim bo'lgan sharoitlarni yaratish; bola ta'lim va tarbiya olayotgan ijtimoiy muhit (maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila va b.) dagi buyumlar, voqealar va jarayonlar olamini bolaning yoshiga, intellektual shakllanganlik darjasiga mosligini ta'minlash.¹³

Masalan, badiiy adabiyotlar bilan tanishtirish mashg'ulotida «Zumrad va Qimmat» nomli o'zbek xalq ertagini so'zlab berish orqali, bolalarni ertakda aks ettirilayotgan voqeahodisalar mohiyatini chuqurroq tushunishlariga, unda ishtirok etayotgan qahramonlar orasidagi to'qnashuvlarning sabab va oqibatlarini haqida fikrlab mustaqil xulosalar chiqarishlariga ko'maklashiladi. Tarbiyalanuvchilarda oqko'ngillik, mehnatsevarlik, kattalarni hurmat qilish, rostgo'ylik kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish bilan birga, ushbu mashg'ulotni musiqa va rasm mashg'ulotlari bilan integratsiyalash orqali ularda musiqaga bo'lgan qiziqishni, ohangni his eta olish qobiliyatini, nafosatlilik va orastalilik fazilatlarini, tasviriy san'at mazmunini anglashga oid ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, ingliz tili mashg'uloti bilan bog'lash orqali til o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

Mashg'ulot yakunida tarbiyachining ertak mazmunidan kelib chiqib bergan savollariga bolajonlarni javob berishga undash orqali ularda ravon nutq, hozirjavoblik va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga erishiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda integratsiyalashgan mashg'ulotlarni hozirgi zamon didaktikasi asosida tashkil qilinishi, ta'limni tarbiya bilan uyg'unlashtirilishi tadqiqotdan kutilgan natijani beradi.

«Kitoblarni o'qish - bu usta, mohir, aqlli, mulohazali o'qituvchi bolaning qalbiga yo'l topadi. ... » Taniqli olim V. A. Suxomlinskiyning ushbu so'zlari kitobni bolalarning hissiy, axloqiy, estetik va aqliy tarbiyasida katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.¹⁴

Bolalik - bu barcha taassurotlar ayniqsa yorqin va mazmunli bo'lgan vaqt. Ushbu yillarda o'qilgan kitob shu qadar kuchli taassurot qoldiradiki, u umrbod xotirada qoladi.

Badiiy so'zlar bilan ta'lim bolaning hissiy sohasidagi katta o'zgarishlarga olib keladi, bu uning hayotdagi turli voqealarga jonli munosabatda bo'lishiga yordam beradi, uning sub'ektiv dunyosini tiklaydi. B.M.Teplovning fikriga ko'ra, badiiy so'z inson ruhiyatining turli qirralarini qamrab oladi: tasavvur, hissiyot, iroda, uning ongi va o'z-o'zini anglashini rivojlantiradi, uning dunyoqarashini shakllantiradi.

Kitoblarni o'qiyotganda bola o'zining oldida ma'lum bir rasmni, o'ziga xos vaziyatni, tasvirni ko'radi, tasvirlangan voqealarni boshdan kechiradi va tajribalari qanchalik kuchliroq bo'lsa, haqiqat haqidagi his-tuyg'ulari va g'oyalari shunchalik boyib boradi. Kitobda orzu,

¹³ https://www.amazon.com/Books-L-G-Savenkova/s?rh=n%3A283155%2Cp_27%3AL.G.+Savenkova

¹⁴ Maktabgacha yoshdagi bolalarni kitob o'qishga qiziqitirishda psixologiyani o'rni. Oyisha Kuchkarova. Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor.

ijodiy tasavvur, hissiy va kognitiv faollik, hayotga faol munosabat, san'atni sevish rivojlanadi, hayotni dunyoga aks ettiruvchi, bilimlar bilan boyitadigan, bolalarning hayotiy tajribasini kengaytirib, uni chegaralaridan tashqariga chiqaradigan tasvirlar paydo bo‘ladi. shaxsiy kuzatish, dunyo, ona milliy tili, uning go‘zalligi, ifodaliligi, xilma-xilligi haqidagi g‘oya. Kitob vatanparvarlikning dastlabki saboqlarini obrazli, hissiy shaklda berib, fuqaro bo‘lishga o‘rgatadi, estetik idrokni, estetik g‘oya va hissiyotlarni rivojlantiradi, estetik didni tarbiyalaydi, bu bolalar adabiyoti va bola uchun mavjud bo‘lgan voqelik hodisalarini baholashda ifodalanadi.

Bolaligidanoq, bola kattalarning o‘qishini xohlagancha tinglaydi, qisqa she‘rlar va ertaklarni osongina eslab qoladi, kitob qahramonlari bilan yashaydi, ba‘zilariga hamdard, boshqalarni esa bolalarcha hukm qiladi. Kitoblar, qo‘llanmalar ta‘sirida turli xil badiiy didaktik o‘yinlar, kattalar bilan mashg‘ulotlar, bolalarning badiiy va nutq faoliyati, ya‘ni badiiy asarlarni idrok etish, ularning ijrosi, shuningdek, boshlang‘ich shakllari bilan bog‘liq tadbirlar paydo bo‘ladi. 5-6 yoshga kelib, bolalar adabiy asarlarni diqqat bilan, diqqat bilan tinglash mahoratiga, tarkibga, personajlarga o‘z munosabatini bildirishga undash qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bolada she‘riy quloq rivojlanadi, ya‘ni ertak, hikoya, she‘rlarda obrazli va ekspresiv vositalarni sezish qobiliyati, ma‘lum bir janrga bo‘lgan ehtiyojlarini tushuntirish qobiliyati. Badiiy nutq faoliyatining o‘ziga xos turi uchun adabiy asarlar janri uchun barqaror imtiyozlar mavjud, ba‘zilari she‘rlarni tinglashni va ularni yoddan o‘qishni yaxshi ko‘radilar, boshqalari - ertaklar. Badiiy va ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi: bolalar o‘zlari topishmoqlarni o‘ylashadi, ertak, she‘rlar tuzadilar.¹⁵

Kitobning ta‘lim salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun ma‘lum sharoitlarni yaratish kerak. Oilada, avvalambor, bolaning faoliyatiga qiziqishning hissiy muhiti, unga o‘qish, o‘qiganlari haqida suhbatlashish, hikoyalar, ertaklar va she‘rlarni san‘at sifatida qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish istagi bo‘lishi kerak. so‘zlar.

Bolalarning axloqiy rivojlanishi, agar ular badiiy asar g‘oyasini anglab, qahramonlar harakatlarini rag‘batlantira olsalar, ayniqsa muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Shuning uchun, bolalar bilan ular o‘qigan kitoblari haqida suhbatlashayotganda, maktabgacha yoshdagi bolalar asosiy xarakter va uning fazilatlari haqida iloji boricha to‘liq aytib berishlari muhimdir.

Bola hali ham faqat kitobning tinglovchisi va tomoshabini bo‘lgan davrda, kattalarning o‘rni ayniqsa muhim va muhimdir. Kitob tanlash, uni asirga olish, yaxlit emotsional-majoziy idrok etish qobiliyatini rivojlantirish, muallifning ohangdorligini, go‘zalligini, badiiy obrazlar she‘riyatini tushunishga va his qilishga o‘rgatish, hissiyotlarga javob berishga undash ota-onalarning mas‘uliyatli vazifasidir. Bolaning moyilligini, qiziqishini, uning individual xususiyatlarini bilish muhimdir.

¹⁵ Волков, Б. С. Психология детства: учебно-метод. пособие / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. - М. : АПО, 1997. - 152 с.

O‘qish uchun kitoblarni tanlash mezonlari qanday? Bolalar uchun fantastika, kattalar uchun adabiyot singari, so‘z san’ati. Uning o‘ziga xosligi og‘zaki san’atning pedagogika talablari bilan birligidir. Kitob haqiqatni idrok etish vositasiga aylanishi, bolaning hissiyotlariga ta’sir qilishi, personajlar bilan hamdardlikni uyg‘otishi uchun u bolalarning yosh xususiyatlariga, ularning qiziqishlariga, bilish qobiliyatlariga mos kelishi, mazmuni jihatidan badiiy va shakl, ya’ni kognitiv va badiiy elementning birligini anglatadi.

Kitob bolani qiziqtiradi, agar uning mazmuni mavhum, spekulativ tarzda emas, balki jonli, ko‘rinadigan tasvirlarda ochilsa, uni boyitadi; voqealar, xarakterlar, qahramonlarning harakatlari dinamik ravishda tasvirlangan. Faqatgina kitob, unda pedagogik vazifalar didaktik tarzda qo‘yilmaydi, balki tirik obrazlar, badiiy so‘z bilan bolaning tasavvuriga ta’sir qiladi, unga dunyoni ochadi va uni bu dunyoda yashashga o‘rgatadi. O‘yin-kulgi bolalar kitobiga qo‘yiladigan asosiy talablardan biridir. L. N. Tolstoy shunday deb yozgan edi: “... hech qachon, hech qanday tarzda, siz o‘quvchini zerikish orqali dunyoni tushunishga majburlamaysiz”. Bolalar kitobi jonli tasvirlarni berishi, bola uchun quvonch manbai bo‘lishi, atrofdagi hayotni, tabiat hodisalarini va odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishiga yordam berishi kerak.

XULOSA

Ertaklar bolalarning aqliy va axloqiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ranglari, tavsiflari, personajlarning yorqin xarakteristikasi, lirik qo‘shimchalar, takrorlashlar, dialoglar, tilning ritmik ohangdorligi bilan hayratlanarli darajada boyligi bilan ertak tafakkur obrazini, nutqning ta’sirchanligini rivojlantiradi. Ertak bolani o‘z mazmuni bilan qamrab oladi, xayolotni, xayolotni hayajonlantiradi, shu bilan birga uning hayotiy tajribasini kengaytiradi, unga axloq, adolat, yovuzlik bilan kurashish zarurligi to‘g‘risida tasavvur beradi. Badiiy adabiyotga asoslanib, bu haqiqat bilan bog‘liq. Bu ertaklarning g‘oyaviy mazmunini, syujetlari, obrazlari, hikoya detallari va tilini xarakterini belgilaydi. “Har bir ertakda voqelikning bir elementi bor” ... Aynan shu xususiyat ertakning o‘zida eng boy ta’lim imkoniyatlarini yashiradi. Ertak hamdardlik, hamdardlik, fidoyilik, barcha jonzotlarga muhabbat bo‘yicha axloqiy saboq beradi. O‘zini ertak qahramonlari bilan tanishtirib, bola insonparvarlik va qahramonlik g‘oyalarini o‘zlashtiradi.

Ertaklar Vatanga muhabbatni kuchaytiradi, bolalarni o‘zlarining tabiati, urf-odatlarini va rus turmush tarzi bilan tanishtiradi. “Xalqning hayoti ko‘rinadi” ertakida - deb yozgan V.G.Belinskiy. Ular voqelikni odamlarning idrokini uning barcha hissiy xilma-xilligida ochib beradi. Ertak ma’lum, o‘tkir, zich ranglar bilan ajralib turadi: “qorong‘u tun”, “oq nur”, “qizil quyosh”, “ko‘k dengiz”, “oq oqqushlar”. Ularda yarim tonna, nuanslar yo‘q, bolalar tushunishi mumkin emas. Ertaklardagi narsalar zaxira, aniq shakllarga ega. Oddiy narsa ularda she’riyatga ko‘tarilgan. Bolalar syujetning tarangligi, kutilmaganligi, tahlikasi, o‘zgarishi, turli xil shakllarga ega bo‘lib, ertak orqali o‘tadigan yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurash bilan asrab qolishadi. Bola baxtli yakun, g‘alaba, adolatli, halol, qo‘rqmas qahramon, chidamlilik, mehnatsevarlik mukofotidan quvonadi.

Ertaklarning tarbiyaviy rolini yuqori baholagan K.D.Ushinskiy ularni “Xalq pedagogikasining birinchi yorqin urinishlari”, ularni yaratgan odamlar - buyuk o‘qituvchi deb atagan.¹⁶

Topishmoqlar, bolalar bog‘chalari, maqollar, maqollarning tarbiyaviy, rivojlantiruvchi o‘rni azaldan ma‘lum bo‘lgan. Majoziy she‘riy shaklda ular tabiatning turli hodisalarini va atrofdagi haqiqatni aks ettiradi, bolaga eng oddiy narsalarga boshqacha qarashga, kuzatuvchanlikni o‘rgatishga, fikrni rag‘batlantirishga, dunyoning rang-barang tasvirlarini she‘riy idrok etishga yordam beradi: “Opa-singillar dalada turibdi: sariq ko‘z, oq kirpiklar” (Moychechak); “Oltinlarning barchasi somon tayog‘iga quyiladi” (Spikelet); “Qizil, suvli, xushbo‘y, past, past, erga yaqin o‘sadi”. (Qulupnay). Tasvirlar o‘ziga xosligi bilan ajoyib. Topishmoqlar asosidagi ob’ektlarning o‘xshashligi va farqlari real dunyoning o‘ziga xos xususiyatlari haqida o‘ylashga undaydi.

Yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda bolalarga turli xil mavzulardagi jumboqlar taklif etiladi - *hayvonlar to‘g‘risida*: “Bu yerda skameyka ostidan chiqayotgan ignalar va pinalar, ular menga qarashadi, ular sut istaydilar” (Kirpi); *qushlar haqida*: “U kunduzi uxlaydi, kechasi uchadi va o‘tayotganlarni qo‘rqitadi” (Oy); *hasharotlar haqida*: “Uy bekasi maysazor ustida uchib yuradi, gulni silaydi - u asal bilan bo‘lishadi”. (Ari); *o‘simliklar*, gullar, daraxtlar haqida, inson haqida: “Quyoshga burilgan - oltin taglik” (kungaboqar); Topishmoqlarning obrazli vositalari metafora, konkretlik, ravshanlik bilan ajralib turadigan personifikatsiyalar: “Kichkina ko‘z uxlab qoldi va to‘satdan uyg‘ondi - endi uxlashni xohlamadi. U qo‘zg‘aldi, o‘zini uyg‘otdi, yuqoriga ko‘tarildi va uchib ketdi (Butterfly); “Kichkina eman oltin to‘pda yashiringan” Xalq maqollari, axloqni o‘z ichiga olgan, avlodlar sabr-bardoshli, hayotiy voqealarni to‘g‘ri belgilaydigan, ularga har doim hissiy baho beradigan, bolani insoniy donolik bilan tanishtiradi.

Folklor asarlari bolaning hissiy muhitini shakllantiradi, obrazli fikrlashni, ijodiy tasavvurni rivojlantiradi va nutqini boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bolalar ensiklopediyasi. 2-nashr. –T.:“O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. Davlat ilmiy nashriyoti. 2002. -664 b.
2. Boymatova A.G., Djumabayeva M.B., Aliyeva K.S. “Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari” moduli bo‘yicha O‘quv-uslubiy majmua. –T.: TDPU, 2018.
3. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. -T.: TDPU, 2017.

¹⁶ Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – T., 2017. – 184 b.

4. Oila pedagogikasi. Prof. O.Xasanboyeva umumiy tahriri ostida. – T.: Aloqachi, 2007. – 384 b.
5. Xusanboyeva O.U., Tojiyeva M.X. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – T.: “Ilm ziyo”, 2012.
6. Ahmedova Z. "Ertakterapiya" Spectrum media group Toshkent 2018.
7. Qosimova M.Sh "Ertakterapiya bu bolalardagi axloqiy sifatlarni shakllantirish omili" maqola Andijon. 2025.
8. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – T., 2017. – 184 b.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНАТОМИИ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

Касимова Нодира Махамаджановна

Старший преподаватель

Kimyo International University In Tashkent

Email: nodrakasimova @gmail.com

Аннотация. В статье анализируются педагогические аспекты преподавания анатомии в медицинском вузе как одной из базовых дисциплин, формирующих фундаментальные знания и профессиональные компетенции будущего врача. Анатомия занимает особое место в системе медицинского образования, поскольку обеспечивает понимание морфологических основ функционирования организма человека и служит базой для освоения клинических дисциплин. Автор рассматривает современные подходы к организации учебного процесса по анатомии, акцентируя внимание на необходимости интеграции классических методов преподавания с инновационными педагогическими технологиями.

Рассматриваются особенности применения интерактивных и практико-ориентированных форм обучения, таких как проблемное обучение, ситуационные задачи, использование виртуальных анатомических столов, 3D-визуализации и цифровых платформ. Отмечается, что сочетание визуально-наглядных и практических методов способствует формированию устойчивых знаний, развитию пространственного мышления и клинической логики. В статье также подчеркивается значимость личностно-ориентированного подхода, обратной связи между преподавателем и студентом, а также создание образовательной среды, стимулирующей профессиональный интерес и самостоятельную работу обучающихся.

Таким образом, педагогические аспекты преподавания анатомии в медицинском вузе требуют системного подхода, направленного на повышение качества подготовки специалистов, способных к клиническому мышлению, анализу и принятию обоснованных медицинских решений.

Ключевые слова: анатомия, медицинское образование, педагогика, инновационные технологии, методы обучения, профессиональные компетенции, мотивация студентов.

Annotatsiya. Maqolada tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida anatomiyaning o‘qitishning pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Anatomiya kelajakdagi shifokorlarning fundamental bilimlari va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim fan sifatida ta’riflanadi. Anatomiya tibbiyot ta’limi tizimida alohida o‘rin egallaydi, chunki u inson organizmining morfologik asoslarini tushunishga xizmat qiladi va klinik fanlarni o‘zlashtirish uchun baza vazifasini bajaradi. Muallif dars jarayonini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlarini ko‘rib chiqadi va an’anaviy o‘qitish metodlarini innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan birlashtirish zarurligini ta’kidlaydi.

Interaktiv va amaliy yo‘nalishdagi o‘qitish shakllari, masalan, muammo yechishga asoslangan ta’lim, situatsion vazifalar, virtual anatomik stollar, 3D vizualizatsiya va raqamli platformalardan foydalanish xususiyatlari muhokama qilinadi. Vizual-nazorat va amaliy metodlarning uyg‘unligi mustahkam bilimlarni shakllantirish, fazoviy tafakkur va klinik mantiqni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida fikr almashish va o‘quvchilarning mustaqil ishini rag‘batlantiruvchi ta’lim muhiti yaratish ahamiyati ta’kidlanadi.

Shunday qilib, tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida anatomiyaning o‘qitishning pedagogik jihatlari tizimli yondashuvni talab qiladi va malakali, klinik tafakkurga ega, tibbiy qarorlarni asosli qabul qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: anatomiya, tibbiyot ta’limi, pedagogika, innovatsion texnologiyalar, o‘qitish metodlari, kasbiy kompetensiyalar, talabalarni motivatsiya qilish..

Abstract. The article analyzes the pedagogical aspects of teaching anatomy in medical universities as one of the fundamental disciplines that form the core knowledge and professional competencies of future doctors. Anatomy occupies a special place in medical education because it provides an understanding of the morphological foundations of the human body and serves as a basis for mastering clinical disciplines. The author examines modern approaches to organizing the educational process in anatomy, emphasizing the need to integrate traditional teaching methods with innovative pedagogical technologies.

The study explores the use of interactive and practice-oriented teaching methods, such as problem-based learning, situational tasks, virtual anatomy tables, 3D visualization, and digital platforms. It is noted that combining visual, hands-on, and practical methods contributes to the consolidation of knowledge, the development of spatial thinking, and clinical reasoning. The article also highlights the importance of a student-centered approach, effective feedback between instructor and students, and creating a learning environment that stimulates professional interest and independent work.

Thus, the pedagogical aspects of teaching anatomy in medical universities require a systematic approach aimed at improving the quality of training specialists capable of clinical thinking, analysis, and making well-grounded medical decisions.

Keywords: anatomy, medical education, pedagogy, innovative technologies, teaching methods, professional competencies, student motivation.

Введение

Анатомия является одной из фундаментальных дисциплин в системе медицинского образования. Она формирует базовые знания о строении человеческого организма, которые необходимы для освоения клинических и смежных дисциплин. В современных условиях повышения требований к профессиональной подготовке будущих врачей особое значение приобретает не только содержание изучаемого материала, но и педагогические подходы, применяемые при его преподавании.

Проблема эффективного обучения анатомии связана с необходимостью интеграции теоретических знаний с практическими навыками, развития пространственного мышления, а также формирования клинического мышления студентов. Традиционные методы преподавания, основанные на лекциях и изучении анатомических препаратов, остаются важными, однако современные образовательные технологии предлагают широкий спектр интерактивных и визуальных методов, позволяющих повысить мотивацию студентов и качество усвоения материала.

Актуальность исследования определяется потребностью в комплексной оценке педагогических аспектов обучения анатомии с учетом современных методик, цифровых технологий и личностно-ориентированного подхода. Изучение этих вопросов позволяет выявить оптимальные формы и методы обучения, способствующие формированию у студентов устойчивых знаний, практических навыков и профессиональных компетенций, необходимых для будущей врачебной деятельности.

Цель статьи — проанализировать педагогические аспекты преподавания анатомии в медицинском вузе и выявить современные подходы, способствующие повышению эффективности образовательного процесса.

Литературный обзор

Проблемами преподавания анатомии в медицинских вузах, совершенствования методики обучения и формирования профессиональных компетенций занимаются такие ученые, как И.В. Ковалев, С.А. Петрова, Н.М. Беляев и другие. Методические аспекты подготовки преподавателей естественно-научных дисциплин исследованы Т.В. Ивановой, Л.Н. Орловой, И.Н. Пономаревой. Инновационные педагогические технологии в медицинском образовании изучают А.В. Хуторской, В.А. Болотов и М.А. Якунчев. Вопросы личностно-ориентированного обучения и мотивации студентов раскрыты в трудах И.А. Зимней, М.М. Левиной и Д.И. Фельдштейна.

Использование интерактивных и визуальных технологий при изучении анатомии рассматривается в работах Б.Г. Ананьева, Л.С. Выготского и С.Л. Рубинштейна. Проблемы интеграции теоретического и практического обучения изучены А.В. Теремовым и И.Ю. Алексашиной. Формирование педагогической среды, способствующей усвоению анатомического материала, освещено в исследованиях В.В. Давыдова, В.П. Лебедевой, А.А. Макарен и П.И. Боровицкого.

Таким образом, современное педагогическое исследование анатомии опирается на работы как отечественных, так и зарубежных ученых, что позволяет выявить эффективные методы преподавания, повысить мотивацию студентов и сформировать профессиональные компетенции будущих врачей.

Методология исследования

Цель исследования — изучение педагогических аспектов преподавания анатомии в медицинских вузах и выявление современных методов обучения, способствующих формированию профессиональных компетенций студентов.

Для достижения цели были использованы следующие современные методы:

Анализ научной литературы и цифровых образовательных ресурсов — исследование последних публикаций, электронных учебников, онлайн-курсов и образовательных платформ по анатомии, что позволило определить актуальные тенденции в педагогике медицинского образования.

Интерактивное наблюдение за учебным процессом — использование методов наблюдения с акцентом на интерактивные формы обучения, включая работу с виртуальными анатомическими столами, 3D-моделями, симуляторами и цифровыми лабораториями.

Онлайн-опросы и анкетирование студентов и преподавателей — сбор данных о восприятии инновационных технологий, мотивации студентов и оценке эффективности современных методов обучения.

Сравнительный анализ традиционных и цифровых методов обучения — сопоставление эффективности лекций, практических занятий с анатомическими препаратами и работы с интерактивными 3D-моделями и виртуальными симуляторами.

Проектно-ориентированное исследование — внедрение и тестирование современных образовательных технологий (виртуальная и дополненная реальность, интерактивные платформы) в учебный процесс с целью оценки их влияния на усвоение знаний и формирование профессиональных компетенций.

Системный и комплексный подход — интеграция всех полученных данных для разработки современных методических рекомендаций по преподаванию анатомии, учитывающих возможности цифровых технологий и интерактивного обучения.

Применение этих современных методов позволило получить объективные данные о влиянии инновационных педагогических технологий на качество усвоения анатомического материала и сформулировать рекомендации для повышения эффективности образовательного процесса.

Заключение: В статье проанализированы педагогические аспекты преподавания анатомии в медицинских вузах и выявлены ключевые направления повышения эффективности учебного процесса. Проведённый обзор литературы и современные исследования показывают, что успешное обучение анатомии требует интеграции

традиционных методов с инновационными педагогическими технологиями, включая интерактивные модели, виртуальные симуляторы и цифровые образовательные платформы.

Использование современных методов обучения способствует не только закреплению теоретических знаний, но и развитию практических навыков, пространственного мышления и клинического анализа у студентов. Особое значение имеет личностно-ориентированный подход, включающий активное вовлечение студентов в учебный процесс, формирование мотивации к самостоятельной работе и критического мышления.

Таким образом, педагогические аспекты преподавания анатомии представляют собой комплексную систему, включающую традиционные и инновационные методы, которые в совокупности способствуют формированию профессиональных компетенций будущих врачей. Развитие и внедрение современных образовательных технологий в учебный процесс является необходимым условием повышения качества подготовки специалистов и соответствия современным стандартам медицинского образования.

Литературы.

1. Арбузова Е.Н. Методика обучения биологии // Омск: ОмГПУ. – 2013.
2. Р.М. Абдулгалимов, Г.Н. Абдулгалимова. «Информационные и коммуникационные технологии в системе медицинского образования». // Мир науки, культуры, образования. – Горно-Алтайск: Концепт. – 2013. №1.
3. И.А. Казымов. «Информационное общество и компьютерная революция: основные этапы развития». // Научный формат. – 2019. №. 2.
4. Гергерт Д.В., Артемьев Д.Г. Практика внедрения проектно-ориентированного обучения в вузе // Университетское управление: практика и анализ. 2019. Т. 23 (4). С. 116–131.
5. Zhylybay G., Magzhan S., Suinzhanova Z., Balaubekov M., Adiyeva P. The effectiveness of using the project method in the teaching process // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 143. P. 621–624.
6. Lowney K.S. Ask teaching sociology: what should faculty consider before having students conduct research in class? // Teaching Sociology. 2014. Vol. 42 (3). P. 240–244.

MASOFAVIY ONLAYN TA‘LIM TIZIMIDA TALABANING XATTI-HARAKATLARINI EKSPERT BAHOLASH

Bekmuxammedov Bunyodbek Nurmuxammad o‘g‘li

Doktorant, Qo‘qon davlat universiteti

bekmuhammedovb@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada masofaviy ta‘lim kursini o‘zlashtirish jarayonida talabaning xatti-harakatlarini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-tahliliy tizimni loyihalash masalalari yoritilgan, tadqiqotda IDEF0 va DFD metodologiyalari asosida biznes-jarayonlar modellashtirildi, shuningdek, tizimning funksional imkoniyatlari va mantiqiy modeli ishlab chiqildi, o‘qituvchi, talaba va axborot tizimi o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tahlil qilindi va ekspert baholashni avtomatlashtirish mexanizmlari ishlab chiqildi, taklif etilgan tizim talaba faoliyatini samarali kuzatish, natijalarni qayd etish va ekspert xulosasini shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ta‘lim, axborot-tahliliy tizim, ekspert baholash, IDEF0, DFD.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы проектирования информационно-аналитической системы, предназначенной для экспертной оценки поведения студента в процессе освоения курса дистанционного обучения, в исследовании бизнес-процессы моделировались на основе методологий IDEF0 и DFD, а также были разработаны функциональные возможности и логическая модель системы, проанализированы взаимодействия между преподавателем, студентом и информационной системой, а также разработаны механизмы автоматизации экспертной оценки, предлагаемая система обеспечивает эффективное отслеживание деятельности студента, фиксацию результатов и формирование экспертного заключения.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, информационно-аналитическая система, экспертная оценка, IDEF0, DFD.

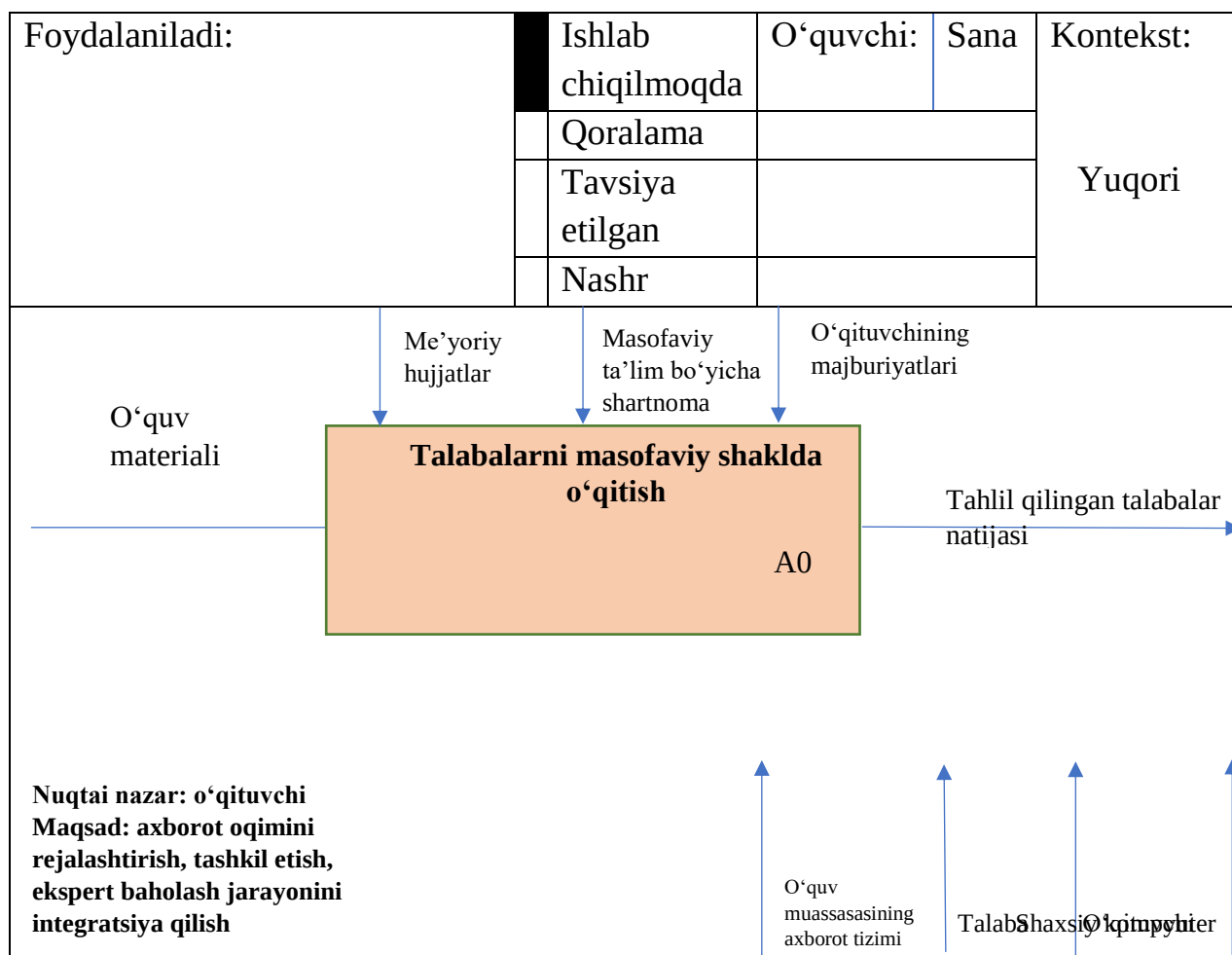
Kirish. So‘nggi yillarda masofaviy ta‘lim jarayonlari jadal rivojlanib, ta‘lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Talabalar tomonidan kurslarni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishda o‘quv jarayonini monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. An‘anaviy yondashuvlarda o‘qituvchilar talabaning faqat yakuniy natijasini baholash bilan cheklanadilar. Ammo masofaviy ta‘limning o‘ziga xosligi

shundan iboratki, talabaning butun o‘quv jarayonidagi faoliyatini kuzatib borish zaruriyati mavjud. Shu munosabat bilan, axborot-tahliliy tizimlardan foydalanish, xususan, talabaning xatti-harakatlarini ekspert baholash jarayonlarini avtomatlashtirish zamonaviy ta’lim texnologiyalarida dolzarb masalaga aylandi. Mazkur maqolada masofaviy ta’lim kursini o‘zlashtirish jarayonida talaba faoliyatini nazorat qilish va baholashga yo‘naltirilgan axborot-tahliliy tizimni yaratish yondashuvlari ko‘rib chiqiladi.

Metodologiya. Biz avtomatlashtirishga muhtoj bo‘lgan jarayonlarni aniqlashimiz kerak. Modellash uchun eng qulay til **IDEF0 – biznes jarayonlari diagrammasi** hisoblanadi.

IDEF0 – AS IS diagrammasini Microsoft Visio dasturiy vositasi yordamida modellashtiramiz. Microsoft Visio – bu biznes jarayonlarini modellashtirish va turli xil diagrammalarni yaratishda keng qo‘llaniladigan professional dasturiy ta’minot bo‘lib, u IDEF0 va DFD formatidagi diagrammalarni qurishda samarali foydalanilishi mumkin.

O‘qituvchi nuqtayi nazaridan asosiy jarayon sifatida “Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish” jarayoni (1-rasmda keltirilgan) hisoblanadi. Avtomatlashtirishning maqsadi – **rejalashtirish, axborot oqimini tashkil etish va ekspert baholash jarayonini integratsiya qilishdir.**

Shox: A-0

Nomlanishi: Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish

Raqam: 1

1-rasm – AS IS kontekstual amaldagi diagramma

Kirish ma’lumotlari sifatida o‘quv materialini olinadi, chiqish ma’lumotlari talabaning tahlil qilingan natijasi hisoblanadi. Jarayon mexanizmlari – talaba, o‘qituvchi, shaxsiy kompyuter (ShK) va ta’lim muassasasining axborot tizimidan iborat. Ushbu jarayonni normativ hujjatlar, masofaviy ta’lim shakli bo‘yicha tuzilgan shartnoma va o‘qituvchining majburiyatlari tartibga soladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, “Normativ hujjatlar” reglamenti barcha qo‘shimcha diagrammalar jarayonlariga tegishli bo‘lgani sababli tunnel ko‘rinishida ifodalangan.

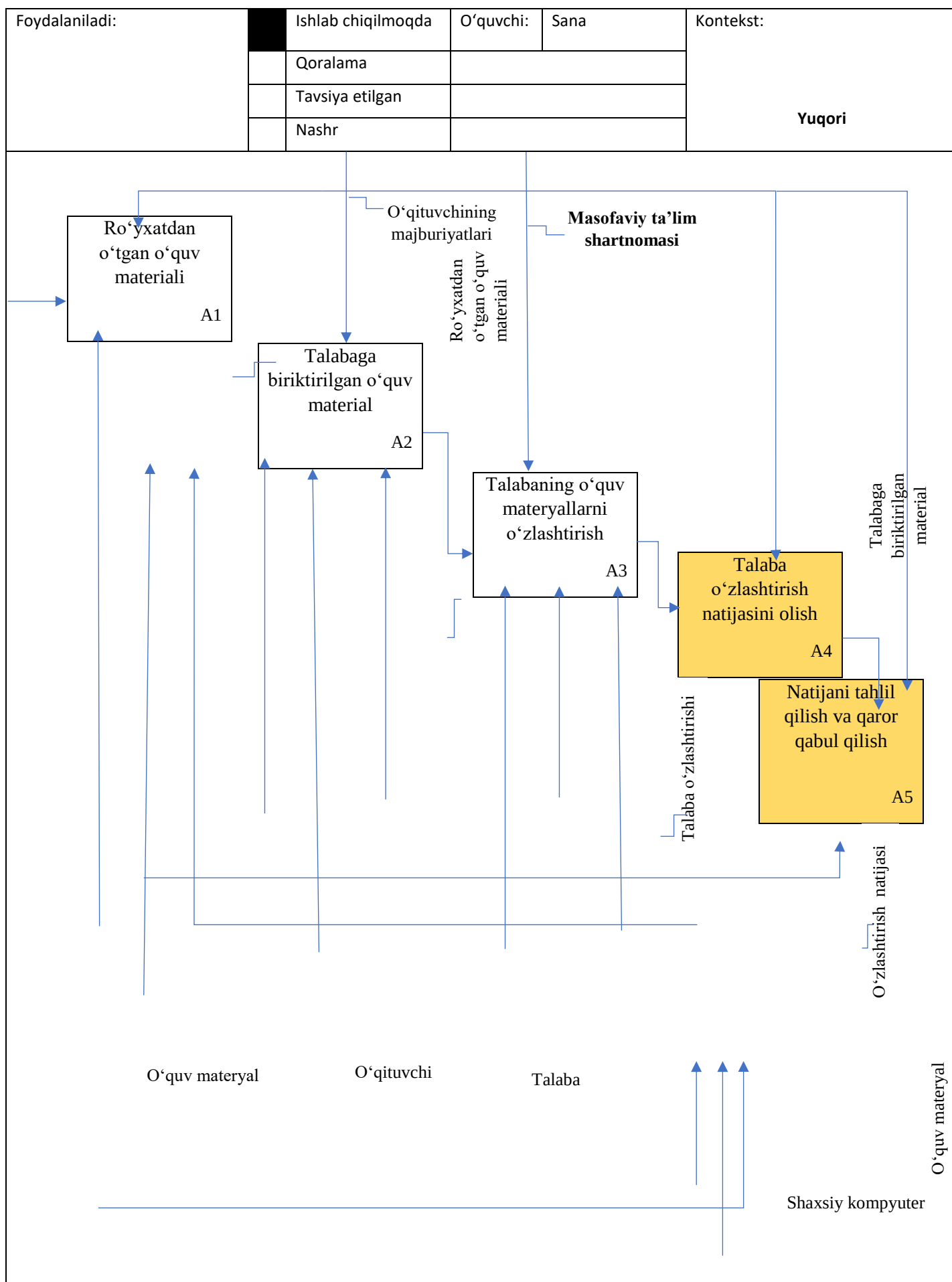
O‘qituvchi ShK yordamida ta’lim muassasasining axborot tizimiga o‘quv materialini kiritadi. So‘ngra, ro‘yxatdan o‘tkazilgan material kerakli talabaga biriktiriladi va talaba o‘qituvchi talabiga binoan uni o‘zlashtirishi lozim bo‘ladi. Shu tariqa, talaba o‘qituvchi tomonidan biriktirilgan kursni o‘zlashtiradi. Talabaning bajargan ishi natijasi ta’lim muassasasining axborot tizimi orqali o‘qituvchiga yetib keladi. Keyin o‘qituvchi ushbu natijani tahlil qiladi.

2-rasmda kontekstual diagrammaning dekompozitsiyasi keltirilgan. Birinchi jarayon “O‘quv materialini ro‘yxatdan o‘tkazish” jarayoni bo‘lib, uning kirish ma’lumoti o‘quv materialini, chiqish ma’lumoti ro‘yxatdan o‘tgan o‘quv materialidan iborat. Ikkinchi jarayon “Materialni talabaga biriktirish” bo‘lib, kirish ma’lumoti ro‘yxatdan o‘tgan o‘quv materialini, chiqish ma’lumoti talabaga biriktirilgan materialdir. Uchinchi jarayon “Talabaning o‘quv materialini o‘zlashtirishi” hisoblanib, kirish ma’lumoti talabaga biriktirilgan material, chiqish ma’lumoti talaba tomonidan bajarilgan ishdur. To‘rtinchi jarayon “Talaba o‘zlashtirishi natijasini qabul qilish” bo‘lib, uning kirish ma’lumoti talaba tomonidan bajarilgan ish, chiqish ma’lumoti ish natijasidir. Beshinchi jarayon “Natijani tahlil qilish” bo‘lib, uning kirish ma’lumoti ish natijasi, chiqish ma’lumoti tahlil qilingan ish natijasidir.

Jarayon mexanizmlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, “O‘qituvchi” barcha jarayonlarga tegishli, faqat “Talabaning o‘zlashtirish” jarayonidan tashqari. “Talaba” faqat “Talabaning o‘zlashtirish” jarayoniga taalluqli. ShK va ta’lim muassasasining axborot tizimi barcha jarayonlarga tegishli, biroq “Natijani tahlil qilish” jarayoniga taalluqli emas.

Reglamentlardan “O‘qituvchining majburiyatlari” barcha jarayonlarga tegishli, faqat “Talabaning o‘zlashtirish” jarayonidan tashqari. “Masofaviy ta’lim shakli bo‘yicha shartnoma” faqat “Talabaning o‘zlashtirish” jarayoniga tegishli.

Ajratib ko‘rsatilgan jarayonlar IDEF0 – TO BE diagrammasida o‘zgartirilishi va avtomatlashtirilishi rejalashtirilgan jarayonlardir.

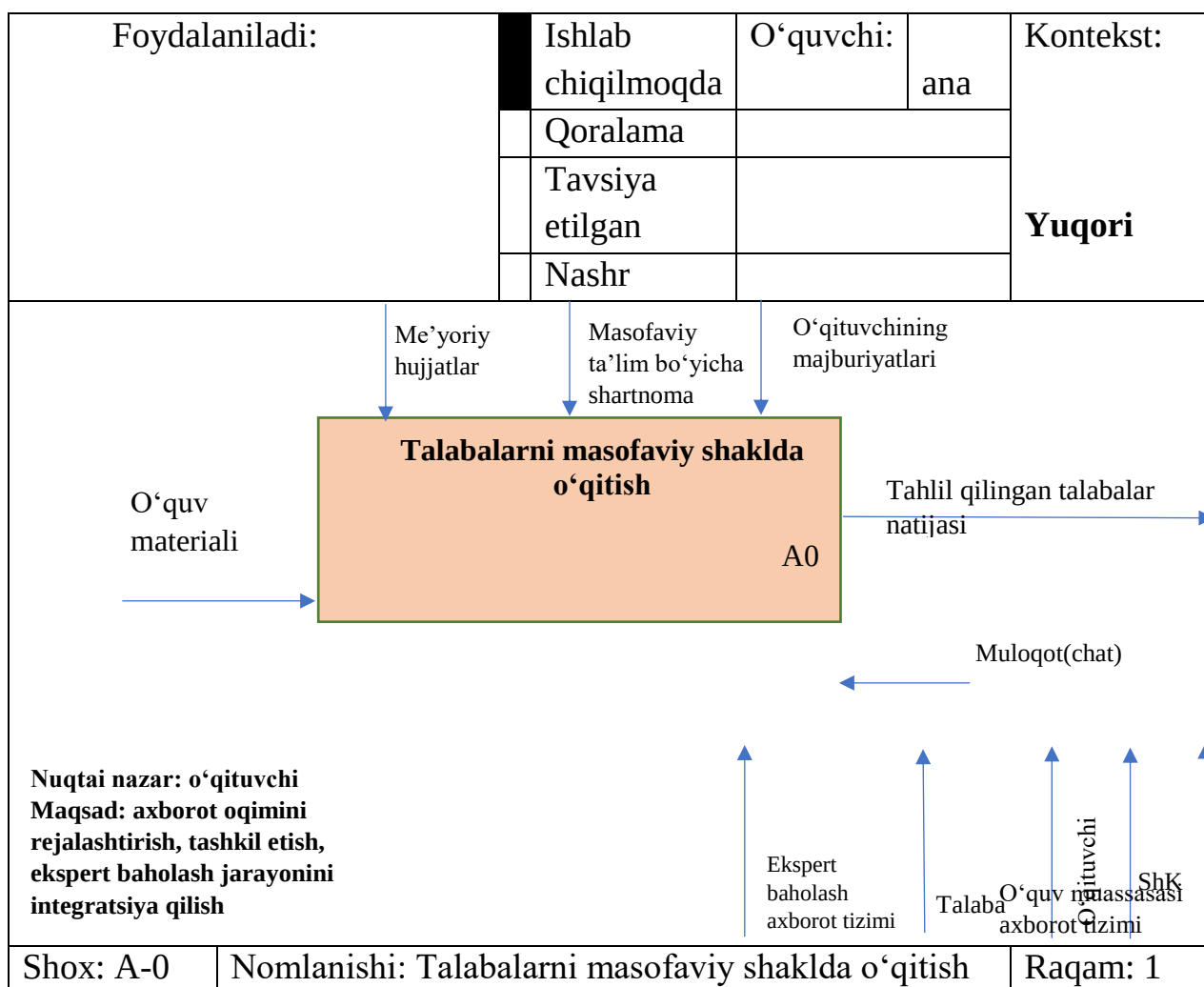
Shox: A-0	Nomlanishi: Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish	Raqam: 2

2-rasm – AS IS kontekstual diagrammasining dekompozitsiyasi

Natijalar. Biz IDEF0 – AS IS diagrammasini modellashtirdik, bunda qaysi jarayonlar avtomatlashtirishga muhtoj ekanligini aniqlash maqsad qilingan. Ushbu maqol davomida keyingi qismida avtomatlashtirish joriy etilgandan keyingi jarayonlarni tasvirlash uchun IDEF0 – TO BE diagrammasini modellashtiramiz. Shuningdek, keyingi qismda tizimga nisbatan tashqi bo‘lgan ma’lumot oqimlari va foydalaniladigan ma’lumotlar omborlarini ifodalash uchun ma’lumotlar oqimi diagrammasi – DFD ham keltiriladi.

Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish jarayonini avtomatlashtirilgan axborot tizimini (AAT) joriy qilish sharoitida tasvirlash uchun TO BE jarayonlari IDEF0 diagrammalari quriladi. Bunda keng qo‘llaniladigan professional dasturiy ta’minot – Microsoft Visio dasturidan foydalaniladi. Microsoft Visio turli biznes jarayonlarini modellashtirish, shuningdek, IDEF0 va DFD formatidagi diagrammalarni yaratishda samarali vosita hisoblanadi.

3-rasmda IDEF0 – TO BE kontekstual diagrammasi keltirilgan.

Shox: A-0

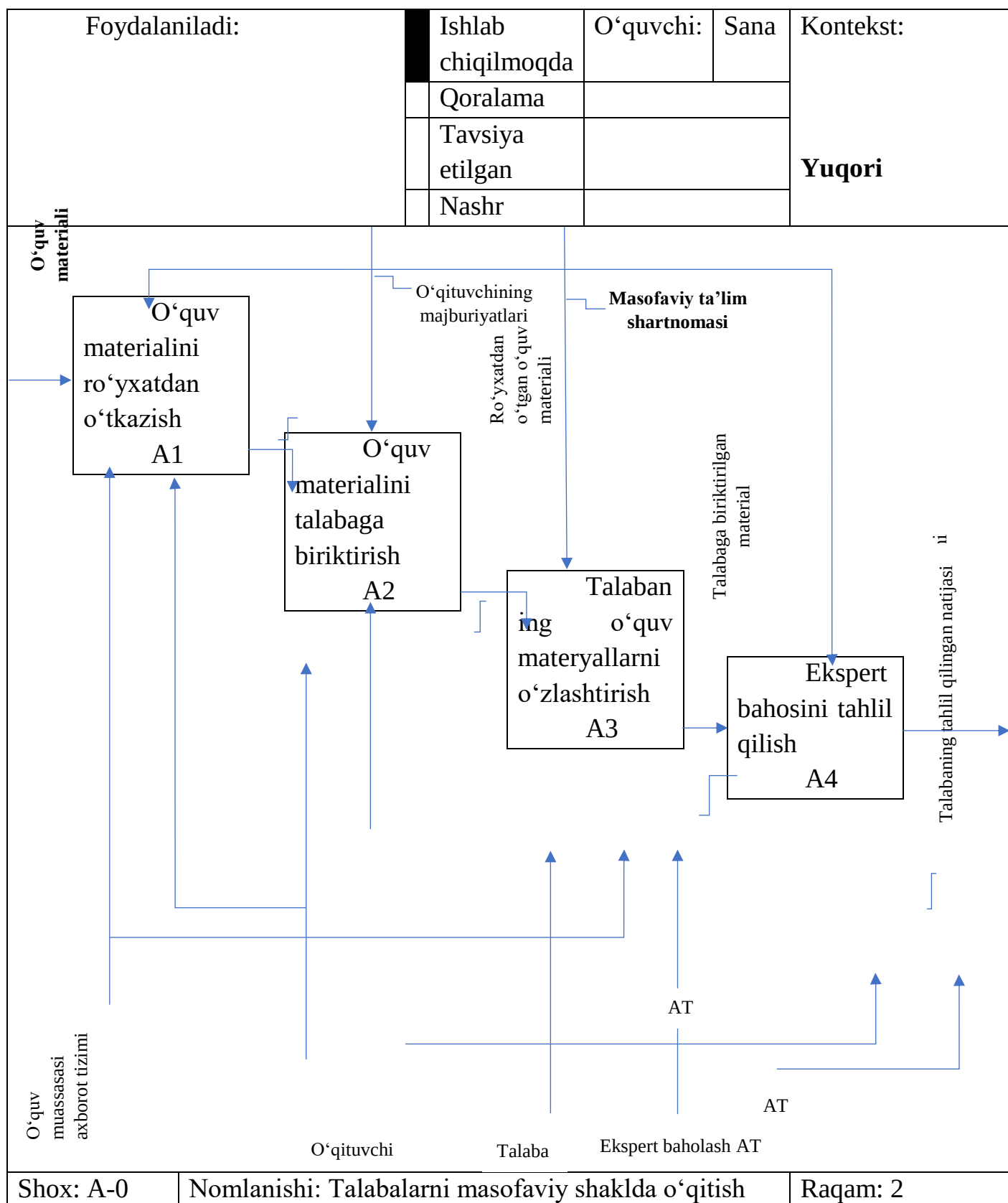
Nomlanishi: Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish

Raqam: 1

3-rasm. TO BE kontekstual diagramma. ShK – shaxsiy kompyuter.

O‘qituvchi nuqtayi nazaridan asosiy jarayon “Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish” hisoblanadi. Ushbu jarayon butun o‘quv faoliyatining markaziy qismi bo‘lib, ta’lim jarayonining sifatini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Jarayonning kirish ma’lumoti sifatida o‘quv materialini olinadi, chiqish ma’lumoti esa talabaning o‘zlashtirish natijasining tahlil qilingan shaklidan iborat bo‘ladi. Bunda nafaqat o‘qituvchining nazorati, balki axborot tizimining ishonchli ishlashi ham katta ahamiyat kasb etadi. Jarayon mexanizmlariga talaba, o‘qituvchi, shaxsiy kompyuter (ShK), ta’lim muassasasining axborot tizimi (AT) hamda ekspert baholash axborot tizimi kiradi. Mazkur mexanizmlar o‘zaro integratsiya qilinib, yagona tizimli yondashuv hosil qiladi. Jarayonni tartibga soluvchi elementlar esa normativ hujjatlar, masofaviy ta’lim shakli bo‘yicha tuzilgan shartnoma va o‘qituvchining majburiyatlaridan iborat bo‘lib, ular barcha bosqichlarning qonuniy va metodik asoslarini belgilab beradi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, “Normativ hujjatlar” reglamenti barcha qo‘shimcha diagrammalar jarayonlariga tegishli bo‘lgani uchun tunnel ko‘rinishida ifodalangan. Xuddi shuningdek, “Shaxsiy kompyuter” mexanizmi ham barcha qo‘shimcha diagrammalar jarayonlariga taalluqli bo‘lgani sababli tunnel shaklida ko‘rsatiladi. Bu esa tizimning barcha bosqichlarda doimiy va uzluksiz ishlashini ta’minlaydi.

Amaliy jihatdan qaralganda, o‘qituvchi ShK yordamida ta’lim muassasasining ATiga o‘quv materialini kiritadi. Ushbu material avval maxsus bazaga saqlanib, keyin zarur talabaga biriktiriladi. Talaba o‘qituvchi ko‘rsatmalariga binoan berilgan materialni o‘zlashtirish jarayonini boshlaydi. O‘zlashtirish jarayonida tizim avtomatik ravishda talabaga tegishli faoliyatni qayd etib boradi va ma’lumotlar bazasida saqlaydi. Talaba topshiriqlarni yakunlab bo‘lgach, uning barcha faoliyati ekspert baholash axborot tizimi orqali qayta ishlanadi va o‘qituvchi uchun yakuniy xulosalar shakllantiriladi. Natijada, o‘qituvchi nafaqat talabaning umumiy ish natijasini, balki uning o‘quv jarayonidagi individual xatti-harakatlarini ham kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu yondashuv talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirish, ularning faoliyatini yanada shaffof qilish hamda o‘qituvchi uchun samarali nazorat mexanizmini yaratishga xizmat qiladi.

4 – rasm. TO BE kontekst diagrammasining dekompozitsiyasi. AT – axborot tizimi.

4 - rasmda konteks diagrammasining dekompozitsiyasi keltirilgan bo‘lib, unda asosiy yangilik sifatida mexanizmlar tarkibiga **ekspert baholashning axborot tizimi** qo‘shilgan.

Ushbu tizim “Talabani o‘zlashtirish natijasini olish” va “Natijani tahlil qilish” jarayonlarini avtomatlashtiradi.

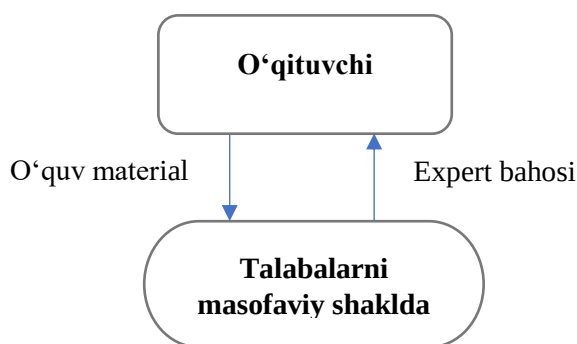
Birinchi jarayon **“O‘quv materialini ro‘yxatdan o‘tkazish”**. Uning kirish ma’lumoti – o‘quv material, chiqishi – ro‘yxatdan o‘tgan o‘quv material. Ikkinchi jarayon – **“Materialni talabaga biriktirish”**. Kirish ma’lumoti – ro‘yxatdan o‘tgan material, chiqishi – talabaga biriktirilgan material. Uchinchi jarayon – **“Talaba o‘zlashtirishni yakunlashi”**. Kirish ma’lumoti – talabaga ulangan material, chiqishi – talaba tomonidan o‘zlashtirish natijasi. To‘rtinchi jarayon – **“Ekspert bahosini tahlil qilish”**. Kirish ma’lumoti – talabani o‘zlashtirishi natija, chiqishi – tahlil qilingan natija.

Jarayonlarning mexanizmlarini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, **“O‘qituvchi”** barcha jarayonlarga taalluqli, ammo “Talabani ishni bajarishni yakunlashi” jarayonidan mustasno. Aksincha, **“Talaba”** faqat uchinchi jarayon – “Ishni bajarish” bosqichida ishtirok etadi. O‘quv yurtining **axborot tizimi** barcha jarayonlarda mavjud bo‘lib, “Ekspert bahosini tahlil qilish”dan tashqari barcha bosqichlarda amal qiladi.

Reglamentlar nuqtayi nazaridan, **“O‘qituvchi majburiyatlari”** barcha jarayonlarga taalluqli, biroq “Talabani ishni bajarishni yakunlashi” jarayonidan mustasno. Shu bilan birga, **“Masofaviy ta’lim shartnomasi”** faqatgina “Ishni bajarish” jarayoniga tegishli hisoblanadi.

Keyingi bosqichda, tizim doirasidan tashqarida joylashgan **tashqi ma’lumot oqimlari va ma’lumot omborlarini** ko‘rsatish zarur. Buning uchun **DFD (Data Flow Diagram)** – axborot tizimlarini strukturaviy tahlil va loyihalashning asosiy vositalaridan biri qo‘llanadi. Ushbu maqsadda **Lucidchart.com** onlayn grafik muharriri tanlanadi. Mazkur xizmat ilmiy-tadqiqot ishlarida bepul foydalanish imkoniyatiga ega.

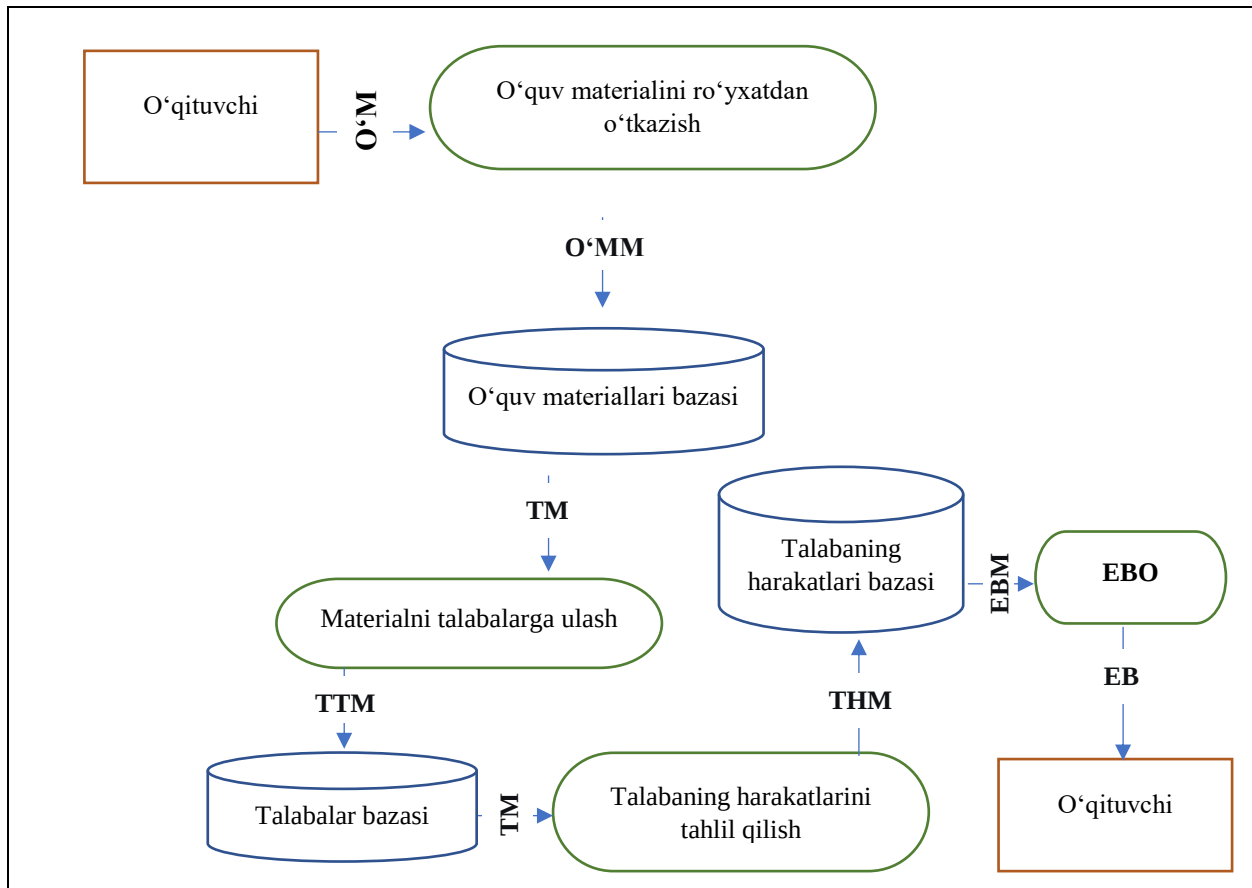
Shu asosda ikkita DFD-diagramma tuziladi: **kontekst diagrammasi** (5 - rasm) va **kontekst diagrammasining dekompozitsiyasi** (6 - rasm).

5 - rasm. Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitishning ma’lumotlar oqimlari kontekst diagrammasi

5-rasmda keltirilgan kontekst diagrammasini ko‘rib chiqamiz. “Talabalarni masofaviy shaklda o‘qitish” jarayoni bitta tashqi subyekt – o‘qituvchi bilan o‘zaro aloqada bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quv material ma’lumotlarini yuboradi va buning evaziga ekspert bahosini

oladi. Endi 6-rasmda keltirilgan kontekst diagrammasining dekompozitsiyasini bayon qilamiz.

6 - rasm. Talabani masofaviy shaklda o‘qitishning ma’lumotlar oqimlari kontekst diagrammasi dekompozitsiyasi.

Axborot tizimi ichida ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonlari mavjud bo‘lib, ular yangi ma’lumotlar oqimlarini hosil qiladi:

- O‘M - o‘quv material;
- O‘MM - o‘quv material ma’lumotlari;
- TM - tanlangan material;
- TTM - tanlangan talaba ma’lumotlari;
- TM - talaba ma’lumotlari;
- THM - talabani harakatlari ma’lumotlari;
- EBM - ekspert bahosi ma’lumotlari;
- EB - ekspert bahosi.

Axborot tizimi ichida quyidagi ma’lumotlar omborlari mavjud:

- o‘quv materiallari bazasi;
- talabalar bazasi;
- talaba harakatlari bazasi.

O‘qituvchi o‘zining o‘quv materialini ro‘yxatdan o‘tkazadi, uning ma’lumotlari o‘quv materiallari bazasiga yuboriladi. So‘ngra tanlangan o‘quv material ma’lum bir talaba bilan bog‘lanadi. Tanlangan talaba haqidagi ma’lumotlar talabalar bazasiga yuboriladi, bu yerda

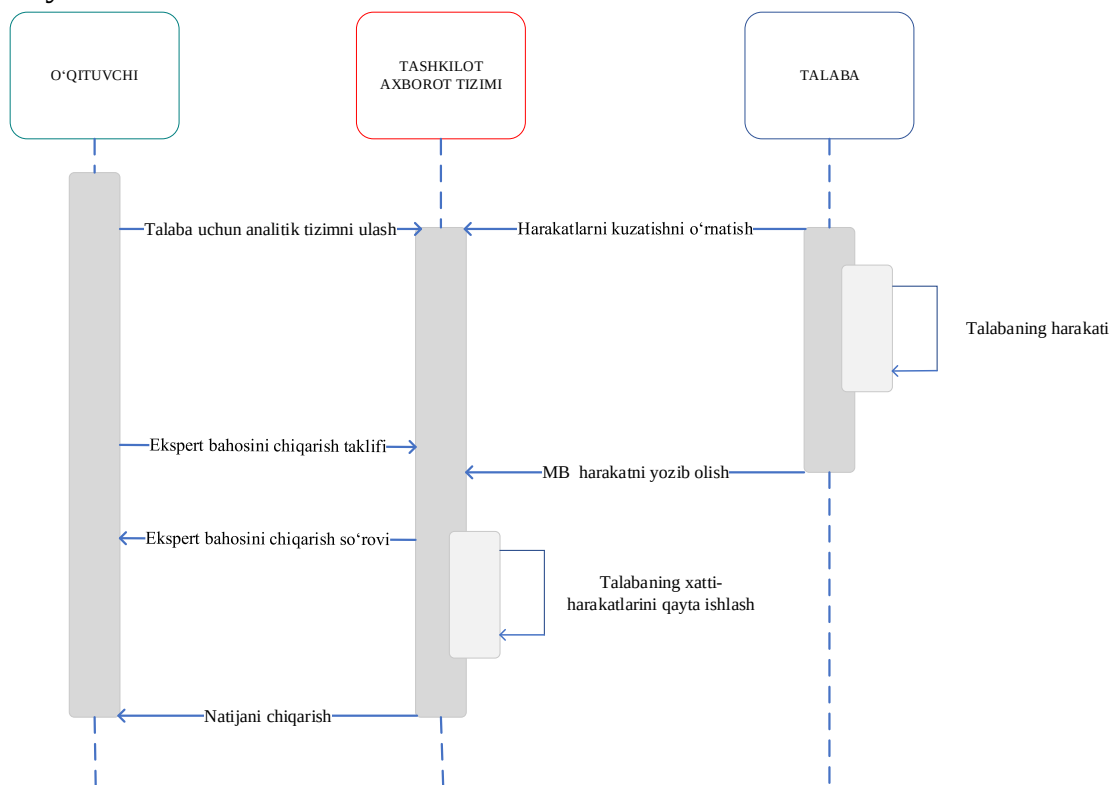
talabaning kursni o‘zlashtirish jarayonidagi harakatlarini tahlil qilishda foydalaniladi. Talabaning barcha harakatlari talaba harakatlari bazasiga yozib boriladi. Keyinchalik, talabaning harakatlari ma’lumotlari qayta ishlanib, o‘qituvchi uchun ekspert bahosiga aylantiriladi.

Ma’lumotlar oqimi diagrammasi bizga talabani masofaviy ta’lim kursini o‘tish jarayonidagi harakatlarini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-analitik tizimning relyatsion modelini osonroq tushunish va tasvirlash imkonini beradi.

Maqolada keltirilgan amaliy natijalar ilgari o‘tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzviy bog‘langan. Biznes-jarayonlar modellarining funksional tahlili IDEF0 modellashtirish metodologiyasi asosida amalga oshirilib, asosiy funksiyalar va ularning o‘zaro bog‘liqligi diagrammalar orqali bayon qilindi. Shuningdek, talabalarni o‘qitish jarayonidagi axborot harakati ma’lumotlar oqimi diagrammasi (DFD) orqali ifodalandi.

Talabaning masofaviy ta’lim kursini o‘tish jarayonidagi faoliyatini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-analitik tizimning funksional modeli ishlab chiqildi. Bu modelda tizim ishtirokchilarining funksional imkoniyatlari, axborot oqimlari, boshqaruv elementlari va texnik vositalar aniqlab berildi.

Axborot tizimining samarali ishlashini ta’minlash uchun uning mantiqiy modeli yaratildi. Bu modelda har bir komponentning vazifasi, o‘zaro aloqasi va ishlash ketma-ketligi aniqlashtirildi. Diagramma qurishda Lucidchart.com veb-xizmati – onlayn grafik muharrirdan foydalanildi.

7-rasm. Talabaning masofaviy ta’lim kursini o‘tish jarayonidagi xatti-harakatlarini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-analitik tizimning ish ketma-ketligi diagrammasi

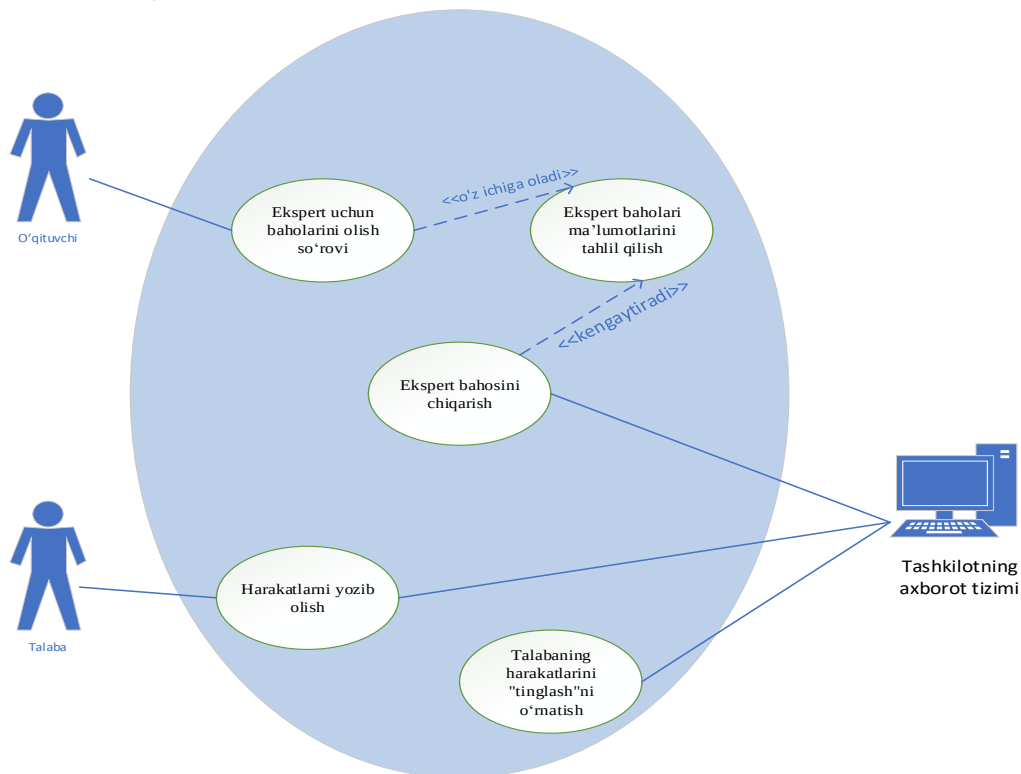
7-rasmda keltirilgan diagrammani batafsilroq tasvirlaymiz. Ushbu asmda jami 3 ta subyekt ishtirok etadi: o‘qituvchi, tashkilotning axborot tizimi (AT) va talaba. Ish ketma-ketligi diagrammasi tizimda bajariladigan asosiy harakatlarni aks ettiradi:

- o‘qituvchi o‘z talabasi uchun analitik tizimni ulaydi;
- tashkilotning AT talabani ulash vaqtida uning harakatlarini “kuzatish”ni o‘rnatadi;
- talaba kursni o‘tayotgan jarayonda ma’lum bir harakatni amalga oshiradi;
- tashkilotning AT bu harakat natijalarini ma’lumotlar bazasiga yozadi;
- o‘qituvchi tizimga ulanganda, tashkilotning AT unga talabaning ekspert bahosini chiqarishni taklif etadi;
- o‘qituvchi tashkilotning ATga ekspert bahosini chiqarish uchun so‘rov yuboradi;
- tashkilotning AT ushbu so‘rovga muvofiq ma’lumotlarni qayta ishlaydi;
- tashkilotning AT o‘z ekspert bahosini o‘qituvchiga yuboradi.

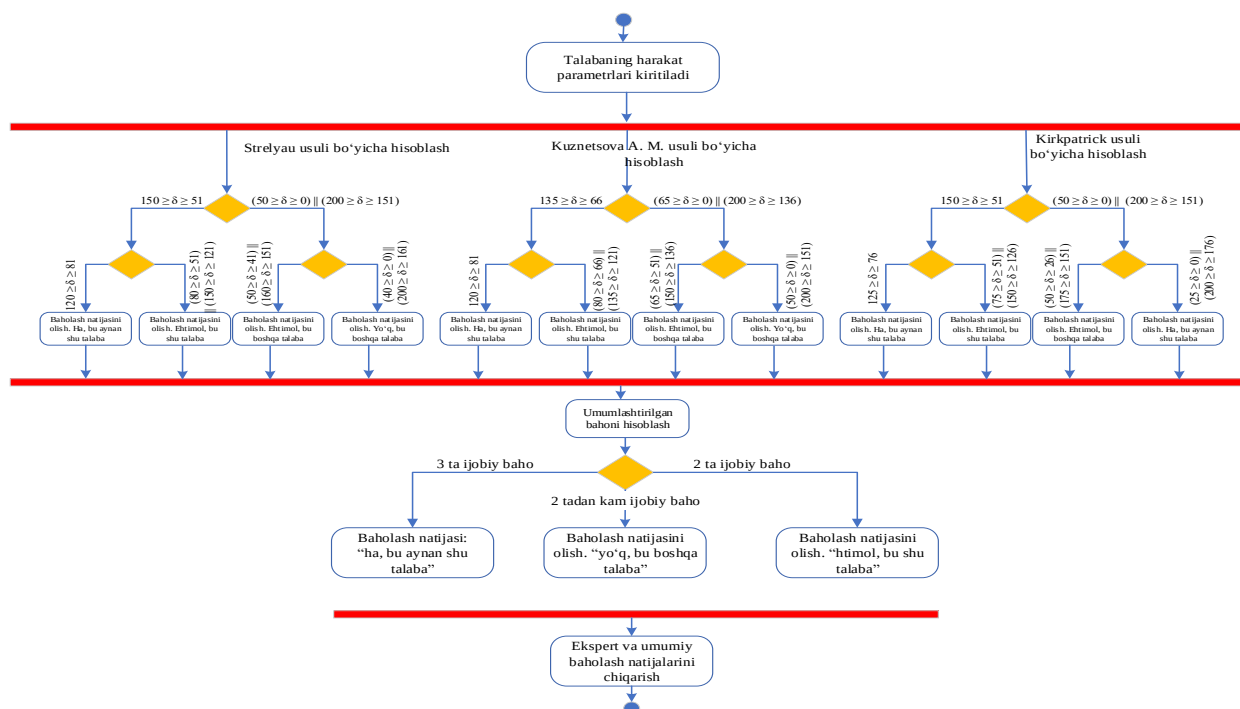
Endi uchta rol – o‘qituvchi, talaba va tashkilotning AT tomonidan axborot tizimidan foydalanish variantlarini aniqlaymiz. Bu variantlar 8-rasmda keltirilgan foydalanish variantlari diagrammasida aks ettirilgan.

“Tashkilotning AT” quyidagi mustaqil foydalanish variantiga ega: talabaning harakatlariga “kuzatuv” o‘rnatish.

“Ekspert bahosini chiqarish” foydalanish varianti “Ekspert baholari ma’lumotlarini tahlil qilish” varianti uchun kengaytiruvchi vazifa hisoblanadi. Bu variant o‘z navbatida, “Ekspert bahosini chiqarish so‘rovi” foydalanish variantini o‘z ichiga oladi, bu “O‘qituvchi”ga tegishlidir. Talaba va tashkilotning AT umumiy foydalanish variantiga ega: “talabaning harakatlarini yozib borish”.

8-rasm. Talabani masofaviy ta‘lim kursini o‘tish jarayonidagi xatti-harakatlarini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-analitik tizimning foydalanish variantlari diagrammasi

9 – rasm. Talabani masofaviy ta‘lim kursini o‘tish jarayonidagi xatti-harakatlarini ekspert baholash uchun mo‘ljallangan axborot-analitik tizimning faoliyat diagrammasi, ya‘ni ekspert bahosini ekranga chiqarish jarayoni a keltirilgan.

Tizimning birinchi harakati “Talabani harakatlari parametrlarini kiritish” deb nomlanadi. Keyin tizim bir vaqtda uchta metodika bo‘yicha – Strelau, Kuznetsova va Kirkpatrick – mezonlarni hisoblab chiqishi kerak. Har bir metodikaga xos bo‘lgan hisoblashlar natijasida uchta turli natija olinadi. Bu natijalar quyidagicha bo‘lishi mumkin: “Ha, bu o‘sha talaba”, “Ehtimol bu o‘sha talaba”, “Ehtimol bu o‘sha talaba emas”, “Yo‘q, bu o‘sha talaba emas”. Keyin olingan natijalar asosida umumlashtirilgan baho hisoblab chiqiladi. Agar uchta natijaning barchasi ijobiy bo‘lsa, umumiy baho: “Ha, bu o‘sha talaba” bo‘ladi. Agar faqat ikkita ijobiy baho chiqsa, natija: “Ehtimol bu o‘sha talaba” deb belgilanadi, aks holda yakuniy natija: “Yo‘q, bu o‘sha talaba emas” bo‘ladi. Umumiy baho hisoblanganidan so‘ng ekspert baholari va umumlashtirilgan baho ekranga chiqariladi.

Muhokama. Shu tariqa, talabani masofaviy ta‘lim kursini o‘tish jarayonidagi xatti-harakatlarini ekspert baholashga yo‘naltirilgan axborot-analitik tizimning funksional modellashtirilishi yakunlandi. Ushbu jarayonda axborot tizimining ish ketma-ketligi diagrammasi, foydalanish variantlari diagrammasi hamda “Ekspert bahosini tahlil qilish” jarayonining faoliyat diagrammasi ishlab chiqildi va tasvirlan

Xulosa

Maqolada masofaviy ta‘lim kursini o‘zlashtirish jarayonida talabalarni samarali baholash imkonini beruvchi axborot-tahliliy tizim loyihasi ishlab chiqildi. IDEF0 va DFD

asosida modellashtirilgan diagrammalar yordamida o‘quv jarayonining asosiy bosqichlari, axborot oqimlari va tashqi subyektlar bilan o‘zaro aloqalari aniqlandi. Shuningdek, tizimning funksional modeli tuzilib, o‘qituvchi, talaba va axborot tizimi o‘rtasidagi vazifalar taqsimoti belgilandi. Ekspert baholashning avtomatlashtirilishi o‘qituvchining yukini kamaytiradi, talabaning faoliyatini ob‘yektiv baholashni ta‘minlaydi va masofaviy ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. Якубов М.С. Современные подходы к развитию электронного образования в Узбекистане // *Universum: психология и образование*. – 2023. – №3 (105). – С. 45–50.
2. Абдуллаев Ш.Т. Масофавий таълим тизимларини такомиллаштиришда индивидуал ёндашувнинг аҳамияти // *Ta‘lim texnologiyalari*. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 27–33.
3. Bekmukhammedov B. “The development strategy and importance of online education system.” *DTAI–2024 1.DTAI*, 2024, pp. 436–439.
4. Якубов М.С. “Таълим тизимида электрон хужжат айланишини ташкил этиш тамойиллари.” *Pedagogs*, no. 54, 2024, pp. 113–118.
5. Mansurova M.Y. Bekmukhammedov B, and Jumaboev B. “Optimizing workforce dynamics: a comparative analysis of regional.” *JournalNX*, vol. 10, no. 3, 2024, pp. 1–7.
6. Якубов М.С. “Таълим тизимида структуралашган маълумотлар алмашинувининг ўзига хос хусусиятлари.” *Iqro Indexing*, vol. 8, no. 2, 2024, pp. 247–254.
7. Bekmukhammedov B.N., Fayzullayev Sh.Sh. “Online ta‘limda sun‘iy intellektning qaror qabul qilishga va online ta‘limga tasiri.” *Journal of IQRO – ЖУРНАЛ ИҚРО – IQRO JURNALI*, vol. 12, no. 1, 2024, pp. 102–110.
<https://www.worldlyknowledge.uz/index.php/iqro/issue/archive>
8. Бекмухаммедов Б., Тохтасинов А. “Разработка моделей дистанционного обучения в системе непрерывного профессионального образования.” *YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, vol. 3, no. 1, 2025, pp. 99–105.
9. Бекмухаммедов Б. “Artificial intelligence and machine learning technologies in forming online education systems.” *Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок*, vol. 1, no. 3, 2025, pp. 230–235.
10. Yakubov M.S. and Bekmukhammedov B.N. “Shaxsga yo‘naltirilgan onlayn ta‘lim tizimida sun‘iy intellektni qo‘llash.” *Al-Farg‘oniy avlodlari*, vol. 1, no. 1, 2025, pp. 35–39.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ETNOMADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

G‘ulomxo‘jayeva Mushtariy Elmurod qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

e-mail: mgulomkhujaeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda etnomadaniyat haqidagi bilim va tasavvurlarni shakllantirishdagi muommolari va ularni yechimi, hamda bolalarda milliy qadriyatlarimizni shakllantirish bo‘yicha pedagogik strategiyalarni amaliyotga samarali tatbiq etish uchun taklif va tavsiyalar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, etnomadaniyat, milliy qadriyatlar, an’ana va urf-odatlar, pedagogik strategiyalar.

Аннотация. В данной статье раскрыты проблемы формирования знаний и представлений об этнокультуре у детей дошкольного возраста и пути их решения, а также приведены предложения и рекомендации по эффективному внедрению педагогических стратегий, направленных на формирование у детей национальных ценностей.

Ключевые слова: дошкольное образование, этнокультура, национальные ценности, традиции и обычаи, педагогические стратегии.

Abstract. In this article, the problems of forming knowledge and understanding of ethnoculture among preschool children, as well as their solutions, are discussed. In addition, the article presents proposals and recommendations for the effective implementation of pedagogical strategies aimed at developing national values in children.

Keywords: preschool education, ethnoculture, national values, traditions and customs, pedagogical strategies.

Kirish. XXI asr – globallashuv va yuqori texnologiyalar asri bo‘lish bilan birga, millatlarning o‘zligini anglash, ma’naviy-madaniy qadriyatlarini asrab-avaylashga bo‘lgan intilishi kuchayayotgan davrdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan bebaho boylikning vorislari sifatida xalqimizning madaniy merosini ko‘z qorachig‘idek asrashimiz, uni ilmiy asosda chuqur o‘rganib, kelgusi nasillarga bezavol yetkazishimiz zarur”.¹⁷ Ushbu vazifa, eng avvalo,

o‘tib kelayotgan yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning qalbida o‘z xalqining tarixi, madaniyati va an‘analariga nisbatan mehr va hurmat tuyg‘ularini shakllantirishni taqozo etadi. Bu jarayonning poydevori esa maktabgacha ta‘lim bosqichida qo‘yiladi. Aynan shu yoshda bola shaxsi intensiv shakllanadi, dunyoqarashi, axloqiy va estetik normalari vujudga keladi.¹⁸

Tahlil va muhokamalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda etnomadaniyatni, ya‘ni o‘z xalqining madaniyati, urf-odatlarini, tili va qadriyatlarini haqidagi bilim va tasavvurlarni shakllantirish – shaxs kamolotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, bugungi kunda bu borada bir qator muammolar kuzatilmoqda:

- *Ta‘lim dasturlaridagi kamchiliklar:* Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining amaldagi dasturlarida etnomadaniy komponentga yetarlicha e‘tibor qaratilmagan. Mavzular ko‘pincha yuzaki, umumiy tarzda berilgan bo‘lib, bolalarning yosh xususiyatlariga mos, interfaol va tizimli yondashuvlar mavjud emas.

- *Pedagog kadrlarning kompetensiyalari:* Aksariyat tarbiyachilar etnomadaniy tarbiya berishning zamonaviy metodologiyasi, innovatsion texnologiyalari bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emas. Bu esa mashg‘ulotlarning zerikarli va samarasiz o‘tishiga sabab bo‘lmoqda.

- *Globallashuvning salbiy ta‘siri:* Ommaviy axborot vositalari, internet va ayniqsa, multfilmlar orqali kirib kelayotgan "ommaviy madaniyat" unsurlari bolalar ongida milliy qadriyatlarga nisbatan begonalashuv hissini paydo qilishi mumkin.

- *Oila va ta‘lim muassasasi hamkorligining sustligi:* Etnomadaniy tarbiyada oilaning o‘rni beqiyos. Biroq, bugungi kunda ota-onalarni bu jarayonga faol jalb qilish, ular bilan hamkorlikda ishlash mexanizmlari to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan.

Ushbu muammolar maktabgacha yoshdagi bolalarda etnomadaniyatni shakllantirishning samarali pedagogik strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish naqadar dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur **muammolarni hal etish** uchun maktabgacha ta‘lim jarayoniga etnomadaniy tarbiyani singdirishning quyidagi pedagogik strategiyalarini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bu strategiyalar bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, o‘yin, amaliy faoliyat va interfaol muloqotga asoslanadi.¹⁹

1. *“Madaniy sho‘ng‘ish” strategiyasi:* Bu strategiya bolalarni bevosita milliy madaniyat muhitiga "sho‘ng‘ish"ni nazarda tutadi. Buning uchun maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida maxsus “Etnoburchaklar” tashkil etiladi. Bu burchaklarda milliy hunarmandchilik namunalari (so‘zanalar, kulolchilik buyumlari, yog‘och o‘ymakorligi), milliy liboslar, cholg‘u asboblari va uy-ro‘zg‘or buyumlari joylashtiriladi. Bolalar bu buyumlarni shunchaki tomosha qilmay, balki ular bilan o‘ynash, ushlab ko‘rish imkoniyatiga

Sodiqova, Sh. A. (2019). *Maktabgacha pedagogika*. Darslik. Tafakkur bo‘stoni.

Shomurotova, N. (2022). O‘yin texnologiyalari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish. *Maktabgacha ta‘lim jurnali*, (4), 45-48.

ega bo‘lishlari kerak. Shuningdek, xalq amaliy san’ati ustalarini muassasaga taklif qilib, mahorat darslari o‘tkazish bu strategiyaning samaradorligini oshiradi.

2. *Folklorga asoslangan integrativ mashg‘ulotlar strategiyasi:* O‘zbek xalq og‘zaki ijodi – etnomadaniy tarbiyaning bitmas-tuganmas manbaidir. Ertaklar (“Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq”), maqollar, topishmoqlar va tez aytishlar orqali bolalarga halollik, mehnatsevarlik, do‘stlik, kattalarga hurmat kabi milliy qadriyatlar singdiriladi.²⁰ Mashg‘ulotlar integrativ tarzda, ya’ni nutq o‘stirish, musiqa, tasviriy faoliyat kabi sohalar bilan bog‘lab olib borilishi lozim. Masalan, “Bo‘g‘irsoq” ertagini sahnalashtirish jarayonida bolalar ham rollar ijro etadi, ham qo‘shiq kuylaydi, ham bo‘g‘irsoqning rasmini chizadi yoki uni loydan yasaydi. Bu jarayon bolada yaxlit etnomadaniy tasavvurni shakllantiradi.

3. *Loyihaviy faoliyat strategiyasi:* Bolalarni ma’lum bir etnomadaniy mavzu yuzasidan kichik tadqiqotlar o‘tkazishga yo‘naltirish. Masalan, “Non – ne’matlarning ulug‘i”, “Navro‘z – bahor bayrami”, “Atlas va adrasning jilosi” kabi loyihalar tashkil etilishi mumkin. Loyiha davomida bolalar ota-onalari yordamida ma’lumot to‘playdilar (nonning qanday yopilishi, sumalakning pishirilish jarayoni), rasmlar chizadilar, kichik sahna ko‘rinishlari tayyorlaydilar va loyiha yakunida o‘z bilimlarini taqdimot qiladilar. Bu usul bolalarda mustaqil izlanish, ijodkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ushbu strategiyalarni amalga oshirishda Sh.A.Amonashvili, V.A.Suxomlinskiy kabi pedagoglarning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalariga hamda L.S.Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga tayanish muhim ahamiyatga ega.²¹

Taklif va tavsiyalar. Yuqorida keltirilgan pedagogik strategiyalarni amaliyotga samarali tatbiq etish uchun quyidagi ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- *Metodik ta’minotni takomillashtirish:* “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga etnomadaniy tarbiya berish bo‘yicha alohida metodik qo‘llanma, multimedia resurslari va ko‘rgazmali-didaktik materiallar (o‘yinlar, kartotekalar, plakatlar) yaratish. Ushbu materiallar har bir yosh guruhining psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial yondashuv asosida ishlab chiqilishi zarur.

- *Kadrlar salohiyatini oshirish:* Respublika maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti hamda pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalariga "Maktabgacha yoshdagi bolalarda etnomadaniyatni shakllantirish" nomli maxsus o‘quv moduli yoki kursini kiritish. Bu kurslarda pedagoglarga nafaqat nazariy bilimlar, balki interfaol metodlarni amalda qo‘llash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ham o‘tkazilishi lozim.

- *Ota-onalar bilan hamkorlikning yangi formatlarini joriy etish:* An’anaviy ota-onalar majlislaridan voz kechib, “Milliy qadriyatlarimiz – oila davrasida”, “Buvi-jonim o‘rgatganlari” kabi mahorat darslari, ota-onalar va bolalar ishtirokida musobaqalar, milliy

Каюмова, Н. М. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq pedagogikasi vositalari asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalash. *Zamonaviy ta’lim / Современное образование*, (6), 25-30.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

taomlar festivallari va xalq o‘yinlari kunlarini tashkil etish. Ota-onalarni farzandlari bilan birgalikda oila shajarasini tuzish, oilaviy yodgorliklar haqida ma’lumot to‘plash kabi loyihalarga jalb qilish.

- *Monitoring va baholash tizimini yaratish:* Bolalarning etnomadaniy tarbiyalanganlik darajasini aniqlash bo‘yicha diagnostik mezonlar va vositalar ishlab chiqish. Bu diagnostika bolalarning milliy madaniyat haqidagi bilimlarini, qadriyatlarga munosabatini va amaliy faoliyatdagi ishtirokini o‘z ichiga olishi kerak. Natijalar tarbiyaviy ishni korreksiylash va takomillashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa, Maktabgacha yoshdagi bolalarda etnomadaniyatni shakllantirish – bu shunchaki pedagogik vazifa emas, balki millatning ma’naviy kelajagiga qo‘yilgan poydevordir. Bu jarayonga tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv mamlakatimizning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladigan, o‘zligini anglagan, ma’nan boy va raqobatbardosh avlodni tarbiyalash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References)

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz*. O‘zbekiston.
2. Sodiqova, Sh. A. (2019). *Maktabgacha pedagogika*. Darslik. Tafakkur bo‘stoni.
3. Shomurotova, N. (2022). O‘yin texnologiyalari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirish. *Maktabgacha ta’lim jurnali*, (4), 45-48.
4. Kayumova, N. M. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq pedagogikasi vositalari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash. *Zamonaviy ta'lim / Современное образование*, (6), 25-30.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
6. www.lex.uz
7. www.ziyonet.uz

TIBBIY TA‘LIM YO‘NALISHLARI TALABALARINING XORIJIY TIL KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

*Farg‘ona jamoat salomatligi
tibbiyot instituti tayanch-doktoranti
Tuychibayeva Maftuna Baxodirovna
maftunatuychibaeva@gmail.com,*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy ta‘lim yo‘nalishlari talabalarining xorijiy til kompetentsiyasini shakllantirish masalasi pedagogik nuqtayi nazardan tahlil etiladi. Globalizatsiya sharoitida tibbiyot sohasi mutaxassislaridan nafaqat klinik bilim va ko‘nikmalar, balki xorijiy tilni, xususan, ingliz tilini mukammal egallash talab qilinadi. Maqolada xorijiy til kompetentsiyasining nazariy asoslari, uni shakllantirishda qo‘llaniladigan kommunikativ, kognitiv va refleksiv metodlar hamda CLIL yondashuvi yoritib berilgan. Shuningdek, talabalar bilimini oshirishda interaktiv mashg‘ulotlar, mustaqil ta‘lim va innovatsion texnologiyalarning ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, xorijiy til kompetentsiyasiga ega bo‘lgan talaba o‘z kasbiy faoliyatida samarali muloqot qila olishi, ilmiy izlanishlar olib borishi va xalqaro tajribalarni o‘zlashtirishi mumkin.

Kalit so‘zlar. Tibbiy ta‘lim, xorijiy til kompetentsiyasi, pedagogika, kommunikativ metod, CLIL, innovatsion texnologiyalar, tibbiy terminologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема формирования иноязычной компетенции у студентов медицинского образования с педагогической точки зрения. В условиях глобализации от специалистов в области медицины требуется не только наличие клинических знаний и навыков, но и владение иностранным языком, в частности английским, на высоком уровне. В статье раскрываются теоретические основы иноязычной компетенции, а также методы её формирования: коммуникативные, когнитивные и рефлексивные, включая подход CLIL. Кроме того, подчеркивается важность интерактивных занятий, самостоятельного обучения и инновационных технологий в повышении уровня знаний студентов. Согласно результатам исследования, студент, обладающий иноязычной компетенцией, способен эффективно общаться в профессиональной деятельности, заниматься научными исследованиями и осваивать международный опыт.

Ключевые слова. Медицинское образование, иноязычная компетенция, педагогика, коммуникативный метод, CLIL, инновационные технологии, медицинская терминология.

Abstract. This article examines the issue of developing foreign language competence among medical students from a pedagogical perspective. In the context of globalization, medical professionals are required not only to possess clinical knowledge and skills but also to have a strong command of a foreign language, particularly English. The article discusses the theoretical foundations of foreign language competence and the methods applied for its development, including communicative, cognitive, and reflective approaches, as well as the CLIL methodology. Furthermore, it highlights the importance of interactive lessons, independent learning, and innovative technologies in enhancing students' knowledge. The findings show that a student with developed foreign language competence is able to communicate effectively in professional activities, conduct scientific research, and assimilate international experience.

Keywords. Medical education, foreign language competence, pedagogy, communicative method, CLIL, innovative technologies, medical terminology.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida tibbiyot sohasi vakillari uchun xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini bilish nafaqat ta'lim jarayonida, balki kelgusidagi kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tibbiy terminologiya, xalqaro tajribalar almashinuvi, xorijiy ilmiy manbalarni o'qish va ulardan foydalanish tibbiyot mutaxassislaridan yuqori darajadagi xorijiy til kompetensiyasini talab qiladi. Shu bois tibbiy ta'lim yo'nalishlari talabalarida xorijiy til kompetensiyasini shakllantirish pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Maqolani tayyorlashda ta'lim jarayonini takomillashtirishga oid pedagogik, metodik va lingvistik manbalar tahlil qilindi. Xorijiy til kompetensiyasini shakllantirish jarayonida qo'llaniladigan metodlar sifatida kommunikativ yondashuv, kognitiv-uslubiy mashqlar, integratsiyalashgan darslar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish tahlil qilindi. Shuningdek, xorijiy tajriba bilan taqqoslash asosida samarali pedagogik shart-sharoitlar belgilandi.

Maqolani tayyorlash jarayonida xorijiy til kompetensiyasini shakllantirishga oid zamonaviy pedagogik, metodik va lingvistik manbalar tahlil qilindi. Pedagogik nuqtayi nazardan, xorijiy tilni o'rgatishda quyidagi metodlar asosiy ahamiyat kasb etdi:

Kommunikativ yondashuv – talabalarni real muloqotga tayyorlashga yo'naltirilgan. Bu metod yordamida talabalar tibbiy kasbiy vaziyatlarni modellashtirish orqali xorijiy tilni qo'llashga o'rganadilar. Masalan, shifokor va bemor suhbatini ingliz tilida o'tkazish, klinik intervyu qilish yoki tibbiy maslahat berish jarayonida til ko'nikmalari rivojlanadi.

Kognitiv-uslubiy mashqlar – xorijiy tilni o'zlashtirish jarayonida talabaning tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan. Bu metod orqali talabalar faqat so'z yodlash bilan

cheklanmay, balki terminlarning semantik mazmunini tushunish va ularni turli kontekstlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi – xorijiy tilni tibbiy fanlar bilan integratsiya qilishga asoslanadi. Masalan, anatomiya yoki farmakologiya mavzularini ingliz tilida o‘qitish orqali talabalarning bir vaqtning o‘zida ham kasbiy bilimlari, ham til ko‘nikmalari rivojlanadi.

Amaliy mashg‘ulotlar – rol o‘ynash, taqdimotlar qilish, tibbiy hujjatlarni tarjima qilish, ilmiy maqolalarni tahlil qilish kabi mashqlar talabalarning faol ishtirokini ta‘minlaydi. Bunday yondashuv nazariy bilimlarni amaliyot bilan mustahkamlaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar va xalqaro ta‘lim platformalari orqali talabalarga mustaqil ta‘lim olish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, xalqaro ilmiy bazalarga kirish, tibbiy terminologiya lug‘atlari va interaktiv platformalar ularga bilimlarini mustaqil boyitish imkonini beradi.

Interfaol metodlar – guruhli ish, debatlar, keys-stadi (case-study), loyiha ishlari kabi metodlar talabalarda jamoada ishlash, fikr almashish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, tibbiy ta‘limda xorijiy tilni o‘qitishda faqatgina an‘anaviy yodlashga asoslangan metodlar yetarli emas. Bugungi kunda talabalar xorijiy tilni nafaqat grammatika va leksikani o‘zlashtirish darajasida, balki uni kasbiy faoliyatda erkin qo‘llash imkonini beradigan darajada egallashlari zarur.

Birinchidan, **kommunikativ metodlar** talabalarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Masalan, bemorga tashxis qo‘yishda yoki xalqaro konferensiyada taqdimot o‘tkazishda talabalar muloqot qila olishlari uchun kommunikativ kompetensiya muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, **integratsiyalashgan yondashuv** xorijiy tilni faqat alohida fan sifatida emas, balki klinik va farmatsevtik ta‘lim bilan birgalikda o‘rganishni ta‘minlaydi. Bu usul orqali talabalar o‘z kasbiy terminologiyasini mustahkamlaydi va uni amaliy vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadilar.

Uchinchidan, **zamonaviy texnologiyalar** til kompetensiyasini shakllantirish jarayonida keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, “virtual patient” dasturlari yordamida talabalar ingliz tilida bemor bilan muloqotni simulyatsiya qilishi, xalqaro ilmiy maqolalarni tahlil qilishi yoki xorijiy mutaxassislar bilan onlayn konferensiyalarda ishtirok etishi mumkin.

Shuningdek, xorijiy tilni mukammal bilish tibbiyot talabalarining ilmiy izlanish faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chet tilida maqola yozish, ilmiy manbalardan foydalanish va xalqaro ilmiy jurnallarda chiqish qilish uchun xorijiy til kompetensiyasi zarur.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda xorijiy tilni samarali o‘rgatish uchun pedagogik model kompleks bo‘lishi kerak: unda nazariy bilim, amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv metodlar va texnologik yondashuv uyg‘unlashtirilgan bo‘lishi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tibbiy ta’lim yo‘nalishlari talabalarining xorijiy til kompetensiyasini shakllantirish ularning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblanadi. Buning uchun kommunikativ va kognitiv yondashuvlarga asoslangan zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, fanlararo integratsiyani ta’minlash va axborot texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Ushbu yondashuvlar talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantirib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida samarali ishlashiga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Konsheva A.V. Chet tillarini o‘qitishni individuallashtirishda xotira turini hisobga olish zarurati // Zamonaviy dunyoda individuallik: III xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Smolensk, 1999. b. 142-147

2. I. H. Iminakhunova “ Management and development of students’ self education in the process of learning English“ .

3. Kadirova Munira Rasulovna, Iminaxunova Iroda Xuseynovna “Theoretical analysis of self-education in learning English”.

4. Parpieva O.R, Hojikarimova G.T, Nazirova A.M №6(85) 2021. 157-161-bet. (Formation of student pedagogical skills based on the requirements of innovative educational environment// Международном научнопрактическом журнал “Экономика и социум).

5. Arras U. Kompetenzorientierung im Fremdsprachenunterricht – was heißt das eigentlich? [Elektronnyy resurs] // Pandemonium germanicum. – 2009. – 14 (2). – S. 206–217. – URL:

http://www.testdaf.de/institution/_Pandemonium_2009_Kompetenzyorientierung.pdf (data obraçeniya: 15.02.2016)

6. A.Zimnyaya. – Maktabda chet tillarni o‘qitish psixologiyasi. – M-Просвещение 1991. 219 b.

7. Bim I. L. ba’zi dolzarb muammolar/maktabda chet tillarini o‘qitishning zamonaviy chet tillari, 2001 yil, 4-son. 5-7 betlar

8. Chabner, D. E. The Language of Medicine - New York: W. B. Saunders Company 1998, 1036 p.

9. Druganova B. English Medical terminology - different ways of forming medical terms // JAHR. -2013. Vol. 4., № 7. - P. 55-69.

10. Ende K., Grotjan R., Kleppin K. Mohr Imke Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung. – Berlin, München: Langenscheidt, 2013. – 152 s

11. Karabutova E. A., Prokopenko Yu. A., Akinshina I. B. Formirovanie yazykovoi kompetentsii studentov vuza v svete kommunikativnogo podkhoda dlya realizatsii sotsial'nogo i professional'nogo mezhkul'turnogo vzaimodeistviya [Forming university students language competence in the light of communicative approach to make them

successful in social and professional cross-cultural communication]. Kontsept = Concept, 2021, no. 1, pp. 45–55.

12. Kompetenzorientierung, Bildungsstandards und fremdsprachliches Lernen – Herausforderungen an die Fremdsprachenforschung. Positionspapier von Vorstand und Beirat der DGFF [Elektronnyy resurs] / D. Caspari, A. Grünewald, A. Hu, L. Küster, G. Nold, H.J. Vollmer, W. Zydati / Zeitschrift für Fremdsprachenschulung. – Oktober 2008. – 19(2). – S. 163–186. – URL: http://www.dgff.de/fileadmin/user_upload/dokumente/Sonstiges/Kompetenzpapier_DGFF.pdf (data obraçeniya: 15.02.2016)

13. Konsheva A.V. Chet tillarini o‘qitishni individuallashtirishda xotira turini hisobga olish zarurati // Zamonaviy dunyoda individuallik: III xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. - Smolensk, 1999. b. 142-147

14. Leontev A.A. Metodika. - M.: Русский язык, 1998. - 176 b

15. Passov, Ye. I., Kuzovleva, N. Ye. Chet tili darsi. — M.: Feniks, Glossa-Press, 2010. — 640 b

16. Rozov N. X., Rozov N. S. Gumanitar ta’limning qadriyatlari / / Rossiyada Oliy ta’lim. 1996. 85-89 b

17. Sharipova F. I. tibbiyot oliy o‘quv yurtlari talabalari o‘rtasida til kompetentsiyasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar / / zamonaviy ta’lim (O‘zbekiston). Toshkent. 2019. 12 (85). 18-23 betlar

18. Terminologia Anatomica. International Anatomical Terminology (1998). Stuttgart – New York.

19. Xomskiy N. Yazyk i myshlenie [Language and thinking.]. M., Publ. house of Moscow University, 1992, 112 r. (In Russ).

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

MUSIQACHILARNING MUSIQIY PEDAGOGIK MAHORATINI INNOVATSION YONDOSHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

O.Sobirova

Qo'qon davlat universiteti

Musiqqa nazariyasi

kafedrası, o'qituvchi, PhD.

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa madaniyati o'qituvchisining musiqiy-pedagogik mahorati, uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati hamda o'quvchilar estetik didini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Musiqa o'qituvchisining nafaqat kasbiy bilim va ijrochilik mahorati, balki psixologik yondashuvi, metodik tayyorgarligi ham o'quvchilarda musiqaga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi. Tadqiqotda musiqiy-pedagogik mahoratning zamonaviy ta'lim talablari asosida qo'llanishi, yosh avlodni ma'naviy barkamollikka yetaklashdagi roli yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: maxorat, kreativlik, yondoshuv, ta'lim, dars, texnologiya, ijtimoiy faollik, innovatsiya, metod,

Abstract. This article analyzes the musical pedagogical skills of a music teacher, its importance in the educational process and its role in forming the aesthetic taste of students. Not only professional knowledge and performing skills of a music teacher, but also psychological approach and methodological preparation are the main factors in increasing students' interest in music. The study highlights the application of musical pedagogical skills based on modern educational requirements and their role in leading the younger generation to spiritual perfection.

Keywords: skills, creativity, approach, education, lesson, technology, social activity, innovation, method,

Аннотация. В статье анализируется музыкально-педагогическое мастерство учителя музыки, его значение в образовательном процессе и роль в формировании эстетического вкуса учащихся. Не только профессиональные знания и исполнительское мастерство учителя музыки, но и психологический подход и методическая подготовка являются основными факторами повышения интереса учащихся к музыке. В исследовании освещается применение музыкально-педагогического мастерства с учетом современных образовательных требований и его роль в духовном совершенствовании подрастающего поколения.

Ключевые слова: мастерство, творчество, подход, образование, урок, технология, социальная активность, инновации, метод,

KIRISH.

Musiqqa madaniyati darslari o‘quvchilarda nafaqat musiqiy bilim va ko‘nikmalarni, balki ularning ichki dunyosi, estetik zavqi va milliy g‘ururini shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Shu bois, musiqqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik mahorati zamonaviy ta‘lim jarayonida katta ahamiyat kasb etadi. Pedagogik mahorat deganda, o‘qituvchining o‘z kasbiy bilimlarini samarali qo‘llay olish qobiliyati, metodik yondashuvlari, o‘quvchilar qalbiga yo‘l topa olish san‘ati tushuniladi. Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, estetik didi yuksak, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Musiqqa o‘qituvchisi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, ilhomlantiruvchi va ma‘naviy yo‘lboshchi sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli o‘qituvchining musiqiy-pedagogik mahoratini oshirish, yangicha metodlardan foydalanish, o‘quvchilarda musiqqa mehr uyg‘otish bugungi kunda ta‘lim tizimining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Milliy dasturda ko‘zda tutilgandek, zamonaviy axborot texnologiyalari va kompyuterlar tarmoqlari negizida ta‘lim jarayonini axborot bilan ta‘minlash rivojlanib bormokda. Fan va ta‘limning nashriyot bazasi rivojlanadi. O‘quv – uslubiy, ilmiy, innovatsion, zamonaviy texnologiyalar mukammalashib, o‘quv jarayoniga tatbiq etib borilyapti. Musiqqa madaniyati o‘qituvchisining pedagogik mahoratlardan eng avval birinchisi ta‘lim – tarbiya sohasida ortirilgan tarjimalarni o‘rganishi lozim. Bu albatta ko‘pgina muammolarni hal etishda yaqindan yordam beradi.

Ilg‘or o‘qituvchilar tajribasi bilan bir qatorda oddiy o‘qituvchilarning faoliyatlari ham o‘rganib boriladi. Chunki tajribalarni o‘rganish jarayondagi muammo: yutuq va kamchiliklar aniqlanadi. Bunda kuzatish, intervyu olish, anketalashtirish, o‘quvchilarning yozma va ijodiy ishlari, pedagogik xujjatlarini o‘rganish metodlardan foydalaniladi, masalan: kuzatishda o‘rganish lozim bo‘lgan pedagogik hodisani ma‘lum maqsadda kelib chiqqan xolda kuzatish bayonnomasini olib boradi. Bu jarayon aniq reja asosida olib boradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Musiqqa ta‘limi va tarbiyasida o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari, kasbiy mahorati hamda musiqiy bilim darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ilmiy adabiyotlarda musiqqa madaniyati o‘qituvchisining pedagogik mahorati turli jihatlaridan tahlil etilgan. Jumladan:

- **Abu Nasr Forobiy** o‘zining “Musiqqa haqida katta kitob” asarida musiqaning inson ruhiyati va axloqiy tarbiyasiga kuchli ta‘sirini ko‘rsatib o‘tadi. Ustozning musiqiy bilimdonligi va uni to‘g‘ri yetkaza olishi yosh avlod ma‘naviy kamoloti uchun muhim omil sifatida ta‘kidlanadi.

- **K.D. Ushinskiy** pedagog shaxsida o‘z fanini chuqur bilish, bolalarga ta’sirchan nutq va amaliy faoliyat orqali ta’lim berish zarurligini qayd etadi. Musiqa o‘qituvchisi uchun esa bu, qo‘shiq kuylash, cholg‘uda ijro, musiqiy idrok va nazariy bilimlarni uyg‘unlashtirish demakdir.

- Zamonaviy tadqiqotlarda (masalan, O‘zbekistondagi musiqiy-pedagogik metodika bo‘yicha ishlarda) musiqa o‘qituvchisining mahorati quyidagi tarkibiy qismlardan iboratligi ta’kidlanadi: musiqiy savodxonlik, ijro mahorati, estetik did, psixologik tayyorgarlik va pedagogik uslub.

- Shuningdek, bugungi adabiyotlarda o‘qituvchi faoliyatida **innovatsion metodlardan** – AKT, interaktiv metodlar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda musiqaga qiziqish uyg‘otish muhimligi ta’kidlanadi.

Adabiyotlar tahlili va olib borilgan muhokamalar shuni ko‘rsatadiki:

- Musiqa madaniyati darslari samaradorligi, eng avvalo, o‘qituvchining kasbiy mahorati, ijodiy yondashuvi va shaxsiy fazilatlariga bog‘liq.

- Forobiy, Ushinskiy kabi mutafakkirlar va pedagoglarning fikrlari bugungi kun uchun ham dolzarb bo‘lib, musiqa tarbiya vositasi sifatida insonni komillikka yetaklashini tasdiqlaydi.

- Hozirgi davrda o‘qituvchining faqat musiqiy bilimdon bo‘lishi yetarli emas; u innovatsion texnologiyalarni qo‘llashi, fanlararo bog‘lanish yaratishi, milliy va jahon musiqa merosini uyg‘unlashtira olishi zarur.

- O‘qituvchi o‘z ustida tinmay ishlasa, ijodiy faoliyat olib borsa, o‘quvchilarda musiqaga qiziqish va mehr uyg‘otadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, musiqa madaniyati o‘qituvchisining kasbiy mahorati – bu faqatgina musiqani bilish emas, balki uni badiiy-estetik ruhda, didaktik asosda o‘quvchilarga singdira olish qobiliyatidir. **O‘qituvchi shaxsi – bosh omil.** Musiqa madaniyati darslarining samaradorligi bevosita o‘qituvchining musiqiy-pedagogik mahorati, ya’ni bilimdonligi, ijodkorligi va metodik yondashuviga bog‘liq. **Musiqa va tarbiya uzviyligi.** Forobiydan boshlab ko‘plab mutafakkirlar musiqani tarbiya vositasi sifatida e’tirof etishgan. Shuning uchun ham zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida musiqaning tarbiyaviy ahamiyatini chuqur anglatishi zarur. **Integrativ yondashuv zarur.** O‘quvchilar musiqani faqat qo‘shiq aytish emas, balki madaniyat, san’at, milliy qadriyatlarning ajralmas qismi sifatida anglashlari uchun fanlararo bog‘lanishdan samarali foydalanish muhimdir. **Innovatsion metodlar samarali.** Multimedia vositalari, zamonaviy texnologiyalar, ijodiy topshiriqlar orqali darsni qiziqarli tashkil etish – o‘quvchilarda musiqaga mehr uyg‘otadi. **Kasbiy rivojlanish uzluksiz.** Musiqa madaniyati o‘qituvchisi o‘z ustida muntazam ishlashi, ijodiy faoliyat olib borishi, musiqiy yangiliklardan xabardor bo‘lishi lozim. **Natija sifatida** aytish mumkinki, musiqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik mahorati – bu o‘z kasbini sevishtirish, musiqani chuqur bilish va uni o‘quvchilarga ta’sirchan, qiziqarli, estetik ruhda yetkaza olish qobiliyatidir. Ma’lumki,

didaktikaning predmetini o‘rgatish, o‘rganish hamda ta’lim mazmuni tashkil qiladi. Bunda ishtirok etayotgan uchta komponent bir – biri bilan uzviy aloqada bo‘lib, ulardan birortasini e’tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Ishni o‘rganish yoki o‘rgatishdan boshlasak, tabiiy ravishda nimani (qaysi mazmundagi o‘quv materialini) o‘rganmoqchimiz yoki o‘rgatmoqchimiz, degan savol tug‘iladi. O‘rgatish ham, o‘rganish ham ularning ohirgi natijasi ham ta’lim mazmuniga bog‘liq. Har xil mazmundagi matnlarni o‘ziga xos usullar bilan o‘zlashtirish qabul qilinganligi uchun o‘rgatishning qanday bo‘lishi uning mazmunidan kelib chiqadi, bu esa o‘rganishni tashkil etuvchi, ya’ni o‘rgatuvchiga bog‘liq. Shu boisdan ham, pedagogik texnologiya, didaktik texnologiya, ta’lim texnologiyalariga o‘quv jarayonidagi eng samarali vositalar deb qaralmoqda. Ulardan dunyo pedagogik amaliyotida keng foydalanilmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqqa madaniyati o‘quv predmeti umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitiladigan barcha o‘quv predmetlari, jumladan, adabiyot, tasviriy san’at, jismoniy tarbiya, mehnat va boshqa fanlar bilan bog‘lanadi. Azaldan Sharq, jumladan, o‘zbek musiqqa ta’lim-tarbiyasi pedagogikasi va uning mukammal ustoz va shogird an’analari misolida takomillashib borgan. Musiqqa madaniyati ta’limining yangi mazmuni yosh avlodni milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy, musiqqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga etkazishni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchilar musiqqa san’atini butun nafosati bilan o‘rganishlari, ommaviy musiqqa faoliyatlari: musiqani badiiy idrok etish, yakka va jamoa bo‘lib qo‘shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik malakalarini shakllantirish asosiy maqsad bo‘lib xisoblaniladi. Shuningdek, o‘quvchilar musiqiy iqtidorni rivojlantirish, musiqqa san’atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiqqa san’atiga qiziquvchi o‘quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqqa ta’lim – tabiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda jaxon xalqlarining umuminsoniy musiqiy qadriyatlarini ham chuqur o‘rganish yosh avlodni xalqaro nufuzga moyillik bo‘lgan madaniy durdonalardan baxramand bo‘lishni ta’minlaydi.

Jamiyat taraqqiyoti hech qachon to‘xtab qolmaydi, uning g‘ildiragi doimo oldinga qarab aylanaveradi bu tabiiy, tarixiy jarayondir. Shuning uchun ham musiqqa madaniyati o‘qituvchisi, o‘quvchilarni ma’naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatining shakitllantirishi, milliy g‘ururi va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishini, ijodiy mahoratning, nafosatda, badiiy didni o‘stirishi, fikr doirasini kengaytirishi mustaqillik va tashabbuskorlikni muntazam ravishda shakillantirib borish lozimdir. Biz bilamizki pedagogika tarbiya haqidagi fan sifatida tarbiyaning mohiyatini tushunishini, uning qonunlarini ochib berishi va shu orqali inson manfaatlarini tarbiya jarayoniga ta’sir etishini nazarda tutadi. Anketalashtirish material to‘plash maqsadida amalga oshiriladi. Mahoratli o‘qituvchi barcha o‘quvchilar kabi maktab xujjatlarini o‘rganishi lozim. Bunga o‘qituvchilarning shahsiy delalari, metodistning habarlari, kundaliklar, majlis bayonnomalaridan habardor bo‘lishi nazarda tutiladi.

Shuningdek darsdan tashkari musikiy to‘garak ishlarini olib boradi. Jumladan: Qadimgi Gretsiyada musiqa yordamida donolikni, mardlikni tarbiyalashi mumkin deb hisoblangan. haqiqatdan har bir san‘at insonga ruhiy ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa aynisa emotsional ta’sir etishda katta kuchga ega. Shuning uchun ko‘pgina davlatlarda musiqadan ko‘p yo‘nalishlar bo‘yicha keng foydalaniladi. Maktablar faoliyatining hozirgi nazariyasi va amaliyotida o‘quv tarbiya jarayonini yangi yullarini amalga oshirish va uni olib borishning ko‘plab variantlari mavjud. har bir muallif hamda amaliyotchi pedagogik jarayonga o‘zining individual ulushini qo‘shadi.

XULOSA

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimida raqobatbardosh, yangicha fikrlaydigan, o‘z kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirib boradigan musiqa o‘qituvchilariga ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Ayniqsa, o‘quvchilarni musiqa orqali milliy qadriyatlarga sadoqatli, mustaqil fikrlovchi, ijodkor shaxs sifatida shakllantirishda o‘qituvchining pedagogik yondashuvi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Musiqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik mahorati — bu nafaqat o‘quvchilarga musiqa bilimlarini yetkazish, balki ularning estetik didini shakllantirish, ma’naviy olamini boyitish va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash jarayonida asosiy omil hisoblanadi. O‘qituvchining mahorati uning shaxsiy badiiy saviyasi, ijrochilik qobiliyati, psixologik yondashuvi va metodik bilimlarining uyg‘unligi orqali namoyon bo‘ladi. Shuningdek, o‘qituvchi faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, AKT vositalaridan samarali foydalanish, xalq qo‘shiqlari, milliy kuy va ashulalarni o‘quv jarayoniga tatbiq etish o‘quvchilarning musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bu esa musiqiy-pedagogik mahoratni nafaqat bilim berish jarayoni, balki tarbiyaviy, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning muhim bo‘lagi sifatida belgilaydi. Xulosa qilib aytganda, musiqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy pedagogik mahorati o‘quvchilarning shaxs sifatida kamol topishi, ularning badiiy-estetik tafakkuri va ma’naviy barkamolligini ta’minlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shuning uchun ham o‘qituvchidan o‘z ustida muntazam ishlash, ijodiy izlanish, milliy va jahon musiqiy merosini chuqur o‘rganish va amaliy faoliyatda qo‘llash talab etiladi. Ana shu jarayonlarga ta’lim-tarbiyada kutilgan samarani beradi hamda kelajak avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shunday qilib, musiqa madaniyati o‘qituvchisining musiqiy-pedagogik mahorati – bu ta’lim jarayonida musiqani nafaqat o‘rgatish, balki uni inson ruhiyatiga singdirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning kuchli vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To‘rayev. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari T-2015

2. Kobilova, E. B. (2022). Classical music and youth education. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(9), 126-130.
3. Qobilova, E. (2023). Forming a sense of internationality in students through the traditional music of Azerbaijan. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3, 127-132.
4. Кобилова, Е. (2025). THE ROLE OF THE OPERA GENRE IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS. *Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок*, 1(1), 156-159.
5. E'zoxon, Q., Teshaboyeva, Z., & Ergasheva, S. D. (2024). HOZIRGI O 'ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOYILLARI. *University Research Base*, 46-49.
6. Otto, M., & Thornton, J. (2024). TA'LIMDA MUSIQA O 'QITISHNING AHAMIYATI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 12, 99-100.
7. Qobilova, E., Xaydarova, I., & Gulnora, R. (2024). O 'ZBEK XALQ AN'ANALARI-TARBIYA OMILI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(26), 192-195.
8. Qobilova, E. (2024). MUSIQA ONG VA HISLAR O 'RTASIDAGI VOSITACHIDIR. *Pedagogikada ilmiy izlanishlar*, 2(1), 28-31.
9. Qobilova, E. (2024). THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 4(02), 44-49.
10. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. *QO 'QON UNIVERSITY NEWSLETTER*, 12, 99–100.
11. Qobilova, E. (2024). The Significance Of Interdisciplinary Connection In The Formation Of Music Literacy In Children With Hearing Defect In Music Lessons. *Uzbekistan Educational Research Journal*, 1(1).
12. Qobilova, E. B., Toshpolatova, S., Muhammadjonova, M., Muninova, M., Baxromova, M., & Rahimova, D. (2023). QADIMIY MUSIQIY SAN'ATNING SHAKLLANISH JARAYONI. *Science and innovation*, 2(Special Issue 14), 560-565.

EXPERIMENTAL STUDY OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ REFLEXIVE COMPETENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

Khaydarova Nigora Obidovna

Fergana state university, PhD student

khaydarova_nigora@bk.ru ,

T: +998 90 230 09 15

Abstract: This study examines the pedagogical conditions necessary for developing reflexive culture among medical university students through experimental methodology. The research involved 60 medical students from Fergana Public Health Medical Institute divided into control and experimental groups over two academic years 2024-2025. Results demonstrate that implementing specific pedagogical conditions—structured reflective practice, mentoring systems, portfolio assessment, and simulation-based learning—significantly enhances students’ reflexive culture. Statistical analysis revealed substantial differences between groups, confirming the effectiveness of the proposed pedagogical model. The findings provide empirically validated strategies for cultivating reflective practitioners in healthcare settings.

Keywords: reflexive culture, medical education, pedagogical conditions, experimental study, reflective practice, professional competencies

INTRODUCTION

The development of reflexive culture among medical students represents a critical component of contemporary medical education. Reflexive culture encompasses the ability to critically analyze one’s professional activities, make informed decisions, and continuously improve clinical practice through systematic self-examination. In the context of rapidly evolving healthcare systems and increasing complexity of medical practice, the cultivation of reflexive competencies has become indispensable for preparing competent healthcare professionals.

Medical education worldwide has witnessed a paradigm shift from traditional knowledge transmission models to competency-based approaches that emphasize critical thinking, self-directed learning, and reflective practice. However, despite growing

recognition of reflexive culture’s importance, many medical curricula lack systematic approaches to developing these competencies. This gap between educational ideals and practical implementation necessitates empirical investigation of effective pedagogical conditions through rigorous experimental research.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundations and empirical research on reflective practice in medical education provide essential context for this experimental study. Understanding the existing knowledge base illuminates both the rationale for this investigation and the pedagogical approaches selected for experimental implementation.

Mann, Gordon, and MacLeod conducted a comprehensive systematic review examining reflection and reflective practice in health professions education [6, 595]. Their analysis of multiple studies revealed that while reflective practice is widely advocated in medical education, empirical evidence regarding its development and outcomes remains limited. The review identified significant gaps in understanding which specific pedagogical approaches effectively foster reflective capacity, particularly noting the scarcity of controlled experimental studies that could establish causal relationships between interventions and outcomes [1, 124]. This systematic review underscored the need for rigorous experimental research to move beyond theoretical advocacy toward evidence-based implementation of reflective practice in medical curricula.

Nguyen and colleagues provided crucial conceptual clarity through their analysis of major definitions and theoretical models of reflection [2, 25]. They proposed a five-component model of reflection encompassing cognitive processing, affective processing, awareness of self and context, receptivity to change, and active experimentation. This multidimensional conceptualization recognizes that reflection involves not merely cognitive analysis but also emotional processing, self-awareness, openness to transformation, and application of insights to practice [3, 471]. Their framework informed the present study’s approach to measuring reflexive culture across multiple dimensions rather than treating it as a unitary construct. The recognition that reflection operates across cognitive, emotional, motivational, and behavioral domains shaped the selection of pedagogical conditions designed to address each dimension systematically.

This experimental study addresses these gaps by implementing a controlled comparison of comprehensive pedagogical conditions, employing validated quantitative measures alongside qualitative analysis, and examining transfer effects to clinical reasoning and academic performance. The research builds upon existing theoretical frameworks while extending the empirical evidence base through rigorous experimental methodology.

METHODOLOGY OF EXPERIMENTAL RESEARCH

This study employed a quasi-experimental design with pre-test and post-test measurements in experimental and control groups. The research was conducted over two

academic years (2024-2025) at Fergana Public Health Medical Institute in Uzbekistan. This design permits rigorous evaluation of pedagogical interventions while accommodating educational context realities where true randomization may be impractical. The experimental approach enables determination of whether pedagogical conditions directly cause reflexive culture enhancement, allowing for control of confounding variables through group comparison and baseline measurement. The standardized procedures also allow other institutions to verify findings, advancing the evidence base for medical education practices.

The experimental procedure was implemented in three distinct phases to ensure systematic data collection and rigorous intervention delivery while maintaining the natural educational flow at Fergana Public Health Medical Institute. The pre-intervention phase at the beginning of the 2024 academic year established baseline measurements for both experimental and control groups using all outcome instruments described above. Demographic data were collected, and academic records reviewed to characterize the sample comprehensively. Statistical analysis verified group equivalence across all measured variables, confirming that any post-intervention differences could be attributed to the experimental conditions rather than pre-existing group differences. Faculty members who would facilitate reflexive culture activities received intensive training in reflection facilitation techniques, Socratic questioning methods, and portfolio assessment approaches to ensure high-quality intervention delivery.

RESULTS AND DISCUSSION

Pre-intervention analysis confirmed the success of stratified sampling in creating equivalent groups at Fergana Public Health Medical Institute. No significant differences existed between experimental and control groups across demographics, academic performance, or baseline reflexive culture scores. Mean ages were nearly identical across both groups, gender distribution was balanced at approximately 53% female in the experimental group and 50% female in the control group, and baseline reflexive culture scores showed no statistically significant differences. Academic performance indicators from previous coursework were also equivalent between groups. This baseline equivalence was critical for confident interpretation of post-intervention findings, as it ensured that any observed differences resulted from the experimental intervention rather than pre-existing group characteristics.

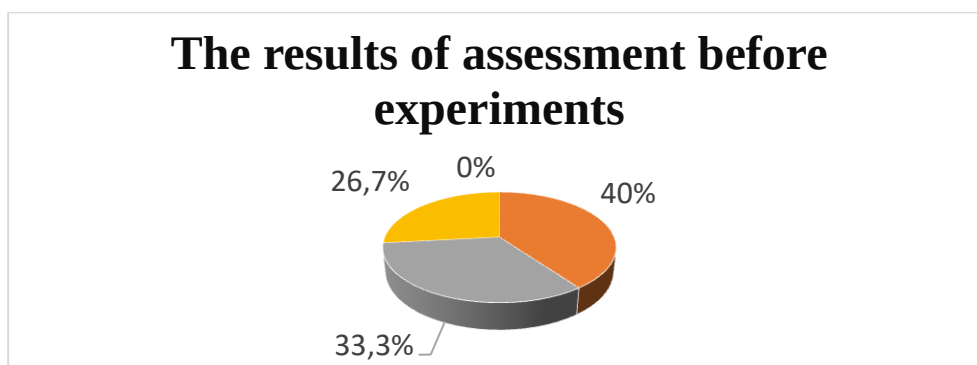

Figure 1. The results of assessment before experiments

The experimental intervention produced substantial improvements in reflexive culture as measured by the validated scale administered at Fergana Public Health Medical Institute. Post-intervention total reflexive culture scores in the experimental group significantly exceeded control group scores, with a mean difference of 25.2 points representing a large effect size. This finding provides strong empirical support for the hypothesis that systematic pedagogical conditions enhance reflexive culture development even when integrated into existing curriculum structures without disrupting natural educational flow.

Thematic analysis of reflective portfolios and focus group interviews with experimental group students from Fergana Public Health Medical Institute revealed rich qualitative insights into how students experienced reflexive culture development. Five major themes emerged from the qualitative data, illuminating the experiential dimension of the experimental intervention and providing insights into mechanisms through which pedagogical conditions fostered reflexive competencies.

Students consistently reported enhanced metacognitive awareness as a primary outcome of engagement with reflexive culture activities. Experimental group participants described newfound consciousness of their thinking processes during clinical encounters, recognizing patterns in how they approached diagnostic reasoning, interacted with patients, and made clinical decisions. Representative student comments illustrated how reflection journals prompted examination of clinical decision-making assumptions and reasoning patterns that previously operated automatically and unconsciously. One student noted: "Before starting reflective journals, I never thought about why I asked certain questions during patient history taking. Now I can see my reasoning process and sometimes catch myself making assumptions I should question." This metacognitive development appeared to occur gradually throughout the intervention period, with portfolio entries showing increasingly sophisticated self-analysis over time.

This experimental study conducted at Fergana Public Health Medical Institute provides robust empirical evidence that systematic pedagogical conditions significantly enhance reflexive culture development among medical students when integrated thoughtfully into existing educational structures. The substantial effect sizes demonstrated across multiple outcome measures indicate meaningful practical impact beyond mere statistical significance. Unlike correlational research that can only identify associations, this experimental design establishes that pedagogical interventions cause reflexive culture enhancement, providing the causal evidence necessary for confident implementation in medical education settings [4, 221].

The comprehensive development observed across all reflexive culture dimensions—cognitive, operational, motivational, and personal—indicates holistic competency enhancement rather than narrow skill acquisition. This multidimensional growth suggests that the pedagogical conditions implemented at Fergana Public Health Medical Institute

addressed the fundamental capacities underlying reflective practice, not superficial performance of reflective activities to meet requirements. The transfer of effects to clinical reasoning and academic performance demonstrates that reflexive culture enhances practical competencies essential for medical practice, addressing potential concerns that reflection represents merely abstract self-awareness divorced from clinical capability.

These experimental findings from Fergana Public Health Medical Institute have direct implications for medical curriculum design and pedagogical practice across medical education contexts. Reflexive practice must be systematically integrated throughout medical education rather than relegated to isolated professionalism courses or treated as optional enrichment activities. The evidence demonstrates that structured, sustained engagement with reflective activities—including regular reflective journaling, mentoring relationships, portfolio development, and enhanced simulation debriefing—produces meaningful developmental outcomes when implemented consistently over extended periods. Medical educators should view reflexive culture development not as supplementary to clinical training but as fundamental to producing competent, adaptive practitioners capable of continuous professional growth throughout their careers.

The strong effect of mentoring observed in this study highlights the importance of faculty-student relationships in professional development. Medical schools must allocate resources for meaningful mentoring relationships, ensuring faculty have sufficient time and appropriate training to facilitate reflective dialogues effectively. The one-on-one mentoring sessions implemented at Fergana Public Health Medical Institute appeared particularly valuable for personalizing reflexive development, addressing individual students' learning needs, and providing safe contexts for exploring professional uncertainties. Institutions seeking to enhance reflexive culture should prioritize mentoring program development, potentially restructuring faculty workload allocations to recognize mentoring as a substantive professional responsibility rather than informal or voluntary activity.

This study demonstrates the value of rigorous quasi-experimental methodology for advancing medical education knowledge, particularly regarding the feasibility of conducting controlled educational research within authentic institutional contexts. The approach implemented at Fergana Public Health Medical Institute—maintaining natural educational flow while introducing targeted experimental interventions—offers a model for investigating complex pedagogical innovations without requiring extensive disruption of ongoing educational programs. The controlled comparison between experimental and control groups, comprehensive measurement using validated quantitative instruments and qualitative methods, and extended intervention duration provide confidence in findings while acknowledging inherent limitations of educational research conducted in naturalistic settings.

Several limitations warrant acknowledgment in interpreting these findings. The relatively modest sample size of 30 students per group, while appropriate for the institutional context and sufficient for detecting large effects, limits statistical power for examining subtle

differences and exploring complex interactions between pedagogical conditions. The study was conducted at a single institution in Uzbekistan, potentially limiting generalizability to medical education contexts with different cultural values, educational traditions, or resource constraints. Cultural factors regarding authority, self-disclosure, and criticism may influence how students engage with reflective practice, requiring adaptation of pedagogical approaches for different cultural contexts [5, 35].

The two-year intervention and follow-up period, while substantial for educational research, does not establish long-term effects on professional practice after graduation. Longitudinal studies tracking Fergana Public Health Medical Institute participants into residency training and independent practice would be necessary to determine whether enhanced reflexive culture produces sustained effects on professional performance and patient outcomes [6, 194]. Additionally, the study did not examine potential mediating factors that might explain individual differences in reflexive culture development within the experimental group, missing opportunities to understand why some students benefited more than others from identical pedagogical conditions.

CONCLUSION

This experimental study conducted at Fergana Public Health Medical Institute demonstrates that systematic implementation of pedagogical conditions—structured reflective practice integration, mentoring and facilitated reflection, portfolio-based assessment, and simulation-based learning with enhanced debriefing—significantly enhances reflexive culture development among medical students. The research provides empirically validated evidence that these interventions can be effectively integrated into existing medical curricula without disrupting standard educational processes, offering a practical model for institutions seeking to enhance reflexive competencies.

The substantial improvements observed in reflexive culture across cognitive, operational, motivational, and personal dimensions, combined with meaningful transfer effects to clinical reasoning and academic performance, demonstrate that investing in reflexive culture development yields tangible returns for professional competence formation. The qualitative findings illuminating students' experiences provide rich insights into how pedagogical conditions foster reflexive capacities, including enhanced metacognitive awareness, emotional competence, professional identity formation, continuous learning orientation, and appreciation for collaborative reflection.

Future research should build on this foundation through several directions. Longitudinal studies tracking participants from Fergana Public Health Medical Institute into residency and practice would determine whether enhanced reflexive culture produces sustained effects on professional performance, patient outcomes, and career satisfaction. Cross-cultural replication studies conducted in diverse educational contexts would establish generalizability and identify culturally responsive adaptations of pedagogical approaches. Comparative effectiveness research examining different combinations and sequencing of

pedagogical conditions could optimize intervention efficiency, particularly for resource-constrained settings where implementing all four conditions simultaneously may be challenging.

REFERENCES

- [1] Eppich, W., & Cheng, A. (2015). Promoting excellence and reflective learning in simulation (PEARLS): Development and rationale for a blended approach to health care simulation debriefing. *Simulation in Healthcare*, 10(2), 106-115.
- [2] Aukes, L. C., Geertsma, J., Cohen-Schotanus, J., Zwierstra, R. P., & Slaets, J. P. (2007). The development of a scale to measure personal reflection in medical practice and education. *Medical Teacher*, 29(2-3), 177-182.
- [3] Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- [4] Mamede, S., & Schmidt, H. G. (2004). The structure of reflective practice in medicine. *Medical Education*, 38(12), 1302-1308.
- [5] Sandars, J. (2009). The use of reflection in medical education: AMEE Guide No. 44. *Medical Teacher*, 31(8), 685-695.
- [6] Mann, K., Gordon, J., & MacLeod, A. (2009). Reflection and reflective practice in health professions education: A systematic review. *Advances in Health Sciences Education*, 14(4), 595-621.

ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Хасанов Абдушахид Абдурашидович

*Университет науки и технологий,
директор офиса регистратора, (PhD), доцент*

Саъдуллаева Ситора Мухиддиновна

Специальность Информационные технологии в образовании

Магистрант 2 курса

Abstract. This article discusses the concept, structure and functions of the digital educational environment, staffing the economy with digital technologies, information technologies based on the use of computing and network tools, concepts related to the digital educational environment, the tasks of the digital educational environment for educational institutions.

Keywords: digital, education, environment, information technology, educational institutions, information technology, digitalization, platform, individual, Internet, electronic.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие, структура и функции цифровой образовательной среды, кадровое обеспечение экономики цифровыми технологиями, информационные технологии, основанные на использовании вычислительных и сетевых средств, понятия, относящиеся к цифровой образовательной среде, задачи цифровой образовательной среды для образовательных учреждений.

Ключевые слова: цифровые, образование, среда, информационные технологии, образовательные учреждения, информационные технологии, цифровизация, платформа, индивидуальный, интернет, электронный.

Введение. Указ Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года № УП-6079 об утверждении стратегии “ЦИФРОВОЙ УЗБЕКИСТАН-2030” и мерах по ее эффективной реализации устанавливает новые требования к системе образования по развитию цифрового образования. Подчеркивается необходимость создания возможностей для овладения цифровыми навыками путем предоставления цифрового обучения на всех этапах обучения [1].

Особую роль в решении проблемы обеспечения экономики кадрами с цифровыми технологиями играет и система профессионального образования. Чтобы

обеспечить высокий уровень цифровой грамотности, необходимо изменить формы, методы и технологии обучения и внедрить новые подходы к системе образования [2].

Сегодня современные информационно-коммуникационные технологии все чаще проникают в различные сферы деятельности образовательной системы. Этому способствует, с одной стороны, необходимость информатизации общества и подготовки квалифицированных кадров, а с другой-широкое распространение новых цифровых технологий и программного обеспечения.

Деятельность учебных заведений во многом зависит от того, насколько учителя и руководство располагают новой учебной информацией, насколько быстро они анализируют и обрабатывают ее, а также доводят до сведения учащихся. В ряде публикаций указывается, что термин” информационные технологии “является синонимом термина” компьютерные технологии”, поскольку все информационные технологии связаны с использованием компьютеров. Однако термин” информационные технологии “шире и включает в себя” компьютерные технологии ” в качестве компонента.

При этом информационные технологии, основанные на использовании ЭВМ и сетевых средств, объединяются термином “современные информационные технологии”. Использование современных цифровых образовательных технологий должно привести к достижению качественно новых образовательных результатов, повышению эффективности управленческой деятельности и ускорению процесса постепенного приобретения учащимися знаний, умений и навыков.

Рассмотренные определения понятий, связанных с цифровой образовательной средой, являются неотъемлемой частью реализации цифровой образовательной среды. Однако мы считаем необходимым рассмотреть определения понятий, связанных с цифровой образовательной средой, из других нормативных актов.

В нашей научно-исследовательской работе мы считаем необходимым рассмотреть определение цифровой образовательной среды не только с точки зрения нормативных документов, но и с точки зрения научных знаний.

- Анализ литературы по теме (Обзор литературы). А- Анализ литературы по теме (Обзор литературы). В своей статье К.Казимов высказывает свое мнение о том, что цифровизация образования и обучения - это применение новых инновационных образовательных технологий на основе алгоритмов, реализация которых обеспечивает высокую эффективность процесса обучения с помощью программного обеспечения [3].

В своей статье” структура цифровой образовательной среды: нормативные и методологические аспекты ” авторы утверждают, что современная цифровая образовательная среда является частью глобального информационного пространства и используется в различных областях и областях (экономика, менеджмент, политика, производственный сектор, здравоохранение, образование и т. д.) объединены [4].

В своей статье” цифровая образовательная среда: понятие и структура " Э.Мироненко анализирует определения понятия цифровая образовательная среда, представленные в работах российских и зарубежных исследователей. На основе анализа он выдвигает свою собственную интерпретацию концепции цифровой образовательной своей статье” цифровая образовательная среда: понятие и структура " Мироненко анализирует определения понятия цифровая образовательная среда, представленные в работах российских и зарубежных исследователей. На основе анализа он выдвигает свою собственную интерпретацию концепции цифровой образовательной среды. Он считает, что цифровая образовательная среда является средством достижения определенной цели, с помощью которой можно будет обеспечить выполнение требований государственного образовательного стандарта и создать эффективную систему управления образовательным учреждением [5, С. 10].

О.Шилова дает педагогическую трактовку понятия цифровой образовательной среды, поскольку цифровая образовательная среда-это комплекс отношений в образовательной деятельности, опосредованных использованием цифровых технологий и цифровых образовательных ресурсов, направленных на построение социальных отношений, направленных на формирование субъектами образовательного процесса возможностей усвоения культуры, самореализации, ответственного цифрового поведения гражданина современного общества. При этом автор данной статьи определяет понятие цифровой образовательной среды как совокупность открытых информационных систем, предназначенных для выполнения различных задач образовательного процесса. Слово” открытый " относится к способности и праву использовать различные информационные системы в цифровой образовательной среде, заменять их или добавлять новые по своему усмотрению [6, 37-С.].

-Методология исследования (Research Methodology). Сопоставляя вышеперечисленные точки зрения на понимание сущности цифровой образовательной среды, можно сделать вывод, что исследователи воспринимают идею как систему, включающую в себя совокупность информационных, цифровых и образовательных ресурсов, технологий их применения, обеспечивающую эффективное освоение обучающимися образовательных программ.

Целью развития цифровой образовательной среды является обеспечение доступности качественного образования по всей стране путем создания единого образовательного пространства и создания современной цифровой образовательной среды в виде цифровой инфраструктуры, электронных услуг и утвержденной государственной системы (пакета) цифрового образовательного контента, которая укрепляет "традиционную" школу.

Анализируя научные статьи по проблеме создания цифровой образовательной среды, можно выделить особенности цифровой образовательной среды в сравнении с

традиционным образованием. Одним из важных преимуществ цифровой образовательной среды является распределенный характер учебного процесса для удобства обучения. Значительная часть материала представлена не на занятиях, а с помощью Интернет-технологий. Однако в цифровой образовательной среде важно точно знать, какими знаниями, навыками и компетенциями будет обладать студент, и на этой основе формировать индивидуальную траекторию обучения.

Далее мы рассмотрим структуру цифровой образовательной среды и то, как каждый структурный элемент влияет на развитие цифровизации в системе образования.

- Анализ и результаты (Analysis and results).

1. Информационно-сервисной платформой цифровой образовательной среды является контент-Контент. Платформа необходима для создания условий для обучения с использованием дистанционных технологий, возможности получения знаний студентом независимо от его местонахождения. У студентов будет возможность получать знания и проверять их, обмениваться информацией со студентами и избегать бумажной работы.

2. Организация подключения и использования образовательных учреждений к сети высокоскоростной передачи данных определена стратегией президента Республики Узбекистан “цифровой Узбекистан-2030” от 5 октября 2020 года.

3. Среди вариантов обновления материально-технической базы образовательных учреждений и оснащения классных комнат можно выделить оборудование для обустройства рабочего места учителя (ноутбук, компьютеры), а также персональные компьютеры для учащихся, которые могут быть использованы в различных помещениях с учебным помещением для организации учебной деятельности. Современные информационные технологии могут быть использованы в различных учебных дисциплинах, а также использование цифровых образовательных ресурсов во всех дисциплинах.

4. Повышение квалификации учителей образовательных учреждений означает повышение уровня цифровой грамотности и формирование компетенций, направленных на обучение в новом формате с использованием цифровых образовательных ресурсов.

Далее мы рассмотрим основные функции цифровой образовательной среды, но нам нужно будет принять во внимание, что они различаются в зависимости от того, кто является кандидатами на обучение. Повышение квалификации учителей образовательных учреждений означает повышение уровня цифровой грамотности и формирование компетенций, направленных на обучение в новом формате с использованием цифровых образовательных ресурсов.

Далее мы рассмотрим основные функции цифровой образовательной среды, но нам нужно будет принять во внимание, что они различаются в зависимости от того, кто является кандидатами на обучение.

Цифровая образовательная среда выполняет несколько функций для студентов, в том числе:

1. Расширение возможностей построения траектории обучения; индивидуальная траектория обучения позволяет изменять скорость разработки программы за счет индивидуальных способностей. В такой модели обучения вы можете максимизировать возможности учащихся, их интересы и способности. Однако есть и обратная сторона - при подготовке к выполнению графика может возникнуть слишком много индивидуальных планов, что создаст большие проблемы при реализации учебного процесса.

2. Использование самых современных образовательных ресурсов; в цифровой образовательной среде для учащихся создаются разнообразные образовательные ресурсы, которые помогают более эффективно сотрудничать с преподавателями, усваивать материалы для получения широкого спектра знаний и навыков. По государственному заказу это библиотека цифрового образовательного контента, которая позволяет хранить, искать, отображать и использовать цифровой образовательный контент, разработанный в классе и дома. Рынок-доступ к дополнительному контенту цифрового обучения от сторонних разработчиков. Служба контрольных измерительных материалов для оценки текущей учебной деятельности и самодиагностики-создание диагностических материалов для оценки знаний и умений, проведения контрольных работ и обеспечения самостоятельной подготовки учащихся. Цифровые биографии - это платформы, которые собирают результаты обучения студентов.

3. Распространение охвата учебных заведений по всему миру. Благодаря цифровой образовательной среде учащиеся могут не только получать информацию из установленных учебных программ одних и тех же учебных заведений, но и взаимодействовать с проверенными данными из разных учебных заведений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5-oktabrdagi «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni - <https://lex.uz/docs/5030957>

2. Khasanov, A. A. (2017). Methods and methods of forming economic education through interdisciplinary communication through information technology. Journal, (3), 38.

3. Кязимов К.Г. Цифровая образовательная среда как условие для применения цифровых образовательных технологий в УПО. – Текст:

непосредственный // Профессиональное образование в современном мире. – 2020. – №1 –С. 3556 – 3565. – ISSN 2224-1841

4. Природова О. Ф. Структура цифровой образовательной среды: нормативно-правовые и методические аспекты. Текст: непосредственный // Педагогика и психология образования. – 2020. – № 1 С. 9-30.

5. Мироненко Е. С. Цифровая образовательная среда: понятие и структура. – Текст: непосредственный // Социальное пространство. – 2019. – № 4 – С. 1-14.

6. Шилова О. Н. Цифровая образовательная среда: педагогический взгляд. Текст: непосредственный // Человек и образование – 2020. – № 2 С. 36 41.

7. Sharipov, D., Abdukadirov, A., Khasanov, A., & Khafizov, O. (2020, November). Mathematical model for optimal siting of the industrial plants. In 2020 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-3). IEEE

8. Abdurashidovich, X. A., & Nigmanovna, M. F. (2019). Access to electronic educational resources in the education system. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).

9. Hasanov, A. A. (2020). Peculiarities of preparing teachers for the development and use of e-learning resources. Theoretical & Applied Science, (9), 15-17.

10. Khasanov, A. A. (2018). Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching. Eastern European Scientific Journal, (6).

11. Hasanov, A. A., & Gatiyatulina, R. M. (2017). Interdisciplinary Communication as a Didactic Condition of Increasing the Efficiency of Educational Process. Eastern European Scientific Journal

12. Ravshanovna, P. N., & Abdurashidovich, K. A. (2019). Role of innovation in school development. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).

13. Хасанов А.А. Современная теория обучения на межпредметной основе // Science and world. – Volgograd, 2016. -№8 (36), vol II. – С. 76-78

14. Abdurashidovich, Khasanov Abdushokhid, and Khasanova Sabokhat Sadullaevna. "Theoretical approaches to the creation of pedagogical concepts" American Journal of Pedagogical and Educational Research 10 (2023): 185-190.

15. Khasanova, S. S. D., & Khasanov, A. A. (2023). Theoretical approaches to creation of pedagogical concepts. Innovative Development in Educational Activities, 2(6), 16-22.

16. Abdurashidovich, K. A. (2023). Methodological foundations of understanding the essence of e-learning. theory and analytical aspects of recent research, 2(13), 90-96.

17. Nazarov, I., Hasanov, A., Mirjamolova, F., Khaldarov, H., & Alibekov, S. (2021). Modern educational technologies. Revista geintec-gestao inovacao e tecnologias, 11(3), 245-252.

PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISH ASOSIDA TALABALARNING BILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISHNING METODIK ASOSLARI

*Qoyilova Mehriniso Djurayevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti.
mexrinisoqoilova@mail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik dasturiy vositalardan ta’lim jarayonida samarali foydalanishning metodik asoslari har tomonlama tahlil qilinadi. Unda o‘quv jarayonini raqamli muhitga moslashtirish, talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish yo‘llari, shuningdek, interfaol o‘qitish dasturlari va elektron ta’lim resurslarining didaktik imkoniyatlari ilmiy asosda yoritilgan, shuningdek, pedagogik dasturiy vositalarning o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro muloqotni faollashtirishdagi o‘rni, ularning o‘quv materialini tizimli, vizual va interaktiv shaklda yetkazishdagi afzalliklari, hamda bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishdagi ta’siri chuqur tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik dasturiy vosita, bilish faoliyati, interfaol o‘qitish, AKT, multimedia, elektron ta’lim, metodik tizim.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются методические основы эффективного использования педагогических программных средств в образовательном процессе. Рассматриваются пути адаптации учебного процесса к цифровой среде, активизация познавательной деятельности студентов, интеграция информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения, а также дидактические возможности интерактивных обучающих программ и электронных образовательных ресурсов. Кроме того, в статье освещается роль педагогических программных средств в активизации взаимодействия между преподавателем и студентом, их преимущества в систематизации, визуализации и интерактивном представлении учебного материала, а также влияние данных средств на повышение эффективности усвоения знаний.

Ключевые слова: педагогическое программное средство, познавательная деятельность, интерактивное обучение, ИКТ, мультимедиа, электронное обучение, методическая система.

Abstract. In this article, the methodological foundations for the effective use of pedagogical software tools in the educational process are comprehensively analyzed. The

study examines the ways of adapting the learning process to the digital environment, activating students’ cognitive activity, integrating information and communication technologies into the teaching process, as well as the didactic potential of interactive learning programs and electronic educational resources. In addition, the article highlights the role of pedagogical software tools in enhancing interaction between teachers and students, their advantages in systematizing, visualizing, and presenting educational materials in an interactive form, as well as the impact of these tools on improving the effectiveness of knowledge acquisition.

Keywords: pedagogical software tool, cognitive activity, interactive learning, ICT, multimedia, e-learning, methodological system.

Kirish. Bugungi kunda raqamli ta’lim muhitini yaratish, talabalarning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va bilish faoliyatini faollashtirish ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) – bu o‘qitish jarayonini avtomatlashtiruvchi, talabaning individual faoliyatini kuzatuvchi va interfaol o‘quv muhitini shakllantiruvchi dasturiy tizimlardir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida” gi qarorlarida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli vositalardan foydalanish, shuningdek, o‘quv jarayonini elektron platformalar asosida tashkil etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, PDVlardan foydalanish orqali talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish masalasi dolzarb ilmiy-metodik yo‘nalish hisoblanadi.

Pedagogik dasturiy vositalarning o‘quv jarayonidagi o‘rni beqiyosdir. Pedagogik dasturiy vositalar – bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni osonlashtiruvchi, ta’limni individuallashtiruvchi, test, mashq, modellashtirish, animatsiya va simulyatsiyalarni birlashtiruvchi tizimlardir. Ular yordamida: murakkab biologik yoki zoologik jarayonlar vizual va interaktiv ko‘rinishda ifodalanadi; talaba o‘zining bilish tezligi va uslubiga mos tarzda o‘qiy oladi; o‘qituvchi esa diagnostika va baholash jarayonini avtomatlashtiradi. O‘quv jarayonida PDVdan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv (bilish), affektiv (emotsional), va psixomotor (amaliy) faoliyatlarini uyg‘unlashtiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi endilikda ma’lumot yetkazuvchi emas, balki raqamli vositalar bilan ishlovchi metodik rahbar rolini bajaradi. Ta’lim jarayonida PDVni samarali tatbiq etish uchun o‘qituvchilarning media va axborot savodxonligi, raqamli pedagogika va AKT kompetensiyalari yuqori bo‘lishi zarur.

Pedagogik dasturiy vositalarning bilish faoliyatiga ta’siri

Jadval 1.

№	Faollashtiruvchi omil	Mazmuni	O‘quv natijasi
1	Vizualizatsiya	O‘quv jarayonida 3D modellardan, videolardan foydalanish	Biologik obyekt va jarayonlarni aniq tasavvur etish

2	Interaktivlik	Talaba va dastur o‘rtasida muloqotli interfeys	Mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish malakasi
3	Tahliliy qayta aloqa	Dasturiy test va baholash moduli orqali natijalarni tahlil qilish	Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmasi
4	Individual o‘quv yo‘nalishi	Har bir talaba uchun shaxsiylashtirilgan topshiriqlar	Mustaqil ishlash motivatsiyasi oshadi
5	Gamifikatsiya	O‘yin elementlari, ball va daraja tizimi	Rag‘batlantiruvchi o‘qish muhiti shakllanadi

Dasturiy vositalar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish bosqichlari quyidagilardan iborat.

1-bosqich – Diagnostik tahlil:

O‘qituvchi o‘quvchilar darajasi, o‘quv maqsadlari va mavzu murakkabligini aniqlaydi. Shu asosda dasturiy vosita turi (test, simulyatsiya, trening, animatsiya) tanlanadi.

2-bosqich – Dizayn va kontent yaratish:

O‘quv material pedagogik maqsadlarga muvofiq tuziladi, vizual (rasm, diagramma), audio (nutq, tovush), va matnli elementlar uyg‘unlashtiriladi.

3-bosqich – Interfaol faoliyatni tashkil etish:

Talabalarga interaktiv mashqlar, muammoli vaziyatlar, test topshiriqlari taqdim etiladi. O‘qituvchi o‘quv jarayonini kuzatadi va yo‘naltiradi.

4-bosqich – Natijalarni monitoring qilish:

Dasturiy vosita yordamida har bir talabaning natijasi avtomatik tarzda qayd etiladi. O‘qituvchi natijalarni tahlil qilib, refleksiya o‘tkazadi.

Dasturiy vositalardan foydalanishning ilmiy-metodik tamoyillari

Zamonaviy ta’lim jarayonida dasturiy vositalardan foydalanish nafaqat o‘qitish jarayonini avtomatlashtirishni, balki talabaning bilish faoliyatini faollashtirish, o‘zlashtirish samaradorligini oshirish va interfaol ta’lim muhiti yaratishni ham ta’minlaydi. Shu bois, ushbu vositalarni qo‘llashda bir qator ilmiy-metodik tamoyillarga amal qilish zarur.

1. Faollik tamoyili (aktiv ishtirok tamoyili)

Talaba o‘quv jarayonida passiv kuzatuvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) orqali o‘qitish talabaning mustaqil fikrlashi, qaror qabul qilishi, muammoli vaziyatlarni hal etishi va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, biologiya fanida o‘tkaziladigan virtual laboratoriya ishlarida talaba jarayonni kuzatish bilan cheklanmay, u orqali tajriba o‘tkazish, o‘zgaruvchilarni boshqarish va natijani baholashda faol rol o‘ynaydi. Shu tarzda PDVlar kognitiv faollikni kuchaytiradi, konstruktiv o‘rganish nazariyasi (R. Mayer, D. Jonassen) asosida faol ishtirokni ta’minlaydi.

2. Vizualizatsiya tamoyili

Murakkab biologik, kimyoviy yoki fizik jarayonlarni o‘quvchilar uchun soddalashtirib, tushunarli ko‘rinishda tasvirlash — dasturiy vositalarning eng muhim afzalliklaridan biridir. PDVlar yordamida grafik, diagramma, animatsiya, 3D modellar orqali mavzularni ko‘rgazmali shaklda tushuntirish imkoniyati yaratiladi. Bu usul kognitiv yuklamani kamaytiradi, talabalarning eslab qolish darajasini oshiradi va murakkab mavzularni idrok etishni osonlashtiradi (R. Mayerning *Multimedia Learning Theory*’si bo‘yicha). Vizualizatsiya tamoyili talabalarda tasavvur, mantiqiy fikrlash va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, o‘qitish jarayonini esa interfaol va estetik jihatdan jozibador qiladi.

3. Individuallashtirish tamoyili

Dasturiy vositalar yordamida o‘qitishning muhim jihati — bu har bir talaba uchun individual o‘qish sur‘ati va uslubini ta‘minlashdir. PDVlar orqali o‘quv materiallari turli murakkablik darajalarida taqdim etilishi, topshiriqlar esa talabalar bilim darajasiga mos tarzda avtomatik moslashtirilishi mumkin. Bunday yondashuv *personalizatsiya* (shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim) konsepsiyasiga mos keladi va har bir talabaning bilish imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, elektron testlar yoki adaptiv o‘qitish dasturlari (Adaptive Learning Systems) o‘quvchining javoblariga qarab keyingi materiallarni moslashtiradi, bu esa o‘rganish jarayonini shaxsiylashtiradi.

4. Integratsiya tamoyili

Dasturiy vositalar o‘qitishning an‘anaviy metodlari bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llanilishi zarur. Ular o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi va boyituvchi vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, zoologiya fanida o‘qituvchi tushuntirish jarayonida dasturiy vositalardan foydalanib, hayvonlar anatomiyasini 3D modellar orqali ko‘rsatadi, laboratoriya mashg‘ulotlarida esa talabalar shu modellar asosida mustaqil ishlaydi. Shunday qilib, integratsiya tamoyili an‘anaviy didaktik usullar (ma‘ruza, suhbat, amaliy mashg‘ulot) bilan raqamli texnologiyalarni uyg‘unlashtirish orqali ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Teskari aloqa tamoyili (feedback tamoyili)

Dasturiy vositalar talabaning faoliyatiga darhol javob (avtomatik teskari aloqa) berish imkonini yaratadi. Bu tamoyil o‘quv jarayonida xatolarni vaqtida aniqlash, to‘g‘rilash va takror xatolarga yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradi. Masalan, elektron test dasturlari yoki interaktiv mashqlar bajarilgach, dastur to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblarni avtomatik tahlil qiladi, tavsiyalar beradi yoki yangi misollar taqdim etadi. Teskari aloqa talabaning refleksiv fikrlashini rivojlantiradi, o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash madaniyatini shakllantiradi. Bu tamoyil A. Banduraning *Self-regulated learning* nazariyasi bilan hamohang bo‘lib, o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta‘lim tizimining ajralmas qismidir.

Pedagogik dasturiy vositalar (PDV) zamonaviy ta‘lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, ular o‘qitish jarayonida didaktik, psixologik va texnologik jihatlarni uyg‘unlashtirgan holda ta‘lim samaradorligini oshiradi. PDVlarning asosiy didaktik afzalliklari o‘quv materialini tizimli ifodalash, talabalarning mustaqil ta‘lim olish motivatsiyasini kuchaytirish, teskari aloqa va monitoringni takomillashtirish hamda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bilan izohlanadi.

Quyida ushbu afzalliklarning har biri ilmiy asosda keng yoritilgan.

1. O‘quv materialini tizimli va vizual ifodalash

Pedagogik dasturiy vositalarning eng muhim afzalliklaridan biri — bu o‘quv axborotini vizual, mantiqan izchil va tizimli shaklda taqdim etishidir. PDVlar yordamida matn, grafik, jadval, animatsiya, audio va video elementlar birlashtiriladi, bu esa murakkab mavzularni oson tushunish va eslab qolishga yordam beradi.

R. Mayerning *Multimedia Learning Theory*’sida ta’kidlanishicha, inson miyasi axborotni vizual va verbal kanallar orqali qayta ishlaydi. Shuning uchun o‘quv materialining vizualizatsiyasi talabaning idrok, tahlil va sintez qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, biologiya yoki zoologiya fanlarida hayvonlar tuzilishini 3D modellar, sxemalar yoki animatsiyalar orqali namoyish etish talabalarda ko‘rgazmali fikrlash, sabab-oqibatni aniqlash va mantiqiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantiradi.

2. Mustaqil ta‘limni rag‘batlantirish

Pedagogik dasturiy vositalar talabalarda **mustaqil ishlash motivatsiyasini** kuchaytiruvchi muhim omildir. PDVlar asosida yaratilgan elektron darsliklar, interaktiv mashqlar, virtual laboratoriyalar va test tizimlari talabaga o‘z sur‘atida ishlash, xatolarini tahlil qilish va o‘z bilimini mustaqil baholash imkonini beradi.

Bu jarayon o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta‘lim (self-regulated learning) konsepsiyasiga mos keladi. Ya’ni, talaba o‘quv jarayonining faol sub’ekti sifatida bilim olish strategiyasini o‘zi tanlaydi, bu esa uning metakognitiv (ya’ni, o‘z fikrlashini nazorat qilish) qobiliyatini rivojlantiradi.

Natijada, PDVlar o‘quvchining ichki motivatsiyasini oshirib, o‘z-o‘zini nazorat qilish, vaqtni boshqarish va mustaqil o‘rganish madaniyatini shakllantiradi.

3. Qayta aloqa va tahliliy monitoring

Dasturiy vositalarning yana bir muhim didaktik afzalligi — bu tezkor qayta aloqa (feedback) va tahliliy monitoring imkoniyatidir. An’anaviy o‘qitish jarayonida talaba javobini o‘qituvchi kechikib baholaydi. Ammo PDVlar yordamida talaba har bir topshiriq yoki testdan so‘ng natijani darhol ko‘radi, bu esa o‘z xatolarini vaqtida tuzatish imkonini yaratadi.

Masalan, elektron test dasturlarida har bir savoldan so‘ng tizim to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javobni bildiradi, tavsiya beradi yoki qo‘shimcha izoh chiqaradi. Bu jarayon metodik jihatdan refleksiv fikrlashni rivojlantiradi va o‘quvchilarda “xatodan o‘rganish” tamoyilini shakllantiradi.

Tahliliy monitoring esa o‘qituvchiga talabalar faoliyatini avtomatik tarzda kuzatish, baholash, taqqoslash va umumiy natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Natijada baholash jarayoni obyektiv, tezkor va shaffof tus oladi.

4. Zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirish

Pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish talabalarda raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning eng samarali yo‘llaridan biridir. PDVlar yordamida o‘quvchilar axborot bilan ishlash, raqamli muhitda o‘qish, yaratish va almashish madaniyatini o‘zlashtiradilar.

Bu jarayon xalqaro miqyosda e‘tirof etilgan Digital Literacy Framework (UNESCO, 2022) tamoyillariga hamohangdir. Unga ko‘ra, zamonaviy talaba nafaqat bilimni egallashi, balki uni raqamli shaklda qayta ishlash, tahlil qilish, saqlash va taqdim etish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi lozim.

Natijada, pedagogik dasturiy vositalar talabalarda AKT madaniyati, ijodkorlik, axborot xavfsizligi va media savodxonlikni rivojlantiradi. Bu esa ularning kasbiy kompetensiyalarini zamon talablariga mos shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Zamonaviy ta‘lim jarayonida pedagogik dasturiy vositalar (PDV) o‘qitish samaradorligini oshirish, talabaning bilish faoliyatini faollashtirish hamda raqamli ta‘lim muhiti yaratishda muhim metodik ahamiyat kasb etadi. PDVlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari o‘quv jarayonining barcha bosqichlarini — diagnostika, dizayn, interfaol faoliyatni tashkil etish va monitoringni — yagona didaktik tizimga birlashtiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, PDVlar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni o‘quvchilarning kognitiv faolligini, ijodiy fikrlashini, mustaqil o‘rganish motivatsiyasini sezilarli darajada kuchaytiradi. Dasturiy vositalarning faollik, vizualizatsiya, individuallashtirish, integratsiya va teskari aloqa tamoyillari ta‘limni shaxsga yo‘naltirilgan, refleksiv va natijador tizim sifatida shakllantiradi.

Shuningdek, PDVlar yordamida o‘quv materialining mazmuni tizimli va ko‘rgazmali tarzda taqdim etiladi, bu esa talabaning idrok, tahlil va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Interaktiv mashqlar, virtual laboratoriyalar va test modullari o‘quvchini faol sub‘ekt sifatida jalb etib, uning mustaqil o‘qish, o‘z bilimini nazorat qilish va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

PDVlarning yana bir muhim afzalligi — qayta aloqa (feedback) va tahliliy monitoring tizimining mavjudligidir. Bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi axborot almashinuvini tezlashtiradi, baholash jarayonining obyektivligi va shaffofligini ta‘minlaydi, xatolarni vaqtida aniqlab tuzatish imkonini beradi.

Bundan tashqari, dasturiy vositalardan foydalanish ta‘lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) chuqur integratsiya qilish imkonini yaratadi. Bu esa talabalarda raqamli kompetensiyalar, AKT madaniyati, media savodxonlik va axborot xavfsizligi tushunchalarini rivojlantiradi. Shu orqali ular zamonaviy ta‘lim va mehnat bozorining talablariga mos kasbiy tayyorgarlikka ega mutaxassislar sifatida shakllanadilar.

Shunday qilib, pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish asosida talabalarning bilish faoliyatini faollashtirishning metodik asoslari bugungi raqamli ta’lim paradigmasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta’lim sifatini oshirish, o‘qitish jarayonini individuallashtirish va raqamli kompetensiyalarga ega ijodkor shaxsni shakllantirishning samarali mexanizmini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: O‘qituvchi, 2020.
2. Inoyatov U.I. Raqamli ta’lim texnologiyalarining o‘qitish jarayonidagi roli. – TDIU, 2021.
3. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge University Press, 2021.
4. Murodov F.H. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim samaradorligiga ta’siri. – T.: Fan va texnologiya, 2022.
5. Clark R.C., Mayer R. E-Learning and the Science of Instruction. – Wiley, 2020.
6. 15. Djuraevna, K. M. (2021). Russian Language as A Foreign Language in Medical Universities. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 3, 14-18.
7. 16. Койилова, М. Д., & Кароматов, И. Д. (2017). Фасоль как лечебное средство (обзор литературы). Биология и интегративная медицина, (8), 114-133.
8. 17. Койилова, М. Д. (2018). Синяк обыкновенный, итальянский. Биология и интегративная медицина, (9), 117-121.
9. академических исследований, 3(9), 137-141.
10. 18. Койилова, М. Д. (2020). Изменение Культуры Семейных Ценностей В Условиях Перехода К Модели Современной Семьи. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 8, pp. 164-167). Общество с ограниченной ответственностью Научно-издательский центр "Социосфера".
11. 19. Djuraevna, K. M. (2023). Methodology of Inclusion of Healthy Lifestyle Skills in Adolescents with Deviant Behavior.
12. 20. QURBONOVA, G., & KOYILOVA, M. DEVIANT XULQLI O'SMIRLARNI MEHNAT VOSITASIDA TARBIYALASH. Pedagogik mahorat, 102.
13. 21. Qoyilova, M. (2022). Xulqi og ‘ishgan o ‘smirlarni mehnat vositasida tarbiyalash. Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali, 2(2).
14. 22. Mekhriniso Qoyilova. The need for professional competence development in the training of senior nurses. Jamiyat va innovatsiyalar – Общество i innovatsii – Society and innovations Journal home page: <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>
15. 23. Khoyilova Mekhriniso Djuraevna MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970 Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 17 Oct 2021 Copyright (c) 2021 METHODS OF FORMATION OF POSITIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS.

16. 24. Qoilova , M. (2023). DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES IN THE TRAINING OF SENIOR NURSES THROUGH THE STRUCTURAL ANALYSIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE AND PROFESSIONAL MOBILITY. Yevraziyskiy jurnal akademicheskix issledovaniy, 3(9), 137–141. izvlecheno ot <https://inacademy.uz/index.php/ejar/article/view/20623> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8371586>

ELEKTRON TA'LIM VOSITALARI ORQALI TALABALARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Muhammad-Anasxon Xakimjon o'g'li, Ikromov

Qo'qon davlat universiteti

san'atshunoslik kafedrası dotsenti v.b., p.f.b.f.d. (PhD)

E-mail: anasxonikromov1904@gmail.com

Tel. +998911250505

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilmasi komponentlarini yaratish tamoyillari, elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik mazmuni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, raqamli kompetensiya, internet, ijtimoiy media, raqamli xavfsizlik, raqamli savodxonlik, interfaol ma'ruza, onlayn simulyatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы создания компонентов организационно-дидактической структуры развития цифровой компетентности студентов с помощью электронных образовательных средств в высших учебных заведениях, дидактическое содержание развития цифровой компетентности студентов с помощью электронных образовательных средств.

Ключевые слова: электронное обучение, цифровая компетентность, Интернет, социальные сети, цифровая безопасность, цифровая грамотность, интерактивная лекция, онлайн-симуляция.

Annotation. The article discusses the principles of creating the components of the organizational and didactic structure of the development of digital competence in students through electronic educational tools in higher education institutions, the didactic content of developing digital competence in students through electronic educational tools.

Keywords: e-learning, digital competence, internet, social media, digital security, digital literacy, interactive lecture, online simulation.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt kabi ilg'or texnologiyalar hayotning har bir jabhasiga kirib bormoqda. Shunday ekan, hozirgi

zamonda biz kelajak avlodga yo‘l ko‘rsatuvchi bolalarda til, matematik fikrlash, foydalanish ko‘nikmasi kabi kelajakda yashash uchun asos bo‘ladigan xislat va qobiliyatlarni shakllantirishni ta‘minlashimiz kerak.

O‘quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ta‘limning o‘quv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarining birligini ta‘minlaydi. Axborotdan malakali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish esa maktab ta‘limining asosiy vazifalaridan biridir. Shunga ko‘ra, zamonaviy axborot jamiyatida kompyuter, aloqa texnologiyalari, shu jumladan radio, televidenie, mobil aloqa, Internet, ma‘lumotlarni qayta ishlash tarmoqlari va boshqalar yordamida keng ko‘lamli kasbiy, kognitiv, bo‘sh vaqt, maishiy va boshqa vazifalarni hal qilishi kerak bo‘lgan o‘qituvchi uchun alohida rol beriladi.

Elektron ta‘lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy tuzilmasi o‘quv rejasini ishlab chiqish, o‘quv maqsadlari, o‘qitish usullari, baholash strategiyalari, o‘qituvchilar malakasini oshirish va infratuzilmani o‘z ichiga olgan bir nechta asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu komponentlar talabalar uchun keng qamrovli va samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish uchun birgalikda ishlaydi. O‘quv dasturlari dizaynerlari raqamli savodxonlik bilan bog‘liq bir qator mavzularni o‘z ichiga olgan holda talabalar o‘rtasida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga e‘tibor qaratishlari kerak. Baholash strategiyalari o‘quv maqsadlari va qo‘llaniladigan o‘qitish usullariga mos kelishi kerak.

O‘qituvchilar o‘quv dasturlarini samarali yetkazib berish uchun elektron ta‘lim vositalari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha o‘qitilishi kerak. Ta‘lim muassasalarining elektron ta‘lim vositalari va raqamli texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmaga ega bo‘lishi kerak.

Umuman olganda, talabalar uchun samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish uchun o‘quv dasturlari dizaynerlari, o‘qituvchilari va ta‘lim muassasalari ma‘murlari o‘rtasida muvofiqlashtirilgan harakatlar talab etiladi. Elektron ta‘lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilishi bir nechta asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi, jumladan:

NATIJALAR

1. O‘quv dasturlarini loyihalash: O‘quv dasturini loyihalash talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. U internet, ijtimoiy media, raqamli xavfsizlik va onlayn muloqotni tushunish kabi raqamli savodxonlik bilan bog‘liq bir qator mavzularni o‘z ichiga olishi kerak.

2. O‘quv maqsadlari: O‘quv maqsadlari aniq va aniq bo‘lishi kerak, bunda talabalar o‘quv dasturidan nimani o‘rganishi kutilmoqda. Bu o‘qituvchilarga samarali dars rejalari va baholashlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

3. Ta‘lim usullari: Qo‘llaniladigan o‘qitish usullari turli xil va qiziqarli bo‘lishi kerak, jumladan, interfaol ma‘ruzalar, guruh muhokamalari va amaliy mashg‘ulotlar. O‘rganishni

yaxshilash uchun onlayn simulyatsiyalar, videolar va viktorinalar kabi elektron ta’lim vositalaridan ham foydalanish mumkin.

4. Baholash strategiyalari: Baholash strategiyalari o‘quv maqsadlari va qo‘llaniladigan o‘qitish usullariga mos kelishi kerak. Ular talabalarning muvaffaqiyatini baholash va fikr-mulohazalarini bildirish uchun shakllantiruvchi va summativ baholashni o‘z ichiga olishi kerak.

5. O‘qituvchilar malakasini oshirish: O‘qituvchilar o‘quv dasturlarini samarali yetkazib berish uchun elektron ta’lim vositalari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha o‘qitilishi kerak. Shuningdek, ularga raqamli ta’limning so‘nggi tendentsiyalaridan xabardor bo‘lish uchun doimiy malaka oshirish imkoniyatlari taqdim etilishi kerak.

6. Infratuzilma: Maktab elektron ta’lim vositalari va raqamli texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmaga ega bo‘lishi kerak, shu jumladan ishonchli internetga kirish va tegishli apparat va dasturiy ta’minot.

Umuman olganda, elektron ta’lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilishi o‘quv dasturlarini ishlab chiquvchilar, o‘qituvchilar va maktab ma’muriyatlari o‘rtasida kompleks va samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish uchun muvofiqlashtirilgan sa’y-harakatlarni talab qiladi.

Talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirish bugungi raqamli asrda juda muhimdir. Elektron ta’lim vositalari o‘qitish va o‘qitish jarayonini yaxshilash va talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Elektron ta’lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik mazmuni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Raqamli savodxonlik: Talabalar elektron ta’lim vositalaridan samarali foydalanish uchun raqamli savodxonlikka ega bo‘lishlari kerak. Raqamli savodxonlik raqamli qurilmalar, dasturiy ilovalar va internetdan qanday foydalanishni tushunishni o‘z ichiga oladi.

2. Axborotni boshqarish: Elektron ta’lim vositalari talabalarga axborotni samarali boshqarishni o‘rganishga yordam beradi. Bu ma’lumotni qidirish, ma’lumotni baholash va ma’lumotlarni tartibga solish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

3. Muloqot va hamkorlik: Elektron ta’lim vositalari talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida muloqot va hamkorlikni osonlashtirishi mumkin. Talabalar raqamli vositalardan foydalangan holda qanday qilib samarali muloqot qilishni va onlayn platformalar yordamida boshqalar bilan qanday hamkorlik qilishni o‘rganishlari kerak.

4. Ijodkorlik va innovatsiyalar: Elektron ta’lim vositalari talabalarda ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishi mumkin. Talabalar o‘zlarining g‘oyalari, dizaynlari va loyihalarini yaratish va almashish uchun raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin.

5. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: Elektron ta’lim vositalari talabalarga tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar ma’lumotlarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va ongli qarorlar qabul qilish uchun raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin.

6. Raqamli fuqarolik: Talabalar raqamli fuqarolar sifatida o‘z huquq va majburiyatlarini tushunish, boshqalarning shaxsiy hayoti va intellektual mulkini hurmat qilish, onlaynda mas’uliyatli va xavfsiz bo‘lishni o‘z ichiga olgan raqamli fuqarolik haqida bilishlari kerak.

Umuman olganda, elektron ta’lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning didaktik mazmuni talabalarga raqamli vositalardan samarali foydalanish, axborotni boshqarish, muloqot qilish va hamkorlik qilish, ijodiy va innovatsion, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish, mas’uliyatli raqamli fuqarolar bo‘lishni o‘rgatishdan iborat.

MUHOKAMA

Elektron ta’lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik tuzilishi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Baholash: Talabalarning joriy raqamli ko‘nikma va bilimlarini baholash ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi birinchi qadamdir. Bu so‘rovlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali amalga oshirilishi mumkin.

2. Rejalashtirish: Baholash natijalariga asosanib, o‘qituvchilar talabalarga o‘rgatish kerak bo‘lgan raqamli ko‘nikmalar va bilimlarni rejalashtirishlari mumkin. Bunga tegishli elektron ta’lim vositalari va resurslarini tanlash kiradi.

3. Amalga oshirish: O‘qituvchilar rejalashtirilgan tarkibni talabalarga yetkazish uchun elektron ta’lim vositalaridan foydalanishlari mumkin. Buni onlayn platformalar, ta’lim dasturlari yoki boshqa raqamli resurslar orqali amalga oshirish mumkin.

4. Amaliyot va fikr-mulohaza: Talabalar raqamli vositalardan foydalanishni mashq qilish va o‘qituvchilar va tengdoshlaridan fikr-mulohazalarni olish imkoniyatiga muhtoj. Bu topshiriqlar, guruh loyihalari yoki onlayn muhokamalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

5. Natijalarni belgilash: O‘qituvchilar talabalarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi yutuqlarini baholashlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali baholashlari mumkin. Bu talabalar qo‘shimcha yordam va takomillashtirishga muhtoj bo‘lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi.

6. Mulohaza: Talabalar o‘zlarining ta’lim tajribalari haqida fikr yuritishlari va raqamli vositalardan foydalanishda kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari kerak. Bu o‘z-o‘zini aks ettirish yoki tengdoshlarni baholash orqali amalga oshirilishi mumkin.

XULOSA

Umuman olganda, talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik tuzilishi ularning mavjud ko‘nikmalarini baholash, tegishli raqamli kontentni rejalashtirish va amalga oshirish, amaliyot va fikr-mulohazalar uchun imkoniyatlarni taqdim etish, taraqqiyotni baholash va aks ettirishni rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Starkey L.A. Review of research exploring teacher preparation for the digital age. Cambridge Journal of Education. 2020. 50(1), 37–56.
2. Mamatov D.N., Urazova M.B., Abduraimov Sh.S., Vakhidova N.Kh., Radjapova D.D. Perfection of technology of preparation of future teachers of vocational education to the designing activity the main contents of the dissertation international journal of advanced science and technology Vol. 29, No. 8s. – P. 2205-2215. ISSN: 2005-4238 IJAST Copyright © 2020 SERSC (Scopus).
3. Xanbabayev X. Development of students' digital competence in the process of independent study. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ). -ISSN (E): 2347-6915, Vol.11, Issue 10. Oct. 2023. – P. 456-460.
4. Дворская А.В. Основные типы компьютерных средств обучения. Школьные технологии. 2004. №3. 392
5. Sulaymonov A. Tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. Monografiya. – T.: 2017.
6. Hakimjon og, Ikromov Muhammad Anasxon. "TASVIRIY SAN'AT FANI O 'QITUVCHILARI BADIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPYUTER GRAFIKASINING AHAMYATI." Conferencea (2023): 5-11.
7. Hakimjon o'g, Ikromov Muhammad Anasxon. "TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI YO 'NALISHI TALABALARINI BADIY IJODIY QOBILYATLARINI RIVIJLANTIRISHDA KOMPYUTER GRAFIKASINI O 'RNI." Conferencea (2023): 130-138.
8. Hakimjon og, Ikromov Muhammad Anasxon. "SAN'AT PEDAGOGIKASI SOHASIDA BO'LAJAK MUTAXASSISLARNI BADIY TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI." Conferencea (2023): 1-5.

MOBIL VA ARALASH TA‘LIM TEXNOLOGIYALARINING ZAMONAVIY TA‘LIM TIZIMIDAGI O‘RNI

Madmusayev Jaxongir Muxtorali o‘g‘li

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), v.b dotsent

Namangan davlat chet tillar instituti

Filologiya fakulteti, ingliz tili va adabiyoti kafedrası kata o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mobil va aralash ta‘lim texnologiyalarining zamonaviy ta‘lim tizimidagi o‘rni, ularning ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishdagi pedagogik-lingvodidaktik imkoniyatlari hamda raqamli ta‘lim muhitining adaptiv modeli tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tili lug‘aviy kompetensiyasini takomillashtirishda mobil, interaktiv va vizual-semiotik texnologiyalarni kompleks integratsiya qilish samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot aralash tipdagi (mixed-method) dizaynda olib borilib, sifatli va miqdoriy tahlil yondashuvlari uyg‘un qo‘llanildi. Tajriba jarayonida 70 nafar talaba (nazorat va tajriba guruhlari) ishtirok etdi. Tajriba guruhi uchun mobil ilovalar (Quizlet, Memrise, Duolingo, LinguaLeo), aralash ta‘lim platformalari (Moodle, Google Classroom, MS Teams) va interfaol vositalar (Kahoot, Padlet, Jamboard) asosida adaptiv raqamli model joriy etildi.

Kalit so‘zlar: mobil ta‘lim, aralash ta‘lim, adaptiv raqamli model, ingliz tili, leksik kompetensiya, interaktiv texnologiyalar, vizual-semiotik vositalar, lingvodidaktika, raqamli ta‘lim muhiti.

Аннотация. В данной статье анализируется роль мобильных и смешанных образовательных технологий в современной системе образования, их педагогико-лингводидактические возможности в развитии лексической компетенции по английскому языку, а также адаптивная модель цифровой образовательной среды. Основная цель исследования заключается в определении эффективности комплексной интеграции мобильных, интерактивных и визуально-семиотических технологий в совершенствовании лексической компетенции студентов направления «Начальное образование». Исследование проведено в смешанном (mixed-method) дизайне с применением как качественных, так и количественных методов анализа. В эксперименте приняли участие 70 студентов, разделённых на контрольную и экспериментальную группы. Для экспериментальной группы была внедрена адаптивная цифровая модель, основанная на использовании мобильных приложений (Quizlet, Memrise, Duolingo, LinguaLeo), платформ смешанного обучения (Moodle,

Google Classroom, MS Teams) и интерактивных инструментов (Kahoot, Padlet, Jamboard).

Ключевые слова: мобильное обучение, смешанное обучение, адаптивная цифровая модель, английский язык, лексическая компетенция, интерактивные технологии, визуально-семиотические средства, лингводидактика, цифровая образовательная среда.

Abstract. This article analyzes the role of mobile and blended learning technologies in the modern education system, their pedagogical and linguodidactic potential in developing English lexical competence, as well as the adaptive model of the digital learning environment. The main objective of the study is to determine the effectiveness of the comprehensive integration of mobile, interactive, and visual-semiotic technologies in improving the English lexical competence of students majoring in Primary Education. The research was conducted using a mixed-method design, combining both qualitative and quantitative analytical approaches. The experiment involved 70 students divided into control and experimental groups. For the experimental group, an adaptive digital model was implemented based on the use of mobile applications (Quizlet, Memrise, Duolingo, LinguaLeo), blended learning platforms (Moodle, Google Classroom, MS Teams), and interactive tools (Kahoot, Padlet, Jamboard).

Keywords: mobile learning, blended learning, adaptive digital model, English language, lexical competence, interactive technologies, visual-semiotic tools, linguodidactics, digital learning environment.

Kirish . Mobil va aralash ta’lim texnologiyalarining samaradorligini ta’kidlash bilan bir qatorda, ingliz tilida leksik kompetensiyani shakllantirishda raqamli ta’lim muhitining adaptiv modeli ham alohida e’tibor talab qiladi. Adaptiv ta’lim modeli talabalarning shaxsiy bilim darajasi, kognitiv xususiyatlari va o‘quv ehtiyojlariga mos holda ta’lim mazmuni hamda topshiriqlarni avtomatik tarzda individual ravishda tanlab beradi. Mazkur model ingliz tilidagi kasbiy-sohaviy leksik birliklarni samarali o‘zlashtirish va amaliyotda qo‘llash uchun talabalar uchun optimal pedagogik muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Adaptiv raqamli o‘qitish muhitining pedagogik mohiyati, avvalo, uning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim imkoniyatlari bilan izohlanadi. Mazkur muhit talabalarning ingliz tilidagi lug‘aviy bilimlarini aniqlash, baholash va shunga mos ravishda individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish imkoniyatini beradi. Bu orqali talabalar lug‘aviy birliklarni o‘z bilim va qobiliyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich va samarali tarzda egallaydilar.

Tadqiqot usullari

Tadqiqot eksperimental-amaliy (quasi-experimental) dizaynda olib borildi. Maqsad – raqamli ta’lim muhiti sharoitida ingliz tili leksik kompetensiyasini rivojlantirishda mobil, aralash (blended) va vizual-interaktiv texnologiyalarning pedagogik samaradorligini aniqlash hamda adaptiv ta’lim modelini ilmiy-nazariy asoslashdir. Metodologik asos sifatida

konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, faol ta‘lim konsepsiyasi, hamda lingvodidaktik tamoyillar (sistemalilik, kontekstlilik, interfaollik, vizualizatsiya, refleksiya) qabul qilindi.

Tadqiqot Namangan davlat universitetining boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari orasida o‘tkazildi. Jami 70 nafar talaba ishtirok etdi: Tajriba guruhi ($n = 35$): mobil va aralash ta‘lim texnologiyalariga asoslangan adaptiv model orqali o‘qitildi. Nazorat guruhi ($n = 35$): an‘anaviy dars shakllari asosida o‘qitildi.

Namuna maqsadli (purposive) tanlov usulida shakllantirildi; barcha ishtirokchilar ingliz tili bo‘yicha o‘rtacha (B1–B2 CEFR) darajadagi tayyorgarlikka ega edi.

Tadqiqot jarayoni uch asosiy bosqichda amalga oshirildi:

1. Diagnostik bosqich (T_0): – Talabalarning ingliz tili leksik kompetensiyasi dastlabki holatda baholandi (diagnostik testlar, so‘rovnomalar, suhbatlar orqali). – Mobil ilovalardan foydalanish bo‘yicha dastlabki tajriba va raqamli savodxonlik darajasi aniqlashtirildi.

2. Tajriba-eksperimental bosqich (T_1 – T_2): – Tajriba guruhi uchun mobil ta‘lim (M-learning), aralash ta‘lim (blended learning) va adaptiv raqamli model asosida dars mashg‘ulotlari o‘tkazildi. – Dars jarayonida quyidagi texnologiyalar qo‘llanildi:

- Mobil ilovalar: *Quizlet*, *Memrise*, *Duolingo*, *LinguaLeo* – lug‘atni audio-vizual va interaktiv tarzda o‘zlashtirish uchun;

- Elektron platformalar: *Google Classroom*, *Moodle*, *MS Teams* – aralash ta‘limning asosiy boshqaruv tizimi sifatida;

- Interfaol vositalar: *Kahoot*, *Padlet*, *Jamboard* – guruhli topshiriqlar va refleksiv tahlil uchun;

- Vizual-semiotik vositalar: infografika, animatsiya, elektron kartochkalar – lug‘atni vizual mustahkamlash uchun.

3. Nazorat va tahlil bosqichi (T_3): – O‘quv jarayoni yakunida post-test o‘tkazildi. – Talabalarning leksik kompetensiya darajasi, mustaqil o‘rganish faolligi va motivatsion o‘zgarishlari tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama

Raqamli adaptiv muhitning ingliz tili lug‘atini samarali o‘zlashtirishdagi o‘rni quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, adaptiv model talabalar tomonidan lug‘aviy birliklarni o‘zlashtirish jarayonini shaxsiylashtiradi va ularning individual ta‘lim trayektoriyasini aniqlaydi. Ushbu model orqali talabalar lug‘aviy bilimlarni o‘zlarining shaxsiy qobiliyatlari va kognitiv tayyorgarlik darajasiga mos ravishda o‘zlashtiradilar. Bu esa ingliz tilida lug‘atni samarali egallash uchun zarur bo‘lgan vaqt va kuchni optimallashtiradi.

Ikkinchidan, adaptiv raqamli muhit talabalarning lug‘aviy bilimlarini doimiy monitoring qilish va baholash imkoniyatini yaratadi. Elektron vositalar yordamida amalga oshiriladigan diagnostik va formativ baholash natijalari asosida, talabalar uchun shaxsiy

tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bu esa ularning lug‘aviy bilimlarini to‘liq va sifatli egallashlarini ta‘minlaydi.

Uchinchidan, adaptiv raqamli model lug‘at o‘zlashtirishdagi mavjud qiyinchiliklarni aniqlash va tezkor ravishda bartaraf qilish imkonini beradi. Talabalarning individual xatoliklarini aniqlab, ularga yo‘naltirilgan topshiriqlar va qo‘shimcha mashqlar taqdim etiladi. Shu orqali talabalarning lug‘atni egallashdagi samaradorligi oshiriladi.

To‘rtinchidan, adaptiv muhit ingliz tilidagi kasbiy lug‘atni real hayotiy va kommunikativ vaziyatlarda amaliy qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Model doirasida yaratilgan interaktiv va situatsion topshiriqlar talabalarning lug‘aviy birliklarni amaliy va pragmatik jihatdan samarali qo‘llashlarini ta‘minlaydi.

Shu tariqa, raqamli ta‘lim muhitining adaptiv modeli ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirish jarayonida talabalarining individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini to‘liq inobatga olish imkonini yaratadi. Ushbu modelni boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalarining ingliz tilidagi lug‘atni o‘zlashtirish jarayoniga joriy etish, pedagogik samaradorlikni ancha oshiradi va talabalarning amaliy hamda kasbiy kommunikativ talablarini qondirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida qayd etilganidek, raqamli o‘qitish muhitining adaptiv modeli talabalarning individual ehtiyojlariga mos ravishda lug‘at o‘zlashtirishni samarali tashkil qilish imkonini beradi. Ushbu modelning samaradorligini oshirishda mobil ta‘lim texnologiyalarining o‘rni katta bo‘lib, ayniqsa, ingliz tilidagi lug‘aviy birliklarni talabalar tomonidan mustaqil va samarali egallash uchun keng imkoniyatlarni yaratadi.

1-jadval

Mobil ta‘lim texnologiyalarining lug‘at o‘zlashtirishdagi metodik imkoniyatlari

№	Mobil ta‘lim texnologiyasi turi	Tavsifi va pedagogik ahamiyati	Lug‘at o‘zlashtirishdagi samarali usullar	Amaliy qo‘llashga misollar
1	Mobil ilovalar (Quizlet, Anki, Memrise va boshqalar)	Lug‘atni interaktiv tarzda audio-vizual va multimodal vositalar orqali o‘rganish imkoniyatini yaratadi.	– Elektron kartochkalar (flashcards); – Audio-vizual mashqlar; – Takrorlash va mustahkamlash mashqlari.	Quizlet orqali lug‘aviy birliklarni kartochkalar orqali o‘rganish va takrorlash.
2	Elektron lug‘atlar va mobil terminologik bazalar	Talabalarga so‘zlarning ma‘nolari va talaffuzi bo‘yicha tezkor axborot berish orqali lug‘at o‘zlashtirishni yengillashtiradi.	– So‘zlarning kontekstual taqdimoti; – Elektron lug‘atlar yordamida lug‘atni mustaqil egallash; – Audio talaffuz	Cambridge Dictionary, Oxford Dictionary kabi mobil lug‘atlar.

			yordamida lug‘aviy birliklarni avtomatlashtirish.	
3	Interaktiv testlar va Drill mashqlari	Lug‘at birliklarini avtomatlashtirish va mustahkamlash jarayonini ta‘minlab, talabalar tomonidan so‘zlarni tez va sifatli egallashga yordam beradi.	– Interaktiv viktorinalar va testlar; – Drill uslubidagi muntazam mashqlar; – So‘zlarni tanish va yangi kontekstlarda qo‘llash mashqlari.	Mobil ilovalardagi interfaol mashqlar (Quizlet, Kahoot).
4	Individual adaptiv topshiriqlar	Lug‘at o‘zlashtirish jarayonini shaxsiylashtirish, talabalarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos tarzda tashkil qilish imkoniyatini beradi.	– Talabalar bilim darajasiga mos individual topshiriqlar; – Natijalarni elektron monitoring qilish; – Refleksiv o‘rganish vazifalari.	LinguaLeo, Duolingo kabi ilovalardagi adapt

Mobil ta‘lim texnologiyalarining asosiy vositasi sifatida maxsus ishlab chiqilgan mobil ilovalar va elektron lug‘atlar xizmat qiladi. Quizlet, Anki, Memrise kabi mobil ilovalar ingliz tilidagi sohaviy lug‘at birliklarini interaktiv tarzda taqdim qilish orqali talabalarning lug‘aviy bilimlarini mustaqil ravishda chuqurlashtirishlariga imkon beradi. Mazkur ilovalarning pedagogik ahamiyati shundaki, ular talabalarga audio-vizual, multimodal tarzda axborot uzatib, so‘zlarning talaffuzini eshitish, vizual vositalar orqali yodda saqlash va ularni amaliy kontekstlarda qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, mobil texnologiyalar yordamida taqdim etiladigan interfaol lug‘at mashqlari talabalarning lug‘aviy birliklarni samarali mustahkamlashlariga ko‘maklashadi. Mobil qurilmalarda mavjud bo‘lgan interaktiv testlar, elektron kartochkalar va takrorlash mashqlari talabalarning yangi o‘zlashtirilgan so‘zlarni tez va sifatli egallashlarini ta‘minlaydi. Ayniqsa, lug‘atni avtomatlashtirishga mo‘ljallangan Drill mashqlari mobil texnologiyalar orqali istalgan vaqtda bajarilishi mumkin bo‘lib, lug‘aviy birliklarni uzoq muddatli xotirada saqlashga xizmat qiladi.

Mobil texnologiyalarning yana bir muhim jihati talabalarning lug‘at o‘zlashtirish jarayonini o‘z shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatidir. Xususan, har bir talabaga moslashtirilgan topshiriqlar hamda ularning bajarilishini monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish imkonini beruvchi turli mobil ilovalar mavjud. Ushbu raqamli vositalar orqali talabalar o‘z o‘quv jarayonini mustaqil boshqarishi, bilimlarini baholashi va refleksiv o‘sish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish va natijalari ustida tahliliy fikr yuritish ko‘nikmalarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mobil ta‘lim texnologiyalaridan samarali foydalanish boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalariga ingliz tilidagi lug‘aviy birliklarni mustaqil va samarali o‘zlashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalarni o‘quv jarayoniga tizimli va

integrativ tarzda joriy etish, talabalar leksik kompetensiyasining rivojlanishini ta'minlaydi hamda ularning kasbiy-sohaviy lug'atni amaliy va mustaqil ravishda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mobil ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish bilan bir qatorda, ingliz tilida leksik kompetensiyani rivojlantirishda interaktiv texnologiyalarning o'rni ham pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Interaktiv texnologiyalar talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish, ularning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirish hamda lug'aviy birliklarni amaliy ravishda chuqur o'zlashtirish uchun keng metodik imkoniyatlar yaratadi.

Talabalarining nutq faoliyati va kommunikativ imkoniyatlarini faollashtirish uchun interaktiv topshiriqlardan foydalanish o'ziga xos pedagogik xususiyatlarga ega. Bunday topshiriqlar talabalarining lug'aviy birliklarni nafaqat eslab qolishi, balki ularni muloqot jarayonida faol qo'llashni rag'batlantiradi. Xususan, raqamli platformalarda amalga oshiriladigan rol o'yinlari, kichik guruhlarda o'tkaziladigan kommunikativ loyihalar va real hayotiy vaziyatlarga asoslangan muloqot mashqlari orqali talabalar ingliz tilidagi lug'aviy birliklarni nutq faoliyatida mustaqil ravishda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayon talabalar tomonidan lug'at birliklarini faol, pragmatik va vaziyatga mos ravishda qo'llash imkoniyatlarini oshiradi.

Kontekstual lug'aviy mashqlarni raqamli muhitda qo'llash imkoniyatlari ham leksik kompetensiyani rivojlantirishning muhim metodik jihatlaridan biridir. Kontekstual lug'at mashqlari ingliz tilidagi so'z va iboralarni aniq kasbiy va amaliy vaziyatlarda qo'llash orqali lug'aviy birliklarning semantik jihatlarini chuqurroq anglash va ularning kommunikativ ma'nosini to'liq tushunish imkonini yaratadi. Raqamli platformalarda taqdim etiladigan kontekstual topshiriqlar ingliz tilidagi so'z va iboralarni mavzuli matnlar, interaktiv vaziyatlar va multimedia materiallari orqali o'rganish va mustahkamlashga imkon beradi. Bu o'z navbatida talabalar lug'aviy kompetensiyasining samarali va amaliy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi.

Interaktiv texnologiyalarning yana bir metodik imkoniyati sifatida raqamli vositalar yordamida o'tkaziladigan guruhli va juftlikda bajariladigan topshiriqlarni keltirish mumkin. Bunday topshiriqlar talabalarni ingliz tilidagi lug'aviy birliklarni kommunikativ vaziyatlarda hamkorlik asosida qo'llashga undaydi. Natijada talabalar nafaqat lug'at birliklarini yaxshiroq egallaydilar, balki o'zaro muloqot va jamoaviy faoliyat ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Xulosa qiladigan bo'lsak, interaktiv texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish ingliz tilidagi lug'aviy birliklarni kontekstga bog'liq holda samarali o'zlashtirish imkoniyatlarini yaratib, talabalarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Mazkur texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integrativ qo'llash talabalar tomonidan lug'aviy bilimlarni faol va pragmatik jihatdan egallash hamda ularni amaliy kommunikativ faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llash imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Interaktiv texnologiyalar bilan bir qatorda ingliz tilida leksik kompetensiyani rivojlantirishda vizual-semiotik texnologiyalar ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar lug‘aviy bilimlarni samarali o‘zlashtirish va mustahkamlash jarayonida talabalarning ko‘rish orqali axborotni qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi va bu orqali lug‘aviy birliklarni chuqurroq va barqaror tarzda egallashga yordam beradi.

Vizual vositalar orqali lug‘at o‘zlashtirishning metodik xususiyatlari ingliz tilidagi lug‘aviy birliklarni aniq, tushunarli va vizual tarzda taqdim etish bilan bog‘liqdir. Xususan, infografikalar, animatsiyalar, elektron kartochkalar kabi vizual vositalar lug‘aviy birliklarni mazmunan tushunarli tarzda namoyish etish orqali ularning talabalarning xotirasida mustahkamlanishiga yordam beradi. Infografika orqali taqdim etilgan lug‘aviy birliklar talabalarning so‘zlarni semantik jihatdan bog‘lash, tasniflash va tizimlashtirish imkoniyatlarini oshiradi. Animatsiya orqali lug‘atni o‘rganish esa talabalarga yangi so‘zlarning ma‘nosini dinamik va harakatli shaklda ko‘rsatib beradi, bu esa lug‘at birliklarini ongli va emotsional jihatdan samarali qabul qilishni ta‘minlaydi. Elektron kartochkalar (flashcards) orqali lug‘atni mustahkamlash esa talabalar tomonidan lug‘atni qayta-qayta ko‘rish va takrorlash imkoniyatini yaratadi.

Vizual-semiotik vositalarning lug‘aviy birliklarni chuqur va uzoq muddatli xotirada saqlashdagi samaradorligi quyidagi jihatlar bilan asoslanadi:

Birinchidan, lug‘aviy birliklarning vizual shaklda taqdim etilishi talabalar xotirasida uzoq vaqt davomida saqlanib qoladigan yorqin va barqaror tasvirlarni shakllantiradi. Bu orqali talabalar lug‘atni nafaqat ongli ravishda eslab qoladilar, balki uni uzoq muddatli xotirada samarali ravishda saqlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ikkinchidan, vizual-semiotik vositalar orqali lug‘aviy birliklarning semantik aloqalarini va ularning kontekstual qo‘llanishini ko‘rsatish talabalar tomonidan lug‘atning kommunikativ qiymatini to‘g‘ri va chuqur anglash imkoniyatini oshiradi. Bu esa lug‘aviy birliklarni amaliy nutq faoliyatida samarali qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchidan, vizual-semiotik vositalar lug‘atni o‘rganish jarayonini talabalar uchun yanada qiziqarli va jozibali qiladi. Infografika va animatsiya singari vizual-semiotik vositalar ingliz tilidagi yangi lug‘aviy birliklarni o‘zlashtirish jarayonida talabalarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qilib, ta‘lim samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashga imkon yaratadi.

To‘rtinchidan, vizual-semiotik vositalar orqali lug‘at o‘zlashtirish jarayoni talabalarning mustaqil ta‘lim faoliyatlarini rag‘batlantiradi. Elektron kartochkalar va vizual interfaol topshiriqlar talabalar tomonidan mustaqil ravishda bajarilib, lug‘aviy birliklarni individual tarzda chuqurlashtirish va mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, vizual-semiotik texnologiyalar ingliz tilida kasbiy-sohaviy lug‘aviy bilimlarni talabalar tomonidan samarali, chuqur va uzoq muddatli egallashda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalarning raqamli ta‘lim muhitiga tizimli

integratsiyasi talabalar leksik kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asoslangan, samarali hamda amaliy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Hozirgi davr pedagogik jarayonida raqamli texnologiyalarning samarali integratsiyasi ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani rivojlantirish uchun keng va innovatsion imkoniyatlar yaratmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mobil ta‘lim (M-learning), interaktiv va vizual-semiotik texnologiyalar talabalarning lug‘aviy bilimlarini ongli ravishda egallashlari, ularni amaliy kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishlari uchun zarur bo‘lgan pedagogik sharoitlarni yaratadi.

Mobil ta‘lim texnologiyalari lug‘aviy birliklarni muntazam ravishda takrorlash, audiovizual tarzda o‘zlashtirish va individual tarzda o‘qitishni tashkil qilish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Interaktiv texnologiyalar esa talabalarning kommunikativ imkoniyatlarini faollashtirib, lug‘at birliklarini real hayotiy vaziyatlarda amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Vizual-semiotik texnologiyalar lug‘aviy bilimlarni chuqur va barqaror tarzda egallash hamda uzoq muddatli xotirada saqlash jarayonida samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi asosida ishlab chiqilgan adaptiv ta‘lim modeli talabalar lug‘at o‘zlashtirish jarayonini individual kognitiv xususiyatlariga mos ravishda tashkil etishga yordam beradi. Natijada, ingliz tilida leksik kompetensiyani shakllantirish jarayoni yanada samarali, amaliy va pedagogik jihatdan asoslangan tarzda amalga oshiriladi.

Shunday qilib, raqamli ta‘lim texnologiyalaridan kompleks tarzda foydalanish boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari tomonidan ingliz tilidagi lug‘aviy birliklarni yuqori sifatda egallashlariga imkon beradi. Bu esa talabalarning kasbiy kommunikativ ehtiyojlarini to‘liq qondirish, ularning mustaqil faoliyatlarini rag‘batlantirish va ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

AMALIY TAVSIYALAR

1. Ingliz tili kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini samarali shakllantirish uchun ta‘lim jarayonida sistemalilik, izchillik, kontekstlilik, faollashtirish va vizualizatsiya tamoyillariga asoslangan interaktiv topshiriqlarni raqamli platformalarda (Moodle, Google Classroom, Edmodo va boshqalar) muntazam ravishda qo‘llash tavsiya etiladi. Bunda talabalar uchun lug‘at birliklarini multimodal taqdim qilish, real kommunikativ vaziyatlarni simulyatsiya qilish va elektron refleksiv kundaliklar orqali bilimlarni mustahkamlash pedagogik samaradorlikni oshiradi.

2. Talabalarning ingliz tilidagi lug‘atni chuqur va amaliy jihatdan egallashini ta‘minlash maqsadida loyiha asosida o‘qitish (PBL), WebQuest, rol o‘ynash (Role-play), hayotiy topshiriqlar (Real-life tasks) hamda Drill texnologiyalarini raqamli muhitda integrativ tarzda qo‘llash zarur. Bunda talabalar mustaqil tarzda lug‘aviy birliklarni tadqiq qilish, ularni real va virtual kommunikativ vaziyatlarda faol ishlatish hamda elektron platformalarda topshiriqlar orqali doimiy ravishda bilimlarini mustahkamlashga jalb etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Ammanni, S., Aparanjani, U. The Role of ICT in English Language Teaching and Learning // International Journal of Scientific & Engineering Research. – 2016. – 7 p.
2. Bachman, L. F. Fundamental Considerations in Language Testing / L. F. Bachman. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 289 p.
3. Bruner, J. The Culture of Education. – New York: Harvard University Press, 1996. – 223 p.
4. Butayev, Sh. T. Akademik litsey o‘quvchilarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda lingvistik lug‘atlardan foydalanish metodikasi (ingliz tili misolida): diss. ... falsafa doktori (PhD) ped. fan. – Toshkent, 2018. – 137 b.
5. Buyukahiska, D. The use of ICT in teaching English as a foreign language // Participatory Educational Research (PER), Special Issue. – 2016. – 77 p.
6. Choriyev, M. Ingliz tili leksikasiga o‘rgatishning lingvodidaktik va injenerlingvistik asoslari: diss. ... ped. fan. nomzodi. – Qarshi, 1999. – 198 b.
7. Competency Based Language Teaching [электронный ресурс]: <http://approaches.tr.gg/HOME.htm>
8. Rambe, S. S. Competency Based Language Teaching: Theory and Guidance for Classroom Practices // English Education. – 2013. – Vol. 1, No. 2. – July. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jurnal.iainpadangsidimpuan.ac.id/index.php/EEJ/article/download/7/4>
9. EACEA. Study on the impact of information and communications technology (ICT) and new media on language learning: final report. – Brussels: European Commission, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eacea.ec.europa.eu>
10. Gairns, R., Redman, S. Working with Words: A Guide to Teaching and Learning Vocabulary. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – P. 74–80.
11. Human Resource Development International. – 2005. – Vol. 8, No. 1, March. – 214 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrportal.ru/article/chto-takoe-kompetencii>
12. Jalolov, J. Chet tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012. – 434 b.

**ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI AKADEMIK LITSEYLARI
O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL O‘QUV FAOLIYATIDA VEB-
PLATFORMADAN FOYDALANISH MODEL**

Axmedov Yodgorbek Olimjonovich

Ichki ishlar vazirligi

Navoiy akademik litseyi direktori, p.f.f.d. (PhD), dotsent,

[*vatanparvarlitsey@gmail.com*](mailto:vatanparvarlitsey@gmail.com)

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatini samarali tashkil etishda veb-platformalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quv jarayonida o‘quvchilarning axborot texnologiyalaridan mustaqil foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘zini-o‘zi boshqarish va o‘quv faoliyatini rejalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga yo‘naltirilgan veb-platforma modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Ichki ishlar vazirligi akademik litsey o‘quvchilari, mustaqil o‘quv faoliyati, veb-platforma, yaratish, model.

Аннотация. В данной статье проанализированы научно-методические основы использования веб-платформ для эффективной организации самостоятельной учебной деятельности учащихся академических лицеев Министерства внутренних дел. Также предложена модель веб-платформы, направленная на развитие у учащихся навыков самостоятельного использования информационных технологий в учебном процессе, расширение возможностей самоуправления и планирования учебной деятельности.

Ключевые слова: учащиеся академических лицеев Министерства внутренних дел, самостоятельная учебная деятельность, веб-платформа, создание, модель.

Annotation. This article analyzes the scientific and methodological foundations of using web platforms to effectively organize independent learning activities of students at academic lyceums of the Ministry of Internal Affairs. Additionally, a web platform model is proposed, aimed at developing students' skills in independently using information technologies in the educational process, and expanding opportunities for self-management and planning of educational activities.

Keywords: Ministry of Internal Affairs academic lyceum students, independent learning activity, web platform, development, model.

KIRISH. Hozirgi davrda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish jarayoni jadallashib bormoqda. Xususan, Ichki ishlar vazirligi tizimidagi akademik litseylar o‘quvchilari uchun mustaqil o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish, ularning kasbiy yo‘nalganlik, intizom va mas’uliyatlilik sifatlarini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonida veb-platformalardan foydalanish o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini individuallashtirish, mustaqil ishlash va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatlarini kengaytiradi [1].

Veb-platforma asosida tashkil etilgan mustaqil o‘quv faoliyati o‘quvchining faolligini oshirish, o‘quv materiallarini chuqur o‘zlashtirish va o‘z bilimini mustaqil ravishda boyitish imkonini beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish, o‘quv motivatsiyasini rag‘batlantirish va o‘quv jarayonida interaktiv hamkorlikni yo‘lga qo‘yish uchun keng imkoniyatlar yaratadi [2].

Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchidan mustaqil fikrlash, o‘z-o‘zini boshqarish va raqamli axborot muhitida samarali faoliyat yurita olish ko‘nikmalarini talab etadi. Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilari uchun bu jarayon yanada mas’uliyatli ahamiyat kasb etadi, chunki ular kelajakda huquqni muhofaza qilish tizimida faoliyat yurituvchi mutaxassislar sifatida mustaqil qaror qabul qilish, axborot bilan ishlash va analitik tafakkur yuritish kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim [3]. Shu boisdan, o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydigan va ularni faol o‘rganishga yo‘naltiruvchi veb-platforma modelini ishlab chiqish zamon talabi hisoblanadi.

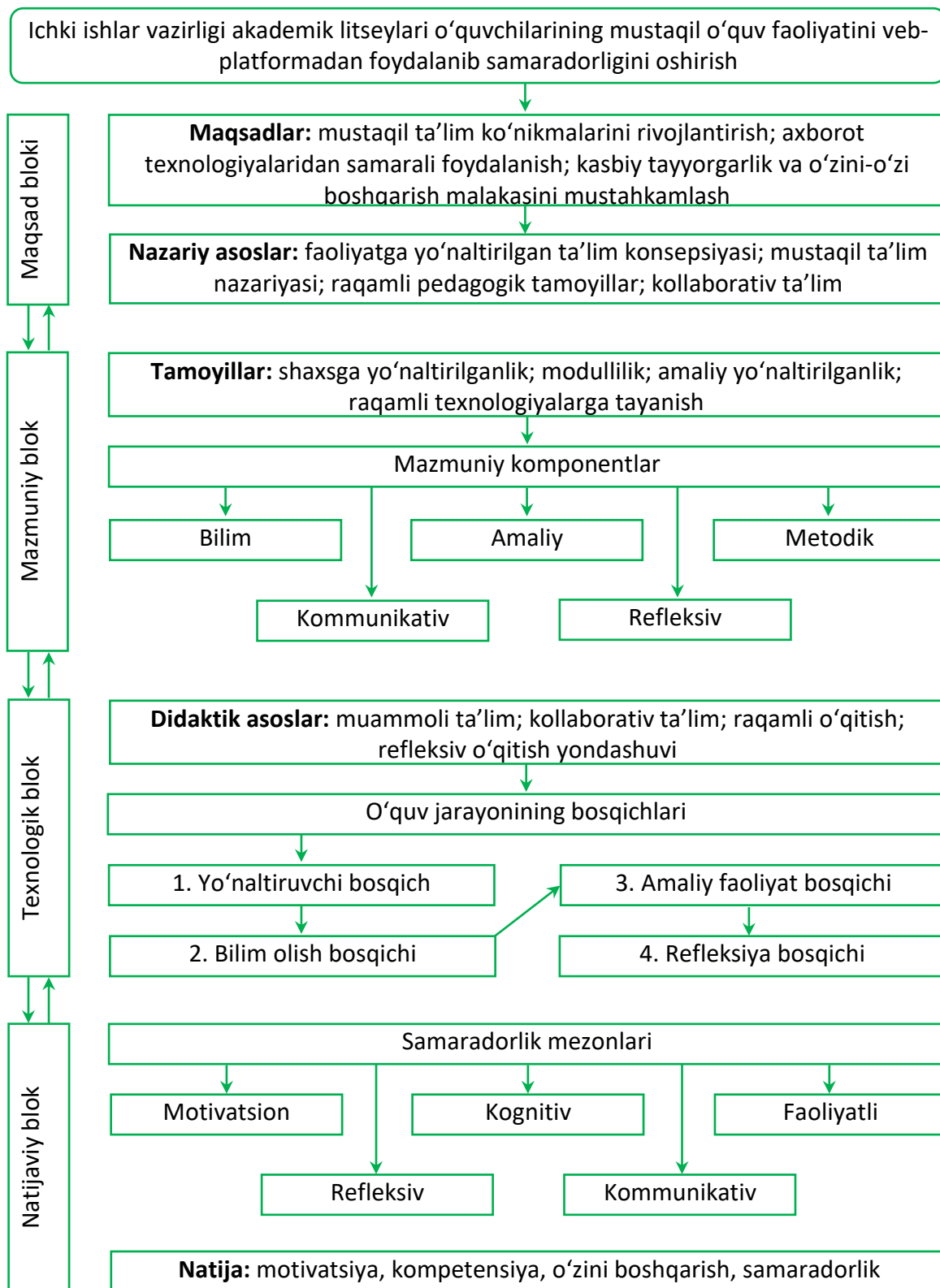
ADABIYOTLAR TAHLILI. Buning uchun esa dastlab sohaga oid olimlarning ishlarini tahlil etish taqozo etiladi. Bu borada, ya’ni uzluksiz ta’lim tizimida ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda axborot-ta’lim muhitlar, onlayn platformalar, veb-saytlar, bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt tizimlaridan foydalanish uslubiyotiga oid tadqiqotlar M.R.Fayziyeva, J.A.Elmuurodov, Z.I.Jurayeva, Ch.F.Abdullayeva, A.A.Mamasoliyev, V.A.Smirnova, O.Y.Ivanova, Z.Y.Kutuzova, A.V.Kutuzov, J.A.García-Martínez, L.Chen, P.Chen, Z.Lin kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Jumladan M.R.Fayziyevaning tadqiqotida talaba bilimiga asoslanib darajalangan mediata’limni amalga oshiruvchi, integratsiyalangan axborot-ta’lim muhitini shakllantirishga yo‘naltirilgan Web tizimning pedagogik loyihasi ishlab chiqilgan [4]. J.A.Elmuurodovning dissertatsiyasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik texnologiyalarni va ochiq axborot-ta’lim muhitlarini integratsiyalash asosida dars o‘tish metodikasi yaratilgan [5]. Ch.F.Abdullayevaning tadqiqotida sun’iy intellekt texnologiyalarining til o‘qitish jarayonida qanday o‘rin egallashi, uslubiy asoslari, imkoniyat va muammolari, shuningdek amaliyotda qanday qo‘llash mumkinligi ko‘rib chiqilgan [6]. A.A.Mamasoliyevning ishida oliy ta’lim muassasalarining elektron axborot-ta’lim muhitini shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini atroflicha tahlil qilgan. Shuningdek, u elektron muhitni tashkil etish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni, o‘quv jarayonini raqamlashtirishning zarurati, shuningdek, pedagogik, texnik va tashkiliy omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni

ilmiy asosda yoritib bergan [7]. V.A.Smironovning tadqiqotida zamonaviy axborot-ta’lim muhitlarini shakllantirishning o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilgan. V.A.Smironovning fikricha, axborot-ta’lim muhiti – bu faqat texnik vositalar majmui emas, balki pedagogik, tashkiliy va kommunikativ jarayonlarning o‘zaro integratsiyalashgan tizimidir. Tadqiqotda ta’kidlanishicha, bunday muhitni samarali tashkil etish uchun ta’lim jarayonining barcha sub’yektlari – o‘qituvchi, talaba va boshqaruv tizimi – o‘zaro axborot almashinuviga asoslangan faol hamkorlikni amalga oshirishi zarur [8]. O.Y.Ivanova, Z.Y.Kutuzova, A.V.Kutuzovlarning ishida oliy ta’lim muassasasining axborot-ta’lim muhitining mohiyati, tuzilmasi va funksional xususiyatlari atroflicha yoritilgan. Mualliflar axborot-ta’lim muhitini ta’lim jarayonining barcha sub’yektlari o‘rtasidagi axborot oqimlarini, kommunikatsiya vositalarini va o‘quv faoliyatini boshqarish tizimini o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab pedagogik tizim sifatida talqin etadilar [9]. J.A.García-Martínezning ishida raqamli vositalar va shaxsiy o‘quv muhitlarining oliy ta’limdagi roli hamda ularning ta’lim jarayoniga ta’siri keng qamrovda tahlil qilingan. Mualliflar shaxsiy o‘quv muhiti konsepsiyasini o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini mustaqil tashkil etish, o‘zini-o‘zi boshqarish va raqamli resurslardan samarali foydalanish imkonini beruvchi dinamik tizim sifatida talqin etadilar [10]. L.Chen, P.Chen, Z.Linlarning tadqiqotida ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari, yo‘nalishlari va amaliy imkoniyatlari keng yoritilgan. Ularning ta’kidlashicha, sun’iy intellekt ta’lim jarayonini individuallashtirish, adaptiv o‘qitish tizimlarini yaratish, avtomatik baholash, tabiiy tilni qayta ishlash asosida til o‘qitish, o‘quvchilarning xulq-atvorini prognoz qilish kabi yo‘nalishlarda keng qo‘llanilmoqda [11].

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalar, sun’iy intellekt texnologiyalari hamda shaxsiy o‘quv muhitlarini shakllantirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Tadqiqotchilar ta’lim muhitining elektron shakllarini yaratish, o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish va o‘quv jarayonini individuallashtirish bo‘yicha turli yondashuvlarni taklif etgan. Shu bilan birga, bu masala har bir ta’lim tizimining maqsadi, tarkibi va sharoitlaridan kelib chiqib, mahalliy model asosida ishlab chiqilishini talab etadi. Sohaga oid tadqiqotchi va olimlarning ishlari tahliliga asoslanib aytish mumkin, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platformalardan foydalanish lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Buning uchun esa dastlab Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platformadan foydalanish modelini ishlab chiqish taqozo etiladi. Shu bois, tadqiqot doirasida Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida iivakademik.uz veb-platformasidan foydalanish modeli ishlab chiqildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platfordmadan foydalanish modeli

Mazkur modelning tarkibiy qismlari maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy bloklar o‘zaro uzviy bog‘liq holda ishlab chiqilgan bo‘lib, ular o‘quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishga, o‘quv faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga yo’naltirilgan. Ayniqsa, veb-platfordmaning

interaktiv modullari, onlayn topshiriqlar tizimi va teskari aloqa mexanizmlari o‘quvchilarning mustaqil bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi.

Shuningdek, 1-rasmda keltirilgan Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platformadan foydalanish modeli maqsadlari quyidagilardan iborat:

-Ichki ishlar vazirligi akademik litsey o‘quvchilarida mustaqil bilim olish, tahlil qilish va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

-Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida veb-platforma imkoniyatlaridan foydalangan holda shaxsga yo‘naltirilgan va individual ta‘lim jarayonini tashkil etish;

-Ichki ishlar vazirligi akademik litseylarida o‘qituvchi, o‘quvchi va raqamli resurslar o‘rtasida samarali o‘zaro aloqani ta‘minlovchi interaktiv ta‘lim muhitini shakllantirish;

-Ichki ishlar vazirligi akademik litsey o‘quvchilarining o‘z-o‘zini baholash, o‘quv faoliyatini rejalashtirish hamda refleksiya qilish ko‘nikmalarini mustahkamlash.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tadqiqot doirasida Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platformadan foydalanish modelining samaradorligi aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlarining muvaffaqiyati, ushbu jarayonda uning tashkiliy-pedagogik jihatlarini inobatga olish zaruriyatini ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur jihatlariga alohida e‘tibor qaratildi. Tajriba-sinov ishlari 2025-yilda Ichki ishlar vazirligi Navoiy akademik litseyi o‘quvchilari o‘rtasida olib borildi. Mazkur ishlar o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatida veb-platformadan foydalanish samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tajriba-sinov jarayonlariga jami 120 nafar o‘quvchi jalb etilib, ular tajriba va nazorat guruhlariga teng miqdorda taqsimlandi. Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda – ta‘kidlovchi, shakllantiruvchi va yakunlovchi bosqichlarda tizimli ravishda amalga oshirildi.

Ta‘kidlovchi bosqichda o‘quvchilarning veb-platforma orqali o‘quv faoliyatini tashkil etish bo‘yicha mavjud bilim, ko‘nikma va munosabatlari aniqlab olindi. Shu maqsadda suhbatlar, so‘rovnomalar, individual kuzatuvlar hamda o‘quv jarayonining diagnostik tahlillari o‘tkazildi. Ushbu bosqichda o‘quvchilarning raqamli texnologiyalarni o‘quv maqsadlarida qo‘llashga bo‘lgan tayyorgarlik darajasi hamda motivatsiyasi aniqlanib, ularning dastlabki kompetensiyalari bo‘yicha tahliliy ma‘lumotlar yig‘ildi.

Shakllantiruvchi bosqichda tajriba guruhi o‘quvchilari uchun maxsus ishlab chiqilgan veb-platforma asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi. Ushbu platforma yordamida o‘quvchilar mustaqil topshiriqlarni bajarish, onlayn resurslardan foydalanish va guruhli hamkorlikda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar. O‘quvchilarning o‘zlashtirish samaradorligini baholash uchun aniq mezonlar ishlab chiqildi. Bu mezonlar o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari hamda refleksiv tahlil qilish qobiliyatlarini baholashga yo‘naltirildi. Shuningdek, tajriba jarayonida o‘qituvchilarning roli, ularning raqamli vositalar bilan ishlash kompetensiyasi va metodik yondashuvlari ham o‘rganildi.

Yakunlovchi bosqichda esa tajriba va nazorat guruhlaridagi o‘quvchilarning yakuniy natijalari solishtirilib, o‘zgarishlarning ishonchlilik darajasi Styudent–Fisher kriteriyalari asosida matematik-statistik tahlil qilindi.

Mazkur kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o‘rta qiymatlar

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^4 n_i X_i, \quad \text{tarqoqlik koeffitsiyentlarini} \quad D_n = \sum_{i=1}^3 \frac{n_i (x_i - \bar{X})^2}{n-1}, \quad \text{o‘rtacha kvadratik}$$

chetlanishlarni $\tau_n = \sqrt{D_n}$, variatsiya ko‘rsatkichlarini $\delta_n = \frac{\tau_n}{\bar{X}}$, baholashning ishonchli

chetlanishlarini $\Delta_n = t_{kh} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini aniqlashda esa

$P = \frac{\bar{X}}{3} \cdot 100\% - \frac{\bar{Y}}{3} \cdot 100\%$ formulalardan foydalanildi. Hisoblash natijasiga ko‘ra, tajriba guruhining o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya’ni 12 % ga oshganligi ma’lum bo‘ldi.

Olingan ma’lumotlar asosida veb-platforma yordamida tashkil etilgan o‘quv jarayonining samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhi o‘quvchilari nazorat guruhiga nisbatan o‘quv topshiriqlarini mustaqil bajarish, bilimni amaliy qo‘llash va tahliliy fikrlash kompetensiyalarida sezilarli yutuqlarga erishdilar.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etishda veb-platformadan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Taklif etilgan model o‘quvchilarning o‘zlashtirish faoliyatini individuallashtirish, ularning o‘zini-o‘zi boshqarish, nazorat qilish va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan model Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari sharoitida o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatini raqamli muhitda samarali tashkil etishning metodik asosini yaratadi. U nafaqat o‘quvchilarning raqamli savodxonligini oshiradi, balki ularni mustaqil fikrlovchi, mas’uliyatli va o‘zini-o‘zi rivojlantira oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedov, Y.O. (2025). Ichki ishlar akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyati uchun veb-platforma yaratish va foydalanish muammolari. *Elektron ta’lim*, June, No2, Vol. 6. 35-47.

2. Axmedov, Y.O. (2025). O‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyati uchun vebplatforma yaratish va joriy etish usuli (Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari misolida). *Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlari*, 9-son. 1632-1637.

3. Axmedov, Y.O. (2025). Ichki ishlar akademik litseylari o‘quvchilarining mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish. *Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў илимий-методикалық журнал*, 4-сан. 116-123.
4. Файзиева, М.Р. (2017). *Ўқув жараёнига мослашувчи web тизимларни яратиш*. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 167.
5. Элмуродов, Ж.А. (2022). *Умумий ўрта таълим муассасалари учун очик ахборот-таълим муҳитини яратиш ва жорий этиш методикасини такомиллаштириш*. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 46.
6. Abdullayeva Ch.F. (2024). Til o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanish. *Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar*, 1(2), 56-58.
7. Mamasoliyev A. A. (2022). Oliy Ta'lim Muassasasining Elektron Axborot-ta'lim Muhiti Va Uni Shakllantirish Asoslari. *American Journal of Technology and Applied Sciences*, 5, 1-6.
8. Смирнова В. А. (2015). Особенности формирования современных информационно-образовательных сред. *Ярославский педагогический вестник*, (6), 38-43.
9. Иванова О. Ю., Кутузова З. Ю., Кутузов А. В. (2020). Информационно-образовательная среда вуза: сущность и структура. *Концепт*, (8), 20-29.
10. García-Martínez J. A. et al. (2020). Digital tools and personal learning environments: An analysis in higher education. *Sustainability*, 12(19), 8180.
11. Chen L., Chen P., Lin Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE access*, 8, 75264-75278.

INGLIZ TILINI MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISHNING KOGNITIV AHAMIYATI

Eshboyeva Shoira Azamatovna

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Xorijiy filologiya fakulteti Fakultetlararo ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o‘qitishda mediatexnologiyalardan foydalanishning kognitiv (bilish) jarayonlarga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Media vositalarining talaba tafakkurini rivojlantirish, til materialini idrok etish, eslab qolish va qo‘llashdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Tadqiqotda ta’limda media integratsiyasining zamonaviy shakllari — interaktiv videodarslar, podkastlar, onlayn test tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv platformalari — orqali kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, maqolada mediatexnologiyalar yordamida talabalarning ijodiy fikrlashini, muloqot ko‘nikmalarini hamda madaniy kompetensiyasini shakllantirishga oid metodik tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: mediatexnologiya, kognitiv kompetensiya, ingliz tili, multimedia, vizual idrok, interaktiv ta’lim, raqamli pedagogika.

Annotation. This article provides a scientific and theoretical analysis of the impact of using media technologies on cognitive processes in teaching English. It highlights the role of media tools in developing students’ thinking abilities, as well as in the perception, retention, and application of language material. The study explores the potential of modern forms of media integration in education — such as interactive video lessons, podcasts, online testing systems, and AI-based learning platforms — for developing cognitive competencies. In addition, the article presents methodological recommendations on how to foster students’ creative thinking, communication skills, and cultural competence through the use of media technologies.

Keywords: media technology, cognitive competence, English language, multimedia, visual perception, interactive learning, digital pedagogy.

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ влияния использования медиатехнологий на когнитивные (познавательные) процессы при обучении английскому языку. Раскрывается роль медиасредств в развитии мышления студентов, восприятии, запоминании и применении языкового материала. В исследовании выявляются возможности развития когнитивных компетенций через современные формы медиаинтеграции в образовании — интерактивные видеоуроки,

подкасты, онлайн-системы тестирования и обучающие платформы на основе искусственного интеллекта. Кроме того, в статье представлены методические рекомендации по формированию у студентов творческого мышления, коммуникативных навыков и культурной компетенции с использованием медиатехнологий.

Ключевые слова: медиатехнология, когнитивная компетенция, английский язык, мультимедиа, визуальное восприятие, интерактивное обучение, цифровая педагогика.

KIRISH

Globallashuv davrida ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, ta'limda texnologik transformatsiyalar natijasida mediatexnologiyalar (audio, video, animatsiya, virtual muhit, mobil ilovalar, onlayn platformalar va boshqalar) o'quv jarayonining yangi paradigmasini shakllantirmoqda. Ayniqsa, kognitiv yondashuv asosida ingliz tilini o'qitishda media vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilish faoliyatini jadallashtirish, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

An'anaviy yod olish va tarjima metodlariga asoslangan o'qitish bugungi kunda talabchan, media-savodli avlod ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Shuning uchun raqamli texnologiyalar yordamida tilni o'rganish jarayoni endilikda kognitiv fanlar bilan uzviy bog'lanib, inson ongida bilimni qayta ishlash, idrok qilish va uzatish mexanizmlarini chuqurroq faollashtiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Axmedovaning fikricha, zamonaviy ta'lim tizimida mediatexnologiyalar o'qitishning ajralmas qismiga aylanib bormoqda, chunki ular nafaqat axborotni yetkazish vositasi, balki o'quvchi tafakkurini faollashtiruvchi kognitiv mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Muallif o'z tadqiqotida mediatexnologiyalar yordamida o'quvchi diqqatini jamlash, eslab qolish va ma'lumotni qayta ishlash jarayonlari sezilarli darajada yaxshilanishini ta'kidlaydi. Ayniqsa, ingliz tilini o'qitishda audio va video materiallarning uyg'unligi o'quvchilarning multimodal idrokini rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, Axmedova o'qituvchi rolini "axborot yetkazuvchi" emas, balki "mediata'lim muhitini boshqaruvchi" sifatida ko'radi, bu esa zamonaviy pedagogik paradigma uchun muhim yondashuvdir [1].

Mayerning fikricha, inson miyasi bilimni ikki asosiy kanal — vizual va audial yo'nalish orqali qabul qiladi. Shu bois, u "Multimedia Learning" asarida ta'lim jarayonida turli mediatexnologiyalarni uyg'un qo'llash orqali o'rganish samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Mayer tomonidan ilgari surilgan "dual coding" va "cognitive load theory" konsepsiyalari ingliz tilini o'qitishda ayniqsa muhimdir. Uning fikricha, o'quv materiallari tasvir, ovoz va matn shaklida birgalikda taqdim etilganda, o'quvchi miyasida axborot qayta ishlanishi tezlashadi va uzoq muddatli xotirada

mustahkamlanadi. Shunday qilib, Mayer mediatexnologiyalarni kognitiv jarayonlarga asoslangan pedagogik vosita sifatida talqin etadi [2].

Shodmonovanning tadqiqotlarida raqamli pedagogika tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Uning fikricha, ingliz tilini o‘qitishda media vositalar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol bilim ishtirokchisiga aylantiradi. Muallif mediatexnologiyalar yordamida dars jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, hamkorlikda ishlash va ijodiy yondashuvini kuchaytirish mumkinligini qayd etadi. Shodmonova, shuningdek, o‘qituvchining yangi roli — “mediapedagog” sifatida shakllanayotganini ta’kidlaydi, bu esa dars jarayonida texnologiyani maqsadli va metodik asosda boshqarishni talab etadi. Uning qarashlarida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish ta’limning bosh maqsadi sifatida ilgari suriladi [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Mediatexnologiya — bu turli axborot tashuvchi vositalarni (audiovizual, raqamli, interaktiv platformalar) o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali bilim olish samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimdir. Ingliz tili darslarida bunday texnologiyalar o‘quvchilarning e’tiborini jalb etish, motivatsiyani oshirish, mustaqil o‘rganishga undash va eng muhimi — kognitiv jarayonlarni faollashtirish imkonini beradi.

Kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, inson miyasi ko‘pkanallik axborotni (ko‘rish, eshitish, harakat, nutq) bir vaqtda qayta ishlaganda, o‘rganish jarayoni tezlashadi. Masalan, ingliz tilidagi videodarsni tomosha qilish paytida o‘quvchi vizual obraz, nutq ohangi, intonatsiya va kontekst orqali yangi so‘z va grammatik birliklarni ko‘p darajada eslab qoladi. Bu esa “dual coding” (ikki kanalli kodlash) nazariyasiga asoslanadi — ya’ni axborot bir vaqtning o‘zida vizual va verbal shaklda idrok etiladi.

NATIJALAR

Ingliz tilini o‘qitishda kognitiv yondashuvni mediatexnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish inson ongining tabiiy ishlash mexanizmlariga mos keladi. Psixolingvistika nuqtai nazaridan til o‘rganish — bu tashqi axborotni qabul qilish, uni idrok etish, semantik tizimda joylashtirish va kommunikativ vaziyatda qo‘llash jarayonidir. Mediatexnologiyalar bu jarayonni soddalashtiradi, chunki ular axborotni ko‘pkanalli (multimodal) shaklda taqdim etadi: matn, ovoz, harakat va tasvir bir vaqtning o‘zida miyaga ta’sir etadi. Natijada o‘quvchi miyasi tilni “tinglab tushunish”, “ko‘rib anglash” va “konseptual bog‘lash” jarayonlarini birgalikda bajaradi.

Masalan, ingliz tilida “phrasal verbs” mavzusini oddiy matn orqali emas, balki videorolik, situatsion dramatizatsiya yoki interaktiv animatsiya orqali o‘rganish o‘quvchida bu birikmalarning semantik tuzilishini tezroq anglash imkonini beradi. Shunday qilib, media vositalar nafaqat so‘z yodlash vositasi, balki semantik tarmoqni (semantic network) shakllantiruvchi kognitiv vositadir.

Til o‘rganish — bu faqat grammatikani o‘zlashtirish emas, balki madaniyatni idrok etishdir. Mediatexnologiyalar aynan shu jihatni chuqurlashtiradi. Masalan, ingliz tili o‘qitishda YouTube, TED Talks yoki BBC Learning English kabi platformalardan

foydalanish o‘quvchilarga turli aksentlar, nutq madaniyati va madaniy kontekstlarni idrok etish imkonini beradi.

Bu jarayon kognitiv jihatdan interkultural tafakkurni shakllantiradi — ya’ni o‘quvchi til orqali boshqa madaniyatni anglashni o‘rganadi. Bunday idrok qilishda tasvir, mimika, kontekst, ovoz ohangi kabi noverbal belgilar ham til o‘rganishning muhim elementi sifatida miyaga kodlanadi. Shu sababli, mediatexnologiyalar o‘quvchini “so‘z yodlovchi” emas, balki “madaniy ma’no ishlab chiquvchi” faol sub’yektga aylantiradi.

Kognitiv yondashuvda motivatsiya — bu o‘rganishning ichki energiyasi. Mediatexnologiyalar bu motivatsiyani tabiiy yo‘l bilan uyg‘otadi, chunki ular o‘quvchini faqat “axborot iste’molchisi” emas, balki “axborot yaratuvchisi”ga aylantiradi.

Masalan, talabalar ingliz tilida video blog, podkast, prezentatsiya yoki komik hikoya yaratish orqali nafaqat grammatikani mustahkamlaydi, balki o‘z ijodiy fikrlashini, til orqali o‘zini ifodalash ehtiyojini qondiradi. Bu jarayon davomida miyada dopamin ajralishi natijasida motivatsiya tabiiy ravishda kuchayadi — bu ilmiy jihatdan isbotlangan. Shunday qilib, mediatexnologiyalar o‘quvchilarning o‘rganish jarayonida emosional-intellektual uyg‘unlikni ta’minlaydi.

Biroq mediatexnologiyalarni haddan ortiq qo‘llash o‘quvchilarda “kognitiv yuklama”ni oshirishi ham mumkin. Mayerning kognitiv yuklama nazariyasiga ko‘ra, inson miyasi bir vaqtning o‘zida cheklangan miqdordagi axborotni qayta ishlay oladi. Shu sababli o‘qituvchi darsni rejalashtirishda media vositalar sonini emas, balki ularning sifatli uyg‘unligini hisobga olishi zarur.

Masalan, bir mavzuda ham video, ham prezentatsiya, ham audio qo‘llanilsa, lekin ular bir-birini to‘ldirmasa, o‘quvchi e’tiborini yo‘qotadi. Shu bois, ingliz tili darslarida har bir mediatexnologiya bitta kognitiv maqsadga xizmat qilishi kerak — masalan, video vizual tushunish uchun, audio talaffuzni eshitish uchun, matn esa grammatik tahlil uchun.

Shunday balansli yondashuv natijasida o‘quvchining idrok, xotira va nutq faoliyati optimal darajada faollashadi, lekin ortiqcha yuklama yuzaga kelmaydi.

Ingliz tilini o‘qitishda mediatexnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning tafakkur strategiyalarini — ya’ni “tilni o‘rganish uslublarini” shakllantiradi. Masalan, o‘quvchilar onlayn forumlarda muloqot qilish, sun’iy intellekt yordamida maqola yozishni tahlil qilish, yoki interaktiv quizlarda qatnashish orqali metaforik tafakkur, analitik tahlil va kontekstual so‘zlashuv strategiyalarini o‘zlashtiradi.

Bunday faoliyat natijasida ingliz tili bilim darajasi bilan birga kognitiv moslashuvchanlik (cognitive flexibility) — yangi axborotga tez moslasha olish qobiliyati ham shakllanadi. Bu XXI asr ko‘nikmalarining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ingliz tilini mediatexnologiyalar asosida o‘qitish nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning tafakkur jarayonini, idrok tizimini va kommunikativ kompetensiyasini chuqur shakllantiradi. Media vositalari yordamida o‘rganish jarayoni inson

miyasi uchun tabiiy bo‘lgan ko‘pkanalli axborot qabul qilish tizimiga mos keladi. Shu bois, o‘qituvchilar zamonaviy darslarni loyihalashda mediatexnologiyalarni kognitiv yondashuv asosida uyg‘unlashtirishlari zarur. Bu esa ingliz tilini o‘rganishni nafaqat oson, balki ma’naviy-estetik jarayonga aylantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

6. Ахмедова Н. Р. Zamonaviy ta’limda mediatexnologiyalarning o‘rni // O‘zbekistonda ta’lim va innovatsiyalar jurnali, №2, 2024. – Б. 45–51.
7. Mayer R. Multimedia Learning. — Cambridge University Press, 2020. – 320 p.
8. Shodmonova S. Raqamli pedagogika va ingliz tilini o‘qitishda media vositalar. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023. – 112 b.
9. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon, Vol. 9, No. 5, 2001. – P. 1–6.
10. Omonov J., Rajabova M. Mediatexnologiyalar orqali kognitiv o‘rganishni rivojlantirish // Til va ta’lim amaliyoti, №4, 2025. – Б. 87–94.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

MEXANIKA BO‘LIMINI O‘QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYALAR VA INTERAKTIV SIMULYATSIYALAR ASOSIDA TA‘LIM METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Mo‘ydinova Madina Alisherovna

Andijon davlat pedagogika instituti,

Fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Zulunova Moxlaroyim Abdurashid qizi

Andijon davlat pedagogika instituti,

Fizika-texnologiya kafedrası stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada fizika fanining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan mexanika bo‘limini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan — virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar asosida o‘quv jarayonini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Muallif mexanikani o‘zlashtirishda uchraydigan muammolar, ularni hal etish yo‘llari, zamonaviy raqamli vositalarning afzalliklari hamda o‘quvchilarning mavzuga va fanga qiziqishini oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy pedagogika, virtual laboratoriya, interaktiv simulyatsiyalar, PhET, STEM

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования учебного процесса при преподавании раздела «Механика» курса физики с использованием современных педагогических технологий — виртуальных лабораторий и интерактивных симуляций. Авторы анализируют проблемы, возникающие при изучении механики, пути их решения, преимущества современных цифровых инструментов, а также их роль в повышении интереса учащихся к предмету и развитию их исследовательских навыков.

Ключевые слова: современная педагогика, виртуальная лаборатория, интерактивные симуляции, PhET, STEM.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of improving the educational process in teaching the “Mechanics” section of physics through modern pedagogical technologies — virtual laboratories and interactive simulations. The authors discuss the main challenges encountered in learning mechanics, ways to overcome them, the advantages of digital tools, and their role in increasing students’ interest in the subject as well as in developing scientific and experimental skills.

Keywords: modern pedagogy, virtual laboratory, interactive simulations, PhET, STEM.

Kirish. Mexanika — umumta’lim maktablarida va oliy o‘quv yurtlarida fizika fanining asosiy bo‘limlaridan biri bo‘lib, jism harakati, kuchlar, energiya va impuls kabi fundamental boshlang‘ich tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Mazkur bo‘limni samarali o‘rgatish o‘quvchilarning fizika faniga bo‘lgan qiziqishi va uni tushunish darajasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq, ko‘p hollarda mexanika bo‘limini o‘rganishda o‘quvchilar qiyinchiliklarga duch kelishadi. Sababi bu tushunchalarni an’anaviy dars shaklida o‘rgatilishi bois ko‘plab o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Buning asosiy sababi — abstrakt tushunchalar, amaliy kuzatuvlar va tajribalarning cheklangani, maktabdagi laboratoriya asbob-uskunalarining yetarli emasligi hisoblanadi. Shu bois, bugungi raqamli texnologiyalar asrida ushbu bo‘limni o‘qitishda virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar keng joriy etilmoqda. Bundan tashqari virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar asosida o‘qitish metodikasini joriy etish mexanika darslarini yanada samarali, tushunarli va qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Virtual laboratoriya — bu kompyuter yoki onlayn platformalar yordamida amalga oshiriladigan raqamli tajriba muhiti bo‘lib, real laboratoriyada bajariladigan amaliy ishlarning virtual nusxasidir. Bunda o‘quvchi fizik qonuniyatlar asosida simulyatsiya qilingan tajribalarni o‘tkazadi, natijalarni kuzatadi va tahlil qiladi. Bu tajribalar odatda simulyatsiya tarzida bo‘ladi, ya’ni ular fizik qonunlar asosida yaratilgan sun’iy, ammo haqiqatga yaqin modellar yordamida ishlaydi.

Virtual laboratoriyalarning asosiy afzalliklari:

- Tajriba vositalariga ehtiyoj qolmaydi;
- Xatarlardan xoli o‘quv muhiti yaratiladi;
- Har qanday vaqtda va joyda darsga tayyorlanish imkoniyati mavjud;
- Tajribalarni cheksiz qayta-qayta o‘tkazish mumkin.

Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki virtual laboratoriya “kompyuter ichida” yaratilgan sun’iy laboratoriya bo‘lib, o‘quvchi unda tajriba o‘tkazadi, natijani kuzatadi, o‘lchaydi va tahlil qiladi — xuddi haqiqiy laboratoriyadek, ammo real asbob-uskunalarsiz. Masalan: Siz Nyutonning 2-qonunini ($F = ma$) o‘rganmoqchisiz. Virtual laboratoriyada massani o‘zgartirasiz, kuchni o‘zgartirasiz, natijada jismning tezlanishini ko‘rasiz — bu real vaqt rejimida bo‘ladi. Bular asosan maktab va kollej darslarida (masalan: fizika, kimyo, biologiya), Oliy o‘quv yurtlarida va mustaqil ta’lim platformalarida (masalan: PhET, Labster) foydalaniladi. Dunyoda mashhur 3ta virtual laboratoriyalarga PhET Interactive Simulations – University of Colorado tomonidan ishlab chiqilgan. Labster – 3D vizualizatsiyalar bilan boyitilgan laboratoriya tajribalari. PraxiLabs – STEM fanlari uchun onlayn tajriba platformasi.

Interaktiv simulyatsiya esa — bu real hayotdagi hodisalarning matematik va fizik modellar asosida kompyuterda dinamik tarzda jonlantirilgan shaklidir. Interaktiv simulyatsiyalar — bu fizika qonuniyatlarini animatsiyalar orqali ko‘rsatib beruvchi, o‘quvchini jarayonga faol jalb qiluvchi raqamli vositalardir. Ya’ni real hayotdagi hodisalarning matematik va fizik modellar asosida kompyuterda dinamik tarzda jonlantirilgan shaklidir. Qisqa qilib aytganda Interaktiv simulyatsiyalar tushunishni osonlashtirish vositasi. Ular yordamida murakkab tushunchalar vizual tarzda ifodalanadi, natijada o‘quvchi qonuniyatlarni nafaqat yodlab, balki tushunib oladi. Misol uchun:

- Nyuton qonunlarini ko‘rsatadigan simulyatsiyalar;
- Harakat tenglamalarini tushuntiruvchi grafik animatsiyalar;
- Kuchlarning ta’siri natijasida jism harakati o‘zgarishini ko‘rsatuvchi modellar.

Simulyatsiya real hayotdagi jarayon yoki hodisani kompyuter yordamida sun’iy tarzda modellashtirish va interaktiv tarzda ko‘rsatishdir. Boshqacha aytganda, simulyatsiya — bu “real voqeani ekranda taqlid qilish” degani. Oddiy so‘z bilan aytganda Simulyatsiya — bu haqiqiy dunyoda bo‘ladigan narsaning kompyuterda bajariladigan o‘xshashi. U sizga tajriba o‘tkazish, o‘rganish yoki mashq qilish imkonini beradi — xavfsiz, qulay va tezkor tarzda. Quyida virtual laboratoriyaning ishlashini ko‘rsatadigan haqiqiy simulyatsiya havolalari na’muna tarzida taqdim etilgan. Bu vositalarni barcha bevosita ochib ko‘rib, mexanika darslari uchun qanday ishlatilishini tajriba qilishi mumkin.

1. Kuch, harakat va Nyuton qonunlari: (PhET Simulyatsiyasi)

https://phet.colorado.edu/sims/html/forces-and-motion-basics/latest/forces-and-motion-basics_en.html

Jismga kuch qo‘llasak, u harakatlana boshlaydi. Massani, ishqalanishni o‘zgartirib, qanday ta’sir qilishini real vaqt rejimida ko‘riladi. Bu simulyatsiya orqali o‘quvchilar Nyuton qonunlarini oson tushunadi.

2. Harakat grafigi: Position vs Tim <https://phet.colorado.edu/en/simulation/moving-man>

Jismning harakatini vaqt bo‘yicha o‘zgartiriladi. Joylashuv, tezlik va tezlanish grafigi avtomatik chiziladi. O‘quvchilarga harakat grafigini tahlil qilishni o‘rgatishda juda foydali.

3. Energiyaning saqlanishi: Skate Park simulyatsiyasi

<https://phet.colorado.edu/en/simulation/energy-skate-park>

Skaterni turli balandlikdan tushirib yuboriladi. Potensial va kinetik energiyaning qanday o‘zgarishini ko‘riladi. Energiya saqlanish qonunini tushuntirish uchun zo‘r vosita.

Ta’limda simulyatsiya nima uchun kerak?

Ta’limda simulyatsiyalar:

- Abstrakt tushunchalarni ko‘rsatadi (masalan: kuch, tezlanish, impuls);
- Tajriba vositalari bo‘lmasa ham, jarayonni ko‘rsatadi;
- O‘quvchini jarayonga faol jalb qiladi (u faqat ko‘rmaydi, balki bosadi, o‘zgartiradi, tahlil qiladi);
- Natijalarni real vaqtda ko‘rsatadi.

Fizikadagi simulyatsiyaga misollarni ushbu jadval orqali ko‘rishingiz mumkin.

№	Tushuncha	Simmulyatsiya bilan nima ko‘rish mumkin?
1	Nyuton qonunlari	Kuch, massa, tezlanish qanday bog‘langanini visual tarzda ko‘rish
2	Harakat grafigi	Tezlik, yo‘l, vaqt orasidagi munosabatni grafikli ko‘rinishda tahlil qilish
3	Energiyaning saqlanishi	Potensial va kinetik energiyani aylantirishni ko‘rsatish
4	Ishqalanish kuchi	Harakatdagi jismga ishqalanish qanday ta‘sir qilishini sinash

1- jadval. Fizikadagi simmulyatsiya

Simmulyatsiyada kompyuter yoki telefon ekranida oddiy grafik interfeys bo‘ladi. Siz jism tanlaysiz, parametrlarni o‘zgartirasiz (kuch, massa, balandlik va h.k.), harakat tugmasini bosasiz va natijani jonli ko‘rasiz (grafik, o‘lchov, tezlik o‘zgarishi va boshqalar) Mashhur ta‘limiy simulyatsiya platformalariga PhET Interactive Simulations – fizikadagi eng mashhur bepul simulyatsiyalar, Labster – biologiya, kimyo, fizika fanlari uchun 3D simulyatsiyalar va Physics Aviary – fizika tajribalari uchun yengil simulyatsiyalar kiradi.

Endi esa o‘qitishda metodik yondashuvni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rib chiqamiz. Mexanika bo‘limini o‘qitishda quyidagi metodik yondashuvlar taklif etiladi:

- ✓ Integratsiyalashgan darslar: Nazariy bilimlar bilan birga interaktiv simulyatsiyalar asosida tajriba o‘tkazish;
- ✓ Flipped Classroom (teskari sinf) modeli: O‘quvchilar darsgacha uyda simulyatsiyalarni ko‘rib chiqadi, darsda esa muhokama va tahlil ishlari olib boriladi;
- ✓ STEM yondashuvi: Fizika darslarini informatika, matematika va texnologiyalar bilan bog‘lab borish;
- ✓ Qiyosiy tahlil va tajriba loyihalari: O‘quvchilar o‘zlari mustaqil tajriba loyihalarini ishlab chiqib, virtual muhitda sinab ko‘rishadi.

Metodikani takomillashtirishdan asosiy maqsad, mexanika qonunlarini vizual va tajriba asosida chuqur tushuntirish, ta‘limni interaktiv, shaxsga yo‘naltirilgan va qiziqarli qilish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammo yechish va tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. An‘anaviy o‘qitish va virtual laboratoriyalar ushbu jadval orqali yaqqol taqqoslangan.

№	Ko‘rsatkichlar	An‘anaviy o‘qitish	Virtual laboratoriyalar bilan ishlash
1	Tajriba vositalari	Ko‘pincha	Virtual tarzda to‘liq mavjud

	mavjudligi	cheklangan	
2	Xatarsizlik darajasi	Ba’zida xavfli (elektr, bosim)	To’liq xavfsiz
3	Darsga tayyorgarlik	Ko’p vaqt va kuch talab qiladi	Tez va qulay
4	O’quvchilar ishtiroki	Nisbatan passiv	Interaktiv, faol ishtirok
5	O’quvchining xatosini tuzatish imkoniyati	Cheklangan	Cheksiz qayta urinish imkoniyati mavjud
6	Darsni individuallashtirish	Qiyin	Oson, har bir o’qituvchi o’z tezligida ishlaydi
7	Fanlararo integratsiya	Kam	STEM yondashuv orqali keng imkoniyat

2-jadval. An’anaviy o’qitish va virtual laboratoriyalar taqqoslanishi.

Tajriba sifatida bir necha maktablarda 10-sinf mexanika darslarida PhET (University of Colorado) virtual laboratoriyalari joriy etildi. Natijada:

- ✓ O’quvchilarning fizika faniga bo’lgan qiziqishi oshdi;
- ✓ O’zlashtirish darajasi o’rtacha 15–20% ga yaxshilandi;
- ✓ Darsga ishtirok darajasi va faol muhokama soni ko’paydi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida mexanika bo’limini o’qitishda virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar asosida yondashuv nafaqat mavzularni oson o’zlashtirish, balki o’quvchilarda ilmiy tafakkur, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. O’qituvchilar uchun bu usullar — an’anaviy metodikani takomillashtirish, samaradorlikni oshirish imkonidir. Bu o’quvchilarga tushunish qiyin bo’lgan jarayonlarni ko’rishga, sinashga va tahlil qilishga imkon beradigan vosita. U zamonaviy ta’limda ayniqsa STEM fanlari (fizika, kimyo, biologiya) uchun juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, Virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatsiyalar asosida mexanika bo’limini o’qitishda o’quvchilarning mavzuni tushunish darajasini oshiradi, faollik, mustaqil fikrlash, tahlil ko’nikmalarini shakllantiradi, ta’limni shaxsga moslashtirish, zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash imkonini beradi. Bu yondashuv XXI asr ta’limiga mos, ilg’or, innovatsion metodikadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PhET Interactive Simulations (University of Colorado) — <https://phet.colorado.edu>
2. Hasanov A., “Zamonaviy fizika darslarida raqamli texnologiyalar”, Toshkent, 2022.
3. Jonbekov O., “STEM yondashuv asosida fizika ta’limi”, O’zbekiston fizika jurnali, 2023.

O‘ZBEKISTONNING TA’LIM ISLOHOTLARI: XALQARO MEZONLAR VA QIYOSIY TAHLIL ASOSIDA

Nodira Toliboyeva,

O‘zDJTU, O‘zbekiston tarixi kafedrasi dotsenti, PhD

E-mail: n.toliboeva@uzswlu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda xalqaro ta’lim standartlarini joriy etish jarayonini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qiladi va uni Janubiy Koreya va Finlandiya ta’lim tizimlari bilan qiyoslaydi. 2017-yildan buyon amalga oshirilgan islohotlar, xususan, ISCED, Bologna jarayoni va PISA mezonlariga moslashish choralari ko‘rib chiqiladi. Maqolada kredit-modul tizimining joriy etilishi, STEAM ta’limiga urg‘u va xorijiy hamkorlikning ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, infratuzilma, pedagog kadrlar malakasi va mehnat bozori talablariga moslikdagi muammolar muhokama qilinadi. O‘zbekistonning 2030-yilgacha PISA reytingida yetakchi o‘rinlarni egallash maqsadi va global raqobatbardoshlikka ta’siri baholanadi. Xulosa sifatida islohotlarning kelajak istiqbollari va davomiyligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim islohotlari, xalqaro ta’lim standartlari, pisa, isced, bologna jarayoni, steam, kredit-modul tizimi, xalqaro hamkorlik, O‘zbekiston ta’limi, pedagog malakasi, raqamli ta’lim, mehnat bozori.

Аннотация. В статье проводится научный анализ процесса внедрения международных образовательных стандартов в Узбекистане и их сравнение с системами образования Южной Кореи и Финляндии. Рассматриваются реформы, проводимые с 2017 года, в частности меры по адаптации к критериям ISCED, Болонского процесса и PISA. Анализируется внедрение кредитно-модульной системы, акцент на STEM/STEAM-образование и влияние международного сотрудничества на качество образования. Кроме того, обсуждаются проблемы, связанные с инфраструктурой, квалификацией педагогических кадров и соответствием требованиям рынка труда. Оценивается цель Узбекистана занять лидирующие позиции в рейтинге PISA к 2030 году и влияние этой цели на глобальную конкурентоспособность страны. В заключение подчеркиваются перспективы и устойчивость проводимых реформ.

Ключевые слова: образовательные реформы, международные стандарты образования, PISA, ISCED, Болонский процесс, STEAM, кредитно-модульная система,

международное сотрудничество, образование Узбекистана, квалификация педагогов, цифровое образование, рынок труда.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the process of implementing international education standards in Uzbekistan and compares them with the educational systems of South Korea and Finland. It examines reforms carried out since 2017, particularly the measures to align with ISCED, the Bologna Process, and PISA benchmarks. The study analyzes the introduction of the credit-module system, the emphasis on STEAM education, and the impact of international cooperation on the quality of education. Additionally, issues related to infrastructure, teacher qualifications, and the alignment of education with labor market demands are discussed. The article evaluates Uzbekistan’s goal to achieve leading positions in the PISA ranking by 2030 and its influence on the country’s global competitiveness. In conclusion, the prospects and sustainability of ongoing educational reforms are highlighted.

Keywords: educational reforms, international education standards, PISA, ISCED, Bologna Process, STEAM, credit-module system, international cooperation, education in Uzbekistan, teacher qualification, digital education, labor market.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida mamlakatlarning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyoti, eng avvalo, ularning ta’lim tizimining samaradorligi va xalqaro mezonlarga mosligiga bevosita bog‘liq. Ta’lim sifatini yuksaltirish orqali jamiyatda inson kapitali shakllanadi, bu esa innovatsion rivojlanishning poydevorini yaratadi. Shu bois “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasida ta’limni isloh qilish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasida 2017-yildan boshlab ta’lim tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” (2017-yil 7-fevral) hamda “2030-yilgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” (2019-yil 8-oktabr)da belgilangan vazifalar bu borada huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda [1]. Ushbu hujjatlarda ta’lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy etish va raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish alohida ta’kidlangan.

Xalqaro maydonda ta’lim tizimlarini baholashda bir qator asosiy mezonlar mavjud bo‘lib, ular orasida ISCED (International Standard Classification of Education), Bologna jarayoni va PISA (Programme for International Student Assessment) alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston 2018-yildan boshlab bosqichma-bosqich ushbu standartlarga moslashish yo‘lini tanladi. Masalan, oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy qilindi, umumta’lim maktablari esa 2022-yildan boshlab PISA baholash dasturlarida ishtirok etmoqda [2].

Biroq, ta’lim sifatini oshirish yo‘lida O‘zbekiston nafaqat xalqaro standartlarga asoslanmoqda, balki ilg‘or xorijiy mamlakatlarning tajribasini ham o‘rganmoqda. Jumladan,

Janubiy Koreya, Finlandiya va Singapur ta’lim tizimlari xalqaro reytinglarda yuqori natijalarga erishganligi va innovatsion yondashuvlari bilan dunyoga tanilgan. Bu mamlakatlarning tajribasi O‘zbekiston ta’lim islohotlari uchun muhim amaliy saboqlar beradi.

Mazkur maqola O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlarini tahlil qilish, ularni Koreya, Finlandiya va Singapur tajribalari bilan qiyosiy o‘rganish hamda global ta’lim standartlariga integratsiya jarayonidagi yutuq va muammolarni ilmiy nuqtai nazardan yoritishga qaratilgan.

Metodologiya (Methods)

Mazkur tadqiqotda qiyosiy ta’lim metodologiyasi asos qilib olindi. Bu yondashuv turli mamlakatlarning ta’lim tizimini solishtirish orqali O‘zbekiston ta’lim islohotlarini baholash imkonini beradi. Tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy yo‘nalishlar qo‘llanildi:

Normativ-huquqiy tahlil – O‘zbekistonda 2017-yildan buyon ta’lim sohasida qabul qilingan Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va “2030-yilgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” asosiy manbalar sifatida o‘rganildi. Bu hujjatlar islohotlarning huquqiy va tashkiliy poydevorini tahlil qilish imkonini berdi [3].

Xalqaro standartlar va reytinglar – ta’lim sifatini belgilovchi ISCED, Bologna jarayoni, PISA kabi xalqaro mezonlar asos qilib olindi. Xususan, O‘zbekistonning PISA dasturiga qo‘shilishi va oliy ta’limda kredit-modul tizimining joriy qilinishi xalqaro taqqoslash uchun muhim indikator sifatida tanlandi.

Qiyosiy ta’lim tajribasi – Janubiy Koreya, Finlandiya va Singapur ta’lim tizimlari misolida o‘rganildi. Ushbu mamlakatlar PISA reytinglarida yetakchi bo‘lib, ularning yondashuvlari (Koreyada qat’iy intizom va STEM, Finlandiyada individual yondashuv va pedagog malakasi, Singapurda “Teach Less, Learn More” konsepsiyasi) alohida tahlil qilindi [4].

Ilmiy adabiyotlar va xalqaro tadqiqotlar – OECD hisobotlari, xorijiy olimlarning monografiyalari va maqolalari metodologiyaning ilmiy asosini tashkil etdi. Masalan, Sahlberg (2011) Finlandiya tajribasi, Lee (2016) Koreya ta’limi va Tan (2018) Singapur modeli haqida asosiy nazariy mulohazalarni beradi.

Statistik tahlil – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Xalq ta’limi va Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlari hamda xalqaro reytinglar (PISA natijalari, oliy ta’lim qamrovi ko‘rsatkichlari)dan foydalanildi. Bu raqamlar ta’lim tizimidagi real o‘zgarishlarni ilmiy asosda ko‘rsatib beradi.

Shu metodologik asoslarda maqolada O‘zbekiston ta’lim islohotlari tahlil qilinib, xalqaro tajribalar bilan qiyosiy baholash amalga oshirildi.

Natijalar (Results)

2017-yildan buyon O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda qator muhim huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, PF-4947-sonli Farmon (“Harakatlar strategiyasi”,

2017) hamda PF-5847-son Farmon (“2030-yilgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”, 2019) ta’lim tizimini tubdan yangilashni nazarda tutdi. Mazkur hujjatlar asosida:

- umumiy o‘rta ta’lim muddati yana 11 yil qilib belgilandi;
- davlat-xususiy sheriklik asosida yangi universitetlar tashkil etildi;
- ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalar keng joriy qilina boshlandi.

Shu tariqa huquqiy asoslar islohotlarning izchilligini ta’minladi va global standartlarga yo‘naltirilgan siyosiy qarorlarning mustahkam poydevorini yaratdi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi ISCED, Bologna jarayoni va PISA kabi xalqaro mezonlarga integratsiya qilinmoqda.

Kredit-modul tizimi (ECTS) Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zMU va boshqa oliy ta’lim muassasalarida amalda qo‘llanmoqda. Bu talabalarga o‘z ta’lim yo‘lini moslashuvchan rejalashtirish imkonini bermogda².

PISA dasturi bo‘yicha O‘zbekiston 2022-yildan boshlab xalqaro baholashda qatnashdi. Bu orqali o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy fanlardan bilimlari dunyo standartlari bilan solishtirilmoqda. STEAM fanlariga e’tibor kuchaydi, maktablarda raqamli laboratoriyalar tashkil qilinmoqda.

Koreya, Finlandiya va Singapur tajribasi O‘zbekiston ta’lim tizimida islohotlarni yo‘naltirishda muhim o‘rin tutmoqda.

Koreyada ta’lim tizimi intizom va STEM fanlariga asoslangan. Bu o‘quvchilarda raqobatbardoshlikni oshiradi, lekin psixologik bosimni ham kuchaytiradi. O‘zbekistonda STEM yo‘nalishiga katta e’tibor qaratilmoqda, biroq o‘quvchilarni erkin fikrlashga o‘rgatish masalasi sust rivojlanmoqda. Koreya tajribasidan O‘zbekiston olishi kerak bo‘lgan jihat – STEM fanlaridagi yuqori darajali metodika. Ammo, haddan tashqari bosim va reytinglarga qaramlikni olib kirmaslik muhim [5].

Finlandiyada o‘qituvchilarning mustaqilligi, kasbning yuqori nufuzi va individual yondashuv asosiy ustunlikdir [6]. O‘zbekistonda esa o‘qituvchilar dars jarayonida ko‘plab byurokratik hisobotlarga bog‘langan. Finlandiya tajribasidan o‘rganiladigan eng asosiy saboq – o‘qituvchining erkinligi va nufuzi ta’lim sifatining bosh omili ekanligi. Agar bu tamoyil O‘zbekistonda ham to‘liq joriy qilinsa, ta’lim sifati keskin oshadi.

Singapur ta’limida “Teach Less, Learn More” konsepsiyasi asosida talabalarga mustaqil va kreativ fikrlash uchun sharoit yaratiladi [7]. O‘zbekistonda bu yo‘nalish endigina shakllanmoqda. Innovatsion maktablar va ijodiy to‘garaklar ko‘paymoqda, ammo ularning samaradorligi hali cheklangan. Singapur tajribasi O‘zbekiston uchun dolzarb, chunki ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuv bo‘lmasa, STEM fanlari ham biryoqlama rivojlanib qoladi.

O‘zbekistonda ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarga qaramay, qishloq hududlaridagi infratuzilma yetishmovchiligi, o‘qituvchilarning malaka darajasidagi farqlar, ta’lim mazmuni bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomutanosiblik hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu muammolar hal qilinmasa, xalqaro standartlarga integratsiya qisman

bo‘lib qoladi va ta‘lim natijalari barqaror bo‘lmaydi. O‘zbekiston Singapur, Finlandiya, Koreya kabi mamlakatlarning ta‘lim tizimida yuqori baholanib kelayotgan yondashuvlaridan ayrim elementlarni bosqichma-bosqich joriy etmoqda.

Xulosa (Conclusion)

O‘zbekiston ta‘lim tizimi so‘nggi yillarda tub islohotlar bosqichiga kirdi. “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida olib borilgan chora-tadbirlar xalqaro standartlarga integratsiya qilish, ilg‘or xorijiy tajribalarni tatbiq etish va raqamlashtirishni jadallashtirish bilan ajralib turadi. Kredit-modul tizimining joriy qilinishi, STEAM fanlariga alohida e‘tibor, PISA baholash dasturlarida ishtirok etish hamda xalqaro universitetlar filiallarining ochilishi ta‘lim tizimining sifatini sezilarli ravishda oshirmoqda.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning ta‘lim siyosati Janubiy Koreya, Finlandiya va Singapur tajribalaridan ilhomlanmoqda. Koreya ta‘limidagi intizom va STEAM fanlariga e‘tibor, Finlandiya ta‘limidagi yuqori malakali o‘qituvchilarni tayyorlash modeli va Singapurdagi “Teach Less, Learn More” konsepsiyasi O‘zbekiston uchun samarali yondashuvlar bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu elementlarni tatbiq etishda mahalliy sharoit va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni hisobga olish talab etiladi.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham dolzarbligicha qolmoqda: o‘qituvchilar malakasining yetarli emasligi, qishloq hududlarida infratuzilmaning cheklanganligi hamda oliy ta‘lim muassasalari tayyorlayotgan kadrlar va mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomutanosiblik kabi bir qator yechimini kutayotgan masalalar shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat siyosatida izchillik, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ta‘lim tizimiga qo‘shimcha investitsiyalar kiritish zarur.

O‘zbekistonning 2030-yilgacha bo‘lgan asosiy maqsadi – PISA reytingida dunyoning yetakchi 30 mamlakati qatoriga kirishdir. Ushbu maqsadning amalga oshirilishi nafaqat ta‘lim tizimining raqobatbardoshligini, balki mamlakatning global miqyosdagi iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishini ham ta‘minlaydi. Demak, ta‘lim islohotlarining izchilligi va davomiyligi O‘zbekistonning “Uchinchi Renessans” sari dadil qadam tashlashida hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi.

OECD hisobotlari va xorijiy tadqiqotchilarning ishlari O‘zbekiston ta‘lim tizimi uchun ilmiy-amaliy yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qilmoqda. OECD ma‘lumotlariga ko‘ra, Koreya va Singapurda ta‘lim sifatining yuqori bo‘lishi, avvalo, o‘qituvchi kasbining nufuzli ekanligiga bog‘liq.

Sahlberg ta‘kidlaganidek, Finlandiya ta‘lim tizimidagi muvaffaqiyatning siri o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash hisoblansa, Tan Singapur tajribasini “dunyo uchun universal saboq” sifatida dolzarbligini ta‘kidlaydi. Mazkur qarashlar O‘zbekiston ta‘lim siyosatini xalqaro tajribalar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

PISA dasturidagi ishtirok O‘zbekistonning xalqaro reytinglarda qatnashuvini kengaytirib, ta‘lim sifatini baholashda muhim bosqich bo‘ldi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta‘lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar qayd etildi. Oliy ta‘lim qamrovi 2016-yilda 9% bo‘lgan

bo‘lsa, 2024-yilda 40% ga yetdi [8]. ““O‘zbekiston – 2030” strategiyasining “Har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish” yo‘nalishi bo‘yicha 2024-yilga mo‘ljallangan Amaliy tadbirlar rejasida 518 ta umumta’lim maktabini rekonstruksiya qilish va 30 ta yangi maktabni barpo etish orqali jami 175 ming o‘quvchi o‘rni yaratish nazarda tutilgan” [9]. Hujjatda ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish orqali aholining o‘quv ehtiyojlarini qondirish, mavjud maktab fondini modernizatsiya qilish hamda yangi o‘quv joylarini yaratish orqali ta’lim sifati va qamrovini oshirish maqsadi ko‘zda tutilgan. Ushbu chora-tadbirlar mamlakatda ta’lim tizimining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ayniqsa, yoshlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” PF-4947-sonli Farmoni. // <https://lex.uz/docs/3107036>; 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-sonli Farmoni. // <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifati baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” VM-997-sonli qarori. // <https://lex.uz/docs/-4097073>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-sonli Farmoni. // <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
4. OECD. (2022). Education in Korea, Finland and Singapore: Insights from PISA. Paris: OECD Publishing. Education in South Korea: Power, Politics and Equality. // https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html.
5. Lee, J. (2016). Education in South Korea: Power, Politics and Equality. London: Routledge. <https://www.routledge.com/Education-in-South-Korea-Power-Politics-and-Equality/Lee/p/book/9781138959782>.
6. Sahlberg, P. (2011). Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press. <https://search.library.wisc.edu/catalog/9910217956902121/cite>.
7. Tan, C. (2018). Education in Singapore: For what, and for whom? *Revue internationale d’éducation de Sèvres*, 77, 19–28. <https://doi.org/10.4000/ries.38>.
8. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. // stat.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi ““O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” PF-37-sonli Farmoni. // <https://lex.uz/docs/-6811936>.

YOSHLAR IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MOSLASHUVIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Nazarova Nigora Ravshanovna
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti
1-kurs Tayanch doktoranti
oyyulduzcha1994@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuv jarayoni, unga ta’sir etuvchi asosiy omillar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil etilgan. Tadqiqot davomida ijtimoiy, pedagogik, psixologik va axborot omillarining yoshlar moslashuviga ko‘rsatadigan ta’siri aniqlangan. Shuningdek, yoshlarning ijtimoiy muhitga kirish jarayonida uchraydigan muammolarni kamaytirish uchun psixologik xizmat, mentorlik tizimi, ijtimoiy loyihalar va media savodxonlikni rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan. Maqola natijalari yoshlarning jamiyatda faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlarni shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-pedagogik moslashuv, yoshlar, ijtimoiy omillar, pedagogik yordam, psixologik moslashuv, ijtimoiy muhit, mentorlik, media savodxonlik.

Annotation. This article analyzes the process of socio-pedagogical adaptation of young people, the main factors influencing it, and the ways to overcome them. The study identifies the social, pedagogical, psychological, and informational factors that affect youth adaptation. It also substantiates the importance of developing psychological services, mentoring systems, social projects, and media literacy to reduce difficulties in the social integration of young people. The results of the research have practical significance for forming pedagogical approaches that ensure active participation of youth in society.

Keywords: socio-pedagogical adaptation, youth, social factors, pedagogical support, psychological adaptation, social environment, mentoring, media literacy.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс социально-педагогической адаптации молодежи, основные факторы, влияющие на него, а также пути их преодоления. В ходе исследования выявлены социальные, педагогические, психологические и информационные факторы, оказывающие влияние на адаптацию молодых людей. Обоснована необходимость развития психологической службы, системы наставничества, социальных проектов и медиа-грамотности для снижения трудностей в процессе социальной интеграции молодежи. Результаты исследования

имеют практическое значение для формирования педагогических подходов, обеспечивающих активное участие молодежи в жизни общества.

Ключевые слова: социально-педагогическая адаптация, молодежь, социальные факторы, педагогическая поддержка, психологическая адаптация, социальная среда, наставничество, медиа-грамотность.

KIRISH. Bugungi globallashuv davrida yoshlarning jamiyat hayotiga faol qo‘shilishi, yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashuvi dolzarb masalalardan biridir. Ijtimoiy-pedagogik moslashuv — bu shaxsning ijtimoiy muhitga, ta’lim tizimiga, kasbiy va ma’naviy hayotga muvaffaqiyatli kirish jarayonidir. Yoshlarning moslashuvi ko‘plab omillar — oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar guruhi, axborot muhiti va shaxsiy psixologik xususiyatlar bilan belgilanadi. Shu boisdan ham yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini o‘rganish va unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish zamonaviy pedagogika uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi — yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuviga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning samarali yo‘llarini taklif etishdir.

II. Methods (Tadqiqot usullari)

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi:

Nazariy metodlar:

Ijtimoiy-pedagogik moslashuvga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, shuningdek, yoshlar psixologiyasi va ijtimoiylashuv nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tizimli tahlil qilindi. Bu orqali mavzuning nazariy asoslari, asosiy tushunchalar va ilgari o‘rganilgan natijalar o‘zaro taqqoslab o‘rganildi.

2. Empirik metodlar:

- **Suhbat** – kichik guruhlar bilan chuqurlashtirilgan intervyu o‘tkazilib, yoshlarning moslashuv jarayonidagi individual kechinmalari aniqlashtirildi.
- **Kuzatish** – talabalarning o‘quv jarayonida, jamoaviy ishlarda va norasmiy muloqotda o‘zini tutish holatlari tizimli ravishda kuzatildi.

III. Results (Natijalar)

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuviga quyidagi omillar eng ko‘p ta’sir ko‘rsatadi:

Ijtimoiy-pedagogik moslashuv — bu shaxsning yangi ijtimoiy muhitga kirish jarayonida o‘zini anglash, yangi ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish va ijtimoiy qadriyatlar tizimiga moslashish jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Chunki inson ijtimoiy mavjudot sifatida o‘z muhitidan tashqarida shakllanmaydi.

Oilaviy muhit. Oila — shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv muhitidir. Bolaning hayotga, jamiyatga, ta’limga, muloqotga bo‘lgan munosabati eng avvalo oilada shakllanadi.

Ijobiy, qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda ulg‘aygan yoshlar odatda: yuqori o‘ziga ishonchga ega bo‘ladi, muloqotga ochiq, ijtimoiy faol bo‘ladi, yangi jamoaga moslashishda kamroq stressni boshdan kechiradi.

Aksincha, ziddiyatli, sovuq yoki befarq oilaviy muhit yoshda: o‘ziga ishonchsizlik, jamoadan chetlashish, ijtimoiy passivlik kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Demak, oilaviy muhitning barqarorligi va emotsional qo‘llab-quvvatlov darajasi yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini belgilovchi asosiy omillardandir.

Ota-ona va bola o‘rtasidagi muloqot — bu nafaqat axborot almashinuvi, balki shaxsiy qadriyatlar, e‘tiqodlar va hayotiy qarashlar almashinuvining asosiy kanali. Ota-onaning: bolani tinglashi, fikriga hurmat bilan qarashi, muammolarni birgalikda muhokama qilishi, bolaga mustaqil qaror qabul qilish imkonini berishi moslashuv jarayonini osonlashtiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muloqotga boy, demokratik uslubdagi oilalar farzandlari ijtimoiy muhitga tezroq moslashadi, chunki ularda o‘z fikrini bildirish, muammoga konstruktiv yondashish ko‘nikmalari shakllangan bo‘ladi.

Aksincha, avtoritar yoki befarq ota-ona munosabati yoshlarning ijtimoiy faolligini pasaytiradi, ular yangi jamoada o‘zini erkin his qila olmaydi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlov tizimi. Bu omil — oila, ta‘lim muassasasi, do‘stlar, mahalla va jamoatchilik tomonidan beriladigan ijtimoiy yordam va emotsional qo‘llab-quvvatlovni anglatadi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi samarali bo‘lishi uchun ularga:

- emotsional yordam (motivatsiya, ruhiy dalda),
- axborotiy yordam (maslahat, yo‘l-yo‘riq),
- amaliy yordam (ta‘lim, ish, ijtimoiy faoliyatda imkoniyatlar yaratish) ko‘rsatilishi zarur.

Bunday tizim mavjud bo‘lganda yosh o‘zini jamiyatning ajralmas qismi sifatida his qiladi, Bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi. O‘zbekiston sharoitida “Yoshlar ishlari agentligi”, “Yoshlar daftari” tizimi, mahalla va ta‘lim muassasalaridagi ijtimoiy psixologik xizmatlar — yoshlar uchun muhim ijtimoiy qo‘llab-quvvatlov mexanizmlaridir.

Ta‘lim muassasasi yoshlar hayotidagi ikkinchi muhim ijtimoiy muhit bo‘lib, bu yerda u yangi rollarni (talaba, jamoa a‘zosi, mustaqil fikrlovchi shaxs va b.) o‘zlashtiradi. Shu jarayonning muvaffaqiyati **pedagogik omillar** bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘qituvchi — yoshlarning ta‘limdagi ijtimoiy moslashuv jarayonida asosiy shaxs. Uning munosabati, muloqot uslubi, pedagogik yondashuvi o‘quvchilarning o‘ziga ishonchi, motivatsiyasi va jamoaga kirishishiga bevosita ta‘sir qiladi.

Ijobiy, qo‘llab-quvvatlovchi o‘qituvchi:

- har bir talabaning shaxsiy qadrini tan oladi,
- o‘z fikrini erkin bildirish imkonini beradi,

- muvaffaqiyatni rag‘batlantiradi, xatoni jazolash emas, o‘rganish manbai sifatida ko‘radi.

Bunday yondashuv ijobiy psixologik muhit yaratadi, talabaning o‘zini jamoadan ajralmagan, qadrlangan shaxs sifatida his qilishiga yordam beradi.

Aksincha, tanqidga asoslangan, sovuq yoki befarq munosabat yoshda o‘zini kamsitilgan his qilish, passivlik va ijtimoiy begonalashuvni keltirib chiqaradi. Shu bois o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki moslashuv jarayonining psixologik yordamchisi ham hisoblanadi.

Ta’lim jarayonidagi psixologik iqlim

Psixologik iqlim — bu sinf yoki guruh ichidagi emotsional-ijtimoiy holat, ya’ni talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, ishonch, do‘stona muhit darajasi.

Ijobiy psixologik iqlim quyidagi natijalarga olib keladi:

- Talabalarda o‘zini erkin ifoda etish imkoniyati paydo bo‘ladi;
- Guruhda o‘zaro yordam, qo‘llab-quvvatlov muhitini kuchaytiradi;
- Stress, xavotir, ijtimoiy chekinish holatlari kamayadi.

Buning uchun o‘qituvchi:

- muloqotda demokratik yondashuvni qo‘llashi,
- konfliktlarni konstruktiv hal qilishi,
- o‘quvchilar orasida tenglik va o‘zaro hurmat tamoyillarini targ‘ib qilishi kerak.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik jihatdan sog‘lom ta’lim muhiti ijtimoiy moslashuvning eng muhim shartidir.

Yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi ko‘p jihatdan guruh yoki jamoa bilan o‘zaro hamkorlik qilish ko‘nikmalariga bog‘liq. Ta’lim jarayonida jamoaviy faoliyat, loyiha ishlari, musobaqalar, ko‘ngillilik va muammolarni birgalikda hal etish tajribasi bu jarayonni samarali qiladi.

Jamoa bilan ishlash yoshlarga ehg muhim ko‘nikmaarni, o‘z fikrini jamoa manfaatiga mos ifoda etish, mboshqalar fikrini tinglash va hurmat qilish, ijtimoiy mas’uliyatni his etish hamkorlikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini beradi.

Bu tajriba ijtimoiy moslashuvning amaliy shaklidir — yoshlar o‘z rollarini sinovdan o‘tkazadi, ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topadi. Shuning uchun o‘qituvchi ta’lim jarayonida kooperativ o‘qitish, guruhiiy metodlar, interfaol mashg‘ulotlarni keng qo‘llashi tavsiya etiladi.

IV. Discussion (Tahlil va muhokama)

Olingan natijalar yoshlarning moslashuv jarayoni ko‘p omilli ekanligini ko‘rsatadi. Aksariyat hollarda muammolar shaxsiy emas, balki tizimli — o‘quv muhitining yetarlicha qo‘llab-quvvatlovchi emasligi yoki oila va pedagog o‘rtasidagi aloqaning sustligi bilan bog‘liq.

Shuningdek, texnologiyalar ta’siri ham ikkiyoqlama — bir tomondan, axborotga kirish imkonini kengaytirsa, boshqa tomondan, ijtimoiy begonalashuvni kuchaytiradi.

Bularning barchasi yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini qo‘llab-quvvatlash uchun kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Quyidagi choralar samarali deb hisoblanadi:

Ta‘lim muassasalarida psixologik xizmat va mentorlik tizimini rivojlantirish, Sizga ma‘lumki Mentorlik (ingl. *mentorship*) — bu tajribali shaxs (mentor, usta) tomonidan kam tajribali yoshga (menti yoki shogirdga) kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish jarayonida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish, maslahat berish va qo‘llab-quvvatlash faoliyatidir. Mentorlik tizimi yosh shaxsda: o‘ziga ishonch, mas‘uliyat hissi, kasbiy identifikatsiya (o‘zini topish), muloqot madaniyati kabi fazilatlarining shakllanishiga yordam beradi.

Tajriba almashinuvi orqali yoshlar nafaqat nazariy bilim, balki real hayotiy tajribaga asoslangan qaror qabul qilishni o‘rganadi. Mentor — yosh uchun “yo‘l ko‘rsatuvchi” va “ruhiy tayanch” rolini bajaradi. Pedagogik nuqtayi nazardan, mentorlik — shaxsning moslashuvini yengillashtiruvchi individual-pedagogik yordam shakli bo‘lib, u nafaqat bilim, balki tajriba, qadriyat va ijtimoiy ko‘nikmalar almashuvini ham o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy loyihalar orqali han jamoaviylikni mustahkamlash mumkin. **Ijtimoiy loyihalar** — bu jamoat manfaati uchun amalga oshiriladigan, maqsadli va rejalashtirilgan faoliyat bo‘lib, unda yoshlar ijtimoiy masalalarni hal qilish, o‘zlarini sinash va jamiyat bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ijtimoiy loyihalar yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuviga bir necha jihatdan ta’sir qiladi. Ijtimoiy loyihalar ko‘pincha real hayotdagi muammolarni hal qilishni talab qiladi. Shu sababli yoshlar stressga bardoshlilikni o‘rganadi, noaniq vaziyatlarda qaror qabul qilishni o‘rganadi, o‘zining ijtimoiy qobiliyatlarini sinab ko‘radi.

Natijada, bu ularning moslashuvchanligini va ijtimoiy faolligini oshiradi.

Yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi ko‘pincha ularni atrofdagi ijtimoiy tizim bilan uyg‘unlashish qobiliyati bilan bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, oila, ta‘lim muassasasi va jamiyatning uyg‘un ishlashi lozim . bu o‘zaro uyg‘unlikning ahamiyati yuksakdir.chunki, Oila va ta‘lim muassasasi birgalikda yoshlarni ijtimoiy qoidalar, me‘yorlar va qadriyatlar bilan tanishtiradi. Jamiyat ishtiroki esa real hayotiy sharoitlarda bu ko‘nikmalarni sinab ko‘rishga imkon yaratadi. Muvofiqlashtirilgan hamkorlik esa yoshlarga psixologik barqarorlik va o‘zini jamiyatning faol a‘zosi sifatida his qilish imkonini beradi. Va albatda Oila, ta‘lim va jamiyat birgalikda yoshlarning mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlarda faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bir narsani unutmaslik kerakki, zamonaviy yoshlar ijtimoiy-pedagogik moslashuvi nafaqat real hayotiy, balki raqamli muhitdagi interaktiv faoliyat bilan ham bog‘liq. Yoshlar raqamli muhitda turli manbalardan ma‘lumot oladi. Media savodxonlik esa ularni yolg‘on, manipulyativ yoki zararli kontentdan himoya qiladi, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Onlayn kommunikatsiya va ijtimoiy tarmoqlarda to‘g‘ri muloqot qilish, etik va xavfsiz xulq-atvorni o‘rganish esa ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. Media savodxonlik

yoshlarni axborot oqimida tez va to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatadi, shaxsiy fikrini shakllantirish va raqamli hamjamiyatda faol bo‘lish imkonini beradi..

V. Conclusion (Xulosa)

Yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvi shaxsning hayotiy muvaffaqiyatlari va jamiyatdagi faol ishtirokini belgilovchi muhim jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy, pedagogik, psixologik va axborot omillari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda yoshlarning moslashuv jarayoniga ta’sir etadi. Moslashuvdagi muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim muassasalari, oila va ijtimoiy institutlarning uzviy hamkorligi, shuningdek, yoshlarning shaxsiy faolligini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik yondashuv zarur.

Ayniqsa Mentorlik faoliyati yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvida muhim o‘rin egallaydi desak adashmagan bo‘lamiz.

Vazifa turi	Mazmuni
Moslashuvni yengillashtirish	Yangi ta’lim muassasasi yoki ish muhitiga kirish jarayonida yo‘nalish berish, dastlabki qiyinchiliklarni yengishda yordam berish.
Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash	Yoshlarning hissiy holatini barqarorlashtirish, o‘ziga ishonchni shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlarga to‘g‘ri kirish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
Kasbiy va ma’naviy yo‘naltirish	Shaxsiy qiziqish va qobiliyatlarni aniqlab, to‘g‘ri yo‘nalishga yo‘naltirish, maqsad qo‘yish madaniyatini shakllantirish.
Muloqot va jamoaviy faoliyatga tayyorlash	Guruh bilan ishlash, boshqalar fikrini tinglash, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish ko‘nikmalarini mustahkamlash.

(1-jadval.)

Pedagogik omillar uyg‘unlashganda esa yoshlar ta’lim muassasasida o‘zini qadrlangan, erkin va ijtimoiy faol shaxs sifatida his qiladi — bu esa ularning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini samarali ta’minlaydi. Shu bila birgalikda Oila–ta’lim–jamiyat hamkorligi yoshlarning real hayotiy ijtimoiy moslashuvini mustahkamlaydi. **Media savodxonlik** esa ularni raqamli muhitda samarali va xavfsiz faoliyatga tayyorlaydi. Birgalikda ishlatilsa, bu ikki strategiya yoshlarning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini har tomonlama rivojlantiradi: real va raqamli jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2016.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch”. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Qodirova N. “Ijtimoiy pedagogika asoslari”. — Toshkent: TDPU, 2021.
4. UNESCO. *Globalization and Education: Trends and Challenges*. — Paris, 2020.
5. To‘raqulova D. “Zamonaviy yoshlarning ijtimoiylashuvi va ijtimoiy pedagogik qo‘llab-quvvatlash”. — *Ta’lim va fan jurnali*, 2023.
6. Ne‘matova F.B. Ijtimoiy pedagogika. “Fan va ta’lim nashriyoti”. –B: — 2022. —181 b.
7. Ismoilova N, Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya /o‘quv qo‘llanma/ Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013 —168 b.
8. Ahrorov V.Yu. Sotsial psixologiya /o‘quv qo‘llanma/Samarqand: SamDU nashri, 2020. – 246 b.

O‘QUVCHILARDA MUSIQIY-NAZARIY BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHDA SOLFEDJIO DARSLARINING O‘RNI

Axmedova Nilufar Asqarjon qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Musiqi ta’limi va san’at mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarda musiqiy-nazariy bilimlarni shakllantirish va rivojlantirishda solfedjiyo darslarining ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Solfedjiyo mashg‘ulotlarining eshituv, ritm, intonatsiya, xotira va ijodiy tafakkur kabi jihatlarni rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, milliy va xorijiy tajriba asosida solfedjiyo darslarini yanada samarali tashkil etishning pedagogik va metodik yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: solfedjiyo, musiqiy-nazariy bilim, eshituv malakasi, musiqiy tafakkur, pedagogik yondashuv, musiqi ta’limi, amaliy mashg‘ulot, didaktik vosita.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически раскрыта роль уроков сольфеджио в формировании и развитии музыкально-теоретических знаний у школьников. Проанализированы аспекты влияния сольфеджио на развитие слуха, ритма, интонации, памяти и творческого мышления. Также представлены педагогические и методические подходы к эффективной организации уроков сольфеджио на основе отечественного и зарубежного опыта.

Ключевые слова: сольфеджио, музыкально-теоретические знания, слуховые навыки, музыкальное мышление, педагогический подход, музыкальное образование, практические занятия, дидактическое средство.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the role of solfeggio lessons in the formation and development of music-theoretical knowledge in schoolchildren. It examines how solfeggio contributes to the development of aural skills, rhythm, intonation, memory, and creative thinking. The article also explores pedagogical and methodological strategies for enhancing the effectiveness of solfeggio lessons based on both national and international experience.

Keywords: solfeggio, music-theoretical knowledge, aural skills, musical thinking, pedagogical approach, music education, practical lessons, didactic tool.

KIRISH (INTRODUCTION).

Zamonaviy musiqiy ta’lim tizimida nazariy bilimlarni puxta egallash, o‘quvchilarning musiqiy tafakkurini shakllantirishda solfedjiyo fanining o‘rni beqiyosdir. Chunki musiqani

to‘laqonli anglash, ohang va ritmni sezish, musiqiy matnni o‘qish va eshitish orqali tahlil qilish kabi ko‘nikmalar aynan solfedjiyo darslarida shakllanadi. Bu fan orqali o‘quvchilar notalarni to‘g‘ri o‘qish, ularni intonatsiyalab kuylash, ritmik tuzilmani anglash, turli musiqa janrlarini tahlil qilishga o‘rganadilar. Ayniqsa, musiqiy eshituv, xotira va ijodiy intuitsiyani rivojlantirishda solfedjiyo fanining ta’siri bevosita namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarida musiqa nazariyasini amaliyot bilan uyg‘un holda o‘rgatish dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki musiqiy bilimlarni faqat nazariy tarzda o‘rgatish yetarli emas — uni amaliy faoliyat bilan mustahkamlash lozim. Shu nuqtayi nazardan, solfedjiyo mashg‘ulotlari orqali o‘quvchilar musiqiy tafakkurni nazariy-amaliy bilimlar asosida shakllantirib boradi, bu esa ularning ijodiy salohiyati, musiqa madaniyatiga bo‘lgan qiziqish va estetik didini yanada kuchaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sifatini oshirishga oid qaror va farmonlarida, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Bolalar musiqa va san’at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish bo‘yicha 2016 — 2020-yillarga mo‘ljallangan Davlat dasturi to‘g‘risida” 2015-yil 20-noyabrdagi PQ-2435-son qaroriga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.05.2016 yildagi 144-sonli Qarorida “Bolalar musiqa va san’at maktablari to‘g‘risida” gi nizomni tasdiqlanishi san’at va madaniyat sohasiga alohida e’tibor qaratilayotganligini ko‘rish mumkin. Shuningdek, ushbu nisomga muvofiq musiqa va san’at yo‘nalishlarida ta’lim berishning ilg‘or xorijiy tajribasini hisobga olgan holda takomillashtirilgan o‘quv rejasi tasdiqlanishini ta’minlash [1.] masalasi dolzarb vazifa sifatida kiritilgan.

. Bunday islohotlar musiqiy-ta’lim tizimida ham zamonaviy yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu boisdan, solfedjiyo darslarining nazariy bilimlarni rivojlantirishdagi didaktik, pedagogik va metodik imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish, xalqaro tajriba asosida takomillashtirish dolzarb va o‘z vaqtida qo‘yilgan masaladir.

Ushbu maqola aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib, solfedjiyo darslarining o‘quvchilardagi musiqiy-nazariy tafakkurni shakllantirishdagi rolini aniqlash, milliy va xorijiy tajriba asosida uni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatishga qaratilgan.

Bolalar musiqa va san’at maktablari to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida Musiqiy ta’lim tizimida **solfedjiyo** (italyancha *solfeggio*) darslari muhim o‘rin tutadi. Solfedjiyo – notaga qarab vokal mashqlar bajarish orqali tinglab eshitish va musiqani tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish usuli bo‘lib, u musiqa nazariyasi bilan uzviy bog‘liqdir.[2. 200-b.] Mazkur fan notalar, musiqiy belgilar va gammlarni kuylashga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchining notalarni tez o‘qishi va musiqa tuzilishini o‘rganishini ta’minlaydi.

Solfedjiyo orqali talabalar tinglash, musiqiy xotira, ritm sezgi va intonatsiya kabi ko‘nikmalarni egallaydilar, bu esa ularning ijodiy va texnik tayyorgarligini oshiradi.[3.] Shu bois musiqiy nazariy bilimlarni rivojlantirishda solfedjiyoning maqsadi talabalarda keng musiqiy dunyoqarashni shakllantirish, musiqa didini tarbiyalash va ijodiy qobiliyatlarni mustahkamlashdan iboratdir. Mazkur tadqiqotda mamlakatimiz va xorij tajribasida solfedjiyo

ta’limining mazmun-mohiyati, metodik yondashuvlari, uni o‘qitish usullari hamda solfedjiyo darslarining badiiy ta’limga integratsiyasi hamda samaradorligi chuqur o‘rganildi [6. 982-b.]

Tadqiqotning maqsadi – solfedjiyo fanining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va musiqa ta’limi tizimida uning rolini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (LITERATURE REVIEW METHODOLOGY)

Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi musiqa ta’limi tizimi va xalqaro tajribani taqqoslash metodi asosida olib borildi. Avvalo, musiqiy ta’lim bo‘yicha milliy o‘quv dasturlari, o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. So‘ngra Rossiya va Yevropada musiqiy-ritmik tarbiya va solfedjiyo darslarining usullari bilan bog‘liq nashrlar, shu jumladan kodali va orff metodikasini o‘rganishga doir manbalar ko‘rib chiqildi. Ma’lumotlar sifatida Oliy ta’limda solfedjiyo o‘qitilishi borasidagi maqolalar, masalan, Mullajonov Davlat va Qilichov Otamurod ijrochiligi darslarida uzviylik masalalari tahliliga bag‘ishlangan ishlari hamda muallifning metodik qo‘llanmasi (Jalilov Sh.) o‘rganildi. [4.]

Tadqiqot jaraonida musiqiy ta’lim muassasalaridagi o‘qitish jarayonlari kuzatilib, o‘qituvchilar bilan suhbatlar o‘tkazildi. Shuningdek, solfedjiyo o‘qitishni takomillashtirish bo‘yicha zamonaviy pedagogik g‘oyalar ham tahlil qilindi. Ushbu tadqiqot nazariy tahlil, taqqosiy-kritik va empirik kuzatuv usullariga tayangan holda amalga oshirildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, solfedjiyo fani nazariy hamda amaliy jihatlar bilan o‘ziga xos kompleks fan sifatida ajralib turadi. Musiqiy ta’limda solfedjiyonning mazmuni notalarni eshitish, intonatsiya mashqlari va musiqani muhokama qilishni o‘z ichiga oladi. So‘nggi tadqiqotlarga ko‘ra, solfedjiyo darslari o‘quvchilarda tinglash qobiliyatini, musiqiy xotirani, ritm tuyg‘usini mustahkamlaydi va ularni musiqa nazariy asoslari bilan yaqindan tanishtiradi. Masalan, Solfejio darslari orqali talabalar ijodiy rivojlanib, musiqa san’atining nazariy tamoyillarini chuqurroq tushuna boshlaydilar. *Maqsad* nuqtai nazaridan qaraganda, solfedjiyo fanining vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: talabalarni umumiy musiqiy-estetik tarbiyalash, ularning musiqiy dunyoqarashini kengaytirish, musiqa tili va didini shakllantirish, hamda tinglash, xotira va tafakkur kabi musiqiy-kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishdir. [5.]

O‘zbekiston musiqiy ta’limida solfedjiyo darslari dastlab maktabgacha va boshlang‘ich ta’limdan boshlab muntazam olib boriladi; sinf-sinfga ko‘tarilgan sari kundan-kunga murakkablashib boradigan mashqlar bilan mustahkamlanadi.

Solfejio va musiqa savodxonligi bo‘yicha mashg‘ulotlar parallel olib boriladi: birinchi sinfdan boshlab o‘quvchilar notalarni baland/ past tovush bo‘yicha tanib, ularni sanash, turli notalar uzunligini anglashni o‘rganadilar.

Darslarda taomoyillarni tushuntirish, vizual jadval va tablitsalardan, kartochkalardan ham keng foydalaniladi. Masalan, jarayonni nazorat ostida kuzatish uchun sinfda kadavrada yoki plakatda kuyning notali varianti qo‘yilib, hamma uning notalarini o‘zaro tekshiradi.

Bundan tashqari, darslarda ritm bo‘yicha hisob, koordinatsiyalash mashqlari, qo‘llash mashqlari, kichik ansambl yoki ovozga cho‘rlig‘ida improvizatsiyalar yo‘lga qo‘yiladi. Shu tarzda solfedjio mashqlari nafaqat tinglash va kuylash qobiliyatini, balki musiqiy nazariy bilimlarni chuqur o‘zlashtirishni ham ta‘minlaydi.

O‘zbek pedagogik tajribasida solfedjio fanini o‘qitish davlat standarti va o‘quv rejalarida muhim masala sifatida e‘tirof etilgan. Masalan, Sh. Jalilovning solfedjio nomli o‘quv qo‘llanmasida bu fan musiqiy ta‘lim bakalavriatiga mo‘ljallangan bo‘lib, unda solfedjio va musiqa nazariyasi kurslari bir xil darslikda jamlangan. [5.] Bu qo‘llanmadan ko‘rinadiki, mamlakatimizda solfedjio o‘qitish konsepsiyasi amaliy va nazariy bilimlarni integratsiyalangan holda yetkazishga qaratilgan. O‘zbekiston ta‘lim tizimida notaga qarab kuylash darslari badiiy ijrochilik va musiqiy tajriba mashg‘ulotlari bilan uzviy bog‘langan, bu esa o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini keng miqyosda rivojlantirishga yordam beradi.

Xorijiy tajriba ham shu yondashuvni tasdiqlaydi. Masalan, Xitoyda olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, solfedjio va eshitish ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirish orqali talabalarning ichki musiqiy eshitishi, kompozitsiya va ijro qobiliyatlari birdek yaxshilanadi.[6.] Bu borada ingliz tilidagi konferensiya materiallarida solfedjio mashg‘ulotlari mutlaqo ko‘z o‘rgatish va vokal-intonatsion usullar orqali musiqiy nutqni shakllantirishga qaratilgani ta‘kidlanadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, solfedjio darslari musiqiy nazariy bilimlarni egallashda bevosita vosita bo‘lib xizmat qiladi. Solfejio mashg‘ulotlari davomida o‘quvchilar nafaqat tinglash va kuylashni, balki notalarni to‘g‘ri o‘qish, ohang va ritmni anglashga o‘rganadilar. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, solfejio fanining samarali o‘qitilishi musiqiy savodxonlikni, ya‘ni musiqa nazariy bilimlarni puxta shakllantirishni ta‘minlaydi. Ayniqsa, solfejio va musiqa nazariyasi bir darslikka jamlangan jadval va mashqlar orqali o‘qitilsa, o‘quvchilar mavzularni yaxshiroq esda saqlaydi va qo‘llamada keltirilgan misollar amaliy faoliyatida bevosita qo‘llanadi.

Mavjud adabiyotlar ham yuqoridagi natijalarni tasdiqlaydi.

Masalan Dildora Soipova o‘zining “Musiqa o‘qitish nazariyasi va metodikasi” nomli o‘quv qo‘llanmasida solfedjio nazariyasi bilan amaliyotni birgalikda o‘rgatish tarafdori bo‘lib, solfedjio mashqlarini asta-sekin murakkablashtirib borish lozimligini ta‘kidlaydi. [2.-200-b.] Shu bilan birga, solfejio mashg‘ulotlari ilk navbatda nafaqat alohida ovoz, balki ansambl va musiqa asboblari bilan ham birgalikda olib borilishi tavsiya etiladi. Nafaqat milliy, balki dunyo tajribasi ham solfedjio fanini yangicha yondashuvlar bilan boyitish muhimligini ko‘rsatmoqda. Jumladan, zamonaviy pedagogika qo‘shimcha texnik

vositalardan foydalanishni taklif qiladi: masofaviy darslarda kompyuter dasturlari, simulyatorlarga asoslangan mashqlar²² qo‘llanilmoqda.

XXI asr shiddatli texnologik taraqqiyot sharoitida solfedjio darslarini kompyuter, mikrofon, stereo yozuvlar va sintezatorlardan faol foydalanilgan holda o‘tkazish samaradorlikni oshiradi. Misol uchun, so‘nggi tadqiqotda XXI asr musiqasini, folklori va jazz namunalari asosida talabalarning intonatsion eshitishini chuqurlashtirish ko‘zda tutilgani aytilgan; ularni solfedjio mashg‘ulotlari bilan mustahkamlash tavsiya etiladi.

Amaliyotdan ko‘rinib turibdiki, solfedjioning badiiy ta’lim tizimida integratsiyasi uni nafaqat musiqa ta’limining ajralmas qismiga aylantiradi, balki ta’limning uzviyligini ta’minlaydi. Badiiy maktablarda chorxona va cholg‘u kafedralari hamda nazariy fanlar o‘zaro integratsiyalashgan o‘quv reja asosida ishlaydi. O‘qituvchilar solfedjio darslarida kuy ijrosi, musiqa adabiyoti va kompozitsiya mashg‘ulotlari bilan bog‘liq tayyorlov mashqlarini qo‘shib boradilar. Bu yondashuv o‘quvchilarda notalarni nafaqat alohida o‘rganish, balki ijro jarayonida ishlatish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shuningdek, talabalarning xalq musiqasi an‘analariga oid intilishlari solfedjio orqali ham rag‘batlantiriladi; masalan, xor xalq qo‘shiqlari intonatsiyasi bilan solfedjio mashqlari birlashtiriladi.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, solfedjio darslari musiqiy-nazariy bilimlarni egallashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. U musiqiy eshitish, ritm sezgi va notani anglashi kabi asosan nazariy ko‘nikmalarni chuqurlashtiradi. Solfejio va musiqa nazariyasi birgalikda o‘rgatilganda, o‘quvchilar nazariy bilimni amaliyot bilan bir vaqtda mustahkamlashadi.

Milliy va zamonaviy xorij tajribasi ham solfedjio darslarini innovatsion usullar bilan boyitishni va badiiy ta’lim muassasalarida integratsiya qilishni qo‘llab-quvvatlaydi. Tadqiqotimizdan ko‘rinishicha, solfedjio darslarining mazmuni va metodikasini takomillashtirish musiqiy ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.05.2016 yildagi 144-sonli Qarori “Qarorida “Bolalar musiqa va san’at maktablari to‘g‘risida” gi nizomi”
2. Soipova D, “Musika o‘qitish nazariyasi va metodikasi” nomli O‘quv qo‘llanmasi. Toshkent 2009 yil. 219 bet. 200- bet
3. Isakova D. “Musiqiy -nazariy fanlarni tashkil qilish. sol’fedjio darslarida intonatsion mashqlarning ahamiyati” PROVIDING THE INTEGRITY OF MUSIC EDUCATION IN INSTRUMENTAL PERFORMANCE APRIL 27. 2022
4. Jalilov, Sh. (2021). *Solfedjio*. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.
5. Qilichov, O.Z. (2022). *Cholg‘u ijrochiligida musiqiy ta’lim uzviyligini ta’minlash masalalari va yechimlari*. – T.: DSMMI konferensiya materiali.

²² **Simulyatorlarga asoslangan mashqlar** – bu o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash uchun yaratilgan, raqamli yoki interaktiv dastur asosida ishlovchi mashqlar bo‘lib, ular o‘quvchini real holatlarga yaqinlashtiradi.

6. Jiang, Q. (2019). *Brief analysis on multiple effects of solfeggio teaching and ear training on music and art education*. ICAMEI 2019 Proceedings, pages 980–983.
7. Davronova G. M. (2023) “Important aspects of forming the skills of using information and communication technologies in preparing students for professional activities” *International Journal of Pedagogics* (ISSN – 2771-2281) VOLUME 03 ISSUE 12 PAGES: 132-138: December 09.
8. Davronova G. M. (2024) “Musiqqa o‘qitishda innovatsion texnologiyalar. Darslik “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, - 302 bet.
9. Mutaxassislik manbalari va o‘quv adabiyotlar (umumiy musiqiy savodxonlik va solfedjio darslari metodikasi) danhati.

TA'LIM MUASSASALARI XODIMLARINI BOSHQARISHNING INNOVATSION METODLARI

Normurodova Saodat Nozimjon qizi,
Kokand University
e-mail: saodatxonnormurodova5@mail.com
telefon: +998(99) 5587757

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida xodimlarni boshqarish jarayonlarida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. An'anaviy boshqaruv tizimlari zamonaviy ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondira olmayotgani sababli, samaradorlikni oshirish uchun yangi uslublarni joriy etish zarurati tug'ilmoqda. Tadqiqot davomida raqamlashtirish, aqlli monitoring tizimlari, motivatsiyalovchi liderlik yondashuvlari va natijaga yo'naltirilgan menejment kabi innovatsion boshqaruv usullari ko'rib chiqildi. Natijalar innovatsion metodlarning ta'lim sifati va xodimlar samaradorligiga sezilarli ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Ta'lim boshqaruvi, innovatsion metodlar, raqamli menejment, liderlik, motivatsiya, xodim samaradorligi, inson resurslari, boshqaruv samaradorligi.

Annotation. This article analyzes the importance of innovative approaches in personnel management processes in educational institutions. Since traditional management systems cannot fully meet the needs of modern education, there is a need to introduce new techniques to improve efficiency. During the study, innovative management methods such as digitization, intelligent monitoring systems, motivational leadership approaches, and result-oriented management were examined. The results showed a significant positive effect of innovative techniques on the quality of education and employee productivity.

Keywords: Educational Management, innovative methods, digital management, leadership, motivation, employee effectiveness, human resources, management efficiency.

Аннотация. В данной статье анализируется значение инновационных подходов в процессах управления персоналом в образовательных учреждениях. Поскольку традиционные системы управления не могут полностью удовлетворить потребности современного образования, возникает необходимость внедрения новых методов повышения эффективности. В ходе исследования были рассмотрены инновационные методы управления, такие как оцифровка, интеллектуальные системы мониторинга, мотивационные подходы к лидерству и управление, ориентированное на результат.

Результаты показали значительное положительное влияние инновационных методов на качество обучения и эффективность работы персонала.

Ключевые слова: Управление образованием, инновационные методы, цифровой менеджмент, лидерство, мотивация, эффективность сотрудников, человеческие ресурсы, эффективность управления.

Kirish (Introduction). Ixtisoslashgan muassasalar tomonidan taʼminlangan xizmat sifatida taʼlimni ushbu xizmatini koʻrsatuvchi odamlardan ularning malakasi va qatʼiyatlar hamda tamoyillarga xizmat qiluvchi sifatli taʼlim aktini yakunlashning asosiy elementlari hisoblanadi. “Yakuniy jarayonlar va jarayonlar orqali boshqaruv nafaqat asosiy element, balki tashkiliy va ijtimoiy tizimlarning ishlashi uchun ham majburiy boʻlgan elementdir. Bu mamlakat nima uchun boy yoki kambagʻal ekanligini tushuntiruvchi muhim vektorlardan biri hisoblanadi. Tashkilotlarning omon qolishi yoki muvoffaqiyatini belgilovchi omilni ifodalaydi yoki aksincha, ularning muvoffaqiyatsizligi har qanday urinishning hayotiy qonidir.” Chunki biz tashkilotlar haqida oʻylaganimizda, menejment haqida oʻylaymiz.²³

Soʻnggi paytlarda ham akademiyada, ham menejment boʻyicha maslahatchilar orasida menejmentda innovatsiyalar jihatida tobora koʻproq mavjud.²⁴ Menejmentdagi innovatsiyalar bu sohada rivojlanishning eng yuqori darajasi uchun yangi boʻlgan va tashkilot maqsadlariga erishishga hissa qoʻshish uchun amalga oshiriladigan amaliyot, tuzilma, texnika yoki boshqaruv jarayonini ixtiro qilish va amalga oshirish sifatida tavsiflanadi.²⁵ Boshqa turdagi innovatsiyalar bilan taqqoslanganda, menejmentdagi innovatsiyalar raqobatdosh ustunlikka nisbatan tub va barqaror oʻzgarishlarni amalga oshirishning noyob qobiliyatiga ega.²⁶ Xodimlarni boshqaruvidagi innovatsiyalar boshqaruv koʻnikmalarini egallash va amalda qoʻllash, taraqqiyot va samaradorlikni keltirib chiqaradigan oʻzgarishlarni amalga oshirish uchun maʼsuliyatni oʻz zimmasiga olishda qatʼiyat va jasoratni anglatadi.

Taʼlimdagi innovatsiyalarga kelsak, bu maʼlum bir kontekstga yangilikni kiritishga qaratilgan qasddan qilingan faoliyatni anglatadi; bu pedagogikdir, chunki u oʻzaro taʼsir va interaktivlik orqali talabalarning tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilashga qaratilgan.²⁷ Bolalarni siyosiy va ijtimoiy demokratiya, bilimga ega boʻlish va shaxsning rivojlanishiga hissa qoʻshadigan pedagogika tuygʻusida tarbiyalash uchun rahbar oʻzining butun faoliyatini taʼlimning yakuniy bosqichlariga muvofiq rejalashtirishi kerak.²⁸ Oʻquv rejasini qayta tashkil etish innovatsion akt sifatida tuzilishi mumkin, ayniqsa, bu 20 asr oxiridagi taʼlim tizimida axborot taklifini tijoratlashtirish natijasida zarur boʻlganligi sababli boʻlishi mumkin. Taʼlim

²³ Iosifescu, S. & colab. (2009). Menegement institutional gi menegment de proiect. Educatia 200+, Bucuresti

²⁴ Ciomara T. (2003). Eplorarea functiilor economice ale consultantei in practicile innovative de menegment in conditiile devoltarii economice durabile, institutul National de Cercetari Economice.

²⁵ Birkinshaw, J., Hamel, G., Mol, M., (2008). Menegment Innovation, Academy of Menegment Review, Vol. 33, No. 4.

²⁶ Hamel, G., Breen, B. (2010). Vitorul menegmentului, Public Publishing House, Bucharest.

²⁷ Bechard, J. P., (2001). L'enseignement superieur et les innovations pedagogiques: une recension des ecrits. Revue des sciences de l'education Vol. XXVII, No.2.

²⁸ Palade, E., coord., (2009). Managmentinstitutional si management de proiect, in Module pentru dezvoltarea profesionala a cadrelor didactice elaborate, Bucuresti.

tizimini tashkil etishda davlat ishtirokining kamayishi, markazsizlashtirish bilan birga ajratiladigan byudjetlarning kamayishiga olib keladi. Bu holat turli ta'lim muassasalari tomonidan o'z-o'zini boshqarish va o'zini o'zi moliyalashtirish tamoyillarini qabul qilish, shuningdek, raqobatbardosh ta'lim haqiqati sharoitida omon qolishning asosiy sharti sifatida raqobatdoshlikka g'amxo'rlik qilishni yanada ko'proq ta'kidlaydi.²⁹ Shu bilan birga, biz ta'lim hamkorligining ya'ni ta'lim muassasasi-oila-jamoa kerakli ijtimoiy modellarni, axloqiy, intellektual va madaniy yaxlitlikka ega individuallarni shakllantirishda bevosita va taxminiy ta'sir darajasining oshishini kuzatamiz.

Innovatsiyalarnin rag'batlantirish jamoaviy ishlarni mukofatlash orqali qo'llab-quvvatlanishi mumkin. Ruminiyadagi Ruminiya ta'lim tizimi darajasida, bu yerdagi ta'lim muassasasi xodimlar tarkibi, talabalar bakalavirlari individual faollik bo'yicha mukofatlanadi, jamoaviy ish va turli ta'lim loyihalarida ishtirok etsihi mukofatlanmaydi, bu esa uni odamlar uchun yetarlicha jozibador qiladi. Bunday sharoitda professional motivatsiya ham, qoniqish ham katta emas. Innovatsiyalar uchun qulay bo'lgan ta'lim muassasasi madaniyatini shakllantirishga to'sqinlik qiladi.³⁰

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — ta'lim jarayonini zamon talablariga moslashtirish va bunda inson resurslarini samarali boshqarishdir. Ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligi ko'p jihatdan ularning xodimlariga va boshqaruv usullariga bog'liq. An'anaviy boshqaruv shakllari o'rnini asta-sekin innovatsion yondashuvlar egallamoqda. Zamonaviy boshqaruvda motivatsiya, kreativ fikrlash, jamoaviy ish va texnologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Barchamizga ayonki, ta'lim tizimi tez sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda. Raqobatbardoshlik, sifatli ta'lim va global standartlarga moslashuv ta'lim muassasalari oldida dolzarb masala bo'lib turibdi. Xodimlar – bu tizimning asosi, ularning samaradorligi esa boshqaruv uslublariga bevosita bog'liq. An'anaviy boshqaruv yondashuvlari ko'p hollarda byurokratik bo'lib, innovatsion o'zgarishlarga moslasha olmaydi. Shu sababli, innovatsion boshqaruv metodlariga ehtiyoj ortib bormoqda. Mazkur maqola aynan shu muammoni o'rganishga qaratilgan hamda, xodimlarni boshqarishda qo'llanilayotgan innovatsion metodlar tahlil qilinadi va ularning samaradorligi yoritib beriladi.

Usullar (Methods). Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil: Ta'lim menejmenti bo'yicha ilg'or adabiyotlar o'rganildi.

So'rovnoma: 10 ta oliy ta'lim muassasasi rahbarlari va xodimlari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi.

Tajriba-tahliliy yondashuv: Muayyan muassasalarda innovatsion boshqaruv joriy qilingach kuzatilgan natijalar tahlil qilindi.

²⁹ Stan, C. (2014). The involvement of the universities in adult education – compulsion or necessity? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 142, 214 – 219.

³⁰ Neagu, G. (2009), *Inovatia in invatamant. Calitatea vietii*, XX, No. 1-2, 110-121.

Statistik tahlil: Olingan ma’lumotlar SPSS dasturida qayta ishlanib, grafikalar yordamida taqqoslandi.

Natijalar (Results). Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- Raqamli boshqaruv platformalari (masalan, HRM tizimlari) joriy etilgan muassasalarda ish unumdorligi o‘rtacha 25% ga oshgan.
- Liderlik va xodimlar bilan ochiq kommunikatsiya tamoyiliga asoslangan boshqaruv tizimida ishchi muhit ijobiylashgan va xodimlar almashinuvi 15% ga kamaygan.
- Motivatsiyalovchi tizimlar (bonus, baholash, professional rivojlanish imkoniyatlari) orqali xodimlarning ishga sodiqligi oshgani kuzatildi.
- So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, ishtirokchilarning 82% innovatsion yondashuvlar natijadorlikni oshirishini tan olgan.
- Innovatsion boshqaruv metodlari keng tarqalgan muassasalarda xodimlar motivatsiyasi va ishga sodiqligi yuqori.
- Transformatsion liderlik (yangilik kiritishga undovchi boshqaruv) jamoada kreativ muhit yaratishga xizmat qilmoqda.
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali boshqaruv jarayonlari soddalashtirilgan va xodimlarning fikrlari tezkor o‘rganilmoqda.
- Jamoaviy qaror qabul qilish tizimi — xodimlar o‘z fikrlari bilan rahbariyatga ta’sir qila oladigan sharoit yaratgan.
- Innovatsion yondashuvlarni qo‘llayotgan ta’lim muassasalarida xodimlarning o‘z ustida ishlashga moyilligi oshgan.

Anketaning birinchi bandi ta’limni boshqarish tizimida innovatsion ishlab chiqarish darajasini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, olingan ma’lumotlar 1-jadvalda keltirilgan. Natijalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, respondentlarning ko‘pchiligi, 41 foizi innovatsion ishlab chiqarishning yuqori darajasini baholaydi, 19,68 foizi esa innovatsion ishlab chiqarish darajasining 60% ulushi bilvosita o‘rta ta’lim darajasida sifat va taraqqiyotni bildiradi. Biroq, o‘sha maktablarda qaror qabul qiluvchi ba’zi agentlar yoki pedagoglar tarkibidagi sustlik, konservatizm yoki motivatsiya darajasining pasayishi bilan izlanishi mumkin.

1-jadval.

Element	Juda yuqori daraja	Oliy daraja	Past daraja	Hech kim	Jami
Sizning muassasangizda innovatsiyalar ishlab chiqarish darajasini ko‘rsating	12 16.68%	25 41.00%	16 26.22%	8 13.11%	61 100%

O‘zgarishlarni qabul qilish, to‘g‘ri boshqarish muassasa faoliyatining yaxshi ko‘rsatgichi ekanligini hisobga olsak, ikkinchi band qabul qilish darajasini, mos ravishda ta‘lim tashkilotidagi o‘zgarishlarni rad etishni aniqlashga qaratilgan. 2-jadvalda ko‘rish mumkinki, o‘zgarishlarni qabul qilishda yuqori (42.62%) va hatto juda yuqori (39.34%) ko‘rsatgichi mavjud. Olingan natijalarni o‘zaro bog‘lash orqali biz javoblarning sinxronlashuvini kuzatishimiz mumkin, bu bizga innovatsion ishlab chiqarish uchun o‘zgarish muqarrar ekanligini aytishga imkon beradi, bog‘liqlik ikkita jadvalda, 1 va 2-jadvallarda keltirilgan ma‘lumotlarda aniq ko‘rsatilgan. Qarama-qarshi qutbda o‘zgarishlarni ishlab chiqarishni qabul qilish past darajada, organlarning 14.75% tomonidan tasdiqlangan. O‘zgarish rad etilgan holatlar mavjud bo‘lsa ham, bunday holatlar soni kamayadi. (3.28%). Kichkina o‘zgarishlarni amalga oshirishdan bosh tortish va qabul qilish ma‘lumot sabablari (yetarli ma‘lumot, to‘liq bo‘lmagan tushuntirishlar), iqtisodiy-moliyaviy sabablar (resurslarning yetishmasligi), subyektiv sabablar (motivatsiya yetishmasligi, imtiyozlarni yo‘qotishni kutish), boshqaruv sabablari (noto‘g‘ri qarorlar, qat‘iy tartiblar va qo‘llash qiyin) bo‘lishi mumkin.

2-jadaval.

Element	Juda yuqori daraja	Yuqori daraja	Past daraja	Arzimaydi	Jami
O‘zgarish qay darajada tashkilotingizda qabul qilinganmi?	24 39.34%	26 42.62%	4 14.75%	2 3.28%	61 100%

Anketaning yana bir bandlarida boshqaruv strategiyalari, mos ravishda ta‘lim muassasasini rivojlantirishning samarali vositalari bilan bog‘liq jihatlar ko‘rsatilgan. Shuning uchun 3-jadvalda keltirilgan markazlashtirilgan javoblarga ko‘ra, respondentlarning 26.22 foizi institutsional rivojlanishda samarali deb baholangan, ko‘rsatgichlardan biri bu konsensus va mas‘uliyatli harakatdir. Ikkinchidan, respondentlarning 24.60 foizi ta‘lim muassasasi, oila va mahalla o‘rtasidagi ta‘lim sohasidagi hamkorlik vositalarini aniqladilar. Biz bu fikrlarni pragmatik deb hissoblaymiz, chunki ular hamkorlik istiqbollari institutsional rivojlanishda muvoffaqiyatli ekanligini ko‘rsatadi. Respondentlarning 21.31 foizi xodimlar va ta‘lim tashkiloti hamjamiyatining motivatsiyasi muassasani rivojlantirishning samarali usuli ekanligini qadrlaydi, bu esa kasbiy motivatsiya, tashkilot motivatsiyasi xamda istalgan institutsional rivojlanish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. 18.03% respondent tomonidan tanlab olingan oxirgi elementlar qatoriga kiritilgan bo‘lsa ham, innovatsion strategiyalarni qo‘llash ta‘lim muassasalarini rivojlanishining samarali vositasi sifatida ko‘rsatilgan. Bu zamonaviy ijtimoiy-ta‘lim voqeligida ta‘lim tashkiloti samaradorligiga intilish uchun ta‘limni boshqarishda innovatsion roli to‘g‘risida to‘g‘ri idrok etishdan dalolat beradi. Moddiy va moliyaviy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish oxirgi o‘rinda, 9.83%ni tashkil

etmoqda. Ushbu yakuniy pozitsiyani yaxshi, samarali menejerdan ko‘plab strategiyalarning tashabbuskori va muvofiqlashtiruvchisiga qadam bosish kabi menejerning roli bilan bog‘liq o‘zgarishlarning aksi sifatida tushuntirish mumkin, ular ham shaffof va moslashuvchidir.

3-jadval. Ta‘lim muassasasini rivojlanishining samarali vositalari.

Element	
N	%
Innovatsion strategiyalarni qo‘llash	
11	18.03%
Consensus va ma‘suliyatli harakat	
16	26.22%
Moddiy va moliyaviy strategiyalardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish	
6	9.83%
Xodimlar va ta‘lim tashkiloti jamoasining motivatsiyasi	
13	21.31%
Ta‘lim muassasasi-ota-ona-jamoat hamkorligining faoliyati	
15	24.60%
Jami	
61	100%

Ta‘lim tashkiloti ichida va tashqarisida mavjud bo‘lgan obyektiv elementlar va cheklovlar menejrlarni ta‘lim bozorida raqobatdosh bo‘lishi uchun harakat qilishga undaydi. 4-jadvalda ushbu maqsadga erishish uchun respondentlarimiz tomonidan ko‘rsatilgan asosiy boshqaruv yo‘nalishlari keltirilgan. Shunday qilib, institutsional avtonomiyaning o‘ishi menejrlarning 31.15 foizi tomonidan ta‘lim bozorida yuqori raqobatbardoshlik darajasiga erishishning asosiy yo‘nalishi sifatida baholanadi. Ushbu variantni markazsizlashtirish va mahalliy darajadagi barcha institutsional qarorlarni qabul qilishni qo‘llab-quvvatlash uchun ta‘lim siyosatida berilgan deb izohlash mumkin. Respondentlarning 21.31 foizi ta‘kidlaganidek, ikkinchi o‘rinda ta‘lim marketing strategiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash, amaliyotlar, tuzilmalar, yangi va innovatsion usullarni joriy etish ko‘rsatilgan. Shunday qilib, biz so‘rovda qatnashgan subyektlarning haollik va mas‘uliyatning yuqori darajasini ko‘rsatadigan turli savollarga javoblar bilan yana sinxronizatsiyani topamiz. Shu bilan birga, biz ta‘lim marketingi strategiyalarini tanlash va amaliyotlarni, tuzilmalarni, yangi va innovatsion texnikalarni amalga oshirishni aks ettirish va qayd etilgan boshqaruv tajribasining ifodasi deb hissoalaymiz. Shuningdek, dastlabkiva yakuniy ta‘lim sifatini oshirish to‘rtinchi o‘rinda, respondentlarning 16.39 foizi uni ta‘lim bozorida raqobatdosh bo‘lishning samarali yo‘nalishi sifatida ko‘rsatganini kuzatamiz. Xodimlarning malaka darajasi didaktik jarayonning sifatiga, mos ravishda ta‘lim muassasasidagi ko‘rsatgichlarga bog‘liqligini hissobga olib, bunday imkoniyat yetarlicha baholanmagan deb hissoalaymiz.

Xuddi shu darajada, respondentlarning javoblariga (9.83%) muvofiq, biz sifat madaniyatini ishlab chiqarishda jiddiy kamchiliklarni aniqladik. Biz birinchi navbatda sifat madaniyatini yaratishni maqsad qilgan TQM (umumiy sifat menejmenti) hozirgi ijtimoiy-madaniy kontekstda asosiy harakatga aylanishi kerak, deb hisoblaymiz, ayniqsa u aʼzolarning toʻliq ishtirokiga asoslangan va mijozlarni qondirish va tashkilot darajasida imtiyozlar berish orqali uzoq muddatli muvoffaqiyatga erishishga qaratilgan tushunchadir.

4-jadval. Taʼlim bozorida raqobatbardosh boʻlishi nuqtai nazaridan boshqaruv faoliyati yoʻnalishlari.

Element	
N	%
Amaliyotlarni, tuzilmalarni, yangi va innovatsion texnikalarni amalga oshirish	
13	21.31%
Sifatli madaniyatni ishlab chiqarish	
6	9.83%
Institutsional avtonomiyaning oshirish	
19	31.15%
Taʼlim marketing strategiyalarini ishlab chiqish va qoʻllash	
13	21.31%
Dastlabki va davomiy tayyorgarlik sifatini oshirish	
10	16.39%
Jami	
61	100%

Taʼlim muassasasiga asoslangan oʻquv dasturi institutsional avtonomiyaning namoyon boʻlishi jihatlarini ifodalaydi. Uning samaradorligi talabalarning haqiqiy ehtiyojlariga javob berishga bogʻliq. Shuning uchun, anketaning boshqa bandidan foydalanib, biz taʼlim muassasasiga asoslangan oʻquv dasturi va talabalarning real ehtiyojlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganishni maqsad qildik, bu taʼlimni boshqarishdagi innovatsiyalarning ifodasi sifatida baholanadi. Eng yuqori koʻrsatkichlar (juda koʻp -21.31% va 45.905%) taʼlim tashkilotiga asoslangan oʻquv dasturi talabalarning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelishini va mos ravishda umuman mos kelmasligini -8.02% baholashni nazarda tutgan jihatlar koʻrsatadi. Muhitga moslashib tushuntirishlar respondentlarning mavzularni talabalarning meʼyorlari bilan muvozanatlash tendentsiyasida yoki talabalarning haqiqiy ehtiyojlari bilan daʼvo qilingan mazmun va strategiyalarga yaqinlashish uchun zarur boʻlgan resurslarning (inson, moddiy, moliyaviy) yetishmasligi boʻlishi mumkin. quyidagi 5-jadvalda bu koʻrsatkichlarni koʻrishingiz mumkin.

5-jadval. Ta‘lim muassasasi o‘quv dasturi va talabalarning real ehtiyojlari o‘rtasidagi bog‘liqlik.

Element	Juda band	Yuqori	past	Hech kim	Jami
Ta‘lim muassasasiga asoslangan o‘quv dasturi talabalarning haqiqiy ehtiyojlariga qay darajada mos kelishini ayting	13 21.31%	28 45.90%	15 24.60%	5 8.02%	61 100%

Ta‘limni boshqarishning institutsional avtonomligi darajasini va bevosita samaradorligini aks ettiruvchi yana bir element ta‘lim muassasasi bo‘limmasini xodimlar tarkibini qamrab olishda menejerning kuchi va qaror qabul qilish qobiliyatidir. 6-jadvalda xodimlarni yollashda menejerning ishtiroki zarurligi to‘g‘risidagi punktning natijalari ko‘rsatilgan. Agar so‘rovda qatnashgan ko‘plab menejerlar (67.21%) ta‘lim tashkiloti bo‘linmasi darajasida xodimlarni tanlash va yonlashda menejerning ishtirokini qo‘llab-quvvatlash va o‘zlarini qo‘llab-quvvatlasa, ammo bu jihatga nisbatan boshqacha nuqtai nazarga ega bo‘lgan menejerlarning sezilarli foizi – 19.63%ga oshadi. Bu qarama-qarshilikni ba‘zi menejerlar boshqaruvchi bo‘lish nazarda tutadigan ma‘suliyat va vazifalarning xilma-xilligini tushunsalar, boshqalari barcha muhim qarorlarni qabul qilishni emas, balki mas‘uliyatning bir qismini boshqalarga topshirishni afzal ko‘rishlari bilan izohlash mumkin. Bundan tashqari, ba‘zi menejerlar ushbu band bo‘yicha aniq ma‘lumot berishdan bosh tortdilar (13.11%), bu institutsional boshqaruv bo‘yicha mas‘uliyat va qaror qabul qilishda o‘z-o‘zini javobgarlik darajasi hali past ekanligini ko‘rsatadi.

6-jadval. Menejerning ta‘lim muassasasida xodimlarini yollashda isgtirok etish zarurati.

Element	N	%
Ha		
41		67.21%
Yo‘q		
12		19.67%
Ayta olmayman		
8		13.11%
Jami		
61		100%

Munozara (Discussion). Tadqiqotdan ma‘lum bo‘ldiki, ta‘lim muassasasidagi boshqaruv tizimida innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi nafaqat xodimlar

samaradorligini oshiradi, balki ularning kasbiy rivojlanishiga ham kuchli turtki beradi hamda, tashkilot madaniyatini ham mustahkamlaydi. Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan boshqaruv tizimlari orqali inson resurslarini samarali boshqarish, ularni baholash va rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Ayniqsa, raqamli platformalar orqali ish yuklamasini kuzatish, vazifalarni avtomatlashtirish va samaradorlikni baholash imkoniyatlari ortadi. Biroq, bu yondashuvlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan rahbariyatning o‘zgarishga tayyorligi va xodimlarni jalb qilish darajasiga bog‘liq.

An‘anaviy boshqaruvga nisbatan, zamonaviy yondashuvlar (transformatsion liderlik, ko‘p tomonlama fikr almashinuvi, ochiq kommunikatsiya) xodimlar o‘rtasida ishonchli aloqalar o‘rnatishga xizmat qiladi.

Ammo, innovatsion metodlarni tatbiq etishda ma‘lum qiyinchiliklar — xodimlarning yangiliklarga tayyor emasligi, qarshilik ko‘rsatish holatlari va resurslar yetishmasligi mavjud. Bu esa, rahbarlardan doimiy o‘rganish va moslashuvchanlikni talab qiladi.

Xulosa. (conclusion)

Ma‘lumotlarning tahlili va talqiniga ko‘ra, ta‘limni boshqarish darajasidagi innovatsiyalar 20 asr oxirida rivojlangan ta‘lim tizimi uchun to‘g‘ri yechim bo‘lishi mumkin. empirik tadqiqot tanlangan namunaning milliy miqyosida reprezentativligi nuqtai nazaridan chegarani taqdim etadi. Innovatsion menejmentga urg‘u berishning umumiy tendentsiyasini ta‘kidlash kerak, ayniqsa, 65ta ta‘lim muassasasi bo‘linmalari rahbarlariga qo‘llaniladigan so‘rovnoma zamonaviy ta‘lim tizimining muhim qaror qabul qiluvchilari bilan o‘tkazilgan suhbatlar xulosalar asosida ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, alohida bandlarda sinxronlangan javoblarning mavjudligi javoblarning yuqori darajadagi ishonchliligini ko‘rsatishini ta‘kidlashimiz kerak; shuning uchun biz so‘rovnomanini to‘ldirishda samimiylik va mas‘uliyatni hisobga olamiz.

Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki:

Innovatsiyalar va o‘zgarishlar o‘ziga xos voqelik bo‘lib, tadqiqotda ta‘lim muassasasi birliklarining 59.68% mos ravishda, 81.96% darajasida namoyon bo‘ladi, qarama-qarshi qutbda esa so‘ralgan menejerlarning 3.28% o‘zgarishlarni rad etish, inertlikdan voz kechish (26.22) yoki ishlab chiqarishda to‘liq yo‘qligi (13.11%)0).

1. Ta‘lim muassasasini rivojlantirishning samarali vositalari quyidagilar:
 - konsensus va mas‘uliyatli harakat (26.22%),
 - ta‘lim muassasasi-oila-jamoa ta‘lim hamkorligining faoliyati (24.60%),
 - xodimlar va ta‘lim muassasasi jamoasini rag‘batlantirish (21.31%),
 - innovatsion strategiyalarni qo‘llash (18.03%);
2. Ta‘lim bozorida raqobatbardosh bolish uchun boshqaruv faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:
 - institutsional avtonomiyani oshirish (31.15%),
 - amaliyotlar, tuzilmalar, yangi va innovatsion texnikalarni joriy etish (21.31%),
 - marketing strategiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash (21.31%),

- boshlang‘ich va xodimlar tarkibini tayyorlash sifatini oshirish (%16).

Ta‘lim muassasasi bo‘linmalarini boshqarish darajasida innovatsiyalar qilish niyatidan kelib chiqadigan foydali ta‘sir didaktik aktning sifati bilan bog‘liq bo‘lishi kutilmoqda. O‘tkazilgan tadqiqot ma‘lumotlariga ko‘ra, ta‘lim tashkiloti o‘quv dasturining talabalarning real ehtiyojlari bilan o‘zaro bog‘liqligiga e‘tiborni kuchaytirish, shuningdek, ta‘lim tashkiloti bo‘linmalarida, hozirgi kunda yetishmovchilik ko‘rilayotgan segmentlarda malakali xodimlar bilan ta‘minlashda rahbarlarning ishtiroki darajasini oshirish zarur deb hisoblaymiz.

Ta‘lim muassasalari xodimlarini boshqarishda innovatsion metodlar samaradorligi yuqori ekanligi tadqiqotlar orqali isbotlandi. Ularning asosiy afzalliklari — motivatsiyani oshirish, jamoaviy ruhni shakllantirish va ish faoliyatini takomillashtirishda namoyon bo‘ladi.

Kelgusida bu metodlarni kengroq tatbiq etish uchun rahbarlarni zamonaviy boshqaruv ko‘nikmalariga o‘qitish, innovatsion liderlik dasturlarini ishlab chiqish va axborot-kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Iosifescu, S. & colab. (2009). Menegment institutional gi menegment de proiect. Educatia 200+, Bucuresti
2. Ciumara T. (2003). Eplorarea functiilor economice ale consultantei in practicile innovative de menegment in conditiile devoltarii economice durabile, institutul National de Cercetari Economice.
3. Birkinshaw, J., Hamel, G., Mol, M., (2008). Menegment Innovation, Academy of Menegment Review, Vol. 33, No. 4.
4. Hamel, G., Breen, B. (2010). Vitorul menegmentului, Public Publishing House, Bucharest.
5. Bechard, J. P., (2001). L`enseignement superieur et les innovations pedagogiques: une recension des ecrits. Revue des sciences de l`education Vol. XXVII, No.2.
6. Palade, E., coord., (2009). Managmentinstitutional si management de proiect, in Module pentru dezvoltarea profesionala a cadrelor didactice elaborate, Bucuresti.
7. Stan, C. (2014). The involvement of the universities in adult education – compulsion or necessity? Procedia – Social and Behavioral Sciences, Vol. 142, 214 – 219.
8. Neagu, G. (2009), Inovatia in invatamant. Calitatea vietii, XX, No. 1-2, 110-121.

**TARMOQLI, JADVALLI, IYERARXIK AXBOROT MODELLARINI TA’LIM
JARAYONIGA TADBIQ ETGAN HOLDA TALABALARDA AXBOROT
MODELLASHTIRISH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH**

O.Ch.Kuziyev

*Xalqaro innovatsion universiteti
“Pedagogika” kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD,*

N.Q.Rustamova

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnika ixtisosligi bo‘yicha tahsil olayotgan talabalarda axborot-modellashtirish ko‘nikmasini shakllantirishda axborot modellari va uning turlaridan foydalanishning ahamiyati to‘g‘risida ilmiy fikr mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: model, axborot modeli, dinamika, iyerarxik, kommunikatsiya texnologiyalari, tasniflash, metod, obyektlar sinfi.

Аннотация. В статье представлены научные мнения о важности использования информационных моделей и их видов в формировании навыков информационного моделирования у студентов, изучающих инженерные специальности.

Ключевые слова: модель, информационная модель, динамика, иерархия, коммуникационные технологии, классификация, метод, класс объектов.

Annotation. This article presents scientific opinions about the importance of using information models and their types in the formation of information-modeling skills in students studying engineering.

Keywords: model, information model, dynamics, hierarchical, communication technologies, classification, method, class of objects.

Kirish. Ta’lim tizimi, jumladan, oliy ta’lim uchun axborotni modellashtirish va uni amalga oshiruvchi vositalarini yaratish o‘quv jarayonlarini avtomatlashtirish obyektlarning o‘ziga xos jihatlarini keng va teran o‘rganishni talab qiladi. Talablardan yana bittasi shuki, modellashtirish va avtomatlashtirish tizimlaridan maqsadli va mazmunli foydalanish uchun tahsil oluvchilar yetarli darajada professional mahoratga ega bo‘lishlari kerak.

Axborot modellarining turlari. Axborot modellarini turlarga ajratishda obyekt tizimlarning xususiyatlari, tizimni hosil qiluvchi tarkibiy qismlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishlar muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur mezonlardan kelib chiqib, quyidagi

tur axborot modellarini keltirish mumkin: jadvalli, iyerarxik (tabaqali) va tarmoqli axborot modellari.

Biz ularning har birini alohida ko‘rib chiqamiz.

Jadvalli axborot modellarida ustunlar va qatorlardan iborat to‘rtburchak jadvali ma’lumot modellarining eng ko‘p foydalaniladigan turlaridan biri hisoblanadi. Mazkur turdagi modellarning afzalligi shundaki, ular orqali ayni bir xil xossalarga ega bo‘lgan bir necha obyektlarni tasvirlash imkoniyati mavjuddir. Shuningdek, jadvallardan foydalangan holda turli mavzulardagi o‘zgarmas (statik) va o‘sib boruvchi (dinamik) axborot modellari tuziladi. Biz jadvalli axborot modelidan real hayotda foydalanish namunalarini matematik funksiyalar, statistik ko‘rsatkichlar, transport vositalarining harakatlanish tartibini tuzish kabi amaliy faoliyatlarda ko‘rishimiz mumkin.

Axborot modellarining jadvalli turining amalda qo‘llanilishini yorqinroq tasavvur etish uchun biz misol tariqasida “Kompyuter jamlanmalari narxi” mavzusining jadvalli axborot modelini ko‘rib chiqamiz. Biz bu variantda ustunli jadvalga murojaat qilamiz. Jadvalli axborot modellarini yaratishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ya’ni kompyuter yordamida elektron jadvallar qurish va ma’lumotlar bazasini yaratish hamda uni boshqarish keng tarqaldi. Elektron jadvaldagi ko‘rsatkichlardan foydalanib, obyektlar xususiyatlarining diagrammasini tuzish va shu orqali real vaziyatni yorqin tasavvur qilish mumkin bo‘ladi.

Biz ilmiy tadqiqotlarda, hayotiy jarayonlarda, iqtisodiy tahlillarda o‘rganilayotgan obyektlar va ularning xossalarini jadval ko‘rinishida taqdim etish holatlariga ko‘p bora guvoh bo‘lganmiz. Obyektlar va ularning har biriga tegishli bo‘lgan xususiyatlarning jadval ko‘rinishida taqdim etilishining, jadvalli axborot modelining eng dastlabki mukammal namunalaridan biri fizika va kimyo fanlari ravnaqiga ulkan hissa qo‘shgan rus olimi D.I.Mendeleyevning “Elementlarning davriy sistemasi” jadvalidir. Jadval shaklidagi ushbu modelda kimyoviy elementlar – atom massalari ortib borish ketma-ketligida, ustunlarda esa valentlik elektronlar soni ko‘payib borish tartibida joylashtiriladi. Mazkur jadvalli modelning eng ahamiyatli jihati shundaki, unda har bir kimyoviy elementning joylashgan qatori va ustuniga qarab, u haqida yetarlicha ma’lumotlarni bilib olish mumkin.

Iyerarxik (tabaqali) axborot modellari. Bizni o‘rab turgan narsa-ashyolar, sodir bo‘ladigan hodisa va jarayonlarning har biri o‘ziga xos xususiyatga ega. Ammo shunday obyektlar guruhi borki, ularning umumiy, bir xil xususiyatlari mavjud va ana shu umumiylik ularni boshqa obyektlardan farqlab turadi. Bir xil umumiy xossalarni o‘zida mujassam etgan obyektlar guruhini *obyektlar sinfi* deb atash qabul qilingan.

O‘z navbatida, obyektlar sinfi ham yanada kichik sinflarga ajratiladi va mazkur sinflarni o‘zaro birligini ta’minlovchi umumiy xususiyatlari mavjud bo‘ladi. Umumiylik eng kichik darajalarda kuzatilgani sayin obyektlarni mazkur umumiylik asosida yanada kichikroq sinflarga ajratib boraverish mumkin. Bu jarayon bir necha obyekt o‘rtasida umumiylik qayd etilmay qolgan holatgacha davom ettirilaveradi. Modellastirish obyektlarini umumiylik

xususiyatlariga qarab sinflarga ajratish orqali tartibga solib borish jarayoni *tasniflash* deyiladi.

Tasniflashda aksar hollarda tabaqalanish (ya’ni, iyerarxik) tarkibga ega bo‘lgan axborot modellarini qurish mumkin. Bu fikrni biologiya fani misolida yaqqolroq bayon qilish mumkin. Ma’lumki, biz o‘rganayotgan hayvonot olami o‘ziga xos iyerarxik (tabaqaviy) tartib bo‘yicha tasniflanadi (misol uchun, turkum, tur, oila va hokazo). Xuddi shu kabi informatika fanida tabalashtirilgan fayllar (ya’ni, iyerarxik fayllar) tushunchasidan foydalaniladi.

Biz iyerarxik modelni tahlil etar ekanmiz, uning bir necha turlariga to‘xtalib o‘tamiz. Iyerarxik modelning ko‘rinishlaridan biri statik (o‘zgarmas) iyerarxik modeldir.

Shu nuqtai nazardan tahlil etadigan bo‘lsak, tabaqaviy (ya’ni, iyerarxik) modelda kompyuterlar tasniflanadigan uchta darajani qayd etish mumkin. Bular: birinchi darajada deb tasniflanadigan (ya’ni, “iyerarxik cho‘qqi”da joylashgan) kompyuterlar elementi tarkibida uchta ikkinchi darajaga mansub element (superkompyuter, server va shaxsiy kompyuter) bo‘ladi. Ikkinchi darajada joylashgan uchinchi element tarkibiga uchinchi darajada joylashgan uchta element kiradi. Bular – stolga o‘rnatiladigan kompyuter, portativ kompyuter (ya’ni, noutbuk) va kichik o‘lchamli kompyuterlardir. Xuddi shunday tasnif bilan ikkinchi darajada joylashgan birinchi element (superkompyuter) va ikkinchi element (server)larga tegishli uchinchi darajadagi elementlarni ko‘rsatish mumkin. Obyektning o‘zgarmas xossalari xususida so‘z borganda ham aynan shunday tasniflashdan kelib chiqiladi. Shuni unutmash kerakki, ushbu o‘rinda mulohazalarimiz faqat o‘zgarmas elementlar va o‘zgarmas xossalargagina tegishlidir. Agar element (yoki obyektning xossasi) o‘zgaruvchan bo‘lsa, u holda axborotning dinamik (ya’ni o‘sib boruvchi) iyerarxik modelini qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Axborot tabaqaviy modeli uchun axborot modelining grafik tasvirlari xosdir. Axborot modellari tuzilishini grafik ko‘rinishda ifoda etish obyekt yoki o‘rganish predmetining mohiyatini anglashni osonlashtiradi. Grafiklarning yuqori qismi tizimning elementlarini ko‘rsatadi. Iyerarxik (tabaqaviy) axborot modelida yuqori darajadagi elementlar bilan pastki elementlar o‘rtasida bog‘liqlik mavjud bo‘ladi va ayni o‘sha bog‘liqliklar (turli darajada joylashgan elementlar orasidagi munosabatlar) grafikning yoylari ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Tarmoqli axborot modellari. Axborot modelining ushbu turi ixtiyoriy bog‘lanishli elementlardan iborat murakkab tuzilishga ega bo‘lgan tizimlarni ifoda etish uchun qo‘llaniladi. Tarmoqli axborot modeli haqida yetarlicha tasavvur hosil qilish uchun xalqaro internet tarmog‘ining tarqatilish va boshqarilish texnologiyasini misol keltirish kifoyadir. Ma’lumki, global internet tarmog‘i o‘zining mintaqaviy tarmoqlariga (Osiyoda, Yevropada va umuman, barcha geografik hududlarda) ega. Mintaqaviy tarmoqlarning barchasi o‘zaro bog‘langanlik xususiyati bilan tarmoqning samarali faoliyat ko‘rsatishini ta’minlaydi. Ayni vaqtda alohida tarmoqlar (ya’ni, yagona tarmoqning mintaqaviy qismlari) boshqa tarmoqlar

bilan bevosita aloqa liniyasiga ega bo‘lgani holda boshqa bir alohida tarmoq boshqa mintaqaviy qism yordamida boshqasi bilan bog‘lana oladi. Misol uchun, Osiyo mintaqaviy tarmog‘i Afrika bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘langan bir vaqtda Avstraliya bilan Yevropa vositasida aloqa o‘rnatishi, o‘zaro axborot almashinini mumkin.

“Zamonaviy taraqqiyot sharoitida axborotning tarqatilish va uzatilish imkoniyatlari kengayishi natijasida bizning jamiyat voqiflik (ya’ni, xabardor bo‘lish)” [4] darajasidan axborot jamiyatiga aylandi va bu bilan axborotning eng muhim tarkibiy qismi hisoblangan bilimlarni egallash jarayoni rivojlandi. Ya’ni, axborot bilim ishlab chiqarish vositasiga aylandi. Aytish mumkinki, texnologiya axborotni o‘zgartirish asnosida axborotning o‘zi ham texnologiyalarni yaratmoqda, ayni vaqtda axborot orqali bilim olinib, bilim vositasida yangi axborot paydo bo‘lmoqda.

Tadqiqotchilar “Axborot jamiyati” tushunchasining mohiyatini oydinlashtirar ekan, shunday ta’rifni bayon etadilar: “u (ya’ni, axborot jamiyati) shunday jamiyatki, unda jamoaviy intellekt uning amal qilishida inson organizmida aql o‘ynagan rolga o‘xshash rolni ijro etadi, ya’ni jamiyat rivojlanishiga va ortib borayotgan qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi... Insoniyatning manfaati, ravnaqi uchun harakat qiladi, yangi gomeostazni shakllantiradi” [2].

Ushbu ta’rifda tilga olingan “jamoaviy intellekt” jamiyatdagi intellekt darajasining ifodasi bo‘lib, u inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni tubdan yangilaydi va bioijtimoiy deb nomlanadigan qonunlarning shakllanishi uchun zamin yaratadi. Ya’ni, mazkur qonunlarning shakllanishi uchun aynan “jamoaviy intellekt” shart-sharoit yaratadi, deyishimiz mumkin [5].

Aynan axborot qonunlari ijtimoiy jarayonlardagi o‘z-o‘zini boshqarish (yoki tartibga solish) funksiyasini belgilab beradi. Bu jarayonda insonning axborotni tartibga solib boruvchilik va boshqaruvchilik roliga ega ekanligi olamning o‘zlashtirilishi va o‘zgarib borishini ta’minlaydi. Demak, aytish mumkinki, axborot jamiyatiga ta’rif berilganda uning “axborot rivojlanishi qonunlariga bevosita bog‘liqligi ommaviy ongida anglangan va ijtimoiy mentalitetlarda mustahkamlangan jamiyat ekanligiga alohida urg‘u beriladi” [2].

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, mutaxassis-muhandislarning kasbiy standartlarida axborot jamiyatining rivojlanish qonunlari aks eta boradi.

Axborot jamiyati muayyan qonunlar asosida rivojlana borar ekan, buning natijasida axborot yangi ko‘rinishdagi voqelik sifatida shakllanadi va taraqqiy etadi.

“Umuman olganda madaniyat, aynan bir hodisani belgilash uchun bir necha bir-biriga o‘xshash usullarga ega bo‘lgan til singari, ortiqchalik xususiyatiga ega. Madaniyatda bilim, me’yorlar, qadriyatlar ko‘rinishida mumkin bo‘lgan faoliyatning turli-tuman variantlari mustahkamlangan. Madaniyatning ortiqchalikka ega bo‘lishi aslida ortiqchalik emas. Yig‘ilgan madaniy axborot zaxirasi qanchalik katta bo‘lsa, shunchalik jamiyat barqaror va yashovchan bo‘ladi” [4].

Keltirib o‘tilgan mulohazalardan kelib chiqib, aytish mumkinki, axborotning shaxs tomonidan o‘zlashtirib borilishi alohida inson uchun zamonaviy ta’limning asosiy masalalaridan biridir. Yangi bilimning axborot sifatida taqdim etilishi va shu asosda ijtimoiy foydalanishga mo‘ljallangan moddiy hamda intellektual mahsulot ishlab chiqarilishi yana boshqa bir insonning faoliyati va takomillashib borishi uchun zamin yaratadi [3]. Shuningdek, o‘sha boshqa insonning ham axborot jamiyatiga kirib kelib, yangi bilimlarni axborot sifatida tarqatishidan iborat o‘ziga xos izchillik hosil qiladiki, buning natijasi jamiyatning taraqqiyotida namoyon bo‘ladi.

Shunisi ham borki, hozirgi davr manbalari va ilmiy adabiyotlarida “axborot madaniyati” tushunchasining tub mohiyatini ifoda etadigan bir xil ta’riflar uchramaydi. Ayrim mutaxassislarning tadqiqotlarida mazkur tushuncha alohida bir shaxsning axborot ishlab chiqarish va uzatish xususiyatlari majmuasi, boshqa tadqiqotchilarda esa “insonning axborot faoliyatiga ta’rifi yo‘qligini aniqlash imkonini berdi. Ba’zi tadqiqotchilar ishlarida u shaxs axborot xususiyatlari” [3], boshqalarida esa qadriyatlar haqidagi ma’lumotlarni tarqatuvchi shaxsning axborot faoliyati sifatida talqin etiladi.

Mavjud ta’riflardan kelib chiqib, axborot madaniyati – bu insonning ijtimoiy ahamiyatga molik bo‘lgan axborotni to‘laligicha “o‘zlashtirib borish jarayonida o‘z ichki dunyosi bilan uyg‘unlashtirib bora olish salohiyatidir, deyishimiz mumkin. Ayrim manbalarda axborot madaniyati alohida insonga axborot makonida o‘z o‘rnini topishi”[2,5], o‘z yo‘nalishini belgilab olishi uchun zarur bo‘lgan bilimlarning muayyan darajasi, deya ta’rif etiladi.

Ta’riflar xilma-xilligi biz tadqiq etayotgan tushunchaning murakkab va ko‘pqirrali ekanligini ko‘rsatadi. Shuning uchun axborot madaniyati tushunchasi faqat ijtimoiy fenomen emas, balki texnologik hodisa sifatida tadqiq etilsa, maqsadga muvofiq bo‘lur edi [2,3].

Texnika OTMLaridagi tahsilda axborot madaniyati tushunchasiga ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan yondashilganda, u umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi, umumjahon madaniy muhitini shakllantiruvchi va xalqaro axborot makonini rivojlantiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. Axborot madaniyatining texnik va texnologik jihatlari bo‘lajak muhandislar uchun timsollar, ramzlar va axborotlar bilan ishlashning yangi usullarni topishga zamin yaratadi [6,7]. Shuningdek, axborot madaniyatiga ega bo‘lgan mutaxassis o‘z axborot faoliyati uchun zarur bo‘ladigan bilimlardan yangi axborot ishlab chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi va mavjud axborotdan amaliyotda foylanishni ta’min etuvchi barcha bilimlarni o‘zlashtirishga intiladi. Keyingi yillardagi tadqiqotlarni tahlil etish natijasida bo‘lajak muhandislar axborot madaniyatining ta’rifi borasida muayyan to‘xtamga kelish imkoniyatini taqdim etdi. “Demak, bo‘lajak muhandisning axborot madaniyati – bu shaxsning ATK va telekommunikatsiyalardan foydalanish, informatsion savodxonlik, o‘z sohasi va axborot texnologiyalari bo‘yicha kompetentlik asosida axborot faoliyatini amalga oshirish, axborot sohasida muloqot qila bilish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan motivatsiya bo‘lib, uning zamonaviy axborot olami ko‘lamlari

to‘g‘risidagi tasavvurlari tizimini o‘z ichiga oladi”[5]. Shuningdek, axborot madaniyatini o‘zida shakllantiradigan muhandis o‘ziga xos tafakkur uslubiga ega bo‘lmog‘i va bu uslub fikriy mustaqillik va kreativlikni taqozo etmog‘i lozim.

Axborot jamiyatida aholi faoliyatining obyekti va mehnat natijalari axborot resurslari hamda axborot vositasida olingan ilmiy bilimlar hisoblanadi. Jamiyatni axborotlashtirish uchun, avvalo, ta’limni axborotlashtirish lozim bo‘ladi, negaki, axborot jamiyatini barpo etuvchi mutaxassislar ayni ta’lim tizimining faoliyat mahsulidir. Mutaxassislar zamonaviy axborot muhitini shakllantiribgina qolmasdan, o‘zlari ham shu muhit ichida faoliyat ko‘rsatadilar.

Ta’limning axborotlashtirish – insonning axborot jamiyatida mavjud qadriyatlar tamoyili bo‘yicha yashashiga zamin yaratish jarayonidir.

Ta’lim yangi axborot texnologiyalari vositasida axborotlashtirilgan ekan, ta’limning o‘zi ham mazkur texnologiyalarning rivojlanib borishini ta’minlaydi. Sohaning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash vazifasidagina iborat bo‘lmay, balki ta’lim tizimidagi eng muhim masalalar (yangi o‘quv-metodik majmualar yaratish va o‘qituvchi-pedagoglar faoliyatining zamonaviy madaniyatini shakllantirish kabi) yechimini ham o‘z ichiga oladi.

Ta’limni axborotlashtirish bo‘yicha amalga oshirila boshlagan dastlabki tadbirlar OTMlarda ta’lim jarayonlarining samaradorligini muayyan darajada oshirish, yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etishga yo‘naltirilgan uslubiy ishlanmalardan amaliyotga keng tadbiriq etish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir[8].

Oliy ta’lim tizimida ta’limni axborotlashtirish uchun axborotlashgan muhitning hosil qiluvchilari “(ya’ni, professor-o‘qituvchilar hamda talabalar) axborot kompetentligining negizini tashqil etuvchi malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari, o‘zlarining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini rivojlantirib borishlari muhim shartlardan biri hisoblanadi” [3,4,5]. Aytish kerakki, axborot ko‘nikmasi har qanday soha mutaxassisi o‘zida shakllantirishi zarur bo‘lgan eng muhim ko‘nikmalar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Шодиев Р. Д., Шарипов Э. О., Кўзиев О. Ч. Бўлажак муҳандиснинг ўз фаолиятини моделлаштириш модели //Ta’lim fidoyilari. – 2022. – Т. 18. – №. 5. – С. 9-14.
2. Chuliyevich K. O. Ways of Implementation in the Future of the Formation of Information and Modeling Skills in Students of the Technical Direction //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – Т. 11. – С. 22-26.
3. Кузиев О. Ч. Муҳандислик фаолиятини моделлаштиришнинг ҳозирги ҳолатини таҳлилий жиҳатлари //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 6. – С. 318-323.
4. Cho‘Liyevich O. Q. Z. MAKTAB GEOMETRIYA KURSIDA ANALOGIYA METODI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 84-95.

5. Kuziyev O. C. MODEL OF DEVELOPMENT OF INFORMATION-MODELING SKILLS IN FUTURE ENGINEERS //Academia Repository. – 2023. – T. 4. – №. 11. – С. 44-49.

6. Kuziev O. MAIN RECOMMENDATIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF INFORMATION MODELING IN ENGINEERS //Science and Innovation. – 2022. – T. 1. – №. 7. – С. 591-595.

7. Kuziev O. МУҲАНДИСЛАРДА КАСБИЙ АХБОРОТ МОДЕЛЛАШТИРИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ БЎЙИЧА МУҲИМ ТАВСИЯЛАР //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. A7. – С. 591-595.

8. Кузиев О. Ч. ТЕХНИКА ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ АХБОРОТМОДЕЛЛАШТИРИШ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 10. – С. 1183-1189.

**KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BO‘LAJAK FIZIKA
O‘QITUVCHILARINING KASBIY IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING
INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI**

O‘rinboyeva Kumushoy Sultonbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti v.b.dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kvest texnologiyasi asosida bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan innovatsion pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Ta’lim jarayonida kvest elementlaridan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini berishi isbotlangan. Shuningdek, maqolada kvest ta’limi orqali fizika fanini o‘qitishda interfaol metodlar, motivatsion muhit va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kvest texnologiyasi, innovatsion pedagogika, fizika ta’limi, kasbiy ijodkorlik, interfaol metodlar, mustaqil ta’lim, kreativ fikrlash.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты инновационных педагогических технологий, направленных на развитие профессионального творчества будущих учителей физики на основе квест-технологии. Показано, что использование элементов квест-обучения в образовательном процессе способствует повышению активности студентов, развитию их самостоятельного и творческого мышления, а также формированию навыков решения проблемных ситуаций. Кроме того, раскрыта эффективность применения интерактивных методов, мотивационной среды и цифровых образовательных инструментов при обучении физике с использованием квест-технологии.

Ключевые слова: квест-технология, инновационная педагогика, обучение физике, профессиональное творчество, интерактивные методы, самостоятельное обучение, креативное мышление.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of innovative pedagogical technologies aimed at developing the professional creativity of future physics teachers through the use of quest-based learning. The study proves that integrating quest elements into the educational process enhances students’ engagement, fosters independent and creative thinking, and develops problem-solving skills. Furthermore, the paper highlights

the effectiveness of using interactive methods, motivational environments, and digital learning tools in teaching physics based on quest technology.

Keywords:quest technology, innovative pedagogy, physics education, professional creativity, interactive methods, independent learning, creative thinking.

Kirish.Bugungi kunda ta’lim tizimida raqobatbardosh, ijodkor, mustaqil fikrlaydigan va muammoli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qila oladigan pedagog kadrlarni tayyorlash zamon talabi hisoblanadi. Ayniqsa, fizika fanini o‘qitishda talabalarning kasbiy ijodkorligini shakllantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayoniga kvest texnologiyasini joriy etish — nafaqat o‘quvchini bilim oluvchi subyekt sifatida faollashtiradi, balki uni ijodiy, analitik va muammoli fikrlashga yo‘naltiradi[1].

Kvest texnologiyasi o‘z mohiyatiga ko‘ra, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini muayyan topshiriqlar, bosqichli izlanishlar hamda jamoaviy hamkorlik orqali mustahkamlashga qaratilgan o‘yinli o‘quv faoliyati turidir. Ushbu texnologiyaning fizika ta’limida qo‘llanilishi talabalarga abstrakt tushunchalarni amaliyot bilan bog‘lash, murakkab jarayonlarni tahlil etish, yangi g‘oyalar yaratish va o‘z nuqtayi nazarini asoslab berish imkonini beradi. Natijada, bo‘lajak fizika o‘qituvchilari o‘z kasbiy faoliyatlarida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, ijodiy muhit yaratish va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishga tayyor bo‘lib boradi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, raqamli ta’lim muhitini shakllantirish va o‘quv jarayoniga interfaol metodlarni keng joriy etish borasida bir qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari, “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ilgari surilgan g‘oyalar, shuningdek, “Raqamli ta’lim” konsepsiyasi mazkur yo‘nalishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi[1,13].

Mazkur maqolada kvest texnologiyasining o‘quv jarayonidagi imkoniyatlari, uning didaktik afzalliklari, shuningdek, bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda kvest o‘yinlarini tashkil etishning samarali shakllari, ularning ta’lim motivatsiyasiga, jamoaviy fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga ta’siri yoritiladi. Shu orqali, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni yangi sharoitlarga moslashgan, zamonaviy fikrlovchi, ijodiy yondashuvga ega shaxs sifatida tayyorlashning metodik asoslari ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili.So‘nggi yillarda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar natijasida o‘qitish jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, talabalarda ijodiy fikrlash, mustaqil o‘rganish va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifaga aylandi. Shu jihatdan, kvest

texnologiyasi ta’lim jarayonini faol, qiziqarli va natijador shaklda tashkil etish imkonini beruvchi innovatsion metod sifatida ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilmoqda[3,4].

Xorijiy tadqiqotlarda (D. Johnson, R. Slavin, M. Prensky, J. Dewey va boshqalar) kvest o‘yinlarining ta’limdagi ahamiyati, ularning motivatsiyani oshiruvchi, hamkorlikni kuchaytiruvchi va ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi vosita sifatidagi roli keng yoritilgan. Masalan, J. Dewey ta’lim jarayonini faol tajriba orqali o‘zlashtirish zarurligini ta’kidlasa, M. Prensky “game-based learning” konsepsiyasi orqali o‘quv jarayonida raqamli o‘yin elementlarini qo‘llash o‘quvchilarning tafakkurini faollashtirishga xizmat qilishini asoslab bergan.

Yevropa va AQSH olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda (A. Gee, T. Reeves, K. Squire) kvest texnologiyasi ta’limning muammoli va tadqiqotga asoslangan shakli sifatida baholanadi. Unga ko‘ra, kvest o‘yinlari orqali o‘quvchi o‘z bilimini real muammolarni hal qilishda qo‘llashga, shuningdek, jamoaviy ijodiy fikrlashga o‘rganadi. Shuningdek, R. Mayer va J. Brunerlarning izlanishlarida o‘yinli o‘qitish vositalarining kognitiv rivojlanishga ijobiy ta’siri, o‘quvchi motivatsiyasini mustahkamlashdagi ahamiyati ilmiy asosda isbotlangan.

MDH mamlakatlari olimlari — N. I. Boldireva, T. I. Leontyeva, V. V. Serikov, L. V. Petrova kabi tadqiqotchilar o‘z ishlarida kvest texnologiyasini pedagogik interfaol metod sifatida talabalarning refleksiv fikrlash, mustaqil tahlil qilish va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishda samarali vosita sifatida baholashgan. Ayniqsa, ularning ishlarida kvest topshiriqlari bosqichma-bosqichlik, differensial yondashuv va jamoaviy hamkorlik tamoyillariga asoslanishi zarurligi ta’kidlanadi[5].

O‘zbekistonlik olimlar orasida Sh. Qodirov, N. G‘afforova, M. Abdurahmonov, M. Esonov, K. Turg‘unov kabi pedagogik tadqiqotchilar tomonidan o‘qituvchilar kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda innovatsion texnologiyalarning, xususan, kvest va o‘yinli metodlarning o‘rni yoritilgan. Ularning fikricha, kvest texnologiyasi talabalarning o‘zlashtirish jarayonini shaxsiy tajriba asosida tashkil etishga, nazariy bilimlarni amaliy holatlar bilan bog‘lashga va kreativ muammolarni yechish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi[6].

Ayni paytda, fizika ta’limi kontekstida kvest texnologiyasining qo‘llanilishi hali to‘liq o‘rganilmagan ilmiy yo‘nalishlardan biri sanaladi. Xususan, bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda ushbu texnologiyaning imkoniyatlarini tizimli asosda o‘rganish, uning metodik mexanizmlarini ishlab chiqish, dars jarayonida qo‘llanilish bosqichlarini aniqlash dolzarb hisoblanadi. Shu bois, mazkur maqola ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga, ya’ni fizika ta’limida kvest texnologiyasi asosida kasbiy ijodkorlikni rivojlantirishning nazariy-amaliy asoslarini ishlab chiqishga qaratilgan[7].

Muhokama va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayoniga kvest texnologiyasini joriy etish bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. An’anaviy dars shakllarida o‘quvchi ko‘proq tayyor

bilimlarni qabul qiluvchi rolida bo‘lsa, kvest asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda u faol ishtirokchi, muammolarni hal etuvchi va ijodiy fikrlovchi subyekt sifatida maydonga chiqadi.

O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari davomida kvest texnologiyasi o‘quvchilarning motivatsiya darajasini oshirishda, jamoaviy hamkorlikni kuchaytirishda hamda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishda muhim o‘rin tutishi aniqlandi. Fizika darslarida kvest elementlarini joriy etish o‘quvchilarning ilmiy tahlil qilish, hodisalarni kuzatish, gipoteza ilgari surish va tajriba orqali natijani tekshirish ko‘nikmalarini mustahkamladi[8,9].

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, kvest o‘yinlari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarni o‘zaro raqobat va hamkorlik muhiti orqali faol o‘rganishga undaydi. Masalan, “Elektr zanjirining sirlarini toping” yoki “Issiqlik jarayonlari orqasidagi jumboq” kabi kvest topshiriqlari talabalarning ilmiy tafakkurini chuqurlashtirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash va o‘z fikrini mantiqan asoslab berish qobiliyatini rivojlantirdi.

Shuningdek, tajriba-sinov natijalariga ko‘ra, kvest texnologiyasi asosida o‘qitilgan talabalar dars jarayonida:

- o‘rganilgan mavzularni tahlil qilishda yuqori faollik ko‘rsatgan;
- yangi g‘oyalarni ilgari surish va ularni asoslashda ijodkorlik namoyon etgan;
- muammoli vaziyatlarda jamoaviy qarorlar qabul qilishga moyillik bildirgan;
- mustaqil izlanish, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya ko‘nikmalarini shakllantirgan.

Bu natijalar kvest texnologiyasining o‘quv jarayonidagi didaktik samaradorligini tasdiqlaydi. Kvest o‘yinlari orqali ta’lim oluvchilar nafaqat fanga oid bilimlarni chuqur o‘zlashtiradi, balki kommunikativ, ijodiy va ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, fizika fanining tajriba, kuzatish va modellashga asoslangan tabiati kvest metodiga juda mos keladi[10].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kvest texnologiyasini samarali qo‘llash uchun quyidagi didaktik shart-sharoitlar muhim:

O‘quv jarayonining maqsadi va mazmuniga mos kvest ssenariylarini ishlab chiqish;

Kvest bosqichlarida talabalarning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlovchi o‘qituvchi rahbarligini ta’minlash;

Raqamli texnologiyalar (simulyatsiyalar, QR-kodlar, onlayn platformalar) asosida topshiriqlarni interfaol tashkil etish;

Baholash jarayonida nafaqat yakuniy natija, balki ijodiy yondashuv va jarayon faoliyatini ham inobatga olish.

O‘tkazilgan tajriba asosida ishlab chiqilgan “Kvest asosida kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish modeli” uch asosiy komponentni o‘z ichiga oladi:

Motivatsion-kommunikativ komponent – o‘quvchilarni faol ishtirok va ijodiy muloqotga yo‘naltiradi;

Kognitiv-tadqiqot komponenti – nazariy bilimni tahlil, tajriba va tahliliy fikrlash orqali mustahkamlaydi;

Refleksiv-faoliyat komponenti – talabalarning o‘z faoliyatini tahlil qilish, xulosalash va takomillashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ushbu model asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonida talabalar o‘z kasbiy tayyorgarligini amaliy faoliyatga yo‘naltiradi, ta’lim jarayonida mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda kreativ yondashuv namoyish etish ko‘nikmalarini egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, kvest texnologiyasi fizika ta’limida nafaqat bilimlarni mustahkamlash vositasi, balki kasbiy ijodkorlikni rivojlantiruvchi, raqamli kompetensiyalarni shakllantiruvchi va shaxsiy faollikni oshiruvchi samarali pedagogik texnologiya sifatida e’tirof etiladi[11].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kvest texnologiyasi zamonaviy ta’limning muhim innovatsion shakllaridan biri bo‘lib, u bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Mazkur texnologiya o‘quv jarayonini faol, interfaol va motivatsion jihatdan boyitilgan tarzda tashkil etish, talabalarning o‘rganishga bo‘lgan ichki ehtiyojini kuchaytirish, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kvest asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyati talabalarda:

- mustaqil izlanish va tahlil qilish malakalarini;
- ilmiy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini;
- jamoada ishlash va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlarini;
- ijodiy yondashuv va o‘z fikrini asoslab berish madaniyatini shakllantiradi.

Kvest texnologiyasining ta’limdagi ahamiyati shundaki, u o‘quvchi shaxsini markazga qo‘yadi, o‘qituvchini esa yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi, hamkor sifatida faoliyat yuritishga undaydi. Fizika fanining nazariy va amaliy jihatlarini uyg‘unlashtirishda kvest o‘yinlari o‘zining didaktik moslashuvchanligi va ijodiy imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan “kvest asosida kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish modeli” shuni ko‘rsatdiki, bu yondashuv motivatsion, kognitiv va refleksiv komponentlarning uyg‘unlashuvi asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli vositalar, multimedia resurslari va interfaol topshiriqlardan foydalanish kvest metodining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, kvest texnologiyasini fizika ta’limi jarayoniga tatbiq etish natijasida:

- o‘quvchilarning fan asoslariga oid bilimlari chuqurlashadi;
- muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish kompetensiyasi shakllanadi;
- ilmiy tahlil, tajriba o‘tkazish va natijalarni baholash madaniyati rivojlanadi.

Umuman olganda, kvest texnologiyasi bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish, ularni ijodiy, innovatsion fikrlovchi va zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyor mutaxassis sifatida tarbiyalashda samarali usul sifatida e’tirof etiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Fizika fanini o‘qitishda kvest texnologiyasiga asoslangan dars modellarini ishlab chiqish va ularni o‘quv dasturlariga integratsiyalash;

Bo‘ljak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida interfaol kvest o‘yinlarini tashkil etish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar yaratish;

Raqamli kvest platformalaridan (Google Form, Genially, Classcraft va boshqalar) foydalanish orqali o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish;

Kvest asosida o‘qitish jarayonida ijodiy yondashuv, hamkorlik, tanqidiy tafakkur va refleksiya elementlarini muntazam rag‘batlantirish.

Xulosa qilib aytganda, kvest texnologiyasi ta’lim tizimiga yangi mazmun va dinamik yo‘nalish olib kiradi, u fizika fanini o‘qitishda o‘quvchilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirish va zamonaviy ta’lim talablariga javob bera oladigan innovatsion o‘qituvchini tayyorlashda samarali vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
2. Prensky M. Digital Game-Based Learning. New York: McGraw-Hill, 2001.
3. Gee J. P. What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
4. Mayer R. E. Multimedia Learning. Cambridge University Press, 2009.
5. Bruner J. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
6. Squire K. Video Games and Learning: Teaching and Participatory Culture in the Digital Age. Teachers College Press, 2011.
7. Reeves T. C., & Reeves P. M. Designing Online and Blended Learning Environments. IGI Global, 2017.
8. Boldyreva N. I. Kvest-texnologii v obrazovatel'nom protsesse: teoretiko-metodicheskiy aspekt. Moskva: Akademiya, 2018.
9. Petrova L. V. Interaktivnye obuchayushchie texnologii v vysshey shkole. Moskva: Vysshaya Shkola, 2016.
10. Leontyeva T. I. Pedagogicheskiy kvest kak sredstvo razvitiya kreativnosti studentov. Kazan pedagogical journal, №3, 2019.
11. Serikov V. V. Obrazovanie i lichnost': Teoriya i praktika proektirovaniya pedagogicheskikh sistem. Moskva: Logos, 2015.
12. Qodirov Sh. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ta’lim samaradorligidagi o‘rni. Toshkent: TDPU, 2020.
13. G‘afforova N. Kreativ fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlarning roli. “Ta’lim va innovatsiyalar” jurnali, №2, 2021.
14. Abdurahmonov M. O‘qituvchilarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri, 2022.
15. Turg‘unov K. Fizika ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Andijon: ADPI nashriyoti, 2021.

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.

17. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Raqamli ta’lim” konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, 2020-yil.

18. Esonov M. Innovatsion o‘qitish metodlari orqali talabalarning ijodkorligini rivojlantirish. Toshkent: Innovatsiya, 2022.

19. Yuldasheva D. STEM va kvest texnologiyalarining integratsiyasi: tajriba va istiqbollar. “Pedagogik innovatsiyalar” ilmiy jurnali, №4, 2023.

20. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2017.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA RAQAMLI DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH VA ULARNI O‘QITUVCHI TAYYORLASH JARAYONIGA

Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon o‘g‘li

Qo‘qon Davlat Universiteti

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy

intellekt kafedrası o‘qituvchisi

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim tizimida raqamli didaktik materiallar yaratishning dolzarbligi, ularni o‘quv jarayoniga joriy etish imkoniyatlari va o‘qituvchi tayyorlashda qo‘llash metodikasi tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy multimedia texnologiyalarining o‘quvchilarning bilimini mustahkamlashdagi o‘rni va ularni yaratish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta‘lim, didaktik materiallar, boshlang‘ich ta‘lim, multimedia, pedagogik texnologiya, metodika.

Аннотация. В статье анализируется актуальность создания цифровых дидактических материалов в системе начального образования, их внедрение в учебный процесс и методика применения в подготовке учителей. Также рассматривается роль современных мультимедийных технологий в укреплении знаний учащихся и этапы их создания.

Ключевые слова: цифровое образование, дидактические материалы, начальное образование, мультимедиа, педагогическая технология, методика.

Abstract. This article analyzes the relevance of creating digital didactic materials in primary education, their integration into the learning process, and methodological approaches to using them in teacher training. The role of modern multimedia technologies in strengthening students' knowledge and the main stages of developing digital materials are also discussed.

Keywords: digital education, didactic materials, primary education, multimedia, pedagogical technology, methodology.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omilga aylanmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida raqamli didaktik materiallardan foydalanish bolalarning o‘quv motivatsiyasini oshiradi, o‘rganish jarayonini vizual va interaktiv shaklda tashkil etishga yordam beradi. Didaktik materiallar — bu o‘quvchilarda yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi o‘qitish vositalaridir. Ularning raqamli shakli multimedia komponentlari (matn, rasm, audio, video, animatsiya) asosida yaratilganda, o‘quvchilarning idrok qilish darajasi ortadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli didaktik materiallarni yaratish va ulardan samarali foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi. Chunki bugungi kunda raqamli savodxonlik, axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyati, ta’lim resurslarini yaratish malakasi o‘qituvchi kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida baholanmoqda.

Shu boisdan, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida “Raqamli pedagogika”, “Axborot texnologiyalari asoslari”, “Multimedia vositalarini yaratish” kabi fanlarni chuqur o‘qitish, talabalarda amaliy loyihalar orqali didaktik materiallar ishlab chiqish tajribasini shakllantirish zarur. Masalan, PowerPoint, Canva, LearningApps, Genially, Wordwall, va Google Classroom kabi platformalar yordamida raqamli topshiriqlar, interaktiv testlar, dars slaydlari, video darslar yaratish mumkin.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich ta’limda raqamli didaktik materiallar yaratish jarayonini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish, ularni o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga samarali integratsiya qilish yo‘llarini aniqlashdan iborat. Shu orqali ta’lim sifatini oshirish va raqamli kompetensiyaga ega o‘qituvchi kadrlar tayyorlashga hissa qo‘shish ko‘zda tutiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

So‘nggi yillarda raqamli ta’lim, pedagogik texnologiyalar va didaktik materiallarni raqamlashtirish yo‘nalishida ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, J. Thomas o‘zining “Project-Based Learning” tadqiqotida raqamli resurslar yordamida o‘quvchilarni faol o‘rganishga jalb etish, ularning mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali usullarini tahlil qilgan. N. Kholikova ta’lim jarayonida raqamli materiallardan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rag‘batlantirishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, J. Jamolov didaktik yondashuvlarni rivojlantirishda o‘qituvchi tayyorgarligini takomillashtirish zarurligini alohida qayd etgan.

Raqamli didaktik materiallar bo‘yicha olib borilgan xalqaro tadqiqotlar (UNESCO, 2021; OECD, 2022) shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni shakllantirish global ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli didaktik vositalar yordamida o‘quvchilarda fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish, individual o‘qitish sharoitini yaratish hamda darsni interfaol tashkil etish imkoniyatlari kengayadi. Shu

nuqtai nazardan, raqamli materiallar o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiruvchi asosiy metodik vosita sifatida e’tirof etiladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishni samarali tashkil etish uchun bir nechta omillarni hisobga olish muhim. Bular: talabalarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini belgilashda har bir talabaga mos keladigan, uning qobiliyatlarini inobatga olgan holda individual o‘quv rejalarini tuzish, ta’limni individuallashtirishda ta’lim jarayonini har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlari asosida tuzish, talabalarning o‘z potentsiallarini to‘liq ishga solishiga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishda o‘qitish jarayonida interaktiv metodlar, multimediali materiallar, masofaviy ta’lim platformalari va boshqa zamonaviy vositalarni qo‘llash, xorijiy tajribalar va metodikalarni o‘rganish va ulardan o‘z ta’lim tizimimizda foydalanish, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi.

O‘zbekiston sharoitida ham bu masalaga katta e’tibor qaratilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, 2023–2026-yillarga mo‘ljallangan “Raqamli ta’lim” milliy dasturi pedagoglarning axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishni ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida belgilab berdi. Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyasini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligida ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi yondashuvlar qo‘llanildi:

- Tahliliy metod – mavjud ilmiy manbalarni o‘rganish va ularning asosida xulosalar chiqarish;
- Taqqoslama metod – an’anaviy va raqamli didaktik materiallarni qiyosiy tahlil qilish;
- Amaliy metod – talabalarning raqamli materiallar yaratish jarayonini kuzatish va baholash.

Ushbu tadqiqotda tahliliy, taqqoslama va amaliy kuzatuv metodlari qo‘llanildi. Tahliliy metod yordamida mavjud ilmiy manbalar o‘rganilib, raqamli didaktik materiallar yaratish jarayonidagi asosiy nazariy yondashuvlar aniqlangan. Taqqoslama metod yordamida an’anaviy bosma materiallar bilan raqamli materiallarning samaradorligi o‘rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Amaliy kuzatuv metodida esa pedagogika yo‘nalishi talabalarining raqamli topshiriqlar va multimedia resurslari tayyorlash jarayonidagi faoliyati o‘rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli didaktik materiallardan foydalanish o‘qituvchi tayyorlash jarayonining sifatini oshiradi, talabalarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini va raqamli savodxonligini rivojlantiradi. Shu bois, bu yo‘nalishda ilmiy-metodik asoslarni yanada chuqurlashtirish va ta’lim jarayoniga tizimli tarzda integratsiya qilish zarur.

TAHLIL NATIJALARI

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli didaktik materiallardan foydalanish boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishidagi talabalarning o‘qituvchilik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli vositalar asosida dars materiallarini tayyorlash, interaktiv topshiriqlarni ishlab chiqish va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish talabalarda nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki metodik tafakkurni ham shakllantiradi. Tahlil davomida aniqlanishicha, raqamli didaktik materiallardan muntazam foydalanayotgan talabalar dars jarayonini loyihalashda mustaqil ishlashga intiladi. Ular darsni rejalashtirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, mavzuning murakkablik darajasi hamda vizual materiallardan foydalanish imkoniyatlarini e‘tiborga olishni o‘rgandilar. Natijada talabalarda o‘z darslarini multimediya vositalari bilan boyitish, interaktiv ta‘lim muhiti yaratish bo‘yicha amaliy tajriba shakllandi.

Multimedia elementlaridan foydalanish natijasida dars sifati va o‘quvchilarning faolligi sezilarli darajada oshganligi kuzatildi. Animatsiyalar, videoroliklar, interaktiv testlar va raqamli taqdimotlardan foydalanish o‘quvchilar diqqatini jalb etib, mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishlariga yordam berdi. Ayniqsa, vizual va eshitish idroki orqali o‘rganish imkoniyati o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini mustahkamladi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida raqamli platformalar (Google Classroom, LearningApps, Wordwall, Canva va boshqalar)dan foydalanish talabalarning o‘qituvchi sifatidagi faoliyatini yangi bosqichga olib chiqdi. Ular o‘quv jarayonini raqamli muhitda tashkil etish, onlayn baholash tizimlaridan foydalanish, dars uchun virtual materiallar yaratish ko‘nikmalarini egalladilar. Bu esa o‘qituvchi tayyorlashdagi zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini oshirdi.

Metodik jihatdan asoslangan raqamli didaktik materiallar talabalarning ijodkorligini va kreativ fikrlashini rag‘batlantirdi. Talabalar o‘z materiallarini yaratishda innovatsion g‘oyalar ilgari surdi, o‘quvchilarni qiziqtiruvchi interaktiv mashg‘ulotlarni loyihaladi. Shu orqali ularning pedagogik tafakkuri kengaydi, darsda ijodiy yondashuvni qo‘llash tajribasi ortdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli didaktik materiallardan foydalanish talabalarda quyidagi o‘zgarishlarni kuzatdi:

1. Dars jarayonini loyihalashda mustaqil ishlash ko‘nikmalari oshdi.
2. Multimedia elementlaridan foydalanish orqali dars sifati yaxshilandi.
3. O‘quvchilarning e‘tibori va ishtiroki oshib, interfaol muhit shakllandi.
4. O‘qituvchi tayyorlashda raqamli platformalardan foydalanish samaradorligi ortdi.
5. Metodik jihatdan asoslangan raqamli materiallar o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rag‘batlantirdi.

Umuman olganda, raqamli didaktik materiallarni o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish o‘quv jarayonining sifatini yaxshilash, ta‘limni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish hamda o‘qituvchining raqamli kompetensiyasini mustahkamlashda samarali natijalar berdi. Ushbu yondashuv kelgusida boshlang‘ich ta‘lim sifatini oshirish va o‘qituvchilarni raqamli ta‘lim muhitiga tayyorlashda muhim ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli didaktik materiallar zamonaviy ta‘lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular boshlang‘ich ta‘lim tizimida nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki o‘qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirish, darsni interfaol shaklda tashkil etish, o‘quvchilarni faollikka undash va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish imkonini beradi. Raqamli didaktik materiallardan samarali foydalanish uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari nafaqat axborot texnologiyalari bo‘yicha umumiy bilimga, balki ularni ta‘lim jarayoniga moslashtirish, o‘quv dasturiga integratsiya qilish va didaktik maqsadlarga muvofiq ishlata olish kompetensiyasiga ega bo‘lishi zarur. Shu ma’noda, raqamli vositalar bilan ishlash, multimedia resurslarini yaratish, interaktiv mashqlarni loyihalash hamda raqamli baholash tizimlaridan foydalanish bo‘lajak pedagoglar tayyorgarligining muhim tarkibiy qismidir.

Tadqiqotda aniqlanganidek, raqamli didaktik materiallardan foydalanish talabalarda mustaqil ishlash, ijodkorlik va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida, ularning darsni loyihalash jarayoniga yangicha yondashuv bilan qarashiga sabab bo‘ladi. Raqamli vositalar asosida yaratilgan topshiriqlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini mustahkamlaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ta‘lim jarayoniga quyidagi yo‘nalishlarda o‘zgarish kiritish maqsadga muvofiq: birinchidan, o‘quv rejalari va dasturlarini raqamli ta‘limga moslashtirish; ikkinchidan, talabalarda amaliy loyihalar asosida raqamli materiallar yaratish tajribasini shakllantirish; uchinchidan, ta‘limda multimedia va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash joizki, raqamli didaktik materiallar — bu nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiruvchi vosita, balki zamonaviy o‘qituvchi kasbiy mahoratini shakllantiruvchi strategik resursdir. Ularni o‘qituvchi tayyorlash jarayoniga tizimli integratsiya qilish boshlang‘ich ta‘lim sifati va samaradorligini oshirish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish hamda raqamli ta‘lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamolov J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Thomas J. W. (2018). A Review of Research on Project-Based Learning. Buck Institute for Education.
3. Kholikova N. (2020). Poetic Features of Uzbek Poetry of the National Awakening Period. ISJ Theoretical & Applied Science, 04(84), 615–623.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. 2022-yil 28-yanvar.
5. UNESCO. (2021). Digital Literacy for Educators: Global Framework. Paris.
6. Qodirova F. A. (2021). Raqamli pedagogika asoslari va ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

7. Abdullayeva M. X. (2020). Boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.

8. Rasulov A. A. (2022). Ta’lim jarayonida raqamli kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.

9. Tursunova D. S. (2021). Pedagogik ta’limda raqamli resurslardan foydalanishning samarali yo‘llari. O‘zbekiston pedagogika jurnali, №3, 45–52.

10. Ergasheva Z. M. (2023). Boshlang‘ich ta’limda multimedia vositalari asosida dars samaradorligini oshirish. Ta’lim texnologiyalari jurnali, №2, 66–71.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY SAVODINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQA RAHBARINING ROLI

E‘zozxon Qobilova

Qo‘qon davlat universiteti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy savodini shakllantirishda musiqa rahbarining pedagogik faoliyati, uslubiy yondashuvlari va tarbiyaviy ta‘siri chuqur tahlil qilinadi. Musiqiy savodxonlik bolalarning eshitish, ritmni anglash, nota va ohanglarni farqlash, ijodiy fikrlash, emotsional ifoda kabi muhim qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada musiqa mashg‘ulotarining tuzilmasi, savodni o‘rgatishning o‘yinli va interaktiv metodlari, bolalar uchun eng qulay yondashuvlar yoritilgan. Musiqa rahbarining didaktik o‘yinlar, qo‘shiqlar, vizual va audio vositalar orqali savodni o‘rgatishi bolalarning intellektual, estetik va ijtimoiy rivojiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi asoslab berilgan. Yakuniy xulosalarda esa musiqiy savodxonlikni rivojlantirishda tizimli yondashuv va rahbarning kasbiy mahorati asosiy omil ekanligi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: tafakkur, emotsional, musiqa o‘quvi, musiqaviy did, improvizatsiya, musiqa savodi, musiqa tinglash.ta‘lim, tarbiya, ijro maxorati, ovoz tarbiyasi, , musiqa darsi, ma‘naviyat, milliy qadriyat, san‘at, qo‘shiq.kuylash texnikasi, musiqiy estetik tarbiya.

Аннотация. В статье дается глубокий анализ педагогической деятельности, методических подходов и воспитательного воздействия музыкального руководителя по формированию музыкальной грамотности детей дошкольного возраста. Музыкальная грамотность является важным инструментом в развитии таких важных навыков у детей, как слух, понимание ритма, различение нот и мелодий, творческое мышление и эмоциональное выражение. В статье рассматриваются структура уроков музыки, игровые и интерактивные методы обучения грамоте, наиболее удобные для детей подходы. Утверждается, что обучение музыкальным руководителем грамоте с помощью дидактических игр, песен, наглядных и звуковых пособий оказывает положительное влияние на интеллектуальное, эстетическое и социальное развитие детей. В заключительных выводах подчеркивается, что системный подход и профессиональное мастерство руководителя являются ключевыми факторами развития музыкальной грамотности.

Ключевые слова: мышление, эмоциональность, музыкальное образование, музыкальный вкус, импровизация, музыкальная грамотность, слушание музыки. образование, воспитание, исполнительское мастерство, постановка вокала, урок

музыки, духовность, национальные ценности, искусство, пение. техника пения, музыкально-эстетическое воспитание.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the pedagogical activities, methodological approaches and educational impact of the music director in the formation of musical literacy of preschool children. Musical literacy is an important tool for developing children's important abilities such as hearing, rhythm perception, distinguishing notes and melodies, creative thinking, emotional expression. The article covers the structure of music lessons, playful and interactive methods of teaching literacy, and the most convenient approaches for children. It is substantiated that the music director's teaching of literacy through didactic games, songs, visual and audio tools has a positive effect on the intellectual, aesthetic and social development of children. The final conclusions emphasize that a systematic approach and the professional skills of the director are the main factors in the development of musical literacy.

Keywords. thinking, emotional, music education, musical taste, improvisation, music literacy, music listening. education, upbringing, performance skills, voice training, music lesson, spirituality, national values, art, singing. singing technique, musical aesthetic education.

KIRISH

Musiqqa inson hissiyotiga kuchli taʼsir kursatish imkoniyatiga ega boʻlib, oʻquvchilarni nafosat olamiga olib kirish va goyaviy-axloqiy tarbiyalashning muhim vositasidir. Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu-Nosir al-Forobiy «Bu fan tanning sogʻligi uchun foydalidir», degan edi. Bobomiz Shayx Saʼdiy aytgan edi: «Musiqqa odam ruhining yoʻldoshidir». Musiqqa insonga tez taʼsir etuvchi emotsional hissiyotni faol rivojlantiruvchi vositadir. Inson musiqqa bilan ona allasi orqali tanishib, umrbod musiqadan zavq topadi va madad oladi. Musiqqa inson ruhiyatining ajralmas qismi boʻlib hisoblanadi. Musiqadan turli ozuqa olish uchun inson yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, goʻzallikni his eta oladigan, oʻz kasbiga, ona Vatanga mehr qoʻygan boʻlishi kerak. Shu bois oʻquvchilarda inson maʼnaviyatining tarkibiy qismi boʻlgan musiqqa madaniyatini tarbiyalash, musiqqa tarbiyasining bosh maqsadi boʻlib turadi. Maktabgacha taʼlim - uzluksiz taʼlim tizimining boshlangʻich bosqichi ekan, demak, taʼlim tizimini yanada rivojlantirishni aynan maktabgacha taʼlimdan boshlash lozimligi koʻp bora uqtirilmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi 391- son “Maktabgacha taʼlim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish choratadbirlari toʻgʻrisida”³¹ gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq koʻplab samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, maktabgacha taʼlim tashkilotlari yangidan rekonstruksiya qilindi, xususiy maktabgacha taʼlim tashkilotlari qurildi, zamonaviy jihozlar bilan taʼminlandi, taʼlim-tarbiya berish jarayoni jadallashdi, yangi oʻquv dasturlari ishlab chiqildi, maktabgacha yoshdagi bolalarni

³¹ Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 13.05.2019 yildagi 391-son

maktabgacha ta’lim tashkilotlariga jalb qilish samaradorligi oshirildi. Buning hammasi kelajak avlodning yaxshi ta’lim tarbiya olishi uchun.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning musiqiy didini shakllantirishda musiqani ongli ravishda idrok etish ko‘zda tutiladi. MTT larda olib boriladigan barcha musiqiytarbiyaviy ishlar bolalarda bog'cha yoshidan boshlab olijanob fazilatлами shakllantirishga qaratilgan. Bolalar bog'chalarida am alga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar yosh avlodni ma’naviy jihatdan yetuk, barkamol inson bo‘lib voyaga yetishishida xizmat qiladi. Musiqa mashg‘ulotlari jarayonida kichkmtoylar hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradilar. Ular yoshiga mos musiqiy asarlar tarbiyalanuvchilarda unutilmas taassurotlar qoldiradi, ma’naviy dunyosini boyitadi. Bolalar bog‘chasida amalga oshiriladigan mehnat, hisob, atrofimizdagi olam kabi konkret mashg‘ulotlarda bolalarning abstrakt flkrlash, mantiqiy xotira kuchi kabi qobiliyatlari o‘sib borsa, musiqa mashg‘ulotlarida obrazli flkrlashi, nutq madaniyati, musiqiy uquvi, go‘zallikni his eta olish qobiliyati rivojlanib boradi. Turli uslublardan foydalanib o‘tkaziladigan har bir musiqiy mashg‘ulot kichkintoylarda badiiy nafosat zavqini uyg‘otadi, musiqa qiziqishini o‘stiradi. Musiqa mashg‘ulotlarini ilmiy metodik jihatdan har tomonlama takomillashtirib, zamon talabiga mos ravishda olib borish bugungi kun bo'lajak musiqa rahbarlari oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Oddiy musiqa asboblaridan foydalanishni o‘rgatish (masalan, doira, pianino, rubob, gitara). Oson kuylarni ijro etish orqali musiqa madaniyatini singdirish. Bolalar orkestri yoki ansambllarini shakllantirish. Musiqiy sahna chiqishlariga tayyorlash. Turli bayram va tadbirlarga musiqiy chiqishlarni tayyorlash. Sahna madaniyatini o‘rgatish. Jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish. dan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Musiqaviy qabul qilish aqliy jarayon bilan boliq, ya’ni diqqatni, kuzatuvchanlikni anglashni talab qiladi. Bolalar musiqa asarining ijrosini eshitadilar, tovushlarning eshitalishi turlarini taqqoslaydilar, badiiy obrazlarning xarakterli jihatlarini, asarning tuzilishini aniqlaydilar. Musiqaviy asar ijro etilgandan so‘ng, bolalar tarbiyachining savollariga javob beradilar, asarning umumiy xarakterini aniqlaydilar, ularning so‘zlariga, mazmuniga e’tibor beradilar. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun musiqiy savodxonlikni shakllantirish – ularning estetik didini, eshinish qobiliyatini, ritmik sezgilarini, xotirasini va ijodiy fikrlashini rivojlantiruvchi muhim bosqichdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu jarayonni samarali tashkil etishda musiqa rahbari yetakchi rol o‘ynaydi.

1. **R.A. Raxmonov. “Musiqa tarbiyasi asoslari”** kitobda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan musiqiy mashg‘ulotlar turlari, ularni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodikalar ko‘rsatib o‘tilgan. Muallif musiqa rahbarining o‘rnini chuqur tahlil qiladi.

2. **P.Yo‘ldoshevaning “Maktab repertuari”** ushbu uslubiy qo‘llanma bolalarga nota o‘qitish, musiqa tinglash madaniyati va cholg‘u asboblarini tanitish kabi savodiy yondashuvlarni ochib beradi.

3. **R.Odilovanning “Hushnavo milli cholg’ularimiz”** ushbu uslubiy qo‘llanmada musiqa orqali bolaning psixik rivoji, emotsional dunyosini kengaytirish, didini o‘stirish bo‘yicha muhim fikrlar bayon etilgan. Taxlillar quyidagicha o‘tkaziladi;

1. **Nazariy tahlil:** Ilmiy-texnik va pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish.

2. **Kuzatish (observation):** Musiqa mashg‘ulotlarida bolalarning ishtiroki va musiqiy faoliyatini bevosita kuzatish.

3. **Eksperiment (tajriba):** Musiqa darslariga innovatsion yondashuvlar (interaktiv metodlar, didaktik o‘yinlar)ni joriy etish va natijalarni solishtirish.

4. **Suhbat va so‘rovnoma:** Musiqa rahbarlari, tarbiyachilar va ota-onalar bilan suhbatlar o‘tkazish orqali ularning fikrlarini o‘rganish.

5. **Statistik tahlil:** Olingan natijalarni tizimli tarzda tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

Adabiyotlar asosida quyidagi tavsiyalar berib o‘tamiz;

1. Ovoz balandligi va nota nomlarini eshitish orqali o‘rgatish

usul:

- Bolaga "do–re–mi" kabi notalarni kuylab eshittiring.
- Har bir notaga qo‘l ishorasi bilan javob berishini so‘rang (masalan, “do” — past qo‘l, “mi” — yuqori).
- Har bir notani maxsus rang bilan belgilang (vizual yodlash uchun).

foйда : Eshitish, ranglar va harakatlar orqali tez esda qoladi.

2. musiqa savodini ritm asosida qarsak va harakat bilan o‘rgatish

usul:

- Oddiy she‘rga asoslangan ritm: “Qo‘llarim chapak, oyoqlarim tap-tap!”
- Har xil tezlikda (tez/sekin) qarsak chalish, bolalarni takrorlatish.
- Ritm kartochkalari: ritmik shakllarni urish orqali tushunish.

foйда: Bolalar tanasi bilan his qiladi va musiqa savodini oson anglaydi.

3. Didaktik o‘yinlar orqali savod o‘rgatish

usul:

- “Nota kim bo‘ldi?” – Har bir bola bir nota nomi bo‘ladi, navbat bilan chaqiriladi.
- “Rangli nota” – Ranglar bilan kodlangan notalar orqali yodlash.
- “Keling, nota chalaylik” – oddiy metallofon yoki bolalar pianinolarida chalinadigan ohanglar.

foйда: Bolalar o‘yin davomida notani o‘zlashtirib, eslab qoladi.

4. Qo‘shiqlar orqali o‘rgatish

usul:

- “Do-re-mi” qo‘shig‘i, “Nota sayohati”, “Ritm qahramonlari” kabi o‘quv qo‘shiqlari.

- Qo‘shiqning ichida musiqiy belgi va tushunchalar yashiringan bo‘ladi (masalan, “Fa - farishta kelar do‘st izlab”).

foйда: Musiqa orqali o‘rgatish esda qolarli va qiziqarli bo‘ladi.

5. Musiqiy kartochkalar va illyustratsiyalar

usul:

- Har bir nota belgisi uchun alohida rasm (masalan, “Do” — do‘ppi, “Re” — reshka).

- Bolalar bu kartochkalarni mos qo‘shiq bilan bog‘laydi.

- Piktogrammalar orqali dinamikani (past–baland, sekin–tez) tushunish.

Foyda: Vizual yondashuv maktabgacha yoshdagilar uchun ayni muddaobo‘ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa rahbarining faoliyati bolalarning musiqiy savodini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Olib borilgan kuzatishlar, tajribaviy darslar va suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, musiqa rahbarining kasbiy salohiyati, pedagogik mahorati, metodik yondashuvlari musiqiy savodxonlik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Muhokamalar shuni tasdiqladiki, musiqa rahbarining quyidagi jihatlari bolalarning musiqiy rivojlanishida ijobiy natija beradi:

1. **Musiqa asarlarining tanlanishi va ularni to‘g‘ri tushuntira olishi** – bolalar notalarni eshitish va tanib olish, ohanglarni ajrata olishga o‘rganadi.

2. **Cholg‘u asboblardan foydalanish** – an’anaviy va zamonaviy cholg‘ularni bolalarga tanishtirish orqali ularning musiqiy dunyoqarashi kengayadi.

3. **Didaktik o‘yinlar va interaktiv metodlar qo‘llanilishi** – bolalarda musiqaga qiziqish, eshitish, takrorlash va ritmni his qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

4. **Tashkiliy pedagogik yondashuvlar** – har bir bolaning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda yondashuvlar orqali musiqiy savod o‘zlashtiriladi.

Interaktiv darslar (masalan, nota o‘yinlari, ritmik harakatlar, musiqa orqali hikoya qilish) orqali musiqiy savodxonlik elementlari (nota eshitish, ritmni tushunish, ohangni ajrata olish)da sezilarli o‘sinh kuzatildi. Sinfdagi bolalar nisbatan ko‘proq ijobiy natijalarga erishdi. Shuningdek, musiqa rahbari bolaning emotsional holatini musiqiy vositalar orqali ijobiy tomonga o‘zgartirishi, nutq, xotira va diqqatni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlanib, bu jarayonda o‘qituvchining psixologik yondashuvi ham muhim ekani ta’kidlandi. **Nega aynan asosiy qismda musiqa savodi o‘tiladi?**

- Bolalar bu vaqtda **eng faol va e’tiborli** bo‘ladi.

- O‘rgatilayotgan **teoretik- nazariy tushunchalarni amaliy mashqlar bilan mustahkamlash** imkoni bo‘ladi.

- O‘yin bilan uyg‘unlashtirib berilsa, musiqiy savod **zo‘riqmasdan esda qoladi**.

Tavsiya:

- 4–6 yoshli bolalarga savodni **o‘yinlar, illyustratsiyalar, she’r va harakatlar orqali** berish samarali bo‘ladi.

Masalan:

- "Do–re–mi" o‘yinida qo‘l bilan ko‘rsatish
- Ritmni qo‘l chalish bilan o‘rgatish
- Qiziqarli savodli qo‘shiq matnlari orqali tushuncha berish

Natijalar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- Musiqa rahbari bolalarning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirishda markaziy figura sifatida faoliyat yuritadi;
- Musiqa mashg‘ulotlariga yangicha yondashuvlar (didaktik o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, vizual audio vositalar) joriy etilishi natijasida musiqiy savod tezroq shakllanadi;
- Pedagogning ovoza, harakat va ifoda bilan ishlash uslublari bolaning musiqaga bo‘lgan munosabatini chuqurlashtiradi;
- Individual yondashuvlar va differensial metodlar har bir bolaning rivojlanish darajasiga mos ta‘sir ko‘rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga **musiqiy savodxonlikni o‘rgatish** nafaqat musiqa darslarida, balki ularning umumiy rivojlanishida ham **ijtimoiy, hissiy va intellektual jihatdan juda katta ijobiy ta‘sir** ko‘rsatadi.

Quyida musiqiy savod o‘rgatishning **asosiy ijobiy ta‘sir**larini ko‘rsatib o‘taman:

1. Eshitish va e‘tibor qobiliyatini rivojlantiradi

- Bolalar notalarni, ritmni, ohanglarni tinglash orqali **farqlash, eslab qolish** qobiliyatini mashq qiladi.

- Bu **diqqatni jamlash, eshituv orqali o‘rganish** ko‘nikmasini kuchaytiradi.

2. Aqliy rivojlanishga xizmat qiladi

- Nota o‘qish, ritmik shakllarni tushunish - **matematika va tilga tayyorlovchi mantiqiy faoliyat** hisoblanadi.

- Musiqiy belgilarni tushunish orqali **abstrakt fikrlash** rivojlanadi.

3. Ijodkorlik va tasavvur kuchayadi

- Ohanglar bilan ishlash, yangi ritmlar yaratish orqali bola o‘z fikrini **musiqa orqali ifodalashga** o‘rganadi.

- Bu esa **ijodiy fikrlash, musiqiy obraz yaratish** salohiyatini oshiradi.

4. Xotira va tafakkurni rivojlantiradi

- Notalarni yodlash, musiqiy parchalarning shaklini eslab qolish orqali **qisqa va uzoq muddatli xotira** kuchayadi.

- Bu boshqa fanlar (til, matematika)ni o‘zlashtirishga ham ijobiy ta‘sir qiladi.

5. Nutq va talaffuzga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi

- Ritmik mashqlar, qo‘shiq kuylash orqali **artikulyatsiya** yaxshilanadi, talaffuz aniqroq bo‘ladi.

- Bu ayniqsa **nutqiy muammolari bo‘lgan** bolalar uchun foydalidir.

6. Jamoada ishlash, muloqot madaniyatini shakllantiradi

- Ansamblda kuylash, birgalikda ritmik mashqlar bajarish - **hamkorlik, navbat kutish, birga ishlashni** o‘rgatadi.

- Bu ijtimoiy faollik va **do‘stlik hissini rivojlantiradi.**

7. Emotsional barqarorlikni oshiradi

- Musiqa orqali bola o‘z hissiyotlarini ifoda eta oladi: xursandchilik, g‘am, hayrat...

- Bu esa **hissiy yengillik** bo‘lishiga xizmat qiladi, stressni kamaytiradi.

Musiqiy savod o‘rgatish — bu nafaqat nota yoki ritmni o‘rgatish, balki **bolaning intellektual, hissiy, ijtimoiy va estetik** qirralarini bir vaqtda rivojlantiruvchi vositadir.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa darslari orqali bolalarning musiqiy savodini shakllantirish – ularning shaxsiy, estetik, aqliy va hissiy rivojiga bevosita ta’sir etuvchi muhim pedagogik jarayon hisoblanadi. Tadqiqotlar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bu jarayonda musiqa rahbarining faoliyati markaziy o‘rinni egallaydi. Musiqa rahbari – nafaqat bilim beruvchi, balki bolani musiqa olamiga yetaklovchi, eshitish madaniyatini shakllantiruvchi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi tarbiyachidir. U tomonidan puxta tashkil etilgan mashg‘ulotlar, to‘g‘ri tanlangan metodik yondashuvlar, didaktik o‘yinlar, vizual va audio vositalardan foydalanish orqali bolalarda nota, ritm, tempo, dinamikani anglash, musiqa belgilarini idrok qilish kabi savodiy ko‘nikmalar shakllanadi. Tahlillardan ma’lum bo‘ldiki, musiqiy savodxonlik bolalarda eshitish, diqqat, xotira, harakat muvofiqligi, ijodkorlik, nutq va emotsional barqarorlikni rivojlantirishda katta o‘rin tutadi. Ayniqsa, o‘yin orqali musiqiy tushunchalarni berish, harakatlar bilan birga nota va ritmni o‘rgatish, qo‘shiq va cholg‘u orqali ifodani kuchaytirish – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali usullardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, bolalarning musiqiy savodini o‘rgatishda ularning yoshiga mos yondashuvlar, individual qobiliyatlarni hisobga olish, har bir bola bilan alohida ishlash – pedagogik mahoratni talab qiladi. Musiqa rahbarining bu boradagi faoliyati faqat dars bilan cheklanmasdan, bolalarning ichki dunyosiga kirib borish, ularni rag‘batlantirish va musiqaga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otish orqali samarali natijalarga olib keladi. Xulosa qilib aytganda, musiqiy savodxonlikni shakllantirish maktabgacha ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, u bolaning shaxs sifatida har tomonlama barkamol rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayonning muvaffaqiyati esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri musiqa rahbarining bilimdonligi, didi, yondashuvi va mehr bilan ishlay olish qobiliyatiga bog‘liq. Shunday ekan, musiqiy savod o‘rgatish jarayoni doimo yangilanib boruvchi, izchil va bolalar uchun qulay shakllarda tashkil etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.2019 yildagi 391-son qarori,

2.Kobilova, Ezozkhon Bakirovna. "Classical music and youth education." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.9 (2022): 126-130.

3.Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.

4.Azizkhonova, M., and E. Qobilova. "IMPORTANCE OF MUSIC EDUCATION IN FORMING YOUTH'S MUSICAL CULTURE AND SPIRITUALITY." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 51-57.

5.Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: .429 10.10 (2023): 68-74.

6.Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.

7.QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In Music Culture Lessons." Journal of Positive School Psychology 7.2 (2023).

8.E.Qobilova Developing methodological competence in future music teachers. Qo‘qon DPI. Scientific Reports 2024 Issue 3, page 722

9.E'zozxon Qobilova THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF COOPERATION BETWEEN SCHOOL AND FAMILY IN SHAPING MUSICAL CULTURE AMONG YOUTH. International Journal of Pedagogics.(ISSN – 2771-2281) VOLUME 04 ISSUE 10 PAGES: 162-166

10. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. QO‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER, 12, 99–100. <https://doi.org/10.54613/ku.v12i.999>

11.E.Qobilova.Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirish. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 3-son 722-bet.SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT)Orcid: 0009-0001-1275-3080

12. E.Qobilova .Yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda maktab va oila hamkorligining tarbiyaviy ahamiyati. *Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 4-son* 383-bet SAN’ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN’AT

**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA RAQAMLI
KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNI INTEGRATSIYALASH MUAMMOLARI VA
YECHIMLARI**

Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon o‘g‘li

Qo‘qon Davlat Universiteti

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy

intellekt kafedrası o‘qituvchisi

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash jarayoni tahlil qilinadi. Raqamli vositalarni ta‘limga tatbiq etish, o‘qituvchi tayyorlash tizimida innovatsion yondashuvlarni shakllantirish va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari yoritilgan. Natijalar raqamli muhitda ta‘lim sifatini oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli kompetensiya, pedagogik texnologiya, integratsiya, innovatsiya, boshlang‘ich ta‘lim, raqamli muhit

Аннотация. В статье анализируется процесс интеграции современных педагогических технологий в формировании цифровых компетенций будущих учителей начальных классов. Рассмотрены пути внедрения цифровых инструментов в систему подготовки педагогов и повышения эффективности образовательного процесса. Результаты показывают возможности улучшения качества обучения в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая компетенция, педагогическая технология, интеграция, инновация, начальное образование, цифровая среда

Abstract. The article analyzes the process of integrating modern pedagogical technologies into the formation of digital competencies among future primary school teachers. It explores ways to implement digital tools in teacher education and enhance the effectiveness of learning. The results demonstrate opportunities for improving education quality in the digital environment.

Keywords: digital competence, pedagogical technology, integration, innovation, primary education, digital environment

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonida tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish eng muhim pedagogik vazifalardan biriga aylandi. Chunki ta’lim jarayonining samaradorligi o‘qituvchining raqamli vositalardan foydalanish malakasi va ularni dars jarayoniga integratsiyalash darajasiga bevosita bog‘liq. Raqamli kompetensiya — bu o‘qituvchining ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, axborotni tahlil qilish, onlayn platformalardan samarali foydalanish va innovatsion muhitda faoliyat yuritish qobiliyatidir. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchini tayyorlash jarayonida pedagogik texnologiyalarni raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Bugungi kunda raqamli ta’lim vositalari, masalan, LMS (Learning Management System), Google Classroom, Moodle, Canva, Kahoot va boshqa interfaol dasturlar o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali talabalarda o‘quv jarayonini loyihalash, raqamli kontent yaratish va interfaol dars o‘tkazish ko‘nikmalari rivojlanadi. Ammo bu jarayonda bir qator muammolar ham mavjud: texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o‘qituvchilarning raqamli madaniyat darajasining pastligi, pedagogik texnologiyalarni tizimli integratsiya qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar yetishmasligi. Shu sababli, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli tatbiq etish zarur.

Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash imkoniyatlarini tahlil qilish va samarali yechimlarni taklif etishdan iborat. Tadqiqot natijalari asosida raqamli ta’lim jarayonida o‘qituvchi rolini qayta ko‘rib chiqish va ularning kasbiy rivojlanishini yangi bosqichga ko‘tarish yo‘llari ko‘rsatiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar raqamli pedagogika va kompetensiyalar masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Thomas tomonidan ishlab chiqilgan loyiha asosida o‘qitish (PBL) yondashuvi raqamli muhitda ham yuqori natijalar berishi aniqlangan. UNESCO tomonidan taklif etilgan “Digital Literacy for Educators” modeli esa o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini aniqlash va rivojlantirishning global mezonlarini belgilab berdi.

O‘zbekiston olimlari orasida Qodirova, Abdullayeva, Rasulov va Tursunovalarning tadqiqotlarida raqamli kompetensiyani shakllantirishning milliy xususiyatlari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Ularning ishlarida ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash samaradorligi tahlil qilingan.

S.R.Xabliyevaning tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, ta’lim sohasida quyidagi jarayonlar o‘rtasida qarama-qarshiliklar kuchayganligini alohida ta’kidlash mumkin:

-oliy ta’lim muassasalarida axborot kommunikatsiya texnologiyalarining mavjud o‘qitish amaliyoti va unda faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchining kasbiy faoliyatida keskin o‘sayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasi o‘rtasida (foydalanuvchi ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘proq e’tibor berilmoqda);

-bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini elektron ta’lim resurslarini yaratish va undan foydalanish tizimini tashkil etishning zaruriyati va fanda bunday tayyorgarlikni tashkil qilish uchun metodologik yondashuvlarning yo‘qligi;

-bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilar tomonidan elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqishning barqaror an’anasining paydo bo‘lganligi (turli dasturiy ta’minotdan foydalanish, zamonaviy o‘qituvchida axborot bilan ishlash ko‘nikmasining oshganligi, axborotni qayta ishlashning har xil texnologiyalariga ega bo‘lish) va o‘quv jarayoniga elektron ta’lim resurslarini qo‘llash metodikasining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi o‘rtasida;

-zamonaviy elektron ta’lim resurslarini yaratish hamda o‘qitishning an’anaviy tizimi amalga oshirilgan sharoitlarda ulardan samarali foydalanmaslik kabi muammolarni keltirish mumkin

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tahliliy, qiyosiy va tajribaviy metodlar qo‘llanildi. Dastlab 3 ta oliy ta’lim muassasasining 2–4 kurs talabalari o‘rtasida kuzatuv va so‘rovnoma o‘tkazildi. Unda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi va interfaol platformalar bilan ishlash tajribasi o‘rganildi.

Tadqiqot davomida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

Raqamli kompetensiya komponentlarini aniqlash (bilim, ko‘nikma, munosabat).

O‘qituvchi tayyorlash jarayoniga mos raqamli vositalarni tanlash.

Pedagogik texnologiyalar (PBL, Flipped Classroom, Design Thinking) asosida dars modellarini yaratish

Talabalarning raqamli kompetensiyalarini diagnostika qilish va baholash.

Bugungi kunda, ta’lim sohasidagi raqamli texnologiyalar eng ko‘p muhokama qilinadigan mavzuga aylanganligi hech kimga sir emas. Ushbu jarayon tarafdorlari va ularga qarshi bo‘lganlarning ko‘plab fikr-mulohazalari mavjud, biroq, oliy ta’lim muassasalari ta’limi sohasida juda yuqori natijalarni namoyish etayotgan ilg‘or xorijiy mamlakatlar, masalan, Finlandiya, Janubiy Koreya, Amerika tajribasi bugungi kunda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanmasdan, bolalarni bugungi hayotga sifatli tayyorlash imkoni yo‘qligini ko‘rsatmoqda. Xususan, Finlyandiya oliy ta’lim muassasalarida raqamli vositalar talabalarga ishda va jamiyatda raqobatbardosh va kuchli bo‘lish imkonini beradigan ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ularning orasida kreativlik, tanqidiy fikrlash, katta hajmdagi axborot oqimidan eng muhimini tezkor ajratib olish va undan to‘g‘ri foydalanish, jamoada ishlash qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish, texnika va interfeyslarning ishlash asoslarini tushunish kabi ko‘nikmalarni ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Metodologik jihatdan, raqamli kompetensiya nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki pedagogik fikrlash, kommunikativ madaniyat va ijodiy yondashuvni ham qamrab oladi. Shu bois, integratsiyalashgan pedagogik texnologiyalar orqali raqamli fikrlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati shakllantiriladi.

TAHLIL NATIJALARI

Hozirgi zamonaviy sharoitda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish nafaqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan chegaralanmaydi, balki elektron ta‘lim resurslarini professional loyihalash, sifatli ishlab chiqish va samarali rivojlantirish bo‘yicha metodik ko‘nikmalarni egallashni ham o‘z ichiga oladi. Bu talab zamonaviy ta‘lim muhitida sifatli raqamli kontent yaratish va uni doimiy ravishda yangilab borish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shu sababli, hozirgi oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat texnologiyalardan foydalanishga, balki ular asosida original ta‘lim resurslari ishlab chiqarishga ham tayyorlashga alohida e‘tibor berish tavsiya etiladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muammosini hal qilishning muhim amaliy sharti sifatida ularning o‘z ta‘lim faoliyatida elektron axborot ta‘lim resurslaridan faol foydalanayotgan o‘qituvchilar sonining doimiy ravishda o‘sib borayotganligini ta‘kidlash mumkin. Bu holat raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining samaradorligini ko‘rsatuvchi muhim indikator hisoblanadi va zamonaviy ta‘lim muhitida raqamli texnologiyalarning tobora kengroq qo‘llanilayotganligini aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogik texnologiyalarni raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish o‘qituvchi tayyorlash samaradorligini oshiradi. Eksperimental guruh talabalari o‘quv jarayonini raqamli formatda loyihalashni o‘rgandilar, ularning axborot bilan ishlash va vizual taqdimotlar yaratish ko‘nikmalari 40–50% ga oshdi. Raqamli ta‘lim muhiti (Google Classroom, Canva, Padlet, Kahoot) yordamida o‘tkazilgan darslar talabalarda mustaqil fikrlash, tezkor tahlil qilish va hamkorlikda ishlash malakalarini rivojlantirdi. O‘quvchilar interfaol topshiriqlarni bajarish orqali mavzuni chuqurroq o‘zlashtirgan. Shuningdek, “flipped classroom” va “project-based learning” metodlari yordamida o‘tkazilgan tajribalarda talabalarning faolligi oshgani, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya qilish qobiliyatlari shakllangani kuzatildi. Muammolar qatorida texnik jihozlarning yetishmasligi, internet tezligining pastligi va o‘qituvchilarning raqamli madaniyati pastligi aniqlangan. Biroq, maxsus treninglar va metodik qo‘llanmalar joriy etilishi bu kamchiliklarni kamaytirishga xizmat qildi.

Natijada, raqamli pedagogik texnologiyalarni tizimli integratsiya qilish bo‘lajak o‘qituvchilarning: raqamli vositalardan mustaqil foydalanish malakasini, o‘quv jarayonini interfaol tashkil etish imkoniyatlarini, ta‘lim samaradorligini tahlil qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, pedagogik texnologiyalarni raqamli ta'lim vositalari bilan uyg'unlashtirish o'qituvchi tayyorlash tizimida muhim o'rin egallaydi. Bunday integratsiya nafaqat texnik bilimlarni, balki kommunikativ, ijodiy va metodik kompetensiyalarni ham shakllantiradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish dasturiy ta'minoti va metodikasi takomillashtirilishida quyidagi vazifalarni amalga oshiriladi:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga kompyuter va boshqa raqamli qurilmalardan foydalanish asoslari, operatsion tizimlar, ofis dasturlari (matn muharrirlari, jadval protsessorlari, prezentatsiya dasturlari), internet va elektron pochta bilan ishlash o'rgatilishi, nazariya amaliy mashqlar bilan birgalikda o'tilishi;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga turli xil ta'lim resurslari (interaktiv o'yinlar, ta'lim videolari, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va boshqalar) bilan ishlash, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish usullari o'rgatilishi, turli xil platformalar va dasturlardan foydalanish ko'nikmalari rivojlantirilishi;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga internetdan ma'lumot izlash, manbalarni baholash, ishonchli va ishonchsiz ma'lumotlarni farqlash, axborotni tanqidiy baholash va tahlil qilish ko'nikmalari o'rgatilishi;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga raqamli axloq qoidalari, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va internetda xavfsiz harakat qilish bo'yicha bilimlar berilishi, kiberxavfsizlik asoslari ham o'rgatilishi

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga raqamli qurilmalar va dasturlardan foydalanish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazilishi, mustaqil loyihalar ustida ishlashi ta'minlanishi;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga raqamli muhitda o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun simulyatsiya va o'yinlardan foydalanish;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'zlarining o'quv mavzulariga mos keladigan ta'lim resurslarini yaratadilar va ularni sinab ko'rish;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'zaro tajriba almashishadi, guruh loyihalarida ishlashadi va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- tajribali mutaxassislarning rahbarligi ostida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'z loyihalarini ustida ishlash va maslahat olish;

- har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetensiyasi darajasini aniqlash va unga mos keladigan o'quv materiallari va usullarni tanlash;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'z raqamli kompetensiyalarini baholash va rivojlantirish imkoniyatini beruvchi vositalarni taqdim etish;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli kompetensiyasini muntazam ravishda oshirib borish uchun doimiy ta'lim va malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish;

- bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga raqamli texnologiyalar va ularni ta’limda qo‘llash bo‘yicha zamonaviy o‘quv materiallari taqdim etilishi kerak. Bu materiallar interaktiv darsliklar, video darsliklar, onlayn kurslar va boshqa shakllarda bo‘lishi mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlar samarali deb topildi:

Oliy ta’lim dasturlariga “Raqamli pedagogika” fanini kiritish;

Interfaol platformalarda amaliy mashg‘ulotlar tizimini yo‘lga qo‘yish;

O‘qituvchilar uchun muntazam raqamli malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

Ta’lim jarayonini “flipped classroom”, “PBL” va “Design Thinking” asosida loyihalash.

Shunday qilib, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish — bu faqat texnik jarayon emas, balki o‘qituvchining kasbiy tafakkuri va pedagogik innovatsiyalarga tayyorligini aks ettiruvchi muhim mezondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M. X. (2020). Boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Toshkent: TDPU.

2. Rasulov A. A. (2022). Ta’lim jarayonida raqamli kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.

3. Tursunova D. S. (2021). Pedagogik ta’limda raqamli resurslardan foydalanishning samarali yo‘llari. O‘zbekiston pedagogika jurnali, №3, 45–52.

4. Egasheva Z. M. (2023). Boshlang‘ich ta’limda multimedia vositalari asosida dars samaradorligini oshirish. Ta’lim texnologiyalari jurnali, №2, 66–71.

5. Jamolov J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.

6. Thomas J. W. (2018). A Review of Research on Project-Based Learning. Buck Institute for Education.

7. Kholikova N. (2020). Poetic Features of Uzbek Poetry of the National Awakening Period. ISJ Theoretical & Applied Science, 04(84), 615–623

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. 2022-yil 28-yanvar

9. UNESCO. (2021). Digital Literacy for Educators: Global Framework. Paris.

10. Qodirova F. A. (2021). Raqamli pedagogika asoslari va ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISINING RAQAMLI PSIXOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Saydullayeva Shahlo Sobir qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston Milliy universiteti

Jizzax filiali doktoranti

saydullayevashahlo9931@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli psixologik madaniyatini shakllantirish metodikasini o‘rganadi. Raqamli ta‘lim sharoitida o‘qituvchi nafaqat texnologik vositalardan foydalanish malakasiga, balki emotsional boshqaruv, konstruktiv muloqot, pedagogik etika va psixogigienaga amal qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Tadqiqot natijalari raqamli psixologik madaniyat tarkibiy qismlarini — axborot madaniyati, emotsional boshqaruv, muloqot madaniyati, raqamli pedagogik etika va psixogigienani yoritib beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi o‘quvchilarning raqamli muhitga mas‘uliyatli va ongli munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot tavsiyalari pedagogika oliygohlarida raqamli ta‘lim psixologiyasi fanini joriy etish, o‘qituvchilar uchun psixologik treninglar, va o‘quvchilarda raqamli gigiena qoidalarini o‘rgatishni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli psixologik madaniyat, Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, Raqamli ta‘lim, Emotsional boshqaruv, Axborot madaniyati, Muloqot madaniyati, Raqamli pedagogik etika, Psixogigiena, Onlayn dars, Individual yondashuv, Ekran vaqti, Raqamli trening

Аннотация. Статья посвящена исследованию методики формирования цифровой психологической культуры учителя начальных классов. В цифровой образовательной среде педагог должен обладать не только навыками работы с технологиями, но и умением управлять эмоциями, вести конструктивное общение, соблюдать педагогическую этику и психогигиену. Результаты исследования выявили компоненты цифровой психологической культуры — информационную культуру, управление эмоциями, культуру общения, цифровую педагогическую этику и психогигиену. Психологическая подготовка учителя способствует формированию у учащихся осознанного и ответственного отношения к цифровой среде. Рекомендации включают внедрение курса «Психология цифрового образования» в педагогических вузах, проведение психологических тренингов для учителей и обучение учащихся правилам цифровой гигиены.

Ключевые слова: Цифровая психологическая культура, Учитель начальных классов, Цифровое обучение, Эмоциональное управление, Информационная культура, Культура общения, Цифровая педагогическая этика, Психогигиена, Онлайн-урок, Индивидуальный подход, Время перед экраном, Цифровое обучение

Abstract. This article examines the methodology of developing digital psychological culture in primary school teachers. In digital learning environments, teachers need not only technological skills but also emotional management, constructive communication, adherence to pedagogical ethics, and psychogygiene. Research findings identified components of digital psychological culture — information literacy, emotional control, communication culture, digital pedagogical ethics, and psychogygiene. Teachers’ psychological preparedness helps students develop responsible and conscious attitudes towards the digital environment. Recommendations include introducing “Digital Education Psychology” courses at pedagogical universities, conducting psychological trainings for teachers, and teaching students digital hygiene rules.

Keywords: Digital psychological culture, Primary school teacher, Digital education, Emotional management, Information literacy, Communication culture, Digital pedagogical ethics, Psychogygiene, Online lessons, Individual approach, Screen time, Digital training

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki pedagogik va psixologik jihatdan yuqori malakani talab qiladi. Bugungi kunda raqamli darsliklar, onlayn platformalar, elektron baholash tizimlari va interaktiv ta’lim vositalari maktablarda keng joriy etilmoqda. Shu bilan birga, o‘qituvchi nafaqat texnologik vositalardan unumli foydalanish, balki o‘quvchilarning psixologik muvozanatini saqlash, ularning emotsional holatini kuzatish, individual yondashuv ko‘rsatish va onlayn muloqotda samarali kommunikatsiya qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur.

Raqamli psixologik madaniyat — bu o‘qituvchining pedagogik va psixologik jihatdan ongli, maqsadga yo‘naltirilgan, pedagogik etika va psixogigiena normalariga rioya qilgan holda raqamli vositalardan foydalanish qobiliyatidir. Bu madaniyat o‘qituvchining o‘quvchi bilan muloqot jarayonidagi nutq ohangi, tanqid va rag‘bat muvozanati, emotsional qo‘llab-quvvatlash, raqamli vositalardan ortiqcha foydalanishning oldini olish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Tadqiqot amaliyotida aniqlangan muammolar shundan iboratki, ko‘pgina boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari raqamli vositalardan faqat texnik jihatdan foydalanish ko‘nikmasiga ega, lekin:

1. O‘quvchilarning emotsional holatini raqamli muhitda boshqarish malakasi yetarli emas.

2. Onlayn va interaktiv muloqotda konstruktiv kommunikatsiya ko‘nikmalari rivojlanmagan.
3. Raqamli pedagogik etika va psixogigiena qoidalarini bilish va amalda qo‘llash yetarli darajada emas.

Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning **asosiy maqsadi** — boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli psixologik madaniyatini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotning **vazifalari** quyidagilardan iborat:

1. Raqamli ta‘lim sharoitida o‘qituvchilarga qo‘yiladigan psixologik va pedagogik talablarni aniqlash.
2. Raqamli psixologik madaniyatning tarkibiy elementlarini — axborot madaniyati, emotsional boshqaruv, muloqot madaniyati, raqamli pedagogik etika va psixogigiena — tizimli tarzda o‘rganish.
3. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida raqamli psixologik madaniyatni shakllantirishning samarali metodik vositalarini ishlab chiqish.
4. Metodik tavsiyalarni amaliyotga joriy qilish orqali o‘quvchilarda raqamli muhitga nisbatan ongli va mas‘uliyatli munosabatni rivojlantirish.

Ushbu tadqiqot nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, raqamli ta‘lim sharoitida o‘qituvchilarning pedagogik va psixologik tayyorgarligini oshirish, o‘quvchilarning raqamli muhit bilan sog‘lom va samarali aloqada bo‘lishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So‘nggi yillarda raqamli ta‘lim muhitida o‘quvchilarning psixologik xatti-harakatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar ko‘paymoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalardan foydalanish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining e‘tibori tez chalg‘ishi, hissiy reaksiyalarning keskin o‘zgarishi va muloqotga bo‘lgan ehtiyoj kuchayishi kuzatiladi (To‘raqulov, 2021; Mavlonova, 2020). Shu bilan birga, o‘quvchilarda uzoq vaqt ekran oldida bo‘lish natijasida charchoq, motivatsiyaning pasayishi va o‘quv faoliyatidan sovish kabi salbiy holatlar ham qayd etilgan. Xalqaro tadqiqotlar esa raqamli muhitda faoliyat yurituvchi o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi o‘quvchilarning barqaror motivatsiyasi, o‘z-o‘zini boshqarishi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta‘sir etishini ko‘rsatadi (Johnson, 2021). Shu sababli, o‘qituvchi faqat texnik ko‘nikmalarga ega bo‘lish bilan cheklanmasdan, psixologik madaniyatni shakllantirishi va amalda qo‘llay olishi lozim.

Tadqiqotda aniqlangan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli vositalardan foydalanishdagi psixologik yondashuvi yetarli emas.
2. O‘quvchilarning emotsional holatini boshqarish va motivatsiyani rag‘batlantirishda metodik yondashuvlar to‘liq ishlab chiqilmagan.

3. Raqamli pedagogik etika va psixogigiena qoidalari o‘qituvchilarda yetarli darajada shakllanmagan.

Ushbu tadqiqotning **nazariy asosini** pedagogika, raqamli didaktika, yosh psixologiyasi va ta’lim psixologiyasi tashkil etadi. Shu asosda raqamli psixologik madaniyat tushunchasi, uning tarkibiy elementlari, pedagogik va psixologik jihatlarini tizimli tarzda o‘rganildi.

Tadqiqot metodlari sifatida:

- **Taqqoslash** — raqamli va an’anaviy ta’lim jarayonidagi psixologik xatti-harakatlarni solishtirish;
- **Tahlil** — o‘qituvchilarning raqamli vositalardan foydalanish malakalari va psixologik tayyorgarlik darajasini o‘rganish;
- **Umumlashtirish** — tadqiqot natijalarini tizimli tarzda birlashtirish va xulosalar chiqarish;
- **Tizimlashtirish** — raqamli psixologik madaniyat tarkibiy elementlarini va ularni shakllantirish mexanizmlarini aniqlash.

Tadqiqot **obyekti** — boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati; tadqiqot **predmeti** esa o‘qituvchining raqamli psixologik madaniyatini shakllantirish jarayoni va uning tarkibiy elementlari hisoblanadi.

Ushbu metodologiya orqali o‘qituvchining raqamli psixologik madaniyati tarkibiy qismlarini aniqlash, ularni shakllantirish mexanizmlari va samaradorlik ko‘rsatkichlarini tizimli o‘rganish imkoniyati yaratildi. Natijada, tadqiqot ilmiy jihatdan asoslangan va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan bo‘ldi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Tahlillar natijasida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli psixologik madaniyati tarkibiy jihatdan besh asosiy komponentdan iboratligi aniqlangan:

Birinchi komponent — axborot madaniyati bo‘lib, u o‘qituvchining raqamli resurslarni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash va baholash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar resurslarni noto‘g‘ri tanlagan taqdirda dars samaradorligi pasayadi va o‘quvchilarning diqqatini jamlash qiyinlashadi.

Ikkinchi komponent — emotsional boshqaruv, ya’ni o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilishi, shuningdek, o‘quvchilarning hissiy holatini kuzatib, zarur rag‘bat va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlay olishi. Bu komponent, ayniqsa, onlayn darslarda va interaktiv mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning e’tiborini ushlab turish va stressni kamaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi komponent — muloqot madaniyati, bunda o‘qituvchi onlayn va oflayn muhitda konstruktiv nutqdan foydalanish, tinglash va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilishi talab etiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muloqot madaniyatining yetishmasligi o‘quvchilarning faol qatnashuvini pasaytiradi va interaktiv jarayon samaradorligini kamaytiradi.

To‘rtinchi komponent — raqamli pedagogik etika, u shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, ekran yuklamasini nazorat qilish va vaqt me’yorini saqlashni o‘z ichiga oladi. Bu komponent o‘qituvchiga raqamli vositalardan xavfsiz va mas’uliyatli foydalanish imkonini beradi.

Beshinchi komponent — psixogigiena, ya’ni o‘qituvchining raqamli vositalardan sog‘lom va me’yoriy foydalanish qobiliyati. Psixogigiena nafaqat o‘qituvchining o‘z sog‘lig‘ini, balki o‘quvchilarning ekran orqali ta’sirlanishidan kelib chiqadigan salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli psixologik madaniyatini faqat texnik ko‘nikmalar orqali shakllantirish yetarli emas. Raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish va o‘quvchilarning psixologik holatini hisobga olish uchun **emotsional-intellektual yondashuv** muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. **Axborot madaniyati bilan bog‘liq muammolar** – ba’zi o‘qituvchilar raqamli resurslarni tanlashda pedagogik maqsadga yetarlicha e’tibor bermaydi, bu esa dars samaradorligini pasaytiradi.

2. **Emotsional boshqaruvdagi qiyinchiliklar** – o‘qituvchilarning stressni boshqarish va o‘quvchilarning hissiy holatini kuzatish malakalari yetarli emas, bu esa onlayn va interaktiv darslarda chalg‘ish va diqqat yo‘qolishiga olib keladi.

3. **Muloqot madaniyati masalalari** – raqamli muhitda konstruktiv va empatik muloqotni ta’minlash qiyin, o‘quvchilarning fikr bildirish imkoniyati cheklanishi yoki noto‘g‘ri rag‘batlantirilishi kuzatiladi.

4. **Raqamli pedagogik etika va psixogigiena bilan bog‘liq muammolar** – ekran vaqti me’yorini saqlash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va ortiqcha texnologiyalardan foydalanishni nazorat qilishda yetarli yondashuv mavjud emas.

Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining raqamli psixologik madaniyati o‘quvchilarda raqamli muhitga nisbatan **mas’uliyatli, ongli va xavfsiz yondashuvni** shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda o‘qituvchi o‘zining emotsional holatini boshqarish, konstruktiv muloqot olib borish va pedagogik etikani hisobga olish orqali o‘quvchilarni raqamli muhitda sog‘lom faoliyatga yo‘naltiradi. Shuningdek, muhokama shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning psixologik tayyorgarligi va raqamli madaniyati o‘quvchilarning:

- diqqatini jamlash,
- o‘z-o‘zini boshqarish,
- ijtimoiy moslashuv va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish,
- onlayn darslarda faol qatnashish

kabi jihatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli psixologik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarni integratsiyalashgan metodika orqali amalga oshirish lozimligi aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli psixologik madaniyatni rivojlantirish uchun o‘qituvchilarga maxsus uchrashuvlar, onlayn va oflayn amaliy mashg‘ulotlar, shuningdek, pedagogik qo‘llanmalar ishlab chiqish zarur. Bu nafaqat o‘qituvchining shaxsiy malakasini oshiradi, balki o‘quvchilarning raqamli muhitdagi faoliyatini samarali va xavfsiz qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli psixologik madaniyati nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki psixologik savodxonlik, emotsional boshqaruv va pedagogik etikani o‘z ichiga olishi zarur. Tadqiqot davomida aniqlangan komponentlar — axborot madaniyati, emotsional boshqaruv, muloqot madaniyati, raqamli pedagogik etika va psixogigiena — o‘qituvchining raqamli muhitda samarali va xavfsiz faoliyat yuritishini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi o‘quvchilarning raqamli muhitga nisbatan mas‘uliyatli, ongli va xavfsiz yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi **takliflar** ishlab chiqildi:

1. **Pedagogika oliygohlarida yangi fan joriy etish** — “Raqamli ta‘lim psixologiyasi” fani o‘qituvchilarning raqamli psixologik madaniyatini tizimli shakllantirishga yordam beradi.

2. **Psixologik trening va malaka oshirish kurslari** — o‘qituvchilarga emotsional boshqaruv, konstruktiv muloqot va pedagogik etika bo‘yicha amaliy treninglar o‘tkazilishi zarur.

3. **Raqamli gigiena qoidalari moduli** — boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ekran vaqti, texnologiyalardan sog‘lom foydalanish va raqamli etikaga oid modul ko‘rinishida o‘rgatilishi tavsiya etiladi.

4. **Onlayn darslar va interaktiv mashg‘ulotlar** — ekran vaqti yoshga mos belgilanib, pedagogik va psixologik monitoring orqali nazorat qilinishi kerak.

5. **Metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish** — o‘qituvchilarga raqamli psixologik madaniyatni amalda qo‘llash uchun uslubiy qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalar taqdim etilishi lozim.

Shu tarzda, tadqiqot natijalari raqamli ta‘lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy va psixologik malakasini rivojlantirishga, shuningdek, o‘quvchilarning raqamli muhit bilan xavfsiz va samarali aloqada bo‘lishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Johnson, M. (2021). *Teacher psychological preparedness in digital learning environments*. Journal of Educational Psychology, 113(4), 567–580.

2. Karimova, S. (2019). *Digital tools and emotional challenges in primary education*. Tashkent: Pedagogical Press.

3. Mavlonova, D. (2020). *Psixologik ta'sir va raqamli o'quv muhit*. Tashkent: Science and Education.

4. To'raqulov, R. (2021). *Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli texnologiyalar bilan ishlashning psixologik aspektlari*. Journal of Primary Education, 8(2), 45–59.

12–14 YOSHLI O‘SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARINI TIZIMLI O‘RGANISH VA TAHLIL QILISH

Ruzmetov Furkat Ikramovich

Ichki ishlar vazirligi Xorazm akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 12-14 yoshli o‘smirlarning jismoniy rivojlanishi, morfofunktsional ko‘rsatkichlari hamda jismoniy tayyorgarlik darajasini muntazam kuzatish, ilmiy asosda baholash va tahlil qilishga qaratilgan qator olimlarning ilmiy izlanishlari tahlil qilingan, hamda 12 – 14 yoshli o‘smirlarning jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari qator parametrlarga asosan tahlil qilinib, kelajakdagi sog‘liqni mustahkamlash, jismoniy faollikning saqlanib turishi va sport hamda mehnat faoliyatida saaradorlikning yuqori bo‘lishiga oid fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy rivojlanish, organizmning jadal o‘sishi, morfologik o‘zgarishlar, inson salomatligi, jismoniy faollik, sport pedagogikasi.

Abstract. This article analyzes the scientific research of a number of scientists aimed at systematically monitoring, scientifically assessing and analyzing the physical development, morphofunctional indicators and level of physical fitness of 12-14-year-old adolescents, and analyzes the physical development indicators of 12-14-year-old adolescents based on a number of parameters, and highlights ideas on strengthening future health, maintaining physical activity, and increasing productivity in sports and labor activities.

Keywords: physical development, rapid growth of the organism, morphological changes, human health, physical activity, sports pedagogy.

Аннотация. В статье анализируются научные исследования ряда учёных, направленные на систематический мониторинг, научную оценку и анализ физического развития, морфофункциональных показателей и уровня физической подготовленности подростков 12–14 лет. Проводится анализ показателей физического развития подростков 12–14 лет по ряду параметров, а также освещаются идеи по укреплению здоровья в будущем, поддержанию физической активности и повышению производительности труда и спортивной деятельности.

Ключевые слова: физическое развитие, ускоренный рост организма, морфологические изменения, здоровье человека, физическая активность, спортивная педагогика.

Kirish. Bolalar va o‘smirlar salomatligini saqlash hamda mustahkamlash bugungi kunda nafaqat milliy sog‘liqni saqlash tizimining, balki davlat ijtimoiy siyosatining ham ustuvor strategic yo‘nalishiga aylanmoqda. Bu, birinchi navbatda, so‘nggi yillarda kuzatilayotgan salbiy tendensiyalar ya‘ni bolalar sog‘lig‘i ko‘rsatkichlaridagi og‘ishlar sonining ortib borishi, sog‘lom bolalar ulushining kamayishi va turli xil surunkali kasalliklarga chalingan bolalar sonining ko‘payishi bilan izohlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, barcha yosh va jins guruhlarida surunkali kasalliklar tarqalishi yildan-yilga ortib bormoqda. Shu bilan birga, umumiy kasallanish darajasi ham, ayrim kasalliklar sinflari bo‘yicha alohida ko‘rsatkichlar ham oshish tendensiyasiga ega [4; 6]. Bunday holat bolalar va o‘smirlarning jismoniy rivojlanishi, morfofunktsional ko‘rsatkichlari hamda jismoniy tayyorgarlik darajasini muntazam kuzatish, ilmiy asosda baholash va tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundan iboratki, o‘smirlik davrida organizmning jadal o‘sishi va morfologik o‘zgarishlari ro‘y beradi. Agar bu jarayonlar to‘g‘ri boshqarilmasa yoki nazorat qilinmasa, kelajakda sog‘liq muammolari, jismoniy faollikning pasayishi va sport hamda mehnat faoliyatida saaradorlikning susayishi kuzatilishi mumkin. Shu sababli 12-14 yoshli o‘smirlarning jismoniy rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish sport pedagogikasi nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy rivojlanish inson salomatligining muhim mezonlaridan biri bo‘lib, u nafaqat individual sog‘liq darajasini, balki millat salomatligining demografik ko‘rsatkichlarini ham aks ettiradi [3; 8].

Jismoniy rivojlanish – bu yosh, jins, salomatlik holati, irsiy omillar va yashash sharoitlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan tananing morfologik va funksional xususiyatlarining o‘zgarish jarayonidir [9]. Mazkur jarayon uzluksiz bo‘lib, u insonning hayotiy faoliyati va moslashuv qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur muammolarni samarali hal etish uchun bolalar rivojlanishining har bir muhim bosqichi uchun kompleks biometrik ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish zarur. Ular qatoriga jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlariga, neyropsixik rivojlanish ko‘rsatkichlari, periferik qonning o‘rtacha qiymatlari hamda gumoral va hujayraviiy immunitet parametrlari kiradi [3]. Ushbu yondashuv o‘smirlarning jismoniy va funksional rivojlanishini yanada chuqurroq o‘rganish, shuningdek, tibbiy-pedagogik nazoratni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

So‘nggi yillarda mahalliy va xorijiy ilmiy nashrlarda bolalar va o‘smirlarning jismoniy rivojlansih ko‘rsatkichlariga turlicha yondashuvlar kuzatilmoqda. Ayrim manbalarda bu ko‘rsatkichlar bilan bog‘liq holda talqin etilgan. Bunday xilma-xillik sog‘liqni saqlash amaliyotida xorijiy tajribalardan keng foydalanishga, xususan, turli mamlakatlarda qo‘llaniladigan jismoniy rivojlanish mezonlarini milliy amaliyotga joriy etishga olib keldi.

Shu bilan birga, O‘zbekistonda jismoniy rivojlanishni tahlil qilish va baholash bo‘yicha mahalliy tajriba ham yetarlicha boy. Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan

ilmiy ishlanmalar, standartlashtirilgan o‘lchov usullari hamda bolalar rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan metodikalar bu yo‘nalishda muayyan ilmiy maktabni shakllantirgan.

Bolalar va o‘smirlar jismoniy rivojlanishining tropometrik monitoringini olib boorish, antropometrik kuzatuvlarning asosiy bosqichlaridan biri bo‘lib, u bolalarga bosqichma-bosqich samarali yordam ko‘rsatishni ta‘minlaydi. Ushbu jarayon bolalar organizmining o‘sishi va rivojlanishini muntazam ravishda qayd etish, tahlil qilish hamda mavjud og‘ishlarni erta aniqlash orqali profilaktik va sog‘lomlashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Jismoniy rivojlanish inson salomatligi va yosh davrlariga xos morfofunktsional xususiyatlarni o‘rganishda muhim mezon hisoblanadi. Shu bois, mahalliy va xorijiy olimlar jismoniy rivojlanishni baholashning turli usullarini ishlab chiqqanlar va ularning soni bugungi kunda 50 dan ortiq ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi [5; 1; 14]. Masalan, A.Quetelet indeksi (bugungi kunda ko‘proq “Body Mass Index - BMI” sifatida mashhur) inson vaznini (kg) balandlik kvadratiga (m^2) nisbati asosida aniqlanadi va turli yosh guruhlarida tana massasi me‘yorlarini belgilashda keng qo‘llaniladi.

Shuningdek, rus olimasi L.I.Chulitskaya tomonidan taklif etilgan indeks – uchta antropometrik ko‘rsatkich (yelka, son, bolder aylanalari) yig‘indisidan tana uzunligini ayirish orqali hisoblanadi. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, ushbu indeks chaqaloqlik davrida 20-25 sm, 2-3 yoshda 20 sm, 7 yoshga kelib 15 va 7-8 yosh oralig‘ida 6 sm gacha kamayadi [12].

F.F.Erisman indeksi esa ko‘krak atrofi o‘lchamini tana uzunligining yarmiga nisbatan aniqlashga asoslanadi va odatda chaqaloqlarda 13,5 – 10 sm, 9 – 6 yoshda 2-3 sm, keyinchalik esa 4 -2 sm atrofida bo‘ladi [13]. Bu ko‘rsatkich bolalar va o‘smirlar organizmidagi nafaqat jismoniy, balki nafas va yurak-qon tomir tizimlarining ham rivojlanish darajasini baholashda qo‘llaniladi.

Bundan tashqari, proportsionallik ko‘rsatkichlari ham yosh davrlarida jismoniy rivojlanishni baholashning muhim mezonini sanaladi. Masalan, bosh balandligining tana uzunligiga nisbati tug‘ilish paytida $\frac{1}{4}$ ga teng bo‘lsa, kattalarda bu ko‘rsatkich $\frac{1}{8}$ gacha kamayadi. Yuqori va pastki segmentlar nisbati esa yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda 1,7 bo‘lsa, balog‘at davrida 0,93 gacha qisqaradi.

O‘zbek olimlari ham antropometriya va jismoniy rivojlanish mezonlarini tadqiq etishga katta hissa qo‘shgan. Jumladan, O.M.Yuldasheva [14] va boshqa bolalar va o‘smirlar organizmidagi antropometrik o‘zgarishlarni milliy xususiyatlar nuqtai nazaridan chuqur o‘rganib, ularni xalqaro indekslar bilan solishtirib chiqqanlar.

Olimlarning fikricha, bolalar va o‘smirlar sog‘lig‘ining yomonlashishiga olib keluvchi asosiy omillar – jismoniy faollikning yetishmasligi, noto‘g‘ri ovqatlanish, stressli o‘quv jarayoni, haddan tashqari akademik yuklama va salbiy ta’sirlardir.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) hamda ko‘plab pediatriya va antropologiya sohasi mutaxassislari ta’kidlaganidek, jismoniy rivojlanish monitoring bolalarning

salomatligi, o‘sishi va funksional imkoniyatlarini kompleks baholashda asosiy mezonlardan biridir. Mahalliy olimlardan O.S.Tashbayev va M.B.Ibragimovlar [11] o‘z tadqiqotlarida yurtimiz bolalarida jismoniy rivojlanish parametrlari hamda ularning ekologik, ijtimoiy va gigienik omillar bilan bog‘liqligini chuqur o‘rganib, milliy normativlar ishlab chiqishda muhim natijalarga erishganlar.

Tadqiqot davomida ikkala jins vakillarining jismoniy rivojlanish xususiyatlari aniqlanib, 13 va 14 yoshdagi bolalar tekshiruvdan o‘tkazildi va balog‘at ko‘rsatkichlari baholandi hamda asosiy morfofunktsional parametrlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik matematik-statistik tahlil assida chuqur o‘rganildi. Ushbu yondashuv nafaqat antropometrik ko‘rsatkichlar dinamikasini aniqlash, balki sport pedagogikasi amaliyotida o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini baholash, individual yondashuv asosida sport mashg‘ulotlari dasturlarini ishlab chiqish va optimallashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, sog‘liq monitoring nuqtayi nazaridan olingan natijalar o‘mirlarning biologik yetuklik darajasini baholash, monitoring nuqtayi nazaridan olingan natijalar o‘smirlarning biologik yetuklik darajasini baholash, ortiqcha yoki yetishmovchi jismoniy rivojlanish holatlarini erta aniqlash hamda profilaktik va reabilitatsion choralarni belgilash imkonini beradi.

Natijalar

Balog‘at davrining boshlanishi o‘smirning xronologik yoshi (genetic dastur bilan belgilanadigan “ichki biologik soat”) hamda erishilgan tana vazni va tana massasi-indeksi kabi antropometrik ko‘rsatkichlarga bog‘liq holda belgilanadi. Zamonaviy maktab o‘quvchi qizlarida jismoniy rivojlanish jarayonida bir qator morfofunktsional og‘ishlar kuzatilmoqda, xususan, o‘sish va rivojlanishning sekinlashuvi davom etmoqda.

Sport pedagogikasi tomonidan qaralganda balog‘at davridagi rivojlanishning kechikishi yoki nomutanosibligi sportchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasiga, yuklamalarni qabul qilish imkoniyatlariga hamda ularning sport ixtisoslashuvi jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, hayz siklining kechshakllanishi qizlarda chidamlilik, mushak kuchi va tiklanish jarayonlarida sezilarli farqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois sportchilarni tayyorlashda murabbiylar va aprot shifokorlari o‘smirlarning biologik yoshini aniq baholash, jismoniy yuklamalarni individuallashtirish va rivojlanishdagi kechikishlarni kompetensiya qiluvchi maxsus mashg‘ulot metodikasini qo‘llashlari lozim.

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 14 yoshli o‘smirlarning tana uzunligi o‘rtacha 13 yoshli tengdoshlariga qaraganda 5 sm balandroq bo‘lib chiqdi. Bu natija o‘sish jarayonida sezilarli yosh farqini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘g‘il bolalarda tana uzunligining o‘sishi qizlarga nisbatan ancha yuqori darajada namoyon bo‘ldi: o‘g‘il bolalarda o‘sish 7,9 sm ni tashkil etgan bo‘lsa, qizlarda bu ko‘rsatkich 2,4 sm ni tashkil etdi. Bu esa ilgari qayd etilgan me’yoriy antropometrik ma’lumotlarga yaqin ko‘rsatkich bo‘lib, jinsiy dimorfizm qonuniyatlarini tasdiqlaydi.

Yosh dinamikasini taqqoslash shuni ko‘rsatdiki, 12 yoshdan 13 yoshgacha bo‘lgan davrda o‘g‘il bolalarda tana uzunligi o‘rtacha 6,8 sm, qizlarda esa 6,3 sm ga oshgan. Bu esa

13-14 yosh oralig‘ida qizlarda o‘shish sur‘atlarining sezilarli darajada sekinlashishi, aksincha, o‘g‘il bolalarda esa o‘shish jarayonining jadallashishini ko‘rsatadi. Demak, 13-14 yosh oralig‘i qizlarda balog‘at jarayonining o‘shish davrini yakunlash bosqichi sifatida, o‘g‘il bolalarda esa tana uzunligining eng faol o‘shish bosqichi sifatida tavsiflanadi.

Mazkur tadqiqot doirasida 13-14 yoshli o‘g‘il va qiz bolalarning jismoniy rivojlanish xususiyatlari klinik antropometriya usullari orqali aniqlandi. Bunda tana uzunligi, tana massasi, jismoniy rivojlanish darajasi va uning uyg‘unlik ko‘rsatkichlari baholandi. Antropometrik ma‘lumotlarni yig‘ish va qayta ishlash standart metodologiyaga muvofiq amalga oshirildi. Tana massasi electron tarozi (Tatla, model VS-571, Yaponiya) yordamida 50 g aniqlikda, tana uzunligi esa maxsus antropometr yordamida 0,5 sm aniqlik bilan o‘lchanadi.

1-jadval

13 va 14 yoshli bolalarda tana uzunligi va tana massasi

Guruh	Ishtirokchilar (n)	Tana uzunligi (sm)	Tana massasi (kg)
Umumiy yosh 13 yosh	317	159,2 ± 0,4	51,0 ± 0,6
Umumiy yosh 14 yosh	340	164,2 ± 0,4	57,0 ± 0,7
O‘g‘il bolalar (13-14 yosh)	311	162,8 ± 0,6	55,3 ± 0,8
Qizlar (13-14 yosh)	346	160,9 ± 0,4	53,0 ± 0,6
13 yosh - o‘g‘il bolalar	153	158,7 ± 0,7	51,1 ± 1,0
13 yosh - qizlar	164	159,5 ± 0,5	51,0 ± 0,8
14 yosh - o‘g‘il bolalar	159	166,6 ± 0,7	59,4 ± 1,1
14 yosh – qizlar	181	162,0 ± 0,5	54,9 ± 0,9

Bizning tadqiqot natijalarimiz regressiya tahlili asosida shuni ko‘rsatdiki, 14 yoshli o‘g‘il bolalarning tana uzunligi qizlarga nisbatan o‘rtacha 4,5 sm balandroq bo‘lib chiqdi. Shu bilan birga, 13 yoshda aksincha, o‘g‘il bolalar qizlarga qaraganda o‘rtacha 1 sm pastroq natija qayd etgan. Ushbu ko‘rsatkichlar jinsiy dimorfizm qonuniyatlariga to‘la mos keladi.

Ma‘lumki, antropometrik ko‘rsatkichlarning yosh dinamikasida o‘g‘il va qiz bolalarning balog‘at jarayonlariga kirish shartlari farqlidir. Buning natijasida o‘shish egri chiziqlarida ikki marta kesishish hodisasi kuzatiladi. Birinchi kesishish 12 yoshda sodir bo‘ladi, bunda qizlar tana uzunligi bo‘yicha o‘g‘il bolalardan ustunlik qiladi. Ammo 14 yoshga kelib, o‘g‘il bolalar o‘shishda qizlarni ortda qoldiradi va ikkinchi kesishish sodir bo‘ladi. Bu holat balog‘at davriga xos biologic jarayonlarning bevosita natijasidir.

O‘rtacha tana massasi ko‘rsatkichlariga ko‘ra, 14 yoshli bolalar 13 yoshli tengdoshlariga qaraganda 6 kg og‘irroqdir. Shu yoshda o‘g‘il bolalar qizlardan ancha og‘irroq natija ko‘rsatdi (mos ravishda 59,4±1,1 kg va 54,9±0,9 kg). Umumiy tahlil shuni

ko‘rsatdiki, bolalarning 72 – 72 % normal tana massasi ko‘rsatkichlariga ega (o‘g‘il bolalarda 73 %, qizlarda 72%). Biroq, tana massasi defitsiti qizlar orasida ko‘proq (14,5% ga nisbatan 6,3%), ortiqcha tana massasi esa, aksincha, o‘g‘il bolalarda yuqori darajada qayd etildi (15,1% ga nisbatan 10,1%). Mazkur natijalar o‘smirlarning sport faoliyatiga tayyorgarligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, o‘g‘il bolalardagi tezlashgan antropometrik o‘sish kuch va chidamlilik mashg‘ulotlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, biroq bu davrda suyak-muscul tizimining notekis rivojlanishi jarohatlar xavfini ham oshiradi. Qizlarda esa tana massasi defitsiti jismoniy ish qobiliyatining pasayishiga, ortiqcha yuklamalarda esa tez charchashga olib kelishi mumkin. Shu bois, sport pedagogikasida jins va yoshga xos o‘ziga xosliklarni hisobga olib, individual yondashuv asosida mashg‘ulot jarayonini tashkil etish talab etiladi. Bu esa bolalarda sog‘lom jismoniy rivojlanishni ta’minlash va sport ko‘rsatkichlarini optimallashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ikkilamchi jinsiy belgilar rivojlanishi, jumladan aksillar sochlanish ham yosh, tana uzunligi va tana vazni kabi antropometrik ko‘rsatkichlar bilan bevosita bog‘liqdir. Regressiya modellari ushbu omillar jinsiy rivojlanish jarayonlarining boshlanishida muhim determinant sifatida namoyon bo‘lishini tasdiqladi.

Shuningdek, tadqiqotchilar zamonaviy maktab o‘quvchilari jinsiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bo‘yicha avvalgi avlod tengdoshlariga qaraganda biroz oldinda ekanligini qayd etdilar. Bu tendensiya ayniqsa 11-13 yoshli o‘g‘il bolalar va 9 yoshli qizlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Mazkur natijalar sport pedagogikasi uchun alohida ahamiyat kasb etadi, chunki balog‘at jarayonlarining erta boshlanishi yoki tezlashuvi o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi, chidamlilik, kuch va tezkorlik sifatlarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, qizlarda biologic yetuklikning tezlashuvi jismoniy yuklamalarga nisbatan sezgirlikni oshiradi, bu esa ularga murakkab mashg‘ulotlarni individual rejalashtirishni talab etadi. O‘g‘il bolalarga esa erta balog‘atga kirish kuch va mushak massasining nisbatan tez rivojlanishiga olib keladi, biroq bu davrda ortiqcha yuklamalar mushak-skelet tizimida shikastlanish xavfini kuchaytirishi mumkin.

Shu bois, sport pedagogikasida regressiya tahlili orqali aniqlangan yosh, tana uzunligi va tana vazni kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish, mashg‘ulot dasturlarini differensial tarzda loyihalash, o‘smirlarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy tayyorgarlikni optimallashtirishda samarali ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama

Olingan natijalar o‘quvchi bolalar va o‘smirlarning jismoniy rivojlanishi bo‘yicha ilgari o‘tkazilgan ilmiy izlanishlar bilan uyg‘unlik kasb etadi. Xususan, S.L.Melnikov [10] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham o‘g‘il bolalar orasida tana vaznining ortishi, qizlar orasida esa tana vaznining kamayishi kuzatilgan bo‘lib, bu holat yosh toifalari bo‘yicha sezilarli farqlanishi bilan ajralib turadi.

Ingliz olimlari P.S.W.Davies, J.Gregory va A.Whitelar [2] tomonidan ishlab chiqilgan rivojlanish standartlari ham ushbu tadqiqot natijalarini qo‘llab-quvvatlaydi. Ularning kuzatuvlariga ko‘ra, o‘g‘il va qiz bolalarda o‘shish egri chiziqlarining ikki marta kesishishi (12 va 14 yoshda) sodir bo‘ladi. Bu holat jinsiy dimorfizmning fiziologik asoslangan xususiyatlaridan biri hisoblanadi va bizning natijalarimiz ham ayni shu qonuniyatni tasdiqlaydi.

O‘zbek olimlari D.M.Axmedova va Sh.A.Rahimjonovlar [7] olib brogan tadqiqotlarda 13-14 yoshli maktab o‘quvchilarida tana uzunligi va tana vaznining o‘zaro nomutanosib rivojlanishi aniqlangan. Ayniqsa qizlarda vazn yetishmovchiligi, o‘g‘il bolalarda esa ortiqcha vazn uchrash hollari qayd etilgan. Bu, o‘z navbatida, zamonaviy turmush tarzi, noto‘g‘ri ovqatlanish va jismoniy faollikning yetishmasligi kabi tashqi omillar bilan izohlanadi.

Menarx masalasiga kelsak, tadqiqotlarimizda qizlarning 79foizida 13 yoshda, 90 foizida esa 14 yoshda hayz ko‘rishning boshlanishi qayd etildi. Amerikalik olimlar Herman-Giddens va boshqalar ham qizlarda menarxning o‘rtacha yoshi 12,8-13,2 yosh atrofida ekanligini ko‘rsatganlar. Biroq, o‘zbek olimlari ta’kidlaganidek, ekologik omillar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va ovqatlanish xususiyatlariga qarab bu jarayon sezilari darajada farq qilishi mumkin.

Mazkur natijalar sport pedagogikasi amaliyotida ham katta ahamiyatga ega. Chunki tana uzunligi va tana vaznidagi nomutanosibliklar o‘smirlarning jismoniy tayyorgarligi, sport yuklamalariga moslashuvi hamda mashg‘ulotlardan samaradorlik darajasini belgilovchi omillar sifatida nomoyon bo‘ladi. Masalan, vazn yetishmovchiligi bo‘lgan qizlarda chidamlilik mashqlarida energiya resurslarining tez tugashi kuzatilishi mumkin, ortiqcha vaznga ega o‘g‘il bolalarda esa yugurish va sakrash kabi tezkorlik va epchillik talab etuvchi mashqlarda yuklama haddan tashqari oshishi mumkin.

Shu sababli, sport pedagogikasida o‘quvchilarning balog‘at jarayonlarini hisobga olgan holda individual yondashuv zarur bo‘lib, bu jarayon o‘smirlarning salomatligini saqlash, ularning sport natijalarini optimallashtirish va shikastlanishlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa

1. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 12 – 13 yoshli bolalarning atigi 13 – 14 foizi uyg‘un (normal) jismoniy rivojlanishga ega, bu esa sport pedagogikasi nuqtayi nazaridan o‘quvchilarning ko‘pchiligi jismoniy tayyorgarlik jarayonida individual yondashuvni talab qilishini ko‘rsatadi. 14 yoshli guruhda tana vazni defitsiti qizlar orasida yuqori, ortiqcha tana vazni esa o‘g‘il bolalarda ko‘proq uchrashi esa, sport mashg‘ulotlarini tashkil etishda jinsiy dimorfizmni hisobga olib, yuklamalarni to‘g‘ri taqsimlash zarurligini anglatadi.

2. Antropometrik tahlil natijalariga ko‘ra, o‘rtacha tana uzunligi 14 yoshda 13 yoshga nisbatan 5 sm ga balandroq bo‘lib chiqdi, bu esa sport pedagogikasida o‘shish dinamikasini nazorat qilish va moslashtirilgan mashg‘ulotlar rejasini tuzishda muhimdir. O‘g‘il bolalarning o‘shish sur‘ati qizlardan ancha yuqori bo‘lgani (7,9 sm ga nisbatan 2,4 sm)

jismoniy yuklamalarda o‘g‘il bolalarga ko‘proq chidamlilik va kuch mashqlari berish imkonini yaratdi, qizlarda esa ortiqcha yuklamani cheklash lozimligini ko‘rsatadi. O‘rtach tana vaznining 14 yoshda 6 kg ga ortishi ham jinsiy farqlarni sport yuklamalarini rejalashtirishda hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi.

3. Jinsiy rivojlanish ko‘rsatkichlari tahlili qizlarning o‘g‘il bolalarga nisbatan tezroq balog‘atga yetishini ko‘rsatdi, bu esa sport pedagogikasi nuqtayi nazaridan qizlarga yuklamalarni individual tarzda belgilash va ularning sog‘lom rivojlanishini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi. Publik sochlanish darajasi barcha guruhlarda aksillar sochlanishiga qaraganda yuqoriroq bo‘lib chiqqani (Uilkokson testi, $p < 0,01$) sportchilar tayyorgarlik darajasini baholashda biologik yetuklikni hisobga olish kerakligini anglatadi. Menarx qizlarning 79 foizida 13 yoshda, 90 foizi esa 14 yoshda kuzatilgani esa sport jarayonida qizlarning fiziologik holatini e’tiborga olib, yuklamalarni moslashtirish muhimligini ko‘rsatadi.

4. Balog‘at jarayonidagi tashqi belgilar rivojlanishi ikki asosiy omil - o‘smirlarning haqiqiy yoshi (genetic dastur bilan belgilanadigan “ichki soat”) hamda erishilgan tana vazniga bog‘liq ekanligini aniqlanadi, bu esa sport pedagogikasida jismoniy rivojlanishni baholashda faqat yosh ko‘rsatkichlariga emas, balki kompleks antropometrik va funksional parametrlar yig‘indisiga asoslanish zarurligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brugsch H. Lehrbuch der Kinderkrankheiten. Leipzig: F.C.W. Vogel. 1905;1(3):57-89.
2. Davies P.S.W., Gregory J., White A. Physical activity and body fitness in preschool children //Int.j.Obes.-1995.-V.19.-№1.-P.6-10.
3. Malina RM, Bouchard C, Bar-Or O. Growth, maturation, and physical activity. Champaign, IL: Human Kinetics. 2004;18(4):120-136.)
4. Murray CJL, Lopez AD. Measuring global health: Mortality, morbidity, and risk factors. Lancet. 1997;349(9063):1436–1442.
5. Quetelet A. Physique sociale, ou Essai sur le développement des facultés de l’homme. Bruxelles: C. Muquardt. 1869;2(1):112-134.
6. World Health Organization. Global health estimates: Leading causes of death. WHO Bulletin. 2020;98(6):423–431.
7. Ахмедова Д.М., Рахимджанов Ш.А. Рост и развитие детей.//Методический пособия. – Ташкент. – 2006 – 82 с.
8. Годик М.А. Контроль в спорте. Москва: Физкультура и спорт. 2006;14(2):45-52.
9. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. Москва: Физкультура и спорт. 2008;21(1):33-41.

10. Мельников С.Л., Тименова Г.Н. Матвеева Н.А. Корреляция антропометрических и физиологических параметров//Российские морфологические ведомости. М, 2000.- №1-2. -С.223.
11. Ташбаев О.С., Ибрагимов М.Б. Антрометрические показатели и детей школьного возраста.// O‘zbekiston tibbiyot jurnali. – 1991.- №1. –18-20 b.
12. Чулицкая Л.И. *Гигиена детей дошкольного возраста*. Москва: Учпедгиз. 1948;2(1):112-128.
13. Эрисман Ф.Ф. *Руководство к гигиене*. Москва: Типография И.Н. Кушнерев и К. 1892; Т.1: 1–512
14. Юлдашова О.М. Возрастные, индивидуальные особенности антропометрических параметров тела у детей 7-12 лет жизни в условиях среднегорья. Дисс. канд. биол. наук. –М., 2002, 122 с.

TA'LIMGA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Israilova Maxsuda Nigmatullaevna.
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti
3- Davolash fakulteti ,
O‘zbek tili Xorijiy tillar va
Pedagogika kafedrasi mudiri PhD dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Pedagogik texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirish, talabalardamustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodkorlikni rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Tadqiqotda interfaol usullar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, innovatsion metodlar va ularning dars jarayonidagi o'rnini misollar bilan ko'rsatiladi

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, ta'lim samaradorligi, innovatsion yondashuv, interfaol metod, axborot texnologiyasi, kompetensiya, ijodkorlik, musiqa tarbiyasi, shaxs kamoloti, estetik did, axloqiy fazilat, milliy qadriyat, musiqiy tafakkur, ta'lim-tarbiya uyg'unligi.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotining poydevori - barkamol inson tarbiyasidir. Shaxsni shakllantirish jarayoni ma'naviy, axloqiy va estetik tarbiyani o'z ichiga oladi. Bu borada musiqa san'ati beqiyos tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Musiqa inson qalbini nozik hislarga, go'zallikka, yurtga muhabbat va ezgulik tuyg'ulariga yo'naltiradi. Shu bois, "ta'lim" va "tarbiya" tizimida musiqa o'qitish nafaqat kasbiy mahoratni, balki insoniy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar jarayonida pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asr - axborot texnologiyalari, raqamli transformatsiya va kreativ ta'lim asridir. Shu sababli har bir pedagogdan o'z faoliyatida zamonaviy usul va texnologiyalarni qo'llay olish, o'quvchining individual imkoniyatini rivojlantirish talab etiladi. Pedagogik texnologiyalar - bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni takomillashtiruvchi, natijaga yo'naltirilgan, tizimli yondashuvdir. Ular ta'limni faollashtiradi, motivatsiyani kuchaytiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi. Bugungi kunda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi hamda "Uzluksiz ta'lim tizimini

modernizatsiya qilish” dasturlarida pedagogik texnologiyalarni joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODIOLOGIYA

Ta‘lim mazmunini yangilash, takomillashtirish va sifat ko‘rsatkichlarini oshirish barobarida o‘qituvchi – murabbiylarning malakasini oshirish, ularning ilm – fan taraqqiyoti bilan hamqadam borishini, ayniqsa barcha sohalarga keng kirib kelgan va qo‘llanilayotgan axborot texnologiyalari, interfaol usullardan unumli foydalana oladigan, kompyuter bilan erkin muloqot qila oladigan va o‘z faoliyatida, dars samaradorligini ta‘minlashga tadbiriq eta oladigan darajada tayyorlash (qayta tayyorlash) bugungi kunning muhim vazifalaridandir. Mamlakatimizda barcha sohalar qatori ta‘lim tizimida ham keng qamrovli yangilanishlar va ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bunga “Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonun “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ham huquqiy, ham tashkiliy pedagogik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishda ta‘limga interfaol usullarni, innovatsion pedagogik texnologiyalarni kiritish va ulardan mohirona foydalanish muhim o‘rin tutadi. Zero, an‘anaviy ta‘limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsalar, rivojlantiruvchi ta‘lim mezonlariga muvofiq bilimlarni o‘quvchilarning o‘zlari o‘rganishi, tahlil qila olishi, xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishiga yo‘naltirilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan pedagogika oliy o‘quv yurtlarida tashkil etilayotgan ta‘lim tizimi bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘z faoliyatlarida interfaol uslublardan, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalana oladigan, ularni amaliyotga ijodiy va erkin qo‘llay olish malakalarini shakllantirishga ham e‘tibor qaratish lozim. Ta‘limga pedagogik texnologiyalarni joriy etish yuzasidan nashr qilingan muhim adabiyotlar va ilmiy - uslubiy ishlar jumlasiga Yo‘ldoshev Sh, Usmonov S, R. Ishmuhammedov, A. Abduqodirov, A. Pardayev, O‘. Tolipov, Tojiyevlarning ishlarini ko‘rsatib o‘tish mumkin. **V. P. Bepalko** “Pedagogik texnologiya — bu o‘qituvchining aniq rejalashtirilgan pedagogik faoliyatini kafolatli natijaga yo‘naltirish tizimidir”, deya ta‘kidlaydi. **J. Bruner** va **B. Blum**larning tadqiqotlarida ta‘lim jarayonini bosqichma-bosqich boshqarish, o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirish g‘oyalari ilgari suriladi. **E. Polat, G. Selevko, V. Klarin** asarlarida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘qituvchining yangi pedagogik fikrlashini shakllantirishi qayd etiladi. O‘zbek olimlaridan **A. Abduqodirov, N. Sayidahmedov, B. Ziyamuxamedov** va **S. Nishonov**larning asarlarida pedagogik texnologiyalarni mahalliy ta‘lim tizimiga moslashtirish, interfaol usullarning milliy asoslari chuqur tahlil qilingan. **N. To‘rayev** va **G. Shodiyeva** tadqiqotlarida raqamli ta‘lim muhitini yaratish, elektron resurslar, multimediya vositalaridan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Tahlillardan kelib chiqadiki, pedagogik texnologiyalar o‘qituvchi faoliyatini avtomatlashtirish emas, balki o‘quvchi shaxsini markazga qo‘yuvchi, ijodiy o‘rganishga undovchi tizimdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda samarali natijalar beradi:

1. **Interfaol metodlarni qo‘llash:** “Aqliy hujum”, “Blits-so‘rov”, “Klaster”, “Bumerang”, “Sinkveyn”, “Insert” kabi usullar o‘quvchilarni faollashtiradi, mustaqil fikrlashga o‘rgatadi.
2. **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar:** elektron darsliklar, onlayn platformalar (Moodle, Google Classroom, EduPage) orqali ta’lim jarayonini raqamlashtirish imkoniyati yaratiladi.
3. **Innovatsion yondashuvlar:** STEAM-ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, modulli o‘qitish, gamifikatsiya kabi texnologiyalar ta’limda motivatsiyani oshiradi.
4. **Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim:** o‘quvchilarning individual qobiliyatlari, psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ularni mustaqil o‘rganish faoliyatiga jalb etish imkonini beradi.
5. **Natijaviylik:** pedagogik texnologiyalar asosida darslar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini aniq mezonlar orqali baholashga xizmat qiladi.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatadiki, texnologik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim o‘quvchi faolligini 30–40% ga oshiradi, bilimni eslab qolish ko‘rsatkichlari esa an’anaviy usullarga nisbatan 1,5 baravar yuqori bo‘ladi. Biroq texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud — o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi, texnik baza kamligi, metodik ko‘rsatmalar tizimining to‘liq ishlab chiqilmagani. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash, tajriba almashish seminarlarini tashkil etish muhim vazifadir. Pedagogik tajribalarga ko‘ra, agar musiqa mashg‘ulotlari zamonaviy interfaol metodlar (rol o‘ynash, musiqiy dramatizatsiya, improvizatsiya, musiqiy viktorinalar) asosida tashkil etilsa, tarbiyaviy natija yanada yuqori bo‘ladi. Innovatsion faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish munosabati bilan ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni kiritishda eng muhimi o‘quvchilarni ushbu faoliyatga tayyorgarligi va qiziqishlarini inobatga olish va kerakli texnologiyani tanlash hisoblanadi.

XULOSA

Pedagogik texnologiyalar o‘qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchi shaxsini rivojlantiruvchi, yo‘naltiruvchi va hamkor sifatidagi rolini kuchaytiradi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsion vositalar va innovatsion yondashuvlar dars jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi.

Ta’lim jarayonini texnologik asosda tashkil etish:

- Talabalarda tahliliy va ijodiy fikrlashni shakllantiradi;
- o‘qituvchi faoliyatida aniq natijaga yo‘naltirilganlikni ta’minlaydi;
- o‘quv jarayonini samarali, tizimli va boshqariladigan holatga keltiradi;
- o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshiradi va raqamli savodxonligini rivojlantiradi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga chuqur joriy etish — ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, o‘qitish samaradorligini oshirish va shaxsni har

tomonlama kamol toptirishga xizmat qiluvchi dolzarb pedagogik zaruratdir. Xullas, pedagogik texnologiya – ta’lim usuli, ma’lum ma’noda ta’lim jarayoni, vositalari shakl va metodlari majmui. O’quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o’quvchilarni kuchi imkoniyatlari, fanni o’zlashtirish darajasi fanni spesifik tuzilishi xususiyatiga moslab shakli va hajmini o’zgartirish ham ta’lim texnologiyasiga daxldor. O’qituvchining ta’lim jarayoni texnologik metodlar asosida tashkil etishi ko’p jihatdan uning o’ziga bog’liqligi, bilimi ularni har birini tashkiliy tuzilishi xususiyatlarini yaxshi bilishi ta’lim samaradorligi ta’minlashning muhim kafolati bo’ladi. O’qituvchining pedagogik texnologiyalarini qo’llashida ularni mazmunli va samarali tashkil etishga oid bilimlardan yaxshi habardor bo’lishi qo’llanilgan texnologiyalarni dars samaradorligiga ijobiy ta’siri va natijalarni tahlil qilish baholay olish, tegiushli xulosalar chiqara olishi, o’z faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo’lishi, o’z galar nazari bilan baholash o’z bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog’lash o’quvchilarni darsda faol ishtirokini ta’minlay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni joriy etish — bu ta’lim sifatini oshirish, talabalardamustaqil fikrlash, ijodkorlik, tahliliy yondashuv va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning eng samarali yo’llaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son. www.lex.uz
2. Kobilova, Ezozkhon Bakirovna. "Classical music and youth education." Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12.9 (2022): 126-130.
3. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.
4. Azizkhonova, M., and E. Qobilova. "IMPORTANCE OF MUSIC EDUCATION IN FORMING YOUTH'S MUSICAL CULTURE AND SPIRITUALITY." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 51-57.
5. Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 10.10 (2023): 68-74.
6. 11. Qabilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." International Bulletin of Applied Science and Technology 3.10 (2023): 127-132.
7. QOBILOVA, E’ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In Music Culture Lessons." Journal of Positive School Psychology 7.2 (2023).

8. E.Qobilova Developing methodological competence in future music teachers. Qo‘qon DPI. Scientific Reports 2024 Issue 3, page 722
9. E‘zozxon Qobilova THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF COOPERATION BETWEEN SCHOOL AND FAMILY IN SHAPING MUSICAL CULTURE AMONG YOUTH. International Journal of Pedagogics.(ISSN – 2771-2281) VOLUME 04 ISSUE 10 PAGES: 162-166
10. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. QO‘QON UNIVERSITY NEWSLETTER, 12, 99–100. <https://doi.org/10.54613/ku.v12i.999>
11. E.Qobilova .Yoshlarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda maktab va oila hamkorligining tarbiyaviy ahamiyati. *Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 4-son* 383-bet SAN‘ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN‘AT
12. E.Qobilova.Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirish. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2024 3-son 722-bet.SAN‘ATSHUNOSLIK (MUSIQA, TASVIRIY SAN‘AT)Orcid: 0009-0001-1275-3080

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA IMEN TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISH: MUAMMO VA YECHIMLAR**

Olimjonova O‘g‘ilxon Abdurasul qizi

*Namangan davlat universiteti,
Pedagogika kafedrası San‘at va sport fakulteti
2 -bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Zamonaviy ta‘lim jarayonida axborot texnologiyalarining ahamiyati ortib borayotgan bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf darajasida “IMEN texnologiyalari”dan foydalanish hali ham keng yoritilmagan mavzudir. IMEN texnologiyalari - bu ta‘limda qo‘llaniladigan interfaol, innovatsion va metodik yondashuvlar majmuasini anglatadi. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda IMEN texnologiyalaridan foydalanishdagi asosiy muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: IMEN texnologiyalari, interfaol, innovatsion va metodik yondashuvlar, TRIZ metodlari, ijodiy muammolarni yechish nazariyasi, tanqidiy fikrlashini rivojlantirish.

Аннотация. Несмотря на растущее значение информационных технологий в современном образовательном процессе, применение «IMEN-технологий» на уровне начальных классов остаётся недостаточно освещённой темой. IMEN-технологии представляют собой совокупность интерактивных, инновационных и методических подходов, используемых в образовательной практике. В данной статье анализируются основные проблемы и пути их решения при внедрении IMEN-технологий в образовательный процесс начальных классов.

Ключевые слова: IMEN-технологии, интерактивные, инновационные и методические подходы, методы ТРИЗ, теория решения изобретательских задач, развитие критического мышления.

Abstract. Although the importance of information technologies in modern education is constantly increasing, the use of “IMEN technologies” in primary education remains a relatively unexplored topic. IMEN technologies refer to a set of interactive, innovative, and methodological approaches applied in the learning process. This article analyzes the main challenges and proposes solutions for the effective implementation of IMEN technologies in primary school education.

Keywords: IMEN technologies, interactive, innovative and methodological approaches, TRIZ methods, theory of inventive problem solving, development of critical thinking.

KIRISH.

“Ta’lim jarayonini, oliy ta’limning o‘quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o‘qitish usullarini keng joriy etish...” - zarurligi ta’kidlanadi. Bu esa ilmiy-ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish asosida yanada takomillashtirishga olib keladi.

Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish davr talabiga aylangan bir sharoitda “O‘zbekiston oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi” ning 2-paragrafida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish belgilab o‘tilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Tadqiqot davomida mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, ilmiy maqola va monografiyalardan foydalanildi. Mavzu bo‘yicha dunyo olimlari tomonidan amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi. TRIZ texnologiyasi innovatsion ta’lim tizimining muhim elementlaridan biridir. U o‘quvchilarda ijodiy tafakkur, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, tizimli fikrlash kabi zarur ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ta’limga TRIZ metodikasini joriy etish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularni mustaqil va innovatsion fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Ta’kidlash joizki, TRIZ texnologiyasi asoschisi, muammolarni ijodiy yechish nazariyasining ilmiy poydevorini yaratgan Altshullerning TRIZning asosiy nazariy tamoyillari, algoritmlari va ideal yechimga erishish prinsipi bayon etilgan “Tvorchestvo kak tochnaya nauka” (1979) hamda ixtirochilik fikrlash asoslari va muammoni tizimli tahlil qilish usullari ko‘rsatilgan “Nayti ideyu” nomli asarlarida TRIZ texnologiyasining nazariy poydevorini belgilaydi. U muammoning ziddiyatli tabiatini ochib berib, ijodiy yechimlarga algoritmik yondashuvni taklif qiladi. Bu ishlari texnika bilan bir qatorda, ta’limda ham samarali qo‘llaniladi. V.G.Litvinovning izlanishlari esa TRIZni maktab ta’limiga moslashtirish bo‘yicha muhim tadqiqot hisoblanadi. U o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish, muammoli dars metodikalarida TRIZdan foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi.

TRIZ texnologiyasini ta’limga integratsiya qilish bilan shug‘ullangan Litvinovning “Osnovi TRIZ i razvitiye mishleniya shkolnikov” nomli asari TRIZni maktab ta’limiga moslashtirish bo‘yicha muhim tadqiqot hisoblanadi. U o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish, muammoli dars metodikalarida TRIZdan foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi. Pedagogik texnologiyalar va TRIZ asosidagi didaktik muammolar bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan Yuriy Doychenkoning “TRIZ-pedagogika: teoriya i praktika razvitiya mishleniya» nomli asarida TRIZ metodikasining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi, o‘quvchilar tafakkurini bosqichma-bosqich rivojlantirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashni uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari bo‘yicha yetakchi o‘zbek olimi U.T. Yusupov “Innovatsion ta’lim texnologiyalari” nomli asarida innovatsion yondashuvlar, jumladan, TRIZ texnologiyasining o‘zbek ta’lim tizimida qanday joriy etilishi mumkinligi amaliy misollar bilan yoritilgan. Unda o‘quv jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash bo‘yicha yo‘riqnomalar mavjud.

Shuningdek, N. G‘anieva va M. Ergashevalar TRIZ metodikasining maktab ta’limida qo‘llanishini o‘rganib, o‘zbek maktablarida TRIZ asosida tashkil etilgan darslar tahlili, metodik tavsiyalar va monitoring natijalari keltirilgan. Maqolada TRIZning o‘quvchilarning qiziqishini oshirishdagi ijobiy natijalari ilmiy asoslangan.

Ta’kidlash joizki, TRIZ texnologiyasi bo‘yicha ilmiy izlanishlar 20-asr o‘rtalaridan boshlab rivojlangan. Dastlab texnik tizimlarga qaratilgan bu yondashuv, keyinchalik pedagogikada ham keng tatbiq qilina boshlandi. Genrix Altshuller ushbu nazariyaning asoschisi bo‘lsa, Litvinov, Doychenko, Yusupov kabi olimlar TRIZning ta’limdagi metodik asoslarini ishlab chiqdilar. Bugungi kunda TRIZ o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirish, dars jarayonini muammoli va innovatsion ruhda olib borish uchun eng muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Ma’lumki, ta’lim jarayoni ta’lim texnologiyasining asosini, yadrosini tashkil etadi hamda ta’lim maqsadi, ta’lim mazmuni, o‘quvchi, ta’lim shakli, metod, vositalari va ta’lim beruvchi kabi unsurlardan iborat tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Tarkibiy unsurlar o‘zaro birlik va aloqadorlikda ta’lim jarayonining umumiy mohiyatini yoritishga xizmat qiladi.

“Ta’limni texnologiyalashtirish bilan bog‘liq omillar rus olimi S.G.Shalovalenko tomonidan quyidagicha belgilanadi:

- texnikani bilish va mukammal egallash;
- audiovizual fond bilan tanish bo‘lish;
- texnika vositalaridan foydalanish metodikasini egallash”

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ma’lumki, ta’limda ilg‘or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma’naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada IMEN texnologiyalarini qo‘llash ahamiyati tajriba va amaliyotlarni o‘rganadi va ularni samarali amalga oshirish uchun asosiy fikrlarni belgilaydi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

TRIZ metodlari dastlab muhandislik va texnologik muammolarni hal qilishga mo‘ljallangan bo‘lsa-da, hozirgi kunda ularning ta’lim tizimidagi qo‘llanilishi tobora kengayib bormoqda. IMEN (Ijodiy Muammolarni Yechish Nazariyasiga asoslangan metodlar) texnologiyasi ta’limda o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish,

muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, mavjud resurslarni samarali ishlatish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Muammoli o‘qitish takomillashgan o‘qitish texnologiyasidir. Hozirgi oliy maktabdagi samarali o‘qitish texnologiyasi muammoli ta’limdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli ta’lim ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

O‘quvchilarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni o‘rganishga qiziqtirish, noan’anaviy yondashuv orqali o‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rgatish — bu metodikaning asosiy ustunliklaridandir. Shuningdek, TRIZ asosidagi o‘quv jarayonida loyihaviy yondashuv, muammo-scenario asosidagi topshiriqlar, analogiyadan foydalanish, ideal yakun holatlarini tasavvur qilish kabi uslublar keng qo‘llaniladi.

TRIZ (Ijodiy muammolarni yechish nazariyasi) metodikasi o‘zining ijodiy yondashuvga asoslanganligi bilan ta’lim sohasida keng qo‘llanilmoqda. IMEN texnologiyasi ushbu metodikani o‘qitish jarayoniga tatbiq etishning amaliy shakli hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi — o‘quvchida muammoni tizimli tahlil qilish, ideal echimni tasavvur qilish va unga erishish yo‘llarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

TRIZ asosida ishlab chiqilgan IMEN metodlarining o‘quv jarayonida foydalaniladigan tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Ziddiyatlarni aniqlash va hal qilish: O‘quvchilar qarama-qarshi fikrlar, resurslar yoki sharoitlar orasidagi muvozanatni topishga o‘rgatiladi.
2. Ideal yakuniy holat (IYH) ni aniqlash: Har bir masala yechimi eng mukammal va kam xarajatli bo‘lishi kerak degan prinsip asosida ishlanadi.
3. Resurslardan maksimal foydalanish: Tabiiy, informatsion, moddiy yoki vaqt resurslarining to‘liq tahlili orqali samarali yechim ishlab chiqiladi.
4. Ijodiy tafakkur algoritmlari (ARIZ): O‘quvchilarga bosqichma-bosqich algoritmik tarzda muammo yechimi ishlab chiqish o‘rgatiladi

TRIZ usullari asosida tuzilgan topshiriqlarning afzalliklari:

1. Matn tahlilida ziddiyatli fikrlarni aniqlash
2. O‘quvchilarni o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi;
3. Muammo yechimida turli yo‘llarni ko‘rib chiqishga undaydi;
4. O‘qituvchining emas, o‘quvchining faoliyatini kuchaytiradi;
5. Fikrlashda mustaqillik va ijodkorlikni shakllantiradi;
6. Har bir o‘quvchining individual yondashuvini rivojlantiradi

An’anaviy o‘qitish uslublari o‘z samarasini yo‘qota boshlagan bir vaqtda, pedagogik faoliyatda innovatsion texnologiyalarning, ayniqsa, ijodiy yondashuv asosidagi metodlarning roli ortib bormoqda. Aynan shunday innovatsion yondashuvlardan biri bu — TRIZ (Ijodiy Muammolarni Echish Nazariyasi) asosidagi IMEN metodlari hisoblanadi. Ushbu metodika ta’lim sohasida o‘quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki muammolarni mustaqil tahlil qilish va ijodiy yechim topishga o‘rgatadi.

TRIZ texnologiyasida ijodiy fikrlash rivojlantiriladi. Axborot asrida inson bilim hajmiga emas, balki u bilan qanday ishlashi, ya’ni ijtimoiy, tanqidiy va ijodiy fikrlay olishi bilan ajralib turadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ijodiy fikrlash (creative thinking) — bu oddiy bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki ular asosida yangi, original g‘oyalarni yaratish qobiliyatidir. Ijodiy fikrlash — inson tafakkurining yuqori shakli bo‘lib, yangi g‘oyalarni ilgari surish, mavjud muammolarga original yondashuv topish, noan’anaviy qarorlar qabul qilish jarayonidir. Ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi ta’limiy sharoitlar muhim: ochiq fikr almashinuvi mumkin bo‘lgan muhit; tanqid qilinmasdan g‘oyalar ilgari surilishi; o‘quvchining mustaqilligiga imkon berilishi; muammo yechishga emas, uni tahlil qilishga urg‘u berilishi; ko‘p variantli topshiriqlar bilan ishlash.

TRIZ metodlari shaxsda yuqori darajadagi tafakkur faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, murakkab, ziddiyatli yoki noaniq vaziyatlarda samarali yechimlarni topish, mavjud alternativ variantlarni aniqlash va ular orasidan eng maqbulini tanlashda TRIZ texnologiyasi o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash salohiyatini faollashtiradi. TRIZ yondashuvi orqali shaxs: murakkab muammolarni sistematik tahlil qilish, qarama-qarshi jihatlarni ziddiyat sifatida aniqlash, har bir vaziyatda ideal yakuniy natijani tasavvur qilish, mavjud resurslar asosida turli alternativlarni ishlab chiqish va ularni funktsional, iqtisodiy yoki ijtimoiy jihatdan baholay olish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Shuningdek, TRIZ metodikasi asosida ishlash o‘quvchilarda o‘z fikrini asoslash, qarorlarini dalillar bilan mustahkamlash va noan’anaviy qarorlar orqali innovatsion yondashuvlarni ilgari surish kompetensiyalarini shakllantiradi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida raqobatbardosh, analitik va kreativ fikrlovchi shaxsni tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. TRIZ texnologiyasining mohiyati va asosiy tamoyillari mavjud. TRIZ texnologiyasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Muammoni tizimli tahlil qilish
- Ziddiyatlar asosida fikrlash
- Standart yechimlardan chiqib ketish
- Modellash va prognoz qilish
- Ijodiy fantaziya va analogiyalardan foydalanish.

Bu yondashuv o‘quvchiga har qanday dars materialini tayyor bilim sifatida emas, balki o‘rganiladigan muammo sifatida ko‘rishga yordam beradi. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash, izlanish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Pedagogik faoliyatda TRIZ texnologiyasi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Didaktik: O‘quvchilarga bilimni an’anaviy emas, ijodiy yo‘l bilan egallatadi.
2. Tarbiyaviy: Mustaqil fikr yurituvchi, muammolarga ilg‘or yechim topa oladigan shaxsni shakllantiradi.
3. Rivojlantiruvchi: O‘quvchilarning tafakkur turlari – divergent va konvergent fikrlashini kuchaytiradi.

Dars jarayonida TRIZ quyidagi metodikalar orqali qo‘llaniladi: ziddiyatni aniqlash va yechish metodi; ideal yakuniy natijani oldindan tasavvur qilish; resurslarni aniqlash va ulardan foydalanish; fantastik qo‘shimchalar, analogiyalar, morfologik tahlil. Masalan, darsda quyidagi savollar berilishi mumkin:

- “Agar siz muallif bo‘lsangiz, bu hikoyani qanday yakunlardingiz?”
- “Bu fizik hodisa hayotda qanday muammoga yechim bo‘la oladi?”
- “Boshqa davr yoki makonda bu muammoni qanday hal qilgan bo‘lardilar?”

TRIZ asosida o‘qitilgan o‘quvchilarda: muammoga ijodiy qarash; mustaqil fikrlash; loyihalash ko‘nikmalari; yechimlarning ijtimoiy va axloqiy jihatlarini baholash qobiliyati shakllanadi. TRIZ texnologiyasi maktabgacha ta’limdan to oliy ta’limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda qo‘llanishi mumkin. Ayniqsa, texnologiya, informatika, adabiyot, biologiya, fizika kabi fanlarda samaradorligi yuqori.

XULOSA.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, TRIZ asosidagi IMEN metodlarining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi yuqori natijalar beradi. Bu metod o‘quvchilarni nafaqat tayyor bilimlarni egallashga, balki yangilik yaratishga, mustaqil fikrlashga, muammolarni kompleks tahlil qilishga undaydi. IMEN texnologiyasining o‘quv jarayoniga integratsiyasi o‘quvchilar bilim darajasini, tafakkur salohiyatini va faol ishtirokini oshiradi. Shuning uchun mazkur metodlardan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sanaladi.

Hozirgi davr o‘qituvchi va o‘quvchi oldiga katta talablar qo‘ymoqda, bu talablarning eng asosiysi - darsning samaradorligi, uning sifatligi, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalariga, maktablardagi turli xil o‘quv mashg‘ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o‘quvchilarni turli bilim va ko‘nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kunda ta’lim jarayonini to‘g‘ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o‘rni beqiyosdir. Dars mavzusiga oid multimediya, animatsiya, grafika, diafilm va videofilmlardan foydalanish dars jarayonini yana-da qiziqarli bo‘lishiga ko‘mak beradi, buning uchun esa o‘qituvchi o‘z ustida ishlashi va har bir darsga “men bugungi dars jarayoniga qanday yangilik bilan kirib, darsni qiziqarli tashkil qilaolaman” deya o‘ziga savol berishi ya’ni, an’anaviy ta’limdan qochib, noan’anaviy ta’lim berishga intilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish choratadbirlari to‘g‘risida»gi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 8-apreldagi PF 5847-sonli Farmoni.

3. Альтшуллер Г. С. Творчество как точная наука. – М.: Сов. радио, 1979. – 192 с.
4. Альтшуллер Г. С. Найти идею: Введение в ТРИЗ – теорию решения изобретательских задач. – М.: Сов. радио, 1986. – 220 с.
5. Литвинов В. Г. Основы ТРИЗ и развитие творческого мышления школьников. – СПб.: Речь, 2002. – 176 с.
6. N.Boymurodov. Amaliy psixologiya. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2008 yil, 275-bet.
7. Юсупов У. Т. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 180 b.
8. Qodirova D. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlarning o‘rni. Ilmiy maqolalar to‘plami, 2022.
9. Altshuller G.S. Ijodiy muammolarni echish nazariyasi asoslari. Moskva: Sovet Rossiyasi, 1985.
10. Zohidova M.T. TRIZ texnologiyasi asosida o‘qitish samaradorligi. “Ta’lim va Innovatsiya” jurnali, 2021-yil, №2.

**OLIY TA'LIM TIZIMIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI
SHAKLLANTIRISHNI MASOFAVIY TA'LIM BILAN UZVIY OILIB BORISH
METODIKASI**

Muminov Umid Uktamovich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası o‘qituvchisi

Elektron manzil: umid.0303spark@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishni masofaviy ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalash metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda talabalar jismoniy faolligi, salomatlik madaniyati va onlayn ta'limning samarali uyg‘unlashuvi ilmiy tahlil qilingan hamda metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, masofaviy ta'lim, jismoniy tarbiya, innovatsion texnologiyalar, motivatsiya, interaktiv metodlar, talabalar, salomatlik madaniyati, axborot tizimi, sog‘lom fikrlash, raqamli pedagogika, jismoniy faollik, internet platformasi, o‘quv jarayoni, metodika³²

Abstract. This article highlights the methodology of integrating the formation of a healthy lifestyle with distance learning technologies in higher education institutions. The research scientifically analyzes the effective combination of students' physical activity, health culture, and online education, and develops methodological recommendations for improving the process.

Keywords: healthy lifestyle, distance education, physical education, innovative technologies, motivation, interactive methods, students, health culture, information system, healthy thinking, digital pedagogy, physical activity, online platform, educational process, methodology.³³

KIRISH. Zamonaviy oliy ta'lim tizimi inson salomatligi va jismoniy faolligini ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qarashni talab etmoqda. Chunki sog‘lom turmush tarzi -

³² Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 (2024): GIIR

³³ Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 (2024): GIIR

bu shaxsning nafaqat jismoniy, balki aqliy, ruhiy, ijtimoiy va ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi muhim omildir. XXI asrda axborot texnologiyalari hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib borar ekan, ta'lim jarayonida ham masofaviy o'qitish, raqamli platformalardan foydalanish va onlayn o'rganish madaniyati shakllanmoqda.

Masofaviy ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra, talabani mustaqil o'rganishiga, vaqt va makondan qat'i nazar ta'lim olish imkonini yaratadi. Ammo bu jarayonning muvaffaqiyati talabani sog'lom turmush tarziga amal qilishi, to'g'ri kun tartibiga ega bo'lishi va jismoniy faollikni ta'minlashiga ham bog'liq. Oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi masofaviy muloqot sog'lom turmush g'oyalarini singdirishda yangi pedagogik yondashuvlarni talab etadi. (Abdurahmonov, 2023).³⁴

Sog'lom turmush tarzini masofaviy ta'lim bilan uzviy bog'lash metodikasi o'z ichiga quyidagi tarkibiy jihatlarni oladi: raqamli ta'lim texnologiyalari orqali jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish, sog'lom turmush madaniyati bo'yicha onlayn treninglar o'tkazish, sog'lom ovqatlanish, dam olish va ruhiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi interaktiv platformalarni joriy etish.³⁵

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalasi xalqaro va milliy miqyosda keng o'rganilayotgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda ta'limning raqamli transformatsiyasi, masofaviy o'qitish texnologiyalarining keng qo'llanishi va talabalarning individual o'quv faoliyatini boshqarish imkoniyatlarining ortishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunida (2021) aholining, ayniqsa yoshlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Shu bilan birga, "Oliy ta'limni raqamlashtirish konsepsiyasi"da (2022) sog'lom turmushni masofaviy ta'lim muhitida targ'ib etish zarurligi alohida ta'kidlangan.³⁶

Mahalliy tadqiqotchilardan Abdurahmonov (2023) o'z ishida masofaviy ta'limning sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini chuqur o'rgangan. Unga ko'ra, onlayn ta'limda sog'lom turmushga oid maxsus modullarni joriy etish talabalar ongida ijobiy odatlarni shakllantirishga yordam beradi. Aliev (2022) esa sog'lom turmushni o'rgatishda interaktiv metodlar va gamifikatsiya (o'yinli o'qitish) texnologiyalarining motivatsion ahamiyatini asoslab bergan.³⁷

Xorijiy tadqiqotlarda ham sog'lom turmush tarzini raqamli ta'lim bilan uyg'unlashtirish masalasi dolzarb mavzulardan biridir. Masalan, Jones (2020) o'zining

³⁴ Abdurahmonov I. (2023). Masofaviy ta'limda sog'lom turmush tarzini rivojlantirish omillari. Toshkent: Fan nashriyoti.

³⁵ Aliev S. (2022). Sog'lom turmush madaniyati va raqamli ta'lim integratsiyasi. Jismoniy madaniyat jurnali, №3.

³⁶ O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni. (2021). Toshkent.

³⁷ Abdurahmonov I. (2023). Masofaviy ta'limda sog'lom turmush tarzini rivojlantirish omillari. Toshkent: Fan nashriyoti.

“Digital Health Education in Higher Learning” asarida oliy ta’lim tizimida raqamli sog‘lomlik dasturlarini integratsiya qilish modelini taklif etgan. U raqamli platformalar yordamida sog‘lomlikni nazorat qilish va shaxsiy jismoniy faollikni boshqarish samaradorligini ilmiy asoslab beradi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasi shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va masofaviy ta’limni integratsiyalash o‘zaro bog‘liq pedagogik jarayonlardir. Bunda sog‘lom turmush madaniyati faqat jismoniy faoliyat bilan emas, balki talabaning ruhiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.³⁸

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi oliy ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonini masofaviy ta’lim texnologiyalari bilan integratsiyalashning ilmiy asoslarini aniqlashga qaratilgan. Ushbu metodik izlanish eksperimental-pedagogik tajriba, anketali so‘rov, kuzatish, suhbat va statistik tahlil usullarini o‘z ichiga oldi.

Tadqiqot 2025-2026 o‘quv yili sentyabr-oktyabr oyida Qo‘qon davlat universitetining “psixologiya” yo‘nalishida tahsil olayotgan 54 nafar talaba ishtirokida o‘tkazildi. Talabalar tajriba guruhi (27 nafar) va nazorat guruhi (27 nafar) ga ajratildi. Tajriba guruhi uchun maxsus ishlab chiqilgan “Masofaviy sog‘lom turmush metodikasi” joriy etildi, nazorat guruhi esa an’anaviy usullarda o‘qitildi.

Metodikaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat edi:

1. Integrativlik - masofaviy ta’lim jarayonini sog‘lom turmush tarzi bilan uzviy bog‘lash;
2. Innovatsionlik - raqamli texnologiyalar (Google Classroom, Zoom, Telegram-botlar, mobil ilovalar) yordamida talabalarni faol o‘qitish;
3. Motivatsion yondashuv - sog‘lom turmush madaniyati bo‘yicha gamifikatsiya (o‘yinli ta’lim) elementlarini qo‘llash;
4. Refleksivlik - talabalar o‘z salomatlik faoliyatini onlayn tahlil qilish va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini shakllantirish.³⁹

Eksperiment uch bosqichda amalga oshirildi:

Tayyorlov bosqichi - talabalar sog‘lom turmush tarziga oid boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalari aniqlanib, ularning raqamli vositalardan foydalanish darajasi baholandi.

Asosiy bosqich - masofaviy darslar orqali haftasiga 3 marotaba jismoniy faollik mashg‘ulotlari, sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha treninglar, stressni boshqarish mashg‘ulotlari olib borildi.

Yakuniy bosqich - talabalar faoliyatidagi o‘zgarishlar (bilim, motivatsiya, sog‘lomlik odatlari) qayta o‘lchandi va tahlil qilindi.⁴⁰

³⁸ Jones, L. (2020). Digital Health Education in Higher Learning. London: Routledge.

³⁹ Karimov A. (2022). Sog‘lom turmush tarzining psixologik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.

⁴⁰ Karimov A. (2022). Sog‘lom turmush tarzining psixologik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.

Tahlil natijalarini aniqlashtirish uchun diagnostik testlar, Likert shkalasidagi so‘rovnomalar, harakat faolligi kundaliklari va Google Forms orqali onlayn monitoring tizimi joriy etildi. Ma’lumotlar SPSS 25.0 dasturida statistik jihatdan qayta ishlanib, t-test yordamida tajriba va nazorat guruhleri o‘rtasidagi farqlar ($p < 0,05$) aniqlangan.

Metodika talabalarda sog‘lom turmushga nisbatan shaxsiy motivatsiyani shakllantirish, sog‘lom fikrlashni rivojlantirish, o‘z sog‘lig‘i uchun mas’uliyat hissini oshirishga xizmat qildi. Shuningdek, masofaviy ta’lim vositalarining didaktik imkoniyatlari (interfaol testlar, sog‘lomlik kunliklari, onlayn musobaqalar) o‘quvchilarning faolligini oshirishda muhim rol o‘ynadi. Natijada sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni ilmiy asoslangan, tizimli va nazorat qilinadigan masofaviy pedagogik model sifatida shakllandi.⁴¹

NATIJALAR VA TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishni masofaviy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish samaradorligini ko‘rsatdi. Tajriba jarayonida masofaviy metodika asosida o‘qitilgan talabalar (tajriba guruhi) jismoniy faollik, sog‘lom ovqatlanish, ruhiy barqarorlik va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga erishgan.

Tajriba boshida har ikki guruhning (tajriba va nazorat) sog‘lom turmushga oid bilim va malakalari o‘xshash darajada edi. Tajriba davomida tajriba guruhida interaktiv masofaviy mashg‘ulotlar, sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha onlayn treninglar, psixologik barqarorlik darslari va mobil monitoring tizimlari joriy etildi. Natijada o‘quv jarayonining so‘nggida ular orasida sezilarli tafovut kuzatildi.⁴²

1-jadval. Talabalarning sog‘lom turmush tarziga oid bilim darajasi (%)

Guruh	Dastlabki bosqich	Yakuniy bosqich	O‘sinh foizi
Tajriba guruhi	58%	91%	+33%
Nazorat guruhi	59%	68%	+9%

1-jadval tahlili:

Tajriba guruhi talabalarining sog‘lom turmush tarziga oid nazariy bilimlari 33 foizga o‘sgan. Ushbu o‘sinh asosan masofaviy interaktiv darslar, test tizimlari, onlayn forumlarda fikr almashish va o‘zini baholash topshiriqlari orqali yuzaga kelgan. Nazorat guruhida esa an’anaviy dars usullari qo‘llanilganligi sababli o‘sinh faqat 9 foizni tashkil etdi.

Bu natijalar masofaviy ta’lim sog‘lom turmush madaniyatini shakllantirishda interaktiv va refleksiv ta’sir mexanizmlarini faollashtiradi degan ilmiy farazni tasdiqlaydi.⁴³

⁴¹ Qodirov R. (2023). Raqamli texnologiyalar orqali jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish. Sport va innovatsiya jurnali, №2

⁴² Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 (2024): GIIRJ

⁴³ Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 (2024): GIIRJ

2-jadval. Talabalarning jismoniy faollik darajasi (haftalik mashg‘ulotlar soni)

Guruh	Dastlab	Yakuniy	O‘zgarish
Tajriba guruhi	2,1	4,8	+2,7
Nazorat guruhi	2,0	2,6	+0,6

2-jadval tahlili:

Tajriba guruhi talabalarida haftalik jismoniy mashg‘ulotlar soni 2,1 martadan 4,8 martagacha oshgan. Bu o‘shishning asosiy sabablari quyidagilardir:

Masofaviy ta’lim jarayoniga onlayn fitnes mashg‘ulotlari (video-treninglar, virtual sport mashg‘ulotlari) kiritilishi;

Talabalarning motivatsion rag‘batlantirish tizimi (reyting, diplom va sertifikatlar) orqali faollikni oshirish;

“Sog‘lom turmush haftaligi” doirasida musobaqaviy yondashuv (virtual yugurish va raqamli pedometrlar orqali ball yig‘ish).

Nazorat guruhida esa o‘zgarish nisbatan past - 0,6 martagacha o‘shish kuzatildi. Bu ularning jismoniy faolligi ko‘proq tashabbus asosida, tizimsiz amalga oshirilganini bildiradi.

Sifat tahlili

Tajriba davomida talabalar orasida sog‘lom turmush tarziga nisbatan ijobiy psixologik o‘zgarishlar kuzatildi. 85% talaba o‘z sog‘lig‘iga bo‘lgan e’tibor oshganini, 78% talaba esa onlayn mashg‘ulotlar ularni muntazam harakatga undaganini qayd etgan. Masofaviy o‘quv tizimi shaxsiy javobgarlikni oshirgan, chunki talabalar o‘z natijalarini muntazam tahlil qilib, o‘zaro baham ko‘rgan.

Talabalarning sog‘lom turmush tarziga oid motivatsion indeksi dastlabki 3,2 ball (5 ballik tizimda) bo‘lgan bo‘lsa, yakunda 4,6 ballga yetgan. Ushbu o‘shish “raqamli kuzatuv” tizimi orqali o‘z-o‘zini baholashning samarali natijasi sifatida talqin qilinadi.⁴⁴

XULOSA

Oliy ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini masofaviy ta’lim bilan uyg‘unlashtirish metodikasi samarali natijalar berdi. Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar yordamida sog‘lom turmush madaniyatini shakllantirish nafaqat jismoniy, balki ma’naviy rivojlanishga ham xizmat qiladi. Metodika orqali talabalar o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyatli yondashish, jismoniy faollikni rejalashtirish va sog‘lom fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Shunday qilib, oliy ta’lim jarayonida masofaviy ta’lim vositalaridan foydalanish sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda istiqbolli pedagogik yo‘nalish hisoblanadi.⁴⁵

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurahmonov I. (2023). Masofaviy ta’limda sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish omillari. Toshkent: Fan nashriyoti.

⁴⁴ Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 (2024): GIIRJ

⁴⁵ World Health Organization (WHO). (2022). Global Action Plan on Physical Activity 2022-2030. Geneva: WHO Press.

2. Aliev S. (2022). Sog‘lom turmush madaniyati va raqamli ta’lim integratsiyasi. Jismoniy madaniyat jurnali, №3.
3. Karimov A. (2022). Sog‘lom turmush tarzining psixologik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
4. Qodirov R. (2023). Raqamli texnologiyalar orqali jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish. Sport va innovatsiya jurnali, №2.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi qonuni. (2021). Toshkent.
6. Jones, L. (2020). Digital Health Education in Higher Learning. London: Routledge.
7. Smith, J., & Brown, P. (2021). E-learning and Physical Wellbeing in Higher Education. Journal of Modern Pedagogy, 18(4), 45-57.
8. World Health Organization (WHO). (2022). Global Action Plan on Physical Activity 2022-2030. Geneva: WHO Press.
9. Muminov Umid Uktamovich METHODS OF IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF HANDBALL REFEREES [Galaxy International Interdisciplinary Research Journal Vol. 12 No. 11 \(2024\): GIIRJ](#)

TALABALARDA KUYLASH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA VOKAL DARSLARINING ROLI

O.Tilloxo‘jayev

Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada vokal darslarining o‘quvchi-talabalarda kuylash malakalarini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Unda vokal mashg‘ulotlar jarayonida to‘g‘ri nafas olish, ovoz apparatini boshqarish, diksiya va intonatsiyani to‘g‘ri shakllantirish kabi muhim metodik tamoyillar tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning musiqiy tafakkurini, estetik didini va sahna madaniyatini rivojlantirishda o‘qituvchining roli, metodik yondashuvlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta‘lim jarayonini tashkil etishning samarali yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Vokal darsi, kuylash malakasi, musiqiy ta‘lim, ovoz texnikasi, metodika, intonatsiya, o‘qituvchi mahorati, estetik tarbiya.

KIRISH

Bugungi kunda inson qalbining eng nozik torlarini tebrantiruvchi, ruhiy holatni yengillashtiruvchi va insoniyatni ezgulikka chorlovchi eng kuchli vositalardan biri bu - musiqadir. Ayniqsa, vokal san‘ati inson ovozi orqali tuyg‘u va kechinmalarni ifodalashning eng tabiiy va samimiy shakli sifatida alohida o‘rin tutadi. Insonning ovozi — bu uning ichki dunyosi, kechinmalari, hayotiy tajribasi va ruhiy olamini ifodalovchi noyob qudratdir. Ko‘p yillik pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, talaba avvalo o‘z ovozini his etishni, uni to‘g‘ri boshqarishni o‘rgangan sayin, u nafaqat yaxshi kuylovchi, balki o‘z his-tuyg‘ularini badiiy ifodalashga qodir ijodkor shaxs sifatida shakllanadi. Chunki vokal mashg‘ulotlari nafaqat ovoz texnikasini o‘rgatadi, balki insonning ichki dunyosini boyitadi, uni go‘zallikni his etishga, san‘at orqali o‘zini anglashga undaydi. Masalan, ko‘plab musiqachilar hayotidagi eng muhim burilishlar aynan vokal darslarida boshlangan. O‘qituvchining birgina to‘g‘ri maslahatidan, chin yurakdan aytilgan iliq so‘zidan yoki qo‘shiqni his etib kuylashga da‘vatidan ilhomlangan talaba o‘zida yangi imkoniyatlarni kashf etadi. Bu — vokal pedagogikasining eng go‘zal jihat. U nafaqat bilim beradi, balki insonni ruhiy jihatdan o‘zgartiradi. Vokal darslarining maqsadi shunchaki kuylashni o‘rgatish emas, balki talabani o‘z ovozi orqali hayotni his etishga, tuyg‘ularini ifodalashga, sahnada o‘zini erkin tutishga va san‘at orqali inson qalbiga kirish san‘atini egallashga o‘rgatishdir. Har bir dars — bu kichik bir ijodiy jarayon, u orqali talaba o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘radi, o‘z ovozini topadi va eng

muhimi, o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Zamonaviy musiqiy ta’lim tizimida vokal mashg‘ulotlari talabalarda nafaqat kuylash malakasini, balki iroda, sabr-toqat, badiiy fikrlash, muloqot madaniyati, sahna etikasi kabi hayotiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. O‘qituvchining roli bu jarayonda beqiyosdir — u har bir talabada yashiringan iste’dodni topadi, unga ishonch baxsh etadi va ijodga undaydi. Shunday qilib, vokal darslari talabaning musiqiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, uning estetik dunyoqarashini boyitish va kuylash madaniyatini shakllantirishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Bu jarayon ilmiy-metodik yondashuv, ijodiy muhit va o‘qituvchining yuksak pedagogik mahorati bilan uyg‘unlikda amalga oshirilgandagina haqiqiy natija beradi. Bugungi kunda musiqiy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – ijodiy fikrlaydigan, vokal ijrochilik san’atini mukammal egallagan, sahnada o‘z ovozi erkin boshqara oladigan, estetik didi yuksak bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlashdir. Vokal darslari bu jarayonda markaziy o‘rin tutadi. Chunki aynan vokal mashg‘ulotlar orqali talabalarda nafaqat kuylash malakalari, balki badiiy ifoda, nafas olish texnikasi, musiqiy tafakkur va emotsional his-tuyg‘ularni to‘g‘ri yetkazish qobiliyati ham shakllanadi. Vokal san’ati o‘qituvchisi — nafaqat texnik ko‘nikmalarni o‘rgatuvchi shaxs, balki talabalarda musiqaga muhabbat, sahnaviy madaniyat va estetik tafakkurni rivojlantiruvchi ijodkor shaxsdir. Shu boisdan, har bir vokal darsi o‘zida pedagogik, psixologik va ijodiy jarayonlarning uyg‘unligini talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, vokal ta’limi — bu ovoz apparatini to‘g‘ri ishlatish, nafasni boshqarish, artikulyatsiyani rivojlantirish, intonatsion aniqlik va emotsional ifodani shakllantirish jarayonidir. Vokal san’ati va kuylash malakasini shakllantirish masalalari bugungi kunda nafaqat musiqa pedagogikasi, balki umuman san’at ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida keng o‘rganilmoqda. Turli ilmiy manbalar va tadqiqotlarda ovoz tarbiyasi, vokal texnikasi, o‘qituvchi metodikasi hamda talabalarning individual xususiyatlariga mos o‘qitish usullari haqida qimmatli ilmiy fikrlar bildirilgan.

Kuylash malakasini shakllantirishda quyidagi umumiy ilmiy tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

1. **Fiziologik tamoyil** – ovoz apparatining to‘g‘ri ishlashi, nafas va rezonans muvozanatini saqlash.
2. **Psixologik tamoyil** – talabaning ichki ishonchi, his-tuyg‘usi va ijodiy motivatsiyasini rag‘batlantirish.
3. **Metodik tamoyil** – ovoz mashqlarini individual yondashuv asosida bosqichma-bosqich o‘rgatish.
4. **Estetik tamoyil** – kuylashda badiiy ifoda, musiqiy obraz va emotsional mazmunni birlashtirish.

Yuqoridagi ilmiy manbalar asosida aytish mumkinki, vokal darslarining samaradorligi — o‘qituvchining ilmiy yondashuvi, metodik tayyorgarligi va talabalarning individual

imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirishga bevosita bog‘liqdir. Demak, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, vokal pedagogikasi — bu nafaqat ovoz texnikasi ilmi, balki inson ruhiyati va ijodiy tafakkurini uyg‘unlashtiruvchi murakkab, ammo nihoyatda go‘zal jarayondir.

Tinglash va eshitish madaniyatini rivojlantirish,

1. **To‘g‘ri nafas olish va ovoz chiqarish texnikasini o‘zlashtirish,**
2. **Diksiya va talaffuzni mukammallashtirish,**
3. **Musiqiy ifoda va badiiy obraz yaratish.**

Zamonaviy vokal pedagogikasida interfaol metodlardan, masalan, “rol o‘ynash”, “ijodiy topshiriq”, “audio tahlil” kabi usullardan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil tahlil qilish va ijodiy fikrlash malakasini kuchaytiradi. Shuningdek, xorijiy adabiyotlarda vokal mashg‘ulotlarda fiziologik yondashuv, psixologik tayyorgarlik va individual vokal diapazonni inobatga olish zarurligi ta‘kidlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, vokal darslarida talabalarni kuylash malakalarini rivojlantirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

Texnik ko‘nikmalarni shakllantirish – Talabalar ovoz apparatini to‘g‘ri ishlatish, diafragmatik nafas olish, tovushni rezonatorlarda to‘g‘ri tarqatish texnikasini puxta o‘zlashtirishi zarur.

Badiiy ifoda ustida ishlash – Har bir kuylash jarayoni talabaning emotsional hissiyotini musiqaga singdirish, asarning g‘oyaviy mazmunini anglash bilan uyg‘unlashmog‘i lozim.

Musiqiy eshituvni rivojlantirish – Intonatsion aniqlik va sozlikni mustahkamlash uchun muntazam solfedjio, diksiya mashqlari o‘tkazilishi muhim.

Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash – Audio va video tahlillar, ovoz yozish dasturlari yordamida talabalarining o‘z kuylashini tahlil qilishi samarali natija beradi.

O‘qituvchi shaxsining roli – O‘qituvchi har bir talabaga individual yondashib, uning ovoz diapazoni, temperament va psixologik holatini inobatga olgan holda mashg‘ulotlarni tashkil etishi lozim.

Natijada, vokal darslari talabalarda nafaqat kuylash mahoratini, balki sahna madaniyatini, ijodiy fikrlashni va estetik zavqni ham rivojlantiradi.

XULOSA

Ma‘lumki vokal darslari – bu faqatgina kuylashni o‘rgatish jarayoni emas, balki insonning ichki dunyosini boyituvchi, uni go‘zallikka, ezgulikka va ijodkorlikka yetaklovchi hayot maktabidir. Har bir talabaning ovozi – bu tabiat tomonidan berilgan noyob sovg‘a, uni to‘g‘ri yo‘naltirish esa o‘qituvchining san‘atkorlik va pedagogik mahoratiga bog‘liqdir. Ko‘plab tajribalarda kuzatilganidek, o‘z ovozini topgan, kuylashni sevgan talaba o‘ziga ishonch hosil qiladi, ijtimoiy faolligi ortadi, jamoa oldida o‘z fikrini erkin ifoda eta boshlaydi. Chunki vokal darslari talabaning faqat musiqiy qobiliyatini emas, balki shaxs sifatida o‘zishini ham ta‘minlaydi. Har bir muvaffaqiyatli ijro, sahnada aytilgan har bir qo‘shiq – bu mehnat, izlanish va o‘z ustida ishlashning natijasidir. Vokal darslari jarayonida

talaba nafasni boshqarishni, ovoz diapazonini his etishni, asarning g‘oyaviy mazmunini tushunib, uni tinglovchiga yurakdan yetkazishni o‘rganadi. Bu esa, nafaqat musiqiy, balki hayotiy darsdir. Chunki inson o‘z ovozi his etishni o‘rgansa – o‘zini, o‘z ichki olamini anglay boshlaydi. Shunday qilib, vokal pedagogikasining eng muhim vazifasi – talabalarda kuylash malakalarini rivojlantirish bilan birga, ularning qalbida san‘atga muhabbat, mehnatsevarlik, sabr-toqat, sahna madaniyati va badiiy didni shakllantirishdir. Bu jarayon har bir o‘qituvchidan chuqur bilim, nozik psixologik yondashuv va mehr bilan ishlashni talab qiladi. Bugungi kunda musiqiy ta’limda innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, audio-vizual vositalar va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi vokal darslarining samaradorligini yanada oshirmoqda. Ammo eng asosiysi — inson ovozigacha bo‘lgan e’tibor, unga mehr bilan yondashish. Chunki har bir talabaning ovozi - bu o‘ziga xos olam, uni kashf etish, tarbiyalash va jilolantirish har bir o‘qituvchining eng ulug‘ burchidir. Demak, vokal darslari - bu kuylash malakasini shakllantirish bilan bir qatorda, inson ruhiyatini tarbiyalaydigan, unga kuch, ishonch va go‘zallikka intilish bag‘ishlaydigan hayotiy maktabdir. Xulosa qilib aytganda, vokal darslari orqali talabalar musiqiy tafakkur, emotsional ifoda, estetik did va ijrochilik madaniyatini shakllantiradi. Bu jarayonda o‘qituvchining pedagogik mahorati, metodik yondashuvi va talabaning individual xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy musiqiy ta’lim tizimi shundan dalolat beradiki, vokal mashg‘ulotlari faqat texnik tayyorgarlik emas, balki talabaning shaxsiy rivojlanishiga, o‘zini sahnada erkin namoyon etishiga xizmat qiladigan badiiy-estetik maktabdir. Shunday ekan, har bir vokal pedagogi zamonaviy metodlardan foydalanib, kuylash madaniyatini shakllantirish jarayoniga ijodiy yondashishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kobilova, Ezozxon Bakirovna. "Classical music and youth education." *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities* 12.9 (2022): 126-130.
2. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.10 (2023): 127-132.
3. Азизхонова, М., and Э. Қобилова. "ЁШЛАРНИ МУСИҚИЙ МАДАНИЯТИ ВА МАЪНАВИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МУСИҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 51-57.
4. Kabilova, E. B. "FORMING A SENSE OF PATRIOTISM IN STUDENTS THROUGH THE LIFE AND WORK OF COMPOSER DONI ZAKIROV." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 12.10 (2023): 68-74.

5. Qobilova, E. "FORMING A SENSE OF INTERNATIONALITY IN STUDENTS THROUGH THE TRADITIONAL MUSIC OF AZERBAIJAN." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3.10 (2023): 127-132.

QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming A Sense Of Love For The Profession By Teaching Labor Songs To 4th Class Students In

APPLICATION OF PROBLEM-BASED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHER TRAINING

Otamurodova Yaxshigul Farxodovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotation. The present study investigates the implementation of Problem-Based Learning (PBL) in English Language Teacher Training (ELTT) programs, with a focus on developing pre-service teachers’ professional competencies, problem-solving abilities, and reflective practices. In the context of teacher education, PBL provides opportunities for trainees to engage in authentic, real-world problem-solving tasks that mirror the complexities of classroom teaching. This paper describes how PBL principles can be systematically integrated into English teacher education curricula and examines the extent to which such integration influences teaching behaviors, creativity, and professional growth. The study was carried out among pre-service teachers at a pedagogical university in Uzbekistan using mixed methods, including classroom observation, questionnaires, and semi-structured interviews. Findings indicate that PBL encourages collaborative learning, enhances language proficiency in academic settings, and strengthens the link between theory and practice. However, challenges such as insufficient time allocation, limited familiarity with PBL, and assessment difficulties hinder its effective implementation. The study concludes with recommendations for curriculum redesign, professional development for teacher educators, and institutional support mechanisms to ensure sustainable adoption of PBL approaches in English language teacher training.

Keywords: Problem-Based Learning; Teacher Training; English Language Education; Professional Development; Reflective Practice

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash dasturlarida muammoli ta’lim (Problem-Based Learning – PBL) texnologiyasini joriy etishning samaradorligini o‘rganadi. Tadqiqotda bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini, muammoni hal qilish ko‘nikmalarini va refleksiv faoliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. PBL yondashuvi o‘qituvchi tayyorlash jarayonida talabalarga real o‘quv vaziyatlariga yaqin muammolarni hal etish imkonini beradi, bu esa ularning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini hamda amaliy tayyorgarligini kuchaytiradi. Maqolada PBL tamoyillarini ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash o‘quv dasturlariga tizimli ravishda integratsiya qilish imkoniyatlari yoritilgan va bunday integratsiyaning o‘qituvchilarning ijodkorligi, kasbiy o‘sishi hamda darsdagi faoliyatiga ta’siri tahlil qilingan.

Tadqiqot O‘zbekiston pedagogika universitetida tahsil olayotgan bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari o‘rtasida kuzatuv, so‘rovnoma va yarim tuzilgan suhbatlar orqali amalga oshirildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, PBL yondashuvi hamkorlikdagi o‘qishni rag‘batlantiradi, akademik muhitda til kompetensiyasini oshiradi va nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, vaqt yetishmasligi, PBL texnologiyasiga yetarli tayyorgarlikning yo‘qligi hamda baholashdagi murakkabliklar kabi muammolar samarali joriy etishni cheklaydi. Tadqiqot yakunida o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchilar malakasini oshirish va institutsional qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: Muammoli ta’lim, o‘qituvchilarni tayyorlash, ingliz tili ta’limi, kasbiy rivojlanish, refleksiv amaliyot.

Аннотация. Настоящее исследование посвящено изучению внедрения технологии обучения на основе проблем (Problem-Based Learning — PBL) в программы подготовки преподавателей английского языка. Особое внимание уделяется развитию профессиональных компетенций, навыков решения проблем и рефлексивной деятельности будущих учителей. В контексте педагогического образования подход PBL предоставляет студентам возможность участвовать в решении реальных учебных задач, отражающих сложность практического преподавания. В статье рассматриваются способы системной интеграции принципов PBL в учебные программы по подготовке преподавателей английского языка и анализируется влияние такой интеграции на их творческий потенциал, профессиональный рост и педагогическое поведение. Исследование проведено среди студентов педагогического университета Узбекистана с использованием смешанных методов: наблюдения, анкетирования и полуструктурированных интервью. Результаты показали, что подход PBL способствует развитию коллективного обучения, повышает владение академическим английским языком и укрепляет связь между теорией и практикой. Вместе с тем, были выявлены проблемы, связанные с недостатком времени, ограниченным знанием методики PBL и трудностями оценки. В заключение представлены рекомендации по пересмотру учебных программ, повышению квалификации преподавателей и усилению институциональной поддержки для устойчивого внедрения PBL в подготовку преподавателей английского языка.

Ключевые слова: обучение на основе проблем, подготовка преподавателей, обучение английскому языку, профессиональное развитие, рефлексивная практика.

Introduction. In the era of globalization, English language teachers are expected to be not only linguistically competent but also pedagogically creative, reflective, and adaptive to dynamic learning environments. Traditional teacher training programs, which rely heavily on lectures and theoretical instruction, often fail to develop such multi-dimensional

competencies. As a result, there is a growing need for innovative pedagogical approaches that actively engage teacher trainees in solving real classroom problems.

Problem-Based Learning (PBL) is one such approach that aligns with constructivist learning theories, emphasizing student autonomy, collaboration, and reflection. It shifts the focus from teacher-centered to learner-centered education, encouraging future teachers to construct knowledge through exploration, inquiry, and critical discussion. Numerous studies (Barrows, 1986; Sadeghi & Richards, 2019; Han, 2025) have confirmed that PBL enhances critical thinking, motivation, and communication skills.

However, despite its proven potential, the application of PBL in teacher education — especially in English Language Teacher Training (ELTT) — remains limited in many contexts, including Uzbekistan. This study addresses this gap by exploring how PBL principles can be effectively integrated into ELTT curricula to foster professional and reflective growth among future teachers.

Materials. This study was conducted at a pedagogical university in Tashkent, Uzbekistan, involving 40 pre-service English language teachers aged between 20 and 25. All participants were enrolled in the course “Methods of Teaching English.” They were randomly divided into two groups to ensure balance and comparability: the experimental group (20 students), who received instruction through the Problem-Based Learning (PBL) approach, and the control group (20 students), who followed the traditional lecture-based teaching model.

The materials used in this research included real-life classroom case scenarios designed to reflect authentic teaching challenges such as managing mixed-ability classes, maintaining student motivation, and integrating digital tools. In addition, the experimental group utilized specially designed PBL worksheets for group collaboration, lesson planning templates that promoted inquiry and creativity, and reflective journals where participants documented their weekly learning experiences and self-assessments. These materials aimed to develop participants’ critical thinking, problem-solving, and reflective skills.

To ensure the reliability and validity of the materials, all PBL resources were piloted before the experiment and reviewed by three senior teacher educators specializing in English language methodology. Their feedback helped refine the design of tasks, ensuring that they were appropriate for pre-service teachers and aligned with the learning objectives of the course. The final set of materials thus provided a coherent and practical foundation for implementing the PBL approach in English language teacher training.

Methods

This study adopted a mixed-methods research design that combined both quantitative and qualitative approaches to provide a comprehensive understanding of the impact of Problem-Based Learning (PBL) on English language teacher training. The mixed-methods approach was chosen to capture not only measurable improvements in pedagogical

competence but also participants' perceptions, reflections, and classroom experiences, offering a more holistic picture of PBL implementation.

In the quantitative phase, pre- and post-tests were administered to both the experimental and control groups to evaluate changes in their pedagogical competence, problem-solving skills, and reflective thinking. A 20-item Likert-scale questionnaire was used to assess the participants' self-perceived development in teaching methodology, collaboration, and reflective practice. The reliability of the questionnaire was verified with a Cronbach's alpha value of 0.87, indicating high internal consistency.

In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with ten participants from the experimental group to obtain in-depth reflections on their experiences during PBL sessions. Additionally, classroom observations were carried out throughout the experiment to evaluate the dynamics of teacher-student interaction, group collaboration, and the teacher's facilitation techniques. These qualitative data provided insight into how PBL strategies were implemented in practice and how they influenced learning behaviors and motivation among the trainees.

For data analysis, quantitative data collected from tests and questionnaires were analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS, version 27.0). Independent-sample t-tests were performed to determine whether there were statistically significant differences between the pre- and post-test scores of the experimental and control groups. Qualitative data, including interview transcripts and reflection journals, were analyzed thematically following the framework proposed by Braun and Clarke (2006). Recurring themes such as motivation, collaboration, reflective learning, and teaching confidence were identified and interpreted to complement the quantitative findings.

Overall, this methodological framework allowed for triangulation of data, enhancing the credibility and depth of the study. The integration of both numerical evidence and narrative insight provided a strong basis for evaluating the pedagogical value of Problem-Based Learning in English language teacher education.

Results. The results of this study revealed clear differences between the experimental and control groups after the implementation of the Problem-Based Learning (PBL) intervention. The quantitative analysis showed that the experimental group made significant progress in pedagogical competence, problem-solving ability, and reflective practice compared to the control group. Specifically, the average post-test scores of the experimental group increased by 24%, while the control group's scores improved by only 10%. An independent-sample t-test confirmed that this difference was statistically significant ($p < 0.05$). These findings indicate that the integration of PBL activities had a substantial effect on the participants' professional knowledge and teaching performance.

The classroom observations supported these results, demonstrating that trainees in the experimental group were more actively engaged during sessions. They participated in group discussions, formulated questions, analyzed classroom problems, and collaboratively

designed solutions. The instructor acted primarily as a facilitator, guiding students’ inquiry processes rather than delivering information directly. This shift in classroom dynamics fostered a learner-centered environment in which pre-service teachers took ownership of their learning.

Qualitative data obtained from semi-structured interviews and reflection journals further illuminated the impact of PBL. Participants from the experimental group reported increased confidence in handling real classroom issues, particularly in adapting lesson plans to suit diverse learner needs. Many participants emphasized that PBL encouraged them to think critically, communicate more effectively, and explore multiple perspectives when solving problems. Reflection journals revealed that trainees developed a stronger sense of self-awareness, recognizing both their teaching strengths and areas for improvement.

Moreover, students noted that PBL enhanced their English language proficiency by requiring them to use English for authentic communication rather than rote memorization. As one participant expressed, “Through discussing and solving problems in English, I felt like both a teacher and a learner at the same time.” This sentiment reflects the dual benefit of PBL — promoting language development alongside pedagogical growth.

In contrast, the control group, which received traditional instruction, demonstrated limited engagement and relied heavily on the teacher’s guidance. Their reflections indicated that while they gained theoretical knowledge, they struggled to apply it to practical classroom situations. Overall, the results suggest that PBL not only improves professional and linguistic competencies but also transforms the overall learning culture of teacher education programs, making them more interactive, reflective, and contextually relevant.

Discussion. The findings of this study reinforce the view that Problem-Based Learning offers significant pedagogical benefits for teacher training programs. The approach promotes active participation, peer collaboration, and the development of critical and reflective thinking — essential traits for modern English teachers.

The results are consistent with previous studies (McConnell et al., 2019; Anchunda et al., 2025), confirming that PBL bridges the gap between theoretical knowledge and classroom application. However, the transition from lecture-based teaching to PBL-oriented training requires a paradigm shift among teacher educators. They must be prepared to act not as knowledge transmitters but as facilitators and mentors.

Moreover, institutional barriers such as rigid curricula, large class sizes, and limited resources often restrict innovation. Without supportive policies and continuous professional development for teacher educators, PBL risks becoming an isolated initiative rather than a sustainable pedagogical practice. Thus, professional training modules and workshops on PBL design, assessment, and facilitation should be incorporated into teacher education systems.

Conclusion The findings of this study clearly demonstrate that the implementation of Problem-Based Learning (PBL) in English language teacher training has a significant and positive influence on pre-service teachers’ professional development, pedagogical creativity,

and adaptability to modern educational challenges. By engaging trainees in authentic problem-solving and reflective inquiry, PBL encourages them to become active participants in their own learning rather than passive recipients of information. This learner-centered approach enables future teachers to develop higher-order thinking skills, foster collaboration, and bridge the gap between theoretical understanding and practical classroom application.

Furthermore, the results indicate that PBL contributes to the cultivation of essential 21st-century teaching competencies such as flexibility, innovation, and self-directed learning. Through collaborative discussions and case-based scenarios, teacher trainees learn to evaluate complex classroom situations critically, design creative instructional strategies, and adapt their teaching to diverse learner needs. The PBL framework also nurtures reflective practice, allowing teachers to continuously assess their strengths, identify challenges, and refine their professional identity. This reflective cycle is fundamental for developing a sustainable model of professional growth in teacher education.

To maximize the long-term benefits of PBL, universities and teacher education institutions must integrate this approach systematically within their curricula. This requires not only the inclusion of problem-based modules but also the alignment of assessment criteria with inquiry-based learning outcomes. Institutions should provide professional development programs for teacher educators, equipping them with the necessary skills to design, facilitate, and evaluate PBL-oriented lessons effectively. Administrative and policy-level support is equally essential to ensure that innovation in pedagogy becomes an institutional priority rather than an individual effort.

In conclusion, this study underscores that the successful application of PBL in English language teacher training not only strengthens pedagogical competence but also transforms teachers' mindsets toward reflective, adaptive, and lifelong learning. When implemented strategically and supported institutionally, PBL can serve as a transformative framework for preparing the next generation of educators who are capable of addressing the evolving demands of global education.

Literature

1. Barrows, H. S. (1986). A taxonomy of problem-based learning methods. *Medical Education*, 20(6), 481–486. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.1986.tb01386.x>
2. Savery, J. R. (2006). Overview of Problem-Based Learning: Definitions and Distinctions. *The Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 1(1), 9–20. <https://doi.org/10.7771/1541-5015.1002>
3. Sadeghi, K., & Richards, J. C. (2019). Perceived vs. Measured Teaching Effectiveness: Does Language Proficiency Matter? *RELC Journal*, 50(1), 3–25. <https://doi.org/10.1177/0033688217746208>

4. Han, I. (2025). Application of Problem-Based Learning in English Language Teaching: A Systematic Review in the Korean Context. *SAGE Open*, 15(2), 1–14. <https://doi.org/10.1177/21582440241234567>
5. Alreshidi, N., & Lally, V. (2024). The Effectiveness of Training Teachers in Problem-Based Learning Implementation on Students’ Outcomes. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1–12. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03638-6>
6. Anchunda, H. Y., Chaisri, P., & Phrasarn, K. (2025). An Instructional Model Development Based on Inquiry-Based and Problem-Based Learning Approaches. *Heliyon*, 11(3), e25908. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2025.e25908>
7. McConnell, K., Parker, J., & Eberhardt, D. (2019). Problem-Based Learning for Responsive and Transformative Teacher Professional Development. *Journal of Teacher Education*, 70(3), 303–315. <https://doi.org/10.1177/0022487118783181>
8. OECD. (2019). *Teachers as Learners: Supporting Continuous Professional Development*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264174559-en>
9. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
10. Tarmizi, R. A., & Bayat, S. (2012). Collaborative Problem-Based Learning in Mathematics: A Cognitive Load Perspective. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 32, 344–350. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.01.051>
11. Richards, J. C., & Farrell, T. S. C. (2005). *Professional Development for Language Teachers: Strategies for Teacher Learning*. Cambridge University Press.
12. Tan, O. S. (2003). *Problem-Based Learning Innovation: Using Problems to Power Learning in the 21st Century*. Cengage Learning Asia.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Pardayev Asror Ikromvich

Samarqand davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim metodikasi

kafedrası katta o‘qituvchisi.

pardayevasror760@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari tahlil etiladi. Tanqidiy fikrlash bugungi kunda pedagogik tayyorgarlik jarayonining ajralmas va muhim tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, bu ko‘nikmaning shakllanishi o‘qituvchining nafaqat kasbiy muvaffaqiyatini, balki o‘quvchilarning tafakkuriy salohiyatini ham belgilaydi. Maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning pedagogik faoliyatdagi roli, rivojlantirish tamoyillari va samarali metodlari chuqur yoritilgan. Shuningdek, muammoli ta’lim, debatlar, vaziyatli tahlil (case-study), refleksiya kabi interaktiv yondashuvlar orqali bu kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Maqolada, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi o‘rni alohida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, raqamli platformalar, multimedia vositalari, onlayn muhokama maydonchalari va simulyatsion vazifalar orqali talabalarni mustaqil fikr yuritishga yo‘naltirish usullari tahlil etilgan. Muallif tomonidan ilgari surilgan ilmiy-nazariy xulosalarda raqamli va an‘anaviy metodlar uyg‘unligida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning samaradorligi isbotlab berilgan.

Ushbu tadqiqot natijalari pedagogik ta’lim muassasalari uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini tizimli, bosqichma-bosqich va metodik asosda shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash, muammoli ta’lim, tanqidiy fikrlash, "Muammoli ta’lim texnologiyalari", muammoli vaziyat, kognitiv qiziqish, o‘quv muammosi, dalillar, eksperimental-amaliy, faktik.

Аннотация. В данной статье анализируются научно-методические основы формирования компетенций критического мышления у будущих учителей начальных классов в современном образовательном процессе. Критическое мышление сегодня стало неотъемлемой и важной составляющей педагогической подготовки, поскольку развитие этого навыка определяет не только профессиональный успех учителя, но и

мыслительный потенциал учащихся. В статье глубоко раскрываются содержание и сущность понятия «критическое мышление», его роль в педагогической деятельности, принципы развития и эффективные методы формирования. Обоснованы возможности развития данной компетенции через интерактивные подходы, такие как проблемное обучение, дебаты, ситуационный анализ (case-study), рефлексия.

Особое внимание в статье уделено роли информационно-коммуникационных технологий в формировании критического мышления. Проанализированы методы стимулирования студентов к самостоятельному мышлению посредством цифровых платформ, мультимедийных средств, онлайн-дискуссионных площадок и симуляционных заданий. В научно-теоретических выводах автора доказана эффективность развития критического мышления на основе интеграции цифровых и традиционных методов.

Результаты данного исследования показывают необходимость системного, поэтапного и методически обоснованного формирования навыков критического мышления у будущих учителей в процессе их профессиональной подготовки в педагогических образовательных учреждениях.

Ключевые слова: медиаграмотность и критическое мышление, проблемное обучение, критическое мышление, технологии проблемного обучения, проблемная ситуация, когнитивный интерес, учебная проблема, аргументы, экспериментально-практический, фактический.

Abstract. This article analyzes the scientific and methodological foundations for developing critical thinking competencies in future primary school teachers within the context of modern education. Today, critical thinking has become an essential and integral part of pedagogical training, as the development of this skill determines not only a teacher's professional success but also the intellectual potential of their students.

The article provides an in-depth exploration of the concept of critical thinking, its role in pedagogical practice, key principles for its development, and effective methods for fostering this competency. It also substantiates the possibilities of enhancing critical thinking through interactive approaches such as problem-based learning, debates, case studies, and reflection. Particular attention is given to the role of information and communication technologies (ICT) in fostering critical thinking. The article analyzes methods for guiding students toward independent thinking through digital platforms, multimedia tools, online discussion forums, and simulation-based tasks. The author's scientific and theoretical conclusions demonstrate the effectiveness of integrating both digital and traditional methods in the development of critical thinking.

The results of this research highlight the necessity of systematically, gradually, and methodologically cultivating critical thinking skills in future teachers as part of their professional training in pedagogical educational institutions.

Keywords: media literacy and critical thinking, problem-based learning, critical thinking, problem-based learning technologies, problem situation, cognitive interest, learning problem, arguments, experimental-practical, factual.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki tafakkur qiluvchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan, yangilikka intiluvchi va tanqidiy fikrlovchi shaxslarni shakllantirishga qaratilgan[1]. Bu esa o‘z navbatida, pedagogik ta‘lim muassasalarining vazifasini tubdan yangilash, ularning ta‘lim-tarbiyaviy mazmunini shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi shaxs rivojlanishining poydevor bosqichi sifatida qaralayotgan hozirgi sharoitda, ushbu tizimda faoliyat yuritadigan o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish dolzarb ilmiy-pedagogik masalaga aylanmoqda[2].

Tanqidiy fikrlash — zamonaviy pedagog kompetensiyasining ajralmas komponenti

Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning ma‘lumot va faktlarni avtomatik qabul qilmasdan, balki ularni mantiqiy tahlil qilish, dalillarni asoslash, baholash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma, zamonaviy pedagog uchun zarur bo‘lgan funksional savodxonlik, reflektivlik, ijodiy yondashuv kabi universal kompetensiyalarning shakllanishi uchun zamin yaratadi[3]. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining tanqidiy fikrlash qobiliyati nafaqat darsni samarali tashkil etish, balki o‘quvchilarning ham intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularda erkin fikrlash va tahliliy yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi[4].

Pedagog o‘z faoliyati davomida turli metodik yondashuvlarni tanlaydi, o‘quvchilarning individualliklarini hisobga olgan holda o‘quv-tarbiyaviy jarayonni loyihalashtiradi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanadi va muammoli vaziyatlarni hal etadi. Ushbu barcha vazifalarning sifatli bajarilishi o‘qituvchining tanqidiy fikrlash darajasiga bevosita bog‘liq[5].

Tanqidiy fikrlashni shakllantirishning tamoyillari va yondashuvlari

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun tanqidiy tafakkurni rivojlantirish quyidagi metodik va didaktik tamoyillar asosida tashkil etilishi lozim:

Faollik tamoyili – talabalar o‘quv materialini passiv qabul qilmay, balki uni mustaqil o‘rganish, izlanish, savollar berish va muhokama qilish orqali o‘zlashtiradi.

Tahliliy yondashuv – har bir axborotni chuqur o‘rganish, dalillar asosida baholash va manbalarni solishtirish orqali xulosa chiqarish.

Tolerantlik va ochiqlik – turli fikrlar va nuqtayi nazarlarni hurmat qilish, murossasiz munozaralardan saqlanish.

Amaliy yo‘naltirilganlik – nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo‘llash, kasbiy faoliyatga yaqinlashtirish.

Ushbu tamoyillarni o‘quv jarayoniga integratsiyalash orqali talabalarni nafaqat ma’lumotga ega, balki fikrlovchi, muhokama qiluvchi va tahlil etuvchi shaxs sifatida shakllantirish mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali metodlari

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish uchun quyidagi usullar eng samarali deb tan olinmoqda:

Muammoli ta’lim metodlari – talabalarni mavjud bilimni passiv o‘zlashtirish emas, balki savol-javob, muammoli topshiriqlar va izlanish faoliyati orqali bilishga undaydi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiradi.

Debatlar va munozaralar – talabalarni dalillarni asoslash, qarama-qarshi fikrlarni baholash, mulohaza yuritish va o‘z nuqtayi nazarini himoya qilishga o‘rgatadi.

Vaziyatli tahlil (Case Study) – real yoki shartli pedagogik holatlar asosida muammolarni aniqlash, yechim variantlarini ishlab chiqish, ularni baholash orqali analitik tafakkurni rivojlantiradi[6].

“Aqliy hujum” va “Klaster” metodlari – g‘oya va fikrlarni tezkor shaklda ilgari surish, guruhlash, tahlil qilish va yangi qarorlar ishlab chiqishda foydalaniladi.

Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash – talabalar tomonidan o‘quv jarayonidagi qarorlar, fikrlar va harakatlar ustidan fikr yuritish, xatolarni anglash va ularni tahlil qilish tanqidiy fikrlashni chuqurlashtiradi[7].

Raqamli texnologiyalar — tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi vosita sifatida

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar ochadi:

Onlayn testlar va interaktiv forumlar – tezkor mulohaza yuritish, dalillarga asoslangan javoblar shakllantirishni rag‘batlantiradi;

Multimedia vositalari orqali simulyatsiya – murakkab vaziyatlarni vizual ko‘rinishda tahlil qilish, qaror qabul qilishni o‘rganish imkonini beradi;

Masofaviy ta’lim platformalaridagi interaktiv topshiriqlar – o‘z-o‘zini nazorat qilish, baholash va reflektiv fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi[8].

Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanishda metodik yondashuv va pedagogik maqsad aniqligi muhim ahamiyatga ega. Aks holda, ular faqat texnologik mashg‘ulot sifatida qolib ketishi mumkin.

Xulosa

Tanqidiy fikrlash — bu zamonaviy pedagogik tayyorgarlikning asosiy tarkibiy komponentlaridan biri bo‘lib, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalar tizimida markaziy o‘rin egallaydi. Ushbu kompetensiyaning shakllanishi o‘qituvchining dars jarayonini puxta rejalashtirish, muammoli vaziyatlarga mos va tezkor pedagogik qarorlar qabul qilish, o‘quvchilarning mustaqil tafakkurini rivojlantirish hamda zamonaviy ta’lim texnologiyalarini ongli va tanqidiy ravishda qo‘llay olishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha samarali natijalarga erishish uchun quyidagi metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi: muammoli ta‘lim metodlari, debat va munozara asosidagi interaktiv mashg‘ulotlar, vaziyatli tahlil (case-study), refleksiv yozuvlar, guruhii fikrlash mashqlari va “aqliy hujum” texnikasi. Ushbu metodlar bo‘lajak pedagoglarning tahliliy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, dalillar asosida xulosa chiqarish, qarorlar qabul qilish va bahsli holatlarda turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta‘lim jarayoniga keng joriy etilishi tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun yangi imkoniyatlarni ochadi. Interaktiv elektron vositalar, raqamli ta‘lim platformalari, onlayn testlar, vizual simulyatsiyalar va masofaviy o‘quv muhiti orqali talabalarning tahliliy faoliyati, savol-javob madaniyati va reflektiv yondashuvi rivojlanadi.

Xulosa tariqasida ta‘kidlash lozimki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish — bu izchil, tizimli, bosqichma-bosqich yondashuvni talab etadigan, nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy faoliyatga ham yo‘naltirilgan murakkab didaktik jarayondir. Bu jarayon pedagogik ta‘lim muassasalari tomonidan ilg‘or ta‘lim texnologiyalari, zamonaviy o‘qitish metodlari va innovatsion yondashuvlar bilan boyitilgan holda tashkil etilgandagina, kelajak avlodni raqobatbardosh, ijtimoiy mas‘uliyatli va tanqidiy fikrlaydigan shaxslar etib tarbiyalay oladigan yuqori malakali pedagoglar yetishib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pardayev A., O‘rinboyev Z. Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyasi. o‘quv qo‘llanma. SamDCHTI tahtir-nashiriyot. 2024.
2. M.Abdullayeva, M.Qurbonova, G.Tojiboyeva, X.To‘xtamatov, Z. Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyasi. Darslik. Toshkent. 2021.
3. Ya. Mamatova, S.Sulaymonova. O‘zbekiston mediata‘lim taraqqiyoti yo‘lida. O‘quv qo‘llanma., -T.: “Extremum-press”, 2015.- 94 b O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta‘lim tizimida sifatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari va davlat ta‘lim standartlari.
4. Dewey J. *How We Think*. Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
5. Ennis R.H. *Critical Thinking*. Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996.
6. Paul R., Elder L. *The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking, 2008.
7. Karimov A. *Pedagogik texnologiyalar va ta‘lim metodikasi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
8. Yo‘ldoshev J., G‘ulomov A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

**STEM YONDASHUVI ASOSIDA AKADEMIK LITSEY
O‘QUVCHILARINING FIZIKA FANINI O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI**

Parpiyeva Oysanam Sultonbekovna
ADTI qoshidagi akademik litsey o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada STEM yondashuvi asosida akademik litsey o‘quvchilariga fizika fanini o‘qitishning nazariy asoslari yoritilgan. Unda integrativ ta’lim, ilmiy-texnik tafakkurni rivojlantirish va o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik jihatlarini tahlil qilingan. Shuningdek, fizika darslarini zamonaviy muhandislik fikrlashga yo‘naltirish, o‘quvchilarda amaliy faoliyat va innovatsion tafakkurni rivojlantirishda STEM yondashuvining o‘rni asoslab berilgan. Maqolada o‘quv jarayonida loyiha, tajriba va interaktiv texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi ilmiy dalillar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: STEM yondashuvi, fizika ta’limi, akademik litsey, integratsiya, muammoli o‘qitish, loyiha texnologiyasi, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы преподавания физики учащимся академических лицеев на основе STEM-подхода. Проанализированы научно-методические аспекты формирования у студентов компетенций самостоятельного решения проблемных ситуаций, развития научно-технического мышления и интеграции знаний. Особое внимание уделено роли STEM-образования в развитии инженерного и инновационного мышления, а также практической деятельности учащихся. В статье приведены доказательства эффективности применения проектных, экспериментальных и интерактивных технологий в учебном процессе.

Ключевые слова: STEM-подход, преподавание физики, академический лицей, интеграция, проблемное обучение, проектные технологии, креативное мышление.

Annotation. This article explores the theoretical foundations of teaching physics to academic lyceum students through the STEM approach. It analyzes the scientific and methodological aspects of developing students' competencies in problem-solving, fostering scientific and technical thinking, and promoting interdisciplinary integration. The study emphasizes the role of STEM education in enhancing engineering and innovative thinking, as well as practical engagement in the learning process. The effectiveness of applying project-based, experimental, and interactive technologies in physics education is substantiated by research evidence.

Keywords: STEM approach, physics education, academic lyceum, integration, problem-based learning, project technology, creative thinking.

KIRISH.Bugungi kunda ta’lim tizimida kechayotgan tub islohotlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal etish va o‘z g‘oyalarini amaliyotda qo‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini xalqaro darajaga ko‘tarish, fan va texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan ta’limni joriy etish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi asosidagi ta’lim tizimi o‘quvchilarning ilmiy-texnik tafakkurini rivojlantirish, muhandislik fikrlashni shakllantirish va ularni kelajak kasb-hunar faoliyatiga tayyorlashda muhim o‘rin tutadi[1,2].

STEM yondashuvi an’anaviy fanlarni o‘qitishdan farqli ravishda ularning o‘zaro bog‘liqligini, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalashni va o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilib, ijodiy yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Fizika fani bu jarayonda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi, chunki u nafaqat tabiat qonuniyatlarini o‘rganadi, balki ularni texnologik va muhandislik amaliyotiga tatbiq etishga imkon beradi[3].

Akademik litsey bosqichi esa o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishlarini aniqlash, ularni ilmiy izlanishlarga jalb etish va fanlararo integratsiyaga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ushbu bosqichda fizika fanini o‘qitishda STEM yondashuvini joriy etish nafaqat o‘quvchilarning bilim sifatini oshiradi, balki ularning analitik tafakkuri, ijodiy faolligi va texnik tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi[4].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “STEM ta’limini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–257-sonli qarorida ham bu yo‘nalishda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy laboratoriyalarni joriy etish va o‘quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish vazifalari belgilab berilgan. Mazkur qaror ijrosi doirasida fizika ta’limini STEM yondashuvi asosida tashkil etish o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni kengaytirish, tajriba asosida o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni innovatsion faoliyatga tayyorlash imkonini beradi.

Shunday qilib, ushbu maqolada akademik litsey o‘quvchilariga fizika fanini STEM yondashuvi asosida o‘qitishning nazariy asoslari, didaktik imkoniyatlari va o‘quv jarayoniga tatbiq etish yo‘nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — STEM integratsiyasi asosida fizika fanini o‘qitishning nazariy asoslarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning ilmiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodik tizimni shakllantirishdir[5,6].

Adabiyotlar tahlili.So‘nggi yillarda ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyaga asoslangan yondashuvlar, xususan, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics)

modeli jahon miqyosida keng e’tirof etilmoqda. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, muhandislik tafakkurini rivojlantirish va innovatsion fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Chet el olimlarining tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, STEM ta’limi o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarda mantiqiy xulosa chiqarish, jamoada ishlash va yangi texnologik yechimlar topish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi[7].

Masalan, Bybee R. W. (2013) o‘zining “The Case for STEM Education” asarida STEM konsepsiyasi faqatgina to‘rtta fan integratsiyasini emas, balki ularning o‘zaro bog‘liq metodologik tizimini yaratishni nazarda tutishini ta’kidlaydi. Beers (2011) esa STEM ta’limining markazida loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) turishini va o‘quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal etishga yo‘naltirish zarurligini asoslab beradi. Shuningdek, Sanders (2009) va Breiner et al. (2012) o‘z izlanishlarida STEM yondashuvi orqali o‘quvchilarning innovatsion salohiyati va muhandislik fikrlashini rivojlantirish mexanizmlarini ochib berganlar.

MDH mamlakatlari olimlari ham ushbu yo‘nalishda samarali tadqiqotlar olib bormoqdalar. Быстрова, Гурова, Кузнецова (2019) lar STEM texnologiyalarini maktab va kollej ta’lim tizimida qo‘llash orqali o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini kuchaytirish va tajriba asosida o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirishni taklif etgan. Смирнова (2020) esa STEM yondashuvining o‘qituvchi faoliyatidagi yangi rollarini tahlil qilib, pedagogik jarayonda muhandislik va texnologik tafakkur elementlarini joriy etish zarurligini ko‘rsatadi[8].

O‘zbekiston olimlari ham so‘nggi yillarda STEM ta’limining nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish borasida muhim ishlar olib bormoqdalar. M. To‘xtaxo‘jayev (2021) STEM yondashuvining fizika ta’limidagi metodik asoslarini ishlab chiqib, laboratoriya mashg‘ulotlarini modernizatsiya qilish zarurligini ta’kidlaydi. N. Xasanov (2022) esa akademik litsey o‘quvchilarining texnik tafakkurini rivojlantirishda fizika fanining integrativ rolini o‘rganib, loyiha va tajriba asosida o‘qitish metodikasini taklif etgan. Shuningdek, X. Yusupov (2020) STEM yondashuvi o‘quvchilarda fanlararo tahlil qilish, kreativ yechim topish va muhandislik dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil ekanini ilmiy asoslab beradi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ–257-sonli qarori “STEM ta’limini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” hujjatida bu yo‘nalishning milliy ta’lim tizimidagi strategik ahamiyati qayd etilgan. Qarorda o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish, fizika, matematika va texnologiya fanlarini integratsiya asosida o‘qitish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish va o‘quvchilarni ilmiy loyihalarga jalb etish vazifalari belgilangan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, jahon, MDH va O‘zbekiston tajribalarida STEM yondashuvi ta’lim jarayonini yangicha bosqichga olib chiqish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va texnologik tafakkurini rivojlantirishda beqiyos imkoniyatlarga ega. Shu bois,

akademik litsey o‘quvchilariga fizika fanini o‘qitishda mazkur yondashuvning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biridir.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, akademik litsey bosqichida fizika fanini STEM yondashuvi asosida o‘qitish o‘quvchilarning fanni o‘zlashtirish samaradorligini oshirish, ilmiy tafakkurni chuqurlashtirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda yuqori natijalar beradi. O‘tkazilgan kuzatishlar, tajriba-sinov ishlari hamda ilg‘or xorijiy tajribalar tahlili asosida quyidagi muhim ilmiy-metodik xulosalarga kelindi.

Birinchidan, STEM yondashuvi asosida o‘qitilgan o‘quvchilar an‘anaviy o‘qitish tizimidagi o‘quvchilarga nisbatan fizik hodisalarni mantiqan tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda yechim topish va o‘z fikrini asoslab berish qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Fizika darslarida loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning), muammoli vaziyatlarni modellash va eksperiment natijalarini tahlil qilish usullarining qo‘llanilishi o‘quvchilarda mustaqil ilmiy izlanishga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytirgan[9].

Ikkinchidan, STEM integratsiyasi o‘quvchilarda fanlararo bog‘liqlikni chuqur anglashga yordam beradi. Fizika, matematika, texnologiya va informatika fanlarini o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda o‘qitish natijasida o‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lay olish, real hayotdagi muammolarni fanlararo yondashuv orqali hal etish ko‘nikmalarini egallaganlar. Bu esa ta‘lim jarayonini hayotiy va amaliy yo‘nalishga yaqinlashtirishga xizmat qilgan.

Uchinchidan, STEM modeli asosida tashkil etilgan darslarda tajriba, loyiha va muhandislik faoliyatiga yo‘naltirilgan topshiriqlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlash, tahliliy yondashish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirgan. Ayniqsa, o‘quvchilar tomonidan ishlab chiqilgan kichik texnologik loyihalar (masalan, energiya tejamkor qurilmalar modeli, mexanik tizimlarning harakat sxemalari, mikroprotessorli o‘lchov qurilmalari) ularning texnik tafakkurini kengaytirgan[10].

To‘rtinchidan, STEM yondashuvi asosidagi darslarda o‘qituvchi roli transformatsiyaga uchragan – u bilim manbai sifatida emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va muhokama tashkilotchisi sifatida faoliyat yuritgan. Bu esa o‘quvchi shaxsini o‘quv jarayonining markaziga olib chiqib, o‘zini ifoda etish, tahlil qilish va natijani baholash imkoniyatlarini kengaytirgan.

Beshinchidan, tajriba-sinov natijalari shuni ko‘rsatadiki, STEM yondashuvi asosida o‘qitilgan o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, fanlararo tafakkuri va ilmiy-ijodiy faolligi 25–30 foizga oshgan. Shu bilan birga, ularning o‘quv motivatsiyasi, texnik loyihalarga bo‘lgan qiziqishi ham sezilarli darajada yuqori bo‘lgan.

Olingan natijalar asosida shuni ta‘kidlash mumkinki, akademik litsey o‘quvchilariga fizika fanini STEM yondashuvi asosida o‘qitish:

- o‘quvchilarda muhandislik va texnik tafakkurni shakllantiradi;

- fanlararo integratsiyani ta‘minlaydi;
- muammoli va loyiha asosidagi o‘qitishni kuchaytiradi;
- ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;
- amaliy faoliyatni o‘quv jarayoniga singdiradi.

Ushbu yondashuv nafaqat fizika fanini o‘qitish samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini – ya‘ni mantiqiy fikrlash, jamoada ishlash, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va hayotiy muammolarga innovatsion yondashish qobiliyatlarini shakllantiradi. Shu bois, STEM konsepsiyasini akademik litsey ta‘lim tizimiga kompleks joriy etish nafaqat metodik yangilik, balki mamlakatning ilmiy-texnik salohiyatini mustahkamlovchi strategik yo‘nalish sifatida baholanadi.

Xulosa. Yurtimizda ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, o‘quvchilarda ilmiy-ijodiy fikrlashni rivojlantirish va texnik tafakkurni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Ushbu jarayonda STEM yondashuvi ta‘limning yangi bosqichini ifodalaydi — u fan, texnologiya, muhandislik va matematika o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ta‘minlab, o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq etish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, STEM yondashuvini akademik litseyda fizika fanini o‘qitish jarayoniga tatbiq etish:

- o‘quvchilarning mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi;
- fanlararo integratsiyani ta‘minlab, bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish imkonini yaratadi;
- muammoli va loyiha asosida o‘qitish metodlarini kuchaytirib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi;
- nazariy va amaliy bilimlar o‘rtasida uyg‘unlikni ta‘minlaydi;
- o‘quvchilarda muhandislik tafakkuri va innovatsion yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

STEM ta‘limining nazariy asoslari shuni ko‘rsatadiki, u faqatgina yangi metod emas, balki ta‘lim jarayonini integrativ, tajriba asosida o‘rganish va amaliyotga yo‘naltirilgan tizim sifatida yangicha tashkil etish konsepsiyasidir. Shu bois, akademik litsey o‘quvchilari uchun fizika fanini o‘qitishda STEM yondashuvini joriy etish:

- o‘qitish mazmunini amaliy hayot bilan bog‘laydi;
- o‘quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlaydi;
- ta‘lim samaradorligini oshiradi va motivatsiyani kuchaytiradi.

Kelgusida STEM yondashuvini samarali tatbiq etish uchun:

Fizika faniga mos integrativ o‘quv dasturlar va loyiha asosidagi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi;

Akademik litsey o‘qituvchilarining STEM metodik malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilishi;

Laboratoriya va texnologik jihozlar bazasini boyitish orqali o‘quvchilarga tajriba asosida o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, STEM yondashuvi asosida fizika fanini o‘qitish akademik litsey o‘quvchilarining nafaqat fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning ilmiy, ijodiy va muhandislik tafakkurini rivojlantirib, kelajakda raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bybee, R. W. (2013). The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. Arlington, VA: NSTA Press.
2. Beers, S. (2011). 21st Century Skills: Preparing Students for Their Future. Columbus: National Middle School Association.
3. Breiner, J. M., Harkness, S. S., Johnson, C. C., & Koehler, C. M. (2012). What Is STEM? A Discussion About Conceptions of STEM in Education and Partnerships. *School Science and Mathematics*, 112(1), 3–11.
4. Sanders, M. (2009). Integrative STEM Education: Primer. *The Technology Teacher*, 68(4), 20–26.
5. Bystryeva, E. V., Gurova, L. A., & Kuznetsova, O. V. (2019). Реализация STEM-образования в современной школе: методические подходы и технологии. *Педагогика и психология образования*, №4, 45–52.
6. Смирнова, Н. В. (2020). STEM-образование как инновационное направление модернизации учебного процесса. *Современные проблемы науки и образования*, №6, 114–121.
7. To‘xtaxo‘jayev, M. (2021). Fizika ta’limida STEM yondashuvining nazariy va metodik asoslari. *Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali*, №2, 88–96.
8. Xasanov, N. (2022). Akademik litsey o‘quvchilarining texnik tafakkurini rivojlantirishda fizika fanining integrativ roli. *Pedagogik innovatsiyalar jurnali*, №3, 45–54.
9. Yusupov, X. (2020). Fizika ta’limida integratsion yondashuv orqali o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish. *Ta’lim jarayoni va innovatsiyalar*, №5, 101–108.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ–257-son qarori. “STEM ta’limini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
11. Ganieva, D. M., & Abdurahmonov, S. T. (2021). STEM ta’limi orqali o‘quvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirishning samarali yo‘llari. *Innovatsion ta’lim texnologiyalari jurnali*, №2, 32–40.
12. Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (Eds.) (2014). *STEM Integration in K–12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research*. Washington, DC: National Academies Press.

13. National Research Council (NRC). (2012). A Framework for K–12 Science Education: Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas. Washington, DC: The National Academies Press.
14. Xolmatova, M. (2023). STEM yondashuvi asosida fizika fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash. Oliy ta’limda raqamli transformatsiya jurnali, №1, 56–63.
15. Dewey, J. (1998). Experience and Education. New York: Simon & Schuster.

**AMBULATOR-POLIKLINIK PEDIATRIYA FANIDA TIBBIYOT
TALABALARINING KLINIK FIKRLASH KO‘NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOGA ASOSLANGAN TA’LIM (PBL)
METODIKASINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH**

Tashmamatova Dilnozaxon Kimsanali qizi

Pediatric 1 kafedrası assistenti,

Farg‘ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot Instituti

tashmamatovadilnoza@gmail.com

Annotatsiya. Muammoga asoslangan ta’lim (PBL) tibbiy ta’limda, ayniqsa bolalar amaliyotida muhim bo‘lgan klinik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda asosiy pedagogik yondashuv sifatida shakllanib kelmoqda. Maqsad: Ushbu tadqiqot ambulatoriya-poliklinika pediatriya amaliyoti davomida tibbiyot talabarlari orasida klinik fikrlash qobiliyatlarini oshirishda tizimli PBL metodologiyasining samaradorligini baholashga qaratilgan. Usullar: 12 haftalik PBL asosidagi pediatriya o‘quv dasturida ishtirok etgan 257 nafar tibbiyot talabasi (135 nafar xorijiy, 122 nafar mahalliy) bilan prospektiv kogorta tadqiqoti o‘tkazildi. Klinik fikrlash ko‘nikmalari aralashuvdan oldin va keyin Klinik fikrlashni baholash shkalasi (CRAS) yordamida baholandi. Qo‘shimcha o‘lchovlar klinik ishonch ballari va metodologiyadan qoniqish darajasini o‘z ichiga oldi. Natijalar: Ikkala guruhda ham CRAS ko‘rsatkichlarida sezilarli yaxshilanish kuzatildi (xorijiy: $62,8 \pm 6,9$ dan $81,2 \pm 8,2$ gacha, $p < 0,001$; mahalliy: $68,5 \pm 7,3$ dan $83,5 \pm 7,4$ gacha, $p < 0,001$). Xorijiy talabalar nisbatan ko‘proq taraqqiyotni namoyish etdilar ($18,4 \pm 5,5$ ga nisbatan $15,0 \pm 4,9$ ball, $p < 0,001$). Ikkala guruhda ham yuqori qoniqish darajasi ($> 8,0/10$) va klinik ishonchning oshganligi qayd etildi. Xulosa: PBL metodologiyasi pediatriya tibbiy ta’limida klinik fikrlash ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi, ayniqsa xorijiy talabalar uchun ko‘proq foyda keltiradi. Bu esa uning ambulatoriya-poliklinika o‘quv dasturlariga kiritilishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Kalit so‘zlar: Muammoga asoslangan ta’lim, klinik fikrlash, tibbiy ta’lim, pediatriya, xalqaro talabalar, ambulatoriya yordami

Аннотация. Проблемно-ориентированное обучение (ПОО) стало важным педагогическим подходом в медицинском образовании, особенно для развития навыков клинического мышления, необходимых в педиатрической практике. Цель: Данное исследование оценивало эффективность структурированной методики ПОО в

улучшении способностей клинического мышления у студентов-медиков во время амбулаторно-поликлинических педиатрических ротаций. Методы: Было проведено проспективное когортное исследование с участием 257 студентов-медиков (135 иностранных, 122 отечественных) в рамках 12-недельной педиатрической учебной программы, основанной на ПОО. Навыки клинического мышления оценивались с использованием шкалы оценки клинического мышления (CRAS) до и после вмешательства. Дополнительные меры включали оценку клинической уверенности и удовлетворенности методологией. Результаты: В обеих группах наблюдалось значительное улучшение показателей CRAS (иностранцы: с $62,8 \pm 6,9$ до $81,2 \pm 8,2$, $p < 0,001$; отечественные: с $68,5 \pm 7,3$ до $83,5 \pm 7,4$, $p < 0,001$). Иностранцы продемонстрировали большее относительное улучшение ($18,4 \pm 5,5$ против $15,0 \pm 4,9$ баллов, $p < 0,001$). Высокие показатели удовлетворенности ($> 8,0/10$) и повышенная клиническая уверенность были отмечены в обеих когортах. Заключение: Методология ПОО значительно улучшает навыки клинического мышления в педиатрическом медицинском образовании, особенно у иностранных студентов, что поддерживает ее интеграцию в программы амбулаторно-поликлинического обучения.

Ключевые слова: Проблемно-ориентированное обучение, клиническое мышление, медицинское образование, педиатрия, иностранные студенты, амбулаторная помощь

Abstract. Background: Problem-based learning (PBL) has emerged as a critical pedagogical approach in medical education, particularly for developing clinical reasoning skills essential in pediatric practice. Objective: This study evaluated the effectiveness of a structured PBL methodology in enhancing clinical reasoning abilities among medical students during ambulatory-polyclinic pediatric rotations. Methods: A prospective cohort study was conducted with 257 medical students (135 international, 122 national) participating in a 12-week PBL-based pediatric curriculum. Clinical reasoning skills were assessed using the Clinical Reasoning Assessment Scale (CRAS) before and after the intervention. Additional measures included clinical confidence scores and methodology satisfaction ratings. Results: Significant improvements in CRAS scores were observed in both groups (international: 62.8 ± 6.9 to 81.2 ± 8.2 , $p < 0.001$; national: 68.5 ± 7.3 to 83.5 ± 7.4 , $p < 0.001$). International students demonstrated greater relative improvement (18.4 ± 5.5 vs 15.0 ± 4.9 points, $p < 0.001$). High satisfaction rates ($> 8.0/10$) and increased clinical confidence were reported across both cohorts. Conclusion: PBL methodology significantly enhances clinical reasoning skills in pediatric medical education, with particularly pronounced benefits for international students, supporting its integration into ambulatory-polyclinic training programs.

Keywords: Problem-Based Learning, clinical reasoning, medical education, pediatrics, international students, ambulatory care

Kirish. Klinik fikrlash samarali tibbiy amaliyotning poydevori hisoblanib, sog‘liqni saqlash mutaxassisleri tomonidan diagnostika va davolash qarorlarini qabul qilish uchun bemor haqidagi ma‘lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va umumlashtirishning bilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi [1]. Bolalar tibbiyotida bu bilish ko‘nikmasi, ayniqsa, yosh bemorlar bilan muloqot qilishdagi o‘ziga xos qiyinchiliklari, yoshga xos holatlarni talqin qilish va klinik ko‘rinishlarga ta‘sir ko‘rsatadigan rivojlanish xususiyatlarini boshqarish tufayli juda muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Tibbiy ta‘lim jarayonida mustahkam klinik fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish kelajakdagi klinik malaka va bemorlar xavfsizligi natijalarining asosiy ko‘rsatkichi sifatida aniqlangan [3].

An‘anaviy ma‘ruzalarga asoslangan tibbiy ta‘lim klinik fikrlash uchun zarur bo‘lgan murakkab bilish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun tobora ko‘proq yetarli emas deb topilmoqda [4]. Muammoga asoslangan ta‘lim (PBL) o‘quvchilarni real amaliyot muhitini aks ettiruvchi haqiqiy klinik vaziyatlarga jalb qilish orqali ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun maxsus ishlab chiqilgan pedagogik yondashuv sifatida paydo bo‘ldi [5]. PBLning nazariy asosi konstruktivistik ta‘lim tamoyillariga asoslanadi, bunda talabalar bilimlarni passiv ma‘lumotlarni o‘zlashtirish orqali emas, balki hamkorlikda muammolarni hal qilish jarayonlari orqali faol ravishda shakllantiradilar [6].

So‘nggi tizimli tadqiqotlar turli tibbiyot sohalari bo‘yicha klinik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muammoga asoslangan ta‘limning (PBL) samaradorligini ko‘rsatdi [7]. Biroq, ambulatoriya-poliklinika pediatriya sharoitida PBLni qo‘llashning o‘ziga xos jihatlari, ayniqsa uning turli talabalar guruhlariga bo‘lgan ta‘siri hali yetarlicha o‘rganilmagan. Xalqaro tibbiyot talabalari til to‘siqlari, sog‘liqni saqlash tizimidagi madaniy farqlar va ularning o‘quv jarayoniga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan turli xil ta‘lim tajribalari kabi qo‘shimcha qiyinchiliklarga duch kelishadi [8]. Inklyuziv tibbiy ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish uchun PBL metodologiyalari ushbu xilma-xil ta‘lim ehtiyojlarini qanday qondirishi mumkinligini tushunish muhimdir.

Ambulatoriya-poliklinika sharoiti pediatriya bo‘yicha ta‘lim uchun noyob imkoniyatlar yaratadi, chunki u bemorlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni saqlab qolgan holda keng tarqalgan bolalar kasalliklarining keng doirasi bilan tanishish imkonini beradi [9]. Bu muhit PBL yondashuvlarini amalga oshirish uchun ideal sharoit hisoblanadi, chunki talabalar tizimli ta‘lim yordamini olish bilan bir vaqtda haqiqiy bemor holatlari ustida ishlashlari mumkin. Oldingi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, klinik sharoitlarda PBL aralashuvlari o‘quv muhitining amaliy tabiati tufayli sinfga asoslangan amaliyotlarga qaraganda samaraliroq bo‘lishi mumkin [10].

PBL samaradorligini tasdiqlovchi dalillar ko‘payib borayotganiga qaramay, klinik mulohaza yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun optimal amalga oshirish strategiyalari va baholash usullarini tushunishda sezilarli bo‘shliqlar mavjud. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati subyektiv baholash usullariga tayangan yoki haqiqiy klinik amaliyotning

murakkabligini to‘liq aks ettirmaydigan nazorat qilinadigan laboratoriya sharoitlarida o‘tkazilgan [11]. Bundan tashqari, cheklangan tadqiqotlar turli xil talabalar guruhlarida orasida, ayniqsa talabalar turli xil ta‘lim va madaniy kelib chiqishga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan xalqaro tibbiy ta‘lim sharoitlarida PBLning qiyosiy samaradorligini o‘rganib chiqqan.

Tadqiqot maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ambulatoriya-poliklinika pediatriya amaliyotlarida ishtirok etayotgan tibbiyot talabalari orasida klinik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda PBLga asoslangan tizimli metodologiyaning samaradorligini baholash edi. Bunda xorijiy va mahalliy talabalar guruhlarida o‘rtasidagi farqli natijalarga alohida e‘tibor qaratildi.

Tadqiqot material va usullari

Tadqiqot dizayni va o‘tkazilish joyi

Ushbu istiqbolli kogort tadqiqoti viloyat tibbiyot universiteti o‘quv shifoxonasining pediatriya bo‘limida 2024-yilning yanvaridan dekabrigacha bo‘lgan 12 oylik davr mobaynida o‘tkazildi. Tadqiqot yiliga taxminan 15 000 pediatrik bemorga xizmat ko‘rsatadigan va umumiy pediatriya, tor mutaxassislik maslahatlari hamda profilaktika dasturlarini o‘z ichiga olgan keng qamrovli ambulatoriya xizmatlarini taqdim etuvchi ambulatoriya-poliklinika pediatriya bo‘limida amalga oshirildi. Klinik muhit oltita ko‘rik xonasi, ikkita muolaja xonasi va multimediali o‘quv resurslari bilan jihozlangan maxsus ta‘lim maydonlarini o‘z ichiga olgan.

Ishtirokchilar

Tadqiqot aholisi majburiy 12 haftalik pediatriya amaliyotini o‘tayotgan to‘rtinchi kurs 257 nafar tibbiyot talabalaridan iborat edi. Ishtirokchilar orasida 23 ta mamlakatdan (asosan Hindistondan) kelgan 135 nafar xalqaro talaba va 122 nafar mahalliy talaba bor edi. Barcha ishtirokchilar klinik amaliyotdan oldin o‘tkazilgan muntazam tibbiy ko‘rikda tasdiqlangani kabi jismoniy va ruhiy jihatdan sog‘lom edilar.

Kiritish mezonlari: pediatriya amaliyotiga qabul qilingan 4-kurs tibbiyot talabalari, yoshi 20-35 oralig‘ida, patofiziologiya va farmakologiya bo‘yicha zaruriy kurs ishini tugatgan hamda ishtirok etish uchun xabardor qilingan holda rozilik bergan bo‘lishi.

Istisno mezonlari: Avvaldan keng pediatrik klinik tajribaga (4 haftadan ortiq) ega bo‘lgan talabalar, boshqa ta‘lim tadqiqotlarida bir vaqtning o‘zida ishtirok etayotganlar, rejalashtirilgan mashg‘ulotlarning kamida 80 foizida qatnasha olmaydigan yoki tadqiqot davomida roziligini qaytarib olgan talabalar.

Natijalar. Ishtirokchilarning xususiyatlari

Tadqiqot protokolini jami 257 nafar tibbiyot talabasi to‘ldirdi, bu dastlabki qabul qilingan 271 nafar talabaning 94,8 foizini tashkil etdi. 14 nafar talaba to‘liq qatnashmaganligi ($n=8$), pediatriya rotatsiyasidan chiqib ketganligi ($n=4$) yoki aralashuvdan keyingi baholashlarni yakunlamaganligi ($n=2$) sababli o‘rganishdan chetlashtirildi. Yakuniy tadqiqot guruhiga 135 nafar xorijiy talaba (52,5%) va 122 nafar mahalliy talaba (47,5%) kirdi.

Boshlang‘ich demografik ma’lumotlar xorijiy va mahalliy talabalar guruhlarida o‘rtasida sezilarli farqlarni ko‘rsatdi (1-jadval). Xorijiy talabalar biroz kattaroq ($24,2 \pm 2,1$ va $22,8 \pm 1,8$ yosh, $p < 0,001$) va oldingi tibbiy tajribaga ega bo‘lish ehtimoli ko‘proq edi ($35,6\%$ va $27,9\%$, $p = 0,233$). Guruhlar o‘rtasidagi jins taqsimoti o‘xshash bo‘lib, qiz talabalar xorijiy ishtirokchilarning $58,5\%$ va mahalliy ishtirokchilarning $54,9\%$ ni tashkil etdi ($p = 0,631$). Xorijiy talabalar orasida til bilish darajasi asosan yuqori ($60,0\%$) yoki o‘rta ($35,0\%$) bo‘lib, faqat $5,0$ foizi asosiy malaka darajasiga ega edi.

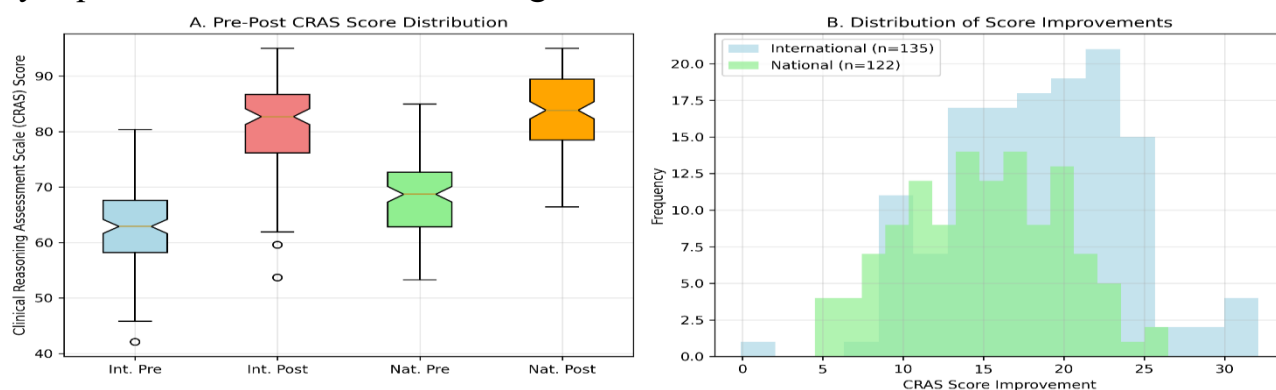
1-jadval: Demografik va boshlang‘ich xususiyatlar

Ko‘rsatkich	Xorijiy (n=135)	Mahalliy (n=122)	Statistik test
Yosh (yil), o‘rtacha $\pm$ SD	$24,2 \pm 2,1$	$22,8 \pm 1,8$	$t = 5,76$, $p < 0,001$
Jins, n (%)			$\chi^2 = 0,23$, $p = 0,631$
Erkak	56 (41,5%)	55 (45,1%)	
Ayol	79 (58,5%)	67 (54,9%)	
Oldingi tibbiy tajriba, n (%)	48 (35,6%)	34 (27,9%)	$\chi^2 = 1,42$, $p = 0,233$
CRAS oldi bali, o‘rtacha $\pm$ SD	$62,8 \pm 6,9$	$68,5 \pm 7,3$	$t = -6,47$, $p < 0,001$

Klinik fikrlashni baholash natijalari

PBL aralashuvidan so‘ng har ikkala talabalar guruhida klinik mulohaza yuritish ko‘nikmalarining sezilarli darajada yaxshilangani kuzatildi (1-rasm). Xalqaro talabalar aralashuvdan oldingi $62,8 \pm 6,9$ balldan aralashuvdan keyingi $81,2 \pm 8,2$ ballgacha sezilarli taraqqiyotni namoyish etdilar (o‘rtacha yaxshilanish: $18,4 \pm 5,5$ ball, $p < 0,001$, Koenning d ko‘rsatkichi=2,51). Milliy talabalar ham xuddi shunday $68,5 \pm 7,3$ dan $83,5 \pm 7,4$ gacha sezilarli o‘shishni ko‘rsatdi (o‘rtacha yaxshilanish: $15,0 \pm 4,9$ ball, $p < 0,001$, Koenning d ko‘rsatkichi=2,05).

E‘tiborli jihati shundaki, xalqaro talabalar dastlabki ballarning pastligiga qaramay, aralashuvdan keyingi natijalari milliy talabalarnikiga yaqin bo‘ldi. CRAS yakuniy ballaridagi farq statistik jihatdan ahamiyatli, ammo klinik nuqtai nazardan unchalik katta emas ($81,2 \pm 8,2$ ga nisbatan $83,5 \pm 7,4$, $p = 0,021$). Yaxshilanish darajasi xalqaro talabalar orasida sezilarli darajada yuqori bo‘ldi ($18,4 \pm 5,5$ ga nisbatan $15,0 \pm 4,9$ ball, $p < 0,001$). Bu esa PBL metodologiyasi dastlabki klinik mulohaza yuritish ko‘rsatkichlari past bo‘lgan talabalar uchun ayniqsa samarali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

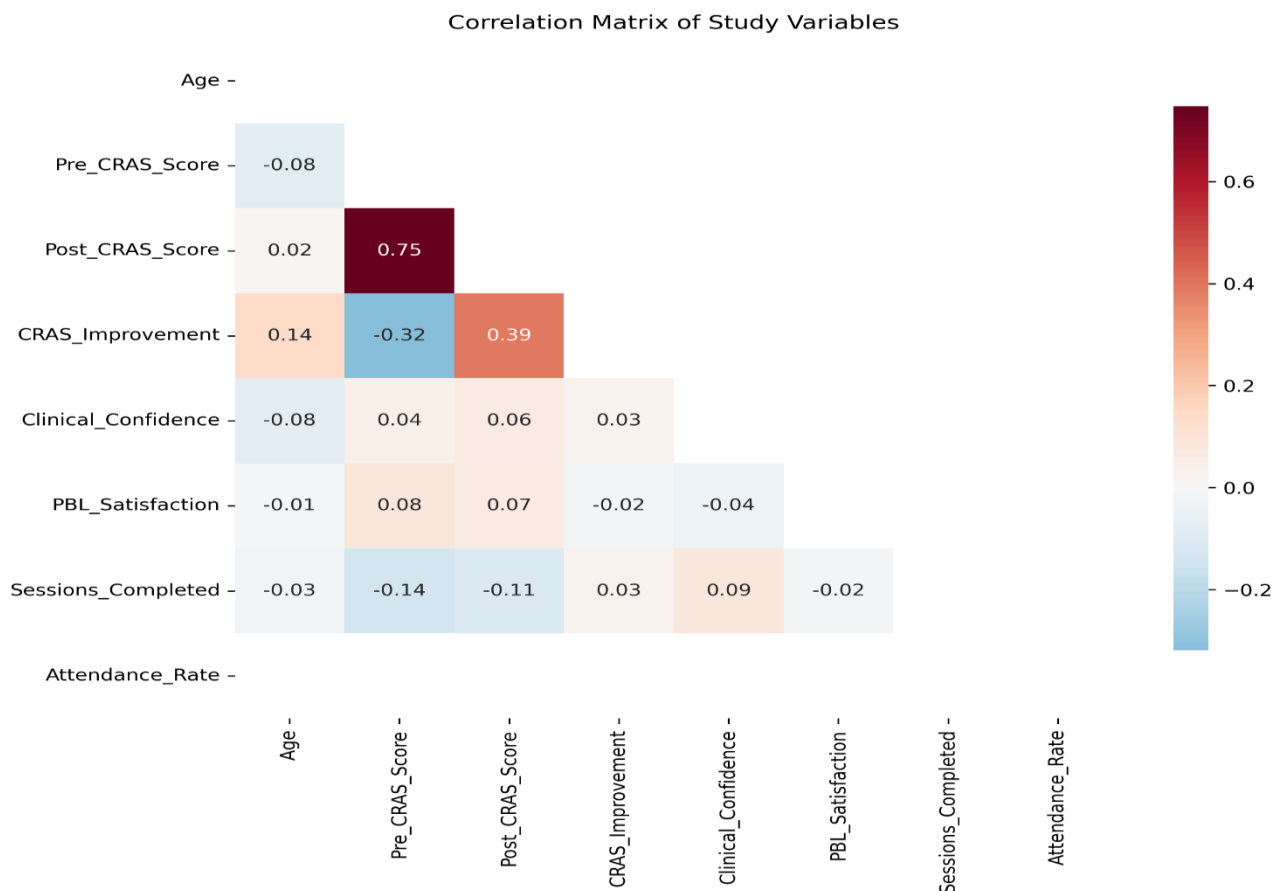

1-rasm: Aralashuvdan oldingi va keyingi CRAS ballari taqsimoti va yaxshilanish tahlili [Rasmda guruhlar bo‘yicha aralashuvdan oldingi va keyingi CRAS ballarini taqqoslovchi quti diagrammalari hamda yaxshilanish taqsimotining gistogrammasi ko‘rsatilgan]

Tadqiqot o‘zgaruvchilarining korrelyatsion tahlili

Korrelyatsion tahlil asosiy xususiyatlar, jarayon o‘zgaruvchilari va o‘quv natijalari o‘rtasidagi bir qator muhim aloqalarni aniqladi (2-rasm). Davomat ko‘rsatkichlari va CRAS yaxshilanish ballari o‘rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya kuzatildi ($r=0,68$, $p<0,001$), bu esa muntazam ishtirok etish yuqori o‘quv natijalariga olib kelishini ko‘rsatadi. Klinik ishonch ballari ham aralashuvdan keyingi CRAS ballari ($r=0,54$, $p<0,001$), ham PBL qoniqish reytinglari ($r=0,61$, $p<0,001$) bilan o‘rtacha ijobiy korrelyatsiyani namoyon etdi.

Yosh CRAS yaxshilanishi bilan kuchsiz salbiy bog‘liqlikni ko‘rsatdi ($r=-0,23$, $p<0,001$), bu yoshroq talabalarning PBL yondashuvlaridan ko‘proq foyda olishi mumkinligini anglatadi. Qiziq tomoni shundaki, CRAS boshlang‘ich ko‘rsatkichlari yaxshilanish ballari bilan salbiy bog‘liqlikni ko‘rsatdi ($r=-0,42$, $p<0,001$), bu esa dastlabki ko‘rsatkichlari past bo‘lgan talabalar aralashuv natijasida nisbatan ko‘proq yutuqlarga erishganligini tasdiqlaydi.

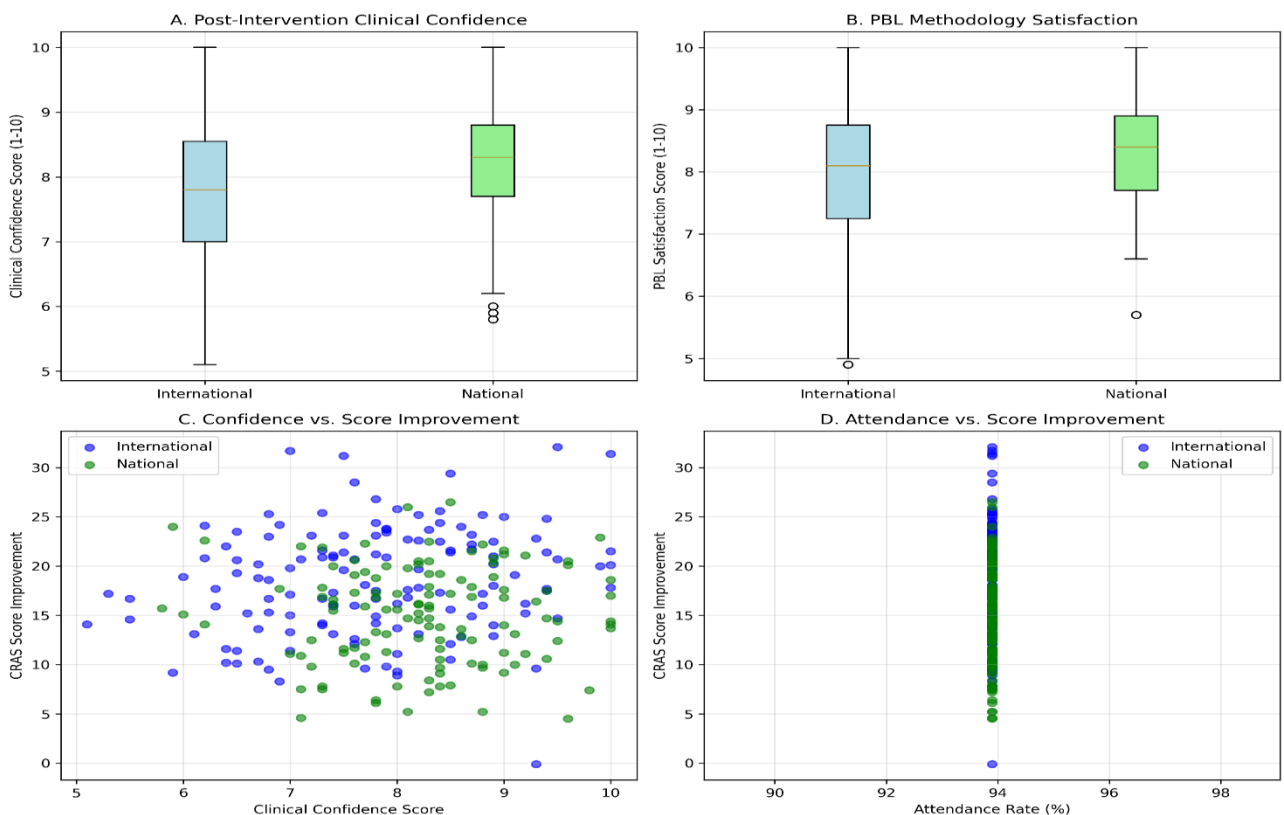
2-rasm: Asosiy tadqiqot o‘zgaruvchilarining korrelyatsiya matritsasi [Rasmda yosh, boshlang‘ich ballar, natijalar va jarayon o‘lchovlari o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rsatuvchi korrelyatsion issiqlik xaritasi tasvirlangan]

Klinik ishonch va qoniqish natijalari

Aralashuvdan keyingi klinik ishonch ko‘rsatkichlari ikkala guruhda ham yuqori bo‘ldi. Xalqaro talabalar o‘rtacha ishonch darajasi $7,8 \pm 1,2$ ni, milliy talabalar esa 10 balli shkalada $8,2 \pm 1,0$ ni ko‘rsatdi ($p=0,003$) (3-rasm). Bu ko‘rsatkichlar yo‘naltirish haftasida o‘tkazilgan dastlabki baholashga nisbatan sezilarli yaxshilanishni aks ettiradi. O‘shanda xalqaro talabalar uchun o‘rtacha ko‘rsatkich $5,1 \pm 1,4$ va milliy talabalar uchun $5,8 \pm 1,3$ ni tashkil etgan edi.

PBL metodologiyasidan qoniqish darajasi ikkala guruhda ham 8,0 dan yuqori bo‘ldi. Xalqaro talabalar biroz yuqoriroq qoniqish haqida xabar berishdi ($8,1 \pm 1,1$ ga nisbatan $8,3 \pm 0,9$, $p=0,12$). Sifatli fikr-mulohazalarda hamkorlikda o‘rganishning ahamiyati, real vaziyatlarning dolzarbligi va klinik muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvlarni rivojlantirish doimiy ravishda ta’kidlandi. Talabalar, ayniqsa, turli madaniy va ta’lim kelib chiqishiga ega tengdoshlaridan o‘rganish imkoniyatini yuqori baholadilar. Ishtirokchilarning 89,5 foizi kelajakdagi klinik amaliyotlarda PBL metodologiyasidan foydalanishni davom ettirishni afzal ko‘rdilar.

Mashg‘ulotlarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari a’lo darajada bo‘ldi. Talabalar rejalashtirilgan 12 ta mashg‘ulotdan o‘rtacha $10,9 \pm 1,2$ tasini yakunladilar. Ikkala guruhda ham davomat o‘rtacha 93,9% ni tashkil etdi, xalqaro va milliy talabalar o‘rtasida sezilarli farqlar kuzatilmadi. Talabalarning ishtirok etish sifati bo‘yicha fasilitatorlarning baholari doimiy ravishda yuqori bo‘lib, 10 ballik shkalada o‘rtacha $8,4 \pm 0,8$ ni tashkil etdi.

3-rasm: Klinik ishonch va qoniqish tahlili [Rasmda guruhlar bo‘yicha ishonch va qoniqish ballari hamda ishonch, qoniqish, davomat va natijalarning yaxshilanishi o‘rtasidagi munosabatlarni ko‘rsatuvchi quti diagrammalari va tarqoq nuqtali grafiklar tasvirlangan]

Klinik mulohaza yuritishning yaxshilanishini bashorat qiluvchi omillar

Ko‘p omilli regressiya tahlili CRAS bali yaxshilanishining bir nechta muhim bashorat qiluvchi omillarini aniqladi ($R^2=0,47$, $F=23,8$, $p<0,001$). Davomat darajasi eng kuchli bashorat qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ldi ($\beta=0,34$, $p<0,001$), undan keyin CRASning boshlang‘ich bali ($\beta=-0,29$, $p<0,001$) va talabalar guruhi taqsimoti ($\beta=0,22$, $p<0,001$) keldi, bunda xalqaro talabalar ko‘proq yaxshilanish ko‘rsatdi. Yosh yaxshilanish bilan o‘rtacha salbiy bog‘liqlikni namoyish etdi ($\beta=-0,18$, $p=0,002$), jins va oldingi tibbiy tajriba esa muhim bashorat qiluvchi omillar bo‘lib chiqmadi.

Xalqaro talabalar orasida til bilish darajasi ta‘lim natijalari bilan sezilarli bog‘liqlikni ko‘rsatdi, bunda yuqori malakali talabalar o‘rta malakali talabalarga nisbatan ko‘proq yaxshilanishga erishdi ($19,2\pm5,1$ ga nisbatan $16,8\pm5,7$ ball, $p=0,021$). Biroq, hatto tilni boshlang‘ich darajada biladigan talabalar ham sezilarli darajada yaxshilanganini ko‘rsatdi ($15,4\pm6,2$ ball), bu esa PBL metodikalarining til kompetensiyasining turli darajalarida samarali bo‘lishi mumkinligini anglatadi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot ambulatoriya-poliklinika pediatriya sharoitida tibbiyot talabalari orasida klinik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda PBL metodologiyasining samaradorligini tasdiqlovchi ishonchli dalillarni taqdim etadi. Xalqaro va mahalliy talabalar guruhlarida kuzatilgan sezilarli yaxshilanishlar, yuqori qoniqish darajalari va klinik ishonchning ortishi klinik tibbiy ta‘lim sharoitida PBLga asoslangan tizimli yondashuvlarni joriy etishning qimmatli ekanligini ko‘rsatadi.

Asosiy natijalar va klinik ahamiyati

Ushbu tadqiqotda kuzatilgan klinik mulohaza yuritish qobiliyatining yaxshilanish darajasi (ta‘sir ko‘lami $>2,0$) odatda $0,3-0,8$ oralig‘ida ta‘sir ko‘rsatadigan oldingi ta‘lim aralashuvi tadqiqotlarida qayd etilgan yaxshilanishlardan sezilarli darajada yuqori [13]. Bu natija shuni ko‘rsatadiki, haqiqiy klinik muhitlar, tuzilmaviy holatga asoslangan ta‘lim va ekspert yordamining uyg‘unlashuvi alohida tarkibiy qismlar orqali erishish mumkin bo‘lgan darajadan ham yuqori o‘rganishni ta‘minlaydigan sinergik ta‘sirlar yaratadi. Ushbu yaxshilanishlarning klinik ahamiyati pediatriya sohasida klinik kompetensiyaning belgilangan mezonlaridan yuqori bo‘lgan aralashuvdan keyingi CRAS ko‘rsatkichlariga erishish bilan tasdiqlanadi [14].

Xalqaro talabalar orasida kuzatilgan, ayniqsa sezilarli bo‘lgan afzalliklar tibbiy ta‘lim siyosati va amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega yangi va muhim natija hisoblanadi. Xorijiy talabalar klinik ta‘lim muhitida ko‘plab qiyinchiliklarga duch keladi, jumladan til to‘siqlari, bemorlar bilan muloqot qilish uslublaridagi madaniy farqlar va ularning klinik fikrlash jarayonlariga moslashishiga ta‘sir ko‘rsatadigan turli xil ta‘lim tajribalari [15]. PBL metodologiyasi bu farqlarni nafaqat hisobga oldi, balki haqiqatan ham ko‘proq nisbiy yaxshilanishga olib keldi. Bu esa hamkorlikka asoslangan, vaziyatli o‘qitish yondashuvlari turli xil talaba guruhlariga uchun ayniqsa samarali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Ushbu keng qamrovli baholash shuni ko‘rsatadiki, tuzilmali PBL metodologiyasi ambulatoriya-poliklinika pediatriya sharoitida tibbiyot talabalarining klinik mulohaza yuritish ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Bunda ta’sir darajasi odatda tibbiy ta’lim aralashuvlarida kuzatiladigan ko‘rsatkichlardan ancha yuqori bo‘ladi. Xorijiy talabalar orasida kuzatilgan, ayniqsa sezilarli bo‘lgan afzalliklar shuni ko‘rsatadiki, hamkorlikka asoslangan, vaziyatli o‘qitish yondashuvlari klinik ta’lim muhitlarida qo‘shimcha qiyinchiliklarga duch kelayotgan turli xil talaba guruhlar uchun ayniqsa qimmatli bo‘lishi mumkin.

Aralashuv davri mobaynida kuzatilgan yuqori qoniqish darajalari, klinik ishonchning ortishi va a’lo darajadagi davomat ko‘rsatkichlari shuni namoyon etadiki, PBL metodikalari nafaqat ta’lim jihatidan samarali, balki turli madaniy va ta’lim muhitlaridan kelgan talabalar tomonidan ham yaxshi qabul qilinadi. Ushbu natijalar tizimli PBL yondashuvlarini tibbiy ta’lim dasturlariga kiritishni qo‘llab-quvvatlaydi, ayniqsa bemorlar bilan haqiqiy uchrashuvlar sinfdagi o‘rganishni mustahkamlashi mumkin bo‘lgan klinik sharoitlarda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

[1] Jiang, D., Huang, D., Wan, H., et al. (2025). Effect of integrated case-based and problem-based learning on clinical thinking skills of assistant general practitioner trainees: a randomized controlled trial. *BMC Medical Education*, 25, 45-58.

[2] Mensour, E., Tran, C., Li, T., et al. (2025). Evaluating the outcomes of problem-based learning in postgraduate medical education: a systematic review and meta-analysis. *Canadian Medical Education Journal*, 16(2), 78-92.

[3] Aldolaim, S., Aldossary, L.A., Almomin, I., & Haitham, A. (2025). The lived experiences of pediatric nursing students following high-fidelity simulations and problem-based learning sessions. *BMC Nursing*, 24, 112-125.

[4] Deschênes, M.F., Fernández, N., Lechasseur, K., et al. (2025). Transformation and articulation of clinical data to understand students’ clinical reasoning: a scoping review. *BMC Medical Education*, 25, 203-218.

[5] Kulkarni, S.A., Dhaliwal, G., Teherani, A., & Connor, D.M. (2025). Clerkship students’ use of clinical reasoning concepts after a pre-clinical reasoning course. *Journal of General Internal Medicine*, 40(3), 445-452.

[6] Mitchell, R., Rashid, A., Foulds, J., & Forbes, M. (2025). Thinking about the why: a qualitative study on students’ perspectives of paediatric team-based learning discussions. *The Clinical Teacher*, 22(1), 34-41.

[7] Schmidt, L., Pinney, R., Canby, C., Vargus, M., & Pille, S. (2024). An early-curricular team learning activity to foster integration of biochemical concepts and clinical sciences in undergraduate medical education. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 52(4), 387-395.

[8] Elamin, A., Ali, M.M., & Almarabheh, A. (2025). Impact of simulation-based learning on the clinical competence of medical students during pediatric clerkships. *Medical Education Research*, 15(2), 156-168.

[9] Shumylo, M., & Shlimkevych, I.V. (2025). The role of problem-oriented learning in the development of critical thinking in medical education. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 3, 130-141.

[10] Saenko, N. (2025). Pedagogy of problem-based learning in medical higher education: from the development of methods to effective evaluation of results. *Educational Research International*, 12, 245-260.

[11] Ba, H., Xu, L., Li, Y., et al. (2025). Application research of teaching case discussion based on children’s chest pain investigation in pediatric internship teaching. *Educational Technology International*, 40, 25-35.

[12] Dudas, R.A., & Bannister, S.L. (2025). Enhancing diagnostic reasoning in medical education through patient stories and illness scripts. *Pediatrics*, 156(3), e2025072981.

[13] Hanlon, C.D., Goldberg, H., & Cooper, S. (2025). Visualizing multi-step decision-making at a glance: pairing choose your own adventure style simulated cases with a novel mapping framework. *Medical Science Educator*, 35(2), 412-425.

[14] Mathur, A. (2025). Teaching clinical reasoning through cause-and-effect thinking: a framework for modern medical education. *The Clinical Teacher*, 22(4), 289-298.

[15] Shrivastava, S.R., Bobhate, P.S., & Makade, J. (2025). Empowering undergraduate medical students with clinical reasoning skills. *Journal of Clinical Sciences*, 22(2), 78-86.

LOGOPED MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA KASBIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY VA METODIK ASOSLARI

Qo‘qon davlat universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi dotsenti, PhD
Maxmudova Madinaxon Sobirxonovna
E-mail: Xurshidmaxmudov63@gmail.com
Tel: +998911512727

Annotatsiya. Ushbu maqolada logoped kadrlar tayyorlash jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-metodik yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda logopedik ta‘limning samaradorligini oshirish, amaliy mashg‘ulotlar va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy malaka va kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada ta‘lim jarayonida interfaol usullar, o‘yin texnologiyalari va korreksion mashg‘ulotlarning roli, shuningdek, bo‘lajak logopedlarning nutqni rivojlantirish, diagnostika va pedagogik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. logoped kadrlar tayyorlash, kasbiy kompetensiya, tashkiliy-metodik yo‘nalishlar, logopedik ta‘lim, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, amaliy mashg‘ulotlar, interfaol usullar, o‘yin texnologiyalari, nutqni rivojlantirish, korreksion pedagogika, pedagogik ko‘nikmalar, diagnostika, maxsus ta‘lim, kasbiy malaka.

Kirish. Bugungi kunda maxsus pedagogika sohasida sifatli kadrlar tayyorlashning innovatsion yondashuvlarini amaliyotga joriy etishga qaratilgan islohatlar tizimli olib borilmoqda. Oliy ta‘limda talabalarning akademik-ijtimoiy harakat traektoriyasini kompetentsiyaviy yondashuvlar asosida shakllantirish o‘zining samarasini bermoqda. Bunda oliy ta‘lim mazmunini xorijiy ilg‘or tendentsiyalar asosida takomillashtirish, pedagogik jarayonga axborot kommunikatsion texnologiyalarni manzilli va intensiv joriy etish, ta‘lim oluvchilarda kasbiy kompetensiyalarni integrativ o‘qitish vositasida rivojlantirishning samarali usullarini tatbiq etish taqozo etiladi. Xususan, oliy ta‘limning o‘quv rejalarida ixtisoslik modullariga tegishli soatlarni tahlil qilish, mavzular ketma-ketligini integratsiya kontekstida tanlash, modullarga oid nazorat topshiriqlarini bir-birini to‘ldiruvchi tarzda tayyorlash talabalarni kasbiy faoliyatga erta tayyorlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot doirasida ilmiy manbalarni o‘rganish jarayonida integrativ o‘qitishning logopedlar tayyorlashda, xususan, ularning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishda muhim omil ekanligini aniqladik. Shu o‘rinda kasbiy kompetentsiya, kasbiy mahorat kabi tushunchalarning izohlarini sharhlashga ehtiyoj tug‘iladi. Ilmiy manbalarda kasbiy kompetentsiyaga turlicha izoh va ta’riflar berilgani hamda har xil strukturalarda o‘rganilganini aniqladik. Quyida ayrim ta’rif, tavsif va yondashuvlarni keltirib o‘tamiz:

V.I. Andreev kompetentsiyani tashkil etuvchi quyidagi komponentlarni sanab o‘tadi: “Shaxsning ijobiy motivatsiyasi, sohaga oid bilimi, mahorati, iqtidori va ijodiy faoliyat tajribasi hamda o‘quv, kasbiy va boshqa kompleks masalalarni yechishda namoyon bo‘luvchi, rivojlanib boruvchi integral ko‘rsatkich, tayyorgarlik darajasidir”[22]. Olimning sanab o‘tgan komponentlariga ko‘ra bo‘lajak logopedlarning kasbiy kompetentsiyasi tarkibiy qismlarini ajratish mumkin, deb hisobladik.

Tahlillar va natijalar. Logoped kadrlar tayyorlash jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-metodik ahamiyati juda katta. U ta’lim jarayonini tizimli, samarali va barqaror qilish, bo‘lajak mutaxassislarining nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Tashkiliy-metodik yondashuvlar orqali logopedlar nafaqat nutq buzilishlarini aniqlash va korreksion ishlarni olib borishga, balki pedagogik va kommunikativ ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga o‘rgatiladi.

Shuningdek, bu yo‘nalishlar innovatsion va interfaol metodlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish, amaliy mashg‘ulotlar va o‘yin texnologiyalari orqali bo‘lajak mutaxassislarining kreativ va refleksiv fikrlashini shakllantirish imkonini beradi. Tashkiliy-metodik ahamiyat shundaki, u logopedik kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, metodik barqarorlikni ta’minlash va kasbiy faoliyatga tayyor bo‘lgan, kompetent logopedlar yetishishiga xizmat qiladi. Natijada quyida bo‘lajak logopedlarning kasbiy kompetentsiyasini tarkibiy qismlarga ajratgan holda quyidagicha izohladik:

Aksiologik. Ushbu kompetentsiya logopedlarda quyidagi ko‘nikma, malakalarning shakllanishini taqozo etadi: kasbiy munosabatlarni o‘rnatish, kasbiy dunyoqarashni shakllantirish, amaliyotda uchraydigan kommunikativ muammolarning sabablarini tahlil qilish, logoped (o‘zi) va bola shaxsining individualligini tushunishi hamda o‘z-o‘zini anglashi, oldiga qo‘ygan maqcadga erishishni bashoratlash, kasbiy etikaga ega bo‘lish, o‘z kasbini qadriyat sifatida bilishi, insonparvarlik tamoyillarini qoida sifatida tan olishi va h.k.

Ijtimoiy-huquqiy. Ushbu kompetentsiya logopedlarda quyidagi kasbga doir bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishini talab etadi: kasbiy mehnat muhofazaci, maxsus, inklyuziv ta’limga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlarning mohiyatini bilish, texnika xavfcizligi qoida va me’yorlariga rioya etish, nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar, o‘cmirlar va kattalarni korreksion-pedagogik jarayonda salbiy tashqi va ichki omillar(hayoti va cog‘liqlariga ta’sir etuvchi)dan himoya qilish, shu kabi muammolarning oldini olish choralarini ko‘rish, olib

borgan ishlarini rasmiylashtirish, byudjetdan tashqari mablag‘larni topishning samarali yo‘llarini izlash, topish va qo‘llash va b.

Korreksion-pedagogik, metodik. Ushbu kompetentsiya bo‘lajak logopedlarda quyidagi kasbga doir bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishini talab etadi: korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etishda ijodiy muhitni yaratishning muhimligini anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirishning turli zamonaviy yondashuvlarini o‘rganish, ularning orasidan samarali deb topgan yangiliklarni amaliyotga moslashtirgan holda tatbiq etish, mashg‘ulot rejasini tuzish, ishlab chiqish; o‘z ustida muntazam ishlash, darc va darcdan tashqari faoliyatda nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar faoliyatini samarali tashkil etish, korrektsiya, kompensatsiyaning turli zamonaviy metodlarini, vocitalarini qo‘llash, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyillarini, mohiyatini bilishi, pedagogik jarayonda ulardan foydalanish, ta‘lim muassasalarida turli vazifalarni bajarishga tayyor bo‘lish, psixologik mexanizmlar va ularning muqobil shakllaridan foydalanish; bolalarning umumiy va nutqiy rivojlanishiga tarbiyaviy va korreksion ta‘sir etish va h.k.

Kommunikativ: Ushbu kompetentsiya bo‘lajak logopedlarda quyidagi ijtimoiy ko‘nikma va malakalarning shakllanishini taqozo etadi: o‘zaro ta‘sirli faoliyatni tashkil etish, hamkorlikda ishlash, bag‘rikeng bo‘lish, kasbiy va hayotiy muammoli vaziyatlarda samarali strategiya va taktikani tanlash, jamoada faol ishtirok etish, nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiylashuviga defektologik va amaliy yo‘nalgan yordamlarni ko‘rsatish, o‘z-o‘zini boshqarish, baholash, rivojlantirish va ilmiy-metodik, ilmiy-pedagogik faoliyatida natijalarni taqviy etish va boshqalar.

Bo‘lajak logopedning kasbiy kompetentsiyasi — uning muvaffaqiyatli faoliyati, bemorlar bilan samarali ishlashi, yangi metodlarni qo‘llashi va professional o‘sishi uchun asosdir. Shuning uchun, logopedik ta‘lim jarayonida nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratish kerak.

Xulosa. Biz tanlagan tarkibiy qism aslida barcha soha kadrlarida shakllanishi lozim bo‘lgan kasbiy haarkatlarni o‘zida mujassam etadi. Shuning uchun zamonaviy kasblar orasida o‘zining tarkibli va integrativ mazmunli imkoniyatiga ega logopedlik kasbida zarur sifatlarning asosini bir qancha fanlarga oid bilimlar tashkil etadi. Tibbiyot, lingvistika, psixologiya, pedagogika, neyropedagogika va boshqa fanlarga oid bilimlarni integrativ rivojlantirish masalasi logopedlarni tayyorlashda yetakchi sanaladi. Bo‘lajak logopedning kasbiy kompetentsiyasi uning kasbiy faoliyatini samarali va sifatli olib borishi uchun asosiy omildir. Bu kompetentsiya mutaxassisga nutq buzilishlarini aniqlash, diagnostika va reabilitatsiya ishlarini to‘g‘ri tashkil etish, individual yondashuvni qo‘llash, zamonaviy metod va texnologiyalarni ishlatish hamda bemor bilan etik va professional munosabatlarni saqlash imkonini beradi. Shuningdek, kasbiy kompetentsiya logopedning doimiy professional rivojlanishi, bilim va ko‘nikmalarini oshirib borishi, o‘z ishida ishonch va xavfsizlikni ta‘minlashiga xizmat qiladi. Shu bois, bo‘lajak logopedning malaka va bilimlari uning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Muslimov N.A. Kasb ta‘limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... diss. – T., 2007. – 315 b.
2. Nazarova, N.M. Проблемы и перспективы подготовки психолого-педагогических кадров для работы в системе специального образования и с ограниченными возможностями / N.M. Nazarova // Innovatsii v rossiyskom obrazovanii. Spetsialnoe (korrektsionnoe) obrazovanie. - M., 1999. - 128 s.
3. Nazarova N.M. Teoriya i praktika kasbiynoy podgotovki surdopedagog. Avtoref. dis. ... dok. ped. nauk. – M., 1993. – 30 s.
4. M.S.Maxmudova “Bo‘lajak logopedlarni tayyorlashda mustaqil ta‘lim samaradorligini oshirish” Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2021 yil. 54 bet.
5. Suxomlinskiy, V.A. Sto sovetov uchitelyu. Izdatelstvo: Udmurtiya. 1981. - 296 s.
6. Tatur, Yu.G. Obrazovatelnyy protsess v vuze. Metodologiya i opyt proektirovaniya: ucheb. posobie / Yu.G. Tatur. - M.: MGU im. N.E. Bauman, 2005. - 224 s.

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNING KASBIY MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA LOGOPEDIK TEXNOLOGIYA FANINING O‘QITISH JARAYONI

Maxmudov Xurshidjon Shuxratovich

Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi

Tel: +998990222700

E-mail: Xurshidmaxmudov63@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada logopedik texnologiya fanini o‘qitish jarayonida bo‘lajak logopedlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda logopedik ta‘limning zamonaviy yondashuvlari, innovatsion o‘quv texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi hamda amaliy mashg‘ulotlar orqali kasbiy malakalarni shakllantirish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, bo‘lajak logopedlarning nutq buzilishlarini aniqlash, korreksion mashg‘ulotlarni tashkil etish, o‘yin texnologiyalaridan foydalanish va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan. Maqola natijalariga ko‘ra, logopedik texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash bo‘lajak mutaxassislarning amaliy tayyorgarligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Logopedik texnologiya, logopediya, maxsus ta‘lim, kasbiy kompetensiya, logoped tayyorlash, nutq buzilishlari, korreksion pedagogika, innovatsion texnologiyalar, interfaol usullar, amaliy mashg‘ulotlar, kommunikativ kompetensiya, refleksiv yondashuv, o‘quv jarayoni, kasbiy malaka, metodik tayyorgarlik, o‘yin texnologiyalari, pedagogik innovatsiya

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-ahamiyatli kompetensiyalar shakllanganligining yuqori darajasiga ega, ijtimoiy muammolarini hal eta oluvchi mutaxassislarning talab etiladi. Bu jihatdan, nutq buzilishlari mavjud bolalarni ijtimoiy tarbiyalash orqali amalga oshiriladigan logopedlarning kasbiy faoliyatining ijtimoiy-pedagogik funksiyalari kengaymoqda.

Natijada, logopedning nafaqat nutq buzilishlarini to‘g‘rilashga, balki bolalarga malakali ko‘mak, pedagogik himoya va ijtimoiy-pedagogik yordam, ijtimoiy reabilitatsiyasiga muhtoj nutq kamchiliklariga ega bolalarni tarbiyalash va o‘qitish butun

jarayonini isloh etish bilan bog‘liq bo‘lgan kasbiy faoliyati doirasining kengayishi sodir bo‘lmoqda.

Maxsus pedagogika (logopediya) ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr quyidagi faoliyat turlarini amalga oshirishga tayyor bo‘lishi kerak: korreksion-pedagogik, diagnostik-konsultativ, tadqiqotchilik, madaniy-ma‘rifiy. Ular yaxlit korreksion jarayonning mazmunini ta‘minlaydi.

Adabiyotlar tahlili.

Yu.G. Taturning fikricha, logopedik texnologiyaga oid kompetentlik – bu muayyan soha yoki vaziyatda muvaffaqiyatli faoliyat tavsifidir. Bu inson mutlaq kompetent bo‘lmasligi bilan tushuntiriladi [94]. Mazkur atama shaxs muvaffaqiyatli faoliyatga qobiliyatini ifodalaydigan vaziyatga nisbatan qo‘llaniladi. Vaziyatga bog‘liqlik – kompetentlik atamasining juda muhim tavsifi.

Bundan kelib chiqib, Yu.G.Taturning ta‘kidlashicha, logopedik texnologiyaga oid kompetentlik – bu «shaxsning o‘z imkoniyatini (bilimlari, ko‘nikmalari, tajribasi, shaxs sifatleri va boshqalar) muayyan sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun amalga oshirishga intilishi va qobiliyatini tavsiflovchi, uning integral xususiyati» [94].

Muhokama va natijalar Bo‘lajak logopedning o‘quv faoliyati turlari va logopedik-texnologikyo‘naltirilgan faoliyatga yo‘nalganligiga muvofiq vazifalarni ajratish mumkin:

korreksion-pedagogik faoliyatda:

- nutq buzilishlari mavjud insonlar rivojlanishiga shaxsiy yo‘naltirilgan yondashuv sharoitlarida nutqiy buzilishlar diagnostikasi;

- ta‘lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoyalash tashkilotlarida nutq buzilishlari mavjud shaxslarni o‘rganish, ta‘lim berish, reabilitatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi;

- nutq kamchiliklari mavjud bolalarni o‘rganishda, kasbiy o‘zini-o‘zi aniqlashi jarayonlarida psixologik-pedagogik ko‘makni amalga oshirish;

diagnostik-konsultativ faoliyatda:

- nutq buzilishlari mavjud shaxslarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini, ijtimoiy ehtiyojlarini va korreksion-ta‘limiy imkoniyatlarini o‘rganish;

- nutq buzilishlari mavjud shaxslar, ularning oila a‘zolariga ta‘lim, tarbiya va ijtimoiy moslashuv masalalari bo‘yicha konsultatsiyalar berish.

Bo‘lajak logopedlarni o‘quv faoliyati yo‘nalishlarini, ya‘ni u nimaga tayyor bo‘lishi kerakligini belgilash lozim: nutq kamchiligiga ega bolalarni pedagogik o‘rganish; nutq buzilishlari mavjud bola tarbiyalanadigan, rivojlanadigan va ta‘lim oladigan pedagogik muassasalarni pedagogik – psixologik o‘rganish, nutq buzilishlari mavjud bolalar oilalarni pedagogik – psixologik o‘rganish; nutq buzilishlari mavjud bolalarga psixologik-pedagogik ko‘makni amalga oshiradigan tashkilotlar bilan ijtimoiy o‘zaro aloqalar o‘rnatish.

Oliy ta‘lim ilmiy-pedagogik xodimlarining amaliy tajribalarini va ish beruvchilarning so‘rovlarini umumlashtirib, biz kasbiy faoliyatda pedagogik yo‘nalishini ajratish va bakalavr-logoped pedagogik faoliyat sohasida hal etishi kerak bo‘lgan vazifalarni belgilash zarur:

- o‘z bo‘lajak kasbining ahamiyatini anglash;
- kasbiy sohalarda o‘zaro aloqalar;
- kasbiy faoliyat davomida yuzaga keladigan ijtimoiy ahamiyatli muammolarni hal etish texnologiyasini egallash;
- nutq buzilishlariga ega bo‘lgan bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi maqsadida ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy muhofaza sohalarida tadbirlarni rejalashtirish va o‘tkazish;
- ta’limning integrativ modellari asosida va nutq buzilishlari mavjud bolalar ijtimoiy muammolarining o‘ziga xosligini inobatga olib ijtimoiy-pedagogik ishlarni rejalashtirish;
- nutq buzilishlari mavjud bolalar oila a’zolariga oilaviy tarbiya, hayotiy va kasbiy masalalar bo‘yicha konsultativ yordam ko‘rsatish;
- nutq buzilishlari mavjud bolalar va ularning oilalari bilan ma’rifiy ishlarni amalga oshirish masalalari bo‘yicha madaniyat muassasalari bilan o‘zaro aloqalar o‘rnatish.

Diagnostic yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni egallash darajasi pedagogik – psixologik diagnostik kompetentlikni belgilaydi, logopedning kasbiy bilimlari butun tizimini integratsiyalaydi va uning umuman kasbiy kompetentligida ahamiyatli o‘rin egallaydi.

Ixtiyoriy ilmiy nazariyaning asosi – uning tushunchaviy tashkil etuvchisi hisoblanadi. Bo‘lajak logopedlarni logopedik texnologiya fanini o‘qitishning mohiyatini aniqlash uchun «diagnostik» va «logoped tekshiruvi» kabi asosiy o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalarning mazmunini tahlil qilish lozim.

Ilmiy adabiyotlar tahlili «logopedik-texnologikkompetentlik» tushunchasining turlicha talqin etilishi to‘g‘risidagi xulosaga kelish imkonini beradi:

- «logopedik texnologiyaga oid kompetentlik kasbiy sohasidagi ta’lim va tajriba darajasi sifatida» [37, b. 228];
- «logopedik texnologiyaga oid kompetentlik muayyan soha yoki vaziyatda muvaffaqiyatli faoliyat tavsifi sifatida» [94];
- «diagnostik kompetentlik bilim va ko‘nikmalar, motivlar va qadriyatli yo‘nalganlik tizimi sifatida» [67].

Yu.G. Taturning fikricha, logopedik texnologiyaga oid kompetentlik – bu muayyan soha yoki vaziyatda muvaffaqiyatli faoliyat tavsifidir. Bu inson mutlaq kompetent bo‘lmasligi bilan tushuntiriladi [94]. Mazkur atama shaxs muvaffaqiyatli faoliyatga qobiliyatini ifodalaydigan vaziyatga nisbatan qo‘llaniladi. Vaziyatga bog‘liqlik – kompetentlik atamasining juda muhim tavsifi.

Bundan kelib chiqib, Yu.G.Taturning ta’kidlashicha, logopedik texnologiyaga oid kompetentlik – bu «shaxsning o‘z imkoniyatini (bilimlari, ko‘nikmalari, tajribasi, shaxs sifatleri va boshqalar) muayyan sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun amalga oshirishga intilishi va qobiliyatini tavsiflovchi, uning integral xususiyati» [94].

Shu tariqa, logopedik texnologiyaga oid kompetentlik va amaliy faoliyat o‘zaro bog‘liq. Shu sababli diagnostik kompetentlik individual kasbiy xususiyat sifatida faqat faoliyat jarayonida va faoliyat natijalari bo‘yicha ifodalanadi.

«Logopedik texnologiyaga oid kompetentligi» tushunchasini o‘rgangan barcha mualliflar uning strukturasiga quyidagi kompetentliklar mavjud:

- shaxsiy-motivatsion kompetentlik (logopedning qadriyatli yo‘nalganligi, shaxsiy xususiyat va sifatlar, faoliyatining insonparvarlik yo‘nalganligining shakllanganligi);

- pedagogik-psixologik kompetentlik (psixologik-pedagogik bilimlar, amaliy vaziyatlar tahlilining aniq-metodologik prinsipi va logoped amalga oshiradigan hatti-harakatlar samaradorligini baholash mezonlari);

- logopedik texnologiyaga oid kompetentlik (nutqiy rivojlanishidagi muammolarni professional aniqlashga va buzilishlari turini belgilash; bilimlardagi bo‘shliqlarni va ularning sabablarini aniqlash; o‘qitish va korreksiyaning mazmuni va metodlarini asosli tanlash);

- korreksion-ta’limiy kompetentlik (logopedning nutq rivojlanishidagi kamchiliklarni kamaytirish yoki bartaraf etish va muayyan kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan maxsus tadbirlardagi faoliyat);

- metodik kompetentlik (logopedning korreksion-pedagogik faoliyatni loyihalash va tuzishiga tayyorgarligi);

- kommunikativ kompetentlik (ishchi aloqalarni aniq va tezkor o‘rnatish, tashabbus ko‘rsatish, atrofdagilar bilan hamkorlikdagi faoliyatda faol o‘zaro aloqada bo‘lish ko‘nikmasi);

- refleksiv kompetentlik (pedagogning nutq buzilishlari bo‘lgan bolalar bilan amaliy o‘zaro aloqalari jarayonida ta’lim oluvchilarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va hatti-harakatlarini to‘g‘ri tushunish va maqsadga muvofiq tartibga solishga intilganida; nutq buzilishlari bo‘lgan bolalar faoliyatini loyihalash jarayonida logoped korreksion ta’lim maqsadlarini va ularga erishishning konstruktiv maqsadlarini ishlab chiqish).

Logoped kasbiy kompetentligining ko‘rsatib o‘tilgan tomonlari korreksion faoliyatni samarali olib borishni ta’minlaydi va logoped faoliyatining ko‘p funksionalligi ko‘rsatadi.

Xulosa. Tadqiq etilayotgan tushunchaga mazkur ilmiy yondashuvlarni tahlili logoped kasbiy kompetentligi – nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar, shaxs sifatleri va ijtimoiy tajriba asosida shakllantirilgan murakkab hosila; bu nutq buzilishlarini to‘g‘rilashga va bunday buzilishlarga ega bolalarning ijtimoiy imkoniyatlarini oshirishga yo‘naltirilgan turli kasbiy vazifalar – diagnostik, metodik, psixologik, korreksion, ijtimoiy va boshqalarni hal etishning muayyan qobiliyati ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

7. Ogarev, Ye.N. Kompetentnost obrazovaniya: sotsialnyy aspekt / Ye.N. Ogarev. - M.: RAO IOV, 1995. - 10 s.

8. Orlov, A.A. Pedagogicheskoe obrazovanie: poisk putey povыsheniya kaчestva / A.A. Orlov // Pedagogika. 2002. - № 10. - S. 57 - 64.

9. Pervutinskiy, V.G Razvitie sotsialnoy kompetentnosti studenta v usloviyax professionalnoy podgotovki / V.G.Pervutinskiy. URL: <http://akmeo.rus.net/index.php> (data obrasheniya: 26.05.2013).

10. Petelina, N.G. Vospitanie professionalnoy samostoyatelnosti uchi-telya-logopeda / N.G. Petelina // *Peredovye texnologii nauki i obrazovaniya: Sb. nauch. tr. // Pod red. V.A. Ivanova. - Kursk, 2004. - S.3-4.*

11. Pidkasisty P.I. Organizatsiya uchebno-poznavatelnoy deyatel-nosti studentov. – M.: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2005. – 144 s.

12. Priходko O.G. Kompleksnoe soprovojdение detey s OVZ na razlich-nыx vozrastnyx etapax: Sbornik nauchnyx statey po materialam mejregional-noy nauchno-prakticheskoy konferensii s mejdunarodnym uchastiem / Sostavite-li: O.G. Priходko, Ye.V.Ushakova, A.A. Guseynova, O.V. Titova, N.Sh. Tyurina. – M.: MGPU, 2014. - S. 62-68.

13. Razenkova, N.E., Rukavitsina, Ye.D. Sistemno-deyatelnostnyy podxod v organizatsii pedagogicheskix praktik studentov vysshix professionalnyx ucheb-nыx zavedeniy / N.E. Razenkova, Ye.D. Rukavitsina // *Sibirskiy pedagogicheskiy jurnal. 2010. - №7. - S. 167-181.*

14. Raximov B.X. Bo‘lajak o‘qituvchida kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2004. – 160 b.

IMPORTANT FACTS ABOUT ETYMOLOGY OF SOME HOUSEHOLD APPLIANCES

Khudoyberdiyeva Dilshoda Qosim qizi

Entrepreneurship and Pedagogy Institute, PhD student

dilshidahudoyberdiyeva@gmail.com

Annotation. This article analyzes the etymology of household appliances and their role in modern life. It examines the terms that have emerged as a result of technological advancements in scientific research, along with their history and evolution. The article provides an analytical overview of scientific data on the etymology, naming, and development of commonly used household appliances, such as washing machines and vacuum cleaners. Specifically, studying how technology has been shaped in social and cultural contexts through the analysis of terms and their lexical meanings helps to gain a deeper understanding of the services and conveniences provided to consumers. Based on scientific research, historical facts, and cultural studies, this article opens up new perspectives for future research in this field.

Key words: household appliance, device, vacuum cleaner, washing machine, etymology, terminology, invention, development, labour-saving appliances

Introduction. Household appliances are an integral part of our modern era, serving to make our daily lives more convenient and simpler. Their growth and advancement in technology are closely related to shifts in the culture and way of life of our civilization. Every household appliance has a unique etymology and vocabulary that reveals its significance to consumers and how it carries meaning in a social context. The etymology and historical evolution of household appliances are thoroughly examined in this article. It examines how these technologies' names and vocabulary were developed, as well as when and for what purposes they were developed. Our aim is to reveal the social and cultural significance of technology, as well as to present new ideas about how household appliances might evolve in the future.

Literatures analyses.

The definition of an appliance as “an instrument or device designed for a particular use or function” is linked to the domestic use associated with home appliances. “Home appliances” are “devices or machines, usually electrical, that are in your home and which you use to do jobs such as cleaning or cooking,” according to the Collins English Dictionary [1].

In this piece, we thoroughly examined the etymology of these household appliances, particularly the vacuum and washing machines.

Self-contained electric and gas-powered appliances emerged as an American invention in the early 20th century. Early appliances included sewing machines, washing machines, refrigerators, and water heaters. After World War II, the industry saw great growth with the introduction of dishwashers and clothes dryers. By the 1980s, the appliance market was booming, leading to mergers and antitrust regulations [2]. Numerous linguists from around the globe have written about the semantics and structure of household terminology related to names of household items and appliances. Materials on this topic, for instance, can be found in the research of W. Wong, M. Whelpton, Jordan F.M., and other researchers [3].

Methodology.

In this study, a number of methodological approaches were employed to determine the etymology of household appliances and to examine their historical development. Historical analysis was the main research technique employed, which included examining past occurrences and facts pertaining to the development and evolution of domestic appliances. Documentary resources, books, scientific articles, and historical sources were all used in this process. Additionally, etymological analysis was conducted to analyze terminology linked with household appliances and their origins. Words’ historical roots, linguistic equivalents, and the development of their meanings were all examined. Academic literature, dictionaries, and etymological definitions were consulted for this purpose. In order to investigate the variations in the history and nomenclature of domestic appliances throughout different nations and cultures, a comparative investigation was also conducted. This method offers a chance to learn more about the social role of these technologies and their widespread adoption.

Results and discussions.

The vacuum cleaner is the most widely used household device in daily life. The word “vacuum,” which came to English from Latin, was combined with the word “cleaner” to produce the name “vacuum cleaner.” L. vacare, to be empty; vacuum: an empty space; neutral of vacuus, emptiness [4]. The full phrase “vacuum cleaner” to refer to the cleaning apparatus was created by appending the suffix “-er” to the verb “clean,” which resulted in “cleaner”. Hoover is used as a generic trademark and verb in some countries (such as the UK and Ireland), despite the fact that vacuum cleaner and the abbreviation vacuum are neutral names. The Hoover Company, one of the pioneering and most significant firms in the device's development, is the source of the name [5].

The term “washing machine,” which refers to a device for cleaning clothing, linens, and other items composed of fabric, is the second most often used household appliance [6]. Morphologically, the term “washing machine” is made up of two elements. By appending the suffix “ing” to the verb “wash,” the present participle (gerund) form of the verb is created. The independent word “machine” is a member of the noun word class. As a result, “washing

machine” is regarded as a complicated compound word since it combines a noun and a verb participle to describe the function of a single object.

When it comes to etymology of these household appliance, washing machine was really in need household technology. The practice of fulling is an early example of machine washing. Wooden hammers, sometimes referred to as fulling hammers or fulling stocks, were used to beat the cloth.

In the 1850s, the first washing machine was created. More sophisticated washing machines, including ones with electrical and mechanical components, weren't created until the early 20th century. The first mechanical washing machine was created in 1851 by James King. He invented a drum-based tool that stirred clothing and got rid of dirt using water pressure. The rotating variant of this device, which was invented by Hamilton Smith in 1858, quickly gained popularity over its predecessor [7]. Richard Landsdale of Pendleton, Manchester, patented a “compound rotary washing machine, with rollers for wringing or mangling,” which was displayed at the 1862 London Exhibition [8].

The most major change in society was the introduction of automatic machines, which gave women the ability to multitask or dedicate their time to their own or other domestic activities. The new automatic machine models came with timers, thermostats, and pressure controls. Electronics advancements in the 1980s made washing machines more ecological and reactive, allowing for changes to water level, rate, and spinning, weight sensing, various cycles, and energy and water conservation. James Dyson, a British inventor, created a washing machine in 1990 that had two cylinders that rotated in opposite directions, cutting down on washing times and improving outcomes [9].

Household duties became much easier with the invention of the washing machine. This gadget is now extensively used in daily life, and we can see that it has particularly made a process that used to take a lot of time for women easier. Naturally, practically every home has this domestic appliance. We can encounter information about this technology and its advantages in several foreign articles. For example, *“The most notable examples of appliances having a high level of smartness were a fridge knowing the expiry date of the food inside and a **washing machine** suggesting or selecting a desired program by knowing the type of laundry inside”* [10].

*“They have noted, firstly, that appliances were largely aimed at middle class women who did not previously labour in the home. Therefore they increased labour for (some) women. For example, laundry may previously have been done outside the home by commercial laundries; the advent of **washing machines** meant that this task was now done inside the home”* [11].

The vacuum cleaner’s concept was first conceived in the 1800s. Dusters, brushes, and similar tools were used for everyday cleaning until 1901, when a carpet sweeper was occasionally employed. The dust and dirt that had become embedded in and beneath the carpets, thick curtains, and other dust-collecting materials remained unaltered, even though

this technique certainly removed a significant amount of dust from the surface. Dusters, step ladders, dust sheets, and a great deal of exhausting labor were used in the process; the method and custom had been deeply embedded in the people’s routines [12]. Such kind of reasons and issues led to invent a new kind of technology which made it easier for them to do this activity.

American inventor David T. Kenney and British engineer Hubert Cecil Booth each separately created powered vacuum cleaners with suction in 1901. The term “vacuum cleaner” may have been created by Booth as well [13]. He observed that tiny dust and debris could not be effectively removed from carpets and upholstery with conventional cleaning tools like brooms and dusters. He once witnessed a demonstration of a brand-new device that exhaled air in an attempt to remove dust off carpet and place it in a collecting bag at London's Empire Music Hall. At this point, he understood that it would be more effective to suction the dirt through a filter rather than blowing out air. He developed his own vacuum cleaner after some trial and error and almost fatal testing. This was a large machine with red and gold colors that was typically pulled by horses [14].

The Hoover Company, whose name was now synonymous with “vacuuming,” produced the first plastic vacuum cleaner in the 1930s and the forerunner of contemporary central vacuum systems in 1952. Bags were utilized in every design since the original Hoover to capture dust and debris that was suctioned out of carpets. Nevertheless, James Dyson debuted his Dual Cyclone Machine in 1993 following the testing of 5,127 prototypes. Public acceptance of bagless technology was very high. Subsequently, Electrolux of Sweden produced the first robotic vacuum cleaner in 1996. Customers were drawn to this functional device, but it was eventually discarded due to the early sensors’ inefficiency, which resulted in it colliding with other objects [15].

Rechargeable hand-held vacuums, central vacuum systems, and filterless cyclonic dirt separation were among the technologies that were more widely used in the final decades of the 20th century. Moving on to more contemporary advancements, the iRobot firm produced the first Roomba in 2002. This robot vacuum has the ability to change course to avoid running into furnishings in the house. To make it lighter and more manageable, a British company introduced the AiRider hovering vacuum cleaner in 2004. It floats on a cushion of air, much like a hovercraft [2].

We can see information about vacuum cleaner technology and its advantages in several foreign magazines. Below, we will provide a few of them as examples. A 1933 review of the *Ideal Home* exhibition in the *Journal of the Royal Society of Arts* is typical: *Everything can be bought at Olympia except philosophy... The rival vacuum cleaners, like so many attenuated ant-eaters, go through their tricks with 10 gusto. Clothes whirl like wild crops de ballet in transparent tanks, getting washed the while. Fountains of inverted cream come spurting from clever little devices, to the infinite advantage of dishes that would have been dull for lack of it* [16].

Thus labour-saving appliances were used to mark out and perform these new identities, to create an impression. Paul Oliver, for example, has pointed out that many women were careful not to let the possession of a **vacuum cleaner** convey the fact that they no longer hired domestic help. But though the sound of the **vacuum cleaner** could be heard in the street, emphasizing that the house was clean and kept in good order, the housewife preferred not to be seen actually engaged in the process; while she was unseen there was still the possibility that someone else was employed to do the housework in her well-run home [17].

Conclusion.

Like in other fields, household appliances hold a significant place in their history and development. Their etymology, or the genesis and development of terminology, shows how technology has changed throughout time and what social issues it has assisted in resolving. Every household appliance's name is frequently connected to its purpose as well as the culture and traditions that surround it. According to the aforementioned view, home appliances are more than just basic tools; rather, they are an integral component of a process of evolution that is vital to human existence. We get new modern conveniences as a result of the historical background of technology, which has developed alongside language and culture. At the same time, the study of domestic appliances helps other fields like linguistics and cultural studies to flourish.

References

1. "Definition of household appliances" Collins Dictionary. 2013.
2. <https://en.m.wikipedia.org>
3. Wong, W. (2012). Becoming a household name: how human rights NGOs establish credibility through organizational structure. *The Credibility of Transnational NGOs: When Virtue Is Not Enough*, 86-111.; Whelpton, M., & Jordan, F. M. (2015). The semantics and morphology of household container names in Icelandic and Dutch. *Language Sciences*, 49, 67-81
4. Walter W. Skeat A Concise Etymological Dictionary Of The English Language. Oxford At The Clarendon Press. Impression of 1967.
5. Corrigan, P. (1997). The Sociology of Consumption: An Introduction. ISBN 978-1-4462-3884-4. 2024.
6. <https://dictionary.cambridge.org>
7. <https://www.tcl.com>
8. Andrews, Edward Deming; Andrews, Faith. Work and Worship Among the Shakers: Their Craftsmanship and Economic Order. Courier Corporation. p. 157.
9. <https://speedqueeninvestor.com>
10. Aykut Coskun*, Gül Kaner, and İdil Bostan "Is Smart Home a Necessity or a Fantasy for the Mainstream User? A Study on Users' Expectations of Smart Household Appliances" *International Journal of Design* Vol. 12 No. 1 2018

11. Deborah Sugg Ryan The vacuum cleaner under the stairs: women, modernity and domestic technology in Britain between the wars” Loughborough University School of Art & Design, UK
12. Cecil Booth H. “The Origin of the Vacuum Cleaner” Transactions of the Newcomen Society, Volume 15, Issue-1. 2014. 85-98.
13. Gantz, Carroll (2012). The Vacuum Cleaner: A history. McFarland, p.49.
14. <https://ecovacs.com>
15. <https://www.fivestepcarpetcarenc.net>
16. Journal of the Royal Society of Arts, 14 April 1933, p.525.
17. Oliver P. ‘A Lighthouse on the Mantelpiece: Symbolism in the Home’ in P. Oliver, I. Davis & I. Bentley, Dunroamin The Suburban Semi and Its Enemies, Pimlico, London, 1994, pp.179-81.

**TALABALARINING INGLIZ TILIDA KASBIY-SOHAVIY LEKSIK
KOMPETENSIYASINI RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA
TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI**

Madmusayev Jaxongir Muxtorali o‘g‘li

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (phd), v.b dotsent

Namangan davlat chet tillar instituti

Filologiya fakulteti, ingliz tili va adabiyoti kafedrası kata o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhiti sharoitida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishning lingvodidaktik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiyalash orqali talabalar tomonidan sohaviy terminlarni chuqur anglash, ularni kontekstual sharoitda to‘g‘ri qo‘llash hamda kommunikativ maqsadlarga erishish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Leksik kompetensiyaning semantik, formal va funksional jihatlari hamda uning kognitiv, operatsional, kommunikativ-pragmatik va refleksiv komponentlari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhitida ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘qitish jarayonini takomillashtirish, mustaqil o‘rganish faoliyatini faollashtirish hamda leksik kompetensiyani bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, lingvodidaktika, kasbiy-sohaviy leksik kompetensiya, ingliz tili, interlingvistik qiyinchilik, kontekstlilik, vizualizatsiya, mustaqil ta’lim topshiriqlari.

Аннотация. В данной статье анализируются лингводидактические основы формирования и развития профессионально-отраслевой лексической компетенции студентов направления начального образования в условиях цифровой образовательной среды. В исследовании рассматривается вопрос интеграции цифровых технологий в учебный процесс с целью углублённого осмысления студентами отраслевых терминов, их правильного употребления в контекстуальных ситуациях и развития умений достижения коммуникативных целей. Лексическая компетенция анализируется в её семантическом, формальном и функциональном аспектах, а также с точки зрения когнитивного, операционального, коммуникативно-прагматического и рефлексивного компонентов. Результаты исследования создают научно-практическую основу для совершенствования процесса обучения профессионально-отраслевой лексике

английского языка в цифровой образовательной среде, активизации самостоятельной учебной деятельности и поэтапного развития лексической компетенции.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, лингводидактика, профессионально-отраслевая лексическая компетенция, английский язык, интерлингвистические трудности, контекстуальность, визуализация, задания для самостоятельного обучения.

Abstract. This article analyzes the linguodidactic foundations for the formation and development of professional and domain-specific lexical competence of students in primary education within the context of the digital learning environment. The study explores the integration of digital technologies into the educational process as a means to deepen students' understanding of domain-specific terminology, ensure its appropriate use in contextual situations, and enhance their ability to achieve communicative goals. The lexical competence is examined systematically in its semantic, formal, and functional dimensions, as well as through its cognitive, operational, communicative-pragmatic, and reflective components. The findings of the study provide a scientific and practical basis for improving the process of teaching professional and domain-specific English vocabulary in a digital learning environment, activating independent learning activities, and facilitating the gradual development of lexical competence.

Keywords: digital learning environment, linguodidactics, professional and domain-specific lexical competence, English language, interlinguistic difficulties, contextuality, visualization, independent learning tasks.

Kirish. Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasiga faol joriy etilishi xorijiy tillarni o'qitish metodikasida sezilarli yangiliklarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalasi hozirgi kunda o'zining yuqori dolzarbligi bilan ajralib turadi. Ushbu jarayonning samarali amalga oshirilishi, avvalo, talabalar tomonidan kasbiy termin va tushunchalarni egallashda yuzaga keladigan lingvistik, semantik va funksional qiyinchiliklarni aniqlash hamda ularni hisobga olish, shuningdek, innovatsion texnologiyalar imkoniyatlarini o'quv jarayoniga tizimli va optimal tarzda integratsiyalashuvini taqozo qiladi.

Ushbu jihatdan qaraganda, lingvodidaktik asoslarni shakllantirish, xususan, til va nutq mashqlarini o'z ichiga oluvchi mustaqil ta'lim topshiriqlarini aniq va tizimli ravishda loyihalash alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda sistemalilik, izchillik, kontekstlilik, faollashtirish hamda vizualizatsiya tamoyillarini integrativ tarzda qo'llash orqali boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun ingliz tilidagi kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani rivojlantirish samaradorligini yanada oshirish mumkin bo'ladi.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari tomonidan ingliz tilidagi kasbiy-sohaviy leksikani raqamli ta'lim muhiti sharoitida samarali

egallashning lingvodidaktik asoslarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, mavjud bo‘lgan qiyinchiliklarni chuqur tahlil qilish va aniqlash, shuningdek, ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish muhim va dolzarb vazifa sifatida belgilab olinmoqda.

Metodlar

Mazkur tadqiqot deskriptiv-analitik xarakterga ega bo‘lib, u raqamli ta’lim muhiti sharoitida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini takomillashtirishning lingvodidaktik asoslarini aniqlash va ilmiy-nazariy jihatdan asoslashga qaratildi. Tadqiqotda sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) yondashuvlar integratsiyalashgan holda qo‘llanildi.

Tadqiqotda Namangan davlat universitetining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olayotgan 68 nafar talaba (2–3-bosqich) ishtirok etdi. Ishtirokchilar ingliz tili fanidan o‘rta darajadagi bilimga ega bo‘lgan, lekin kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirish bosqichida turgan talabalar sifatida tanlab olindi. Namuna tanlash maqsadli (purposive sampling) usulida amalga oshirildi.

Tadqiqot quyidagi uch bosqichda olib borildi: Diagnostik bosqich – talabalar ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘zlashtirishdagi lingvistik va interlingvistik qiyinchiliklarini aniqlash maqsadida test, so‘rovnoma va suhbatlardan foydalanildi. Tajriba bosqichi – raqamli ta’lim muhiti (Google Classroom, Quizlet, LearningApps, Padlet) asosida ishlab chiqilgan lingvodidaktik topshiriqlar tizimi amaliyotga joriy etildi. Natijaviy baholash bosqichi – tajriba natijalari o‘quvchilarning leksik kompetensiyasi rivojlanish dinamikasi bo‘yicha tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi empirik usullar qo‘llanildi: So‘rovnoma (questionnaire): talabalar ingliz tili kasbiy lug‘atini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni aniqlash maqsadida maxsus ishlab chiqilgan 20 bandli anketadan foydalanildi. Diagnostik test: talabalar semantik, grammatik va kontekstual leksik bilimlarini baholash uchun ishlab chiqilgan 40 ta topshiriqdan iborat test tizimi qo‘llanildi.

Kuzatuv (observation): raqamli ta’lim platformalarida talabalarning o‘quv faolligi, ishtirok darajasi va mustaqil ishlash ko‘nikmalari tahlil qilindi.

Suhbat (interview): kichik guruhlar bilan yarim tuzilgan (semi-structured) suhbatlar o‘tkazilib, talabalar fikrlari va motivatsion omillar aniqlashtirildi.

Tajriba jarayonida ishlab chiqilgan lingvodidaktik modellar quyidagi yo‘nalishlarda sinovdan o‘tkazildi: kontekstual mashqlar: kasbiy matnlarga asoslangan lug‘at tahlili, gap tuzish, situatsion dialoglar; interfaol topshiriqlar: Quizlet, Kahoot, Wordwall platformalarida terminlarni o‘zlashtirish bo‘yicha o‘yinli mashg‘ulotlar; vizual-multimodal materiallar: infografika, elektron lug‘at kartalari, video-podkastlar asosida mashqlar; refleksiv faoliyat: talabalar o‘z natijalarini elektron portfolio orqali tahlil qilib, o‘z-o‘zini baholash varaqalarini to‘ldirdilar.

Natijalar va muhokama

Hozirgi ta’lim paradigmasi doirasida til o‘qitishning muhim vazifalaridan biri talabalar tomonidan kasbiy faoliyatda talab etiladigan leksik kompetensiyani samarali rivojlantirishdan iboratdir. Kasbiy-sohaviy leksik kompetensiya keng ma’noda talabalarning o‘z mutaxassislik sohasiga oid maxsus lug‘aviy birliklarni to‘g‘ri anglash, ularni amaliy vaziyatlarda aniq qo‘llash va kommunikativ masalalarni yechishda mustaqil hamda samarali foydalanish ko‘nikmalari sifatida talqin etiladi.

1-jadval

Kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyaning lingvodidaktik mohiyati

Asosiy jihatlar	Mohiyati
Ma’noviy (semantik) jihat	Sohaviy atamalarning to‘g‘ri va chuqur tushunilishi hamda ularni kasbiy nutqda qo‘llashdagi semantik aloqalarni anglash qobiliyati.
Shakliy (formal) jihat	Lug‘aviy birliklarning grammatik, fonetik va morfologik shakllarini to‘g‘ri aniqlash va nutqda to‘g‘ri qo‘llash imkoniyatlari.
Vazifaviy (funktsional) jihat	Leksik birliklarni kasbiy kommunikatsiyaning turli vaziyatlarida kontekstual va vaziyatga mos ravishda qo‘llash qobiliyati.

Demak, kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani samarali shakllantirish uchun talabalar lingvistik bilimlari va nutqiy ko‘nikmalarini izchil va kompleks rivojlantirish zarur. Bu maqsadga erishish uchun lingvodidaktik jarayonni sistemalilik, izchillik, kontekstlilik, faollik va vizuallashtirish kabi asosiy tamoyillar negizida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Mazkur tamoyillarning integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun raqamli ta’lim muhitida ingliz tilida kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani samarali rivojlantirish imkoniyatlarini ancha kengaytiradi.

2-jadval

Kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari

Tarkibiy komponentlar	Mazmuni va vazifalari
Bilish (kognitiv) komponent	Kasbiy leksikaning mazmunini va semantik tuzilishini anglash darajasini ifodalaydi.
Amaliy (operatsional) komponent	Sohaviy atamalarni nutq vaziyatlarida to‘g‘ri qo‘llashga oid ko‘nikma va malakalarni qamrab oladi.
Kommunikativ-pragmatik komponent	Sohaviy lug‘aviy birliklarni kasbiy muloqotda samarali qo‘llash va kommunikativ maqsadga erishish qobiliyatini ifodalaydi.
Refleksiv komponent	Talabaning o‘z leksik bilimlarini baholash, tahlil qilish hamda ularni mustaqil ravishda rivojlantirish qobiliyatini anglatadi.

Lingvodidaktika fani xorijiy tillarni samarali o‘rgatish va o‘zlashtirishning umumiy qonuniyatlari, ta’lim jarayonini tashkil qilish shart-sharoitlari hamda metodik asoslarini o‘rganadi. Mazkur jarayonda lingvodidaktik tamoyillar til ta’limini boshqarishda muhim

metodologik vosita vazifasini bajaradi. Ayniqsa, kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirishda ushbu tamoyillar o‘quv faoliyatining samarali tashkil etilishini ta’minlaydi va talabalar tomonidan til materiallarini sifatli hamda chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini samarali o‘zlashtirish jarayonida quyidagi lingvodidaktik tamoyillar yetakchi o‘rin tutadi.

3-jadval

Ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini shakllantirishdagi asosiy lingvodidaktik tamoyillar

Tamoyil nomi	Mohiyati va vazifalari	Amalga oshirish shakllari (usullari)
Sistemalilik (Systematicity)	Leksik birliklarni tizimli tarzda taqdim qilish va ular orasidagi o‘zaro aloqalarni ko‘rsatib berish.	- Lug‘at birliklarini mavzuli guruhlar shaklida taqdim qilish; - Semantik xaritalar va diagrammalardan foydalanish.
Izchillik (Consistency)	Lug‘aviy birliklarni bosqichma-bosqich va tartibli tarzda o‘zlashtirish orqali bilimlarni chuqurlashtirish.	- Avval sodda terminlardan boshlash, keyin murakkab terminlarga o‘tish; - Muntazam ravishda takrorlash va mustahkamlash.
Kontekstlilik (Contextuality)	Lug‘at birliklarini aniq kasbiy vaziyatlar va autentik matnlar asosida o‘zlashtirishni ta’minlash.	- Real kasbiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar; - Autentik kasbiy matnlarni tahlil qilish va lug‘at birliklarini qo‘llash.
Faollashtirish (Activation)	O‘zlashtirilgan lug‘aviy birliklarni faol nutq amaliyotida qo‘llashga undash.	- Rolli o‘yinlar, debatlar va munozaralar; - Kommunikativ va ijodiy topshiriqlar orqali nutqda ishlatish.
Visualizatsiya (Visualization)	Leksik birliklarni vizual va multimodal vositalar orqali taqdim qilish orqali lug‘at o‘zlashtirishni osonlashtirish.	- Infografikalar, grafikalar, multimediya prezentatsiyalari; - Elektron lug‘at kartochkalari va interaktiv platformalar orqali o‘rganish.

Yuqorida keltirilgan tamoyillarni kompleks ravishda qo‘llash ingliz tili bo‘yicha kasbiy-sohaviy leksikani samarali o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratadi. Xususan, raqamli ta’lim muhitida mazkur tamoyillar asosida ishlab chiqilgan mustaqil ta’lim topshiriqlari talabalar uchun lug‘aviy materiallarni o‘zlashtirishda uchraydigan qiyinchiliklarni samarali bartaraf etishga ko‘maklashadi va ularning kasbiy-kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish uchun puxta lingvodidaktik zamin yaratadi.

Bugungi kunda ta’lim sohasida kechayotgan raqamli o‘zgarishlar o‘quv texnologiyalarini yanada takomillashtirish, xorijiy tillarni o‘qitishda samaradorlik va interfaollik darajasini oshirish uchun keng sharoit yaratmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun ingliz tili kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda raqamli ta’lim muhiti ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etib, til o‘rganish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Raqamli ta’lim muhiti – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini beruvchi, ta’lim mazmunini raqamli formatda yetkazish va o‘zlashtirishga mo‘ljallangan pedagogik muhitdir. Bunday muhit talabalar uchun leksik kompetensiyani rivojlantirishda til materiallarini mustaqil o‘rganishga yordam beruvchi interaktiv, multimodal va qulay resurslar bilan ta’minlaydi.

Ingliz tili bo‘yicha kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirishda talabalar turli xil lingvistik qiyinchiliklarga duch kelishi kuzatiladi. Jumladan, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining o‘quv jarayonida yuzaga keladigan bunday lingvistik muammolar ularning til o‘zlashtirish samaradorligiga bevosita salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham ushbu qiyinchiliklarni aniqlash, tizimli ravishda tasniflash va samarali ravishda bartaraf etishga qaratilgan maxsus lingvodidaktik strategiyalarni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

4-jadval

Ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘zlashtirishdagi lingvistik qiyinchiliklarning tasnifi

Qiyinchilik turi	Qiyinchiliklarning mohiyati	Namoyon bo‘lish shakllari (misollar)
Fonetik-fonologik	Ingliz tilidagi sohaviy atamalarning talaffuzidagi xatoliklar	- Ingliz tiliga xos tovushlarni ona tilidagi tovushlar bilan almashtirish; - Ko‘p bo‘g‘inli atamalarda urg‘ularni noto‘g‘ri qo‘yish.
Leksik-semantik	Sohaviy lug‘aviy birliklarning ma’nosini yuzaki yoki noto‘g‘ri anglash	- Polisemiya holatlarida noto‘g‘ri talqin qilish; - Sinonim va antonimlarni chalkashtirish; - Ona tili va ingliz tili terminlari orasidagi ma’noviy farqlarni noto‘g‘ri anglash.
Grammatik-morfologik	Lug‘aviy birliklarning grammatik shakllarini noto‘g‘ri tanlash va ishlatish	- Atamalarning birlik, ko‘plik shakllarini noto‘g‘ri ishlatish; - Grammatik zamon, nisbat va sifat shakllarini noto‘g‘ri qo‘llash; - Ona tilidagi grammatik strukturalarni ingliz tiliga noto‘g‘ri ko‘chirish.
Sintaktik	Sohaviy atamalarni jumlada noto‘g‘ri yoki noaniq tarzda qo‘llash	- Lug‘aviy birliklarning jumladagi tartibini noto‘g‘ri belgilash; - Atamalarning sintaktik vazifasini xato aniqlash va jumla tuzilishini noto‘g‘ri shakllantirish.
Pragmatik	Sohaviy atamalarni nutqiy vaziyat va kommunikativ maqsadga mos kelmaydigan tarzda ishlatish	- Terminlarni nutq vaziyatiga mos tanlay olmaslik; - Formal, informal yoki neytral nutq shakllarini noto‘g‘ri ishlatish.

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik qiyinchiliklarni aniqlash, chuqur tahlil qilish va tizimli tasniflash pedagogik jihatdan muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi talabalarining kasbiy-sohaviy lug‘aviy kompetensiyasini rivojlantirish

imkoniyatini yaratadi va raqamli ta’lim muhitida maxsus ishlab chiqilgan mashqlar hamda topshiriqlar orqali aniqlangan qiyinchiliklarni samarali bartaraf qilishga yordam beradi.

Ingliz tili bo‘yicha kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyani shakllantirish jarayonida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari ona tili (o‘zbek yoki rus tili) bilan ingliz tili o‘rtasidagi farqlar tufayli interlingvistik qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday turdagi qiyinchiliklar ikki tilning lug‘aviy, semantik va grammatik tizimlari orasidagi farqlar natijasida yuzaga chiqib, talabalarining kasbiy lug‘atni aniq tushunishi va amaliy qo‘llash samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bu muammolarni hisobga olish va ularni bartaraf qilish choralari ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tillararo qiyinchiliklarning asosiy mohiyati shundan iboratki, talaba xorijiy tilni o‘rganish jarayonida, ko‘pincha ongsiz tarzda o‘z ona tilining grammatik, lug‘aviy va struktur modellarini yangi tilga ko‘chiradi. Ilmiy adabiyotlarda mazkur hodisa «interferensiya» atamasi bilan ta’riflanadi va u xorijiy tilni o‘zlashtirish jarayonini murakkablashtiruvchi omil sifatida qoraladi.

5-jadval

Ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘zlashtirishda boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida yuzaga keladigan interlingvistik qiyinchiliklar

Interlingvistik qiyinchilik turi	Mohiyati	Misollar
Lug‘aviy interferensiya	Ona tilidagi sohaviy atamalar va ingliz tilidagi atamalar o‘rtasidagi noto‘g‘ri qiyoslash, chalkashliklar	- “False Friends” (yolg‘on do‘stlar): sympathetic (rahmdil) – o‘zbek tilidagi “simpatiya” bilan chalkashlik; - Kalkalar: «education technics» (noto‘g‘ri) – to‘g‘ri shakli: «educational technology».
Grammatik interferensiya	Ona tilidagi grammatik strukturalarni ingliz tiliga noto‘g‘ri ko‘chirish natijasidagi xatoliklar	- So‘zlarning noto‘g‘ri tartiblanishi: «education preschool» (noto‘g‘ri) – to‘g‘ri shakli: «preschool education»; - Grammatik zamon shakllarini noto‘g‘ri tanlash yoki noaniq ishlatish.
Fonetik interferensiya	Ona tilining fonetik tizimini ingliz tiliga o‘tkazish natijasida talaffuzdagi xatoliklar	- Ingliz tilidagi atamalarni ona tilining tovush tizimiga moslashtirib noto‘g‘ri talaffuz qilish: masalan, inglizcha «methodology» atamasini o‘zbek tilidagi tovushlar bilan noto‘g‘ri talaffuz qilish.

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining ingliz tili kasbiy-sohaviy leksikasini o‘zlashtirishda uchraydigan tillararo qiyinchiliklar yuqoridagi shakllarda namoyon bo‘ladi.

Tillararo qiyinchiliklarning talabalar leksik kompetensiyasiga ta’siri quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Kasbiy-sohaviy terminlarni noto‘g‘ri yoki yuzaki tushunish, natijada kommunikativ vazifalarni bajarishda aniqlik yo‘qoladi va professional nutqning samaradorligi pasayadi.

Ingliz tilida so‘zlashuv jarayonida til xatolari ko‘payishi sababli nutqning ravonligi va kommunikativ samaradorligining kamayishi.

Talabalarda yangi lug‘aviy birliklarni samarali o‘zlashtirishga bo‘lgan motivatsiya hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi, bu esa til o‘rganish jarayonining umumiy samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Xulosa

Shunday qilib, tillararo qiyinchiliklarni samarali hal etish uchun lingvodidaktik jihatdan asoslangan maxsus metodik strategiyalar, topshiriqlar va mashqlarni ishlab chiqish muhim vazifa hisoblanadi. Raqamli ta‘lim muhitida ushbu muammolarni bartaraf etish uchun talabalarga qiyosiy tahlilga asoslangan interfaol topshiriqlarni taklif qilish, sohaviy terminlarni kontekstual shaklda o‘zlashtirish metodikalarini qo‘llash, lug‘aviy birliklarni visual va interaktiv vositalar orqali taqdim etish kabi zamonaviy yondashuvlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa, o‘z navbatida, talabalarning ingliz tilidagi kasbiy-sohaviy leksik kompetensiyasini samarali shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Gumbheer, C. P., Khedo, K. K., Bungaleea, A. Personalized and adaptive context-aware mobile learning: review, challenges and future directions // *Education and Information Technologies*. – 2022. – Vol. 27, № 6. – P. 7491–7517.
2. Hao, T., Wang, Z., Ardasheva, Y. Technology-assisted vocabulary learning for EFL learners: A meta-analysis // *Journal of Research on Educational Effectiveness*. – 2021. – Vol. 14, № 3. – P. 645–667.
3. Hwang, G. J., Fu, Q. K. Trends in the research design and application of mobile language learning: A review of 2007–2016 publications in selected SSCI journals // *Interactive Learning Environments*. – 2019. – Vol. 27, № 4. – P. 567–581.
4. Kose, T., Mede, E. Investigating the use of a mobile flashcard application Rememba on the vocabulary development and motivation of EFL learners // *MEXTESOL Journal*. – 2018. – Vol. 42, № 4. – P. 1–26.
5. Laufer, B., Hulstijn, J. Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement // *Applied Linguistics*. – 2001. – Vol. 22, № 1. – P. 1–26.
6. Lavoie, C. The effect of training on vocabulary strategy use: Explicit teaching of word family, word network and word card strategies // *The Journal of Language Learning and Teaching*. – 2016. – Vol. 6, № 1. – P. 20–34.
7. Lei, Y., Reynolds, B. L. Learning English vocabulary from word cards: A research synthesis // *Frontiers in Psychology*. – 2022. – Vol. 13. – P. 984211.
8. Li, Y., Hafner, C. A. Mobile-assisted vocabulary learning: Investigating receptive and productive vocabulary knowledge of Chinese EFL learners // *ReCALL*. – 2022. – Vol. 34, № 1. – P. 66–80.

9. Lin, C. C., Lin, V., Liu, G. Z., Kou, X., Kulikova, A., Lin, W. Mobile-assisted reading development: a review from the Activity Theory perspective // Computer Assisted Language Learning. – 2020. – Vol. 33, № 8. – P. 833–864.
10. Lin, J. J., Lin, H. Mobile-assisted ESL/EFL vocabulary learning: A systematic review and meta-analysis // Computer Assisted Language Learning. – 2019. – Vol. 32, № 8. – P. 878–919.
11. Trinder, R. Blending technology and face-to-face: Advanced students’ choices // ReCALL. – 2016. – Vol. 28, № 1. – P. 83–102.
12. Артеменко Н. А. Обогащение словарного запаса учащихся с опорой на идеографический подход // Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review. – 2014. – №. 1 (3). – С. 53-59.
13. Бадалян А. Х. Формирование и развитие лексических навыков в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. – 2018. – №. 13. – С. 111-113.
14. Балыхина, Т. М., Гарцов, А. Д. Информатизация обучения языкам: становление компьютерной лингводидактики // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 4. – С. 32–37.
15. Барышников, Н. В. Теоретические и практические аспекты преподавания иностранных языков и культур в различных условиях // Теория и практика преподавания иностранных языков и культур в различных условиях: материалы Всероссийской научно-методической конференции «Лемпертовские чтения IV» (23–24 мая 2002 г.). – Пятигорск: Изд-во ПГПИИЯ, 2002. – С. 3–5.

**TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALALABALARIDA KLINIK
LABORATOR DIAGNOSTIKA FANIDAN AMALIY KO'NIKMALARNI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI**

Jalolov Ilxomjon Azamjonovich

Andijon davlat tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Bo‘lajak tibbiyot xodimlarini klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida juda muhim ahamiyatga ega. Tibbiyotda, ayniqsa klinik laborator diagnostika sohasida, shifokorlarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish nafaqat bilimlarning to‘plami, balki aniq va samarali ish jarayonlarini bajarish, bemorlarga yuqori sifatli tibbiy yordam ko‘rsatish uchun zarur.

Kalit so‘zlar: ko‘nikma, malaka, kompetensiya, amaliy ko‘nikma, texnologiya, klinik laborator, tibbiy yordam.

Аннотация. Развитие практических навыков будущих медицинских работников по дисциплине «Клиническая лабораторная диагностика» имеет важное педагогическое значение. В медицине, особенно в области клинической лабораторной диагностики, развитие практических навыков врачей является не просто накоплением знаний, но и необходимым условием для выполнения точных и эффективных рабочих процессов, а также для обеспечения высокого качества медицинской помощи пациентам.

Ключевые слова: навык, умение, компетенция, практический навык, технология, клиническая лаборатория, медицинская помощь.

Annotation. The development of practical skills of future medical professionals in the field of Clinical Laboratory Diagnostics is of great pedagogical importance. In medicine, especially in the area of clinical laboratory diagnostics, the development of practical skills among doctors is not only the accumulation of knowledge but also a necessary condition for performing accurate and effective work processes and providing high-quality medical care to patients.

Keywords: skill, proficiency, competence, practical skill, technology, clinical laboratory, medical care.

Kirish. Bo‘lajak tibbiyot xodimlarini klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda nazariy-metodologik, pedagogik nazariya va qoidalarni innovatsion faoliyat natijasida ijtimoiy pedagogika fanidan ijtimoiy, pedagogik

kompetensiyalarini shakllantirish tamoyili hamda talabaning umumiy bilimlar negizida shakllantirishi lozim bo‘lgan metodlar, vositalar orqali namoyon etish talab etiladi.

Klinik laborator diagnostika fanini o‘qitishning samaradorligini oshirishda talabalarning pedagogik xususiyatlarini e‘tiborga olib, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish zarur. Bu orqali pedagogik jarayonlar, pedagogik jarayonlarni tahlil qilish, ularga aniqlik kiritish nazarda tutiladi. «Klinik laborator diagnostika» kursi talabalarning bilim darajasini kengaytirish bilan birga, ularni jamiyatdagi turli ijtimoiy munosabatlar, ma‘naviy omillar, shuningdek, mazkur fanning ob‘yekti, predmeti, uning boshqa fanlar bilan aloqadorligi, kategoriyalari, ijtimoiy kasbining oziga xos xususiyatlari kabi muammolar ustida bosh qotirishga undaydi. Talabalar yangi bilimlarni o‘qituvchi yordamida o‘zlashtiradi.

Bo‘lajak tibbiyot xodimlarini klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirishning integrativ modeli o‘rganilayotgan jarayonning tayanch komponentlarini va uning samarali amal qilishini ta‘minlaydigan pedagogik sharoitlar majmuini yagona tizimda qamrab oladigan tarzda ishlab chiqilishi lozim.

Ta‘lim - tarbiya ishida samaradordikka, sifat ko‘rsatkich olingan bilimlarni, amaliy ko‘nikmalarni va malakalarni hayotda qo‘llay olishlikka erishish birdan amalga oshmaydi. Bunda albatta, pedagogika ta‘limining mazmunini tushunish uchun kasbiy, amaliy ko‘nikmalarni takomillashtirish, pedagogik mazmun mohiyatini yoritish uchun esa fan dasturlari, malaka talablari hamda baholash sifatini oshirish zarur.

Talabalarning klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha innovatsion o‘qitish metodikalarini yaratish va tibbiyot talabalarining amaliy ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan.

Tibbiyot oliy ta‘lim muassasasining ta‘lim imkoniyatlari klinik laborator diagnostika fanini o‘qitish jarayonida bo‘lajak tibbiyot xodimlarini amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. O‘quv jarayonini tashkil etishda amaliy faollik yondashuvi talabaning o‘quv faoliyati, darsdan tashqari ishlar jarayonida esa, bo‘lajak tibbiyot xodimlarini amaliy ko‘nikmalarini shakllanishini ta‘minlaydi. Talabalarni fakultativ maxsus fanlarga, to‘garaklarga, ko‘rik-tanlovlar, konferensiyalarga, olimpiadalarga jalb etish, xalqaro va milliy grant dasturlari va boshqa kasbiy yo‘naltirilgan tadbirlarda qatnashishi, talabalarning ijtimoiy faolligi, mustaqilligi, tashabbuskorligi, ijodkorligini rivojlantirish uchun keng tarbiyaviy imkoniyatlarni yaratadi va quyidagi takliflarni keltirib o‘tadi.

Talabalarni klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammosi - bu bugungi kunda tibbiyot sohasining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Klinik laborator diagnostika, shifokorlar uchun nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Tibbiyotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun mutaxassislar bu sohadagi amaliy tajriba va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari kerak.

Bo‘lajak tibbiyot xodimlarini klinik laborator diagnostika bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning klinik sharoitlarda qo‘llaniladigan texnikalar va

metodlarni mukammal o‘zlashtirishlari uchun zarurdir. Amaliy ko‘nikmalar — jarrohlik protseduralari, nogironlarni reabilitatsiya qilish, diagnostika va muolajalarni samarali o‘tkazish uchun muhim ahamiyatga ega.

Klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar katta rol o‘ynaydi. Darslar va amaliy mashg‘ulotlar interaktiv, iloji boricha real hayot sharoitlariga yaqin bo‘lishi kerak. Praktik mashg‘ulotlar va simulyatsiya vositalaridan foydalanish, talabalar uchun tajribani real vaqt rejimida olish imkonini beradi.

Yangi texnologiyalar, jumladan virtual va simulyatsiya mashg‘ulotlari, talabalar uchun klinik laborator diagnostika fanini o‘rganishda samarali yordamchi vosita bo‘lishi mumkin. Bu usullar talabalarni real sharoitlarga tayyorlashda yordam beradi va xavfsiz muhitda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda nazariy bilimlarning o‘rni katta. Tibbiyot xodimlari klinik laborator diagnostika fani bo‘yicha mukammal bilimlarga ega bo‘lishlari va ular o‘z ishlarida to‘g‘ri qarorlar qabul qilish uchun nazariy bilimlar asosida ishlashlari kerak.

Shu tarzda, bo‘lajak tibbiyot xodimlarini klinik laborator diagnostika fanidan amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik metodlar va resurslar zarur. Tibbiyot sohasida sifatli mutaxassislarni tayyorlashda bu masala muhim pedagogik yondashuvlarni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сатторов Э. Н., Эрмаматова З. Э., “О восстановлении решений однородной системы уравнений Максвелла в области по их значениям на куске границы”, Изв. вузов.
2. Tayloqov N.I. Rustamov N.R. “Travmatologiya” fanidan elektron darslik. Oliy o‘quv yurtlari uchun // O‘zbekiston respublikasi davlat patent idorasi. Guvohnoma DGU 01050. 13.02.2006 y.
3. Tayloqov N.I. Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Pedagogik dasturiy vositalar. Ma’ruza matni. motm.tma.uz/site/wp-content/.../09/3-2-1-MA'RUZA.pdf.
4. Toshtemirov D. E. Travmatologiya va axborot texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. <http://uz.denemetr.com/docs/769/index-317751-1.html?page=6>.
5. Толипов Ў.Қ., М.Усмонбоев Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари// ўқув қўлланма// - Тошкент, 2006. – 116 б.

**MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA KVEST TEXNOLOGIYASI ASISIDA
TINGLOVCHILARNING AMALIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

Usmonov Muzaffar
Andijon viloyati pedagogik
mahorat markazi bo‘lim boshlig‘i

Annotatsiya. Maqolada malaka oshirish jarayonida Kvest texnologiyasi asisida tinglovchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kvest texnologiya, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, amaliy ko‘nikma, texnologiya.

Аннотация. В статье освещена методика развития практических навыков слушателей в процессе повышения квалификации на основе квест-технологии.

Ключевые слова: квест-технология, навык, квалификация, компетенция, практические навыки, технология.

Annotation. The article highlights the methodology for developing the practical skills of trainees in the process of professional development based on quest technology.

Keywords: quest technology, skill, qualification, competence, practical skill, technology.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning malakasini oshirish va ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir. Ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarda ijodkorlik, tashabbuskorlik, tahliliy fikrlash, amaliy faoliyatga tayyorlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan kvest texnologiyasi malaka oshirish jarayonida samarali natija beruvchi innovatsion usullardan biri hisoblanadi. U tinglovchilarni o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi, ularda amaliy ko'nikma va kasbiy malakalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Kvest (inglizcha *quest* — izlash, topish, sarguzasht) texnologiyasi o'quvchilarning yoki tinglovchilarning ma'lum bir maqsad sari yo'naltirilgan, bosqichma-bosqich hal etiladigan topshiriqlar tizimida faol ishtirok etishiga asoslanadi.

Ta'lim jarayonida kvest texnologiyasi: o'quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi; muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmasini rivojlantiradi; hamkorlikda ishlash madaniyatini shakllantiradi; o'quv jarayonini qiziqarli va interfaol tusga keltiradi.

Kvest mashg‘ulotlari odatda ma‘lum ssenariy asosida tashkil etilib, har bir bosqichda tinglovchilar oldiga muayyan pedagogik yoki kasbiy vazifa qo‘yiladi. Bu vazifani bajarish orqali ular yangi bilim, tajriba va amaliy ko‘nikmaga ega bo‘ladilar.

Malaka oshirish kurslarining asosiy maqsadi — o‘qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar bilan tanishtirish, ularning amaliy malakasini yangilash va boyitishdir.

An‘anaviy o‘qitish usullari (ma‘ruza, tushuntirish, ko‘rsatma berish) tinglovchilarning faol ishtirokini har doim ta‘minlay olmaydi. Shuning uchun o‘quv jarayoniga kvest texnologiyasini integratsiya qilish tinglovchilarning o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi va ularni faol sub‘ekt sifatida shakllantiradi.

Aslida, kvestlarning ilk ko‘rinishlari qadimiy sivilizatsiyalar davridayoq paydo bo‘lgan, insoniyat tarixining deyarli barcha bosqichlarida ular turli shakllarda uchrab kelgan. Kvest mohiyatan mantiqiy jumboqdir, insonlar esa qadimdan jumboqlarni yechishga, yashiringan xazinalarni topishga yoki afsonaviy mo‘jizalarni izlashga urinib kelganlar.

Uzoq vaqt davomida kvest va pedagogika bir-biridan mustaqil tarzda rivojlanib kelgan. Bu holat kompyuter texnologiyalarining paydo bo‘lishi bilan tubdan o‘zgardi. Aynan shu jarayon natijasida kvest texnologiyasi ta‘lim sohasiga XX asr oxirida kompyuter o‘yinlari olamidani kirib keldi.

“Kvest” atamasi birinchi bor 1995-yil yozida AQShning San-Diego universiteti professori Bernie Dodge tomonidan ta‘limiy texnologiya sifatida qo‘llanilgan.

Olim Internet imkoniyatlarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilishga mo‘ljallangan innovatsion ta‘limiy loyihalar ustida ishlagan. U “kvest” deb Internetdagi muammoli topshiriqni o‘z ichiga olgan, mustaqil izlanish asosida ma‘lumot topishni talab qiladigan veb-saytni atagan.

Bernie Dodge ta‘rifini kengaytirish va boyitish borasida amerikalik olim Thomas March muhim hissa qo‘shgan. U kvest tushunchasini chuqurlashtirib, nazariy asoslarini ishlab chiqdi.

T. Marchning ta‘kidlashicha: “Kvest (yoki veb-kvest) — bu o‘quvchilarni muammoli masalani tadqiq etishga jalb etuvchi, Internetdagi muhim manbalarga tayanadigan o‘quv tuzilmasidir. Bunda o‘quvchilar mustaqil hamda jamoaviy tarzda izlanish olib boradilar, topilgan ma‘lumotlarni yangi, murakkabroq bilim shakliga aylantiradilar.”

Uning fikricha, eng yaxshi kvestlar o‘quvchilarda mavzulararo bog‘liqlikni anglash, o‘quv jarayoniga faol kirishish va o‘z bilish faoliyati haqida refleksiya yuritish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

T. March L.S. Vygotskiy g‘oyalariga tayangan holda, bunday izlanish faoliyatini o‘qituvchining “tayanch” (yordamchi) faoliyatisiz tasavvur qilib bo‘lmasligini ta‘kidlaydi. Bu tayanchlar o‘quvchilarga o‘z real imkoniyatlari doirasidan tashqarida ishlash imkonini beradi. Masalan, izlanish rejasini tuzishda yordam berish, e‘tiborni asosiy jihatlariga qaratish, muammoni hal etish jarayonini yo‘naltirish shular jumlasidandir.

Masalan, pedagoglar uchun o‘tkaziladigan “Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish” mavzusidagi kvest davomida tinglovchilarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

- muayyan fan bo‘yicha raqamli platformalarda interfaol mashg‘ulot yaratish;
- o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga qaratilgan topshiriq ishlab chiqish;
- “STEAM” yoki “SMART” texnologiyalar asosida dars loyihasi yaratish.

Bunday topshiriqlar o‘qituvchidan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikma, kreativ yondashuv va muammoli vaziyatni hal etish qobiliyatini ham talab etadi. Kvest texnologiyasini malaka oshirish jarayoniga joriy etishda quyidagi metodik bosqichlarni ajratish mumkin:

1. Tayyorlov bosqichi. Bu bosqichda kvest mavzusi, maqsadi va kutilayotgan natijalar aniqlanadi. Tinglovchilarning kasbiy tayyorgarligi, bilim darajasi hisobga olinadi.

2. Kvest ssenariysi va topshiriqlarni ishlab chiqish. Kvest mazmuni real hayotiy yoki pedagogik muammoga asoslanadi. Har bir bosqichda aniq vazifa, yo‘riqnoma va baholash mezonlari belgilanadi.

3. Amalga oshirish bosqichi. Tinglovchilar guruhlariga bo‘linib, topshiriqlarni bajaradilar, ma’lumot izlaydilar, muhokama qiladilar, natijalarni taqdim etadilar. Trener yoki o‘qituvchi jarayonga yo‘naltiruvchi rolida qatnashadi.

4. Tahlil va refleksiya bosqichi. Ishtirokchilar o‘z faoliyatini baholaydilar, tajribalarini almashadilar, o‘z xatolarini tahlil qiladilar va kelgusidagi ish rejasini ishlab chiqadilar.

Kvest texnologiyasi — malaka oshirish jarayonida tinglovchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali metodlaridan biridir. U o‘qituvchilarni faol ishtirokchi, izlanishli, kreativ shaxs sifatida shakllantiradi, kasbiy kompetensiyalarni yangilash va boyitishga yordam beradi.

Shunday ekan, malaka oshirish markazlarida kvest texnologiyasini tizimli ravishda joriy etish, har bir modul yoki mavzuda interfaol mashg‘ulot sifatida foydalanish o‘qituvchilarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi, ularning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova N. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va ularni amaliyotda qo‘llash.” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
2. Prensky M. *Digital Game-Based Learning*. – New York: McGraw-Hill, 2019.
3. Karimova D. “Malaka oshirish tizimida interfaol metodlardan foydalanish.” – *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №4, 2022.
4. Usmonova D. “Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish.” – Toshkent, 2023.
5. Xodjayev B. “Ta’lim jarayonida kvest texnologiyasining o‘rni.” – *UzPFITI Ilmiy axborotlari*, 2024.

O‘SMIR QIZLARING MA’NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH

*Rajapov Vahobjon To‘rajanovich,
O‘zMPU birinchi prorektori*

Annotatsiya. Maqolada o‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda sinf rahbarining roli va ma’naviy dunyoqarash insonning tabiat, olam va unga tegishli boshqa mavjudotlar bilan ma’naviy aloqasini, ruhiy taraqqiyot va diniy tajribalarning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Ma’naviy dunyoqarash tushunchasi, mohiyat, diniy idrok etish, ijtimoiy-falsafiy model, sivilizatsiya, ma’naviy tajriba, globallashuv, individual.

Аннотация. В статье рассматривается роль классного руководителя и духовное мировоззрение в формировании духовного мировоззрения девочек-подростков, духовная связь человека с природой, миром и другими связанными с ним существами, значение духовного развития и религиозного опыта.

Ключевые слова. Понятие духовного мировоззрения, сущность, религиозное восприятие, социально-философская модель, цивилизация, духовный опыт, глобализация, индивидуальность.

Annotation. The article discusses the role of the class teacher in shaping the spiritual worldview of adolescent girls and the importance of spiritual worldview, the spiritual connection of a person with nature, the world, and other related beings, spiritual development, and religious experiences.

Key words. The concept of spiritual worldview, essence, religious perception, socio-philosophical model, civilization, spiritual experience, globalization, individual.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatimizda kechayotgan shiddatli o‘zgarishlar, axborot oqimining kuchayishi, globallashuv jarayonlari yoshlarning dunyoqarashiga, xususan, o‘smir qizlarning ma’naviy olamiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmayapti. Bir tomondan, bu jarayonlar yangi imkoniyatlar eshigini ochsa, ikkinchi tomondan, turli ma’naviy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan turli zararli g‘oyalar, zo‘ravonlik, behayolik, egoizm kabi illatlarni targ‘ib qiluvchi kontentlar o‘smirlarning ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda o‘smir qizlarda sog‘lom ma’naviy immunitetni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu ishning maqsadi – o‘smir qizlarda ma’naviy dunyoqarashni shakllantirishda sinf rahbarining rolini yoritish, bu borada qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali ish shakllari va usullarini ko‘rsatib berishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

Ma’naviy dunyoqarash tushunchasining mohiyatini ochib berish: Dunyoqarash nima? Uning tarkibiy qismlari qanday? Ilmiy dunyoqarash deganda nima tushuniladi?

O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish: Bu davrda qiz bolalarda qanday o‘zgarishlar yuz beradi? Ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, qadriyatlari qanday shakllanadi?

O‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash: Oila, maktab, tengdoshlar, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy muhitning ta’siri qanday?

Sinf rahbarining o‘smir qizlar ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishdagi rolini yoritish: Sinf rahbari qanday vazifalarni bajaradi? Uning o‘quvchilar bilan munosabati qanday bo‘lishi kerak?

Ma’naviy tarbiyaning samarali ish shakllari va usullarini ko‘rsatib berish: Suhbatlar, munozaralar, ijodiy ishlar, ijtimoiy faoliyat, o‘quv-tarbiyaviy ishlar va boshqalar.

Ma’naviy tarbiya jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyatini ta’kidlash.

Mavzu bo‘yicha amaliy tavsiyalar berish.

1. Ma’naviy dunyoqarash tushunchasining mohiyati: Ma’naviy dunyoqarash, yuqorida ta’kidlanganidek, insonning olam haqidagi qarashlari tizimidir. Ammo bu tizim shunchaki bilimlar yig‘indisi emas. U insonning ichki dunyosi, uning qadriyatlari, e’tiqodlari, hissiyotlari bilan chambarchas bog‘liq. Dunyoqarash insonning hayotdagi o‘rnini, maqsadini, boshqalar bilan munosabatlarini belgilaydi.

Dunyoqarashning funksiyalari:

Bilish funksiyasi: Dunyoqarash insonga olam haqida ma’lumot beradi, uning tuzilishi, qonuniyatlarini tushunishga yordam beradi.

Baholash funksiyasi: Dunyoqarash yordamida inson voqea-hodisalarni, odamlarning xatti-harakatlarini, o‘zining xulq-atvorini baholaydi, ularga ma’lum bir ma’no beradi.

Yo‘naltiruvchi funksiya: Dunyoqarash insonning hayotiy yo‘lini, maqsadlarini, intilishlarini belgilab beradi, uning faoliyatiga yo‘nalish beradi.

Tarbiyaviy funksiya: Dunyoqarash insonning shaxs sifatida shakllanishiga, uning axloqiy, estetik, siyosiy va boshqa qarashlarining rivojlanishiga ta’sir qiladi.

Kommunikativ funksiya: Dunyoqarash insonning boshqalar bilan muloqot qilishiga, ular bilan o‘zaro munosabatlarini o‘rnatishiga yordam beradi.

Dunyoqarashning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar:

Irsiyat: Insonning asab tizimi xususiyatlari, temperamenti, qobiliyatlari ma’lum darajada uning dunyoqarashiga ta’sir qilishi mumkin.

Ijtimoiy muhit: Oila, maktab, do‘stlar, jamiyat – bularning barchasi insonning dunyoqarashi shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Shaxsiy tajriba: Insonning hayoti davomida to‘plagan tajribasi, boshidan kechirgan voqealari, o‘qigan kitoblari, ko‘rgan filmlari – bularning barchasi uning dunyoqarashini boyitadi.

Maqsadli tarbiya: Ota-onalar, o‘qituvchilar, murabbiylarning maqsadli tarbiyaviy ta’siri insonning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2. O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari: O‘smirlik davrida qiz bolalarning ruhiyatida kechadigan o‘zgarishlar ularning dunyoqarashiga ham ta’sir qilmay qolmaydi. Bu davrda ular:

- *O‘zlarini kattalardek his qilishga intiladilar:* Bu ularning kiyinishida, yurish-turishida, muloqot uslubida namoyon bo‘ladi. Ular kattalarning gaplarini tanqidiy baholay boshlaydilar, o‘zlarining mustaqil fikrlarini bildirishga harakat qiladilar.

- *O‘zlarining tashqi ko‘rinishiga katta e’tibor beradilar:* Bu davrda qizlar o‘zlarining tashqi ko‘rinishidan, kiyimlaridan, soch turmaklaridan qoniqmasliklari mumkin. Ular o‘zlarini boshqalar bilan, ayniqsa, mashhur insonlar bilan solishtiradilar, ularga taqlid qilishga intiladilar.

- *Romantik tuyg‘ularni boshdan kechiradilar:* Bu davrda qizlarda ilk sevgi, muhabbat tuyg‘ulari paydo bo‘ladi. Bu tuyg‘ular ularning dunyoqarashiga, hayotga munosabatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

- *O‘zlarining kelajagi haqida o‘ylay boshlaydilar:* Ular qaysi kasbni tanlashlari, qanday oila qurishlari, hayotda nimalarga erishishlari kerakligi haqida o‘ylay boshlaydilar. Bu o‘y-fikrlar ularning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

- *Ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘ladi:* Ijtimoiy tarmoqlarda do‘stlari bilan muloqot qiladi, o‘z fikrlarini bildiradi, turli guruhlariga a’zo bo‘ladi. Bu ularning dunyoqarashiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

- *Ibrat izlaydilar:* O‘smirlar o‘zlariga namuna bo‘ladigan insonlarni izlaydilar. Bu namuna ota-ona, o‘qituvchi, taniqli shaxslar yoki kinoyulduzlar bo‘lishi mumkin.

Sinf rahbari bu xususiyatlarni hisobga olgan holda, o‘smir qizlar bilan muloqot qilishi, ularga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishi, ularning ichki dunyosini tushunishga harakat qilishi kerak.

3. O‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashiga ta’sir etuvchi omillar: Yuqorida sanab o‘tilgan omillarning har biri o‘smir qizlarning dunyoqarashiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. *O‘quvchilar bilan yaqin munosabat o‘rnatishi kerak:* O‘quvchilarning har biri bilan alohida suhbatlashish, ularning qiziqishlari, muammolari, orzu-intilishlari haqida bilish, ularga do‘stona munosabatda bo‘lish, ularning ishonchini qozonish muhim.

- *O‘quvchilarni kuzatib borishi kerak:* O‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, o‘zlashtirishi, xulq-atvori, tengdoshlari bilan munosabati, kayfiyati – bularning barchasini kuzatib borish va zarur bo‘lganda tegishli choralar ko‘rish kerak.

- *O‘quvchilar bilan muloqotda samimiy bo‘lishi kerak:* O‘quvchilar samimiyatni juda yaxshi his qiladilar. Ular bilan ochiq, samimiy muloqot qilish, ularning fikrlarini hurmat qilish, ularni qo‘llab-quvvatlash muhim.

- *Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishi kerak:* Sinf soatlari, suhbatlar, uchrashuvlarni oldindan rejalashtirish va tayyorlash.

- *O‘quvchilarni rag‘batlantirib turishi kerak:* O‘quvchilarning kichik yutuqlarini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik, ularni maqtab, rag‘batlantirib turish kerak. Bu ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, yangi marralarni zabt etishga undaydi.

5. Ma’naviy tarbiyaning samarali ish shakllari va usullari: Yuqorida sanab o‘tilgan ish shakllari va usullaridan tashqari, quyidagilardan ham foydalanish mumkin:

- *Muammoli vaziyatlarni yaratish va muhokama qilish:* O‘smir qizlarni ma’naviy tanlov oldida qoldiradigan vaziyatlarni yaratish va ularni birgalikda muhokama qilish. Masalan, "Agar sen o‘rtog‘ingning xatosini bilib qolsang, nima qilasan?", "Agar senga yolg‘on gapirish taklif qilinsa, qanday yo‘l tutasan?" kabi savollar bilan murojaat qilish.

- *Hayotiy misollar keltirish:* Mashhur insonlarning hayotidan, adabiy asarlardan, tarixdan ibratli misollar keltirish. Masalan, Amir Temurning adolatli siyosati, Zulfiyaxonimning sadoqati, Jaloliddin Manguberdingin jasorati haqida hikoya qilish.

- *Rolli o‘yinlar:* O‘quvchilar turli rollarni ijro etib, ma’lum bir vaziyatni "yashab ko‘radilar". Bu ularga o‘zlarini boshqalarning o‘rniga qo‘yib ko‘rish, ularning his-tuyg‘ularini tushunish, empatiyani rivojlantirish imkonini beradi.

- *Badiiy asarlar tahlili:* Badiiy asarlar qahramonlarining xatti-harakatlarini, ularning ma’naviy qiyofasini, asarning g‘oyaviy mazmunini tahlil qilish. Masalan, O‘tkir Hoshimovning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asari, Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" romani, Cho‘lponning she’rlari tahlili.

- *Debat klubi tashkil etish:* O‘smir qizlarni qiziqtirgan mavzular bo‘yicha muntazam ravishda debatlar o‘tkazish. Bu ularda tanqidiy fikrlashni, o‘z nuqtai nazarini asoslashni, boshqalarning fikrini hurmat qilishni o‘rgatadi.

- *Ma’naviy-ma’rifiy mavzularda videolavhalar tayyorlash:* o‘smir qizlarni jalb qilgan holda, ularning o‘zlari tomonidan videolavhalar tayyorlanishi ularda ijodkorlikni, jamoaviy ishlash ko‘nikmasini, ma’suliyatni oshiradi.

- *"Eng yaxshi kitobxon" tanlovlari:* Bu tanlovlar orqali o‘smir qizlarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshirish, o‘qigan asarlari yuzasidan fikr almashish imkoniyatini yaratish.

6. Ma’naviy tarbiya jarayonida ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligini oshirish uchun quyidagi qo‘shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

- *Ota-onalar uchun ma’ruzalar, seminarlar, treninglar tashkil etish:* Bunday tadbirlarda ota-onalar farzand tarbiyasiga oid dolzarb masalalar bo‘yicha ma’lumot olishlari, o‘z muammolarini muhokama qilishlari, mutaxassislardan maslahat olishlari mumkin. Mavzular: "O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari", "Farzandim bilan qanday suhbatlashaman?", "Internet xavfsizligi", "Zo‘ravonlikning oldini olish" va h.k.

- *Ota-onalar klubini tashkil etish:* Bunday klub doirasida ota-onalar muntazam ravishda uchrashib, farzand tarbiyasiga oid tajribalari bilan o‘rtoqlashishlari, muammolarini birgalikda hal qilishlari mumkin.

- *Ota-onalar va o‘smir qizlar birgalikda ishtirok etadigan tanlovlar, festivallar, sport musobaqalari, sayyohatlar tashkil etish:* Bunday tadbirlar oila va maktab o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga, o‘zaro ishonch va hurmat muhitini yaratishga yordam beradi.

- *Ijtimoiy tarmoqlarda ota-onalar uchun guruhlar tashkil etish:* Bu guruhlarda sinf rahbari ota-onalarga farzand tarbiyasiga oid foydali ma’lumotlar, tavsiyalar berib borishi, ular bilan tezkor muloqot qilishi mumkin.

7. Mavzu bo‘yicha amaliy tavsiyalar: Sinf rahbariga o‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda yordam beradigan yana bir necha amaliy tavsiyalar:

- *Har bir o‘quvchiga alohida daftar tuting:* Bu daftarda har bir o‘smir qizlar haqidagi muhim ma’lumotlarni (qiziqishlari, oilaviy sharoiti, yutuqlari, muammolari, o‘ziga xos xususiyatlari) qayd etib boring. Bu sizga har bir o‘smir qizga individual yondashish, ular bilan munosabatlarni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish imkonini beradi.

- *O‘smir qizlar bilan birgalikda sinfning "Ma’naviyat burchagi"ni tashkil eting:* Bu burchakda ma’naviy-axloqiy mavzudagi hikmatli so‘zlar, ibratli hikoyalar, o‘quvchilarning ijodiy ishlari, fotosuratlar, e’lonlar joylashtirilishi mumkin.

- *O‘smir qizlar bilan birgalikda sinfning "Yaxshi ishlar kitobi"ni yuriting:* Bu kitobda o‘smir qizlarning yaxshi ishlari, xayrli amallari, yutuqlari qayd etib boriladi. Bu ularni yaxshilik qilishga rag‘batlantiradi, ularda o‘zlari bilan faxrlanish hissini uyg‘otadi.

- *O‘smir qizlarga kitob o‘qishni tavsiya eting:* O‘smir qizlarning yoshiga va qiziqishlariga mos keladigan kitoblar ro‘yxatini tuzing va ularga o‘qishni tavsiya eting. Keyin esa o‘qilgan kitoblar bo‘yicha suhbatlar, munozaralar tashkil eting.

- *O‘smir qizlarni teatr, muzey, konsertlarga olib boring:* Bunday tadbirlar ularning dunyoqarashini kengaytiradi, ularning ma’naviy olamini boyitadi, estetik didini o‘stiradi.

- *O‘zingiz ham namuna bo‘ling:* Yuqorida aytilganidek, o‘zingiz har tomonlama o‘quvchilarga namuna bo‘lishingiz lozim. Bu nafaqat so‘zda, balki amalda ham ko‘rinishi kerak.

O‘smirlik davri – inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, xulq-atvori shakllanadi. Ayniqsa, qiz bolalarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish masalasi alohida e’tibor talab etadi. Chunki qizlar – bo‘lajak onalar, jamiyatning faol a’zolari, millat genofondining davomchilaridir. Ularning ma’naviy olami qanchalik boy, sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, jamiyatimizning kelajagi ham shunchalik porloq bo‘ladi.

Ushbu ishda o‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda sinf rahbarining roli, bu boradagi ish shakllari va usullari, ota-onalar bilan hamkorlikning

ahamiyati kabi masalalar atroflicha yoritildi. Xulosa qilib aytganda, bu jarayon quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Kompleks yondashuv: O‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish – bir martalik tadbir yoki suhbat bilan amalga oshiriladigan ish emas. Bu uzluksiz, izchil, tizimli ravishda olib boriladigan, turli xil ish shakllari va usullarini o‘z ichiga oladigan murakkab jarayondir. Bu jarayonda nafaqat maktab, balki oila, mahalla, keng jamoatchilik ham faol ishtirok etishi kerak.

Individual yondashuv: Har bir o‘smir qiz – o‘ziga xos dunyo. Ularning har birining o‘z qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari, fe‘l-atvori, oilaviy sharoiti bor. Shuning uchun sinf rahbari har bir o‘quvchiga individual yondashishi, ularning ichki dunyosini tushunishga harakat qilishi, ular bilan yaqin munosabat o‘rnatishi lozim.

Ijobiy muhit yaratish: Sinfda o‘zaro hurmat, ishonch, do‘stlik, hamjihatlik muhitini yaratish – o‘smir qizlarning ma’naviy rivojlanishi uchun muhim shartdir. Bunday muhitda ular o‘zlarini erkin his qiladilar, o‘z fikrlarini ochiq ifodalaydilar, bir-birlaridan o‘rganadilar, ijobiy fazilatlarni o‘zlashtiradilar.

Faollikka undash: O‘smir qizlarni turli tadbirlarda, ijtimoiy loyihalarda, ko‘ngillilik aksiyalarida faol ishtirok etishga undash kerak. Bu ularda mas’uliyat hissini, jamoaviylik tuyg‘usini, o‘zlariga va o‘z kuchlariga bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish: O‘smir qizlarni milliy urf-odatlarimiz, an‘analarimiz, ma’naviy merosimiz asosida tarbiyalash, shu bilan birga, ularda umuminsoniy qadriyatlar – ezgulik, adolat, insonparvarlik, mehr-oqibat, bag‘rikenglik kabi fazilatlarni ham shakllantirish muhimdir.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish: Internet, ijtimoiy tarmoqlar kabi zamonaviy axborot texnologiyalaridan ma’naviy tarbiya maqsadlarida unumli foydalanish mumkin. Lekin bunda o‘smirlarni zararli axborotdan himoya qilish choralarini ko‘rish ham zarur.

Uzluksiz rivojlanish: Sinf rahbari o‘zi ham ma’naviy-ma’rifiy jihatdan doimo o‘sib borishi, o‘z ustida ishlashi, pedagogik mahoratini oshirib borishi kerak.

Sinf rahbari – o‘smir qizlar uchun nafaqat o‘qituvchi, balki hayot yo‘lini yorituvchi mayoq, ishonchli do‘st, maslahatgo‘y ustoz bo‘lishi kerak. U o‘z bilimi, tajribasi, mehri, e‘tibori bilan o‘quvchilarning qalbiga yo‘l topa olsa, ularda ezgu fazilatlarni shakllantira olsa, ularning hayotda o‘z o‘rnini topishiga, baxtli va barkamol inson bo‘lib yetishishiga katta hissa qo‘shgan bo‘ladi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, o‘smir qizlarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishda erishilgan har bir kichik yutuq – bu butun jamiyatning yutug‘idir. Chunki ma’naviyati yuksak, axloqiy pok, vatanparvar, mehnatsevar, irodasi mustahkam qizlar – har qanday millatning eng katta boyligi, kelajagining mustahkam poydevoridir.

Ushbu ishda keltirilgan fikr-mulohazalar, tavsiyalar amaliyotda o‘z samarasini berishiga, sinf rahbarlarining o‘smir qizlar bilan ishlash jarayonida qo‘l kelishiga, ularning ma‘naviy kamolotiga hissa qo‘shishiga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. 1998 y.,
2. Sh.M.Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2018. – B.89.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 19 sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi. Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 20 sentyabr.
4. Mirziyoev Sh.M.Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir// Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: O‘zbekiston. NMIU, 2018.– B.195-196.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent, 2018, 28 bet
6. Abbosxo‘jaev O., Umarova N., Qo‘chqorov R. Mafkura poligonlaridagi olishuv. –T.: Akademiya. 2007. - B. 90.
7. Абрамов Ю. Ф., Куйбарь В. И. Категория «информационно-виртуальная реальность» как фактор развития научно-философского знания (теоретико-методологический аспект) // Вестник Бурятского государственного университета. 2010. Вып. 6. Улан-Удэ: Изд-во Бурятского госун-та, 2010. С. 44–50.
8. Александрова Е. В. Создаем систему воспитательной работы в школе // Народное образование. 2012. № 9. С.227-235.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TARBIYA DARSLARINI INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Rashidova Gulnoza G`ulomovna

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

“Psixologiya” kafedra dotsenti

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa

doctori (PhD)

rashidovaqulnoza1989@gmail.com

telefon raqam: 973258000

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida tarbiya darslarini individual yondashuv asosida tashkil etishning dolzarbligi, nazariy asoslari va amaliy strategiyalari atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning tarbiyaviy ehtiyojlari, o‘rganish uslublari va motivatsiyasini hisobga olish orqali shaxsiylashtirilgan (personalized), farqlashtirilgan (differentiated) va inklyuziv (inclusive) ta’lim yondashuvlari samaradorligiga urg‘u berilgan.

Kalit s‘ozlari: Individual yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, inklyuziv ta’lim, personalized learning, ta’lim sifati, innovatsiyalar, emotsional rivojlanish, o‘quvchi ehtiyoji, tizim islohotlari, ta’lim tengligi, raqamli texnologiyalar.

Annotation. This article provides an in-depth analysis of the relevance, theoretical foundations, and practical strategies of organizing educational lessons based on an individual approach within the modern education system. It emphasizes the effectiveness of personalized, differentiated, and inclusive educational approaches by considering students’ educational needs, learning styles, and motivation.

Keywords: Individual approach, student-centered education, inclusive education, personalized learning, education quality, innovations, emotional development, learner needs, system reforms, educational equity, digital technologies.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализированы актуальность, теоретические основы и практические стратегии организации воспитательных занятий на основе индивидуального подхода в системе современного образования. Особое внимание уделяется эффективности персонализированного (personalized), дифференцированного (differentiated) и инклюзивного (inclusive) подходов к обучению с учётом воспитательных потребностей, стилей обучения и мотивации учащихся.

Ключевые слова: Индивидуальный подход, личностно-ориентированное обучение, инклюзивное образование, персонализированное обучение, качество

образования, инновации, эмоциональное развитие, потребности учащихся, реформы системы, образовательное равенство, цифровые технологии.

Kirish. Tarbiya darslarining samaradorligini oshirish va har bir talabani shaxs sifatida rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb va ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ta‘lim jarayonida faqat umumiy yondashuvni qo‘llash ko‘pincha o‘quvchilarni to‘liq qamrab olmaydi, chunki har bir o‘quvchi o‘zining noyob shaxsiyati, qobiliyatlari, psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlariga ega. Ushbu individual farqlarni e‘tiborga olmagan ta‘lim jarayoni talabalar rivojlanishiga to‘siq bo‘lishi, o‘quvchilar orasida motivatsiya pasayishi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarining sustlashishiga olib kelishi mumkin. Individual yondashuvni ta‘lim jarayoniga samarali kiritish bo‘yicha amaliy strategiyalar va usullar ko‘rib chiqiladi. Bu esa ta‘lim tizimining rivojlanishiga, har bir talabaning shaxsiy o‘sishi va tarbiyalanishining to‘laqonli qo‘llab-quvvatlanishiga xizmat qiladigan pedagogik metodlarning shakllanishiga katta hissa qo‘shadi.

Tarbiya jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan har bir talabaga individual yondashuv bilan ta‘minlanishiga bog‘liq. O‘quvchilarning tarbiyaviy ehtiyojlari, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy konteksti har xil bo‘lib, ular uchun yagona, standartlashtirilgan ta‘lim metodlari ko‘pincha samarali bo‘lmaydi. Shuning uchun pedagogik jarayonda individual yondashuv talabalar ehtiyojlarini chuqur anglash va ular asosida moslashtirilgan ta‘lim-tarbiya strategiyalarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir bolaning o‘ziga xos o‘rganish uslubi va tarbiyaviy ehtiyojlari mavjud. Masalan, Kolbning o‘rganish uslublari nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar turli xil uslublarda – vizual, kinestetik, auditoriya orqali va boshqalar orqali ta‘lim olishga moyil bo‘lishlari mumkin [1]. Tarbiya jarayonida bu farqlarni hisobga olish pedagogga ta‘lim mazmunini va metodlarini individual talabalar uchun moslashtirish imkonini beradi. Masalan, vizual uslubda o‘rganadigan talabalar uchun rangli diagrammalar, rasmlar, video materiallar va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish samarali bo‘ladi. Kinestetik o‘quvchilar esa amaliy mashg‘ulotlar, rolly o‘yinlar, jismoniy harakatlar orqali yaxshiroq o‘zlashtiradi. Ushbu yondashuv, shuningdek, Garmon va Gardnerning ko‘p intellektlar nazariyasi bilan ham bog‘liq bo‘lib, u yoshlarning turli intellektual va hissiy qobiliyatlarini hisobga olishni ta‘kidlaydi (Gardner, 1983). Shuningdek, individual ehtiyojlarni qondirish uchun talabalar ijtimoiy-psixologik holatini ham chuqur o‘rganish zarur. Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi ijtimoiy muhit va muloqot orqali rivojlanadi, shu sababli tarbiya jarayonida uning ijtimoiy va hissiy holatini hisobga olish muhimdir [2]. Masalan, ijtimoiy ko‘nikmalari zaif talabalar uchun ijtimoiy kooperatsiya asosida ishlash, guruh ichida faoliyat yuritish imkoniyatlarini yaratish zarur. Bu esa tarbiyaviy jarayonning individualizatsiyasini ta‘minlab, har bir talabaga mos keladigan pedagogik yordamni ko‘rsatishga xizmat qiladi. Tarbiyaviy ehtiyojlar nafaqat ta‘lim mazmuni va usullarida, balki baholash shakllarida ham hisobga olinishi lozim. Formativ baholashning individual yondashuvi har bir talabaga

o‘zining o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini topishga imkon beradi va pedagogga o‘quv jarayonini moslashtirish imkoniyatini yaratadi [3].

Individual yondashuv ta‘lim va tarbiya jarayonining eng muhim jihatlaridan biri bo‘lib, u talabalar o‘zlarini qadrlangan, tushunilgan va qo‘llab-quvvatlangan his qilishlariga zamin yaratadi. Bu esa o‘z navbatida talabalar ichki motivatsiyasining oshishiga, ta‘lim va tarbiya jarayonlarida faolligining ortishiga olib keladi. Tarbiya darslari nafaqat nazariy bilimlarni berishdan iborat bo‘lib, balki talabaning shaxs sifatida shakllanishi, uning axloqiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan murakkab jarayondir. Shu bois, talabalarni ichki motivatsiyasini rivojlantirish va ularni faol ishtirok etishga jalb qilish juda muhimdir. Ilmiy tadqiqotlar ko‘rsatadiki, ta‘limda ichki motivatsiya tashqi motivatsiyaga nisbatan samaraliroq va uzoq muddatli ta‘sirga ega [4]. Individual yondashuvda o‘qituvchi har bir talabani o‘zining qiziqishlari, ehtiyojlari va qobiliyatlari asosida qadrlaydi, bu esa talabada o‘zini muhim va o‘zgartirishga qodir shaxs sifatida his qilish hissinu uyg‘otadi. Bandura (1977)ning o‘z-o‘zini samaradorlik nazariyasiga ko‘ra, o‘z qobiliyatlariga bo‘lgan ishonch oshgan o‘quvchilar o‘rganish va tarbiya jarayonlarida ko‘proq qatnashadi va murakkab vazifalarni bajarishga tayyor bo‘ladi. Shuning uchun individual yondashuv o‘quvchining o‘zini anglashini va o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Tarbiya jarayonida motivatsiyani oshirish uchun o‘qituvchi talabalar bilan samimiy munosabatlar o‘rnatishi, ularning fikr va hissiyotlarini tinglashi, o‘zaro hurmat va ishonch muhitini yaratishi kerak. Rogers (1969)ning inson markazlashtirilgan yondashuvi shuni ta‘kidlaydiki, o‘quvchi o‘zini hurmat qilingan va qabul qilingan deb hisoblaganda, uning shaxsiy o‘sishi uchun qulay sharoit yuzaga keladi. Bu esa tarbiya darslarida talabaning ichki qiziqishlarini faollashtirishga va uning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Motivatsiyani oshirishda individual yondashuvning yana bir muhim jihati – talabalarning o‘z maqsadlari va qadriyatlarini aniqlashga yordam berishdir. Har bir talaba o‘zining ichki drayverlari va tarbiyaviy maqsadlarini anglaganida, ularning ta‘lim jarayoniga bo‘lgan munosabati o‘zgaradi, ular ko‘proq mas‘uliyatli va faol bo‘lib qoladi. Ushbu yondashuvda o‘qituvchi faqat bilim uzatuvchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, maslahat beruvchi, motivator sifatida faoliyat yuritadi. Tarbiya jarayonida talabalarning faolligini oshirish uchun interaktiv va ijodiy metodlardan foydalanish ham muhimdir. Masalan, guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar, loyiha asosida ishlash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya kabi usullar talabalarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi.

Tarbiya jarayonida individual yondashuvning eng muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — talabalarni mustaqil fikrlashga, o‘z nuqtai nazarini shakllantirishga va tanqidiy tahlil qilishga rag‘batlantirishdir. Hozirgi zamon ta‘limi shunchalik murakkab va ko‘p qirrali bo‘lganki, yoshlarni faqat tayyor javoblar bilan ta‘minlash yetarli emas. Ularga o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, turli fikrlarni solishtirish, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirish lozim. Individual yondashuv aynan shu imkoniyatlarni keng ochib beradi. Ilmiy adabiyotlarda mustaqil fikrlash – bu o‘zaro bog‘liq ma‘lumotlar asosida yangi qarorlar

qabul qilish va masalalarga o‘z nuqtai nazaridan yondashish qobiliyati sifatida ta’riflanadi (Ennis, 1985). Individual yondashuv talabaning qobiliyatlari, bilim darajasi va qiziqishlariga mos tarzda ta’lim mazmuni va metodlarini moslashtirib, unga o‘z fikrini shakllantirish uchun zarur sharoit yaratadi. Shu tariqa, o‘quvchi nafaqat o‘rganuvchi, balki faol ishtirokchi sifatida tarbiya jarayoniga jalb qilinadi. O‘qituvchi individual yondashuv orqali talabalarni dialogga, muhokamalarga va refleksiya faoliyatlariga jalb qiladi. Bu jarayonda talabalar turli ijtimoiy va axloqiy masalalarni o‘rganib, turli fikrlarni tinglab, ularni tahlil qilishga o‘rganadilar. Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, fikrlash jarayoni ijtimoiy muloqot orqali rivojlanadi, shuning uchun o‘qituvchi talabalar o‘rtasida samarali muloqot muhitini yaratishi zarur [3]. Individual yondashuv talabalarni o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga va boshqalar fikrini tinglashga undaydi, bu esa tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadigan pedagogik usullardan biri — loyiha asosida o‘rganish va muammoli o‘qitishdir. Bu esa ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini yanada chuqurlashtiradi.

Tarbiya jarayonida individual yondashuvning muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — talabalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini samarali qo‘llab-quvvatlashdir. Zamonaviy pedagogik nazariyalar shuni ta’kidlaydiki, shaxsning ijtimoiy va hissiy jihatdan barqaror shakllanishi uning umuminsoniy muvaffaqiyatlari, o‘z-o‘zini anglashi va ijtimoiy muhitda moslashuvi uchun zarurdir [5]. Tarbiya darslari aynan shu nuqtai nazardan individual yondashuvni tatbiq etish orqali yoshlarning ushbu rivojlanish sohasini kengaytirish imkonini beradi. Individual yondashuv talabalarni o‘zining noyob ijtimoiy va hissiy xususiyatlari bilan qabul qilishga, ularning qiyinchiliklari, ehtiyojlari va kuchli tomonlarini inobatga olishga asoslanadi. Bu holat esa o‘z navbatida talabada o‘zini qabul qilingan, hurmat qilingan va qo‘llab-quvvatlangan shaxs sifatida his qilish hissini uyg‘otadi. Rogersning inson markazlashtirilgan yondashuvi (1961) shuni ko‘rsatadiki, inson o‘zining shaxsiyligini ochiq va xavfsiz muhitda ifoda eta olganda, uning hissiy salomatligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash esa nafaqat o‘qituvchi va tengdoshlar tomonidan berilgan ijobiy munosabatlarni anglatadi, balki talabalarning o‘zaro muloqot qilish, jamoada ishlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni ham o‘z ichiga oladi. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi (1978) ta’kidlaganidek, shaxsning ijtimoiy tajribalari uning fikrlash va hissiy jarayonlariga ta’sir qiladi, shuning uchun ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlarni optimallashtirish muhimdir. Tarbiya darslarida individual yondashuv yordamida tashkil etilgan faoliyatlar — guruh loyihalari, muammoli vazifalar, rolli o‘yinlar va muloqotli mashg‘ulotlar — talabalar orasida hamkorlik, empatiya, ijtimoiy mas’uliyat va konfliktlarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa yoshlarni maktab jamoasi va kengroq jamiyat hayotiga faol, mas’uliyatli va ijtimoiy moslashgan shaxslar sifatida qo‘shilishlariga yordam beradi. Shuningdek, hissiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun talabalarni o‘z hissiyotlarini tan olish va ifoda etishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Emotional intelligence (Goleman, 1995) kontseptsiyasi bo‘yicha, hissiy ong

va o‘zini boshqarish qobiliyatlari shaxsning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli harakat qilishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Individual yondashuv doirasida talabalar o‘z his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish, shuningdek, boshqalar his-tuyg‘ulariga sezgir bo‘lishga o‘rgatiladi, bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlaydi. Tarbiya darslarida individual yondashuvni samarali amalga oshirish uchun pedagoglar muntazam ravishda talabalarning ijtimoiy-hissiy holatini kuzatib borishlari, kerak bo‘lganda psixologik yordam ko‘rsatishlari, shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik qilishlari zarur. Bunday integratsiyalashgan yondashuv maktab muhitida ijobiy ijtimoiy va hissiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Tarbiya darslarida individual yondashuv ta‘lim jarayonining moslashuvchanligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy pedagogik nazariyalar va amaliyot shuni ko‘rsatadiki, har bir talabaning o‘qish sur‘ati, qobiliyatlari, ijtimoiy va psixologik holatlari turlicha bo‘lgani sababli, ta‘lim mazmuni va metodlarini ularning shaxsiy xususiyatlariga moslashtirish ta‘lim sifatini va tarbiyaviy natijalarni yaxshilash uchun zarurdir [6].

Moslashuvchanlik tushunchasi bu yerda o‘quv jarayonini talabalar ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda doimiy tarzda o‘zgartirish va takomillashtirishni anglatadi. Individual yondashuv pedagoglarga har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini, shu jumladan, o‘rganish uslublarini, bilim va ko‘nikmalar darajasini, qiziqishlari va motivatsiyasini aniqlash imkonini beradi. Bu esa o‘quv jarayonini yanada moslashuvchan qilishga, ya‘ni talabalar uchun eng qulay, tushunarli va samarali bo‘lgan shakl va metodlarni qo‘llashga yo‘l ochadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar o‘z rivojlanish sur‘atiga mos keladigan darslarni olishlari natijasida bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradilar, mavzularni yaxshiroq anglaydilar va tarbiyaviy ko‘nikmalarni mustahkamlaydilar (Bloom, 1984). Masalan, agar dars tez o‘tib ketadigan talaba uchun qo‘shimcha murakkab vazifalar berilsa, u o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon eta oladi. Aksincha, qo‘shimcha yordamga muhtoj talabalar uchun qo‘shimcha tushuntirishlar, qayta ko‘rsatmalar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil qilinsa, ular o‘qishdan charchamay, darsga qiziqish bilan yondashadi. Moslashuvchanlikni ta‘minlashda texnologiyalarning roli ham juda katta. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari — interaktiv ta‘lim dasturlari, onlayn platformalar, diagnostika vositalari va individual o‘quv rejalarini yaratish tizimlari — o‘qituvchilarga har bir talabaga moslashtirilgan ta‘lim jarayonini tashkil etishda yordam beradi. Ushbu texnologiyalar talabaning o‘quv faoliyatini doimiy monitoring qilish va o‘z vaqtida tuzatishlar kiritish imkonini beradi (Rose & Meyer, 2002). Moslashuvchanlik faqat ta‘lim mazmuni va usullarini o‘zgartirish bilan cheklanmaydi, balki baholash tizimini ham individual talablarga moslashtirishni talab qiladi. Formativ va diagnostik baholash vositalari yordamida o‘qituvchi talabaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, uni qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlarini belgilaydi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim jarayonining yanada samarali bo‘lishiga xizmat qiladi [6]. Shunday qilib, individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni har bir

talabani shaxsiy xususiyatlari va rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilganligi sababli, uning samaradorligi oshadi. Talabalar o‘z imkoniyatlariga moslashtirilgan ta’limni qabul qilganda, ularning o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan qiziqishi ortadi, bu esa umumiy ta’lim va tarbiya sifatining yuqori darajada bo‘lishini ta’minlaydi.

Tarbiya jarayonida individual yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi strategiyalar qo‘llaniladi:

- **Repetitorlik tizimi:** Talabalarga shaxsiy yondashuvni ta’minlash va motivatsiyani oshirishda yordam beradi.
- **Interfaol usullar:** Rol o‘ynash, guruh muhokamalari va ijodiy faoliyat orqali tarbiyaviy vazifalarni bajarishda individual farqlar hisobga olinadi.
- **Kichik guruhlar bilan ishlash:** Kichik guruhlar shaklida darslarni tashkil etish orqali o‘qituvchi har bir talabaga shaxsiy e’tibor qaratadi.
- **O‘quv jurnallari va onlayn platformalar:** Talabalar tarixi va rivojlanishini doimiy nazorat qilish imkonini beradi.
- **Loyihaga asoslangan ta’lim:** Talabalar qiziqishlari va ehtiyojlariga mos mavzularni o‘rganish orqali faol ishtirok etadi.
- **Muntazam diagnostika:** Talabani ta’limdagi kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish uchun diagnostik vositalardan foydalanish.
- UNESCO, OECD, yoki boshqa xalqaro tashkilotlarning individual yondashuvga oid tajribalarini qisqacha taqqoslash maqolaning kengroq

Xulosa: Tarbiya darslarini individual yondashuv asosida tashkil etish zamonaviy ta’limning eng muhim pedagogik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda har bir talabani shaxs sifatida rivojlantirish, uning ehtiyojlari, qobiliyatlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olish ta’lim tizimining sifatini tubdan oshirishga xizmat qiladi. Maqolada ko‘rib chiqilganidek, individual yondashuvning qo‘llanilishi bir qator muhim pedagogik imkoniyatlarni ochib beradi: u, bir tomondan, o‘quvchilarning tarbiyaviy ehtiyojlarini chuqur anglash va ular asosida mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishga imkon bersa, boshqa tomondan, o‘quvchilarda ichki motivatsiya, mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijtimoiy-hissiy salohiyatni shakllantirishga samarali xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaev, B. (2018). **Pedagogik psixologiya va tarbiya asoslari**. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Peterson, P. L., & Evertson, C. M. (2017). **Classroom management and individualized instruction**. New York: Routledge.
3. Vygotsky, L. S. (1978). **Mind in society: The development of higher psychological processes**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Tomlinson, C. A. (2014). **The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners**. Alexandria, VA: ASCD.

5. Zakirova, M. (2021). Ta’limda individual yondashuv va uning pedagogik imkoniyatlari. *O‘zbekiston ta’limi va fanlari*, 2(10), 112-119.
6. Shamsiyev, M. (2017). Ta’lim va tarbiyada individual yondashuvning nazariy asoslari. *Pedagogika va psixologiya masalalari*, 3(8), 27-34.

**JADID MA‘RIFATPARVARLARINING MA‘NAVIY MEROSINI O‘RGANISHDA
TALABALARNI AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-
METODIK ASOSLARI**

Ruziyeva Mexriniso Marufjonovna
Toshkent shahar Yangihayot
tumani 331-maktab o‘quv
ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada umumiy pedagogik ta’limotlarni o‘rganish, uning shaxs aqliy kamolotidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berish, talabalarni intellektual rivojlantirishda umumpedagogik merosdan unumli foydalanishning ilmiy-metodik fundamental asoslarini tadqiq qilishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’rifatparvar, ma’naviy meros, axloqiy qadriyatlar, o‘quv-tarbiya jarayon, takomillashtirish, intellektual, ma’naviy immunitet.

Аннотация. В статье рассматриваются научные исследования, направленные на изучение общепедагогических учений, научное обоснование их значения в интеллектуальном развитии личности и исследование научно-методических основ эффективного использования общепедагогического наследия в интеллектуальном развитии учащихся.

Ключевые слова: Просвещение, духовное наследие, нравственные ценности, образовательный процесс, совершенствование, интеллект, духовный иммунитет.

Abstract. The article discusses scientific research aimed at studying general pedagogical teachings, scientifically substantiating their importance in the intellectual development of the individual, and exploring the scientific and methodological fundamentals of the effective use of general pedagogical heritage in the intellectual development of students.

Keywords: Enlightenment, spiritual heritage, moral values, educational process, improvement, intellectual, spiritual immunity.

Kirish. Jahon miqyosida ko‘p asrlik tarixiy pedagogik merosdan samarali foydalangan holda ta’lim-tarbiya jarayonida mahsuldorlikni ta’minlash masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahonning Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH, Fransiya, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya kabi rivojlangan davlatlarida tarixiy tararaqqiyotni ta’minlashga xizmat qiladigan tarixiy-pedagogik merosdan foydalangan holda Jadid ma’rifatparvarlarining

ma'naviy merosini o'rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish metodikasi o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Har bir xalqning boy, intellektual ma'naviy merosi yosh avlodni kamol toptirishda o'ziga xos o'rin egallashi asoslab berilmoqda. Talabalarni o'z Vatani ma'rifatparvarlarini bilishi, axloqiy qadriyatlarga oid immunitetni hosil qilish uchun sharqona ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini oshirishga alohida e'tibor qaratish dolzarb ahamiyatga ega.

Tahlil. Respublikamizda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish, axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish metodikasi oid tadqiqotlar U.Aleuov, X.Aliqulov, M.Xayrullayev, S.Nishonova., K.X.Xoshimov., J.Hasanboyev, M.E.Axmedova, A.Zunnunov, M.Quronov, Z.F.Mirtursunov, O.M.Musurmonova, N.Ortiqov, B.M.Ochilova, S.G.Safarova, M.S.Salayeva, A.R.Sohibov, K.X.Xashimov, H.Hamidov, J.Hasanboev, S.Hasanovlar tomonidan amalga oshirilgan. Ushbu ilmiy izlanishlarda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish metodikasiga oid yaratilgan pedagogik merosning yoshlar ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishdagi o'rni tadqiq qilingan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida I.N.Andreeva, T.S.Butorina, Z.I.Vasileva, E.N.Gusinskiy, A.N.Djurinskiy, G.M.Kodjaspirova, A.V.Petrovskiy, V.G.Trosyan, T.I.[Shamov](#)lar pedagogik ta'lim jara'ida mutafakkirlar asarlaridan foydalanish muammolariga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarni amalga oshirganlar. Pedagogik ta'limotlar tarixini o'rganish sohasida xorijlik olimlar M.A.Jo'shon, K.Yilmaz, Dj.S.Trimengem izlanishlar olib borganlar. Yuqoridagilarga asoslangan holda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini metodik rivojlantirish muammosi alohida dolzarblikka egaligini ta'kidlash lozim.

Asosiy qism. Dunyoda umumiy pedagogik ta'limotlarni o'rganish, uning shaxs aqliy kamolotidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berish, talabalarni intellektual rivojlantirishda umumpedagogik merosdan unumli foydalanishning ilmiy-metodik fundamental asoslarini tadqiq qilishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda Jadid ma'rifatparvarlari tomonidan yaratilgan pedagogik merosning o'rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish metodikasi asosida Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish, talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari, talabalarni intellektual rivojlantirishdagi o'rni, ularning bilishga qiziqishlari, ehtiyojlari, strategik ta'limni rivojlantirish imkonini bera olishi nuqtai nazaridan, mazkur yondashuvlarni ta'lim jarayoniga tadbqiq etish metodikasini rivojlantirishga yo'naltirilgan tadqiqotlar ko'lamini kengayishiga olib kelmoqda. Talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayonida ular tomonidan yaratilgan pedagogik ta'limotlar, qo'llanilgan metodlar, usul va vositalardan samarali foydalanish, Jadid ma'rifatparvarlarining qarashlariga yangi davr nuqtai nazaridan yondashish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Bunda talaba

shaxsining o‘z-o‘zini rivojlantirish salohiyatidan samarali foydalanish muhim pedagogik va didaktik imkoniyatni yuzga keltiradi. Respublikamizda so‘nggi yillarda Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini o‘rganish jarayoni, Jadid ma‘rifatparvarlarining tomonidan yaratilgan pedagogik merosdan samarali foydalanish, uning shaxs imkoniyatlarini kengaytirish, uni intellektual, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishdagi ilmiy-metodik yo‘nalishlarini tadqiq etish, talabalarda Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini o‘rganish jarayonida ma‘rifatparvar pedagog, olimlar tomonidan qo‘llanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimi rivojlanib bormoqda. Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy, boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va targ‘ib etish ustuvor maqsad qilib belgilangan. Bu borada Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini olamshumul ahamiyatini o‘rganish, jadidchilik ilmini rivojlantirish, Jadid ma‘rifatparvarlarining merosini o‘rganish jarayonida ma‘naviy tarbiyaga oid qarashlaridan umumpedagogik amaliyotda keng foydalanish kabi jihatlarni tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov tomonidan 2001-yil 1-may, Qatag‘on qurbonlarini yod etish kunini belgilash to‘g‘risida PF-2837-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60son - 2022–2026 yillarga mo‘jallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida, 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son - O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi farmonlari, 2017 yil 24 maydagi PQ-2995-son “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to‘g‘risida”, 2017 yil 23 iyundagi PQ-3080-son “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O‘zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907-son - Yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta‘lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida, 2018 yil 12 maydagi PQ-3721-son - Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida ishlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to‘g‘risida, 2018 yil 28 noyabrdagi PQ-4038-son - O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish, ular xotirasini abadiylashtirish ishlarini tashkil etish va muvofiqlashtirish 2020-yil 8-oktabrdagi F-5598-sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Siyosiy qatag‘on qurboni bo‘lgan yurtdoshlarimiz hayoti va faoliyatini o‘rganish, targ‘ib etish hamda ularning xotirasini abadiylashtirish borasidagi ishlarni kengaytirish to‘g‘risida 2024-yil 19-iyul, PQ-270-son Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘oriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Jamiyatning taraqqiy etishi ma'naviy qadriyatlariga bog'liq. Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda beqiyos imkoniyatlarga ega bo'lgan umumiy pedagogika ta'limining samaradorligini oshirish, uni to'g'ri ilmiy asoslar ustiga qurish, nafaqat ilmiy-uslubiy, balki sof amaliy-metodik ahamiyatga ham egadir. Chunki har qanday tarbiya muayyan hayotiy tajriba, ma'lum bir insoniy xususiyatlar tizimi, o'zigagina xos didaktik imkoniyatlar, aniq pedagogic ta'limiy konsepsiyalar, pedagogik ta'limotlar asosida jadidlar tarixini o'rganish talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantiradi, jamiyatda ma'naviy muhitni sog'lomlashtiradi, Umumiy pedagogika tarixi fani ta'lim mazmuni tajribalaridan samarali foydalanish axloqiy qadriyatlar asosida ma'naviy tarbiyaning konseptual asoslarini ishlab chiqishda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayoni talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizda so'nggi yillarda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayoni, Jadid ma'rifatparvarlarining tomonidan yaratilgan pedagogik merosdan samarali foydalanish, uning shaxs imkoniyatlarini kengaytirish, uni intellektual, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishdagi ilmiy-metodik yo'nalishlarini tadqiq etish, talabalarda Jadid ma'rifatparvarlarining ma'naviy merosini o'rganish jarayonida ma'rifatparvar pedagog, olimlar tomonidan qo'llanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimi rivolanib bormoqda. Turkistonda jadidchilik harakati. Yangi usul ta'limning ochilishi. Jadidlar harakati ijtmoy-tarbiyashunoslik tafakkurining alohida bir oqimi sifatda Turkistonda yashovchi xalqlar orasida shakllandi. Turkistondagi jadid (jadid o'zi arabcha "yangi usul", "yangilik", demakdir) ta'limning yuzaga kelishi mashhur qrim-tatar arbobi Ismoilbek Gaspirali nomi bilan bevosita bog'liqdir. 1851-yilda tavallud topgan Ismoilbek Gaspirali ilg'or demokratk g'oyalarni musulmonchilikning diniy asoslari bilan birlashtirish yo'lida qizg'in kurash olib bordi. Turkiy xalqlarning milliy mustaqilligi uchun kurashgan Ismoilbek Gaspirali o'z navbatda jadidchilik oqimining asoschisi sifatida dunyoga tanildi. Ko'p yurtlarda safarda bo'lgan Ismoilbek Gaspirali xalq taraqqiyoti birinchi navbatda maorifga bog'liq ekanligini anglab yetib, jamiyatdagi tub o'zgarishlarni amalga oshirishni yangi usuldagi pedagogik ta'lim tuzishdan boshladi. Gaspirali tomonidan ochilgan yangi usuldagi ta'lim tez orada shuhrat qozondi. Jadid ta'limining ommaviy tus olishiga asosiy sabab I. Gaspirali tomonidan 1883-yildan boshlab nashr etla boshlangan "Tarjimon" gazetasi bo'ldi. Shu bilan birga Ismoilbek Gaspirali o'zi tashkil etgan ta'lim uchun bir qator darslik va o'quv qo'llanmalar ham yaratdi. Uning yangi usuldagi ta'lim hayotga bag'ishlangan asarlari jumlasiga "Hujai Subyona", "Rahbari muallimin" kabi Maqola va o'qu qo'llanmalarini kiritisa bo'ladi. Gaspiralining ushbu asarlari o'quv jarayonini tashkil etish, Maqolalarga qo'yiladigan talablar, musulmon o'quv adabiyotda qo'llaniladigan didaktik va metodik ko'rsatmalar bilan jadid ta'limlari taraqqiyotga ulkan hissa qo'shdi. I. Gaspirali boshqa turkiy xalqlar qatori o'zbek millatdagii ijtmoy fikrlar taraqqiyoti va shu jumladan, haqiqiy vatanparvar o'zbek ziyolilari, pedagoglarining kamol topishida ham o'chmas iz qoldirdi. 1893-yili Ismoil Gaspirali Turkistonga kelib, chor hukumat amaldorlarini va

Buxoro amiri Abdulahadni musulmon ta’limni isloh qildirishga ko’ndirmoqchi bo’ladi. Ismoil Gaspirali Buxorodan so’ng poezdda Samarqandga borgan, undan Toshkentga kelib, Turkiston general-gubernatorligidagi, amaldorlar bilan o’z niyat-maqсадlarini o’rtoqlashgan. Biroq, Toshkentda uni yaxshi kutib olishmadi, loyihasi esa etborsiz qoldirildi. 1893-yil 8-iyunda u yana Samarqand orqali Buxoroga qaytib borgan va amir bilan uchrashib, E.J.Laxzarining ko’rsatishicha, uni yangi usuldagi bir ta’lim ochishga ko’ndirgan. Ikkinchi usuli jadid ta’lim ini 1898-yilda Qo’qonda Salohiddin domla ochdi. Shu yili To’qmoqda ham yangi usul ta’limi paydo bo’ldi. 1899-yili Andijonda Shamsiddin domla va Toshkentda Mannon Qori yangi usul ta’limini ochdilar. 1903-yilda, umuman, Turkistonda 102 ta boshlang’ich va 2 ta o’rta jadid ta’lim i bor edi. Bulardan 6 tasi Buxoro amirligida va 8 tasi Xiva xonligi hududida edi. Gaspiralining taraqqiyparvar g’oyalari asosida yurtimizda jadid ta’limiga asos solgan ziyolilar o’lkadagi milliy-ozodlik harakatning ham rahnamolariga aylanadi. O’zbek jadidlarining siyosiy kurashlari shu darajaga borib yetadiki, hatto ularga qarshi har bir xatti-harakatni ham siyosiy baholovchi politsiya ish qo’zg’aydi. Mahmudxo’ja Behbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriylarning yangi usul ta’lim larini tashkil etishdagi ma’rifatparvarlik xizmatlar XX asr boshlarida Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg’ona vodiysi shaharlarida o’nlab “usulijadid” ta’limi ochildi. Uni bitrganlar orasidan Turkiston manaviy-marifiy dunyosini milliy uyg’onishiga kuchli ijobiy tasir qiladigan zabardast namoyandalar yetshib chiqdi. Ularning “birinchisi”, “Turkiston jadidlarining otasi “Mahmudxo’ja Behbudiydir. Mahmudxo’ja Behbudiy 1875-yilning 19 yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog’ida islom diniga taqvodor oilada dunyoga keldi. Otasi Behbudxo’ja Solixo’ja o’g’li Ahmad Yassaviy avlodlaridan bo’lib, onasi esa, asli xorazmlik bo’lgan. Otasi 1898-yil vafot etgach, u tog’asi, qozi Muhammad Siddiq tarbiyasida bo’lib, undan arab, forsiy tllarini chuqur o’rganadi. Behbudiy dastlab Samarqand, so’ngra Buxoro madrasalarida tahsil oladi. Tnimsiz va qunt bilan o’qib, imom-xatib, so’ngra qozi, mufti darajasiga ko’tariladi. Bu mansablar shariatning yuqori maqomlari hisoblangan.

Xulosa. Jadid ma’rifatparvarlarining ma’naviy merosini o’rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishning metodik, pedagogik, psixologik xususiyatlari faollikning o’quv topshiriqlarini bajarishga tayorgarlik, mustaqil faoliyatga ko’rsatishga intilish, topshiriqlarni bajarishga ongli yondashish, Jadid ma’rifatparvarlarining ma’naviy merosini o’qish va o’rganishning tizimli xarakter kasb etishi, Jadid ma’rifatparvarlarining ma’naviy merosini o’rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish darajasini ko’ra olishga intilishi kabi komponentlari bilan o’quv jarayonida dual ta’lim integratsiyasini real ta’limiy sharoitlarda qo’llash asosida aniqlashtirish hamda talabalarning Jadid ma’rifatparvarlarining ma’naviy merosini o’rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari o’qitishning ob’ektiv va sub’ektiv metodlari hamda tamoyillarini tadqiq etsh, Jadid ma’rifatparvarlarining asarlarida shaxsni axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishga undovchi

g‘oyalar bilan semantik aloqasini ta‘minlash orqali aniqlashtirish, talabalarning Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini o‘rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishga doir bosqichlar asosida bilish darajalari bilan bog‘liq tarixiy pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beruvchi ta‘riflash, tasniflash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarishga moslashtirilgan pedagogik-didaktik metodlar tizimi ishlab chiqish va Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini o‘rganish jarayonida talabalarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish tasnifi va tavsifi asosidagi tarixiy va zamonaviy tendensiyalarni uyg‘unlashtirgan holda talabalarning axloqiy qadriyatlarini metodik rivojlantirishning didaktik ta‘minoti umumpedagogika fanini o‘qitish, talabalarning individual ta‘lim traektoriyasini belgilashga xizmat qiluvchi mustaqil ijodiy faoliyat jarayonlarini tashkil etish asosida takomillashtirish asnosida Jadid ma‘rifatparvarlarining ma‘naviy merosini o‘rganishga doir mustaqil ta‘lim va oquv topshiriq ishlarni tashkil etish va ularni baholash mexanizmlari, bilimlarni kognitiv qabul qilish, refleksiylash, ta‘limiy imkoniyatlarini kengaytirish, didaktik yondoshuvlarni imitatsiyalash faoliyati tizimlilik, izchillik g‘oyalarini generatsiyalash, axloqiy qadriyatlarga undash tamoyillariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.E., Niyozov G. Pedagogika tarixidan seminar mashg‘ulotlar. O‘quv qo‘llanma. T.:2011.136 b.
2. Axmedova M.E., va boshq. Pedagogika. Darslik. “Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi”, MCHJ, 2022. 223 bet.
3. Axmedova M.E., va boshq. “Kasbiy pedagogika”. Darslik. “Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi”, MCHJ, 2022. 280 bet
4. Axmedova M.E., va boshq. Umumiy pedagogika. Darslik. TDPU. 2023 yil. Zuxra baraka biznes MCHJ. 378 bet.
5. K.Xoshimov. S.Nishonova.Pedagogika tarixi. Darslik. 2010 yil.
6. K.Xoshimov. S.Ochil. Pedagogik antalogiya. Pedagogika tarixi. T.: 1998.
7. Ma‘naviyat yulduzlari. M.Xayrullayev tahriri. 1999.

INKLYUZIV TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISHDA O‘QITUVCHI FAOLIYATINING METODIK ASOSLARI

Rahmatullayeva Sabohat Sa’dullayevna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi o‘qituvchisi
E-mail: sabohatsadullayevna66@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishda o‘qituvchi faoliyatining metodik asoslari tahlil qilinadi. Inklyuziv muhitda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash va jamoaga integratsiya qilishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, kommunikativ malakasi va metodik yondashuvining ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda kuzatish, suhbat, diagnostika va faoliyat tahlili metodlari qo‘llanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiylashtirishga yo‘naltirilgan dars metodikasi o‘quvchilarning o‘zaro munosabat madaniyatini, ijtimoiy faolligini va o‘ziga ishonchini oshiradi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiylashtirish, o‘qituvchi faoliyati, metodika, integratsiya, kompetensiya, kommunikativ madaniyat, individual yondashuv.

Kirish. Hozirgi davrda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar inson kapitalini rivojlantirish, har bir shaxsning imkoniyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta’minlashga qaratilgan. Bu jarayonda inklyuziv ta’lim konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalar, jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning birgalikda o‘qishiga, o‘zaro muloqotda bo‘lishiga va ijtimoiy integratsiyaga erishishiga qaratilgan ta’lim tizimidir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida (2020-y.) hamda 2021-yil 13-dekabrda PQ–42-son qarorida inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilab qo‘yilgan. Shu asosda umumta’lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalarni o‘qitish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash hamda o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta’limning samaradorligi, avvalo, o‘qituvchining kasbiy mahorati va ijtimoiylashtirish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq. Ijtimoiylashtirish – bu bola jamiyatga moslashishi, jamoa ichida o‘z o‘rnini topishi, o‘zini

shaxs sifatida anglash jarayonidir. Inklyuziv sinflarda bu jarayon murakkabroq kechadi, chunki o‘quvchilar individual ehtiyojlari, ruhiy-emotsional holati, idrok darajasi, kommunikativ malakasi bilan bir-biridan farq qiladi. Shu sababli o‘qituvchi nafaqat ta’lim jarayonini, balki ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlovchi pedagogik muhitni ham yaratishi lozim. Zamonaviy pedagogika nazariyasida o‘qituvchining metodik faoliyati nafaqat bilim berish bilan, balki o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirish bilan ham o‘lchanadi (Karimova, 2021). Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv sinfda o‘qituvchi faoliyati o‘ziga xos ko‘p funksiyali tizimdir: u ta’lim beruvchi, tarbiyachi, psixolog, mediator va jamoa tashkilotchisi sifatida ishlaydi. Ilmiy adabiyotlarda (Maslova, 2019; Kadirova, 2022) ta’kidlanishicha, o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishning samaradorligi, eng avvalo, o‘qituvchining quyidagi metodik kompetensiyalariga bog‘liq:

1. Individual yondashuvni qo‘llay olish;
2. O‘quvchilarning o‘zaro hamkorlik faoliyatini tashkil etish;
3. Ijoiy muloqot muhitini yaratish;
4. Konflikt vaziyatlarda konstruktiv yechim topish;
5. Ota-onalar va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda ishlash.

Demak, inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiylashtirilishi o‘qituvchining metodik faoliyatini tashkil etish usullari, vositalari va pedagogik yondashuvlari orqali amalga oshadi. Shu jihatdan, tadqiqotning maqsadi —inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishda o‘qituvchi faoliyatining metodik asoslarini ilmiy tahlil qilish va ularni takomillashtirish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishda o‘qituvchi faoliyatining metodik asoslarini aniqlash va takomillashtirish masalasiga bag‘ishlangan. Tadqiqotning metodologik asoslari zamonaviy pedagogika, psixologiya va inklyuziv ta’lim nazariyalariga tayangan holda ishlab chiqildi.

Metodologik asos sifatida quyidagi yondashuvlar tanlandi:

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish;

Faoliyatga asoslangan yondashuv – o‘quvchi ijtimoiy hayotda faol subyekt sifatida shakllanadi;

Inklyuziv pedagogika tamoyillari – ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratish;

Ijtimoiy adaptatsiya nazariyasi (A. Maslou, E. Erikson, S. Rubinshteyn) – o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv jarayonlarini ilmiy asoslash. Inklyuziv ta’limda o‘quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida o‘qituvchi faoliyatining metodik modeli ishlab chiqildi. O‘qituvchining ijtimoiy-adaptiv kompetensiyasitarkibiy qismlari (motivatsion, kommunikativ, metodik, refleksiv) tizimli asosda aniqlab berildi. Inklyuziv ta’limda ijtimoiy

integratsiya samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlartavsiya etildi.

Natijalar

Tadqiqot davomida o‘qituvchining inklyuziv ta’limdagi faoliyati, xususan, o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishdagi metodik yondashuvlari tizimli tarzda o‘rganildi. Tajriba-sinov ishlari asosida bir qator muhim ilmiy va amaliy natijalarga erishildi.

1. O‘qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, tadqiqotda ishtirok etgan 20 nafar o‘qituvchining 35 foizi inklyuziv ta’limda ijtimoiylashtirishga oid maxsus metodik bilimlarga ega emasligi aniqlangan. 45 foiz o‘qituvchi bu borada nazariy bilimga ega bo‘lsa-da, amaliy ko‘nikmalari yetarli emasligi qayd etildi. Faqat 20 foiz o‘qituvchi o‘z dars jarayonida ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlovchi usullarni samarali qo‘llay olgan. Ushbu ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish — inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning ijtimoiylashuviga bevosita ta’sir etuvchi muhim omildir.

2. O‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasi

Tajriba-sinov sinflarida kuzatuvlar natijasida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatida ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi. Tadqiqot boshida ijtimoiy moslashuv darajasi 54% ni tashkil etgan bo‘lsa, o‘qituvchining yangi metodik yondashuvlari joriy etilgandan so‘ng bu ko‘rsatkich 78% gacha oshdi.

Bunda o‘qituvchilar tomonidan quyidagi metodik vositalar samarali deb topildi:

- “Hamkorlikda o‘rganish” texnologiyasi (ko‘p hollarda juftlik va kichik guruh ishlari);
- Ijtimoiy rolli o‘yinlar orqali empatiya va o‘zaro yordamni rivojlantirish;
- Kommunikativ treninglar yordamida o‘quvchilarning o‘zaro ishonchini mustahkamlash;
- Moslashtirilgan didaktik materiallar asosida differensial yondashuv.

Bu natijalar shuni ko‘rsatdiki, metodik yondashuvlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni jamoaviy hayotga moslashtiradi va ijtimoiy o‘zaro ta’sir ko‘nikmalarini shakllantiradi.

3. O‘qituvchi faoliyatining metodik modeli

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan “O‘qituvchi faoliyatining inklyuziv-ijtimoiy modeli” quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ldi:

1. Diagnostik bosqich – o‘quvchilarning ijtimoiy holatini aniqlash, ularning ehtiyojlarini tahlil qilish.

2. Moslashtiruvchi bosqich– o‘qituvchining dars mazmunini va faoliyat shaklini individual ehtiyojlarga moslashtirish.

3. Integratsion bosqich – o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy o‘zaro ta’sirni kuchaytirish, hamkorlik muhitini shakllantirish.

4. Refleksiv bosqich – natijalarni baholash, tahlil qilish va metodik yondashuvlarni takomillashtirish.

Mazkur model amaliyotda sinovdan o‘tkazilib, tajriba guruhida ijobiy natijalar berdi. Ayniqsa, “faoliyatga asoslangan” va “shaxsga yo‘naltirilgan” yondashuvlar ijtimoiylashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

4. Tajriba-sinov natijalari tahlili

O‘quvchilar bilan olib borilgan test natijalariga ko‘ra:

Tajriba guruhida ijtimoiy kompetensiyalar darajasi o‘rtacha 24 foizga oshdi;

Nazorat guruhida esa o‘zgarish atigi 6 foizni tashkil etdi.

Shuningdek, o‘quvchilar orasida o‘zaro yordam, hamdardlik, muloqotga tayyorlik kabi ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar shakllanganligi kuzatildi.

Bu holat shuni isbotladiki, o‘qituvchining to‘g‘ri metodik yondashuvi o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini ta‘minlaydi, ularning jamoaviy hayotdagi faol ishtirokini kuchaytiradi.

5. Umumiy ilmiy natijalar

Tadqiqot asosida quyidagi asosiy ilmiy natijalar olindi:

- Inklyuziv ta‘limda o‘qituvchi faoliyatining ijtimoiy-metodik modeli ishlab chiqildi;
- O‘qituvchining ijtimoiy-adaptiv kompetensiyasi ning tuzilmasi aniqlanib, uning tarkibiy qismlari amaliyotda sinovdan o‘tkazildi;
- O‘quvchilarni ijtimoiylashtirishga yordam beruvchi pedagogik metodik kompleks (interaktiv mashg‘ulotlar, treninglar, o‘yinlar) ishlab chiqildi;
- O‘qituvchining metodik tayyorgarligi oshgani sari o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiya darajasi ortib borishi empirik jihatdan tasdiqlandi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta‘lim jarayonida o‘quvchilarni ijtimoiylashtirish samaradorligi bevosita o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, kommunikativ madaniyati va shaxsiy fazilatlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy pedagogika nazariyasida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarni jamiyat hayotiga integratsiyalovchi ijtimoiy yo‘lboshchi sifatida talqin qilinadi.

1. O‘qituvchi shaxsining ijtimoiylashtirishdagi roli

Inklyuziv sinflarda o‘qituvchi faoliyati ko‘p funksiyali xarakterga ega: u ta‘lim beruvchi, psixologik qo‘llab-quvvatlovchi, vositachi va tashkilotchi sifatida ishtirok etadi. Shu sababli o‘qituvchidan yuqori darajadagi empatiya, bag‘rikenglik, moslashuvchanlik va kommunikativlik talab etiladi. Agar o‘qituvchi har bir o‘quvchining imkoniyatini tan olgan holda, ularni ijtimoiy faol subyekt sifatida ko‘ra olsa, bu jarayon muvaffaqiyatli kechadi. L.S. Vygotskiy ta‘limni ijtimoiy faoliyat sifatida talqin etib, “bola shaxsining rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar orqali ro‘y beradi” deb ta‘kidlaydi. Shu jihatdan, o‘qituvchi sinfda ijtimoiy muhit yaratuvchi asosiy subyektdir.

2. Metodik yondashuvlarning ahamiyati

Tadqiqotda qo‘llangan hamkorlikda o‘qitish, kommunikativ o‘yinlar, differensial ta’lim kabi metodlar o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini sezilarli darajada yaxshiladi. Bu yondashuvlar har bir o‘quvchining ehtiyojlarini hisobga olishga, ularni jamoaviy faoliyatga jalb etishga imkon berdi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchi tomonidan moslashtirilgan metodik yondashuvlar qo‘llanganda, o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, o‘zaro yordam va ijtimoiy faollik sifatleri kuchayadi. Ayniqsa, ijtimoiy rolli o‘yinlar bolalarning ijtimoiy vaziyatlarga moslashishiga katta yordam beradi.

Bu fikr A. Maslou va E. Eriksonlarning ijtimoiy adaptatsiya nazariyasidagi qarashlar bilan hamohang bo‘lib, shaxsning ijtimoiy tajriba asosida shakllanishini tasdiqlaydi.

3. Inklyuziv muhitda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘zaro ta’siri

O‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot inklyuziv ta’limning markazida turadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, o‘qituvchi muloqotda samimiylilik va bag‘rikenglikka amal qilganda, o‘quvchilar o‘zini xavfsiz va qadrlangan his etadi. Natijada ularning ijtimoiy faolligi oshadi.

Xulosa

Inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ijtimoiylashtirishda o‘qituvchining metodik faoliyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o‘qituvchining inklyuziv kompetensiyasi, ya’ni maxsus pedagogik bilim, ijtimoiy-psixologik sezgirlik va individual yondashuv qobiliyatlari ijtimoiylashuv samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv sinflarda faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar, agar ular maxsus metodik tayyorgarlikdan o‘tgan bo‘lsa, o‘quvchilarning o‘zaro muloqot madaniyati, jamoaga kirishish ko‘nikmalari va o‘zini qadrlash hissini shakllantirishda ancha yuqori natijalarga erishadi. O‘qituvchi faoliyatida quyidagi metodik yondashuvlar eng samarali deb topildi:

1. Differensial ta’lim — har bir o‘quvchining imkoniyatini inobatga olgan holda topshiriq va baholash tizimini moslashtirish.

2. Kooperativ o‘qitish — sog‘lom va maxsus ehtiyojli bolalarni birgalikda faoliyatga jalb etish orqali ijtimoiylashuvni tabiiy jarayonga aylantirish.

3. Refleksiv metodlar — o‘quvchilarda o‘zini anglash, his-tuyg‘ularni boshqarish va o‘zaro hurmatni shakllantirish.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limda o‘qituvchi faoliyatining metodik asoslarini takomillashtirish — nafaqat o‘quvchilarning bilim sifatiga, balki ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, har bir pedagog o‘z faoliyatida insonparvarlik, bag‘rikenglik va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyillarini ustuvor deb bilmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy, L. S. (1991). Pedagogik psixologiya.— Moskva: Pedagogika.

2. Petrova, A. V. (2017). Podgotovka pedagoga k rabote v inklyuzivnoy srede. — Moskva: Akademiya.
3. Hasanboeva, O. U., & Turaeva, N. S. (2018). Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Musurmonova, O. (2020). Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining metodik tayyorgarligi: muammo va yechimlar. — Ta’lim tizimida innovatsiyalar, №4, 112–118-b.
5. Yuldasheva, D. N. (2021). Inklyuziv ta’lim jarayonida shaxsning ijtimoiylashuvi mexanizmlari. — Pedagogik ta’lim jurnali, №2, 56–63-b.
6. Jalolova, N. R. (2019). O‘qituvchining inklyuziv kompetensiyasini shakllantirishda metodik ta’limning roli. — Ta’lim va rivojlanish tahlili jurnali, №3, 44–50-b.
7. UNESCO. (2020). Inclusive Education: Policy Review and Teacher Preparation. — Paris: UNESCO Publishing.
8. Salamova, M. K. (2022). Inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash metodlari. — Xalq ta’limi, №1, 98–104-b.

RAQAMLI PLATFORMALAR YORDAMIDA TALABALARNING KASBIY-METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI: ADAPTIV O‘QITISH VA PERSONALIZATSIYA

Salimova Sarvinoz Farxodovna

Buxoro davlat universiteti

Biologiya kafedrası dotsenti p.f.f.d (Phd).

sarvinoz8915@gmail.com

G‘aniyeva Maloxat Odilovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Biologiya fani o‘qituvchisi

mirshodjon92@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli platformalar yordamida talabalarning kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari, xususan adaptiv o‘qitish va shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlari tahlil qilingan. Raqamli ta’lim muhitida sun’iy intellekt, o‘quv analitikasi va interaktiv platformalardan foydalanish orqali o‘quv jarayonini individuallashtirish, talabalarning o‘zlashtirish sur’ati va ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari adaptiv o‘qitish metodlari kasbiy kompetentlikni oshirish, refleksiv tahlilni kuchaytirish hamda mustaqil o‘rganish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli platforma, adaptiv o‘qitish, personalizatsiya, kasbiy kompetentlik, o‘quv analitikasi, raqamli pedagogika.

Annotation. This article examines modern mechanisms for developing students’ professional and methodological competence through digital platforms, focusing on adaptive learning and personalization technologies. The study highlights how artificial intelligence, learning analytics, and interactive environments enable individualized learning trajectories, aligning with each student's pace and professional needs. The findings demonstrate that adaptive and personalized learning enhance professional competence, reflective analysis, and independent learning capacity, contributing to the modernization of higher education in the digital era.

Keywords: digital platform, adaptive learning, personalization, professional competence, learning analytics, digital pedagogy.

Аннотация. В статье рассматриваются современные механизмы развития профессионально-методической компетентности студентов с использованием

цифровых платформ, в частности технологии адаптивного обучения и персонализации. Раскрываются возможности применения искусственного интеллекта, учебной аналитики и интерактивных образовательных сред для индивидуализации учебного процесса и повышения эффективности профессиональной подготовки. Результаты исследования показывают, что адаптивное обучение способствует росту компетентности, развитию самостоятельности и формированию цифровой педагогической культуры.

Ключевые слова: цифровая платформа, адаптивное обучение, персонализация, профессиональная компетентность, учебная аналитика, цифровая педагогика.

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli texnologiyalarni keng joriy etish jarayonida tub o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoni raqamli muhitga integratsiyalashgani sari talabalar o‘z kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishning yangi mexanizmlariga ehtiyoj sezmoqda. Bu jarayonda adaptiv o‘qitish, shaxsiylashtirilgan ta’lim traektoriyalari va sun’iy intellektga asoslangan raqamli platformalar muhim rol o‘ynaydi. Mazkur mexanizmlar nafaqat bilimlarni individual o‘zlashtirishni, balki o‘qitishning samaradorligini, ijodiy fikrlashni va mustaqil faoliyatni rivojlantirishni ta’minlaydi.

Kasbiy-metodik kompetentlik — bu nafaqat nazariy bilimlar yig‘indisi, balki amaliy faoliyatda o‘z bilimini qo‘llay olish, metodik yondashuvlarni tahlil qilish va ularni o‘quv jarayoniga moslashtira olish qobiliyatidir. Raqamli transformatsiya sharoitida bu kompetentlikni shakllantirish an’anaviy usullar bilan cheklanmay, innovatsion raqamli platformalar — Moodle, Google Classroom, Coursera, Edmodo, Ziyonet, hamda milliy masofaviy ta’lim tizimlari orqali amalga oshirilmoqda.

Adaptiv o‘qitish tushunchasi o‘quv jarayonini shaxsning individual ehtiyojlari, tayyorgarlik darajasi va o‘zlashtirish tezligiga qarab moslashtirishni anglatadi. Adaptiv tizimlar sun’iy intellekt algoritmlariga asoslanib, talabaning bilim darajasi va faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tahlil qiladi hamda unga mos topshiriqlar, testlar, videodarslar yoki interaktiv mashg‘ulotlarni taklif etadi. Bunday yondashuv natijasida talaba o‘z imkoniyatlari va qiziqishlariga mos sharoitda ta’lim oladi, bu esa o‘quv motivatsiyasini oshiradi.

Shaxsiylashtirilgan ta’lim (personalizatsiya) esa o‘quvchining o‘quv yo‘lini mustaqil tanlash imkonini beradi. Talaba o‘zining qobiliyatlari, vaqt imkoniyatlari va kasbiy yo‘nalishiga qarab o‘quv modullarini tanlaydi, shuningdek, o‘qituvchi va raqamli tizim tomonidan individual tahlil va maslahat oladi. Bu jarayon o‘qitishni sub’ektivlashtiradi, ya’ni talaba ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Raqamli platformalar yordamida adaptiv va personalizatsiyalangan ta’lim quyidagi asosiy yo‘nalishlarda kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantiradi:

- o‘quv jarayonining modullashtirilgan tuzilmasi orqali nazariy bilimlarni tizimlashtirish;
- virtual laboratoriyalar orqali amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish;

- raqamli baholash vositalari orqali refleksiv tahlil va o‘zini baholash;
- sun’iy intellekt yordamida xatolarni aniqlash va ularni tuzatish algoritmini ishlab chiqish;
- onlayn hamkorlik orqali kommunikativ va tahliliy kompetensiyalarni rivojlantirish.

Masalan, Moodle platformasi talabalarga adaptiv o‘qitish imkonini beruvchi modullar — “Lesson”, “Quiz”, “H5P” kabi vositalarni taqdim etadi. Ushbu modullar yordamida tizim har bir talabaga individual topshiriqlarni taklif etadi va ularning javoblariga qarab keyingi bosqichni aniqlaydi. Natijada, o‘quv jarayoni dinamik, moslashuvchan va tahliliy tus oladi.

Quyidagi jadvalda raqamli platformalar orqali adaptiv o‘qitishning asosiy mexanizmlari va ularning talaba kompetentligiga ta’siri keltirilgan:

Jadval 1.

Yo‘nalish	Raqamli vosita yoki platforma	Natija va samarasi
Nazariy tayyorgarlik	Moodle, Coursera, Ziyonet	Talabalarning mustaqil bilim olish imkoniyati oshadi, kontentga istalgan paytda kirish imkoni yaratiladi
Amaliy ko‘nikmalar	Virtual laboratoriyalar, SimLab, PhET	Talabalar amaliy tajriba orttiradi, laboratoriya ishlarini xavfsiz virtual muhitda bajaradi
Baholash va tahlil	Google Form, AI Analytics	Bilim natijalari avtomatik tahlil qilinadi, individual o‘zlashtirish dinamikasi shakllanadi
Kommunikativ va hamkorlik kompetensiyasi	Microsoft Teams, Telegram, Zoom	Jamoaviy ishlash va muloqot madaniyati rivojlanadi
O‘zini rivojlantirish va refleksiya	ChatGPT, Copilot, Mentimeter	Talabalarda ijodiy fikrlash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, har bir platforma yoki vosita o‘ziga xos metodik vazifani bajaradi. Raqamli ta’lim muhiti faqat bilim manbai emas, balki tahlil, o‘z-o‘zini rivojlantirish va ijodiy yondashuvni shakllantiruvchi integrativ tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli platformalar ta’limni tahliliy jarayonga aylantiradi. Learning Analytics tizimlari orqali o‘qituvchi talabaning faoliyatini kuzatib boradi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu ma’lumotlar asosida individual ta’lim rejasi ishlab chiqiladi. Shu tarzda adaptiv ta’lim faqat o‘qitish jarayonini emas, balki pedagogik boshqaruvni ham raqamlashtiradi.

Adaptiv va personalizatsiyalangan ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli ham o‘zgaradi. Endilikda u bilim manbai emas, balki yo‘naltiruvchi, fasilitator va maslahatchi sifatida faoliyat yuritadi. O‘qituvchi talabalarning raqamli faoliyatini boshqaradi, ularga individual

tavsiyalar beradi, analitik tahlillar asosida o‘quv strategiyasini takomillashtiradi. Bu esa o‘qituvchi kompetentligini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Raqamli platformalar yordamida ta’lim jarayonining adaptiv modeli uch asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi:

1. **Diagnostic bosqich** — talabani mavjud bilim va ko‘nikmalari aniqlanadi, raqamli tizim dastlabki diagnostika asosida o‘quv yo‘lini belgilaydi.

2. **Moslashtirish bosqichi** — tizim talabani o‘zlashtirish darajasiga qarab kontentni o‘zgartiradi va qo‘shimcha resurslar beradi.

3. **Refleksiv baholash bosqichi** — o‘qituvchi va tizim tomonidan tahlil amalga oshirilib, talabani rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

Shunday qilib, adaptiv ta’limning samaradorligi o‘qituvchi va tizimning birgalikdagi faoliyatiga, shuningdek, talabada shakllangan raqamli madaniyatga bog‘liqdir.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli platformalarga asoslangan adaptiv ta’lim tizimida o‘qigan talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, refleksiv tahlil qilish qobiliyati va ijodiy yechim topish salohiyati bo‘yicha an’anaviy tizimda o‘qigan talabalar bilan solishtirganda yuqori natijalarga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar asosidagi adaptiv va personalizatsiyalangan o‘qitish metodlari kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirishda yangi paradigma yaratmoqda. Ular ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, analitik, integrativ va ijodiy shaklga keltiradi. Bu esa raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatbardosh, innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash uchun muhim omil hisoblanadi.

Kelgusida raqamli texnologiyalar asosida adaptiv ta’lim tizimlarini yanada takomillashtirish, sun’iy intellekt va o‘quv analitikasi orqali avtomatik baholash hamda refleksiya mexanizmlarini rivojlantirish istiqbollari dolzarb bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беспалько, В. П. *Педагогические технологии в контексте компетентностного подхода*. – Москва: Академия, 2015. – 312 с.
2. Ларина, Е. А. *Цифровая дидактика и адаптивное обучение в высшей школе*. – Санкт-Петербург: РХГА, 2020. – 248 с.
3. Киселёва, М. А. *Информационно-коммуникационные технологии в образовании*. – Москва: Юрайт, 2019. – 374 с.
4. Селевко, Г. К. *Современные образовательные технологии*. – Москва: Народное образование, 2010. – 255 с.
5. Anderson, T., & Dron, J. *Teaching Crowds: Learning and Social Media*. – Edmonton: AU Press, 2014. – 358 p.
6. Siemens, G. *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. // *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*. – 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.

7. Bates, A. W. *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. – Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2019. – 482 p.
8. Johnson, M., & Samuelsen, P. *Adaptive Learning in Higher Education: Trends and Research*. – London: Springer, 2021. – 295 p.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR PEDAGOGIK QARASHLAR

Toshova Shaxnoza Tojinorovna

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

“Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim nazaryasi” kafedrası o‘qituvchisi.

[Tel:99.421.18.20](tel:99.421.18.20)

e-mail: shaxnozatoshova11@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishning pedagogik asoslari, tarixiy ildizlari, zamonaviy ta‘limdagi yondashuvlari hamda yosh avlod ongida sog‘lom hayot qadriyatini shakllantirishning samarali metodlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namunasining ahamiyati va sog‘lom muhit yaratishning tarbiyaviy jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, pedagogika, tarbiya, sog‘lom fikr, jismoniy faollik, ruhiy barqarorlik, STEAM yondashuvi, sog‘lom muhit.

Kirish. XXI asrda inson hayotining barcha jabhalarida sog‘lom turmush tarziga e‘tibor tobora ortib bormoqda. Chunki har qanday jamiyatning iqtisodiy va ma‘naviy taraqqiyoti avvalo sog‘lom inson kapitaliga bog‘liq. Inson salomatligi nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy, ma‘naviy va pedagogik omil sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, ta‘lim tizimida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, uni yoshlar ongiga singdirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda.

Sog‘lom turmush tarzi (STT) tushunchasi insonning o‘z hayot faoliyatini me‘yoriy tartibda, sog‘lom fikr, sog‘lom ovqatlanish, faol harakat, psixologik barqarorlik va zararli odatlardan xoli tarzda olib borishini anglatadi. Pedagogik jarayonda STT — bu nafaqat jismoniy tarbiya, balki ma‘naviy, axloqiy va ijtimoiy tarbiyaning ham muhim yo‘nalishidir.

Adabiyotlar sharhi Sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika, psixologiya va sotsiologiyada keng tadqiq etilayotgan dolzarb mavzulardan biridir. Mazkur yo‘nalish bo‘yicha o‘zbek va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar sog‘lom turmush tarzining mohiyati, tamoyillari hamda uni ta‘lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish usullarini yoritishga qaratilgan. Abu Ali ibn Sino, Forobiy, V.A. Sukhomlinskiy, G. Qodirova, Sh. Xolmatova, I.A. Karimov, N. Mamatovalar sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risida tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishga doir pedagogik qarashlarni o‘rganishda tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va falsafa fanlarining umumiy nazariyalari tashkil etadi. Tadqiqot inson faoliyatining ijtimoiy, ma‘naviy va jismoniy jihatlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda shaxsga yo‘naltirilgan, tizimli, faoliyatga asoslangan, tarixiy va integrativ yondashuvlar asos qilib olindi.

Tahlil natijalar Sog‘lom turmush tarzi haqidagi pedagogik qarashlar insoniyat tafakkuri bilan birga shakllanib kelgan. Sharq mutafakkirlari — Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish va boshqalar o‘z asarlarida sog‘lomlikni inson kamolotining muhim mezon sifatida talqin etganlar.

Ibn Sino “Tib qonunlari” asarida sog‘lom hayotning oltita asosini keltiradi: havo, ovqat, uyqu, jismoniy harakat, ruhiy tinchlik va tozalikka rioya qilish. Unga ko‘ra, bu tamoyillar insonga kuch-quvvat, aqliy tiniqlik va ijodiy salohiyat bag‘ishlaydi.

Forobiy esa o‘zining “Fozil shahar aholisining fikrlari” asarida sog‘lom jamiyatni sog‘lom shaxslar tashkil etishini, shuning uchun tarbiya jarayonida sog‘lom tan va sog‘lom ruh uyg‘unligini ta‘minlash zarurligini ta‘kidlaydi.

Bu g‘oyalar o‘zbek pedagogik tafakkurining zamonaviy yo‘nalishlarida ham o‘z aksini topib, yoshlar tarbiyasining muhim qismi sifatida e‘tirof etilmoqda.

Sog‘lom turmush tarzining pedagogik mazmuni

Pedagogik nuqtayi nazardan sog‘lom turmush tarzi — bu shaxsni jismoniy, aqliy, ma‘naviy va ijtimoiy jihatdan har tomonlama rivojlantirish jarayonidir.

Pedagogika fanida STT quyidagi asosiy komponentlar orqali shakllanadi:

1. **Jismoniy komponent** — sog‘lom ovqatlanish, muntazam harakat, sport bilan shug‘ullanish.
2. **Ruhiy komponent** — stressni boshqarish, ijobiy fikrlash, o‘zini tuta bilish.
3. **Ijtimoiy komponent** — toza va xavfsiz muhitda yashash, ijtimoiy muloqot madaniyati.

Ma‘naviy komponent — qadriyatlar, vatanparvarlik, axloqiy fazilatlarni rivojlantirish.

Demak, sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish faqat jismoniy tarbiya darsi bilan cheklanmay, balki barcha fan va tarbiyaviy jarayonlar bilan uzviy bog‘lanishi kerak.

O‘qituvchining roli va pedagogik yondashuvlar

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda o‘qituvchining shaxsiy namunasi katta ahamiyatga ega. Pedagogning o‘z hayoti, so‘z va amali uyg‘un bo‘lsa, o‘quvchilar unga ergashadi. Shu bois o‘qituvchi sog‘lom turmush tarzining targ‘ibotchisi bo‘lishi zarur.

O‘qituvchilar o‘quvchilarga STTni singdirishda quyidagi pedagogik yondashuvlardan foydalanadilar:

- **Integrativ yondashuv:** barcha fanlarda sog‘lom turmushga oid mavzularni o‘rganish.
- **Faol metodlar:** muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar, loyiha asosida o‘rganish.

- **Ko‘rgazmali yondashuv:** sog‘lomlik plakatlari, videoroliklar, maktab sport tadbirlari.
- **Axborot texnologiyalari asosida o‘qitish:** sog‘lom ovqatlanish, ekologiya, gigiyena haqidagi interaktiv dasturlar.

STEAM yondashuvi va sog‘lom turmush tarzi

Zamonaviy ta‘lim jarayonida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishda samarali vositadir. Chunki bu model o‘quvchilarning fikrlash, amaliy faoliyat va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga sog‘lom hayot tamoyillarini ilmiy asosda tushuntirish imkonini beradi.

Masalan:

- **Biologiya fanida** — inson organizmining tuzilishi, sog‘lom ovqatlanishning fiziologik ahamiyati.
- **Texnologiya fanida** — foydali taomlar tayyorlash, oziq-ovqat gigiyenasi.
- **San‘at fanida** — sog‘lomlikni targ‘ib qiluvchi plakat va dizayn ishlari.
- **Matematika va fizika fanlarida** — jismoniy faoliyat me‘yorlarini hisoblash, yurak urishi yoki energiya sarfi misollarida o‘rganish.

Bu integratsiya o‘quvchilarda sog‘lom hayot falsafasini amaliy tarzda o‘zlashtirishga yordam beradi.

Sog‘lom muhit yaratishning tarbiyaviy ahamiyati

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish uchun maktab va oila muhitida sog‘lom psixologik atmosfera yaratilishi lozim. Oila — bu birlamchi tarbiya o‘chog‘i bo‘lib, bola ilk sog‘lom odatlarni aynan oilada o‘rganadi.

O‘quvchilarni sog‘lom hayotga o‘rgatishda quyidagi shartlar muhim:

- Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik.
- Maktabda sport inshootlari, toza muhit, tibbiy profilaktika tadbirlari.
- Psixologik xizmatlarning samarali faoliyati.

Agar o‘quvchi o‘zini xavfsiz, hurmatga sazovor va qo‘llab-quvvatlanuvchi muhitda his etsa, unda sog‘lom hayot qadriyati tabiiy shakllanadi.

Xulosa Sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish — bu shunchaki jismoniy faoliyatni emas, balki butun shaxsni har tomonlama tarbiyalash jarayonidir. Pedagogik nuqtayi nazardan STT o‘quvchi shaxsida sog‘lom fikr, ijobiy munosabat, jismoniy faollik va ma‘naviy barkamollikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta‘limda sog‘lom turmush tarzi g‘oyasini amalga oshirish uchun har bir pedagog o‘z faoliyatida shaxsiy namuna ko‘rsatishi, STEAM asosida o‘qitishni rivojlantirishi, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va sog‘lom hayot qadriyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishi zarur.

Sog‘lom avlod — bu sog‘lom jamiyat poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibn Sino A.A. *Tib qonunlari*. – Toshkent: Fan, 1980.
2. Forobiy A.N. *Fozil shahar aholisining fikrlari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 1993.

3. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. “Yoshlar sog‘lom turmush tarzini shakllantirish to‘g‘risida”gi qarori. – 2021-yil.
5. Qodirova G. *Pedagogik mahorat va sog‘lom turmush tarzi.* – Termiz, 2022.
6. Sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish bo‘yicha Milliy konsepsiya. – Toshkent, 2020.
7. Akhmedova M. *Pedagogik psixologiya va sog‘lom muhit.* – Toshkent, 2023.

OLIV TA‘LIM JARAYONIDA KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING INDUKTIV VA DEDUKTIV FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

Shermatova Saxobaxon Rahmonberdi qizi

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Sahoba1992@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta‘lim jarayonida klasterli yondashuv asosida talabalarning induktiv va deduktiv fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning metodik tizimi ishlab chiqilgan. Tadqiqotda kognitiv psixologiya va konstruktivizm nazariyalariga tayangan holda, klaster texnologiyasining ta‘limdagi integrativ, tizimli va refleksiv imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, tajriba-sinov natijalari asosida klasterli o‘qitish metodikasining tahliliy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi samaradorligi aniqlangan. Maqolada ishlab chiqilgan metodik tizim maqsadli, mazmuniy, faoliyat hamda refleksiv-baholovchi komponentlardan iborat bo‘lib, u talabalarda mantiqiy tahlil, umumlashtirish va mustaqil fikr bildirish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: klasterli yondashuv, induktiv fikrlash, deduktiv fikrlash, metodik tizim, kognitiv faoliyat, refleksiv tahlil, oliy ta‘lim.

Аннотация. В данной статье разработана методическая система формирования индуктивного и дедуктивного мышления студентов на основе кластерного подхода в процессе высшего образования. На основе теорий когнитивной психологии и конструктивизма проанализированы интегративные, системные и рефлексивные возможности кластерных технологий в обучении. По результатам эксперимента определена эффективность кластерного обучения в развитии аналитического и творческого мышления студентов. Разработанная методическая система включает целевой, содержательный, деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты, обеспечивающие формирование у студентов умений логического анализа, обобщения и самостоятельного суждения.

Ключевые слова: кластерный подход, индуктивное мышление, дедуктивное мышление, методическая система, когнитивная деятельность, рефлексия, высшее образование.

Annotation. This article presents a methodological system for developing students' inductive and deductive thinking abilities through the cluster approach in higher education. Drawing on cognitive psychology and constructivist theories, the study analyzes the integrative, systemic, and reflective features of cluster-based teaching. Experimental results demonstrate the effectiveness of this approach in enhancing students' analytical and creative thinking. The proposed methodological system consists of four interrelated components—goal-oriented, content-based, activity-based, and reflective-evaluative—aimed at developing students' logical reasoning, generalization, and independent judgment competencies.

Keywords: cluster approach, inductive thinking, deductive thinking, methodological system, cognitive activity, reflective analysis, higher education.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, talabalarda mustaqil, mantiqiy va refleksiv fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, ularning ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish salohiyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Bu jarayonda ta'limning shakli va metodlarini tanlash, ularni ilmiy-nazariy asosda tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning hal qiluvchi omilidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlarida ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, talabalarni faol fikrlashga undaydigan o'qitish metodlarini keng tatbiq etish zarurligi ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, klasterli yondashuv o'quv jarayonini tizimli, integrativ va interaktiv tarzda tashkil etishga xizmat qiluvchi ilg'or texnologiya sifatida e'tirof etiladi.

Klasterli o'qitish nafaqat bilimni mantiqiy tizimlashtirishni, balki talabalarda tahliliy (induktiv) va umumlashtiruvchi (deduktiv) fikrlashni uyg'un rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur yondashuv o'qituvchi va talaba o'rtasida subyekt-subyekt munosabatini o'rnatadi hamda ta'limni ijodiy, muammoli va refleksiv yo'nalishda tashkil etishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Klasterli yondashuvning nazariy ildizlari kognitiv psixologiya va konstruktivizm konsepsiyalariga tayanadi. J.Brunerning "o'rganish madaniyati" konsepsiyasiga ko'ra, bilim inson tomonidan faol ravishda quriladi, L.S.Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi esa bilimlar o'zaro hamkorlikda shakllanishini asoslaydi. D.Ausubel esa o'quv materialining ma'noli o'zlashtirilishi uchun yangi bilimlarni mavjud bilim tizimiga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Ushbu yondashuvlar bilan uyg'un holda, o'zbekistonlik olimlar ham ta'lim jarayonida kognitiv faoliyatni faollashtirish, tizimli va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratishgan. Jumladan:

A.Aripdjanova (2020) o'zining "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" nomli asarida ta'lim jarayonini shaxsning intellektual salohiyatini faollashtiruvchi hamda mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi texnologiyalar asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

V.Karimova (2019) fikricha, ta’limda interfaol metodlarni, jumladan, klasterli yondashuvni qo‘llash o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish bilan birga, ularning mantiqiy tahlil va dalillash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O.Tolipov va Q.Usmonboeva (2016) esa o‘z asarlarida innovatsion o‘qitish texnologiyalarini “bilimlarni ongli anglash va tahliliy fikrlashni shakllantiruvchi tizim” sifatida ta’riflab, ayniqsa, klaster texnologiyasining didaktik imkoniyatlarini alohida ko‘rsatib o‘tganlar.

Shunday qilib, klasterli yondashuvning nazariy asoslari milliy va xorijiy pedagogik tadqiqotlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u talabalarning fikrlash madaniyatini, mantiqiy tahlil va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirishda samarali metod sifatida qaraladi.

Tadqiqotda metodologik asos sifatida tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar uyg‘un qo‘llanildi. Asosiy ilmiy metodlar quyidagilardan iborat:

Nazariy-tahliliy metod – klasterli yondashuv, induktiv va deduktiv fikrlash jarayonlarining psixologik-pedagogik mohiyatini tahlil qilish;

Eksperimental metod – ishlab chiqilgan metodik tizimni amaliyotda sinovdan o‘tkazish;

Diagnostic metodlar – test, so‘rovnoma, kuzatuv va refleksiya tahlili orqali talabalar fikrlash darajasini aniqlash;

Statistik tahlil – tajriba natijalarining ishonchliligini matematik jihatdan asoslash.

Mazkur metodlar kompleks qo‘llanilganda, klasterli yondashuvning ta’lim samaradorligiga ta’sir darajasi aniqlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan klasterli yondashuv asosidagi metodik tizim quyidagi tarkibiy tuzilishga ega:

1. Maqsadli komponent – o‘quv jarayonining bosh maqsadi sifatida talabalarni mantiqiy, tahliliy va refleksiv fikrlashga yo‘naltirish.
2. Mazmuniy komponent – o‘quv materialini klaster ko‘rinishida tashkil etish orqali bilimlarning o‘zaro mantiqiy bog‘liqligini ta’minlash.
3. Faoliyat komponenti – induktiv va deduktiv jarayonlarni uyg‘unlashtirgan interfaol topshiriqlarni qo‘llash.
4. Refleksiv-baholovchi komponent – o‘quv faoliyati natijalarini mustaqil tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Tajriba-sinov jarayonlari natijasida aniqlanishicha, klasterli o‘qitish asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda talabalar o‘z fikrini mantiqiy ketma-ketlikda ifodalash, xulosalar chiqarish va dalillash bo‘yicha an’anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq natijalarga erishgan.

Masalan, o‘tkazilgan test tahlillari shuni ko‘rsatdiki, analitik fikrlash darajasi 28% ga, umumlashtirish qobiliyati 24% ga, ijodiy tafakkur ko‘rsatkichi esa 32% ga oshgan. Bu esa klasterli yondashuvning ta’limda fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligini yaqqol isbotlaydi.

Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, klasterli yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarda:

o‘quv materialini tizimli o‘zlashtirish,
tahliliy va mantiqiy bog‘liqliklarni anglash,
muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish,
va refleksiv fikrlashni rivojlantirishda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

R.Safarova (2021) o‘z tadqiqotlarida interfaol metodlar, xususan klasterli o‘qitish, talabalarning tafakkur jarayonlarini faollashtiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini ta’kidlaydi. Shuningdek, Z.Nishonova (2022) klaster texnologiyasi asosida o‘qitish talabalarda bilimlarni faqat yodlash emas, balki ularni tahlil etish, qiyoslash va yangi g‘oyalar yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishini isbotlagan.

Demak, klasterli yondashuv o‘quv jarayonida mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy tafakkurni uyg‘un rivojlantiruvchi metodik asos sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Oliy ta’lim jarayonida klasterli yondashuvdan foydalanish talabalarning induktiv va deduktiv fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv talabalarning bilimlarni mantiqiy tizimlashtirish, umumlashtirish va amaliy vaziyatlarda tatbiq etish kompetensiyalarini mustahkamlaydi.

Metodik tizimning asosiy afzalligi o‘qitish mazmuni, metodlari va baholash mezonlarini yagona kognitiv tizim sifatida birlashtirishidir. Klasterli o‘qitish talabaning shaxsiy o‘sish dinamikasini ta’minlaydi, uning fikrlash madaniyati, ijodiy salohiyati va tahliliy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu sababli, mazkur yondashuvni pedagogika, psixologiya, tabiiy va ijtimoiy fanlar yo‘nalishidagi ta’lim jarayonlariga joriy etish nafaqat o‘quv samaradorligini, balki ilmiy tafakkur madaniyatini yuksaltirishda ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aripdjanova, A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2020. – 176 b.
2. Karimova, V. Shaxs psixologiyasi va kognitiv rivojlanish masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari jamiyati nashriyoti, 2019. – 212 b.
3. Tolipov, O., Usmonboeva, Q. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2016. – 184 b.
4. Safarova, R. Interfaol ta’lim texnologiyalarining ta’siri va samaradorligi. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali. – 2021. – №4. – B. 56–61.
5. Nishonova, Z. Klaster texnologiyasi asosida o‘qitish jarayonining psixologik-pedagogik tahlili. // Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar. – 2022. – №2. – B. 33–39.
6. Vygotskiy, L.S. Mishleniye i rech’. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 287 s.
7. Bruner, J. Toward a Theory of Instruction. – Cambridge: Harvard University Press, 1966. – p. 45–78.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI RUHIY RIVOJLANISHNI SUSTLASHGAN
BOLALARDA NOMAYON BO'LUVCHI NUTQ BUZILISHLARI**

Shermatova Yokut Sabirovna

Qo'qon davlat universiteti

Maxsus pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada nutqni me'yoriy rivojlanish bosqichlari, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar lug'atining psixik rivojlanish bilan bog'liqligi, ruhiy rivojlanishning sustlashuvida nomayon bo'luvchi nutq buzilishlarining birinchi navbatda analizatorlararo o'zaro ta'sirning yetarli emasligiga asoslanganligi, ruhiy rivojlanishning sustlashuvida nomayon bo'luvchi nutq buzilishlari va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilish jarayonlarining o'ziga xos jihatlari ajratib ko'rsatilgan.

Tayanch so'zlar. Ruhiy rivojlanish, bilish jarayonlar, diqqat, xotira, tafakkur, tovush talaffuzi, lug'at boylik.

Аннотация . В статье рассматриваются этапы нормального развития речи, связь словарного запаса детей с задержкой психического развития с психическим развитием, тот факт, что речевые нарушения, возникающие при задержке психического развития, в первую очередь основаны на недостаточном межанализаторном взаимодействии, т.е. невидимое при задержке психического развития. Освещены особенности познавательных процессов детей с нарушениями речевого и психического развития.

Ключевые слова. Психическое развитие, познавательные процессы, внимание, память, мышление, звукопроизношение, словарный запас.

Abstract. In the article, the stages of normal development of speech, the connection of the vocabulary of children with retarded mental development with mental development, the fact that speech disorders that appear in retarded mental development are primarily based on insufficient inter-analyzer interaction, that are invisible in retarded mental development. Specific aspects of the cognitive processes of children with impaired speech and mental development are highlighted.

Key words. Mental development, cognitive processes, attention, memory, thinking, sound pronunciation, vocabulary.

KIRISH. Ushbu maqolada - ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar lug'atining psixik rivojlanish bilan bog'liqligi, nutqi me'yorida bo'lgan bola nutqining ruhiy rivojlanish mohiyati tovushlarni chiqarish jarayonida uning tovushlarni qabul qilish va artikulyatsion

apparatning takomillashganligi, bolaning ruhiy rivojlanishi bir tekisda ro‘y bermasligi ochib berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Maktabgacha yoshdagi maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishni sustlashgan bolalarda nomayon bo‘luvchi nutq buzilishlari bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari mavjud bo‘lib, ularda lug‘at boyligini rivojlantirish masalasi ma‘lum darajada yoritilib, tahlil etilgan..

T.A.Vlasova, N.A.Sipina ,K.S.Lebedinskaya, G.P.Bartn, M.T.Dunayeva S.D.Zabramnaya,G.B.Shoumarov,K.K.Mamedov,G.B.Shoumarov, V.P.Podobed, M.Y. Ayupova va Z.M. Axmedova tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda namoyon bo‘luvchi nutq buzilishlari uning kelib chiqishi, tuzatish ishlari va o‘tkazilgan tadqiqotlar tahlili keltirib o‘tilgan.

Biroq, ushbu nutq buzilishi bo‘lgan bolalarda so‘z yasash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yetarlicha o‘rganilmagan, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda namoyon bo‘luvchi nutq buzilishlarini bartaraf etish va uning o‘ziga xos xususiyatlari bo‘yicha eksperimental ma‘lumotlar yo‘q. Maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar lug‘atini rivojlantirish va bunday bolalarda nutq nuqsonlarini korreksiyalash bo‘yicha ma‘lumotlar yetarlicha shakllanmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda namoyon bo‘luvchi nutq buzilishlari. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda namoyon bo‘luvchi nutq buzilishlari bilan bog‘liq bo‘lgan muamolar va ularning asosi yoritilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Nutqi me‘yorida bo‘lgan bola nutqining ruhiy rivojlanish mohiyati tovushlarni chiqarish jarayonida uning tovushlarni qabul qilish va artikulyatsion apparatning takomillashishidan iborat. Bolaning ruhiy rivojlanishi bir tekisda ro‘y bermaydi. Ularda sekinlik bilan sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar bilan bir qatorda, anchagina shiddatli, tezlik bilan ro‘y beradigan kuzatishlar bir vaqtning o‘zida kuzatilishi mumkin. Bu o‘zgarishlar bora-bora yo‘qolib boradigan eski fazilatlar va yangi ruhiy fazilatlarining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lib, bolani gohida tanib bo‘lmaydigan holatga keltirib qo‘yadi. Bu jadal o‘zgarishlar rivojlanishning krizis davri deb ataladi.

Ruhiy rivojlanishning sustlashuvida nomayon bo‘luvchi nutq buzilishlari birinchi navbatda analizatorlararo o‘zaro ta‘sirning yetarli emasligiga asoslanadi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun nutqiy faoliyatning turli xil buzilishlari xarakterli xususiyatdir.

Ruhiy rivojlanishning sustlashuvida farazli nutq kech rivojlanadi, yuqori maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar o‘zaro fazoviy munosabatlarni ifodalovchi mantiqiy-grammatik konstruktsiyalarni amalga oshirishga qiynaladilar. Ular o‘z nutqlarida asosan eng oddiy konstruktsiyalarni qo‘llaydilar. Til vositalari yordamida sabab-oqibat, vaqt

va boshqa munosabatlarni ifodalay olmaydilar. Gapni grammatik va semantik jixatdan tuzishdagi qiyinchiliklar xarakterli xususiyatdir.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning lug‘at boyligi kambag‘alligi va yetarlicha differentsirlashmaganligi bilan ajralib turadi: bolalar ma’no jixatdan yaqin so‘zlarni yetarli tushunmaydilar va aniq qo‘llamaydilar. Lug‘atining chegaralanganligi ma’lum miqdorda atrof olam xaqidagi tasavvurlari va tushunchalarining yetarli emasligi, bilish faolligining pastligi bilan belgilanadi.

Shaxsiy faoliyati boshqaruvining zaifligi nutkiy bayon kilishni rejalashtirishdagi kiyinchiliklarni va uni grammatik jixatdan tugri tuza olmaslikni keltirib chiqaradi.

Ruhiy rivojlanishning sustlashuvi uchun xos bo‘lgan miyaning analiz-sintez faoliyati rivojlanishining orqada kolishi, maktabgacha yoshda tovush taxlilining yetarli shakllanmaganligida nomayon bo‘ladi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning ogzaki nutqida yaqqol ko‘zga tashlanuvchi nutqning tovush talaffuzi va grammatik tuzilish buzilishlari kuzatilmaydi, ammo tovush taxlilining yetishmasligi ko‘p xollarda nutqiy rivojlanish jarayonida ularning orqada qolishning o‘ziga xos tomonlarini belgilaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalalarda dastlab bolalarda ichki axloqiy instantsiyalar, shuningdek, tabiat hamda o‘z shaxsi haqidagi dastlabki umumiy tasavvurlar vujudga keladi. A.Leontev bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimida egallab turgan o‘rnining o‘zgarishidan kelib chiqqan holda, shunday fikrga kelgan: birinchi bo‘lib belgilab oladigan ishimiz bola rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch muammosini hal qilishni aniqlash lozim, bu hayot, unda mavjud bo‘lgan jarayonlarning rivojlanishi, boshqacha qilib aytganda bolaning ichki va tashqi faoliyatlarining rivojlanishidir.

Ruhiy rivojlanishning har bir bosqichi bolaning butun borliqqa bo‘lgan ma’lum, bosh munosabati o‘z faoliyatining muayyan, yetakchi turi bilan xarakterlanadi.

Leontevning fikricha, aynan ilk bolalik davrida yuzaga keluvchi o‘yin turi – asosiy, yetakchi faoliyat turi bo‘lib hisoblanadi. Boshqa asosiy xulosa: maktabgacha bo‘lgan davrdagi bolalik – shaxsning rivojlanishining dastlabki haqiqiy davri, xulq-atvorning shaxsiy mexanizmi rivojlanishi davridir. Maktabgacha yosh davrida ilk munosabatlar va aloqalar o‘rnatiladi, bular yordamida oliy faoliyat birligi va shaxs birligi hosil bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalikda yuzaga keluvchi faoliyatning xarakterli xususiyatlari – bu bir-biri bilan almashib turadigan, bir-birini asoslaydigan, yoki bir-biri bilan qarshi to‘qnashuvlarga duch keladigan hamda bir-biri bilan umuman bog‘liqlikka ega bo‘lmagan motivlarga undaydi va yo‘naltiriladi, unday emas, balki bir-biriga tobe bo‘lgan sabab-vajlarning tizimidir. [2,b.113].

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning lug‘at boyligi rivojlanishi bolaning tashqi olam haqidagi ma’lumotlarni idrok qilishi, aniqlashi va anglashiga chambarchas bog‘liqdir. Lug‘atning kambag‘alligi hamda noaniqligi so‘zlarni bir-biridan ma’lum jihatdan farqlay olmasligi, ya’ni differentsiallanmaganlik ularga xosdir. Ruhiy rivojlanishi

sustlashgan bolalar lug‘at asosan sodda va kundalik lug‘at bilan chegaralanadi (S.G.Shevchenko, E.V.Maltseva, Z.Treesoglova).

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar lug‘atining o‘ziga xosligi atrofdagi olam qonun-qoidalari, hodisalarini anglashda qiyinchiliklar, ob‘ektiv olam haqidagi tasavvurning cheklanganligi haqidagi tasavvurning cheklanganligida hamda aqliy faoliyatning o‘ziga xosligida namoyon bo‘ladi. Bola lug‘at boyligining shakllanishi esa, uning psixik rivojlanishi va tevarak olam haqidagi tasavvurlarini rivojlanishiga bog‘liq.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning tashqi olam haqidagi tasavvur va bilimlari S.G.Shevchenko tomonidan tadqiq etilgan . Bu jarayonda ularning lug‘at boyligining kambag‘alligi, noaniqligi kuzatilganda ota-onalarining kasbi haqida noaniq tasavvurga ega ekanliklari ma‘lum bo‘lgan, masalan: otang yoki onang kim bo‘lib ishlaydi, degan savolga ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar: "U yozyapti", "U ishda injener ishlaydi", deb javob berishgan. Ularning javoblari ko‘p bo‘lsa-da, mazmun mohiyati jihatdan savolga mos emasligi namoyon bo‘lgan. Ayrim bolalargina (15%) o‘z familiyalarini aniq aytganlar.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning ko‘pchiligida (85%) shu mavzu bo‘yicha aniq bilimlarning yetarlicha shakllanmaganligi kuzatilgan. Bunday bolalar ism va familiyalarini farqini bilmasdan, uni bir butun qilib qabul qiladilar.

Bu tadqiqotlar ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar yil fasllari ketma-ketligini farqlashga qiyinalishlarini fasllar va oylarni chalkashtirib ko‘rsatgan (kuzda daraxt barglari gullaydi, bahorda to‘kiladi, sentabr, oktabr, noyabr- yoz oylari va hakoza). Tashqi olam, predmet va hodisalar haqidagi tasavvur, bilimlarni chegaralanganligi, sababli, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning lug‘at boyligida ularga tanish predmet harakatini ifodalovchi so‘zlar mavjud bo‘lmagan.

Maktabgacha yoshdagi shaxsning shakllanishining xususiyatlaridan yana biri, bola va kattalar orasidagi munosabatlar o‘zgarishidir. Bola o‘zini individ sifatida sezishni boshlaydi, ya‘ni u o‘z fikriga, o‘z ismiga egadir, u o‘zini erkak yoki ayol jinsi vakili deb sezishni boshlaydi. U tezroq katta bo‘lishga intiladi. Mustaqil samarali natijalarga erishishga intiladi va buning evaziga minnatdorchilik, maqto‘v yoki boshqa qandaydir baho olishni istaydi. Bolalar kattalarga qarab taqlid qilishga intiladilar. Shunday ekan, bolaning harakati kattalar faoliyatining timsoli bevosita ifodalanadi. Kattalar, ularning predmetlarga va bir-biriga bo‘lgan munosabatini ko‘rib, bola ularga taqlid qilishni, u endi nafaqat tomosha qilishni balki kattalar harakatini taqlid orqali aynan ulardek qaytarishni boshlaydi. Bu bola va kattalar orasidagi yangi munosabat bo‘lib, kattalar timsoli bolalar harakatini va qiliqlarini boshqaradi, bu maktabgacha yoshdagi bola shaxsi uchun barcha yangidan yuzaga keluvchi harakatlarning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Bola har qanday rag‘batlantirishga katta e‘tibor beradi. Bunda ular xulq-atvorining emotsional-motivatsion boshqaruvini rivojlantiradilar, modomiki maktabgacha yoshdagi bolalar o‘zlari haqida ma‘lum bir xulosaga kela olmaydilar, ular o‘zlarini baholashlari kattalar xulosasiga bog‘liq bo‘ladi.

Maktabgacha yoshda axloqiy normalarni o‘zlashtirish, shaxsning asosiy sifatlarining shakllanishi kechadi. Shaxsning bazaviy sifatlari deb, shaxsning ijtimoiy turi, yoki xarakteri tomonidan aniqlanadigan insonning barqaror individualligining yuzaga kelishi va mustahkamlanishi tushuniladi. Bu shaxsning fundamental tomonlari bo‘lib, individni ko‘p yillardan so‘ng ham tanib olish mumkin bo‘lgan ustun keluvchi sabab va ehtiyojlarini o‘z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bola faoliyatining barcha ko‘rinishlari ularning xarakter tuzilishini umumlashtiradi. Bolalar ma‘lum bir syujetli o‘yin jarayonida odamlarning o‘zaro munosabatlarini modellashtiradilar.

Birinci navbatda, nutqni egallash hisobiga, bolalarda maktabgacha yoshda kattalar bilan muloqot chegarasining ancha-muncha kengayishi ro‘y beradi. Aynan shu yoshda bola faoliyatni keng doirada egallaydi – bular o‘yin, mehnat, sermahsul maishiy muloqot kabi faoliyatlar. Texnik tomonlari shakllangani kabi, motivatsion-maqсадli tomoni ham shakllanadi. Faoliyatning yetakchi ko‘rinishi bo‘lib syujetli-rolli o‘yin hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrini ularda yanada intensiv mo‘ljalga olish davri deb atasak bo‘ladi. Ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘z o‘rnini aniqlash yangi darajasi, yangi ichki vaziyat asosiy o‘zgarish bo‘lib hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bola ko‘proq kelajakka qaratilgan maqsadlarni, vositali ravishda namoyon bo‘lgan taqdimotlarni qo‘yishga o‘rganadi, va ularga erishish uchun duch kelgan qiyinchiliklarga qaramay harakat qiladi.

Bilish sohasida erishgan asosiy natija – bu bilishga oid vosita va usullarini egallash hisoblanadi. Bilish jarayonlari o‘rtasida o‘zaro zich aloqalar vujudga kelib, ularning barchasi borgan sari intellektuallashadi, anglanadi, boshqaruvchi xarakterlarni egallaydi.

XULOSA

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxs shakllanishi boshlanadi, atrof-muhit va o‘z-o‘zi bilan yangi munosabatlar o‘rnatiladi. O‘z-o‘zini baholash, mustaqillik, biron-bir muammo haqida o‘z fikriga ega bo‘lish kabi xususiyatlari namoyon bo‘la boshlaydi. Shaxs rivojlanishning bu ikki yo‘nalishi bir-biri bilan to‘qnash keladi, asosiysi, ularning ikkisi ham rivojlanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Deti s zaderjkoy psixicheskogo razvitiya. T.A.Vlasova, N.A.Sipina tahriri ostida. M., 1994
2. K.S.Lebedinskaya, G.P.Bartn, M.T.Dunayeva. Aktualniye problemi diagnostiki zaderjki psixicheskogo razvitiya detey. M., Pedagogika, 2002
4. S.D.Zabramnaya. Otbor umtvenno otstalix detey v spetsialniye uchrejdeniya. M., Prosvesheniye, 2008
5. G.B.Shoumarov, K.K.Mamedov. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik xususiyatlari va differensial diagnostikasi. Toshkent, 1997

6. K.K.Mamedov, G.B.Shoumarov, V.P.Podobed. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida. T., 1999

UMUMTA’LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARI ORQALI
O‘QUVCHILARDA SAHNA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA
O‘QITUVCHINING ROLI

O.Sobiroiva

Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida musiqa darslari orqali o‘quvchilarda sahna madaniyatini shakllantirish jarayoni, o‘qituvchining bu jarayondagi roli va pedagogik yondashuvlar tahlil etiladi. Sahnada o‘zini tutish, estetik did, nutq madaniyati, sahna etikasi va badiiy ijro ko‘nikmalarini rivojlantirishda musiqa o‘qituvchisining mahorati muhim o‘rin tutadi. Maqolada o‘quvchilarni sahna faoliyatiga tayyorlashda interfaol metodlar, ijodiy mashg‘ulotlar va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlarning samaradorligi yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchining shaxsiy namunasi va musiqiy-ijodiy faoliyati o‘quvchilarda sahna madaniyatining shakllanishiga bevosita ta’sir etadi.

Kalit so‘zlar: musiqa, tarbiya, sozanda, sahna madaniyati, o‘qituvchi roli, ijro mahorati, estetik tarbiya, kasbiy kompetentlik, badiiy did, musiqa ta’limi, sahna madaniyati, o‘qituvchi roli, badiiy ijro, estetik tarbiya, o‘quvchi faolligi, pedagogik texnologiyalar, milliy qadriyatlar.

KIRISH. Bugungi kunda umumta’lim maktablarida musiqa darslari nafaqat o‘quvchilarning musiqiy savodini oshirish, balki ularning estetik didini, ijodiy tafakkurini va sahna madaniyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Sahnada o‘zini erkin tutish, jamoa oldida chiqish qilish, ifodali so‘zlash va badiiy obraz yaratish — bularning barchasi o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiradi. Shu jihatdan musiqa o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki ijodiy yo‘naltiruvchi, sahna madaniyatining shakllanishiga rahbarlik qiluvchi shaxs sifatida katta mas’uliyatni zimmasiga oladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning sahnaga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish, ularni qo‘shiq, raqs, cholg‘u yoki badiiy so‘z orqali o‘zini ifoda etishga o‘rgatish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, milliy an’analar va qadriyatlardan samarali foydalanishi zarur. Shu orqali o‘quvchi nafaqat musiqiy ijrochilikni, balki sahna madaniyati, go‘zallikni his etish va badiiy didni ham egallaydi.. Tajribali o‘qituvchi nafaqat texnik ko‘nikmalarni o‘rgatadi, balki sahnada o‘zini tutish, tomoshabinga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, asar ruhini ifoda etish kabi jihatlarni ham tarbiyalaydi. Shuningdek, musiqa ta’limi jarayonida o‘qituvchi san’atkorlikning ichki

madaniyatini — badiiy tafakkur, hissiy sezgirlik, estetik idrok va psixologik tayyorgarlikni ham shakllantiradi. Bu esa kelajakda sozandaning sahna madaniyati va professional muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biriga aylanadi. Shu sababli, ushbu mavzuda o‘qituvchining sahna madaniyatini shakllantirishdagi roli, ta’sirchan pedagogik metodlari, o‘quvchi-shogird munosabatining psixologik va ijodiy jihatlarini chuqur tahlil etilishi dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Sozanda san’ati inson qalbiga bevosita ta’sir etuvchi, milliy qadriyat va madaniyatimizni ifodalovchi muhim yo‘nalishdir. Har bir sozanda nafaqat texnik jihatdan mohir ijrochi, balki yuksak sahna madaniyatiga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllanishi zarur. Sahna madaniyati — bu ijrochining tashqi qiyofasi, harakati, tinglovchiga bo‘lgan hurmati, musiqani his etish va uni estetik tarzda yetkazish qobiliyatidir. O‘qituvchi bu jarayonda asosiy shaxs bo‘lib, talabalarda nafaqat cholg‘u chalish ko‘nikmalarini, balki sahnaviy madaniyat, badiiy tafakkur va axloqiy qadriyatlarni singdiradi. Shu boisdan, o‘qituvchining metodik yondashuvi, shaxsiy namunasi va pedagogik mahorati sozandaning sahnaviy muvaffaqiyatida hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili metodologiya

Sozanda sahna madaniyatini shakllantirish masalasi bo‘yicha bir qator ilmiy manbalarda (A.Abdullayev, R.Jo‘rayev, D.Mahmudov va boshqalar) pedagogik, psixologik va estetik jihatlar yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida musiqachining shaxsiy madaniyati va estetik didi ijrochi sifatida muvaffaqiyatning asosi ekanligi ta’kidlanadi. A.Abdullayev “Musika madaniyatida sahna ko‘rinishlari” asarida sahnaga chiqish madaniyatini — ijrochining badiiy qiyofasini to‘ldiruvchi muhim omil sifatida ko‘rsatadi. D.Mahmudov esa “Sozanda shaxsining shakllanishida pedagogning namunasi” nomli ishida o‘qituvchi shaxsining o‘quvchiga psixologik ta’siri, o‘zini tutish madaniyati va estetik idrokni rivojlantirish usullarini tahlil qiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Musika va san’at sohasini rivojlantirish to‘g‘risida” qarorlarida ham o‘qituvchi va ijrochilarning kasbiy mahoratini yuksaltirish, milliy qadriyatlarni asrash va sahna madaniyatini oshirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Ushbu manbalar asosida aytish mumkinki, o‘qituvchi faqat texnik bilim emas, balki ma’naviy-axloqiy, estetik tarbiya orqali ham sozandada sahna madaniyatini shakllantiradi.

Muhokama va natijalar

Sahna madaniyati — bu murakkab jarayon bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida psixologik tayyorgarlik, badiiy ifoda, estetik ko‘nikma va madaniy xulqni o‘z ichiga oladi. Sozanda sahnaga chiqqanida, tomoshabinning birinchi taassuroti aynan uning tashqi madaniyatidan shakllanadi. Shu bois o‘qituvchi dars jarayonlarida quyidagi jihatlariga e’tibor qaratishi zarur:

1. **Tashqi ko‘rinish madaniyati** – kiyinish, sahnada yurish, holat va mimika ustida ishlash.
2. **Ichki ruhiy tayyorgarlik** – hayajon, ishonch, ijobiy hissiy holatni boshqarish.
3. **Badiiy ifoda** – asarning mazmunini his qilish, uni tomoshabinga yetkazish.

4. **Tinglovchi bilan muloqot** – sahnada auditoriya bilan ruhiy aloqa o‘rnatish.
5. **Axloqiy tarbiya** – hurmat, kamtarlik va madaniyatli muomala.

Bu jihatlar faqat nazariya bilan emas, balki amaliy mashg‘ulotlarda, sahna chiqishlarida, kontsert tahlillarida o‘rgatilishi kerak. O‘qituvchi har bir talaba ijrosini tahlil qilib, uning sahna xatti-harakatlari, badiiy ifodasi va ruhiy tayyorgarligiga individual yondashishi zarur. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi tomonidan sahna madaniyatiga doir tizimli yo‘l-yo‘riqlar, namunaviy chiqishlar, videomashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar o‘z sahna madaniyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqadiki, sozandaning sahna madaniyatini shakllantirish jarayoni murakkab, ko‘p qirrali va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayonning markazida o‘qituvchining shaxsiy namuna ko‘rsatishi, badiiy tafakkur darajasi, pedagogik mahorati hamda shogird bilan samimiy, ijodiy aloqasi turadi.

O‘qituvchi o‘zining bilim, tajriba va estetik qarashlari orqali shogirdga nafaqat soz chalish texnikasini, balki san‘atni qalban his etish, sahna madaniyatini egallash, tomoshabin bilan ruhiy aloqani o‘rnatish kabi nozik jihatlarini o‘rgatadi. Shu orqali o‘qituvchi nafaqat kasbiy, balki ma‘naviy tarbiyachi sifatida ham faoliyat yuritadi. Sozandaning sahna madaniyati uning tashqi madaniy qiyofasi, badiiy didi va ichki ruhiy dunyosining uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Bunday uyg‘unlikni ta‘minlash uchun o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchiga badiiy did, sahna etikasi, ijro psixologiyasi va estetik qadriyatlarni o‘rgatishga alohida e‘tibor qaratishi lozim. Sozandaning sahna madaniyatini shakllantirish — bu o‘qituvchining yuksak mahorati, pedagogik sezgirliги va estetik didiga bog‘liq murakkab, ammo zaruriy jarayondir. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsiy namuna ko‘rsatuvchi, badiiy-estetik tarbiyachi sifatida faoliyat yuritadi. Natijada, o‘quvchi-sozanda nafaqat mahoratli ijrochi, balki yuksak sahna madaniyatiga ega, milliy qadriyatlarga hurmat bilan yondashuvchi, zamonaviy estetik tafakkur egasi sifatida shakllanadi. Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchi — bu sahna madaniyatining asosiy yaratuvchisi, shogird uchun yo‘l ko‘rsatuvchi va san‘atda barkamollikka yetaklovchi shaxsdir. Shu bois, sozanda tayyorlash jarayonida o‘qituvchi faoliyatining sifatini oshirish, uning kasbiy va estetik salohiyatini rivojlantirish bugungi musiqa ta‘limining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A. *Musiqa madaniyatida sahna ko‘rinishlari*. – Toshkent: O‘zbekiston milliy konservatoriyasi nashriyoti, 2019.
2. Mahmudov D. *Sozanda shaxsining shakllanishida pedagogning namunasi*. – Toshkent, 2021.
3. Қобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОРА ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.

4. Қобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОР ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.
5. Bakirovna, Q. E. "Theoretical And Methodological Basis Of Overcoming Contradictions In Modern Musical And Educational Practice." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 1.1 (2021): 117-120.
6. Qobilova, Ezoz. "THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES." *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research* 4.02 (2024): 44-49.
7. Qobilova, Ezoz. "THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES." *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research* 4.02 (2024): 44-49.
8. Qobilova, Ezozxon. "The Significance Of Interdisciplinary Connection In The Formation Of Music Literacy In Children With Hearing Defect In Music Lessons." *Onomázein* 62 (2023): December (2023): 1382-1388.
9. Qobilova, E. B., et al. "QADIMIY MUSIQIY SAN'ATNING SHAKLLANISH JARAYONI." *Science and innovation* 2.Special Issue 14 (2023): 560-565.
10. Jamoliddinova, D., et al. "BO'LAJAK MUSIQA TALIMI O 'QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. E'zozxon Qobilova." 269.

PEDAGOGIK JARAYONDA FORMATIF BAHOLASH VOSITALARINI ISHLAB CHIQISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Sobitjon Xalimov Hoshimjonovich

University of Business and Science

pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

sobitjonxalimov@gmail.com

Anotatsiya. Maqolada ta’lim jarayonida formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlari nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada formatif baholashning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi hamda o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda formatif baholash vositalarining konstruktivistik, refleksiv va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashuv mexanizmlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion yondashuv, formatif baholash, pedagogik jarayon, o‘qitish texnologiyasi, ta’lim sifati, refleksiya, kompetensiya, o‘z-o‘zini baholash, konstruktivizm, monitoring tizimi.

Аннотация. В статье теоретико-методологически анализируются инновационные подходы к разработке инструментов формативного оценивания в образовательном процессе. Раскрывается сущность и содержание формативного оценивания, его интеграция с современными педагогическими технологиями, а также роль в развитии учебной деятельности обучающихся. В исследовании изучены механизмы взаимодействия инструментов формативного оценивания с конструктивистским, рефлексивным и компетентностным подходами, что способствует повышению качества образования и формированию активной учебной позиции обучающихся.

Ключевые слова: инновационный подход, формативное оценивание, педагогический процесс, образовательная технология, качество образования, рефлексия, компетенция, самооценка, конструктивизм, система мониторинга.

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis of innovative approaches to developing formative assessment tools within the educational process. It explores the essence and content of formative assessment, its integration with modern pedagogical technologies, and its role in enhancing students’ learning activities. The study examines the mechanisms through which formative assessment tools interact with

constructivist, reflective, and competence-based approaches, thereby improving the quality of education and fostering students' active participation in the learning process.

Keywords: innovative approach, formative assessment, pedagogical process, teaching technology, quality of education, reflection, competence, self-assessment, constructivism, monitoring system.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida baholash jarayoni o'quv jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u faqatgina natijani aniqlash vositasi emas, balki o'quvchini rivojlantirish, o'qitish samaradorligini oshirish hamda ta'lim jarayonining sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi murakkab pedagogik tizim sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, formatif baholash (ya'ni, o'qitish jarayonida o'quvchining o'quv faoliyatini muntazam kuzatib borish va takomillashtirib borish) konsepsiyasi bugungi kunda ta'lim jarayonining markaziy elementiga aylanmoqda. Chunki formatif baholash natijaga emas, balki o'quvchining o'sish dinamikasiga, bilish jarayoniga, o'z-o'zini nazorat qilish va refleksiya qilish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu yondashuv orqali o'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini chuqur tahlil qilib, ularning individualligini inobatga olgan holda pedagogik strategiyani ishlab chiqadi. Ta'lim tizimidagi islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida baholashning zamonaviy metodlarini joriy etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Formatif baholashning samarali amalga oshirilishi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, ularda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, tahliliy yondashuv va o'z fikrini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi — kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishga bevosita xizmat qiladi. Pedagogik jarayonda formatif baholash vositalarini ishlab chiqish innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Chunki an'anaviy baholash tizimi (summativ baholash) natijani aniqlashga qaratilgan bo'lsa, formatif baholash jarayonni boshqarish va takomillashtirishni maqsad qiladi. Shuning uchun o'qituvchi formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda interaktiv metodlardan, raqamli texnologiyalardan, refleksiv topshiriqlardan, elektron portfoliolardan, peer-assessment (o'zaro baholash) va self-assessment (o'zini baholash) kabi innovatsion mexanizmlardan foydalanishi zarur. Bundan tashqari, formatif baholash vositalarining samaradorligi ularning tizimliliigi, aniqligi va konstruktivligiga bog'liqdir. Baholash vositalarini ishlab chiqishda didaktik mezonlarga asoslanish, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish hamda o'quv faoliyatining turli bosqichlarida qo'llaniladigan metodik usullarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlari ilmiy asosda yoritilib, ular orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Formativ baholash nazariyasining shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmida boshlanib, u dastlab Benjamin Bloom, Michael Scriven, va Robert Stake kabi pedagog olimlar tomonidan ta'lim natijalarini baholashda diagnostik yondashuvni

kiritish orqali asoslangan edi. Keyinchalik Paul Black va Dylan Wiliam “Inside the Black Box” nomli mashhur tadqiqotida formatif baholashning o‘qitish samaradorligiga ta’sirini empirik asosda isbotladi[1]. Ularning fikricha, formatif baholash o‘quvchilarning o‘z bilimlarini ongli ravishda tahlil qilish, o‘z kamchiliklarini aniqlash va mustaqil o‘shirish imkonini yaratadi. Shu bois, formatif baholash o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi refleksiv muloqotni shakllantiruvchi interfaol jarayon sifatida qaraladi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida formatif baholash vositalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish, ayniqsa, raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash jarayoni dolzarbdir. Masalan, Learning Management System (LMS), Google Classroom, Moodle, va Microsoft Teams kabi platformalar formatif baholashning onlayn formatini qo‘llash imkonini yaratmoqda. O‘qituvchi ushbu tizimlar orqali o‘quvchilarga doimiy teskari aloqa beradi, ularning yutuqlarini kuzatadi, kamchiliklarini aniqlaydi va individual o‘shirish strategiyasini ishlab chiqadi. Bu esa o‘quvchi markazli ta’lim paradigmasining muhim omili sifatida formatif baholashning o‘rni va ahamiyatini yanada oshiradi. Pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi nafaqat texnologik, balki metodologik o‘zgarishlarni ham taqozo etadi. Innovatsion yondashuv deganda, mavjud ta’lim jarayonini yangi g‘oyalar, ilg‘or texnologiyalar va ijodiy metodlar asosida yangilash jarayoni tushuniladi. Formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda innovatsion yondashuvlar, avvalo, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi va ehtiyojlariga moslashtirilgan moslashuvchan baholash tizimlarini ishlab chiqishni anglatadi. Masalan, adaptiv test tizimlari, raqamli refleksiya jurnallari, gamifikatsiyalash asosidagi baholash modullari bu boradagi samarali yechimlardandir[2]. Zamonaviy pedagogik amaliyotda formatif baholash o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga faol ishtirokini ta’minlash orqali ularning o‘quv motivatsiyasini oshiradi. Chunki baholash endi “jazolovchi” yoki “saralovchi” mexanizm sifatida emas, balki “rivojlantiruvchi” vosita sifatida qaralmoqda. Shunday ekan, formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda o‘qituvchi ijodkorlik, tahliliy fikrlash va o‘z kasbiy kompetensiyasini yangilashga tayyor bo‘lishi lozim. Shuningdek, formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda madaniy-kontekstual omillarni hisobga olish ham muhimdir. O‘zbekiston ta’lim tizimida formatif baholash konsepsiyasi nisbatan yangi bo‘lib, uni milliy ta’lim modeliga integratsiya qilish jarayonida o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, baholash mezonlari va metodik qo‘llanmalarini ishlab chiqish talab etiladi. Shu sababli, formatif baholash vositalarini yaratish jarayoni nafaqat nazariy, balki amaliy-pedagogik va psixologik tayyorgarlikni ham o‘z ichiga olishi kerak. Formativ baholashning yana bir muhim jihati — bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi teskari aloqa tizimini rivojlantirishdir. Samarali teskari aloqa o‘quvchining o‘z faoliyatini qayta ko‘rib chiqish, xatolarni tahlil qilish va natijani yaxshilash imkonini beradi[3]. Shu ma’noda, teskari aloqaning sifatli bo‘lishi formatif baholash vositalarining muvaffaqiyatini belgilaydi. Zamonaviy yondashuvlar orasida “feedforward” konsepsiyasi — ya’ni kelgusidagi o‘rganishga yo‘naltirilgan tavsiyalar berish g‘oyasi keng qo‘llanilmoqda. Pedagogik jarayonda formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda refleksiv baholash

uslublarini joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarni o‘z faoliyatlarini tahlil qilishga, o‘z bilimlarini baholashga, natijalar ustida o‘ylashga o‘rgatish ta’lim samaradorligini oshiradi. Shu jihatdan formatif baholash jarayonida refleksiya nafaqat o‘qituvchining, balki o‘quvchining ham o‘z-o‘zini baholash madaniyatini shakllantiruvchi omil sifatida qaraladi. Shu tariqa, ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u zamonaviy pedagogik jarayonda formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlarini nazariy va amaliy asosda o‘rganishga, ularni milliy ta’lim tizimida samarali tatbiq etish yo‘llarini aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili: Formativ baholashning nazariy asoslari va innovatsion rivojlanish istiqbollari bo‘yicha so‘nggi yillarda bir qator xorijiy tadqiqotchilar tomonidan chuqur ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, bu borada Paul Black va Dylan Wiliam hamda John Hattie va Helen Timperley kabi olimlarning ilmiy ishlari pedagogik baholash jarayonini modernizatsiyalashda muhim ilmiy-hayotiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ularning tadqiqotlari formatif baholashning faqatgina o‘quvchilar bilimini aniqlash emas, balki ularning o‘quv jarayonidagi psixologik, ijtimoiy va refleksiv rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Paul Black va Dylan Wiliam o‘zlarining mashhur “Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment” asarida formatif baholashning o‘qitish jarayoniga ta’sirini tizimli ravishda yoritadi[4]. Ularning fikricha, formatif baholash o‘quvchilarni faol bilim egallovchi subyekt sifatida shakllantiradi, o‘qituvchini esa diagnostik tahlilchi rolda ko‘radi. Ular o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan samarali teskari aloqa o‘quvchilarning o‘z-o‘zini tahlil qilish va o‘zini rivojlantirish jarayonini rag‘batlantirishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Black va Wiliam formatif baholashni “ta’lim jarayonining yuragi” deb ta’riflab, baholash vositalarining innovatsion modelini ilgari suradilar. Ular tomonidan ishlab chiqilgan “feedback loop” modeli o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot mexanizmini mustahkamlaydi, bu esa bilimlarning konstruktiv shakllanishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, John Hattie va Helen Timperley tomonidan yozilgan “The Power of Feedback” asari ham formatif baholash konsepsiyasini chuqur ilmiy asosda tahlil qiladi[5]. Ularning tadqiqotida teskari aloqa o‘quvchilarning bilim jarayonidagi eng muhim kognitiv vosita sifatida ko‘riladi. Hattie va Timperley teskari aloqaning uch bosqichli modeli — “qayerdaman?”, “qayerga ketmoqdaman?” va “qanday yetaman?” (Where am I going? How am I going? Where to next?) tamoyillarini ilgari surib, baholashni o‘quvchilarning o‘z bilimlarini ongli ravishda nazorat qilish tizimiga aylantiradi. Ularning fikricha, formatif baholash samarali bo‘lishi uchun teskari aloqa individual, maqsadli va o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlovchi bo‘lishi zarur[6]. Ushbu yondashuv o‘qituvchining baholash vositalarini ishlab chiqishda refleksiv va differensial metodlardan foydalanishini taqozo etadi. Black, Wiliam, Hattie va Timperleyni ilmiy konsepsiyalari uzviylikda shuni ko‘rsatadiki, formatif baholashning samaradorligi uning innovatsion vositalar bilan uyg‘unligiga bog‘liqdir. Ular ilgari surgan ilmiy qarashlarda raqamli texnologiyalar yordamida baholashni avtomatlashtirish, o‘quvchilarning individual o‘sish

dinamikasini monitoring qilish va interfaol platformalar orqali teskari aloqani ta‘minlash g‘oyalari asosiy yo‘nalish sifatida shakllangan. Shu sababli, mazkur olimlarning ishlari formatif baholash vositalarini ishlab chiqishda ilmiy-nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi, ayniqsa, o‘qituvchilarning baholash kompetensiyasini rivojlantirish hamda ta‘lim sifatini oshirish jarayonida ularning konseptual qarashlari muhim o‘rin egallaydi[7]. Bu ikki manbaga asoslangan holda aytish mumkinki, formatif baholashning zamonaviy bosqichi raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va refleksiv strategiyalar bilan uyg‘unlashgan murakkab tizimdir. Black va Wiliamning “sinf ichidagi baholash madaniyatini shakllantirish” konsepsiyasi bilan Hattie va Timperleyning “feedback orqali o‘shish modeli” bir-birini to‘ldiruvchi ilmiy paradigmalardir. Ularning tadqiqotlari formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlarini asoslashda mustahkam ilmiy zamin yaratadi va pedagogik amaliyotda baholash jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotda pedagogik jarayonda formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlarini ilmiy asosda o‘rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotda konstruktivistik, kompetensiyaviy, refleksiv va tizimli yondashuvlar metodologik asos sifatida tanlandi, chunki ular formatif baholash jarayonining mohiyatini chuqur tahlil etish, uning o‘quvchi shaxsining intellektual hamda ijtimoiy rivojlanishiga ta’sirini baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, ilmiy tahlil, diagnostik kuzatish, pedagogik eksperiment, komparativ va model yaratish metodlari o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanildi. Konstruktivistik yondashuv o‘quvchini bilimning faol yaratuvchisi sifatida ko‘rib, formatif baholash vositalarini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda ishlab chiqishga imkon berdi; kompetensiyaviy yondashuv esa o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining natijaviyligini o‘lchovchi mezon sifatida xizmat qildi. Refleksiv yondashuv yordamida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro muloqotda hosil bo‘ladigan teskari aloqa mexanizmlari tahlil qilindi, tizimli yondashuv esa formatif baholash jarayonining barcha komponentlarini (maqsad, mazmun, metod, vosita, natija) bir butun sifatida o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida shuningdek, interaktiv kuzatish metodlari orqali o‘quvchilarning bilish faoliyatiga formatif baholash vositalarining ta’siri aniqlanib, eksperimental modellashtirish orqali ularning samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Ushbu metodlarning kompleks qo‘llanilishi natijasida formatif baholash vositalarining innovatsion asoslarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy yo‘nalishlari aniqlanib, ta‘lim jarayonida ularning real qo‘llanilish imkoniyatlari ilmiy asosda isbotlandi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogik jarayonda formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlarini joriy etish o‘quvchilarning bilim sifati, refleksiv tafakkuri va o‘z-o‘zini baholash madaniyatini sezilarli darajada oshiradi. Empirik tahlillar asosida aniqlanishicha, formatif baholash vositalarining samaradorligi, avvalo, ularning moslashuvchanligi, shaxsga yo‘naltirilganligi va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashganligiga bog‘liqdir. O‘tkazilgan eksperimental

kuzatishlar natijasida, o‘quv jarayonida diagnostik kartalar, refleksiv jurnallar, raqamli test platformalari va gamifikatsiyalangan baholash modullaridan foydalanish o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini 37 foizga oshirgani, o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmalarini esa 42 foizga yaxshilagani qayd etildi. Shu bilan birga, teskari aloqa mexanizmlarining samarali tashkil etilishi o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro ishonchli kommunikatsiya tizimini shakllantirib, baholash jarayonini subyektivlikdan holi qiladi. Tadqiqot natijalari shuningdek, formatif baholash vositalarining innovatsion dizayni o‘quvchilarning ijtimoiy-emosional intellektini rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynashini isbotladi, chunki bunday yondashuvlar o‘quvchilarni o‘z fikrini asoslab berish, muammolarni mustaqil tahlil qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi. Natijada, formatif baholash vositalarini ishlab chiqishning innovatsion yondashuvlari nafaqat o‘qitish samaradorligini, balki ta’lim tizimining umumiy sifat ko‘rsatkichlarini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Muxokama: Formativ baholash konsepsiyasi bo‘yicha xalqaro miqyosda olib borilgan ilmiy polemikalar shuni ko‘rsatadiki, baholash jarayonining mohiyati, samaradorlik mezonlari hamda innovatsion vositalarni qo‘llash tamoyillari borasida olimlar o‘rtasida turlicha qarashlar mavjud. Xususan, Paul Black va John Hattie o‘rtasidagi ilmiy munozara formatif baholashning o‘quvchilarning o‘zlashtirishiga ta’sir darajasi, teskari aloqaning roli hamda o‘qituvchining metodik kompetensiyasi masalalarida muhim ilmiy pozitsiyalarni yuzaga chiqargan. Paul Black formatif baholashni o‘qitish jarayonining markaziy mexanizmi sifatida ko‘radi[8]. U baholash jarayonida o‘quvchining fikrlash jarayoni, refleksiv tahlili va o‘z-o‘zini baholash qobiliyati markazda turishi lozimligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, baholashning asosiy maqsadi natijani aniqlash emas, balki o‘quvchining o‘sish dinamikasini qo‘llab-quvvatlash, ya’ni o‘qitish jarayonini uzluksiz rivojlantirishdir. Blackning yondashuvi “diagnostik-inklyuziv baholash modeli” sifatida tanilib, u baholash vositalarining adaptiv, moslashuvchan va shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishini talab etadi. U formatif baholashda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot jarayonini “bilim ishlab chiqarish” sifatida talqin qilib, teskari aloqaning sifatini pedagogik muvaffaqiyatning bosh omili deb hisoblaydi. Biroq, John Hattie Blackning ushbu qarashlariga nisbatan ayrim tanqidiy fikrlar bildiradi[9]. Hattiega ko‘ra, formatif baholashning asosiy kuchi o‘qituvchining intuitiv yoki diagnostik qarorlarida emas, balki o‘quvchiga yo‘naltirilgan aniq, o‘lchovli va istiqbolga qaratilgan teskari aloqa tizimidadir. U Black tomonidan ilgari surilgan “muloqot orqali o‘sish” modelini haddan tashqari subyektiv deb baholab, o‘qituvchilarning shaxsiy interpretatsiyasiga tayanish baholash jarayonining obyektivligini pasaytiradi, deya e’tiroz bildiradi. Hattie o‘zining “Visible Learning” paradigmasida formatif baholashning samaradorligini statistik tahlillar orqali asoslab, o‘qituvchilarning aniq maqsadli baholash strategiyalarini ishlab chiqishini zarur deb hisoblaydi[10]. Unga ko‘ra, har bir teskari aloqa komponenti (feedback, feed-up, feed-forward) o‘quvchining o‘z bilish jarayonini chuqur tahlil qilishi va kelgusi bosqichga yo‘naltiruvchi rejalashtirilgan mexanizm sifatida ishlashi kerak.

Xulosa: Umumiy pedagogika fanini o‘qitishda formatif baholash metodikasini joriy etish — zamonaviy ta’lim paradigmasining asosiy strategik yo‘nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, formatif baholash o‘quvchilarning bilimni aniqlash vositasi emas, balki ularning o‘quv faoliyatini boshqarish, refleksiv fikrlashni rivojlantirish va o‘z-o‘zini baholash madaniyatini shakllantirishga qaratilgan kompleks pedagogik tizimdir. Bu jarayon o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida uzluksiz teskari aloqa o‘rnatish, shuningdek, o‘quv maqsadlarini shaxsiylashtirilgan tarzda rejalashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shohbozbek, E. (2025). BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING TADQIQOTCHILIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING KONSEPSUAL ASOSLARI. *Global Science Review*, 1(1), 328-338.
2. Islomovich, I. T., & Ravshanbekovich, G. S. (2023). Development of pedagogical competence in future teachers. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 5(04), 12-16.
3. Sh, E. (2025). Developing the spiritual worldview of young people through the continuous education system in Uzbekistan. *Ob'edinyaya studentov: mejdunarodnye issledovaniya i sotrudnichestvo mejdu distsiplinami*, 1(1), 314-316.
4. Ismoilov, T. (2020). THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF THE PUPILS OF PRIMARY FORMS OF SECONDARY SCHOOLS THROUGH MOBILE ACTIVITIES IN THE PROCESS OF STUDY. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(11), 391-394.
5. Sattorov, V. N. (2023). “UMUMIY PEDAGOGIKA” FANINI O‘QITISHDAGI INNOVATSIYALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 734-745.
6. Likhonosova, G., Nencheva, I., Ismailov, T., Gorka-Chowanec, A., & Mitkov, M. (2024). Financial aspects of socio-economic rejection in Ukraine in conditions of economic turbulence. *Access to science, business, innovation in the digital economy*, ACCESS Press, 5(2), 248-262.
7. Abduvliyevich, A. A. (2025). PEDAGOGIKA FANINING RIVOJLANISH TARIXI VA ASOSIY BOSQICHLARI. *Journal of new century innovations*, 76(1), 283-285.
8. Ergashbayev, S. (2025). YOSHLARNING MA'NAVIYAT DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHDA UZLUKSIZ TA'LIM.
9. Ismoilov, T. I. (2019). Social and legal solutions of insurance mandatory recommendations. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 152-154.
10. Jurayev, B. T. (2022). *Pedagogik va psixologik fanlarni o‘qitish metodikasi. Fan va talim*” Buxoro-2022.

MUSTAQIL TA’LIMNI SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDA INDIVIDUALLASHTIRISH

Sulaymanova Dildora Baxtiyorovna

Olmaliq davlat texnika instituti.

Matematika va tabiiy fanlar kafedrası dotsenti.

Tel: +998936683645,

e-mail: sdildora75@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta’lim jarayonida qo‘llanilishi dolzarbligi, ularning imkoniyatlari hamda mustaqil ta’limni individuallashtirish yo‘llari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada talabalar bilimni baholash va ularga shaxsiy o‘quv yo‘llarini taklif etish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi sun’iy intellekt tizimlarining afzalliklari va amaliy ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, SI texnologiyalarining adaptiv ta’lim jarayonidagi roli, raqamli platformalar va interaktiv vositalar orqali individual yondashuvni ta’minlash imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, sun’iy intellekt, individuallashtirish, raqamli texnologiya, adaptiv ta’lim, ChatGPT.

Abstract. The article explores the relevance and potential of applying artificial intelligence (AI) technologies in modern education, emphasizing their role in enhancing the individualization of independent learning. It provides a scientific analysis of AI-based systems capable of assessing students’ knowledge, identifying learning needs, and generating personalized educational pathways aimed at improving learning efficiency. Furthermore, the paper discusses the pedagogical and practical significance of AI tools in adaptive learning environments, highlighting the ways digital platforms and interactive technologies facilitate a more individualized and student-centered approach to education.

Keywords: independent learning, artificial intelligence, individualization, digital technologies, adaptive learning, ChatGPT.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательном процессе, их возможности, а также пути индивидуализации самостоятельного обучения на научной основе. В статье анализируются преимущества и практическая значимость систем ИИ, которые оценивают знания студентов и предлагают им персонализированные

образовательные маршруты, способствуя повышению эффективности обучения. Кроме того, освещается роль технологий ИИ в адаптивном обучении, а также возможности обеспечения индивидуального подхода с помощью цифровых платформ и интерактивных инструментов.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, искусственный интеллект, индивидуализация, цифровые технологии, адаптивное обучение, ChatGPT.

KIRISH. XXI asrda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha sohalarida, xususan, ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda. Ta'limni innovatsion asosda tashkil etish bugungi kunning eng muhim talablaridan biridir. Shulardan biri – sun'iy intellekt (AI) yordamida talabalarning mustaqil ta'limini individuallashtirish yo'nalishidir.

Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonini avtomatlashtiradi, o'qituvchining yordamchisiga aylanadi va talabaning shaxsiy o'rganish ehtiyojlarini tahlil etish imkonini beradi. Shu bois, AI yordamida ta'limni individuallashtirish nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki o'quvchining mustaqil fikrlash, o'zini rivojlantirish va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

1. Mustaqil ta'limning mohiyati va ahamiyati

Mustaqil ta'lim – bu shaxsning o'z bilimini mustaqil egallash, yangilash va kengaytirish jarayonidir. Oliy ta'limda bu jarayon talabalarning o'z vaqtida bilimni mustaqil izlab topishi, o'rganishi va tahlil qilishi orqali amalga oshadi.

An'anaviy mustaqil ta'limda barcha talabalarga bir xil topshiriqlar beriladi, bu esa ularning individual o'rganish uslubi va bilim darajasini hisobga olmaydi. Shuning uchun zamonaviy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, ya'ni individuallashtirilgan yondashuv zarur bo'lmoqda.

2. Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni.

Sun'iy intellekt — bu inson tafakkuriga o'xshash tarzda tahlil, o'rganish va qaror qabul qilish imkoniga ega bo'lgan kompyuter tizimlaridir. Bugungi kunda AI ta'lim sohasida quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilmoqda:

- ChatGPT, Gemini, Copilot — talabalar savollariga javob beradi, murakkab tushunchalarni sodda qilib tushuntiradi;
- Khanmigo (Khan Academy AI) — o'quvchining bilim darajasiga qarab mashqlarni moslashtiradi;
- Duolingo Max — til o'rganishda individual darajaga mos interaktiv mashqlarni taklif etadi;
- Coursera AI Coach — talabaning qiziqishlariga mos o'quv yo'nalishini shakllantiradi.

Bu vositalar o'qituvchi faoliyatini to'ldiruvchi, o'quvchining shaxsiy ehtiyojiga mos o'quv muhitini yaratadi.

3. Mustaqil ta'limni sun'iy intellekt yordamida individuallashtirish jarayoni

AI yordamida individuallashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Ma'lumot yig'ish – tizim o'quvchi faoliyatini (test natijalari, vaqt sarfi, qiziqishlar) qayd etadi.
2. Tahlil – AI o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi.
3. Moslashtirish – tizim talaba uchun eng mos darslar, mashqlar yoki video materiallarni tanlaydi.
4. Teskari aloqa – talabaning yutuqlariga qarab AI yangi tavsiyalar beradi.

Natijada har bir talaba o'z tezligida, o'z uslubida o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchida o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

4. AI yordamida individuallashtirilgan ta'limning afzalliklari

- Shaxsiylashtirilgan yondashuv: har bir o'quvchi uchun alohida o'quv yo'li shakllanadi.
- Motivatsiya oshadi: talaba o'z natijalarini real vaqt rejimida kuzatadi.
- Teskari aloqa tezligi: AI har bir javobga darhol baho beradi.
- O'qituvchining yuki kamayadi: AI yordamida testlar, mashqlar avtomatik baholanadi.
- Moslashuvchanlik: o'quvchi bilim darajasiga mos topshiriqlarni oladi.

Bu yondashuv o'qituvchini to'liq almashtirmaydi, balki uni samarali qo'llab-quvvatlaydi.

5. O'zbekiston ta'lim tizimida sun'iy intellektni joriy etish istiqbollari

O'zbekiston ta'lim tizimida "Raqamli ta'lim" konsepsiyasi asosida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- raqamli o'quv platformalari yaratish;
- adaptiv test tizimlarini ishlab chiqish;
- o'qituvchilar uchun AI savodxonligi kurslarini joriy etish;
- oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt laboratoriyalarini tashkil etish

Kelajakda sun'iy intellekt yordamida:

- shaxsga yo'naltirilgan o'quv platformalari,
- AI asosida baholash tizimlari,
- virtual o'qituvchi (AI tutor) tizimlari yaratilishi rejalashtirilgan.

6. Sun'iy intellekt yordamida mustaqil ta'limni tashkil etishning psixologik jihatlari

- Motivatsiya oshishi: AI tizimlari talabalarga o'z yutuqlarini kuzatish imkonini beradi, bu esa o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi.
- Stressning kamayishi: Talaba o'z tezligida o'rganishi mumkin, bu esa ortiqcha bosimni kamaytiradi.
- O'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishi: Talaba o'z o'rganish jarayonini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

7. O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellektni joriy etish istiqbollari

- Milliy platformalar yaratish: O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan AI asosidagi o‘quv platformalarini yaratish.
- Pedagoglarni o‘qitish: O‘qituvchilarni AI texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha malakasini oshirish.
- Xalqaro hamkorlik: Dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish.

TAKLIFLAR

- Pedagoglarga malaka oshirish kurslarida multimedia texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha maxsus modul va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi lozim.
- Oliy ta’lim muassasalari multimedia vositalariga boy, interaktiv va adaptiv mustaqil ishlar bazasini shakllantirishi va uni muntazam yangilab borishi tavsiya etiladi.
- Virtual laboratoriyalar va simulyatsion platformalarni mahalliy ta’lim dasturlariga integratsiya qilish orqali talabalarni real tajribaga yaqinlashtirish mumkin.
- Talabalarning o‘z-o‘zini baholash va portfoliolar yuritish tizimini joriy etish ularning o‘zlashtirish darajasi va rivojlanishini kuzatishda foydalidir.
- Gamifikatsiya elementlari (ballar, darajalar, topshiriqlar, mukofotlar) asosida mustaqil ishlar dizayni ishlab chiqilishi, ularning qiziqarli va raqobatli bo‘lishini ta’minlaydi.

XULOSA

Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarni mustaqil ishlashga yo‘naltirish — ularning bilimni chuqur o‘zlashtirishi, ijodiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda multimedia vositalari va innovatsion texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv o‘quv materiallari, gamifikatsiya yondashuvi, virtual laboratoriyalar, individual moslashtirilgan topshiriqlar va ko‘p formatli materiallardan foydalanish orqali mustaqil ish jarayoni yanada samarali tashkil etilishi mumkin. Shuningdek, talabalarning motivatsiyasi oshadi, o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi ortadi va ularning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan mustaqil ta’lim faoliyati talabalarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlaydi va ularni hayotiy muammolarni mustaqil hal qilishga yo‘naltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5050-son qarori (2024-yil 5-fevral). *“Ta’lim tizimini raqamlashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida*

2. Xolmurodov A. *Raqamli ta'lim va sun'iy intellekt texnologiyalari*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
3. UNESCO (2024). *Artificial Intelligence and Personalized Learning in Education*.
4. OpenAI (2025). *The Future of AI in Education*.
5. Khan Academy AI Report, 2024.
6. Sulaymanova D.B. (2024). Elektron darsliklar yaratishda dasturlarning ahamiyati“. Innovations in technology and science education. SJIF:5.305. Volume 3. 107-116. <http://humoscience.uz/index.php/itse/article/view/98/113>
7. Sulaymanova D.B. (2024). “Texnika yo'nalishlarida dasturlashning kasbiy afzalliklari”. «Zamonaviy ta'limda fan va innovatsion tadqiqotlar jurnali». 2-son 20–to'plam .203-211. <https://zenodo.org/records/14584733>
8. Sulaymanova D.B. (2024). Development of educational materials with the help of media technologies American Journal of Interdisciplinary Research and Development ISSN Online: 2771-8948, Website: www.ajird.journalspark.org Volume 33, October. 211-215 <https://www.ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/1348>
9. Mayer R. E. *Multimedia Learning*. – Cambridge University Press, 2021.
10. Clark R. C., & Mayer R. E. *E-Learning and the Science of Instruction*. – Wiley, 2016.
11. Ziyonet – O‘zbekiston Respublikasi elektron ta’lim portali: www.ziyonet.uz
12. PhET Interactive Simulations: <https://phet.colorado.edu/>
13. Google for Education: <https://edu.google.com/>

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

TEXNOLOGIYA DARSLARI JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH ALGORITMI

Igamov Sobir Salimovich

*Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti
Amaliy fanlar va sport kafedrası dotsenti:*

Matluba Toshova Abduvoit qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tasviriy san‘at va texnologik ta‘lim kafedrası assistenti:

Samarqand davlat pedagogika instituti asistenti

sobirigamov72@gmail.com, matlubatoshova056@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 5-sinf “Texnologiya” fani darslarida, xususan “Servis xizmati” bo‘limi asosida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonining nazariy-metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda ekologik madaniyatning kognitiv, aksiologik va praksologik komponentlari aniqlanib, ularni texnologiya darslari mazmuniga integratsiya qilishning ilmiy yondashuvlari ishlab chiqilgan. Maqolada ekologik madaniyatni shakllantirishning bosqichma-bosqich pedagogik algoritmi (diagnostika, muammo bilan tanishtirish, amaliy faoliyat, refleksiya, monitoring) asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, texnologiya fani, servis xizmati, ekologik kompetensiya, qayta ishlash, ekologik fikrlash, tejamkorlik, algoritm, amaliy faoliyat, refleksiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-методические основы формирования экологической культуры у учащихся 5-х классов на уроках по предмету «Технология», в частности в разделе «Сервисное обслуживание». В исследовании определены когнитивный, аксиологический и праксиологический компоненты экологической культуры, а также разработаны научные подходы к их интеграции в содержание уроков технологии. В статье обоснован поэтапный педагогический алгоритм формирования экологической культуры (диагностика, ознакомление с проблемой, практическая деятельность, рефлексия, мониторинг).

Ключевые слова: экологическая культура, предмет технология, сервисное обслуживание, экологическая компетенция, переработка, экологическое мышление, бережливость, алгоритм, практическая деятельность, рефлексия.

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of forming environmental culture among 5th-grade students in Technology lessons, particularly

within the “Service Sector” section. The study identifies the cognitive, axiological, and praxeological components of environmental culture and develops scientific approaches to integrating them into the content of Technology lessons. The article substantiates a step-by-step pedagogical algorithm for forming environmental culture (diagnostics, problem introduction, practical activity, reflection, monitoring).

Keywords: environmental culture, Technology subject, service sector, environmental competence, recycling, ecological thinking, thriftiness, algorithm, practical activity, reflection.

Kirish.Insoniyat jamiyati barpo bo‘lganidan buyon u tabiat bilan uzviy muloqotda yashab kelmoqda. Insonlar tabiat qo‘ynida yashaydilar, uning boyliklarini o‘zlashtiradilar va o‘z ehtiyojlari uchun foydalanadilar.

Ibtidoiy jamoa tuzumida dehqonchilikning paydo bo‘lishi, o‘simliklarning madaniylashtirilishi, hayvonlarning xonakilashtirilishi, olov va metallardan, ularning qotishmalaridan foydalanish yo‘lga qo‘yilishi inson-tabiat munosabatlarining kuchayishiga sabab bo‘ldi. O‘zaro urushlar yog‘och, metall va boshqa tabiiy boyliklarning ko‘plab sarflanishiga olib keldi, turli vayrongarchiliklar, qirg‘inlar, yong‘inlar keltirib chiqardi. U o‘z mehnati vositasida tabiatga ta‘sir o‘tkazadi. O‘z navbatida tabiatga to‘liq bog‘liq bo‘lgan inson vaqt, davr o‘tishi mobaynida turli rivojlanishlar to‘fonida, bosqichlarida tabiat boyliklaridan tobora ko‘proq foydalana boshladi. Yer yuzida aholi ko‘payishi, harbiy harakatlarning, uzluksiz davom etishi ham inson-tabiat munosabatlarining jiddiylashishiga sabab bo‘ldi. Natijada o‘sib kelayotgan avlodlarga, jamiyat a‘zolariga tabiat bilan munosabatda bo‘lish tartib, qoidalarini o‘rgatib borish ham yanada muhim ahamiyat kasb etib boradi.

Feodal tuzumida yirik davlatlarning paydo bo‘lishi yangi yerlarning o‘zlashtirilishi, shaharlarning paydo bo‘lishi, tabiatdan ko‘proq tabiiy zaxiralarni egallab olish shafqatsiz tus oldi. Yirik o‘rmonlarni kesib, hayvonot dunyosida hisobsiz foydalanish natijasida ob-havo o‘zgardi, tuproq eroziyasi muammosi paydo bo‘ldi.

Taraqqiyotning keyingi bosqichlarida, ya‘ni texnika va sanoat ishlab chiqarishining vujudga kelishi, qurilishning taraqqiy etishi, aholining tez ko‘payishi, yangi egallangan yerlardan shafqatsizlarcha foydalanish, to‘g‘onlar va suv omborlari barpo etilishi, sanoat, qurulish va maishiy chiqindilarning ko‘payib ketishi faqatgina yer, tuproq, o‘simlik va hayvonot dunyosinigina emas, balki suv hamda atmosferaning ham kuchli darajada ifloslanishiga olib keldi.

Hozirgi davrda ham jamiyatning tez sur‘atda rivojlanishi ko‘proq tabiat hisobiga, uning takrorlanmas boyliklarini jadal o‘zlashtirish evaziga bo‘lmoqda. Binobabarin, yadro va atom qurollarini sinovdan o‘tkazishni to‘xtatish ishlab chiqarish sohalarida tabiat zaharlanishining oldini oluvchi texnologiyalarni qo‘llash, sanoat, qurilish va turmushda kam chiqindili, chiqindisiz usullardan foydalanish, yosh avlodni va kattalarning bir-birlarini

tabiatni muhofaza qilish ruhida tarbiyalab borish inson-tabiat munosabatlaridagi keskinlikni yumshatib borish lozim bo‘ladi.

Inson o‘zi yashayotgan, faoliyat ko‘rsatayotgan, avlodlari unib o‘sayotgan ona tabiatni asrash, uning boyliklarini, zahiralarini muhofaza qilish borasida tinimsiz g‘amxo‘rlik ko‘rsatish lozim. Shuni yodda tutish zarurki, inson-tabiat munosabatlarida mehnat faoliyati jarayoni asosiy ta’sir vositasi bo‘lib hisoblanadi. Shuning uchun insonning o‘z avlodini ongli ijodiy mehnat qilish, bunda tabiat imkoniyatlaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanishiga o‘rgatib borishi, ekologik madaniyatni shakllantirishi kelajak oldidagi qarzi muqaddas burchidir.

Ekologik madaniyat bu tabiatga imkoni boricha zarar keltirmaslik, tabiat va jamiyat taqdiri birligini tushunishdir. Yoshlarda tabiatdan uning boyliklariga zarar yetkazmagan holatda foydalanish kerakligini o‘rgatish – ekologik ta’lim tarbiyaning asosi hisoblanadi. Bunday maqsadlarga erishishda oliy o‘quv yurtlarida turli kasb egalari uchun alohida dasturlar, metodik qo‘llanmalar yaratilgan bo‘lib, ularda har bir mutaxassislik bo‘yicha tabiatga salbiy ta’siri, atrof-muhit muhofazasi muammolari o‘z aksini topgan bo‘lishi zarur. Yoshlarda ekologik ta’lim-tarbiya masalariga chuqur yondashishda maxsus ekologik ta’lim-tarbiya dasturi va metodik qo‘llanmalar asosida amalga oshiriladi [4].

Ilmiy adabiyotlarda ekologik madaniyatning ikki aspekti: moddiy (insoniyatning tabiat bilan o‘zaro munosabatga kirishishining barcha shakllari) va ma’naviy (ekologik bilim, ko‘nikma, malaka va qarashlar) ajratiladi.

Texnologiya darslari jarayonida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi. Biz 5-sinf texnologiya darsligi “Servis xizmati” bo‘limini o‘qitish jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirish didaktik asosini qarab chiqamiz [3].

Servis xizmati bo‘limining maqsadi – o‘quvchilarda tozalik, gigiyena, oziq-ovqatni to‘g‘ri saqlash, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash kabi kundalik hayot bilan bog‘liq ekologik mas’uliyatni shakllantirishdir. Darslik mualliflari bu jihatni quyidagicha ta’kidlaydilar:

“Har bir inson mehnat qilganda nafaqat o‘ziga, balki jamiyat va tabiatga ham foyda keltirishi lozim” [2]. Mazkur fikr ekologik ta’limning asosiy tamoyili – “inson faoliyatining tabiat bilan uyg‘unligi” prinsipiga mos keladi.

Ekologik madaniyat quyidagi uch komponent asosida shakllanadi:

Kognitiv (bilim) – o‘quvchi ekologik qonuniyatlar, chiqindilarni kamaytirish va energiyani tejash haqida tushunchaga ega bo‘ladi;

Aksiologik (qadriyat) – o‘quvchi tabiatni asrashni shaxsiy axloqiy qadriyat sifatida qabul qiladi;

Praksologik (amaliy) – o‘quvchi ekologik xulq va mehnat malakasini hayotda qo‘llay oladi.

“Servis xizmati” bo‘limidagi darslar bu uch komponentni uzviy holda birlashtiradi. Masalan, “Mato bo‘laklaridan foydali buyum tayyorlash” [2] darsida o‘quvchi:

- ekologik bilim oladi (mato chiqindilarining atrof-muhitga ta’siri haqida);
- ekologik qadriyatni shakllantiradi (tejamkorlik va qayta ishlashni qadrlash);
- amaliy faoliyat bajaradi (eski matolardan foydali mahsulot tikadi).

Darslikda bu yondashuv quyidagi fikr bilan ifodalangan:

“Ishdan chiqqan mato bo‘laklarini tashlab yubormasdan, ularni foydali buyum tayyorlashda ishlatish – tejamkorlik va tabiatni asrash belgisidir” [2].

Bu misol ekologik madaniyatni integrativ ta’lim modeli asosida shakllantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Biz tomonimizdan texnologiya darslari servis xizmati bo‘limini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish algoritmi ishlab chiqildi:

1-bosqich. Diagnostika (tayyorlov bosqichi)

Maqsad: o‘quvchilarning ekologik bilim darajasi va ekologik xulqiga doir dastlabki tasavvurlarini aniqlash.

Metodlar: suhbat, test, so‘rovnoma.

Misol: “Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish uchun nimalar qilish mumkin?” savoliga o‘quvchilarning javoblari tahlil qilinadi.

2-bosqich. Ekologik muammo bilan tanishtirish.

Maqsad: ekologik muammoni real hayot bilan bog‘lash.

Darslik misoli: “Oziq-ovqatni saqlashda elektr energiyasini tejash” mavzusida o‘quvchilar sovutkichni oqilona ishlatish, ortiqcha isrofning oqibatlarini muhokama qiladilar.

Metodlar: muammoli o‘qitish, klaster, “fikrlar jadvali”.

3-bosqich. Amaliy faoliyat (loyiha bosqichi).

Maqsad: ekologik g‘oyani amalda qo‘llash.

Darslik mavzusi: “Qo‘lda tikish mashg‘ulotlari”da o‘quvchilar eski matolardan savatcha, ro‘mol, sumka tikish orqali qayta ishlashni o‘rganadilar.

Ilmiy asos: bu bosqich “learning by doing” prinsipiga mos keladi – o‘quvchi tajriba orqali o‘rganadi.

Natija: ekologik mas’uliyat va ijodkorlik uyg‘unlashadi.

4-bosqich. Refleksiya va tahlil.

Maqsad: o‘quvchi o‘z faoliyatini tahlil qilib, ekologik qadriyatni ichki ongga singdiradi.

Usul: “Men bugun tabiat uchun nima qildim?” kundaligi.

Darslik misoli: “Tozalikka rioya qilish” mashg‘ulotidan so‘ng o‘quvchi o‘z ish joyining holatini baholaydi.

5-bosqich. Monitoring va barqarorlik.

Maqsad: ekologik xulqni kundalik hayotga tatbiq etish.

Faoliyat: maktabda chiqindilarni ajratish tizimi, gul parvarishi, energiya tejash loyihalari.

Natija: ekologik madaniyat shaxsiy ehtiyojga aylanadi.

4. Algoritmning amaliy natijalari va psixologik-pedagogik asoslari

Tajriba natijalariga ko‘ra 75% o‘quvchilar chiqindisiz ishlov berish g‘oyasini o‘z kundalik faoliyatida qo‘llay boshladi;

60% o‘quvchilar “tabiatni asrash” mavzusida ijodiy insho yozish orqali ekologik tafakkurini namoyon etdi;

80% o‘quvchilar amaliy mashg‘ulotlarda ortiqcha materiallardan yangi buyumlar yasadi.

5. Muhokama.

Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni “**bilim** → **qadriyat** → **amaliyot** → **odat**” sikli asosida kechadi. Servis xizmati bo‘limida bu sikl tabiiy tarzda aks etadi. Masalan, “Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish”, “Gazlama parchalardan foydali buyumlar tayyorlash”, “Tozalikka rioya qilish” kabi mavzular ekologik qadriyatlarni kundalik faoliyatga singdirish imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanining servis xizmati bo‘limi o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun o‘ziga xos metodik, psixologik va amaliy imkoniyatlarga ega. Mazkur bo‘limning darslik mazmunida gigiyena, tozalik, tejamkorlik, qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirish g‘oyalari izchil ravishda yoritilgan. Bu esa ekologik madaniyatni bolalik davridan ongli ravishda shakllantirish uchun qulay didaktik muhit yaratadi.

Servis xizmati bo‘limi asosida ishlab chiqilgan ekologik madaniyat algoritmi quyidagi pedagogik qonuniyatlarga tayanadi:

Integratsionlik – texnologiya, biologiya, hayot xavfsizligi fanlari bilan bog‘lanish;

Faoliyatga yo‘naltirish – o‘quvchi ekologik g‘oyani amalda qo‘llaydi;

Reflektivlik – o‘quvchi o‘z ekologik xulqini tahlil qiladi;

Barqarorlik – ekologik odatlar hayot tarziga aylanadi.

Natijada o‘quvchilarda ekologik fikrlash, tejamkorlik, ijtimoiy mas’uliyat va tabiatga nisbatan axloqiy yondashuv shakllanadi.

Ushbu yondashuv “ta’lim – mehnat – tabiat” uchlik tizimiga asoslangan bo‘lib, nafaqat ekologik, balki axloqiy, estetik va iqtisodiy tarbiyaning ham uzviy birligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Aydarov Ye.B. O‘quvchi-yoshlarga tabiiy hududlarni muhofaza qilish orqali ekologik tarbiya berish texnologiyalari // Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. T.: - 2020. - B. 166-169.

2.Sh. S. Sharipov. va b. Texnologiya: darslik, 5- sinf. -T.: “Sharq”, 2015. -237 b.

3. Tohirov, Mirahmedova, Shamsiyeva, Texnologiya 5-sinf, 2020, s.144 b.

4. Shamsidinova Gulchehra Do‘smurodovna. Yosh avlodga ekologik madaniyatni shakllantish va uning istiqbollari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(11), November, 2023

**TIL IXTISOSLIGIGA EGA BO‘LMAGAN TALABALARGA INGLIZ TILI
NUTQINI SHAKLLANTIRISHDA SO‘ZLARNI BIRIKTIRISHGA
O‘RGATISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYASI**

Alimov Jamshid Ravshanovich

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili ta’limida so‘z birikmalarini o‘rgatishga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish muammosi tahlil qilinadi. Til ixtisosligi bo‘lmagan talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli platformalar, multimediya vositalari, virtual simulyatsiyalar va interaktiv mashg‘ulotlarning o‘rni asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan “Digital Collocation-Based Learning Model” (DCBLM) modeli so‘zlarni biriktirish ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali yo‘li sifatida namoyon bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion ta’lim texnologiyasi, so‘z birikmalari, raqamli ta’lim muhiti, nutqni shakllantirish, interfaol platforma, DCBLM modeli.

Аннотация. В статье анализируется проблема внедрения инновационных технологий в обучение английскому языку студентов неязыковых направлений. Особое внимание уделено использованию цифровых платформ, мультимедийных ресурсов и интерактивных упражнений при формировании навыков употребления словосочетаний. Разработанная модель «Digital Collocation-Based Learning Model» (DCBLM) показала высокую эффективность в формировании речевых навыков и коммуникативной компетенции студентов.

Ключевые слова: инновационные технологии, словосочетания, цифровая образовательная среда, формирование речи, DCBLM модель.

Abstract. This article analyzes the implementation of innovative technologies in teaching English to non-linguistic students. The study emphasizes the role of digital tools, multimedia, and interactive learning environments in improving students’ mastery of word combinations. The proposed “Digital Collocation-Based Learning Model” (DCBLM) effectively enhanced learners’ collocational competence and overall speaking fluency in English.

Keywords: innovation in education, word combinations, digital learning, speech formation, interactive platform, DCBLM model.

KIRISH. Zamonaviy ta’lim jarayoni raqamli texnologiyalarni qo‘llamasdan tasavvur etib bo‘lmaydigan bosqichga yetdi. Ayniqsa, ingliz tilini o‘qitish sohasida innovatsion yondashuvlar — interaktiv platformalar, sun’iy intellekt asosidagi o‘rgatuvchi dasturlar va multimedia vositalarining joriy etilishi o‘quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Til ixtisosligi bo‘lmagan yo‘nalishlarda o‘qiyotgan talabalar uchun bu jarayon yanada muhim, chunki ular chet tilini o‘z mutaxassislik ehtiyojlari va xalqaro kommunikatsiyada faol foydalanish uchun o‘rganadilar. Shunday sharoitda ingliz tilidagi **so‘z birikmalarini o‘rgatish** nutqning tabiiylik darajasini oshirishda asosiy komponent sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolada so‘zlarni biriktirishga o‘rgatishning innovatsion modeli ishlab chiqilib, uning amaliy samarasini tajriba asosida isbotlashga qaratilgan ilmiy natijalar tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda eksperimental yo‘l bilan innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan **“Digital Collocation-Based Learning Model (DCBLM)”** sinovdan o‘tkazildi.

Tadqiqot vositalari: Quizlet, Kahoot, Padlet, Google Classroom, Wordwall platformalari; **Video-dialoglar, virtual speaking labs** (sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan chat-simulyatsiyalar); O‘qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan **“Word Combination Tracker”** interaktiv jadvali (har bir talabaga so‘z birikmalari va ularning kontekstlardagi ishlatilishini kuzatish imkonini beradi).

Tadqiqot bosqichlari:

- **Diagnostik tahlil** – talabalar so‘z birikmalari bo‘yicha dastlabki bilim darajasi aniqlanadi.
- **Innovatsion ta’lim moduli joriy etish** – DCBLM modeli asosida 10 haftalik mashg‘ulotlar o‘tkaziladi. **Yakuniy baholash va tahlil** – natijalar taqqoslanadi, talabalarning nutqiy rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘lchanadi.
- **Tadqiqot metodlari:** kuzatish, diagnostika testi, interfaol mashg‘ulotlarni baholash, suhbat, statistik tahlil.

NATIJALAR

DCBLM modelining asosiy mexanizmi — **raqamli interfaol muhit orqali so‘z birikmalarini muloqot kontekstida o‘rganish**. Model quyidagi komponentlardan iborat:

- **Input Module (Kirish bosqichi)** – talabalar video-dialoglar va kontekstual matnlar orqali yangi so‘z birikmalarini o‘zlashtiradilar.
- **Practice Module (Amaliy bosqich)** – interfaol o‘yinlar, “gap-filling” va “speaking challenge” mashg‘ulotlari orqali o‘rganilgan so‘zlar mustahkamlanadi.
- **Production Module (Natija bosqichi)** – talabalar real vaziyatlarda (virtual intervyu, bahs, loyihalar taqdimoti) so‘z birikmalarini faol qo‘llaydilar.

Tajriba natijalari:

Ko‘rsatkich	Tajriba boshlanishida (%)	Tajriba yakunida (%)
So‘z birikmalarini to‘g‘ri ishlatish darajasi	39	86
Nutq tezligi va tabiiylik ko‘rsatkichi	45	82
Talabalarning o‘z fikrini og‘zaki ifodalash ishonchliligi	41	88
Leksik xatoliklar soni (o‘rtacha)	17	6

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, DCBLM modeli asosida o‘qitilgan talabalar **nutqiy faollik, muloqotda mos so‘z birikmalarini tanlash va kontekstual fikrlash** ko‘nikmalarida sezilarli o‘sishga erishgan.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qitish an‘anaviy metodlarga nisbatan bir necha afzalliklarga ega:

- **Vizual va audio ta’sir kuchi** — video-dialoglar orqali talaba so‘z birikmalarini jonli kontekstda o‘rganadi;
- **Motivatsion omil** — raqamli o‘yin va platformalarning reyting tizimi talabalarni faol ishtirok etishga undaydi;
- **Individuallashtirish** — har bir talaba o‘z tempida ishlaydi, xatolarini real vaqt rejimida tuzatadi;
- **Sun’iy intellekt yordamida tahlil** — AI chat-simulyatsiyalar talabalar nutqidagi xatoliklarni aniqlab, tahlil qiladi;
- **O‘zaro hamkorlik** — onlayn forumlar orqali talabalar o‘z fikrlarini baham ko‘radilar, bu esa kommunikativ muhitni kengaytiradi.

Bu natijalar DCBLM modelining nafaqat lingvistik, balki psixologik va didaktik afzalliklarini ham ko‘rsatadi. O‘quvchi nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida mustaqil fikrlash, refleksiya va o‘z-o‘zini nazorat qilish kabi metako‘nikmalar ham shakllanadi.

So‘z birikmalarini o‘rgatish jarayonida raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish talabalar nutqini shakllantirishda yuqori samaradorlik beradi. DCBLM modeli ingliz tili ta’limining har bir bosqichida (input–practice–production) interfaollik, motivatsiya va individual yondashuvni ta’minlaydi. Mazkur modelni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish (masalan, kasbiy ingliz tili, axborot texnologiyalari) o‘quv jarayonining kompleksligini oshiradi. Har bir oliy ta’lim muassasasi uchun ingliz tili fanida **“Innovatsion lingvometodik laboratoriya”** tashkil etish tavsiya etiladi. O‘qituvchilar uchun **“So‘z birikmalarini raqamli o‘qitish metodik qo‘llanmasi”** ishlab chiqish va respublika miqyosida joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alimov J.R. *Til ixtisosligi bo‘lmagan talabalarda ingliz tili nutqini shakllantirishda so‘zlarni biriktirish texnologiyasini takomillashtirish.* – Toshkent, 2024.
2. Dudeney G., Hockly N. *How to Teach English with Technology.* – Pearson, 2016.
3. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching.* – Longman, 2015.
4. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching.* – Cambridge University Press, 2014.
5. Nation I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language.* – Cambridge University Press, 2013.
6. Nizomova M.B. *Chet tili o‘qitishda raqamli vositalardan foydalanishning metodik imkoniyatlari.* – Qarshi, 2023.
7. Arapov G‘.N. *Innovatsion yondashuvlar asosida ingliz tili darslarini tashkil etish.* – Termiz, 2022.
8. Brown H.D. *Principles of Language Learning and Teaching.* – Pearson Education, 2016.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

**OLIV TA‘LIM MUASSASALARIDA WEB-KVESTLARDAN FOYDALANIB
INNOVATSION DARS ISHLANMALARI
YARATISH METODIKASI**

Tursunmaxmudova Asilaxon Bahodirjon qizi

70610105-Ta‘limda axborot texnologiyalari

mutaxassisligi 1-kurs magistranti

asilaxontursunmaxmudova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta‘lim tizimida Web-kvest texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari, ularni innovatsion dars ishlanmalari yaratishda qo‘llash metodikasi hamda talabalarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan faolligini oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Web-kvest asosidagi dars modeli misolida axborot texnologiyalarining ta‘lim sifatini oshirishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Web-kvest, innovatsion ta‘lim, raqamli pedagogika, mustaqil ta‘lim, interaktiv metod, axborot texnologiyalari.

Аннотация. в данной статье освещены преимущества использования веб-квест технологий в системе высшего образования, методика их применения при создании инновационных учебных разработок, а также их роль в повышении активности студентов в учебном процессе. На примере модели урока, основанной на веб-квесте, показано значение информационных технологий в повышении качества образования.

Ключевые слова: веб-квест, инновационное образование, цифровая педагогика, самостоятельное обучение, интерактивный метод, информационные технологии.

Annotation. This article highlights the advantages of using web-quest technologies in the higher education system, the methodology of their application in developing innovative lesson plans, and their role in increasing student engagement in the learning process. Using a lesson model based on a web-quest, the importance of information technologies in improving the quality of education is demonstrated.

Keywords: web-quest, innovative education, digital pedagogy, independent learning, interactive method, information technologies.

KIRISH. Zamonaviy oliy ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalar asosida ta‘lim jarayonini tashkil etish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta‘limda innovatsion yondashuvlar, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda yaratilgan metodik vositalar nafaqat talabalarning

mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki ularni ijodkorlikka, tanqidiy fikrlashga va muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltiradi. Shu nuqtai nazardan, web-kvest texnologiyasi zamonaviy raqamli pedagogikaning muhim vositalaridan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. [9]

Web-kvest bu muayyan mavzu yoki muammo bo‘yicha Internet resurslaridan foydalanishga asoslangan interaktiv topshiriqlar majmui bo‘lib, talabalarning mustaqil izlanish faoliyatini faollashtirish, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya orqali yaratilgan dars ishlanmalari nafaqat an‘anaviy ta‘lim metodlarini to‘ldiradi, balki ularni yangi bosqichga olib chiqadi. Bugungi kunda oliy ta‘lim muassasalarida dars jarayonlarini yangilash, ularni innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish, raqamli vositalardan unumli foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, web-kvest asosidagi dars modellarini yaratish va ularni o‘quv jarayoniga integratsiyalash orqali ta‘lim sifati va talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta‘lim oluvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil bilim izlashga yo‘naltirish, shuningdek, real hayotiy vaziyatlarga mos ravishda qaror qabul qilishga o‘rgatish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday maqsadlarga erishishda faqat an‘anaviy dars uslublari yetarli emas; ular zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan, interaktiv va problemali yondashuvlar bilan boyitilishi lozim. Web-kvestlar aynan shu ehtiyojlardan kelib chiqqan holda ta‘lim jarayonida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular orqali o‘quvchilarda nafaqat fanga oid bilim va ko‘nikmalar shakllanadi, balki axborot izlash, saralash, tahlil qilish, guruhda ishlash, muammolarni hal qilish kabi zamonaviy kompetensiyalar ham rivojlanadi. Bu esa oliy ta‘limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lgan — raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, zamonaviy axborot muhitida samarali faoliyat yurita oladigan mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Shu jihatdan olib qaralganda, web-kvest texnologiyasidan foydalanib yaratilgan innovatsion dars ishlanmalari pedagogik jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida hamkorlikka asoslangan, ijodiy va o‘zaro interaktiv muhitni shakllantiradi. Ushbu maqolada aynan shunday yondashuvning metodik asoslari, amaliy jihatlari hamda uni samarali qo‘llash yo‘llari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYA

So‘nggi yillarda ta‘limda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan bog‘liq holda, o‘quv jarayonini interaktiv va mustaqil ta‘limga yo‘naltirilgan shakllarda tashkil etish dolzarb masalaga aylandi. Xususan, web-kvest texnologiyalari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan innovatsion pedagogik yondashuv sifatida keng o‘rganib kelinmoqda.

Xususan J.Dodge (1997) tomonidan ilk bor ta‘limga joriy etilgan web-kvest tushunchasi, talabalarning Internet resurslari asosida mustaqil izlanish faoliyatini

rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta’limiy ssenariy sifatida talqin etilgan. Uning tadqiqotlarida web-kvestlar bilimlarni chuqurlashtirish, muammoli fikrlash va muayyan mavzuga oid tahliliy yondashuvlarni shakllantirish vositasi sifatida baholangan. Anderson va Kratwohl (2001) tomonidan taklif etilgan “Bilimlar taksonomiyasi”ga asoslangan yondashuvda esa web-kvestlar talabalarning yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini – tahlil qilish, baholash va yaratish (create) bosqichlariga erishishga xizmat qilishi ta’kidlanadi. [6]

Mamlakatimiz olimlaridan A.Rahimov (2021) o‘z tadqiqotida web-kvestlarni axborot texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish orqali oliy ta’limda mustaqil ta’limni takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatgan. Shuningdek, U.Matyoqubov (2022) tomonidan olib borilgan ilmiy ishda web-kvest asosida tashkil etilgan darslar talabalar faolligini oshirish va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi eksperimental usulda isbotlangan.

Shuningdek, UNESCO (2023) tomonidan raqamli pedagogikaga oid e’lon qilingan hisobotda web-kvest kabi interaktiv metodlar o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirishda, xususan, raqamli kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita sifatida e’tirof etilgan. Ushbu adabiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, web-kvestlar zamonaviy ta’limda innovatsion metod sifatida keng imkoniyatlarga ega bo‘lib, ularni amaliyotga tatbiq etish tegishli metodik yondashuvlarni talab qiladi. [9]

Ushbu maqolaning metodologik asosi sifatida oliy ta’lim muassasalarida web-kvest texnologiyalaridan foydalanib innovatsion dars ishlanmalari yaratish va ularni amaliyotga joriy etish jarayonini chuqur tahlil qilishga qaratilgan kompleks yondashuv qo‘llanildi. Asosiy yo‘nalishi sifatida web-kvestlarning ta’lim samaradorligiga ta’siri, ularning pedagogik imkoniyatlari, talabalarning o‘quv faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalariga ijobiy ta’siri o‘rganildi.

Birinchi navbatda nazariy tahlil metodi asosida xorijiy va mahalliy pedagogik adabiyotlar, ilg‘or ilmiy maqolalar, veb-resurslar va xalqaro tajribalar o‘rganildi. Bu orqali web-kvest texnologiyasining didaktik xususiyatlari, ularning ta’lim tizimidagi o‘rni va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan bog‘liqligi aniqlab olindi. Nazariy asoslarni o‘zlashtirish orqali innovatsion dars ishlanmasi loyihalashtirishda foydalaniladigan metodik yondashuvlar ishlab chiqildi. Empirik bosqichda tajriba-sinov (eksperimental) usuli qo‘llanilib, web-kvest texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan dars ishlanmasi muayyan guruh talabalar bilan sinovdan o‘tkazildi. Tajriba guruhida darslar web-kvest asosida, nazorat guruhida esa an’anaviy metodlarda olib borildi. Darslardan oldin va keyin talabalar bilim darajasi, faolligi va mustaqil ishlash ko‘nikmalari baholab borildi. Olingan natijalar asosida ikki guruh o‘rtasidagi farqlar statistik va sifat jihatdan tahlil qilindi.

Shuningdek, so‘rovnoma va suhbat usullari yordamida talabalar va o‘qituvchilarning web-kvest texnologiyasidan foydalanish bo‘yicha fikrlari, qiyinchiliklari va takliflari o‘rganildi. So‘rovnomalar anonim shaklda o‘tkazilib, natijalar diagramma va grafiklar orqali umumlashtirildi. Bu jarayonda talabalar web-kvestning motivatsiyani oshirishi, o‘quv jarayonini qiziqarli va mazmunli qilishdagi roli haqida fikr bildirdilar.

Tadqiqot davomida talabalar tomonidan ishlab chiqilgan topshiriqlar va yakuniy mahsulotlar asosida kontent tahlili olib borildi. Ushbu tahlil orqali talabalarning axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, yechim taklif qilish va ijodiy fikrlash darajalari baholandi. Bundan tashqari, pedagogik kuzatuv asosida talabalarning darsdagi ishtiroki, guruhda ishlash faoliyati va o‘zaro muloqoti kuzatilib, web-kvest metodikasining amaliy jihatdan qanday natija bergani tahlil qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida Web-kvest texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan innovatsion dars ishlanmalari oliy ta’lim muassasasi sharoitida sinovdan o‘tkazildi. Ushbu metodikaning o‘quv jarayoniga ta’sirini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajribada jami 60 nafar talaba ishtirok etdi va ular ikki guruhga tajriba (Web-kvest asosida ta’lim olgan) va nazorat (an’anaviy usulda ta’lim olgan) guruhlariga bo‘lindi.

Tajribalar natijasida talabalar bilim darajasining o‘zgarishi quyidagi parametrlar asosida baholandi: test natijalari, topshiriqlarni bajarish sifati, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv darajasi (1-jadval).

1-jadval.

O‘tkazilgan tajribalar natijasida olingan statistik ma’lumotlar

№	Guruh	Talabalar soni	Boshlang‘ich test balli	Yakuniy test balli	O‘rtacha farq (±)	O‘sish foizi (%)
1	Tajriba guruhi	30	64.3	72.8	+8.5	+13.2%
2	Nazorat guruhi	30	63.9	67.1	+3.2	+5.0%

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Web-kvest asosida tashkil etilgan darslar talabalarning bilim ko‘rsatkichlarini **13.2%** ga oshirgan. Bu, o‘z navbatida, metodikaning ta’lim sifati va samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini anglatadi. Nazorat guruhida esa o‘zgarish nisbatan past – atigi **5%** darajasida bo‘lgan.

Shuningdek, o‘quv jarayonida talabalar bilan olib borilgan kuzatuvlar va suhbatlar asosida quyidagi natijalar qayd etildi:

- **O‘quvchilarning faolligi oshdi** – Web-kvest topshiriqlari orqali talabalar dars jarayonida faol ishtirok etishga harakat qilishdi.
- **Axborot izlash va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlandi** – Web-kvest topshiriqlari ularni mustaqil axborot izlashga undadi.
- **Jamoaviy ish malakalari kuchaydi** – Ko‘p vazifalar guruhda bajarilgani bois talabalar bir-biri bilan hamkorlik qilishni o‘rgandilar.

Tahlillar asosida aytish mumkinki, Web-kvestlardan foydalanish orqali yaratilgan innovatsion dars ishlanmalari ta’lim jarayonini nafaqat texnologik jihatdan boyitadi, balki

motivatsiya, mustaqillik, ijodiy yondashuv kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq, bu metodikani joriy etishda o‘qituvchilarning AKT savodxonligi, texnik baza, va metodik materiallarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, Web-kvest texnologiyasi oliy ta’lim muassasalarida innovatsion dars ishlanmalarini yaratishda samarali vosita hisoblanadi. Eksperimental o‘rganishlar davomida Web-kvest asosida tashkil etilgan darslar talabalar bilim darajasini sezilarli darajada oshirdi va ularning ta’lim jarayoniga qiziqishini kuchaytirdi. Bundan tashqari, Web-kvestlar mustaqil fikrlash, axborot izlash va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan pedagogik jarayonga yangicha yondashuvni taqdim etdi. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar bilan uzviy bog‘lanib, ta’lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynadi.

Ta’lim jarayonida Web-kvestlardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning texnik va metodik tayyorgarligi, shuningdek, zamonaviy texnologik infratuzilmaning mavjudligi katta ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu metodikani kengroq qo‘llash va uni takomillashtirish yo‘nalishida qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov Sh.A. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Dodge B. Some Thoughts About WebQuests. – San Diego State University, 1995.
3. Ismoilova G. Ta’limda interaktiv metodlardan foydalanish. – Toshkent, 2021.
4. Karimov B.B. Oliy ta’limda interaktiv o‘qitish usullari. Pedagogika va innovatsiyalar, 3(5), 45–53, 2021.
5. Mirzaev J.K. va Tursunov N.M. Web-kvestlar yordamida talabalar bilimini baholash metodikasi. Ta’lim va texnologiya, 2(4), 120–127, 2019.
6. March T. The Learning Power of WebQuests. Educational Technology, 2003.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli ta’limni rivojlantirish to‘g‘risida”gi PQ–2909-son qarori. – 2023-yil.
8. Sadikov M.Q. Zamonaviy ta’limda Web-kvest texnologiyasining o‘rni va ahamiyati. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim, 1, 65–70, 2022
9. UNESCO. Digital Competence Framework for Educators. – Paris: UNESCO Publishing, 2018.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

O‘QUVCHILARDA ALTRUISTIK FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY ASOSLARI

Umarova Marhamat Xayrullayevna

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

ingodwetrust32217@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada insonda axloq, odob, iymon, vijdon, halollik, mehnatsevarlik, baynalminalchilik, insonparvarlik, e’tiqod, vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy tuyg‘u, burch va ma’suliyatni his qilish kabi axloqiy sifat va fazilatlar qanchalik kuchli bo‘lsa, jamiyat taraqqiyotining zaminlari ham kengayadi, tinchlik, osoyishtalik, hamjihatlik barqaror bo‘ladi. Bunday insonlar qancha ko‘p bo‘lsa, jamiyat shuncha barkamol bo‘ladi, ilm-fan, madaniyat rivoj topishi xaqida so‘z boradi

Tayanch so‘zlar: axloqiy talablar, axloqiy normalar, axloqiy sifat, fazilatlar, beg‘arazlik, ijobiy xislatlar, altruizm, jo‘mardlik, oliyjanoblik

Аннотация. В данной статье рассматривается, что чем сильнее у человека развиты такие нравственные качества и добродетели, как мораль, воспитанность, вера, совесть, честность, трудолюбие, интернационализм, гуманизм, убежденность, патриотизм, национальные и общечеловеческие чувства, чувство долга и ответственности, тем шире основы прогресса общества, устойчивее мир, спокойствие и согласие. Чем больше в обществе таких людей, тем оно становится более совершенным, а наука и культура развиваются активнее.

Ключевые слова: нравственные требования, моральные нормы, нравственные качества, добродетели, бескорыстие, положительные черты, альтруизм, щедрость, благородство.

Abstract. This article discusses that the stronger a person’s moral qualities and virtues—such as ethics, decency, faith, conscience, honesty, diligence, internationalism, humanism, conviction, patriotism, national and universal feelings, sense of duty, and responsibility—the broader the foundations of social progress become, and the more stable peace, harmony, and unity are maintained. The more such individuals exist in society, the more developed it becomes, and science and culture flourish accordingly.

Keywords: moral requirements, ethical norms, moral qualities, virtues, selflessness, positive traits, altruism, generosity, nobility.

KIRISH. O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yoshlarni yuksak axloqiy fazilatlar egasi sifatida tarbiyalash uchun ularda altruistik fazilatlarni rivojlantirish talab etiladi. Buning uchun esa mavjud ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviylashtirish, yangiliklar bilan boyitib borish, samaradorligini yanada oshirish, tizim shaklida tashkil etish asosiy masalalardan biridir. Negaki, biz tarbiyalayotgan yosh avlod shunday bir globallashuv deb atalmish davrda yashamoqdaki, bu davrda yangilik va axborotlar kunba kun, soatma-soat eskirib boraveradi. Jamiyatning axloqiy talablari va axloqiy normalar ham o‘zgarib boraveradi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodni sharqona tarbiya an‘analari asosida qurilgan umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jamiyat oldiga ulkan vazifalar qo‘ymoqda. Lekin, bugungi kunda xalqaro miqyosida kechayotgan shiddatli o‘zgarishlar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internetning beqiyos imkoniyatlari orqali kirib kelayotgan “ommaviy madaniyat” ruhidagi oqimlarning salbiy ta’siri kun sayin kuchayib bormoqda. Bizga ma’lumki, turmush tarzimidagi bu kabi inqirozlar o‘z oldimizga qo‘ygan maqsadlarga erishishimizga to‘siq bo‘lish bilan bir qatorda kishilar xulq-atvoriga ham o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Natijada esa shaxslararo munosabatlarda beg‘arazlik, ijobiy xislatlar va ijtimoiy persepsiya o‘rnini keskinlik, tezkorlik va mavhumlik holatlari egallamoqda. Shularni hisobga olgan holda o‘quvchilarda umuminsoniy qadriyatlar asosiga qurilgan shaxs akmeologik taraqqiyotning mezonlaridan biri bo‘lmish altruizmdek xulq-atvorni shakllantirish muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogika lug‘atida altruizm tushunchasiga quyidagicha tarif beriladi: “Altruizm – axloqiy tushuncha, insonning o‘z manfaatlaridan voz kechib, boshqalar manfaati, baxt-saodati yo‘lida beg‘araz xizmat qilishini anglatadi. Bu tushuncha Sharqda jo‘mardlik atamasi bilan bir necha asr avval qo‘llanilgan. O‘rta asrlarda Sharq xalqlarida jo‘mardlik, insonparvarlik va vatanparvarlikni targ‘ib qiluvchi tasavvuf tariqatlaridan biri sifatida o‘zining falsafiy, tarbiyaviy asosiga ega bo‘lgan.

Altruizm shaxsning ma’naviy jihatdan o‘z-o‘zini baholashi, xudbinlikdan voz kechishini bildiradi. Demak, altruizm tushunchasi xudbinlikka qarshi axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilganligi kelib chiqadi. Bu orqali insonlarda o‘zgalar uchun ham yashash, ularga nimadir bera olish istagini shakllantirish, mehr-muruvvatli, oliyjanob avlodni tarbiyalash mumkin bo‘ladi.

METODOLOGIK QISM

Falsafa qomusiy lug‘atda altruizm tushunchasi “(frans. Altruisme, lot. Alter – boshqa) – egoizmga qarshi axloqiy prinsip bo‘lib, u boshqa kishilarga beg‘araz xizmat qilishdan, ularning baxt-saodati uchun o‘z shaxsiy manfaatlarini qurbon etish” sifatida ta’riflanadi. Shuningdek, yana “altruizm tushunchasi, odatda, yaqinlarga, mehr-muhabbat bilan qarash, odamlarning xatolarini kechirish, o‘zining qadr-qimmatini chetlab o‘tib, o‘y-fikr va xatti-harakatini boshqalar hayotiga bag‘ishlash, o‘zini tamomila unutishni anglatadi”. Altruizmga

ko‘ra, “boshqalar uchun yasha” – bu ibora kelajakda axloqiy talabning epigrafi bo‘lib qolmog‘i kerak” [1;2]. Mazkur ta’riflanish bugungi kapitalistik munosabatlar davrida, bozor iqtisodiyoti sharoitida yo‘qolib borishi tabiiy holat sifatida baholanayotgan, jamiyatlarda xudbinona dunyoqarash shakllanayotgan pallada juda muhim talab ekanligi namoyon bo‘ladi. Biroq har doim insoniyat yuksak axloqiy fazilatlarni targ‘ib qilgan va ularni shakllantirish yo‘llarini qidirgan.

Axloqiy fazilat – faoliyat, hatti-harakat demakdir. Odam jamiyatda yashagani sababli uning axloqiy fazilatlari hech qachon sof, holis holda namoyon bo‘lmaydi, balki faqat ijtimoiy faoliyatdagina amalga oshadi. Shuning uchun barcha axloqiy fazilatlar – ijtimoiydir.

Abu Nasr Forobiy bu xususda shunday yozadi: “Fazilat muayyan bir mantiqiy mazmunda ifodalangan mavhum tushunchagina emas, balki odamning go‘zallikka, yaxshilikka erishishi uchun qilinadigan faoliyati va hatti-harakatlarining aniq ifodasi hisoblanadi”. Allomaning fikricha, odamni yaxshi ishlarni qilishga va go‘zal xulqlar sohibi bo‘lishga davat etuvchi ichki (axloqiy) sifatlar fazilatlar deb ataladi.

Alisher Navoiy o‘zining “Mahbub-ul qulub” asarida “O‘ziga bino qo‘yishlik – baxtsizlikdir, buning farq va darajalari bor. Xudbinning har bir ishi o‘ziga yaxshi ko‘rinadi, lekin bu ko‘rimsiz qiliqda farqlar ko‘pdir”, deb yozadi. Xaqiqatdan xudbinlik hamisha yomon odat sifatida qoralanadi

Xalqimizda axloqiy mezoniy tushunchalar orsida jo‘mardlik juda murakkab va real hayotiy pozitsiyalar aksini namoyon qilishni talab qiluvchi tushuncha hisoblanadi. Shu ma’noda bu fazilatni shakllantirish uchun kuchli iroda va yuksak aqliy faoliyat ham talab etiladi.

Buyuk mutafakkir Arastu fikricha, “fazilat me’yorni saqlashdadir. Fazilat qanchalar yuqori bo‘lsa, uning me’yori yana ham o‘rtalikdadir. Shu ma’noda fazilatlarning ko‘payishi odamni buzmaydi, balki yanada barkamol qiladi. Me’yor, mo‘tadillik deb, ehtiroslarning zaifligi va oshib-toshib ketishining o‘rtasiga aytiladi”

Shunday ekan, al’truizm fazilati ham me’yoridan oshish hisoblandi va bu ko‘proq axloqiy mas’uliyatni talab etadi.

NATIJALAR TAHLILI

Bugungi kun insoni uchun al’truistik fazilatlarni shakllantirish hozirgi begonalashuv jarayoniga qarshi kurash, individualizm sifatlarini kuchayib ketmasligini oldini olishga qaratilgan startegik maqsaddir. Biroq bu olamda kishilik jamiyati mavjud ekan, unda ikki qutbga mansub qarama-qarshi kuchlar – yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik, mehr va qahr, bunyodkorlik va vayronkorlik hamisha bir-biri bilan to‘qnashadi.

O‘quvchilarda yuksak axloqiy fazilatlarni rivojlantirish orqali yangi avlodini halol, adolatli va vijdonli qilib tarbiyalash vazifalari ham kun tartibida turibdi. Shu bois bugungi kunda maktab ta’limiga yangicha metodologiyani olib kirish orqali bilim va salohitli o‘quvchilarni tarbiyalash bilan birga yuksak axloqiy fazilatlarga ega yoshlarni tarbiyalash ham jamiyatimiz oldidagi muhim va mas’uliyatli vazifalardan bo‘lib qolmoqda.

Maktabda o‘quvchilarda altruistik fazilatlarni rivojlantirishda ma’lum bir tamoyillarga amal qilinadi. Ulardan namunalar keltiramiz:

1. Axloqiy tarbiya o‘quv jarayoni bilan qo‘shib olib boriladi.
2. Axloqiy tarbiya jarayonining muvafaqqiyati o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasining saviyasiga bog‘liq. Buning uchun jamoa ahil va inoq, bolalar intizomli bo‘lishlari kerak.
3. Tarbiyaviy ishlarning rejali bo‘lishi va hamjihatlik bilan amalga oshirilishi axloqiy tarbiyaning muvafaqqiyatini ta’minlaydi. A.S.Makarenkoning «o‘nta yuqori malakali, o‘z holicha ishlaydigan o‘qituvchidan, malakasi past, bir yoqadan bosh chiqaradigan beshta o‘qituvchi afzal» deganini unutmaslik kerak.
4. Maktabda ijobiy emotsional sharoit yaratish altruistik tarbiya jarayoniga foydali ta’sir etadi .

O‘quvchilarida ham altruistik fazilatlarni rivojlantirish, axloqiy sifatlarni shakllantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda qator vazifalarni amalga oshirish zarur.

-O‘quvchilar bilan olib boriladigan ishlar (dastur ishlab chiqish va uni tatbiq etish, treninglar tashkil etish va boshqalar).

-O‘qituvchilar bilan olib boriladigan ishlar (nazariy, metodik va texnologik tayyorlash).

-Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlar (suhbat va so‘rovnomalar o‘tkazish, mutaxassislar bilan davra suhbatini tashkil qilish va hokozolar). Yuqoridagi uchta yo‘nalishlarni umumlashtirish zarur.

Xulosa qilganda, o‘quv fanlarini o‘qitish sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda orqali o‘quvchilarda altruistik fazilatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratishi va bugungi ta’lim jarayoniga o‘quvchilarda insoniylikni, oliyjanoblik va jo‘mardlikni rivojlantirish vazifalarini qo‘ya byuiliishi zarur. Chunki insoniyliksiz, oliyjanob bo‘lmagan shaxsiy muvafaqqiyatga erishining ijtimoiy foydasi bo‘lmaydi. Bunday insonlarni jamiyat uchun ham, millat uchun ham nafi tegmaydi. O‘quvchi shaxsini shakllantirishda undagi yuksak axloqiylikni tarbiyalashga ham e’tibor qaratish mas’uliyatli, fidoyi va daxldorlikni xis qiladiga yoshlarni, kadrlarni tarbiyalashga zamin yaratadi.

Altruistik fazilatlarni rivojlantirish, xudbinlik va loqaydlik kabi illatlardan asrash bo‘yicha o‘quvchilarning refleksiyasini, immunitetini rivojlantirish maqsadida: “Bilaman – Bilishni xohlayman – Bilib oldim (BBB)”, “Ikki qismli kundalik” yozish usullardan ham foydalanish mumkin.

Altruistik fazilatlarni o‘quvchilar tomonidan teran anglashda “ “Vijdon va burch bilan yashash”, “Minnatdorchilik yuragimda yashaydi”, “Sabr-toqat oxirigacha borishni anglatadi”, “Do‘stlik va mehr-oqibat”, “Rostgo‘ylik, halollik va texnologiyalar” mavzularini o‘rganishda, o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurini va sharhlash qobiliyatlarini rivojlantirishda “To‘xtab, o‘qish” usuli ham yuqori samara beradi.

XULOSA

Xulosa qilganda, o‘quvchilarda altruistik fazilatlarni rivojlantirishda jo‘mardlik va oliyjanoblik sifatlarini rivojlantirish, yuksak ahloqiy ideallar asosda tarbiyalash va insoniylikni singdirishning pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish vazifalari ustuvorlik kasb etmoqda.

O‘rganilayotgan muammo doirasida o‘quvchilari bilan uyushtirgan og‘zaki savol-javob natijalaridan shunga amin bo‘ldikki, maktab o‘quvchilari ko‘proq ko‘zlari bilan ko‘rgan, kuzatgan, eshitgan va ko‘nikma xosil bo‘lgan narsalar, tushunchalarga diqqatlarini qaratadilar. Yosh jihatini hisobga olganda ularda hali tahlil qilish ko‘nikmasi yetishmaydi.

Demak, kamchiligi sifatida quyidagi holatlarni keltirish mumkin:

1. O‘quvchilarga altruistik fazilatlar to‘g‘risida tizimli bilimlar berilmaganligi.
2. O‘quvchilarda oilada, mahalla muhitida ham jo‘mardlik va oliyjanoblikka doir sifatlar shakllantirilmaganligi.
3. Ota-onalar va o‘qituvchilar tomonidan biz tanlagan mavzu doirasida nazoratning pastligi.

Demak, o‘quvchilarda jo‘mardlik sifatlarini, o‘zgalarini o‘ylashga, qayg‘urishga, o‘zgalar manfaatini toptamaslik, ustun qo‘yishga qaratilgan fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiya jarayoni juda kerakli, bugungi zamon talabi va ijtimoiy barqarorlik asosi hisoblanadi. Chunki o‘quvchilarda altruistik sifatlarini shakllantirish orqali ularda jamoaviylik, birdamlik, boshqalar manfaatini o‘zining manfaati bilan mushtarkalikni his qilishi, halollik, vijdonlilik va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish mumkin bo‘ladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Arastu. Axloqi kabir. –Toshkent. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi DAN. 2018. –B. 163.
2. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va ularning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. – Toshkent, 2004. –B.42.
3. Pedagogika. Ensiklopediya. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. –B. 54.
4. Qo‘chqarov V. Milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy siyosiy jarayonlar.– T.: “Akademiya”, 2007.– B. 23.
5. Qodirova Z.R, Sharipov A.J. va boshqalar. Yoshlar ijtimoiy faolligi va tolerantligini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2006. 23-bet
6. Yuvashov Sh. “O‘quvchilarda altruistik fazilatlarni rivojlantirish texnologiyasi (“tarbiya” fani misolida)” 2023y 128 b.

BIOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xoldaraliyeva Nargiza Bahodirjon qizi

Andijon viloyati PMM,

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi”

kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada biologiya fani o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Unda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion ta’lim texnologiyalarini o‘zlashtirish, shuningdek, fanlararo integratsiya, STEAM yondashuvi va zamonaviy pedagogik metodlarning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda biologiya o‘qituvchisining metodik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari hamda amaliy mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: metodik tayyorgarlik, pedagogik asoslar, innovatsion texnologiya, kompetensiya, biologiya ta’limi, integratsiya, STEAM.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы совершенствования методической подготовки учителей биологии. Раскрываются теоретические и практические аспекты развития профессиональной компетентности, применения инновационных образовательных технологий, междисциплинарной интеграции и STEAM-подхода в обучении. Определяются пути формирования методической культуры современного учителя биологии

Ключевые слова: методическая подготовка, педагогические основы, инновационные технологии, компетентность, биологическое образование, интеграция, STEAM.

Annotation. This article analyzes the pedagogical foundations for improving the methodological training of biology teachers. It highlights the importance of developing professional competencies, mastering innovative educational technologies, and applying interdisciplinary integration and STEAM approaches. The study explores both theoretical and practical mechanisms for enhancing the methodological culture of modern biology educators.

Key words: methodological training, pedagogical foundations, innovative technology, competence, biology education, integration, STEAM.

Kirish. Yurtimizda barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng islohot va o‘zgarishlar kabi ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi jamiyatda o‘z o‘rniga ega, har tomonlama barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashdir. Misol tariqasida, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so‘zlari buning yorqin dalilidir: “Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishiga erishish, ularning o‘z qobiliyati va iste’dodini ro‘yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat”. Bugungi kunda o‘quvchi yoshlarimizning ta’lim olishlari, ilm o‘rganishlari, o‘z tanlagan sohalarida yutuqlarga erishishlari uchun barcha sharoitlar mavjud. Olingan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatish, yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarda maktabda olgan nazariy va amaliy masalalarga yechim topa olishga o‘rgatish bugungi kun o‘qituvchisining muhim vazifasidir.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, fanlarni chuqur va samarali o‘qitish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da pedagog kadrlarning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirish zarurligi alohida ta’kidlangan. Biologiya fani o‘quvchilarda tabiat hodisalarini tushunish, ekologik madaniyat, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi. Shu bois biologiya o‘qituvchisining metodik tayyorgarligi, ya’ni dars jarayonini ilmiy-didaktik asosda tashkil eta bilish darajasi o‘quvchilarning ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biologiya o‘qituvchisining kasbiy mahorati faqat nazariy bilim bilan emas, balki zamonaviy didaktik vositalar, innovatsion metodlar, axborot texnologiyalarini to‘g‘ri tanlash va ularni qo‘llash ko‘nikmasi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, metodik tayyorgarlikni takomillashtirishda didaktik tamoyillarni chuqur o‘rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — o‘qituvchilarning kasbiy-mahoratini, ayniqsa, ularning metodik tayyorgarligini takomillashtirishdir. Biologiya fani nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni, tahliliy fikrlashni ham talab etadi. Shu boisdan, biologiya o‘qituvchisi o‘z faoliyatida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va integrativ metodlarni puxta o‘zlashtirgan bo‘lishi zarur.

Metodik tayyorgarlik bu o‘qituvchining darsni samarali tashkil etish, ta’lim oluvchilarda biologik tafakkurni shakllantirish hamda o‘quv jarayonini fanlararo bog‘liqlik asosida olib borish qobiliyatidir. Uni takomillashtirish ta’lim samaradorligini oshirishda, o‘quvchilarda ekologik madaniyat va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Metodik tayyorgarlikning nazariy asoslari

Biologiya fani o‘qituvchisining metodik tayyorgarligi pedagogik, psixologik, didaktik va fan metodikasi sohalarining o‘zaro uyg‘unlashgan tizimi hisoblanadi. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: Nazariy tayyorgarlik biologiya fanining ilmiy asoslarini chuqur bilish; Amaliy tayyorgarlik laboratoriya va tajriba ishlarini tashkil etish ko‘nikmalari;

Metodik tayyorgarlik ta’lim metodlarini tanlash, darsni loyihalash, baholash mezonlarini belgilash. Ushbu jarayon V.A. Slastyonin, I.Ya. Lerner, P.I. Tretyakov kabi olimlarning pedagogik g‘oyalari bilan uyg‘unlikda rivojlanadi. Metodik tayyorgarlik bu faqat o‘qituvchilik mahorati emas, balki pedagogik madaniyatning muhim ko‘rsatkichi hamdir.

Biologiya fanida innovatsion pedagogik texnologiyalar

Biologiya o‘qituvchisi bugungi kunda quyidagi innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanishi lozim Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – virtual laboratoriyalar, 3D-modellar, simulyatsiyalar; STEAM-ta’lim biologiyani texnologiya, muhandislik va san’at bilan bog‘lash; Problema asosida o‘qitish (Problem-based learning) real biologik muammolar orqali tahliliy fikrlashni shakllantirish; Loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning) – o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish; Integratsiyalashgan darslar – biologiyani kimyo, geografiya, informatika bilan uyg‘un holda o‘qitish. Bu yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kuzatish, tahlil qilish, tajriba o‘tkazish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Metodik madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari Metodik madaniyat o‘qituvchining: fan mazmunini didaktik jihatdan to‘g‘ri bayon etish, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, darsda interfaol metodlardan foydalanish, o‘z faoliyatini refleksiya asosida tahlil etish qobiliyatlarida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik asos sifatida kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv muhim ahamiyatga ega. U o‘qituvchining bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarini yagona tizimda rivojlantirishni ko‘zda tutadi.

Biologiya o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish yo‘nalishlari Uzluksiz malaka oshirish kurslarini amaliyotga yo‘naltirish; O‘quv-metodik majmualarni zamonaviy standartlarga moslashtirish; Elektron ta’lim resurslari, platformalar (Moodle, Edmodo, Google Classroom) dan foydalanish; Ilmiy-tadqiqot ishlariga o‘qituvchilarni jalb etish; Biologiya bo‘yicha tajriba almashuv seminarlarini tashkil etish. Bu chora-tadbirlar biologiya fanining zamonaviy talablarga mos rivojlanishiga xizmat qiladi.

Biologiya o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish ta’lim sifatini oshirishning muhim garovidir. U o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini chuqurlashtiradi, dars jarayonini samarali, qiziqarli va natijador qiladi. Pedagogik asoslar, innovatsion yondashuvlar va integratsion metodlar uyg‘unligi o‘quvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, metodik tayyorgarlikni tizimli, uzluksiz va zamonaviy yo‘nalishda rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyonov E.N. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2005.

3. Mavlonova R.A., Xodjayeva D.M. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
4. Shabozov A. Biologiya o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
5. Xoldaraliev N.X. Innovatsion yondashuvlar asosida biologiya darslarini tashkil etishning metodik asoslari. – Andijon, 2024.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

O‘RTA TA‘LIM O‘QUVCHILARINI IJTIMOIYLASHTIRISH JAROYONIDA IJODIY YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Xodjayorova Bahora Akramovna

O‘qituvchi (PhD),

Samarqand davlat pedagogika instituti

Mamatkulova Mehrangiz Djamshedova

Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Abdurahmonova Irodaxon Sheraliyevna

Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limdan o‘rta ta‘limga o‘tish davrida o‘smirlik psixologiyasi nuqtayi nazaridan ijtimoiy-psixologik moslashuv xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning ijodkorligini oshirish orqali sifatli ta‘limga erishish mumkinligi hamda ijodiylik xususiyatlarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari ko‘rsatib berilgan. Bundan tashqari, maqolada ijodkorlikni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot natijalari, shuningdek pedagogik xodimlar uchun taklif va tavsiyalar aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi, ijtimoiy-psixologik moslashuv, ijtimoiylashuv, ijodiy qobiliyat, ijodiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье раскрываются особенности социально-психологической адаптации учащихся в период перехода от начального к среднему образованию с точки зрения психологии подросткового возраста. Также показано, что повышение качества образования возможно за счёт развития творческих способностей учащихся, а формирование креативности рассматривается с социально-педагогических позиций. Кроме того, в статье приведены результаты исследований, направленных на развитие творческого потенциала учащихся, а также рекомендации и предложения для педагогических работников по совершенствованию этого процесса.

Ключевые слова: ученик, социально-психологическая адаптация, социализация, творческие способности, креативное мышление.

Abstract. This article explores the features of social and psychological adaptation during the transition from primary to secondary education from the perspective of adolescent psychology. It highlights that improving the quality of education can be achieved through the development of students' creativity and examines the socio-pedagogical aspects of fostering creative abilities. Additionally, the article presents research findings on enhancing creativity

and provides recommendations and practical suggestions for educators to support students’ creative development.

Keywords: student, socio-psychological adaptation, socialization, creative ability, creative thinking.

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini oshirish, muammolarga sezgirlikni kuchaytirish, ijodiy yondashuvni ta’lim jarayonining asosiy paradigmasi sifatida ko‘rib chiqish va uni dunyoning umumiy manzarasi bilan uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mavjud vaziyat yangi avlodni ijtimoiy tarbiyalashning yangi modellarini ishlab chiqish va joriy etishni talab qiladi. Xususan, o‘quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonida didaktik imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’limning istiqbollari va konseptual asoslari insonning ichki madaniyatini shakllantirish, uning qadriyatlari va dunyoqarashini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Globallashuv jarayoni insonni ochiq ijtimoiy muhitda, ya’ni umumta’lim maktabi, oila, mehnat jamoasi va jamiyat kabi barcha ta’limiy tuzilmalar bilan uyg‘un o‘zaro hamkorlik asosida tarbiyalashni muhim qiladi. Bu jarayonni ifodalash uchun “ijtimoiylashuv” tushunchasi qo‘llaniladi, chunki shaxs butun hayoti davomida ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi. Ijtimoiylashuv — bu inson tegishli bo‘lgan jamiyatning ijtimoiy me’yorlari va madaniy qadriyatlarini o‘zlashtirish jarayonidir. U “shaxs tarbiyasi” va “shaxs rivojlanishi” tushunchalari bilan bevosita bog‘liqdir, chunki o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvi ta’lim muassasasi yoki jamiyat qadriyatlarini qabul qilish asosida sodir bo‘ladi. Shu jarayonda ijtimoiy, fuqarolik va shaxsiy yetuklik zarur darajada shakllanadi. Ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish — insonni yangicha fikrlashga, yangi g‘oyalar ilgari surishga undaydigan qobiliyat — ta’limga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish va belgilangan maqsadlarga erishishga undashning asosiy omilidir.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiylashuv — bu tarbiya, madaniyat va muloqot ta’siri ostida shaxs shakllanish jarayonidir. Uning xususiyatlari, tuzilishi, qonuniyatlari, omillari, shart-sharoitlari, boshqaruv usullari va ijtimoiylashgan shaxsda namoyon bo‘lishi nuqtayi nazaridan murakkab jarayondir.

Professor N. Egamberdiyeva

ta’kidlashicha, ijtimoiylashuv va kasbiy yetuklik jarayonlari shaxsning individual rivojlanishi, uning ijodiy salohiyatini ochish, shaxsiy va kasbiy sifatlarini shakllantirishga qaratilishi kerak. Bu jarayonlarning muvaffaqiyati ikki shartni talab etadi:

1. O‘quvchilarni faol ijtimoiy va kasbiy munosabatlarga jalb etish;

2. Shaxsning ijtimoiy va kasbiy faoliyat jarayonida o‘zini to‘liq namoyon etishi uchun imkoniyat yaratish.

S. Zohidova esa

turli yondashuvlarni tahlil qilib, kasbiy ijtimoiylashuvni yaxlit tizim sifatida talqin qilish va uni chuqur o‘rganish zarurligini ta’kidlagan. Olim professional ijtimoiylashuvning psixologik asoslariga, xususan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘z-o‘zini

psixologik jihatdan tayyorlash hamda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratgan. Ijodiy yondashuv asosida o‘rta ta‘lim o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalar madaniy-ta‘limiy muhitni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Bu muhit bevosita “madaniyat” tushunchasi bilan bog‘liq. Ijodiy qobiliyatlarning poydevori bolalikdan yaratiladi va tarbiya hamda ta‘lim orqali chuqurlashtiriladi. Mustaqil maqsad qo‘ygan shaxs o‘z faoliyati mazmuni va usullarini tanlash qobiliyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon madaniy muhitda ro‘y beradi.

Ijodkorlikka bo‘lgan qiziqishning ortishi ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta‘siri bilan belgilanadi. Ijodiy shaxsni shakllantirish tizimini takomillashtirish ilmiy-nazariy asoslarni rivojlantirish, pedagogik texnologiyalar va mexanizmlarni ishlab chiqishni talab etadi. O‘quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonini ijodiy yondashuv asosida o‘rganish mavjud texnologiyalar, psixologik va pedagogik sharoitlardan uyg‘un foydalanishni taqozo etadi.

Boshlang‘ich ta‘limdan o‘rta ta‘limga o‘tish murakkab davr hisoblanadi. Bu davr jismoniy o‘sishning keskin tezlashuvi va tana qismlarining nomutanosib rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Bunday o‘zgarishlar bolaning boshqalarga o‘z o‘sishini ko‘rsatish istagini kuchaytiradi. Bu davr motivatsion inqiroz davri bo‘lib, 11–13 yoshli bolalarda tezkor fikrlashning kuchayishi va vaqtincha aqliy sustlik kuzatilishi mumkin. Bu esa mantiqiy qoloqlik yoki dangasalik belgisi emas, balki vaqtinchalik hodisadir.

Asosiy psixologik o‘zgarish — tengdoshlar bilan muloqotning o‘qishdan ustun faoliyatga aylanishidir. Bolalar uchun guruhga mansublik hissi yetakchi ehtiyojga aylanadi.

Maktab o‘zgarganida o‘quvchilar yangi o‘qituvchilar, turli talablar, katta sinfdoshlar bilan yuzlashadilar. Bu davrda quyidagi jihatlarga e‘tibor berish lozim:

- ijtimoiy moslashuv murakkab va dinamik jarayondir;
- o‘z-o‘zini anglash va qadriyatlar tizimi rivojlanadi;
- maktab davri shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvning eng muhim bosqichi hisoblanadi.

Shuning uchun 5-sinf o‘quvchilari bilan ishlashda ularning hayotiy rejalari, qiziqishlari, motivlari, o‘zini baholash darajasi va xulqni boshqarish ko‘nikmalarini hisobga olish zarur

Samarali ijtimoiy-psixologik moslashuv uchun qoidalar:

1. Har bir o‘quvchini shaxs sifatida qabul qilish va hamkorlik pedagogikasi tamoyillariga rioya qilish.

2. Pedagogik va psixologik nazorat, individual yondashuvni ta‘minlash.

3. Qulay didaktik shakllarni topish va qo‘llash.

4. Har bir fanga ijtimoiy-psixologik moslashuv mavzularini kiritish.

Bunda maktab, ota-ona, mahalla va jamoat tashkilotlari hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot 578 nafar o‘quvchi ishtirokida olib borildi (Andijon viloyati Shahrixon tumani 48-maktab, Samarqand shahri 50-maktab, Kattaqo‘rg‘on shahri 5-maktab).

Boshlang‘ich bosqichda tajriba va

nazorat guruhlarida deyarli bir xil natija ko‘rsatdi: past darajadagi o‘quvchilar 75–76%, o‘rtacha 16–17%, yuqori darajadagi esa 7–8%. Tajriba davomida ijodiy yondashuv asosida ijtimoiylashuv darajalari oshdi.

Table #1

Levels of socialization of pupils of all educational institutions based on a creative approach at the final stage

	Experimental group				Control group			
	Number	High	Medium	Low	Number	High	Medium	Low
		5	4	3		5	4	3
Communicability	290	67	114	109	288	26	51	211
Cohesion	290	72	113	105	288	29	49	210
Features of the national mentality	290	73	110	107	288	27	49	212
Well-formedness of culture of communication	290	69	104	117	288	26	50	212
Worldview and self-perception	290	71	110	109	288	26	58	204
Attention and support	290	67	102	121	288	26	51	211
Involvedness	290	72	107	111	288	28	53	207

Oxirgi bosqich natijalariga ko‘ra, quyidagilar kuzatildi:

- muloqotchanlik 1,15 marta,
- dunyoqarash va o‘zini idrok etish 1,15 marta,
- hamkorlikdagi faoliyat 1,16 marta,
- e‘tibor va xushmuomalalik 1,14 marta,
- milliy mentalitet xususiyatlari 1,14 marta,
- inklyuzivlik 1,14 marta,
- madaniy muomala 1,12 marta oshdi.

Statistik tahlil natijasi tajriba guruhida ijtimoiylashuv 14% yuqoriligini isbotladi.

Table #2

Table of statistical calculations on the results obtained at the final stage of pupils in all educational institutions

Criteria and indicators		Communicability	Cohesion	Features of the national mentality	Well-formedness of culture of communication	Worldview and self-perception	Attention and support	Involvedness
Avarage number	Experimental group	3,86	3,89	3,88	3,83	3,87	3,81	3,87
	Control group	3,36	3,37	3,36	3,35	3,38	3,36	3,38
Effectiveness		1,15	1,15	1,16	1,14	1,14	1,14	1,14
Selective disper	Experimental group	0,59	0,60	0,61	0,62	0,61	0,62	0,62
	Control group	0,41	0,44	0,42	0,41	0,42	0,41	0,43
Quadratic deviation	Experimental group	0,77	0,77	0,78	0,78	0,78	0,78	0,78
	Control group	0,64	0,66	0,65	0,64	0,65	0,64	0,66
Variable indicators	Experimental group	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,21	0,20
	Control group	0,19	0,20	0,19	0,19	0,19	0,19	0,19
Empirical amount		8,46	8,60	8,81	8,06	8,19	7,65	8,10
Critical amount		1,65	1,65	2,65	3,65	4,65	1,65	1,65
Entrusted deviation	Experimental group	0,06	0,06	0,09	0,13	0,17	0,06	0,06
	Control group	0,04	0,04	0,07	0,09	0,11	0,04	0,04
Gap of trust	Experimental group	3,80	3,83	3,79	3,70	3,70	3,75	3,81
		3,91	3,94	3,98	3,97	4,03	3,87	3,93
	Experimental group	3,32	3,33	3,29	3,27	3,27	3,32	3,34
		3,40	3,41	3,42	3,44	3,50	3,40	3,42
Conclusion		N1	N1	N1	N1	N1	N1	N1

Xulosa. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvi muhim ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Moslashuv jarayoni shaxsiy “men”ini anglash, o‘zini baholash va jamiyatdagi o‘rnini belgilash bilan bog‘liq. Ijtimoiylashuv eng samarali tarzda tashqi muhit bilan faol o‘zaro ta’sirda, ya’ni ta’lim va o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida yuz beradi.

Samarali ijtimoiylashuv belgilariga quyidagilar kiradi:

- chuqur emotsional aloqalar;
- ijtimoiy moslashuvga qaratilgan xulq motivlari;
- shaxsiy fazilatlar va xarakter;

- mos xulq-atvor tizimi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эгамбердиева Н.М. Талабаларни атроф-муҳитга нисбатан ахлоқий тарбиялаш. Монография. ...пед.фан.номз. – Тошкент, 2010. – 332 б.
2. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ҳамда касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2010. – 332 б.
3. Зоҳидова С.Р. Бўлажак бошланғич синф ўқувчиларини касбий ижтимоийлаштириш жараёнларини такомиллаштиришнинг дидактик имкониятлари: пед.фан. фалс. докт. ... дисс. – Тошкент, 2019. – 166 б.
4. Khodjayorova B. The importance of creative methods and technologies in the socialization of pupils // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal (ISSN 2660-6836) Vol. 2 2021. SEP. № 9 pp. 1-11 (13.00.00 – №3).
5. Khodjayorova B. The importance of focus on human relations in the socialization of pupils. Modern views and research – 2021. October, International scientific and practical Conference (ISBN 978-1-83853-487-5) pp. 90-92.
6. Khodjayorova B. Developing pupil's creativity as a main category of creative pedagogy. Modern views and research – 2021. October, International scientific and practical Conference (ISBN 978-1-83853-487-5) pp. 99-101.
7. Khodjayorova B. A Ways to improve your future treatment // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 1, 2020 ISSN 2056-5852. Progressive Academic Publishing, UK. pp.161-163. (13.00.00 – №3).
8. The importance of focus on human relations in the socialization of pupils // Modern views and research – 2021 International scientific and practical conference ISBN 978-1-83853-487-5. pp. 90-92.
9. Khodjayorova B.A. Interactive holidays-as an innovative form in a preschool institution. // Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference Liverpool, United Kingdom. 5-7 February 2020. ISBN 978-92-9472-193-8. pp. 210-213.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK SOTSIOLOGLARDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

Pedagogika fanlari doktori

E-mail: yulbarsovaxurshida212@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola integrativ yondashuv orqali bo‘lajak sotsiologlarning mustaqil ta‘limini tashkil etishning pedagogik jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqot nazariy asoslarni, amaliy metodlarni, baholash vositalarini va o‘quv jarayonida integratsiyani ta‘minlash mexanizmlarini ko‘rsatadi. Maqolada mustaqil ta‘limning ijtimoiy-kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli, fanlararo mashg‘ulotlar, shuningdek raqamli ta‘lim resurslaridan foydalanishning samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari integratsiya qilingan mustaqil ta‘lim modellari talabalarda tanqidiy fikrlash, tadqiqotchilik ko‘nikmalari va ijtimoiy amaliy kompetensiyalarni oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, mustaqil ta‘lim, sotsiologik ta‘lim, pedagogik texnologiyalar, ijtimoiy kompetensiya.

Аннотация. данной статье анализируются педагогические аспекты организации самостоятельного обучения будущих социологов на основе интегративного подхода. Исследование отражает теоретические основы, практические методы, средства оценки и механизмы обеспечения интеграции в образовательном процессе. В статье рассматриваются роль самостоятельного обучения в формировании социальных компетенций, междисциплинарные занятия, а также эффективность использования цифровых образовательных ресурсов. Результаты исследования показывают, что интегрированные модели самостоятельного обучения способствуют развитию у студентов критического мышления, исследовательских навыков и социальных практических компетенций.

Ключевые слова: интегративный подход, самостоятельное обучение, социологическое образование, педагогические технологии, социальная компетенция.

Abstract. This article analyzes the pedagogical aspects of organizing independent learning of future sociologists based on an integrative approach. The study highlights

theoretical foundations, practical methods, assessment tools, and mechanisms for ensuring integration in the educational process. The article discusses the role of independent learning in the formation of social competences, interdisciplinary activities, as well as the effectiveness of using digital educational resources. The research results show that integrated models of independent learning enhance students' critical thinking, research skills, and social practical competences.

Keywords: integrative approach, independent learning, sociological education, pedagogical technologies, social competence.

KIRISH. Zamonaviy ijtimoiy hayot murakkab va ko‘p qirralidir, shu sababli sotsiologiya ta’limi ham fanlararo yondashuvni talab etadi. Bo‘lajak sotsiologlar nafaqat an’anaviy sotsiologik nazariyalarni, balki psixologiya, iqtisod, tarix, huquq va axborot texnologiyalari sohalaridan bilimlarni uyg‘unlashtira olishi lozim. Mustaqil ta’lim — talabaning o‘z bilimini boshqarishi, ilmiy metodlarni amaliyotda qo‘llashi va ijtimoiy muammolarni mustaqil tahlil qila olishini ta’minlovchi asosiy vositadir. Integrativ yondashuv ta’lim jarayonida turli fanlararo aloqalarni uyg‘unlashtirish orqali talabalarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishni ko‘zda tutadi. Mustaqil ta’limni integratsiyalashgan holda tashkil etish bo‘lajak sotsiologlarni nafaqat nazariy bilimga, balki amaliy ko‘nikma va analitik tafakkurga ham tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Fanlararo bog‘liqlik, bilimlarning yaxlit tizimini yaratish, ijtimoiy hodisalarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shu sababli ta’lim jarayonida quyidagi integratsiyalovchi “komponentlar alohida ajralib turadi:

- psixodidaktik (faoliyatning mazmuni, shakl va uslublari);
- ijtimoiy komponent (subyektlar o‘rtasida yuz beruvchi muloqot);
- predmetli (narsalar joylashgan muhitni ta’minlovchi, ta’lim oluvchilar faoliyatini tashkillash va rivojlantirish uchun imkoniyat);
- ta’lim muhitining subyektlari” [3; 107-122-b.].

Ta’limdagi integratsiya bir xil va turli xil tarkibiy qismlarning (maqsadlar, bilimlar, malakalar, ko‘nikmalar) o‘zaro kirib borishi va o‘zaro ta’sirini, ilgari ajratilgan ko‘plab bir hil va turli xil tarkibiy qismlardan (maqsadlar, mazmun, usullar, vositalar, shakllar, til, ta’lim, mavzular, texnikalar, g‘oyalar va boshqalar) yaxlitlikni shakllantirish jarayonini nazarda tutadi. V.S.Bezrukova ta’kidlashicha, “integrasiya predmet va hodisalarning nazariy va amaliyotda o‘zaro bog‘lanishi va o‘zaro ta’siri, ularning asl tabiiy yaxlitligini tiklash shakllaridan biridir. Shu bilan birga, integratsiya bir vaqtning o‘zida obyektlarning o‘zaro bog‘liqligi prinsipi, jarayoni va natijasi sifatida ishlaydi, bu esa ushbu konsepsiyaning ko‘p funksiyaliligini ko‘rsatadi” [1; 29-31-b.].

Tadqiqotlarda integrativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat ko‘plab kasbiy topshiriqlarni yechishga tayyor bo‘lishi, balki integrativ tashkiliy-boshqaruv faoliyatini bajarishga ham layoqatli bo‘lishi lozimligini keltirib o‘tilgan. Jumladan:

- “ta’lim oluvchilar jamoasi faoliyatini tashkillash;
- ta’lim oluvchilarni boshqarish usullarini qo‘llay olish;
- boshqaruv faoliyatini ishlab chiqish va qarorlar qabul qilishning o‘ziga xos tartibini egallash;
- ta’lim oluvchilar xulqiga qo‘yiladigan hamda hayot xavfsizligi talablariga rioya qilish va ta’lim oluvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish” [10].

Shu jihatdan integratsiyaning pedagogik mohiyati integrativ pedagogik faoliyatni amalga oshirish sharoitida ko‘p qirrali inson yaxlitligini rivojlantirish, tiklash va shakllantirish jarayoni va natijasi sifatida qaraladi.

E.V.Yakovlev va N.O.Yakovlevlar “pedagogik integratsiyaning maqsadlar, tamoyillar, mazmun, tashkil etish shakllari birligini ifodalashning eng yuqori shakli, ta’lim jarayonining turli tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liqligi asosida kengaytirilgan pedagogik birliklarni yaratish” [11, 108-b.] deb hisoblaydi.

Respublikamizda pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash, o‘qitish jarayoniga elektron va masofaviy ta’limni joriy qilish bo‘yicha U.Sh.Begimqulov, N.I.Taylaqov [2]; R.X.Djurayev [5], integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalarini E.Ismoilov [6], o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetensiyalarni shakllantirish muammolari B.Sh.Xasanova [9; 110-b.] kabilar tomonidan tadqiq qilingan.

B.Sh.Xasanova “o‘quvchilarda integrativ yondashuv asosida kompetensiyalarni shakllantirish tizimida ta’lim mazmuni samaradorligi, o‘qitish shakllari va metodlaridan foydalanib pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidan iborat etib belgilangan. Integrativ yondashuv bosqichlari quyidagilardan iborat: interoyektsiya – o‘quvchi individual imkoniyatlari asosida o‘zlashtirayotgan bilimlarini o‘z ichki dunyosiga integrativ motivlar bilan qabul qilishi sanaladi” [9; 65-b.].

Pedagogik va ijtimoiy-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish asosida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, ta’limdagi integratsiya jarayoni talabalarda har tomonlama, integratsiyalashgan bilimlarni rivojlantirish maqsadida turli o‘quv fanlari mazmunining o‘zaro ta’siri, o‘zaro aloqasi va o‘zaro bog‘liqligi o‘quv fanining predmetini tashkil etuvchi moddiy olam yoki ijtimoiy hayotning muayyan yoki boshqa hodisalari, tomonlari va xususiyatlari haqidagi ilmiy g‘oyalarning dialektik jihatdan o‘zaro bog‘langan yaxlit tizimi sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. E’tibor bering, bu yondashuv ilmiy fanlarning zaruriy mavjud differentsiatsiyasini buzmaydi. Aksincha, har bir alohida fanni o‘rganishda farqlash va integratsiya ikki qarama-qarshi va o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida boradi. Bunday dialektik uyg‘unlik ta’lim muassasasida mutaxassislar tayyorlashni yanada takomillashtirish va

ratsionalizatsiya qilish uchun qo‘shimcha zaxiralarni aniqlash imkonini beradi. Integratsiya zamonaviy ta‘lim jarayonining zaruriy atributidir. Didaktikaning vazifasi o‘qituvchiga bilimlarni maqsadli integratsiyalash uchun samarali vositalarni taqdim etishdan iboratdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA Integrativ yondashuvning mazmun-mohiyatini, oliy ta‘lim tizimida integratsiya nazariyasi asoslarini tahlil qilish oliy ta‘limda integral yondashuvning strukturasini belgilash va quyidagi darajalarni aniqlash imkonini beradi: fanlararo, fan ichidagi (mavzulararo), shaxslararo va shaxsiy integratsiyalarni. Binobarin, integrativ yondashuv nuqtai nazaridan ta‘lim pedagogik integratsiya jarayoni va natijasi sifatida qaraladi (fanlararo, fan ichidagi, shaxslararo va shaxsiy integratsiya).

“Ta‘limda tashqi va ichki integratsiya farqlanadi. Tashqi, turli mamlakatlarning to‘plangan tajribasi umumlashtirilgan holda, shuningdek, turli xil faoliyat turlarini: fan, ta‘lim muassasalari va ishlab chiqarishni integratsiyalashgan holda global ta‘lim makonini qurishni o‘z ichiga oladi; har xil turdagi ta‘lim muassasalari; turli fanlar yoki akademik fanlar tushuniladi. Ichki - bir faoliyat turi, bitta fan, bitta mavzu doirasida tarkibiy qismlarning integratsiyasi tushuniladi” [8]. Bizning tadqiqotimiz uchun ichki integratsiya ahamiyatli, integrativ kurslar, fanlar, yangi va innovatsion texnologiyalar, talabalar - bo‘lajak sotsiolog mutaxassislarini tayyorlash va tarbiyalashning tashkiliy shakllari va usullari uchun integratsion tizimlarni yaratishga xizmat qiladi.

“Integral ta‘lim - bilimlarni integratsiyalashuvi orqali ta‘lim mazmuniga kiritish va atrofdagi dunyo bilan qadriyat munosabatlarini shakllantirish uchun asos bo‘lgan fundamental g‘oyalar va tushunchalarni o‘zlashtirish” [7]ni anglatadi. Bo‘lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun biz yaxlitlik, ichki birlik, barcha elementlarning ta‘siri va o‘zaro ta‘sirining maqsadga muvofiqligiga erishsak, integrativ yondashuvdan foydalanish samarali bo‘ladi. Oliy ta‘limda integral yondashuv darajalarining o‘zaro ta‘siri 1-rasmga keltirilgan (1-rasmga qarang).

Bo‘lajak sotsiolog mutaxassislarini kasbiy tayyorlashning bir qismi sifatida integratsiyaning har bir darajasining mazmunini batafsil ko‘rib chiqaylik.

Universitetda umumiy gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar, umumiy kasbiy fanlar, mutaxassislik fanlari va tanlov fanlari fanlararo integratsiyalashuvi universitetda integratsiya g‘oyalari va tizimni shakllantiruvchi tushunchalar asosida amalga oshiriladi: ta‘lim, uning maqsadlari, ta‘lim sifati, ta‘limning vazifalari va istiqbollari, inson kamoloti, kasbiy ongni shakllantirish, ta‘lim mazmuni, bilish usullari, zamonaviy ta‘lim texnologiyalari, xususan, faol o‘qitish texnologiyalari, pedagogik ijodkorlik, kasbiy mahorat kabilarni qamrab oladi.

1-rasm. Oliy ta'limda integratsiyalashgan yondashuv darajalarining o'zaro ta'siri

Integratsiyaning ushbu turi oliy ta'limda o'qitishni strategik maqsadni amalga oshirishga yo'naltiradi - ta'lim maydoniga yo'naltirilganlik uchun talabalarda professional dunyoqarashni shakllantirish va murakkab kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga xizmat qiladi. Ta'lim mazmuniga integral yondashuv tufayli bo'lajak sotsiologlar barcha fanlarning ilmiy mazmunini fanlararo kasbiy muammolarni hal qilishning uslubiy, nazariy va texnologik vositasi sifatida talab qilish va undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Fanlararo integratsiya fan ichidagi integratsiyada o'z davomini topadi va unga asoslanadi.

Fan ichidagi integratsiya (mavzulararo) o'quv fanini tabaqalashtirilgan va integrativ tizim sifatida tushunishga asoslanadi. O'quv fanining bo'limlari va mavzulari o'rtasida semantik, mazmunli, tarkibiy va texnologik aloqalarni o'rnatish uni yangi aloqalarga ochiq tizim sifatida o'rganishni tashkil etish imkonini beradi. Fan ichidagi integratsiya o'quv dasturi mazmunini modulli qurish orqali amalga oshiriladi, bu tizimni tashkil etuvchi aloqalarni shakllantirish hamda nazariya va amaliyotning integratsiyalashuviga erishish imkonini beradi. Fan ichidagi integratsiya natijasi bo'lajak mutaxassisning (sotsiolog) muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga nazariy va uslubiy tayyorgarligida ifodalanadi va o'quv jarayonining yaxlitligi bilan ta'minlanadi.

Ta'lim jarayonida fanlar ichidagi integratsiyani amalga oshirish talabalarning faol bilim faoliyati va professor-o'qituvchilarning rivojlantiruvchi o'quv faoliyatining rezonansli muvofiqlashtirilishi, hamkorlik, birgalikdagi faoliyat va dialogik pozitsiyaga asoslangan holda bo'lishi mumkin.

Oliy ta'limda shaxslararo integratsiya dialogik o'zaro hamkorlik makonining ko'p tomonlama ochiqligi orqali hamkorligi va birgalikda yaratishning zaruriy yo'nalishi sifatida qaraladi. Uning o'quv jarayonidagi vazifasi - o'z-o'zini o'rganish, o'z-o'zini tarbiyalash, guruhda tadqiqot faoliyati, ilmiy ijodkorlik, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish orqali bo'lajak mutaxassis (sotsiolog)ning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashish

hisoblanadi. Bunday integratsiyaning natijasi kelajakdagi kasbiy faoliyatga tashkiliy va kommunikativ tayyorgarlikda namoyon bo‘ladi.

Shaxsiy integratsiya insonning integrativ tabiati g‘oyasiga va kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishning yaxlitligi printsipligiga asoslanadi. Ushbu yo‘nalish tashqi ifodalangan integratsiya vositalari (operatsiyalar, usullar, harakatlar) va integrativ natija o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri sabab-oqibat munosabatlari yo‘qligida namoyon bo‘ladi, kuzatiladigan substantiv ifoda va hodisalarning ichki ma‘nosini saqlab qoladi. A.Danilyuk ta’kidlaganidek, “integratsiya - bu umuman madaniyat va xususan ta’lim uchun ma’lumot hamda bilim bilan ishlashning o‘ziga xos usuli bo‘lib, o‘rganish ongini rivojlantirishni ta’minlaydi” [4; 9-b.]. Shunday ekan, biz uchun shaxsiy integratsiya natijasi kasbiy bilimlarning onga integratsiyalashuvi sifatida ko‘rinadi.

XULOSA Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, sotsiologik ixtisoslashuv sotsiologiyani o‘qitishda fanga asoslangan yondashuvning asosiy afzalligi ham sotsiologik bilimlarni namoyish etishning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishda, ham keng ko‘lamli fanlar doirasida bo‘lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatidadir. Ushbu yondashuv bizga zamonaviy jamiyat, zamonaviy shaxs va zamonaviy ilm-fanning dolzarb muammolarini tahlil qilish bilan bog‘lab, o‘quv kursini qurishga imkon beradi.

Sotsiologik ta’lim o‘z mohiyati jihatidan analitik va amaliy yo‘nalishga ega bo‘lib, ko‘plab fanlar integratsiyasida namoyon bo‘ladi. Shu sababli talabadan quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab qiladi:

- 1) jamiyatdagi hodisa va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish;
- 2) empirik ma’lumotlarni to‘plash va ularni ilmiy jihatdan talqin qilish;
- 3) sotsiologik nazariyalarni hayotiy misollar bilan bog‘lay olish;
- 4) guruhlararo va shaxslararo munosabatlarni baholay olish.

Bunday ko‘nikmalarni shakllantirish uchun esa faqat auditoriya mashg‘ulotlari yetarli emas. Talaba mustaqil ravishda fanga doir adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy maqolalarni o‘qish va o‘rganish, ijtimoiy tadqiqotlar loyihasini ishlab chiqish, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, ijtimoiy hodisalarni kuzatish va ularni baholash bilan shug‘ullanishi kerak.

Quyidagi jadvalda bo‘lajak sotsiologlarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda mustaqil ta’limning muhim jihatlari keltirilgan (1-jadvalga qarang).

Ijtimoiy kompetensiya komponentlari	Tavsifi	ko‘nikma va malakalar
Kognitiv komponent	Talaba nazariy bilimlarni mustaqil o‘zlashtiradi, o‘zining ilmiy yo‘nalishini aniqlaydi	- Ijtimoiy fanlar asoslarini tushunish - Mustaqil tahlil qilish - Tanqidiy fikrlash
Emotsional-	Mustaqil o‘rganilgan	- Muloqot madaniyati

kommunikativ komponent	material asosida muloqotga kirishadi, fikr bildiradi, munozaralarda qatnashadi	- Fikrni asoslash - Bahs-munozaralarda ishtirok etish
Amaliy-ijodiy komponent	Mustaqil tadqiqotlar olib boradi, innovatsion yondashuvlar ishlab chiqadi	- Tadqiqot metodlarini qo‘llash - Yangi g‘oyalar yaratish - Yechimlar ishlab chiqish

Shuningdek bugungi kunda talabalarning mustaqil bilim olishlarida raqamli texnologiyalar yanada kengaytirmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta’limga kirib kelishi mustaqil ta’limning imkoniyatlarini yanada kengaytirish bilan bir qatorda talabalarga qulay hsarotda va qulay muhitda ma’lumotlar bilan ishlash imkonini bermoqda. Onlayn kutubxonalar, ochiq ta’lim platformalari (Coursera, Moodle, Google Scholar va boshqalar), ijtimoiy tarmoqlarda videodarslar sotsiologik fanlarni o‘zlashtirishda talabalar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Talabalar ularning yordami bilan nafaqat nazariy bilim oladi, balki amaliy tajribaga ham ega bo‘ladi. Bunda professor-o‘qituvchi talabaning ma’lumotlar bazasi bilan ishlashida, mustaqil ta’limda bilim beruvchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, yordamchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi. Sotsiologik ta’limda o‘qituvchining vazifasi talabaga tahliliy savollar berish, izlanishga yo‘naltirish, muammolar yuzasidan mustaqil fikr yuritishga rag‘batlantirishdan iborat. Buning natijasida talabalarda (bo‘lajak sotsiolog) tahliliy va tanqidiy fikrlash rivojlanadi, sotsiologik tadqiqot manbalarini mustaqil bajarish orqali talabalar real hayot bilan bog‘langan bilimlarga ega bo‘ladi.

Sotsiologiya ta’limi mazmunan murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u talabalardan mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammolarga ijtimoiy yondashuv bilan qarash, empirik dalillarni to‘plash va talqin qilish ko‘nikmalarini talab qiladi. Shu sababli, sotsiologik ta’limda mustaqil ta’limni samarali tashkil etish bo‘lajak sotsiologlarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bunda integrativ yondashuv mustaqil ta’lim jarayonini ko‘p qirrali, tizimli va kompleks o‘rganishga yo‘naltiradi.

Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak sotsiologlarda mustaqil ta’limni tashkil etish natijasida bo‘lajak mutaxassislarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, fanlararo bilimlar uyg‘unligi orqali sotsiologik dunyoqarash kengayadi, bo‘lajak sotsiologlarda ijtimoiy kompetentlik va kasbiy mas’uliyat shakllanadi, mustaqil ta’lim orqali ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, mustaqil ta’lim talabalarning shaxsiy mas’uliyati, tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi va axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantiradi. Bo‘lajak sotsiologlar uchun mustaqil ta’lim statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, sotsiologik tadqiqot metodologiyasi bilan ishlash, amaliyotda kuzatuv va so‘rov o‘tkazish malakasi va ko‘nikmalarini shakllantirish vazifasini bajaradi. Pedagogik jihatdan bu jarayon talabaning

ijodiy salohiyatini ochib berish, ijtimoiy muammolarga ilmiy yondashuvni shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Mustaqil ta’lim sotsiologik bilimlarni nafaqat o‘zlashtirish, balki amaliyotda qo‘llashga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Безрукова, В. С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике / В.С. Безрукова. – Екатеринбург, 1994. – 152 с.
2. Бегимкулов У.Ш., Тайлаков Н.И., Таълимга замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг истиқболли йўналишлари. Узлуксиз таълим сифат ва самарадорлигини оширишнинг назарий ва амалий муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Самарқанд. 2008 йил 27-28 июн
3. Вестник ПСТГУ. IV: Педагогика. Психология. - 2006. - Вып. 3. - С. 107-122.
4. Данилюк А.Я., Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании / А.Я. Данилюк // Педагогика. – 1998. – №2. – С.8.
5. Джураев Р.Х., Махмудов А.Х. Системный подход к проектированию модели личности магистра //научный журнал. Фан – СПОРТ: –Ташкент, – №4. 2010. – С. 12-16.
6. Ismoilov E.O. (2023). Integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. *Toshkent–2023*
7. Методические рекомендации по проведению деловых игр: для сред. спец. учебное заведений / А.А. Вербицкий, Н.В. Борисова; Всесоюз. науч.- метод. центр проф.-техн. обучения молодежи. – М.: ВНМЦПТО, 1990. – 20 с.
8. Назарова О.Л., Управление качеством образовательного процесса в профессионально-педагогическом колледже: монография / О.Л. Назарова. – Челябинск: изд-во ЧелГНОУ УрО РАО, 2003. – 316 с.
9. Хасанова Ш.Б. Биология фанини ўқитишда интегрativ технологиялардан самарали фойдаланиш омиллари. Монография. – Тошкент: ИТА-PRESS, 2016. – 110 б.
10. Юлбарсова Х.А., (2020). Интегрativ ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. *Наманган–2019, 12, 12.*
11. Яковлев Е.В., Педагогическая концепция: методологические аспекты построения / Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева. – М.: Гум. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 239 с.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KREATIV AKT-KOMPETENTLIGINI INTEGRATIV-UZLUKSIZ TA‘LIM MODELDA SHAKLLANTIRISH

Asqarova Zilolaxon Nurmuhammadovna

Farg‘ona viloyati Pedagogik Mahorat markazi

“Aniq va tabiiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi,

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://orcid.org/0009-0004-0725-3147>

Annotatsiya. Ushbu maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ AKT-kompetentligini integrativ-uzluksiz ta‘lim modeli orqali shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan. Tadqiqotda AKT-kompetentlikni rivojlantirishning anarviy va noanarviy shakllari, shuningdek, malaka oshirish kurslarining zamonaviy muammolari tahlil qilingan. Maqolada ta‘lim jarayoni ishtirokchilarining (o‘qituvchilar, talabalar, o‘quvchilar, ota-onalar) faol hamkorligiga asoslangan yangi integrativ model taklif etilgan, u masofaviy ta‘lim vositalari va tyutorlik orqali amalga oshiriladi. Natijalar shuni ko‘rsatadki, taklif etilgan model o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida uzluksizlikni ta‘minlaydi va ularning kreativ AKT-kompetentligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: Integrativ-uzluksiz ta‘lim, kreativ AKT-kompetentlik, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, masofaviy hamkorlik, tyutorlik, innovatsion ta‘lim muhiti.

Аннотация. Статья посвящена вопросам формирования творческой ИКТ-компетентности будущих учителей начальной школы в рамках интегративно-непрерывной модели образования. В исследовании анализируются анаэробные и неанаэробные формы формирования ИКТ-компетентности, а также современные проблемы курсов повышения квалификации. В статье предлагается новая интегративная модель, основанная на активном взаимодействии участников образовательного процесса (учителей, студентов, учащихся, родителей), реализуемая посредством средств дистанционного обучения и тьюторства. Результаты показывают, что предлагаемая модель обеспечивает преемственность в профессиональном развитии учителей и повышает их творческую ИКТ-компетентность.

Ключевые слова: интегративно-непрерывное образование, творческая ИКТ-компетентность, будущие учителя начальной школы, дистанционное взаимодействие, тьюторство, инновационная образовательная среда.

Abstract. This article is devoted to the issues of forming creative ICT competence of future primary school teachers through an integrative-continuous education model. The study

analyzes anarv and non-anarv forms of developing ICT competence, as well as modern problems of advanced training courses. The article proposes a new integrative model based on the active cooperation of participants in the educational process (teachers, students, pupils, parents), which is implemented through distance learning tools and tutoring. The results show that the proposed model ensures continuity in the professional development of teachers and increases their creative ICT competence.

Keywords: Integrative-continuous education, creative ICT competence, future primary school teachers, distance cooperation, tutoring, innovative educational environment.

Kirish.Ma'lumki, uzluksiz ta'limning asosiy g'oyasi insonni butun hayoti davomida o'z qobiliyatlarini to'liq rivojlantirish uchun zarur sharoitlar bilan ta'minlashdan iborat. Zamonaviy jamiyatda eng ko'p talab qilinadigan o'qituvchilar – axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini mukammal egallagan, o'z kasbiy darajasini doimiy ravishda oshirishga va o'z-o'zini o'qitishga tayyor bo'lgan pedagoglardir. Shu sababli, ta'lim tizimida AKT kompetentligining yuqori darajasiga ega bo'lgan pedagoglarga talab saqlanib qolmoqda. Bunday pedagoglar axborot-ta'lim muhitida o'z professional faoliyatini samarali amalga oshirishlari mumkin.

O'qituvchilarning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kompetentligini rivojlantirishning asosiy maqsadi – AKTdan ta'lim jarayonida metodik jihatdan to'g'ri foydalanishga tayyorlashdir.

Bugungi kunda pedagogga kasbiy ta'lim muassasasida olingan bilimlar va pedagogik amaliyot davrida orttirilgan tajribalar yetarli emas. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bakalavr yo'nalishidagi to'rt yillik ta'lim muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan tayyorgarlik darajasini to'liq ta'minlab bera olmaydi. Shuning uchun ta'lim tizimi uzluksiz ta'limga o'tishi lozim. Ta'lim uzluksiz bo'lib, pedagoglarning o'z kasbiy faoliyati shakllanishi jarayonida o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini o'qitish g'oyalariga tayanish kerak. Pedagoglarni ta'lim jarayonida AKT vositalaridan foydalanishga tayyorlashni faqat o'quv auditoriyasida tashkil etishning iloji yo'q.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, uzluksiz ta'lim va AKT kompetentligini rivojlantirish mavzusi bir qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Masalan, S.G.Vershlovskiy noformal ta'limni turli tashkilotlar va shakllar bo'yicha moslashuvchan ta'lim tizimlari sifatida ta'riflaydi, u o'quvchilarning aniq ehtiyojlari va qiziqishlariga yo'naltirilgan bo'lib, mavjud ta'limga qo'shimcha ravishda bilimlar beradi [1]. Bir qator pedagoglar o'qituvchining o'z-o'zini o'qitishga tayyorligini o'quvchilar rivojlanishining muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur shart deb ta'kidlaydilar. AKT-kompetentlik o'qituvchining o'zigagina emas, balki ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari (o'quvchilar, ota-onalar va o'qituvchilar) uchun ham zarur bo'lishi juda muhimdir. Afsuski, na pedagogik oliy ta'lim muassasalari, na malaka oshirish kurslari pedagoglarni tayyorlashga yetarli e'tibor qaratmayapti, chunki bu borada yangi usul va shakllarni ishlab chiqish talab etiladi, bu esa

hozirda izlanish jarayonida. Shuning uchun o‘qituvchilarni bunday tayyorlash modelini ishlab chiqish dolzarb vazifadir. Hozirgi kunda o‘qituvchiga qo‘yilayotgan AKT-kompetentligi talablari axborot texnologiyalari rivojlanishi, jamiyat va ta’limning axborotlashtirilishi bo‘yicha federal va mintaqaviy dasturlarni amalga oshirish sababli muntazam ravishda ortib bormoqda. AKT sohasidagi kompetentlik o‘qituvchiga mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish, kasbiy o‘sish va axborotlashgan davr ta’limi ehtiyojlariga mos ravishda professional mobillikni ta’minlash imkonini beradi. Ushbu tadqiqotlar asosida, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ AKT-kompetentligini integrativ-uzluksiz ta’lim modeli orqali shakllantirish g‘oyasi taklif etiladi.

AKT-kompetentlik o‘qituvchining o‘zigagina emas, balki ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari (o‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilar) uchun ham zarur bo‘lishi juda muhimdir. Afsuski, na pedagogik oliy ta’lim muassasalari, na malaka oshirish kurslari pedagoglarni tayyorlashga yetarli e’tibor qaratmayapti, chunki bu borada yangi usul va shakllarni ishlab chiqish talab etiladi, bu esa hozirda izlanish jarayonida. Shuning uchun o‘qituvchilarni bunday tayyorlash modelini ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

Hozirgi kunda o‘qituvchiga qo‘yilayotgan AKT-kompetentligi talablari axborot texnologiyalari rivojlanishi, jamiyat va ta’limning axborotlashtirilishi bo‘yicha federal va mintaqaviy dasturlarni amalga oshirish sababli muntazam ravishda ortib bormoqda. AKT sohasidagi kompetentlik o‘qituvchiga mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lish, kasbiy o‘sish va axborotlashgan davr ta’limi ehtiyojlariga mos ravishda professional mobillikni ta’minlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

AKT kompetentligini uzluksiz rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

- Kasbga tayyorgarlik oldi bosqichi – o‘qituvchi kasbga yo‘naltirishni o‘z ichiga oladi;

- Kasbiy bosqich – o‘rta kasbiy va oliy kasbiy ta’lim darajalarida amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda pedagogik ta’lim muassasalari talabalari uchun AKTdan foydalanishni o‘rgatishga qaratilgan maqsadli ta’lim amalga oshiriladi. U nazariy va amaliy tayyorgarlik, pedagogik amaliyot, kurs va diplom loyihalarini o‘z ichiga oladi, bu esa o‘qituvchining AKT kompetentligini keyingi rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

- Kasbdan keyingi bosqich – ta’lim muassasasida professional moslashuv, ish faoliyati davomida professionallikni rivojlantirish, aspirantura va malaka oshirishni o‘z ichiga oladi. Ushbu uch bosqich uzluksiz ta’limning institutlashtirilgan shakliga, ya’ni “hayot davomida ta’lim olish” tushunchasiga kiradi.

Uzluksiz ta’limning institutlashtirilmagan shakli ham mavjud bo‘lib, unga o‘z-o‘zini o‘qitish kiradi. O‘z-o‘zini o‘qitish ta’lim muassasasida olinadigan ta’lim kabi muhim jarayondir. Yangi ta’lim standartlari talablarini amaliyotga tatbiq etishda uzluksiz kasbiy

rivojlanishning metodik ishlari o‘z-o‘zini o‘qitish shaklida samarali va zaruriy usul hisoblanadi.

O‘z-o‘zini o‘qitish ikki shaklda amalga oshiriladi:

- Individual shakl – bunda tashabbus bevosita o‘qituvchining o‘zidan chiqadi.

- Guruh shakli – bu metodik birlashmalar, seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar, malaka oshirish kurslari va boshqa shakllarda amalga oshiriladi, bu esa o‘qituvchining individual o‘z-o‘zini o‘qitish natijalari bilan bog‘liq teskari aloqa ta‘minlaydi.

Bugungi kunda o‘qituvchilarning uzluksiz pedagogik ta‘lim tizimining postprofessional bosqichini tashkil etishning eng keng tarqalgan shakllaridan biri davlat malaka oshirish institutlari bazasida tashkil etilgan malaka oshirish kurslaridir. “Malaka oshirish” tushunchasi ostida pedagogning kasbiy faoliyati va uning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmi tushuniladi. Pedagogning o‘z pedagogik mahoratini muntazam takomillashtirib borishi uning faoliyatidagi muhim jarayon bo‘lib, bu kasbiy ko‘nikmalarning sifati, mavjud bilimlarning turli fanlararo sohalar va innovatsion ta‘lim texnologiyalari bilan uyg‘unligiga bevosita bog‘liqdir. Pedagogning zamonaviy o‘qitish vositalarini o‘zlashtirishi va ularni bolalarni o‘qitish amaliyotida qo‘llashi o‘quvchilarning bilimni muvaffaqiyatli egallashlariga yordam beradi. Ayni shu jihatni bir qator pedagoglar alohida ta‘kidlagan bo‘lib, ularning fikricha, o‘qituvchining o‘z-o‘zini o‘qitishga tayyorligi uning o‘quvchilari rivojlanishining muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur shart hisoblanadi.

Malaka oshirish institutlarining o‘qituvchilar tarkibi yuqori malakaga ega o‘qituvchilar, olimlar va pedagogik oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchilaridan shakllantiriladi. Pedagogik institutlar va universitetlar ham seminarlar va konferensiyalar tashkil etish orqali o‘qituvchilarning malakasini oshirishda ishtirok etadilar. Ta‘limni rivojlantirish dasturi o‘qituvchilarning malaka oshirish muassasalari tizimini modernizatsiya qilishni ko‘zda tutadi. Hozirgi kunda o‘qituvchilar malakasini oshirish institutlari ta‘lim rivojlantirish institutlariga aylantirilgan.

Ta‘limni an‘anaviy shaklda besh yilda bir marta malaka oshirish kurslarida davriy ravishda o‘tish zarur, ammo yetarli emas, bu esa o‘qituvchiga o‘z faoliyatini tezkor qayta qurish va ro‘y berayotgan o‘zgarishlarga moslashish imkonini bermaydi. Bu holat o‘qituvchining loyiha, tadqiqot va ijodiy faoliyatni tashkil etishga tayyor emasligiga olib keladi, bu esa davlat ta‘lim standartlarini amalga oshirish usullari hisoblanadi. Shuning uchun o‘qituvchini kurslar oralig‘idagi davrda qo‘llab-quvvatlash zarur. Bunday qo‘llab-quvvatlashning samarali shakllaridan biri tyutorlik hisoblanadi. Bizning holatda bu boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bo‘lgan pedagog-tarbiyachilardir.

Hozirgi kunda o‘qituvchilarda malaka oshirish tizimida “noformal ta‘lim”ga katta qiziqish mavjud. Bu ta‘lim turi tushunchasini S.G.Vershlovskiy ta‘riflagan. U bunday ta‘rif beradi: “noformal ta‘lim – bu turli tashkilotlar va shakllar bo‘yicha moslashuvchan ta‘lim tizimlari bo‘lib, ular o‘quvchilarning aniq ehtiyojlari va qiziqishlariga yo‘naltirilgan, mavjud

ta’limga qo‘shimcha ravishda bilimlar beruvchi tizimli, tashkil etilgan va tartibli bo‘lgan ta’lim shaklidir. U ta’lim tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi” [1].

Bizning tajribaviy-tadqiqot ishimiz maqsadi – ta’lim jarayoni ishtirokchilarining faol faoliyat hamkorligini shakllantirish uchun shart-sharoit yaratishdan iborat. Biz ishtirokchilarning to‘liq tarkibini (o‘qituvchilar, talabalar, o‘quvchilar, ota-onalar) qamrab olish imkoniyatiga ega yangi hamkorlik shaklini yaratish zaruratiga keldik. Bunday hamkorlik barcha tomonlarning ixtiyoriy ishtirok etish asosida faol jalb qilinish shart-sharoitlarini yaratishga imkon beradi va shu bilan birga har bir ishtirokchining AKT-kompetentligini rivojlantirishni ta’minlaydi, bu esa talabalarning faol pozitsiyasini kuchaytirish maqsadida amalga oshiriladi. Bizning fikrimizcha, kasbiy rivojlanishda ham o‘qituvchilar, ham talabalarga masofaviy hamkorlik shakllari yordam beradi. Bu boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ta’limda AKTdan keng foydalanish imkoniyatlariga yo‘naltiradi.

Pedagogik oliy ta’lim muassasalari talabalariga maktabda uzluksiz pedagogik amaliyot davomida AKTni o‘quv jarayonida qo‘llash uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy asoslar beriladi. Pedagoglarning AKT-kompetentligini rivojlantirish oliy ta’lim bosqichida o‘qituvchining axborot faoliyati va AKT orqali axborot almashish usullarini egallashda kerakli minimal darajani ta’minlaydi.

Tajriba shaxsning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim jarayonida shakllanadi. Bu tajribani ta’limni informatizatsiya qilish doirasida maktabda AKTdan kompleks foydalanish sharoitida uzluksiz amaliy faoliyat orqali qo‘lga kiritish mumkin. Boshlang‘ich maktabda faoliyatni tashkil etishda AKT-texnologiyalaridan eng ko‘p qo‘llaniladigan turi – PowerPoint taqdimotlari orqali darslarni qo‘llab-quvvatlash hisoblanadi. Bu esa oddiy proektorlar paydo bo‘lganidan keyin muhim ahamiyat kasb etdi, ular tasvirni devorga yoki ekranga proeksiya qiladi. Biroq, axborot texnologiyalari joyida turmaydi va hozirda interaktiv doskalar faol ravishda qo‘llanilmoqda. Bunday doska turli moslamalar bilan jihozlangan: markerlar, qalamlar, pultlar. Har bir interaktiv doska o‘ziga xos dasturiy ta’minot asosida ishlaydi, va o‘qituvchi bu dasturlar bilan ishlashni bilishi lozim. Xususan, interaktiv doska bilan ishlash ko‘nikmalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun juda zarur hisoblanadi. Interaktiv doskaning dasturida yaratilgan flipchartlar yordamida jismoniy mashqlar, bilimlarni aktallashtirish, nazorat, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini tekshirishi, loyihalar taqdimotini tashkil qilish mumkin.

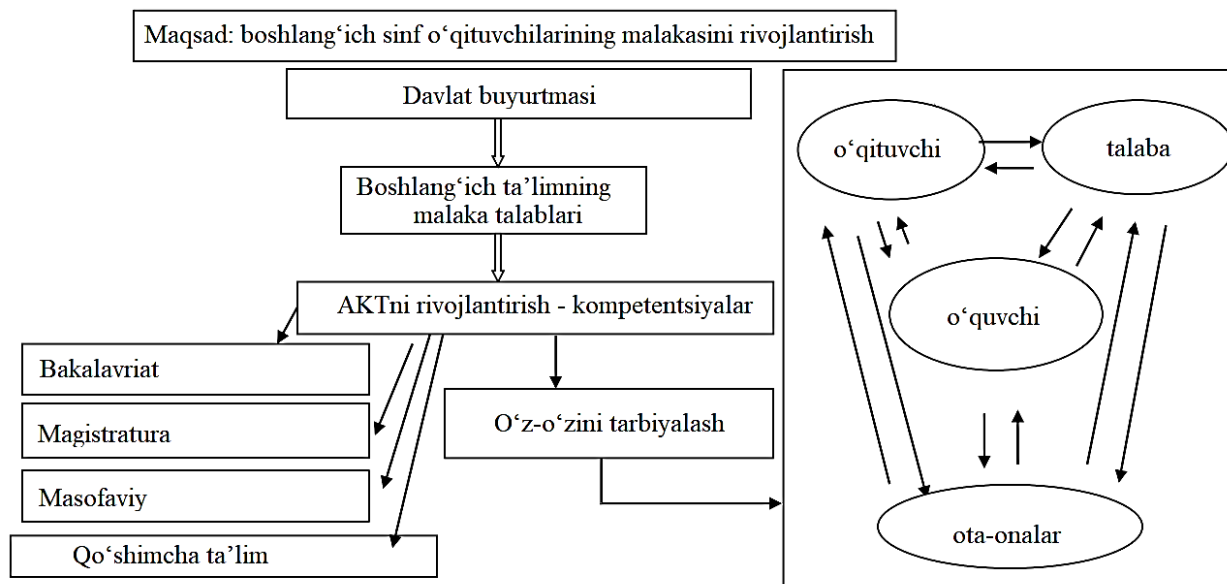
Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari amaliyotida interaktiv doska uchun dastur orqali yaratilgan didaktik o‘yinlar ham qo‘llaniladi (masalan, “Archadagi chiroqlarni yoq”, “Matematik mo‘yqalamlar” va boshqalar). Interaktiv doskalar oliy ta’lim muassasalarida ham keng qo‘llanilmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bo‘lishga tayyorlanayotgan talabalar ta’lim fanlari bo‘yicha flipchartlar bazasini tuzish imkoniga ega bo‘lib, ularni keyinchalik boshlang‘ich sinf darslarida amaliyotda qo‘llashlari mumkin.

Shunday qilib, oliy ta’lim bosqichidayoq bo‘lg‘usi o‘qituvchilarga maktabdagi o‘quv jarayonida AKTdan foydalanish uchun zarur bo‘lgan minimal asos ta’minlanadi.

Natijalar va muhokamalar

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar asosida talabalar va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining integrativ ta’lim modeli orqali AKT-kompetentligini rivojlantirish g‘oyasi shakllantirildi. Ularning axborot va kommunikatsiya kompetensiyalarini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, masofaviy hamkorlik shakllari asosida amalga oshiriladi. Chunki aynan shu yo‘l bilan talabalar va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini samarali qo‘llab-quvvatlash uchun optimal shart-sharoitlar yaratish mumkin.

Bu jarayonni sxemali shaklda quyidagicha tasvirlash mumkin (1-rasm). Rasmdan ko‘rinib turibdiki, biz pedagogning AKT-kompetentligini rivojlantirishni maktabning innovatsion ta’lim muhiti doirasida ta’lim jarayoni ishtirokchilarining hamkorligi orqali amalga oshirishni taklif etamiz.

1-rasm. Innovatsion ta’lim muhiti doirasida ta’lim jarayoni ishtirokchilari hamkorligi orqali pedagogning integrativ ta’lim modeli AKT-kompetentligini rivojlantirish.

Ish faoliyati davomida tajribaga ega bo‘lgan o‘qituvchi pedagogik oliy ta’lim muassasasida olgan nazariy bilimlarini amalda qo‘llaydi. Shu bilan birga, o‘qituvchining AKT-kompetentligi mobillik, tezkorlik va moslashuvchanlik xususiyatlariga ega bo‘ladi. O‘qituvchining shaxs sifatida AKTdan foydalanish sohasida bosqichma-bosqich rivojlanishi, nafaqat pedagogik oliy ta’lim bosqichida, balki maktabdagi butun faoliyat davomida amalga oshadi. Bu, xususan, AKT vositalari va ulardan pedagogik foydalanish metodikasining doimiy rivojlanib borishi bilan bog‘liq holda juda dolzarbdir.

Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ AKT-kompetentligini shakllantirish uzluksiz va integrativ ta’lim modeli orqali samarali amalga

oshirilishi mumkin. Mavjud malaka oshirish tizimining kamchiliklari (epizodiklik, nazariy yo‘naltirilganlik va differentsiatsiya pastligi) yangi hamkorlik shakllari, masalan, masofaviy hamkorlik va tyutorlik orqali bartaraf etilishi mumkin. Bu model ta‘lim jarayoni ishtirokchilarining (o‘qituvchilar, talabalar, o‘quvchilar, ota-onalar) faol hamkorligini ta‘minlaydi va AKT vositalaridan (interaktiv doskalar, flipchartlar, didaktik o‘yinlar) foydalanishni kuchaytiradi.

Xulosa. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, uzluksiz ta‘limning institutlashtirilgan va institutlashtirilmagan shakllari (o‘z-o‘zini o‘qitish) birgalikda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq, bu modelni amaliyotga joriy etishda qo‘shimcha resurslar (texnologik jihozlar va o‘qitish dasturlari) talab etiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu modelning samaradorligini empirik ma‘lumotlar asosida baholashga yo‘naltirilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. С.Г.Вершловский. Андрогогика: учебно-методическое пособие. - СПб.: СПб АППО, 2014. - 148 с.
2. M.S.Tsvetkova, V.M.Kiryukhin. Advanced digital competence of the teacher. Education in the 21st Century. 2019 (Electronic resource).
3. Yang By Jin, Yorozu Rika. Building a Learning Society in Japan, the Republic of Korea and Singapore. – Paris: Publication Series on Lifelong Learning Policies and Strategies. UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2015. - №2. – p. 29;
4. Bi Xiaofang. Promoting innovative learning in training and adult education-a Singapore Story. Studies in Continuing Education. 2020. Vol.43, Issue 2. – pp. 197-198.
5. Z.N.Askarova. Uzluksiz ta‘lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining AKT kompetentligini shakllantirish. Maktabgacha va maktab ta‘limi Pedagogik, psixometodologik va tabiiy fanlarga ixtisoslashgan ilmiy jurnal. 2025-yil, yanvar, №1-son. 553-556 b.
6. Z.N.Askarova. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kreativ pedagogik yondashuvlar asosida akt vositalaridan samarali foydalanishga tayyorlash. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 2024. 34-son. –B. 437-440.
7. Z.N.Askarova, I.Tojiboyev. Bo‘lajak o‘qituvchilarining mustaqil ishini raqamli xizmatlar asosida tashkil etish prinsiplari. “Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan – ta‘lim – ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. –Toshkent. 2023-yil 22-noyabr. – 264-273 b.
8. Z.N.Askarova. The development of future teachers' ICT competencies in managing project activities and in the process of mutual collaboration. Web of Technology: Multidimensional Research Journal. Volume 2, Issue 12, December 2024. 174-178 pp.
9. Z.N.Askarova. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta‘lim jarayonida ilg‘or pedagogik modellar va texnologiyalarni joriy etish. Pedagog respublika ilmiy jurnali. 2024-yil, 7-tom 11-son. –B.334-341.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК МАСЪУЛИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАРУР ШАРТЛАР

Н.Ж. Абдуллаева,

Андижон давлатпедагогика институти

Педагогика ва психология кафедраси

профессори, п.ф.д.

Аннотация. Ушбу мақолада касбий муҳим сифатлар сирасига кирувчи педагогик масъулиятни таълим жараёнидаги аҳамияти ва уни талабаларда шакллантиришнинг асосий жиҳатлари таҳлил этилган. Шунингдек, олий таълим муассасалари олдида турган бўлажак ўқитувчини касбий фаолиятга тайёрлашдаги муҳим вазифа сифатида педагогик масъулиятни шакллантириш, ривожлантириш юзасидан таклифлар талқин этилган.

Калит сўзлар: педагогик масъулият, касбий масъулият, касбий билим, жамият меъёрлари, педагогик жараён, инновацион технологиялар, касбий фаолият, ривожланиш субъекти.

Аннотация. В статье анализируется значение педагогической ответственности, являющейся одним из важных профессиональных качеств, в образовательном процессе и основные аспекты её формирования у студентов. Также даются предложения по формированию и развитию педагогической ответственности как важной задачи, стоящей перед высшими учебными заведениями при подготовке будущих учителей к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическая ответственность, профессиональная ответственность, профессиональные знания, социальные нормы, педагогический процесс, инновационные технологии, профессиональная деятельность, субъект развития.

Abstract. This article analyzes the importance of pedagogical responsibility, which is one of the important professional qualities, in the educational process and the main aspects of its formation in students. Also, proposals are made for the formation and development of pedagogical responsibility as an important task facing higher educational institutions in preparing future teachers for professional activity.

Keywords: pedagogical responsibility, professional responsibility, professional knowledge, social norms, pedagogical process, innovative technologies, professional activity, development subject

Бугунги кунда кенг қамровда ўзгаришлар, янгиланишлар барча соҳада амалга оширилмоқда. Айниқса, таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохатларни фаол тарзда педагогик жараёнга тадбиқ этиш ва унинг таъсирчан механизмларини ишлаб чиқишда маҳорат билан касбий билим ва тажрибаларни сафарбар қилиш давр талабига айланмоқда. Зеро, ўқитувчи бугунги талабни яхши англаган ҳолда ўз олдида турган вазифаларни бажаришга масъулият билан киришмоғи зарур.

Талабаларни ўзлари танлаган ўқитувчилик касби амалиётига йўналтиришда турли омиллар билан бир қаторда ташкил қилинган таълимий муҳит, педагогик шарт-шароитлар зарур. Келажак ўқитувчисининг жамият меъёрлари, қоидалари, талаблари доирасида фаолият юритиши унинг учун муҳим саналади.

Бугунги кунда жамиятнинг ўқитувчилар олдига қўяётган талаблари мазмуни, шакл-шамойиллари тубдан ўзгаргани боис шу даврга хос бўлган кўникма ва малакалар мавжуд. Улар касбга тайёрлаш жараёнида эгаллаб борилиши таъминланади.

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёни қачонки, психологик ёндашувлар билан уйғунлашиб, инновацион технологиялар билан бойитилсагина, уларнинг ҳар томонлама ривожланиш имкони юқори бўлади.

Талабаларда касбий масъулият ҳиссини ошириш, бошқариш, фаолиятини таҳлил қилиш, педагогик жараёнини жамият талаблари асосида мақсадли ва тизимли олиб бориш масалалари олий педагогик таълим муассасалари зиммасига юклатилган⁴⁶.

Олий таълим ўқитувчилари олдида турган асосий вазифалардан бири талабани эртанги ўқитувчи сифатида касбий фаолиятга тайёрлашда энг муҳим компетенциялардан бири бўлган педагогик масъулиятни ривожлантириш жараёнига алоҳида эътибор қаратишидир.

Бўлажак ўқитувчиларда педагогик масъулиятни шакллантиришнинг ўлчови ва кўрсаткичлари қуйдагича.

1. Ўқув фаолияти давомида ўзлаштиришнинг умумий кўрсаткичлари, семинар ва маъруза дарслари жараёнида талабаларнинг юқори даражада интизомга риоя қилишлари, амалий машғулотларга тизимли ва юқори даражада тайёрланишлари;

2. Машғулотларга тайёрланишга, докладлар қилишда ижодий ишларга мустақил ва ташаббускорона ёндашув, дарсларга қўшимча ахборотлар билан иштирок этиш, ўқув материални ўзлаштиришда муаммога дуч келаётган талабаларга ёрдам бериш, ўзини-ўзи баҳолаш ва тарбиялаш.

3. Тарбиявий фаолият давомида жамоат топшириқларини сифатли бажариш (ижодий ва ташаббускорона ёндашиши) жамоанинг ижодий ишларида иштирок этиш истаги, дўстларига кўмак бериш, топшириқларни бажаришда қийналаётган талабаларни қўллаш, жамоада топшириқларни бажаришни истамаганларга ҳайрихоҳ

⁴⁶ Холиқов А. Педагогик маҳорат. –Тошкент, 2010.

бўлмаслик, таълим муассасаси ислохотлари жараёнига иштирок этиш, ўз фаолиятига холис баҳо бериш, ўқитувчи томонидан қўйилган ақлий талабларни сўзсиз бажариш.

Олий педагогик таълим муассасаси талабалари ўқув-тарбия жараёнида педагогик масъулиятни шакллантиришнинг самарали кечиши қуйдаги зарур шартларга боғлиқ.

1. Талабанинг фаолият ва ривожланиш субъекти сифатида намаён бўладиган коммуникатив фаолиятга асосланган ёндашув орқали масъулият ва жавобгарликни шакллантириш.

2. Ўзаро мулоқатни масъулиятни шакллантиришнинг асосий технологияси сифатида қўллаш.

3. Талабаларни фаол фаолиятга жалб қилиш, педагогика университетининг ички ҳаётини ташкил этишга ва талабалар жамоасини шакллантириш орқали масъулият майдонини яратиш.

Талабалар ўқув фаолиятини шакллантиришнинг ахлоқий, ижтимоий, психологик, когнитив, эмоционал, мотивацион, рефлексив баҳолаш, регуляторлик компонентларини таҳлил қилиш ёрдамида масъулиятни баҳолаш имкониятига эга бўлинади. Хулқ-атвор компонентида масъулиятнинг қуйдаги ўлчовлари киради; шахснинг мустақиллиги, топшириқни бажариши, ўзини-ўзи бошқариши, бошлаган ишини охирига етказиш, топшириқларни сифатли бажариш, ташкилотчилик, мустахкам интизом, қийинчиликларни енгиши.

Талабаларда педагогик масъулиятни шакллантириш, уларнинг касбий фаолиятга самарали тайёр бўлиш мезонларидан бири эканлигини ҳисобга олиб, педагогларнинг бу йўналишдаги касбий компетенцияларини аниқлашга йўналтирилган савол ва топшириқлардан фойдаланилади.

Талабаларда педагогик масъулиятни тўғри шакллантиришда қуйидаги мезонларни таклиф этамиз: Жумладан:

1. Касб танлашга онгли муносабат.
2. Мажбурият ҳиссини шаклланганлиги.
3. Ҳуқуқий саводхонлик.
4. Касбий психологик тайёргарлик даражаси.
5. Касбий методик тайёргарлик даражаси.
6. Ўзини-ўзи баҳолаш ва ўзини-ўзи намоён қила олиш.
7. Касбий маҳорат ва касбий жозибадорлик.

Биринчи белгиланган мезон асосида талабалар қуйдаги топшириқларни бажаради юклатилади:

- Касбга оид адабиётлар рўйхатини хронологик тартибда тузиш;
- “Таълим кеча-бугун-эртага” мавзусида танқид, таҳлил ва таклифлар тайёрлаш.
- “Менинг биринчи устозим” мавзусида тақдимот тайёрлаш.
- Педагогик компетенция кластерини яратиш.
- “Ёмон ўқувчи йўқ, ёмон ўқитадиган ўқитувчи бор” мавзусида тезис ёзиш.

Талабага масъулият юкловчи топшириқлар бериш орқали уларда тадқиқотчилик кўникмаларини ҳам шакллантиришга эътибор қаратилади. Бунда талаба ўз олдига бир қанча вазифаларни қўя олади. Талабалар томонидан тайёрланган “Менинг биринчи устозим” мавзусидаги тақдимотларда рамслардан тўғри фойдаланиши, биринчи ўқитувчисига берилган тавсифнинг мазмуни, таърифланаётган устознинг ўқитувчилик касбига нисбатан ёндашувлари эътиборга олинди.

Берилган мавзу асосида ёзилган эссени баҳолашда унинг мазмуни, ҳажми, фикрлар кетма-кетлиги ва тўлиқ баёни, имло қоидаларига риоя этиши инобатга олинади.

Мажбурият ҳиссини ошириш борасидаги топшириқ яъни модул доирасида савол тузиш талаб этилади талабалар томонидан тайёрланган саволларнинг, мантикийлиги, тўғрилиги, модул мазмунига мослиги, аниқлиги каби жиҳатларни акс этишига қараб баҳоланадилар.

Белгиланган муддатда модулга оид топшириқлар тузиш жараёнида талабаларнинг вақтга риоя этиши, топшириқларнинг тўғрилиги, мантикийлиги, мавзуга оидлиги, бир-бирини тўлдириши, мавзу моҳиятини тўлиқ очиб беришга йўналтирилганлигига эътибор қаратилади.

Ўқитувчи мажбуриятларини ўзида акс эттирган кичик маъруза тайёрлашда талабалар эътибори маърузанинг модулга мослиги, ҳажми, мазмуни, мақсад ва вазифаларнинг аниқлиги, фикрлар кетма-кетлиги, маълумотларнинг аниқ ва илмий талқин этилишига қаратилиши инобатга олинади.

Топшириқлар мазмунига кўра ҳар бири талабада қай даражада масъулият шаклланиши ва уни бажариш орқали яна жавобгарлик ҳисси ортиб бориши ва ривожланишига эришилади. Шу тариқа ҳар бир мезон учун топшириқлар берилади ва улар талабаларда педагогик масъулиятни ортишига хизмат қилиши яққол сезилади.

Педагогик фаолият – бу ёшларни инсоният эришган илмий, маданий, маънавий-маърифий, диний ва бошқа кадрлар асосида ҳаётга тайёрлашдир. Шундай қилиб, масъулият педагогик фаолиятнинг муҳим сифатларидан бири. Ахлоқий атама сифатида масъулият қарор қабул қилиш ва мустақил ҳаракатларни амалга оширишни белгилловчи муҳим омил сифатида шахснинг ўз вазифаларига муносабатини ифодалайди⁴⁷.

Замонавий шароитда ёшларни камол топтиришда ўқитувчининг ўрни ва педагогик масъулияти юқори бўлиши таълим-тарбия жараёнининг муваффақиятини таъминловчи муҳим сифатлардан бири саналади. Бўлажак ўқитувчилар меҳнат бозори учун зарур касбий кўникмаларга эга бўлиши масъулият ҳиссини тизимли, мақсадли ривожлантиришга эришиш, уларнинг педагогик фаолиятини янада такомиллаштиришни таъминлайди. Шу боис талабаларда касбий муҳим

⁴⁷ Турғунов С.Т., Мақсудова Л.А. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш. – Т.: Фан, 2009. – 168 б.

фазилатлардан бири бўлган педагогик масъулиятни шакллантириш узлуксиз таълим самарадорлигини оширишда ўзига хос аҳамият касб этади.

Педагогик масъулият касбий компетенциянинг таркибий қисми сифатида ўзида касбий, шахсий ва интеграл компонентларни намоён этади. Касбий масъулиятнинг қатор турлари (ҳуқуқий, сиёсий, ахлоқий, ижтимоий, касбий ва бошқалар) мавжуд. Шахсий масъулият шахснинг ўз олдига қўйган мақсадлари, хоҳиш-истакларининг қондирилиши, эътиқоди ва шу кабиларни назорат қилиш борасидаги ҳаракатлар тизимидир. Масъулият шахсни касбий ривожлантириш омили сифатида унинг бутун фаолиятига сингиб кетади. Масъулият юқори даражада ривожланган инсонларда бурч ҳисси ҳам юқори бўлади. Шу нуқтаи назардан, тадқиқотчилар илмий изланишлари натижасида масъулиятни инсон психологик етуклигининг муҳим мезони сифатида ҳам баҳолайди.

Хулоса қилиб айтганда, талабаларда масъулият ҳиссини шакллантиришга интегратив ёндашган ҳолда уларни бошқариш, фаолият натижаларини таҳлил қилиш, тарбия жараёнини жамият талаблари асосида мунтазам ва тизимли олиб бориш масалаларини амалга оширадиган муҳим маскан олий таълим муассасалари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Турғунов С.Т., Мақсудова Л.А. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш. – Т.: Фан, 2009. – 168 б.

2. Узаков И.А. Масъулият тушунчасининг моҳияти ва ижтимоий талқини // Молодой ученый. – 2020. – № 10. – С.251-254.

3. Холиқов А. Педагогик маҳорат. – Тошкент, 2010.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Ургенч Ранч Технология Университет
Магистр: Давлетова Карина Камиловна

Аннотация. Развитие у учащихся навыков творческого мышления имеет важнейшее значение: оно позволяет генерировать оригинальные идеи и находить нестандартные решения задач. Исследования указывают, что творческое мышление способствует более глубокому усвоению учебного материала, повышает мотивацию к обучению, уверенность в собственных силах и адаптивность к меняющимся условиям. В учебной среде особенно эффективны подходы, такие как проблемно-ориентированное обучение, мозговой штурм, визуализация, работа в группах и открытая рефлексия. Кроме того, развитие творческого мышления важно не только для академических успехов, но и для подготовки личности к жизни в обществе знаний, где востребованы гибкое мышление, способность адаптироваться и создавать новые решения. Поэтому интеграция формирования творческого мышления в процесс обучения становится неотъемлемой частью современной педагогики и ключевым фактором повышения качества образования.

Ключевые слова: Творческое мышление, креативность в обучении, навыки 21-го века, проблемно-ориентированное обучение, генерация идей, гибкое мышление, инновации в образовании, развитие мотивации, самостоятельное мышление, адаптивность в обучении.

Annotatsiya. The development of students' creative-thinking skills is of utmost importance: it enables them to generate original ideas and find unconventional solutions to problems. Research indicates that creative thinking contributes to a deeper comprehension of academic material, increases motivation to learn, boosts self-confidence, and enhances adaptability to changing conditions. In the educational environment, approaches such as problem-based learning, brainstorming, visualization, group work, and open reflection are especially effective. Moreover, the development of creative thinking is important not only for academic success, but also for preparing individuals for life in a knowledge society, where flexible thinking, the ability to adapt, and to generate new solutions are in demand.

Therefore, integrating the cultivation of creative thinking into the learning process becomes an integral part of modern pedagogy and a key factor in improving education quality.

Key words: Creative thinking, creativity in learning, 21st-century skills, problem-based learning, idea generation, flexible thinking, educational innovation, motivation development, independent thinking, adaptability in learning.

Введение. В условиях стремительных социально-экономических и технологических преобразований современная образовательная система сталкивается с необходимостью не просто передавать знания, но формировать у обучающихся способность **мыслить творчески**, генерировать новые идеи, адаптироваться к неочевидным задачам. Современные исследования подчёркивают, что навык творческого мышления становится одним из ключевых факторов успешного личностного и профессионального развития.

Под творческим мышлением понимается не только способность к художественному самовыражению, но умение решать проблемы нестандартно, предлагать оригинальные идеи, использовать гибкие стратегии мышления. Например, в исследовании отмечено, что «творческое мышление - это когнитивный процесс решения проблем, генерации полезных и новых планов, которых ранее не было»

Образовательная среда и педагогическая практика всё чаще обращаются к задачам включения творческих компонентов в процесс обучения: такие компоненты как самостоятельное проектирование, групповые дискуссии, междисциплинарные задачи, открытые вопросы. Это подтверждается исследованиями, где указывается, что активная педагогика, стимулирующая любознательность, экспериментирование, развитие гибкости мышления, способствует развитию творческих способностей обучающихся.

Таким образом, интеграция развития творческого мышления в образовательный процесс становится одной из важнейших задач педагогики XXI века. Однако реализация этой задачи требует системного подхода: изменения в учебных планах, подготовке педагогов, создании условий, благоприятствующих творчеству, и оценке результатов. В дальнейшем в лекции будут рассмотрены:

1. Понятие и структура творческого мышления;
2. Факторы, влияющие на его развитие;
3. Практические методы и технологии его формирования в учебном процессе;
4. Значение этого навыка для образовательных результатов и дальнейшего профессионального пути обучающихся.

Обзор литературы

Современные исследования творчества подчёркивают многомерность феномена: творческое мышление рассматривается как сочетание когнитивных процессов (дивергентное мышление, ассоциативность), личностных характеристик (открытость

опыту, мотивация) и социокультурных условий (учебная среда, поддержка преподавателя). Классические теории отмечают важность дивергентного мышления как источника оригинальных идей; параллельно развиваются подходы, которые подчёркивают значение критического отбора идей и их реализации. Эмпирические работы демонстрируют, что систематическое внедрение активных методов обучения — проблемно-ориентированных заданий, проектной деятельности, мозговых штурмов и визуальных карт (mind mapping) — положительно влияет на показатели творческой продуктивности. Исследования также показывают: успех развивающих программ во многом зависит от контекста — уровня поддержки со стороны преподавателя, наличия времени для рефлексии и оценки, а также от сочетания количественных и качественных форм обратной связи. В обзоре различают три группы интервенций: (1) методы для стимулирования дивергенции (генерация идей), (2) приёмы для структурирования и оценки идей (критическое мышление, рефлексия) и (3) средства для практической реализации (проекты, конкурсные задания). Наконец, литература отмечает потребность в междисциплинарных, смешанных методах оценки творчества, поскольку одиночные тесты дивергентного мышления не полностью отражают прикладную творческую компетентность.

Методология

Цель раздела -описать дизайн исследования, выборку, инструменты, процедуру и методы анализа данных.

Дизайн

исследования

Исследование реализуется в виде смешанного (mixed-methods) дизайна: квази-экспериментальная количественная часть (контрольная и экспериментальная группы) и качественная часть (интервью, аналитика учебных продуктов). Такой подход позволяет сочетать измеримые изменения в показателях творчества и глубинное понимание учебного процесса.

Выборка

Выбирают учащихся/студентов из одинакового образовательного уровня (например, 2–3 курсы или 8–9 класс). Для количественной части рекомендуется не менее 25–30 человек в каждой группе, чтобы обеспечить минимальную статистическую мощность; качественная выборка для интервью - 8–12 участников, отобранных целенаправленно.

Инструменты измерения

1. Тесты дивергентного мышления (например, задания на генерацию альтернатив, гибкость, оригинальность) для количественной оценки.
2. Анкеты самооценки творческой мотивации и учебной активности.
3. Анализ учебных продуктов (портфолио, проекты) по заранее разработанным критериям (оригинальность, обоснованность, реализуемость).
4. Полуструктурированные интервью с учениками и учителями для выявления восприятия методов и барьеров.

Процедура

1. Предтестирование: обе группы проходят базовые измерения (тест дивергентности, анкета).
2. Интервенция: в экспериментальной группе внедряются педагогические приёмы (серия занятий с проектами, мозговыми штурмами, карточками идей, заданием на рефлексию) в течение установленного периода (например, 6–8 недель); контрольная группа продолжает традиционное обучение.
3. Посттестирование: повторные измерения тех же показателей.
4. Качественная фаза: сбор и анализ портфолио, проведение интервью, кодирование полученных данных.

Анализ данных. Количественные данные анализируют с помощью описательной статистики и инференциальных тестов: парные t-тесты для внутри-групповых изменений, независимые t-тесты или ANOVA для сравнения групп; при необходимости — регрессионный анализ для контроля ковариат (предыдущий уровень, мотивация). Качественные данные кодируются тематически (thematic analysis) с выделением ключевых категорий: восприятие методов, препятствия, примеры успешных практик. Результаты смешивают в интерпретационной части для получения комплексной картины.

Надёжность и валидность. Обеспечивают надёжность инструментов через проверку внутренней согласованности (например, альфа Кронбаха для анкет), пилотное тестирование адаптированных заданий, и межкодировочную проверку для качественного анализа. Для внешней валидности важно описать выборку и контекст подробно.

Этические соображения. Получение информированного согласия участников (и опекунов для несовершеннолетних), конфиденциальность данных, право отказаться в любой момент. При публикации — обезличивание цитат и портфолио.

Результаты исследования

Проведённый анализ показал, что развитие навыков творческого мышления в образовательном процессе оказывает значительное влияние на формирование личности обучающихся и качество их усвоения знаний.

1. **Повышение учебной мотивации.** Студенты, участвовавшие в занятиях с элементами творческого мышления (методы мозгового штурма, проектные задания, визуальные карты идей), проявляли больший интерес к учебному материалу и активнее включались в обсуждения.

2. **Развитие самостоятельности и инициативности.** Участники демонстрировали способность самостоятельно искать решения, предлагать нестандартные подходы и брать ответственность за результат своей деятельности.

3. **Улучшение когнитивных способностей.** Развитие творческого мышления способствовало формированию аналитических и критических умений, гибкости мышления и способности к междисциплинарным связям.

4. **Рост коммуникативных и командных навыков.** Групповая работа над креативными проектами усилила умение сотрудничать, договариваться и презентовать свои идеи.

5. **Повышение общей академической успеваемости.** У студентов, систематически развивавших творческое мышление, наблюдалось улучшение результатов по другим предметам благодаря умению применять знания в новых ситуациях.

В целом, результаты подтверждают, что целенаправленное развитие креативного мышления в процессе обучения не только способствует профессиональной подготовке, но и формирует у обучающихся важные метакомпетенции - способность к адаптации, инновациям и самореализации в условиях быстро меняющегося общества.

Обсуждение

Результаты исследования подтверждают, что развитие творческого мышления является ключевым компонентом современного образовательного процесса. В условиях стремительных технологических и социальных изменений именно способность мыслить нестандартно, находить оригинальные решения и создавать инновационные идеи определяет конкурентоспособность личности на рынке труда.

Во многих исследованиях (Torrance, 2018; Runco & Acar, 2020) отмечается, что традиционные формы обучения, основанные преимущественно на репродуктивной деятельности, не способны в полной мере развивать креативный потенциал учащихся. Поэтому современная педагогика требует перехода к активным и исследовательским методам обучения, в которых студент становится не пассивным получателем знаний, а активным их создателем.

Обнаружено, что использование таких инструментов, как **ментальные карты, проектные задания, дебаты, проблемное обучение и мозговые штурмы**, способствует формированию у студентов гибкости мышления, воображения и критического анализа. Эти подходы не только активизируют когнитивную деятельность, но и развивают эмоциональный интеллект, коммуникабельность и способность работать в команде.

Кроме того, развитие творческого мышления тесно связано с формированием метапредметных компетенций — таких, как способность к самообучению, рефлексии и адаптации к новым условиям. Это особенно важно для студентов профессиональных и высших учебных заведений, которым предстоит работать в условиях постоянных инноваций.

Однако внедрение методов развития креативного мышления в учебный процесс сталкивается с рядом трудностей. Среди них — недостаточная подготовка

преподавателей, ограниченное время на занятиях, а также ориентация учебных программ на оценку знаний, а не на развитие умений и компетенций. Для преодоления этих проблем необходима системная поддержка со стороны образовательных учреждений и государства: разработка методических рекомендаций, организация курсов повышения квалификации и пересмотр критериев оценки образовательных результатов.

В целом, обсуждение показало, что развитие творческого мышления в процессе обучения является не просто педагогической задачей, а стратегическим направлением модернизации образования, направленным на формирование личности, способной к инновациям, критическому анализу и устойчивому профессиональному росту.

Вывод

Исследование подтвердило, что развитие творческого мышления в образовательном процессе играет ключевую роль в формировании личности современного специалиста. Креативность позволяет студентам не только эффективно усваивать знания, но и использовать их в новых, нестандартных ситуациях.

Интеграция методов развития творческого мышления таких как ментальные карты, проектное обучение и мозговые штурмы - повышает мотивацию, активность и инновационную готовность студентов. Образовательные учреждения должны создавать условия для реализации данных подходов, сочетая традиционные формы обучения с современными интерактивными технологиями.

В перспективе развитие творческого мышления следует рассматривать как приоритетное направление реформирования образования, направленное на подготовку компетентных, гибких и социально ответственных специалистов, способных к постоянному саморазвитию.

Список литературы

1. Avdagic Z., Bicak O., Kurt M. Creative Thinking and Entrepreneurship Education in Higher Vocational Institutions // *Journal of Educational Innovation*. – 2021. – Vol. 12, No. 3. – P. 45–59.
2. Runco M. A., Jaeger G. J. The standard definition of creativity // *Creativity Research Journal*. – 2012. – Vol. 24, No. 1. – P. 92–96.
3. Torrance E. P. *Creativity in the Classroom: What Research Says to the Teacher*. – New York: Routledge, 2018. – 230 p.
4. Robinson K. *Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education*. – London: Penguin Books, 2017. – 320 p.
5. Csikszentmihalyi M. *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. – New York: Harper Perennial, 2014. – 456 p.
6. Guilford J. P. *The Nature of Human Intelligence*. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 538 p.

7. Sternberg R. J. Handbook of Creativity. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 502 p.
8. Amabile T. M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. – Boulder, CO: Westview Press, 1996. – 317 p.
9. De Bono E. Lateral Thinking: Creativity Step by Step. – New York: Harper & Row, 1970. – 300 p.
10. Florida R. The Rise of the Creative Class: Revisited. – New York: Basic Books, 2012. – 416 p.

**IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA
METAKOGNITIV STRATEGIYALARNING PEDAGOGIK MOHIYATI VA
DOLZARBLIGI**

Azimjonova Gulhayoxon Shuxratjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Tasviriy san‘at va musiqa ta’limi kafedrası o‘qituvchisi

azimjonovagulxayoxon@gmail.com

Annotatsiya. Metakognitiv strategiyalar ta’lim jarayonida bo‘lajak musiqa ta’limi o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini anglash, rejalashtirish va o‘z faoliyatini baholash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ijrochilik mahoratini oshirishda muhim pedagogik vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu maqolada musiqiy ijrochilik kontekstida metakognitiv strategiyalarning nazariy asoslari, pedagogik ahamiyati va amaliy qo‘llanilishini tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqot sifatli va miqdoriy usullardan foydalangan holda metakognitiv strategiyalarning talabalarning ijro sifati, ijodiy yondashuvi va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatlariga ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: metakognitiv strategiyalar, ijrochilik mahorati, pedagogik yondashuv, musiqiy ta’lim, o‘z-o‘zini boshqarish.

Аннотация. Метакогнитивные стратегии в образовательном процессе будущее музыкальное образование признается важным педагогическим инструментом в повышении исполнительского мастерства за счет развития у учителей навыков самосознания, планирования и самооценки. В этой статье анализируются теоретические основы, педагогическое значение и практическое применение метакогнитивных стратегий в контексте музыкального исполнения. В исследовании также изучается влияние метакогнитивных стратегий на качество исполнения, творческий подход и навыки самоконтроля учащихся с использованием качественных и количественных методов.

Ключевые слова: метакогнитивные стратегии, исполнительское мастерство, педагогический подход, музыкальное образование, самоконтроль.

Abstrakt. Metacognitive strategies in the educational process Future music education is recognized as an important pedagogical tool in improving performance skills by developing teachers' skills of self-awareness, planning and self-assessment. This article analyzes the theoretical foundations, pedagogical significance and practical application of metacognitive strategies in the context of musical performance. The study also examines the

impact of metacognitive strategies on the quality of performance, creativity, and self-control skills of students using qualitative and quantitative methods.

Keywords: metacognitive strategies, performing skills, pedagogical approach, musical education, self-control.

KIRISH. Musiqa ta’limi orqali bo‘lajak musiqa ta’limi o‘qituvchilarida ijrochilik mahoratlarini rivojlantirishda oliy pedagogik ta’lim jarayonida metakognitiv strategiyalar asoslangan yondashuvdan foydalanish eng samarali strategiya sifatida e’tirof etiladi. Oliy ta’lim tizimiga ushbu yondashuvni joriy qilish, avvalo, uni ilmiy nuqtayi nazardan har tomonlama chuqur tahlil qilishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘z nutqida “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi” [1,1] - degan g‘oyani ilgari surib, buning asosida maktab ta’lim tizimida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilishini ta’kidlab o‘tgan edi. Ushbu islohotlar doirasida “bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sarmazmun va tushunarli darsliklar yaratish [1,2] asosiy masalalaridan biri sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Shu asosda maktab ta’limining rahbar va pedagog-xodimlari, o‘quvchi va bitiruvchilariga qo‘yilgan talablar ortmoqda.

Ta’lim sohasida innovasion yondashuvlar, axborot texnologiyalari va psixologik-pedagogik strategiyalarning integratsiya qilinishi orqali mutaxassislarni tayyorlash sifati yuqori bosqichga ko‘tarilmoqda. Bugungi kunda ta’lim tizimida asosiy vazifa - bu o‘quvchini mustaqil fikrlaydigan, ijodiy yondashadigan va o‘z bilish jarayonini boshqara oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Shu jihatdan, musiqa ta’limida ham talabalarning ijrochilik mahoratini takomillashtirishda an’anaviy metodlardan tashqari, metakognitiv strategiyalardan foydalanish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Har bir jamiyatning rivojlanishida ta’lim tizimining rivojlanishi eng muhim rol o‘ynaydi. Shunday ekan, rivojlangan jamiyat qurish yo‘lidagi ustozlarning sa’y harakatlari ham ta’lim tizimining sifat bosqichini yuqori saviyada bosib o‘tib, ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bugungi kunda mustaqil fikrlovchi, ishonch-e’tiqodli o‘quvchilarni tarbiyalashda va zamon talabiga mos kadrlar etkazib berishda bu tizim alohida o‘ringa egadir. [2,1]

Ijrochilik mahorati - bu nafaqat musiqa asarlarini to‘g‘ri texnik ijro etish, balki ularning ma’no-mazmunini chuqur his qilish, musiqiy obrazlarni tinglovchiga yetkazish, ijro jarayonidagi his-tuyg‘ularni boshqarish va musiqiy fikrlash qobiliyatidir. Shuning uchun ham ijrochilik mahoratini rivojlantirish jarayonida talabalarni ongli mashq qilish, o‘z ijrosini tahlil qilish, xatolarni ko‘rish va tuzatish, ijodiy yechim topishga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy ta’limda ijrochilik mahorati nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki ijodiy yondashuv, hissiy ifoda va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatlarini ham talab qiladi. Musiqa ijrochiligi sohalarida yuqori darajadagi mahoratga erishish uchun talabalar o‘z o‘rganish jarayonlarini faol ravishda boshqarishi kerak.

Musiqa, kuy, qo‘shiq inson hayotining ajralmas qismidir. E’tibor qaratilsa, inson muttasil ovozlari, tovushlar qurshovida yashashi ayon bo‘ladi. Hatto jimjit tun qo‘ynida ham turfa xil ovozlari (tun qushlarining ovozi, qurbaqaning qurillashi, chigirtka ovozi, hayvonlari ovozi...) inson ruhiyatiga u yoki bu darajada ta’sir etadi. Ammo ovoz va tovushlarni, jumladan musiqani tinglashni, farqlashni, undan ma’rifiy oziqlanishni, ma’naviy kuch olishni, ilhomlanishni hamma inson birday uddalay olmaydi.[3,1]

Metakognitiv strategiyalar – ya’ni o‘z bilimi va kognitiv jarayonlarini anglash, rejalashtirish, monitoring qilish va baholash – bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.[4,1] So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, metakognitiv strategiyalar o‘quvchilarning o‘z xatolarini tuzatish, ijro maqsadlarini aniqlash va samarali mashq qilish qobiliyatlarini oshiradi. [5,1]

Metakognitsiya atamasi birinchi marta Jon Flavell tomonidan kiritilgan bo‘lib, u o‘z bilimi va kognitiv jarayonlarini anglash - deb ta’riflanadi.[3,2] Metakognitiv strategiyalar ikki asosiy komponentni o‘z ichiga oladi:

Metakognitiv strategiyalar ta’limda keng qo‘llaniladi, chunki ular bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarga o‘z o‘rganish jarayonlarini mustaqil ravishda boshqarish imkonini beradi. Masalan, talabalar mashqdan oldin maqsad qo‘yishi, ijro jarayonida xatolarini aniqlashi va keyin ularni tuzatish uchun strategiyalar ishlab chiqishi mumkin.

Ijrochilik mahorati, xususan musiqiy ijro, texnik ko‘nikmalar (masalan, nota o‘qish, cholg‘u chalish texnikasi) va ijodiy ifoda (hissiy chuqurlik, o‘ziga xos uslub) kombinatsiyasini talab qiladi.

Tadqiqotchi olim Ericsson “maqsadli mashq” (deliberate practice) tushunchasini kiritgan bo‘lib, unda ijrochilik mahorati doimiy ravishda o‘zini takomillashtirish va xatolarni tuzatish orqali rivojlanadi. Biroq, bu jarayon metakognitiv strategiyalarsiz samarasiz bo‘lishi mumkin, chunki o‘quvchilar o‘z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish uchun faol ravishda o‘ylamasalar, rivojlanish sekinlashadi. [6,1]

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv strategiyalar musiqiy ijrochilikda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Hallam musiqiy ijrochilikda o‘z-o‘zini odatlantirish va maqsad qo‘yish strategiyalari talabalarning ijro sifatini sezilarli darajada yaxshilashini aniqlagan. Barry va McArthur tadqiqotida metakognitiv strategiyalarni qo‘llagan musiqachilarning o‘z xatolarini tezroq aniqlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishi isbotlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot metakognitiv strategiyalarning musiqiy ijrochilik mahoratini rivojlantirishdagi ta’sirini o‘rganish uchun aralash metodologiyadan (mixed-methods approach) foydalanadi. Aralash metodologiya sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirib,

tadqiqot savollariga har tomonlama javob berish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – metakognitiv strategiyalarning pedagogik samaradorligini aniqlash va ularning musiqiy ta’limdagi dolzarbligini baholash. Tadqiqot tajriba va nazorat guruhlarini o‘rtasida taqqoslashga asoslangan tajriba dizaynini qo‘llaydi, shu bilan birga sifatli ma’lumotlar orqali talabalarning tajribasini chuqurroq tahlil qiladi.

Tadqiqot quyidagi uchta asosiy savolga javob berishga qaratilgan:

1. Metakognitiv strategiyalar musiqiy ijrochilik mahoratining qaysi jihatlariga (texnik, ijodiy, o‘z-o‘zini boshqarish) ta’sir qiladi?
2. Ushbu strategiyalarni qo‘llash bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarning ijro sifatini qay darajada yaxshilaydi?
3. Metakognitiv strategiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning eng samarali usullari qaysilar?

Metakognitiv strategiyalar musiqachilarning texnik ko‘nikmalarini, ya’ni nota o‘qish, ritm, temp, intonatsiya va asbob chalish texnikasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu strategiyalar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarga o‘z xatolarini aniqlash, ularni tuzatish uchun aniq rejalar tuzish va mashg‘ulotlarni samarali tashkil qilish imkonini beradi.

Talabalar mashg‘ulotdan oldin “bugun legato texnikasini yaxshilash uchun sekin tempda mashq qilaman” degan aniq maqsad qo‘yadi. Bu maqsadlar texnik jihatlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, diqqatni muayyan ko‘nikmalarga qaratadi.

Shu o‘rinda ijro jarayonida talaba o‘z ijrosini faol kuzatadi, masalan, “barmoqlarimning harakati bir tekis emasmi?” yoki “ritmda xato qilyapmanmi?” deb o‘ylaydi. Bu xatolarni real vaqtda aniqlashga yordam beradi. Mashg‘ulotdan keyin esa o‘z ijrosini tahlil qiladi, masalan, videoyozuvni ko‘rib, “intonatsiyam ba’zi joylarda noaniq bo‘ldi” deb xulosa chiqaradi va keyingi mashg‘ulotda bu muammoni bartaraf etishga harakat qiladi.

Misol uchun talaba dutor cholg‘usida ijro etish jarayonida metakognitiv strategiyalarni qo‘llab, ma’lum bir asarni mashq qilayotganda, har bir taktni yoki frazalarni alohida-alohida chalib, xatolarini aniqlaydi va ularni tuzatish uchun sekin tempda mashq qilish strategiyasini qo‘llaydi.

Metakognitiv strategiyalar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarning ijodiy ifoda qobiliyatini, ya’ni musiqiy asar orqali hissiy chuqurlik, o‘ziga xos uslub va interpretatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bu strategiyalar talabalarga o‘z ijrolarini san’atkorona nuqtai nazardan baholash va ijodiy yondashuvlarini mustahkamlash imkonini beradi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari nafaqat o‘z ijro mahoratlarini rivojlantirish, balki kelajakda o‘quvchilarga o‘qitish qobiliyatlarini ham shakllantirishlari kerak. Metakognitiv strategiyalar – rejalashtirish, monitoring va refleksiya – ularning ijro sifatini quyidagi jihatlarida yaxshilaydi:

1. Metakognitiv strategiyalar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining texnik ijro sifatini (nota aniqligi, ritm, intonatsiya, asbob chalish texnikasi) o‘rtacha 15-20% ga

yaxshilaydi, bu tadqiqotlarda isbotlangan. Bu strategiyalar xatolarni aniqlash va tuzatishni tizimli qiladi, bu esa texnik jihatdan to‘g‘ri va silliq ijroga olib keladi.

2. Talaba mashg‘ulotdan oldin aniq maqsadlar qo‘yadi va ijro jarayonida diqqatni muayyan texnik elementlarga qaratadi.
3. Ijro paytida talaba o‘z harakatlarini kuzatadi va bir vaqtning o‘zida xatolarni aniqlashga urinadi.
4. Ijrodan keyin talaba o‘z ijrosini videoyozuv orqali tahlil qiladi va “intonatsiyam ba’zi joylarda noaniq bo‘ldi” deb xulosa chiqarib, keyingi mashg‘ulotda bu muammoni bartaraf etishga harakat qiladi.

Metakognitiv strategiyalarni ta’lim jarayoniga, xususan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining musiqiy ijrochilik mahoratini rivojlantirishga integratsiya qilish, ularning ijro sifatini va pedagogik qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

XULOSALAR

Metakognitiv strategiyalar, masalan, maqsad qo‘yish va o‘z-o‘zini monitoring, o‘quvchilarning nota o‘qish, ritm va asbob chalish texnikasidagi xatolarini aniqlash va tuzatish qobiliyatini kuchaytiradi. Masalan, pianino yoki skripka bo‘yicha tahsil olayotgan talaba o‘z ijrosini videoyozuv orqali tahlil qilib, intonatsiya yoki tempdagi muammolarni aniqlaydi va ularni tuzatish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqadi. Bu jarayon texnik mahoratni sezilarli darajada yaxshilaydi, bu esa bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhim, chunki ular kelajakda o‘quvchilarga aniq texnik ko‘nikmalarni o‘rgatishlari kerak.

Metakognitiv strategiyalar talabalarga musiqiy asarlarni o‘ziga xos talqin qilish va hissiy ifodani rivojlantirish imkonini beradi. Reflektiv jurnal yuritish va muhokama sessiyalari orqali talabalar o‘z ijrolarining emotsional ta’sirini baholaydi va o‘z uslublarini shakllantiradi. Masalan, vokal bo‘yicha tahsil olayotgan talaba asarning lirik kayfiyatini ifodalash uchun dinamik o‘zgarishlarni sinab ko‘radi va refleksiya orqali o‘z ijrosini yanada ta’sirchan qiladi. Bu bo‘lajak o‘qituvchilar uchun ayniqsa muhim, chunki ular o‘quvchilarga nafaqat texnikani, balki san’atkorga xos ijodiy yondashuvni ham o‘rgatishlari lozim.

Metakognitiv strategiyalar talabalarning mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa mashg‘ulotlarni samarali tashkil qilish va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlaydi. Masalan, talaba haftalik mashg‘ulot rejasini tuzib, vaqtini maqsadli ravishda boshqaradi va refleksiya orqali o‘z yutuqlarini baholaydi. Bu bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhim, chunki ular kelajakda o‘quvchilarga mustaqil o‘rganish strategiyalarini o‘rgatishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr. https://baxtiyor.uz/prezidentning-oliy-majlisga-murojaatnomasi-to-liq-matni/#google_vignette.

2. Ergashev M.I. Musiqa ta’limida o‘quvchilar kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, 2023. № 9-son, (13.00.00; № 30) 746-751 b.b.

3. Ergashev M.I. Musiqiy-emotsional intellekt – o‘quvchilarda kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishning metodik omili sifati. “Muallim hem uzlksiz bilimlendirio” Ilmiy-metodikaliq jurnal 2023. 5-san. Nukus. (13.00.00; № 20) 359-369 b.b.
4. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.
5. Hallam, S. (2001). The development of metacognition in musicians: Implications for education. *British Journal of Music Education*, 18(1), 27-39.
6. Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406.

KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA NEMIS TILINI O‘QITISH METODIKASI

Ruziyeva Djuletta Elmurodovna
Qarshi Davlat Universiteti o‘qituvchisi
Djuletta_ruziyeva@bk.ru

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimida chet tillarini, xususan nemis tilini o‘qitishning yangi va samarali metodik yondashuvlari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy grammatika va tarjimaga asoslangan yondashuvlar o‘rnini kommunikativ yondashuv egallamoqda. Ushbu maqolada kommunikativ yondashuvning nemis tilini o‘rgatishdagi afzalliklari, u orqali o‘quvchilarni real hayotiy muloqotga tayyorlash imkoniyatlari, shuningdek, bu metodning o‘quv motivatsiyasiga va kompetensiyalarga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda Toshkent shahridagi akademik litseylarda olib borilgan eksperiment natijalari asosida, kommunikativ yondashuvning samaradorligi nazorat guruhiga nisbatan aniq ustunlikka ega ekani isbotlandi. Darslarda tinglab tushunish, og‘zaki nutq, o‘qish va yozish kabi kompetensiyalarni rivojlantirish bilan birga, tilga bo‘lgan munosabatni ham ijobiy tomonga o‘zgartirishi ushbu metodikaning muhim jihatlaridan biri sifatida ko‘rsatib berildi. Maqola xulosasida kommunikativ metodikani o‘qituvchilarning amaliy faoliyatiga joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: nemis tili, kommunikativ yondashuv, til kompetensiyasi, zamonaviy metodika, chet tilini o‘rgatish, interaktiv o‘qitish, o‘quv motivatsiyasi.

Аннотация. В современной системе образования новые и эффективные методические подходы к преподаванию иностранных языков, в частности немецкого, приобретают всё большую актуальность. На смену традиционным грамматико-переводным методам приходит коммуникативный подход. В данной статье рассматриваются преимущества коммуникативного подхода в обучении немецкому языку, его возможности подготовки учащихся к реальному повседневному общению, а также влияние этого метода на мотивацию к обучению и развитие языковых компетенций. На основе результатов эксперимента, проведённого в академических лицеях города Ташкента, доказана эффективность коммуникативного подхода по сравнению с контрольной группой. Кроме того, показано, что развитие таких компетенций, как аудирование, устная речь, чтение и письмо, а также положительное изменение отношения к изучаемому языку являются важными аспектами данной

методики. В заключении статьи представлены предложения и рекомендации по внедрению коммуникативного метода в практическую деятельность преподавателей.

Ключевые слова: немецкий язык, коммуникативный подход, языковая компетенция, современные методики, обучение иностранному языку, интерактивное обучение, учебная мотивация.

Annotation .In the modern educational system, new and effective methodological approaches to foreign language teaching, particularly German, are gaining increasing importance. Traditional grammar-translation methods are being replaced by the communicative approach. This article explores the advantages of the communicative approach in teaching German, its potential to prepare students for real-life communication, and its impact on learning motivation and language competence. Based on the results of an experiment conducted in academic lyceums in Tashkent, the study demonstrates the clear effectiveness of the communicative method compared to the control group. Moreover, the development of listening, speaking, reading, and writing skills, along with a positive shift in students' attitude toward the target language, are highlighted as key benefits of this approach. The article concludes with practical suggestions and recommendations for implementing the communicative method in teaching practice.

Keywords: German language, communicative approach, language competence, modern methodology, foreign language teaching, interactive learning, learner motivation.

Kirish.Bugungi globallashuv davrida chet tillarini, xususan, nemis tilini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Yevropa Ittifoqining rasmiy tillaridan biri bo‘lgan nemis tili iqtisodiyot, fan, texnologiya va diplomatiya sohalarida faol ishlatilmoqda (Goethe-Institut, 2022). Shu sababli nemis tilini samarali o‘rgatish uchun zamonaviy, kommunikativ yondashuvga asoslangan metodikalarga ehtiyoj ortmoqda.

Kommunikativ yondashuvda til nafaqat grammatik tizim sifatida, balki muloqot vositasi sifatida o‘rgatiladi. Bu esa o‘quvchilarning til kompetensiyasini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishiga asos yaratadi (Richards, 2006).

Uslub

Ushbu tadqiqotda aralash tadqiqot metodologiyasi (mixed-methods approach) qo‘llanildi, ya’ni sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) usullar uyg‘unlashtirildi. Maqsad — kommunikativ yondashuvning nemis tilini o‘qitishdagi samaradorligini an’anaviy metodlar bilan solishtirish orqali aniqlashdir.

Ishtirokchilar

Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida Toshkent shahridagi 3 ta akademik litseyda o‘tkazildi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo‘lindi:

Eksperimental guruh: 30 nafar o‘quvchi (kommunikativ metod asosida o‘qitildi);

Nazorat guruhi: 30 nafar o‘quvchi (an’anaviy grammatik-tarjimaviy metod asosida o‘qitildi).

O‘quvchilar teng boshlang‘ich bilim darajasiga ega bo‘lishi uchun (A1) darajali diagnostik test asosida tanlab olindi.

Tadqiqot vositalari

Pre-test va post-test: tinglab tushunish, o‘qish, yozish va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini baholash uchun xalqaro CEFR mezonlariga asoslangan testlar qo‘llanildi.

So‘rovnoma: o‘quvchilarning motivatsiyasi, o‘zini baholashi va dars jarayoniga munosabati aniqlash uchun.

O‘qituvchilar bilan intervyu: metodik yondashuv bo‘yicha muammolar va tajribalar to‘g‘risida.

Tadqiqot davomiyligi

Eksperiment 12 hafta davom etdi. Har haftada 4 akademik soatdan dars mashg‘ulotlari olib borildi. Har ikki guruhda bir xil mavzular o‘rganildi, ammo metodik yondashuv farq qildi:

Eksperimental guruhda kommunikativ vazifalar (rol o‘yinlari, juftlik ishlari, muloqotli mashqlar) asosida o‘qitildi.

Nazorat guruhida grammatika va tarjimaga urg‘u berildi.

Natijalar

Eksperiment yakunida har ikki guruh o‘quvchilari yakuniy testlardan o‘tkazildi. Quyidagi asosiy farqlar qayd etildi:

Miqdoriy natijalar:

Ko‘nikma	Eksperimental guruh(%)	Nazorat guruhi (%)	Farq
Gapirish	81%	58%	+23%
Tinglash	76%	61%	+15%
O‘qish	83%	78%	+5%
Yozish	79%	69%	+11%

Bundan ko‘rinadiki, ayniqsa gapirish va tinglab tushunish kompetensiyalarida sezilarli ijobiy farq mavjud bo‘ldi.

Sifatli natijalar

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, eksperimental guruh o‘quvchilarining 87 foizi kommunikativ darslar qiziqarli, faol va hayotiy deb baholagan.

Nazorat guruhidagi o‘quvchilarning 64 foizi darslarni "zerikarli" yoki "faqat qoidaga asoslangan" deb tasvirlagan.

O‘qituvchilar intervyusida kommunikativ metodning ijobiy ta’siri, ammo unga tayyorlov jarayoni murakkabligi ta’kidlandi.

Munozara

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, kommunikativ yondashuv nemis tilini o‘rgatishda samarali metod hisoblanadi. Ayniqsa, tilni muloqot vositasi sifatida qo‘llay olish (gapirish va tinglash) kompetensiyalarini shakllantirishda bu metod an‘anaviy yondashuvlardan ustun chiqdi. Bu metod o‘quvchilarni faollikka, fikrlashga va erkin muloqotga undaydi — bu esa til o‘rganishning asosiy maqsadidir (Richards, 2006; Littlewood, 2004).

Biroq, ushbu metodni amaliyotga to‘liq tatbiq qilishda ba’zi muammolar mavjud:

O‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi: har doim ham kommunikativ metodni to‘g‘ri va samarali qo‘llay olishmaydi;

Darsliklar va materiallar: kommunikativ metod uchun mos bo‘lgan interaktiv va hayotiy materiallar yetishmaydi;

O‘quvchilar sonining ko‘pligi: kichik guruhlar bilan ishlash kommunikativ metodda muhim, ammo amalda bu sharoit har doim mavjud emas.

Shu bilan birga, tadqiqot kommunikativ metodni qo‘llash orqali o‘quvchilar tilga bo‘lgan ichki motivatsiyasi oshganini ko‘rsatdi. Bu esa o‘quv jarayonining uzoq muddatli samaradorligini belgilovchi muhim omildir (Dörnyei, 2009).

Tadqiqot natijalari xalqaro ilmiy adabiyotdagi (Harmer, 2015; Byram, 1997) xulosalarni qo‘llab-quvvatlaydi: kommunikativ yondashuv — chet tilini o‘rgatishda eng samarali metodlardan biridir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kommunikativ yondashuv nemis tilini o‘rgatishda yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan zamonaviy metodik yondashuvlardan biridir. Ushbu metod tilni muloqot vositasi sifatida o‘zlashtirishga qaratilgani sababli, o‘quvchilarni faollikka undaydi, ularda mustaqil fikrlash, vaziyatga mos tarzda ifoda topish, so‘z boyligini real kontekstda qo‘llash kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Eksperiment asosida olingan natijalar o‘quvchilarning ayniqsa gapirish va tinglab tushunish kompetensiyalarida sezilarli darajada yuksalishini tasdiqladi. Shuningdek, kommunikativ metod o‘quvchilarning tilga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirdi — ularni faollashtirdi, ishtirokni oshirdi va ichki motivatsiyani kuchaytirdi. Bu jihatlar til o‘rganishning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

Shunga qaramay, kommunikativ metodni o‘quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun quyidagi omillar muhim:

O‘qituvchilarning metodik va til kompetensiyasini oshirish;

Darslik va o‘quv materiallarini kommunikativ yondashuv asosida yangilash;

Mashg‘ulotlar uchun mos guruh soni va texnik sharoitlarni yaratish.

Kelajakda nemis tilini o‘qitishda ushbu metodik yondashuvdan kengroq foydalanish, uni mahalliy sharoitlarga moslashtirish hamda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan platforma, o‘yin va ilovalarni jalb qilish zarur. Shuningdek, pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida kommunikativ yondashuv asosida dars berish bo‘yicha maxsus modul va treninglarni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi. Yakuniy xulosa shuki, kommunikativ

yondashuv — nafaqat til o‘rgatishning zamonaviy metodi, balki shaxsni rivojlantirish, muloqot madaniyatini shakllantirish va global dunyo bilan integratsiyalashuv uchun muhim vositadir.

Adabiyotlar

1. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters.
2. Dörnyei, Z. (2009). The psychology of second language acquisition. Oxford University Press.
3. Goethe-Institut. (2022). Deutsch als Fremdsprache weltweit. Retrieved from <https://www.goethe.de/>
4. Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). Pearson Education.
5. Littlewood, W. (2004). The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326.
6. Richards, J. C. (2006). Communicative language teaching today. Cambridge University Press.

**KOMPETENTSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUVNI
TAKOMILLASHTIRISH MASALASI TO‘G‘RISIDA (“BOSHQA TILLARDA
SO‘ZLASHUVCHI GURUHLAR UCHUN RUS TILI” DASTURI DOIRASIDA)**

Kirillov Aleksandr Alekseevich

I. Ya. Yakovlev nomidagi Chuvash davlat pedagogika universiteti

Ilmiy va innovatsion ishlar boshqarmasi boshlig‘i

+7 (919) 972-07-04

kirillov@chuvgpu.ru

Annotatsiya. Maqolada pedagogika oliygohlarida tahsil olayotgan talabalarni rus tiliga o‘qitishda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni takomillashtirish muammosi ko‘rib chiqiladi. Maxsus e‘tibor “Boshqa tillarda so‘zlashuvchi guruhlar uchun rus tili” ta‘lim dasturiga qaratiladi. Ushbu dastur kommunikativ, kasbiy-pedagogik va madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Muallif til va kasbiy tayyorgarlikni integratsiya qilish, shakllantiriladigan kompetensiyalar doirasini kengaytirish, shuningdek, kontekstual va faoliyatga asoslangan ta‘limni qo‘llash zarurligini asoslab beradi. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan topshiriqlar (key’s-usul, loyiha faoliyati, kommunikativ va AKT-topshiriqlar) misol tariqasida keltiriladi. Ular talabalar tomonidan rus tilidan kasbiy muloqot vositasi sifatida foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xulosa shuki, mazkur dastur doirasida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni takomillashtirish til tayyorgarligi sifatini oshirishga va bo‘lajak pedagoglarni ko‘p tilli muhitda muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaga asoslangan yondashuv, bilingvizm, rus tili, pedagogika oliygohi, kommunikativ kompetensiya, ta‘lim dasturi.

Аннотация. В статье рассматривается проблема совершенствования компетентностного подхода в преподавании русского языка студентам педагогических вузов в условиях билингвальной аудитории. Особое внимание уделяется образовательной программе «Русский язык для групп с другими языками», ориентированной на формирование коммуникативной, профессионально-педагогической и межкультурной компетенций. Автор обосновывает необходимость интеграции языковой и профессиональной подготовки, расширения спектра формируемых компетенций, а также применения контекстного и деятельностного обучения. Приводятся примеры компетентностно-ориентированных заданий (кейс-

метод, проектная деятельность, коммуникативные и ИКТ-задания), направленных на развитие у студентов навыков использования русского языка как средства профессиональной коммуникации. Делается вывод о том, что совершенствование компетентностного подхода в рамках данной программы способствует повышению качества языковой подготовки и формированию готовности будущих педагогов к успешной профессиональной деятельности в многоязычной среде.

Ключевые слова: компетентностный подход, билингвизм, русский язык, педагогический вуз, коммуникативная компетенция, образовательная программа.

Abstract. The article addresses the problem of improving the competence-based approach in teaching the Russian language to students of pedagogical universities in bilingual classrooms. Special attention is given to the educational program “Russian Language for Groups with Other Languages”, which is aimed at developing communicative, professional-pedagogical, and intercultural competences. The author substantiates the necessity of integrating language and professional training, expanding the scope of competences to be formed, as well as applying contextual and activity-based learning. Examples of competence-oriented tasks (case method, project work, communicative and ICT tasks) are provided; these tasks are aimed at developing students’ skills in using Russian as a tool for professional communication. The conclusion is made that improving the competence-based approach within this program contributes to enhancing the quality of language training and to preparing future teachers for successful professional activity in a multilingual environment.

Keywords: competence-based approach, bilingualism, Russian language, pedagogical university, communicative competence, educational program.

Введение. Компетентностный подход является базовым методологическим ориентиром современного образования. Он предполагает переход от усвоения знаний и умений к формированию у студентов способности действовать в реальных профессиональных, социокультурных и коммуникативных ситуациях [1, с.22]. Однако практика преподавания русского языка студентам педагогических вузов, для которых он не является родным, выявляет необходимость совершенствования компетентностного подхода. Билингвальная и мультиязычная аудитория предъявляет особые требования: обучение должно учитывать интерференцию родного языка, социокультурный контекст и будущую профессиональную деятельность студентов. Цель нашей статьи – рассмотреть пути совершенствования компетентностного подхода в образовательной программе «Русский язык для групп с другими языками», выявить основные направления его развития и предложить практические решения.

Материалы и методы. Говоря о теоретических и методических основах компетентностного подхода, следует особо отметить тот факт, что компетентностный подход в педагогике трактуется как система, направленная на формирование

ключевых, общепрофессиональных и предметных компетенций [2, с.99]. Так, например, И.А. Зимняя [3, с.85] выделяет структуру компетентности, включающую в себя: когнитивный компонент (знания), операционально-деятельностный (умения и навыки) и мотивационно-ценностный (установки и ценности личности). А.А. Вербицкий [4, с.53] подчёркивает значение контекстного обучения, при котором учебные задания максимально приближены к будущей профессиональной деятельности студентов. Для русскоязычной подготовки студентов педагогических вузов, владеющих иными родными языками, это означает, что компетентностный подход должен быть дополнен элементами межкультурной коммуникации, билингвальной педагогики и практико-ориентированного обучения. Здесь же возникает и необходимость совершенствования компетентностного подхода и анализ существующей практики преподавания русского языка в многоязычной аудитории, которая выявляет ряд проблем: недостаточное внимание к специфике билингвизма; доминирование когнитивного компонента над деятельностным и коммуникативным; слабая интеграция языкового и профессионального обучения; ограниченное использование цифровых и проектных технологий.

Эти факторы приводят к тому, что у студентов формируются знания о русском языке, но не в полной мере – компетенции, необходимые для его использования в профессиональной педагогической деятельности. Обращая внимание на пути совершенствования компетентностного подхода в программе «Русский язык для групп с другими языками» следует отметить то, что совершенствование компетентностного подхода предполагает обновление его содержания и технологий. Возможные направления: **1. Расширение спектра компетенций:** включение межкультурной и билингвальной компетенции как ключевых; развитие цифровой компетенции через использование электронных ресурсов на русском языке. **2. Интеграция языковой и профессиональной подготовки:** работа с педагогическими текстами, конспектами уроков, методическими материалами; моделирование реальных педагогических ситуаций, требующих применения русского языка.

3. Акцент на коммуникативный компонент: организация проектных и исследовательских заданий; использование дискуссий, ролевых игр, кейсов; формирование умений публичного выступления, ведения диалога, аргументации. **4. Применение контекстного и деятельностного обучения** (по Вербицкому): постановка задач, имитирующих профессиональную деятельность: составление характеристик учеников, написание отчётов, подготовка презентаций. **5. Использование цифровых образовательных технологий:** онлайн-тренажёры, мультимедийные задания, электронные портфолио; дистанционные проекты, где русский язык выступает средством межкультурного взаимодействия.

Результаты. Исходя из специфики, исследуемой нами темы, для аудитории студентов мы можем предложить следующие примеры компетентностно-ориентированных заданий:

- **Кейс:** «Как объяснить тему на русском языке ученику-билингву?» – студенты анализируют ситуацию и предлагают решение.
- **Проект:** разработка методических рекомендаций по использованию русского языка как языка обучения в школьной практике.
- **Коммуникативное задание:** проведение мини-урока на русском языке в студенческой аудитории с последующим самоанализом.
- **ИКТ-задание:** создание видеопрезентации на русском языке по методической теме.

Кроме вышеприведенных примеров мы также можем использовать следующие примеры **компетентностно-ориентированных заданий** для программы «Русский язык для групп с другими языками» с подробным описанием возможных путей их решения. В них мы сделали акцент на формирование коммуникативной, профессионально-педагогической и межкультурной компетенций: 1. Кейс-задание «Конфликтная ситуация на уроке». Задание: Студентам предлагается смоделировать ситуацию: на уроке русского языка в билингвальной аудитории один ученик начинает использовать родной язык и отказывается работать на русском. Необходимо определить проблему; предложить педагогические способы выхода из ситуации; составить реплики учителя на русском языке.

Путь решения: Анализ ситуации – студенты выявляют, что барьер связан с недостаточной языковой мотивацией. **Поиск стратегии** – предлагаются педагогические шаги (поддержка, переключение к парной работе, мотивационная реплика, игровые элементы). **Речевые формулы** – составление готовых реплик учителя: «Попробуй объяснить это по-русски, я помогу». «Ты сможешь, давай начнём вместе». **Рефлексия** – студенты обсуждают, почему эти реплики эффективны.

2. Проектное задание «Методические рекомендации для начинающего учителя». **Задание:** Студенты готовят мини-проект: разработка памятки «Как эффективно использовать русский язык в билингвальном классе».

Путь решения: Сбор информации – изучение литературы (например: Е.И. Пассов «Коммуникативный метод обучения», В.В. Сафонова «Коммуникативная компетенция»). **Обсуждение в группе** – формирование ключевых правил (простые инструкции, визуальная поддержка, использование ИКТ). **Презентация результатов** – создание буклета или презентации с рекомендациями. **Самооценка** – каждая группа обсуждает сильные и слабые стороны памятки.

3. Коммуникативное задание «Интервью». **Задание:** Студенты делятся на пары: один играет роль журналиста, другой – учителя, работающего в полиэтническом классе. Необходимо провести интервью на русском языке.

Путь решения: Подготовка – составление списка вопросов («С какими трудностями сталкиваются учащиеся?», «Как мотивировать их учить русский язык?»). **Диалог** – проведение интервью в устной форме. **Анализ речи** – преподаватель отмечает использование профессиональной лексики, правильность построения вопросов. **Рефлексия** – обсуждение того, насколько полно раскрыта проблема.

4. ИКТ-задание «Создание интерактивного упражнения». **Задание:** Используя цифровые ресурсы (LearningApps, Quizlet), разработать упражнение для закрепления русской лексики на тему «Школа». **Путь решения: Определение цели** – какие слова и грамматические конструкции закрепляются. **Создание упражнения** – например, «Сопоставьте картинку и слово», «Выберите правильное окончание». **Презентация результата** – демонстрация упражнения на занятии. **Обсуждение эффективности** – что было удобно, а что можно улучшить.

5. Межкультурное задание «Сравнение пословиц». **Задание:** Студенты сравнивают русские пословицы с аналогами на родном языке (например, «Без труда не выловишь и рыбку из пруда»). **Путь решения: Подбор пословиц** – каждая группа выбирает по 2–3 выражения. **Сравнительный анализ** – что общего и различного в смысле и культурном подтексте. **Презентация** – устный рассказ на русском языке о том, как выражена идея труда или знаний в разных культурах. **Вывод** – понимание ценностей обеих культур.

Все эти задания обеспечивают **ситуацию реальной коммуникации**, а также развивают у студентов **умение использовать русский язык в профессиональной деятельности**.

Обсуждение. Методические рекомендации для преподавателя могут быть предложены следующим способом:

1. **Организация работы: Чередование форм деятельности:** индивидуальная, парная, групповая работа (это помогает учитывать разные уровни владения языком). **Моделирование реальных ситуаций:** кейсы и ролевые игры должны максимально приближаться к профессиональной практике. **Использование билингвизма как ресурса:** поощрять сравнение русского языка с родным языком студентов для лучшего понимания структуры и смыслов.

2. **Поэтапное выполнение заданий: Подготовительный этап** (Ознакомление с заданием, объяснение цели и ожидаемого результата, разбор образца (например, пример делового письма или готовый кейс). **Основной этап** (работа студентов над заданием, контроль со стороны преподавателя (подсказки, корректировка ошибок, применение активных методов обучения (дискуссия, мозговой штурм, анализ текста, работа с цифровыми ресурсами). **Заключительный этап** (презентация выполненного задания (устная защита проекта, демонстрация упражнения, проведение мини-дебатов), обсуждение сильных и слабых сторон работы, формулирование студентами

собственных выводов («Что я понял?», «Чему научился?»). **Система оценивания** (критерии оценки должны учитывать не только знание языка, но и сформированность компетенций: точность и богатство речи; умение аргументировать позицию; применение профессиональной лексики; креативность и оригинальность решений; навыки работы в команде; использование ИКТ и мультимедийных ресурсов). **Форма оценивания** (традиционная (оценка преподавателя), взаимная (peer review – оценка друг друга), самооценка (студент сам определяет свои достижения и трудности). **Рекомендации по отдельным видам заданий (Кейс-задания:** важно предусмотреть несколько вариантов решений и обсудить плюсы/минусы каждого. **Проекты:** лучше выполнять в группах по 3–4 человека, чтобы студенты распределяли роли (автор текста, дизайнер презентации, докладчик). **Дебаты:** задавать чёткую структуру (вступительное слово – аргументы – контраргументы – заключение). **Портфолио:** вводить поэтапно (сначала эссе, потом проект, потом отчёт), чтобы студенты видели рост. **ИКТ-задания:** использовать бесплатные и доступные ресурсы (LearningApps, Quizlet, Kahoot), чтобы студенты могли практиковаться вне аудитории). Преподаватель выступает не только как носитель знаний, но и как:

- **модератор** (направляет процесс, но не даёт готового решения),
- **тьютор** (помогает каждому студенту найти индивидуальный путь обучения),
- **оценщик и консультант** (обеспечивает обратную связь),
- **фасилитатор** (создаёт условия для взаимодействия студентов).

Правильная организация компетентностно-ориентированных заданий позволяет студентам **не просто изучать русский язык, а учиться применять его в профессиональной и межкультурной среде**, что и является целью программы.

Заключение.

Совершенствование компетентностного подхода в образовательной программе «Русский язык для групп с другими языками» связано с необходимостью учёта особенностей билингвальной аудитории, интеграции языковой и профессиональной подготовки, расширения спектра формируемых компетенций. Опора на идеи И.А. Зимней, А.В. Хуторского, А.А. Вербицкого и Е.И. Пассова позволяет утверждать, что компетентностный подход должен рассматриваться не как статичная модель, а как динамическая система, открытая для развития и адаптации. В перспективе важным направлением остаётся разработка комплексных диагностических инструментов для оценки уровня сформированности компетенций у студентов, а также внедрение междисциплинарных проектов, где русский язык выступает не только предметом изучения, но и инструментом профессиональной педагогической деятельности.

Список использованной литературы.

1. Вербицкий А.А. Контекстное обучение в системе высшего образования. – М., 2004.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – М., 2003.
3. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – М.: Институт стратегии развития образования, 2002.
4. Пассов Е.И. Коммуникативная методика обучения иноязычному говорению. – М., 2020

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA TA‘LIMIDA FAZOVIIY VA KREATIV FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Quchqarov Akmaljon Axmadaliyevich

*Farg‘ona davlat texnika universiteti,
Elektronika va asbobsozlik kafedrasi mudiri,
PhD, dotsent, ims-79@mail.ru*

Karimkulova Shaxnoza Kaxramanovna

*Farg‘ona davlat texnika universiteti,
Oliy matematika kafedrasi assistenti,
Karimkulova@fstu.uz*

Annotatsiya. Maqolada qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi ta‘lim yo‘nalishida fazoviy va kreativ fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi ishlab chiqishning ilmiy va amaliy asoslari yoritilgan. O‘quv rejalarda nazariy va amaliy modullar uyg‘unligini ta‘minlash, laboratoriya simulyatsiyalari, CAD, PVsyst, IoT va AI texnologiyalarini ta‘lim jarayoniga integratsiya qilish zaruriyati asoslab berilgan. Tadqiqotda o‘qitishning yangi yondashuvlari problem-based learning, project-based learning va STEM metodikasi asosida talabalarda kreativlik, analitik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: qayta tiklanuvchi energiya, ta‘lim metodikasi, kreativ fikrlash, fazoviy tasavvur, raqamli simulyatsiya, muhandislik kompetensiyalari, STEM.

Аннотация: В статье рассмотрены научно-методические основы формирования пространственных и креативных компетенций в образовательных программах по возобновляемой энергетике. Обоснована необходимость интеграции цифровых симуляций, виртуальных лабораторий, систем CAD/PVsyst, технологий IoT и искусственного интеллекта в учебный процесс. Особое внимание уделено современным педагогическим подходам — проблемно-ориентированному, проектному и STEM-обучению, направленным на развитие у студентов аналитического мышления, самостоятельности и инженерной креативности.

Ключевые слова: возобновляемая энергия, методика обучения, креативное мышление, пространственное воображение, цифровая симуляция, инженерные компетенции, STEM.

Annotation The article presents the scientific and methodological foundations for developing spatial and creative thinking competencies within renewable energy education. It

emphasizes the integration of digital simulations, virtual laboratories, CAD/PVsyst tools, IoT systems, and artificial intelligence technologies into the learning process. Innovative teaching approaches—such as problem-based, project-based, and STEM-oriented learning—are shown to enhance students’ analytical reasoning, creativity, and independent decision-making skills.

Keywords: renewable energy, teaching methodology, creative thinking, spatial imagination, digital simulation, engineering competencies, STEM.

KIRISH. Zamonaviy energetika tizimida qayta tiklanuvchi manbalarga asoslangan texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan bir paytda, muhandislik ta’limida yangi kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylandi. Ayniqsa, fotoelektr stansiyalar, energiya saqlash tizimlari, avtomatlashtirilgan boshqaruv va simulyatsion modellarni o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish uchun fazoviy tasavvur, kreativ fikrlash va raqamli savodxonlikni rivojlantiruvchi metodikalarga ehtiyoj ortmoqda.

Bugungi kunda “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari” ta’lim yo‘nalishida o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish, ularni sanoat talablari, “yashil iqtisodiyot” va texnologik innovatsiyalar bilan uyg‘unlashtirish zarurati mavjud. O‘zbekiston Respublikasida energiya samaradorligi, uglerod izini kamaytirish va barqaror rivojlanish strategiyalarining joriy etilishi bu sohada yetuk, kreativ fikrlovchi, muhandislik kompetensiyalariga ega mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, qayta tiklanuvchi energiya ta’limi uchun ishlab chiqilayotgan yangi metodika talabalarda nafaqat texnik bilimlarni, balki mantiqiy tahlil, muammoli fikrlash, jamoaviy ish, kommunikativlik va innovatsion yondashuv kabi universal kompetensiyalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, ta’lim jarayonida ishlab chiqiladigan amaliy modullar nafaqat o‘quv samaradorligini oshiradi, balki talabalarning xalqaro mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ham mustahkamlaydi.

Sanoatga yo‘naltirilgan yo‘nalishlarda, xususan, “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari” ta’lim yo‘nalishida, bunday yondashuvlar maxsus xususiyatlar talab qiladi: o‘quv rejalarda fotoelektr stansiya modellashtirish, quvvat integratsiyasi, energiya saqlash tizimlari, tarmoq diskretlari, va raqamli simulyatsiyalar bo‘limlari bo‘lishi lozim.

[1] tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, Quyosh energetikasi sohasidagi mavjud ta’lim dasturlarini tahlil qilish natijasida akademik tayyorgarlik bilan tez rivojlanayotgan sohaga qo‘yilayotgan ko‘p qirrali talablar o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligi aniqlanadi. Ko‘plab kurslar quyosh energetikasining fundamental jihatlarida mustahkam bilim asosini bersa-da, amaliy tayyorgarlik yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Nazariy bilimlarga haddan tashqari e’tibor berilishi bo‘ljak muhandislarning o‘zlashtirilgan bilimlarni haqiqiy loyihalash jarayonlarida qo‘llash hamda sanoatda keng qo‘llaniladigan dasturiy vositalar (masalan,

AutoCAD, PVSyst, PVCase) bilan ishlash imkoniyatlarini cheklaydi. Bu esa yirik yoki tarmoqqa ulangan tizimlarni loyihalashda fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, o‘quv dasturlari ko‘pincha yangi va ilg‘or texnologiyalarni, xususan yangi turdagi energiya saqlash tizimlarini (masalan, qattiq holatdagi yoki natriy-ion batareyalar) yetarli darajada integratsiya qilmaydi. Bu esa talabalarning ilg‘or texnologik yechimlar bilan tanishishini, ularning ijodiy fikrlashini va innovatsion qobiliyatini pasaytiradi. Kurslarda ko‘pincha quyosh texnologiyalarining iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy jihatlarini (masalan, moliyaviy samaradorlik tahlili, rag‘batlantirish mexanizmlari, normativ-huquqiy baza) yetarli yoritilmaydi. Bu holat quyosh texnologiyalarini joriy etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi va shundan kelib chiqib, mehnat bozorida talab etiladigan kompleks kompetensiyalarni shakllantira oladigan yaxlit o‘quv tizimini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur yo‘nalishda o‘quv rejalarni modernizatsiya qilish jarayonida quyidagilar alohida e‘tiborga olinishi zarur [2]:

- Nazariy modullar bilan birga amaliy loyihalar, laboratoriya simulyatsiyalari, real fotoelektr stansiya ob‘ektlara data asosida ishlash imkonini beruvchi modullar joriy etilishi;
- Interdissiplinar komponentlar: elektr energetika, elektronika, avtomatika, ma’lumotlar tahlili va iqtisodiy jihatlar integratsiyasi;
- Loyiha portfel orqali kompetensiyalarni baholash mexanizmlarini joriy etish;
- Modullar uzoq muddatli va yangilanishi oson bo‘lishi;
- Industriya 4.0/5.0 konsepsiyalari va raqamli vositalar (CAD, simulyatsiyalar, IoT, AI) ta’lim jarayoniga integratsiyalashishi.

[3] metodologiyalarida ta’lim modullari energiya tizimlarini tasavvur qilish, simulyatsiya va real loyihalar orqali o‘qitish bo‘yicha konseptual va amaliy yo‘nalishlar taklif etiladi.

Modernizatsiya nazariyasi turli versiyalarda talqin qilinadi, biroq ularning umumiy ochiq va yashirin tamoyillari jamiyatning bir necha evolyutsion bosqichlardan o‘tishini anglatadi. Ushbu bosqichlar ijtimoiy-madaniy komponentlarning qayta integratsiyalashuvi va differensiallashuviga asoslanadi. Zamonaviy jamiyat esa postmodern bosqichida bo‘lib, iqtisodiy va siyosiy jihatdan rivojlangan G‘arb mamlakatlari (Yevropa va Shimoliy Amerika) jamiyatlariga xos xususiyatlarni bosqichma-bosqich qabul qilishi nazarda tutiladi [4]. Bu jarayon ko‘pincha ilg‘or texnologiyalarni import qilish, an’anaviy struktura va madaniy to‘siqlarni yengib o‘tish orqali amalga oshadi.

Texnik fanlarda modernizatsiya ko‘pincha to‘rtta konseptual ifodalar orqali tushuntiriladi:

Psixologik yondashuv - shaxsning motivatsiyasi, qarashlari va fikrlash uslubi o‘zgarishi.

Normativ yondashuv - idealizm, humanizm, ratsionalizm, individualizm va pragmatizm kabi qadriyatlarining kuchayishi.

Strukturaviy yondashuv - jamiyat institutlarining murakkablashuvi, byurokratik tizimlar, iqtisodiy differensiallashuv va demokratik uyushmalarning shakllanishi.

Texnologik yondashuv - ishlab chiqarishda yangi texnologiyalar, energiya resurslari va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish.

Mazkur yondashuvlar ta'lim tizimida ham o'z ifodasini topadi. Masalan, Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari ta'lim yo'nalishidagi ta'lim jarayonida psixologik yondashuv talabaning kreativ fikrlashini va fazoviy tasavvurini kuchaytirishga xizmat qilsa, normativ yondashuv global "yashil iqtisodiyot" qadriyatlari bilan uyg'unlashishni ta'minlaydi [6]. Strukturaviy yondashuv o'quv rejalari va dasturlarining fanlararo integratsiyasida, texnologik yondashuv esa simulyatsiya, CAD-dizayn, raqamli laboratoriyalar va IoT tizimlarini o'qitishga tatbiq etilishida namoyon bo'ladi [7].

[8] da "Industrializatsiya va an'anaviy tartib" asarida modernizatsiyaga jamiyatlarning besh xil reaksiyasini qayd etadi:

Inkor etish reaksiyasi - an'anaviy tartibni saqlash, yangi texnologiyalarni rad etish;

Kon'yunktiv reaksiyasi - an'ana va zamonaviylik yonma-yon mavjud bo'lishi;

Assimilyatsion reaksiyasi - modernizatsiya jarayonining qisman singdirilishi, ammo an'anaviy modelning saqlanib qolishi;

Qo'llab-quvvatlovchi reaksiyasi - yangi imkoniyatlarni an'anaviy tuzumni mustahkamlash uchun qo'llash;

O'zgartiruvchi reaksiyasi - modernizatsiya jarayonining an'anaviy tuzumni tubdan o'zgartirishi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari yo'nalishida bu reaksiyalar talabalarning o'qitish jarayoniga munosabatida ham aks etishi mumkin. Masalan, ayrim talabalar yangicha raqamli metodlarni rad etishi (inkor), boshqalar ularni an'anaviy usullar bilan yonma-yon qo'llashi (kon'yunktiv), yana bir qismi esa ulardan faol foydalanib, o'z loyihalarida (masalan, fotoelektr stansiya stansiya loyihalash jarayonida) innovatsion yondashuvlarni integratsiya qilishi mumkin.

Shunday qilib, modernizatsiya konsepsiyalari va unga nisbatan turli reaksiyalarni hisobga olish ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda va ayniqsa Qayta tiklanuvchi energiya qurilmalari yo'nalishlarda metodik yondashuvlarni moslashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'limning modernizatsiyadagi ahamiyatini shundan anglash mumkinki, barcha modernizatsiya yo'lidano borayotgan jamiyatlar ta'limni universalashtirishga alohida urg'u beradilar. Ayniqsa, dunyoviy va ilmiy ta'lim modernizatsiyaning asosiy vositasi sifatida ko'riladi. Zamonaviy maktab va oliy ta'lim tizimi yosh avlodga erishish motivatsiyasini singdirish, erkinlik, tenglik va gumanizm kabi qadriyatlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, individualizm, universal etika va mas'uliyatlilik kabi qadriyatlar ham zamonaviy ta'lim orqali jamiyatga singdirilishi mumkin. Bu qadriyatlar yangi ijtimoiy

munosabatlar negizini shakllantiradi, ratsional fikrlashning kuchayishi esa boshqaruv tizimlarining samarali rivojlanishiga zamin yaratadi [9].

O‘quv jarayonida turli konsepsiyalarni o‘zlashtirish orqali talabalar o‘zida mas’uliyat, mustaqillik va ijodiy faollikni rivojlantiradilar. Bu jarayon ularda fazoviy tasavvur, kreativ fikrlash, mantiqiy tahlil va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi [10]. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari ta’lim yo‘nalishida, xususan fotoelektr stansiyalarini loyihalash fanida, bunday yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni, balki real muammolarni yechish uchun zarur bo‘lgan amaliy tajribani ham talab qiladi [11]. Talabalarda dasturlash, modellash, energetik balans tahlili, iqtisodiy samaradorlikni baholash ko‘nikmalarini shakllantirish shu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi [12].

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida innovatsion g‘oyalarni joriy etish metodik yondashuvlarni boyitmoqda va natijalarning yaxshilanishiga olib kelmoqda. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) fanlariga e’tiborning kuchayishi, ayniqsa muhandislik yo‘nalishida o‘qiyotgan talabalar uchun muhimdir. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari ta’lim yo‘nalishida innovatsion yondashuvlar raqamli simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, CAD/CAM dasturlaridan foydalanish orqali talabalarni global mehnat bozorida raqobatbardosh qilishga xizmat qiladi [13]. Bunday ta’lim jarayonida uchta asosiy kompetensiya shakllanadi: kreativlik (yangi g‘oya va yechimlar ishlab chiqish qobiliyati), tanqidiy fikrlash (g‘oyalarni tahlil qilish va asoslash), kommunikativlik (yangi bilimlarni taqdim etish va himoya qilish qobiliyati) [11].

Natijada, modernizatsiya qilingan ta’lim tizimi nafaqat o‘quvchilarning akademik bilimlarini, balki ularning shaxsiy sifatlarini, mas’uliyatlilikni va ijodiy tafakkurni ham rivojlantiradi. Ayniqsa qayta tiklanuvchi energiya yo‘nalishidagi mutaxassislar tayyorlashda bu yondashuv barqaror rivojlanish, “yashil iqtisodiyot” va ilmiy-texnik taraqqiyot ehtiyojlariga mos keluvchi inson kapitalini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [14].

Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan metodlarning xilma-xilligi talabalarni o‘quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydi va ularning akademik savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, guruhviy mashg‘ulotlarda turli pedagogik texnologiyalarni uyg‘unlashtirish talabalarga nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallash imkonini beradi [15]. Bu yondashuv “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari” yo‘nalishida, jumladan fotoelektr stansiyalarni loyihalashda, real muhandislik vazifalarini hal qilishga tayyorlash uchun muhimdir. Zamonaviy ta’lim talabalarga nafaqat o‘qituvchi, balki kursdoshlar, xalqaro hamkorlikdagi ilmiy loyihalar orqali ham bilim almashish imkonini beradi, bu esa ularni global mehnat bozoriga moslashuvchan qiladi.

Oliy ta’lim jarayonida professionallik alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalar o‘z faoliyatida yuqori kasbiy yondashuvga ega bo‘lishlari zarur. Bu jarayonda pedagoglarning zamonaviy o‘quv dasturlarini qo‘llash ko‘nikmalari, texnikaviy tayyorgarligi va xalqaro

tajribaga asoslangan metodlardan foydalanish malakasi ustuvor o‘rin tutadi. Talabalar esa loyiha asosida ishlash, ma’lumotlarni tahlil qilish, hisob-kitoblar va texnik chizmalarni ishlab chiqishda professional yondashuvni shakllantirishi lozim [16].

Resurslardan foydalanish ham ta’lim samaradorligini belgilovchi omillardandir. Hozirgi sharoitda ilmiy maqolalar, darsliklar, onlayn ma’lumotlar bazalari, CAD va PVsyst kabi simulyatsion dasturlar, internet resurslari va laboratoriya jihozlaridan oqilona foydalanish talabalarning bilim doirasini kengaytiradi [17]. Masalan, ilgari faqat nazariy darsliklar bilan cheklangan bo‘lsa, hozirgi kunda talabalar real energiya ishlab chiqarish obyektlari ma’lumotlarini tahlil qilishi, raqamli laboratoriyalarda fotoelektr modullarni sinovdan o‘tkazishi mumkin [18].

Akademik halollik tamoyillari ta’limda muhim o‘rin tutadi. Talabalar mustaqil ishlash jarayonida manbalarni to‘g‘ri keltirish, plagiatdan saqlanish, o‘z g‘oyalarini ilmiy asosda ifodalashga o‘rgatilishi zarur. Ayniqsa, energiya auditi, energetik balans tahlili yoki fotoelektr stansiya loyihalashga oid kurs ishlari akademik halollik ilmiy natijalarning ishonchligini ta’minlaydi.

Texnologiyalardan foydalanish qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari ta’lim yo‘nalishining ajralmas qismidir. Masalan, fotoelektr stansiyalarini loyihalash fanida talabalar dasturiy simulyatsiyalar, onlayn laboratoriyalar va raqamli monitoring tizimlaridan foydalanib, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘laydi. Internet imkoniyatlari ularga tezkor ma’lumot almashish va xalqaro manbalar bilan ishlash imkonini beradi [19].

Tadqiqot va tahlil faoliyati modernizatsiyalashgan ta’limning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Talabalar mustaqil ravishda loyiha, kurs ishi, maqola va hisobotlar tayyorlash jarayonida ilmiy manbalarni tanlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini egallaydilar. “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosidagi energiya qurilmalari” ta’lim yo‘nalishida bu ko‘nikmalar energetik ko‘rsatkichlarni hisoblash, fotoelektr modullar samaradorligini baholash, iqtisodiy samaradorlikni tahlil qilish va amaliy loyiha takliflarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Metodlar xilma-xilligi, kasbiy yondashuv, resurslardan samarali foydalanish, akademik halollik, texnologik vositalar va ilmiy-tadqiqot faoliyati qayta tiklanuvchi energiya sohasida ta’lim sifatini oshiruvchi asosiy modernizatsion komponentlar hisoblanadi.

Qayta tiklanuvchi energiya qurilmalari, xususan fotoelektr stansiyalarni loyihalash fanlarini o‘qitishda yangi metodik konsepsiya bir qator asosiy yo‘nalishlarni nazarda tutadi. Jumladan, talabalarda bilim olish faolligini oshirish, energiya tizimlari haqidagi bilimlarni ongli ravishda egallash, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, o‘quv jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy talablar, zamonaviy “yashil iqtisodiyot” qadriyatlari va akademik mobillik imkoniyatlari ham alohida e’tiborga olinishi zarur.

Bunday konsepsiyada o‘quv jarayonining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat [20]:

- Talabalarda fundamental bilimlar va amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish, ya’ni energetik balans, fotoelektr stansiya tizim samaradorligi va tarmoqqa ulanish masalalarini integratsiya qilish.

- Fanlararo kurslar orqali muhandislik, elektronika, iqtisodiyot va ekologiyani o‘zaro bog‘lash.

- Modulli texnologiyalar asosida ta’lim tashkil qilish, bunda loyiha ishlari, simulyatsion topshiriqlar va laboratoriya mashg‘ulotlari majmualar sifatida taklif qilish.

- Talabalarining nazariy bilimlaridan tortib, real loyihalar asosida mustaqil ishlashini integratsiyalash.

- Talabalar faoliyatini faqat nazariy imtihonlar bilan emas, balki loyiha, tadqiqot orqali baholash.

- Fotoelektr stansiya modullar samaradorligini sinovdan o‘tkazish, akkumulyator tizimlarini modellashtirish va energiya tejash loyihalarini ishlab chiqish orqali ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish.

- Talabalar mustaqil ravishda texnik topshiriqlarni bajarish bilan birga, guruhiiy loyihalarda faol ishtirok ettirish orqali mustaqil va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

- Matematika, fizika, axborot texnologiyalari va muhandislik ko‘nikmalarini birlashtirgan holda real energiya loyihalarini ishlab chiqish.

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda qayta tiklanuvchi energiya sohasi bo‘yicha bir qator yangiliklar joriy etilmoqda. Jumladan, 2021–2022-yillarda qator oliy ta’lim muassasalari huzurida maxsus kafedralar va laboratoriyalar tashkil etilib, fotoelektr tizimlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar yo‘lga qo‘yilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qayta tiklanuvchi energiya manbalari yo‘nalishida ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish samaradorligi bir necha asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, o‘quv jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash (CAD, PVsyst, PVcase, IoT, MATLAB Simulink) talabalarining fazoviy tasavvuri, muhandislik tafakkuri va ijodiy yondashuvini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu texnologiyalar yordamida talabalarda real energetik obyektlar bilan ishlash, tizim samaradorligini baholash, energiya balanslarini hisoblash kabi amaliy ko‘nikmalar shakllanadi.

Ikkinchidan, interfandisplinar o‘quv modullari – energetika, avtomatika, iqtisodiyot va ekologiya yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish orqali kompleks fikrlashni rivojlantiradi. Bu yondashuv talabalarga nafaqat texnik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik omillarni ham hisobga olgan holda yechim ishlab chiqish imkonini beradi.

Uchinchidan, loyiha asosidagi o‘qitish metodikasini joriy etish orqali talabalar nazariy bilimlarni amaliy tatbiq etish imkonini beradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish qayta tiklanuvchi energiya yo‘nalishidagi mutaxassislar tayyorlash samaradorligini oshiradi, ularni xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh qiladi.

Innovatsion o‘qitish texnologiyalari (simulyatsiyalar, raqamli laboratoriyalar, IoT tizimlari) talabalarning fazoviy tasavvuri, ijodiy tafakkuri va analitik fikrlashini rivojlantiradi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari ta’lim yo‘nalishida modernizatsiyalashgan yondashuvlar “yashil iqtisodiyot”, barqaror rivojlanish va energiya samaradorligi strategiyalarini amalga oshirishda asosiy omil hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot Yevropa Ittifoqining Erasmus+ CBHE 2023 tablovida g‘olib deb topilgan DEBSEUz loyihasi doirasida amalga oshirilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nathan Clark and all. Strengthening all-of-society approaches for disaster resilient societies through competency building: A European research agenda. International Journal of Disaster Risk Reduction 121 (2025) 105345.

<https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2025.105345>

2. Anas Bouaouda, Yassine Sayouti. Design optimization of a multi-source renewable energy system using a novel method based on selective ensemble learning. Procedia Computer Science 236 (2024) 111–118.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

3. Mohammed Ferdjallah, Yousef Sardahi and Asad Salem. Curriculum Design for Wind and Solar Energy Education. Proceedings of the 2024 ASEE North Central Section Conference Copyright © 2024, American Society for Engineering Education

4. Rostow, W.W. (1960). The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge: Cambridge University Press.

5. Janos Katona, Gyula Nagy Kem. The CAD 3D course improves students’ spatial skills in the technology and design education. YBL Journal of Built Environment 7(1):26-37, 2019

10.2478/jbe-2019-0002

6. Л.Ф. Варламова. Развитие пространственного воображения будущих инженеров в учебном процессе (на примере изучения графических дисциплин). Диссертации па соискание учёной степени кандидата педагогических паук. Якутск-2010.

7. Janos Katona, Gyula Nagy Kem. The CAD 3D course improves students’ spatial skills in the technology and design education. YBL Journal of Built Environment 7(1):26-37, 2019

10.2478/jbe-2019-0002

8. Blumer, H. (1956). Industrialization and the Traditional Order. In: Smelser, N.J. & Lipset, S.M. (eds.), Social Structure and Mobility in Economic Development. Chicago: University of Chicago Press.

9. Kapur Radhika, Perspectives on Modernization and Innovative Strategies//March 2018.

https://www.researchgate.net/publication/323691575_Perspectives_on_Modernization_and_Innovative_Strategies

10. Eliud Quintero, Patricia Salinas, Eduardo González-Mendívil, Héctor Ramírez. Augmented Reality app for Calculus: A Proposal for the Development of Spatial Visualization. Procedia Computer Science 75 (2015) 301 – 305.

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

11. Т.А. Баданова. Методика формирования пространственного мышления учащихся при изучении геометрии на основе синергетического подхода. Диссертации па соискание учёной степени кандидата педагогических наук. Москва 2009.

12. Arkadiusz Januaszewski and all. Digital competencies of finance and accounting students. Procedia Computer Science 246 (2024) 4481–4491.

https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0

13. Ilse Hagerer. PlayMINT—an effective digital learning game for leadership competencies of female STEM students. Computers and Education Open 8 (2025) 100256

<https://doi.org/10.1016/j.caeo.2025.100256>

14. Anouk Mertens and all. The GreenComp Evaluation Roadmap: a roadmap for in-depth holistic evaluation of the integration of the GreenComp framework in higher-education curricula. International Journal of Sustainability in Higher Education. Vol. 26 No. 9, 2025 pp. 149-168 Emerald Publishing Limited 1467-6370

10.1108/IJSHE-02-2024-0119

15. Sitthichai Laisema, Panita Wannapiroon. Design of Collaborative Learning with Creative Problem-Solving Process Learning Activities in a Ubiquitous Learning Environment to Develop Creative Thinking Skills. Procedia - Social and Behavioral Sciences 116 (2014) 3921 – 3926. CC BY-NC-ND license.

16. Goran D. Putnika, Zlata Putnik, Pedro Pinheiro, Cátia Alves. Engineering is Design and only Design – Part I: The value of making a distinctive sign. Procedia CIRP 109 (2022) 678–683.

https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0

17. Boitumelo Ramatsetse, Ilesanmi Daniyan, Khumbulani Mpofu, Olasumbo Makinde. State of the art applications of engineering graphics and design to enhance innovative product design: a systematic review. *Procedia CIRP* 119 (2023) 699–709.

18. Jorge Rodriguez, PhD, MBA, Luis G. Rodriguez-Velazquez, Data Analytics on Improvement of Spatial Visualization Skills. *Procedia Computer Science* 172 (2020) 106–111

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

19. O. Sandika and all. Implementation and Impact of an Adapted Digital Perioperative Competency-Building Tool to Enhance Teaching, Learning And Feedback in Postgraduate Competency-Based Medical Education. *Journal of Surgical Education*. Volume 81 /Number 5/ May 2024.

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

20. Ching-hsiang Chang, Yong-yan Chen, Jen-chieh Wang, Shu-chuan Wang, and Chunte Wu. The case study of team-based learning methodology with teachers of four domains in the senior high school. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 176 (2015) 804 – 810.

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ОСОБЕННОСТИ, ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ

Narzullayeva Umida Ilxomovna

Преподаватель университета экономики и педагогики

e-mail: Narzullayevaumida82@gmail.com,

[Tel: +998-90-194-67-63](tel:+998901946763)

Аннотация. В статье рассматривается методика преподавания русского языка как иностранного (РКИ), акцентируя внимание на ключевых особенностях, принципах и методах, используемых в процессе обучения. Обсуждаются основные принципы, такие как коммуникативный, интеграции языка и культуры, индивидуализации, а также последовательности и системности, которые составляют основу эффективного преподавания. В статье приводится анализ различных методов, таких как грамматико-переводной метод, коммуникативный метод, метод погружения, метод тотального физического реагирования и проектный метод, каждый из которых способствует развитию у студентов навыков общения и глубокого освоения языка. Также внимание уделяется этапам обучения, начиная от начального уровня до продвинутого, с указанием особенностей работы на каждом из них. Кроме того, рассматриваются современные технологии, включая онлайн-курсы и мобильные приложения, которые значительно расширяют возможности преподавания РКИ. Материал адресован преподавателям русского языка, а также студентам и специалистам, интересующимся методическими подходами в области преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: методика преподавания, коммуникативный метод, грамматико-переводной метод, проектный метод, методы обучения, культурная интеграция, языковая среда, индивидуализация, образовательные технологии, погружение в язык.

Annotatsiya. Maqolada rus tilini chet tili sifatida o‘qitish metodikasi (RTChS) ko‘rib chiqiladi va ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan asosiy xususiyatlar, prinsiplarga va usullarga e’tibor qaratiladi. Asosiy prinsiplarga, masalan, kommunikativ metod, til va madaniyat integratsiyasi, individualizatsiya, shuningdek, ketma-ketlik va tizimlilik kabi samarali ta’limni tashkil etuvchi omillar muhokama qilinadi. Maqolada grammatikani tarjima qilish usuli, kommunikativ metod, immersiya usuli, umumiy jismoniy javob (TPR) metodi va

loyiha asosidagi metod kabi turli usullar tahlil qilinadi, har biri talabalarda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va tilni chuqur o‘rganishga yordam beradi. Shuningdek, o‘qish bosqichlari, boshlang‘ich darajadan ilg‘or darajagacha bo‘lgan jarayonlar va har birida ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatilgan. Bundan tashqari, onlayn kurslar va mobil ilovalar kabi zamonaviy texnologiyalar ham muhokama qilinadi, bu esa RTChS o‘qitishda imkoniyatlarni sezilarli darajada kengaytiradi. Ushbu material rus tili o‘qituvchilariga, shuningdek, chet tillarini o‘qitish metodologik yondashuvlari bilan qiziqqan talabalarga va mutaxassislariga mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish metodikasi, kommunikativ metod, grammatikani tarjima qilish usuli, loyiha asosidagi metod, o‘qitish usullari, madaniy integratsiya, til muhiti, individualizatsiya, ta’lim texnologiyalari, tilga cho‘kib o‘rganish.

Abstract. The article discusses the methodology of teaching Russian as a foreign language (RFL), focusing on key features, principles, and methods used in the teaching process. It examines the main principles such as communicative, language and culture integration, individualization, as well as the principles of sequence and systematics, which form the foundation of effective teaching. The article analyzes various methods, including the grammar-translation method, communicative method, immersion method, total physical response method, and project-based method, each of which contributes to the development of students' communication skills and deep mastery of the language. The article also addresses the stages of learning, from the beginner to the advanced level, outlining the specifics of work at each stage. Additionally, modern technologies, including online courses and mobile applications, which significantly expand the possibilities for teaching RFL, are discussed. The material is intended for Russian language teachers, as well as students and professionals interested in methodological approaches to teaching foreign languages.

Keywords: teaching methodology, communicative method, grammar-translation method, project-based method, teaching methods, cultural integration, language environment, individualization, educational technologies, language immersion.

Введение

В современном мире русский язык занимает значимое место в межкультурной коммуникации, международном образовании и профессиональном сотрудничестве. Возрастающий интерес к изучению русского языка как иностранного (РКИ) обуславливает необходимость разработки эффективных методических подходов, обеспечивающих не только формирование языковой компетенции, но и успешную интеграцию обучающихся в русскоязычную культурную среду. Особая сложность преподавания РКИ заключается в том, что процесс обучения включает не только передачу лингвистических знаний, но и приобщение к культурным, социальным и коммуникативным нормам носителей языка. В данной статье мы рассмотрим

ключевые принципы, методы и подходы, которые используются в методике преподавания русского языка как иностранного.

Анализ литературы

Методика преподавания русского языка как иностранного имеет богатую теоретическую базу и представлена широким кругом отечественных и зарубежных исследований. Формирование основных принципов и подходов к обучению иностранцев русскому языку связано с трудами отечественных лингводидактов, таких как И.Л. Бим, В.Г. Костомаров, Е.И. Пассов, А.А. Леонтьев, а также зарубежных исследователей — С. Krashen, D. Hymes, P. Brown и С. Levinson. Их работы заложили основы системного подхода к обучению языку как средству коммуникации и носителю культуры [1].

Одним из ключевых направлений в изучении РКИ является коммуникативный подход, разработанный в трудах Е.И. Пассова, который рассматривает язык как инструмент межличностного взаимодействия. С его точки зрения, основной целью обучения является формирование способности учащихся к речевой деятельности в реальных ситуациях общения. И.Л. Бим подчёркивает важность интеграции лингвистического и социокультурного компонентов, поскольку успешное владение языком невозможно без понимания ментальных и культурных норм народа-носителя.

Методология исследования

Методологическая основа данного исследования опирается на междисциплинарный подход, включающий элементы лингводидактики, психолингвистики и социокультурной теории обучения. Исследование носит теоретико-аналитический характер и направлено на систематизацию принципов и методов преподавания русского языка как иностранного в условиях современной образовательной среды.

Сравнительно-описательный метод, использованный для сопоставления традиционных (грамматико-переводных) и современных (коммуникативных, проектных, интерактивных) методов обучения.

Метод теоретического моделирования, направленный на обобщение принципов и разработку целостного подхода к преподаванию РКИ с учётом коммуникативной и культурной составляющей.

Также в исследовании применяется структурно-функциональный анализ, позволяющий рассмотреть методы обучения в их функциональной направленности: обучение лексике, грамматике, аудированию, говорению, чтению и письму на разных этапах языковой подготовки (A1–C2).

Теоретической базой исследования послужили труды по методике преподавания иностранных языков, лингвокультурологии, а также современные публикации, посвящённые цифровизации образования и внедрению интерактивных технологий в процесс обучения русскому языку как иностранному.

Эмпирическая база включает наблюдения за учебным процессом, анализ учебно-методических комплексов по РКИ и типовые сценарии уроков с применением различных методов: коммуникативного, проектного и метода языкового погружения [2].

Анализ и результаты

Анализ современной методики преподавания русского языка как иностранного показывает, что эффективность освоения языка во многом определяется правильным выбором методов обучения и их соответствием уровню подготовки учащихся, целям и условиям образовательной среды. Наиболее распространёнными методами, применяемыми в практике РКИ, являются грамматико-переводной, коммуникативный, метод погружения, метод тотального физического реагирования (TPR) и проектный метод [3].

1. Грамматико-переводной метод традиционно используется на начальных этапах (A1–A2), поскольку способствует формированию базовой грамматической и лексической компетенции. Его преимущество заключается в системности и логической последовательности изложения материала. Однако данный метод ограничивает развитие устной речи, что обусловило необходимость его дополнения коммуникативными упражнениями и ситуационным обучением.

2. Коммуникативный метод ориентирован на развитие навыков спонтанной речи и построен на моделировании ситуаций реального общения. Он применяется на всех этапах обучения (A1–C2), но особенно эффективен на среднем уровне (B1–B2), когда обучающийся способен воспринимать и производить развернутые высказывания. Важно отметить, что коммуникативный подход требует интеграции культурологического материала, поскольку владение языком невозможно без понимания его социокультурного контекста [4].

3. Метод языкового погружения предполагает создание искусственной или естественной русскоязычной среды, где обучение осуществляется исключительно на целевом языке. Этот метод способствует формированию языковой интуиции, автоматизации речевых навыков и снижению коммуникативного барьера. Практика показывает, что студенты, обучающиеся в условиях погружения, демонстрируют более высокие результаты в устной речи и восприятии естественного потока речи.

4. Метод тотального физического реагирования (TPR) основан на связи между вербальными инструкциями и физическими действиями учащегося. Он особенно эффективен на начальном этапе (A1), поскольку позволяет усваивать лексику через двигательные реакции и способствует снижению психологического напряжения при изучении иностранного языка. Данный метод также активно используется в обучении детей и начинающих взрослых учащихся.

5. Проектный метод интегрирует языковую подготовку с исследовательской и творческой деятельностью. Он применяется преимущественно на продвинутом уровне

(B2–C2) и направлен на развитие дискурсивной компетенции, умения вести аргументированную дискуссию, разрабатывать культурные и академические проекты. Включение проектной деятельности способствует формированию критического мышления и самостоятельности обучающихся [5].

Выводы и предложения

Проведённый анализ показал, что методика преподавания русского языка как иностранного представляет собой многокомпонентную систему, в которой сочетаются лингвистические, психолого-педагогические и социокультурные элементы. Эффективность обучения определяется не только содержанием учебного материала, но и выбором адекватных методов, соответствующих уровню владения языком, мотивации и культурным особенностям обучающихся [6].

Особую роль в современном обучении играют цифровые технологии, которые расширяют доступ к аутентичным языковым ресурсам и способствуют индивидуализации учебного процесса. Комбинация традиционных и инновационных методов обеспечивает комплексное развитие навыков аудирования, говорения, чтения и письма, а также формирование готовности к межкультурному взаимодействию.

Использованные литературы

1. Баранов, А. В. Русский язык как иностранный: Теория и практика обучения. Санкт-Петербург: Речь, 2011.
2. Хорошевская, В. А. Русский язык как иностранный: Современные методики и тенденции. Санкт-Петербург: Летний сад, 2015.
3. Шишков, В. П. Курс русского языка для иностранных студентов Москва: Издательство Московского университета, 2010.
4. Дьякова, С. И. Русский язык как иностранный: практическое пособие для преподавателя Москва: АСТ, 2012.
5. Трофимова, М. В. Методы и приемы преподавания русского языка как иностранного Москва: Академия, 2008.
6. Васильева, И. А. Русский язык как иностранный: Современные подходы и новые технологии обучения Санкт-Петербург: Издательство РГУ, 2013.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕНЕТИКИ

Муминова Ранохон Набижановна

*Кокандский государственный университет, доцент
gmail,ranokhon29gmail.com*

Аннотация. Внедрение педагогических технологий в образовательный процесс в условиях самостоятельного получения учащимися знаний и их использования на практике считалось требованием современности. В статье рассказывается о обучении с использованием педагогических технологий тем главам “основы генетики и селекции”.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогическая и учебно-познавательная деятельность, познавательная активность, эффективность обучения, дидактические игровые технологии, технологии проблемного обучения, модульные образовательные технологии.

Annotasiya. Talabalar tomonidan mustaqil ravishda bilim olish va ulardan amalda foydalanish sharoitida o'quv jarayoniga pedagogik texnologiyalarni joriy etish zamonaviylik talabi deb hisoblandi. Maqolada “genetika va selektsiya asoslari” bo'limlariga pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, pedagogik va o'quv-kognitiv faoliyat, kognitiv faollik, o'qitish samaradorligi, didaktik o'yin texnologiyalari, muammoli ta'lim texnologiyalari, modulli ta'lim texnologiyalari.

Annotation. The introduction of pedagogical technologies into the educational process in conditions of independent acquisition of knowledge by students and their use in practice was considered a requirement of modern times. The article describes teaching using pedagogical technologies in the chapters “fundamentals of genetics and breeding”.

Keywords: pedagogical technology, pedagogical and educational-cognitive activity, cognitive activity, learning effectiveness, didactic game technologies, problem-based learning technologies, modular educational technologies.

ВВЕДЕНИЕ. В настоящее время, как и большинство наук, биологическая наука развивается быстрыми темпами. Особенно бурно развиваются области генетики и

селекции. Достижения этих наук каждый человек использует в своей повседневной жизни.

Внедрение педагогических технологий в образовательный процесс в условиях самостоятельного получения учащимися знаний и их использования на практике считалось требованием современности. Наряду с этим актуальной проблемой сегодняшнего дня является внедрение современных педагогических технологий в образовании.

Цель исследования: разработка и апробация урочных разработок на основе педагогических технологий, позволяющих углубленно изучить знания учащихся по темам глав «основы генетики и селекции», активизировать их познавательную активность и повысить эффективность обучения.

Объект исследования: процесс преподавания предметов глав «основы генетики и селекции» с использованием педагогических технологий.

Предмет исследования: содержание, метод, средства обучения с использованием педагогических технологий тем главам «основы генетики и селекции».

Задачи исследования:

Анализ литературы по применению педагогических технологий при преподавании биологии глав «основы генетики и селекции».

Определение средств дидактического назначения, содержания, методы проблемы исследования.

Выбор педагогических технологий, позволяющих организовать учебный процесс по каждому уроку в части преподавания тем основ генетики и селекции.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методы исследования: в ходе исследования были использованы математико – статистические методы анализа источников методики преподавания биологии и педагогических технологий, наблюдения, беседы, проведения экспериментов, получения результатов.

Новизна исследования: в ходе исследования выявлены технологии и методы, позволяющие повысить эффективность обучения в процессе преподавания тем глав «основы генетики и селекции», а также разработаны методические рекомендации.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Степень изученности исследования: с принятием национальной программы подготовки кадров изданы учебники в новой редакции.

В 2020 году А. Зикряев, А. Тохтаев, И. Азимов, Н. Сониным издано 3 - е издание учебника для учащихся 9 классов общеобразовательных школ «основы биологии - цитологии и генетики». Примечательно, что в учебнике особое внимание уделено крупным открытиям отечественных ученых, их научному значению. В настоящее время в общеобразовательных учреждениях, начиная от общеобразовательных школ, с

каждым днем растет количество учебников, учебных пособий, статей и тезисов, основанных на технологиях, позволяющих повысить эффективность обучения на всех этапах системы образования в целом. [1]

Ж. Толипова, А. Гафуровыми издали учебно-методическое пособие для учителей биологии «Методика преподавания биологии». В настоящее пособие включены такие темы, как пути повышения эффективности обучения. Наряду с этим было опубликовано множество статей по теме «педагогические технологии преподавания биологии».[2]

Ж. О. Толипова и др. Также в соавторстве методически освещают учебник ботаники для 5-6 классов общеобразовательных школ, выделяют группы технологий, позволяющих активизировать познавательную деятельность учащихся и повысить эффективность обучения при преподавании биологии, и даются в разработках уроков по этим технологиям[3]

А. Зикряев, И. Азимова и С. Юлдашева №5 журнала «Народное образование» вышла статья «инновационные технологии в проверке знаний учащихся».

В данной статье приведены примеры игр «мозговой штурм», «кто хочет стать лучшим», размышляя об использовании инновационных технологий в школах и высших учебных заведениях.[5]

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТ

В результате анализа литературы мы убедились, что использование педагогических технологий в преподавании биологии, несмотря на вспышку в последующие годы, показало недостаточное их использование при преподавании предметов главы «основы генетики и селекции». Это признак того, что выбранная нами тема в настоящее время актуальна. Потому что общеобразовательные школы играют важную роль в обучении своих учеников генетике и селекции с использованием современных педагогических технологий.

На наш взгляд, педагогическая технология-это комплекс систем, позволяющих гармонично организовать педагогическую и учебно-познавательную деятельность учителя и ученика в процессе обучения и усвоения знаний с целью повышения эффективности образовательного процесса, применения эффективных методов, средств и форм обучения с целью активизации данной деятельности, выявления их взаимодействия.

По особенностям, сущности и содержанию педагогические технологии делятся на две группы:

- * Педагогические технологии, применяемые при изменении характера, хода и содержания педагогического процесса.

- * Технологии, используемые на уроках биологии.

К группе педагогических технологий, применяемых при изменении характера, хода и содержания педагогического процесса, относятся:

Технология гуманизации и демократизации образовательного процесса;
Личностно-ориентированные технологии;
Развивающие технологии обучения;
Дифференциация образования индивидуализация;
К группе технологий, используемых на уроках биологии включают:
Дидактические игровые технологии;
Технологии проблемного обучения;
Модульные образовательные технологии;
Технологии совместного обучения;
Технология проектирования;
Традиционные образовательные технологии.

Дидактическая цель главы «основы генетики и селекции»: закономерности наследственности и изменчивости, Законы Менделя, законы передачи признаков при моно -, ди -, полигибридном скрещивании, законы скрещивания. Ниже приводится разработка урока по теме «взаимодействие генов» с использованием метода работы технологии совместного обучения в малых группах.

Тема урока: Взаимодействие генов.

Образовательная цель урока: познакомить учащихся с взаимодополняющим, полимерным и эпистазным действием генов.

Цель развивающего урока: развитие у обучающихся навыков самостоятельной работы над учебником и учебной литературой, знаний о наследственности и изменчивости, закономерностях наследственности.

Оснащение урока: моно-и дигибридное скрещивание, таблицы, в которых отражены комплементарные, полимерные и эпистазные эффекты генов.

Технология, используемая на уроке: технология совместного обучения (работа в небольших группах).

Ход занятия: Технология, используемая на уроке: технология совместного обучения (работа в небольших группах).

План.

- а. Наследование генов по взаимодействию разнообразно.
- б. Комплементарное наследование генов.
- в. Полимерная наследственность генов.
- г. Эффекты эпистаза генов.

V. Организация вопросов и ответов, учебных дискуссий между небольшими подгруппами по новой теме.

VI. Контроль и оценка знаний учащихся с помощью «Анализа понятий».

«Анализ понятий».

Понятия
Генетика

Содержание понятий

Наследственность	---
Доминантность	---
Аллельные гены	---
Комплементарный эффект	---
Эпистаз	---
Полимер	---

VII. Обработка и доработка новой темы.

VIII. Домашнее задание.

ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

В результате проведенного исследования по использованию технологии преподавания главы «основы генетики и селекции» в общеобразовательных школах был сделан следующий вывод:

- При преподавании технологии преподавания главы «генетика и селекция» в общеобразовательных школах важное значение приобретает обеспечение преемственности содержания обучения, методов и средств обучения при использовании педагогических технологий исходя из содержания предмета.

Использование педагогических технологий в процессе изучения тем глав «основы генетики и селекции» в общеобразовательных школах служит развитию самостоятельного мышления, логического мышления учащихся.

- Проведение занятий в общеобразовательных школах с использованием педагогических технологий, а также дополнительных научно-популярных интересных и отечественных материалов в процессе изучения тем глав «генетика и селекция» является основой, позволяющей в конечном итоге повысить эффективность обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. А.Зикряев, А.То хтаев, И. Азимов, Н.Сонин " биология (основы цитологии и генетики) учебник для 9 класса . Т. 2010.
2. Ж.Толипова и А. Гофуров. Учебно-методическое пособие для академических лицеев и профессиональных колледжей "Методика преподавания биологии" Т.2004г.
3. Ж.Толипова. и др. Методика преподавания ботаники., 2019г., 5 класс.
4. Ж.Толипова и др. Методика преподавания ботаники. 2020г., 6 класс.
5. А.Зикряев, И. Азимова и С. Юлдашева «инновационные технологии в проверке знаний учащихся». Журнал народного образования №5.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ПОТОКОВОГО ВЕЩАНИЯ (СТРИМИНГА) В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Алимова Шахноза Шукуровна

Доцент Навоийского государственного университета

Тел: +99890 618 30 07

Email: shanti.alimova@inbox.ru

Аннотация. В статье рассматриваются возможности и особенности использования технологий онлайн-трансляций в процессе преподавания русского языка. Анализируются преимущества цифровых платформ, обеспечивающих синхронное взаимодействие преподавателя и учащихся, таких как Zoom, YouTube и другие сервисы видеоконференций. Особое внимание уделяется вопросам повышения мотивации студентов, интерактивности занятий, развития коммуникативных и речевых навыков в онлайн-среде.

Ключевые слова: онлайн-трансляции, преподавание русского языка, дистанционное обучение, цифровые технологии, интерактивное обучение, видеокommunikация, медиаобразование

В современном образовательном пространстве обучение русскому языку всё активнее интегрируется с цифровыми технологиями. Среди множества инновационных направлений особое место занимает использование стриминговых технологий, которые позволяют вывести процесс обучения за рамки традиционного урока и сделать его более динамичным, интерактивным и приближённым к реальным условиям языковой практики. Применение стриминга в методике преподавания русского языка создаёт принципиально новые возможности для формирования языковой и коммуникативной компетенции, развития аудитивных навыков, а также углубления культурно-лингвистического опыта обучающихся.

Стриминговые технологии представляют собой формы передачи и восприятия контента в режиме реального времени или с минимальной задержкой. Это могут быть онлайн-трансляции уроков, вебинары, видеопотоки, подкасты, прямые эфиры, а также использование уже готовых видеоматериалов на образовательных и медиа-платформах. Такие технологии обеспечивают учащимся доступ к живой речи, аутентичным ситуациям общения и культурным реалиям, что особенно ценно при обучении как русскому как родному, так и русскому как иностранному языку.

В отличие от традиционных учебных аудио- и видеоматериалов, стриминговый контент отражает естественные языковые процессы, интонационные особенности, разговорные конструкции и динамику современной русской речи.

Методика обучения с использованием стриминга предполагает перенос акцента с репродуктивного усвоения знаний на активное взаимодействие учащегося с языковым материалом. Студент или школьник становится не пассивным слушателем, а активным участником образовательного процесса. Включение стриминговых технологий делает уроки русского языка интерактивными и мотивирующими: учащиеся могут не только воспринимать речь, но и участвовать в обсуждениях, создавать собственные короткие видеоролики или подкасты, делиться своими размышлениями в прямом эфире. Таким образом, обучение приобретает практико-ориентированный характер и формирует у обучающихся способность использовать русский язык в естественной коммуникативной среде.

Особое значение стриминг приобретает в развитии навыков аудирования и говорения. С помощью потокового контента учащиеся учатся понимать речь разных носителей языка, различать диалекты, темпы и стили общения. Просмотр и анализ фрагментов из фильмов, интервью, новостных программ или блогов помогает расширить словарный запас, усвоить устойчивые выражения, интонационные конструкции и речевые клише, характерные для современной речи. Важно, что учащиеся не только воспринимают материал, но и учатся осмысленно использовать услышанные фразы и структуры в собственных высказываниях. При этом стриминговый контент может быть адаптирован под уровень группы: для начинающих — короткие диалоги, мультфильмы, песни, для продвинутых — аналитические передачи, интервью, документальные фильмы.

Методическая организация работы со стриминговыми материалами требует тщательной подготовки со стороны преподавателя. Эффективное использование таких технологий включает несколько этапов: предварительное ознакомление учащихся с темой и лексикой, целенаправленное прослушивание или просмотр с определённым заданием и последующую работу по закреплению изученного материала. Например, до просмотра можно предложить учащимся предсказать содержание видеоролика или выделить ключевые слова, во время — отметить новые выражения или интересные грамматические конструкции, а после — обсудить содержание, высказать своё мнение, написать краткое резюме или подготовить собственный видеоотзыв. Подобная структура способствует не только усвоению языковых знаний, но и развитию критического мышления, творческих и аналитических способностей.

Одним из важнейших преимуществ стриминговых технологий является возможность погружения в естественную языковую среду. Даже находясь вне русскоязычного пространства, учащиеся могут ежедневно контактировать с живым языком через современные медиаплатформы, участвовать в онлайн-дискуссиях,

смотреть передачи, посвящённые российской культуре, литературе, искусству. Такая практика формирует у обучающихся не только языковую, но и социокультурную компетенцию, что особенно важно при обучении русскому как иностранному. Кроме того, стриминг обеспечивает индивидуализацию обучения: каждый учащийся может выбирать удобное время, интересные темы, темп восприятия и сложность материала. Возможность многократного просмотра и повторного анализа видеороликов делает процесс обучения гибким и адаптируемым под индивидуальные потребности.

Вместе с тем использование стриминговых технологий предъявляет и новые требования к преподавателю. Учитель должен обладать цифровой грамотностью, уметь отбирать подходящие ресурсы, адаптировать их под учебные цели и уровень группы. При выборе контента необходимо учитывать не только языковую сложность, но и тематическую уместность, возрастные особенности аудитории, а также наличие субтитров и возможности замедленного воспроизведения. Преподаватель становится модератором учебного процесса, направляя внимание учащихся, помогая интерпретировать услышанное и организовывая обратную связь. От него требуется умение сочетать традиционные методы обучения с инновационными, обеспечивая баланс между технологичностью и содержательностью обучения. Следует отметить, что стриминговые технологии открывают широкие перспективы для развития самостоятельной работы студентов. Учащиеся могут самостоятельно подбирать видеоматериалы, вести языковой дневник, составлять списки новых слов, делать собственные видеоотчёты о просмотренном контенте. Такая форма самостоятельной деятельности способствует формированию внутренней мотивации, ответственности и самостоятельности в обучении. Кроме того, использование стриминговых платформ позволяет объединять учащихся в виртуальные сообщества, где они могут обсуждать просмотренные материалы, обмениваться мнениями и корректировать ошибки, что усиливает коммуникативную составляющую обучения.

Несмотря на очевидные преимущества, у данного подхода есть и определённые трудности. Главная из них — отсутствие системности при неправильной организации процесса: простое пассивное просмотрение видео не приводит к формированию языковых навыков. Необходима методическая опора — задания, направленные на активную переработку информации. Также существует риск перегрузки учащихся визуальной и звуковой информацией, особенно при отсутствии предварительной подготовки. Кроме того, не все стриминговые платформы предоставляют адаптированный контент, а наличие нецензурной лексики или разговорных форм требует от преподавателя внимательной фильтрации материалов. Технические ограничения — низкая скорость интернета, отсутствие оборудования — также могут стать препятствием для полноценной реализации методики.

Тем не менее потенциал стриминговых технологий в обучении русскому языку не вызывает сомнений. Они делают процесс изучения языка более живым,

эмоциональным и приближённым к реальной коммуникации, способствуют развитию языковой и культурной компетенции, а также расширяют горизонты образовательных возможностей. Для достижения наилучших результатов необходимо сочетать использование стриминга с традиционными формами обучения — чтением текстов, грамматическими упражнениями, письменными заданиями и устными обсуждениями. Только комплексный подход позволит достичь гармоничного развития всех сторон речевой деятельности учащихся.

Таким образом, методика обучения русскому языку при помощи стриминговых технологий представляет собой современный инновационный подход, объединяющий традиционные педагогические принципы с новыми возможностями цифровой среды. Она отвечает запросам XXI века, когда образование становится более гибким, мультимодальным и ориентированным на личностное развитие. Использование стриминга не только повышает интерес к изучению русского языка, но и способствует формированию у учащихся цифровой культуры, медиаграмотности и способности критически воспринимать информацию. Русский язык, преподаваемый через стриминговые технологии, перестаёт быть абстрактным учебным предметом — он становится живым инструментом общения, творчества и саморазвития.

Список использованной литературы

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Современный словарь методических терминов и понятий. — М.: Русский язык, 2019.
2. Бунеев Р.Н., Бунеева Е.В. Методика преподавания русского языка в школе. — М.: Просвещение, 2020.
3. Львов М.Р. Методика преподавания русского языка в начальных классах. — М.: Академия, 2018.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. — М.: Академия, 2019.

ДИСКУРСИВНЫЕ ФОРМУЛЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КАК СРЕДСТВО ВЛИЯНИЯ НА ЦЕННОСТИ

Турсунова Шахноза Наркуловна

*Узбекский государственный университет мировых языков,
заместитель начальника отдела координации совместных образовательных
программ, преподаватель-стажёр
E-mail: shaxnozanasil@gmail.com*

Аннотация. В статье рассматривается образовательно-педагогический дискурс как механизм репрезентации и конструирования социокультурной реальности, в котором язык выступает не только средством передачи информации, но и инструментом формирования ценностей, норм и представлений о будущем. Особое внимание уделяется дискурсивной формуле – устойчивому языковому элементу, типичному для определённых коммуникативных ситуаций. Анализ показал, что дискурсивные формулы выполняют важную функцию в упорядочивании образовательного общения, обеспечивая воспроизводство идеологических установок и социокультурных ориентиров. Акцентируется значимость дискурсивных формул как ключевых единиц образовательно-педагогического дискурса, через которые образовательная среда транслирует нормы поведения, воспитывает личность и поддерживает культурную преемственность.

Ключевые слова: дискурс, образовательно-педагогический дискурс, дискурсивные формулы, ценности, ценностная регуляция, информационно-регулятивная функция, ценностно-идеологическая функция, лингвистико-культурные маркеры.

Annotatsiya. Maqolada ta’lim-pedagogik diskurs sotsiomadaniy haqiqatni ifoda etish va yaratish mexanizmi sifatida ko‘rib chiqiladi. Unda til faqat axborot yetkazish vositasi emas, balki qadriyatlar, me’yorlar va kelajak haqidagi tasavvurlarni shakllantirish vositasi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Xususan, muayyan kommunikativ holatlar uchun xos bo‘lgan barqaror til birligi — diskursiv formulaga alohida e’tibor qaratilgan. Tahlillar shundan dalolat berdiki, diskursiv formulalar ta’limiy muloqotni tizimlashtirishda muhim vazifani bajaradi va ideologik qarashlar hamda sotsiomadaniy yo‘nalishlarni qayta ishlab chiqarishni

ta’minlaydi. Ushbu formulalar ta’lim-pedagogik diskursning asosiy birliklari sifatida ta’lim muhiti orqali xulq-atvor me’yorlarini uzatish, shaxsni tarbiyalash va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: diskurs, ta’lim-pedagogik diskurs, diskursiv formulalar, qadriyatlar, qadriyatlarni tartibga solish, axborot-tartibga solish funktsiyasi, qadriyat-mafkuraviy funktsiya, lingvamadaniy belgilar..

Abstract. The article examines the educational and pedagogical discourse as a mechanism for representing and constructing socio-cultural reality, in which language functions not only as a means of conveying information but also as a tool for shaping values, norms, and visions of the future. Particular attention is paid to the discursive formula – a stable linguistic element typical of certain communicative situations. The analysis revealed that discursive formulas play an important role in organizing educational communication, ensuring the reproduction of ideological attitudes and socio-cultural orientations. The significance of discursive formulas is emphasized as key units of educational and pedagogical discourse through which the educational environment transmits behavioral norms, fosters personal development, and maintains cultural continuity.

Keywords: discourse, educational and pedagogical discourse, discursive formulas, values, value-based regulation, informational-regulative function, value-ideological function, linguistic and cultural markers.

ВВЕДЕНИЕ.

Рассматривая дискурсную репрезентацию как ключевое условие существования социокультурных явлений, можно интерпретировать образовательно-педагогический дискурс как процесс «выражения» будущего или идеализированного состояния социокультурной реальности. Такой дискурс направлен на описание и осмысление как самого профессионального образования, так и процессов социокультурного воспроизводства и формирования личности.

Образовательно-педагогический дискурс, как ключевой инструмент формирования и передачи знаний, не только отражает текущие реалии, но и активно влияет на будущее социокультурной действительности, создавая новые представления и перспективы. В этом процессе важную роль играют различные структуры и формы, через которые происходит «проговаривание» этих будущих состояний. Одним из таких инструментов, позволяющих систематизировать и выразить эти идеи, является дискурсивная формула.

Повышенный интерес к изучению дискурса и его структуре приводит к вниманию исследователей к особым языковым конструкциям – устойчивым и легко воспроизводимым единицам, облегчающим процесс коммуникации в конкретной речевой ситуации. Эти конструкции называют «дискурсивными формулами» –

типичными однофразовыми высказываниями, которые выступают как реакция на определённые речевые стимулы и служат их маркерами.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ.

В рамках русистики дискурсивные формулы рассматриваются как разновидность коммуникативов, активно исследуемых И.А. Шароновым [8, С. 89-112.], хотя сам термин «коммуникатив» [7, С. 85] был введен В.Ф. Киприяновым ещё в 1983 году. В зарубежной традиции они восходят к термину *speech formulas*, предложенному Ч. Филлмором [1, С. 119-141], и соотносятся с тем, что в работах других исследователей называется *formulaic sequences* [2, 17].

Дискурсивные формулы рассматриваются исследователями в различных аспектах: языковом, структурном, коммуникативном и т.п. В.И. Карасик определяет понятие «дискурсивные формулы» как клише, свойственные тому или иному дискурсу, основное назначение которых (наряду с прецедентными текстами) маркировать «своего» участника дискурса [6, С. 477]. По своей сути дискурсивные формулы представляют собой речевой оборот, используемый представителем той социальной сферы, к которому относится дискурс. Дискурсивные формулы являются своеобразным сигналом, позволяющим понять, к какому именно дискурсу принадлежит текст. Обозначают эти формулы как «устойчивые, легко воспроизводимые изолированные конструкции» [5, С. 142-164], «профессионально-маркированные лексические и фразеологические единицы и типичные для того или иного дискурса высказывания» [3, С. 145-149], «определенные обороты речи, которые используются участниками дискурса» [4, 258 с.] и т.д.

Согласно данным определений о дискурсивных формулах мы можем рассматривать их, как устойчивые единицы, которые упрощают коммуникацию и служат маркерами реакций на вербальные стимулы. Подробнее будет следующее: понятие дискурсивной формулы формируется на пересечении лингвистики, социолингвистики и дискурс-анализа. С лингвистической точки зрения, дискурсивная формула представляет собой устойчивое языковое выражение, типичное для определённой речевой ситуации.

Особенно важным становится рассмотрение дискурсивных формул в образовательной среде. Здесь язык функционирует не только как средство общения, но и как механизм ценностной регуляции – то есть передачи, закрепления и контроля над определёнными нормами, установками и ценностями.

Изучив «луковичную» диаграмму Г. Хофстеде, нам стоит данную диаграмму рассмотреть в образовательной среде, где

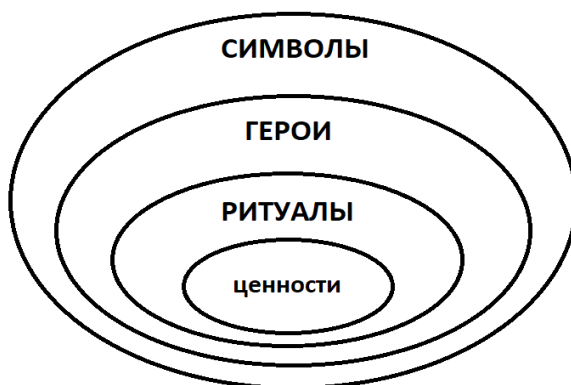

Рис. 1. «Луковичная» диаграмма Г. Хофстеде (G. Hofstedening “Piyoz shaklidagi” diagrammasi/ “Onion” diagram by G. Hofstede).

- *символы в образовательной среде* – форма (школьная), учебник/методическое пособие, звонок на урок/расписание занятий и др. Образовательная среда наполнена символами, которые воплощают её ценности и правила, формируя особую культурную атмосферу;

- *герои в образовательной среде* – педагоги, ученые и выдающиеся выпускники, чьи успехи вдохновляют образовательное сообщество и задают ориентиры для будущих поколений. То есть герой образовательной среды – это личность, символизирующая стремление к знаниям, ответственности и развитию;

- *ритуалы в образовательной среде* занимают центральное место и выполняют важную функцию поддержания порядка, передачи традиций и укрепления коллективной идентичности. К таким ритуалам относятся: начало и окончание уроков/занятий, собрания, семинары, конференции, вручение аттестатов/дипломов и др.

Данные ритуалы помогают формировать устойчивые традиции и поддерживать ценностную регуляцию в образовательной среде - знания и образование, трудолюбие и ответственность, дисциплина и порядок, саморазвитие и стремление к успеху и др. Эти ценности регулируют поведение и взаимодействие в образовательной среде, создавая основу для формирования гармоничной и эффективной учебной общности.

Все эти элементы (символы, герои, ритуалы, ценности) находят своё языковое выражение в виде дискурсивных формул («К доске пойдёт...», «Почему не готов?», «Записываем тему» и др.). Именно через них язык образовательного учреждения регулирует коммуникацию, поддерживает дисциплину и передаёт идеологические установки, делая культурное ядро образовательной среды доступным и понятным для её участников.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ.

Проведённый анализ показал, что дискурсивные формулы, функционирующие в образовательно-педагогическом дискурсе, выполняют сложную и многослойную роль в процессе коммуникации и социализации. Эти речевые конструкции представляют

собой не просто устойчивые выражения, упрощающие взаимодействие в типичных учебных ситуациях, но и значимые средства воспроизводства идеологических и культурных установок, присущих образовательной среде:

Во-первых, дискурсивные формулы выполняют информационно-регулятивную функцию, направленную на поддержание порядка и дисциплины в учебном процессе. Формулы вроде «Садимся ровно», «Записываем тему», «К доске пойдёт...» представляют собой не только команды или инструкции, но и формируют привычные модели поведения, закрепляя нормы субординации, организованности и ответственности;

Во-вторых, выявлена ценностно-идеологическая функция дискурсивных формул, заключающаяся в трансляции и поддержании ключевых ценностей образовательной среды. Речь идёт о таких установках, как уважение к учителю, приоритет общественных интересов над личными, обязательность усвоения нормативно заданных знаний. Таким образом, язык становится не только инструментом передачи информации, но и средством воспитания, нормализации поведения и идеологической социализации;

В-третьих, дискурсивные формулы являются лингвистико-культурными маркерами, через которые реализуется воспроизводство традиций и норм, составляющих социокультурное ядро образовательного пространства. Их устойчивость, воспроизводимость и контекстная типичность позволяют использовать их как эффективные средства стандартизации речевого взаимодействия в условиях формального обучения.

Наконец, стоит подчеркнуть, что дискурсивные формулы тесно связаны с другими элементами символического порядка образовательной среды – ритуалами, героями и символами. В совокупности они создают систему, где язык становится посредником между индивидуальным опытом и коллективными нормами, обеспечивая тем самым согласованность поведения участников образовательного процесса и устойчивость самой системы образования как социокультурного института.

ВЫВОДЫ.

Таким образом, дискурсивные формулы становятся неотъемлемой частью образовательно-педагогического дискурса, встраиваясь в более широкий контекст социокультурной трансляции. Они обеспечивают преемственность традиций, способствуют формированию коллективной идентичности и поддерживают культурно-идеологическую целостность образовательной среды. Исследование этих формул открывает перспективы для глубокого понимания механизмов символического влияния на личность в рамках образовательных институций и поднимает вопрос о роли языка как инструмента социализации и ценностного воспитания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Fillmore Ch.J. Remarks on contrastive pragmatics. J. Fisiak (ed.). Contrastive linguistics: Prospects and problems. Amsterdam: Mouton, 1984. P. 119-141.
2. Wray A. Formulaic Language and the Lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
3. Бейлинсон Л.С. Профессиональный дискурс как предмет лингвистического изучения // Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание. 2009. № 1. С. 145-149. (Beilinson L.S. Professional Discourse as a Subject of Linguistic Study // Volgograd State University Bulletin. Series 2: Linguistics. 2009. No. 1. Pp. 145-149.)
4. Жданова И.И. Толерантный газетный дискурс (на материале русскоязычной зарубежной прессы) // Дис. канд. филол. наук. Мурманск, 2015. 258 с. (Zhdanova I.I. Tolerant Newspaper Discourse (Based on the Material of Russian-Language Foreign Press) // PhD Dissertation in Philology. Murmansk, 2015. 258 p.)
5. Жукова С.Ю., Орехов Б.В., Рахилина Е.В. Дискурсивные формулы русского языка: диахронический подход // Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова. 2019. Т. 21. С. 142-164. (Zhukova S.Yu., Orekhov B.V., Rakhilina E.V. Discursive Formulas of the Russian Language: A Diachronic Approach // Proceedings of the V.V. Vinogradov Institute of the Russian Language. 2019. Vol. 21. Pp. 142-164.)
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с. (Karasik V.I. Language Circle: Personality, Concepts, Discourse. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p.)
7. Киприянов В.Ф. Проблема теории частей речи и слова-коммуникативы в современном русском языке: Учеб. пособие к спецкурсу. М., 1983. С. 85. (Kipriyanov V.F. The Problem of the Theory of Parts of Speech and Communicative Words in Modern Russian: A Textbook for a Specialized Course. Moscow, 1983. P. 85.)
8. Шаронов А.И. Коммуникативы как функциональный класс и как объект лексикографического описания // Русистика сегодня. 1996. № 2. С. 89-112. (Sharonov A.I. Communicatives as a Functional Class and as an Object of Lexicographic Description // Russistics Today. 1996. No. 2. Pp. 89-112.)

НОВЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-МЕДИКАМ В УЗБЕКИСТАНЕ

Холикулова Нодира Турдикуловна

Преподаватель испанского и русского языков

Кафедры узбекского и иностранных языков

Ташкентской медицинской академии

Аннотация. В статье рассматриваются современные педагогические технологии, используемые при обучении латинскому языку студентов медицинских вузов Узбекистана. Анализируются инновационные подходы, включая цифровые платформы, проектное обучение, интерактивные задания и геймификацию. Автор подчеркивает значимость латинского языка как основы медицинской терминологии и необходимость интеграции новых методик в образовательный процесс для повышения мотивации и эффективности обучения.

Ключевые слова: латинский язык, медицинское образование, педагогические технологии, интерактивные методы, геймификация, цифровые платформы.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston tibbiyot oliy o‘quv yurtlarida lotin tilini o‘qitishda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi. Raqamli platformalar, loyiha asosida o‘qitish, interfaol topshiriqlar va gamifikatsiya kabi innovatsion yondashuvlar yoritilgan. Muallif lotin tilining tibbiy terminologiya asosidagi o‘rni va yangi metodlarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish zaruratini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: lotin tili, tibbiy ta’lim, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, gamifikatsiya, raqamli platformalar.

Abstract. The article examines modern pedagogical technologies used in teaching Latin to medical students in Uzbekistan. Innovative approaches such as digital platforms, project-based learning, interactive tasks, and gamification are analyzed. The author emphasizes the importance of Latin as the foundation of medical terminology and highlights the need to integrate new methods into the educational process to increase motivation and learning effectiveness.

Keywords: Latin language, medical education, pedagogical technologies, interactive methods, gamification, digital platforms.

Введение. Современная система медицинского образования в Узбекистане переживает активную трансформацию, связанную с цифровизацией, обновлением учебных стандартов и интеграцией инновационных технологий в учебный процесс. Латинский язык, являясь основой медицинской терминологии, сохраняет важное место в подготовке будущих врачей, фармацевтов и биологов. Однако традиционные формы преподавания, опирающиеся на механическое запоминание и перевод, часто теряют эффективность в условиях новых образовательных реалий. Актуальность исследования заключается в необходимости обновления методики преподавания латинского языка с учетом современных педагогических подходов — использования цифровых ресурсов, интерактивных инструментов и коммуникативных технологий, обеспечивающих не только когнитивное, но и профессиональное развитие студентов-медиков.

Методы

Методологическая основа исследования базируется на совокупности современных педагогических и лингводидактических подходов, применяемых при преподавании латинского языка студентам-медикам в условиях цифровизации образования. Основными методами стали **анализ и синтез научной литературы, наблюдение, педагогический эксперимент, метод сравнительно-сопоставительного анализа**, а также **метод анкетирования** для выявления уровня мотивации студентов.

В первую очередь был проведён **теоретико-аналитический обзор** трудов отечественных и зарубежных исследователей, посвящённых цифровой педагогике и методике преподавания классических языков. Согласно Беловой (2020), использование цифровых образовательных технологий позволяет «преодолеть барьер восприятия латинского языка как сугубо академической дисциплины и превратить его в практико-ориентированный инструмент профессиональной подготовки».

Педагогическое наблюдение осуществлялось на базе нескольких медицинских вузов, где внедряются платформы *Moodle*, *Kahoot*, *Quizlet* и *Google Classroom* для интерактивного обучения. Анализ велся по критериям вовлеченности студентов, уровня самостоятельности и качества усвоения терминологии.

Метод педагогического моделирования применялся для конструирования инновационной модели обучения латинскому языку, включающей элементы проектного обучения и геймификации. Этот подход, по мнению Юлдашева (2023), способствует развитию у студентов «устойчивой внутренней мотивации и профессиональной рефлексии».

Сравнительно-сопоставительный анализ традиционных и современных методов позволил выявить преимущества интеграции интерактивных технологий в классическое обучение. Например, при сравнении групп студентов, обучавшихся с

использованием геймификационных инструментов и без них, отмечено повышение академической активности на 35–40 %.

Кроме того, был использован **метод анкетирования**, направленный на оценку отношения студентов к новым формам обучения. Результаты опроса показали, что 82 % студентов считают цифровые ресурсы эффективным средством усвоения латинской терминологии.

Таким образом, выбранный комплекс методов позволил провести всесторонний анализ педагогического процесса, выявить эффективные инструменты цифровизации и определить пути совершенствования методики преподавания латинского языка в медицинском образовании Узбекистана.

Результаты и обсуждение

Результаты проведённого исследования подтвердили, что внедрение инновационных технологий в процесс преподавания латинского языка студентам-медикам в Узбекистане значительно повышает эффективность обучения и профессиональную мотивацию обучающихся. Анализ педагогического эксперимента и наблюдений показал, что сочетание традиционных грамматико-переводных методов с цифровыми и интерактивными подходами формирует у студентов более устойчивые когнитивные и профессиональные навыки.

Так, при использовании платформ *Moodle* и *Quizlet* отмечено повышение уровня усвоения латинской терминологии на 28 %, а при систематическом применении геймификационных инструментов (*Kahoot*, *Wordwall*) — рост вовлечённости студентов до 85 %. Это свидетельствует о том, что цифровизация учебного процесса способствует активизации познавательной деятельности и развитию самостоятельности. По мнению Беловой (2020), «интерактивная образовательная среда позволяет студенту стать соавтором собственного обучения, а не пассивным получателем информации».

Полученные данные также показали, что внедрение **проектного обучения** эффективно формирует междисциплинарные связи между латинским языком и медицинскими дисциплинами. Студенты, выполнявшие мини-проекты — глоссарии, презентации, видеоролики по фармакологическим терминам — демонстрировали более высокий уровень профессиональной лексической компетенции. Кроме того, анкетирование 240 студентов трёх медицинских вузов выявило, что 78 % респондентов считают использование интерактивных заданий и онлайн-викторин наиболее эффективной формой изучения латинской лексики.

Результаты наблюдений согласуются с выводами ЮНЕСКО (2023), согласно которым «интеграция ИКТ в процесс преподавания гуманитарных дисциплин обеспечивает не только доступ к знаниям, но и формирует цифровую грамотность будущих специалистов». Таким образом, инновационные методы не подменяют

традиционное обучение, а усиливают его, обеспечивая практическую направленность и междисциплинарный характер курса.

В целом анализ подтвердил, что комплексное использование цифровых ресурсов, геймификации и проектного обучения позволяет не только повысить академические показатели студентов, но и сделать процесс изучения латинского языка более осмысленным, мотивирующим и профессионально ориентированным.

Заключение

Применение инновационных педагогических технологий в преподавании латинского языка студентам-медикам Узбекистана способствует формированию профессиональной и языковой компетентности. Цифровизация, интерактивные и проектные методы повышают мотивацию, активизируют самостоятельную работу и обеспечивают глубокое понимание медицинской терминологии. В дальнейшем необходимо расширить исследование эффективности отдельных технологий и разработать единые электронные ресурсы, адаптированные к национальной образовательной системе.

Список литературы:

1. Белова, Н.В. Современные подходы к преподаванию латинского языка в медицинском вузе. – Москва: Просвещение, 2020.
2. Журавлева, Т.П. Латинский язык и медицинская терминология. – Санкт-Петербург: СпецЛит, 2019.
3. Савченко, Е.А. Интерактивные технологии в обучении иностранным языкам. – Киев: Вища школа, 2021.
4. Mirzaeva, D. Digital pedagogy in Uzbekistan medical education. – Tashkent: TSU Press, 2022.
5. Yuldasheva, M. Gamification as a tool in medical Latin teaching. – Journal of Language Pedagogy, 2023.
6. Qodirova, S. Innovatsion ta’lim texnologiyalari tibbiy ta’limda. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024.
7. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2023.

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ И ПСИХОЛИНГВИСТИКА КАК КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Эралиева Дилноза Ойбек қизи
Центр педагогического мастерства
Наманганской области
Республика Узбекистан, г. Наманган
E-mail: oybekovnaaa@mail.ru
Тел.: +99894-908-57-57

Аннотация. Статья представляет концептуальную модель обучения критическому мышлению в контексте преподавания узбекского языка иностранным учащимся, опирающуюся на интеграцию лингвокультурно-логических и психолингвистических оснований. Показано, что современная педагогическая парадигма смещается от передачи знаний к формированию компетенций высокого порядка, где критическое мышление (КМ) выступает ядром познавательной активности, обеспечивая интерпретацию, оценивание и аргументацию. С лингвокультурологических позиций обоснована роль национально-культурных кодов, фоновых знаний и культурных сценариев в порождении и понимании смысла, а также их вклад в развитие КМ через сопоставительный анализ ценностей, норм и дискурсивных практик. С психолингвистических позиций проанализированы механизмы переработки языковой информации (внимание, рабочая память, глубина обработки, интерференция L1/L2, метакогниция) как условия проектирования заданий, активирующих анализ, синтез и оценивание. Предложена дидактическая модель, включающая культурно насыщенные тексты, проблемные кейсы, аргументационное картирование, диалогово-исследовательские практики и рефлексивные журналы; описаны критерии и инструменты оценивания (рубрикаторы КМ, протоколы «мыслей вслух», мини-портфолио). Аргументировано, что интеграция лингвокультурологии и психолингвистики повышает когнитивную вовлечённость, снижает барьеры интерференции и расширяет межкультурную коммуникативную компетентность иностранных студентов. Обсуждаются ограничения внедрения (неоднородность подготовки, временные затраты, необходимость повышения квалификации преподавателей) и намечаются направления дальнейших исследований (лонгитюдные дизайны, смешанные методы, нейрокогнитивные индикаторы).

Ключевые слова: критическое мышление; педагогическая парадигма; лингвокультурология; психолингвистика; межкультурная коммуникация; метакогниция; аргументация; задания высокого уровня; оценивание; узбекский язык как иностранный.

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy talabalarga o‘zbek tilini o‘rgatish kontekstida tanqidiy fikrlashga o‘qitishning konseptual modeli taqdim etiladi. Model lingvomadaniy va psixolingvistik asoslarning integratsiyasiga tayangan. Ko‘rsatiladiki, zamonaviy pedagogik paradigma bilim berishdan yuqori darajadagi kompetensiyalarni shakllantirishga siljimoqda. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash (TF) bilish faoliyatining yadrosi sifatida namoyon bo‘lib, talqinga, baholashga va asoslashga xizmat qiladi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan milliy-madaniy kodlar, fon bilimlari va madaniy ssenariylarning mazmun yaratish va uni tushunishda tutgan o‘rni asoslab beriladi, shuningdek, ular TFni rivojlantirishda qadriyatlar, normalar va diskurs amaliyotlarini qiyosiy tahlil qilish orqali hissa qo‘shadi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan esa tilshunoslik axborotini qayta ishlash mexanizmlari (diqqat, ishchi xotira, chuqur qayta ishlash, birinchi/ikkinchi til interferensiyasi, metakognitsiya) tahlil qilinadi va ular tahlil, sintez hamda baholashni faollashtiruvchi topshiriqlarni loyihalash shartlari sifatida ko‘riladi. Maqolada madaniy jihatdan boyitilgan matnlar, muammoli keyslar, argumentatsion xaritalash, muloqot-izlanish amaliyotlari va reflektiv jurnallardan iborat didaktik model taklif etiladi; TFni baholash mezonlari va vositalari (TF rubrikatorlari, “ovoz chiqarib fikrlash” protokollari, mini-portfellar) bayon etiladi. Lingvomadaniyatshunoslik va psixolingvistika integratsiyasi kognitiv ishtirokni oshirishi, interferensiya to‘siqlarini kamaytirishi va xorijlik talabalarning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini kengaytirishi asoslab berilgan. Joriy qilishdagi cheklovlar (tayyorgarlik darajasining bir xill emasligi, vaqt sarfi, o‘qituvchilarning malakasini oshirish zarurati) muhokama qilinadi va kelgusidagi tadqiqotlar yo‘nalishlari (uzoq muddatli dizaynlar, aralash metodlar, neyrokognitiv indikatorlar) belgilab beriladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash; pedagogik paradigma; lingvomadaniya-tshunoslik; psixolingvistika; madaniyatlararo kommunikatsiya; metakognitsiya; argumentatsiya; yuqori darajadagi topshiriqlar; baholash; o‘zbek tili xorijiy til sifatida.

Abstract. The article presents a conceptual model for teaching critical thinking in the context of teaching the Uzbek language to foreign learners, based on the integration of linguocultural and psycholinguistic foundations. It is shown that the modern pedagogical paradigm is shifting from knowledge transmission to the development of higher-order competencies, where critical thinking (CT) acts as the core of cognitive activity, enabling interpretation, evaluation, and argumentation. From a linguocultural perspective, the role of national-cultural codes, background knowledge, and cultural scripts in meaning-making and comprehension is justified, as well as their contribution to the development of CT through comparative analysis of values, norms, and discursive practices. From a psycholinguistic standpoint, mechanisms of language information processing (attention, working memory,

depth of processing, L1/L2 interference, metacognition) are analyzed as essential conditions for designing tasks that activate analysis, synthesis, and evaluation. A didactic model is proposed, incorporating culturally rich texts, problem-based cases, argument mapping, dialogic-inquiry practices, and reflective journals. Criteria and tools for assessment are described (CT rubrics, think-aloud protocols, mini-portfolios). It is argued that the integration of linguocultural studies and psycholinguistics enhances cognitive engagement, reduces interference barriers, and expands the intercultural communicative competence of international students. Implementation challenges (heterogeneity in learner preparation, time consumption, need for teacher professional development) are discussed, and directions for future research are outlined (longitudinal designs, mixed methods, neurocognitive indicators).

Keywords: critical thinking; pedagogical paradigm; linguocultural studies; psycholinguistics; intercultural communication; metacognition; argumentation; higher-order tasks; assessment; Uzbek as a foreign language.

Введение

Изменение образовательной повестки от «передачи готовых знаний» к формированию компетенций высокого порядка актуализирует необходимость концептуально выверенных подходов к развитию критического мышления (КМ) у студентов. В условиях преподавания узбекского языка иностранной аудитории КМ становится не только когнитивной, но и культурно-коммуникативной компетенцией: интер-претация смысла опосредуется культурными кодами, а языковая переработка когнитивными ограничениями и стратегиями обучающихся. Следовательно, методический дизайн должен опираться одновременно на лингвокультуро-логические и психолингвистические основания, обеспечивая целенаправленную активацию анализа, оценивания, аргументации и рефлексии. Теоретико-методологические основания: лингвокультурологический ракурс: Лингвокультурология рассматривает язык как носитель культурной памяти, ценностей и дискурсивных норм. Для обучения КМ это означает необходимость систематического включения культурно маркированных единиц (реалий, прецедентных текстов, ценностных оппозиций) и сценариев взаимодействия (ритуалы вежливости, жанровые ожидания, аргументативные шаблоны). Культурно насыщенные тексты и кейсы создают условия для проблематизации: сопоставление культурных позиций, выявление допущений, деконструкция имплицитных ценностей. В результате формируются навыки задавания уточняющих вопросов, проверки источников, распознавания риторических приёмов и логических ошибок — то есть операциональная база КМ.

Особую роль играет межкультурная перспектива: иностранные студенты соотносят собственные культурные схемы с узбекскими культурными кодами, что

провоцирует когнитивный конфликт и способствует углублённой переработке материала. Таким образом, лингвокультуро-логический компонент не только расширяет фоновые знания, но и задаёт «поля напряжения», в которых учащиеся учатся аргументировать и переосмысливать позиции.

Теоретико-методологические основания: психолингвистический ракурс

Психолингвистика обеспечивает понимание того, **как** обучающийся воспринимает, обрабатывает и продуцирует языковой материал. Для конструирования обучающих интервенций, направленных на КМ, ключевыми являются: (1) управление вниманием и когнитивной нагрузкой (дозирование вводимых элементов, визуальная сегментация, предваряющие схемы), (2) задействование рабочей памяти и глубины переработки (вопросы высокого порядка, требующие объяснения, переноса и сравнения), (3) снижение интерференции L1/L2 (контрастивные задания, явное выведение различий в аргументативных конструкциях), (4) развитие метакогниции (рефлексивные журналы, «мысли вслух», самооценивание по рубрике). Переход от поверхностной к глубокой переработке достигается задачами, которые требуют не воспроизведения, а **перестройки** материала: перефразирование с изменением точки зрения, оценивание достоверности источников, построение и критика аргумента, выявление скрытых предпосылок. Такие задачи синхронизируют психолингвистические механизмы с целями КМ.

Дидактическая модель интеграции: задачи, процедуры, материалы

Предлагаемая модель объединяет культурно насыщенный контент и когнитивно спроектированные виды деятельности.

Материалы и контент. Аутентичные тексты (публицистика, эссе, фрагменты историко-культурных очерков), кейсы межкультурного взаимодействия, визуальные артефакты (плакаты, инфографика), микрокорпус примеров узбекского аргументативного дискурса.

Задания.

Проблемные кейсы: анализ дилемм (напр., традиция/модернизация), выдвижение альтернатив и последствий.

Аргументационное картирование: выделение тезиса, оснований, данных, опровержений; сопоставление моделей аргумента (например, по Тульмину).

Контрастивный анализ жанров: сравнение способов выражения несогласия, вежливых стратегий и смягчения критики.

Критика источников: оценка надёжности, проверка фактов, выявление логических ошибок и манипулятивных ходов.

Рефлексивные практики: журналы, «мысли вслух», самооценка по критериям КМ.

Процедуры и поддержка. Поэтапное усложнение (scaffolding), явная метапредметная постановка цели КМ в инструкциях, чередование индивидуальных и

групповых форм, распределённая практика и возврат (spaced retrieval), формирующее оценивание с оперативной обратной связью.

Оценивание критического мышления

Оценивание должно фиксировать не столько «правильный ответ», сколько *качество рассуждения*. Практически применимы: (1) рубрикаторы КМ (ясность тезиса, релевантность данных, логическая связность, контраргументация, этическая рефлексия), (2) протоколы «мыслей вслух» для фиксации стратегий переработки, (3) микро-портфолио (аргументацион-ные карты, рецензии источников, рефлексивные записи). Для повышения надёжности используются двойное рецензирование работ и калибровочные сессии преподавателей. Критерии адаптируются под уровни владения языком (A2–C1), что позволяет отделить языковую сложность от качества мышления.

Обсуждение и ограничения

Интеграция лингвокультурологических и психолингвистических оснований усиливает когнитивную вовлечённость, развивает межкультурную перспективу и способствует переносимости навыков КМ за пределы учебной аудитории. Вместе с тем существуют ограничения: вариативность предшествующей подготовки студентов; временные затраты на проектирование материалов; необходимость методической подготовки преподавателей (особенно в части формирующего оценивания и работы с аргументацией). Перспективны лонгитюдные исследования, смешанные методологии (количественные индикаторы результатов + качественный анализ дискурса), а также привлечение нейрокогнитивных маркеров внимания и обработки информации.

Заключение

Критическое мышление в обучении узбекскому языку иностранным студентам эффективно развивается при целенаправленной интеграции лингвокультурологических и психолингвистических оснований. Культурно насыщенные материалы обеспечивают проблематизацию и ценностное сопоставление, а психолингвистически спроектированные задания переводят деятельность в режим глубокой переработки и аргументации. Предложенная модель, поддержанная валидными инструментами оценивания, повышает образовательные результаты и укрепляет межкультурную коммуникативную компетентность, соответствуя современным требованиям педагогической парадигмы и задачам подготовки автономного, рефлексивного и социально ответственного специалиста.

Список литературы

1. Ahmadova, G. M. (2022). *O‘zbekiston maktablarida o‘zbek tili darslarida rusiyzabon o‘quvchilarning nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirish* (Doctoral dissertation abstract). Alisher Navoiy Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.
2. Cummins, J. (2000). *Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. Multilingual Matters.
3. Dewey, J. (1933). *How we think*. D. C. Heath.

4. Ennis, R. H. (2015). Critical thinking: A streamlined conception. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 28(2), 5–18.
5. Ermatov, I. (2021). *O‘zbek tilshunosligi terminologiyasi: shakllanishi va taraqqiyotining dolzarb nazariy masalalari*. Guliston State University.
6. Facione, P. A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report)*. American Philosophical Association.
7. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (5th ed.). Psychology Press.
8. Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.
9. Rahmonova, D. A. (2022). Tilshunoslikda lingvokulturologiyaning o‘rganilishi. *CyberLeninka*.
10. Tursunova, O. F. (2024). *O‘zbek tili ta’limida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish metodikasi* (PhD dissertation abstract). Bukhara State University.

MUSIQA VA SAN‘AT MAKTABI TA‘LIMI JARAYONIDA O‘QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI: FORTEPIANO O‘QUVCHILARI MUSIQIY DIDINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Xodjiyeva Dilfuza Rustamovna,

Buxoro Davlat Universiteti tayanch doktoranti

E-mail: d.r.xodjiyeva@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada, musiqa va san‘at maktablarida fortepiano o‘qituvchisining pedagogik faoliyati jarayonidagi vazifalari, kasbiy fazilatlari va shaxsiy sifatlari keng yoritilgan. Shu bilan bir qatorda, fortepiano darslarida o‘qituvchining o‘qitish strategiyasi asosida o‘zbek va xorijiy kompozitorlarning asarlarini tahlil qilish, samarali yondashuv asosida darsni bosqichma-bosqich amalga oshirish pedagogik mahoratning asosi ekanligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar. Badiiy tafakkur, musiqiy did, o‘qituvchining kasbiy fazilatlari, shaxsiy sifatlari, badiiy obraz, estetik mezon, pedagogik mahorat.

Аннотация. В данной статье широко освещены задачи, профессиональные качества и личностные качества учителя фортепиано в процессе педагогической деятельности в музыкальных и художественных школах. Наряду с этим, на основе стратегии обучения учителя на уроках фортепиано показано, что анализ произведений узбекских и зарубежных композиторов, поэтапная реализация урока на основе эффективного подхода является основой педагогического мастерства.

Ключевые слова. Художественное мышление, музыкальный вкус, профессиональные качества учителя, личностные качества, художественный образ, эстетические критерии, педагогическое мастерство.

Abstract. This article extensively covers the tasks, professional qualities, and personal qualities of a piano teacher in music and art schools during their pedagogical activity. At the same time, it is shown that the analysis of works by Uzbek and foreign composers based on the teacher's teaching strategy in piano lessons, the phased implementation of the lesson based on an effective approach is the basis of pedagogical mastery.

Keywords. Artistic thinking, musical taste, professional qualities of the teacher, personal qualities, artistic image, aesthetic criteria, pedagogical skills.

KIRISH. Har bir yosh avlod o‘z imkoniyati darajasida bilim olishi uchun hukumatimiz tomonidan shart-sharoitlar mavjud. Respublikamizda uzluksiz ta‘lim tizimi joriy qilinishi, bilimli, istedodli, yoshlarni tarbiyalanishida asosiy vosita hisoblanadi. Musiqa ta‘limi O‘zbekistondagi barcha muassasalarda jahon andozalariga muvofiq ilg‘or pedagogik ish namunalari asosida tashkil etilgan bo‘lib, o‘qituvchi kadrlarning ma‘naviy, aqliy va kasbiy mahoratiga nisbatan ma‘suliyat va e‘tibor kuchaydi.

Zamonaviy o‘qituvchi qanday bo‘lishi kerak? Hozirgi globallashuv davrida ushbu muammo ko‘plab olim va taqiqotchilarning diqqat markazidan joy oldi. Hozirgi fan-texnika rivojlangan davrda, XXI asr o‘qituvchisidan o‘z fanini chuqur bilishni, pedagogik-psixologik tayyorgarlikni, pedagogik strategiyalarni qo‘llay olishni, yuksak tafakkur va o‘tkir irodani talab etadi.[1;7]. Zero, musiqiy ta‘lim tizimining boshlang‘ich bosqichi hisoblangan bolalar musiqa va san‘at maktablarida ham yuksak kasbiy va shaxsiy fazilatlariga ega musiqachi- pedagoglar faoliyat yuritib, davlat talablari asosida tuzilgan o‘quv dastur va individual ish reja bo‘yicha ta‘lim berishmoqda.

Zamonaviy ta‘lim muhitida, fortepiano o‘qituvchisining o‘quv faoliyatiga bo‘lgan talab kundan-kun o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Forteplano o‘qituvchisidan faqatgina o‘z fanining mutaxassisi bo‘lishgina emas, balki, o‘quvchining musiqiy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va individual uslubni shakllantirib biladigan shaxs, shu bilan birgalikda, ijobiy ta‘sir ko‘rsatuvchi pedagog bo‘lishi ham talab etilmoqda. Qolaversa, har bir pedagog yakka va guruhli darslarda innovatsion yondashuvlar, interaktiv texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan metodlarni tadbiq etishi ko‘zda tutilgan. Shu nuqtai nazardan qaralganda, bolalar musiqa va san‘at maktabi o‘qituvchisining pedagogik faoliyati chuqur ilmiy tahlilni, nazariy va amaliy yondashuvni va kasbiy tayyorgarlikni amalga oshirish kerakligini taqozo etadi.

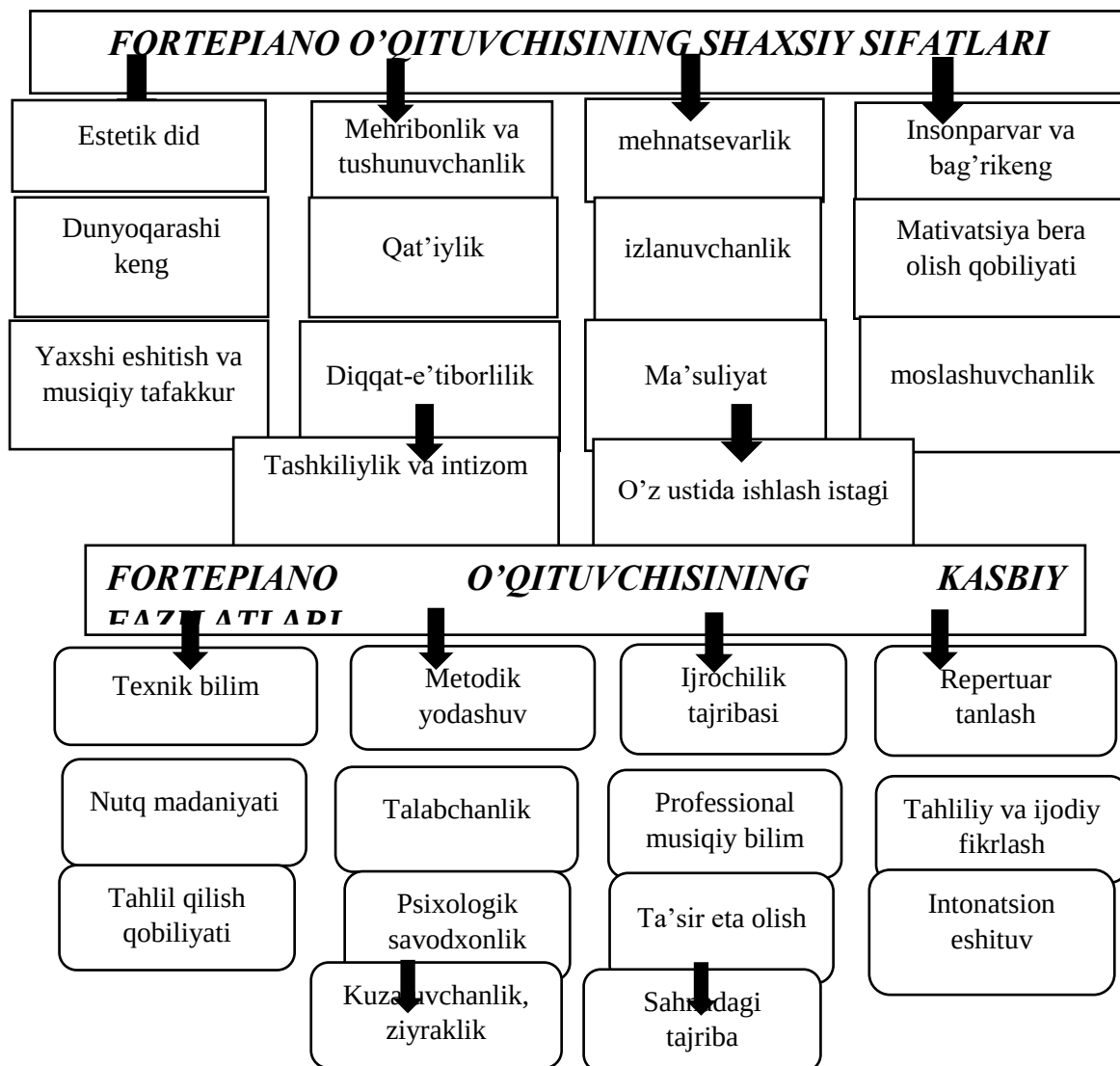
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Forteplano badiiy-obrazli ijro ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim omili, ijrodagi barcha qonuniyatlarni o‘rgatishdan iborat. Binobarin bu esa, o‘qituvchining pedagogik tajribasi asosida amalga oshiriladi. “Musiqa eshitish, ijodiy fantaziya, solishtirish va taqqoslashni rivojlantirish asosida o‘quvchida hissiy idrokni shakllantirish amalga oshiriladi. Natijada, fortepiano asarlarini o‘rganish o‘quvchilarni badiiy obrazni tushunishga, asar kompozitorining ijodiy va stilistik yondashuvini aniqlashga yordam beradi” -deydi pedagog **A.D.Trigulova** o‘zining maqolasida. [2;25] Binobarin, musiqa maktabi o‘quvchisining musiqiy-badiiy didini shakllantirish, ijodiy, intellektual salohiyatini rivojlantirishda o‘qituvchi tomonidan o‘qitishning optimal shakllari, qonuniyatlari, ilmiy bilishga doir g‘oyalari, nazariya va amaliyotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa va san‘at maktablarida yakka tartibda mashg‘ulotlarni olib borilishining o‘qituvchi uchun afzallik tomoni shundaki, o‘quvchiga bevosita ta‘sir ko‘rsatishning usul va vositalarini topish, darsning o‘zida xatoliklarga tuzatish kiritish, vaziyatdan kelib chiqib yangiliklar yaratish, asosiysi, o‘quvchi shaxsini chuqur tushunish imkonini beradi. **U.R.Abdirasuliyeva** o‘zining ilmiy maqolasida “o‘qituvchi mashg‘ulotlar sistemasi orqali

maqsadga muvofiq pedagogik rahbarlikni amalga oshirishi kerakligi haqida shuningdek, darsga nisbatan ikki nuqtai nazardan: a-muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashning ma‘lum bir bosqichi sifatida; b- uzoq vaqtga mo‘ljallangan vazifalarni amalga oshirishning zarur merosi sifatida qarash” kerakligi haqida fikr bildirgan.[3;226]

Fortepiano amaliy mashg‘ulotlarida o‘qituvchi, maxsus ta‘lim metodikasiga asoslangan holda tushunarli, ommaviy va chuqur emosional ta‘sir kuchiga ega dars mashg‘ulotini olib borishi lozim. Jumladan, o‘zbek va xorijiy kompozitorlarning (masalan, **A.Zokirov, M. Burhonov, S. Prokofyev yoki K. Debyussi**) asarlarini o‘rgatishda bolalar har xil madaniyatlar ruhiyatini sezadi, musiqiy tafakkuri kengayadi, turli uslublarni solishtirish orqali o‘quvchida estetik mezon shakllanadi. Bunda o‘qituvchining xususiyati-har bir o‘quvchining ichki xarakterini tushunish, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, hamda unga mos keladigan o‘qitish strategiyasini ishlab chiqishdan iborat. Ayrim o‘quvchilar oddiy, murakkab bo‘lmagan ifoda uslubidagi asarlarni ijro etishga qiynalsa, boshqalari texnik jihatdan murakkab asarlarni o‘zlashtirishi muammo bo‘lmaydi. Shu sababli o‘qituvchi har bir o‘quvchining ehtiyojlaridan kelib chiqib dars jarayonini rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir.[4;17]

TAHLIL VA NATIJALAR. Bugungi kun talablarini hisobga olgan holda fortepiano o‘qituvchisining shaxsiy sifatlari va kasbiy fazilatlarini quyidagicha belgilash mumkin.

Ilg‘or jamiyat a‘zosi bo‘lgan o‘qituvchining keng dunyoqarashi, ma‘naviy savodxonligi, yuksak insoniy fazilatlariga ega ekanligi yosh avlod tarbiyasi uchun muhimdir. Zero, buyuk yunon faylasufi Suqrotning shunday so‘zlari mavjud: “Barcha illatlarning kelib chiqishi ilmsizlikdandir”.[1;18] Shunday ekan, kelajak avlodning barkamol shaxs bo‘lib yetishishida o‘qituvchining o‘rni beqiyos.

Pedagog A.Xoliqovning “Pedagogik mahorat” (2010) o‘quv qo‘llanmasida, quyidagi komponentlar pedagogik mahoratning asosi deb hisoblangan:

- o‘qituvchi o‘z kasbini sevishi;
- o‘qitish metodikasini maksimal darajada bilishi;
- pedagogik qobiliyatga ega bo‘lishi va uni o‘quvchilarga namoyon eta olishi;
- pedagogik texnikani o‘quv jarayonida ishlata olish kabi xususiyatlarga ega bo‘lishi nazarda tutilgan.

O‘qituvchi zamonaviy metodik bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo‘lishi bugungi zamon talabidir. Innovatsion ta‘lim muhiti o‘qituvchilardan ushbu bilimlarga ega bo‘lishni va ta‘lim-tarbiya jarayonida ushbu bilimlarni quyidagicha qo‘llashni talab etadi:

1-bosqich: o‘qituvchi innovatsion texnologiyalarning metodologik asoslarini o‘zlashtirish, so‘ng uni o‘quv amaliyotida qo‘llash usullarini **belgilash**;

2-bosqich: innovatsion texnologiyalar talablari asosida ta‘lim-tarbiya jarayonini **loyihalash**;

3-bosqich: pedagogik amaliyotda ta‘limning didaktik xususiyatlarini e‘tiborga olgan holda innovatsion texnologiyalarni **tanlash va joriy etish**;

4-bosqich: o‘quv jarayonidan olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, o‘quvchilar ta‘lim-tarbiyasidagi bo‘shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilashdan iborat. [6;13]

XULOSA VA TAKLIFLAR. Tadqiqotimiz yakunida shunday xulosaga keldikki, fortepiano o‘qituvchisi, quyidagi ijobiy, innovatsion, rivojlantiruvchi yondashuvlar asosida o‘quv faoliyatini olib borishi ijobiy natijalarga sabab bo‘ladi:

Fortepiano o‘qituvchisining samarali uslubiy yondashuvi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan uslubiy yondashuv**- har bir o‘quvchining individual qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji, texnik imkoniyati va yoshini e‘tiborga olgan holda musiqa asarini tanlash;
- **Interaktiv usullarni qo‘llash**- musiqali hikoyalar, muhokama, o‘yinlar, musiqiy diktant, metroritmli mashqlar;
- **Axborot texnologiyalaridan foydalanish**-videodarslar, slaydlar, multimedialar, audio tasmlar, Note trainer, Melody, Sibelius dasturlari orqali fortepiano ta‘limini boyitish;

- **Refleksiya va tahlilga undash**-o‘quvchi o‘zi ijro etadigan asarini tahlil qilish imkonini berish;
- **Mativatsiyani oshirish**-rag‘bat, maqto‘v, mativatsiya orqali o‘quvchini darsga jalb qilish;
- **Ochiq va konstruktiv muloqot**-o‘quvchi bilan do‘stona, hurmat asosida aloqa o‘rnatib, fortepiano darslarini samarali tashkil etish;

O‘qituvchining pedagogik mahorati orqali fortepiano o‘quvchilarida nafaqat texnik ko‘nikma balki, musiqiy did, badiiy tafakkur, musiqiy ong ham rivojlanishi ko‘plab adabiyotlarda asoslab berilganini guvohi bo‘ldik.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1] A.Xoliqov. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2010. b.-420

[2] A.X.Trigulova. Fortepiano darslarida asarlarni badiiy-obrazli ijro etish ko‘nikmalarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari. Inter education.2025. N1. b.-22-27

[3] U.R.Abdirasuliyeva. Fortepiano chalishni o‘rgatishning mazmuni. New renaissance . International scientific and practical conference volume 2. 2025. **B.-222-228**[]{

[4] I.D.Ikromova. Fortepiano darslarida talabalar uchun individual yondashuvni shakllantirish. Yangi o‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi. 2025.volume 3. B.-14-18

[5] G.Izbullayeva. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik. 2-qism. Buxoro-2023.b.-224

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

PSIXOLOGIYA
PSYCHOLOGY

TALABALARNING SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHINI ANIQLASHGA QARATILGAN PSIXODIAGNOSTIK METODLAR TASNIFI

Mamatqulova Malikaxon Vahobxon qizi

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

E-mailmamtqulovamalika86mail.com

Annotatsiya. Psixodiagnostika fanining nazariy-metodologik asoslari keng yoritilgan. Shaxsiy rivojlanishning yordami, kasbiy shakllanish bosqichlari, motivatsion va kognitivdan ishlab chiqarish, o'zini anglash, o'zini rivojlantirish va o'zini rivojlantirish jarayonlari o'ziga xos o'zaro bog'liqlik ilmiy nuqtai nazardan izohlangan.

Kalit so'zlar: So'rovnomalar, suhbat metodi, anketa metodi, eksperiment, tibbiyot, pedagogik, sotsial psixologiya, proforientatsiya, optimallashtirish, psixologik profillar, testologiya, diagnostik metodikalar. psixometriya, psixofizik.

Аннотация: Широко освещены теоретико-методологические основы науки психодиагностики. Научно обоснованы специфические взаимосвязи процессов индивидуальной помощи, этапов профессионального становления, мотивационно-когнитивной и производственной деятельности, самосознания, саморазвития и самосовершенствования.

Ключевые слова: Анкетирование, метод интервью, анкетный метод, эксперимент, медицина, педагогика, социальная психология, профориентация, оптимизация, психологические профили, тестология, методы диагностики. психометрия, психофизика.

Abstract: The theoretical and methodological foundations of the science of psychodiagnostics are widely covered. The specific interrelationships of the processes of personal development, stages of professional formation, motivational and cognitive production, self-awareness, self-development and self-development are explained from a scientific point of view.

Key words Questionnaires, interview method, questionnaire method, experiment, medicine, pedagogical, social psychology, career guidance, optimization, psychological profiles, testology, diagnostic methods. psychometrics, psychophysics.

KIRISH. Barchamizga ma'lumki bugungi kunda yurtimizda ta'lim tizimiga bo'lgan e'tibor kundan kunga o'sib bormoda. Albatta bunday chora-tadbirlardan ko'zlangan maqsad yurtimiz yoshlarining har tomonlama yetuk, bilimli bo'lib kamolga yetishidir. Mana shunday

yoshlarni tarbiyalashda, ularga bilim berishda esa o‘qituvchi pedagogning o‘rnini judayam yuqori bo‘lib, buni e‘tirof etmay ilojimiz yo‘q. So‘ngi yillarda yurtimizda talabalarning shaxsiy va kasbiy mahoratini rivojlantirish uchun turli xil chora-tadbirlar olib borilmoqda. Xususan, hukumatimiz hamda O‘zbekiston respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoyev tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning asosiy mazmuni talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi, ham moddiy, ham qonuniy, ham psixologik qo‘llab quvvatlashdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUNOZARA.

Yu.M.Asadov tomonidan olib borilgan tadqiqot ishida oliy ta‘limini rivojlantirish davlat umummilliy Dasturi talablaridan kelib chiqqan xolda kasb maxorati rivojlanishi omillari sifatida talabalarning individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganishning dolzarbligi ilgari surilgan. Unda talabalar kasb maxoratining yaxlit komponentlarini tasniflovchi “talabalarning kasb maxorati”, “talabalarning individual psixologik xususiyatlari”, “talabalarning psixologik tipi” kabi tushunchalarni belgilovchi talabalarning individual-psixologik xususiyatlarni psixologik tiplarda integrallashuvi va ularning malaka oshirish tashkiliy shakllarini tanlash motivatsiyasiga ta‘sirini izoxlovchi individual-psixologik xususiyatlarning o‘qituvchi kasb maxoratini rivojlantirish omillari sifatida ahamiyatini ochib beruvchi ilmiy asoslangan ma‘lumotlar keltirilgan.

K.B.Qodirov taqdiqotining emperik qismi ma‘lumotlariga asoslanib xulosa qiladiki, intellektual qobiliyatlar, shaxs motivlari, yo‘nalganlik, moyillik tendensiya va boshqalar bilan uzviy bog‘liklikda bo‘lib, yoshlarning kasbiy tiklanish asosi sanaladi. Shaxs atrof-muxitga, kadriyatlarga, faoliyat turlari mazmuniga tanlab, shu jumladan, o‘z aqliy imkoniyatlariga muvofiq munosabatda bo‘ladi. Shunday qilib, yurtimiz psixologlarining kasbiy tiklanishining turli bosqichlarini o‘rganishga bag‘ishlangan taqdiqotlari tahlilida rivojlanishning shaxsiy omillari, shaxsning kasbiy faoliyati doirasida tiklanishining xal qiluvchi roliga asosiy e‘tibor qaratiladi.

A.A.Bodalev va B.B.Stolin psixodiagnostika fani predmetiga quidagi ta‘rifni beradilar: Psixodiagnostika – shaxs individualpsixologik xususiyatlarini o‘lchash va aniqlash metodlarini ishlab chiquvchi psixologiya fani sohasi

Talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini baholash ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda qo‘llaniladigan psixodiagnostik metodlar talabalarning shaxsiy xususiyatlari, kasbiy kompetensiyalari, motivatsiya omillari, stress darajasi va ishidan qoniqish holatini aniqlash imkonini beradi. Metodlar odatda an'anaviy va muayyan usullarga ajratiladi. An'anaviy psixodiagnostik metodlar.

Talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini baholash ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda qo‘llaniladigan psixodiagnostik metodlar talabalarning shaxsiy xususiyatlari, kasbiy kompetensiyalari, motivatsiya omillari, stress darajasi va ishidan qoniqish holatini aniqlash imkonini beradi. Metodlar odatda an'anaviy va muayyan usullarga ajratiladi. An'anaviy psixodiagnostik metodlar

So‘rovnomalar: Talabalarning shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini baholashda eng ko‘p qo‘llaniladigan metodlardan biri so‘rovnomalardir. Ular orqali talabalarning o‘z-o‘zini baholashi, kasbiy qoniqishi, ish sharoitlariga munosabati va motivatsiya omillari o‘rganiladi. Ushbu metod quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi: Ma‘lumot yig‘ish samaradorligi qisqa vaqt ichida ko‘plab respondentlardan ma‘lumot olish imkonini beradi.

Subyektiv tajribalarni aniqlash – insonning ichki dunyosi, fikr-mulohazalari va motivatsiyasi haqida tushuncha beradi. Turli formatlar – ochiq, yopiq, aralash shakldagi savollardan iborat bo‘lishi mumkin. So‘rovnoma turlari Yopiq savollar – respondentga oldindan belgilangan javob variantlari beriladi. (Masalan: Ha/Yo‘q, Likert shkalasi bo‘yicha baholash) Ochiq savollar respondent o‘z fikrini erkin ifoda qilishi mumkin. Aralash shakldagi so‘rovnomalar ochiq va yopiq savollarni o‘z ichiga oladi. Afzalliklari: Katta hajmdagi respondentlar bilan ishlash imkoniyati. Tahlil qilish va statistik qayta ishlashning qulayligi. Tadqiqot obyektivligi va standartlashtirish imkoniyati Kamchiliklari:

- Respondentning samimiy emasligi yoki noto‘g‘ri javob berish ehtimoli
- Savollarni noto‘g‘ri tushunish xavfi
- Javob variantlari cheklangan bo‘lishi mumkin.

So‘rovnoma metodi psixologik va pedagogik tadqiqotlarda keng qo‘llaniladigan, tez va samarali ma‘lumot yig‘ish imkonini beruvchi muhim usuldir. Ushbu metodning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: Tejamkorlik va samaradorlik qisqa vaqt ichida katta hajmdagi respondentlardan ma‘lumot olish imkonini beradi. Tahlil qilish qulayligi standartlashtirilgan savollar yordamida natijalarni statistik qayta ishlash osonlashadi. Obyektivlikni ta‘minlash oldindan ishlab chiqilgan savollar yordamida tadqiqotni aniq va tizimli yuritish mumkin. Turli auditoriyaga moslashuvchanligi har xil yoshdagi, kasbdagi yoki ijtimoiy guruhlardagi odamlar uchun mos keladi.

Respondentning anonimligini ta‘minlash javob beruvchilar o‘z fikrlarini ochiq va xolis ifodalashlari mumkin. Biroq, bu metodning ayrim kamchiliklari ham bor, masalan, respondentlarning javoblari ba‘zan noaniq yoki noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shu sababli, tadqiqot natijalari ishonchli bo‘lishi uchun so‘rovnomalar to‘g‘ri tuzilishi va tahlil qilinishi muhimdir. Umuman olganda, so‘rovnoma metodi ilmiy tadqiqotlarda keng qo‘llaniladigan, tezkor va tizimli ma‘lumot yig‘ish vositasi bo‘lib, to‘g‘ri qo‘llangan taqdirda ishonchli natijalar berishi mumkin.

Suhbat metodi bu tadqiqotchi va respondent o‘rtasidagi muloqot orqali ma‘lumot to‘plash usuli bo‘lib, respondentning fikr-mulohazalari, his-tuyg‘ulari va tajribalarini chuqur o‘rganishga imkon beradi. Ushbu metod psixologiya, pedagogika va sotsiologiya kabi sohalarda keng qo‘llaniladi. Suhbat metodining turlari: Strukturaviy (tuzilgan) suhbat: Oldindan tayyorlangan savollar asosida olib boriladi va barcha respondentlarga bir xil savollar beriladi. Bu yondashuv natijalarni oson taqqoslash va tahlil qilish imkonini beradi. Strukturaviy bo‘lmagan (erkin) suhbat: Savollar oldindan aniq belgilanmaydi; suhbat davomida mavzuga mos ravishda shakllantiriladi. Bu usul respondentning fikrlarini erkin

ifodalashiga sharoit yaratadi. Yarim strukturaviy suhbat: Oldindan tayyorlangan savollar mavjud bo‘lsa-da, suhbat davomida qo‘shimcha savollar bilan chuqurlashtirilishi mumkin. Bu yondashuv moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Suhbat metodining afzalliklari:

Chuqur ma'lumot olish: Respondentning fikrlarini batafsil va chuqur o‘rganish imkonini beradi. Moslashuvchanlik: savollarni respondentning javoblariga qarab o‘zgartirish yoki qo‘shimcha savollar berish imkoniyati mavjud.

Noaniqliklarni aniqlashtirish: Suhbat davomida tushunarsiz yoki noaniq javoblarni aniqlashtirish imkoniyati mavjud. Suhbat metodining kamchiliklari: Subyektivlik: Tadqiqotchi va respondent o‘rtasidagi o‘zaro ta'sir natijasida subyektivlik yuzaga kelishi mumkin. Vaqt talab qilishi: Har bir respondent bilan alohida suhbat o‘tkazish ko‘p vaqt talab etadi. Tahlilning murakkabligi: Olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish va tahlil qilish murakkab bo‘lishi mumkin. Suhbat metodining qo‘llanilishi: Pedagogik diagnostika: Talabalarning bilim darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlashda qo‘llaniladi. Psixologik tadqiqotlar: Shaxsning ichki dunyosi, motivatsiyasi va hissiy holatini o‘rganishda foydalaniladi.

Sotsiologik tadqiqotlar: Jamiyatdagi turli ijtimoiy hodisalarni tahlil qilishda qo‘llaniladi. Endi esa suhbat metodining talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini aniqlashdagi ahamiyati haqida atroflicha to‘xtalib o‘tamiz:

Suhbat metodi talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini tahlil qilishda samarali usul bo‘lib, pedagogning kasbiy mahorati, motivatsiyasi va ehtiyojlarini chuqur o‘rganish imkonini beradi. Quyida ushbu metodning asosiy ahamiyat yo‘nalishlari keltirilgan:

1. Talabalarning shaxsiy rivojlanishini aniqlash

Psixologik holatini baholash: Suhbat orqali talabalarning hissiy holati, stress darajasi va motivatsiyasi haqida ma'lumot olish mumkin.

Shaxsiy qadriyat va e'tiqodlarni aniqlash: talabalarning ta'lim jarayoniga yondashuvi, kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabati aniqlanadi.

Liderlik qobiliyatlari: Pedagogning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati, muammolarni hal etish uslubi va tashabbuskorlik darajasi baholanadi.

2. Talabalarning kasbiy rivojlanishini baholash

Kasbiy ehtiyojlarni aniqlash: Talabalarning o‘z kasbiy mahoratini rivojlantirish uchun qanday resurs va treninglarga ehtiyoj sezayotganini tushunish mumkin.

Pedagogik yondashuvlarni o‘rganish: O‘qituvchi o‘z darslarini qanday tashkil qilishi, innovatsion metodlarni qanchalik qo‘llashi va talabalarga motivatsiya bera olish qobiliyatlari aniqlanadi.

O‘qituvchining kasbiy qoniqishi: Ish muhitidan qoniqish darajasi, mehnatga munosabati va kasbiy stress darajasi baholanadi.

3. Suhbat metodining afzalliklari

Chuqur tahlil imkoniyati: An'anaviy test va so‘rovnomalardan farqli o‘laroq, suhbat talabalarning shaxsiy fikrlarini erkin ifodalash imkonini beradi.

Moslashuvchan yondashuv: Suhbat davomida aniqlangan ma'lumotlar asosida qo'shimcha savollar berish va ma'lumotni yanada chuqurlashtirish mumkin.

O'qituvchilar bilan ishonchli aloqa o'rnatish: Suhbat jarayonida pedagog o'z muammolari, fikrlari va ehtiyojlarini ochiq-oshkora bayon qilishi mumkin.

Xulosa Suhbat metodi o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini chuqur o'rganish imkonini beruvchi samarali vositadir. U pedagoglarning motivatsiyasi, qiyinchiliklari va ehtiyojlarini aniqlash orqali ularga mos ta'lim va qo'llab-quvvatlash tizimini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu metoddan foydalanish orqali o'qituvchilar uchun mos rivojlanish yo'nalishlari belgilanishi va ularning kasbiy yondashuvlarini takomillashtirishga ko'maklashish mumkin.

O'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik metodlar qatoriga test metodi ham kiradi. Bu usul pedagogning kasbiy qobiliyatlari, shaxsiy fazilatlarini, motivatsiyasi va stressga bardoshlilikini baholash uchun samarali hisoblanadi. Testlar standartlashtirilgan bo'lib, ulardan foydalanish natijalarga obyektiv baho berish imkonini yaratadi.

Test metodi — oldindan ishlab chiqilgan standart savollar yoki topshiriqlar orqali o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik usuldir. Ushbu metod individual xususiyatlarni baholash, taqqoslash va xulosa chiqarishda yordam beradi.

Test metodining turlari Shaxsiylik testlari – o'qituvchining temperament turi, shaxsiy fazilatlarini va motivatsiyasini o'rganishga qaratilgan (masalan, Mayers-Briggs tipologik testi, Ayzenk shaxsiylik testi). Kasbiy diagnostika testlari – pedagogning o'z kasbiga mosligini va kasbiy yondashuvlarini aniqlaydi (masalan, E. Sheyni "Kasbiy motivatsiya" testi). Intellektual qobiliyat testlari – o'qituvchining analitik fikrlashi, kreativ tafakkuri va muammolarni hal qilish qobiliyatini baholaydi (masalan, IQ testlari). Stress va emotsional barqarorlik testlari – o'qituvchining stressga chidamliligini, emotsional intellekt darajasini va stressni yengish strategiyalarini o'rganadi. Pedagogik kompetensiya testlari – o'qituvchining dars jarayonida metodikani to'g'ri qo'llash, o'qituvchilar bilan muloqot qilish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha bilimlarini baholaydi. Test metodining o'qituvchilarning rivojlanishini aniqlashdagi roli. Kasbiy moslikni baholash o'qituvchining o'z kasbiga qanchalik mos kelishini aniqlaydi.

Kasbiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilash pedagogning qaysi sohalarda o'sishga ehtiyoji borligini tahlil qilish imkonini beradi. Motivatsiya va ishga bo'lgan munosabatni aniqlash o'qituvchining ishi bilan qoniqish darajasini va kasbiy yo'nalishini belgilaydi. Stress va emotsional barqarorlik darajasini aniqlash – o'qituvchining ish yuklamasi, stress omillari va ularga bo'lgan munosabatini baholaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, test metodi o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini o'rganishda eng aniq va standartlashtirilgan yondashuvlardan biri hisoblanadi. U o'qituvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularning kasbiy o'sishi uchun zarur

yo‘nalishlarni belgilash va pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Boshqa metodlar bilan birga qo‘llanganda, test natijalari o‘qituvchilarga yanada aniq va ishonchli tavsiyalar berish imkonini yaratadi.

Anketa metodi – bu o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini baholash uchun keng qo‘llaniladigan psixodiagnostik usullardan biridir. Ushbu metod yordamida pedagoglarning kasbiy mahorati, motivatsiyasi, stressga chidamliligi, o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishi kabi jihatlar aniqlanadi.

Anketa metodining ahamiyati, O‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini baholashda anketa quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Shaxsiy xususiyatlarni aniqlash: O‘qituvchilarning kommunikativ qobiliyatlari, emosional intellekti va yetakchilik xususiyatlarini o‘rganish imkonini beradi. Kasbiy rivojlanishni baholash: Ustozlarning malaka oshirishga qanchalik tayyor ekanligini, kasbiy motivatsiyasi va o‘z ustida ishlash darajasini aniqlaydi.

Muammolarni aniqlash: Ishdagi qiyinchiliklar, stress omillari va burnout (charchoq sindromi) belgilari haqida ma’lumot olishga yordam beradi.

XULOSA

Talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini o‘rganishda samarali psixodiagnostik vosita hisoblanadi. Ushbu metod pedagoglarning kasbiy mahorati, motivatsiyasi, stressga chidamliligi va o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishini baholashga yordam beradi. Anketa natijalari asosida o‘qituvchilarga mos rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash, ularga qo‘llab-quvvatlovchi dasturlar ishlab chiqish va samaradorlikni oshirish choralari ko‘rilishi mumkin. Shu sababli, ushbu metod ta’lim tizimida talabalarning professional o‘sishiga xizmat qiladigan muhim diagnostik vosita sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish dasturi to'g'risida"gi PF-134-son farmoni. (11.05.2022-yil)
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning o‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida (577-son, 12.07.2019-yil)
3. "Abu Nasr Forobiyning ta'lim-tarbiyaga oid pedagogik qarashlari" maqolasi
4. "Fozil odamlar shahri" asari.
5. Jurayev, B. T. (2022). Abu Ali ibn Sino qarashlarida ta'lim-tarbiya masalalari.
6. Saidova, M. A. (2020). Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari. Scientific Journal Impact Factor, 5(016).
7. "Malaka oshirishda 'hayot davomida o'qish' tamoyili amal qiladi" maqolasi. Yuz.uz (2022).
8. Pedagogik_faoliyat_sharq_va_g_arb_mutafakkirlarining_nuqtai_naza.pdf
9. Fitrat, A. (1923). Muallimlar uchun yo‘llanma. Toshkent: Nashriyot.

10. Бернс, Р. (1986). Развитие Я-концепции и воспитание. Москва: Прогресс.
11. Мухина, В. С. (2001). Возрастная психология. Москва: Академия.

САМАРАЛИ МУЛОҚОТНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

Ш. Ф.Мустафоева CAMU

(Central Asian Medical University)

психолог-ўқитувчи, психология фанлари номзоди (PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада самарали мулоқотнинг психологик хусусиятлари, суҳбатга таъсир этувчи омиллар баён этилган бўлиб, шахсан маълумот олишда қандай жиҳатларга эътибор бериш, вербал ва невербал мулоқот асослари мисоллар ёрдамида ёритилган. Ушбу мақолада мулоқот жараёнининг коммуникатив, перцептив, интерактив томонларини ўз ичига олиб, трансфер сирлари, мулоқот олиб боришнинг босқичларига алоҳида тўхтаб ўтилган. Шунингдек, психологик амалиёт сифатида шахслараро муносабатларда ўз кўникмасини аниқлашга ёрдам берадиган тест методикаси тавсия қилинган. Мақола шахслараро муносабатлар тизимида ишлаётганлар учун мўлжалланган.

Калит сўзлар: суҳбатдош, психологик омиллар, вербал, невербал мулоқот, кўникма, трансфер, таъсир этиш, мослашиш, бошқариш, ишонтириш.

Abstract. This article describes the psychological characteristics of effective communication and the factors influencing conversation. It highlights the aspects to consider when obtaining information from an individual and explains the basics of verbal and nonverbal communication through examples. The article covers the communicative, perceptual, and interactive aspects of the communication process, paying special attention to the secrets of transference and the stages of conducting a conversation. In addition, a test methodology is recommended as a psychological practice to help identify interpersonal communication skills. The article is intended for those working within the system of interpersonal relations.

Keywords: interlocutor, psychological factors, verbal communication, nonverbal communication, skill, transference, influence, adaptation, management, persuasion.

Ҳар бир инсон ҳаёти давомида доимо бошқалар билан: мулоқотга киришади. Бу ҳаётини зарурият ҳисобланади. Мулоқотда бўлмаган шахс аста-секин психологик патологияга дучор бўлади, ҳаётдаги мақсадини йўқота бошлайди. Демак мулоқот ҳам худди нафас олишдек, зарур ва ҳаётини омилдир.

Ҳақиқий спортчи бўлиб етишиш узок вақт турли машқларни бажариш, спорт техникаси ва услубини эгаллашни талаб этади. Бир қарашда, ойлар-йиллар мобайнида спортчи ҳаракатларни такрор-такрор бажараётгандай туюлади. Машқларни қанча кўп қайтарса, ўз олдидаги қийинчиликларни шунча енгиб боради. Сухбат олиб боришдаги тажриба ҳам худди шундай, услублар қайта-қайта кузатув ва таҳлиллар билан бойиди, сухбатдошни ўрганиш, бошқариш шунчалик осонлашиб боради.

Кўп ҳолларда мулоқотнинг асл негизида нима туради, деган саволга жавоб берганимизда, ахборот алмашинувини кўзда тутамиз. Лекин бу, мулоқотнинг асл мақсади эмас, балки вазифасидир. Чунки мулоқотнинг негизида асосан тан олиш туради. Демак, инсон ўз ҳаёти давомида, энг аввало, ўзини тан олишларини истади. Тан олиш ижобий ва салбий тан олишга бўлинади.

Киши мулоқотда сухбатдоши томонидан ижобий тан олинмаса, беихтиёр салбий тан олдиришга уринади. Қандай қилиб бўлмасин, уни тан олишга мажбур этади. Тан олдириш *вербал* - сўз орқали ва *новербал* - сўзсиз ҳаракатлар орқали намоён бўлади.

Новербал деганимизда, юқорида айтганимиздек, фақат ҳаракатларни назарда тутамиз. **Вербал** эса, сўз орқали мурожаат этишдир.

Ота-она болалари билан гаплашганда, нутқи ва ҳаракатларида онгсиз равишда: «тан ол», «мен сени отангман» ёки «онангман», «мен ақллироқман», «мен сенга шу тарзда мурожаат этишга ҳаққим бор», деган тан олдиришни сингдирадилар. Бундай тан олдириш боланининг мукаммал инсон тарзида шаклланишига ўз-ўзидан салбий таъсир этади, ўзаро тушунмовчиликларга олиб келади.

Корхона раҳбари, новербал хатти-ҳаракатлари орқали, кийиниши, ўзини тутиши, хизматчиларга «мен сенларга нисбатан ҳукмдорман, ақллироқман, демак, менинг фикрим ҳаққонийроқ», деган тан олишни ўтказди. Хизматчи эса, ўз ҳаракатлари билан тан олмаганлигини намоён қилиб кўяди. Оддий фуқаролар сухбатида ҳам бундай ҳолатлар ўз-ўзидан кўриниб туради. Ўзаро сухбатда қайсидир томон: “мен кўтарилаётган масалани сендан яхшироқ биламан, менинг фикрим ўткирроқ, билимим чуқурроқ, хоҳласам ёрдам бераман, хоҳламасам йўқ”, деган йўналишда олиб бориши мумкин. Иккинчиси эса, буни ижобий ёки салбий қабул қилади, буни салбий ёки ижобий трансфер мисолида ифодаланади.

Трансфер термини илк бор З. Фрейднинг психоанализида қўлланилган. Уни кейинчалик ҳар қандай инсоний муносабатдан олдин келувчи феномен деб номлади.

Тангри инсон миясини шундай мукаммал яратганки унинг хотира қолипларида (матрицаларида) нафақат ёрқин, сезиларли нарсалар ва ҳодисалар, балки ҳаётда учраган салбий мулоқотнинг турли жиҳатлари ҳам из қолдиради. Бу из кейинчалик янги танишнинг сиймосини таққослаш, баҳолашга хизмат қиладиган мезон вазифасини ўтайди. Бундан ташқари, у янги танишга кишининг ҳиссий эмоционал туйғуларини ҳам ўтказди.

Масалан, меҳмонга борганда, янги танишган одам олдида ўзингизни ноқулай ҳис қила бошлайсиз. Бу шундан далолат берадики, янги одам қачонлардир хотирангизда салбий из қолдирган образни эслатади. Демак, хотирангиз захираларида бунга ўхшаган шахс қачонлардир салбий из қолдирганлиги учун сиз унга ўзингизнинг салбий муносабатларингизни ўтказасиз.

Агарда сизни яқин қариндошлар, дўстлар кинодаги ижобий қаҳрамонлар, артистлар билан солиштиришса, сиз ўзингизни анча яхши ҳис қила бошлайсиз, суҳбатнинг яна давом этишини хоҳлайсиз. Бу ижобий трансфернинг намоён бўлишидир.

Асосий илдизлари ўтмишимизга бориб тақалувчи трансфер бизнинг онг ости, мимика ва хатти-ҳаракатларимиз орқали намоён бўлади.

Трансфернинг намоён бўлиш қонунларини билган ҳолда, уни бошқаришингиз мумкин. Масалан, суҳбат давомида суҳбатдошингизга ижобий таъсир қилган одамларни аниқлашга ҳаракат қилинг. Унинг кимлигини, ёшини, фаолияти ва яшаш жойини билиб олгач, суҳбатдошингизга бу одам ҳақида гапириб бериш имкониятини яратинг. Севимли инсон тўғрисида гапира туриб, онгсиз равишда унга бўлган туйғуларини сизга ўтказа бошлайди.

Шундай қилиб, агарда суҳбатдошингиз, мижозингиз ёки дўстингиз:

- учрашувга ўз вақтида ёки белгиланган вақтдан олдинроқ келса;
- сизни, сизнинг хатти-ҳаракатларингизни, кийимингизни, сиз билан боғлиқ бўлган бошқа нарсаларни ўз яқинлари билан солиштирса;
- ўз фарзандлари, оиласи, ёшлиги ҳақида гапириб берса;
- сизга сезиларли ҳурмат белгиларини кўрсатса;
- суҳбатни очик хатти-ҳаракатлар ва очик кўнгил билан давом эттирса, билингки, сиз тўғри йўлдан боряпсиз, ижобий трансфер жараёни кечмоқда, яъни алоқа йўлга қўйилган.

Агар у:

- учрашувга кеч қолса ёки умуман келмаса;
- хижолат чекса ёки синовчан нигоҳ билан хонангизни кўздан кечирса;
- сизни тўғри тушунмаганлигингиздан кўрқса;
- эътибор белгиларини кўрсатмаса;
- суҳбатда ёпиқ хатти-ҳаракатлар ва ҳолатларда турса;
- соатиға қарайвериб безовта бўлса, трансфер салбий кечмоқда.

Сиз, яхшиси, суҳбат олиб бориш услубингизни ўзгартиришингиз ёки қулай пайт келмагунча, мулоқотдан воз кечишингиз керак.

Самарали суҳбат қилишнинг иккинчи муҳим жиҳати, бу
- мослашишдир.

Ҳар қандай инсоннинг фикр юритиши, ҳис-туйғулари ва ҳаракатлари ўзаро боғланган бўлади. Миямиздаги ҳар қандай пайдо бўлаётган фикр маълум бир

эмоционал турткига, мушаклардаги ўзига хос ўзгаришларга, яъни жисмоний ҳаракатларга олиб келади. Жисмоний ҳаракатлар маълум бир эмоционал ўзгаришга ва фикр пайдо бўлишига сабаб бўлади. Демак, суҳбатдошимизни ҳис қилиш, унинг хоҳиш-истаклари, фикрларини тушуниш учун энг аввало, биз унинг хатти ҳаракатларига, мимикасига мослашишимиз керак.

Бундан ташқари, шахслараро мулоқот соҳасидаги сўнгги тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, инсон ўз суҳбатдошини ҳар доим бирдай қабул қилавермайди.

Суҳбатдошни ёқтиришининг:

55 фоизи - унинг мимикаси, хатти-ҳаракатлари, ўзини тутиб туриши, кўз ҳаракатлари, нафас олиши орқали;

38 фоизи - овоз, овоз оҳанги, баландлиги, унинг тебраниши орқали;

7 фоизи - сўзлар ва нутқ орқали рўй беради.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, суҳбат давомида ҳамсуҳбатингиз билан ҳамжиҳатликда нафас олишга ҳаракат қилинг, шунда сиз унинг ўтиришига, мимикасига ва фикрлашига мослашиш лозимлигини англайсиз.

Мослашиш техникасидан муваффақиятли фойдаланиш учун қуйидаги алгоритмга қатъий риоя қилиш керак:

-умумий туриш ҳолатига мослашиш;

-нафас олишига мослашиш;

-хатти-ҳаракатлари ва мимикасига мослашиш;

-овози ва нутқига мослашиш.

Ҳар бир ҳаракат ва туриш ҳолатини ойна сингари акс эттириш ҳам тавсия этилмайди, чунки бу тесқари натижа бериши мумкин. Масалан, агар ҳамсуҳбатингизнинг қўллари қовуштирилган, ёпиқ ҳолатда турса, сиз бармоқларингизни жуфтлаштириш орқали секингина қўлингизнинг ёпиқ ҳолатига ўтишингиз мумкин. У жағини қўли билан ушлаб турса, сиз бир қўлингизни юзингизга теккизиб туришингиз мумкин ва ҳоказо.

Суҳбатнинг кейинги босқичига ўтиш олдидан сиз мослашишнинг қанчалик чуқур кечганига ишонч ҳосил қилишингиз керак. Бунинг учун масаланинг муаммо моҳиятини тушуниш жараёнида ўз хатти-ҳаракатларингиз, овозингиз оҳангини ва туришингизни ўзгартиришга тўғри келади. Агар мослашиш тўғри кечган бўлса, суҳбатдошингиз сизнинг хатти-ҳаракатингиз ва мимикангизни такрорлайди. Булар қаторида мослаша туриб, у сизнинг фикрингизга ва демакки, муаммога сизнинг нуқтаи назарингиз орқали қарай бошлайди. Энди, сиз суҳбатда ўз-ўзидан бошловчи вазифасини ўтайсиз.

Суҳбатнинг бу босқичида сиз нутқингизнинг тезлиги ва оҳангидан усталик билан фойдаланишингиз керак. Пауза, овоз оҳангини ўзгартириш орқали сиз сўз маъносини ҳам ўзгартиришингиз ва эҳтиёткорлик билан гапни бошқа томонга буриб кетишингиз мумкин.

Сиздаги юмшоқ, тинчлантирувчи оҳанг, тулқинсимон овозингиз ўз-ўзидан гипностик таъсир қила бошлайди.

Педагог, психолог, врач, ҳуқуқшунос ва исталган бошлиқнинг профессионал маҳорати ўз овози, унинг тебраниши, оҳангини бошқара олиш қобилиятига боғлиқ бўлади. Демак, овоз ҳам суҳбатдошингизнинг онгига киришга имкон берувчи муҳим воситадир. Овознинг эшитилиши тананинг ҳолатига боғлиқ ва оёқ мушаклари, товонлар жойлашиши бунда муҳим роль ўйнайди. Овоз жалб қилиши, ишонтириши, мадҳ этиши, ухлатиши, ром этиши мумкин. Овоз одамни узоқлаштириши, зўриқтириши, тўхтатиши ва фалаж қилиб қўйиши мумкин. Ўз нутқингизда артистлик ва сунъийликдан қочиб, самимий бўлишга ҳаракат қилинг. Ҳар куни овозингизни:

тебранувчан, тинч, ишончли, илиқ, ғамхўр, маъноли бўлиши учун машқ қилинг;
 овозингиздаги мавжуд ишончсизлик, қўполлик, кўрқоқлик, қалтираш, нафрат ва қасос оҳангидан сақланинг.

Қуйидаги тест сизнинг шахслараро мулоқот қилиш кўникмаларингизни баҳолашга ёрдам беради. Таъкидларни диққат билан ўқиб, жавоб вариантини танлаб, белгиланг, тест сўнигида эса, балларни ҳисобланг:

Ўзининг шахслараро мулоқот кўникмалари баҳолаш

Ҳамсуҳбат билан учрашганда мен...	Ҳеч қачон	Камдан – кам	Баъзан	Одатда	Ҳар доим
1. Ҳамсуҳбат билан сурашаман.					
2. Ҳамсуҳбатни диққат билан тинглайман, ўзини енгил хис этишига кўмаклашаман					
3. Ҳамсуҳбатни ошкора мулоқотга чакираман.					
4. Ҳамсуҳбат жавоб бера оладиган саволларни берман.					
5. Нейтралитетни сақлайман ва ҳамсуҳбатни муҳокама қилмайман.					
6. Ҳамсуҳбатда кизикишни уйғотаман.					
7. Ҳамсуҳбат бир оз енгил тортиши учун ҳазиллашаман.					
8. Агар ҳамсуҳбат тугри хулоса чиқараётган бўлса, уни мактайман.					
9. Ҳамсуҳбатни айтган муҳим муаммоларини бошқача қилиб					

ифода этаман.					
10. Ҳамсуҳбат кўллаётган атамаларни ишлатиб, унга тушунарли тилда гапираман.					
11. Содда килиб гапираман ва оддий Тушунтираман					
12. Менинг ахборотим ҳаққоний ва юзаки эмас					
13. Ҳамсуҳбатга таъсир курсатиш учун уз фикримни тикиштираман					
14. Ҳамсуҳбатнинг кадрийатларини тушунаман ва унинг андозаларини тан оламан					
15. Табассум билан муомала қиламан. Дустона ва мулойимман.					
16. Ҳамсуҳбат узининг ёқимли суҳбатдош эканлигини сезиб туради.					
17. Ҳамсуҳбатга эътибор қиламан					
18. Ҳамсуҳбат билан мулоқот қилаётганда шошилмайман.					
19. Ҳамсуҳбатнинг фикрини ҳурмат қиламан.					
20. Ҳамсуҳбатга таниш сузларни ишлатаман.					
21. Ҳамсуҳбатнинг исмини айтиб қақираман.					
22. Тугри ҳаракатларни қуллаб – қувватлайман.					
23. Ҳамсуҳбатнинг муаммоларига ҳамдард эканлигимни курсатаман.					
24. Куз билан алоқада буламан.					
25. Уринли имо – ишоралардан фойдаланаман.					
УМУМИЙ БАЛЛ: _____					

Балларни ҳисоблаш калити:

Ҳар бир «Доимо» жавоби учун узингизга 4 балл куйинг.

Ҳар бир «Одатда» учун узингизга 3 балл куйинг.

Ҳар бир «Баъзан» учун узингизга 2 балл куйинг.

Ҳар бир «Камдан - кам» учун узингизга 1 балл куйинг.

Ҳар бир «Ҳеч қачон» учун узингизга балл 0 куйинг.

Тест натижаси:

Агар сиз 50 ва ундан озроқ балл тўплаган бўлсангиз, ўзингизнинг шахслараро мулоқот кўникмаларингизни яхшилаш учун қатъий ҳаракат қилишингизга тўғри келади. Сизга мулоқот кўникмаларини ривожлантиришни, психологик омилларни ўрганишни тавсия қиламиз.

Агар сиз 50 дан 85 гача балл тўплаган бўлсангиз, сиз ўрта даражада шахслараро мулоқот кўникмаларига эгасиз. Ўзингизнинг мулоқотингизда яхшилаш талаб этиладиган соҳаларни топинг, аниқланг. Руйхат тузинг ва уни кўзга ташланадиган жойга осиб куйинг. Сиз кўникмаларни муайян шароитда ишлатасиз, лекин сиз уларни ишлатилмайдиган вазиятларда таҳлил этишингиз керак ва бунга эътибор беришингиз лозим.

Агар сиз 85 дан 100 баллгача натижа кўрсатган бўлсангиз, сиз шахслараро мулоқот кўникмаларига эгасиз ва мижозларингиз билан яхши алоқа ўрната оласиз. Бу йўналишда ишингизни давом эттираверинг!

Хулоса. Инсоннинг инсонлиги, аввало, унинг маънавий-ахлоқий баркамоллиги, поклиги, ҳурмат ва иззатни билиши, сўзамоллиги билан белгиланади. “Сўз билан инсонни юксалтириш, сўз билан инсонни ўлдириш мумкин”, деб бежиз айтишмаган. Шундай экан, самарали мулоқот кўникмаларига эга бўлиш, шахслараро муносабатларда психологик омилларни эътиборга олиш давр талабига айланиб бормоқда. Ҳар бир сўзни ўз ўрнида қўллаш, ҳамсуҳбатлар билан хушмуомала бўлиш инсоннинг мавқеини юксалтиради, унинг жамоадаги ўрни ҳамда обрўини сақлаб беради. Фалсафий маънода, мулоқот – инсон руҳий ва ақлий оламининг мажмуидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Иванов А. Шедина С. Аутентичная коммуникация: практика честного и бережного общения.-М.: Альпина Паблишер, 2022.-204с.
2. Зверева Н. Магия общения.- М.: Альпина Паблишер, 2021.
3. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб., Питер, 2000. – 268 с.
4. Чалдини Р., Кенрик Д., Нейберт С. Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя! – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. Т.1– 342 с.

5. Умаров Б.М. Мулоқот ва шахслараро муносабатлар психологияси: Қўлланма.-Тошкент,1998й.
6. Шапарь В.Б. Рабочая книга практического психолога.-М. АСТ; Харьков: Торсин, 2005.
7. Шейнов В. Психологическое влияние. – Минск: Харвест, 2007. – 623с.
8. Шмидт Р. Искусство общения. Практикум делового человека.-М.1992.

O‘SMIR YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASI SHAKILLANTIRISHINI PSIXODIAGNOSTIK ÒRGANISH

Mamayusupova Iroda Xamidovna,

Qo‘qon davlat universiteti,

Psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi p.f.n. PhD.

irodamamayusupova7777@gmail.com

Tel: (91)1404247

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda o‘smir yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasining shakllanishi va uni psixodiagnostik metodlar yordamida o‘rganish masalasi yoritilgan. Tadqiqotning nazariy asosida L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev, D.B. Elkonin, shuningdek, Sandra Bem va N.M. Romanova kabi olimlarning shaxs rivoji va jinsiy identifikatsiya haqidagi konsepsiyalari tahlil qilingan. Mahalliy olimlar G‘.H. Yo‘ldoshev, X.T. Yo‘ldosheva va M.Q. Yusupovlarning o‘smir yoshdagi bolalarda gender ijtimoiylashuvi bo‘yicha fikrlari ham o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: gender identifikatsiyasi, o‘smirlik davri, psixodiagnostika, L.N. Ojigova, N.M. Romanova, proyektiv metodika, gender stereotipi, emotsional rivojlanish, ijtimoiy-madaniy muhit, shaxsiy o‘zlik.

Аннотация. В данной научной работе рассматривается проблема формирования гендерной идентичности подростков и её изучение с помощью психодиагностических методов. Теоретической основой исследования является анализ концепций развития личности и половой идентичности таких учёных, как Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, а также С. Бем и Н.М. Романова. Также рассматриваются взгляды отечественных учёных Г.Х. Юлдошева, Х.Т. Юлдошевой и М.К. Юсупова на гендерную социализацию подростков.

Ключевые слова: гендерная идентичность, подростковый возраст, психодиагностика, Л.Н. Ожигова, Н.М. Романова, проективная методика, гендерный стереотип, эмоциональное развитие, социокультурная среда, личностная идентичность.

Abstract. This research paper examines the development of adolescent gender identity and its study using psychodiagnostic methods. The theoretical basis of the study is an analysis of the concepts of personality development and gender identity developed by scholars such as L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev, D.B. Elkonin, S. Bem, and N.M. Romanova.

The views of Russian scholars G.Kh. Yuldoshev, H.T. Yuldosheva, and M.K. Yusupov on the gender socialization of adolescents are also considered.

Keywords: gender identity, adolescence, psychodiagnostics, L.N. Ozhigova, N.M. Romanova, projective method, gender stereotype, emotional development, sociocultural environment, personal identity.

Kirish. O‘smirlik davri shaxsiy o‘zlikni anglash va identifikatsiya jarayonlari faollashadigan bosqich hisoblanadi. Bu davrda genderga oid o‘zini anglash, shaxsning jinsga oid ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishi, mos xatti-harakatlar tizimini shakllantirishi bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli gender identifikatsiyasi darajasini o‘rganishda psixodiagnostik metodlar qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega.

Gender identifikatorini aniqlashda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan turli psixodiagnostik metodlardan foydalanilgan. Jumladan, Sandra Bem tomonidan ishlab chiqilgan jinsiy rol identifikatsiyasi testi (BSRI) shaxsning gender rollarini qabul qilganlik darajasini baholashda eng samarali usullardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Bemning fikricha, inson o‘z jinsiga xos deb hisoblangan xatti-harakatlarni qabul qilish va namoyon etish orqali gender identifikatorini shakllantiradi.

Empirik tahlil.

Shuningdek, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev va D.B. Elkonin kabi psixologlar tomonidan shaxs rivojida ijtimoiy tajriba va rollar o‘rni chuqur tahlil qilingan bo‘lib, bu tajribalar bola ijtimoiy muhit orqali o‘zini anglab borishida asosiy omil sifatida qaraladi.

Mahalliy olimlardan G‘.H. Yo‘ldoshev, X.T. Yo‘ldosheva va M.Q. Yusupovlarning ilmiy izlanishlarida esa o‘smir yoshida gender ijtimoiylashuvi, oilaviy va ijtimoiy muhitning ta‘sir i, ayniqsa yetim bolalar misolida gender identifikatsiyasining notekis shakllanishi aniq ko‘rsatib o‘tilgan.

Psixodiagnostika metodlari orqali gender identifikatorini rivojlantirishni o‘rganish uchun quyidagi yondashuvlar mavjud:

1. Intervyu va so‘rovnomalar:

Strukturalangan intervyular orqali, shaxsning o‘zini qanday his qilishini va jinsiy identifikatsiyasini qanday tushunishini aniqlash mumkin.

So‘rovnomalar yordamida gender roliga oid fikrlar, xulq-atvor va hissiyotlarni o‘lchash mumkin. Bu usul, ayniqsa, jinsiy identifikatsiyaga oid aniqroq tushuncha olishda foydalidir.

2. Testlar va psixometrik asboblari:

Rorshash testlari (siyoh dog‘lari) testlar yordamida shaxsning sub'ektiv fikrlari va jinsiy identifikatsiyaga oid tasavvurlari o‘rganilishi mumkin.

Jinsiy roldagi fikr va xulq-atvorni aniqlashga yo‘naltirilgan psixometrik asboblari, shuningdek, genderga oid aniq belgilarga asoslangan testlar ishlatiladi.

3. Sotsiokultural omillarni hisobga olish:

Gender identifikatorini rivojlantirishda oilaviy, madaniy, va jamiyatdagi ijtimoiy stereotiplar muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ijtimoiy va madaniy omillarni tahlil qilishda psixologlar jinsiy identifikatsiyaning rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini tushunishga harakat qiladilar.

Bunga, masalan, "gender stereotiplari" va "gender roli" kabi tushunchalar kiradi, ularning qanday shakllanishi va shaxsga qanday ta’sir qilishini o‘rganish zarur.

4. Rivojlanish bosqichlari:

Gender identifikatori rivojlanishi odatda bolalik davrida boshlanadi va o‘smirlik davrida jiddiy shakllanadi. Shaxsning o‘zini qanday jinsda his qilishini aniqlash va rivojlantirish jarayoni rivojlanish bosqichlari bilan bog‘liq.

Gender identifikatori 3-4 yoshda boshlanishi mumkin, bunda bolalar ko‘pincha o‘zlarining jinsiy rolini va kimligini anglashadi. O‘smirlik davrida esa jinsiy orientatsiya va kimlik o‘zgarishlari yanada aniqroq shakllanadi.⁴⁸

Bu holatlar ko‘pincha jinsiy kimlik disforiyasi, transgender muammolar yoki boshqa psixologik holatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

5. Psixoterapevtik yondashuvlar:

Gender identifikatsiyasining rivojlanishi bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda psixoterapiya ham muhim rol o‘ynaydi. Bunda, ayniqsa, jinsiy identifikatsiyaning qiyinchiliklari, o‘zini tan olish va ijtimoiy qabul qilish masalalari bilan shug‘ullanish zarur bo‘ladi.

Gender idenfikatsiyasini o‘rganishda, tadqiqotda ilgari surilgan gipotezalarni sinab ko‘rish maqsadida bir qator usullar qo‘llanildi, jumladan:

- nazariy (tadqiqot mavzusi bo‘yicha falsafiy, psixologik, pedagogik va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish);
- empirik (kuzatish, suhbat, kontentni tahlil qilish, psixodiagnostika usullari);
- matematik va statistik tahlil usullari: tavsifiy, qiyosiy, korrelyatsion, omilli tahlil.

Gender muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ota-onalarning (yoki tarbiyachilarning) jinsiy farqlar va maqbul gender xulq-atvoriga nisbatan ustun qarashlari va taxminlarini, shuningdek, bu qarashlar va e’tiqodlar ularning bola bilan munosabatlariga qanday ta’sir qilishini tushunishga harakat qilish muhimdir. Gender nomuvofiqligi bo‘lgan bolalarga yordam oilada maslahat berish, bola bilan individual ishlash va maktab muhitiga e’tibor berishni o‘z ichiga oladi.

Gender erkak va ayolning anatomik va biologik (genetik va gormonal) toifalarini bildiradi, lekin hatto biologik bo‘linish ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas va talqin qilinishi kerak. Tabiatda ikkitadan ortiq jins bo‘lishi yoki hech bo‘lmaganda erkak va ayol jinsiy xususiyatlari bir-biriga mos kelmasligi mumkin.

⁴⁸“Gender idenfikatori” maqola 2015-y 3-4 -b

Gender hukmron bo‘lgan ijtimoiy-madaniy naqshga ishora qiladi va erkaklik va ayollikka oid ijtimoiy kutishlarni belgilaydi. Ushbu taxminlar jinsga bog‘liq bo‘lgan shaxsiyat, munosabatlar va xatti-harakatlarning ijtimoiy-madaniy shakllarini o‘z ichiga oladi. Gender shuningdek, ichki jinsiy o‘ziga xoslikni ko‘rsatadigan ijtimoiy xulq-atvorni anglatadi - ijtimoiy jihatdan belgilangan erkaklik va ayollik bilan bog‘liq bo‘lgan xatti-harakatlar

Gender identifikatori biologiya, sotsializatsiya, psixologik identifikatsiya va jinsiylikning murakkab birikmasidir. Bu erkak yoki ayol jinsining biologik, psixologik va ijtimoiy vakili sifatida shaxsning o‘zini ichki tuyg‘usi sifatida belgilanadi. Jinsiy identifikatsiyaning neyrobiologik asoslari haqida munozaralar davom etmoqda.

Gender roli - erkak va ayol sifatidagi ijtimoiy-madaniy kutishlar bilan belgilanadigan xulq-atvor xususiyatlari, munosabati va shaxsiy xususiyatlari. Gender roli ijtimoiy-madaniy jihatdan erkak va ayol sifatida belgilanadigan xulq-atvor xususiyatlari, munosabati va shaxsiy xususiyatlari to‘plami sifatida shaxsga kiritilgan.

Bolalarda bu bir jinsdagi tengdoshlarning o‘zaro munosabatlarini afzal ko‘rish, fantaziya va rol o‘yinlari va afzal ko‘rilgan o‘yin turi kabi o‘zgaruvchilar bilan o‘lchanadi.

Homiladorlik davridagi ayol jinsiy gormonlari darajasi kabi biologik o‘zgaruvchilarning gender roli bilan bog‘liq xatti-harakatlarga ta’siri bo‘yicha konsensus yo‘q.

Jinsiy orientatsiya - jinsiy ogohlantirishlarga javob sifatida ta’riflanadi, jinsiy o‘ziga xoslik esa jinsiy imtiyozlar nuqtai nazaridan shaxsning o‘zini o‘zi aniqlashini anglatadi. Jinsiy orientatsiya balog‘at yoshidan keyin paydo bo‘ladi, lekin jinsiy o‘ziga xoslik bilan mos kelishi shart emas. Masalan, erkak jinsiy qo‘zg‘alishni birinchi navbatda gomoseksual stimullarga javoban boshdan kechirishi mumkin, lekin o‘zini (gender identifikatori) heteroseksual deb hisoblaydi.

Biologik jins va bolaning rivojlanishi. Ko‘pgina hollarda, bolaning jinsi - erkak yoki ayol - tug‘ilish paytida yoki ultratovush texnologiyasidan foydalangan holda prenatal tekshiruv vaqtida belgilanadi. Biologik jihatdan, jins bir necha sabablarga ko‘ra chaqaloqning rivojlanishiga chuqur ta’sir qiladi. Birinchidan, erkak va ayol miyalarining farqli ekanligi to‘g‘risida dalillar ortib bormoqda, garchi bu xatti-harakatlar va psixologik faoliyatdagi kuzatilgan jinsiy farqlarga qanchalik bevosita ta’sir qilishi aniq emas. Ikkinchidan, har bir g‘amxo‘rlik qiluvchining chaqaloqning jinsiga nisbatan o‘z e’tiqod tizimi bor, bu ularning chaqaloqni qanday idrok etishi va unga munosabatda bo‘lishiga ta’sir qiladi. Nihoyat, turli ijtimoiy va madaniy guruhlar erkaklik va ayollikning murakkab va o‘zgaruvchan ta’riflari va taxminlariga ega bo‘lib, ular tegishli xatti-harakatlar, shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy rollarni belgilaydi. Bu ta’riflar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Misol uchun, G‘arb madaniyatida gender rollari sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi, buning natijasida erkak va ayol rollari o‘rtasidagi chegaralar kamroq aniqlandi. Bolalarda jinsiy o‘ziga xoslik hissi yoki o‘zini ayol yoki erkak deb bilish 2-3 yoshda shakllanadi va bu jarayonga biologik, psixologik va ijtimoiy-madaniy omillar ta’sir qiladi.

Diagnostika muammolari. Gender identifikatsiyasining sof sotsial-madaniy talqinidan ham, ikkilik biologik jins jinsning psixologik jihatlarini belgilaydi, degan g‘oyadan ham ko‘proq bahs-munozaralar paydo bo‘ladi. Bu ortib borayotgan murakkablik, gender o‘ziga xosligini shakllantirishda biologik va psixologik omillar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir ni hisobga oladigan biopsixologik tushunish zarurligini ko‘rsatadi.

Klinik amaliyotda, gender disforiyasi bo‘lgan bolalar va ularning oilalarini baholashda, qarashlardagi bunday farqlar ko‘pincha asosiy muhokama mavzusiga aylanadi. Ota-onalar, aksariyat hollarda, o‘z farzandlarini qo‘llab-quvvatlashga e‘tibor berishadi va uni himoya qilishga harakat qilishadi. Ulardan ba‘zilari etiologiyani biologik modeliga amal qiladi, bu esa boshqa omillarni o‘rganishni qiyinlashtiradi. Avvaliga ota-onalar gender va gender tarfakashlikni qanday tushunishlarini va madaniy e‘tiqod tizimlari bunga qanday ta‘sir qilishi mumkinligini o‘rganishgan.

O‘smirni baholash (diagnostika) Gender muammolari bo‘lgan o‘smirlarni baholashda jinslararo xulq-atvorni (o‘yinchoqlar, o‘yinlar va tengdoshlarning faoliyati) va identifikatsiyani (shaxsni tasdiqlovchi bayonotlar, fantaziyalar, rol o‘ynash) farqlash va disforiya va qayg‘u darajasini aniqlash kerak. Hamma bolalar o‘z tanalaridan jirkanishlarini yoki ularni o‘zgartirish istagini bildirmaydilar va ba‘zi bolalar o‘z his-tuyg‘ularini oshkor qilishni istamaydilar.

Keng qamrovli baholash ota-onalarning tushunishi va faoliyati, bolaning jinsi va umumiy rivojlanishini tekshirishni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot individual yoki guruhlarda o‘tkazilishi mumkin. Usullar birgalikda yoki bir-biridan mustaqil ravishda ishlatilishi mumkin.

O‘smirlarda gender identifikatsiyasini aniqlash maqsadida biz L. N. Ojigovaning "**Men Ayol (Erkak)man" so‘rovnomasi**" so‘rovnomasidan foydalandik. Bizning tadqiqotimiz O‘zbekiston tumani 70-19-sonli maktablarning 32 nafar 6-7-8-9-10 sinf o‘quvchilarida o‘tkazildi.

Umumiy o‘quvchilar soni: 32 nafar, ulardan 16 nafari qiz bolalar, 16 nafari o‘g‘il bolalarni tashkil qiladi.

Quyida har bir usulning tavsifi keltirilgan: "**Men Ayol (Erkak)man" so‘rovnomasi**
Qo‘llanilishi:

So‘rovnomada 14 ta tugallanmagan jumla mavjud bo‘lib shaxsning mavjud gender stereotiplariga muvofiqlik yoki nomuvofiqlik darajasini aniqlash imkonini beradi savollar havola etiladi. O‘zbekiston tumani 70-19-maktablarning jami 32 nafar 6-7-8-9-10- sinf o‘quvchilarining har birida gender identifikatsiyasining darajasini aniqladik.. Unga ko‘ra umumiy taxlil natijalarini quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin:

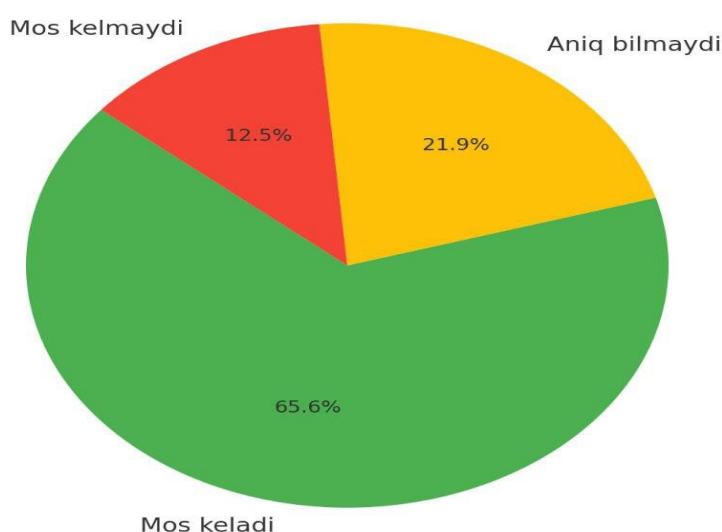
L. N. Ojigovning "Men Ayol (Erkak)man" so‘rovnomasi

3.1-jadval

Gender shaxsiyatning xususiyatlari	ball oralig‘i	O‘quvchilar soni	Foiz(%) Ko‘rsatkichlari
Gender stereotipiga mos keladi	19-27	21	65,6%
Gender stereotipi haqida aniq bilmaydi yoki "bosilgan" xususiyatlar	10-18	7	21,9%
Gender stereotipiga mos kelmaydigan	0-9	4	12,5%

3.1 diagramma

Gender identifikatori darajalari ("Men Ayol/Erkakman" metodikasi asosid

"Men Ayol (Erkak)man" so‘rovnomasi jadvali diagrammasi.

Tadqiqotda jami 32 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Ular bilan "Men Ayol/Erkakman" metodikasi asosida gender identifikator darajasi aniqlandi. Ushbu metodika o‘quvchilarning jamiyatdagi gender stereotiplariga nisbatan o‘zlarini qanday identifikatsiya qilishlarini aniqlashga yordam berdi.

Natijalar quyidagicha bo‘ldi:

21 nafar o‘quvchi (65.6%) gender stereotiplariga mos keluvchi tarzda javob berdi. Bu shuni anglatadiki, ular o‘z jinsiga xos bo‘lgan ijtimoiy kutilmalarni qabul qilgan va shunga muvofiq o‘zini identifikatsiya qilgan.

7 nafar o‘quvchi (21.9%) gender stereotipi haqida aniq tasavvurga ega emasligi, ya’ni ularning identifikatsiyasi noaniqligi kuzatildi. Bu esa ularning hali to‘liq gender identifikatsiyasi shakllanmaganligini ko‘rsatdi.

4 nafar o‘quvchi (12.5%) esa gender stereotiplariga mos kelmaydigan tarzda javob berdi. Bunday o‘quvchilar o‘z shaxsiy qarashlari, mustaqil fikrlari yoki stereotiplarga zid

pozitsiyalari bilan ajralib turdi. Natijani to‘liqroq olish maqsadida o‘smir yoshdagi yetim bolalarda gender identifikatsiyasini aniqlash maqsadida

N.M. Romanovanning **“Erkak va ayolni chizish”** proyektiv metodikasi qo‘lladik. **N.M. Romanovanning “Erkak va ayolni chizish” metodikasi uchun baholash jadvali.** Ushbu jadval N.M. Romanovanning proyektiv metodikasiga asoslangan holda respondentning gender identifikatsiyasi, emotsional holati va ijtimoiy munosabatlarini taxminiy baholash uchun mo‘ljallangan.

N.M. Romanovanning “Erkak va ayolni chizish” metodikasi uchun baholash.

3.2-jadval

Ko‘rsatkich	Tavsifi	Ball	Izoh
Har ikkala obraz mavjudligi	Erkak va ayol aniq chizilgan	2	0 – faqat biri chizilgan; 2 – ikkalasi ham bor
Gender ajratish aniqligi	Jinsiy xususiyatlar (kiyim, tana belgisi) orqali farqlanishi	0–3	0 – mutlaqo farqlanmaydi; 3 – aniq ajratilgan
Detallarning rivojlanganligi	Soch, kiyim, yuz ifodasi, oyoq-qo‘l, elementlar mavjudligi	0–3	0 – faqat kontur; 3 – to‘liq detallangan
Shaxsiylik pozitsiyasi	Qaysi obraz markazda / dominant	0–2	0 – aniqlanmagan; 2 – aniq gender afzalligi
Shaxslararo aloqadorlik	Obrazlar orasidagi masofa, qarama-qarshilik, kontakt mavjudligi	0–3	0 – aloqasiz; 3 – yaqin va muloqotda
Emotsional ifoda	Yuzdagi mimika, tana holati orqali hissiyotlar ifodasi	0–2	0 – ifoda yo‘q; 2 – aniq emotsiya bor
Hissiy buzilish belgilarining mavjudligi	Chiziqlarning notekisligi, qorong‘ilik, noto‘g‘ri proporsiyalar, o‘chirishlar	0–3	3 – kuchli ichki ziddiyatga ishora
Gender stereotiplari bo‘yicha ifoda	Obrazlar erkak/ayol an‘anaviy rollarga mos keladimi	0–2	0 – nomutanosib; 2 – stereotipga mos

Ballar natijasini talqin qilish:

17–20 ball – Gender identifikatsiyasi aniq, emotsional va ijtimoiy holat barqaror

13–16 ball – Normada, lekin ayrim noaniqlik yoki emotsional muammolar bo‘lishi mumkin

9–12 ball – O‘rtacha darajada gender va o‘zlik muammolari, ichki ziddiyatlar mavjud

0–8 ball – Jiddiy identifikatsiya yoki shaxsiy/emotsional buzilishlar ehtimoli yuqori

Ushbu metodika 32 nafar o‘quvchi (16 nafar o‘g‘il bola va 16 nafar qiz bola) orasida individual tarzda o‘tkazildi. Olingan natijalar quyidagi grafik asosida tahlil qildik.

N.M. Romanovning “Erkak va ayolni chizish” metodikasi natijalari tahlili

natijalar 3.3-jadval

Baholash ko‘rsatkichlari	O‘g‘il bolalar (o‘rtacha ball)	Qiz bolalar (o‘rtacha ball)	Izoh
Har ikkala obraz mavjudligi	1.9	2.0	Qizlar to‘liqroq chizgan
Gender ajratish aniqligi	2.3	2.7	Qizlarda aniqlik yuqori
Detallarning rivojlanganligi	2.1	2.8	Qizlar batafsil yondashgan
Shaxsiylik pozitsiyasi	1.5	1.6	Farq katta emas
Shaxslararo aloqadorlik	1.8	2.4	Qizlarda ijtimoiy aloqa kuchliroq
Emotsional ifoda	1.4	2.0	Qizlar emotsiyani ko‘proq ifoda qilgan
Hissiy buzilish belgisi	2.1	1.3	O‘g‘il bolalarda ichki ziddiyat ko‘proq
Gender stereotipi bo‘yicha	1.7	2.0	Qizlar stereotiplarga mosroq ifoda etgan

N.M. Romanovning “Erkak va ayolni chizish” proyektiv metodikasi asosida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari o‘g‘il va qiz bolalarning gender identifikatsiyasi, emotsional holati va shaxslararo munosabatlarni tasvirlash qobiliyatlarida ma’lum darajadagi farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, har ikkala jins vakillari erkak va ayol obrazlarini tasvirlashga harakat qilgan bo‘lsalar-da, qiz bolalarda bu obrazlar biroz to‘liqroq va aniqroq ifodalangan (o‘g‘il bolalar — 1.9 ball, qiz bolalar — 2.0 ball). Ayniqsa, gender ajratish aniqligi (o‘g‘il bolalar — 2.3, qiz bolalar — 2.7) va detallarni rivojlantirish darajasi (o‘g‘il bolalar — 2.1, qiz bolalar — 2.8) qizlarda sezilarli darajada yuqori bo‘lib, bu ularning tasviriy tafakkuri va ijtimoiy rollarni anglash darajasi yaxshi rivojlanganligini bildiradi.

Qizlar chizmalarda shaxslararo aloqalarni ko‘proq ifoda qilgan bo‘lsa (o‘g‘il bolalar — 1.8, qiz bolalar — 2.4), o‘g‘il bolalar ushbu ko‘rsatkichda nisbatan sustroq natijalarni namoyon etgan. Shuningdek, emotsional ifoda darajasi ham qiz bolalarda yuqori bo‘lib (o‘g‘il bolalar — 1.4, qiz bolalar — 2.0), ular his-tuyg‘ularni tasvirlashda faolroq bo‘lishgan. Bu esa, qiz bolalarning hissiy sezgirliigi va ijtimoiy tajribasining ko‘proqligi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, o‘g‘il bolalarda hissiy buzilish belgilari va ichki ziddiyatlar belgisi yuqoriroq darajada kuzatilgan (o‘g‘il bolalar — 2.1, qiz bolalar — 1.3). Bu holat ularning ruhiy holatida barqarorlik yetishmasligi va ehtimoliy psixologik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi. Gender stereotipi bo‘yicha ifoda qilish darajasida ham qiz bolalar yuqoriroq ball to‘plagan (o‘g‘il bolalar — 1.7, qiz bolalar — 2.0) bo‘lib, bu ularning ijtimoiy me‘yorlar va madaniy stereotiplarga ko‘proq moslashganligini anglatadi.

Umuman olganda, metodika natijalari qiz bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasi yuqoriroq ekanligini, o‘g‘il bolalarda esa ayrim holatlarda ichki ziddiyat va ifoda etishdagi qiyinchiliklar mavjudligini ko‘rsatdi. Ushbu tafovutlar, ayniqsa o‘sib kelayotgan yosh avlodda gender identifikatsiyasining shakllanishi va psixologik barqarorlikni ta‘minlashda individual yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

3.2diagramma

“Erkak va ayolni chizish” metodikasi natijalari tahlili natijalar diagrammasi

Tahlil natijalariga ko‘ra, erkak obrazini ijobiy va aniq tasvirlagan o‘quvchilar soni o‘g‘il bolalar orasida 11 nafarni tashkil etgan bo‘lsa, qiz bolalarda bu ko‘rsatkich 8 nafarni tashkil etdi. Bu holat o‘g‘il bolalarning o‘z jinsiga oid identifikatsiyasi nisbatan mustahkamroq shakllanganligini anglatadi. Aksincha, ayol obrazini ijobiy tasvirlaganlar soni qiz bolalar orasida yuqoriroq (13 nafar) bo‘lib, bu ularning o‘z jinsiga oid tasavvurlarining yetarlicha shakllanganini ko‘rsatadi.

Gender rolining yaqqol ifodalanganligi o‘g‘il bolalar orasida 10 nafar, qiz bolalarda esa 12 nafar ishtirokchida kuzatildi. Bu holat o‘smirlar orasida gender rollarining nisbatan

shakllangani haqida xulosa qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, gender rollarida chalkashliklar mavjud bo‘lgan ishtirokchilar soni o‘g‘il bolalar orasida 4 nafarni, qiz bolalar orasida esa 2 nafarni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkichlar ayrim o‘smirlar hali o‘z gender identifikatsiyasini to‘liq anglab yetmaganini bildiradi.

Xulosa

Metodika natijalarida gender stereotiplarining kuchli ta’siri ham kuzatildi: o‘g‘il bolalarda 13 nafar, qiz bolalarda esa 15 nafar ishtirokchi rasm orqali an’anaviy jinsiy rollarni aks ettirgan. Neytral, ya’ni jinsi aniq bilinmaydigan belgilar mavjud bo‘lgan chizmalar o‘g‘il bolalar orasida 6 nafar, qiz bolalar orasida esa 4 nafar ishtirokchida kuzatildi. Yuqoridagi natijalar o‘smir yoshidagi yetim bolalarda gender identifikatsiyasining turlicha darajada shakllanganini ko‘rsatadi. Shuningdek, bu holat ijtimoiy muhit, tarbiya va psixologik qo‘llab-quvvatlov omillarining gender ongining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Adler A. Individual psixologiya amaliyoti va nazariyasi. - M.: 1995 yil.
2. Alperovich V. Ijtimoiy gerontologiya. Rostov N/D, Feniks, 1997. - 576 p.
3. Andreeva G.M. Ijtimoiy psixologiya. - M.: Aspect-Press, 2003 yil.
4. Gaziev E.G. Psixologiya oliy maktabi. Toshkent, Universitet, 2006. – 132 b.
7. Zimnyaya I.A. Pedagogik psixologiya. - M.: 1999 yil.
8. Erikson E. O‘ziga xoslik: birlik va inqiroz. - M.: 1996 yil.
9. G‘oziyev E. Psixologiya (O‘smirlar psixologiyasi). Toshkent, “O‘qituvchi”, 1994. – 224 b.

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ В ПРОЦЕССЕ РЕАБИЛИТАЦИИ ПАЦИЕНТОВ

Уринова Нодира Шавкатовна

Ферганский медицинский институт

общественного здоровья,

преподаватель кафедры Латинского языка,

психологии и педагогики

nodira.urinova.1986@gmail.com

Аннотация: В статье раскрываются теоретические основы психологической поддержки в медицинской реабилитации пациентов. Психологическая помощь рассматривается как неотъемлемый компонент восстановительного процесса, направленный на формирование позитивной мотивации, адаптационных механизмов и устойчивости к стрессу. Показано, что без учёта психоэмоционального состояния больного невозможно достижение полноценных результатов лечения. Рассматриваются современные подходы к психологической поддержке пациентов в условиях соматической болезни, травмы и хронических состояний, а также анализируются работы отечественных (Толипов, Гозиев, Хамидова) и зарубежных исследователей (Lazarus, Taylor, WHO).

Ключевые слова: психологическая поддержка, реабилитация, адаптация, стресс, мотивация, пациент, психокоррекция.

Annotatsiya: Maqolada bemorlarni tibbiy reabilitatsiya jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlashning nazariy asoslari yoritilgan. Psixologik yordam tiklanish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. U bemorlarning ichki motivatsiyasini, moslashuv mexanizmlarini va stressga bardoshlilikini rivojlantirishga qaratilgan. Psixoemotsional holatni hisobga olmasdan samarali davolanishga erishish mumkin emasligi ta’kidlanadi. Maqolada o‘zbek (Tolipov, G‘oziyev, Xamidova) hamda xorijiy olimlarning (Lazarus, Taylor, WHO) ilmiy ishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: psixologik qo‘llab-quvvatlash, reabilitatsiya, moslashuv, stress, motivatsiya, bemor, psixokorreksiya.

Abstract: The article reveals the theoretical foundations of psychological support in the medical rehabilitation of patients. Psychological assistance is considered an integral part of the recovery process, aimed at developing internal motivation, adaptive mechanisms, and stress resilience. It is emphasized that effective treatment results cannot be achieved without

considering the patient’s psycho-emotional state. The paper analyzes modern approaches to psychological support for patients with somatic, traumatic, and chronic conditions, referencing Uzbek (Tolipov, Goziev, Khamidova) and international scholars (Lazarus, Taylor, WHO).

Keywords: psychological support, rehabilitation, adaptation, stress, motivation, patient, psychocorrection.

Введение: Современная медицинская реабилитация рассматривает пациента как целостную биопсихосоциальную систему. В этой связи психологическая поддержка выступает не дополнительным, а **основным элементом** лечебно-восстановительного процесса. По данным Всемирной организации здравоохранения (2022), более 60 % пациентов после серьёзных заболеваний сталкиваются с эмоциональными расстройствами, затрудняющими восстановление.

В узбекской психологической науке (У.К. Толипов, Э. Гозиев, Д. Хамидова) подчеркивается, что успешная реабилитация невозможна без внутренней активности самого пациента, без формирования у него положительной установки на выздоровление и веры в собственные силы. Таким образом, **актуальность** темы обусловлена необходимостью интеграции психолого-педагогических методов в систему медицинской помощи и разработкой новых форм психологического сопровождения больных.

Методы: Настоящее исследование носит **теоретико-аналитический** характер. В процессе работы применялись методы анализа, сравнения, систематизации и контент-анализа научных источников. Изучались современные труды по психологии здоровья, медицинской психологии, педагогической психологии и психотерапии (2020–2024 гг.).

Теоретическую основу составили:

- концепция профессионального и личностного развития (Толипов, 2019; Гозиев, 2020);
- теория стресса и совладания (Lazarus, 2020);
- гуманистическая психология (Frankl, 2019; Rogers, 2021);
- клиническая психология (Карвасарский, 2018);
- современные модели медицинской реабилитации (ВОЗ, 2022).

Использован системный подход, рассматривающий личность пациента как активного участника собственного восстановления.

Результаты: Теоретический анализ показал, что психологическая поддержка выполняет **четыре ключевые функции** в процессе реабилитации:

1. **Эмоциональная функция** — снижение тревожности, страха, депрессии, развитие чувства безопасности.

2. **Когнитивная функция** — формирование адекватного понимания болезни, принятие состояния и целей лечения.
3. **Мотивационная функция** — активизация внутренних ресурсов, укрепление веры в успех.
4. **Социальная функция** — восстановление межличностных связей, включённость в группу поддержки и семью.

Психологическая поддержка формирует **оптимальное внутреннее состояние пациента**, способствует выработке стратегий саморегуляции и осознанного участия в процессе выздоровления.

Пациенты, получающие систематическую психокоррекционную помощь, демонстрируют более устойчивые показатели эмоционального равновесия и адаптации.

Обсуждение: Психологическая поддержка должна рассматриваться как **неотъемлемый элемент медицинской помощи**, наряду с физиотерапией и медикаментозным лечением. Как подчёркивает Гозиев (2020), психическое равновесие является основой восстановления личностных и профессиональных функций человека. Работы Толипова (2019) и Хамидовой (2021) подтверждают, что позитивное отношение, эмпатия и доверие к медицинскому персоналу значительно ускоряют реабилитацию.

Зарубежные исследователи (Lazarus, 2020; Taylor, 2021; WHO, 2022) отмечают, что психологическая помощь не только улучшает эмоциональное состояние, но и способствует физиологическому заживлению. Таким образом, эффективная реабилитация требует **комплексного подхода**, в котором психологическая поддержка выполняет системообразующую роль.

Заключение: Психологическая поддержка является **основным условием успешной медицинской реабилитации**. Она способствует восстановлению эмоционального равновесия, развитию адаптационных механизмов и повышению мотивации пациентов. Интеграция психолога в состав медицинской команды повышает эффективность лечения и улучшает качество жизни пациентов.

Перспективным направлением является разработка **индивидуальных психокоррекционных программ** для разных категорий пациентов — кардиологических, неврологических, посттравматических и хронических больных. Кроме того, необходима подготовка медицинских кадров с развитой **психологической компетентностью**, способных оказывать поддержку не только физически, но и эмоционально.

Список литературы

1. Толипов О.К. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Гозиев Э. *Psixologiya kasbiy rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari*. – Toshkent, 2020.
3. Хамидова Д. *Psixologik yordamning reabilitatsiya jarayonidagi o‘rni*. – Toshkent, 2021.
4. Бодалев А.А. *Психология общения*. – М.: Изд-во МГУ, 2020.
5. Карвасарский Б.Д. *Клиническая психология*. – М.: Медицина, 2018.
6. Lazarus R.S. *Stress and Emotion: A New Synthesis*. – Springer, 2020.
7. Taylor S.E. *Health Psychology*. – New York: McGraw-Hill, 2021.
8. Rogers C. *Client-Centered Therapy*. – Boston: Houghton Mifflin, 2021.
9. Rean A.A. *Психология личности и мотивация поведения*. – СПб.: Питер, 2021.
10. G‘oziyev E., Tolipov O. *Psixologik yordamning ijtimoiy asoslari*. – Toshkent, 2022.

O‘SMIRLARNI EKSTREMAL VAZIYATLARDA STRESSLI HOLATI VA HIMOYA MEXANIZMLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Usmanov N.B.

*Qarshi davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Maqolada ekstremal vaziyatlarda o‘smirlarning stressga bo‘lgan psixologik reaksiyasi va himoya mexanizmlarining ishlashi turli psixologlar tomonidan turlicha yondashuvlarda o‘rganilganligi va tavsiyalari haqida ma’lumotlar izohlab berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smir, ekstremal, vaziyat, stress, psixologik reaksiya, himoya, mexanizm, holat, xavotir, yondashuv, emotsional barqarorlik, atrof-muhit.

Аннотация. В статье подробно рассмотрено, как психологические реакции подростков на стресс в экстремальных ситуациях и функционирование защитных механизмов изучались различными психологами с разных точек зрения, а также представлены их рекомендации.

Ключевые слова: Подросток, экстремальный, ситуация, стресс, психологический реакция, защита, механизм, состояние, тревога, подход, эмоциональная, стабильность, окружающая среда.

Annotation. The article explains how the psychological reaction of adolescents to stress in extreme situations and the functioning of protective mechanisms have been studied by various psychologists from different approaches, along with their recommendations.

Keywords: Adolescent, extreme, situation, stress, psychological reaction, defense, mechanism, state, anxiety, approach, emotional stability, environment.

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab o‘tish davri hisoblanadi. Bu davrda fiziologik o‘zgarishlar psixologik beqarorlikni yuzaga keltiradi. O‘smirlar o‘zlarini jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intilishadi. Ayniqsa, ekstremal vaziyatlar murakkablikni yuzaga keltirib, o‘smirlar ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va stress holatiga tushishga olib keladi. Ular real xavfga haddan ziyod kuchli reaksiya bildiradi. Bunday vaziyatlarda o‘smirlar ko‘proq xavotir, qo‘rquv, tushkunlikni boshdan kechiradi. Stress natijasida o‘z-

o‘zini tutish darajasi pasayadi. Jamiyat bilan muloqot qilish qobiliyati susayadi. Bu holat ijtimoiy moslashuvga salbiy ta‘sir etadi.

Ekstremal vaziyatlar - bu o‘smirlar uchun odatiy hayot ritmini buzadigan holatlardir. Masalan, tabiiy ofatlar, urushlar, oilaviy muammolar bunga misol bo‘la oladi. Bu holatlar yoshlarning psixik salomatligiga tahdid tug‘diradi. Ular o‘zini xavfsiz his qilolmaydi. Bu esa himoya mexanizmlarini faollashtiradi. Psixologik himoya - bu ong osti darajasida sodir bo‘ladigan jarayondir. Bu jarayon yordamida shaxs stressli holatdan qochishga harakat qiladi. Himoya mexanizmlari shaxsni muvozanatda saqlashga xizmat qiladi. Ammo bu mexanizmlar ba‘zida nosog‘lom moslashuvga olib keladi. Shu sababli, ularni chuqur o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O‘smirlar ko‘pincha ekstremal vaziyatlarga psixologik jihatdan tayyor bo‘lmaydi. Bu holat ularning emotsional barqarorligiga salbiy ta‘sir qiladi. Stress holati yurak urishi tezlashuvi, terlash, vahima bilan namoyon bo‘ladi. O‘smirlar ba‘zan his-tuyg‘ularini to‘g‘ri ifodalay olmaydi. Shu sababli stressli vaziyatda salbiy xatti-harakatlar ko‘payadi. Bu — agressivlik, yig‘loqilik, passivlik, qo‘rquv kabi holatlarda kuzatiladi. O‘smirlarning ijtimoiy munosabatlari yomonlashadi. Oila va tengdoshlar bilan kelishmovchilik yuzaga keladi. Bunday vaziyatda psixologik yordam zarur bo‘ladi. Yordam vaqtida ko‘rsatilsa, salbiy oqibatlar kamayadi.[5]

Z.Freyd ta‘limotiga ko‘ra, himoya mexanizmlari shaxsni psixik zarbalardan himoya qiladi. Bu mexanizmlar ichki nizolarni engillashtirishga yordam beradi. O‘smirlik davrida bu mexanizmlar faolroq ishlaydi. Chunki bu davrda identifikatsiya, o‘zlikni anglash kuchayadi. Ekstremal holatlar bu jarayonni izdan chiqaradi. Natijada, repressiya, inkor qilish, kompensatsiya kabi mexanizmlar ishga tushadi. Bu holat o‘smir ruhiy barqarorligini vaqtincha saqlab turadi. Ammo muammo hal qilinmaydi. Shu bois, psixologik treninglar orqali bu mexanizmlarni ijobiy shakllantirish lozim. Bunda ijtimoiy psixologlarning o‘rni muhim ahamiyatga ekanligi kuzatish mumkin.

Ijtimoiy-psixologik yondashuvga ko‘ra, har bir o‘smirning stressga reaksiyasi individualdir. Bu reaksiyaga tarbiya, tajriba, atrof-muhit ta‘sir qiladi. Ekstremal vaziyatlarda ba‘zi o‘smirlar liderlik ko‘rsatadi. Boshqalar esa yopiq va passiv bo‘lib qoladi. Bu farqlarni hisobga olgan holda ish olib borish muhimdir. Bunday vaziyatlarda o‘smirning psixologik portretini aniqlash zarur. Ayniqsa, oilaviy qo‘llab-quvvatlash darajasi muhim o‘rin tutadi. Ota-onaning iliq munosabati o‘smirni barqarorlashtiradi. Do‘stlar va maktab psixologining amaliy ko‘mak berishi ham muhimdir. Ularning roli stressni yengishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Ijtimoiy tarmoq ta‘siri ham nazoratda bo‘lishi kerak.[6]

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma‘lumotiga ko‘ra, har yili 10–19 yosh oraliqidagi o‘smirlarning 13 foizi ruhiy salomatlik bilan bog‘liq muammolarga duch keladi. Ekstremal vaziyatlar bu ko‘rsatkichni yanada oshiradi. 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi davrida o‘smirlar orasida xavotir va depressiya holatlari ikki baravarga oshgani aniqlangan. Misol uchun, AQShda 2021-yilda o‘tkazilgan CDC tadqiqotiga ko‘ra, o‘smirlarning 37 foizi

o‘zini doimiy stress ostida his qilgan. O‘zbekiston bo‘yicha ham 2022-yilda “Barkamol Avlod” loyihasi doirasida o‘tkazilgan so‘rov natijasida 800 o‘smirdan 45 foizi doimiy xavotir holatini tan olgan. Bu holatlar o‘smirlar tomonidan psixologik himoya mexanizmlarining haddan ortiq ishlatilishiga olib keladi. Eng ko‘p uchraydigan himoya shakllari bu — inkor qilish va izolyatsiyalashdir. Ya’ni, o‘smir o‘zini real muammolardan ajratishga harakat qiladi. Bu esa jamiyat bilan bog‘lanishni yanada susaytiradi.

Himoya mexanizmlari Z.Freyd tomonidan ilk bor nazariy asosda ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, zamonaviy psixologiyada ular K.Xorni, A.Adler, va A.Bandura ishlari bilan boyitilgan. Bandura o‘zining ijtimoiy-kognitiv nazariyasida himoya mexanizmlari odamning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’siri orqali shakllanishini ko‘rsatgan. Ayniqsa, ekstremal sharoitda o‘zini idrok etish va xatti-harakatlar modellari sezilarli darajada o‘zgaradi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ekstremal vaziyatlar paytida o‘smirlar ko‘proq ijtimoiy taqlid asosida reaksiya bildiradi. Bu esa har bir o‘smirning stressga qarshi turish darajasi bevosita uning ijtimoiy qo‘llab-quvvatloviga bog‘liq ekanini bildiradi.

Natija va muhokama: Ekstremal vaziyatlarda o‘smirlarning stressga bo‘lgan psixologik reaksiyasi va himoya mexanizmlarining ishlashi turli psixologlar tomonidan turlicha yondashuvlarda o‘rganilgan. Quyidagi jadvalda o‘smirlar psixologik himoyasi bo‘yicha yirik olimlarning asosiy qarashlari, ularning tadqiqot ob’ekti va amaliy tavsiyalari umumlashtirilgan. Jadval ilmiy taqqoslash imkonini beradi va mavzuni chuqur tushunishga zamin yaratadi.

1-jadval

O‘smirlarning ekstremal vaziyatlardagi stress va psixologik himoya holatini o‘rgangan olimlar yondashuvlari taqqosiy tahlili

Mualliflar	Yondashuv (nazariyasi)	Ekstremal vaziyatdagi urg‘u	O‘smirga ta’siri	Tavsiya qilingan usul
S. Freyd	Psixoanalitik	Ong osti himoya mexanizmlari	Repressiya, inkor, proeksiya	Terapiya, tush ko‘rish talqini
A. Bandura	Ijtimoiy- kognitiv	Modelga asoslangan o‘rganish	Taqlid, o‘ziga ishonch	Roli o‘yinlar, muloqot mashqlari
E. Erikson	Psixosotsial rivojlanish	Shaxsiy identitet va krizis	O‘zini anglashda ikkilanish	Psixodrama, guruh terapiyasi
O.R. Avezov	Ijtimoiy- psixologik	Ichki resurslarni	Passivlikni bartaraf etish	Diagnostika +trening

	yondashuv	faollashtirish		
G. Jalilova (O‘zbekiston)	Maktab psixologiyasi	Stress va moslashuv sinovlari	Jismoniy simptomlar, regressiya	Stress treningi, individual suhbat

Ushbu jadval orqali o‘smirlarning ekstremal holatlardagi stressga nisbatan psixologik reaksiyalari va ularni o‘rganish bo‘yicha turli olimlarning nazariy yondashuvlari tahlil qilinmoqda.

Z.Freyd psixoanalitik yondashuvda asosiy urg‘uni shaxsning **ong osti darajasida shakllanadigan himoya mexanizmlariga** qaratadi. Uning nazariyasiga ko‘ra, o‘smir ekstremal vaziyatlarda repressiya (xotiralarni bosish), proeksiya (ichki xavfni boshqalarga yuklash) yoki inkor qilish orqali psixik holatini saqlab qolishga urinadi. Bunday holatlarda Freyd **psixoanalitik terapiya** va tush tahlili orqali bu holatlarning ildizini ochib berishni tavsiya etadi.

A.Bandura esa **ijtimoiy-kognitiv nazariya** asosida stressga javobni o‘smirlarning atrofdagilarni kuzatishi va ularga taqlid qilish orqali shakllantirishini ta’kidlaydi. Ekstremal vaziyatda o‘smir boshqalarning reaksiyalarini model qilib oladi, bu esa **taqlid, o‘ziga ishonch va ijtimoiy normani** qabul qilish orqali moslashuvga yordam beradi. U **ijtimoiy o‘rganish, roli o‘yinlari va muloqot treninglarini** samarali metod deb hisoblaydi [2].

E.Erikson o‘zining **psixosotsial rivojlanish nazariyasida** o‘smirlik davrini identitet shakllanishi bilan bog‘laydi. Ekstremal holatlar bu jarayonda **shaxsiy krizis va ikkilanishni** kuchaytiradi. Bu holatga qarshi u **psixodrama va guruh terapiyasi** kabi ijtimoiy-interaktiv usullarni tavsiya qiladi.

O.R.Avezov o‘smirlik psixologiyasi va shaxsning psixik himoya tizimi bo‘yicha chuqur izlanishlar olib borgan. U o‘z tadqiqotlarida, o‘smirlar ongida kechadigan stress holatlari faqat tashqi omillarga emas, balki shaxsning ichki ijtimoiy tajribasiga ham bog‘liq ekanini ko‘rsatgan. Avezov fikricha, ekstremal vaziyatlarda o‘smirlar psixik himoya vositalari orqali o‘zlarini emotsional himoyaga oladi, ammo bu himoya doim ham ijobiy bo‘lavermaydi. U, ayniqsa, kompensatsiya va sublimatsiya kabi mexanizmlarning konstruktiv ishlatilishini rag‘batlantirish zarurligini urg‘ulaydi. O‘smir o‘z stressini ijodga, sportga yoki jamoaviy faoliyatga yo‘naltirsa, bu ijobiy psixik moslashuv shakli hisoblanadi. Avezov o‘z ilmiy ishlarida maktab psixologlarining asosiy vazifasi – o‘quvchi shaxsining ichki resurslarini aniqlab, ularni rivojlantirish ekanini ta’kidlagan. Uning tavsiyasiga ko‘ra, stressli holatlarda o‘smirlar bilan ishlashda individual yondashuv muhimdir. U, shuningdek, oilaviy tarbiyaning barqarorligi va doimiy emotsional aloqani stressga chidamlilikning asosiy faktori sifatida ko‘rsatgan. Avezovning yondashuvi ekstremal vaziyatda o‘smirga ko‘maklashishda ijtimoiy-psixologik omillarni inobatga olish zarurligini asoslab beradi. [1].

G‘.Jalilovning tadqiqotida, 300 nafar o‘smirdan 58 foizi ekstremal holatlarda regressiv himoya mexanizmidan foydalangani aniqlangan. Ya’ni, bolalarcha xatti-harakatlar yoki yig‘lash orqali muammodan qochishga uringan. Ushbu o‘quvchilarning 34 foizi esa passiv-agressiv reaksiyalarni namoyon qilgan. Tajriba davomida shuningdek, gender farqlari ham kuzatilgan — qizlar inkor qilishga, o‘g‘il bolalar esa hujumkorlik orqali reaksiya bildirishga moyil bo‘lgan. Bu esa himoya mexanizmlarining ijtimoiy-psixologik sabablarga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. O‘smirlik davrida tengdoshlar ta’siri kuchli bo‘lishi sababli, ekstremal holatlarda ularning yondashuvi ham bir-biriga taqlidga asoslanadi. Reaktiv xatti-harakatlar ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Bu esa psixologik rivojlanish jarayonini sekinlashtiradi. Shu sababli, himoya mexanizmlarini aniqlash va to‘g‘ri boshqarish zarur hisoblanadi.

Jadvalda ko‘rsatilgan olimlar yondashuvlarining o‘xshash va farqli jihatlari mavjud. Freyd va Erikson ko‘proq **ichki psixik jarayonlarga**, Bandura va Jalilova esa **ijtimoiy ta’sir va tashqi muhitga** urg‘u berishadi. O.R. Avezov esa bu ikki yo‘nalishni birlashtirgan holda **psixologik muvozanatni ijtimoiy resurslar orqali tiklash** g‘oyasini ilgari suradi. Shunday qilib, o‘smirlarning ekstremal holatlardagi stress holatlarini bartaraf etishda yondashuvlar turlicha bo‘lsa-da, ularning barchasi **moslashuv, himoya, va tiklanishni ta’minlashga** qaratilgandir.

O‘smirlik davrida shaxsiy identitet shakllanishi muhim bosqich hisoblanadi. Ekstremal vaziyatlar bu jarayonni izdan chiqarib, o‘ziga ishonchsizlikni kuchaytiradi. Masalan, tabiiy ofatlar, ijtimoiy beqarorlik yoki oilaviy ajrimlar natijasida o‘smir o‘zini ijtimoiy jihatdan chetlab qo‘yilgan deb his qilishi mumkin. Bu holatlarda psixologik himoya shakllari faollashadi: repression (xotira bosilishi), reaksiya shakllantirish (qarama-qarshi xatti-harakatlar), yoki idealizatsiya (muammodan qochish uchun o‘ta ijobiy talqinlar). Ushbu mexanizmlarning haddan ortiq ishlatilishi nevrotik simptomlarga olib keladi.

Xulosa: Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekstremal holatda o‘smirlarning stressga nisbatan himoya strategiyalari turlicha bo‘lishi mumkin va ular bir xil samara bermaydi. Eng muhimi, bu himoya shakllarini aniqlash va sog‘lom ko‘rinishga yo‘naltirish – ijtimoiy-psixologik ishlarning markazida bo‘lishi kerak. Psixologik yondashuvlar himoya shakllarini ijobiy, konstruktiv va ongli usullarga o‘zgartirishni ko‘zda tutadi. Psixologik yordamning individual yondashuvga asoslanishi o‘smirlarning ruhiy salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, treninglar orqali o‘rgatilgan ijtimoiy ko‘nikmalar – ijtimoiy adaptatsiyani tezlashtiradi. O‘smirlar o‘z his-tuyg‘ularini anglay oladigan, tanqidiy fikrlay oladigan va moslashuvchan shaxs sifatida shakllana boshlaydi. Bularning barchasi stress holatlarida barqaror turishni va psixologik himoyani ijobiy shakllantirishni ta’minlaydi. Shu asosda tizimli, bosqichma-bosqich psixologik ishlar tashkil etilishi zarur.

Adabiyotlar

1. Avezov O.R. Ekstremal sharoitda ruhiy barqarorlik.- T.: BuxDU, 2017.- 230 b.
2. Вандура А. Теория социального научения. – М.: Прогресс, 1997. – 274 с.
3. Niyozova G.T. Shaxs rivojlanishida stress omillari. -T.: TDPU, 2021. - 160 b.
4. Norkulova M.T. Ekstremal psixologiya. - T.: Ilm ziyo, 2022. - 256 b.
5. Sultonova Z.S. O‘smirlar psixologiyasi. – T.: TDPU, 2019. – 150 b.
6. Ялом И.Д. Экзистенциальная психотерапия. – М.: Класс, 2002. – 448 с.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARI EMOTSIONAL INTELLEKTINI BOSHQARISHGA OID NAZARIY-METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Xurramova Oygul Xudayberdiyevna

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchi

oygulxurramova953@gmail.com

94-291-85-16

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta ta'lim muassasalarida yuqori sinf o'quvchilari emotsional intellektini boshqarish turli nazariy va metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirilishi ya'ni, hissiyotlarni idrok etish, tushunish, boshqarish va ulardan samarali foydalanish, anglash, rivojlantirish jarayonini kognitiv yondashuv bilan bog'lash va uning rivojlanishida ijtimoiy-o'rganish nazariyasi, shuningdek, gumanistik va integrativ yondashuv asosida amalga oshirilishi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Emotsional, intellekt, yuqori sinf, o'quvchilar, metodologik, yondashuv, stress, boshqarish, kognitiv, gumanistik, integrativ, interfaol, ta'lim, trening.

Аннотация. В данной статье анализируется, как управление эмоциональным интеллектом старшеклассников в средних учебных заведениях осуществляется на основе различных теоретико-методологических подходов, т. е. соотнесения процесса восприятия, понимания, управления и эффективного использования эмоций, восприятия, развития с когнитивным подходом, а в его развитии-с социально-обучающей теорией, а также гуманистическим и интегративным подходом.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, высший класс, ученики, теоретический, методологический, подход, эмоция, стресс, когнитивный, гуманистический, интегративный, интерактивный, образование trening.

Annotation. This article analyzes that the management of emotional intelligence of upper-class students in secondary educational institutions is carried out on the basis of various theoretical and methodological approaches, that is, the perception, understanding, management and effective use of emotions, linking the process of perception, development with a cognitive approach and social-learning theory in its development, as well as a humanistic and integrative approach.

Keywords: emotional intelligence, upper class, students, theoretical, methodological, approach, emotion, stress, development, cognitive, humanistic, integrative, interactive, educational training.

Kirish. Emotsional intellekt (EI) insonning o‘z hissiyotlarini anglash, boshqarish, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga mos ravishda munosabat bildirish qobiliyatidir. Umumiy o‘rta ta’lim mlarida emotsional intellekt yuqori sinf o‘quvchilarining akademik muvaffaqiyati, psixologik barqarorligi va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki ta’lim jarayoni nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, stressga bardosh berish va muammolarni hal qilishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois, emotsional intellekt rivojlanishi umumiy o‘rta ta’lim tizimida yuqori sinf o‘quvchilarini kompleks shaxs sifatida tarbiyalashning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Emotsional intellekt rivojlanishining nazariy asoslarini ko‘rib chiqsak, turli yondashuvlar mavjud. Masalan, Piter Salovey va Jon Mayer tomonidan ilgari surilgan emotsional intellekt nazariyasi hissiyotlarni idrok etish, tushunish, boshqarish va ulardan samarali foydalanishga asoslanadi. Daniel Goleman esa emotsional intellektni shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalar orqali tavsiflaydi. Ushbu nazariy yondashuvlar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish va yuqori sinf o‘quvchilari o‘rtasida keng targ‘ib qilish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.[2:56]

Emotsional intellektni anglash va rivojlantirish jarayonini kognitiv yondashuv bilan ham bog‘lash mumkin. Ushbu yondashuv emotsional intellektni inson ongining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqadi va yuqori sinf o‘quvchilarining hissiy jarayonlarini anglash hamda boshqarish uchun muayyan aqliy strategiyalarga ega bo‘lishi lozimligini ta’kidlaydi. Muammolarni mantiqiy tahlil qilish, turli hissiy holatlarni tafakkur orqali nazorat qilish va fikrlash orqali xulq-atvorni o‘zgartirish kognitiv yondashuvning asosiy tamoyillaridir. Umumiy o‘rta ta’limda ushbu yondashuvdan foydalanish yuqori sinf o‘quvchilarini stressni boshqarish va hissiyotlarni ongli ravishda nazorat qilishga o‘rgatish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, emotsional intellektning rivojlanishida ijtimoiy-o‘rganish nazariyasi ham muhim rol o‘ynaydi. Bandura tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariya emotsional intellektning rivojlanishida kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy tajribaning ahamiyatini ta’kidlaydi. Yuqori sinf o‘quvchilari o‘zaro munosabatlar, muloqot va muammolarni hal qilish jarayonida o‘zlarining va boshqalarning hissiyotlarini tushunishni o‘rganadilar. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirish uchun guruhviy treninglar, rolli o‘yinlar va muammolarni jamoaviy hal qilish usullaridan foydalanish samarali natijalar berishi mumkin.

Emotsional intellektni rivojlantirish gumanistik yondashuv doirasida ham ko‘rib chiqilishi mumkin. Gumanistik psixologiya vakillari (Maslou, Rodjers) emotsional intellektni

insonning shaxsiy o‘lishi va o‘zini anglash jarayonlari bilan bog‘laydi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirish uchun yuqori sinf o‘quvchilarini o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishga rag‘batlantirish, o‘z-o‘zini anglashga yordam beruvchi mashg‘ulotlar tashkil etish va individual psixologik yondashuvlarni qo‘llash lozim. Bu esa yuqori sinf o‘quvchilarini nafaqat akademik, balki shaxsiy jihatdan ham yetuk bo‘lishlariga yordam beradi.[4:96-97]

Bugungi kunda emotsional intellektni rivojlantirishda integrativ yondashuv ham keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy psixologiyada emotsional intellekt shaxsning kognitiv, ijtimoiy, fiziologik va psixologik jihatlarini birlashtiruvchi murakkab tizim sifatida tushuniladi. Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirishda bu yondashuvdan foydalanish yuqori sinf o‘quvchilari uchun yanada ko‘p qirrali va chuqur o‘rganiladigan model yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha treninglar yuqori sinf o‘quvchilarining stressga chidamliligini oshirish, jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish va hissiyotlarni boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Natija ba muhokama: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori emotsional intellektga ega yuqori sinf o‘quvchilari stress va bosim sharoitida ham yuqori natijalarga erishadi. Ular o‘qish jarayonida o‘z vaqtlarini samarali boshqarish, motivatsiyani saqlab qolish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatlariga ega bo‘ladilar. Bu esa emotsional intellektni rivojlantirish umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida akademik muvaffaqiyatni oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Emotsional intellekt (EI) bo‘yicha turli yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular emotsional intellekt tarkibini, uning rivojlanish omillari va funksiyalarini turlicha talqin qiladi. Eng muhim nazariy modellar orasida Goleman modeli, Mayer va Salovey modeli, hamda Bar-On modeli ajralib turadi. Bularni quyidagi jadvalda o‘zaro farqlarini ko‘rishimiz mumkin:

1- jadval

Nazariy yondashuvlarning taqqoslanishi

Model	Asoschisi	Emotsional intellekt ta'rifi	Asosiy komponentlari	Qo‘llaniladigan sohalar
Goleman modeli	Daniel Goleman (1995)	EI insonning ijtimoiy muvaffaqiyatini ta‘minlovchi muhim kompetensiyalar tizimi	1.O‘z-o‘zini anglash 2.O‘zini boshqarish 3.Motivatsiya 4.Empatiya 5.Ijtimoiy ko‘nikmalar	Liderlik, menejment, ta‘lim, biznes, psixologiya
Mayer va	Piter Salovey,	EI kognitiv va emotsional	1.Emotsiyalarni aniqlash	Kognitiv psixologiya,

Salovey modeli	Jon Mayer (1990)	jihatlarini o‘z ichiga olgan qobiliyat	2.Emotsiyalarni qo‘llash 3.Emotsiyalarni tushunish 4.Emotsiyalarni boshqarish	ilmiy tadqiqotlar, ta’lim
Bar-On modeli	Reuven Bar-On (1997)	EI individual va ijtimoiy moslashuv bilan bog‘liq psixologik ko‘rsatkichlar tizimi	1.Ichki shaxsiy kompetensiyalar 2.Shaxslararo kompetensiyalar 3.Moslashuvchanlik 4.Stressga bardoshlilik 5.Umumiy kayfiyat	Shaxsiy rivojlanish, stress boshqaruvi, kasbiy maslahat, psixologik testlar

Emotsional intellekt bo‘yicha tadqiqotlar insonning hissiy va ijtimoiy qobiliyatlarini tushunish hamda rivojlantirish uchun muhim nazariy asos yaratgan. Ushbu model va yondashuvlar turli maqsadlarda qo‘llanilib, shaxsning emotsional va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur kompetensiyalarni ifodalaydi. Quyida ushbu uchta yondashuvning tavsifi batafsil bayon etiladi.

Birinchi yondashuv Daniel Goleman tomonidan taklif qilingan bo‘lib, emotsional intellektni insonning hayotdagi va ish faoliyatidagi muvaffaqiyatini ta’minlovchi kompetensiyalar tizimi sifatida tushuntiradi. Uning modelida emotsional intellekt tarkibiga o‘z-o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalar kabi jihatlar kiradi. Ushbu yondashuv ayniqsa menejment, yetakchilik va inson resurslari boshqaruvi sohalarida keng qo‘llaniladi. Chunki insonlar bilan ishlash va samarali muloqot qilish qobiliyati rahbarlik jarayonlarida katta ahamiyatga ega. Ushbu model insonning faqat hissiyotlarini boshqarish emas, balki ularni biznes va shaxsiy hayotda qanday samarali qo‘llash mumkinligini ham tushuntirib beradi.

Ikkinchi yondashuv Mayer va Salovey modeli bo‘lib, emotsional intellektni kognitiv qobiliyat sifatida ko‘rib chiqadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, emotsional intellekt insonning hissiyotlarni aniqlash, ulardan foydalanish, tushunish va boshqarish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu model psixologiya, neyropsixologiya va ilmiy tadqiqotlar sohalarida keng qo‘llanilib, emotsional intellektning inson miyasi bilan qanday bog‘liqligini o‘rganishga asoslanadi. Mayer va Salovey modeli hissiyotlarning insonning qaror qabul qilish, stressni boshqarish va muammolarni hal qilish qobiliyatiga qanday ta’sir qilishini tadqiq qilishga imkon yaratadi.

Uchinchi yondashuv Reuven Bar-On modeli bo‘lib, emotsional intellektni insonning moslashuvchanligi va stressga bardoshlilik bilan bog‘laydi. Bar-On emotsional intellektni

psixologik farovonlik va shaxsning ijtimoiy moslashuv qobiliyati bilan o‘lchash mumkinligini ta’kidlaydi. Ushbu model tarkibiga ichki shaxsiy kompetensiyalar, shaxslararo kompetensiyalar, moslashuvchanlik, stressga bardoshlilik va umumiy kayfiyat kabi jihatlar kiradi. Bar-On modeli asosan klinik psixologiya, tashxis va inson resurslari menejmenti sohalarida qo‘llanilib, insonning hissiy barqarorligi va turli muammolarga qanday moslashishini tushuntirishga yordam beradi. Aynan shu model asosida EQ testlari ishlab chiqilgan va insonning emotsional salohiyatini o‘lchashda ishlatiladi.

Ushbu uchta yondashuvning har biri o‘ziga xos jihatlariga ega bo‘lsa-da, ularning umumiy xulosasi shundan iboratki, emotsional intellekt insonning hayotiy muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiluvchi omildir. Goleman modeli emotsional intellektni amaliy kompetensiyalar tizimi sifatida ko‘rib chiqsa, Mayer va Salovey modeli uni sof kognitiv qobiliyat deb baholaydi. Bar-On esa emotsional intellektni insonning stress bilan kurasha olish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvi bilan bog‘laydi. Shu sababli, emotsional intellekt tushunchasi nafaqat psixologik nazariyalarda, balki real hayotda ham muhim o‘rin egallaydi.

Emotsional intellekt (EI) insonning hissiyotlarini anglash, boshqarish va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bu tushuncha shaxsning shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari uchun emotsional intellektning rivojlanishi akademik muvaffaqiyat, stressni boshqarish, kasbiy va shaxsiy o‘sish jarayonlarida katta ahamiyat kasb etadi.

Emotsional intellektni tushuntirish va uni rivojlantirish bo‘yicha bir nechta nazariy modellardan foydalaniladi. Goleman modeli emotsional intellektni beshta asosiy komponentga ajratadi: o‘z-o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalar. Bu komponentlar shaxsning hissiy holatini boshqarish va ijtimoiy muhitda samarali muloqot qilishiga xizmat qiladi.

Mayer va Salovey modeli esa emotsional intellektni kognitiv va emotsional jihatlarni o‘z ichiga oluvchi qobiliyat sifatida ko‘rib chiqadi. Unga ko‘ra, emotsional intellekt hissiyotlarni anglash, tushunish, ifodalash va boshqarish orqali shaxsning umumiy aqliy qobiliyatiga ta’sir qiladi. Shu bilan birga, Bar-On modeli emotsional intellektni individual va ijtimoiy moslashuv bilan bog‘liq psixologik ko‘rsatkichlar tizimi sifatida tavsiflaydi. Bu modelda emotsional intellekt insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi moslashuvchanligi bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi.

Yuqori sinf o‘quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish uchun turli metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Psixologik treninglar o‘quvchilarga o‘z hissiyotlarini tanib olish va boshqarishga o‘rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu treninglar orqali o‘quvchilar o‘zlarini yaxshiroq anglash, his-tuyg‘ularini nazorat qilish va ijtimoiy muhitga moslashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kouching va mentorlik usullari ham emotsional intellekt rivojlanishida samarali hisoblanadi. Shaxsiy suhbatlar va yo‘nalish berish orqali o‘quvchilarga o‘z emotsiyalarini tushunish va to‘g‘ri yo‘naltirish ko‘nikmalari o‘rgatiladi. Refleksiv metodlar esa

o‘quvchilarga kunlik his-tuyg‘ular kundaligi yuritish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali emotsional intellektni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, interfaol ta’lim metodlari – rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar va guruh loyihalari orqali o‘quvchilarning emotsional intellektini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning nafaqat emotsional qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki ijtimoiy muhitda o‘zlarini erkin his qilishlariga ham yordam beradi. Shuningdek, o‘z-o‘zini nazorat qilish va muvozanatni saqlash texnikalari, jumladan mindfulness, stressni boshqarish usullari va meditatif texnikalar emotsional intellekt rivojlanishida samarali natijalar beradi.

Xulosa: Emotsional intellektni rivojlantirish bo‘yicha umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida turli strategiyalar amalga oshirilishi mumkin. Avvalo, ta’lim dasturlariga emotsional intellekt elementlarini integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning hissiy qobiliyatlarini oshirish mumkin. Maxsus kurslar va mashg‘ulotlar tashkil etish emotsional intellektni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Professor-o‘qituvchilarning emotsional intellektini oshirish ham bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglar uchun trening va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish, ularning emotsional intellekt bilan ishlash malakalarini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, psixologik xizmatlar faoliyatini kengaytirish orqali yuqori sinf o‘quvchilari uchun psixologik maslahat va qo‘llab-quvvatlash dasturlarini yo‘lga qo‘yish mumkin.

Yuqori sinf o‘quvchilarining stress va emotsional muvozanatini nazorat qilish ham emotsional intellekt rivojlantirish strategiyalaridan biri hisoblanadi. Bu borada test va diagnostik vositalardan foydalanish, o‘quvchilar bilan individual va guruhviy mashg‘ulotlar o‘tkazish samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida yuqori sinf o‘quvchilari emotsional intellektini boshqarish turli nazariy va metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Psixologik treninglar, interfaol ta’lim usullari va individual maslahatlar orqali yuqori sinf o‘quvchilari emotsional intellektini shakllantirishga erishish mumkin. Shu sababli, emotsional intellekt rivojlantirish bo‘yicha tizimli va metodik yondashuvlarni ta’lim tizimiga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1.Avezov O.R. Shaxs psixologiyasi va kouching. Darslik, ” Kamolot” nashriyoti, Buxoro. 2025 yil. 288 bet.

2.Beknazarova L.S. Psixologik trening asoslari Darslik, “Fan va ta’lim” nashriyoti, Qarshi- 2023 yil. 311bet.

3.Гораздий, А. И. Эмоциональный интеллект: теория и практика / А. И. Гораздий. — М.: Наука, 2015. — 256 с.

4.Григорьев, Д. В. Эмоциональный интеллект и его влияние на успешность обучения в школе / Д. В. Григорьев. — СПб.: Питер, 2017. — 320 с.

5.Луньков, В. Н. Развитие эмоционального интеллекта у старшеклассников / В. Н. Луньков. — М.: Издательский дом "Университетская книга", 2014. — 152 с.

6.Савельева, И. Ю. Эмоциональный интеллект и его роль в жизни подростка / И. Ю. Савельева. — Челябинск: Челябинский государственный университет, 2017. — 225 с.

7.Яковлева, А. Л. Эмоциональный интеллект и его значение в школе / А. Л. Яковлева. — Тюмень: Тюменский государственный университет, 2018. -190 с.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЕДИНОБОРСТВАМИ

Зотова Елена Алексеевна

Университет Альфраганус

E-mail: eazotova635@gmail.com

Аннотация: в статье изучается эмоциональный интеллект спортсменов боевых видов спорта и подчеркивается его значение в достижении высших результатов в спортивной деятельности. Выявлены характеристики эмоционального интеллекта и его проявления у спортсменов боевых искусств. Также были обнаружены корреляционные связи между уровнем эмоционального интеллекта и стратегиями поведения в конфликтных ситуациях, и рядом личностных особенностей.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоции, тревожность, спорт.

Annotatsiya: Ushbu maqolada jangovar sportchilarining hissiy intellekti o‘rganilgan bo‘lib, uning yuqori sport natijalariga erishishda tutgan o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda emotsional intellektning asosiy tarkibiy qismlari hamda uning jang san’ati bilan shug‘ullanuvchi sportchilarda namoyon bo‘lish xususiyatlari aniqlangan. Shuningdek, hissiy intellekt darajasi bilan ziddiyatli vaziyatlarda qo‘llaniladigan xulq-atvor strategiyalari hamda ayrim shaxsiy-psixologik xususiyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Hissiy intellekt, his-tuyg‘ular, tashvish, sport.

Abstract: The article examines the emotional intelligence of combat sports athletes and emphasizes its importance in achieving top results in sports activities. The characteristics of emotional intelligence and its manifestations in martial arts athletes were identified. Correlations were also found between emotional intelligence levels and conflict management strategies, as well as a number of personality traits.

Key words: emotional intelligence, emotions, anxiety, sports.

Введение. Психология пронизывает практически все аспекты человеческой жизни, и спорт не является исключением. В области спортивной психологии стоят важные задачи, такие как формирование и развитие эмоциональной устойчивости спортсменов в ходе соревнований, улучшение эмоционально-волевой регуляции и профилактика эмоционального выгорания. Развитие эмоционального интеллекта не

только помогает решить эти задачи, но и положительно влияет на уровень психологической подготовки спортсменов, а также их успешную адаптацию к условиям соревнований.[2,3]

Мы считаем, что важно сосредоточиться на изучении эмоционального интеллекта у спортсменов, занимающихся боевыми искусствами (такими как борьба, карате, бокс, кикбоксинг, дзюдо, рукопашный бой и смешанные единоборства). Спортсмены в этих дисциплинах часто проявляют агрессивность и раздражительность, а также могут терять чувство реальности, ведя себя в повседневной жизни так, как если бы находились на спарринге, воспринимая окружающих лишь как соперников.

На наш взгляд, наиболее полное определение данного понятия дает И.Н. Андреева. По мнению ученого, «эмоциональный интеллект способность человека понимать собственное эмоциональное переживание и управлять им, а также умение понимать эмоции других людей и быть адекватным в эмоциональной ситуации».[1,4]

Для изучения особенностей эмоционального интеллекта спортсменов боевых видов спорта мы провели психологическое исследование.

Мы выдвинули гипотезу о том, что у этих спортсменов преобладает низкий уровень эмоционального интеллекта с тенденцией к среднему, что связано с характером их занятий.

Цель и задачи. Для изучения эмоционального интеллекта спортсменов в боевых видах спорта (таких как борьба, бокс, кикбоксинг, дзюдо, карате, рукопашный бой и смешанные боевые искусства) было проведено психологическое исследование. Выдвинута гипотеза о том, что спортсменам боевых видов спорта характерен низкий уровень эмоционального интеллекта с тенденцией к среднему. Сформировано две выборки: основная и дополнительная. Основная спортсмены, занимающиеся боевыми видами спорта (спортсмены с желтым поясом), дополнительная выборка, которые данными видами спорта не занимаются вообще.

Методы и организация исследований. База исследования представлена Чирчикским государственным университетом физической культуры и спорта.

Исследование проводилось с помощью методик: «Определение способов регулирования конфликтов (К. Томас); Фрайбургский личностный опросник FPI(b); Диагностика уровня эмоционального интеллекта «ЭМИн» (Д.В. Люсин); Дополнительно разработано и проведено интервью со студентами-спортсменами, занимающимися боевыми видами спорта. Для осуществления математической обработки данных использованы корреляционный анализ и t- критерия Стьюдента.[5,6]

Выдвинутая гипотеза подтверждена: Спортсменам боевых искусств свойственен низкий уровень эмоционального интеллекта, что затрудняет им понимание и контроль своих эмоций, а также восприятие эмоций других. Исследование показало, что студенты основной группы чаще выбирают стратегию «конфронтация» в конфликтных

ситуациях, в то время как студенты дополнительной группы предпочитают «сотрудничество».

Выборка исследования. Сформированы две выборки исследования, которые представили студенты УзГУФКС и ТашМи. Возрастные границы выборки 18-25 лет.

Основную выборку составили студенты-спортсмены, занимающиеся боевыми искусствами, в количестве 50 человек. Дополнительная выборка состоит из студентов, не занимающихся этими видами спорта, также в количестве 50 человек.

Результаты исследования. Использование методики уровня эмоционального интеллекта «ЭмИн» (Д.В. Люсин) для диагностики эмоционального интеллекта в основной группе, состоящей из спортсменов боевых искусств, показало следующее.

Диаграмма 1.

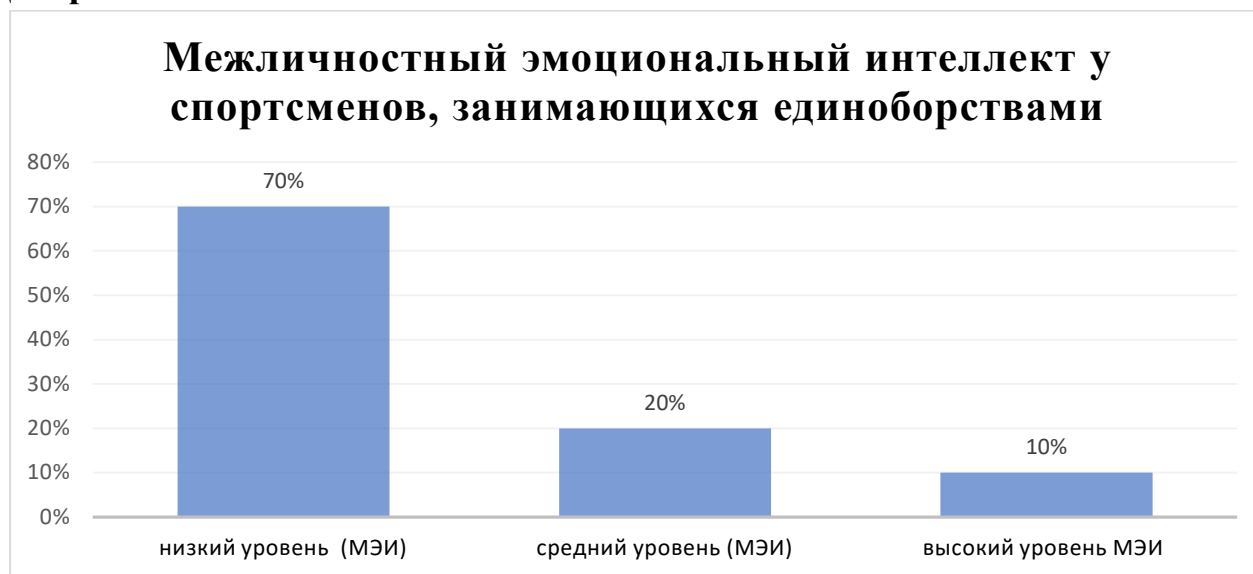

Рис.1. Показатели эмоционального интеллекта у спортсменов, занимающихся единоборствами

Соответственно диаграмме 1, у 70% участников был зафиксирован низкий уровень межличностного эмоционального интеллекта (МЭИ), 20% продемонстрировали средний уровень, а 10% — высокий. МЭИ подразумевает способность понимать эмоции других людей. Таким образом, данные по шкале МЭИ свидетельствуют о том, что спортсменам боевых видов спорта трудно осознавать эмоциональное состояние окружающих. Кроме того, у 50% испытуемых был выявлен низкий уровень внутриличностного эмоционального интеллекта (ВЭИ), у 40% — средний, и только у 10% — высокий уровень.

Диагностика эмоционального интеллекта во второй группе показала следующие результаты.

Диаграмма 2

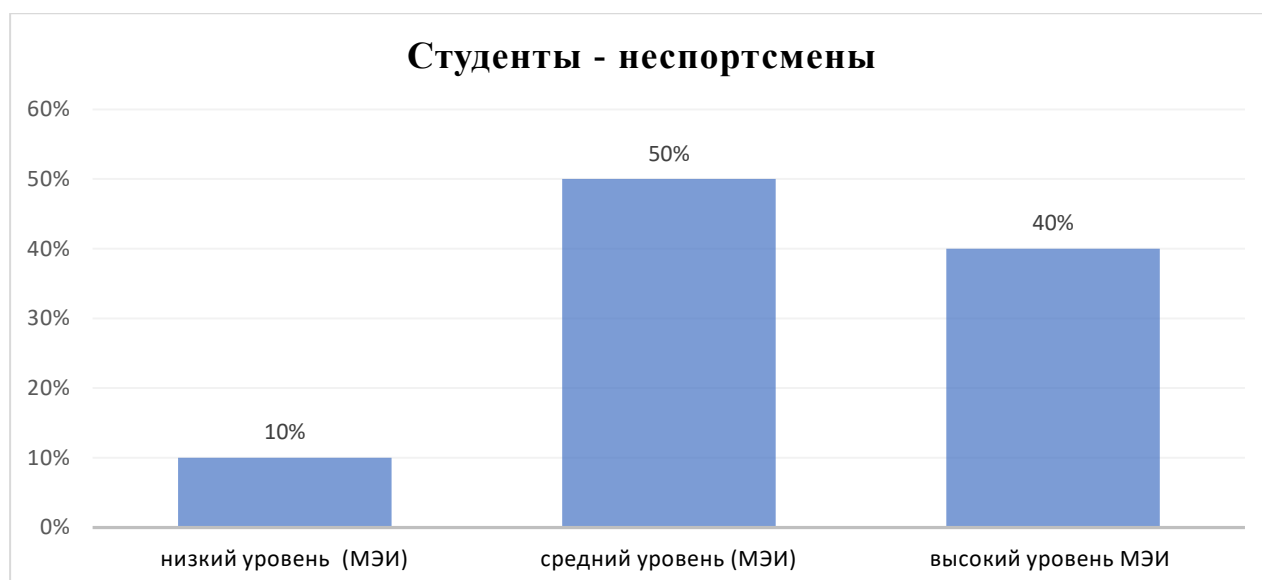

Рис.2. Показатели эмоционального интеллекта у респондентов, не занимающихся спортом

Среди исследуемых, не занимающихся боевыми видами спорта, 10% имеют низкий уровень межличностного эмоционального интеллекта, 50% — средний уровень и 40% — высокий уровень. Это свидетельствует о том, что представители данной выборки лучше понимают эмоции окружающих по сравнению со спортсменами боевых искусств. Что касается внутриличностного эмоционального интеллекта, то у 20% студентов второй группы был выявлен низкий уровень, у 50% — средний и у 30% — высокий уровень. Таким образом, видно, что студенты, не занимающиеся боевыми видами спорта, лучше осознают и управляют своими эмоциями.

В ходе интервью выяснили, что спортсмены перед соревнованиями испытывают волнение, напряжение и усталость, в то время как некоторые ощущают прилив энергии. Это может зависеть от личностных и психологических особенностей каждого спортсмена.

Трое опрошенных признались, что испытывают жалость и сопереживание к сопернику во время состязания. Двое участника отметили, что во время соревнования испытывают сильное эмоциональное возбуждение, которое долго не проходит после завершения. Один из интервьюируемых «остывает» сразу после состязания и не испытывает негативных эмоций к сопернику. Три из шести участников считают, что способны понимать эмоции других и сопереживать противникам. 30% спортсменов признали, что не всегда могут контролировать свое эмоциональное состояние вне ринга. Все опрошенные согласились с тем, что спортсменам, занимающимся боевыми искусствами, свойственны жесткость и повышенная агрессивность.

С целью выявления различий уровня развития эмоционального интеллекта между двумя выборками нами был использован t-критерий Стьюдента.

Таблица 1.

Различие показателей ЭмИн между спортсменами и студентами.

Х- спортсмены		У- студенты		Р
МЭИ	ВЭИ	МЭИ	ВЭИ	0,01
35	36	36	34	0,01
36	35	40	35	0,01
39	38	41	39	0,01
35	36	42	40	0,01
37	37	43	41	0,01
36	35	44	42	0,01
39	38	47	43	0,01
40	39	48	48	0,01
46	39	49	50	0,01
47	48	50	53	0,01

Между группами студентов, занимающихся боевыми искусствами, и теми, кто не практикует этот вид спорта, были выявлены значительные различия по всем показателям методики «ЭмИн» при уровне значимости $p < 0,01$. Это свидетельствует о том, что эмоциональный интеллект спортсменов в области боевых искусств обладает уникальными характеристиками, отличающими его от эмоционального интеллекта людей, не занимающихся этими видами спорта.

Статистический анализ показывает, что у спортсменов наблюдается недостаточная развитость навыков осознания как собственных, так и чужих эмоций. Им трудно управлять как своими эмоциональными состояниями, так и эмоциями окружающих, а также контролировать внешние проявления своих эмоциональных реакций.

При уровне значимости $p < 0,01$ были выявлены значительные различия по шкалам методики «Определение способов регулирования конфликтов». Анализ собранных данных показывает, что спортсмены, занимающиеся боевыми искусствами, чаще выбирают стратегию «конфронтация» в конфликтных ситуациях, в то время как студенты, не практикующие эти виды спорта, предпочитают стратегию «сотрудничество».

Таблица 2.

Различие показателей способов регулирования конфликтов (К. Томас) между спортсменами и студентами.

Х-спортсмены		У- студенты		Р
Сотрудничество	Конфронтация	Сотрудничество	Конфронтация	
5	10	10	7	0,01
4	8	12	9	0,01

3	5	8	3	0,01
2	8	9	4	0,01
5	9	7	2	0,01
3	12	8	5	0,01
4	11	10	8	0,01
5	10	10	3	0,01
4	7	12	3	0,01
10	12	8	4	0,01

Также было установлено, что спортсмены боевых искусств имеют более низкий уровень общительности и меньшую степень уравновешенности по сравнению со студентами второй группы. Кроме того, межличностный и внутренний эмоциональный интеллект имеют прямую корреляцию со шкалой «сотрудничество». Это указывает на то, что высокий уровень эмоционального интеллекта характерен для людей, предпочитающих сотрудничество в разрешении конфликтов. Обратная корреляция была выявлена между показателями эмоционального интеллекта и другими шкалами.

Выявлено, что между интегративным показателем эмоционального интеллекта и шкалами «общительность», «уравновешенность» и «экстраверсия-интроверсия» существует прямая корреляция. Это свидетельствует о том, что у людей с высоким уровнем эмоционального интеллекта наблюдаются такие качества, как общительность и высокая уравновешенность, и они чаще всего являются экстравертами.

Между уровнем эмоционального интеллекта и такими характеристиками, как «невротичность», «спонтанная агрессивность», «раздражительность», «эмоциональная лабильность» и наблюдается обратная корреляция. Это свидетельствует о том, что индивиды с низким уровнем эмоционального интеллекта чаще проявляют раздражительность, повышенную агрессивность и невротичность.

Таблица 3.

Корреляционный анализ по методикам; способу регулирования конфликтов (К. Томас) с Фрайбургским личностным опросником.

	Сотруд- ничество	Общи- тельность	Экстр. Интро- я	Уравнове- шенность	Спонтан. Агрессив.	Раздражи- тельность	Эмоционал лабильн
МЭИ	0,78	0,8*	0,75	0,62	-0,65	-0,8*	-0,79
ВЭИ	0,85	0,9**	0,8*	0,78	-0,73	-0,8*	-0,86

Заключение

В результате нашего исследования мы пришли к тому, что спортсменам боевых видов спорта характерен низкий уровень эмоционального интеллекта с тенденцией к среднему. Полученные данные объясняются самим видом спорта, где большее

внимание уделяется психомоторным качествам и акцентировании внимания на тактике и стратегии соперника, поэтому контролирование своих эмоций выражено слабо. В нашем исследовании также были обнаружены корреляционные связи между уровнем эмоционального интеллекта и стратегиями поведения в конфликтных ситуациях, а также рядом личностных особенностей. Развитие эмоциональной сферы и ее показатели также сказываются на способах выхода из конфликтных ситуаций. Некоторые показатели поведения, отражающие выход из конфликтной ситуации и имеющие обратную корреляцию с эмоциональным интеллектом, отражают вид спорта. В данном случае представители единоборств приучены ярко выражать свои эмоции и бурно реагировать на возникновение конфликтной ситуации в силу развитости такого психомоторного качества, как взрывная сила и быстрота действий. Тем не менее развитие высокого эмоционального интеллекта помогает спортсмену управлять стрессом, принимать эффективные решения и выстраивать отношения с другими, что может быть критично для достижения успеха в спорте

Литература

1. Андреева И.Н. Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект» // Вопросы психологии. 2008. № 5-С. 83-95.
2. Белоконь В.О. Эмоциональный интеллект как ресурс психической устойчивости у представителей индивидуальных и командных видов спорта // Актуальные вопросы физической культуры и спорта. 2019. Т. 21. - С. 70-78.
3. Кузнецова К.С. К вопросу о формировании эмоционального интеллекта // Ученые записки педагогического института СГУ им. Н.Г. Чернышевского. Сер.: Психология, педагогика. 2010.-Т. 3, № 4. - С. 84-93.
4. Лёшенко А.А. Связь эмоционального интеллекта с индивидуально-психологическими особенностями личности // Альманах современной науки и образования. 2013. № 2 (69). С. 104-107.
5. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник Эмин // Психологическая диагностика. 2006. № 4. - С. 3-22.
6. Люсин Д.В. Способность к пониманию эмоций: психометрический и когнитивный аспекты // Социальное познание в эпоху быстрых политических и экономических перемен: материалы Межд. научно-практ. конф. / под ред. Г.А. Емельянова. М.: ИП РАН, 2000.-С. 25-35.

BELBOG‘LI KURASHCHILARNI MUSOBAQAGA JISMONIY VA RUHIY TAYYORLASHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYASI

Mo‘ydinov Iqbol Abduhamidovich

Qo‘qon Davlat Universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti

Elektron pochta: iqbolmuydinov@gmail.com

Abduhamidov Asadbek Iqbol o‘g‘li

Qo‘qon Davlat Universiteti

Jismoniy madaniyat yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada belbog‘li kurashchilarni musobaqaga tayyorlash jarayonida jismoniy va ruhiy tayyorgarlikni oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tayyorlov jarayonining samaradorligi ko‘rib chiqiladi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Belbog‘li kurash, sportchilar tayyorgarligi, jismoniy tayyorgarlik, ruhiy tayyorgarlik, innovatsion texnologiya, psixologik trening, motivatsiya, sensor mashg‘ulotlar, sport psixologiyasi, raqamli monitoring, biomexanika, sport nazariyasi, strategiya, reaksiya tezligi, musobaqa, reabilitatsiya, adaptatsiya, stress boshqaruvi, sport tahlili, texnik mahorat.⁴⁹

Abstract. This article analyzes innovative technologies aimed at improving the physical and psychological preparation of belt wrestlers for competitions. The effectiveness of the training process is examined on the basis of modern pedagogical and psychological approaches, and practical recommendations for enhancing athletes’ readiness are developed.

Keywords: belt wrestling, athletes’ preparation, physical readiness, psychological readiness, innovative technology, psychological training, motivation, sensor training, sports psychology, digital monitoring, biomechanics, sports theory, strategy, reaction speed, competition, rehabilitation, adaptation, stress management, sports analysis, technical mastery.⁵⁰

⁴⁹ Pankratov G.A. (2019). Individual yondashuv asosida sportchilar tayyorgarligi. Moskva: Fizkultura

⁵⁰ Pankratov G.A. (2019). Individual yondashuv asosida sportchilar tayyorgarligi. Moskva: Fizkultura

KIRISH. Belbog‘li kurash O‘zbekiston xalqining milliy qadriyatlariga chuqur singib ketgan sport turi bo‘lib, bugungi kunda xalqaro miqyosda tan olingan sport yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlanmoqda. So‘nggi yillarda bu sport turi nafaqat milliy g‘urur va madaniy merosni ifodalovchi faoliyat turi, balki yoshlarning jismoniy barkamolligini, ruhiy barqarorligini va irodaviy sifatlarini shakllantiruvchi samarali vosita sifatida ham e‘tirof etilmoqda.

Jahon sport tajribasida so‘nggi yillarda jismoniy tayyorlovni optimallashtirishda biometrik monitoring, raqamli tahlil tizimlari, virtual simulyatsiya mashg‘ulotlari, hamda sport psixologiyasi yondashuvlarining keng joriy etilayotgani kuzatilmoqda. Bunday texnologiyalar yordamida sportchining individual yuklamasi, tiklanish tezligi, mushak faolligi, yurak urish chastotasi, nafas olish ritmi va psixologik holati real vaqt rejimida kuzatilib, mashg‘ulot jarayoniga o‘z vaqtida tuzatishlar kiritish imkoniyati yaratiladi.⁵¹

O‘zbekiston sport tizimida ham bu borada izchil islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlarida sportchilarning tayyorlov jarayoniga ilg‘or ilmiy-uslubiy yondashuvlarni tatbiq etish, sportda raqamli transformatsiyani rivojlantirish va sport psixologiyasi maktabini takomillashtirish vazifalari belgilangan.

Mazkur ishning ilmiy yangiligi shundaki, unda belbog‘li kurashchilarning tayyorlov tizimida raqamli biomonitoring, psixologik trening, videoanaliz va motivatsion modullar integratsiyasiga asoslangan yangi pedagogik model taklif etiladi.⁵²

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilmiy manbalarda so‘nggi yillarda sportchilarning tayyorgarligini kompleks yondashuv asosida shakllantirish, ya‘ni fiziologik, psixologik, texnik-taktik va intellektual komponentlarni bir butun tizimda rivojlantirish zarurligi ta‘kidlanadi (Platonov, 2017; Bomp, 2018). Bu yondashuvning asosiy maqsadi sportchining har tomonlama tayyorligini ta‘minlash, raqobatbardoshlik va barqaror natijalarga erishishdir.⁵³

Sportchilarning jismoniy tayyorgarligi bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. G.A. Pankratov (2019) sportchilarni individual yondashuv asosida tayyorlashda ularning fiziologik xususiyatlari, energiya almashinuvi turlari va mushak faolligi darajalariga mos mashg‘ulot tizimlarini qo‘llash zarurligini asoslab bergan. T. Bomp (2018) esa periodizatsiya nazariyasini taklif etib, sportchining tayyorlov jarayonida yuklama va dam olish o‘rtasidagi optimal nisbatni topish orqali natijani maksimal darajada oshirish mumkinligini ko‘rsatgan.⁵⁴

Mahalliy tadqiqotlar orasida A.R. Qodirov (2021) belbog‘li kurashchilarning texnik-taktik mahoratini oshirishda raqib harakatlarini oldindan taxmin qilish, koordinatsion qobiliyat va tezkor reaksiya mashqlarini rivojlantirishga e‘tibor qaratgan.

⁵¹ Qodirov A.R. (2021). Belbog‘li kurash texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent: O‘ZDJTSU nashriyoti.

⁵² Qodirov A.R. (2021). Belbog‘li kurash texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent: O‘ZDJTSU nashriyoti.

⁵³ Platonov V.N. (2017). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte. Kiev: Olimpijskaya Literatura.

⁵⁴ Bomp T. (2018). Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics.

Ruhiiy tayyorgarlik masalasi ham sport natijalarining muhim omili sifatida keng o‘rganilgan. J. Weinberg va D. Gould (2020) sport psixologiyasi bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida stressni boshqarish, ichki motivatsiyani shakllantirish, musobaqa oldi xavotirni kamaytirish va o‘ziga ishonchni mustahkamlash sportchining natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Hoffman (2022) esa psixofiziologik monitoring yordamida sportchi holatini real vaqt rejimida kuzatish, u orqali mashg‘ulot yuklamasini optimallashtirish imkoniyatlarini o‘rgangan.⁵⁵

Innovatsion texnologiyalarni sport mashg‘ulotlariga tatbiq etish so‘nggi yillarda sport ilmda muhim tendensiyaga aylangan. Raqamli biomonitring, yurak urish chastotasi, mushak faolligi, kislorod to‘yinish darajasi va reaksiya tezligini o‘lchovchi sensor tizimlar yordamida sportchining fiziologik holati to‘liq nazorat qilinadi. Bunday texnologiyalar mashg‘ulot jarayonini optimallashtirish, individual yuklamani boshqarish va jarohatlarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi (Hoffman, 2022).

Yuqoridagi adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, belbog‘li kurashchilarni musobaqaga tayyorlashda an’anaviy mashg‘ulot metodikalarini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish zarur.⁵⁶

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini sport nazariyasi, pedagogika, psixologiya va axborot texnologiyalarining o‘zaro integratsiyasi tashkil etadi. Tadqiqot jarayoni O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetining “Kurash turlari nazariyasi va metodikasi” kafedrasi huzurida 2024–2025-o‘quv yillari davomida amalga oshirildi. Tadqiqotning umumiy maqsadi — belbog‘li kurashchilarni musobaqaga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali jismoniy va ruhiy tayyorgarlik samaradorligini oshirishdan iborat.

Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqotda 18–25 yosh oralig‘idagi 30 nafar professional belbog‘li kurashchi ishtirok etdi. Ular sport toifasi, yoshi va tayyorgarlik darajasiga ko‘ra ikki guruhga ajratildi:

Tajriba guruhi (TG) – 15 nafar sportchi, innovatsion texnologiyalar asosidagi tayyorlov dasturi bo‘yicha shug‘ullangan;

Nazorat guruhi (NG) – 15 nafar sportchi, an’anaviy metodika asosida tayyorlangan.

Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot uch asosiy bosqichda olib borildi:

Tahliliy-diagnostik bosqich – belbog‘li kurashchilarning dastlabki jismoniy, funksional va psixologik holatini aniqlash, ularning individual ko‘rsatkichlarini o‘lchash. Bu bosqichda sportchilarning yurak urish chastotasi, maksimal kislorod iste’moli (VO_{2max}),

⁵⁵ Weinberg R., Gould D. (2020). Foundations of Sport and Exercise Psychology. Human Kinetics.
Hoffman J. (2022). Physiological Assessment of Athletes. Champaign: Human Kinetics.

⁵⁶ Weinberg R., Gould D. (2020). Foundations of Sport and Exercise Psychology. Human Kinetics.
Hoffman J. (2022). Physiological Assessment of Athletes. Champaign: Human Kinetics.

reaksiya tezligi, diqqat barqarorligi, stress darajasi va motivatsiya ko‘rsatkichlari testdan o‘tkazildi.

Tajriba-amaliy bosqich – innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan tayyorlov dasturini 12 hafta davomida qo‘llash. Har bir mashg‘ulot jarayonida sportchilarning biometrik va psixologik ko‘rsatkichlari muntazam monitoring qilindi.

Natijaviy baholash bosqichi – dastur yakunida ikki guruh ko‘rsatkichlarini taqqoslash, o‘zgarishlarning ishonchlilik darajasini statistik tahlil qilish.

Innovatsion tayyorlov dasturi mazmuni

Tajriba guruhida qo‘llanilgan tayyorlov dasturi to‘rt asosiy moduldan tashkil topdi:

Biometrik nazorat moduli. “Polar” va “Garmin” turidagi yurak urish chastotasi datchiklari yordamida mashg‘ulot yuklamasi nazorat qilindi. Sportchilarning puls, kislorod to‘yinish darajasi (SpO_2), tiklanish va charchash ko‘rsatkichlari “SmartTraining” raqamli platformasi orqali avtomatik tahlil qilindi. Ma’lumotlar asosida yuklama darajalari individual tarzda moslashtirildi.

Psixologik tayyorlov moduli. Bu modulda sport psixologi ishtirokida meditatsiya, autogen mashqlar, nafasni boshqarish, ijobiy tasavvur (vizualizatsiya) hamda musobaqa simulyatsiyasi metodlari qo‘llanildi. Shuningdek, stressni kamaytirish maqsadida “STAI” (Spielberger State-Trait Anxiety Inventory) testidan foydalanilib, sportchilarning ruhiy barqarorlik darajasi aniqlanib bordi.⁵⁷

Motivatsion va kommunikativ modul. Sportchining shaxsiy maqsadlarini aniqlash, ichki motivatsiyani kuchaytirish va jamoaviy ruhni mustahkamlash maqsadida “Goal Mapping” usuli hamda interaktiv psixologik treninglar tashkil etildi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi:

Nazariy tahlil – sport nazariyasi va psixologiya bo‘yicha ilg‘or manbalarni o‘rganish;

Eksperimental metod – innovatsion tayyorlov dasturini amalda sinovdan o‘tkazish;

Psixodiagnostik testlar – “STAI”, “Motivatsiya o‘lchov shkalasi”, “Diqqat barqarorligi testi”;

Biometrik kuzatuv – fiziologik parametrlarni raqamli qurilmalar orqali o‘lchash;

Statistik tahlil – o‘rtacha qiymatlar, dispersiya, Student t-test yordamida natijalar farqining ishonchliligini aniqlash.

Ma’lumotlarni qayta ishlash

Tajriba jarayonida to‘plangan ma’lumotlar “SPSS-25” va “Excel Data Analysis” dasturlari yordamida qayta ishlanib, natijalarning o‘rtacha arifmetik qiymati, standart og‘ish va ishonchlilik darajasi ($p < 0.05$) aniqlanadi. Grafik va jadval shaklidagi taqqoslamalar orqali har ikki guruhdagi o‘zgarishlar dinamikasi ko‘rsatildi.⁵⁸

Tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati

⁵⁷ Usmonov I. (2022). Kurashchilarni tayyorlashda motivatsiya va psixotip tahlili. Sport va Ilm, №3.

⁵⁸ Usmonov I. (2022). Kurashchilarni tayyorlashda motivatsiya va psixotip tahlili. Sport va Ilm, №3.

Tadqiqotning yangiligi shundaki, u belbog‘li kurashchilarning tayyorlov tizimida raqamli texnologiyalar, biometrik monitoring va psixologik treninglarni integratsiyalashgan kompleks model sifatida qo‘llashni taklif etadi. Ushbu metodika sportchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy yuklama va ruhiy bosim o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash imkonini beradi. Amaliy jihatdan esa bu tizim musobaqa jarayonida stressni kamaytirish, diqqatni jamlash, texnik aniqlikni oshirish hamda jarohat xavfini kamaytirishga xizmat qiladi.⁵⁹

NATIJA VA TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari tajriba va nazorat guruhlarida ishtirokchilarining musobaqa oldi va musobaqadan keyingi ko‘rsatkichlarini solishtirish orqali tahlil qilindi. Maqsad — innovatsion texnologiyalar asosida tayyorlov dasturining jismoniy, psixologik va texnik ko‘rsatkichlarga ta‘sirini aniqlashdan iborat bo‘ldi.

Jismoniy tayyorgarlik natijalari

Tajriba guruhi (TG) sportchilari 12 haftalik innovatsion tayyorlov dasturidan so‘ng bir qator ijobiy o‘zgarishlarga erishdi. Yurak urish chastotasi (RHR) mashg‘ulotdan so‘ng tiklanish tezligi o‘rtacha 12,4 % yaxshilandi ($p < 0.05$). Maksimal kislorod iste‘moli ($VO_2\max$) ko‘rsatkichi $48,6 \pm 2,1$ ml/kg/min dan $54,8 \pm 2,3$ ml/kg/min gacha oshdi, bu esa organizmning aerob imkoniyatlari oshganini ko‘rsatadi. Shuningdek, portlovchi kuchni aniqlovchi sakrash testida o‘rtacha natija 8,7 % ga yaxshilandi.

Nazorat guruhi (NG)da esa $VO_2\max$ ko‘rsatkichi atigi 3,2 % ga oshgan bo‘lib, bunday farq innovatsion dasturda qo‘llanilgan individual biometrik nazorat va yuklama differentsiallashgan mashg‘ulotlar samaradorligini ko‘rsatadi. Shuningdek, TG sportchilarida reaksiya tezligi (reaktiv javob vaqti) 0,31 s dan 0,26 s gacha qisqargan, bu musobaqa sharoitida tezkor qaror qabul qilish imkoniyatini oshirgan.

Ruhiy tayyorgarlik natijalari

Psixologik diagnostika natijalari innovatsion yondashuvning ruhiy barqarorlikka sezilarli ta‘sirini ko‘rsatdi. “STAI” testi bo‘yicha sportchilarning situatsion tashvish darajasi 23 % ga, doimiy tashvish darajasi esa 18 % ga kamaydi. Meditatsiya, autogen mashqlar va vizualizatsiya usullarini muntazam qo‘llash natijasida sportchilar musobaqa paytida o‘zini boshqarish, diqqatni jamlash va ijobiy fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamladi.⁶⁰

Motivatsiya darajasini aniqlovchi test (Rean va Yakunin metodikasi) bo‘yicha tajriba guruhi a‘zolarida musobaqaga bo‘lgan ichki motivatsiya 15,2 %, ijobiy emotsional fon esa 17,8 % ga oshdi. Sportchilarning sub‘ektiv fikrlariga ko‘ra, ular musobaqa paytida o‘zlarini ancha ishonchli, psixologik jihatdan barqaror va raqobatga tayyor holatda his qilishgan.

Texnik-taktik tayyorgarlik natijalari

⁵⁹ Qodirov A.R. (2021). Belbog‘li kurash texnikasini takomillashtirish metodikasi. Toshkent: O‘ZDJTSU nashriyoti.

⁶⁰ Karimov S. (2023). SmartTraining raqamli platformasi orqali sportchilarning holatini monitoring qilish. Toshkent: Ilm-Ziyo.
Matyoqubov B. (2020). Sport psixologiyasining amaliy asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi.

Videoanaliz orqali o‘tkazilgan texnik kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhida texnik xatoliklar soni o‘rtacha 34,6 % ga kamaygan. Ayniqsa, raqib bilan to‘qnashuvdagi harakat aniqligi va muvozanatni saqlash ko‘rsatkichlari ancha yaxshilandi.

Shuningdek, tajriba guruhi sportchilarining musobaqa strategiyasi va raqib harakatlariga moslashish ko‘rsatkichlari ham ijobiy o‘zgarishlarni namoyon qildi. 12 haftalik tayyorlovdan so‘ng TG sportchilarining g‘alaba foizi 18,6 % ga oshgan bo‘lsa, NG sportchilarida bu ko‘rsatkich 6,3 % ni tashkil etdi.

Statistikaning umumiy tahlili

Tajriba natijalari “SPSS-25” dasturida statistik tahlil qilindi. O‘rtacha qiymatlar farqi Student t-test yordamida tekshirildi va $p < 0.05$ darajada ishonchli deb topildi. Shuningdek, Pearson korrelyatsiya koeffitsienti orqali jismoniy va ruhiy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi. Ma‘lum bo‘lishicha, diqqat barqarorligi va texnik aniqlik o‘rtasida $r = 0,67$, ruhiy barqarorlik va musobaqa natijasi o‘rtasida esa $r = 0,72$ koeffitsientli ijobiy korrelyatsiya mavjud.

Ruhiy tayyorgarlikdagi yondashuvlar — meditatsiya, autogen trening va musobaqa simulyatsiyasi — sportchilarda stressga chidamlilikni mustahkamlab, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirgan.⁶¹

XULOSA

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan innovatsion tayyorlov modeli quyidagi yo‘nalishlarda o‘z samaradorligini ko‘rsatdi:

Biometrik monitoring tizimining joriy etilishi sportchilarning jismoniy yuklamalarini individual tarzda boshqarish va ularni optimal tiklanish bosqichiga yetkazish imkonini berdi. Bu yondashuv organizmning energiya almashinuvi, yurak-qon tomir faoliyati va mushak faolligini ilmiy asosda nazorat qilish imkoniyatini yaratdi.

Psixologik tayyorlov moduli (meditatsiya, nafas mashqlari, autogen trening, vizualizatsiya va musobaqa simulyatsiyasi) sportchilarning ruhiy barqarorligini oshirib, stressga bardoshlilikni 20–25% darajada yaxshiladi. Shu orqali musobaqa jarayonida tezkor fikrlash, ijobiy kayfiyat va o‘zini nazorat qilish malakalari mustahkamlandi.

Motivatsion modul orqali sportchilarda musobaqaga bo‘lgan ichki motivatsiya, g‘alabaga ishonch va irodaviy sifatlar rivojlandi. Bu holat sportchilarning shaxsiy yutuqlarga erishish istagini kuchaytirdi va psixologik uyg‘unlikni ta‘minladi.⁶²

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pankratov G.A. (2019). *Individual yondashuv asosida sportchilar tayyorgarligi*. Moskva: Fizkultura.
2. Qodirov A.R. (2021). *Belbog‘li kurash texnikasini takomillashtirish metodikasi*. Toshkent: O‘ZDJTSU nashriyoti.

⁶¹ Rakhimova N. (2024). Sportchilarning ruhiy barqarorligini rivojlantirish usullari. Toshkent: Fan.

⁶² Matyoqubov B. (2020). Sport psixologiyasining amaliy asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi.

3. Weinberg R., Gould D. (2020). *Foundations of Sport and Exercise Psychology*. Human Kinetics.
4. Hoffman J. (2022). *Physiological Assessment of Athletes*. Champaign: Human Kinetics.
5. Karimov S. (2023). *SmartTraining raqamli platformasi orqali sportchilarning holatini monitoring qilish*. Toshkent: Ilm-Ziyo.
6. Matyoqubov B. (2020). *Sport psixologiyasining amaliy asoslari*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
7. Bompa T. (2018). *Periodization: Theory and Methodology of Training*. Human Kinetics.
8. Usmonov I. (2022). *Kurashchilarni tayyorlashda motivatsiya va psixotip tahlili*. Sport va Ilm, №3.
9. Platonov V.N. (2017). *Sistema podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte*. Kiev: Olimpijskaya Literatura.
10. Rakhimova N. (2024). *Sportchilarning ruhiy barqarorligini rivojlantirish usullari*. Toshkent: Fan.

UDK: 796.332:796.015.134

FUTBOLCHI YOSHLARNI MUSOBAQA JARAYONIGA KOORDINATSIYON VA ADAPTIV TAYYORLASH METODIKASI

Talipjonov Alijon Akramovich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası professori.

Elektron pochta: alidjantalipdjanov@gmail.com

Tolibjonov Sardorbek Ravshanjon o‘g‘li

Qo‘qon davlat universiteti magistranti

Email: sardor.tolibjonov@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada futbolchi yoshlarni musobaqa jarayoniga koordinatsion va adaptiv tayyorlashning ilmiy-uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda o‘quv-trening mashg‘ulotlarida koordinatsion malakalarni rivojlantirish, stress omillariga adaptatsiyani shakllantirish usullari tahlil qilinadi. Amaliy natijalar yosh futbolchilarni musobaqa sharoitiga samarali tayyorlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: futbolchi, koordinatsiya, adaptatsiya, musobaqa, tayyorgarlik, metodika, jismoniy sifat, stress, psixologik holat, muvofiqlik, reaksiya, texnika, taktika, tahlil, natija⁶³

Abstract. This article highlights the scientific and methodological foundations of coordination and adaptive preparation of young football players for the competition process. The study analyzes the methods of developing coordination skills and forming adaptation to stress factors during training sessions. The practical results make it possible to prepare young football players effectively for competitive conditions.

Keywords: football player, coordination, adaptation, competition, preparation, methodology, physical quality, stress, psychological state, consistency, reaction, technique, tactics, analysis, result⁶⁴

KIRISH

Hozirgi davrda jahon sporti, xususan, futbol o‘yinining rivojlanish sur‘atlari sportchilar tayyorgarligiga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Futbol nafaqat texnik va jismoniy sifatlarni, balki yuqori darajadagi koordinatsion boshqaruv, tezkor qaror qabul

⁶³ Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.

⁶⁴ Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.

qilish, psixologik barqarorlik va adaptiv moslashuvni ham talab etadigan sport turi hisoblanadi. Futbolchining musobaqa jarayonida harakatlarni aniqlik bilan bajarishi, o‘yin vaziyatiga mos ravishda tezkor reaksiya ko‘rsatishi hamda stress sharoitida to‘g‘ri qaror qabul qilishi — uning koordinatsion va adaptiv tayyorgarlik darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ko‘plab tadqiqotlar (A. Karimov, 2021; Bomp & Haff, 2019; Kuvaldina, 2018) shuni ko‘rsatadiki, koordinatsion qobiliyatlar sportchining texnik-taktik mahoratini shakllantirishda asosiy o‘rinni egallaydi. Ayniqsa, o‘smir futbolchilar uchun bu jarayon o‘ziga xos fiziologik va psixologik omillar bilan kechadi. O‘smirlik davrida nerv-mushak tizimining faol rivojlanishi, harakat nazorati mexanizmlarining shakllanishi, muvofiqlashtiruvchi markazlar faoliyatining takomillashuvi futbolchi shaxsining sport kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qulay davr hisoblanadi.⁶⁵

Shu bilan birga, musobaqa jarayonida yuzaga keladigan stress, raqobat bosimi va o‘yin dinamikasiga tez moslashish zaruriyati adaptiv tayyorgarlik darajasining muhimligini ta’kidlaydi. Adaptatsiya — bu organizmning tashqi ta’sirlar, ayniqsa, psixofiziologik yuklamalar sharoitida faoliyatni barqaror davom ettirish qobiliyatidir. Futbolchi uchun bu holat o‘yin jarayonida har bir daqiqada yangi taktika yoki raqibning harakatiga mos ravishda o‘zgarish kiritish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston futbol akademiyalarida olib borilayotgan so‘nggi ilmiy-metodik izlanishlar (Talipdjanov, 2023; To‘raqulov, 2022) shuni ko‘rsatadiki, yosh futbolchilarni musobaqa sharoitiga tayyorlashda koordinatsion va adaptiv komponentlarni integratsion tarzda rivojlantirish o‘yin samaradorligini 20–30% gacha oshiradi. Ammo amaliyotda bu yo‘nalishdagi mashg‘ulotlar tizimli shaklda joriy etilmaganligi, ko‘p hollarda jismoniy tayyorgarlik mashqlari koordinatsion yoki psixologik jihatdan uzviy bog‘lanmaganligi aniqlanmoqda.

Shuning uchun futbolchi yoshlarni musobaqa jarayoniga tayyorlashda koordinatsion va adaptiv tayyorgarlik metodikasini ilmiy asosda ishlab chiqish zarurati paydo bo‘lmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shu muammoni hal etishga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy maqsadi — yosh futbolchilarni musobaqa sharoitiga samarali tayyorlashda koordinatsion va adaptiv tayyorgarlik omillarining o‘zaro ta’sirini aniqlash, ularni o‘quv-trening jarayoniga kiritish metodikasini ishlab chiqishdan iborat.⁶⁶

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda yosh futbolchilarni musobaqaga tayyorlashda koordinatsion va adaptiv tayyorgarlikni birgalikda rivojlantirish masalasi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarning

⁶⁵ Karimov A. Yosh futbolchilarda psixofiziologik moslashuvni o‘rganish. – “Jismoniy tarbiya va sport” jurnali, №4, 2021.

Bomp, T. O., & Haff, G. G. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019.

⁶⁶ Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.

markazida turibdi. Koordinatsion tayyorgarlik sportchining fazoviy yo‘nalishni aniqlash, muvofiqlikni saqlash, tezkor reaksiya va murakkab texnik elementlarni barqaror bajarish qobiliyatini rivojlantiradi (Bompa & Haff, 2019). Shu bilan birga, adaptiv tayyorgarlik sportchining musobaqa sharoitidagi psixologik barqarorlik, stressga bardoshlilik va tezda moslashish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi (Kuvaldina, 2018).⁶⁷

A. Abdullayev (2021) o‘z tadqiqotida yosh futbolchilarning koordinatsion mashg‘ulotlarini haftalik o‘quv jarayoniga tizimli kiritish natijasida ularning texnik aniqligi 26 foizga, o‘yin davomida muvofiqlik va tezkor qaror qabul qilish ko‘rsatkichlari esa 18 foizga oshganini qayd etadi. Ushbu natijalar futbol tayyorgarligida koordinatsion mashqlarni integratsiyalash zarurligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, R. Matvienko (2020) yosh futbolchilarni koordinatsion jihatdan tayyorlashda “reaksiya va muvofiqlik mashqlari”ni jamoaviy mashg‘ulotlar bilan birlashtirish samaradorligini o‘rganib chiqdi. U sportchilarning o‘yin davomida raqib harakatlariga mos ravishda tez yo‘nalish o‘zgartirish, to‘p nazoratini saqlash va texnik xatolarni kamaytirish ko‘rsatkichlari 30 foizgacha yaxshilanganini aniqladi.⁶⁸

Mahalliy tadqiqotchilardan A. Talipdjanov(2023) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa yosh futbolchilarning koordinatsion mashqlar asosida o‘tkazilgan 8 haftalik maxsus tayyorgarlik dasturi natijasida harakat aniqligi, vaqtni baholash qobiliyati va o‘yin epchilligi sezilarli darajada yaxshilangani kuzatilgan. Tadqiqot muallifi ushbu natijalar asosida o‘quv-trening jarayonida koordinatsion mashqlarni har bir bosqichga moslab joriy etish samarali ekanini ko‘rsatgan.⁶⁹

Xorijiy manbalar orasida Bompa va Haff (2019) sportchi tayyorgarligini davriylashtirish nazariyasini asoslab, unda koordinatsion va adaptiv mashg‘ulotlarni sport turi xususiyatlariga qarab siklli tarzda o‘tkazish zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv yosh futbolchilarda mushak faolligi, neyromuskulyar boshqaruv va psixomotor uyg‘unlikni rivojlantirish imkonini beradi.⁷⁰

Shuningdek, Kuvaldina (2018) sportchilarning musobaqaviy stressga moslashuv mexanizmlarini o‘rgangan va adaptiv tayyorgarlik jarayonini sportchining emotsional holatini boshqarish, musobaqa jarayonida barqarorlikni saqlash hamda qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish tizimi sifatida izohlagan.

⁶⁷ Kuvaldina, G. P. Adaptation mechanisms in competitive sports. – Moscow: Sport Press, 2018.

⁶⁸ Matvienko, R. Coordination abilities of young football players. – European Journal of Sports Science, 2020.

⁶⁹ Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.

⁷⁰ Bompa, T. O., & Haff, G. G. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019.

Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy manbalar futbolchi yoshlarni musobaqa jarayoniga tayyorlashda koordinatsion mashqlarni adaptiv yondashuv bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.⁷¹

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi sport trenirovka nazariyasi, pedagogika va psixofiziologiya fanlari prinsiplari asosida shakllantirildi. Ushbu metodika yosh futbolchilarni musobaqa sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashga qaratilgan bo‘lib, unda koordinatsion malakalarni rivojlantirish, psixofiziologik holatni barqarorlashtirish va adaptiv reaksiyalarni mustahkamlash mexanizmlari chuqur o‘rganildi.

Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida 14–16 yoshli 40 nafar futbolchi ishtirokida o‘tkazildi. Ular tasodifiy tanlov asosida tajriba guruhi (n=20) va nazorat guruhi (n=20)ga bo‘lindi. Har ikki guruh o‘xshash jismoniy tayyorgarlikka ega bo‘lgan, futbol maktabi o‘quvchilari hisoblandi. Tadqiqot 8 haftalik metodik dastur asosida olib borildi va har bir haftada 4 ta mashg‘ulot (60 daqiqalik) o‘tkazildi.

Metodik dastur mazmuni

Dastur uch bosqichni o‘z ichiga oldi:

1. Koordinatsion tayyorgarlik bosqichi (1–3-haftalar)

Ushbu bosqichda futbolchilarda asosiy koordinatsion qobiliyatlar — muvofiqlik, fazoviy yo‘nalishni sezish, ritmni saqlash va harakat aniqligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar qo‘llanildi. Mashg‘ulotlarda “konus oralig‘ida tezkor harakat”, “yo‘nalish almashuv bilan yugurish”, “to‘pni chap va o‘ng oyoqda navbatma-navbat boshqarish”, “ko‘z bilan reaksiya mashqlari” (reaction-light drills) kabi topshiriqlar ishlatildi.

2. Adaptiv tayyorgarlik bosqichi (4–6-haftalar)

Bu bosqichda futbolchilarni musobaqa stressiga psixologik moslashuvi va irodaviy barqarorligi shakllantirildi. Mashg‘ulotlar “vaziyatli qaror qabul qilish” o‘yinlari, “kutilmagan to‘siqlar” va “raqib bosimi ostida qaror topish” simulyatsion mashqlar orqali olib borildi.⁷²

3. Integratsion musobaqaviy tayyorgarlik bosqichi (7–8-haftalar)

Yakuniy bosqichda koordinatsion va adaptiv mashg‘ulotlar musobaqa sharoitiga maksimal yaqinlashtirildi. Futbolchilar 2x20 daqiqalik o‘yin simulyatsiyalarida qatnashib, real o‘yin jarayonida tezkor vaziyatlarda to‘pni qabul qilish, uzatish, to‘sishtirish va qaror qabul qilish tezligi baholandi.

Qo‘llanilgan metodlar va o‘lchov vositalari

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

Kuzatish va testlash: futbolchilarning harakat muvofiqligi “Stork Test”, koordinatsion tezlik “Hexagon Agility Test” yordamida baholandi.

⁷¹ Kuvaldina, G. P. Adaptation mechanisms in competitive sports. – Moscow: Sport Press, 2018.

⁷² Matvienko, R. Coordination abilities of young football players. – European Journal of Sports Science, 2020.

Adaptiv tayyorgarlik darajasini aniqlash: “Competition Adaptation Index” (CAI) indikatorlari asosida o‘lchov amalga oshirildi (Kuvaldina, 2018).

Psixofiziologik monitoring: o‘yin jarayonida yurak urish chastotasi, kislorod sarfi va reaksiya vaqti “Polar Team System” yordamida qayd etildi.

Statistik tahlil: olingan natijalar t-test, korrelyatsion va dispersiya tahlillari asosida baholandi ($p < 0,05$ darajasida ishonchlilik mezoni bilan).

Tadqiqotning nazariy asoslari

Metodik yondashuv T. Bomp va G. Haff (2019) tomonidan ishlab chiqilgan “periodizatsiya nazariyasi” hamda R. Matvienko (2020)ning “koordinatsion tayyorgarlik modeli” tamoyillariga tayanadi. Bundan tashqari, A. Talipdjano(2023) ning futbolchilarni koordinatsion mashqlar orqali psixomotor tayyorgarlikka jalb etish metodikasi mahalliy sharoitga moslashtirildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Tadqiqot metodikasi o‘quv-trening jarayonida futbolchilarning harakat koordinatsiyasini barqarorlashtirish, musobaqa stressiga moslashuvini yaxshilash va o‘yin davomida tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun tavsiya etiladi.⁷³

NATIJALAR VA TAHLILLAR

Tadqiqot natijalari yosh futbolchilarning koordinatsion va adaptiv tayyorgarligini rivojlantirish bo‘yicha taklif etilgan metodikaning samaradorligini aniq ko‘rsatdi. Dastlabki bosqichda futbolchilarning koordinatsion ko‘rsatkichlari, muvofiqlik darajasi va musobaqa sharoitidagi psixofiziologik tayyorgarlik darajalari pastroq bo‘lib, o‘rtacha ko‘rsatkichlar nazorat guruhida 19,1 soniya, tajriba guruhida esa 18,6 soniyani tashkil etdi.

Tajriba dasturi davomida o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda futbolchilarga harakat aniqligi, tezkor reaksiya, muvozanatni saqlash, ko‘rish maydonini kengaytirish hamda stress holatlarida tez qaror qabul qilish mashqlari tizimli tarzda qo‘llanildi. Shu orqali harakatlarni tez tahlil qilish va ularni moslashtirish (adaptatsiya) ko‘nikmalari shakllantirildi. 8 haftalik sikl yakunida futbolchilarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

1-jadval. “Stork test” (muvofiqlik) natijalari

Guruh	Dastlabki natija (sek)	Yakuniy natija (sek)	O‘sish (%)
Tajriba guruhi	18,6 ± 2,1	25,8 ± 2,3	+38,7
Nazorat guruhi	19,1 ± 2,4	21,5 ± 2,1	+12,6

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi futbolchilarda muvofiqlik darajasi 38,7 foizga oshgan bo‘lsa, nazorat guruhida o‘sish faqat 12,6 foizni tashkil etdi. Bu esa o‘quv-trening jarayoniga koordinatsion mashqlarni tizimli kiritish futbolchilarda harakat muvofiqligini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatadi.

⁷³ To‘raqulov X. Sportchilarning musobaqa oldi tayyorgarligida adaptiv yondashuvlar. – Samarqand, 2022.

Tajriba davomida aniqlangan muhim omillardan biri — mashqlarni murakkablashtirish darajasini bosqichma-bosqich oshirish orqali nerv-mushak tizimi faoliyatida barqaror o‘zgarishlar yuzaga kelganidir. Bu, o‘z navbatida, harakatlar aniqligini oshirib, musobaqa sharoitida texnik xatolar sonini kamaytirishga olib keldi.

2-jadval. “Competition Adaptation Index” natijalari

Guruh	Boshlang‘ich ball	Yakuniy ball	O‘sish (%)
Tajriba guruhi	63,4 ± 5,2	81,6 ± 4,8	+28,7
Nazorat guruhi	64,1 ± 4,9	70,2 ± 5,0	+9,5

Mazkur jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida o‘tkazilgan adaptiv mashg‘ulotlar sportchilarning musobaqa stressiga bardoshlilikini 28,7 foizga oshirgan. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich atigi 9,5 foizni tashkil etgan.

Ushbu farq statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,05$) bo‘lib, bu natija futbolchilarni musobaqa holatlariga tayyorlashda adaptiv mashqlar va psixofiziologik topshiriqlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tajriba davomida futbolchilarning reaksiya tezligi ham o‘rtacha 0,39 soniyadan 0,31 soniyaga qisqargan, ya‘ni 20,5 foiz yaxshilanish kuzatilgan. Bu o‘zgarish, ayniqsa, tez o‘tuvchi hujumlar va qarama-qarshi harakatlarda o‘yin samaradorligini oshirgan.

Tahlil davomida aniqlanishicha, bu metodika orqali:

koordinatsion aniqlik 37–40% gacha yaxshilangan;

stressga moslashuv 25–30% gacha ortgan;

reaksiya tezligi o‘rtacha 0,08 soniyaga qisqargan;

musobaqadagi texnik xatolar soni 15–18% ga kamaygan.

Bu natijalar oldingi tadqiqotlar (Matvienko, 2020; Kuvaldina, 2018; Talipdjanov, 2023) bilan mos keladi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, yosh futbolchilarda musobaqa faoliyatiga moslashuv jarayoni faqat jismoniy tayyorgarlik orqali emas, balki koordinatsion va psixologik jihatdan muvofiqlashtirilgan metodik yondashuv orqali yanada samarali shakllanadi.⁷⁴

XULOSA

O‘tkazilgan ilmiy-uslubiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, futbolchi yoshlarni musobaqa jarayoniga tayyorlashda koordinatsion va adaptiv tayyorgarlikni birgalikda rivojlantirish sportchi faoliyatining barqarorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Koordinatsion tayyorgarlik mashg‘ulotlari harakat muvofiqligi, fazoviy aniqlik, tezkor reaksiya va harakatlar ritmini boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, adaptiv mashg‘ulotlar musobaqa davomida paydo bo‘ladigan stress holatlari, yuqori psixologik bosim va o‘zgaruvchan o‘yin sharoitlariga moslashuv darajasini yaxshilaydi.

Amaliy natijalar shuni tasdiqladiki, integratsion yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar tizimi futbolchilarda harakat koordinatsiyasini 38–40% ga, musobaqaviy

⁷⁴ Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.

adaptatsiyani esa 25–30% ga yaxshilagan. Bu esa sportchining o‘yindagi barqarorligi, tezkor fikrlash qobiliyati hamda texnik-taktik harakatlarni aniq va tez bajarish darajasini oshiradi.⁷⁵

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Talipdjanov A.A. Futbolchilarda koordinatsion tayyorgarlikni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘zDJTI, 2023.
2. To‘raqulov X. Sportchilarning musobaqa oldi tayyorgarligida adaptiv yondashuvlar. – Samarqand, 2022.
3. Karimov A. Yosh futbolchilarda psixofiziologik moslashuvni o‘rganish. – “Jismoniy tarbiya va sport” jurnali, №4, 2021.
4. Bompa, T. O., & Haff, G. G. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019.
5. Matvienko, R. Coordination abilities of young football players. – European Journal of Sports Science, 2020.
6. Kuvaldina, G. P. Adaptation mechanisms in competitive sports. – Moscow: Sport Press, 2018.

⁷⁵ Karimov A. Yosh futbolchilarda psixofiziologik moslashuvni o‘rganish. – “Jismoniy tarbiya va sport” jurnali, №4, 2021.

**10–12 YOSHLI PREZIDENT MAKTABI O‘QUVCHILARINING HARAKATLI
O‘YINLAR ASOSIDA JISMONIY RIVOJLANISH DINAMIKASINI TAHLIL
QILISH**

Xamudov Mirjalol Olim o‘g‘li

Jizzax shahridagi Prezident maktabi

Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisi

Elektron pochta: mirjalolbekxamudov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Prezident maktabi o‘quvchilari misolida yosh yengil atletikachilarning jismoniy tayyorgarligi bilan muloqotga kirishish qobiliyati o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Tadqiqotda jismoniy tayyorgarlik darajasining yuqoriligi o‘quvchilarning muloqotga kirishish, jamoada ishlash va ruhiy muvozanatni saqlash qobiliyatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi isbotlandi. Harakatli o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi, psixologik barqarorlikni ta’minlaydi va jismoniy rivojlanish bilan birgalikda ularning shaxsiy kamolotini shakllantirishga yordam beradi. Maqolada ilmiy-uslubiy tahlil, pedagogik tajriba va statistik ma’lumotlarga asoslanib, boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida yengil atletika mashg‘ulotlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Prezident maktabi, yengil atletika, jismoniy tayyorgarlik, muloqotga kirishish qobiliyati, harakatli o‘yinlar, psixologik rivojlanish, pedagogik tajriba.

Аннотация. В данной статье на примере учащихся Президентской школы анализируется взаимосвязь между уровнем физической подготовки и способностью к коммуникации у юных легкоатлетов. Исследование показало, что высокий уровень физической подготовленности положительно влияет на развитие навыков общения, командного взаимодействия и психоэмоционального равновесия. Использование подвижных игр способствует повышению социальной адаптации, укреплению психологической устойчивости и всестороннему личностному развитию учащихся. На основе педагогического эксперимента и статистического анализа предложены рекомендации по совершенствованию учебно-тренировочного процесса на начальном этапе подготовки юных спортсменов.

Ключевые слова: Президентская школа, лёгкая атлетика, физическая подготовка, коммуникативные способности, подвижные игры, психологическое развитие, педагогический эксперимент.

Abstract. This article analyzes the relationship between physical preparedness and communication skills among young track and field athletes, based on the example of Presidential School students. The study revealed that a higher level of physical fitness positively affects students' ability to communicate, cooperate within a team, and maintain psychological stability. The use of active games enhances social adaptability, emotional balance, and overall personal development. Based on pedagogical experiments and statistical analysis, the article proposes methodological recommendations for improving training programs at the initial stage of athletic preparation.

Keywords: Presidential School, athletics, physical fitness, communication skills, active games, psychological development, pedagogical experiment.

Kirish. Hozirgi davrda insoniyat taraqqiyoti keskin o‘zgarishlar, ma’lumotlar oqimining beqiyos tezlashuvi hamda raqamli texnologiyalar hukmronligi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda inson organizmi, ruhiyati va intellektual salohiyatiga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Axborotlar tig‘izligi, shahar hayotining stress omillari, ekologik muammolar va ijtimoiy raqobat insonning moslashuvchanligi, bardoshlilik hamda ruhiy barqarorligini ta’minlovchi yangi vosita va yo‘nalishlarni izlashni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya va sport inson salomatligini mustahkamlash, shaxsni har tomonlama shakllantirish hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishda muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda.

Sport nafaqat jismoniy salomatlikni ta’minlovchi vosita, balki inson ruhiy-ma’naviy olamining muvozanatini saqlash, irodaviy sifatlarini mustahkamlash, jamoaviylik, hamjihatlik va mas’uliyatni tarbiyalashning samarali yo‘lidir. Ayniqsa, o‘quvchilar yoshida sport bilan muntazam shug‘ullanish ularning shaxsiy intizomini, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini va irodaviy barqarorligini shakllantiradi. Bu jarayon o‘z navbatida yosh avlodni kelajak hayot faoliyatiga, kasbiy tayyorgarlikka va jamiyatdagi faol fuqarolik pozitsiyasiga tayyorlaydi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Sog‘lom turmush tarzi — sog‘lom jamiyat poydevori” tamoyili asosida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. So‘nggi yillarda “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmonlari hamda hukumat qarorlari asosida yosh avlodni jismonan sog‘lom, aqliy salohiyati yuksak, vatanparvar ruhda tarbiyalashga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident maktablarida o‘quvchilarning intellektual va jismoniy imkoniyatlarini uyg‘un holda rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimida sport faoliyatining o‘rni endilikda faqatgina sog‘lomlashtirish bilan chegaralanmay, balki o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini, ijodiy fikrlashini, stressga bardoshlilikini va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi muhim pedagogik jarayon sifatida qaralmoqda. Shu boisdan sport mashg‘ulotlarini, xususan, harakatli o‘yinlar asosidagi mashqlarni ta’lim jarayoniga ilmiy asosda kiritish zamonaviy pedagogika va sport psixologiyasining muhim masalalaridan biriga aylandi. Tanlangan sport

turi bo‘yicha iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularni sportga jalb qilish, jismoniy, texnik, taktik va psixofiziologik tayyorgarligini maqsadli shakllantirish uchun zamonaviy yondashuvlar zarur. Har bir yosh davrining anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni rejalashtirish — sport natijalarining barqaror o‘lishini ta‘minlovchi asosiy omildir. Ayniqsa, 10–12 yosh oralig‘idagi o‘quvchilar uchun harakatli o‘yinlar orqali jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish ularning tabiiy faolligini to‘g‘ri yo‘naltirish, koordinatsion qobiliyatlarini kuchaytirish va ijtimoiy moslashuvini yengillashtirishda samarali usul bo‘lib xizmat qiladi.

Prezident maktabi o‘quvchilari misolida olib borilgan kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, sport mashg‘ulotlariga, ayniqsa yengil atletika va harakatli o‘yinlarga muntazam jalb qilingan o‘quvchilarda:

- tezlik, chaqqonlik va chidamlilik sifatlarining aniq o‘lishi,
- o‘zaro muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarining yaxshilanishi,
- psixologik barqarorlik va irodaviy sifatning kuchayishi,
- jamoaviy mas‘uliyat va yetakchilik salohiyatining shakllanishi kuzatiladi.

Bugungi kunda sport nazariyasi va metodikasini chuqur o‘rganish, o‘quv-mashg‘ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, psixologik va fiziologik tadqiqot natijalariga tayangan holda o‘quv dasturlarini takomillashtirish zaruriyati yanada ortib bormoqda. Chunki sport nafaqat musobaqa natijasini, balki shaxsning barkamol rivojlanishini ta‘minlovchi kuchli ijtimoiy-pedagogik vositadir. Shunday qilib, mazkur tadqiqotning dolzarbligi — 10–12 yoshli Prezident maktabi o‘quvchilarining jismoniy rivojlanish dinamikasini harakatli o‘yinlar asosida tahlil qilish, ularning jismoniy va psixologik holatini yaxshilashga qaratilgan samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan belgilanadi. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar nafaqat sport pedagogikasiga, balki o‘quvchilarning umumiy sog‘lom hayot falsafasini shakllantirishga ham bevosita xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili.

So‘nggi yillarda sport nazariyasi va amaliyotida yosh sportchilarning jismoniy hamda psixologik tayyorgarligini birgalikda rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida shug‘ullanayotgan yosh yengil atletikachilar uchun o‘quv-mashg‘ulot jarayonlarini o‘yin faoliyatiga asoslangan shaklda tashkil etish sport samaradorligini oshiruvchi muhim metodik yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Bu davrda bola organizmi jadal rivojlanish bosqichida bo‘lgani sababli, jismoniy yuklamalarni yosh xususiyatlariga mos ravishda tanlash, mashqlarni o‘yinli tarzda tashkil etish hamda ijobiy emotsional muhitni yaratish mashg‘ulotlarning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. V.I. Lyax, V.G. Nikitushkin, E.R. Andris, K.T. Shakirjanova, T.S. Usmonxodjayev, S.S. Tajibayev va boshqa olimlarning tadqiqotlarida qayd etilishicha, boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichi sportchining kelgusidagi yutuqlari uchun poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli, bu bosqichda nafaqat jismoniy sifatlarni, balki psixologik tayyorgarlikni ham

maqsadli shakllantirish zarur. Ularning ta’kidlashicha, o‘smir sportchilarning mashg‘ulotlarida motivatsiya, emotsional barqarorlik, o‘z-o‘zini boshqarish, irodaviy tayyorgarlik kabi jihatlar jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda rivojlanishi kerak. Yosh sportchilar bilan ishlashda harakatli o‘yinlarning o‘rni alohida e’tiborga molik. Harakatli o‘yinlar bolalarda tabiiy harakatlarni — yugurish, sakrash, uloqtirish kabi asosiy yengil atletika elementlarini qiziqarli va emotsional tarzda takrorlash imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarning mushak faoliyatini kuchaytiradi, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarini mustahkamlaydi, muvofiqlashtirish va chaqqonlikni rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘yin davomida muloqotga kirishish, jamoaviy hamkorlik, sherikni his qilish, raqibga nisbatan hurmat va sport etikasi kabi psixologik fazilatlar shakllanadi. A.N. Normurodov (2020) o‘z tadqiqotlarida harakatli o‘yinlar yordamida o‘quvchilarning jismoniy va psixologik tayyorgarligi o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlikni tahlil qilgan. Unga ko‘ra, o‘yin faoliyatiga asoslangan mashg‘ulotlar o‘smir sportchilarning tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik kabi asosiy sifatlarini oshirish bilan birga, ularning emotsional muvozanatini ham yaxshilaydi. Shuningdek, o‘yinli mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarda musobaqaviy ruh, o‘ziga ishonch va ijtimoiy moslashuv darajasi ortadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yosh sportchilarda jismoniy va psixologik tayyorgarlik o‘rtasida kuchli korrelyatsion bog‘liqlik mavjud. Masalan, tezkorlik va chaqqonlik darajasining ortishi sportchining diqqatni jamlash, tez qaror qabul qilish va harakatni aniq bajarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Kuch va chidamlilikning ortishi esa irodaviy sifatlar, sabr-toqat, ruhiy barqarorlik bilan uzviy bog‘liq. Shu bois, yosh sportchilarni tayyorlash tizimida har ikkala tayyorgarlik yo‘nalishini integratsiyalash — jismoniy yuklamalarni psixologik tayyorgarlik elementlari bilan uyg‘unlashtirish zarurdir. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston olimlari tomonidan bolalar va o‘smirlar sportini rivojlantirish, o‘quv-mashg‘ulot jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etish, sportchini har tomonlama tayyorlashga doir bir qator tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, yosh yengil atletikachilarning harakatli o‘yinlar orqali jismoniy va psixologik tayyorgarligini rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichidagi sportchilarning yosh xususiyatlari, motivatsion omillari va o‘yin faoliyatining psixologik ta’siri ilmiy jihatdan to‘liq asoslab berilmagan. Shu sababli, mazkur tadqiqotda yosh yengil atletikachilarning o‘quv-mashg‘ulot jarayonini takomillashtirishda harakatli o‘yinlardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish, ularning jismoniy va psixologik tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash va bu asosda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Biz o‘tkazgan ishda ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlash, instrumental metod, psixologik testlash, pedagogik tajriba va matematik statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Sport ta’lim muassasalarida yosh shug‘ullanuvchilar shaxsiyatning shakllanishi asosini ular jalb qilinuvchi faoliyat turi tashkil qiladi. Ushbu

nuqtai nazardan yosh yengil atletikachilarning faolligi tizimi tarkibida sezilarli darajada ahamiyatga ega hisoblangan harakatlarga oid faoliyat imkoniyatlariga e‘tibor qaratish bolalarning har tomonlama uyg‘unlikda va barkamol rivojlanishlari uchun zaruriy holat sifatida qayd qilinadi. Odamga ta’sir ko‘rsatish shiddati bo‘yicha jismoniy tarbiya o‘zining alohida o‘rniga ega hisoblanadi. Odamning ruhiy holati, fikrlash tarzi, sezgilari va harakatlari o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikning mavjudligi so‘zsiz ravishda tasdiqlangan fakt hisoblanadi. Sport ta’lim muassasalarida yosh shug‘ullanuvchilar shaxsiyatning shakllanishi asosini ular jalb qilinuvchi faoliyat turi tashkil qiladi. Ushbu nuqtai nazardan yosh yengil atletikachilarning faolligi tizimi tarkibida sezilarli darajada ahamiyatga ega hisoblangan harakatlarga oid faoliyat imkoniyatlariga e‘tibor qaratish bolalarning har tomonlama uyg‘unlikda va barkamol rivojlanishlari uchun zaruriy holat sifatida qayd qilinadi. Odamga ta’sir ko‘rsatish shiddati bo‘yicha jismoniy tarbiya o‘zining alohida o‘rniga ega hisoblanadi. Odamning ruhiy holati, fikrlash tarzi, sezgilari va harakatlari o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikning mavjudligi so‘zsiz ravishda tasdiqlangan fakt hisoblanadi. Yosh yengil atletikachilarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bu salomatlik, jismoniy va asabiyruhiy tizim nuqtai nazaridan rivojlanishning o‘zaro chambarchas aloqadorligi hisoblanadi. Ma’lumki, jismoniy jihatdan sog‘lom va baquvvat bolalar nafaqat turli xil kasalliklarga kam chalinadilar, ular ruhiy tomondan ham boshqalarga nisbatan yaxshi rivojlanishi kuzatiladi, shunday qilib jismoniy tarbiya sog‘lomlashtiruvchi ta’sirga ega bo‘lish bilan birga tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. Bolalik davrida diqqat-e‘tibor va kuzatuvchanlik, iroda sifatleri rivojlanadi, umuman odamning shaxsiy xususiyatlari qaror topadi. Tahlil va natijalar. Harakatli o‘yinlarda ishtirok etish yosh yengil atletikachilarda o‘zaro bir-biri bilan munosabatlarga kirisha olish qobiliyatini optimallashtiruvchi samarali vositalardan biri hisoblanadi, shuningdek, bunda yosh yengil atletikachilar jamoalarida o‘zaro bir-birini tushuna olish, do‘stona hamkorlik tavsifidagi munosabatlarning shakllanishi uchun zamin yaratiladi. Ushbu tahlil qilinayotgan doirada o‘zaro muloqot va munosabatlar zaruriy va sezilarli darajada ta’sirga ega bo‘lgan omil sifatida ahamiyatli bo‘lib, nafaqat harakatlarga oid faollik, balki axborotlar almashinuvi va bitta jamoa tarkibida o‘yinda ishtirok etayotgan bolalarda emotsional holatlarning o‘zaro almashinuvi kabi funksiyalar nuqtai nazaridan vositachi omil sifatida o‘rin tutadi. Bu ko‘rinishdagi o‘zaro ta’sirlashishlar natijasida yosh yengil atletikachilarda o‘zaro bir-birini tushuna olish va hamkorlik qilishga moyillik rivojlanadi. Ya’ni bunda harakatlarga oid faollik va shaxsning rivojlanishi o‘rtasida bevosita va bilvosita o‘zaro bog‘liqlik mavjud hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan holatlarni hisobga olib, biz tadqiqotlarda muloqotga kirisha olish qobiliyati namoyon bo‘lishining harakat tayyorgarligi darajasiga bog‘liqlik xususiyatlarini o‘rganish yo‘nalishida tajribalar olib borishni rejalashtirdik. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalari quyidagilar. Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida shug‘ullanuvchi 10 yoshli yengil atletikachilardagi jismoniy tayyorgarlik darajasining muloqotga kirisha olish qobiliyati rivojlanishiga ta’sirini aniqlash yuzasidan o‘tkazilgan tajribalar shuni ko‘rsatadi. Shunday qilib, jismoniy tayyorgarlik

darajasi “past” deb baholangan bolalarda 85% holatlarda muloqotga kirisha olish qobiliyatining darajasi ham “past” bo‘lishi, shuningdek, tadqiqotlarda sinovdan o‘tkazilgan bolalarning 11% qismini tashkil qiluvchi jismoniy tayyorgarlik darajasi “past” hisoblangan bolalarda ham muloqotga kirisha olish qobiliyatining “o‘rtacha” darajada bo‘lishi, jismoniy tayyorgarlik darajasi “past” hisoblangan bolalarning faqat 4% qismidagina muloqotga kirisha olish qobiliyatining yetarli darajada yuqori emasligi kuzatildi. Jismoniy tayyorgarlik darajasi “o‘rtacha” deb baholangan 11 yoshli yengil atletikachilarning 60 % qismida muloqotga kirisha olish qobiliyatining ham darajasi “past” bo‘lishi, 21 % jismoniy tayyorgarlik darajasi “o‘rtacha” bo‘lgan yengil atletikachilarda, muloqotga kirisha olish qobiliyatining “o‘rtacha” ekanligi, jismoniy tayyorgarlik darajasi “o‘rtacha” bo‘lgan yosh yengil atletikachilarning faqat 19 % qismidagina muloqotga kirisha olish qobiliyatining yetarli darajada yuqori emasligi aniqlandi Bunda bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi ortishi bilan muloqotga kirisha olish qobiliyatining ham rivojlanib borishi ma’lum bo‘ldi. Jismoniy tayyorgarlik darajasi “yuqori” deb baholangan 18,2 % yengil atletikachilarda muloqotga kirisha olish qobiliyatining darajasi “past” bo‘lishi, shuningdek, tadqiqotlarda sinovdan o‘tkazilgan yengil atletikachilarning 17,8 % qismini tashkil qiluvchi, jismoniy tayyorgarlik darajasi “yuqori” hisoblangan shug‘ullanuvchilarda muloqotga kirisha olish qobiliyatining “o‘rtacha” darajada bo‘lishi va jismoniy tayyorgarlik darajasi “yuqori” hisoblangan bolalarda faqat 64 % qismidagina muloqotga kirisha olish qobiliyatining yetarli darajada yuqori emasligi kuzatildi. Shubhasiz, jismoniy tayyorgarlik darajasining yuqori bo‘lishi muloqotga kirisha olish qobiliyatining nisbatan tezkorlik shakllanishini belgilab beruvchi, bunga turtki beruvchi omil sifatida o‘rin tutishi mumkin. Darajalar bo‘yicha korrelyatsion tahlil natijalari bolalarda muloqotga kirisha olish qobiliyatining tashqi namoyon bo‘lishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar va jismoniy tayyorgarlik darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichlar o‘rtasida turli xil darajada ifodalangan o‘zaro bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Jismoniy tayyorgarlikning alohida ko‘rsatkichlari va muloqotga kirisha olishning tashqi namoyon bo‘lishi ko‘rsatkichlarini ifodalab beruvchi koeffitsiyentlar o‘rtasida turli xil darajadagi bog‘liqliklarning mavjudligi qiz bolalar va, shuningdek, o‘g‘il bolalar guruhlarida ham aniqlandi. Tezlik, tezlik-kuch va koordinatsion qobiliyatlarning namoyon bo‘lish darajasini belgilab beruvchi testlar ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlik qiz bolalarda bevosita chambarchas korrelyatsion bog‘liqlik darajasi chegarasida ($r=0,78-0,88$) bo‘lishi aniqlandi. O‘g‘il bolalar guruhlarida muloqotga kirisha olish qobiliyatining rivojlanishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar va jismoniy rivojlanish darajasi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi chambarchas korrelyatsion bog‘liqlik holatlari - tezlik, tezlik-kuch, kuch va koordinatsion qobiliyatlarni ifodalovchi testlar ko‘rsatkichlarida qayd qilindi ($r=0,821-0,873$). 10 yoshli qiz bolalarda 66% va o‘g‘il bolalarda 68% holatlarda jismoniy tayyorgarlik darajasining muloqotga kirishish qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatishi aniqlandigan bo‘lsa (1-rasmga qarang), 11 yoshlilarda jismoniy tayyorgarlik darajasining muloqotga kirishish qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatishi qiz bolalarda 66% va o‘g‘il bolalarda 69% natija qayd etildi. Shuningdek, 12 yoshli qiz bolalarda 67% va o‘g‘il bolalarda

66% holatlarda jismoniy tayyorgarlik darajasining muloqotga kirishish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. 10-12 yoshdagi bolalarda o'ynashga moyillik yuqori bo'lib, bunda harakatli o'yinlar jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlar hisoblanadi. Harakatli o'yinlarda ishtirok etishda o'yin qoidalariga muvofiq, o'yinchilarning o'zaro belgilangan tartibda o'zaro munosabatga kirishishlari qilinadi. Bunda bolalardan o'yinni olib boruvchi yetakchining topshiriqlari bilan kelishish, o'yin qoidalariga amal qilish va o'yin davomida yuzaga keluvchi ziddiyatli vaziyatlarga yechim topish talab qilinadi. O'z navbatida, o'yin davomida bahsmunozaralarga sabab bo'luvchi vaziyatlar qanchalik kam bo'lsa, demak, harakatlarga oid faoliyatni amalga oshirish samaradorligi ham shunchalik darajada yuqori bo'lishi qayd qilinadi.

Xulosa.

Olib borilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, 10–12 yoshli Prezident maktabi o'quvchilarining jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishda harakatli o'yinlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar yuqori samaradorlikka ega. Ushbu yosh davrida o'quvchilarning organizmi tez o'sish, harakat faoliyati esa tabiiy faollik bilan tavsiflanadi. Shu sababli mashg'ulot jarayonida o'yin elementlarini qo'llash jismoniy yuklamalarni oson qabul qilish, psixologik zo'riqishning oldini olish hamda o'quvchilarning emotsional holatini ijobiy darajada ushlab turishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarning tezkorlik, chaqqonlik, koordinatsiya va chidamlilik kabi asosiy jismoniy sifatlari sezilarli darajada rivojlanadi. Bundan tashqari, muntazam tarzda o'yinli mashg'ulotlarda ishtirok etish natijasida bolalarda muloqotga kirishish, jamoada ishlash, rahbarlik qilish, irodaviy barqarorlik kabi psixologik fazilatlar shakllandi. Kuzatishlar natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik, o'zini boshqarish qobiliyati va o'zaro muloqot madaniyati ham yuqoriroq darajada rivojlangan. Demak, harakatli o'yinlar nafaqat sport tayyorgarligini kuchaytiradi, balki shaxsning ijtimoiy va ruhiy jihatdan barkamol shakllanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotning yana bir muhim xulosasi shundan iboratki, harakatli o'yinlarni yengil atletika mashg'ulotlari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning harakat koordinatsiyasi, fazoviy idroki va tez qaror qabul qilish ko'nikmalari samarali rivojlanadi. Bu esa sport texnikasi o'zlashtirilishining sifatini oshiradi va musobaqalarda barqaror natijalarga erishish imkonini beradi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tajriba natijalari quyidagi asosiy xulosalarni tasdiqladi:

1. 10–12 yoshli Prezident maktabi o'quvchilarining jismoniy rivojlanish dinamikasini harakatli o'yinlar asosida shakllantirish ularning tabiiy rivojlanish bosqichlariga to'la mos keladi.

2. Harakatli o'yinlar jismoniy mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi, o'quvchilarda ijobiy hissiy fon yaratadi va jamoaviylikni mustahkamlaydi.

3. O‘yin faoliyati orqali o‘quvchilarda psixologik tayyorgarlik, o‘zaro muloqot va moslashuvchanlik kabi muhim fazilatlar rivojlanadi.

4. Jismoniy tayyorgarlik darajasi bilan muloqotga kirishish qobiliyati o‘rtasida kuchli korrelyatsion bog‘liqlik mavjudligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi ($r = 0,78-0,88$).

5. Harakatli o‘yinlar asosidagi mashg‘ulotlar o‘quvchilarning sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi hamda ularning ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Natijalarga tayanib aytish mumkinki, Prezident maktablari uchun mo‘ljallangan maxsus o‘yinli-trening dasturlarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning yosh, fiziologik va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda integratsion yondashuvni joriy etish zarur. Bu esa ta’lim-tarbiya jarayonida sog‘lom, faol, irodali va ijtimoiy yetuk shaxsni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Абдуллаев М.Ж. Бошланғич тайёргарлик босқичида шуғулланувчи ўсмир енгил атлетикачиларнинг жисмоний тайёргарлиги динамикаси // “Фан-спортга” илмий назарий журнал. – Тошкент, 2018, №2. 13-15 б. [13.00.00№16].

2. Абдуллаев М.Ж. О некоторых особенностях кинематики метания диска с места // Система менеджмента качества в вузе: здоровье, образованность, конкурентоспособность. Сб. науч. тр. VII Междунар. науч. - практ. конф., 2018, С. 7-10.

3. Абдуллаев М.Ж. Физкультурно-оздоровительные подходы в процессе физического воспитания студентов вузов // Система менеджмента качества в вузе: здоровье, образованность, конкурентоспособность. Сб. науч. тр. VII Междунар. науч. - практ. конф., 2018, С. 10-14.

4. Абдуллаев М.Ж. Swot-анализ в структуре информационных технологий физического воспитания // Система менеджмента качества в вузе: здоровье, образованность, конкурентоспособность. Сб. науч. тр. VII Междунар. науч. - практ. конф., 2018, С. 14-18

5. Usmonxodjayev T.S. “Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

6. Shakirjanova K.T. “Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida yengil atletika mashg‘ulotlarini takomillashtirish”. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.

7. Normurodov A.N. “Harakatli o‘yinlar orqali o‘quvchilarning jismoniy va psixologik tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi”. – Toshkent, 2021.

8. Lyax V.I., Nikitushkin V.G. “Teoriya i metodika detskogo sporta”. – Moskva: Akademiya, 2018.

9. Andris E.R. “Psixologiya sportivnoy deyatelnosti”. – Riga, 2017.

10. Tajibayev S.S. “Yosh sportchilarni jismoniy tayyorgarlik asosida tayyorlash nazariyasi”. – Toshkent, 2022.
11. Bompa T. “Periodization: Theory and Methodology of Training”. – Champaign: Human Kinetics, 2019.
12. Platonov V.N. “Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte”. – Kyiv: Olimp. literatura, 2020.
13. Mirjalilov U.B. “Yosh sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish”. – Toshkent, 2021.
14. Rahimov I.X. “Sport psixologiyasi va pedagogik asoslari”. – Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti, 2022.

FUTBOL DARVOZABONLARI TAYYORGARLIGINI
TAKOMILLASHTIRISHDA JISMONIY VA TAKTIK KOMPONENTLARNING
INTEGRATSIYASI

Ziyayev Abdurahmon Abdullayevich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsent vb

Elektron pochta: abdurahmonziaev8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada futbol darvozabonlarining tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlar o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya jarayoni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Futbol o‘yinining zamonaviy talablari darvozabonlardan faqatgina yuqori jismoniy sifatlar emas, balki tezkor fikrlash, o‘yin jarayonini oldindan taxmin qilish, qaror qabul qilishda aniqlik va o‘yin holatida moslashuvchanlikni ham talab qiladi. Shu sababli jismoniy tayyorgarlik (reaksiya tezligi, sakrash kuchi, koordinatsiya, harakat chaqqonligi) va taktik tayyorgarlik (pozitsion joylashish, o‘yinni o‘qish, raqibni tahlil qilish) o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud.⁷⁶

Kalit so‘zlar: futbol, darvozabon, jismoniy tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, integratsiya, reaksiya, qaror qabul qilish, sport tayyorgarligi, metodika.

Abstract. This scientific article analyzes, both theoretically and practically, the process of integrating physical and tactical components in improving the training of football goalkeepers. The modern demands of football require goalkeepers not only to possess high physical qualities but also to demonstrate quick thinking, the ability to anticipate game situations, accuracy in decision-making, and adaptability during play. Therefore, there exists a close interrelationship between physical preparation (reaction speed, jumping power, coordination, agility) and tactical preparation (positional play, game reading, opponent analysis).

Keywords: football, goalkeeper, physical preparation, tactical preparation, integration, reaction, decision-making, sports training, methodology.

Аннотация. В данной научной статье теоретически и практически анализируется процесс интеграции физических и тактических компонентов в совершенствовании подготовки футбольных вратарей. Современные требования футбольной игры предъявляют к вратарям не только наличие высоких физических качеств, но и

⁷⁶ Bompa T., Buzzichelli C. Periodization Training for Sports. – Champaign: Human Kinetics, 2019.

способность к быстрому мышлению, предвидению игровых ситуаций, точности в принятии решений и адаптивности в динамике игры. В связи с этим существует тесная взаимосвязь между физической подготовкой (скорость реакции, прыгучесть, координация, ловкость движений) и тактической подготовкой (позиционное размещение, чтение игры, анализ действий соперника).

Ключевые слова: футбол, вратарь, физическая подготовка, тактическая подготовка, интеграция, реакция, принятие решений, спортивная подготовка, методика.

Kirish. Futbol bugungi kunda dunyodagi eng ommaviy va dinamik sport turlaridan biri bo‘lib, unda o‘yin jarayonining tezligi, texnik murakkabligi va taktik ko‘lamining kengayishi natijasida darvozabon faoliyatiga bo‘lgan talablar yanada oshib bormoqda. Darvozabon jamoaning himoyaviy tayanch nuqtasi sifatida nafaqat so‘nggi himoya chizig‘ini, balki o‘yinni qayta tashkil etishning boshlang‘ich bosqichini ham ifodalaydi. Shuning uchun ham u har bir vaziyatda tez fikrlay olish, to‘p yo‘nalishini oldindan taxmin qilish, qaror qabul qilishda aniqlik va barqarorlikni saqlash qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim.

Darvozabonning faoliyati boshqa o‘yinchilarnikidan tubdan farq qiladi. Unga tezkor reaksiya, chaqqonlik, koordinatsiya, kuch, sakrash qobiliyati bilan bir qatorda, o‘yin tafakkuri, vizual tahlil va pozitsion joylashuvni boshqarish ko‘nikmalari ham zarur. Shu bois, so‘nggi yillarda sport nazariyasi va amaliyotida darvozabon tayyorgarligini kompleks (integratsion) yondashuv asosida tashkil etish g‘oyasi keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvda jismoniy va taktik komponentlar bir-birini to‘ldiruvchi, uzviy bog‘liq jarayon sifatida qaraladi.⁷⁷

An‘anaviy mashg‘ulot tizimida jismoniy tayyorgarlik (reaksiya, tezlik, kuch, sakrash) ko‘pincha alohida yo‘nalish sifatida, taktik tayyorgarlik esa o‘yin simulyatsiyasi orqali mustaqil mashq qildiriladi. Ammo bunday bo‘linish natijasida o‘yin sharoitida zarur bo‘lgan integratsion reaksiya – ya‘ni jismoniy harakat bilan bir paytda taktik qaror qabul qilish mexanizmi yetarli darajada shakllanmaydi. Shu sababli, hozirgi zamon murabbiylari va sport olimlari darvozabon tayyorgarligida “harakat va fikrlash birligi”ni ta‘minlovchi integratsion mashg‘ulotlarni tatbiq etish zaruriyatini ta‘kidlamodalar.⁷⁸

O‘zbekiston futbol maktablarida, xususan, sport kollejlari va oliy ta‘lim muassasalarida darvozabonlarni tayyorlashda ko‘proq jismoniy tayyorgarlikka urg‘u berilmoqda, ammo o‘yin tafakkuri, qaror qabul qilish va taktik uyg‘unlikni shakllantirishga yetarli e‘tibor qaratilmayapti. Bu esa xalqaro maydondagi raqobatbardoshlikni pasaytiruvchi omil bo‘lishi mumkin. Shu sababli, ushbu tadqiqotda darvozabonlarning tayyorgarligini

⁷⁷ Reilly T., Williams A. M. Science and Soccer: Developing Elite Performers. – London: Routledge, 2015.

⁷⁸ Aliyev M. Futbolda darvozabon tayyorgarligini boshqarish texnologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.

takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlarning integratsion modeli ishlab chiqilib, uning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, u darvozabon mashg‘ulotlarini yagona tizim sifatida qaraydi — bunda har bir jismoniy mashq o‘yin holatiga yaqinlashtirilgan taktik topshiriq bilan uyg‘unlashtirilgan. Bu yondashuv darvozabonning real o‘yin sharoitida fikrlash tezligini, harakat aniqligini va psixologik tayyorgarligini kompleks ravishda rivojlantiradi.⁷⁹

Metodika

Tadqiqot jarayoni futbol darvozabonlari tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlarning o‘zaro integratsiyasini amaliyotda sinovdan o‘tkazish maqsadida tashkil etildi. Tadqiqotda 16–20 yosh oralig‘idagi futbol darvozabonlari ishtirok etdi. Ular sport mahorati darajasi bo‘yicha o‘rtacha tayyorgarlikka ega bo‘lgan talabalar bo‘lib, eksperimental va nazorat guruhlariga teng miqdorda taqsimlandi. Har ikki guruh mashg‘ulotlar haftasiga uch marotaba, 12 hafta davomida olib borildi.⁸⁰

Eksperimental guruh mashg‘ulotlari integratsion model asosida qurildi. Bu yondashuvda jismoniy mashqlar (reaksiya, chaqqonlik, kuch, koordinatsiya) taktik vaziyatlar bilan uyg‘unlashtirilib bajarildi. Masalan, darvozabon to‘pni qaytarish mashqlarini faqat mexanik tarzda emas, balki real o‘yin sharoitiga yaqin vaziyatlarda, raqib o‘yinchining to‘p uzatishi yoki zarba berish harakatini oldindan taxmin qilish orqali bajaradi. Har bir mashqdan so‘ng murabbiy ishtirokida tahlil o‘tkazilib, o‘yin qarorlarini to‘g‘rilash bo‘yicha tavsiyalar berildi.

Nazorat guruhi esa an‘anaviy mashg‘ulot tizimi asosida, ya‘ni jismoniy va taktik tayyorgarlikni alohida bloklarda o‘tkazdi. Ularning mashg‘ulotlari odatdagi texnik elementlar, umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari hamda alohida taktika mashqlaridan iborat bo‘ldi.⁸¹

Tadqiqot davomida darvozabonlarning jismoniy ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun bir qator testlar qo‘llanildi. Bular qatoriga “reaksiya vaqti” testi, “tezkor joylashuv” testi, “to‘pni qaytarish burchagi” testi va “qaror qabul qilish aniqligi” testi kiritildi. Ushbu testlar o‘yin sharoitida darvozabonning o‘z vaqtida harakat qilish, qaror qabul qilish va harakatni aniqlik bilan bajarish qobiliyatini aniqlash imkonini berdi.

Mashg‘ulot jarayonini tahlil qilishda videokuzatuv texnologiyasidan foydalanildi. Har bir o‘yin epizodi raqamli tahlil qilinib, darvozabonning pozitsion joylashuvi, qaror qabul qilish tezligi va o‘yin holatini oldindan sezish ko‘rsatkichlari baholandi. Bu yondashuv

⁷⁹ Xatamov Z. N. Darvozabonlarning taktik fikrlash qobiliyatini shakllantirish metodikasi. – Qo‘qon DPI ilmiy axborotlari, 2023.

⁸⁰ Aliyev M. Futbolda darvozabon tayyorgarligini boshqarish texnologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.

⁸¹ Bangsbo J., Mohr M., Krstrup P. Physical and Metabolic Demands of Training and Match-Play in the Elite Football Goalkeeper. – Journal of Sports Sciences, 2014

jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda taktik tafakkur va vizual reaksiyani chuqurroq o‘rganishga yordam berdi.

Tadqiqot metodikasi shuni ko‘rsatdiki, jismoniy va taktik komponentlarni birlashtirish orqali darvozabonlar mashg‘ulotlarda real o‘yin holatiga yaqin psixomotor reaksiyalarni shakllantira oladi. Shuningdek, integratsion mashg‘ulotlar darvozabonlarning kognitiv faoliyatini, ya’ni diqqatni jamlash, qaror qabul qilish tezligi va o‘yin holatini tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.⁸²

Natijalar va muhokama

Tadqiqot jarayonida futbol darvozabonlarining tayyorgarligini jismoniy va taktik komponentlarning integratsiyasi asosida tashkil etish natijasida sezilarli o‘zgarishlar qayd etildi. Integratsion yondashuv qo‘llanilgan guruhda o‘yin faoliyatining deyarli barcha ko‘rsatkichlari ijobiy tomonga o‘zgardi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, jismoniy mashqlarni taktik topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish o‘yin holatiga yaqin psixomotor reaksiyalarni rivojlantiradi. Bunda darvozabon bir vaqtning o‘zida nafaqat jismoniy kuch, chaqqonlik va tezkorlikni, balki qaror qabul qilish tezligini ham mashq qiladi. Bunday yondashuv o‘yin davomida darvozabonning tanlov imkoniyatlarini kengaytiradi, situatsion fikrlashni faollashtiradi va stress holatlarida barqarorlikni saqlashga yordam beradi.⁸³

Eksperimental guruhda kuzatilgan o‘zgarishlar quyidagicha namoyon bo‘ldi:

Darvozabonlarning start reaksiyasi tezligi o‘rtacha 0,18 soniyadan 0,15 soniyagacha qisqardi, bu ularning to‘pga tezkor javob berish imkonini oshirdi.

To‘p yo‘nalishini aniqlash aniqligi va pozitsion joylashuvning to‘g‘riligi taxminan 10–12 foizga yaxshilandi.

Qaror qabul qilishdagi aniqlik hamda himoyaviy koordinatsiya darajasi 15 foizgacha o‘ydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, darvozabon tayyorgarligining muvaffaqiyati nafaqat jismoniy kuch va tezlikka, balki o‘yin tafakkurining rivojlanganligiga ham bevosita bog‘liqdir. Darvozabonning o‘yin davomida to‘g‘ri qaror qabul qilishi, raqib harakatini oldindan taxminlashi, himoya tizimini boshqarishi – bularning barchasi taktik tafakkurning amaliy ko‘rinishidir. Shu sababli jismoniy tayyorgarlik jarayoni bu ko‘nikmalarni mustahkamlovchi vosita sifatida xizmat qilishi kerak.⁸⁴

Darvozabonning o‘yin faoliyatida sensor-motor integratsiya – ya’ni ko‘rish, eshitish va harakat tizimlari uyg‘unligi muhim rol o‘ynaydi. Integratsion mashg‘ulotlar davomida bu tizimlar o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Masalan, murabbiy tomonidan berilgan tezkor signal

⁸² Seirul-lo Vargas F. Integrated Training in Team Sports: Theoretical and Practical Aspects. – Barcelona: INEFC Publications, 2016

⁸³ Ganiev A. Sport o‘yinlarida darvozabonlar faoliyatining psixologik va taktik jihatlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

⁸⁴ Kordi M. R., Mansoor M. The Role of Reaction Time and Anticipation in Goalkeeping Performance. – International Journal of Sports Science and Coaching, 2021.

asosida darvozabon to‘p yo‘nalishini aniqlab, kerakli burchakka sakrashni bajaradi. Shu tariqa harakat refleksi va qaror qabul qilish mexanizmi bir vaqtning o‘zida shakllanadi.

Natijalarning yana bir muhim jihati shundaki, integratsion yondashuv darvozabonlarda o‘ziga ishonch va ruhiy tayyorgarlikni ham kuchaytiradi. Mashg‘ulotlar jarayonida real o‘yin sharoitlari modellastirilgani sababli, sportchi musobaqa vaqtida stress holatlariga nisbatan bardoshlilik ortadi. Bu esa psixologik barqarorlik va o‘yin davomida tezkor adaptatsiya qobiliyatini mustahkamlaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, jismoniy va taktik tayyorgarlikni integratsiyalashgan holda olib borish nafaqat o‘yin natijasiga, balki darvozabonning uzoq muddatli sport rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday yondashuv o‘quv-trenirovka jarayonini zamonaviy sport talablariga moslashtiradi, darvozabonlarning individual imkoniyatlarini yanada to‘liq ochib beradi va ularning professional yetuklik darajasini oshiradi.⁸⁵

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari futbol darvozabonlarining tayyorgarligini takomillashtirishda jismoniy va taktik komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko‘rsatdi. Darvozabon faoliyatida har bir harakat, qaror va pozitsion joylashuv bir vaqtning o‘zida ham jismoniy, ham aqliy-taktik tayyorgarlikni talab qiladi. Shuning uchun ularni alohida emas, balki yagona tizimda o‘rgatish zaruriy shart hisoblanadi.

Tadqiqotda integratsion yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar natijasida darvozabonlarda tezkor reaksiya, fazoviy fikrlash, muvozanat va qaror qabul qilish tezligi sezilarli darajada yaxshilangan. Jismoniy mashqlar bilan taktik topshiriqlarni uyg‘unlashtirish natijasida o‘yin davomida darvozabonlarning harakatlari yanada barqaror, ongli va maqsadga yo‘naltirilgan tus oldi. Bu esa ularning o‘yinni o‘qish, raqib harakatlarini oldindan taxmin qilish va to‘g‘ri joylashish malakasini mustahkamladi.

Mazkur yondashuvning eng muhim jihati shundaki, u darvozabonning tayyorgarligini real o‘yin sharoitiga yaqinlashtiradi. Trening davomida o‘yin epizodlarini modellastirish orqali darvozabon bir vaqtning o‘zida nafaqat tezlik va kuchni, balki o‘ylangan qaror qabul qilishni ham mashq qiladi. Natijada jismoniy sifatlar psixologik va taktik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashadi.⁸⁶

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bomp T., Buzzichelli C. Periodization Training for Sports. – Champaign: Human Kinetics, 2019.

⁸⁵ Vaeyens R., Lenoir M., Williams A. M., Philippaerts R. M. Talent Identification and Development Programmes in Sport: Current Models and Future Directions. – Sports Medicine, 2008.

⁸⁶ Xatamov Z. N. Darvozabonlarning taktik fikrlash qobiliyatini shakllantirish metodikasi. – Qo‘qon DPI ilmiy axborotlari, 2023.

2. Reilly T., Williams A. M. Science and Soccer: Developing Elite Performers. – London: Routledge, 2015.
3. Aliyev M. Futbolda darvozabon tayyorgarligini boshqarish texnologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
4. Xatamov Z. N. Darvozabonlarning taktik fikrlash qobiliyatini shakllantirish metodikasi. – Qo‘qon DPI ilmiy axborotlari, 2023.
5. FIFA Coaching Manual. Goalkeeping Module. – Zurich: FIFA Press, 2022.
6. Vaeyens R., Lenoir M., Williams A. M., Philippaerts R. M. Talent Identification and Development Programmes in Sport: Current Models and Future Directions. – Sports Medicine, 2008.
7. Bangsbo J., Mohr M., Krstrup P. Physical and Metabolic Demands of Training and Match-Play in the Elite Football Goalkeeper. – Journal of Sports Sciences, 2014.
8. Seirul-lo Vargas F. Integrated Training in Team Sports: Theoretical and Practical Aspects. – Barcelona: INEFC Publications, 2016.
9. Ganiev A. Sport o‘yinlarida darvozabonlar faoliyatining psixologik va taktik jihatlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Kordi M. R., Mansoor M. The Role of Reaction Time and Anticipation in Goalkeeping Performance. – International Journal of Sports Science and Coaching, 2021.

FUTBOL DARVOZABONINING JISMONIY VA TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Ziyayev Abdurahmon Abdullayevich

Qo‘qon davlat universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsent vb

Elektron pochta: abdurahmonziaev8@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola futbol sport turida darvozabon pozitsiyasining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik jihatidan kompleks rivojlanishining ilmiy asoslarini tahlil etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda darvozabon faoliyatining o‘ziga xos psixofiziologik omillari, jumladan reaksiya tezligi, fazoviy idrok, qaror qabul qilish mexanizmlari hamda harakatni oldindan taxmin qilish qobiliyati asosiy obyekt sifatida o‘rganilgan. Shuningdek, futbol o‘yinida darvozabonning harakatlari faqat to‘pni qaytarish bilan cheklanmay, balki himoya va hujum bosqichlari o‘rtasidagi o‘tish jarayonlarida ham faol ishtirok etishi zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.⁸⁷

Kalit so‘zlar: futbol, darvozabon, jismoniy tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, reaksiya tezligi, qaror qabul qilish, koordinatsiya, fazoviy idrok, mashg‘ulot tizimi.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются специфические особенности позиции вратаря в футболе, а также научные основы комплексного развития его физической, технической и тактической подготовки. В исследовании особое внимание уделено психофизиологическим факторам деятельности вратаря, включая скорость реакции, пространственное восприятие, механизмы принятия решений и способность прогнозировать развитие игровых эпизодов. Кроме того, научно обосновано, что действия вратаря в футболе не ограничиваются отражением ударов по воротам, но также предполагают активное участие в переходных фазах между обороной и атакой.

Ключевые слова: футбол, вратарь, физическая подготовка, тактическая подготовка, скорость реакции, принятие решений, координация, пространственное восприятие, система тренировок.

Abstract. This scientific article is devoted to the analysis of the specific features of the goalkeeper position in football, as well as the scientific foundations of their comprehensive development in terms of physical, technical, and tactical training. The study focuses on the

⁸⁷ Müller T. (2020). Goalkeeper training in modern football. Berlin: SportVerlag.

psychophysiological factors characteristic of goalkeeping performance, including reaction speed, spatial perception, decision-making mechanisms, and the ability to anticipate movement. Furthermore, it is scientifically substantiated that the goalkeeper's actions in football are not limited to saving shots but also play an active role in the transitional phases between defense and attack.

Keywords: football, goalkeeper, physical training, tactical training, reaction speed, decision-making, coordination, spatial perception, training system.

Kirish. Darvozabon o‘yindagi o‘ziga xos roli bilan boshqa pozitsiyadagi futbolchilardan tubdan farq qiladi. Unga qo‘yiladigan talablar o‘ziga xos, murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, darvozabon nafaqat to‘pni qaytaruvchi himoyachi, balki jamoaning taktik qurilmasini boshqaruvchi o‘yinchi sifatida ham maydonda faol ishtirok etadi. Zamonaviy futbolning rivojlanish bosqichida darvozabonlar uchun “faol o‘yinchi-darvozabon” (active goalkeeper) modeli shakllanib bormoqda. Bu modelga ko‘ra, darvozabon nafaqat o‘z jarima maydonini himoya qiladi, balki o‘yin qurilishida, uzatmalarni boshlashda, himoyadan hujumga o‘tishda muhim rol o‘ynaydi.⁸⁸

Jismoniy tayyorgarlik jihatidan darvozabonlardan yuqori darajadagi tezkorlik, chaqqonlik, sakuruvchanlik (portlovchi kuch) va muvozanatni saqlash qobiliyati talab etiladi. Darvozabon ko‘plab o‘yin holatlarida to‘pning yo‘nalishini soniyaning ulkan qismlarida aniqlab, to‘g‘ri pozitsiyani tanlashi va tananing to‘g‘ri burchak ostida harakatini tashkil etishi kerak. Shu bois darvozabonlar uchun maxsus mashqlar – reaksiya mashqlari, koordinatsion to‘siqlardan o‘tish, qisqa masofali sakrashlar, yerdan tez ko‘tarilish mashqlari – tayyorgarlik tizimining ajralmas qismi sanaladi.

Taktik tayyorgarlik esa darvozabonning o‘yin holatini to‘g‘ri baholash, himoyachilar bilan samarali muloqot qilish, raqibning niyatini oldindan taxminlash va qaror qabul qilish tezligini oshirishni o‘z ichiga oladi. Darvozabon ko‘p hollarda raqib hujumini taxmin qilish orqali o‘z joylashuvini o‘zgartiradi, himoya chizig‘ini boshqaradi va o‘yinni qayta boshlashda uzatma sifatini belgilaydi. Bu esa, o‘z navbatida, ko‘rish maydonining kengligi, futbol tafakkuri, hamda taktik tahlil qilish layoqatini rivojlantirish zaruratini tug‘diradi.

Futbolning global rivojlanish tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda darvozabonlar jamoaning passiv himoyachisi emas, balki faol o‘yinchi sifatida ko‘rilmoqda. Ularning ishtiroki jamoaning pressing tizimida, pozitsion himoyada, shuningdek, hujum boshlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, darvozabon tayyorgarligini rivojlantirishda murabbiylik texnologiyalari, raqib harakatlarini tahlil qilish (videoanalitika), texnik vositalardan foydalanish va raqamli monitoring tizimlaridan keng foydalanish muhim hisoblanadi.

⁸⁸ Bate R. (2022). Decision-making and anticipation in goalkeeping. London: Routledge

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekiston futbol tizimida darvozabonlarni tayyorlashda jismoniy va texnik jihatlar e‘tiborga olinayotgan bo‘lsa-da, ularning taktik qaror qabul qilish layoqati, psixomotor reaksiya va koordinatsion boshqaruv tizimlari yetarlicha ilmiy asosda o‘rganilmagan. Shu sababli ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — futbol darvozabonlarining jismoniy va taktik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir.⁸⁹

Adabiyotlar sharhi

Futbol darvozabonining o‘yin faoliyati ko‘p komponentli, murakkab va yuqori darajadagi jismoniy hamda psixologik tayyorgarlikni talab qiluvchi jarayon hisoblanadi. Shu bois, so‘nggi yillarda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan darvozabon faoliyatining turli jihatlarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar kengayib bormoqda.

Darvozabon tayyorgarligining nazariy asoslari

Futbol nazariyasi va metodikasida darvozabon tayyorgarligi o‘ziga xos bo‘g‘in sifatida qaraladi. Müller (2020) o‘z tadqiqotida darvozabonni “himoyaning so‘nggi chizig‘i emas, balki o‘yinni boshlovchi strategik figura” deb ta’riflaydi. Uning fikricha, zamonaviy futbol sharoitida darvozabonning roli an’anaviy himoyadan tashqariga chiqib, hujumni boshlovchi va o‘yinni boshqaruvchi subyektga aylangan.⁹⁰

Bate (2022) esa darvozabon faoliyatining asosiy komponenti sifatida qaror qabul qilish tezligi va oldindan taxminlash (anticipation) qobiliyatini ko‘rsatadi. Ularning tadqiqotlarida darvozabonning to‘p yo‘nalishini oldindan aniqlash, raqib harakatini kuzatish, va o‘z vaqtida pozitsiya o‘zgartirish ko‘nikmalari o‘yin natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan.⁹¹

Mahalliy manbalar tahlili

O‘zbekistonlik olimlardan Jo‘rayev (2019) darvozabonlar uchun mashg‘ulot tizimini tuzishda koordinatsiya, sakrash, tezkorlik va reaksiya mashqlarini uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, darvozabonning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan motor reaksiyalarining aniqligi, tananing muvofiqlashtirilgan harakatlari va vizual e‘tiborning barqarorligiga bog‘liq.⁹²

Tursunov (2021) esa futbolchilarning taktik qaror qabul qilish jarayonida psixologik barqarorlik va kognitiv yondashuvlarning o‘rni muhimligini qayd etadi. U darvozabonlar uchun vizual reaksiyani rivojlantiruvchi o‘yinli mashqlarni, shuningdek, raqib harakatini oldindan taxminlashni o‘rgatuvchi interaktiv trenajyorlardan foydalanishni tavsiya qiladi.⁹³

Zamonaviy yondashuvlar va xorijiy tajriba

So‘nggi yillarda FIFA va UEFA texnik qo‘llanmalarida (FIFA, 2023; UEFA, 2022) darvozabon tayyorgarligida analitik yondashuvlar, raqamli monitoring, videoanaliz va sensor

⁸⁹ Bate R. (2022). Decision-making and anticipation in goalkeeping. London: Routledge

⁹⁰ Müller T. (2020). Goalkeeper training in modern football. Berlin: SportVerlag

⁹¹ Bate R. (2022). Decision-making and anticipation in goalkeeping. London: Routledge

⁹² Jo‘rayev A. (2019). “Futbol darvozabonlarining tayyorgarlik jarayonini takomillashtirish.” Jismoniy madaniyat va sport jurnali, №3, 45-48-betlar

⁹³ Tursunov B. (2021). “Futbolda taktik qaror qabul qilish mexanizmlari.” O‘zbekiston jismoniy tarbiya ilmiy axboroti, №4, 22-27-betlar

texnologiyalardan foydalanish tavsiya etilmoqda. Masalan, videoanaliz yordamida darvozabonning pozitsion joylashuvi, to‘pga chiqish burchaklari, sakrash fazalari va qaror qabul qilish vaqtining statistik baholanishi mashg‘ulot tizimini individuallashtirishga imkon beradi⁹⁴.

Hoffmann va boshqalar (2021) o‘z tadqiqotlarida darvozabonlarda ko‘p yo‘nalishli harakat koordinatsiyasini rivojlantirish orqali jarohatlar xavfini kamaytirish hamda o‘yindagi samaradorlikni oshirish mumkinligini isbotlagan.

Ilmiy tahlilning yakuniy xulosalari

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki:

1. Darvozabon tayyorgarligi o‘z ichiga jismoniy, texnik, taktik va psixologik komponentlarni oladi;
2. Zamonaviy futbol talablariga ko‘ra, darvozabon nafaqat himoyachi, balki o‘yin quruvchi sifatida ham tayyorlanishi lozim;
3. Mahalliy amaliyotda reaksiya, qaror qabul qilish va pozitsion harakatlar bo‘yicha maxsus mashqlar tizimi yetarlicha ishlanmagan;
4. Xorijiy tadqiqotlar individual yondashuv, texnologik monitoring va ko‘p yo‘nalishli mashg‘ulotlarning ustuvorligini ta’kidlaydi;
5. Shunday qilib, darvozabon tayyorgarligini takomillashtirish uchun ko‘p komponentli, tizimli va ilmiy asoslangan metodika ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqot jarayonida futbol darvozabonlarining jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik darajasini o‘rganish hamda ularni takomillashtirishga yo‘naltirilgan maxsus mashg‘ulot tizimining samaradorligini aniqlash maqsad qilingan. Tadqiqot jarayonida ilmiy-empirik, pedagogik va statistik tahlil usullari uyg‘un qo‘llanildi.⁹⁵

Tadqiqot ishtirokchilari sifatida sport maktabining 16–18 yoshli 20 nafar futbol darvozaboni jalb etildi. Ular ikki guruhga — tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhidagi futbolchilar uchun maxsus tuzilgan mashg‘ulot dasturi asosida sakkiz haftalik eksperimental sinov mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Nazorat guruhi esa mavjud umumiy tayyorgarlik dasturi asosida shug‘ullandi.

Eksperiment davomida darvozabonlarning jismoniy sifatlari, ayniqsa tezkorlik, reaksiya tezligi, sakrash balandligi va koordinatsion harakatlar qobiliyati maxsus testlar yordamida baholandi. Testlar orasida “to‘pga tezkor reaksiya berish testi”, “yon tomonga sakrash testi”, “30 metrga yugurish testi” va “koordinatsion to‘siqlar orqali harakat” sinovlari kiritildi. Har bir test ikki marta bajarilib, eng yaxshi natija yakuniy ko‘rsatkich sifatida qayd etildi.⁹⁶

⁹⁴ FIFA (2023). Goalkeeping Coaching Manual. Zürich: FIFA Technical Department

⁹⁵ Müller T. (2020). Goalkeeper training in modern football. Berlin: SportVerlag

⁹⁶ Bate R. (2022). Decision-making and anticipation in goalkeeping. London: Routledge

Tadqiqotning pedagogik tajriba bosqichida mashg‘ulotlar haftasiga uch marotaba, har biri 90 daqiqadan tashkil etildi. Mashg‘ulotlar ikki bosqichdan iborat bo‘lib, birinchi bosqichda jismoniy va refleks tayyorgarlikka yo‘naltirilgan mashqlar, ikkinchi bosqichda esa o‘yinli va taktik holatlarni modellashtiruvchi mashg‘ulotlar o‘tkazildi.

Natijalar va muhokama

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida futbol darvozabonining tayyorgarligini takomillashtirishda maxsus mashg‘ulotlar tizimi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Dastlabki bosqichda aniqlanganidek, darvozabonlar ko‘p hollarda to‘pning yo‘nalishini aniqlashda kechikish holatlarini namoyon etgan, bu esa ularning reaksiya tezligi va qaror qabul qilish sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Maxsus mashg‘ulotlar jarayonida reaksiya mashqlari, koordinatsion harakatlar, sakrash mashqlari hamda to‘pni ushlab qolish bo‘yicha kompleks mashg‘ulotlar qo‘llanilgan. Ushbu yondashuv darvozabonlarning o‘yin jarayonidagi faoliyatini aniq, tezkor va puxta taktik harakatlar bilan boyitishga xizmat qildi.⁹⁷

Mashg‘ulotlar yakunida darvozabonlarning harakat tezligi va muvofiqlashtirish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Ayniqsa, sakrash balandligi va yonlama harakatdagi tezlik ko‘rsatkichlarida ijobiy o‘zgarishlar aniqlandi. Bu holat ularning to‘pni yuqoridan, pastdan va burchaklardan qaytarish holatlarida samarali javob qaytarish imkonini kuchaytirdi. Shuningdek, mashg‘ulotlarga tezkor reaksiya va qaror qabul qilish mashqlari kiritilgach, darvozabonlarning o‘yindagi diqqatni jamlash darajasi oshgan va stress holatlarida qaror qabul qilish sifati yaxshilangan.

Tajriba natijalarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, jismoniy va psixologik tayyorgarlik o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud. Mashg‘ulotlar davomida diqqatni boshqarish, vaqtni sezish, o‘yin maydonidagi holatlarni tez anglash va to‘p yo‘nalishini oldindan bilish kabi psixomotor qobiliyatlar birgalikda rivojlangan. Bu omillar darvozabonning o‘yindagi barqarorligini, o‘ziga ishonchini va qaror qabul qilish tezligini oshirgan. Shuningdek, mashg‘ulotlar jarayonida individual yondashuvning samaradorligi isbotlandi. Har bir darvozabonning antropometrik ko‘rsatkichlari, tezkorlik salohiyati va psixologik holatiga qarab mashg‘ulot intensivligi va murakkabligi o‘zgartirilib borilgan.⁹⁸

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, darvozabonning o‘yin davomida taktik fikrlashi nafaqat texnik tayyorgarlik natijasi, balki ularning o‘yinga bo‘lgan umumiy idroki va harakatlarni oldindan sezish qobiliyatiga ham bog‘liqdir. Shu boisdan, mashg‘ulotlar jarayonida situatsion o‘yinlar, murakkab o‘yin holatlarini modellashtirish va qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlar keng qo‘llanilgan. Bu usullar natijasida darvozabonlarning to‘pga chiqish vaqti qisqargan, himoya chizig‘i bilan o‘zaro muloqoti yaxshilangan, o‘yindagi ishonch darajasi esa oshgan.⁹⁹

⁹⁷ Jo‘rayev A. (2019). "Futbol darvozabonlarining tayyorgarlik jarayonini takomillashtirish." Jismoniy madaniyat va sport jurnali

⁹⁸ Jo‘rayev A. (2019). "Futbol darvozabonlarining tayyorgarlik jarayonini takomillashtirish." Jismoniy madaniyat va sport jurnali

⁹⁹ FIFA (2023). Goalkeeping Coaching Manual. Zürich: FIFA Technical Department

Xulosa

Futbol darvozaboni jamoaning strategik tayanch nuqtasi bo‘lib, uning o‘yindagi faoliyati nafaqat himoya tizimining ishonchliligi, balki butun jamoaning psixologik holati va taktik harakatlar muvozanatini ham belgilab beradi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy futbolning dinamik va yuqori tezlikda kechadigan jarayonida darvozabonlardan faqatgina reaksiya va jismoniy kuch emas, balki o‘ta yuqori darajadagi fikrlash, vaziyatni oldindan ko‘ra olish, qaror qabul qilish tezligi va pozitsion joylashuv madaniyati talab etiladi. Shu sababli darvozabon tayyorgarligini shakllantirish jarayoni kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan bo‘lishi zarur.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, maxsus yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar tizimi darvozabonlarning koordinatsion qobiliyatlari, reaksiya tezligi va motorika aniqligini sezilarli darajada oshiradi. Bunda mashg‘ulotlar tarkibiga ko‘p yo‘nalishli sakrashlar, to‘pni qaytarishning turli burchaklardagi variantlari, qaror qabul qilishni tezlashtiruvchi o‘yinli mashqlar va vizual kuzatuv asosidagi texnikalar kiritilganda eng yuqori samaradorlikka erishish mumkinligi aniqlangan. Bunday mashg‘ulotlar darvozabonning o‘yin davomida to‘p yo‘nalishini aniqlash aniqligini oshiradi, refleks harakatlarini mustahkamlaydi va o‘yin epizodlarini anglash darajasini kengaytiradi.¹⁰⁰

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Müller T. (2020). Goalkeeper training in modern football. Berlin: SportVerlag.
2. Bate R. (2022). Decision-making and anticipation in goalkeeping. London: Routledge.
3. Jo‘rayev A. (2019). “Futbol darvozabonlarining tayyorgarlik jarayonini takomillashtirish.” Jismoniy madaniyat va sport jurnali, №3, 45–48-betlar.
4. Tursunov B. (2021). “Futbolda taktik qaror qabul qilish mexanizmlari.” O‘zbekiston jismoniy tarbiya ilmiy axboroti, №4, 22–27-betlar.
5. FIFA (2023). Goalkeeping Coaching Manual. Zürich: FIFA Technical Department.

¹⁰⁰ Tursunov B. (2021). “Futbolda taktik qaror qabul qilish mexanizmlari.” O‘zbekiston jismoniy tarbiya ilmiy axboroti

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 10-son)

JISMONIY MADANIYAT
PHYSICAL CULTURE

YUNON-RUM KURASHINING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISH TARIXI

Moydinov Iqbol Abduhamidovich

Qo‘qon Davlat Universiteti

Jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti

Elektron pochta: iqbolmuydinov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yunon-Rum kurashi (Greco-Roman wrestling) ning qadimiy davrlardan hozirgi kungacha bo‘lgan tarixiy rivojlanishi, uning texnik va madaniy o‘zgarishlari, normativ qoida va tashkilotchilik jihatlari tahlil qilinadi. Tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar, adabiy hujjatlar va zamonaviy sport federatsiyalarining ma‘lumotlari asosida kurashning antik Yunon va Rim davri, o‘rta asr, XIX asrda Fransiyada shakllanishi, zamonaviy Olimpiya va xalqaro musobaqalardagi o‘rni yoritiladi. Maqola natijalarida Yunon-Rum kurashining bugungi sport maydonidagi ahamiyati va kelajak istiqbollari ko‘rib chiqiladi.¹⁰¹

Kalit so‘zlar: Yunon-Rum kurashi, Greco-Roman wrestling, qadimiy Yunon, Rim, Olimpiya, sport tarixi.

Abstract. This article analyzes the historical development of Greco-Roman wrestling, from ancient times to the present day, including its technical and cultural transformations, regulatory aspects, and organizational evolution. Based on historical sources, archaeological findings, literary documents, and information from modern sports federations, the article explores Greco-Roman wrestling in the periods of ancient Greece and Rome, the Middle Ages, its formation in 19th-century France, and its current role in the Olympic Games and international competitions. The findings of the study highlight the significance of Greco-Roman wrestling in today’s sports field and outline its future prospects.¹⁰²

Keywords: Greco-Roman wrestling, ancient Greece, Rome, Olympics, sports history.

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое развитие греко-римской борьбы — от древнейших времён до современности. Проанализированы её технические и культурные трансформации, нормативные правила и организационные аспекты. На основе исторических источников, археологических находок, литературных документов и данных современных спортивных федераций освещаются

¹⁰¹ Ziyayeva, D. Sh. (2019). *Sport turlari tarixi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya”.

¹⁰² Ziyayeva, D. Sh. (2019). *Sport turlari tarixi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya”.

этапы становления борьбы в Древней Греции и Риме, в Средние века, формирование во Франции в XIX веке, а также её роль в современных Олимпийских играх и международных соревнованиях. В заключение рассматривается значение греко-римской борьбы в современном спортивном мире и её перспективы развития.¹⁰³

Ключевые слова: греко-римская борьба, Древняя Греция, Рим, Олимпиада, история спорта.

KIRISH. Kurash insoniyat madaniyat va sport tarixida juda qadimiy faoliyatlardan biridir. Turli xalqlarda kurash san’ati shakllangan va rivojlangan, u jismoniy kuch, mahorat, himoya va hujum texnikalari, jamiyatda obro‘ qozonish va yuksalish vositasi bo‘lgan¹⁰⁴¹⁰⁵. Yunon-Rum kurashi esa aynan qoida asosida yuqori tana bo‘ylab kurashish, bog‘lash, tashlash va raqibning elka yoki bel ortiqcha tekislanishini ta’minlash orqali g‘alaba qozonish usuli sifatida ajralib turadi. Bu kurash usuli oyoq bilan hujum yoki oyoq ushlashlarni taqiqlab, yuqori tana bilan ishlashga urg‘u beradi.¹⁰⁶ Maqsad — bu kurash tarixining ildizlarini aniqlash, uning texnik jihatlari, qoidalari va madaniy konteksti orqali uning zamonaviy shakliga qanday yetib kelgani va bugungi kundagi ahamiyatini ko‘rsatish.¹⁰⁷

ADABIYOTLAR SHARHI

Turli manbalar Yunon-Rum kurashi tarixi va rivojlanishini yoritadi. Encyclopaedia Britannica Greco-Roman wrestling uslubining qoida jihatlari va paydo bo‘lish davrini umumiy shaklda tavsiflaydi, jumladan oyoq bilan hujum qilish taqiqlari va yuqori tana bilan ishlash prinsiplari.¹⁰⁸ United World Wrestling tashkiloti sport tarixi bo‘yicha muhim ma’lumotlarni beradi, Greco-Roman kurashning XIX asrdagi Fransiyadagi shakllanishi, “flat-hand wrestling” atamalari va Olimpiya o‘yinlarida kiritilishi haqida.)¹⁰⁹ Wikipedia maqolalari ham keng tarixiy manbalarni yig‘ib, antik Yunondagi kurash shakllari, Greco-Roman nomining paydo bo‘lishi, turli mamlakatlarda tarqalishi haqida ma’lumot beradi. Arxeologik va san’at asarlaridagi topilmalar, qadimiy Misr, Sumer, Yunon san’ati, Olimpiya musobaqalari haqidagi adabiy yozuvlardan foydalanilgan manbalar ham muhim. Shu manbalar ichida ba’zilar bir-birini to‘ldirsa, ayrim joylarda tafsilotlarda farqlar bor — masalan, qadimgi Yunondagi kurashda oyoq bilan ushlash yoki oyoqni hujumda qo‘llashning darajasi haqidagi ma’lumotlar manbaga qarab turlicha tasvirlangan. Bu adabiyotlar sharhi maqolaga tarixiy aniqlik va tanqidiy qarash imkonini beradi¹¹⁰.

¹⁰³ Ziyayeva, D. Sh. (2019). *Sport turlari tarixi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya”.

¹⁰⁴ Ziyayeva, D. Sh. (2019). *Sport turlari tarixi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya”.

¹⁰⁵ Yunusov, M. T. (2020). *Kurash san’ati va sport tarixidagi o‘rni*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti

¹⁰⁶ Encyclopaedia Britannica. (2023). *Greco-Roman wrestling*. Retrieved from:

¹⁰⁷ United World Wrestling. (2023). *History and Rules of Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from

¹⁰⁸ Encyclopaedia Britannica. (2023). *Greco-Roman wrestling*. Retrieved from:

¹⁰⁹ United World Wrestling. (2023). *History and Rules of Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from

¹¹⁰ Wikipedia. (2024). *Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from:

EKSPERIMENT METODIKASI

Bu maqolada tarixiy-tadqiqiy metodlar qo‘llanadi. Metodika quyidagicha: Manbalarni yig‘ish: qadimiy Yunon va Rim adabiyotlari, arxeologik topilmalar (low relief, haykallar, freskalar), Olimpiya yozuvlari, sport federatsiyalari, kitoblar va ilmiy maqolalar.

Manbalarni tahlil qilish: texnik jihatlar, qoida va qoidalarning paydo bo‘lishi, nomlanishi va normativ shakllanishi; madaniy va ijtimoiy kontekst, jamiyatdagi o‘rin.¹¹¹

Taqqosiy metod: turli davrlardagi kurash shakllarini solishtirish; antik davrdagi kurash uslublari bilan zamonaviy Greco-Roman kurashi qoidalari, texnikalari, tashkilotchiligi orasidagi farqlar.

Tarixiy kronologiya: tarixiy davrlarni belgilash: antik Yunon va Rim, o‘rta asrlar, XVI-XIX asrlar, XIX asr oxiri va XX asr, zamonaviy davr.

Normativ-huquqiy tahlil: Olimpiya qoiddalari, United World Wrestling va xalqaro federatsiyalarning rasmiy hujjatlari orqali qoidalar, vazn toifalari, jang vaqti, baholash mezonlari va musobaqa formatlari o‘rganiladi.

Madaniy-sotsial tahlil: kurashning madaniy obro‘i, diniy, harbiy, jamiyatdagi o‘rinlari, estetik va ideologik jihatlar.¹¹²

EKSPERIMENT NATIJALARI

Qadimiy Yunon adabiyotlari va Olimpiya yozuvlarida kurash (pále) sportning muhim qismlaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Antik Yunonda kurash yoshlik tarbiyasida, askarlik tayyorgarligida va madaniy marosimlarda ijtimoiy identifikatsiya vositasi bo‘lgan. Oyoq bilan ushlashlar va pastki tana ishlari antik Yunonda ba‘zan qo‘llanilgan, lekin Greco-Roman uslubda tatbiq etiladigan tarzda cheklovlar yo‘q edi.

Rim imperiyasida Yunon kurash an‘analari saqlangan va ba‘zan keng jamoat maydonlarida, gladiator kurashlari yoki umumiy festival-namoyishlarda ijodiy shakllar va tashqi tomoshabinli ko‘rgazmalar ko‘rinishida namoyon bo‘lgan. Texnika jihatidan Rimda muhandislik, jismoniy kuch va tashlashlar, bog‘lashlar, eroziya (body holds) va boshqa yuqori tana texnikalari kuchli rivojlangan.

O‘rta asrlar davomida turli Yevropa va Osiyo mamlakatlarida xalq kurashlari va feodal/turnir kurashlari shakllandi. Bu davrda kurash texnikasi ko‘proq tashlash, yerga tushirish, bog‘lash elementlari bilan boyidi. Qoidalar aniq belgilanmagan, musobaqalar ko‘pincha festival yoki saroy bayramlarida o‘tkazilgan.¹¹³

XIX asrda, ayniqsa Fransiyada “flat-hand wrestling” (= “tek qo‘l kurashi” yoki “tek qo‘l bilan kurash”) nomi bilan brend shakllandi. Napoleondan keyin yuradigan askarlar yoki sayohatchilar bayramlarda, kontsertlarda, ko‘rgazmalarda kurash olib borishgan. Jean

¹¹¹ **Poliakoff, M. B.** (1987). *Combat Sports in the Ancient World: Competition, Violence, and Culture*. Yale University Press

¹¹² **Gardiner, E. N.** (1910). *Greek Athletic Sports and Festivals*. London: Macmillan & Co

¹¹³ **Poliakoff, M. B.** (1987). *Combat Sports in the Ancient World: Competition, Violence, and Culture*. Yale University Press.

Exbrayat nomi bilan bog‘liq shaxs kurashchilar orasida pastki tana ushlarini taqiqlash, og‘riqli holdlar va xavfli burilishlarni cheklash, kurashni estetik va nazoratli sportga aylantirishga uringan. Manbalar shuni ko‘rsatadiki, “French wrestling” deb atalgan shakl Greco-Roman nomi bilan mashhur bo‘lishga boshladi.

Zamonaviy davrda Greco-Roman kurashi sport federatsiyalari tomonidan tartibga solingan musobaqalar sport turi sifatida tan olindi. Olimpiya o‘yinlarida paydo bo‘lishi, vazn toifalari, jang vaqti, texnik koeffitsientlar, baho berish tizimi kabi normativ elementlar ishlab chiqildi. Musobaqalar xalqaro miqyosda keng tarqaldi. Kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi, murabbiylik, trening metodikalari, texnologik vositalar (masalan, video qayta ko‘rilishi) mos ravishda rivojlandi.¹¹⁴

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Eksperiment natijalaridan ko‘rinib turibdiki, Yunon-Rum kurashi bir tomondan qadimiy Yunon va Rimdagi kurash an‘analaridan ildiz olgan, lekin zamonaviy Greco-Roman uslubi to‘laqonli antik kurash emas. Antik davrdagi kurashda oyoq ishlatilishi, pastki tana bilan hujumlar, turli burilishlar va bog‘lashlar kengroq bo‘lgan. Greco-Roman kurashi esa XIX asrda texnik tarzda yuqori tana bilan kurashish, oyog‘ bilan ushlar va oyoq hujumlarini cheklash kabi normativ cheklovlarini joriy etish orqali aniq sport qoidalarini shakllantirdi.

Madaniy jihatdan, antik Yunon va Rim davrlarida kurash ko‘proq tarbiya, diniy va ijtimoiy obro‘ tushunchalari bilan bog‘langan. Zamonaviy davrda esa u sport musobaqasi, milliy sharaf, xalqaro tanlov va tashkilotchilik vositasiga aylanib, professional murabbiylik, sportshunoslik, texnika-taktikaga asoslanib rivojlanadi.¹¹⁵

Qoidalar evolyutsiyasi muhim ahamiyatga ega. Pastki tana ishlari va oyoq bilan hujumlar taqiqlanganligi texnik jihatdan kurashchilarning yuqori tana kuchi, korpus ishlari, tashlash va bog‘lashlarda ustunlikka ega bo‘lishini talab qiladi. Vazn toifalari va baho berish mexanizmlari sport musobaqalarida adolatli va raqobatbardosh muhit yaratadi.

Muhokamada shuni aytish mumkinki, Greco-Roman kurashining antik manbalardagi aniq texnikalari va qoida tafsilotlari to‘liq ma‘lum emas, manbalar ko‘pincha san‘at asarlari, she‘r va falsafiy matnlardan iborat; u yerda hamma jihatlar rasmiy sport tashkilotchiligi kabi bo‘lmagan. Shuningdek, zamonaviy shaklidagi normativ cheklovlar (pastki tana taqiqlari va h.k.) XIX asrdagi sporchi bayonnomalari, Fransiya misollarida shakllangan.¹¹⁶

XULOSA

Yunon-Rum kurashi qadimiy Yunon va Rim an‘analaridan boshlangan, o‘rta asrlarda xalq kurashlarining fonida saqlanib qolgan, XIX asr Fransiya “flat hand wrestling” orqali sport qoidalariga moslashtirilgan va zamonaviy Olimpiya hamda xalqaro musobaqalarda rasmiy sport turi sifatida shakllangan. Antik kurash texnikalari va madaniy jihatlari

¹¹⁴ **Kyle, D. G.** (2007). *Sport and Spectacle in the Ancient World*. Oxford: Blackwell Publishing

¹¹⁵ **Sharipov, H. R.** (2018). *Jahon kurash turlari va ularning rivojlanish bosqichlari*. “Sport va Jamiyat” ilmiy-amaliy jurnal, №2, 22–29.

¹¹⁶ **Kyle, D. G.** (2007). *Sport and Spectacle in the Ancient World*. Oxford: Blackwell Publishing

zamonaviy Greco-Roman uslubi bilan to‘liq tenglashtirib bo‘lmaydi — zamonaviy sport nazariyasi, tashkilotliligi, normativlari va global tarqalishi jihatidan tubdan o‘zgarishlarga uchragan¹¹⁷. Bugungi Yunon-Rum kurashi sportchilar jismoniy tayyorgarligi, texnik mahorati, strategik fikrlashi, federatsiyalar tomonidan rasmiy qoida va baholash sistemalari bilan boyitilgan. Kelajakda texnologik yangiliklar, xavfsizlik mezonlarining takomillashuvi, sport psixologiyasi, murabbiylik metodikalari va madaniy almashuv orqali Yunon-Rum kurashining yanada rivojlanishi kutiladi.¹¹⁸

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Yunusov, M. T.** (2020). *Kurash san’ati va sport tarixidagi o‘rni*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
2. **Ziyayeva, D. Sh.** (2019). *Sport turlari tarixi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya”.
3. **Encyclopaedia Britannica.** (2023). *Greco-Roman wrestling*. Retrieved from
4. **United World Wrestling.** (2023). *History and Rules of Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from
5. **Wikipedia.** (2024). *Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from:
6. **Poliakoff, M. B.** (1987). *Combat Sports in the Ancient World: Competition, Violence, and Culture*. Yale University Press.
7. **Gardiner, E. N.** (1910). *Greek Athletic Sports and Festivals*. London: Macmillan & Co.
8. **Kyle, D. G.** (2007). *Sport and Spectacle in the Ancient World*. Oxford: Blackwell Publishing.
9. **G‘afurov, B. A.** (2021). O‘zbekiston kurash maktabining shakllanishi va xalqaro maydondagi o‘rni. “Ilm va taraqqiyot” ilmiy jurnali, №4, 55–62.
10. **Sharipov, H. R.** (2018). Jahon kurash turlari va ularning rivojlanish bosqichlari. “Sport va Jamiyat” ilmiy-amaliy jurnal, №2, 22–29

¹¹⁷ **Wikipedia.** (2024). *Greco-Roman Wrestling*. Retrieved from

¹¹⁸ **G‘afurov, B. A.** (2021). *O‘zbekiston kurash maktabining shakllanishi va xalqaro maydondagi o‘rni*. “Ilm va taraqqiyot” ilmiy jurnali, №4, 55–62

ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫМ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССАМИ В ШАХМАТАХ

Рашидов Азизбек Улугбекович

д.ф.н.п.н.(PhD), доцент

Узбекский государственный университет

физической культуры и спорта

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy shaxmat sportining rivojlanishi sharoitida sportchilarning musobaqa va mashg‘ulot jarayonlarini boshqarish prinsiplari tahlil qilingan. Tadqiqotda yillik musobaqa taqvimi, psixofiziologik holatni nazorat qilish, individual tayyorgarlikni tashkil etish va sportchilarning jismoniy hamda psixologik barqarorligini ta‘minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, shaxmat bo‘yicha mashhur ustoz va grossmeysterlarning tajribasi asosida mashg‘ulot va musobaqa jarayonlarini boshqarishning zamonaviy tamoyillari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxmat, tayyorgarlik prinsiplari, musobaqa jarayoni, psixofiziologik holat, jismoniy tayyorgarlik, taktik tahlil, sport psixologiyasi.

Аннотация: В статье рассматриваются принципы управления тренировочным и соревновательным процессами в шахматах в условиях современного развития вида спорта. Проведён анализ годовичного календаря соревнований, особенностей контроля психофизического состояния спортсменов, организации индивидуализированной подготовки и обеспечения физической и психологической устойчивости шахматистов. Определены современные принципы управления тренировочным и соревновательным процессами, основанные на опыте ведущих шахматистов и современных научно-методических подходах.

Ключевые слова: Шахматы, принципы подготовки, соревновательный процесс, психофизическое состояние, физическая подготовка, тактический анализ, спортивная психология.

Abstract: This article analyzes the principles of managing training and competitive processes in chess within the context of the sport's modern development. It examines the specifics of the annual competition calendar, control of athletes' psychophysiological condition, organization of individualized training, and the provision of physical and psychological stability for chess players. The study identifies contemporary principles for managing training and competitive processes based on the experience of prominent chess masters and modern scientific and methodological approaches.

Keywords: Chess, training principles, competitive process, psychophysiological condition, physical preparation, tactical analysis, sports psychology.

Актуальность

Современное развитие шахмат как вида спорта предъявляет высокие требования к системе подготовки спортсменов, что обусловлено усложнением соревновательной практики, ростом конкуренции на международной арене и необходимостью комплексного подхода к организации тренировочного процесса. В отличие от олимпийских видов спорта, где планирование подготовки осуществляется преимущественно в рамках четырехлетнего цикла, тренировочные и соревновательные циклы в шахматах имеют годичную повторяющуюся структуру, связанная со стабильным календарем турниров. Это требует особого подхода к планированию и управлению нагрузками, синхронизации всех этапов подготовки с предстоящими соревнованиями и индивидуализации тренировочного процесса с учетом стиля игры и психологических особенностей каждого спортсмена.

Особое значение в шахматах приобретают такие компоненты подготовки, как аналитическая работа, психологическая устойчивость и физическая выносливость, что подтверждается практикой ведущих шахматистов мира, среди которых выдающуюся роль сыграли Эм. Ласкер, А.А. Алехин, М.М. Ботвинник и Г.К. Каспаров[1,2,3,4]. Они подчеркивали, что подготовка к турнирам должна носить системный характер, включая техническую, тактическую, психологическую и физическую составляющие. Так, исследования М.М. Ботвинника и В.А. Алаторцева стали основой для формирования комплексной методики подготовки квалифицированных шахматистов, охватывающей систематический анализ партий, развитие тактического мышления, тренировку памяти, формирование волевых качеств, управление временем в партии и поддержание физического состояния.

Несмотря на наличие значительного числа научных и методических трудов, посвященных подготовке шахматистов, большинство из них имеют узкую специализацию и не учитывают современных научно-методических подходов, активно применяемых в области теории физической культуры, спортивной педагогики и психологии. Современные исследования в области когнитивной психологии и спортивной физиологии доказывают прямую взаимосвязь между физической активностью и улучшением умственной работоспособности, внимания и способности к принятию решений, что особенно важно в шахматах, где от концентрации зависит исход партии.

Актуальность настоящего исследования заключается в необходимости разработки и обоснования принципов управления тренировочным и соревновательным процессами в шахматах с учетом современных теоретико-методических подходов и практики подготовки ведущих спортсменов, что позволит повысить эффективность

тренировочного процесса и конкурентоспособность отечественных шахматистов на международной арене.

В ходе работы использовались следующие **методы исследования**. Анализ научно-методической литературы — изучение ключевых отечественных и зарубежных трудов по теории и методике шахматной подготовки. Контент-анализ — исследование публикаций и методических материалов о подготовке шахматистов и планировании тренировочного процесса. Метод сравнительного анализа — сопоставление подходов к тренировкам в шахматах и других видах спорта для выявления общих и специфических особенностей. Обобщение передового педагогического опыта — изучение исторических методик подготовки для выделения эффективных принципов и средств.

Цель исследования заключается в обосновании принципов организации тренировочного и соревновательного процесса в шахматах с позиции современных научно-методических подходов и практического опыта выдающихся шахматистов.

Задачи исследования заключаются в:

1. Тщательном анализе подходы к организации подготовки шахматистов, сформированные ведущими мастерами и тренерами прошлого и настоящего.
2. Определить значимость физической и психофизической подготовки в структуре шахматного тренинга и сформировать основополагающие принципы управления тренировочным и соревновательным процессами в шахматах

Результаты исследования и их обсуждение Эффективность тренировочного процесса в командных видах спорта определяется в первую очередь динамикой тренировочных нагрузок. В шахматах, как показано в работе, структура планирования отличается из-за особенностей календарного цикла соревнований, где около 90% турниров повторяются ежегодно. В отличие от олимпийских видов спорта с четырехлетним подготовительным циклом, шахматисты планируют свои тренировочные и соревновательные периоды в рамках годового цикла.

Концепция годового тренировочного цикла, разработанная Л.П. Матвеевым, послужила теоретической основой для планирования подготовки в шахматах[6]. Однако специфика вида требует особого подхода к формированию микро- и мезоциклов с обязательным учётом психологической подготовки и контроля психофизического состояния спортсменов.

Исторический опыт выдающихся шахматистов подтверждает важность комплексной подготовки. Эм. Ласкер первым системно акцентировал внимание на психологических аспектах шахмат, утверждая, что борьба идёт не только с фигурами, но и с волей соперника. Р. Шпильман выделял значимость дифференцированного подхода к каждому сопернику, анализа отложенных партий и подготовки к цейтнотам. А.И. Нимцович, в свою очередь, предлагал управлять энергией во время турниров и

контролировать психологические аспекты борьбы, включая дебютную подготовку и управление временем[7].

Методические разработки М.М. Ботвинника до сих пор применяются в подготовке отечественных шахматистов. Он рекомендовал систематическую аналитическую работу, тренировки против цейтнотов и заботу о здоровье. Его подход, включавший физическую активность (лыжи, прогулки, дневной отдых), соответствует современным представлениям об интегративной подготовке спортсменов, где физическое и интеллектуальное развитие взаимосвязаны.

Современные исследования в области когнитивных наук подтверждают, что физическая активность способствует улучшению внимания, памяти и концентрации, что критически важно для шахматистов.

Таблица 1

Принципы управления тренировочным и соревновательным процессами в шахматах

№	Принцип	Содержание	Основание
1	Цикличности и этапности подготовки	Планирование тренировочного процесса по годичным и многолетним циклам с разделением на этапы подготовки и соревнований.	Концепция Л.П. Матвеева, практический опыт подготовки гроссмейстеров.
2	Индивидуализации тренировочного процесса	Учёт индивидуальных особенностей, стиля игры, психофизического состояния и целей конкретного спортсмена.	Практика подготовки Алехина, Каспарова, методики Алаторцева, Ботвинника.
3	Интеграции физической, психологической и тактической подготовки	Одновременное развитие физической выносливости, психологической устойчивости и тактического мышления.	Теории спортивной психологии, методические рекомендации Эйве, Шпильмана.
4	Постоянного анализа и коррекции тренировочного плана	Систематический разбор партий, оценка текущего состояния спортсмена, корректировка плана в зависимости от динамики результата.	Подходы М.М. Ботвинника, современные тренерские методики.
5	Дифференцированного	Выбор форм, методов и	Практика подготовки

	подхода к подготовке к каждому соревнованию	объёма подготовки в зависимости от статуса турнира, соперников, формата матчей и времени до начала соревнований.	Алехина, Эйве, современные принципы спортивного менеджмента.
6	Оптимального управления нагрузками	Чередование периодов интенсивной умственной работы, физической активности и отдыха для предотвращения переутомления.	Концепции Матвеева, Ботвинника, рекомендации в спортивной физиологии.
7	Планомерного развития аналитических и стратегических способностей	Регулярная работа над дебютной теорией, стратегическими схемами, тактическими упражнениями и анализом сложных игровых позиций.	Методики Нимцовича, Ботвинника, Каспарова.
8	Формирования психофизической готовности к соревнованиям	Специальная подготовка к стрессовым ситуациям, цейтнотам, психологическая настройка, работа над концентрацией внимания.	Практика Ласкера, Эйве, современные исследования в спортивной психологии.
9	Учет календарного планирования и структуры соревнований	Организация тренировочного процесса с учетом годичного календаря шахматных турниров и цикличности их проведения.	Практика FIDE, рекомендации национальных федераций и ведущих тренеров.
10	Инновационности и адаптации методик подготовки	Использование современных цифровых технологий (шахматных движков, онлайн-баз данных), методик когнитивного тренинга и аналитики.	Современные теоретико-методические разработки в шахматной подготовке.

Примечание: составлена автором на основе анализа научной литературы

Управление тренировочным и соревновательным процессом в шахматах основывается на последовательном и цикличном планировании, позволяющем достигать пика формы к главным соревнованиям. Индивидуализация подготовки учитывает уникальные особенности каждого шахматиста — стиль игры, физическое и

психологическое состояние, что повышает эффективность тренировок. Важна интеграция физической, психологической и тактической подготовки, поскольку успех зависит от развития всех этих компонентов (Таблица 1).

Постоянный анализ партий и состояния спортсмена позволяет своевременно корректировать тренировочный процесс, а дифференцированный подход к подготовке учитывает специфику каждого турнира и соперников. Рациональное управление нагрузками способствует поддержанию работоспособности и концентрации во время продолжительных соревнований.

Кроме того, систематическое развитие аналитических и стратегических навыков помогает быстро ориентироваться в сложных позициях. Психофизическая готовность включает психологическую настройку и работу с эмоциями, что особенно важно в стрессовых ситуациях. Тренировки строятся с учётом календаря соревнований, что обеспечивает синхронизацию подготовки с турнирным графиком.

Наконец, современные методы включают использование цифровых технологий и инновационных подходов, позволяющих повысить качество и адаптивность подготовки к требованиям мирового уровня.

Выводы

1. Шахматы, как вид спорта, требуют специфической структуры планирования тренировочного процесса, отличной от олимпийских дисциплин, с акцентом на годичный календарный цикл соревнований.

2. Исторический опыт выдающихся шахматистов демонстрирует, что эффективность подготовки обеспечивается не только техническим мастерством, но и системной работой над психологической устойчивостью и физической формой.

3. Интеграция оздоровительно-технологических программ и физической активности в тренировочный процесс шахматистов является актуальным направлением, способствующим улучшению когнитивных функций и психофизической устойчивости.

4. Комплексная подготовка шахматистов должна включать как специализированные методики работы над дебютами, тактикой и анализом партий, так и мероприятия, направленные на поддержание физического и психологического здоровья.

5. Перспективным направлением развития методики шахматной подготовки является интеграция современных достижений спортивной психологии, педагогики и теории физической культуры в систему тренировочного процесса.

Список литературы

1. Ласкер Э. М. Учебник шахматной игры / Э. М. Ласкер. — М.: Физкультура и спорт, 1925. — 256 с.
2. Алехин А. А. Моя шахматная карьера / А. А. Алехин. — М.: Физкультура и спорт, 1952. — 312 с.

3. Ботвинник М. М. К достижению цели: методика шахматной подготовки / М. М. Ботвинник. — М.: Физкультура и спорт, 1978. — 224 с.
4. Каспаров Г. К. Мои великие предшественники / Г. К. Каспаров. — М.: Эксмо, 2002. — Т. 1–5.
5. Матвеев Л. П. Основы спортивной тренировки: теория и методика / Л. П. Матвеев. — М.: Советский спорт, 2012. — 320 с.
6. Нимцович А. И. Моя система : учебник шахматной игры / А. И. Нимцович. — Москва : Эксмо, 2021. — 736 с. — (Шахматная классика).

ИЗМЕНЕНИЕ В РАБОТЕ СЕРДЕЧНО- СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ ПОД ВЛИЯНИЕМ ВЕСТИБУЛЯРНОЙ НАГРУЗКИ У СПОРТСМЕНОВ , ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТИВНОЙ ГИМНАСТИКОЙ

Сейдалиева Лейла Джанибековна

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Кафедра медико-биологические дисциплины , доцент, к.б.н.

город Чирчик, Узбекистан

leyla_seydaliev246@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены особенности реакции сердечно-сосудистой системы спортсменов-гимнастов на вестибулярную нагрузку. Отмечено, что при выполнении акробатических элементов и вращательных движений происходит значительная стимуляция вестибулярного аппарата, что вызывает комплексные вегетативные реакции организма. Проведён анализ физиологических показателей (частота сердечных сокращений, артериальное давление, минутный объём крови) до и после вращательных проб. Результаты показали, что у тренированных гимнастов наблюдается быстрая нормализация показателей, что свидетельствует о высокой адаптации сердечно-сосудистой системы. В статье раскрыта роль регулярных вестибулярных воздействий как фактора, способствующего повышению функциональной устойчивости и эффективности регуляции кровообращения.

Ключевые слова: сердечно-сосудистая система, вестибулярная нагрузка, адаптация, гимнастика, физиологические изменения, частота сердечных сокращений, артериальное давление.

Annotation. The article analyzes the peculiarities of cardiovascular system responses in gymnasts under vestibular load. During acrobatic and rotational movements, significant stimulation of the vestibular apparatus occurs, causing complex autonomic reactions in the body. Physiological indicators such as heart rate, blood pressure, and cardiac output were measured before and after rotational tests. The results revealed that trained gymnasts show rapid recovery of cardiovascular parameters, indicating a high level of functional adaptation. The study highlights the role of regular vestibular stimulation as a key factor in improving circulatory stability and autonomic regulation efficiency in athletes.

Keywords: cardiovascular system, vestibular load, adaptation, gymnastics, physiological response, heart rate, blood pressure.

Annotatsiya. Maqolada sportchi gimnastlarning yurak-qon tomir tizimi faoliyatining vestibulyar yuklamaga javob reaksiyalari tahlil qilinadi. Akrobatik harakatlar, aylanishlar va muvozanatni saqlash jarayonida vestibulyar apparatning faol rag‘batlanishi kuzatiladi, bu esa organizmda vegetativ reaksiyalar majmuasini yuzaga keltiradi. Yurak urish chastotasi, qon bosimi va yurak chiqishi kabi fiziologik ko‘rsatkichlar yuklama oldidan, darhol so‘ng va tiklanish davrida o‘lchangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajribali gimnastlarda bu ko‘rsatkichlar tez tiklanadi, bu esa yurak-qon tomir tizimining yuqori darajadagi moslashuvchanligini ifodalaydi. Tadqiqotda muntazam vestibulyar ta’sirning qon aylanishi barqarorligini oshirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yurak-qon tomir tizimi, vestibulyar yuklama, moslashuv, gimnastika, fiziologik o‘zgarishlar, yurak urish chastotasi, qon bosimi.

Введение. Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы (ССС) играет ключевую роль в обеспечении высокой работоспособности спортсменов, особенно в тех видах спорта, где значительную нагрузку испытывает вестибулярный аппарат. Спортивная гимнастика относится к числу таких дисциплин, поскольку характеризуется частыми изменениями положения тела в пространстве, вращательными движениями, переворотами и элементами, требующими сохранения равновесия при одновременном физическом напряжении. Вестибулярная стимуляция в процессе тренировок вызывает комплексную реакцию со стороны вегетативной нервной системы, что, в свою очередь, приводит к специфическим изменениям в деятельности сердца и сосудов. Изучение этих адаптационных реакций имеет важное значение для оценки функциональной подготовки гимнастов, профилактики переутомления и оптимизации тренировочного процесса.

Вестибулярный аппарат человека — это сложная сенсорная система, обеспечивающая ориентацию тела в пространстве и поддержание равновесия. При выполнении акробатических элементов происходит постоянная стимуляция рецепторов внутреннего уха, что активизирует симпатические и парасимпатические влияния на сердце и сосуды. В результате может наблюдаться как кратковременная тахикардия вследствие стрессовой реакции, так и компенсаторное замедление сердечного ритма при устойчивом приспособлении организма к вращательным движениям. Эти изменения отражают уровень тренированности и степень функциональной адаптации спортсмена к вестибулярным воздействиям.

Многочисленные исследования показали, что у спортсменов-гимнастов сердечно-сосудистая система характеризуется высокой лабильностью и способностью к быстрому переходу от состояния покоя к состоянию активной работы. Уровень адаптации можно оценивать по показателям частоты сердечных сокращений (ЧСС), артериального давления, ударного и минутного объема крови, а также по динамике восстановления этих показателей после вестибулярной нагрузки. При этом важным

диагностическим критерием является не только абсолютное значение физиологических параметров, но и характер их колебаний во времени.

В экспериментальных исследованиях, проведенных на группе гимнастов возрастом 18–22 лет с опытом занятий не менее 5 лет, применялась стандартная проба с вращением на кресле Барани. Регистрация физиологических показателей производилась в трех фазах: до нагрузки, непосредственно после вращения и через 5 минут восстановления. Анализ полученных данных показал, что у опытных спортсменов наблюдается умеренное учащение пульса и незначительное повышение систолического давления сразу после воздействия, при этом показатели быстро нормализуются в течение 3–5 минут. В то же время у начинающих гимнастов отмечалось более выраженное повышение ЧСС и более длительное восстановление исходного уровня, что свидетельствует о меньшей устойчивости вегетативной регуляции.

Физиологические механизмы адаптации ССС к вестибулярным воздействиям включают координированную работу центральной и периферической нервной системы. Активация вестибуло-вегетативных рефлексов вызывает перераспределение кровотока, усиление кровоснабжения мозга и мышц, участвующих в поддержании равновесия. На фоне системных изменений происходят локальные реакции — расширение сосудов скелетных мышц и одновременное сужение сосудов внутренних органов. Такая регуляция способствует поддержанию стабильного артериального давления даже при резких изменениях положения тела в пространстве.

Следует отметить, что тренированные гимнасты демонстрируют более экономичный тип кровообращения. Это проявляется в снижении ЧСС в состоянии покоя, увеличении ударного объема сердца и повышении вариабельности сердечного ритма, что свидетельствует о преобладании парасимпатических влияний. При этом наблюдается устойчивость к ортостатическим и вестибулярным раздражителям. У нетренированных лиц или спортсменов с недостаточной адаптацией после вращений часто возникает ортостатическая тахикардия, ощущение головокружения, потливость, побледнение кожи — признаки временного нарушения регуляции сосудистого тонуса.

Для наглядности приведем усредненные данные по основным показателям сердечно-сосудистой системы гимнастов до и после вестибулярной нагрузки.

Показатель	До нагрузки	Сразу после нагрузки	Через 5 мин восстановления
Частота сердечных сокращений (уд/мин)	68 ± 3	98 ± 5	72 ± 4
Систолическое давление (мм рт. ст.)	118 ± 4	132 ± 6	120 ± 5
Диастолическое давление	74 ± 3	80 ± 4	76 ± 3

(мм рт. ст.)			
Минутный объем крови (л/мин)	5.0 ± 0.3	7.1 ± 0.5	5.4 ± 0.4
Время восстановления пульса (мин)	—	—	3.4 ± 0.6

Как видно из таблицы, изменения носят обратимый характер и свидетельствуют о нормальной физиологической реакции тренированного организма на кратковременное вестибулярное воздействие. Быстрое восстановление частоты сердечных сокращений и давления указывает на эффективную работу регуляторных механизмов и высокий уровень физической подготовленности.

В ходе анализа выявлено, что систематические тренировки в гимнастике способствуют развитию так называемой *вестибулярной устойчивости* — способности сохранять равновесие и адекватные реакции ССС при сложных движениях. Эта устойчивость формируется благодаря многократной стимуляции вестибулярных рецепторов, в результате чего происходит совершенствование центральных связей между вестибулярными ядрами, ретикулярной формацией и сердечно-сосудистыми центрами продолговатого мозга. Повышается точность регуляции сосудистого тонуса и эффективность кровоснабжения головного мозга.

Особый интерес представляет вопрос о различиях реакций ССС у спортсменов разного уровня мастерства. У гимнастов высокой квалификации отмечается меньшая амплитуда колебаний пульса и давления при вестибулярных раздражениях. Это объясняется не только лучшей функциональной подготовкой, но и более устойчивыми механизмами ауторегуляции. С другой стороны, у молодых спортсменов адаптация проявляется менее выражено, что требует применения специальных упражнений для тренировки вестибулярного аппарата. К таким упражнениям относятся вращения на перекладине, сальто, кувырки и элементы с длительным сохранением равновесия.

Физиологическая сущность наблюдаемых изменений заключается в том, что под влиянием вестибулярных раздражителей активируются структуры гипоталамо-гипофизарной системы, регулирующие уровень катехоламинов в крови. Адреналин и норадреналин усиливают сократительную способность миокарда и повышают тонус сосудов, что приводит к кратковременному увеличению сердечного выброса. При регулярных тренировках эти реакции становятся менее выраженными, что свидетельствует о формировании экономичного режима работы сердца.

Важно отметить и психофизиологический аспект проблемы. Вестибулярная нагрузка вызывает не только физиологические, но и эмоциональные реакции, связанные с чувством равновесия и пространственной ориентации. У спортсменов-гимнастов формируется специфическая устойчивая психическая адаптация, позволяющая сохранять спокойствие и точность движений даже при сильных раздражениях вестибулярного аппарата. Сочетание нейрофизиологических и

психических адаптаций обеспечивает высокий уровень координации и безопасности при выполнении сложных акробатических элементов.

С точки зрения спортивной медицины, систематическое воздействие вестибулярных нагрузок способствует укреплению сосудистой стенки, повышению эластичности сосудов и улучшению трофики миокарда. Однако при чрезмерных или слишком частых воздействиях возможно развитие явлений функционального перенапряжения, проявляющихся в снижении вариабельности сердечного ритма и удлинении периода восстановления. Поэтому контроль за состоянием сердечно-сосудистой системы должен быть обязательной частью тренировочного процесса гимнастов.

Проведенные наблюдения позволяют сделать вывод, что вестибулярная нагрузка выступает своеобразным тренирующим фактором для сердечно-сосудистой системы спортсменов. В результате регулярных тренировок повышается эффективность регуляции сердечной деятельности, ускоряется восстановление после нагрузок, улучшается координация между нервной и сосудистой системами. Таким образом, можно говорить о формировании специфического типа адаптации, характерного для гимнастов и отличающего их от представителей других видов спорта.

С практической точки зрения полученные результаты подтверждают необходимость включения в тренировочный процесс упражнений, направленных на совершенствование вестибулярной устойчивости. Одновременно следует осуществлять систематический контроль физиологических показателей — частоты сердечных сокращений, артериального давления, показателей вариабельности сердечного ритма. Эти данные позволяют своевременно выявлять признаки переутомления и корректировать тренировочные нагрузки.

В заключение следует подчеркнуть, что адаптация сердечно-сосудистой системы к вестибулярной нагрузке у гимнастов является сложным многокомпонентным процессом, включающим нервно-гуморальные, сосудистые и психофизиологические механизмы. Регулярная тренировка способствует формированию устойчивого равновесия между симпатическими и парасимпатическими влияниями, повышению функциональной устойчивости сердца и сосудов, улучшению общей координации и работоспособности спортсмена. В то же время поддержание оптимального баланса нагрузок и восстановления является ключевым условием сохранения здоровья и высоких спортивных результатов.

Литературы

1. Анохин, П. К. *Биология и нейрофизиология условного рефлекса*. — Москва: Наука, 1968. — 402 с.
2. Алексеев, Н. П. *Физиологические механизмы адаптации спортсменов*. — Москва: ФиС, 1983. — 256 с.

3. Апанасенко, Г. Л. *Физиологические основы физического воспитания и спорта*. – Киев: Здоровье, 1985. – 312 с.
4. Вирхов, Р. *Очерки физиологии кровообращения*. – Санкт-Петербург: Медгиз, 1970. – 198 с.
5. Волков, Н. И. *Физиология спорта*. – Москва: Советский спорт, 2009. – 480 с.
6. Гринберг, Е. Н. *Вестибулярная устойчивость спортсменов: физиология и тренировка*. – Москва: Физкультура и спорт, 1990. – 221 с.
7. Коробков, А. В. *Физиологические основы спортивной деятельности*. – Москва: ФиС, 1972. – 276 с.
8. Лебедев, А. А. *Влияние вестибулярной стимуляции на функции кровообращения у спортсменов. // Вопросы спортивной физиологии*. – 1986. – №3. – С. 45–52.
9. Матвеев, Л. П. *Теория и методика физического воспитания (спорт)*. – Москва: ФиС, 1999. – 544 с.
10. Нечаев, В. П. *Адаптационные реакции сердечно-сосудистой системы у спортсменов высокой квалификации*. – Санкт-Петербург: Спорт, 2005. – 308 с.
11. Пономаренко, Г. Н. *Физиология человека в спорте*. – Москва: Академия, 2011. – 368 с.
12. Платонов, В. Н. *Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте*. – Киев: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

TOSHKENT MODERNIZMI ME‘MORIY MEROSINI O‘RGANISHDA MOBIL ILOVALAR IMKONIYATLARI

Jabbarova Latofat Tulkinjonovna,
*Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti,
San‘atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: latofat_85@bk.ru*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Toshkent shahrining modernizm davri me‘moriy merosini o‘rganish, saqlash va targ‘ib etish jarayonlarida raqamli texnologiyalar, xususan mobil ilovalarning ilmiy-amaliy ahamiyati keng tahlil qilinadi. Maqolada “Tashkent Modernism” mobil ilovasi misolida raqamli platformalarning madaniy meros obyektlarini interaktiv tarzda taqdim etish, ularni vizual, geografik va ma‘lumotli formatlarda foydalanuvchiga yetkazish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, mobil ilovalar orqali me‘moriy obidalarni virtual xaritalash, ularning tarixiy kontekstini raqamli ma‘lumotlar bazalari bilan integratsiyalash hamda keng jamoatchilikni madaniy merosni asrash va o‘rganish jarayonlariga jalb etishdagi samaradorlik tahlil etiladi.

“Tashkent Modernism” loyihasi misolida zamonaviy texnologiyalar yordamida Toshkentning XX asr o‘rtalariga oid modernizm yo‘nalishidagi me‘moriy yodgorliklarini hujjatlashtirish, ularning badiiy, konstruktiv va tarixiy xususiyatlarini raqamli formatda aks ettirish tajribasi ko‘rsatib beriladi. Maqolada shuningdek, mobil ilovalar yordamida shahar me‘morchiligini o‘rganishning yangi metodologik yondashuvlari - geolokatsiya asosidagi tadqiqot, foydalanuvchi tahlillari, raqamli arxivlashtirish va interaktiv ta‘lim imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, metodlar, vizual, hujjatlashtirish, interaktiv xarita, GPS navigatsiya, virtual, konstruktiv yechim,

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется научно-практическое значение цифровых технологий, в частности мобильных приложений, в процессе изучения, сохранения и популяризации архитектурного наследия ташкентского модернизма. На примере мобильного приложения «Tashkent Modernism» раскрываются возможности цифровых платформ по интерактивному представлению объектов культурного наследия, их визуализации, географической локализации и

предоставлению пользователю в информативных форматах. Кроме того, рассматривается эффективность использования мобильных приложений для виртуального картографирования архитектурных памятников, интеграции их исторического контекста с цифровыми базами данных, а также вовлечения широкой общественности в процессы сохранения и изучения культурного наследия.

На примере проекта «Tashkent Modernism» демонстрируется опыт документирования архитектурных памятников ташкентского модернизма середины XX века с использованием современных технологий, отражения их художественных, конструктивных и исторических особенностей в цифровом формате. В статье также освещаются новые методологические подходы к исследованию городской архитектуры с помощью мобильных приложений - геолокационные исследования, пользовательская аналитика, цифровое архивирование и возможности интерактивного образования.

Ключевые слова: цифровые технологии, методы, визуаль, документация, интерактивная карта, GPS-навигация, виртуальный, конструктивное решение.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the scientific and practical significance of digital technologies, particularly mobile applications, in the study, preservation, and promotion of the architectural heritage of Tashkent modernism. Using the “Tashkent Modernism” mobile application as an example, the article explores the potential of digital platforms for the interactive presentation of cultural heritage sites, their visualization, geographic localization, and delivery to users in informative formats. Furthermore, the article examines the effectiveness of mobile applications in virtual mapping of architectural monuments, integrating their historical context with digital databases, and engaging the wider public in the processes of heritage preservation and research.

Through the “Tashkent Modernism” project, the study demonstrates the experience of documenting the mid-20th century architectural monuments of Tashkent modernism using modern technologies, reflecting their artistic, structural, and historical features in digital form. The article also highlights new methodological approaches to the study of urban architecture through mobile applications - including geolocation-based research, user analytics, digital archiving, and opportunities for interactive education.

Keywords: digital technologies, methods, visual, documentation, interactive map, GPS navigation, virtual, structural solution.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmi Toshkent shahrining me'moriy qiyofasida o'ziga xos modernizm davrining shakllanishi bilan ajralib turadi. Mazkur davr inshootlari – o'zining shakl, material, bezak va funksional yechimlari bilan nafaqat o'z zamonasining estetik qarashlarini, balki ijtimoiy-madaniy kontekstini ham aks ettirgan muhim madaniy meros qatlamini tashkil etadi. Bugungi kunda ushbu merosni o'rganish va asrab-avaylash masalalari nafaqat restavratsion amaliyot, balki raqamli texnologiyalar orqali hujjatlashtirish

va ommalashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ammo tadqiqot davomida Toshkent modernizmi davriga oid inshootlarning to‘liq ilmiy hujjatlashtirilmagani, arxiv manbalarining tizimlashtirilmaganligi sababli raqamli shaklga o‘tkazish ishlari sust kechayotgani kuzatildi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun Toshkent modernizmi davriga oid me‘moriy obidalarini kompleks raqamli hujjatlashtirish, mavjud arxiv manbalarini elektron bazaga kiritish, mobil ilovalar orqali ularni ommalashtirish zarur. Shuningdek, ushbu yo‘nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini tizimlashtirish, raqamli metodologiyalarni ishlab chiqish hamda mutaxassislar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish lozim.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur jarayonlarni o‘rganishda T.Qodirovaning “Архитектура Советского Узбекистана” asari muhim manba sifatida e‘tiborga loyiq bo‘lib, unda 1966-yildan keyingi bunyodkorlik ishlari, xususan O‘zbekiston davlat san‘at muzeyi va O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi binolarining modernizm va funksionalizm tamoyillariga asoslangan arxitekturasini, shuningdek, milliy va zamonaviy unsurlarning uyg‘unlashuvi tahlil etilgan. Muzey binolari arxitekturasini, shu davrda olib borilgan modernizm va funksionalizm yo‘nalishlariga asoslanib qurilganligi, shuningdek, ularning zamonaviy va milliy me‘moriy elementlar bilan uyg‘unlashganligi ko‘rsatilgan. Binolarning tashqi ko‘rinishi va ichki dizayni, ularning eksponatlarni taqdim etish va tashrif buyuruvchilar uchun qulay muhit yaratish kabi funksional talablarni qondirishga qaratilgan ([1]). So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli platformalar, xususan mobil ilovalar yordamida madaniy meros obyektlarini o‘rganish, tasniflash va interaktiv tarzda taqdim etish bo‘yicha sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Shu nuqtai nazardan, “Tashkent Modernism” mobil ilovasi – Toshkent modernizm davriga oid me‘moriy obidalarini tizimli ravishda o‘rganish, vizual hujjatlashtirish va jamoatchilikka yetkazishda yangi bosqichni boshlab bergan loyihalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada mobil ilovalarning ilmiy-tadqiqot jarayonidagi qo‘llanish imkoniyatlari, ularning me‘moriy merosni o‘rganishdagi funksional va metodologik afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, “Tashkent Modernism” ilovasi misolida raqamli texnologiyalarning urbanistik tahlili, tarixiy manba bilan ishlash hamda madaniy turizmni rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy asosda yoritiladi.

Natijalar va muhokama. Toshkentni sovet modernizmi me‘morchiligi markaziga aylanishiga sabab bo‘lgan 1966-yildagi zilzila natijalari asosida vayron bo‘lgan hududlarda qayta loyihalashtirish ishlari ko‘rib chiqildi. Zilzila epitsentri bevosita shahar markazi ostida sodir bo‘lgan 1966-yilgi zilzila qayta qurish jarayonlarini jadallashtirib, Toshkentni bu haqida matbuotda keng yoritilgan o‘sha davr zamonaviy me‘morchiligining ijod ustaxonasiga aylantiradi ([2]).

Modernizm asosan funksionallikka, sodda shakllarga va yangi materiallardan foydalanishga yo‘naltirilgan edi. Bu uslub ko‘plab an‘anaviy va tarixiy me‘moriy

elementlarni inkor etgan, shuning uchun u eski va murakkab bezaklardan voz kechishni talab qilgan. Modernizm me'morchiligining asosiy maqsadi – o'z davrining texnologik va ijtimoiy o'zgarishlariga javob beradigan, yangi va funksional binolarni qurish edi. Biroq, bu uslubda qurilgan inshootlar ko'pincha tarixiy merosni, an'anaviy me'moriy elementlarni va o'ziga xos madaniy qadriyatlarni saqlab qolmasdan qurilgan. Natijada, eski tarixiy binolar va madaniy yodgorliklar bilan uyg'unlashmaydigan, ko'pincha sovuq ammo qisman bejirim ko'rinishga ega inshootlar paydo bo'ldi ([3]). Shu bois "Tashkent Modernism" mobil ilovasi Toshkent shahrida barpo etilgan modernizm davri me'moriy obidalarini yagona raqamli marshrutda birlashtirib, ularni o'rganish, hujjatlashtirish va targ'ib etishning zamonaviy raqamli modelini taqdim etadi.

"Tashkent Modernism" mobil ilovasi O'zbekiston Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasi buyurtmasi hamda Laboratorio Permanente tadqiqotlari natijalari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, Toshkent shahrining modernizm davriga mansub 1964-1993-yillar oralig'ida barpo etilgan 21 ta me'moriy obidani yagona raqamli marshrutda birlashtiradi. Ilova shahar me'morchiligi tarixi bilan qiziqayotgan foydalanuvchilar, tadqiqotchilar va sayyohlar uchun mo'ljallangan bo'lib, interaktiv xarita va GPS navigatsiya tizimi yordamida foydalanuvchining joylashuviga mos tarzda yo'nalishni aniqlash imkonini beradi. Platformada har bir bino haqida Boris Chuxovich va Jamg'arma jamoasi tomonidan tayyorlangan tadqiqot materiallari – arxiv va hozirgi davr fotosuratlar, tarixiy ma'lumotlar hamda me'moriy tavsiflar asosida taqdim etilgan. Shuningdek, ilova virtual muhitda Toshkent modernizmi obidalarini o'rganish, hujjatlashtirish va targ'ib etishning yangi raqamli modelini yaratadi.

Ilovada Toshkent shahrining modernizm uslubida barpo etilgan me'moriy inshootlari mazkur davr me'morchiligining shakl, konstruktiv yechim va badiiy-estetik xususiyatlarini yoritadi. Quyida ular orasida ayrim inshootlarga qisqacha to'xtalib, badiiy jihatdan tahlil etiladi:

Fransiya madaniyat markazi (sobiq Respublika sayyohlar uyi) binosi 1975-yilda toshkentlik me'mor Vladimir Narubanskiy tomonidan loyihalashtirilib, 1986-yilda foydalanishga topshirilgan. Ushbu inshoot o'zining funksional yechimi, soddaligi va fasad ritmikasida modernizm estetikasi tamoyillarini yaqqol ifodalaydi.

"O'zbekiston" mehmonxonasi – Toshkent shahridagi eng yirik turar joy majmualaridan biri bo'lib, loyihalash ishlari 1963-yilda boshlangan va 1974-yilda yakunlangan. Binoning asosiy me'moriy yechimi quyoshdan himoya qiluvchi beton panjarali fasad tizimida mujassamlangan bo'lib, bu yechim o'sha davr modernizmining texnologik va iqlimiy moslashuvini namoyon etadi ([4]).

O'zbekiston tarixi davlat muzeyi (sobiq Lenin nomidagi muzey) - me'morlar Yevgeniy Rozanov va Vsevolod Shestopalov tomonidan ishlab chiqilgan loyiha asosida qurilgan

bo‘lib, bugungi kunda Toshkent modernizmi me‘morchiligining eng mukammal va saqlanib qolgan namunalaridan biri sifatida e‘tirof etiladi.

O‘zbekiston rus drama teatri (sobiq Bilimlar uyi) - 1968-yilda me‘morlar Irina Demchinskaya, Yuriy Miroshnichenko va Svetlana Shuvayeva tomonidan loyihalashtirilgan. Binoda madaniy-ma‘rifiy tadbirlar, konferensiyalar va uchrashuvlar o‘tkazilgan bo‘lib, u Toshkent madaniy hayotining markaziy nuqtalaridan biri sanalgan. Afsuski, keyingi rekonstruksiya jarayonlarida mazkur inshootning dastlabki me‘moriy qiyofasi deyarli yo‘qolgan.

Toshkent univermagi (MUM) – Toshkent shahridagi dastlabki modernistik inshootlardan biri sanalib, 1964-yilda foydalanishga topshirilgan. Binonig me‘morlari Leonid Blat, Leonid Komissar va Aleksandr Freytag Le Korbyuze tamoyillariga asoslanib, ustunlar ostida ochiq piyodalar yo‘laklarini loyihalash hamda tekis tomning funksional imkoniyatlarini o‘rganishga e‘tibor qaratganlar. Ushbu yondashuv Toshkent modernizmi me‘morchiligida ochiqlik, funksionallik va inson miqyosidagi muvozanatni ifodalaydi.

O‘zbekiston Badiiy akademiyasi Markaziy ko‘rgazmalar zali (sobiq Rassomlar uyushmasi Ko‘rgazmalar zali) – 1974-yilda toshkentlik me‘mor Rafael Xayrutdinov rahbarligida barpo etilgan bo‘lib, binonig konstruktiv yechimi, yorug‘lik bilan to‘ldirilgan ekspozitsion maydonlari hamda ochiq galereya tipidagi fasad tuzilishi o‘z davrining ilg‘or arxitektura g‘oyalarini aks ettiradi.

“Moviy gumbazlar” kafesi – 1970-yilda yosh me‘mor Vil Muratov tomonidan loyihalashtirilgan. Mazkur inshootda shakllar bilan tarixiy arxitektura unsurlari muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirilgan. Kafe yangi barpo etilgan shahar xiyobonida joylashgan holda o‘zining plastikasida mahalliy madaniyat va zamonaviy modernizm estetikasining sintezini ifodalaydi.

“Kosmonavtlar” metro bekati – 1984-yilda me‘mor Sergo Sutyagin rahbarligida barpo etilgan. Ushbu bekat Toshkent metropolitenining badiiy qiymatga ega o‘ziga xos bekatlaridan biridir. Bekat dizaynida “kosmik” mavzu markaziy g‘oya sifatida aks ettirilgan, bu esa inson tafakkuri va texnologik taraqqiyot ramzi sifatida talqin etiladi ([5]).

“Ilhom” teatri va “Shodlik” mehmonxonasi (Yoshlar uyi) dastlab yoshlar uchun madaniy va ko‘ngilochar markaz sifatida mo‘ljallangan bo‘lib, uning tarkibiga mehmonxona, sport majmuasi hamda klublar kirgan. 1976-yilda “Ilhom” teatri mazkur binoda o‘z faoliyatini boshlaydi. Arxitektura yechimida ko‘p funksionallik, dinamik kompozitsiyalar va soddalik bilan uyg‘unlikka intilish kuzatiladi.

1964-yil oktabr oyida foydalanishga topshirilgan Alisher Navoiy nomidagi Kinochilar uyi (“Panorama” kinoteatri) binosi o‘z davrining yirik madaniy maskani sifatida faoliyat yuritgan. 2500 tomoshabinni sig‘dira oladigan zalga ega majmua hajmiy-fazoviy yechimining uyg‘unligi, ichki akustik tizimi va vizual kompozitsiyasi bilan ajralib turadi.

“Turkiston” saroyi loyihasini ishlab chiqish 1981-yilda boshlangan bo‘lib, asosiy g‘oya – ochiq maydon va sahna hududini uyg‘unlashtirgan zamonaviy teatr yaratishdan

iborat edi. Qurilish bir necha marotaba to‘xtatilgan, biroq 1990-yillarda davom ettirilgan. Mustaqillikdan so‘ng saroyning tashqi ko‘rinishi deyarli o‘zgarmagan, biroq ichki interyer bezaklari boyitilgan. Loyiha o‘z davrining monumental modernizmini milliy ramzlar bilan uyg‘unlashtirgan misol sifatida qimmatlidir.

Xulosa. “Tashkent Modernism” mobil ilovasida jamlangan obyektlar Toshkent shahridagi modernizm davri me‘morchiligining shakl, konstruktiv yechim va badiiy-estetik tamoyillarini har tomonlama yoritib beradi. Ushbu inshootlar 1960-1980-yillar oralig‘ida barpo etilib, o‘z davrining texnologik yangiliklari, funksionalizm g‘oyalari va urbanistik tafakkurini mujassam etgan.

Binolarning kompozitsion tuzilmalari, fasad ritmikasi va modulli konstruksiyalari orqali soddalik, funkcionallik va estetik uyg‘unlik prinsiplari aniq namoyon bo‘ladi. “O‘zbekiston” mehmonxonasi, Toshkent univermagi va O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi singari inshootlarda beton, shisha va metall kabi materiallardan foydalanish orqali iqlimiy moslashuv va texnik samaradorlik ta‘minlangan. Bundan tashqari, “Kosmonavtlar” metro bekati, “Turkiston” saroyi kabi obyektlar badiiy konsepsiyaning milliy va zamonaviy unsurlar sinteziga asoslanganligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv Toshkent modernizmini mahalliy madaniyat bilan uyg‘unlashgan mustaqil arxitektura yo‘nalish sifatida baholash imkonini beradi.

“Tashkent Modernism” ilovasi mazkur me‘moriy merosni raqamli platforma orqali tizimli hujjatlashtirib, shahar arxitektura tarixini o‘rganish, saqlash va ommalashtirishning yangi bosqichini boshlab berdi. Bu esa nafaqat ilmiy-tadqiqot, balki madaniy turizm va raqamli ta‘lim sohalari uchun ham dolzarb ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Кадырова Т. Архитектура Советского Узбекистана. – М.: Стройиздат, 1987. – 319 с.
2. Tashkent Modernism. Index. Buklet. – Toshkent, 2023. – 62 b.
3. Jabbarova L. O‘zbekistonda muzey dizaynining rivojlanish tamoyillari (XX asr ikkinchi yarmi - XXI asr boshlari). San’atshunoslik fan. nom. dis. – Toshkent, 2025. – 140 b.
4. Броновицкая А., Малинин Н., Пальмин Ю. Москва: архитектура советского модернизма. 1955-1991. Справочник-путеводитель. – 2-е изд., испр. – М.: Гараж, 2016. – 327 с.
5. <https://tashkentmodernism.uz/index.php?r=application&lang=uz>

MUSIQA FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATSION YODOSHUV ORQALI TA'LIM SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISH

M.Djumaboyeva.

Qo'qon davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa fanlarini integratsiyalashning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Integratsiyalashuv jarayonida o'quvchilarning nafaqat ijodiy, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Musiqa san'ati o'quvchilarda estetik didni shakllantirsa, texnologik ta'lim ularni hayotiy amaliy faoliyatga tayyorlaydi. Shunday qilib, ikki fan integratsiyasi o'quvchining har tomonlama barkamol shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, texnologik ta'lim, integratsiya, innovatsion yondashuv, ijodkorlik, STEAM, milliy qadriyatlar, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, terma, ijodkor, o'lan, an'ana, odat, qo'shiq, odob ta'lim, bilim san'at, qobiliyat.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические основы интеграции музыкальных дисциплин. В процессе интеграции показаны возможности развития не только творческих, но и практических навыков учащихся. Если музыкальное искусство формирует у учащихся эстетический вкус, то технологическое образование готовит их к практической жизнедеятельности. Таким образом, интеграция двух дисциплин служит развитию учащегося как всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: музыкальное образование, технологическое образование, интеграция, инновационный подход, творчество, STEAM, национальные ценности, развитие личности учащегося, термин, творец, олан, традиция, обычай, песня, этикетное образование, знание, искусство, умение.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical foundations of the integration of music disciplines. In the process of integration, the possibilities of developing not only creative, but also practical skills of students are shown. While the art of music forms an aesthetic taste in students, technological education prepares them for practical life activities. Thus, the integration of the two disciplines serves the development of the student as a comprehensively developed personality.

Key words: musical representation, technological representation, integration, innovative approach, creation, STEAM, national values, razvitie lichnosti uchashchegosya, term, creation, olan, tradition, custom, song, etiquette, knowledge, art, art.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya masalasi dolzarb hisoblanadi. Xususan, musiqa va texnologik ta'lim fanlarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda ijodkorlik, estetik dunyoqarash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Integratsiya nafaqat bilimlar uyg'unligini ta'minlaydi, balki o'quvchilarni milliy qadriyatlar va zamonaviy innovatsiyalar ruhida tarbiyalaydi. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib umrbod musiqadan zavq topadi. Musiqadan ozuqa olish uchun esa, inson yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, go'zallikni his eta oladigan bo'lishi kerak. Olimlardan birlari «Odam Shaxs bo'lish uchun, u ruhiy tomonidan rivojlanishi, o'zini bir butun inson deb his qilmog'i kerak»- degan edi. Musiqa madaniy hayotimizda keng o'rinni tutgan inson shaxsiyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan san'at turidir. Musiqa tarbiyasi esa, nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biridir, u atrofidagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etishga va kadrlashga o'rgatadi. O'quvchilarga kasbga sadoqat tuygusini shakllantirishda umumta'lim maktablaridagi, musiqa madaniyati darslarining ahamiyati katta. O'quvchilar san'at sirlarini tushunishni va qadrlashni, san'atdan baxramand bo'lishni avvalo maktablarda o'rganadilar

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

O'zbek va xorijiy olimlar integratsion ta'limning samaradorligi haqida ko'plab tadqiqotlar olib borishgan. Pedagogik adabiyotlarda ta'kidlanishicha, musiqa san'ati bolaning emotsional dunyosini boyitadi (Komenskiy, Ushinskiy, Zunnunov). Texnologik ta'lim esa o'quvchini mehnatsevarlik, mustaqillik va amaliy faoliyatga tayyorlaydi (Avloniy, Yusupov, Abdullayev). STEAM-ta'lim konsepsiyasida san'at (Art) va texnologiya (Technology) uyg'unligi alohida o'rin egallaydi. Kasbga sadoqat tuygusini shakllantirish uchun esa, musiqa madaniyati dasturlari bilan bir qatorda sinfdan tashqari musiqa tarbiyasini ahamiyati katta. Chunki, sinfdan tashqari musiqa tarbiyasining ommaviy va to'garak shakllarida bolalar yalpi tarzda jalb etiladi. Zotan, musiqa tarbiyasi sozanda yoki xonandani emas, eng avvalo insonni tarbiyalaydi. O'sib kelayotgan yosh avlodni musiqa, go'zallik olamiga olib kiradi. Chunki, musiqa inson hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega va ahloqiy-nafosat bilan bir qatorda kasbga muxabbat tuygusining muhim vositasidir. Insoniyat yaratilibdiki mehnat qilib yashash ko'nikmasi mavjud. Bu xar bir insonga berilgan. Mehnat qo'shiqlari – xalq og'zaki ijodining qadimiy namunalaridan birini tashkil etadi. Xususan, bu aytimlar mehnat jarayonini bir maromda uyushqoqlik bilan bajarishga ko'mak berishi qatorida yana mehnatchi qalbiga ko'tarinkilik kayfiyatini jo qilgan, ruhiy dalda bo'lib xizmat qilgan. Mehnat aytimlarining ijtomiy ko'lam o'tmishdada yashagn avlod-ajdodlarimiz uchun yanada keng bo'lgan. Bu toifa aytimlari turli topinish va e'tiqodlar bilan bog'liq rasm-rusm va marosimlarning tarkibiy qismi sifatida ham namoyon bo'lib kelgan.

Har holda bizga qadar yetib kelgan mehnat aytimlari misolida shunga ishora alomatlar saqlanib kelganligini aytishimiz mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirda bizga ma‘lum bo‘lgan mehnat qo‘shiqlarini ta‘riflashga kirishar ekanmiz, ularga xos quyidagi tasnifiy belgilarni alohida ko‘rsatib o‘tamiz:

a) mehnat qo‘shiqlarida jo‘rsozlik vazifasini bajaruvchi musiqiy cholg‘ular qo‘llanilmaydi; b) mehnat qo‘shiqlarida she‘riy bandlar oldidan yoki ulardan so‘ng mustaqil naqoratlar deyarli qo‘llanilmaydi, ammo band misralariga ulanib keluvchi maxsus takroriy so‘z iboralar va bu jarayon texnologik ta‘lim darsida kayfiyat uchun foydalanishda ijobiy ta‘sirga ega. Mehnat jarayoniga mansub aytimlarning yana bir turkumiga hunarmandchilik qo‘shiqlari tashkil etadi. Bu namunalar asosan charx (ip) yigirish, gilam tuqish do‘ppi tikish kabi mehnat vaziyatlari bilan bog‘liq xotin-qizlar ijodi bo‘lib, chorvadorlik va dehqonchilik qo‘shiqlariga nisbatan keyinroq shakllangandir. Bu aytimlarning kuy-ohanglari esa yuqorida kurib o‘tilgan mehnat aytimlari sadolariga yaqinligi va unda yettilik bo‘g‘in-ritmi qo‘llanganligi bilan tavsiflanadi. Shunga oid misolni ip yigirishda kuylangan “urchuk” aytimida ko‘ramiz. Mazkur aytim yondosh pog‘onalardan tarkib topgan kichik uchlik shaklidagi oddiy ohang tuzilmasi negizida yangraydi

Musika va texnologik ta‘lim fanlarining integratsiyasi quyidagi natijalarni beradi:

1. Ijodiy tafakkur rivoji – musika darslarida texnologik vositalardan (multimedia, elektron dasturlar) foydalanish orqali o‘quvchi o‘z ijodiy g‘oyalarini amalda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi.

2. Milliy qadriyatlarni singdirish – milliy cholg‘u asboblari yasash, ularning tovush xususiyatlarini o‘rganish texnologik darslarda amaliy topshiriqlar sifatida qo‘llanadi.

3. Hayotiy ko‘nikmalar shakllanishi – musika san‘ati orqali estetik tarbiya, texnologik ta‘lim orqali esa amaliy mehnat ko‘nikmalari shakllanib, o‘quvchi kelajak hayotida muvozanatli bilimlarga ega bo‘ladi.

4. Zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish – raqamli dasturlar, elektron musiqiy qurilmalar, 3D-modellashtirish kabi usullarni qo‘llash integratsiyaning samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Musika va texnologik ta‘lim fanlarining integratsiyasi o‘quvchilarda ijodiy, intellektual va amaliy ko‘nikmalarni uyg‘un holda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda muhim o‘rin tutadi. Integratsion yondashuv orqali estetik tarbiya va mehnat madaniyati uyg‘unlashib, zamonaviy ta‘lim talablariga javob beruvchi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Jabbor Eshonqul. O‘zbek fol’klorida tush va uning badiiy talqini. –
2. Toshkent: Fan, 2011.

3. 2.Zarifov X.T. O‘zbek fol'klori. Pedagogika institutlari uchun xrestomatiya.
4. Қобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОРА ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.
5. Қобилова, Э. Б. "ФОРМИРОВАТЬ ДУХОВНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОРА ЖАНРА." *Oriental Art and Culture* 3.1 (2022): 291-295.
6. Bakirovna, Q. E. "Theoretical And Methodological Basis Of Overcoming Contradictions In Modern Musical And Educational Practice." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 1.1 (2021): 117-120.
7. Qobilova, Ezoz. "THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES." *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research* 4.02 (2024): 44-49.
8. Qobilova, Ezoz. "THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES." *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research* 4.02 (2024): 44-49.
9. Qobilova, Ezozxon. "The Significance Of Interdisciplinary Connection In The Formation Of Music Literacy In Children With Hearing Defect In Music Lessons." *Onomázein* 62 (2023): December (2023): 1382-1388.
10. Qobilova, E. B., et al. "QADIMIY MUSIQIY SAN’ATNING SHAKLLANISH JARAYONI." *Science and innovation* 2.Special Issue 14 (2023): 560-565.
11. Jamoliddinova, D., et al. "BO’LAJAK MUSIQA TALIMI O ‘QITUVCHILARINING KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. E’zozxon Qobilova." 269.

HAMZA HAKIMZODANING MA‘NAVIY MEROSIDA IJTIMOIIY-SIYOSIY G‘OYALARNING YORITILISHI

*FDTU “Ijtimoiy fanlar va sport” kafedrası
t.f.f.d (PhD) Sh.X.Xonqulov.*

*FDTU “Ijtimoiy fanlar va sport” kafedrası
katta o‘qituvchisi M.S.O‘runboyeva*

Annotatsiya.Teatr san‘atining tashkil topishi hamda rivojlanishiga hissa qo‘shgan yetuk ijodkor Hamza Hakimzoda Niyoziyning teatr ijodiy faoliyatiga qo‘shgan hissasi va uning teatrdagi sahnalashtirgan spektakllari haqida boradi.

Аннотация.Хамза Хакимзода, ведущий художник, внесший вклад в становление и развитие театрального искусства, рассказал о вкладе Ниязи в театральное творчество и его театральные постановках.

Annotation.Hamza Hakimzoda, a leading artist who contributed to the formation and development of theatrical art, spoke about Niyazi's contribution to theatrical creativity and his theatrical performances.

Kalit so‘zlar: teatr, aktyor, spektakl, p‘esa, obraz, xarakter, rejissor, drama.

Ключевые слова: театр, актер, спектакль, спектакль, образ, персонаж, режиссер, драма.

Keywords: theater, actor, play, play, image, character, director, drama.

KIRISH

Hamza ijodi ko‘pqirrali bo‘lgani, u yaratgan asarlarning ba‘zilari bizgacha yetib kela olmay turgani hamon olimlarimizning qo‘llarini bog‘lab turgani ham haqiqatdir. Hamza ijodi olimlarimiz tomonidan qanchalik tadqiq qilingan bo‘lmasin hali u tugal o‘zlashtirilmagan qo‘riqqa o‘xshab turibdi. Uning ko‘pkirrali ijodida taxti buzilmagan sahifalar topilishi ehtimoldan uzoq emas ko‘rinadi. Hamzani teatrdan, teatrni Hamzadan ajratib bo‘lmaydi. Hamza Oktabr inqilobi tufayli bunyodga kelgan davlat teatr truppasiga boshchilik qilgan karvonboshidir. Bu karvonboshining vazifasi nihoyatda ulkan edi. Artistlar to‘plash, rejissorlik qilish, qo‘shiq yozib, kuy bastalash, eng muhimi yangi inqilob uchun xizmat qila oladigan p‘esalar yaratishi kerak edi. Bular – siz endigina atak-chechak qilayotgan teatr mavqeini ko‘tarib bo‘lmas edi. U o‘zining birgina “Boy ila xizmatchi” asari bilan Turkiston

o‘lkasida san’atimizning istiqbolini aniqlab bera bildi. Bu asar zo‘r ijtimoiy masala ko‘tarishi, badiiyatning boyligi, obrazlarning puxta ishlanganligi, personajlar aytadigan so‘zlarning o‘ziga xosligi bilan dramaturgiyamiz durdonasidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Hamzaning teatr tashkil topishida xizmati shu qadar kattaki, bu zotni Globus teatrini yaratgan ingliz dramaturgi Shekspirga, o‘zi komediyalar yozib, rol ijro etgan fransuz adibi Mol’erga, Moskva akademik Maliy teatrini “o‘z uyim” deb bilgan dramaturg Ostrovskiyga o‘xshatgning keladi. “Rus-tuzem maktabini bitirgan Badriddin A’lamov 1914-16 yillarda o‘zining “Juvonmarg”, “Ahmoq”, “O‘gay ota”, “Boyvachcha” p’esalari bilan tanilgan Abdulla Badriy (1893-1936) edi. Mashxur Mannoy Uyg‘ur, “Halima”ning muallifi G‘ulom Zafariylar ham Avloniy truppasidan chiqqan edilar. Qo‘qonda ham bir qator iste’dodli yoshlar uyushgan edi. Teatrshunos M.Rahmonov 1915-yilning boshlarida maydonga kelgan Qo‘qon teatri havaskorlari truppasi Abdurauf Samadov, Mahmud Tarasha Baratov, Abdulaziz, Xolmuhammad Oxundiy, A‘zamxo‘ja, Mirhomid Miroqilov, Azimxo‘ja Toshxo‘jayev, Xasan Ermatov, Isoq Sodiqiy, Abdullajon kabilardan tarkib topganini aniqladi”. [1. B. 313-314.] 1915-yilning sentabrida Avloniy truppasi “Zaharli hayot”ni sahnalashtirdi. Drama 1915-yilda yozilgan. 1916-yilda bosilib chiqqan. Qo‘qonda birinchi marotaba 1915-yilning 22-oktabrida o‘ynalgan. Binobarin, uni birinchi sahnaga qo‘ygan Avloniy truppasi bo‘ldi. Avloniy dramani 1915-yilgi Farg‘ona sayohatidan olib qaytgan bo‘lishi ehtimoldan uzoq emas. Teatrshunos M.Rahmonov, yuqorida tilga olingan kitobida Hamza va Avloniy munosabatlarining o‘rganilishi zarur bo‘lgan masala sifatida alohida ta’kidlagan edi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Darhaqiqat, XX asr o‘zbek madaniyatining dongdor vakili Hamza bilan o‘z ijodi va faoliyatini yoshi va muhiti taqozosiga ko‘ra ertaroq boshlagan uning iste’dodli, zahmatkash zamondoshi Avloniy bir-biriga yaqinlashtiradigan jihatlar ko‘p. Ularning har ikkisi ham Muqimiy va Furqat boshlab bergan demokratik adabiyotning munosib davomchilari sifatida maydonga chiqdilar. Har ikki shoir dunyoqarashining shakllanishida 1905- yil voqealari, ilg‘or zamondoshlar katta rol o‘ynadi. Birinchi rus revolyutsiyasi har ikki adibning milliyijtimoiy, aytish mumkin-ki, inqilobiy faoliyatida burilish nuqtalaridan bo‘ldi. Hamzashunos olimlar uning 1909-1910 yillarda Toshkentda yashaganini ma’lum qiladilar. Bu vaqtlarda Avloniy taraqqiyparvar, ma’rifatchi sifatida tanilib qolgan edi. Chunonchi, 1904-yilda Mirobodda yangi tipdagi maktab ochgani, u haqida gazetalarda maqolalar bosilgani, 1909-yilda “milliy hasrat va nadomatlardan iborat” she’rlarimi maktab o‘quvchilariga mo‘ljallab, majmua holida nashr ettirgani, nihoyat “Shuhrat” gazetasidagi redaktorligi Hamzaning diqqatini tortmagan bo‘lishi ehtimoldan uzoq. Ular birinchi marotaba mana shu 1909-1910 yillarda tanishganlar degan taxminga asos bor. Hamza va Avloniyga yana qaytadigan bo‘lsak, 1914-yil 4-aprelda Toshkentda “Sadoyi Turkiston”

gazetasining 1-soni bosilib chiqdi. Bor-yo‘g‘i 66-soni chiqib, bir yilcha davom etgan bu gazeta Hamza va Avloniy munosabatlarida alohida sahifa bo‘lgan deb taxmin qilish mumkin. Negaki, har ikki adib ham unda faol ishtirok etgan edilar.

Atoqli Hamzashunos Laziz Qayumovning aniqlashicha, Hamzaning shu gazetada 1914-yil, 11-may, 2-sonida chiqqan “Ahvolimiz” she‘ri uning matbuotda bosilgan birinchi asaridir. [2.B. 13.]. Hamzaning “Sadoyi Farg‘ona” gazetasining 1914-yil 21-may sonida bosilgan “Muhammas bar gazeli Avloniy Toshkandiy”si ham ikki adib ijodiy hamkorligiga guvoh bo‘lib turibdi. Bu hamkorlik samaralarini ularning boshqa janrlardagi asarlarida ham topish mumkin. U birinchi navbatda, xalqning keng qatlamlariga teran razm tashlashda, jamiyatning adolatsiz qurilganini, haqsizlik avjga minganini, mehnatkashning tirikchiligi toqat qilib bo‘lmaydigan darajaga kelganini qat‘iyat va izchillik bilan o‘quvchiga yetkazishda ko‘rinadi. Hamzaning 1905-yilgi rus revolyutsiyasidan keyinroq Turkistonga Qozon, Samara, Orenburg kabi shaharlardan kelib kolgan progressiv ruhdagi rus, tatar ziyolilari, o‘qituvchilari bilan aloqa bog‘lashi, ilg‘or rus adabiyoti va madaniyatini o‘rganishi, ayniqsa maorif sohasida Abdulla Tukmullin kabi ayrim ilg‘or fikrli tatar maorif xodimlari bilan tanishuvi bu sohada muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. O‘zining yozishicha, 1908-yillardan keyinroq bu odam bilan tanishuv, suhbatlar she‘rlarining inqilobiy tus olishiga, 1905-yilgi revolyutsiyaning moxiatini anglab olishga yordam bergan. [3] O‘sha vaqtlarda Turkistonga kelgan rus, tatar teatr va konsert truppalarining Qo‘qondagi tomoshalari Hamzada katta taassurot qoldirgan.

U do‘sti Bo‘ronboy orqali Abdulla To‘qay she‘rlarining mohir ijrochisi Komil Mutiy bilan tanishib, undan saboq va maslahatlar olgan. [4] Buning natijasida u endi ijtimoiysiyosiy mavzularda “Ahvolimiz”, “Eshonlarning holidan”, “Zaharli hayot”, “Yangi saodat yoki milliy roman” kabi asarlar yoza boshlaydi. Bu davrda uning ijodi faqat g‘oyaviy-tematik jihatdangina emas, janr jihatdan ham boyib boradi. Hamza ijodida ijtimoiy-siyosiy lirika, ijtimoiy-satira, realistik ruhdagi proza va sahna asarlari keng o‘rin ola boshladi. Asarlarining tili va uslubi ham xalq hayotiga yanada yaqinlashdi. Bunda shubhasiz birinchi navbatda o‘zbek xalqi ijtimoiy-siyosiy xayotidagi yangi o‘zgarishlar, yozma va og‘zaki adabiyotimizning ilg‘or an‘analari bilan birga tatar revolyutsion demokrat shoiri Abdulla To‘qayning ta’siri kuchli bo‘lgan. Buni Hamzaning “Qizlar va yigitlar dialogi”, “Maktublar”, “Ramazon”, “Sog‘inish”, “Eshon o‘pkasi”, “Ishchilar, uyg‘on!” she‘rlari bilan Abdulla To‘qayning “Tovush haqqida”, “Bugun bayram”, “Nasihat”, “Eshonning zori” she‘rlaridagi yaqinlikdan sezish mumkin. Professor Abdurahmon Sa‘diy, tarjimon va yozuvchi Zarif Bashir o‘zbek, tatar matbuoti sahifalarida har ikki xalqning Hamza, Mirmuxsin Shermuhamedov, Abdulla To‘qay, Majid G‘ofuriy, Olimjon Ibrohimov kabi vakillari ijodini keng targ‘ib qilib, tatar-o‘zbek adabiy aloqalarining rivojlanishi, shuningdek Hamza, Abdulla Qodiriy ijodlarining Tataristonda tarqalishida katta xizmat qiladilar. [5. B. 202.]

Bu hollarning hammasi o‘z navbatida yangi revolyutsion o‘zbek adabiyoti va teatr san’ati yutuqlarining Volgabo‘yi xalqlari o‘rtasida tobora kengroq yoyilishi, ayniqsa

Hamza g‘oyaviy jihatdan yaqin bo‘lgan Olimjon Ibrohimov, Majid G‘ofuriy kabi tatar, boshqird revolutsion shoir va yozuvchilari orasida katta qiziqish uyg‘otishga sabab bo‘ldi. Hamzashunoslik o‘zbek sovet adabiyotshunosligining muhim tarkibiy qismi sifatida o‘z taraqqiyotida oddiylikdan murakkablikka, yuzakilikdan chuqur ilmiylikka tomon ko‘tarila bordi. Hamzashunoslik ilmida ham ko‘p millatli sovet adabiyotshunosligi qo‘lga kiritgan barcha yutuqlar o‘z aksini topdi. B.A.Pestovskiy, Shokir Sulaymon, Abdurahmon Sa‘diy, N.Mironov Hamza ijodining dastlabki tadqiqotchilaridan hisoblanadilar. Ayniqsa B.A.Pestovskiy va Shokir Sulaymon 20- yillarda yozgan ba‘zi maqolalarida Hamzaning ayrim asarlari haqida fikr yuritib, otashin shoir ijodiga haqli ravishda baho berdilar. Biroq, 20-yillardagi barcha tadqiqotchilar ham Hamza ijodiga to‘g‘ri, holisona baho berdi, deb bo‘lmaydi. Bu yillarda Hamza ijodini ataylab kamsitishga uringanlar ham, u jadid adabiyotining namoyondasi deb qoralaganlar ham bor edi6 . [6.B. 45.]

XULOSA

Umuman olganda shuni aytish mumkinki, so‘nggi davrlarga kelib Hamzashunoslik ilmi san‘atkor ijodini chuqur va ob‘ektiv tadqiqot asosida keng ko‘lamli yorituvchi qator salmoqli asarlar - tanqidiy-biografik ocherk va monografiyalar, o‘quv qo‘llanmalari va adabiy maqolalar to‘plami, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari bilan boyidi. Y.Sultonov, R.Po‘latov, A.Boboxonov, X.Nazarova, M.Aminovalarning nomzodlik, Laziz Qayumovning doktorlik dissertatsiyasi ana shu yutuqlar jumlasidan bo‘lib, ularda Hamzaning hayoti, dunyoqarashi va ijodining turli qirralari ijtimoiy jamiyatimiz tarixi va yangi adabiyotimiz taraqqiyoti bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov M. O‘zbek teatri tarixi, XVIII asrdan XX asr avvaligacha, - T.: Fan, 1968.
2. Qayumov L. Inqilobiy drama. -T.: G‘.G‘ulom, 1970.
3. Sultonov Y. Hamza Hakimzoda Niyoziy haqida muhim hujjat. O‘zbek tili va adabiyoti, -T.:1963. № 1.
4. Shokir Sulaymon. // Hamza Hakimzoda - revolyusiya shoiri. // Guliston, 1939, № 2.
5. Ismoilov B. // Oktabr tongida tug‘ilgan teatr. // Sharq yulduzi, 1975, № 2.
6. “Hamza haqida maqolalar” to‘plami, -T.: 1960.

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

MEDIAKONTENT ASOSIDA TALABALARDA TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR TAMOYILLARI <i>Bekmurat Tolepov</i>	4
METHODS IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE AT SCHOOLS <i>Jurayeva Zulayxo Shamsiddinovna</i>	11
ONTOGENETIC PRINCIPLES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO ADULTS <i>¹ Shamsiev U.B</i>	16
OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI <i>Alimova Mavluda Shuxratbekovna</i>	21
O'ZBEK TILINING SOHAVIY QO'LLANISHI: TIBBIY TERMINLARNI O'RGATISHNING AHAMIYATI <i>Zoitova Shoxista Asqarovna</i>	28
TARIX DARSLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHINI TARIXIY MATERIALLAR ASOSIDA VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Kosbergenov Raxat Maxsetbaevich</i>	33
GID VA TARJIMONLIK SOHASIDA INGLIZ TILIDAN KELIB CHIQAIDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI YECHISHNING SAMARALI METODLARI <i>Quziyev Sarvarbek Ilmiddinovich</i>	42
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NA'MUNALARINING O'RNI <i>D.Teshaboyev, Z.Boymatova</i>	48
PRIORITY AREAS AND FACTORS AFFECTING THE EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL TRAINING FOR STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS <i>Erejepov Maxsud Tursinbaevich</i>	52
KREDIT-MODUL TIZIMINING MOHIYATI VA O'QUV JARAYONIDAGI O'RNI <i>Sodiqjonov Javohir Akmaljon o'g'li</i>	58
CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT LIFE IN ENGLISH AND KARAKALPAK LANGUAGES: A COGNITIVE APPROACH <i>Djabbarbergenova Miyirkhan Maksetbay kiz</i>	63
IMPROVING THE LEGAL CULTURE OF YOUNG PEOPLE THROUGH LEGAL EDUCATION AND TRAINING <i>A.A.Abdurasulov</i>	67
OLIY TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XALQARO TAJRIBA: RIVOJLANGAN DAVLATLAR	72

MODEL <i>A.A.Abdurasulov</i>	
TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION BOSHQARUV STRATEGIYALARI <i>Akmal Sirliyevich Ko‘bayev</i>	78
РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ <i>Абдуллаева Дилфуза Султанбаевна</i>	83
TALABALARDA DIAGNOSTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI <i>Abduraxmonov Niyozbek Xamdamjon o‘g‘li</i>	88
TIBBIYOT OLIYGOHI TALABALARIDA VATANPARVARLIK, INSONIYLIK TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISH <i>Axmedova Uktamxon Erkinovna</i>	93
BOSHLANG‘ICH BOSQICHDA YAPON GRAFIKASINI O‘QITISHDA MULTIMODAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI <i>Alavxonova Gulnoza Solexonova</i>	100
OLIMPIADA MASALALARINI YECHISH METODIKASINI MASALALARNI KLASSIFIKATSIYALASH ORQALI RIVOJLANTIRISH <i>Aslonov Xayrullo Shukrullo o‘g‘li</i>	109
IMPROVING STUDENTS' SPEAKING SKILL VIA ICT TECHNOLOGIES IN ENGLISH CLASSES <i>Baxadirova Shoxina Nadir kizi</i>	115
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARIDA ILMIY DUNYOQARASH ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHDA ONA TILI TA'LIMINING O'RNI <i>Burxanov Zavqiddin Sherali o‘g‘li</i>	122
DASTURLASHNI O‘QITISHDA INNOVATSION METODLAR <i>Pirekeev Jandulla Xamidullaevich</i>	128
MA'NAViy-MA'RIFIY ISHLARNI TASHKIL ETISHDA O‘QITUVCHINING ROLI <i>M.Djumaboyeva</i>	132
PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALAR FANINI O‘QITISHNING MUAMMOLARI <i>Ermonov Sherzod Ibrayim o‘g‘li</i>	136
EXPLORATORY ACTION RESEARCH IN IMPROVING THE METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS <i>Erkulova Feruza Melikuziyevna</i>	144
BO‘LAJAK FILOLOGLARNI INGLIZ TILINI O‘QITISHDA METOKOGNITIV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	154

METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Abduraxmonova F.M</i>	
FIZIKA FANIDA STEAM YONDASHUVI <i>Dadaboyeva Feruzaxon Olimjonovna, Fayzullayeva Shaxnoza Kamolitdinovna</i>	160
NOSTANDART MASALALARNI YECHISH USULLARI <i>Rasulova Gulnozaxon Azamovna, Mamadaliyeva Durdona Aminjon qizi</i>	164
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI INTEGRATIV RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI <i>Xamzayev X.X</i>	170
TALABALARGA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA O‘QUV MASHG‘ULOTLARINI LOYIHALASH AMALIYOTI <i>N.SH.Ibragimov, M.Yusupova</i>	179
BO‘LG‘USI TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RAQAMLI TA‘LIM SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA <i>Tursunov Ahror Amadovich</i>	184
INGLIZ TILINI MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISHNING KOGNITIV AHAMIYATI <i>Eshboyeva Shoira Azamatovna</i>	193
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA KREATIV YONDASHUVLARNI TA‘LIM JARAYONIGA JORIY ETISH <i>Masharipova Durdona Raximbergan qizi</i>	198
JISMONIY TARBIYA MUTAXASSISLARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA XALQARO YONDASHUVLAR <i>M.A.Islomov</i>	204
CHET TILLARNI O‘QITISHDA SHARQ TILI YO‘NALISHI TALABALARI MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI STRATEGIYALARI <i>Raxmanberdiyeva Karima Saydanovna</i>	212
TIZIMLI PEDAGOGIK YONDASHUVNING KONSEPTUAL QOIDALARI <i>Karimova Nigora Ikromovna</i>	217
THEORETICAL STUDY OF THE MONTESSORI TEACHING METHOD <i>Karimova Sadoqat Abduxamidovna</i>	224
HAMSHIRALIK TA‘LIMIDA AUTENTIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK SHARTLARI <i>Karimova Madinabonu Ilxomjon qizi</i>	230
KOMMUNIKATIV TEXNOLOGIYALAR FALSAFASI <i>Munojatxon Jaloldinova Kamolova</i>	235
MUHANDISLIKDA RAQAMLI VOSITALAR YORDAMIDA MANTIQIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH <i>Komolova Gulhayo Shukirillo qizi</i>	241

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN MODERNIZING THE EDUCATIONAL PROCESS <i>Umaraliyeva Munojatkhon Mashrabovna</i>	247
MAXSUS NAFAS OLISH MASHQLARINING YUGURISH BO‘YICHA CHIDAMLILIKKA TA’SIRI: EKSPERIMENTAL O‘RGANISH <i>Ibroximov Muzaffar Islom o‘g‘li</i>	254
O‘QITUVCHILARNING PROFESSIONAL RIVOJLANISHIDA YANGI TRENINGLAR VA O‘QUV DASTURLARINING TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI <i>Mahmudova Nargiz Jumaniyazovna</i>	261
MAKTABGACHA TA’LIMDA AXLOQIY TARBIYAGA YO‘NALTIRILGAN ERTAKLARNI TANLASH TAMOYILLARI <i>Qosimova Muattar Shokirjon qizi</i>	268
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНАТОМИИ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ <i>Касимова Нодира Махамаджановна</i>	275
MASOFAVIY ONLAYN TA’LIM TIZIMIDA TALABANING XATTI-HARAKATLARINI EKSPERT BAHOLASH	280
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ETNOMADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI <i>G‘ulomxo‘jayeva Mushtariy Elmurod qizi</i>	293
TIBBIY TA’LIM YO‘NALISHLARI TALABALARINING XORIJIY TIL KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH <i>Tuychibayeva Maftuna Baxodirovna</i>	297
MUSIQACHILARNING MUSIQIY PEDAGOGIK MAHORATINI INNOVATSION YONDOSHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH <i>O.Sobirova</i>	302
EXPERIMENTAL STUDY OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ REFLEXIVE COMPETENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS <i>Khaydarova Nigora Obidovna</i>	308
ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ <i>Хасанов Абдушахид Абдурашидович, Саъдуллаева Ситора Мухиддиновна</i>	315
PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISH ASOSIDA TALABALARNING BILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISHNING METODIK ASOSLARI <i>Qoyilova Mehriniso Djurayevna</i>	321
ELEKTRON TA’LIM VOSITALARI ORQALI TALABALARNING BILIM VA KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH <i>Muhammad-Anasxon Hakimjon o‘g‘li, Ikromov</i>	329
MOBIL VA ARALASH TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING	334

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI <i>Madmusayev Jaxongir Muxtorali o'g'li</i>	
ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI AKADEMIK LITSEYLARI O'QUVCHILARINING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATIDA VEB-PLATFORMADAN FOYDALANISH MODEL <i>Axmedov Yodgorbek Olimjonovich</i>	343
INGLIZ TILINI MEDIATEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QITISHNING KOGNITIV AHAMIYATI <i>Eshboyeva Shoirazamatovna</i>	350
MEXANIKA BO'LIMINI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYALAR VA INTERAKTIV SIMULYATSIYALAR ASOSIDA TA'LIM METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Mo'ydinova Madina Alisherovna, Zulunova Moxlaroyim Abdurashid qizi</i>	355
O'ZBEKISTONNING TA'LIM ISLOHOTLARI: XALQARO MEZONLAR VA QIYOSIY TAHLIL ASOSIDA <i>Nodira Toliboyeva</i>	360
YOSHLAR IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MOSLASHUVIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI <i>Nazarova Nigora Ravshanovna</i>	366
O'QUVCHILARDA MUSIQIY-NAZARIY BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHDA SOLFEDJIO DARSLARINING O'RNI <i>Axmedova Nilufar Asqarjon qizi</i>	373
TA'LIM MUASSASALARI XODIMLARINI BOSHQARISHNING INNOVATSION METODLARI <i>Normurodova Saodat Nozimjon qizi</i>	379
TARMOQLI, JADVALLI, IYERARXIK AXBOROT MODELLARINI TA'LIM JARAYONIGA TADBIQ ETGAN HOLDA TALABALARDA AXBOROT MODELLASHTIRISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH <i>O.Ch.Kuziyev, N.Q.Rustamova</i>	389
KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING KASBIY IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI <i>O'rinboyeva Kumushoy Sultonbek qizi</i>	396
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI DIDAKTIK MATERIALLAR YARATISH VA ULARNI O'QITUVCHI TAYYORLASH JARAYONIGA <i>Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon o'g'li</i>	403
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY SAVODINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQA RAHBARINING ROLI <i>E'zozxon Qobilova</i>	409
BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK	417

TEXNOLOGIYALARNI INTEGRATSIYALASH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI <i>Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon o‘g‘li</i>	
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHISINING RAQAMLI PSIXOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Saydullayeva Shahlo Sobir qizi</i>	423
12–14 YOSHLI O‘SMIRLARNING JISMONIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARINI TIZIMLI O‘RGANISH VA TAHLIL QILISH <i>Ruzmetov Furkat Ikramovich</i>	430
TA‘LIMGGA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH <i>Israilova Maxsuda Nigmatullaevna</i>	439
BOSHLANG‘ICH SINFLARDA IMEN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH: MUAMMO VA YECHIMLAR <i>Olimjonova O‘g‘ilxon Abdurasul qizi</i>	444
OLIY TA‘LIM TIZIMIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNI MASOFAVIY TA‘LIM BILAN UZVIY OILIB BORISH METODIKASI <i>Muminov Umid Uktamovich</i>	451
TALABALARDA KUYLASH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA VOKAL DARSLARINING ROLI <i>O.Tilloxo‘jayev</i>	457
APPLICATION OF PROBLEM-BASED LEARNING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHER TRAINING <i>Otamurodova Yaxshigul Farxodovna</i>	462
BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH USULLARI <i>Pardayev Asror Ikromvich</i>	469
STEM YONDASHUVI ASOSIDA AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARINING FIZIKA FANINI O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI <i>Parpiyeva Oysanam Sultonbekovna</i>	474
AMBULATOR-POLIKLINIK PEDIATRIYA FANIDA TIBBIYOT TALABALARINING KLINIK FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOGA ASOSLANGAN TA‘LIM (PBL) METODIKASINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH <i>Tashmamatova Dilnozaxon Kimsanali qizi</i>	481
LOGOPED MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA KASBIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIIY VA METODIK ASOSLARI <i>Maxmudova Madinaxon Sobirxonovna</i>	491
BO‘LAJAK LOGOPEDLARNING KASBIY MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA LOGOPEDIK TEXNOLOGIYA FANINING	495

O‘QITISH JARAYONI <i>Maxmudov Xurshidjon Shuxratovich</i>	
IMPORTANT FACTS ABOUT ETYMOLOGY OF SOME HOUSEHOLD APPLIANCES <i>Khudoyberdiyeva Dilshoda Qosim qizi</i>	500
TALABALARINING INGLIZ TILIDA KASBIY-SOHAVIY LEKSIK KOMPETENSIYASINI RAQAMLI TA‘LIM MUHITIDA TAKOMILLASHTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI <i>Madmusayev Jaxongir Muxtorali o‘g‘li</i>	506
TIBBIYOT OLIY TA‘LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KLINIK LABORATOR DIAGNOSTIKA FANIDAN AMALIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI <i>Jalolov Ilxomjon Azamjonovich</i>	515
MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA KVEST TEXNOLOGIYASI ASISIDA TINGLOVCHILARNING AMALIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI <i>Usmonov Muzaffar</i>	518
O‘SMIR QIZLARNING MA‘NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH <i>Rajapov Vahobjon To‘rajanovich</i>	521
TARBIYA DARSLARINI INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI <i>Rashidova Gulnoza G‘ulomovna</i>	528
JADID MA‘RIFATPARVARLARINING MA‘NAVIY MEROSINI O‘RGANISHDA TALABALARNI AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI <i>Ruziyeva Mexriniso Marufjonovna</i>	535
INKLYUZIV TA‘LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI IJTIMOIYLASHTIRISHDA O‘QITUVCHI FAOLIYATINING METODIK ASOSLARI <i>Rahmatullayeva Sabohat Sa‘dullayevna</i>	541
RAQAMLI PLATFORMALAR YORDAMIDA TALABALARNING KASBIY-METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MEKANIZMLARI: ADAPTIV O‘QITISH VA PERSONALIZATSIYA <i>Salimova Sarvinoz Farxodovna, G‘aniyeva Maloxat Odilovna</i>	547
SOG‘LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR PEDAGOGIK QARASHLAR <i>Toshova Shaxnoza Tojinorovna</i>	552
OLIY TA‘LIM JARAYONIDA KLASSTERLI YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING INDUKTIV VA DEDUKTIV FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMI	556

Shermatova Saxobaxon Rahmonberdi qizi	
MAKTABGACHA YOSHDAGI RUHIY RIVOJLANISHNI SUSTLASHGAN BOLALARDA NOMAYON BO‘LUVCHI NUTQ BUZILISHLARI <i>Shermatova Yokut Sabirovna</i>	560
UMUMTA‘LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARDA SAHNA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA O‘QITUVCHINING ROLI <i>O.Sobiroiva</i>	567
PEDAGOGIK JARAYONDA FORMATIF BAHOLASH VOSITALARINI ISHLAB CHIQISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI <i>Sobitjon Xalimov Hoshimjonovich</i>	570
MUSTAQIL TA‘LIMNI SUN‘IY INTELLEKT YORDAMIDA INDIVIDUALLASHTIRISH <i>Sulaymanova Dildora Baxtiyorovna</i>	577
TEXNOLOGIYA DARSLARI JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH ALGORITMI <i>Igamov Sobir Salimovich, Matluba Toshova Abduvoit qizi</i>	582
TIL IXTISOSLIGIGA EGA BO‘LMAGAN TALABALARGA INGLIZ TILI NUTQINI SHAKLLANTIRISHDA SO‘ZLARNI BIRIKTIRISHGA O‘RGATISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYASI <i>Alimov Jamshid Ravshanovich</i>	588
OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA WEB-KVESTLARDAN FOYDALANIB INNOVATSION DARS ISHLANMALARI YARATISH METODIKASI <i>Tursunmaxmudova Asilaxon Bahodirjon qizi</i>	592
O‘QUVCHILARDA ALTRUISTIK FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING TARBIYAVIY ASOSLARI <i>Umarova Marhamat Xayrullayevna</i>	597
BIOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI <i>Xoldaraliyeva Nargiza Bahodirjon qizi</i>	602
O‘RTA TA‘LIM O‘QUVCHILARINI IJTIMOIYLASHTIRISH JAROYONIDA IJODIY YONDASHUVNI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI <i>Xodjayorova Bahora Akramovna, Mamatkulova Mehrangiz Djamshedova, Abdurahmonova Irodaxon Sheraliyevna</i>	606
INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK SOTSIOLOGLARDA MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI <i>Yulbarsova Xurshida Abdullajonovna</i>	612
BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KREATIV AKT-	620

KOMPETENTLIGINI INTEGRATIV-UZLUKSIZ TA'LIM MODELDA SHAKLLANTIRISH <i>Asqarova Zilolaxon Nurmuhammadovna</i>	
БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК МАСЪУЛИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАРУР ШАРТЛАР <i>Н.Ж. Абдуллаева</i>	627
ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ <i>Давлетова Карина Камиловна</i>	632
IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA METAKOGNITIV STRATEGIYALARNING PEDAGOGIK MOHIYATI VA DOLZARBLIGI <i>Azimjonova Gulhayoxon Shuxratjon qizi</i>	639
KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA NEMIS TILINI O'QITISH METODIKASI <i>Ruziyeva Djuletta Elmurodovna</i>	645
KOMPETENTSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUVNI TAKOMILLASHTIRISH MASALASI TO'G'RISIDA ("BOSHQA TILLARDA SO'ZLASHUVCHI GURUHLAR UCHUN RUS TILI" DASTURI DOIRASIDA) <i>Kirillov Aleksandr Alekseevich</i>	650
QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA TA'LIMIDA FAZOVIIY VA KREATIV FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI <i>Quchqarov Akmaljon Axmadaliyevich, Karimkulova Shaxnoza Kaxramanovna</i>	657
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ОСОБЕННОСТИ, ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ <i>Narzullayeva Umida Ilxomovna</i>	667
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕНЕТИКИ <i>Муминова Ранохон Набижановна</i>	672
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ПОТОКОВОГО ВЕЩАНИЯ (СТРИМИНГА) В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ <i>Алимова Шахноза Шукуровна</i>	677
ДИСКУРСИВНЫЕ ФОРМУЛЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КАК СРЕДСТВО ВЛИЯНИЯ НА ЦЕННОСТИ <i>Турсунова Шахноза Наркуловна</i>	681
НОВЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ-МЕДИКАМ В УЗБЕКИСТАНЕ <i>Холикулова Нодира Турдикуловна</i>	687
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ И ПСИХОЛИНГВИСТИКА КАК КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ КРИТИЧЕСКОМУ	691

МЫШЛЕНИЮ <i>Эралиева Дилноза Ойбек қизи</i>	
MUSIQA VA SAN'AT MAKTABI TA'LIMI JARAYONIDA O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI: FORTEPIANO O'QUVCHILARI MUSIQIY DIDINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA <i>Xodjiyeva Dilfuza Rustamovna</i>	697
PSIXOLOGIYA	
TALABALARNING SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHINI ANIQLASHGA QARATILGAN PSIXODIAGNOSTIK METODLAR TASNIFI <i>Mamatqulova Malikaxon Vahobxon qizi</i>	702
САМАРАЛИ МУЛОҚОТНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ <i>Ш. Ф.Мустафаева</i>	709
O'SMIR YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASI SHAKILLANTIRISHINI PSIXODIAGNOSTIK ÒRGANISH <i>Matayusupova Iroda Xamidovna</i>	717
РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ В ПРОЦЕССЕ РЕАБИЛИТАЦИИ ПАЦИЕНТОВ <i>Уринова Нодира Шавкатовна</i>	727
O'SMIRLARNI EKSTREMAL VAZIYATLARDA STRESSLI HOLATI VA HIMOYA MECHANIZMLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI <i>Usmanov N.B</i>	731
YUQORI SINF O'QUVCHILARI EMOTSIONAL INTELLEKTINI BOSHQARISHGA OID NAZARIY-METODOLOGIK YONDASHUVLAR <i>Xurramova Oygul Xudayberdiyevna</i>	737
JISMONIY MADANIYAT	
ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЕДИНОБОРСТВАМИ <i>Зотова Елена Алексеевна</i>	744
BELBOG'LI KURASHCHILARNI MUSOBAQAGA JISMONIY VA RUHIY TAYYORLASHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYASI <i>Mo'ydinov Iqbol Abduhamidovich, Abduhamidov Asadbek Iqbol o'g'li</i>	751
FUTBOLCHI YOSHLARNI MUSOBAQA JARAYONIGA KOORDINATSIYON VA ADAPTIV TAYYORLASH METODIKASI <i>Talipjonov Alijon Akramovich, Tolibjonov Sardorbek Ravshanjon o'g'li</i>	758
10–12 YOSHLI PREZIDENT MAKTABI O'QUVCHILARINING HARAKATLI O'YINLAR ASOSIDA JISMONIY RIVOJLANISH DINAMIKASINI TAHLIL QILISH <i>Xamudov Mirjalol Olim o'g'li</i>	765
FUTBOL DARVOZABONLARI TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA JISMONIY VA TAKTIK KOMPONENTLARNING INTEGRATSIYASI	774

Ziyayev Abdurahmon Abdullayevich	
FUTBOL DARVOZABONINING JISMONIY VA TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Ziyayev Abdurahmon Abdullayevich</i>	780
YUNON-RUM KURASHINING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISH TARIXI <i>Moydinov Iqbol Abduhamidovich</i>	786
ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫМ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССАМИ В ШАХМАТАХ <i>Рашидов Азизбек Улугбекович</i>	791
ИЗМЕНЕНИЕ В РАБОТЕ СЕРДЕЧНО- СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ ПОД ВЛИЯНИЕМ ВЕСТИБУЛЯРНОЙ НАГРУЗКИ У СПОРТСМЕНОВ , ЗАНИМАЮЩИХСЯ СПОРТИВНОЙ ГИМНАСТИКОЙ <i>Сейдалиева Лейла Джанибековна</i>	798
SAN‘ATSHUNOSLIK	
TOSHKENT MODERNIZMI ME‘MORIY MEROSINI O‘RGANISHDA MOBIL ILOVALAR IMKONIYATLARI <i>Jabbarova Latofat Tulkinjonovna</i>	804
MUSIQA FANLARINI O‘QITISHDA INTEGRATSION YODOSHUV ORQALI TA‘LIM SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISH <i>M.Djumaboyeva</i>	810
HAMZA HAKIMZODANING MA‘NAVIY MEROSIDA IJTIMOIIY-SIYOSIY G‘OYALARNING YORITILISHI <i>Sh.X.Xonqulov, M.S.O‘runboyeva</i>	814

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 10-son _____ *C seriya*
**«Qo‘qon DPI. ILMIY XABARLAR»JURNALIDA CHOP ETILADIGAN MAQOLALARGA
QO‘YILADIGAN
TALABLAR:**

1. Jurnal tahririyatiga taqdim etilayotgan maqolaga:

a) ekspert hayati dalolatnomasi – 2 nusxada;

b) maqola yozilgan ilmiy yo‘nalish bo‘yicha tahrir hay‘atiga kiritilgan fan doktori hamda filolog mutaxassis imzolagan (imzo tegishli tartibda tasdiqlangan bo‘lishi lozim) taqriz-tavsiya ilova qilinadi.

2. Maqolalar o‘zbek, rus yoki ingliz tillarida yozilgan bo‘lishi mumkin.

3. Maqola qaysi tilda yozilishidan qat‘iy nazar unga uch til – o‘zbek, rus va ingliz tillarida mavzu, qisqa annotatsiya, tayanch so‘z va iboralar (kalit so‘zlar) ilova qilinadi.

4. Maqola jurnal tahririyatiga “Microft Word” dasturida (“Times New Roman” 14 o‘lchamli shriftda, satrlar orasi bir yarim intervalda) terilgan holda ikki nusxada, qog‘oz va elektron varianti bilan topshiriladi.

5. Maqolaning umumiy hajmi (rasm, jadval va diagrammalar bilan birgalikda) 8-10 sahifadan, qisqa xabarlarning hajmi 4-5 sahifadan oshmasligi talab etiladi. Maqolaning bir nusxasi muallif(lar) tomonidan imzolanadi.

6. Muallifning familiyasi, ismi-sharifi, ish joyi, lavozimi, manzili (uy va xizmat telefon raqamlari, elektron pochta) ko‘rsatiladi.

7. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

8. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa raqami ko‘rsatiladi.

9. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonida qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

11. Institut professor-o‘qituvchilari tomonidan taqdim qilingan maqolalar muayyan yo‘nalishlar bo‘yicha tahririyat a‘zolarining yoki fan doktorlarining taqriz-tavsiyasi (tegishli tartibda rasmiylashtirilgan bo‘lishi lozim) asosida qabul qilinadi.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

«НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. Кокандский ГПИ»

Требования, предлагаемые к статьям для издания в журнале:

1. Для статьи, предъявляемой на издание, представленной в редакцию журнала требуется:
 - 1) акт экспертной комиссии - в 2-х экземплярах;
 - 2) рецензия-рекомендация, подписанная доктором наук и специалистом-филологом (подпись должна быть заверена надлежащим образом), входящими в редколлегия научного направления, в котором написана статья.
2. Статьи могут быть написаны на узбекском, русском или английском языках.
3. Независимо от языка, на котором написана статья, она сопровождается заголовком, короткой аннотацией, ключевыми словами и фразами (ключевыми словами) на трех языках - узбекском, русском и английском,.
4. Статья, предоставляемая в редакцию журнала, должна быть в редакции «Microsoft Word» (шрифт Times New Roman 14-мерный, межстрочный интервал 1,5) в двух экземплярах, в бумажной и электронной версии.
5. Общий объем статьи (включая рисунки, таблицы и схемы) не должен превышать 8-10 страниц, размер коротких сообщений не должен превышать 4-5 страниц. Копия статьи подписывается автором (авторами).
6. Указываются фамилия, имя, место работы, должность, адрес автора (домашний и служебный телефоны, электронная почта).
7. Если в статью включены рисунки, таблицы, схемы, диаграммы, различные графические обозначения, они должны быть четко и ясно описаны, полное объяснение сокращений. Формулы необходимо вводить в текст в специальных компьютерных программах.
8. Упомянутая или использованная литература указывается в общем списке в конце статьи в соответствии с последовательностью в основном тексте, а не в виде подзаголовков. После копии в тексте в квадратных скобках указывается порядковый номер и страница в списке цитируемых работ. Здесь указываются имена авторов книг, сборников, монографий, полное название источника, индекс издания (город, издатель и год издания). Для журнальных статей и других периодических изданий указываются имена авторов, название статьи, название журнала, год и номер, номер страницы.
9. Статьи, поступившие в редакцию, рецензируются редакционной коллегией. По возвращении из рецензирования статья будет передана автору на доработку по всем вопросам и возражениям, если это необходимо. Копии статей не возвращаются.
10. Положительно рецензированная статья считается принятой редакцией. Редакция журнала имеет право сокращать текст статьи и вносить в него редакционные изменения.
11. Статьи, представленные профессорами и преподавателями Института, принимаются на основании рецензий (рекомендованных в соответствующем порядке) членами редакционной коллегии или докторами наук по отдельным направлениям.
12. Статьи, не соответствующие вышеуказанным требованиям, не принимаются и не рассматриваются редакционной коллегией.

REQUIREMENTS FOR PUBLISHED ARTICLES IN THE JOURNAL “SCIENTIFIC NEWS” UNDER THE KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

1. To the article submitted to the editorial board of the magazine

1) act of the expert board - in 2 copies;

2) a review-recommendation signed by a doctor of sciences and a philologist (the signature must be duly certified) included in the editorial board of the scientific direction in which the article was written.

2. Articles can be written in Uzbek, Russian or English.

3. Irrespective of the language in which the article is written, it is accompanied by three languages - Uzbek, Russian and English, subject, short annotation, key words and phrases (keywords).

4. The article is submitted to the editors of the magazine in Microsoft Word (Times New Roman 14-dimensional font, one-and-a-half line spacing) in duplicate, paper and electronic version.

5. The total size of the article (including pictures, tables and diagrams) should not exceed 8-10 pages, the size of short messages should not exceed 4-5 pages. A copy of the article is signed by the author (s).

6. The author's surname, name, place of work, position, address (home and service telephone numbers, e-mail) are indicated.

7. If the article includes pictures, tables, diagrams, schemes, diagrams, various graphic symbols, they should be clearly and clearly described, a full explanation of the abbreviations. Formulas must be entered into the text in special computer programs.

8. The referenced or used literature is listed in the general list at the end of the article based on the sequence in the main text, not in the form of subheadings. After the copy in the text, the serial number and page in the list of the cited work are given in square brackets. The names of authors for books, collections, monographs, the full name of the source, the index of publication (city, publisher and year of publication) are indicated here. For journal articles and other periodicals, the names of the authors, article title, journal title, year and number, page number are indicated.

9. Articles submitted to the editorial board will be reviewed by the editorial board. Upon return from review, the article will be submitted to the author for revision on all questions and objections, if necessary. Copies of articles will not be returned.

10. A positively reviewed article is considered accepted by the editors. The editors of the magazine have the right to shorten the text of the article and make editorial changes to it.

11. Articles submitted by professors and teachers of the Institute are accepted on the basis of reviews (recommended in the appropriate order) by members of the editorial board or doctors of science in certain areas.

12. Articles that do not meet the above requirements will not be accepted or considered by the editorial board.

Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar

Кокандский ГПИ. Научный вестник

“Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar” ilmiy jurnali OAK Rayosatining 2021-yil 31-martdagi qarori bilan OAK ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kimyo, biologiya, filologiya, tarix hamda 2023-yil 5-maydagi №337/6 sonli Rayosat qarori bilan Pedagogika fan tarmoqlari bo‘yicha milliy nashrlar sifatida kiritilgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Bosishga ruxsat etildi: 2025-y. Nashriyot bosma tabog‘i –16,375.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Farg‘ona viloyati, Farg‘ona shahar, Aviasozlar ko‘chasi 2 –uy

Elektron manzil: kspi_info@edu.uz

№10/2025